YU ISSN 0459-1070

ЛЕСКОВАЧКИ ЗБОРНИК

XXII

ЛЕСКОВАЦ

1982.

569
008

Издаје:
НАРОДНИ МУЗЕЈ — ЛЕСКОВАЦ

*

Редакциони одбор:
ДЕСАНКА КОСТИЋ
ХРАНИСЛАВ РАКИЋ
ЖИВАН СТОЈКОВИЋ
РАДМИЛА СТОЈАНОВИЋ
ЖИВОЈИН СТОЈИЉКОВИЋ

*

Одговорни уредник
ХРАНИСЛАВ РАКИЋ

Штампа:

Графичко предузеће
„Напредак" Лесковац, тел. 42-215

ИЗДАЊА НАРОДНОГ МУЗЕЈА У ЛЕСКОВЦУ

ЛЕСКОВАЧКИ ЗБОРНИК

XXII

ПОКЛОН
Х. Ракића

ЛЕСКОВАЦ, 1982.

XXII

ШЕСКОВЧНИК ЗЕРЬНИК

НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКИ ПОКРЕТ У ЛЕСКОВАЧКОМ ОКРУГУ 1941/42.

Др Душан Живковић

Политика КПЈ на окупљању маса у устанку

У условима капиталистичког друштвеног система, свакој марксистичко-лењинистичкој партији је основни програмски циљ — рушење старог друштвеног система и успостављање нове револуционарне власти у којој ће радничка класа постати основни субјекат и заједно са осталим прогресивним снагама друштва обезбедити основне претпоставке за изградњу социјалистичког, односно бескласног друштва.

КПЈ је већ у свом првом програму, донетом на Другом конгресу у Вуковару 1920. године, прихватила овакав став и од тога није одустала све до његове реализације у току НОР-а и социјалистичке револуције 1941—1945.

За остваривање тога циља КПЈ је изграђивала и дограђивала стратегију и тактику, дијалектички повезујући своју политичку и војну стратегију. Мада је њена политичка стратегија била у основи њен програм, из кога је произлазила и војна стратегија и сви остали стратегијски правци, битни за остваривање постављеног циља, — политичка стратегија КПЈ у току НОР и социјалистичке револуције увек је била доминантна и војна стратегија, односно вештина организовања и вођења НОР-а постајала је само средство за реализацију политичке стратегије, односно реализацију програма Партије.

НОР и социјалистичка револуција у Југославији се одвијала у специфичним условима и представља својеврсни феномен у току II светског рата, јер се кроз борбу против окупатора, која је организована после потпуног слома државног апарата, од првог дана устанка стварала једна потпуно нова држава са свим атрибутима новог друштвено-политичког система.

У новонасталим условима фашистичке окупације и поделе Југославије стратегијски циљ КПЈ се подударао са политичким програмом и произлазио је из тог програма јер, како је рекао друг Тито: „Војна стратегија се могла изграђивати једино на основу револуционарне политичке линије ЦК КПЈ".

За остваривање тог основног стратегијског циља — освајање власти, — било је нужно да се по етапама решавају она најбитнија питања у процесу НОР-а и револуције, која ће обезбедити остваривање тог основног програмског, односно стратегијског циља, а то су: 1) Стварање оружане силе револуције и утврђивање војне стратегије; 2) Стварање ослобођене територије и успостављање револуционарне власти; 3) Изграђивање политичке платформе, мобилизација народних маса за борбу против окупатора и његових сарадника и стварање масовних антифашистичких, народнофронтовских организација; 4) Решавање поремећених међунационалних односа и стварање братства и јединства; 5) Борба за међународно признање ослободилачке борбе народа Југославије; и 6) Борба за потпуну независност, национални интегритет и суверенитет нове Југославије.

Из ових мање-више подједнако важних стратегијских циљева, КПЈ је не само у току припрема за устанак и током вођења ослободилачке борбе, него и у предратном периоду, улагала максималне напоре у циљу придобијања маса на народнофронтовској платформи, свесна да се само придобијањем маса може водити успешна борба за истинску демократију, за стварање једног праведнијег друштвеног система. Зато је КПЈ од самог почетка устанка, односно од почетка припрема за устанак, у средишту своје политичке стратегије поставила задатак: борба за масе.

Питање политичке платформе, тј. одређивање конкретних смерница и задатака за одређени период, било је, пре

свега, резултат сагледавања ситуације, одмеравања снага и одређивања најбољих парола око којих ће се моћи окупити и придобити масе на своју страну. Лењин је истицао да, ако се правилна политичка парола истакне на време и на правом месту, обезбедиће се сигуран успех у придобијању маса. Парола: „борба против окупатора за национално ослобођење", коју је КПЈ истакла непосредно пре устанка и коју је често истицала током читавог рата, била је управо она доминирајућа паролa која је у исто време била и политичка платформа НОБ-е и политичка линија КПЈ око које су се окупљале све прогресивне снаге југословенског друштва. Ова парола није само мобилисала масе за борбу против окупатора, него у исто време била и парола са дубоко класним садржајем. За окупатора или против њега — била је парола која је тражила политичко изјашњавање свих оних који су били против НОП-а, а који су на разне начине покушавали да прикрију своје праве намере.

Полазећи од искуства из предратног периода, као и постигнутих резултата о организовању и раду Противимперијалистичке фронте (Ослободилне фронте) у Словенији, руководство КПЈ је кроз читав период припрема за устанак настојало да успостави везе и сарадњу са неким грађанским партијама, које су у предратном периоду биле у опозицији владајућим режимима. У том циљу били су успостављени контакти са групом др Ивана Рибара и још неким истакнутим припадницима Демократске странке, као и са др Драгољубом Јовановићем, прваком Народне сељачке странке, који је и у предратном периоду сарађивао са комунистима. Мада је са Јовановићем 5. јуна 1941. лично разговарао Тито, сем формалне сагласности, до конкретне сарадње није дошло. Остале грађанске странке, као што је познато, или су се потпуно пасивизирале или су се ставиле у службу окупатора или су ишчекивале разрешавање догађаја на светској сцени, па тек онда да се определе.

У покушајима за стварање НФ КПЈ се није осврtала на неуспехе у претходним преговорима с појединим грађанским странкама, већ је стално путем јавних иступања и личних контаката с појединим грађанским политичарима отварала могућност за споразуме и сарадњу, наравно, увек полазећи од раније утврђене политичке платформе коју су на речима прихватали многи, али када је требало прећи конкретној реализацији и директно се ангажовати у борби, испољавана је пасивност и оглушивање. Управо зато је КПЈ већ од почетка устанка настојала да њене ослободилачке идеје, њена политичка платформа и њен утицај допре директно до маса, остављајући при томе отворена врата и за преговоре с појединим грађанским лидерима. Ако се анализирају партијски документи из јула 1941, па чак и прогласи ЦК КПЈ од 12. и 25. јула, видеће се да се у њима уопште не спомиње НФ, већ се подвлаче два основна задатка: превазилажење међусобних сукоба и стварање јединства међу народима Југославије и ангажовање свих снага за борбу против фашиста, који су поробили све наше народе и „који се дрзнуше да дигну своје окрвављене канџе на Совјетски Савез". Проглас се посебно обраћа Хрватима, жигошући Павелића и његове усташе који припремају „некакве добровољачке одреде против совјетског народа". Позивајући их на рушење узурпаторске владавине Павелића, у прогласу се инсистира на уједињењу „са српским, црногорским, словеначким и другим народима који већ воде оружану борбу против окупатора и његових слугу . . ." Проглас ЦК КПЈ од 25. јула 1941. још речитије потврђује одлучност КПЈ да мобилише све снаге за борбу против окупатора и домаћих издајника, као и оних који паролама „још није време" желе да разбију народно јединство. Централни комитет констатује да КПЈ „организује и води партизанску борбу у Србији, Црној Гори, у Босни и Херцеговини, у Војводини, Хрватској и Далмацији, у Словенији", „јер то сматра својом дужношћу пред народом", „али она не води ту борбу ради освајања власти за себе да би искористила ситуацију за постизање својих циљева, као што то хоће да прикажу окупатори и њихови домаћи агенти". И даље: „У име слободе и националне независности Комунистичка партија Југославије позива све родољубиве народне елементе да се уједине у борби против заједничког непријатеља — фашистичког окупатора и домаћих издајника". Значи, све је било подређено јединству народа Југославије у борби против фашистичких окупатора и „да наша земља буде окупатору гробница, а не база за његово снабдевање". Даља разрада ових ставова појављује се у првом броју Билтена Главног штаба НОП одреда Југославије, који је објављен 10. августа 1941. године. Пред партизанске одреде из целе земље поставља се: „ослобођење народа Југосла-

вије од окупатора и борба против домаћих окупаторских агената, који помажу угњетавање и терорисање наших народа". Констатујући да је највећи непријатељ слободе и независности наших народа немачки фашизам, у Билтену се наглашава да се партизански одреди називају народноослободилачки „и због тога што то нису борбене формације било које политичке партије или групе — у конкретном случају ни Комунистичке партије, без обзира на то што се комунисти боре у првим редовима, већ су то борбени одреди народа Југославије у којима треба да се боре сви родољуби способни за оружану борбу против окупатора, без обзира на политичко уверење". Поред овако широко постављене народноослободилачке платформе, овај документ највишег војног штаба важан је и по томе што у њему највише руководство НОП-а први пут говори о стварању народноослободилачког фронта. „Политичка линија партизанских одреда мора бити народноослободилачки антифашистички фронт народа Југославије, без разлике на политичка и верска убеђења".

Овако широко постављеном платформом и ангажовањем свих својих потенцијала Партија је сваким даном стицала све већи углед а око оружаних снага, које је она организовала, почеле су се окупљати антифашистичке и родољубиве масе, и тако стварати одоздо један потпуно нови по облику и садржини антифашистички, народноослободилачки покрет у којем је КПЈ од почетка устанка па кроз читав период рата и револуције имала одлучујући утицај. Задатак стварања „Народноослободилачког антифашистичког фронта свих народа Југославије..." који је пред партизанске одреде поставио Главни штаб Југославије, био је одраз политичке промишљености и убеђења да таква ширина може само користити, а не штетити НОП-у. На тој линији и у оквиру тадашњих политичких концепција, ЦК КПЈ, долази на идеју стварања јединственог политичког руководства НОП-а, које би ослободилачкој борби дало нове политичке димензије на унутрашњем и међународном плану, а у исто време имплицитно поставило на дневни ред и нека уставно-правна питања.

Догађаји на међународном плану (споразум између СССР и Велике Британије, Атлантска повеља итд.) као и успешан развој устанка у готово свим пределима Југославије — наметали су и потребу политичког конституисања НОП-а како због још шире мобилизације унутрашњих снага тако и због признања његове присутности на међународном плану. Стога је руководство НОП-а дошло на идеју и у том смислу предузимало одређене мере да се образује централни политички орган, „неке врсте народне централне власти" Југославије, који ће обједињавати ослободилачку борбу у целој земљи и бити њен политички представник. За остваривање овог задатка била су ангажована, поред ЦК КПЈ и њеног генералног секретара, партијска руководства из свих покрајина, као и руководства у областима и окрузима. Партија је у складу са општом политичком линијом за окупљање свих антифашистичких и антиокупаторски расположених снага, инсистирала на стварању споразума и договора са свим грађанским странкама или њиховим појединцима који су се изјашњавали за борбу против окупатора. Руководство Партије посебно се ангажовало у придобијању за заједничку борбу Драже Михаиловића, мада је већ у првим контактима с њим наишло на велике тешкоће у погледу става према оружаној борби. О свим овим припремама и намери за стварање „народног комитета ослобођења у који ће ући познати представници разних демократских струја, заједно са нашим људима", Тито је обавестио Коминтерну депешом од 23. августа 1941. С каквим амбицијама и на каквој политичкој платформи је руководство НОП-а желело да створи тај највећи политички орган у земљи још се боље види из Титовог писма Раду Кончару и Владимиру Поповићу, руководиоцима покрета у Хрватској, у којем се истиче: „С развитком народног устанка, с једне стране, и покушајем непријатеља да прикаже тај покрет као чисто комунистичку ствар, са друге, намеће нам се питање стварања — и то што пре — једног народног комитета ослобођења, у који би ушли представници демократских струја Србије, Хрватске и Словеније, заједно са нашим људима. То би била нека врста народне владе која би издала свој проглас народу и позвала га у борбу". У писму се даље наводи: „Ми већ имамо такве људе, и то врло познате и популарне. Остаје још да ви придобијете ХСС-овце, може бити и Шиме Бален и неки други. Требало би око три-четири из Хрватске и два из Словеније, четири из Србије и два из Црне Горе. Извршите ту ствар хитно, а исто доставите и Словенији, и одмах нам јавите резултат. Разуме се да ће сви ти људи мора-

ти ићи у строгу нелегалност и тако радити . . .“ (Зборник НОР, том II, књ. 2, 38).

Мада до реализације ове идеје није дошло у току 1941. године, зато што нису били сазрели услови, а и због става вођства ХСС и других грађанских странака, као и због става Коминтерне — ова акција потврђује намеру врховног руководства НОП-а да већ на почетку устанка оформи једно централно политичко тело, које би било и највиши политички орган НОП-а и највиши орган власти. Исто тако очито је да руководство НОП-а настоји да придобије за ослободилачку борбу све анти фашистички и антиокупаторски расположене снаге, као и све представнике грађанских странака, разуме се, само под условом да пристану на сарадњу према политичкој платформи коју је израдила КПЈ. У тим преговорима око сарадње Партија се није придржавала крутих ставова, већ је дозвољавала и компромисе, али никад није одустајала од основне концепције и основне пароле: борба против окупатора за национално ослобођење и националну равноправност свих народа Југославије, подразумевајући не само националноослободилачку већ и класну компоненту. Управо ова доминантна парола постала је раскршће с којег се ишло или у револуцију или у контрареволуцију. Све снаге којима је одговарала ова парола — а то су широке народне масе, национално угњетене и социјално израбљиване, без обзира на националну и верску припадност — постепено су се раније или касније, окупљале око НОП-а, око политичке платформе КПЈ, која им је указивала да је једини пут за остварење тих захтева, једини пут који води новом и праведнијем друштвеном систему, пут оружане борбе против окупатора и домаћих колаборациониста, као и против оних који проповедају пасивност и чекање, а у ствари желе повратак старог, повратак националне и социјалне неправде. И обрнуто, све оне снаге које су се из било којих побуда плашиле новог револуционарног преображаја и платформе коју је предлагала КПЈ — отишле су у табор контрареволуције, у табор сарадње с окупаторима, у табор националне издаје.

Овај покушај врховног руководства НОП-а, односно КПЈ, да створи јединствено политичко тело за читаву Југославију, истовремено је био и покушај да се на принципима народнофронтовске политике уједине све прогресивне снаге друштва. То би, с једне стране, водило савлађивању мржње коју су распиривали окупатори у неким крајевима земље, а са друге, обезбедило хомогеност прогресивних снага и њихов утицај на масе. У овако постављеној политичкој констелацији, КПЈ, као најјача, односно доминирајућа политичка снага и главни организатор ослободилачке борбе, уз огромну подршку маса, постепено би обезбеђивала себи остваривање постављеног плана. Искуство које је Партија стицала у Словенији, у раду Ослободилне фронте, уливало је наде у успех овог подухвата.

Но, без обзира што није дошло до стварања организација Народног фронта у осталим југословенским земљама све до 1944. г., сем Словеније, и у Србији и у Хрватској, а делимично и у другим пределима Југославије, партијске организације и комитети, под утицајем општих директива ЦК КПЈ, настојале су да оформе организације фронта и да преко њих окупе и онај део маса који није био спреман да у потпуности следи програм Партије. Постоје многи документи и у Србији и у Хрватској у којима се дају упутства за оформљење одбора фронта и у којима им се одређују задаци, превасходно политичке природе. Међутим, та упутства су углавном недовољно прецизна, па се на терену стварају недоумице и одбори фронта се третирају и као политички органи и као органи власти. Снажним развојем устанка и јачањем партизанских јединица, све више долазе до изражаја органи нове револуционарне власти тако да многи одбори фронта и где су били оформљени и у којима су, сем комуниста, били чак и представници других грађанских странака, постепено или губе свој значај или се претварају у НОО.

У том периоду, нарочито у пределима где буја устанак, снажно се развијају под директним руководством Партије и СКОЈ-а, масовне антифашистичке организације АФЖ и УСАОЈ, односно омладински савези који су до децембра 1942. године деловали под различитим називима. Ове две организације, које су биле у 1944. години главни коституенс Народног фронта, одиграле су у току читавог НОР-а и револуције веома значајну улогу у окупљању и придобијању омладине и жена за НОП и с правом се може рећи да су оне биле основне снаге које су вршиле улогу НОФ-а и које су стварањем Фронта као организације постале његове главне полуге. Мада би о овим организацијама на овом месту требало рећи много ви-

ше, мислимо да је важно истаћи да им је КПЈ посвећивала прворазредан значај и то не само као масовним антифашистичким организацијама, него и као расадницима младих комуниста мушког и женског пола. И није нимало случајно што се у периоду, кад је Партија оценила да је нужно оформити Народни фронт као организацију, која ће и на унутрашњем и на међународном плану одиграти значајну политичку улогу — УСАОЈ-у и АФЖ-у и даље поклањала посебна пажња, те иако су биле у саставу НФ, остале су и даље и у организационом и кадровском смислу директно повезане за Партију.

За разлику од других крајева Југославије, Партија је у Словенији успела да још у предратном периоду оформи Народни фронт на коалиционој основи са другим грађанским странкама, мада је она била и остала главна покретачка снага за све акције.

Априлски рат 1941, брза окупација и насилно раздвајање словеначког народа између три фашистичка агресора представљали су за словеначки народ не само трагедију већ истовремено и испит моралних и политичких вредности за све политичке странке Словеније и за цео словеначки народ. Насупрот врховима словеначке буржоазије, која је, попут буржоазија других југословенских народа извршила јавну националну издају, опредељујући се за отворену сарадњу с окупаторима, — КП Сл, у духу своје раније политике, организује 26. априла 1941. састанак са својим савезницима из акционог јединства: хришћанским социјалистима, демократским делом „Сокола" и напредним словеначким културним радницима, на коме се конституише свенародна политичка организација, најпре под називом Противимперијалистичка фронта, а од краја јуна 1941. мења назив у Ослободилну фронту.

Посебна карактеристика ОФ Словеније је у томе што је она од свог Трећег пленума (16. IX 1941), па скоро све до краја рата и политичка организација и нова револуционарна власт. Ова симбиоза власти и политичке организације је посебна специфичност развоја НОР-а и социјалистичке револуције у Словенији и представља својеврстан феномен у развоју социјалистичких револуција. На крају, да подсетимо, да је стварању и организационом оформљењу НФ у осталим деловима Југославије половином 1944. године умногоме допринело богато искуство ОФ Словеније. Управо је НФ, нарочито после његовог конституисања 1944. године, постао оно што му је била и основна намена од самог почетка (1935. године) да окупља све антифашистички расположене слојеве становништва и на тај начин постане општенародна политичка организација, преко које је КПЈ преносила своју политичку линију на широке народне масе.

Dr Dušan Živković

L'APPLICATION DU PARTI COMMUNISTE YOUGOSLAVE A LA CONCENTRATION DES MASSES DANS L'INSURRECTION

Au cours des préparatifs pour l'insurrections, le Parti communiste yougoslave s'appliquait particulièrement à la concentrations des masses populaires et de tous les patriotes prêts à s'opposer à l'établisseement du regime occupant et fasciste en Yougoslavie. Dans ce but le PKY entrait en négociatons suivant la situation, mais ayant en vue, avant tout, la lutte armée active et énergique contre l'ennemi, ce qui permettait la collaboration du PKY avec d'autres mouvements comme c'était le cas en Slovénie.

Др Вјенцеслав Глишић

Успостављање окупационог система и бугарско-немачки спорови око демаркационе линије у лесковачком крају 1941. године

Кад је реч о окупационом систему на југу Србије 1941. године, треба нагласити да се ту у ствари ради о две окупационе зоне, односно два окупациона система, немачком и бугарском. Такви односи карактеришу и лесковачки крај јер је један његов мањи део припао бугарској окупационој зони, а град Лесковац са највећим делом овог краја био је под немачком окупационом управом.

До сада у југословенској историографији ова два окупациона система одвојено су изучавана. Било би далеко интересантније упоредно их изучавати. Тада би се уочило да Немци нису маскирали своју окупаторску улогу као што су то чинили представници царевине Бугарске, који су се приказивали као ослободиоци ових крајева. Међутим, детаљна проучавања показују да су бугарски окупатори почели са прогоном српског становништва одмах по уласку њихових трупа, нарочито из Македоније. За кратко време до 1. јула 1941. године протерали су и иселили око 16.000 лица. Тај велики талас избеглица преливао се преко Јужне Србије, односно лесковачког краја, и почео да ствара велике тешкоће немачким окупационим властима, које су због тога улагале протесте код представника царске Бугарске. Њене окупационе власти у Македонији и Југоисточној Србији биле су принуђене да употребљавају разне изговоре, између осталих да та маса избеглица потиче са територије која је припојена Великој Албанији и да прогоне врше Албанци а не Бугари.

Из широког спектра питања, која тангирају окупациони систем у лесковачком крају, узео сам за ову прилику да обрадим само два питања и то: структуру немачког окупационог система у лесковачком крају 1941. године и бугарско-немачке супротности око протезања демаркационе линије у овом крају.

Као што је познато, немачке војне јединице у току априлског рата заузеле су Лесковац 12. априла 1941. године без борбе. По завршеним војним операцијама у Лесковцу су се кратко време задржали делови 294. немачке пешадијске дивизије из састава 11. армијског корпуса, али су у мају 1941. године транспортоване на фронт према Совјетском Савезу. На њихово место дошле су јединице 717. немачке посадне дивизије у јачини једног батаљона, док се штаб дивизије налазио у Нишу[1].

Одмах по доласку немачких трупа у Србију успостављена је немачка војноуправна власт. Још у току априлског рата у Аустрији је чекао спреман управни штаб за Србију са др Харолдом Турнером на челу да преузме војноуправне задатке. До сада се у историографији сматрало да је у Лесковцу одмах по доласку немачких јединица уведена крајскомандатура 867. Међутим, најновијим пажљивим прегледањем немачких извора утврдио сам да је најпре формирана у априлу месна војна команда 866, која је наређењем команданта Друге немачке армије 26. априла премештена у Грчку. Крајскомандатура 867 у почетку окупације је била формирана у Врању. Чим су ушле бугарске трупе у овај град, одређено је 21. априла да се крајскомандатура премести у Лесковац, али је 25. априла та одлука промењена новим наређењем да оде у Приштину.[2] Коначно крајем априла или почетком маја, о чему за сада не постоје тачни

подаци, Крајскомандатура 867 усталила се у Лесковцу и од почетка је била потчињена Фелдкомандатури 809 са седиштем у Нишу.

Пошто је део лесковачког округа припао Бугарској, ова крајскомандатура је била надлежна за срезове: лесковачки, власотиначки, јабланички, добрички, топлички и косаонички. Њој су на тој територији биле потчињене све квислиншке власти: среска начелства, градска поглаварства, предстојништва полиције и јединице жандармерије.

Крајскомандатура 867 имала је неколико одсека: војни, привредни, за контролу цена, пољопривредни и др. На челу сваког од одсека налазили су се немачки официри, који су свакодневно прибирали податке од подређених квислиншких власти и на основу њих подносили извештаје крајскомаданту за одсек за који су били задужени.

Крајскомандант је био мајор Ренер који је погинуо у борби против партизанских одреда код Лебана новембра 1941. године. Кратко време ту је дужност вршио Нојгбауер, а децембра је за новог крајскомаданта постављен Штребел.

Истовремено формирана је група фелджандармерије, која је имала испоставе у Власотинцу и Куршумлији[3] са задатком да обезбеђује крајскоманданатуру и да сузбија сваки отпор против немачке војне силе. При крајскомандатури је постојао пункт војне обавештајне службе скраћено АБВЕР-а. Осим тога у Лесковцу се налазила чета земаљских стрелаца, која је припадала 920. батаљону, чији се штаб налазио у Нишу, која је имала задатак да штити привредне објекте у граду. За обезбеђење рада железнице Немци су формирали посебну управу у Лесковцу од три лица. Група фолксдојчера која је живела у Лесковцу укључена је и ступила у немачку војску.[4]

У тај немачки окупациони систем уграђене су слуге окупатора из среских начелстава, градских поглаварстава, обновљене жандармерије и представништва полиције. Посебну активност у корист нациста показали су припадници Љотићевог покрета „Збор" и од августа 1941. године четници Косте Пећанца. Немачки окупациони систем у овом крају још није у потпуности био изграђен, а да не говоримо о његовој стабилизацији, када је под ударом партизанских одреда: Кукавичког, Бабичког, Јабланичког и Топличког почео да пуца по свим шавовима у лето и јесен 1941. године.

Друго питање о коме желим да расправљам односи се на немачко-бугарске супротности о разграничењу двеју окупационих зона, односно демаркационих линија кроз лесковачки крај.[5]

После завршеног априлског рата и потписивања капитулације од стране представника Краљевине Југославије састали су се у Бечу Рибентроп и Ђано 21. и 22. априла да изврше разграничење пре свега између италијанске и немачке окупационе зоне, али су морали расправљати, односно договорити се шта ће од територије Југославије дати савезницима Бугарској и Мађарској. Предлог за разграничење бугарске и немачке окупационе зоне потекао је од амбасадора Клодиуса који је непосредно пред преговоре Рибентропа и Ђана разговарао са бугарским амбасадором а и сам Хитлер је примио 19. априла бугарског цара Бориса и саслушао његове захтеве у вези са тим питањем. Како је предлог о разграничењу потекао од Клодиуса то су многи југословенски историчари у својим радовима наводили, односно изводили закључке, да је постојао неки споразум са Бугарском под називом Клодиус. Тога заиста није било, јер Бугарска и Мађарска нису били равноправни партнери са Италијом и Немачком при деоби југословенске територије, него су се морали задовољити са оним што им се додели. Подела је извршена помоћу карте и демаркациона линија између немачке и бугарске окупационе зоне повучена је половином маја. Она се протезала кроз лесковачки крај развођем Кукавице преко села: Падежа, Несврте, Ораовице, Грделице, Лопушње, Јастрепца, Манастиришта, Бољара, Црнатова, Крушевице, Свођа и даље у правцу Лужнице. Повученом линијом на карти били су незадовољни и немачки и бугарски представници.

У својој нескромности Бугари су прижељкивали и Лесковац. У тој намери били су запосели железничку станицу и довели своје особље. То није дуго трајало јер су Немци 1. јула 1941. наредили бугарској обласној железничкој дирекцији у Скопљу да повуче своје особље, јер Лесковац није био последња бугарска станица, него Грделица. После одласка железничког бугарског особља власт над железницом су преузели Немци преко своје станичне управе састављене од три лица.

Већ у мају 1941. године фелдкомандатура 809 у Нишу је захтевала од војног заповедника Србије прецизирање демаркационе линије према Бугарској

на подручју фелдкомандатуре, па су у том смислу вођени преговори између немачких и бугарских војних власти успостављена је демаркациона линија (црна испрекидана линија на карти). Некако после тих договора шеф управног штаба у Србији др Харолд Турнер посетио је Софију и тада је од бугарских војних представника замољен да утиче да се демаркациона линија помери даље према северозападу, односно на штету немачке окупационе зоне. По повратку у Београд Турнер је у том смислу издао наређење да се нека насеља уступе Бугарској. Међутим, почетком јуна 1941. фелдкомандатура 809 је протестовала против овог наређења код војног заповедника Србије, сматрајући да оваква наређења може да изда само немачка врховна команда или војни заповедник Србије, јер се ради о смањивању Србије под „немачким протекторатом".[6]

Вођени разговори између немачке и бугарске комисије о разграничењу нису довели до решења. Према извештају крајскомандатуре 867, пошто је граница обележена само на карти, још се поуздано није знало докле поједина насеља припадају немачкој или бугарској окупационој зони. Стално мењање граница у корист Бугара изазивало је нереде и несигурност код становништва. Због тога је крајскомандатура предлагала да се одреди једна мешовита комисија у којој би учествовали немачки и бугарски представници, као и месне српске управне власти. Та комисија мора изаћи на лице места са пуномоћјем да реши сва гранична питања, по могућству да општине и села припадну као целина једној или другој страни, да се ниједно село не пресеца, да се не догоди да сељаци станују на једној страни границе а да им се поља налазе с друге стране границе. Требало је исправити све оне некоректности које се на карти нису могле сагледати руководећи се првенствено војним разлозима. Претпостављало се да то разграничење на лицу места захтева пуно времена, пошто демаркациона линија пролази кроз тешко приступачан терен.[7]

Крајскомандатура 867 је 23. јуна 1941. у извештају Фелдкомандатури 809 у Нишу анализирала јужну границу Косовачког краја и констатовала да званично по карти демаркациона линија пресеца Грделицу тако да се фабрика штофова Јовановић, која ради за Немце, налази покрај границе на бугарској страни. Највећи део места припада Немачкој а остатак на путу према Врању Бугарској. Међутим, стварно стање није одговарало оном на карти, јер су Немци запосели трећину кућа на путу према Врању заједно са фабриком. Бугари су убрзо уочили ово неслагање на карти и у стварности, па су тражили померање границе до иза фабрике.

Крајскомандатура је сматрала да су и званична и стварна граница неодржива, јер званична граница одваја Грделицу и станицу од фабрике док „стварна" граница оставља фабрику на немачкој страни, али одваја један део радника из Грделице и главну масу радника, која станује у Ораовици. Због тога је крајскомандатура предлагала да обе општине, и Грделица и Ораовица, припадну немачкој окупационој зони и да се Грделица политички веже за срез Лесковац а не Власотинце, како је тада било, јер ће само на тај начин привредно искоришћавање фабрике бити осигурано за Немачку у будућности.[8]

Истовремено фелдкомданту у Нишу фон Бетмеру обратио се 24. јуна пуковник Стаматов, командант Прве бугарске дивизије у Врању, са мишљењем да је протезање демаркационе линије од Грделице до Бабушнице неподесно и у војном и привредном погледу. У војном погледу бугарски гранични одреди су одвојени од насељених места и тешко се могу снабдевати, а једино се могу снабдевати путем Грделица—Бабушница, који пресеца границу. Осим тога, непрегледност и неприступачност терена, недостатак телефонских и телеграфских веза, продавница и кућа за становање, чини тај део демаркационе линије врло неподесним. Да би се уредно обављала гранична служба и да би се становништву омогућио нормалан живот, Стаматов је предлагао Бетмеру да предузме одређене кораке код немачке врховне команде да се демаркациона линија помери неколико километара на пут Грделица—Бабушница—Пирот. Уступ га обавештава да му је писао пуковник Иванов, официр за везу код војног заповедника Србије у Београду, да тамо постоји спремност да се изађе у сусрет бугарским жељама, уколико то дозвољавају војни и привредни интереси.

О овом предлогу Стаматов је разговарао са Бетмером у Нишу 25. јуна 1941. године. Бетмер је био изузетно резервисан према бугарским жељама, наглашавајући да не треба заборавити да су Бугари стално долазили са планским захтевима у вези с границом. Због тога је Бетмер тражио од немачког војног заповедника у Србији да се

што пре донесе потпуно и коначно објашњење свих питања у вези са демаркационом линијом, предлажући да те разговоре води једна немачка комисија.[9]

Разговори о протезању демаркационе линије настављени су у августу 1941. са штабом Пете бугарскс армије и они су текли све до под крај октобра, када је 23. октобра опуномоћени командујући генерал Србије генерал Беме обавестио штаб 717. немачке пешадијске јединице и фелдкомандатуру 809 у Нишу да се бугарски генералштаб сложио са његовим предлогом о протезању границе. За утврђивање границе на терену биће формирана једна мешовита немачко-бугарска комисија, па моли 717. пешадијску дивизију и фелдкомандатуру 809 да одреде своје представнике у ту комисију.[10]

Одговор је убрзо стигао и штаб опуномоћеног командујућег генерала Бемеа могао је већ 27. октобра да обавести новог бугарског официра за везу у штабу генералмајора Станчева, да је наименовао немачке представнике у мешовиту комисију за разграничење на простору Пирот—Врање. У комисију су именовани: пуковник Фрајхер фон Бетмер, виши управни саветник др Ханке и један официр 717. пешадијске дивизије.[11]

Све се брзо одвијало. Већ 29. октобра састала се комисија у Нишу. Са немачке стране поред наведених представника из фелдкомандатуре 809 у раду комисије је учествовао мајор Фрике из 717. пешадијске дивизије. Са бугарске стране у раду комисије су учествовали: генералмајор Станчев, пуковник Стаматов и капетан Петров. Разговори су трајали до 1. новембра 1941. Немачки чланови мешовите комисије остали су при својим раније изнетим ставовима, такође и бугарски. Свака страна је на карти уцртала своје предлоге. Бугарски представници су изјавили да они имају пуномоћје да прихвате демаркациону линију, коју предлаже њихова страна. Немачки представници, као и раније на основу упутстава којима су располагали, тражили су да се демаркациона линија поклапа са општинским границама, тако да би постојећа на неким местима била померена према југоистоку а на неким према северозападу. Овај немачки предлог на карти је био обележен црвеном линијом у поређењу са испрекиданом црном линијом, како је била уцртана демаркациона линија у мају 1941. Са немачким предлогом упутили су се у Софију 30. октобра Станчев и Стаматов да би о томе добили одлуку бугарског ратног министарства. Међутим, у Софији сагласност није добијена и наведени су бројни разлози због чега је предложена од стране Немаца демаркациона линија за Бугаре неприхватљива. Немачки представници после консултовања са опуномоћеним командујућим генералом (командни штаб) у Београду одговорили су да они нису у могућности да прихвате бугарске предлоге, који се не базиру на општинске и привредне односе. Бугарски представници да би били убедљивији доказивали су да је због немира и устанка у Србији теже бранити граничну област, коју предлажу Немци и да за њу треба више војске, позивајући се при том на ранијим преговорима договорену демаркациону линију који су вођени између немачких и бугарских војних представника 20. септембра 1941. да је без резерве прихвате и да дозволе Бугарима њено запоседање. Немачки представници су то одбацили, а жеље бугарских преговарача пренели опуномоћеном командујућем генералу.[12] Заједнички је договорено да се разговори одложе због добијања нових наређења.

Пошто су разговори у Нишу прекинути без успеха, Станчев је покушао у Београду да преговара са шефовима војног и управног штаба и том приликом ставио је поново примедбе на немачки предлог демаркационе линије обележен црвеном бојом. Примедбе су биле следеће: предложена линија није подесна за одбрану и 25 км је дужа, обилази висове, границе општина не играју тако велику улогу на Балкану као у Немачкој и да су се Бугари већ одрекли једног дела територије код Грделице, која је њима припала око фабрике штофова. Станчев није боље прошао ни код пуковника Пемсела, начелника штаба опуномоћеног генерала Србије, и код Харолда Тунера, шефа управног штаба. Штавише, војни штаб опуномоћеног командујућег генерала је још оштрије сачекао бугарске предлоге не кријући да су им бугарске намере јасне и да је то стара бугарска политика да путем преговора корак по корак добијају нове територије и да им је крајњи циљ Ниш. Због тога је заузет став да чврсто треба остати при већ изнетим немачким захтевима у вези с демаркационом линијом и, како се каже у извештају војног штаба опуномоћеног командујућег генерала, **ми смо ту земљу осв**а не они,[13] стављајући тиме јасно до знања да ће Немци одлучивати куда ће

се протезати демаркациона линија а не Бугари.

Ови ставови немачких представника изречени су у време када су се њихове трупе налазиле пред вратима Москве. Међутим, касније ће се ситуација изменити. Још у току 1941. због партизанских акција на југу Србије Немци су били принуђени да попусте и да дозволе да три бугарска батаљона пређу демаркациону линију ради обезбеђивања пруге долином Јужне Мораве, од којих се један батаљон задржао у Лесковцу.

Разговори око демаркационе линије наставиће се и следећих година рата, без обзира што је Први бугарски окупациони корпус запосео највећи део Србије. Бугари су се грчевито борили за сваку стопу земље својих суседа, као да ће та демаркациона линија бити вечна граница.

НАПОМЕНЕ

1. Миливоје Перовић, Лесковац у рату и револуцији, Лесковац, 1968, стр. 89.
2. Архив Војно-историјског института, у даљем тексту АВИИ, НАВ-Н-Т-501, Р-245, С. 113. KRIEGSTAGEBUCH der Einheit 08633, април 1941.
3. АВИИ, К-27Ц, 2/6-2.
4. АВИИ, нерегистровано, Реферат Земаљске комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача у Србији о фолксдојчерима у Србији у току окупације.
5. О овом питању писао је Иван Џина Григоријевић, али веома уопштено и користећи углавном квислиншке изворе. Лесковачки зборник XIV, 1974, стр. 63—65. Међутим немачки извори пружају сасвим другачију слику, из које се јасно види да немачки представници нису подржавали бугарске амбиције за померање демаркационе линије на запад односно на штету немачке окупационе зоне.
6. АВИИ, НАВ-Н-Т-501, Р-254, С-450.
7. АВИИ, НАВ-Н-Т-501, Р-254, С-524. Из извештаја крајскомандатуре 867 у Лесковцу.
8. АВИИ, НАВ-Н-Т-501, Р-254, С-526-527.
9. АВИИ, НАВ-Н-Т-501, Р-254, С-519-520.
10. АВИИ, НАВ-Н-Т-501, Р-354, С-496.
11. АВИИ, НАВ-Н-Т-501, Р-254, С-488-489.
12. АВИИ, НАВ-Н-Т-501, Р-254, С-474-479. Извештај фелдкоманданта Бетмера опуномоћеном командујућем генералу у Србији од 1. 11. 1941. године и записник са преговора у Нишу потписан од свих учесника разговора.
13. АВИИ, НАВ-Н-Т-501, Р-254, С-450-453. Војни штаб — опуномоћеном командујућем генералу у Србији 27. 11. 1941. године.

Dr Vjenceslav Glišić

L'ÉTABLISSEMENT DU SYSTÈME OCCUPANT ET LES CONFLITS ENTRE LA BULGARIE ET L'ALLEMAGNE CONCERNANT LA LIGNE DE DÉMARCATION DANS LA RÉGION DE LESKOVAC EN 1941.

Se comportant en occupant après avril de 1941. la Bulgarie s'appliquait à envahir un territoire, le plus grand possible, se proposant de l'annexer une fois la guere finir. Pourtant il y avait des conflits entre les alliés à propos de la détermination de la ligne de démarcation entre L'Allemagne et la Bulgarie, parce que les Allemands prétendaient à ne pas céder aux Bulgares les régions riches en matières premières et en produits dont leur armée avait besoin (luttant sur le front d'Est et ailleurs), se basant sur les documents allemands, l'auteur suit le développement et le caractère de ces conflits.

Др Димитрије Кулић

Бугарски окупациони систем на југу Србије 1941—1942.

У структури окупаторског поретка у Југославији у току другог светског рата, бугарски окупаторски поредак у Србији остварује специфично окупационо ратно подручје, нарочито на југу Србије и у Македонији, које се одражавало на целокупан ток ослободилачке борбе и револуције у Југославији.

Два система бугарског окупационог подручја остају типична.

Први систем установљен је априла 1941. године после уласка бугарске војске у Македонију и Србију, према Хитлеровим „привременим смерницама" и споразума „Клодијус" од 12. априла 1941. године. То је био систем бугарске окупације остварен после уласка Немаца у Југославију, односно у Македонију и југоисточне делове Србије (врањски и пиротски округ, део лесковачког и део зајечарског округа). Тај део Југославије је априла 1941. године прикључен — анектиран царевини Бугарској и тај део Југославије све до септембра 1944. године био је у саставу бугарске државе.

Опште карактеристике бугарског окупаторског поретка на анектираној територији Македоније и Југоисточне Србије

1. Бугарска војска ушла је у Југославију као „ослободилачка армија" у оквиру ратног плана Хитлерове Немачке у програму комадања Југославије и разбијања њене територијалне, националне, економске, културне, политичке и историјске целине Југославије.

Окупацијом југословенске територије од стране бугарске војске (Македоније и Југоисточне Србије) остварен је двојни интерес: са једне стране — Хитлерове Немачке, која је Бугарску као потписницу Тројног пакта и савезничку фашистичку државу укључила у процес остварења „новог поретка" на Балкану и у Европи, као државу која је на балканском полуострву остваривала централни део програма фашистичке Немачке, као савезничка држава Хитлерове Немачке која Хитлеров поредак брани од свакога ко би покушао да угрози интерес Немачке на Балканском полуострву. У том смислу, Бугарска је за рачун Хитлерове Немачке вршила функцију жандарма на Балкану.

Интереси Хитлерове Немачке за овакву позицију Бугарске у току другог светског рата, са друге стране, погодовали су Бугарској цара Бориса, која је максимално била ангажована у ратном нападу на Југославију у априлу 1941. године, када су немачке трупе први напад на Југославију извршиле са бугарске територије.

Укључивањем бугарске војске у оперативна дејства против ослободилачког поретка и револуције у Југославији, Хитлер је успео да заменом немачких трупа бугарским трупама у Македонији и Србији ослободи неколико немачких дивизија за источни фронт против Совјетског Савеза.

Са друге стране, оваква позиција Бугарске на Балканском полуострву одговарала је великобугарским интересима, који су се изражавали у следећем:

а) искористити позицију Хитлерове Немачке, као главне снаге силе осовине, и уз помоћ Немачке приграбити Македонију и југоисточне делове Србије (врањски, пиротски, делом лесковачки и зајечарски округ), те ове делове Југославије прикључити царевини Бугарској;

б) улазак бугарске војске у Македонију и југоисточне делове Србије извршити као акт „ослобођења бугарског народа" („македонских Бугара", „мо-

равских Бугара" и „нишавских Бугара");

ц) чин „ослобођења", у ствари окупације ових крајева би требало од бугарске стране да буде оглашен као званично присаједињење ових крајева, актом анексије;

д) одмах по окупацији, односно анектирању, и присаједињењу ових крајева Бугарској, приступити:

— увођењу целокупног државног и административног апарата по већ постојећем систему административно-територијалне поделе по узору на устројство матичне бугарске државе — царевине Бугарске;

— успоставити сталне војне гарнизоне са јаким наоружањем у циљу обезбеђења анектиране територије у случају било каквог покушаја да се ова територија врати Југославији;

— установити јаке гарнизоне бугарске униформисане и неуниформисане полиције у јачини од око 5.000 полицајаца за заштиту окупаторског поретка бугарске царевине;

— изменити целокупан систем школства и из Бугарске довести целокупан наставнички кадар за основно, средње и високо школство, са специјализованим програмом бугарског школства, уз посебно фаворизовање предмета и литературе за њихово изучавање, као што су бугарски језик и „историја бугарског народа";

— приступити увођењу бугарског језика, као званичног језика на целокупној територији одузетој од Југославије, у Македонији и Југоисточној Србији, уз истовремену забрану употребе било ког другог језика било званичног било незваничног;

— приступити увођењу система културних и других бугарских организација, удружења и друштава за духовни препород македонске и српске омладине на окупираном подручју Југославије, у циљу њене потпуне бугаризације;

— бугарска црква са целокупним бугарским свештенством доведеним из Бугарске одмах треба да замени постојеће свештенике Македонце и Србе и да на целом простору анектиране територије успостави богослужење и црквена чинодејства на бугарском језику.

Бугарски свештеници и црквени великодостојници треба да се укључе у живу политичку агитацију за духовни препород македонског и српског народа.

Услед нарастања устанка и револуције крајем 1941. и почетком 1942. године на југу Србије, немачка команда, уз сагласност квислиншке владе Милана Недића и бугарског цара Бориса, у југоисточни простор Србије упућује један бугарски окупациони корпус најпре од три, а касније од пет дивизија (чији је састав у току рата мењан), за борбу против нараслог ослободилачког — „комунистичког" покрета и бројних партизанских одреда на југу Србије;

— доласком бугарског окупационог корпуса на простор неанектиране Србије, која је била под управом квислиншке владе Милана Недића, Бугарска успоставља специфични облик окупације најпре југоисточног дела Србије, који се временом проширивао и захватао скоро читаву Србију;

— према споразуму са Хитлеровом Немачком, искључиви задатак бугарске војске из састава Првог бугарског окупационог корпуса био је **борба против партизанског покрета у Србији.** Зато — први бугарски окупациони корпус долази са јединим задатком да угуши устанак и револуцију у Србији. У томе циљу бугарска војска постаје најбројнији окупатор, најмасовнија војска окупаторског поретка у Србији.

Први бугарски окупациони корпус, према утврђеном споразуму, требало је да уђе у Србију до 15. јануара 1942. године и да, с обзиром на концентрацију својих снага у југоисточном простору Србије, као своје седиште и центар командовања овог корпуса узме Ниш.

На овај начин, бугарски окупациони корпус почетком 1942. године долази у Србију као допунски окупатор против ослободилачких снага, с обзиром на то да дотле постојеће окупаторске снаге немачке војске, недићеваца, четника и љотићеваца нису биле кадре и довољне да угуше ослободилачки покрет на југу Србије. Бугарска је, према томе, од 1942. године укључила остатак своје војске за борбу против устанка и револуције у Југославији.

Почев од фебруара незаборавне хладне зиме 1942. године ове велике војне снаге до зуба наоружаче бугарске војске Првог бугарског окупационог корпуса кренуле су најпре на нишавски, бабички, лесковачки, јабланички и топлички партизански одред, да би их потпуним заокруживањем, чишћењем терена уз садејство са већ постојећим квислиншким снагама четника, недићеваца и љотићеваца обезглавиле и потпуно уништиле.

Бугарске јединице су биле ударна снага у току зиме и у пролеће 1942. године.

Војнички припремљене, одлично наоружане и организоване, одморне бугарске јединице већ у фебруару 1942. године јурнуле су на наоружани народ југа Србије, против сељака, радника, студената и ђака, који су на позив КПЈ подигли устанак у овом делу Србије и који су већ пола године водили окршаје са бројним непријатељима у овом делу Србије. Бугарска војска је ушла са тако бројним снагама против много слабије наоружаног и физички премореног кадра партизанских одреда.

Међутим, бугарски окупациони корпус је прекорачио границе уговорене споразумом између окупаторских снага, па је поред војничких дејстава остваривао тотални облик окупације, водећи борбу не само против наоружаног народа Југославије, него и против других облика отпора ненаоружаног народа.

БУГАРСКА ВОЈСКА У ЛЕСКОВАЧКОМ ОКРУГУ ЈОШ ОД СЕПТЕМБРА 1941. ГОДИНЕ

13. пешадијски пук бугарске војске у Лесковцу

На територији лесковачког округа бугарска окупаторска војска дошла је још септембра 1941. године. Ове бугарске јединице су највећим делом биле распоређене дуж пруге Ниш—Лесковац—Грделица, као специјалне јединице за обезбеђење железничког саобраћаја и објеката поред железничке пруге од евентуалног напада партизана. Међутим, већ 1941. године ове бугарске јединице су биле укључене у борбене акције противу народноослободилачког покрета у овом делу Србије.

Долазак 13. пешадијског пука у Лесковац 1941. године уследио је као мера немачке и бугарске врховне команде, за борбу против партизана, односно за борбу против Лесковачког партизанског одреда на планини Кукавици, Јабланичког партизанског одреда и Бабичког партизанског одреда, који су се ујесен 1941. године нагло омасовили и ослободили већи део лесковачког округа.

Тринаести пешадијски пук дошао је у Лесковац под командом потпуковника Стојанова као првог команданта овога пука у Лесковцу. Остали командни кадар 13. бугарског пешадијског пука сачињавали су:

— потпуковник Борис Влахов,[1] активни официр из Софије за команданта 13. пука дошао је у првој половини фебруара 1942. године и под његовом командом овај бугарски пук је починио највеће злочине у лесковачком округу за време другог светског рата;

— пуковник Белчев. Током 1943. године једно време био је командант 13. бугарског пука у Лесковцу. Родом је из Софије, где је био настањен;

— потпуковник Белчев;

— потпуковник Барјанов, родом из Плевена. Био је неко време заменик команданта 13. бугарског пешадијског пука;

— капетан Годев — командант батаљона;

— поручник Христифоров;

— потпуковник Лумбарски из Бустендила;

— др Алексијев, трупни лекар XIII бугарског пука;

— поручник Стеван Манчев, интендант, родом из Плевена. Стално је био у друштву немачких официра;

— капетан Кирчо Георгијев, коњички официр. Родом из Софије. По професији правник;

— капетан Борис Талазов. Активни официр бугарске војске. Родом из Старе Загоре. Био је активни официр. Радио је у штабу 13. бугарског пука. Фашистички био настројен;

— поручник Методије Матејев. Родом из Криве Феје. По занимању је био учитељ;

— др Рујков, санитетски поручник из Софије;

— поручник Бојчинов. Родом из Плевена. Био је командир вода на железничкој станици у Печењевцу;

— др Тапарчев, санитетски поручник. Фашистички настројен. Као загрижени хитлеровац после рата био је осуђен на 8 година затвора;

— др Никола Попов, трупни лекар, родом из Доњег Лама;

— потпоручник Љубен Балтацијев. Испољавао антифашистичко расположење. У цивилу је био банкарски чи-

---

[1]) После другог светског рата Борис Влахов је у Отечественофронтовској Бугарској као официр био примљен у армију ОФ и као такав унапређен у чин пуковника. Као припадник ОФ Бугарске одликован је великим војничким одликовањима. Живео је у Софији у Улици Бузлуша бр. 23. На официрској дужности налазио се све до јануара 1947. године, када је због злочина које је починио суспендован из бугарске армије.

новник у Софији. После рата живео је у Улици Цара Крума бр. 68;

— потпоручник Стојан Цецев, фашистички настројен. Истицао се у акцијама против народноослободилачког покрета у Србији;

— потпоручник Георгијев, заменик команданта пука. Познати злочинац 13. пука. Истицао се као задрти хитлеровац. У Лесковцу је био краће време, па је потом повучен у штаб Првог бугарског окупационог корпуса у Нишкој Бањи;

— потпоручник Манев. Иследник у штабу 13. пука. Познати злочинац. Тукао је људе и злостављао их различитим средствима мучења. Често је виђан у друштву немачких официра;

— потпоручник Ст. Димитров из Ловче. Био је зубни лекар у 13. пуку. Имао је лојално држање;

— потпоручник Иван Стефанов. Исказивао се као левичар и прогресивно оријентисан;

— потпоручник Иван Стојанов;

— Асен Атанасов, ветеринар у 13. бугарском пуку;

— Димчо Велчев, фетфебел. Радио је у штабу 13. пука. Злостављао је људе. Вршио је злочине стављањем људи на струју;

— Добри Јорданов, подофицир. Родом из села Киселице код Босилеграда;

— Аспаров, помоћник ветеринара. Родом из села Рајчиновца код Босилеграда и

— Шишков.

Главнина 13. пешадијског бугарског пука била је смештена у згради Лесковачке гимназије. У подруму гимназијске зграде био је и бугарски затвор где су ухваћени припадници НОП-а, партизани и други родољуби злостављани.

Штаб бугарског XIII пука налазио се у кући Петра Поповића — Тонкића.

Стан команданта бугарског пука налазио се у Улици Сурдуличких мученика (сада Лоле Рибара), непосредно преко пута зграде Лесковачке гимназије.

Тројица бугарских фашиста који су као иследници у XIII бугарском пуку чинили злочине у бугарском затвору у подруму лесковачке гимназије били су:

1. потпоручник Манев, који је на саслушањима тукао и на разне начине мучио и злостављао партизане и друге грађане;

2. потпоручник Георгијев, загрижени хитлеровац, који је на зверски начин тукао, мучио, злостављао и убијао ухапшене припаднике ослободилачког покрета и револуције.

3. Димчо Велчев, фетфебел, који је руководио апаратом на струју и на тај начин мучио људе и изнуђивао исказе.

Главни задатак 13. бугарског пука — борба против НО покрета и револуције у лесковачком округу

Стациониран у Лесковцу, као своме сталном седишту у току другог светског рата, 13. бугарски пешадијски пук као свој основни задатак имао је борбу против партизанских снага и народноослободилачког покрета уопште у лесковачком округу.

Као војнички гарнизон у саставу Првог бугарског окупационог корпуса, 13. бугарски пешадијски пук за војничка дејства против партизана у овом делу Србије добијао је задатке и наређења непосредно од штаба XXI бугарске пешадијске дивизије чије је седиште било у Прокупљу.

Своја оперативна дејства 13. бугарски пешадијски пук, усмеравао је против партизанских снага на територији Лесковачког партизанског одреда на планини Кукавици, Јабланичког партизанског одреда у Јабланици и Пустој Реци и Бабичког партизанског одреда на Бабичкој гори и у Доњем и Горњем Заплању.

У оквиру општег плана борбе против ослободилачког покрета у Југославији, јединице 13. бугарског пешадијског пука у бројним селима лесковачког округа врше масовне злочине, од којих као највећи у лесковачком округу долази злочин у Бојнику где је фебруара 1942. године стрељано око 500 људи, жена и деце, затим злочин у Белановцу где је стрељано 47 људи.

У вршењу своје окупаторске и контрареволуционарне активности у Србији 13. бугарски пешадијски пук у Лесковцу остваривао је тесну сарадњу са немачким војним властима (Крајскомандатура 809), као и са другим квислиншким — недићевским, љотићевским и четничким формацијама у лесковачком округу.

Бугарски батаљон у Брестовцу

Специјални батаљон из састава 13. бугарског пешадијског пука био је смештен у Брестовцу, на око 20 км од Лесковца. Овај батаљон је имао задатак да врши обезбеђење железничке пруге на релацији Грделица—Дољевац—Куршумлија. Према томе, главна активност ове бугарске јединице била је усмерена на обезбеђивање железничких постројења и објеката поред пруге, везујући

своје снаге искључиво за железничку пругу и око ње, те овај батаљон, изузев неких мањих акција, није учествовао у операцијама даље од железничке пруге.

Командни састав овог бугарског батаљона сачињавали су:

1) капетан Шишков, командант батаљона;

2) потпоручник Дунђерски, који је био у штабу батаљона и командир једног вода.

Војнички састав овог батаљона био је размештен у једном троуглу по бункерима, специјално направљеним поред железничких мостова дуж пруге Грделица—Лесковац—Дољевац—Куршумлија, као и у непосредној близини железничких станица и постаја. Брестовац је територијално одговарао као средишно место на раскршћу ове саобраћајнице у непосредној близини Дољевца, али и у близини Лесковца.

Један вод овог батаљона био је смештен у Печењевцу. Остале снаге овога батаљона биле су распоређене по караулама за обезбеђење железничке пруге, поред железничких мостова. Ове снаге су биле распоређене у селу Личовици, код бункера односно код железничког моста на реци Јабланци код железничке станице у Печењевцу, код железничке чуваре код села Прибоја (срез лесковачки), код железничког моста на реци Ветерници, на железничкој станици у Лесковцу, на железничкој постаји у селу Борђеву (7 км од Лесковца), код железничког моста код Грделице, на железничкој станици у Грделици, као и на самој железничкој станици у Брестовцу као седишту батаљона.

Сарадња 13. бугарског пешадијског пука са Немцима и осталим квислиншким јединицама и властима

Доласком XIII бугарског пешадијског пука са око 3.000 војника у Лесковац, бугарске војне снаге су биле најбројнији окупатор у Лесковцу и уопште у лесковачком округу. Немачких снага било је релативно мало, после доласка бугарске војске.

Поред 13. бугарског пешадијског пука у Лесковцу је био стациониран и један пук Српске државне страже (СДС) у далеко мањем бројчаном саставу од бугарског пука, а повремено, на краће или дуже време, у Лесковац и у места лесковачког округа долазиле су јединице љотићевог „добровољачког“ корпуса.

Бивши официри — припадници СДС — Стеван Предраговић и Војислав Икић, пред органима народне власти у Лесковцу после рата, изјавили су да пук СДС у Лесковцу није имао неку непосредну сарадњу са Бугарима, те да су, као и бугарске јединице, јединице СДС непосредно биле подређене немачким војним властима.

Ухапшене припаднике и сараднике НОП-а и друге родољубе које су Бугари хапсили у лесковачком округу, после ислеђења и злостављања, предавали су Гестапоу, или Специјалној полицији ондашње Недићеве владе.

Акције на јужном граничном рејону

Још у септембру 1941. године дошла је бугарска војска у Лесковац јачине једног пука. То је био 13. бугарски пешадијски пук. Његов задатак у то време био је да чисти терен на јужном граничном рејону од припадника НОП-а и онемогућава акције партизана, као и да одржава ред како у граду тако и у околини. Свака бугарска јединица у саставу овог пука имала је одређене задатке и одређену територију односно рејон дејства.

Јак народноослободилачки покрет у овом делу Србије почев од јула 1941. године, — формирање партизанских одреда на планини Кукавици и Јабланици, на Бабичкој гори и у Топлици имала је за последицу да су ове прве бугарске трупе дошле најпре на ову територију, с обзиром на то да је устанак у овом делу Србије све више узимао маха. Зато се ова бугарска војска од првих дана њеног доласка оријентише на нападе противу партизанских одреда.

13. бугарски пешадијски пук прву своју акцију извео је противу партизана лесковачког партизанског одреда на планини Кукавици 1. децембра 1941. године. Претпоставља се да је ово била реакција Бугара на акцију партизана са Кукавице, чија је десетина дан раније извела напад на један бугарски воз који је био пун бугарске војске на прузи код села Борђева. Пруга је била минирана и дигнута у ваздух, а композиција воза са бугарском војском морала је да стане. Партизани су тада из пушака отворили ватру на бугарску композицију.

Сутрадан (1. децембра 1941. године) Бугари су повели акцију противу партизанског одреда на планини Кукавици. Бугарски војници пребацили су се до села Белог Потока камионима, а одат-

ле у стрељачком строју наставили у правцу Вучја према Кукавици. Део партизанског одреда тога момента налазио се у селу Вучју. Патрола, која је на време приметила долазак бугарске војске, пуцањем из пушака дала је знак да се непријатељ приближава. У први мах партизани су се без борбе повукли у планину. Бугари су потом топовима из Белог Потока тукли у планину Кукавицу, а затим су прошли кроз Вучје и дошли до подножја планине. Једна десетина партизанског одреда отворила је ватру на овај део бугарске војске, који се приближио планини и ту се отворила борба. По казивању партизана, жртава није било ни са једне ни са друге стране. Том приликом Бугари су у Вучју уништили партизански инвентар за кухињу и још неке ситније ствари које су запленили.

Једновремено слична акција 13. бугарског пешадијског пука била је поведена и противу Јабланичког партизанског одреда. Један део овога пука камионима се пребацио из Лесковца до моста испод села Миланова, где се развио у стрелце, али одатле даље није ишао. Из тог положаја Бугари су отворили ватру у правцу села Белановца и Петровца. Пуцали су из пушака и аутоматског оружја. И овде жртава није било.

После неколико дана 13. бугарски пук извео је акцију и противу Бабичког партизанског одреда. Бугарска војска је дошла до села Печењевца. Од железничке станице у овом селу Бугари су преко Мораве тукли топовима Бабичку гору у правцу села Св. Јован, где се управо онда налазио штаб Бабичког партизанског одреда, као и у правцу села Орашца.

Ове нападе 13. бугарски пук вршио је с циљем да се онемогуће даље акције партизана на овој територији, да се заплаши становништво овога краја које је масовно пружало подршку народноослободилачком покрету, као и да се остави утисак у народу, да је окупатор јак и да може да уништи села ако он то хоће.

Велика акција бугарске војске на јужном рејону у Србији, после ови[х] борби, почела је крајем јануара 1942. године и завршила се почетком марта исте године. Она је почела одмах по званичном доласку **Првог окупацио**[ног] корпуса бугарске војске у Србију и под његовом командом.

Ова бугарска акција која се одвијала у садејству четника, СДС и љотићеваца, дошла је као одмазда после масовног прилажења народа НО покрету када је крајем 1941. и почетком 1942. године преовлађивало уверење у народу да је окупатору дошао крај.

У то време извршена је и смена команде 13. пука, па је на место пуковника Стојанова дошао потпуковник Борис Влахов. Бугарски пук је добро припремио акцију која је једновремено била поведена противу одреда на Кукавици, Јабланици и Бабичкој гори. У акцији на Сувој планини и Бабичкој гори учествовала је једна дивизија Првог бугарског окупационог корпуса. Бугарска војска је детаљно претресала село по село. Хватали су сељаке који су помагали партизанима, као и саме партизане који су се услед велике навале непријатеља са свих страна, сакривали код појединих сељака или у својим кућама.

Акцију ширих размера на јужном граничном рејону, Бугари су повели и маја 1943. године противу одреда у Пустој Реци и Јабланици. Пре тога партизани су напали на рудник Леце, разоружали пољску стражу и Немце који су се тамо затекли. Цео рудник је био демолиран и онеспособљен за експлоатацију.

Бугарска акција противу партизана била је припремљена на широком фронту. Они су вршили претресе по селима и убијали свакога онога кога су нашли или ухватили у бекству. Палили су партизанске куће.

Слична оваква акција била је и у јануару 1944. године, после напада партизана на болницу у Лесковцу. Акција је обухватила скоро целу територију Пусте Реке и Јабланице.

Маја 1944. године народни устанак у овом делу Србије добио је широке размере. Народ је масовно одлазио у НОВ. Све се више ширила ослобођена територија и окупатор се осећао опседнутим у граду.

ПРВИ БУГАРСКИ ОКУПАЦИОНИ КОРПУС У СРБИЈИ

По доласку главнине Првог бугарског окупационог корпуса, штаб овог корпуса дошао је 15. јануара 1942. године и сместио се у Нишкој Бањи. Седиште штаба бугарског окупационог корпуса у Нишкој Бањи остало је до септембра 1942. године, до разбијања бугарске војске и до њеног повлачења.

Штаб бугарског окупационог корпуса дошао је у следећем саставу:

Арсен Николов, генерал — командант корпуса, Стојко Иванов, пуковник — начелник штаба корпуса, Никола Чолаков, капетан — начелник РС у корпусу, Александар Г. Дочев, капетан — начелник РС у корпусу, Начев Н., мајор — начелник РС при штабу корпуса, Стефан Величков — Добринов, п. поруч. — помоћник начелника РС у корпусу, Иван Киселички, поручник — пом. нач. РС у корпусу, Драгошин Георгиев — Захариев, потпоручник — командир обавештајног вода, Цветан Шуманов, потпоручник — обавештајац код РС, Петко Петров, обавештајац при РС, Михаил Глигоров-Георгиев, обавештајац РО-3 и РС корпуса, Иван Матинов-Преданов, подофицир при РС у корпусу, Бранимир Тодоров-Хаџимладенов, обавештајац РО-з и РС, Максим Саров, обавештајац при РС у корпусу, Александар Начев, подофицир РС у штабу корпуса, Георги Нуков, обавештајац при РС штаба корпуса, Георгиев Владимиров, пуковник, интендант у корпусу, Иван Киселов, капетан.

Први састав бугарског окупационог корпуса имао је три пешадијске дивизије, и то: шесту, седамнаесту и двадесет прву.

Рејони бугарских дивизија у саставу Првог бугарског окупационог корпуса нису били сасвим прецизно одређени. Штаб бугарског корпуса је повремено, према потреби, одређивао територију дејства за сваку поједину дивизију и њихову војно-територијалну надлежност, али се ова територија мењала у зависности од покрета партизанских снага. Тако, у случајевима када су на одређеном рејону партизанске јединице угрожавале позицију окупатора, као помоћ у борби против ПОЈ и НОВ долазиле бугарске јединице са других рејона и пружале помоћ бугарским снагама.

У раздобљу од 15. јануара 1942. године до 4. септембра 1944. године, све до распадања бугарске фашистичке војске — Први бугарски окупациони корпус имао је четири различита састава бугарских дивизија. Оне су једна другу смењивале и свака нова која је смењивала стару довлачила је, по правилу, нове и одморне бугарске војнике. На тај начин, окупациони рејони бугарских дивизија нису се увек поклапали са окупационим рејонима претходних дивизија, пошто су нове дивизије по правилу запоседале веће рејоне од претходне.

Немачка војна команда није давала неограничену власт трупама бугарског окупационог корпуса у Србији. Тако, на пример, команди бугарског корпуса и командама подређених бугарских корпусних јединица било је забрањено да се мешају у унутрашњу управу српских власти на окупационој територији Србије и да одржавају било какве везе са административним, полицијским и другим месним и сеоским властима у Србији. Уколико би се указала потреба за успостављањем везе између бугарских корпусних команди и њихових јединица са месним — квислиншким српским властима, могло је да се то учини једино преко месних, локалних, административних или војних немачких органа. На овај начин, немачка војна команда успоставила је извесне мере престрожности према бугарском корпусу, ограничавајући његову власт и одређујући његово дејство само на војничке операције против народноослободилачког покрета, не дајући бугарским јединицама никаква друга права у погледу управе над територијом Србије под немачком окупацијом и под управом владе Милана Недића. Тако је Први бугарски окупациони корпус имао искључиво војнички задатак: борбу против партизанских одреда и Народноослободилачке војске.

Бугарске јединице у саставу Првог окупационог корпуса на територији Србије нису могле да се снабдевају храном из месних извора са неанектиране територије Србије, да бугарска војска не би смањивала залихе хране и осталих намирница које су биле потребне немачкој војсци и квислиншким војним формацијама (недићевци, љотићевци, четници) и што би непосредно снабдевање бугарске војске из српских извора могло да буде штетно за Немце. Зато је, према уговору, бугарски окупациони корпус требало да се снабдева храном искључиво из Бугарске, изузев сточне хране и огревног дрвета, што је бугарски корпус могао да набавља у Србији, али уз претходно одобрење Немаца.

Сама околност да су бројне бугарске јединице Првог бугарског окупационог корпуса под оружјем фактички имале монопол власти готово у целој Србији, стављала их је у позицију да се понашају као права и као најјача власт, као најјачи окупатор. Повремене интервенције немачких власти на бугарска прекорачења уговора нису биле довољне и нису фактички могле ограничавати бугарску војску. Запоседањем територије Србије, бугарска војска не води само борбу против оружаних

јединица НОВ, већ, распростирући широку мрежу обавештајне службе РС, она врши фактичку и потпуну власт, тако што прогони припаднике Комунистичке партије и СКОЈ-а, врши хапшења и масовне и појединачне злочине на новоокупираној територији. Бугарски окупациони корпус и њему подређене јединице успостављају контакте са квислиншким властима у Србији, те се у вези са овим, бугарске трупе нису придржавале споразума у погледу њихове искључиве војничке активности против наоружаних састава народноослободилачког покрета у Србији.

Полицијски агенти бугарске обавештајне службе РС под руководством центра из Нишке Бање успостављају мрежу обавештајне службе у Нишу, Лесковцу, Прокупљу, Крушевцу, Куприји, Светозареву и у другим већим местима окупиране Србије. Читав овај систем бугарске полиције под командом штаба Првог бугарског окупационог корпуса ради на откривању партијских организација, на хапшењу комуниста и сарадника НОП-а и предузима масовна хапшења родољуба на територији на којој је дејствовао Први бугарски окупациони корпус.

Бугарска окупаторска војска у саставу Првог бугарског окупационог корпуса која је окупирала већи део Србије, у организационом смислу претходно је извршила одређене припреме.

Сваки штаб дивизије, поред команданта са ађутантом, у своме саставу имао је начелника штаба и четири секције при штабу дивизије. Своје секције имао је и сам штаб корпуса, преко којих је организован целокупан рад и активност корпуса, односно његових дивизија. Те секције биле су: оперативна, организациона, обавештајна и снабдевачка.

Било је предвиђено да свака дивизија у своме саставу има по три пешадијска пука и по један артиљеријски пук од два до три артиљеријска одељења. Међутим, све дивизије у саставу Првог окупационог корпуса нису имале по три, већ су неке од њих имале само по два пешадијска пука.

Пошто стални састав бугарске армије није био довољан да покрије све потребе бугарске државе за борбу против народноослободилачког покрета како на анектираном делу Македоније и Србије, тако и на неанектираном делу Србије, у новоствореним условима, Бугарска је прибегла мобилизацији старијих годишта, тзв. другопозиваца. У току четворогодишње окупације делова Југославије, бугарски окупациони корпус је мењао своје саставе, јер исти војници (као ни исте дивизије) нису били непрекидно у саставу овог корпуса. У том погледу Бугарска је вршила максималну мобилизацију тзв. другог позива, тако да је практично највећи број одраслих и војнички способних грађана Бугарске провео одређено време у бугарским јединицама на анектираној и неанектираној територији у Југославији.

У таквом систему окупационог поретка реализованог преко I бугарског окупационог корпуса, бугарска војска је непрекидно у току скоро пуне четири године водила борбу против народноослободилачког покрета и револуције у Македонији и Србији.

Dr Dimitrije Kulić

LE SYSTÈME BULGARE OCCUPANT DANS LE SUD DE LA SERBIE

Sur la partie du territoire yougoslavie qui lui était décernée aprés avril de 1941. la Bulgarie a établi son système occupant. Pour maintenir la discipline elle a fait venir son armée qui, selon le contrat avec l'Allemagne avait pur mission de neutraliser les effets des détachements de libération nationale sur le territoire à partir de Niš jusqu'aux frontières du Sud. Dans ce but on a installé dans la région de Leskovac le premier corps d'armée occupant qui comportait les trois divisions et dont les unités engageaient des combats continus avec les forces d l'Armée de Libération Nationale.

Др Петар Качавенда

СКОЈ и омладина са терена ОК Лесковац у устанку 1941.

Своје саопштење за овај научни скуп организован поводом 40-годишњице устанка и социјалистичке револуције у Југославији, посветио сам младој генерацији овог краја, која је заједно са младима из свих крајева земље била у првим редовима борбе у устанку 1941. и за све време народноослободилачког рата и социјалистичке револуције. Они су под руководством КПЈ и СКОЈ-а били носиоци целокупне активности народноослободилачког покрета и упорни и непоколебљиви борци за нове друштвене односе који су настајали и развијали се у условима натчовечанске борбе коју су народи и народности Југославије водили под руководством КПЈ против окупатора и домаћих издајника.

Изучавање улоге омладине у НОР и револуцији дуго времена је било изван интересовања историографије новијег доба. Први почеци рада на истраживању ове проблематике отпочели су средином шездесетих година и то у скромним размерама. До тада о младим у револуцији писано је мало и у оквиру других тема. Од краја шездесетих и почетком седамдесетих година нешто се побољшало стање у том погледу. Са покретањем рада на изради историје револуционарног омладинског покрета пре неколико година, почело се организованије и озбиљније радити на изучавању омладинског покрета у републикама и покрајинама. Као резултат тог ангажовања у којем значајну улогу имају савези социјалистичке омладине у републикама и покрајинама и раније руководиоци СКОЈ-а и омладинског покрета, ускоро ће се појавити зборници радова са научних скупова, одржаних 1979. у Загребу поводом 60-годишњице СКОЈ-а и у Љубљани априла 1981. године. Исто тако, недавно је изашао из штампе зборник радова са научног скупа посвећеног теми „Омладина Војводине у рату и револуцији 1941—1945", који је одређен у Делиблату септембра 1980. године. У току новембра 1981. одржаће се и научни скуп о револуционарном омладинском покрету у БиХ. Наведени, као и други слични примери, показују да је наше друштво поклонило дужну пажњу изучавању улоге младе генерације у нашем целокупном револуционарном кретању. Целокупној тој активности знатан допринос су дали научни и друштвено-политички радници, посебно они који се више баве изучавањем питања и проблема везаних за развој омладинског покрета. Све то показује да се на овом пољу у наредним годинама могу очекивати још већи резултати.

Када се анализира степен изучености улоге омладине југа Србије у НОР и социјалистичкој револуцији 1941—1945. или пак у 1941. години, може се констатовати да су постигнути запажени резултати, захваљујући у првом реду активностима Народног музеја Лесковац, који је организовао бројне научне скупове посвећене рату и револуцији и сва саопштења поднета на тим скуповима објавио у свом познатом „Лесковачком зборнику". Од аутора који су више или мање у својим радовима писали и о омладинском покрету овог краја у НОР и социјалистичкој револуцији, поменуо бих др Милана Борковића, др Милана Миладиновића, Стојана Николића, Николу Илића, Драгољуба Мирчетића, покојног Бранка Ковачевића, др Петра Качавенду и друге. Посебно треба истаћи књигу Хранислава Ракића: Револуционарни омладински покрет лесковачког краја 1941—1945, Лесковац, 1979. у којој је до сада најцеловитије и најпотпуније обрађена

улога младе генерације у рату и револуцији, посебно чланова КПЈ и СКОЈ-а.

Овај кратак преглед постигнутих резултата у изучавању омладинског покрета лесковачког краја у рату и револуцији, иако непотпун, указује на чињеницу да је у протеклих десет година учињен значајан корак у том правцу и да је створена основа за даља истраживања и за израду синтезе развоја омладинског покрета за којом се осећа велика потреба.

Постојећа литература о омладинском покрету показује, да револуционарни омладински покрет на југу Србије у рату и револуцији, поред специфичности својствених за овај крај, карактеришу исте особине које је имао у том периоду револуционарни омладински покрет у Југославији, Позната је чињеница да је уочи устанка 1941. у Југославији било око 35.000 чланова СКОЈ-а, у Србији око 10.000, а у округу Лесковац око 500 од којих је око 300 било у граду Лесковцу. Толики број чланова СКОЈ-а, са свим особинама које су их красиле (револуционарност, неустрашивост, храброст, одлучност, оданост и спремност да се у извршавању постављених задатака жртвује све па и сопствени живот), био је од великог значаја за учешће омладине у оружаној борби и у свим активностима НОП-а. Посебно треба истаћи да је у периоду припрема за оружани устанак мај—јун 1941. социјална структура СКОЈ-а у округу Лесковац знатно проширена стварањем његових актива међу сеоском омладином. У томе је посебну улогу одиграла радничка омладина, односно чланови СКОЈ-а из градских актива. Тиме се на делу остваривала политика КПЈ и СКОЈ-а, који су улагали сталне напоре у правцу остваривања борбеног савеза радника и сељака.

Тако организован и припремљен СКОЈ са терена Лесковац спремно је дочекао устаничке дане у лето 1941. Позив на борбу и уништавање живе силе и материјалних добара окупатора, који је ЦК КПЈ упутио у својим прогласима од 22. јуна и 12. јула 1941. народима Југославије, радничкој класи и омладини Југославије, чланови СКОЈ-а су се масовно одазвали у свим крајевима земље. Већ у току припрема за оружану борбу, које су на терену Лесковца биле интензивне, стваране су омладинске ударне групе од чланова СКОЈ-а које су се припремале за извођење борбених акција. Према одлуци са саветовања Окружног комитета СКОЈ-а Лесковац од 12/13. јула 1941. године, ударне групе су отпочеле са борбеним активностима. Саботаже, диверзије и мањи оружани напади на окупаторске официре и војнике и домаће издајнике отпочели су истовремено јула 1941. у свим већим и мањим градовима Југославије, међу којима и у граду Лесковцу и у другим местима овог краја. Све акције изведене у овом крају у току јула и августа 1941, о којима опширно пише у наведеној књизи Хранислав Ракић, могу се, као и у осталим крајевима Југославије, сврстати у три основне групе: диверзантско-саботажне, пропагандне и оружане. У ударне групе, које су уништавале живу силу окупатора и домаћих издајника и материјална добра која су служила окупатору, улазили су храбри, одважни, неустрашиви и способни омладинци, углавном чланови СКОЈ-а и КПЈ. Посебно су успешно и ефикасно извођене акције у граду Лесковцу. За разлику од великих градова Београда, Загреба, Љубљане, где је после бројних успешно изведених омладинских акција у току лета 1941. дошло до њиховог јењавања, у граду Лесковцу и на територији ОК Лесковац извођене су непрекидно и са све већим интензитетом до краја 1941. повећавајући стално своју борбену снагу и ефикасност. Поред диверзија на пруги Београд—Скопље, која је била значајна саобраћајна артерија за снабдевање немачке армије у Грчкој, уништаване су ПТТ везе и паљене општинске архиве. Ударне групе Лесковца и околних места извеле су 8/9. октобра 1941. највећу и најпознатију акцију у 1941. години у овом крају. Оне су потпуно разбиле четнике Косте Миловановића Пећанца у чувеној борби у Лапотинцу. Ова борба је показала да су омладинци ударних група били оспособљени и за извршавање и сложенијих борбених задатака. То је у односу на дотадашње стање био нов квалитет, а многобројне диверзантско-саботажне акције изведене до ове борбе, биле су својеврсна школа у којој су млади и неискусни борци стицали своја прва практична искуства. Без претходних акција и обучавања омладинаца, не би било могуће ни постизање тако значајних борбених резултата какви су постигнути у разбијању четника.

У току јула 1941. расположење за одлазак у борбу из Лесковца било је снажно изражено. Најбољи чланови војних и ударних група, међу којима и 30 чланова СКОЈ-а, пријавили су се за одлазак у прве партизанске једини-

це које су се формирале у то време. Приликом формирања Лесковачког (Кукавичког) народноослободилачког партизанског одреда, 10. августа 1941. године, од око 70 бораца већина су били омладинци чланови СКОЈ-а из Лесковца, Јабланице и Пусте Реке. Омладинци су чинили већину и у Јастребачком (Топличком) НОП одреду. Од 26 бораца, колико је одред имао у време формирања 2. августа 1941. скоро сви су били омладинци. Доласком омладинаца из Топлице и чланова СКЈ и СКОЈ-а из Београда у септембру 1941. одред је знатно ојачао. У Врањском НОП одреду, приликом формирања јула 1941, први борци су били чланови КПЈ и СКОЈ-а. Од 30 партизана, колико је имао на дан формирања, 12 су били чланови партије, а 18 чланови СКОЈ-а. У току октобра 1941. у Бабички НОП одред ступило је више омладинаца из Пусте Реке, међу којима је било и 13 омладинаца из Косанчића. На дан формирања Јабланички НОП одред је имао 23 борца: 9 чланова КПЈ и 14 чланова СКОЈ-а. Ступањем нових 150 бораца у одред почетком новембра 1941, углавном радника, ђака и омладинаца из села, одред се нагло омасовио. Треба истаћи да је у одредима на овом терену било и жена — радница, интелектуалки, а касније и жена са села. Посебно у Кукавичком НОП одреду. То је било од посебног значаја за мобилизацију и афирмисање жене у рату и револуцији. То је био велики успех у односу на неке друге крајеве где је било конзервативних гледања на учешће жена у борби са пушком у руци, посебно у 1941. Касније током 1942. и све до краја рата и то ће бити превазиђено. Жене ће својом борбом и хуманошћу показати да не заостају за мушкарцима, него да их чак у неким особинама превазилазе. То најбоље казује строфа једне песме настале у Лици 1942. у време када су се жене већ биле својом борбом и храброшћу афирмисале и на фронту и на терену. Она гласи: „Ој другови ко би реко лани/да ће цуре бити партизани".

Поред формирања одреда на терену ОК Лесковац постојале су и даље наоружане ударне групе, које су садејствовале са одредима и самостално изводиле акције. Њихов састав су у већини чинили омладинци. Те помоћне оружане јединице, како су се у то време звале биле су стална школа бораца за НОП одреде. Оне су по својој организацији, начину обуке, животу, борби и међусобној сарадњи, биле не само ефикасна и специфична војно-цивилна организација за борбу против окупатора и домаћих издајника, него и клица данашњег система општенародне одбране и друштвене самозаштите, који на целој територији изграђујемо и припремамо за одбрану и чување несметаног развитка социјалистичке самоуправне и несврстане Југославије, заједнице равноправних народа и народности. Велику улогу у томе и данас и у будуће, као што је то било и у току НОР и социјалистичке револуције, има СКЈ и сви они којима је наше заједништво услов опстанка и напретка.

Dr Petar Kačavenda

L'UNION DE LA JEUNESSE COMMUNISTE DE YOUGOSLAVIE ET LES JEUNES DU TERRITOIRE DU COMITÉ DÉPARTEMENTAL DE LESKOVAC DANS L'INSURECTION DE 1941.

Les jeunes ont largement contributé à la préparation et particulièrement à l'exécution des activités armées contre l'occupant et les quislings sur le territoire de la Serbie du Sud. Comme l'Organisation de la Jeunesse communiste de Yougoslavie avait un grand nombre de membres même les premiers jours après l'occupation et l'appel lancé par le Comité central du Parti communiste de Yougoslavie, l'insurrection était relativement nombreuse. Un grand nombre de membres de l'Union de la Jeunesse communiste de Yougoslavie qui, à part les ouvriers, faisaient le noyau des premiers détachements des partisans sur ce territoire, s'y est rendu.

Др Милица Бодрожић

Интелигенција на територији ОК КПЈ Лесковца у устанку 1941.

Нова напредна интелигенција са терена ОК КПЈ Лесковца се формирала кроз свакодневну економску и политичку борбу. Посебно је значајно да се крајем 1940. и почетком 1941. све више показивало да развитак напредног омладинског покрета у Југославији стапа акције радничке, студентске, сеоске и школске омладине у јединствени покрет младе радне генерације. Комунистичкој партији, авангарди радничке класе, било је стало да у своју активност укључи интелигенцију па је настојала да их што више укључи у своје акције и оспособи за остварење својих циљева и задатака и припреми их за револуцију.

КПЈ и СКОЈ међу интелектуалцима на терену ОК КПЈ Лесковца пред рат и у устанку 1941. године

Партијска организација Лесковца је јуна 1937. упутила у шпански грађански рат своја 4 члана, међу којима је био и учитељ Илија Миклачанин.[1] Током 1937. по упутству Веселина Маслеше у Лесковцу се приступило организовању „Сељачке слоге" у чијем руководству су били интелектуалци: Светозар Крстић, Станимир Вељковић Зеле и Љубисав Петковић.[2] У Гимназији и Текстилној техничкој школи у Лесковцу већ 1938. формиране су скојевске организације.[3] У **Хронологији** се тврди да је актив СКОЈ-а формиран марта 1938. год.[4] Секретар СКОЈ-а лесковачке гимназије Живојин Илић Жути је октобра 1948. присуствовао састанку напредне омладине у Печењевцу.[5] По налогу ПК КПЈ за Србију у Лесковцу је боравио Мома Марковић. Он је створио Месно партијско повереништво од чланова Партије. У исто време било је формирано руководство СКОЈ-а у које су ушла 4 члана, међу којима и Станимир Вељковић. Скојевско руководство је оживело рад средњошколске, радничке и студентске омладине.[6] Током новембра и децембра 1938. одржан је већи број предизборних зборова, као у Бојнику на коме је говорио Станимир Вељковић, Лесковцу (на коме је поред Косте Стаменковића, посланичког кандидата, говорио и Светозар Крстић) у Власотинцу (и овде је говорио Светозар Крстић, адвокатски приправник, и други), а на састанку напредних људи у Црној Трави уочи избора 10. XII 1938, поред осталих, присуствовао је и Милентије Поповић, студент технике у Београду.[7] Од значаја је да је партијска организација у изборној кампањи пред скупштинске изборе издала изборни проглас у 10.000 примерака и неколико плаката у којима се говорило о тешком положају народа и позвани радници, интелектуалци и сељаци да на предстојећим изборима гласају за листу Косте Стаменковића. У прогласу се интелектуалцима скретала пажња: „Ви сте услед реакције последњих година напустили народ, уместо да ваша интелектуална свест и висока наобразба послужи широким народним слојевима ради културног подизања ви сте се у већини случајева ставили у службу онима који хоће да радни народ још више подјарме и баце у мрак". Интелектуалци су требали да са осталим радним народом на изборима 11. децембра гласају за радничко-сељачког кандидата.[8]

Познато је да је МК КПЈ Врање децембра 1937. предузео мере на организовању СКОЈ-а при Гимназији у Врању. Током 1937. комунисти Врања су организовали прикупљање помоћи шпанском народу за борбу против фашизма. Маја 1938. у гимназији у Врању формиран је актив СКОЈ-а који је чинило 14 чланова.[9] Сматра се да је актив

СКОЈ-а Гимназије у Врању од 1935. до почетка рата примио око 100 чланова од којих су неки дошли из других места због полицијских прогона. Међу њима су били и Али Шукрија, Христијан Тодоровски Карпош, Ћамил Сијарић и др.[10] Касније, јануара 1940, у Врању је формиран Месни комитет СКОЈ-а уз помоћ Станимира Вељковића.[11] Крајем јуна 1940. МК КПЈ Врања одржао је конференцију. На њој су разматрани резултати рада и изабрана два делегата за окружну конференцију у Лесковцу. У име окружног партијског повереништва КПЈ Лесковца конференцији је присуствовао Василије Смајевић. До краја 1940. биле су учвршћене везе са партијским упориштима у Сурдулици, Бујановцу и Владичином Хану. У 5 села постојала су партијска упоришта. На конференцији одржаној децембра 1940. којој је присуствовао и В. Смајевић, студент, иначе организациони секретар ОК КПЈ за Лесковац, разматрани су резултати рада, прорађивани материјали са V земаљске конференције и утврђени наредни задаци.[12]

Руководство СКОЈ-а при Реалној гимназији у Лесковцу 1938. чинили су: Ж. Илић Жути, као секретар а чланови су били: Славко Златановић, Тихомир Ракић, Боривоје Коцић, Бранислава Стефановић и Благоје Лакићевић. По одлуци ПК КПЈ за Србију за секретара Повереништва у Лесковцу дошао је Василије Смајевић.[13]

Уз присуство В. Смајевића у Власотинцу је 28. VIII 1939. формирана организација (ћелија) у коју је поред осталих ушао и учитељ Синиша Јанић.[14] На учитељско удружење у Власотинцу, које је било најактивније у лесковачком крају велики утицаја су имали комунисти. Удружење је редовно одржавало састанке и годишње скупштине. Појединачно су одржаване везе са В. Смајевићем, С. Вељковићем, а повремено са Милентијем Поповићем. Удружење власотиначких учитеља је имало своју културно-уметничку групу и свој рад реализовали су преко дилетантске и хорске секције. Истовремено учитељи овог удружења као и осталих су се борили за остварење што већих права у циљу поправљања свога положаја.[15]

Са скупштине студентског удружења у Лесковцу одржаног 1. јануара 1940. послат је телеграм акционом одбору стручних студентских удружења у Београду. У њему су се они солидарисали са њиховом борбом за аутономију универзитета. И удружење студената у Врању је 20. јануара 1940. упутило поздраве солидарности општем студентском збору.[16] Почетком 1940. формирано је Окружно повереништво КПЈ у Лесковцу које су чинили: Коста Стаменковић, радник, и студент В. Смајевић и Риста Антуновић. Задатак новооснованог партијског руководства је био да врши припреме за одржавање окружне партијске конференције. Било је такође формирано и градско руководство СКОЈ-а у Лесковцу.[17] Значајно је да је 15. јула у Сијаринској Бањи почео једномесечни курс за око 70 напредних учитеља, којим је руководио Светозар Вукмановић Темпо. На курсу су поред Историје СКП(б), проучавана и питања организационог и политичког рада Партије, њеног рада на селу и др.[18] Током 1940. С. Вељковић Зеле је био два пута кажњаван казном од 3—10 дана затвора и три пута прогонством у родно село[19] због револуционарне делатности. Слично је било и са В. Смајевићем који је током јула 1940. у Власотинцу присуствовао одржавању састанка ћелије КПЈ за чијег је секретара изабран Синиша Јанић.[20]

Током септембра у Лесковцу је одржана партијска конференција уз присуство представника ЦК КПЈ — Александра Ранковића, а међу делегатима поред радника био је и знатан број интелектуалаца као В. Смајевић, Риста Антуновић, С. Вељковић, Бошко Крстић, Милија Радовановић и други. Тада је изабран нови ОК КПЈ за Лесковац чији је организациони секретар био В. Смајевић, студент. Он је тада одређен за делегата за покрајинску конференцију, а К. Стаменковић за делегата на V земаљској конференцији КПЈ.[21]

Већ је напоменуто да је међу ђацима Гимназије у Лесковцу било доста скојеваца,[22] као и у Текстилној техничкој школи. Скојевци су остварили руководећу улогу у свим напредним ђачким удружењима. Да би остварила још већи утицај на ученике организација СКОЈ-а лесковачке Реалне гимназије је организовала два излета 5. септембра у Синковце, а 14. септембра до Рудара. Малобројни љотићевци су били кивни на успех другог излета који је био легалан, па су наговорили пијаног чувара да нападне напредне ђаке. Заменик директора је иступио против напредних гимназијалаца и ускоро су из школе искључена 4 ученика VIII разреда гимназије, а један из VII, а 17 ученика је кажњено смањењем оцене из владања. Месни комитет КПЈ је издао летак у коме је објашњено да ученици уопште

нису криви, већ да назадни професори желе да угуше слободу, веселье и разоноду младих људи. Скојевска организација се такође ангажовала и објашњавала да су искључени и кажњени ученици невини. Бачки родитељи су се жалили а под утицајем јавног мњења преко бановинског инспектора ова одлука је поништена и ученици су враћени у школу, док су реакционарни професори са замеником директора били премештени из Лесковца.[23] Крајем септембра 1940. у шумици близу села Рудара код Лесковца одржана је окружна конференција СКОЈ-а на којој је учествовало преко 30 скојеваца и чланова КПЈ. Тада је С. Вељковић поднео реферат о проблемима омладине. Дискусија је била веома жива. На конференцији је изабран нови Окружни комитет СКОЈ-а чији је секретар био Риста Антуновић, а чланови: С. Вељковић и Синиша Јанић.[24]

Неопходно је напоменути да су скојевци гимназије имали сталну и сигурну подршку напредних професора као што су били: Александар Чубровић, Босиљка Бурић, Зорка Игњатовић, Стојанка Радошевић, Јованка Ценић, Богдан Стевановић и низ других.[25] И у Средњој техничкој текстилној школи у Лесковцу постојала је јача скојевска организација са два актива са по десетак чланова у сваком. Састанци актива при Текстилној школи одржавани су у виду „журева" којима су редовно присуствовали и чланови скојевског руководства С. Вељковић, Жика Илић, Никола Бурић и други.[26]

У Лесковцу је постојало удружење студената, које је пред рат имало око 50 чланова. Студенти су организовали излете на којима се дискутовало о политичким питањима. Референти су обично били чланови КПЈ и СКОЈ-а. Са Београдског универзитета, са којим је одржавана веза, добијана је напредна штампа. Студенти, који су били махом сиромашни, помагали су слабијим ученицима у учењу. Удружење је имало свој хор и рецитаторску секцију. Руководство КПЈ је тада за основни задатак преко СКОЈ-а поставило стварање јединства младе генерације како у граду тако и на селу. При студентском удружењу почетком 1940. био је основан актив за рад са омладином на селу што се највећим делом спроводило преко Задружне омладине која је основана почетком 1937. и била једна од најмасовнијих омладинских организација на чијем јачању су радили и скојевци средњошколци.[27] У циљу извршења тих задатака били су подељени рејони, а чланови су добили задужења за поједина села. После забране ЗОЈ-а полиција је у Лесковцу прогонила студенте и средњошколце који су радили са овим активима. Овакав рад са омладином на селу је био исправан и користан и прилазило му се са озбиљношћу. Захваљујући овом раду у селима су створени скојевски активи, чији су чланови касније у већини ступили у ослободилачку борбу. Режим је будно мотрио на рад Удружења студената у Лесковцу желећи да му онемогући и забрани сваки рад. Тако је 3. октобра 1940. начелник среза лесковачког предложио банској управи у Скопљу да забрани рад јер „просторије Удружења студената у Лесковцу више служе за илегалне састанке са радницима комунистима, под изговором сарадње са члановима радничке уметничке групе „Абрашевић" у Лесковцу и за ширење илегалне комунистичке пропаганде, него чак за стручно усавршавање, међусобно помагање и културну пропаганду.[28]

Од необичног је значаја да је Сергије Димитријевић утврдио да је само за последње две школске године, тј. непосредно пре априлског рата, било у Гимназији 132 ученика припадника скојевских разредних актива и изразитих комунистичких симпатизера. Исти аутор напомиње да су они одиграли велику улогу међу сеоском омладином у циљу њеног окупљања у напредни задружни омладински покрет ЗОЈ и сеоске скојевске активе. Познато је да су лесковачки гимназијалци учествовали у стварању и раду 11 сеоских скојевских актива и група, а такође су деловали у оквиру 18 организација ЗОЈ од укупно 29 таквих организација у лесковачком крају.[29] Познато је да су од 1938. па све до почетка рата чланове руководства СКОЈ-а при Реалној гимназији у Лесковцу чинили секретар Жика Илић Жути и чланови: Бранислава Стефановић, Славко Златановић, Тихомир Ракић, Боривоје Коцић и Благоје Лакићевић.[30]

Одмах по објави рата, 6. априла 1941, одржан је састанак руководства СКОЈ-а Реалне гимназије у Лесковцу, коме су присуствовали сви његови чланови, као и Ст. Вељковић Зеле, секретар ОК СКОЈ-а. Тада је одлучено да се чланови руководства не удаљују одмах из града.[31] Почетком маја у предграђу Лесковца у Подворцу у присуству Василија Буха и Драгог Стаменковића одржан је састанак ОК КПЈ на коме је извршена његова попуна. Тих дана на

предлог Косте Стаменковића формиран је актив КПЈ у Црној Трави. Њега је основао учитељ Синиша Јанић. Значајно је да је маја 1941. организација КПЈ и СКОЈ-а у Врању међу средњошколском омладином и њиховим родитељима повела акцију да се бојкотује упис у гимназију у којој је настава требало да се изводи на бугарском језику. Акција је успела и гимназија у току рата није уопште радила. На подручју Сурдулице током маја и јуна који обилазе чланови ОК КПЈ Лесковац и чланови МК КПЈ Врање организују се нови активи и учвршћују стари у Сурдулици и 6 села из њене околине. Ови су били организатори и руководиоци отпора против бугаризације и других мера окупаторских власти.[32]

Саветовање ОК КПЈ за Лесковац одржано је 22. VI 1941. у селу Братмиловцу коме су поред чланова ОК присуствовали и В. Буха, члан ПК КПЈ за Србију, и Драги Стаменковић, члан ПК СКОЈ-а за Србију. Иако се није знало за напад на СССР расправљало се о припремама Партије и СКОЈ-а за оружану борбу, мерама за прикупљање оружја и обучавање људи за руковање њим, као и раду и борби КПЈ и СКОЈ-а у условима окупације. После овог састанка компромитовани чланови ОК КПЈ отишли су на терен где их полиција није познавала. Тако су С. Вељковић и В. Смајевић отишли у Ниш, Бошко Крстић у Врање итд.[33] Стојан Николић Јоле је установио да је и поред свих опрезности ноћу између 22. и 23. јуна полиција успела да ухапси прву групу активиста и сарадника КПЈ — 25 лица, међу којима и Драгољуба Томића, студента, Милана Димитријевића, зубног лекара, и низ других.[34] Сматра се да је на територији ОК КПЈ за Лесковац уочи устанка било 90 чланова.[35] У лесковачком ратном округу на почетку устанка било је око пет стотина чланова СКОЈ-а.[36] На проширеној седници Политбироа ЦК КПЈ, одржаној 4. VII 1941. у Београду под руководством Ј. Б. Тита, одлучено је да се са саботажа и диверзија пређе на оружани устанак. Тада је разрађен план оружаног устанка и план стварања слободне територије у западној Србији. Усвојен је и текст прогласа који је упућен народима Југославије.

Ноћу између 12/13. VII 1941. у Чифлук Мири је одржано саветовање чланова ОК СКОЈ-а и секретара скојевских актива, њих око 20. Тада је поднето неколико реферата о политичкој ситуацији и задацима СКОЈ-а у време окупације и оружаног устанка. С. Вељковић је говорио о политичкој ситуацији и задацима СКОЈ-а, а о акционим питањима поднето је пет реферата међу којима и Ж. Илића Жутог. На саветовању је, поред осталог, одлучено да чланови ОК СКОЈ-а оду на терен и по повратку поднесу извештај о спремности омладине за борбу против окупатора и њихових сарадника.[37] Крајем јула ОК КПЈ за Лесковац је после прогласа ЦК КПЈ и ПК СКОЈ-а за Србију издао свој проглас који је упућен свим родољубима лесковачког и врањског подручја и свим његовим друштвеним слојевима — радницима,, сељацима и поштеној интелигенцији[38] о чему ће више речи бити у наредном излагању. Бугарска полиција је 11. августа 1941. ухапсила чланове МК КПЈ Врање, међу којима и Бошка Крстића, који је успео да побегне.[39] Током јула и августа 1941. у низу места лесковачког краја се одржавају партијски и скојевски састанци и формирају нови активи.[40] Учитељ Синиша Јанић је 2. X 1941. у шуми Соколовића у близини Власотинца одржао састанак на коме је разматрана ситуација која је настала у Власотинцу после доласка четника и поновног наоружања жандарма. Одлучено је да компромитовани припадници ударних група оду у партизане и то једна група са Синишом Јанићем на Кукавицу, а друга партизанима на Бабичку гору.[41] ОК КПЈ за Лесковац је 25. децембра 1941. издао проглас поводом шестомесечне борбе коју су водили СССР и поробљени народи Европе. У њему су осуђени сарадници окупатора. Т. Ракић је овај проглас ширио у Печењевцу и низу суседних села.[42]

Из изнетог се види да су интелектуалци са лесковачког ратног округа били врло активни у предратном периоду, да су ширили напредне идеје међу сеоском омладином, борили се против љотићеваца и сарађивали са радницима. Из наредног излагања ће се сазнати да су и гимназијалци и ученици Техничке текстилне школе, а такође и студенти и други интелектуалци, ступили у партизанске одреде и одазвали се позивима руководства КПЈ и СКОЈ-а да врше диверзије и саботаже.

Активност КПЈ и СКОЈ-а на правилном опредељивању интелигенције на терену ОК КПЈ Лесковца

Одмах после капитулације земље руководство КПЈ и СКОЈ-а је свестрано анализирало узроке тако брзог по-

раза настојећи да широким народним масама разјасни потребу припрема за оружану борбу. Штавише, ЦК је још фебруара 1941. издао проглас радницима, сељацима и грађанима, као и војницима, подофицирима и официрима Југославије поводом војне мобилизације за концентрационе логоре. У њему се каже да је крајем јануара те године противнародна влада почела да позива, хапси и трпа у тобожње војне јединице све оне који нису по ћуди тадашњим властодршцима. Подвлачи се да тај акт „по свом карактеру спада у разорни рад пете колоне, директно уперен против слободе и независности народа Југославије", јер у концентрационим логорима широм земље је преко две хиљаде режиму „непоћудних елемената". Посебно се подвлачи да противнародни режим владе Цветковић—Мачек „слаби одбрамбену снагу народа Југославије" те да: „Он шурује час са једним, час са другим ратујућим блоком, а одлучно одбија вољу свег народа, да створи пакт о узајамној помоћи са Совјетским Савезом, те тако одбија једну могућност да народи Југославије сачувају своју независност. Његова унутрашња политика јесте политика терора и прогона радничке класе, политика скупоће и глади, немаштине и беде. Сад коначно хоће тај реакционарни режим да заузда народно незадовољство путем дових концентрационих логора и физичким уништењем најбољих синова народа". У прогласу се као што се види осуђивала спољна политика владе. Посебно је значајно што се ЦК КПЈ обраћа једном делу државног апарата, који је био одговоран за одбрану независности земље — официрима и подофицирима свестан да су они најодговорнији за очување независности земље па им се јасно указује на неисправност политике владе у чијем апарату они поред чиновника, бирократије заузимају врло значајно, одговорно место. Стога су и они као и сви друштвени слојеви земље позвани: „Окупите све своје снаге у борби против рата и против пете колоне, која угрожава независност народа, у борби против скупоће, против терора и прогона радничке класе. Окупите све своје снаге у борби за стварање праве народне владе".[43]

Нешто касније, 15. марта 1941, ЦК КПЈ је упутио нови проглас којим је свим друштвеним слојевима земље, а посебно официрима, подофицирима и војницима указано на значај борбе против капитулације, а за пакт о узајамној помоћи са Совјетским Савезом. Констатовано је: „Данас треба гласније него икада да читав народ подигне свој глас протеста против сваког покушаја капитулације пред захтевима немачко-талијанских империјалиста, као и против сваког покушаја да се спремност народа Југославије да бране своју слободу и независност упрегне у кола енглеског империјализма". ЦК КПЈ је сматрао да „још је време да се спасе независност склапањем пакта о узајамној помоћи са Совјетским Савезом, ако се нађури ова издајничка влада и успостави народна влада која ће водити првенствено бригу о интересима народа". Сви друштвени слојеви, па и део државног апарата, његови официри, подофицири и војници требало је да организују „протесне скупштине и митинге против сваког распарчавања земље народа Југославије која данас може само да користи империјалистима и освајачима".[45] Према томе, Комунистичка партија, која је од режима прогањана као „противдржавна", показала је да је била веома заинтересована за очување Краљевине Југославије, буржоаске творевине, јер је она увелико и била плод вековних жеља њених народа, али не свакако у оном облику у којем је она постојала у периоду између два рата, јер је читава њена унутрашња политика показивала да су буржоаске владе биле неспособне да решавају многобројне горуће проблеме. У ратној атмосфери указивало се официрима, подофицирима и читавој бившој југословенској војсци да је врло опасно прикључити се било којем блоку, како тројном пакту, тако и земљама западне демократије, већ је излаз требало тражити у склапању пакта о узајамној помоћи са Совјетским Савезом, јер се вероватно сматрало да је пактом Стаљин—Хитлер Совјетски Савез обезбедио своју неутралност.

И у прогласу поводом свргавања владе Цветковић—Мачек на челу са Павлом, ПК КПЈ за Србију је обраћајући се поред свих друштвених слојева и војницима, подофицирима и официрима истакао: „Сада је главно очувати нашој земљи мир, што је једино могуће наслањајући се на Совјетски Савез. Свако одгађање пакта о узајамној помоћи са Совјетским Савезом значи да ће нас немачки империјалисти напасти, значи омогућење роварења енглеским агентима да нас увуку у рат за интересе енглеских империјалиста, значи пустошење наше земље".[46] Према томе јасно је да се склапањем пакта о узајамној помоћи са Совјетским Савезом земља же-

лела задржати неутралном. На то се јасно скретала пажња и официрима и подофицирима који су чинили врло значајан слој државног апарата. Најзначајније је према томе било задржати земљу неутралном и избећи да се увуче у рат „за интересе енглеских империјалиста".

На саветовању које је одржано у Загребу и које је познато у нашој историографији као мајско саветовање на коме се у вези са радом Партије у последњим догађајима каже да Партија не сме да се зачаури у „њене секташке организације, напротив, сада је потребно још више проширити мрежу партијских организација. **Треба обухватити у партијске организације најбоље елементе радника и сељака и поштене интелигенције,** све оне који су се показали или се показују у овим условима као неустрашиви и дисциплиновани борци".[47]

Међутим, треба напоменути да се у свим прогласима покрајинских руководстава Партије и СКОЈ-а, као и ЦК КПЈ и ЦК СКОЈ-а, не говори о интелигенцији док се радницима и сељацима она увек обраћају. До тога је дошло не само због тога што је за интелигенцију у већини карактеристично да је она колебљива, већ и стога што је интелигенција пре свега малобројна, дакле малобројнија од радничке класе, најпрогресивније снаге друштва. Зато и није чудо што се партијска и скојевска руководства редовно обраћају радницима, као најпрогресивнијем и сељацима као најмногобројнијем делу друштва.

У овом јулском прогласу издатом 1. јула 1941. ЦК СКОЈ-а, између осталог, каже: „Уједините се млади радници, сељаци и интелектуалци, млади људи и девојке свих народа без обзира на организацију којима припадате, на расу, веру и националност, уједините се сви демократи, соколи, католици, сви млади родољуби са комунистичком омладином ради ослобођења наших народа".[48] Као што се види ЦК СКОЈ-а је позивао у борбу све друштвене слојеве, а у првом реду младе раднике, сељаке и интелектуалце у борбу против „фашистичке звери". Значи, сви друштвени слојеви, без обзира на верску, националну и политичку припадност требало је да ступе у прве борбене редове против непријатеља читавог човечанства.

Наведени прогласи ЦК КПЈ, ПК КПЈ за Србију и ЦК СКОЈ-а су детаљније анализирани јер су они несумњиво били од великог значаја за ослободилачку борбу у свим деловима земље па и на терену ОК КПЈ Лесковац. Карактеристично је да се ЦК КПЈ у свом познатом прогласу донетом на седници од 4. јула 1941. у Београду, а објављеном 12. јула 1941. којим се народи Југославије и сви његови друштвени слојеви позивани у борбу против окупатора посебно не говори о интелигенцији.

Окружни комитет КПЈ за Лесковац је крајем јула 1941. издао проглас којим се позивао народ Лесковца и околине на устанак против окупатора. Проглас је упућен свим родољубима, свим друштвеним слојевима а пре свега радницима, сељацима и поштеној интелигенцији и у њему се каже да совјетски народи са „својом славном и непобедивом Црвеном армијом" свакодневно задају све опасније ударце непријатељу. На то они одговарају свирепим терором над становништвом у свим окупираним крајевима. Непријатељи народа су свирепо кињили, злостављали и сакатили заробљенике и рањенике. У свим окупираним земљама вршило се стрељање и невиних људи. Хитлеровци су тражили од народних издајника који су им се ставили у службу „да им што више помогну у пљачки и прогону над нашим народом". Нарочито се истиче да хитлеровцима није било довољно што су ожалостили сваку кућу и створили пустош, глад и беду, већ су после напада на Совјетски Савез почели дивљу хајку на комунисте и остале народне првоборце. Наводе се подаци о првим хапшењима и расписивању потерница за прогресивним људима. Подвлачи се: „Слуге непријатеља и џелати народа неће измаћи казни. Народ се не боји жртава и спреман је на све у борби против издајица. Народ ће водити бригу за ухапшене и прогнане борце и својим животима браниће њихове животе".[49] Осуда издајника је била неминовна и она је у прогласу добила заслужено место. Истицано је да ће се о ухапшенима водити рачуна, као и да се народ не боји жртава.

ОК КПЈ за Лесковац, обраћајући се поштеној интелигенцији и родољубивим грађанима, каже: „Ви сви добро знате да је данас време да се удруженим снагама боримо против заклетог непријатеља — окупатора и његових слугу. Сваки од вас може да допринесе народној борби. На тај начин ће се убрзати пораз непријатеља и наша победа". Комунисти су тражили да од тада сви приђу „одлучној борби јер наша судбина и будућност умногоме зависи и од наше заједничке борбе". Констатује се да је КПЈ у свом прогласу од 12. јула пози-

вала цео народ у „последњи бој за уништење непријатеља". Комунистичка партија је наглашавала: **„Сада је време, сада је куцнуо час да се дигнемо сви као један у бој против окупатора и његових домаћих слугу крвника нашег народа".** Подвлачило се да онај ко не учествује у ослободилачкој борби је „издајица свога народа".[50]

ПК КПЈ за Србију је поводом именовања Недићеве владе од 29. VIII 1941. издао проглас упућен свим друштвеним слојевима па и спрским официрима и четницима, у коме је оштро осуђено њено образовање. У прогласу се скретала пажња: „Запамтите сви поштени људи, да вас Милан Недић и његова издајничка дружина позивају на захвалност према зверским хордама које су извршиле масовне покоље над Србима". Стога је она представљала „врхунац најодвратније издаје коју је икада доживела наша историја".[51] Српским официрима и подофицирима се скретала пажња: „Вас мисли ‚влада' немачког шпијуна Недића да употреби као предводника оружаних руља против сопственог народа. Они исти генерали који су вас у рату одвели у пропаст и издали вас, данас хоће да вашом помоћу спасу себе од праведног народног гњева. Остајте верни својој официрској речи. Ви знате само за непријатеља: немачке окупаторе, крвнике нашег народа, његове слободе и части". Српски официри и подофицири су требали да стају на страну народа. Саветовано им је: „Окрените оружје против заједничког непријатеља против фашистичких џелата Србије! Ви који још нисте у редовима партизана прикупљајте се одмах.[52] Према томе ПК КПЈ је дао суштинску оцену новоформиране квислиншке владе и указао шта треба да раде официри и подофицири српске војске. Они нису смели да дозволе да их „влада" немачког шпијуна Недића користи као предводнике у борби против сопственог народа. Нарочито се подвлачило да су чланови „владе" били ти који су их „одвели у пропаст" и издали их, а сада желе да њиховом помоћи „спасу себе од праведног народног гњева". Требало је да они остану верни официрској речи и окрену своје оружје против заједничког непријатеља, „против фашистичких џелата Србије".

У прогласу поводом 24. годишњице октобарске револуције ЦК КПЈ је, обраћајући се младим радницима, сељацима, студентима и ђацима, тражио: „Заветуј се, омладино Југославије да ћеш још одлучније и беспоштедније но до сад, водити свети ослободилачки рат против мрског окупатора, и да ћеш у тој борби знати да ујединиш све своје снаге, снаге свих младих патриота антифашиста".[53] Омладина је требало да се заветује да ће још „упорније наставити своју борбу", да ће „новим хиљадама младих снага проширити јуначке редове наших партизана" и да ће „дати све од себе за фронт, све за јединство младих патриота, све за победу народног устанка". Истовремено сви слојеви младог нараштаја су требали да се заветују да неће „жалити своје животе у светој борби за слободу народа", да неће „испустити пушку из руке до коначног уништења мрског непријатеља". Млади комунисти су требали да високо уздигну заставу „свог савеза за част наше Комунистичке партије". Комунистима свих друштвених слојева па према томе и интелигенције је саветовано: „Будите први међу првима, најбољи међу најбољима, увек и свуда у првом реду на најтежем месту. Ширите и учвршћујте јединство омладине, стварајте народноослободилачки савез младе генерације! Дигните високо заставу Маркса, Љењина и Стаљина, заставу победе".[54] Тако се ЦК КПЈ на дан годишњице победе прве успеле социјалистичке револуције обраћао младој генерацији која је чинила преко 70% свих учесника партизанских јединица, а међу њима посебно студентима и ђацима, да буду истрајни „до коначног уништења мрског непријатеља", као и да учвршћују „јединство омладине".

И ПК КПЈ за Србију је у свом прогласу упућеном поводом 24. годишњице октобарске револуције свим друштвеним слојевима и „поштеним четницима и официрима" у коме се истиче значај октобарске револуције и да борбу Совјетског Савеза подржавају милиони људи и жена. Говори се о моћном јединственом фронту на који су наишли фашисти у борби против Совјетског Савеза за разлику од стања какво је било по целој Европи. Лаким и јефтиним победама успевали су да поробе разједињене и издајицама подриване народе, њихове најбоље синове да поубијају, њихову земљу да опљачкају. То им је начин којим су побеђивали, чиме се и данас одржавају".[55] Несумњиво је да је објективним приказивањем узрока због чега су европске земље тако брзо поклекле пред фашистичком најездом јасно говори да је најзначајније у борби против ње супротставити се јединственим фронтом. Јединство се саветовало у време када

је Дража Михајловић одлазио на преговоре с Немцима о стварању јединственог фронта против партизана.

Децембра 1941. ОК КПЈ за Лесковац је упутио проглас народу Лесковца и околине, у коме је упозорио све њихове друштвене слојеве о великим стрељањима у целој Србији па и Лесковцу и околини на Хисару. Осуђени су плаћеници Косте Пећанца и Недића јер одводе сељаке под изговором да су радили против окупатора.[56] У наредном излагању се подвлачило да је српски народ увек ценио слободу и непрестано се борио за њу јер „дух витештва и слободе не могу се куршумима ишчупати из српског народа" као и да: „Никаква мучења, убијања нити вешања не могу застрашити српски народ у чијим срцима гори осветнички пламен за хиљаде убијене браће. Истицало се да народ овог краја све своје наде полаже у борбу „херојских партизана" који се боре за слободу и бољи живот. Њих у тој борби помаже цео народ. „Редови храбрих народних партизана сваким даном постају све чвршћи и многољуднији; удари које наносе окупатору и његовим слугама све су јачи; борба постаје сваким даном све упорнија и немилосрднија". Тада је једна четвртина Србије била ослобођена, а окупатори и њихови домаћи сарадници никако нису могли да код народа угуше одушевљење за слободом и бољим животом у тренутку када је Црвена армија задавала смртне ударце немачком фашизму. У прогласу се закључује: „Победа ће бити наша, окупатор ће бити тучен свуда и на сваком месту. Никаквог застоја нити страха, само преко мртвих тела наших херојских родољуба остварићемо слободу и независност. Никакав терор ни заплашивање неће разјединити уједињени српски народ у борби против окупатора и његових слугу".[57] Истицало се да ће жртве које су пале у тој борби бити путоказ новим генерацијама како треба бранити слободу и независност своје земље. Из прогласа избија вера у коначну победу над окупаторима и домаћим издајницима иако је он издат у време великог стрељања људи Лесковца и околине. Нарочито се подвлачи да је српски народ увек ценио слободу и непрестано се борио за њу не плашећи се жртава које су падале у борби. Ослободилачка борба партизана се оцењивала као једино исправан пут и на њиховој страни је био цео народ сем малог броја издајника. Као и у другим прогласима које је КПЈ изадала осуда издајника је недвосмислена.

Учешће интелигенције у партизанским јединицама током устанка 1941. године

Почетком јула, после одржавања састанка руководства КПЈ у Лесковцу на коме је, 6. јула 1941, донета одлука о оснивању партизанских одреда на Кукавици, Стојадин Младеновић, члан МК Врање, и Жика Илић Жути, свршени матурант, члан ОК СКОЈ-а Лесковац, стигли су у Вучје и повезали се са Стојаном Николићем, секретаром скојевске организације, Спасојем Петрушићем и одржали састанак у кући оца Стојана Николића на коме је саопштена одлука о формирању одреда. Кућа оца Стојана Николића је била веза за одлазак у одред. Током јула на одређено место на Кукавици дошли су људи из Лесковца и Вучја међу којима су били Стојан Николић, студент, Спасоје Петрушић, свршени матурант гимназије, Стојан Станојевић, студент и др.[58]

Позиву ЦК КПЈ и ОК КПЈ за Лесковац убрзо су се, поред радника, одазвали и напредни интелектуалци. Под руководством Владе Борђевића и Станимира Вељковића, на Хисару код Лесковца одржан је састанак чланова КПЈ и подељен терен за оружану борбу у лесковачком крају. С. Вељковић је код села Доњег Синковца одржао састанак са око 30 радника и студената у циљу прикупљања оружја од народа.[59] Међу првим партизанима на Кукавицији нашло се неколико напредних активних официра и подофицира бивше југословенске војске који се такође могу сматрати интелектуалцима јер су са чиновништвом — бирократијом служили одбрани постојећег поретка. Ваздухопловни потпоручник Обрад Лучић, иначе избеглица из Македоније и генералштабни капетан бивше југословенске војске из Лесковца Петар Цветковић су међу првима дошли партизанима на Кукавицу.[60] Значајно је да је студент Стојан Николић 25. јула 1941. код Накриванског Чифлука одржао саветовање са скојевцима и напредним омладинцима у циљу организовања оружане борбе у Поречју. Познато је такође да је током јула Василије Смајевић одржао састанак у селу Добра Вода са члановима и симпатизерима Комунистичке партије на коме је договорено да се формирају илегалне десетине и прикупља оружје и санитетски материјал.

У циљу омасовљења одреда Драги Стаменковић је отишао у Лебане и повезао се са Мирком Перовићем из актива КПЈ, Божом Вуковићем, Војом Вуксановићем и Новицом Васићем, који су сви били правници и чланови КПЈ. При званичном формирању одреда, 10. августа 1941. на планини Кукавици заклетву су положили поред осталих бораца и следећи интелектуалци: Благоје Бурић, студент, Данило Бућан Трифун, текстилни техничар из Лесковца, Радован Ковачевић, студент, избеглица из Македоније настањен у Лецу, Власта Радоњанин, приватни намештеник, избеглица из Куманова, Милош Манојловић, активни подофицир, Крста Миљанић, учитељ, избеглица из Македоније, Бора Дамјановић, активни подофицир — наредник, избеглица из Санџака, Обрад Лучић, активни ваздухопловни поручн., Милоје Лазаревић, средњошколац, Стојан Николић, студент, Спасоје Петрушић, свршени средњошколац, Милорад Костадиновић, ученик, Стојан Станојевић, студент, Хранислав Динић, средњошколац, Алекса Папић, гимназијалац, Душан Максимовић, судски приправник из Нове Тополе, Борђе Карапић, средњошколац из Бурђевца. Тада је изабран и штаб одреда у који су ушли и интелектуалци. Командант је био Милош Манојловић, наредник бивше југословенске војске, заменик Обрад Лучић, активни ваздухопловни потпоручник бивше југословенске војске, а политички комесар Крста Миљанић, учитељ. И за политичке делегате све три чете које су тада формиране су изабрани интелектуалци и то: Радован Ковачевић, студент, Крста Миљанић, учитељ, и Стојан Николић, студент. Снабдевање првих бораца намирницама, одећом и оружјем је ишло преко куће Стојана Николића, а у њиховом добављању су такође учествовали интелектуалци, нарочито средњошколци. Својом помоћи су се такође истакли инжењер Селимир Самац и Коста Винокић, текстилни техничар. Ускоро је у одред дошао и Борко Шекић, студент, члан КПЈ, касније политички комесар одреда, затим Светислав Стојановић, студент технике из Пољанице, први борац из врањског краја. Ради успостављања везе после хапшења у Лесковац је упућен Јован Борђевић, студент из Врања. Нешто касније партизанима на Кукавици се придружио и Миодраг Ристић, матурант из Јелашнице.[61]

У исто време било је интелектуалаца који су били врло активни на страни непријатеља, радећи за четнике Косте Пећанца као што су били четнички војвода Миодраг Борђевић Пчињски, активни официр бивше југословенске војске, поп Слободан Станојевић, свештеник из Вине, и Зарије Вучковић, активни граничар из Вине који су вербовали сељаке нарочито из планинских села у четнике Косте Пећанца.[62] Руководство Лесковачког НОП одреда је радило на придобијању четника Косте Пећанца. Томе позиву се одазвао једино четнички војвода Максим Буровић, с којим је био у контакту Владислав Поповић, судски приправник. Буровић је чак једно време прикривао после окупације комунисте: Властимира Радоњанина и познатог комунисту Анту Грубишића, адвоката из Скопља.[63]

Интелектуалци као и остали родољуби су наставили да долазе у одред и током августа као и наредног дела године. Интелектуалци, међу њима нарочито Василије Смајевић и Ратко Павловић, радили су међу народом на њиховом придобијању за ступање у партизане нарочито у Топлици и Пасјачи. Током септембра у одред су ступили, поред осталих, Милија Радовановић, студент права, Владимир Букилић Поп Мића, свршени богослов, Миливоје Перовић, адвокатски приправник, Божа Павловић, студент, Данило Мићеновић, професор, Радун Јанковић и Драгић Вукосав, матуранти, Гојко Бетковић, подофицир, Зејнел Аилини, студент, Вукашин Јанковић, подофицир, и Вељa Ристић, општински писар, затим Мирослав Стојановић, студент права, Бора Димитријевић, студент агрономије, Боривоје Кошић, свршени матурант гимназије, Бранко Богдановић, ученик гимназије, Јелица Илић, ученица гимназије, и Миодраг Јовановић, студент права.[64] Стојан Николић је утврдио у цитираном делу да је Василије Смајевић после свог доласка у одред све више преузимао у своје руке партијско руководство организацијом одреда. По истом аутору почетком септембра 1941. дошло је до допуне у руководству одреда. Њега су тада чинили: командант Милош Манојловић, активни наредник, заменик команданта Обрад Лучић, активни ваздухопловни потпоручник, заменик полит. комесара Василије Смајевић, студент права, интендант Милија Радовановић, студент права, санитетски референт Владимир Букилић, поп Мића, свршени богослов. Тада су се такође у партијском и скојевском руководству налазили и интелектуалци. Такође и у руководству Грделичког и

Врањског пододреда је било интелектуалаца и то Зејнел Ајдини, студент филозофије у првом, и Радован Ковачевић, такође студент филозофије, у другом. Било је такође и десетара интелектуалаца у Лесковачком одреду.[65] Поред наведених у одред су током септембра ступили и: Слободан Цветковић, свршени матурант трговачке академије, Звонко Костић, ученик гимназије, Јован Здравковић, активни подофицир. Александар Милосављевић, ученик гимназије из Вучја, из Жабљана Петровић Влајко, ученик гимназије, Владимир Митић, ученик гимназије, из врањског краја Новица Дојчиновић, ученик гимназије из Масурице, Чедомир Нешић, гимназијалац из Сурдулице, Милутин Буровић, свршени ученик трговачке академије, и Станоје Лазаревић, активнии подофицир.[66] Нови борци долазе и наредних месеци међу којима су и интелектуалци: лекари др Марко и Ружа Колб, Христијан Тодоровски Карпош, ученик гимназије (погинуо у току рата и проглашен за народног хероја) и др. Из Власотинца су 6. октобра у одред дошли Синиша Јанић, учитељ, члан КПЈ, и Мија Миленковић, студент, који су касније ступили у Бабички одред при његовом оснивању.[67]

Кукавички (Лесковачки) НОП одред је имао знатног успеха у борби против окупатора и њихових сарадника, посебно четника Косте Пећанца, али о тим војним операцијама у овоме раду се не намерава говорити јер су она описана веома детаљно како у цитираном делу Стојана Николића, затим Јована Марјановића, Устанак и НОП у Србији 1941. године, Ослободилачком рату и другим војним делима. Неопходно је истаћи да су октобра партизани ослободили Прокупље што је било од великог војног и морално-политичког значаја јер четници нису могли да спроводе ширу мобилизацију сељака. Борци Кукавичког одреда су извршили низ напада на железничку пругу. Они су са борцима Бабичког одреда два пута нападали и ослобађали Власотинце. У томе су их помогли и припадници других одреда југа Србије Јабланички и Топлички (Јастребачки) и Расински. Борци Јабланичког, Топличког и дела Бабичког одреда су напали на Лебане, Медвеђу и Леце и ослободили их. У неколико наврата непријатељи су покушали да заузму ова места што им је пошло за руком тек у другој половини 1941. Одреди Јужноморавског региона су имали нарочито запажених успеха у борби против четника Косте Пећанца. Они су успели да формирају велику слободну територију на којој је организован нов друштвено-привредни живот.

Лесковачки НОП одред је учествовао у стварању Бабичког и Јабланичког одреда. Током октобра из Лесковца су у Бабички одред отишле две групе радника, док је у трећој групи из овог места било средњошколаца, студената, омладинаца и радника.[68] Међутим, иако немамо података о социјалном саставу Бабичког одреда, као и осталих познато је да је између 1/2. октобра 1941. из Косанчића у Бабички одред отишло више људи међу којима је био и учитељ Тома Калођера.[69] Стојан Николиић је навео да је са Кукавице за формирање Јабланичког одреда упућено 40 партизана и низ интелектуалаца међу којима су поред осталих били: В. Смајевић, М. Радовановић, В. Букилић, М. Перовић, З. Ајдиини и др.[70] Исти аутор је такође навео да је из Лесковачког одреда издвојена једна десетина за формирање Бабичког одреда.[71]

Током новембра 1941. у Вучју на збору на коме је говорио Светозар Крстић формиран је први народноослободилачки одбор.[72] Интересантно је да су 1. новембра 1941. у селу Ображди формиране три партизанске десетине. У њиховом руководству је био и Миле Милутиновић, учитељ.[73] Руководство Јабланичког НОП одреда је 5. октобра 1941. одржало велики збор у селу Лапотинцу на коме је, поред осталих, говорио и Милија Радовановић, а присуствовао му је и В. Смајевић. Збору је присуствовало више хиљада људи.[74] Нешто касније, од 18—20. новембра друга чета Бабичког одреда је одржала зборове и конференције у Орашју, Дадинцу, Градишту и Јастрепцу. На свима њима је говорио Синиша Јанић, учитељ.[75] Иначе, на слободној територији је формирано више МНОО у чијем раду су учествовали и интелектуалци.

У Вучју је током новембра и децембра радио и војни курс (популарно назван војна школа). Курсом је руководио Петар Цветковић, генералштабни капетан бивше југословенске војске, а једно време начелник штаба Лесковачког одреда. Његов заменик био је активни подофицир Јован Здравковић. У циљу стварања санитетског кадра децембра 1941. одржан је у Кукавичком одреду курс за 30 болничара у трајању од осам дана. Лекар је при обиласку јединица учио све партизане како да пружају прву помоћ рањеном борцу или самом себи. Нарочита пажња је

указана десетарима и политичким делегатима како би научили да пружају прву помоћ и указују себи самопомоћ. Са собом они су носили нешто санитетског материјала. Кукавички одред је прву своју болницу са 30 постеља организовао новембра 1941. У њој је било нешто санитетског материјала, инструмената и средстава за анестезију. И поред тога што лекар није био хирург, у болници су обрађивани сви случајеви рањавања. Здравствене услуге санитетска служба одреда је указивала и цивилном становништву на слободној територији бесплатно. Лекари су ишли у хитним случајевима и у куће болесника, а одржавана су и предавања о хигијени и о нези болесних.[76] Интелектуалци су били и чланови партизанских судова.[77]

На основу списка бораца и руководилаца Лесковачког (Кукавичког) НОП одреда може се установити да је од 439 људи било интелектуалаца 103 и то: лекара 2, професора 1, наставника 1, учитеља 5, официра 2, активних подофицира 12, службеника 3, лаборант 1, текстилних техничара 3, адвокатских приправника 2, дипломираних правника 2, студената 23, свршених матураната гимназије 15, свршених матураната средње текстилне школе 2 и ученика гимназије 29.[78] Међутим, Сергије Димитријевић је дошао до података да је најмање 67 лесковачких гимназијалаца из периода 1940/41. (до априлског рата) и ранијих година погинуло, док је њих 46 носилаца споменице 1941, међу којима је шест народних хероја, од ученика лесковачке гимназије. Он такође сматра да је у ослободилачкој борби учествовало око 200 ученика лесковачке гимназије.[79]

Стојан Николић је у једном свом чланку навео да је у првом партизанском одреду на планини Кукавици било 26 жена од којих су интелектуалке биле: једна учитељица, једна лекарка и три ученице гимназије, док су већина биле раднице. У Бабичком одреду било је 17 жена од којих две професорке и три ученице гимназије. У Јабланичком партизанском одреду је било 10 жена: две професорке, две студенткиње, једна учитељица, две гимназијалке и три сељанке.[80]

Одлуку о формирању Јабланичког одреда донео је ОК КПЈ за Лесковац. Све припреме за формирање одреда извршио је Милија Радовановић са члановима повереништва. Одред је формиран 21. октобра 1941. у школској згради у селу Спонца изнад Медвеђе. Његов штаб су сачињавали: командант Милош Манојловић, активни подофицир из Добре Воде, политички комесар Милија Радовановић, студент из Медеврца, заменик политичког комесара Владимир Букилић Поп Мића, богослов из Велике Брајине (који је касније проглашен за народног хероја).[81] Тада су партијско руководство одреда чинили: Василије Смајевић, Милија Радовановић и Владимир Букилић.[82] Јабланичком партизанском одреду почетком новембра 1941. с пушком у руци се придружио и Мирко Михајловић, свештеник, који се још у Богословији упознао са неким члановима СКОЈ-а, а најчешће контактирао са В. Букумировићем.[83]

И у реорганизованом Бабичком одреду 5. децембра 1941. било је интелектуалаца у командном кадру међу којима Јован Цекић, Добрила Стамболић и други.[84] Несумњиво је и у Врањском партизанском одреду било интелектуалаца чији се број за сада још не може установити. Овај одред је формиран 12. августа 1941, а крајем године разбијен је од непријатеља.[85]

Учешће интелигенције са терена ОК КПЈ Лесковац у илегалним акцијама 1941. године

Интелигенција овог краја земље, а нарочито ученици Гимназије и Техничке текстилне школе у Лесковцу су у сарадњи са радницима, а по директиви руководства КПЈ и СКОЈ-а, узели активног учешћа у илегалним акцијама настојећи да непријатељу нанесу што више штете. Сергије Димитријевић је навео читав низ акција које су извршили гимназијалци у скојевским ударним групама против окупатора и њихових слугу у лето 1941. године. Тако је он навео паљење новина код данашњег хотела „Дубочица" уз учешће три ученика, паљење новина на главној пијаци до моста на Ветерници (један ученик), паљење новина код хотела „Коник), паљење новина код хотела „Костић" (једна гимназијалка), паљење стокираног сена у Стрелишту (три ученика-це), паљење жита код аеродрома, тј. на општинском имању „Мира" (један ученик), стављање песка у мазалице вагона (један ђак), прва акција писања парола у данашњој Улици Максима Горког код пиваре, касније писање парола и др. у Вардарској улици, код старе пореске управе, на житној пијаци, Богојевачком путу, крају званом „Рупе" и сл. (уз учешће 8 ученика-ца), писање парола у рејону Дрвене пијаце (три ученика-це) и писање парола у ре-

јону иза кафане „Последњи грош“ (њу је извела једна гимназијалка). У наведеним акцијама је учествовало 17 гимназијалаца и ученика Гимназије у Лесковцу који су матурирали 1941. године.[86]

У организацији паљења архива по селима и извођењу илегалних акција у садашњем Јужном. региону посебно су се истакли Жика Илић Жути, Добрила Стамболић Зора, учитељица, Зора Адамовић Нада, Бошко Крстић, Живорад Петровић, Јелица Илић и Бранка Стефановић (до одласка у одред), Тихомир Ракић и др. Посебно је значајно да је у селу Шишинцу организовано извлачење на гештетнеру неколико летака и радио вести о догађајима на фронту и у свету. Поред Цекића у раду је помагао и Жика Илић. Овај материјал је ширен и у Лесковцу. На умножавању илегалног материјала и техници ОК КПЈ за Лесковац су радиле Зора Адамовић и Добрила Стамболић.[87] За Зору Адамовић, члана КПЈ, познато је да је августа 1941. била постављена за учитељицу у Горњој Топлици у прокупачком срезу. Када је добила боловање прешла је на илегални рад у Лесковац. Зора је радила у партијској техници, а понекад је била и курир између ОК Лесковца и Београда. У Лесковцу је Зора становала заједно са Добрилом Стамболић Зорком, такође учитељицом, са којом је куцала летке на матрицама. Када су крајем септембра 1941. четници извршили рацију оне су закопале машину и остали материјал у дворишту и на тај начин сачувале технику. Као курирка, Зора је 17. октобра 1941. из Београда, где јој је рад био онемогућен, довела Наду Караичић Цуцу. Зора је са једном другарицом радила на техници у Чифлуку. Једнога дана, 11. децембра 1941, док су оне радиле, у двориште су упала два жандарма у потрази за двојицом одбеглих партизана. Оне су успеле да прекрију гештетнер и узеле семенке да грицкају као да се ништа озбиљно не догађа. На тај начин успеле су да избегну сумњу и претрес куће. Полиција је крајем децембра 1941. почела да трага за Зором Адамовић, Добрилом Стамболић, Надом Караичић и другима. Међутим, Зора Адамовић је успела крајем децембра 1941. да се за време претреса станова неопажено извуче из Лесковца и ступи у Бабички партизански одред.[88]

Од значаја је да су Милош Манојловић и Бора Дамјановић, подофицири бивше југословенске војске, са Вујадином Блечићем, шумаром, избеглицом из Македоније по налогу Бошка Крстића, дипломираног правника и руководиоца војног комитета, по упутствима ОК КПЈ Лесковца, извршили атентат на злогласног жандармеријског наредника Буру Пиштала, који је и пре рата активно радио против напредног радничког покрета, а после доласка окупатора ставио му се без резерве на располагање. Василије Смајевић је оба подофицира и шумара довео у Лесковац 20. јула 1941. и сместио у један стан. На тај начин њима је било омогућено да извиђају терен и кретање наредника Пиштала.[89] У истом делу М. Перовић је навео да су средњошколци учествовали 25. јула увече у сечењу телефонских стубова и жица. Сечење телефонско-телеграфских жица је извршено на више места. Перовић је посебну пажњу поклонио паљењу квислиншког **Новог времена** и **Сигнала,** као и немачког Донау цајтунга и других листова 29. августа 1941. При паљењу штампе коришћен је бензин. У то време такође су успешно исписиване пароле кредом и лепљени плакати. У рејону фабрика писањем парола руководио је Жика Илић Жути. На плакатима су били текстови на којима је обично писало: „Радници, Немци су вам донели смрт“ и „Доле фашизам“. У писању ових парола, већ је речено, учествовали су ученици Гимназије у Лесковцу. Исписивањем парола у граду су се бавили и припадници студентског актива.[90]

Током јула 1941. у кући Мирослава Спасића за скојевке гимназије је одржан санитетски курс. Курсом је руководила Бранислава Стефановић, а предавања је држала Ана Стојковић, студент медицине. Било је 8 учесница курса и то: Добрица Миленковић, Боса Миленковић, Јелица Илић, Вера Спасић, Мира Наумовић, Цвета Станисављевић, Зорица Стефановић и Мила Јовановић.[91] Ј. Манасијевић и Х. Ракић су такође навели да су чланови СКОЈ-а, међу којима је била и Јелица Илић, спалили квислиншке новине **Ново време,** на раскрсници улице Степе Степановића и Светоилијске.[92] Током јула скојевска група из Печењевца и Живкова, под руководством Тихомира Ракића, вршила је акције на уништавању путоказа Прибој—Брестовац.[93]

Скојевци средњошколци су се борили и против својих реакционарних колега љотићеваца. Међу њима се нарочито истицао Миодраг Митровић Бата, ученик гимназије, син старешине Организационог подручја „Збора“ у Лесковцу. Митровић се бавио не само љоти-

ievском пропагандом већ је шпијунирао у корист окупатора. Секретару рејонског комитета СКОЈ-а Драгољуову Петковићу Завалији партијска организација је ставила у задатак да организује ликвидацију Митровића. У том циљу Петровић је ангажовао 4 омладинца, који су Митровића више пута чекали у заседи, али га нису успели да ликвидирају. Ипак је овај издајник једне ноћи био пребијен, па је до јутра лежао на улици у несвести.[94] Скојевци су током септембра у више махова вршили физичке нападе на љотићевце и успевали да паралишу њихов рад међу омладином. Почетком септембра увече Боривоје Трајковић и Бранко Цекић су премлатили И. Какуба, ученика гимназије, који је тих дана ступио у Руски заштитни корпус у Србији.[95]

На Бањици су 15. августа 1941. стрељана четири лесковачка родољуба међу којима су били и Милан Димитријевић, зубни техничар, и Драган Томић, студент.[96] Почетком септембра 1941. у Масурици је био умножен проглас ОК КПЈ за Лесковац с краја јула у коме је један део упућен поштеној и напредној интелигенцији. Примерци овог прогласа су упућени у Сурдулицу, Сувојницу, Алакинце, Калабовце и Јелашницу.[97] Под руководством члана ОК СКОЈ-а Жике Илића Жутог десетина села Белановца са ударном групом из села Петровца и групом скојеваца из Лесковца запалила је општинску архиву у Турековцу. Део десетине из Белановца и чланови СКОЈ-а из Лесковца су после спаљивања општине у Турековцу запалили и општинску архиву у Винарцу.[98] Жика Илић је учествовао у организацији паљења магацина у кудељари Тихомира Илића. Акција је потпуно успела а материјална штета је процењена на више милиона динара. Непријатељ није никада успео да открије извршиоце паљења магацина. Жика Илић је такође учествовао у организацији паљења два вагона ћебади који су били на пролазу из вучјанске фабрике кроз Лесковац. И ту је штета процењена на милионе.[99] Жика Илић је руководио и скојевском групом у Читлуку која је радила на уништавању гума соном киселином на тај начин што би се на гуму сипало само неколико капи што је било довољно да се гума уништи.[100] У Лесковцу је ноћу 28/29. септембра, под надзором надзорника затвора у Лесковцу, иначе немачког официра, извршено треће групно хапшење грађана. Том приликом ухапшено је 45 лица међу којима је било највише чланова КПЈ, гимназијалаца и студената.[101] Током септембра Жика Илић је одржао састанак са члановима СКОЈ-а у Косанчићу на коме је истакао потребу одласка у НОП одред. Тих дана студент Стојан Николић је формирао илегалну десетину у Мирошевцу.[102]

Пошто су четници Косте Пећанца у Јабланици разаслали посаде по селима које су пљачкале и злостављале сељаке, под руководством Жике Илића, члана ОК СКОЈ-а, у Лесковцу је организован напад на четнике у Лапотинцу 8/9. X 1941. У овој акцији су учествовали омладинци и известан број старијих људи из града и више села (Лапотинца, Пресечине, Петровца, Белановца, Лесковца, Рудара и Винарца). Акција је успела. Разоружано је 14 четника, али је тада смртно рањен Живојин Илић, који је после неколико дана умро.[103] Миливоје Перовић је оценио смрт Жике Илића као тежак губитак како за скојевску организацију тако и за његове другове и све омладинце, које је он подстицао на политичку борбу и акције посебно кроз ћачке дружине „Вуловић" и „Бурбевак". Био је такође активан на приредбама које су организовали скојевци. Он је био организатор излета омладине, премлаћивања љотићеваца и др. Због тога је више пута био позиван на одговорност од стране школске власти, кажњаван, па и физички малтретиран. Он је руководио скојевским акцијама, организовао их и свуда се кретао по граду. Заједно са Драгим Стаменковићем учествовао је у изналажењу погодног терена за формирање одреда на Кукавици. Непосредно је учествовао у многим диверзантским акцијама због чега је био прогањан од полиције.[104]

Партијска и скојевска организација Лесковца су се посебно ангажовале у циљу онемогућавања реквизиције окупатора како би непријатељ узео што мање жита, меса, огрева и других животних намирница. Пословима реквизиције у крајскомандатури се бавило специјално одељење. Реквизиција се спроводила преко општинских управа и лично преко председника или делова у општинама. Онемогућавање спровођења реквизиције вршили су партизански одреди Лесковца и активисти из овог града. По налогу партијске организације, агроном Јован Раичевић је свео на најмању меру број стоке која је долазила у обзир за реквизицију. Вештим смањивањем приноса план реквизиције је и код житарица смањиван

и до 50%. Раичевић је позван на одговорност што планови реквизиције подбацују, па је у крајскомандатури био и шамаран. У циљу наплате пореза порезници су по налогу окупационих власти одлазили у околна села. Партијска и скојевска организација је одређивала своје људе којима је стављено у задатак да порезнике сачекају при повратку и одузму им скупљени порез. Одређена тројка је постављени задатак обавила и узела новац од порезника из села Турековца. Живорад Петровић Брица са два омладинца је новембра 1941. одузео порезницима сакупљени порез из села Белановца у износу од 10.000 динара. На ту суму Петровић је порезницима дао уредну признаницу. Одузети новац Петровић је предао секретару ОК СКОЈ-а Благоју Ристићу Металцу. Пошто су ове акције учестале са порезницима су почеле да иду и патроле од жандарма или четника. Али ни то није помогло јер су партизани тада у потпуности контролисали села до ивице града.[105]

У Лесковцу су партијски активисти припремали атентат на озлоглашеног полицијског писара Томовића. За то су била одређена два железничка службеника и један царински службеник (Благоје Илић, Милорад Костић и Живко Букумировић) који су имали дозволу за ноћно кретање, а били су и наоружани: двојица пиштољима, а један секирицом. Томовић је очекивао овакве нападе, па је често мењао станове услед чега акција није успела. Такође није успео ни атентат на Александра Лазаревића који се истакао у борби против напредног омладинског покрета још у предратним данима, а за време окупације је постављен за директора Гимназије, тако да је још жешће могао да прогони напредне гимназијалце и друге омладинце у граду. Стога је ОК КПЈ за Лесковац због масовног хапшења ученика ставио у задатак скојевцима Игњату Благојевићу и Миодрагу Наумовићу Шани да ликвидирају Лазаревића у стану. Да би се олакшало извођење акције разбијена је и велика сијалица која се налазила на раскршћу пред Лазаревићевим станом. Акција није успела због неозбиљности Наумовића који је пред затвором у коме су се налазили похапшени скојевци викао: „Ноћас ће чистимо Лазу". Ово је сазнала полиција, као и Лазаревић, који се од тада боље чувао. Ни други покушаји да се Лазаревић ликвидира нису успели иако су у некима учествовали и партизани из одреда.[106]

Захваљујући помоћи коју су партијској организацији пружили службеници запослени на железничкој станици у Лесковцу могле су добро да се планирају и обаве диверзије на пругама у овом делу земље. Драгоцене услуге у том погледу су пружили чариник Живко Букумировић и отправници возова Милорад Костић и Благоје Илић. Они су давали све податке о проласку возова, прислушкивали службене разговоре и друго.[107]

Од посебног је значаја напоменути да се настава у свим школама на територији ОК КПЈ за Лесковац изводила под неповољним условима. То је нарочито био случај са Текстилном техничком школом у Лесковцу. Бугари су за смештај својих трупа реквирирали школску зграду па се настава у току првог полугођа неколико пута прекидала. Стога наставно градиво из неколико предмета није у целости обрађено. Скојевска организација се заложила за активирање литерарних дружина. Она је руководила борбом напредних омладинаца против љотићеваца око избора управе литерарне секције у школи. За чланове управе литерарне секције изабрани су напредни омладинци и скојевци. Љотићевци су тиме били незадовољни. Они су пријавили Гестапоу неколико скојеваца, а полицији известан број напредних омладинаца. Окупационе власти су ухапсиле организаторе састанка литерарне дружине: Оливеру Ристић, Добрилу Кривокућу, Слободана Патрногића и Владу Беговића, а ускоро и Борђа Цветковића, због писања парола. Захваљујући залагању професора Златановића и гаранцијама управе школе, они су пуштени из затвора под условом да се сваког дана у одређено време јављају полицији.[108]

У Градском одбору НОФ-а било је и интелектуалаца као Живко Букумировић, који је руководио активом у коме су били Душан Динић, учитељ, Миодраг Ковачевић, службеник, Јанко Марјановић, учитељ, Јован Раичевић, агроном и др. У активном раду Букумировић је обухватио отправнике возова железничке станице у Лесковцу Милорада Костића и Благоја Илића и благајника путничке благајне Божидара Величковића. Последњи је издавао карте за путовање курира и других партијских активиста. То је од значаја, јер су се карте могле добити само уз прописане путне објаве и исправне легитимације, а код шалтера благајне увек је стајао један од агената Предстојништва полиције. Студент медицине Стојан Јан-

чић у радњи једног опанчара је оформио актив НОФ-а. Добрила Стамболић Зора и Зора Адамовић су формирале више актива НОФ-а и актива АФЖ. У њима је било и интелектуалца, који се као и остали чланови актива истичу у скупљању помоћи, смештају, скривању и слању материјала партизанима и њиховим породицима у граду, у обезбеђивању илегалних станова, скривању и лечењу рањеника и др. У прикупљању оружја се посебно истакао Жика Петровић Брица. Снабдевање одреда лековима и санитетским материјалом вршено је преко апотекара Пере Дискића, Димитрија Јевтића, Драгог Стојановића, Благоја Марића и других апотекара у Лесковцу.[109]

Читав низ свештеника са терена ОК КПЈ Лесковца помагао је НОП. Ово је утолико значајније што су они као и учитељи били у непосредном контакту с народом па су могли позитивно да утичу на најшире народне масе да приступају ослободилачкој борби. На ширењу пропаганде и као курир НОП-а радио је Душан Јовановић, свештеник из Медвеђе.[110] И свештеник Никола Стошић који је живео у селу Тулару активно је помагао НОП. Он је преносио поруке и давао обавештења о акцијама четника, недићеваца, бугарске и немачке војске против партизана. НОП је помагао и Димитрије Божовић, парох у Великој Плани, испод планине Јастрепца. Милан Митић, парох у Доњем Коњувцу, помагао је партизане. Он је носио писма апотекару Пери Дискићу из Лесковца и од њега добијао читаве пакете лекова за Јабланички одред које им је у Коњувцу предавао.[111] Парох бојнички, свештеник Милорад Јовановић је прикупљао податке о непријатељској војсци, набављао лекове и завоје, обављао курирске послове и путовао до Лесковца и Лебана и вршио друге услуге НОП-у. Својим илегалним радом, према Николи Илићу, НОП су задужили и следећи свештеници: Вукашин Миловановић, Миодраг Џомбић, Владимир Стојановић, парох доњобријањски, Урош Маринковић, архијерејски намесник за срез лужнички, Сима Ивић, парох црнотравски, Илија Стојковић, Љубомир Анђелковић и други.[112] Неки су због сарадње са НОП-ом касније убијени као Илија Стојковић, Љубомир Анђелковић и други. Међутим, било је и свештеника који су се определили за непријатеље ослободилачке борбе делујући контрареволуционарно као: Слободан Стаменковић, четнички војвода, парох винске парохије код Вучја, Војислав Мицић, парох сурдулички, иначе агент бугарске и немачке обавештајне службе, као и Никола Шпахов, парох у Броду код Црне Траве, Никола Миљковић из Лапотинца и др.[113]

Закључак

Из претходног излагања је јасно да се интелигенција са територије ОК КПЈ Лесковца свестрано заложила у циљу ослобођења земље од окупатора и победе над контрареволуционарним снагама и уништења сваке експлоатације. Интелигенција се још пре рата истакла у напредном револуционарном покрету, посебно док је била у средњим школама, нарочито у вишим разредима гимназије. Х. Ракић је закључио: „Многе акције и саботаже које су изводили НОП одреди и омладинске диверзантске групе наговештавале су да у њима учествује доста средњошколаца. Исто тако било је индикација да је један број средњошколаца отишао од својих кућа, па се претпостављало да су се налазили у НОП одредима. Окупатору и домаћим издајницима је полазило за руком да некога од њих ухапсе. Све је то наводило окупатора и домаће издајнике да закључе да у средњим школама Партија и СКОЈ делују организовано и да треба предузети енергичне мере“.[114] По Милану Борковићу и Х. Ракићу Министарство просвете је 2. децембра 1941. у вези са опасношћу од даљег ширења народноослободилачког покрета у средњим школама упутило распис бановинским управама и директорима свих средњих школа на територији Србије да се провери национална опредељеност свих ученика.[115] Иако се познати фашиста професор Александар Лазаревић, који је тада вршио дужност директора, заложио да се неки ученици искључе из гимназије, захваљујући залагању напредних професора до тога не долази.[116]

Интелектуалци су заједно са радничком класом били први борци партизанских одреда на овом терену, иницијатори, организатори и предводници првих успелих оружаних и илегалних акција. У тим борбама многи су и страдали, били рањавани и губили своје животе у оружаним сукобима с непријатељем. У партијским и скојевским организацијама интелектуалци су представљали са радничком класом изразито бројне чланове.

Руководства КПЈ и СКОЈ-а и организације НОП-а су уложили огромне напоре да би у своје редове привукли што ве-

ћи број интелектуалаца. Поред уопштеног апеловања на интелектуалце, посебно су се позивали официри и подофицири да испуне своју патриотску дужност и ступе у редове НОВЈ чији су се припадници борили како против окупатора тако и против њихових сарадника.

За сада није могуће установити колико су се интелектуалци ангажовали у контрареволуционарном табору. Несумњиво је да је знатан број службеника општина и разних уреда наставио да ради за квислинге, а самим тим и за окупатора. Међутим, из излагања се види да је било и чиновника, значи државног апарата, нарочито на железници који су саботирали на својим радним местима. У борби против окупатора они су испољили свесност, огромно јединство и спремност на највеће жртве.

НАПОМЕНЕ:

1. Ј. Манасијевић, Х. Ракић, Хронологија радничког покрета и социјалистичке револуције у јужноморавском региону 1903—1945, Лесковац, 1979, 66.
2. Исто, 68.
3. Хранислав Ракић, Револуционарни омладински покрет лесковачког краја 1941—1945, Лесковац, 1979, 24. Упор. Споменица „40 година Текстилне техничке школе у Лесковцу 1927—1967", Лесковац, 284; Х. Ракић, Бачке дружине и напредне организације при Текстилној школи у Лесковцу од 1927—1948. и С. Димитријевић, Развој СКОЈ-а лесковачке Гимназије од 1932. до 1941., Лесковачки зборник, XX, Лесковац, 1980, 23—29.
4. Ј. Манасијевић, Х. Ракић, н. д., 70.
5. Исто, 72.
6. Исто, 73. Упор. Стојан Николић, Хранислав Ракић, Јосиф Стефановић, Хронологија радничког и народноослободилачког покрета у лесковачком крају 1903—1945, Лесковац, 1961, 61. (Даље Хронологија 1903—1945).
7. Ј. Манасијевић, Х. Ракић, н. д., 73.
8. Миливоје Перовић, Лесковац у рату и револуцији, Београд, 1968, 76.
9. Ј. Манасијевић, Х. Ракић, н. д., 69—71.
10. Миодраг Пешић, Врање, 1975, 142.
11. Ј. Манасијевић, Х. Ракић, н. д., 81.
12. Исто, 83 и 89.
13. Исто, 74.
14. Исто, 78.
15. Драгутин Гроздановић, Просвета, школство и култура у лесковачком крају 1941—1945, Лесковац, 1973, 11—12.
16. Ј. Манасијевић, Х. Ракић, н. д., 80.
17. Исто, 81.
18. Петар Здравковић, Учитељски курс у Сијаринској Бањи, 40 година, Зборник сећања активиста југословенског револуционарног радничког покрета, к-4, 324—327.
19. Ј. Манасијевић, Х. Ракић, н. д., 82—84 и М. Перовић, н. д., 82—83.
20. Исто.
21. Димитрије Кулић, Како смо то учинили, прилог за проучавање радничког и народноослободилачког покрета у Лесковцу и околини, Београд, 1958, 47, Ј. Манасијевић, Х. Ракић, н. д., 85 и Хронологија 1903—1945, 67.
22. С. Димитријевић, н. д., 29 и Сто година лесковачке гимназије (1879—1979), Лесковац, 1979, 284—299 (где је исти аутор обрадио период између два рата).
23. Х. Ракић, Револуционарни омладински покрет, 29—33 и 204—205, Д. Кулић, Како смо то учинили, 48—49. Упор. Ј. Манасијевић, Х. Ракић, н. д., 85 и Хронологија 1903—1945, 67—68 и М. Перовић, Јужна Србија, Београд, 1961. 28.
24. Ј. Манасијевић, Х. Ракић, н. д., 85—86.
25. М. Перовић, Лесковац у рату и револуцији, 44.
26. Исто, 44.
27. Исто, 62. Упор. С. Димитријевић, н. д., 33—34.
28. Х. Ракић, Револуционарни омладински покрет, 201—204, Д. Кулић, Како смо то учинили, 18—20 и М. Перовић, Лесковац у рату и револуцији, 63—64.
29. С. Димитријевић, н. д., 33—34.
30. Хронологија 1903—1945, 69.
31. Ј. Манасијевић, Х. Ракић, н. д., 93.
32. Исто, 96—98. Упор. Хронологија 1903—1945, 75.
33. Исто, 98—99. В. Глишић, КПЈ у Србији 1941—1945, к-прва, Београд, 1975, 40; Х. Ракић, Развој и делатност СКОЈ-а у Лесковцу и околини 1941—1945. Лесковачки зборник XVI, Лесковац, 1976, стр. 51 и Х. Ракић, Револуционарни омладински покрет, 48.
34. Стојан Николић Јоле, Лесковачки НОП одред (јул 1941. фебруар 1943), Лесковац, 1974, 31.
35. В. Глишић, н. д., 34.
36. Х. Ракић, Револуционарни омладински покрет, 42.
37. Исто, 51.
38. Овај проглас је половином августа ширен у врањском крају о чему постоје сигурни подаци. Вид. Ј. Манасијевић, Х. Ракић, н. д., 108. Он је почетком септембра 1941. био умножен у Масурици и ширен у Сурдулици и околним селима. Исто, 112.
39. Ј. Манасијевић, Х. Ракић, н. д., 108.
40. Исто, 105—111.
41. Исто, 117.
42. Исто, 134.
43. Архив радничког покрета (даље АРП), ЦК КПЈ, 1941/7. Међутим, значајно је да је у јануару 1941. ЦК КПЈ упутио проглас радницима и намештеницима Југославије којим их је обавестио да је 30. децембра путем радија, а 31. XII 1940. путем новина влада Цветковић—Мачек прогласила распуштање класног синдикалног покрета УРССЈ забрањујући сваки његов рад. Овај акт се осуђује као „злочински напад" те владе на читаву радничку класу Југославије, значи „покушај осигурања капиталиста Југославије несметано нагомилавање профита, богатства у периоду овог другог империјалистичког рата". АРП, ЦК КПЈ, 1941/3.
44. АРП, ЦК КПЈ, 1941/9.
45. Исто.
46. Архив Србије (даље АС), РКС, 1.
47. Зборник докумената и података о НОР-у југословенских народа (даље Зб. НОР), II/2, док. 1, стр. 21.
48. С. Николић, Х. Ракић, Ј. Стефановић, Хронологија НОР-а и револуције на југу Србије, 1941, Лесковац, 1966, стр. 24.

49. Исто, 40—41.
50. Исто, 43—44.
51. зб. НОР, I/1, 107—108.
52. Исто, 109.
53. АРП, ЦК КПЈ, 1941/76.
54. Исто.
55. АС, ПКС, 29.
56. М. Перовић, Лесковац у рату и револуцији, 143 и С. Николић, Х. Ракић, Ј. Стефановић, Хронологија НОР-а и револуције на југу Србије, 85—86.
57. Исто.
58. Ј. Манасијевић, Х. Ракић, н. д., 99—100.
59. Стојан Николић, Лесковачки НОП одред, Лесковац, 1974, 35—42, 56. Упор. Ј. Манасијевић, Х. Ракић, н. д., 103.
60. Ј. Манасијевић, Х. Ракић, н. д., 104 и Хронологија 1903—1945, 80.
61. Ј. Манасијевић, Х. Ракић, н. д., 105.
62. С. Николић, Лесковачки НОП одред, 59. Ј. Манасијевић и Х. Ракић су у свом делу навели да је 28. VIII 1941. у Бублици (Бојник) одржан велики народни збор на коме је пред неколико хиљада људи о издајству Косте Миловановића Пећанца говорио В. Смајевић, позивајући народ да ступи у НОП одред. Партизани су онемогућили бубличког четничког војводу да омете збор. Ј. Манасијевић, Х. Ракић, н. д., 109.
63. С. Николић, Лесковачки НОП одред, 70—71.
64. Исто, 74—76 и 109.
65. Исто, 79—80. Познато је да су 12. VIII 1941. у оквиру Лесковачког (Кукавичког) НОП одреда формирани пододреди: Бабички, Јабланички, Грделички и Врањски. Хронологија 1903—1945, 82. Вероватно је у њима свима било интелектуалаца.
66. С. Николић, Лесковачки НОП одред, 87—90.
67. Манасијевић, Х. Ракић, н. д., 117.
68. Хронологија 1903—1945, 76.
69. Ј. Манасијевић, Х. Ракић, н. д., 117.
70. С. Николић, Лесковачки НОП одред, 110. Вид. и Ј. Марјановић, Устанак и НОП у Србији 1941., Београд, 1963, 330.
71. С. Николић, Лесковачки НОП одред, 109—111. О акцијама Бабичког НОП одреда видети Димитрије Кулић, Бабички партизански одред, Ниш, 1961., М. Миладиновић, Тако смо почели, Београд, 1971, 62—88 и 109. Вид. и Ј. Марјановић, н. д., 328.
72. Ј. Манасијевић, Х. Ракић, н. д., 128.
73. Хронологија 1903—1945, 91.
74. Ј. Манасијевић, Х. Ракић, н. д., 131.
75. Исто, 133.
76. С. Николић, Лесковачки НОП одред, 139—140. Упор. Хронологија 1903—1945, 92. Вид. и Бошко Крстић, Јабланица и Пуста Река у устанку, Устанак народа Југославије 1941, 1962, 525. Он говори о лекарима Колб који су пружали здравствене услуге народу Пусте Реке.
77. Тако је једном приликом у име штаба одреда Светозар Крстић поднео оптужницу, а бранилац четника је био Миливоје Перовић. Суђењу су поред сељака и пороте присуствовали и сви партизани који су учествовали у акцији. С. Николић, Лесковачки НОП одред, 144.
78. Исто, 381—473.
79. Сергије Димитријевић, Развој СКОЈ-а лесковачке Гамназије од 1932. до 1941., 38.
80. С. Николић, Жене Србије у НОП 1941—1944, Лесковачки зборник, 1974, XIV, 81—83.
81. О суделовању В. Букилића видети више Никола Илић, Свештенство јужне Србије у револуцији, Лесковац, 1972, 23—64.
82. Исто, 37.
83. Исто, 64—65.
84. Ј. Манасијевић, Х. Ракић, н. д., 131. У Бабички партизански одред у јесен 1941. ступио је и богослов Стојан Андрејић. Н. Илић, Свештенство јужне Србије, 111.
85. О Врањском партизанском одреду видети: Јосиф Трајковић, Врањски партизански одред, Устанак народа Југославије 1941, к-5, 552—557 и Миливоје Перовић, Јужна Србија, Београд, 1961, 55—56.
86. С. Димитријевић, Развој Скоја лесковачке Гимназије од 1932. до 1941., 36—37. Упор. Сто година лесковачке Гимназије, Лесковац, 1979, 373—374. Ј. Манасијевић и Х. Ракић, н. д., 102 и Драгутин Гроздановић, Просвета, школство и култура у лесковачком крају 1941—1945, Лесковац, 1973, 38—39. Х. Ракић је навео да је по налогу Драгог Стаменковића Боривоје Коцић у мазалице и осовине вагона насуо песак за полирање (шмиргл песак) који после извесног времена проузрокује пањење осовина. Х. Ракић, Револуционарни омладински покрет, 54. О масовним акцијама и саботажама СКОЈ-а, па према томе и интелектуалне омладине видети Исто, стр. 52—59.
87. Миливоје Перовић, Лесковац у рату и револуцији, 136—140.
88. Д. Гроздановић, н. д., 149—150.
89. М. Перовић, Лесковац у рату и револуцији, 161 и Вујадин Блечић, Око Лесковца 1941, Устанак народа Југославије 1941, к-5, 815—818.
90. Исто, 163—165.
91. Ј. Манасијевић, Х. Ракић, н. д., 106.
92. Исто. О илегалним акцијама видети и Стојан Миленковић, Акције скојевских ударних група у лесковачком крају 1941. године, Устанак народа Југославије, к-2, 651—658.
93. Ј. Манасијевић, Х. Ракић, н. д., 106.
94. М. Перовић, Лесковац у рату и револуцији, 174.
95. Исто.
96. Ј. Манасијевић, Х. Ракић, н. д., 109.
97. Исто, 112.
98. Исто, 113. Упор. М. Перовић, Лесковац у рату и револуцији, 171—172.
99. М. Перовић, Лесковац у рату и револуцији, 168—169 и Х. Ракић, Револуционарни омладински покрет, 55—56.
100. Исто, 169 и Х. Ракић, Револуционарни покрет, 56.
101. Ј. Манасијевић, Х. Ракић, н. д., 114. Упор. Хронологија 1903—1945, 86.
102. Исто, 115.
103. Исто, 118. Упор. Лесковац у рату и револуцији, 166.
104. М. Перовић, Лесковац у рату и револуцији, 167.
105. Исто, 170—171.
106. Исто, 173—174.
107. Исто, 175.
108. Д. Гроздановић, н. д., 43.
109. М. Перовић, Лесковац у рату и револуцији, 189—199.
110. Никола Илић, н. д., 74—78.

111. Исто, 85—100.
112. Исто, 100—110, 184—195.
113. Исто, 173—184.
114. Х. Ракић, Револуционарни омладински покрет, 66.
115. Милан Борковић, СКОЈ и омладински покрет у Србији 1941—1945, Београд, 1970, 114 и Х. Ракић, Револуционарни омладински покрет, 66—67.
116. Х. Ракић, Револуционарни омладински покрет, 67—68 и Х. Ракић, Рад Реалне гимназије у Лесковцу у школској 1941/42., Лесковачки зборник, XIII, Лесковац, 1973, 199—210.

Dr Milica Bodrožić

L'INTELLIGENCE SUR LE TERRITOIRE DU COMITE DEPARTEMENTAL DU PARTI COMMUNISTE DE YUGOSLAVIE DANS L'INSURRECTION DE 1941.

Les intellectuals, joints aux ouvriers et à la jeunesse átaient les premiers combattants des détachements des partisans sur ce territoire. Parmi les intellectuals il y avait beaucoup de ceux qui ont initié et organisé beaucoup d'activités réussies et le mouvement en totalité. Les dirigeants du PKY et du SKOJ ont fait de grands efforts bien réussis pour gagner la faveur du plus grand nombre possible d'intellectuels pour le mouvement.

Хранислав Ракић

Формирање и деловање НОО у лесковачком округу 1941—1945.

Комунистичка партија Југославије, после окупације земље и њене деобе на интересне сфере немачких сателита, није заузимала став само према окупатору него и према будућој државној творевини, тј. према питању власти у устанку 1941. године.

На мајском саветовању 1941. године, поред осталих закључака, јасно је стављено до знања да ће се народи Југославије борити против емигрантске владе Краљевине Југославије „јер се ставила под окриљем Енглеске, са надом да се помоћу енглеског империјализма успостави оно старо стање, које је упропастило народе Југославије“.[1]

То су први наговештаји да ће се КПЈ убудуће, у ослободилачкој борби, борити не само за национално, него и за социјално ослобођење. Тенденције КПЈ да се бори за „радничко-сељачку совјетску власт“ нарочито су изражене у прогласу Покрајинског комитета КПЈ за Србију из јуна 1941. године у коме се изједначују империјалисти Лондона и Берлина и на крају закључује: „У борби против једних и других туђинских агената, сав радни народ треба да уједини своје снаге противу окупатора, за истинско национално ослобођење у миру и социјализму за власт радника и сељака у наслону на СССР“.[2]

Међутим, касније, под утицајем Коминтерне, а и схвативши да би се платформа КПЈ сузила у устанку, КПЈ је истакла борбу против окупатора за национално ослобођење не истичући захтеве у првим данима устанка за промену друштвеног система. КПЈ се тих дана залагала пре свега за стварање одбора Народноослободилачког фронта, који би окупљали све оне који желе да се боре противу окупатора и домаћих издајника.

Све док устанак није попримио шире размере КПЈ у својим прогласима и документима које издаје не поставља питање власти, већ саветује своје ниже форуме да избегавају сукобе са председницима и општинским одборницима, кулацима и сл., сем ако нису издајници и слуге окупатора.[3]

Треба истаћи да се идеја о стварању народне власти појавила тек у другој половини августа 1941. године, а то потврђује Титов телеграм Коминтерни од 23. августа 1941. године, у коме се, поред осталог, каже: „Ми припремамо стварање народног комитета ослобођења, у који ће ући познати представници разних демократских струја заједно са нашим људима. То ће бити неке врста народна Централна власт“.[4] У овом телеграму Тито обавештава да партизани смењују општинске управе, спаљују пореске, војнообвезничке и друге спискове и да се стварају народни комитети као власти.

Са распламсавањем устанка у Србији у јулу и августу 1941. године и стварањем слободне територије постепено се кристалише и став о стварању народне власти.

У лесковачком округу, према др Димитрију Кулићу, први одбори НОФ-а (Народноослободилачког фонда) формирани су током јула и августа 1941. године. Овде је непосредни иницијатор и организатор био Окружни комитет КПЈ. Одбори НОФ-а у граду Лесковцу стварају се под специфичним условима, те они постају логичан наставак већ постојеће организације „црвене помоћи“ која је, као врло широка организација, постојала уочи другог светског рата у лесковачким текстилним фабрикама и рејонима града.[5]

Међутим, према истраживањима Аристомена Ристића први рејонски на-

родноослободилачки одбор фонда у Лесковцу је формиран крајем јуна 1941. године. У свом саставу имао је две групе, једну под руководством Младена Борђевића, а другу под руководством Лепосаве Стаменковић Лепше.[6]

Други рејон свој одбор фонда добио је почетком јула 1941. године, а њиме је руководио Миливоје Борђевић. У овом рејону основан је и први актив жена на линији народноослооодилачког фонда.

Један од најјачих одбора народноослободилачког фонда био је одоор трећег рејона којим је руководио Димко Димовски, финанс.

Одбор народноослободилачког фонда четвртог рејона имао је у свом саставу две групе које су радиле на одређеном терену.

Одбори народноослободилачког фонда организовали су снабдевање НОП одреда оружјем, намирницама, одећом и обућом и растурали су летке по граду, организовали исписивање парола, спаљивање окупаторских новина, организовали су акције на уништавању телефонско-телеграфских жица, израду полуга — шрафова за демонтирање железничких шина и друго.

У граду су у организацији народноослободилачког фонда за послове Партије коришћени станови Јована Рајчевића у Подворцу, Виде и Данила Наранџића и Јелене Костић и др.

Чланови народноослободилачког фонда уступали су стамбене просторије илегалним партијским радницима Ленки Стаменковић, Драгом Стаменковићу, Добрили Стамболић, Нади Адамовић и многим другим.

Као што смо истакли, формирању народноослободилачких одбора као органа власти на територији округа Лесковац претходиле су организације народноослободилачког фонда и то најпре у Лесковцу, а најкасније на црнотравском терену.

У Пустој Реци, према Војкану Крстићу, организације народноослободилачког фонда формиране су и деловале у округу партијских актива до стварања прве слободне територије у том крају, у јесен 1941. године. Интересантно је напоменути да Поречје уопште не познаје одборе фонда као посебне организације народноослободилачког фонда, већ се тамо, са стварањем слободне територије одмах ишло на стварање народноослободилачких одбора као органа власти у чијем саставу се налазио народноослободилачки фонд о коме се старао благајнички одбор.

Први органи власти НОО појавили су се у округу на ослобођеној територији, прерастањем и преформирањем постојећих организација народноослооодилачког фонда у народноослооодилачке одборе, као и формирањем нових одбора као органа власти. Они су као такви први пут поникли у Поречју и Пустој Реци.

Народноослободилачки одбори стварали су се одоздо, у народу, као органи народноослооодилачке борбе, да би касније добили своју организациону форму и пунију садржину рада.

При крају 1941. године на слободној, као и на неослобођеној територији, ницали су први легални и илегални органи народне власти. У то време није било општинских и среских народноослободилачких одбора. Постоје нека мишљења истакнутих учесника НОР-а да је на територији Поречја било и општинских НО одбора; то, међутим, није прихватљиво јер је ту долазило, после спаљивања општинских управа, до формирања НОО за више села, тј. за територију коју је покривала дотична општинска управа. Оваквих случајева је било без обзира што је формирање НОО засновано на принципу једно село — један одбор. Илегални НОО су били састављени од три до пет чланова, а легални од пет до једанаест, што је зависило од величине села. У одборе су улазили највреднији, најпоштенији и најхрабрији људи, политички исправни и оријентисани за борбу противу окупатора, без обзира на ранију политичку припадност. Бирао их је народ јавно на масовним конференцијама и зборовима на слободној територији, док их је на неослобођеној територији формирало партијско или војно руководство НОП одреда.

На зборовима и конференцијама тада су први пут узимали активно учешће омладинци, а ређе и жене.

Чланови првих народноослободилачких одбора нису имали конкретна задужења, али се касније практиковало да сваки члан одбора добије неки сектор. Неког посебног административног особља није било, па су административне послове обављали писменији одборници. Састанци НО одбора одржавали су се једанпут недељно или десетодневно, а по потреби и чешће. Радило се махом усмено, без неких писаних докумената.

У одборима је постојало стално дежурство. Према величини села и обиму послова, у одбору су дежурала по два или три одборника. При одбору су основане и сеоске страже које су одржавале ред и старале се о јавној безбедности.

Рад одбора у овом периоду везан је непосредно за штаб НОП одреда, који је у то време био највиши наредбодавни и извршни орган народноослободилачке борбе, као и за руководство партијске организације. Везе између штаба НОП одреда и НОО одржавале су се преко курира одређиваних од дежурних одборника.

Према досадашњим истраживањима, на територији лесковачког округа, и то на основу изјаве припадника партизанских одреда, први народноослободилачки одбори јављају се у октобру па и касније 1941. године, на територији Поречја, Пусте Реке и Јабланице.

Први народноослободилачки одбори формирани су у Мирошевцу, Гајтану, Вучју, Барју, Горњем Коњувцу, Косанчићу, Белановцу и другим местима.

Међутим, према истраживањима Аристомена Ристића, први народноослободилачки одбори јављају се већ у августу 1941. године. Он каже: „Свој први народноослободилачки одбор село Брза добило је релативно рано, још у августу 1941. године. У његовом формирању учествовали су Милош Јовановић-Ставра, и Вујадин Блачић ... Формиран је и народни суд од једног одборника и два грађанина, у који је ушао као одборник Јосиф Стојиљковић".[7]

Вероватно да у овим казивањима има превида јер је неприхватљиво да у ово време постоји НОО. Сигурно се ради о организовању народноослободилачког фонда, али су савременици поистоветили НОФ са НОО, па се и ту крије разлог за констатацију да у Поречју није било народноослободилачког фонда.

На слободној територији Поречја у јесен 1941. године народноослободилачки одбори трудили су се да организују снабдевање становништва према приликама и могућностима. Саобраћај је био добро развијен. У дућанима су се продавали неопходни артикли: шећер, гас, со и др. „Христина пекара" месила је и пекла хлеб за партизане, најпре у Мирошевцу, а потом у Вучју. У фабрици у Вучју радила је радионица за оправку оружја. У Вучју су одржани и војни курсеви и вежбе. Одбор је организовао брање шљива са одузетих воћњака и њихово прерађивање у пекмез, па је тако спремана нека врста зимнице за Одред итд.

Међу последњима у Поречју формирани су народноослободилачки одбори у Барју и Горини. Овде треба истаћи да једини писани документат о формирању НОО на територији ОК Лесковац постоји за народноослободилачки одбор у Горини и он гласи: „8. XII 1941. годину — На конференцији која је организована од 23 људи, организована је од илегалне десетине. На конференцији је формиран НОО од следећих другова:

1. Зарије Стојановић, Раде Станковић, Трајко Анђелковић. Од изабраних чланова НОО-а имали су и задатак, да одмах врше акције у прикупљању хране, одећу, обућу, као и оружју и муницију и предавању са извештајем штаба одреда ради поделе борцима.

У току месеца децембра 1941. године прикупљено је следеће: чарапе 26 пари, пешкира 51 комад, гаће 5 пари и кошуље 14 пари".[8]

Овај документат јасно говори да је КПЈ у лесковачком крају доследно спроводила упутства о формирању НО одбора у 1941. години.

Као што смо истакли на територији Пусте Реке пре формирања народноослободилачких одбора претходило је формирање актива народноослободилачког покрета. Такав један актив формиран је у Доњем Коњувцу, према казивању Војкана Крстића, крајем маја или почетком јуна 1941. године. Задатак овог актива је био да сакупља оружје, муницију, намирнице, одећу, обућу итд. Рад овог актива одвијао се по секторима, По два или три члана овог актива били су задужени за поједине секторе рада. Тако, на пример, једни чланови су задужени по линији власти, други по линији фонда, или омладине. На састанку одржаном у кући Милутина Грујића у Доњем Коњувцу, јуна 1941. године, одлучено је да се овакви активи образују и у другим селима од 5—10 чланова. Одмах после одлуке формирани су овакви активи у више села Пусте Реке (Ображда, Боринце, Мајковац, Ивање, Оране, Вујаново, Слатине, Турјане, Црквица, Славник, Брестовац, Речица и др.). Сви ови активи радили су на прикупљању оружја, муниције, одеће, обуће, намирница и других ствари.[9]

Ово казивање нас упућује да се не ради о органима власти, већ да је то облик организовања КПЈ. Партијски

активи, исто тако као и партијске ћелије имали су своје чланове задужене за поједине секторе рада.

Народноослободилачки одбори у Пустој Реци и Јабланици формирају се масовно у новембру и децембру 1941. године на слободној територији.

Сви одбори имали су све функције власти: одржавали ред, одређивали стражу, прикупљали оружје, муницију и одећу за НОП одред, прикупљали храну и намирнице и вршили деобу, распоређивали партизане по кућама, водили бригу о слању људства у одреде. НОО у Пустој Реци водили су борбу против шпекуланата, који су из Ниша, Лесковца и Прокупља дотеривали со, шећер, гас и другу робу. Бринули су се о рањеницима и њиховом обезбеђењу. Ипак главни и основни задатак НОО био је снабдевање фронта и организовање позадине за помоћ фронту.

Као што се види НОО нису радили само на прикупљању оружја, муниције, хране, одеће и обуће, него су се старали и да све то дотуре борцима на положајима, при чему су ангажовали превозна средства — кола, коње, као и људе. Дејствујући као политичко тело, одбори су сазивали конференције и водили живу агитацију за омасовљавање НОП одреда. Они су у децембру 1941. године организовали велики народни збор у Лапотинцу на коме је узело учешће неколико хиљада људи. Овај збор је одиграо значајну улогу у мобилизацији маса за НОП одреде у овом крају.

Безбедност је била на таквој висини да је непријатељ тешко могао да сазна шта се дешава на слободној територији. Шпијуни су брзо откривани и хватани уз помоћ одборника. Одбори су партизанске породице збрињавали и пружали им помоћ у обради земље и др.

Одборници су, свесно и часно, извршавали своје задатке не само у 1941. години већ и касније. Херојски су гинули обављајући своју дужност. Многи одборници показали су личну храброст, упорност и сналажљивост у извршавању задатака.

Код већине одборника дисциплина је била на висини. Наређења одборника су извршавана без поговора јер су уживали углед и поштовање у народу. На зборовима су јавно критиковани недостаци у раду НОО.

Дакле, први НО одбори у лесковачком крају формирани су у Поречју. После ослобођења Вучја НО одбори формирани су у свим селима Поречја, изузев неколико села око града и поред железничке пруге. Крајем 1941. и почетком 1942. године образовани су НОО и на бабичком терену, све до бугарске границе. На територији Црне Траве образовани су НОФ-и који су прикупљали оружје, храну, одећу и друго за Бабички НОП одред. После ослобођења Лебана, образују се НОО на целој територији Пусте Реке и Јабланице.

Народноослободилачки одбори у селима лесковачког округа бирани су јавно, на зборовима на којима су учествовали први пут жене и омладина.

Они се конституишу у прве органе народне власти почетком 1942. године.

Из извештаја ОК КПЈ од 16. јануара 1942. године то се може најбоље сагледати јер се, поред осталог, истиче: „По селима има одбора народног ослобођења и НОФ-а“.[10] У другом извештају се каже: „Стање у доњој и средњој Јабланици је добро. Формирани су НО одбори који добро раде. Бабички НОП одред на десној страни Ј. Мораве (Бабичка Гора) формирао је НОО који доста добро ради“.[11]

Народноослободилачки одбори се после губљења слободне територије прилагођавају новим условима, али и поред терора окупатора и квислинга настављају да раде.

Са привременим губитком слободне територије, окупатор и кваслинзи чинили су све да се уништи нова народна власт створена у време општенародног устанка. Они искључују свој бес не само над голоруким народом, већ и над члановима НОО. Чланови НОО су стрељани од стране окупатора и домаћих издајника или су интеренирани, а њихове породице мучене.

Међутим, и поред свих патњи многи народноослободилачки одбори наставили су да раде све до коначног ослобођења.

Иако је читаво подручје било начичкано густим непријатељским посадама, чланови НОО, који су успели да се легализују, оживљавају делатност НОО у илегалним условима. Они успостављају и одржавају везу са НОП одредима и извршавају задатке које су им услови наметали. Они су организовали исхрану и прикупљали обавештења за одреде на Радану и Кукавици, а истовремено су се бринули о породицама изгинулих и интернираних бораца.

НОО у илегалним условима ограничавају се више на политички рад, тежећи да одрже јединство народа, ути-

чући да не предају оружје и не ступају у непријатељске редове и сл.

Народноослободилачки одбори Лапотинца, Коњувца и других села у јуну 1942. године извршили су акцију на сакупљању пшенице и ту пшеницу су поделили породицама чији су чланови интернирани или су били сиромашни. Одборници са члановима КПЈ и СКОЈ-а, а уз помоћ НОП одреда, предузимају мере на спречавању реквизиције и наређују председницима општина да се окану рада за окупатора. Да би онемогућили рад издајника поново су почели са паљењем и уништавањем општинских управа. Са нарастањем НОП одреда поново се пред НОО постављају задаци снабдевања одреда одећом, обућом и храном.

Окупаторска власт није дуго остала на миру. Уништавањем општинских управа, с нарастањем НОП одреда и извођењем многих акција и задавањем крупних удараца окупатору и домаћим издајницима, у великом броју села 1942. године оживљавао је рад постојећих и почињало образовање нових НОО. У то време у неким селима Поречја и Пусте Реке радили су многи народноослободилачки одбори. Приступа се кажњавању ревносних слугу окупатора. У овим акцијама, поред бораца из НОП одреда, учествују чланови КПЈ и СКОЈ-а, као и многобројни активности са терена.

Шестог октобра 1942. године недалеко од Стубле, на путу Лесковац — Косанчић, убијен је деловођа општине Косанчић а бивши председник спроведен на Радан где му је суђено. Ноћу између 8. и 9. октобра спаљене су општинске архиве у Бучумету, Слишану, и Орану, а касније и у другим местима.[12]

Рад народноослободилачких одбора био је у центру пажње партијског руководства, како окружног тако и срески х. КПЈ широм округа лесковачког, како на слободној тако и на још неослобођеној територији у Поречју, Пустој Реци, Јабланици и Топлици учвршћује постојеће и формира нове НОО у 1943. години.

У првој половини 1943. године у лесковачком округу, на слободној територији, активност обавља 95 народноослободилачких одбора.

Проширена мрежа сеоских НОО, као и повећане обавезе које су проистекле из нарастања партизанских снага, нагласили су потребу стварања виших органа народне власти.

Због тога се почетком 1943. године формирају рејонски НОО који се касније преформирају у општинске НОО. Они обухватају више села а територијално су се поклапали са бившим општинама.

Организација НОО у 1943. години спроведена је према упутствима Врховног штаба НОВ и ПОЈ из септембра 1942. године, по тзв. Фочанским прописима.

Распламсавање народноослободилачког рата, нарастање партизанских одреда и стварање широке слободне територије, као и широке мреже НО одбора који су се из дана у дан све више ширили, поставили су нове захтеве пред НОО.

Са формирањем великог броја општинских одбора створени су услови за формирање виших органа народне власти среских НОО. Срески комитети Партије који су вршили улогу највишег органа у срезу морали су да се ослободе те функције, па су радили на формирању среских НО одбора.

Први срески НО одбор у лесковачком крају изабран је 10. септембра 1943. године за Јабланицу и Пусту Реку, у Брестовцу (Пуста Река) у присуству око 40 делегата општинских народноослободилачких одбора и представника Среског комитета КПЈ за Јабланицу, Окружног комитета КПЈ за Лесковац и других друштвено-политичких организација. За председника Среског НО одбора изабран је Николај Динић из Доњег Коњувца, а за секретара Михајло Митровић из Косанчића. Изабран је Извршни одбор од десет чланова. Срески НО одбор је одржавао сталне седнице у Речици, а извршио је и поделу посла по секторима. Он се чврсто повезује са општинским НО одборима. Установљена је свакодневна курирска веза. Посебну пажњу Срески НО одбор посвећује раду општинских НОО, њиховом организацијом јачању и политичком уздизању у циљу даљег јачања борбеног расположења народа. Захваљујући таквом раду општински НО одбори постају значајнији фактор на даљем јачању позадине у све ширем окупљању народа на платформи борбе противу окупатора и домаћих издајника.

После одбране Радана, формирања Прве и Друге јужноморавске НО бригаде, функционисање и обједињавање рада свих тих чинилаца наметало је потребу да се организује један руково-

дећи орган власти за читаву ослобођену територију.

Окружни НОО на територији ОК КПЈ Лесковац образован је 25. новембра 1943. године у Славнику, у Пустој Реци. Његова надлежност обухватала је цело подручје лесковачког и топличког округа.

Одлуку о формирању Окружног НО одбора донео је Окружни комитет КПЈ за Лесковац на састанку од 20. XI 1943. године. Та одлука је реализована за пет дана. На састанку од 22. децембра, у поднетој информацији, речено је да је изабран Окружни НОО 25. новембра 1943. године. Извршни одбор НОО сачињавали су: председник Николај Динић, секретар Бошко Крстић, благајник Светозар Крстић, а чланови Драго Мучалица, Јован Булајић, Михајло Средојевић и Сотир Цојић. Сваки члан извршног одбора имао је посебно задужење. Постојали су ови сектори рада: организационо-политички, привредни, правни, војни, просветни, социјално-здравствени и грађевински. Секретар НО одбора био је и члан одговарајућег партијског форума, ако је био секретар окружног НОО — он је био члан ОК КПЈ итд.

У Окружни НО одбор бирани су најистакнутији руководиоци НОП-а, војни и политички руководиоци, чланови срески НО одбора и други угледни људи који су имали правилан однос према народноослободилачкој борби. Да би што брже обављао своје послове, Окружни НОО Лесковац имао је администрацију која функционише од фебруара 1944. године.

Окружни народноослободилачки одбор обједињавао је рад срески народноослободилачких одбора и пружао им драгоцену помоћ.

Извршни одбор је преко својих чланова пружао директну помоћ СНОО који су одлазили на седнице НО и тако им конкретно помагали у раду. Срески народноослободилачки одбори су информисали Окружни НО одбор о своме раду, а те извештаје или записнике Окружни НОО је разматрао на својим седницама и с мишљењем и примедбама их враћао. На тај начин је Окружни НОО пратио рад срески народноослободилачких одбора и указивао на пропусте и неправилности у раду.

Без обзира на слабости које су се појављивале и у раду партијских форума њихов рад на активирању и организовању НОО није био незапажен. У првој половини 1943. године ови форуми поклањају све већу пажњу на стварању НОО, њиховом омасовљавању и садржају рада. Све ово допринело је да се НОО у другој половини 1943. године осамостале и да на терену делују као прави народни представници.

Окружни и срески народноослободилачки одбори на територији ОК КПЈ Лесковац, одмах по свом формирању, почели су развијати веома разноврсну активност на јачању НОП-а, мобилишући нове снаге и шаљући веће количине намирница НОВЈ и др.

Упоредо са стварањем виших органа народне власти, на овој територији се стварају и позадински — војнотериторијални органи (команда подручја и команда места).

Формирањем војно-позадинских органа власти створени су повољнији услови за рад у позадини друштвено-политичких организација (КПЈ, СКОЈ-а, АФЖ-а и др.)[13]

Народноослободилачки одбори су много поклањали пажње организовању позадине. Радили су на оживљавању трговине, отварању пијаца, воде борбу против шпијуна, воде бригу о рањеницима, организују школство, бринy за здравствено стање становника итд.

Иако је после формирања команде подручја и команде места снабдевање НОП одреда и бригада НОВ прешло у њихову надлежност, НОО су и даље били дужни да од народа сакупљају намирнице за војску. Са порастом војних снага обавезе су биле још веће.

Са разбуктавањем и наглим ширењем НО рата на југу Србије, партијске технике су издавале и растурале огроман материјал у виду летака, билтена, саопштења и другог пропагандног материјала који су информисали народне масе о актуелним политичким збивањима у свету, нашој земљи и у самом округу Лесковац. Техника је пружала могућност народу овога краја да се упозна са издајством Драже Михаиловића, са низом оригиналних докумената који су били заплењени приликом разбијања четничких штабова на југу Србије. Реч је о публикацији: „Документа о издаји Драже Михаиловића“.

Уз сталну бригу и помоћ ОК КПЈ Лесковац, Окружни НО одбор је 1944. године развио врло живу активност. Пошто на овој територији до половине 1944. године није организован НО фронт, ту функцију су вршили НОО, па су деловали не само као органи власти, већ и као политички органи и бринули се о политичком раду и јачању јединства народа.[14]

Са стварањем слободне територије нараста и мрежа срески х и општинских НО одбора. Окружни одбори раде на организационом учвршћивању. Развија се правна служба и уводи администрација.

Окружни НОО Лесковац будно је патио развитак и рад НОО у округу и брзо реаговао на пропусте и неправилне одлуке. Да се ти пропусти и неправилне одлуке не би стално појављивале, а у циљу побољшања рада НОО, Окружни НОО издаје 15. фебруара 1944. године посебна упутства за рад НОО, тзв. „Циркулар бр. 1" Окружног НОО у коме се осврће на слабости у раду НОО и на мере које треба предузети за њихово отклањање. Овај циркулар је прорађиван у свим општинским и сре ским НО одборима. Окружни НОО је издао и посебно „Упутство за формирање" и „Упутство за рад судова при НОО".

У циљу оспособљавања одборника за њихову свакодневну акцију одржавали су се посебни курсеви и саветовања. Тако је априла 1944. године у селу Црквици одржано тродневно саветовање под руководством Окружног НО на коме је узело учешћа око 150 одборника. Поред осталог, на саветовању су прорађиване одлуке Другог заседања АВНОЈ-а. Саветовању су присуствовали чланови ОК КПЈ и Окружног НОО, као и Петар Стамболић, секретар Главног НОО Србије.

Културно-просветни рад и развој школства у 1944. години били су у центру пажње НО одбора. Одржавани су учитељски курсеви и саветовања, формиране су књижнице и читаонице, као и културно-просветна окружна група.

Окружни НОО је пружао обилату помоћ врањском, а у првом реду црнотравском крају. Између срески х народноослободилачких одбора Црне Траве и Пусте Реке долази до узајамне сарадње и врши се размена добара. Срески одбор Пусте Реке послао је веће количине пшенице Среском НО одбору у Црној Трави. Црнотравци шаљу со и друге намирнице. Окружни НОО Лесковац на црнотравски терен је послао и учитеља Бријачева и учитељицу Славку Недић да организују просветни рад, формирају курсеве за учитеље, отварају школе, организују аналфабетске течајеве и др.

У циљу демократизације и подруштвљавања народне власти ,на основу одлуке Окружног одбора, на слободној територији Пусте Реке и Јабланице, 16/17. априла 1944. године одржани су избори за органе народне власти. За ове изборе формиране су посебне изборне комисије. Избори су били јавни, а право гласа су имали припадници оба пола изнад 18 година старости. Гласање је обављено једновремено за одборнике сеоских, општинских и срески х НО одбора. Гласало се појединачно за сваког кандидата, прозивком, дизањем руку. О гласању је вођен записник.

Избори су обављени у савршеном реду, уз велико одушевљење и масован одзив народа.

После избора, један од пособних задатака НОО била је мобилизација људства за НОВЈ. У току маја уз помоћ осталих друштвено-политичких организација упућено је у војску преко 1.000 бораца са терена Пусте Реке и Јабланице.

Окупатор са домаћим издајницима предузимао је мере на уништењу мреже народноослободилачких одбора. Они су хватали чланове НОО и убијали их, а неке интернирали. Познатно је масакрирање чланова НОО у Карској шуми маја 1943. године од стране четника Драже Михаиловића. За време јулске офанзиве 1944. године окупатор са домаћим издајницима, нанео је огромне штете народу, настојећи да уништи и ликвидира народну власт. Тада су побијени многи одборници. Услед овакве ситуације, многи сеоски НО одбори су били знатно ослабљени. После офанзиве срески НО одбори су приступили сређивању стања у сеоским и општинским одборима.

Одбори су брзо попуњени новим члановима из редова прекаљених бораца из друштвено-политичких организација и успешно су наставили рад. Међутим, на теренима на којима су оперисале окупаторске и контрареволуционарне снаге, тај процес је ишао спорије. У лето 1944. године важан и основни задатак чланова НОО је био, као и свих органа народне власти, очување летине. Предузете су све мере како да се спасе летина, не само од окупатора већ и да не пропадне услед недостатка радне снаге. Омладина је помагала домаћинствима која нису имала радну снагу, а у планинском делу акценат је бачен на косидбу како би се сено припремило јер је и оно било веома важно за исхрану стоке.

Слање нових бораца у јединице НОВЈ био је исто тако приоритетни задатак одбора НОО.

На целој слободној територији јужне Србије био је развијен жив по-

литички рад у који су се укључивале све друштвено-политичке организације.

У свим насељеним местима држани су политички зборови на којима се говорило и о стању на фронтовима. Позивани су сви мушкарци од 18—40 година старости да ступе у НОВЈ.

Међутим, велики број способних људи за војне јединице налазио се на неослобођеној територији. Контрареволуционарне снаге вршиле су мобилизацију тог људства, али у томе су имале мало успеха.

У време ове живе активности на придобијању народа за народноослободилачки рат и социјалистичку револуцију, 28. августа у Медвеђи је одржан велики збор, на коме је било више хиљада људи. На збору је говорио Бошко Крстић, а упућен је поздравни телеграм Врховном команданту НОВЈ и ПОЈ маршалу Титу у коме се народ овога краја заветовао да се још чвршће сврста у редове за брже ослобођење не само овога краја већ и целе земље.

На овај телеграм брзо је стигао одговор који гласи: „Ни у најтежим данима по српски народ ви нисте мировали и нисте скрштених руку гледали како окупатор и домаћи издајници врше нечувени терор над слободољубивим српским народом.

„Ви се борите за оно за што сте се увек у вашој прошлости борили за слободу своју и свога народа.

„Кроз вашу борбу говори српски народ, говори Карађорђева Србија, говори словенска солидарност, говори мржња према окупатору и издајницима“.[15]

За време ових масовних зборова ступило је у НОВЈ неколико хиљада нових бораца. Од ових нових бораца формирано је више нових бригада и дивизија НОВЈ.

У оквиру НОО постојали су сектори рада. Касније се стварају повереништва, а једно од њих било је и повереништво унутрашњих послова. У надлежност овог управног органа спадали су: борба против криминала, формирање народне милиције, прикупљање материјала и података о ратним злочинима, заштита јавног реда и др.

После ослобођења Лесковца, 11. октобра 1944. године, Окружни и Срески НО одбор наставили су свој рад у граду, посвећујући се организовању друштвено-политичког и економског живота. У прво време акценат је био на помоћи фронту у циљу коначне победе и ослобођења наше земље. Окружни НОО је настојао да обнови привреду, трговину, просвету, здравствену службу и читав живот у ослобођеном округу.

У своме раду НОО имали су и своје слабости на које је окружна и среска партијска организација указивала, тако да су све оне отклоњене и нису заустављале процес развоја органа народне власти.

При извршавању задатака народноослободилачки одбори су се активно укључили у избор делегата за Антифашистичку скупштину народног ослобођења Србије. У АСНОС-у и првој српској влади било је доста представника из лесковачког округа.

НАПОМЕНЕ:

1. Венцеслав Глишић, Комунистичка партија Југославије, Београд, 1975. год., 267.
2. Исто, 267.
3. Зборник докумената и података о народноослободилачком рату југословенских народа, Том I, књ. 2, стр. 14; Проглас ПК КПЈ за Србију српском народу за стварање борбеног јединства.
4. Др Димитрије Кулић, Народноослободилачки одбори и судство у Србији, Београд, 1958. године, 92.
5. Др Димитрије Кулић, Како смо то учинили, Београд, 1958.
6. Аристомен Ристић, Изградња народне власти 1941—1945, Лесковац, 21. XII 1960. (рукопис), стр. 4—7), у даљем тексту Изградња народне власти.
7. Исто, 27.
8. ИА ЦК СКС, бр. 8968.
9) Изградња народне власти, 37—40.
10. ИА ЦК СКС, бр. 1547.
11. ИА ЦК СКС, бр. 1560.
12. Бошко Крстић, Јабланица и Пуста Река, Бојник, 1978. године, 167 (у даљем тексту Јабланица и Пуста Река).
13. Хранислав Ракић, Војно-позадински органи власти у лесковачком крају, Лековачки зборник IV, Лесковац, 1964. 22—25.
14. Јабланица и Пуста Река, 300.
15. Др Миливоје Перовић, Јужна Србија, Београд, 1961. године, 373.

Hranislav A. Rakić

GRÜNDUNG UND WIRKUNG DER NOO IM LESKOVACER KREIS 1941—1945

Die Kommunistische Partei war nicht nur im Aufstand gegen den Okkupanten tätig. Sie richtete ihre Wirkung auch aufs Problem der künftigen Volksmacht, wodurch auf möglichst beste Weise die sozialistische Revolution durchigeführt wurde. Besonders Beachtung die Partie der Gründung und Wirkung der Volksbefreiungsausschüsse, die Organe der neuen sozialistischen Volksmacht waren.

Мр Стојан Николић Јоле

Жене Јужноморавског региона у устанку 1941. године

У бившем лесковачком и врањском округу уочи рата постојала је мрежа партијских и скојевских организација, партијских и скојевских упоришта са Месним комитетом КПЈ за Лесковац и Месним комитетом КПЈ — за Врање и Окружним комитетом КПЈ Лесковац, који је деловао и руководио радом на читавој овој територији.

Лесковац, као један од највећих индустријских центара у Србији, имао је развијен радднички покрет. Пошто је у питању претежно текстилна индустрија, постојао је велики број женске радне снаге. Многе раднице су биле активне у синдикату и биле чланови и сарадници Партије и СКОЈ-а. Међу њима, предратни чланови били су: Мара Борђевић Бућулика, синдикални активиста, секретар партијске ћелије у фабрици Вранкића и члан МК КПЈ и ОК КПЈ за Лесковац, њена сестра Јелица Борђевић Бућулика, синдикални активиста, члан КПЈ од 1938. године, секретар партијске ћелије у фабрици Мике Станковића Куце, руководилац актива жена у овој фабрици 1941, Ружа Сандић, синдикални активиста, члан КПЈ од 1938. године и члан ОК КПЈ за Лесковац до рата, руководилац НОФ једног рејона у Лесковцу 1941. године. Међу графичким радницима радиле су Лепосава Стаменковић Слободанка, предратни члан КПЈ, ћерка Косте Стаменковића која је била веома активна у културно-уметничком друштву „Абрашевић“, члан ОК СКОЈ-а у 1941. години, Видосава Стаменковић Козакова, предратни кандидат КПЈ, члан КПЈ од 1941. године, такође активна у „Абрашевићу“, рукодилац омладинске ударне групе у 1941. години.

Као учеснице предратног радничког покрета и познате активисткиње НОП-а и АФЖ-а у Лесковцу и на терену лесковачког краја биле су: Живка Стоиљковић Дунијска, Параскева Стојановић, Дарка Бурић, Дара Јовановић Корчагинка, која је била од 1935. до 1940. године синдикални активиста у Вучју у фабрици Теокаревића, а од краја 1941. руководилац актива жена у фабрици Мике Станковића Куце. Нада Стојановић, текстилна радница у фабрици Вранкића, предратни члан КПЈ, Деса Поповић, радница, предратни члан КПЈ, била у ћелији столарских радника и у активу радничког уметничког друштва „Абрашевић“, Јелена-Лена Стојановић Бекићка, члан међуструковног одбора УРС-ових синдиката у Лесковцу, на чијем челу је био Коста Стаменковић. Половином јула 1941. године формирана је у њеном стану партијска ћелија и она је постала члан те ћелије. Јелка Димитријевић Бицакова, учесница предратног радничког покрета, руководилац једног актива жена у Лесковцу у 1941. години. Жене домаћице у Лесковцу: Савка Стаменковић, Нада Николић, Загорка Борђевић, верни саборци истакнутих бораца радничке класе Лесковца, Косте Стаменковића, Благоја Николића и Владе Борђевића и саме помажу борбу и акције радничке класе и од првог дана устанка учествују у НОП-у.

У Академском позоришту у Лесковцу као напредне жене радиле су Видосава Наранџић (руководилац једног актива жена у 1941. години и један од организатора АФЖ-а у Лесковцу), Стела Данити, глумица, партизанка Кукавичког одреда у 1941. години, заробљена је и стрељана 1942. године, Јела Пијаде, студент права, ухапшена је 1941. године, а затим поново почетком 1942. и отерана у логор у Немачкој.

Међу напредним интелектуалцима пре рата биле су: Боса Бурић, про-

фесор гимназије, учесница напредног револуционарног покрета, руководилац једне марксистичке групе и организатор одбора женског покрета у Лесковцу, стрељана је крајем 1942. године у нишком логору. Зора Игњатовић Стана, напредан професор лесковачке гимназије, руководила читалачком марксистичком групом, организатор одбора женског покрета у Нишу, један од организатора АФЖ-а у лесковачком крају. Новка Вуксановић, правница, припадала напредном револуционарном покрету и због тога премештена за Урошевац, где је била председник женског покрета 1940. године, а 1941. године се прикључује НОП-у у Лесковцу. Заробљена је од стране непријатеља почетком 1942. године и била је у логорима у земљи и Немачкој. Савка Кукаљ, учитељица у Бувцу, предратни члан КПЈ. По окупацији земље одлази у Шумадију, где је као партизанка погинула. Ана Стојковић, студент медицине, ћерка напредне професорице Босе Ђурић, учесница је напредног средњошколског и студентског покрета, организатор санитетских курсева 1941. у Лесковцу. Заробљена као партизанка Јабланичког партизанског одреда 1941. и стрељана крајем 1942. у нишком логору.

У Лесковцу су уочи рата радиле интелектуалке са стране: Стојанка Радошевић, професор — суплент гимназије, члан Партије и била предавач партијским организацијама. Сјесени 1941. године премештена је за Параћин.

Ела Зигверц, професор гимназије, члан КПЈ, која у току лета 1941. године одлази из Лесковца и Милица Павловић Дара, наставница у Текстилној школи, предратни члан Партије, ради до окупације 1941. године у Лесковцу, када одлази за Ваљево. Погинула у НОБ-у — проглашена за народног хероја.

Уочи рата у Власотинцу напредне учитељице биле су: Љубица-Љиља Калановић, учитељица у Стајковцу, руководилац актива жена у Власотинцу 1941. године, заробљена је и боравила у логорима у Нишу и на Бањици, где је стрељана 1941. године, Вера Поповић, наставница у Власотинцу, руководилац једног актива жена у Власотинцу, која је такође почетком 1942. године ухапшена и спроведена за нишки логор.

Међу предратним скојевкама-радницама биле су: Мила Михајловић Зага, руководилац омладинског актива кудељаре и платна, била у одреду на Кукавици у 1941. години, погинула марта 1942. године, Бојана Гичић Каја је 1941. године била у Кукавичком одреду и заробљена фебруара 1942. године и провела до 1944. године у бањичком логору. Зора Цакић Лејче, радница, учествовала у НОБ од 1941, заробљена 1942. године и провела у логорима до ослобођења. Рада Живковић Џорина, омладински активиста у Лесковцу, као илегалац ухапшена и провела у логорима у земљи и Немачкој, Трајка Берановић, омладински активиста, погинула као борац НОВ, и друге.

У лесковачкој гимназији уочи рата развио се снажан омладински и скојевски покрет, а гимназија је била и снажно упориште НОП-а у току рата. Међу предратним скојевкама биле су: Бранка Стефановић Савка, ученица осмог разреда гимназије, предратни члан СКОЈ-а и кандидат за члана КПЈ (члан КПЈ од 1941), руководилац средњошколског актива СКОЈ-а: њена кућа је била и партијски пункт 1941. године, Јелица Илић Милка, ученица петог разреда гимназије, члан руководства средњошколског актива СКОЈ-а, 1941. у Лесковцу. Добрица Миленковић, ученица гимназије, секретар женског скојевског актива у 1941, и члан једне скојевске ударне групе у 1941. години, Вера Спасић, ученица гимназије, члан скојевске ударне групе у 1941. чија је кућа била партијски пункт за смештај илегалних радника у 1941. и касније, и друге, јер је у 1941. години примљено у СКОЈ — у Лесковцу — у гимназији, међу радничком омладином и у рејонима већи број младих људи.

Уочи рата у селима лесковачког краја постојала су партијска и скојевска упоришта преко којих се продирало међу сеоске масе. У таквим упориштима међу предратним сељанкама и омладинкама биле су: Савка Костић у Братмиловцу, чији је супруг био секретар МК КПЈ у Лесковцу и у чијој кући су се одржавали састанци Месног комитета КПЈ. Она је помагала у том раду. Јелена Трајковић Лала, радница из Бобишта, напредна омладинка. У њеној кући су одржавани састанци. Била је пункт за Бабички одред. Зато је активно учествовала у НОП-у од 1941. и била руководилац. Љубинка Ранђеловић из Навалина, напредна омладинка, која је од првог дана устанка била активни учесник и провела до краја рата у разним војним јединицама. Зора Михајловић, напредна учитељица у селу Прибоју, која је радила са женама пре и у току рата. Милева Аранђеловић, до-

маћица из Синковца, мајка двојице првобораца и предратних активиста. Једно време 1941. године у њеној кући боравила је и техника ОК. Роксанда Ракић из Печењевца, мајка предратног скојевског активисте у гимназији и у селу. У њеној кући су одржавани омладински састанци, а у току устанка и договори око формирања Бабичког партизанског одреда. Оваквих упоришта, у којима су уочи и за време рата активно учествовале и жене, било је и у селима: Петровцу, Белановцу, Свирцу и Винарцу где су радиле за покрет жене из породица: Боке Михајловића, члана КПЈ, и напредних студената чланова КПЈ, Благоја Николића и Драгољуба Томића. У Орашцу, то су биле мајка и сестра Живојина Коцића, предратног скојевца и члана КПЈ, затим у Мрштану и другде.

У Вучју, међу фабричким радницама, уочи рата биле су активне у синдикату: Дара Јовановић, која крајем 1940. године одлази у Лесковац; Борка Стоиљковић, руководилац актива жена у фабрици 1941. године, стрељана 1942. у нишком логору, Деса Стаменковић, стрељана 1944. године, а од омладинки у фабрици и селима: Ружа Крстић, Зора Динић, Стана Митић и друге из Вучја, Стојанка Цојић, предратна скојевка из Брзе, Савка Стојановић из Горине и друге. Било је још у десетак насеља жена-сарадница напредног покрета из породица фабричких активиста. У Вучју то је била Даринка Николић Дарка, прва председница Среског одбора АФЖ-а чија је кућа била предратни партијски пункт, прва партизанска база и веза за одлазак у Кукавички одред. У устанку 1941. године Вукана Рашић, чија је кућа била сигурна партизанска база у току рата, затим Бранка Крстић, Роксанда Костадиновић и друге. У Мирошевцу: Стана Станковић, супруга предратног активисте, који је у рату погинуо као командант батаљона, Добрунка Илић и друге. У Доњој Јајни: Савка Јовановић, чији је супруг био учесник предратног радничког покрета, а у току рата погинуо као политички комесар батаљона. У Грделици: Олга Вукић, супруга предратног члана КПЈ Станојка Вукића, чија је кућа у току устанка била веза за Врање и Македонију, затим жене из породица напредних студената и предратних скојеваца Драгомира Бошковића и Веље Стојановића, као и Борђа Величковића, напредног правника и члана КПЈ.

У селима око Власотинца: Рада Станковић из Орашја, супруга Тодора, учесника напредног радничког покрета, мајка двојице првобораца, чија је кућа и за време рата била сигурна веза и упориште, као и кућа Миодрага Миленковића, напредног студента и члана КПЈ од 1941. из Шишаве, преко које се такође радило у том рејону. За време рата ова породица је била у НОП-у, укључујући и две сестре и мајку. Породица Божила Дојчиновића, предратног партијског активисте, била је једно јако партизанско упориште у планинском делу јужно од Власотинца. У Гложану је деловала Параскева Станојевић, учитељица, учесник напредног покрета а у рату сигурна партизанска веза. Кућа Милана Трајковића такође је за време устанка служила као партизанска веза. У Своћу: кућа Велике Николић, мајке напредног студента Драгомира, служила је као веза за продор у планинска села источно од Власотинца.

У Власотинцу: кућа Руже Јанић, мајке Синише Јанића, предратног партијског радника и организатора устанка у овом крају, у чијој кући су одржавани састанци. И кућа Драге Диманић, мајке Милорада Диманића, предратног истакнутог радничког борца Власотинца, служила је као партизанско упориште.

После 22. јуна 1941. године у Власотинце су се склонили испред налета полиције из Лесковца и ту живели илегално истакнути партијски радници: Коста Стаменковић, секретар ОК КПЈ до свог одласка у Кукавички одред, био је у кући Тихомира Бућића; Станимир Вељковић Зеле до одласка у ОК КПЈ за Ниш у кући Уроша Николића, а Новица Илић до свог одласка у Сврљишки одред у кући Борђа Младеновића Челика, члана ОК СКОЈ-а за Лесковац.

Села у рејону Црне Траве налазе се у планинском делу и људи су претежно били печалбари, а многи од њих били су укључени у напредни раднички покрет, те су та своја сазнања преносили и на своје породице, тако да се у току рата развио снажан антифашистички фронт жена. Овде су имали велики утицај на продирање напредног радничког покрета и истакнути југословенски револуционар Милентије Поповић и његова супруга Марга који су често боравили у Црној Трави. Међу таква упоришта спада и кућа Зонке Стојановић, где су држани састанци и где је од првог дана устанка била главна партизанска база. Из ове породице у рату је страдало 11 чланова, међу којима три омладинке и две жене. Из ове ку-

ће потиче и први комесар Црнотравског одреда, као и Нада Стојановић, истакнути активиста овог краја. Кућа Ђирке Миленовић, супруге народног хероја и заменика команданта Другог јужноморавског одреда Синадина Миленовића у Млачишту била је главни партизански пункт у коме се руководство НОП-а састајало и преко кога су ишле курирске везе за Македонију. У току рата је била база скоро свака кућа, али помињем само неке које су биле међу најпознатијима.

У селима око Лебана: у Новој Тополи из породице предратних чланова Партије биле су Милица Драшковић, Марија Максимовић и породица Папића, у Голом Риду породица Антуновића, а у Бувцу жене из породица предратних чланова Партије Петра Станковића и Веље Ристића, у Цекавици Олга Стојановић, напредна учитељица и активиста у стварању АФЖ-а у селима северно од Лебана у каснијем периоду.

У селима Горње Јабланице постојала је партијска организација у Тулару, која је развијала активност и међу женама уочи рата. Од тих жена треба споменути: Милисаву Булатовић, учесницу напредног покрета, у чији су се стан у Лесковцу склањали илегални партијски радници, Јелку Радовановић из породице браће Радовановића, предратних чланова Партије, мајку Василија Смајевића, организационог секретара ОК КПЈ Лесковац, затим Марију Букилић, мајку народног хероја Поп Миће, Јелу Перовић у Медвеђи, Јелену Поповић, мајку Рада Поповића, ратног команданта бригаде, у Гајтану породице Блечић, Вукосављевић и друге, у селу Сијарињу кућа Дедића, у селу Тупалу породицу Зејнела Ајдинија, напредног студента и предратног партијског активисте, која је деловала међу људима албанске националности.

У селима око Бојника, у Пустој Реци, биле су: у Доњем Коњувцу Милица Динић, Драгица Динић, Дана Грујић из породице народног хероја Буке Динић и старог комунисте Николе Динића; у Лапотинцу напредно оријентисане жене биле су: Јелена Миљковић. касније прва председница Окружног одбора АФЖ-а, Мара Миљковић, касније члан Главног одбора АФЖ-а, Рада Миљковић и Загорка Ристић, као и жене из породица Момчиловића, Цакића, Стојковића и других; у Коњувцу мајка и сестра Бошка Крстића, у Сувом Пољу мајка Станимира Вељковића Зелета, у Вујанову мајка Стојана Љубића. Напредних жена било је и у Косанчићу, Бојнику, Бинћуши и др. местима.

У Врању је постојао Месни комитет КПЈ који је деловао у овом округу. Врање је у то време имало фабрику дувана основану 1902. године, у којој је радио и велики број женске радне снаге. Многе раднице су биле активне у синдикату. Чланови или симпатизери и сарадници Партије и СКОЈ-а били су: Загорка Стојменовић, монополска радница, учествовала у раду Вуковарског конгреса као делегат партијске организације Врања. Међу предратним члановима Партије и СКОЈ-а биле су: Јелена Маринковић Шангајка, синдикални активиста у монополу и једно време и члан Месног комитета СКОЈ-а. Њена нополска радница која је 1940. године бирана за члана МК СКОЈ-а; Радмила Рада Антић, предратни члан КПЈ и члан Месног комитета СКОЈ-а Њена браћа су предратни комунисти, а Вукашин-Вуле Антић и секретар Црвене помоћи Југославије који је 1941. године стрељан у Београду. Прва десетина, састављена од Врањанаца, у Кукавичком одреду носила је његово име. Славка Погачаревић, учесница предратног радничког и комунистичког покрета, чији је брат Сима био секретар МК КПЈ за Врање, а једно време и секретар ОК КПЈ. Верица Борђевић, кројачка радница, предратна скојевка и члан МК СКОЈ-а у 1941. години, Јелена Димитријевић, члан СКОЈ-а од 1941. године. Међу радницама, учесницама напредног омладинског и радничког покрета биле су и монополске раднице: Стана Тодоровић Мацанка, Косара Станковић, Мила Миљковић, Софија Арсић, Радмила Илић, Стана Станковић, Стојна Цветковић сестра Весе Суље, предратног комунисте. Од домаћица као сараднице партије и напредног покрета биле су: Стана Петковић Давидовка, чији су синови учесници напредног покрета. И она је прогањана од полиције; Паса Погачаревић, мајка Симе Погачаревића, у чијој кући су одржавани пре рата партијски састанци, а она чувала стражу и помагала покрет. Ту су још Милева Стаменковић, Стана Митић, Кристина Стоиљковић Тина и др.

Од интелектуалки биле су: Јелица Борђевић, студенткиња, и Зора Нинковић, свршена гимназијалка, члан СКОЈ-а од 1939. године. Напредно оријентисане уочи рата, истакле су се и у рату Смиља Радосављевић, Оливера Тошић, Смиља Станковић, Драгица Михајловић, све три погинуле, те Нада Прокић, ученица Женске занатске шко-

ле, такође погинула у рату. Једна улица у Врању носи њено име.

У Владичином Хану била је Марија Пешић-Томић, кројачка радница, учесница предратног омладинског покрета и члан КПЈ од 1941.

У Бујановцу: Роска Јањић, домаћица, чији је син предратни члан КПЈ, секретар партијске ћелије у Бујановцу у чијој кући су се одржавали разни састанци и др.

У Прешеву Милица Лончаревић, члан Партије, у чијој кући су одржавани састанци илегалних партијских радника. Сви из њене куће су учествовали у НОП-у од 1941. године. Анифа Селими, чији је син студент Селим Селими, предратни члан КПЈ. Мајка му је помагала у раду. Стрељана је од непријатеља. Шифија Крашница, чији је син био предратни члан Партије и секретар партијске ћелије у Прешеву, такође је суделовала у покрету: у њеној кући одржавани су разни састанци.

Уочи рата у неким селима врањског округа постојале су партијске ћелије и скојевски активи, партијска и скојевска упоришта. У тим селима постојале су жене и омладинке сараднице и симпатизери КПЈ и СКОЈ-а и напредног покрета, углавном из породица активиста који су радили у сеоским рејонима. У њиховим кућама држани су састанци, учествовале су у сакривању партијског материјала, преко њих се ступало у контакт са женама на селу и вршио утицај међу соским масама. Међу таквима биле су: Драгица и Даница Јовановић у селу Бунушевцу, Савета Стошић, чији је супруг био члан МК у Врању и стрељан 1941. године у селу Бобина; Видосава Стојковић у Буштрању, чији је супруг био учесник предратног радничког покрета; Љубица Стевановић у Големом Селу, чији је син био студент и предратни активиста Партије на факултету; Дона Величковић у Врањској Бањи, чији је син такође био предратни активиста Партије на факултету; такође и супруге Благоја Цекића, члана Партије у Балиновцу, Владе Петровића у Тибужди, Душана Митића у Буковцу. У селу Биљачи, где је Партија имала уочи рата своје упориште, постојао је актив напредних жена, међу којима су биле Олга Стошић и Деса Матић-Насковић. У Братушећу живела је мајка Александра Стефановића, напредног студента и предратног члана Партије; у Жбевцу, мајка Јосифа Трајковића предратног скојевског и партијског активисте. Поред тога напредних жена било је у Спанчевцу, Крчевици, Клиновцу, Прибоју, Масурици, Јелашници, Дубници, Грамаћи, Куновцу, Првонеку и др. селима.

Лесковац је био центар не само за организацију партијске и скојевске мреже и њихових упоришта, већ је био и главни центар за организовање свих акција и манифестација у којима учествује велики број жена уочи рата. Ту је од 1937. године до рата изведено низ успелих штрајкачких акција и других масовних манифестација: прославе Првог маја, културно-уметничке приредбе, масовни излети радника и средњошколаца, демонстрације за време посланичких избора 11. децембра 1938. године, демонстрације на дан 27. марта 1941. и др.

О томе нам најбоље сведоче подаци из „Хронологије радничког покрета у Србији" (Нолит, Београд 1969). Навођимо неке податке о томе: од 28. јула до 21. августа 1937. у текстилној фабрици Глигорија Петровића и Мике Станковића изведен је штрајк 1.000 радника. Цео синдикални покрет Лесковца помагао је овај штрајк, који је организовао Коста Стаменковић, председник Међуструковног одбора УРС-а. Наднице су повећане за 5—10 процената. Од 30. децембра 1937. до 24. јануара 1938. у фабрици канапа и ужарије АД изведен је штрајк 230 текстилних радника због отпуштања са посла четворице радника, који је успешно завршен. 13. јуна 1940. ступило је у штрајк око 1.000 радника текстилаца. Штрајк је после 35 дана завршен победом радника. У свим овим акцијама учествовао је велики број текстилних радница. Има низ примера невиђеног хероизма и одважности радница, које су се супротстављале насртајима полиције и жандарма да сломе штрајкове — када су својим телима спречавале улазак камиона са штрајкбрехерима у фабричка дворишта.

13. фебруара 1938. године радничко културно-уметничко друштво „Абрашевић" у Лесковцу одржало је успео концерт. Поздравни говор одржала је Лепа Стаменковић. 11. децембра 1938. ОК КПЈ је организовао демонстрације против режима са око 4.000 учесника. У сукобу са полицијом убијен је један а рањено три радника. Крајем марта 1939. године у дворишту хотела „Златни Праг", уз учешће 3.000 радника, одржан је збор. Говорили су Коста Стаменковић и Ђорђе Пешић, текстилни радник. 1. маја 1939. године прослављен је 1. мај у Лесковцу са потпуном

обуставом рада у свим текстилним фабрикама. 19. новембра 1939. године одржан је велики збор жена Лесковца и околине, на коме су говориле — професорке, раднице, чиновнице, студенткиње и учитељице о положају жена и њиховој борби за равноправност у ком смислу је донета и резолуција. Децембра 1939. школске власти искључиле су четири ученика из гимназије, а преко 70 казнили строгим укором због тога што су организовали излете. 1. јануара 1940. одржана је скупштина студентског удружења у Лесковцу са које је послат телеграм Акционом одбору стручних студентских удружења у знак солидарности у борби за аутономију универзитета.

И Удружење студената из Врања упутило је поздраве солидарности, а почетком јануара 1940. омладина Врања и околине упутила је писмо Акционом одбору студентских удружења поводом комеморације Жарку Маринковићу и осталим жртвама реакције на Београдском универзитету. Децембра 1940. године радничко културно-уметничко друштво „Абрашевић" у Врању одржало је успелу приредбу са револуционарним програмом. У овом периоду је било и низ штрајкачких акција у Фабрици дувана у Врању. 1940. године организован је штрајк у фабрици у Вучју у коме су учествовале и раднице. У Вучју је у оквиру подружнице ЗОЈ-а 1940. године одржана и приредба са револуционарним садржајем.

Значајно је напоменути да је приликом извођења штрајкачких акција долазила до изражаја и солидарна помоћ од стране грађана у Лесковцу и Врању. Солидарност су изразили и сељаци околних села, пружајући помоћ у намирницама и новцу преко одбора народне помоћи.

Плодови таквог рада и искуства из предратног периода долазе до изражаја одмах после окупације и за време устанка 1941. године.

Одмах после окупације, а нарочито после 22. јуна 1941. године, врше се припреме за оружани устанак, организују се војне десетине и ударне скојевске групе, и врше припреме за акције. 22. јуна 1941. године одржан је састанак ОК КПЈ Лесковац. Истог дана, кад се дознало да је извршен напад на СССР, донета је одлука о размештању кадрова и склањању компромитованих од налета полиције, јер се претпостављало да ће бити хапшења. Тако се склонило неколико чланова ОК и других познатих активиста, па су избегли хапшење. Одмах је образован војно-партијски актив који предузима мере за припрему устанка.

У свим фабрика у Лесковцу образовани су активи жена. На чело ових актива дошле су познате активисткиње из штрајкачког покрета. Тако је у фабрици Вранкића била на челу актива Мара Борђевић Бућулика; у фабрици Глигорија Петровића Јелена Стојановић Бекичка; у фабрици Мике Станковића Куце — Јелка Борђевић Бућулика, у Фабрици канапа и ужарије — Нада Стојановић, све чланови Партије.

У свим овим фабрикама активирани су и проширени скојевски активи. Мобилисани су и активи СКОЈ-а у гимназији и Текстилној школи где је био и велики број женске омладине и приступило се учлањивању у СКОЈ нових чланова. Приступило се формирању скојевских ударних група на чијем челу су биле и омладинке као што су: Јелица Илић, гимназијалка, Вера Спасић, гимназијалка, Вида Стаменковић, радница, Бранка Стефановић, матурнат, и друге. Образовани су и у насељима активи жена: у рејону Шпитаља Дара Јовановић и Живка Петровић, у Центру Вида Наранџић, у насељу Чифлук Параскева Стојановић, при болници Иванка Добричевић, медицинска сестра, затим Јелка Димитријевић и друге. У Врању, у Фабрици дувана Јелка Маринковић Шангајка и Радмила Мишић, а у насељу Радмила Антић и Славка Погачаревић. Међу кројачким радницама истакла се Верица Борђевић и друге.

У јулу почело је и са извођењем акција у Лесковцу: паљење новина, сена, саботаже у фабрикама, а одлази и прва група партизана на Кукавицу (6. јула 1941).

Одлуком ПК за Србију, маја 1941. године долази у Лесковац Лепосава Стаменковић Ленка, као инструктор ПК при ОК КПЈ Лесковац, која је одговарала и за рад технике и службе везе, а од септембра била је и секретар ОК КПЈ. Крајем октобра 1941. године отишла у Кукавички одред и као секретар ОК била је партијски руководилац одреда. Јануара 1942. године прешла је у Јабланички партизански одред, а августа исте године послата на партијски рад у Ниш за члана Покрајинског партијског повереништва КПЈ у Нишу. Стрељана је у Јајинцима. 1. октобра 1943. године. У току августа 1941. године, на партијски рад у Лесковац дошла је Добрила Стамболић Стана, напредна учитељица, предратни члан Пар-

тије, и радила по задацима технике и актива народне помоћи. Крајем 1941. године одлази у Бабички одред, где је била политички комесар чете. Стрељана је на Бубњу октобра 1942. године. Зора Адамовић Јагода, учитељица, предратни члан Партије, дошла је као избеглица из Скопја и радила у техници ОК КПЈ, а повремено обављала дужност курира између ОК КПЈ и ПК. Крајем децембра 1941. морала је да напусти Лесковац и одлази у Бабички одред, где гине 13. марта 1942. године под Сувом планином. Савка Раичевић, са супругом, долази у мају 1941. године, а у њеном стану једно време је била смештена техника. Ту су се склањали и илегалци. Августа 1941. године из Београда су дошле и Душанка Боковић и Ангелина Букумировић и радиле на умножавању материјала при техници ОК. Пошто им је претило хапшење, фебруара 1942. године одлазе из Лесковца. Из Београда дошла је и Нада Караичић Цуца, која је послата на партијски рад октобра 1941. године и руководила радом СКОЈ-а једног рејона. Крајем 1941. године, кад јој је запретило хапшење, одлази у Јабланички партизански одред. Тада је дошла у Црну Траву и Марга Поповић, активиста омладинске секције женског покрета, и руководила активом жена у Црној Трави. Почетком 1942. године она одлази за Хрватску. Лидија Леви-Васовић, са мајком Персом, долази сјесени 1941. године из Београда и руководи активом жена у Лебану, а затим ступа заједно са мајком у Јабланички партизански одред, крајем 1941. године. У Лесковац долази и Добрана Билас Јања, професор, заједно са својим супругом. Добрана је предратни члан КПЈ, а пре доласка у Лесковац била је партијски радник у Горњем Милановцу, затим прешла у Београд, а из Лесковца је отишла у Јабланички партизански одред крајем 1941. године, и била је на дужности у болници у Ображду. Опкољена од четника спролећа 1942. године, да не би пала у руке непријатеља, убила се. Нешто раније је погинуо и њен супруг. Октобра 1941. године из ОК КПЈ Ниш прелази у ОК КПЈ Лесковац Разуменка Петровић Зума која је руководила радом технике, а јануара 1942. године, када јој је запретило хапшење, одлази у Бабички партизански одред. Из Београда, сјесени 1941. године, долази др Лепа Колб Ружа са својим супругом др Марком и ступа у Кукавички партизански одред. Они руководе болницом и здруженим курсевима у одреду, а почетком 1942. прелазе у болницу која је била у Ображди у Пустој Реци. Крајем 1941. године, преко Лесковца, долази у Кукавички партизански одред Зора Нешић Орлова, напредна учитељица из Зајечара, која је пре тога била партизан Бољевачког партизанског одреда. Средином децембра 1941. године на партијски рад у Лесковац долази Нада Томић, студент технике из Ниша. Фебруара 1942. године, да би избегла хапшење, отишла је у Јабланички партизански одред, стрељана је на Бубњу 28. децембра 1942. године. Из Београда је дошла и Вера Стаменковић, сестра Драгог Стаменковића, која је једно време радила по скојевској линији у Лесковцу. Касније прешла у Пусту Реку.

У акцијама и саботажама, које су скојевске ударне групе у Лесковцу изводиле у лето 1941. године учествовала је и женска омладина: у паљењу новина усред дана на лесковачким улицама, у паљењу сена, жита, исписивању парола, затим рушењу путоказа ради ометања кретања непријатеља и слично. Те прве акције у граду биле су право изненађење за непријатеља, и мобилисале су грађане за борбу против непријатеља. Иако су ове акције биле веома ризичне, скојевци су успевали да их са успехом извршавају и да не падну у руке непријатељу. После паљења сена Немци би извршили блокаду, али нису успевали да ухвате скојевце.

За одржавање састанака, склањање илегалних радника, за смештај технике и смештај пропагандног и санитетског материјала, за лечење првих рањеника, склањање илегалаца итд. било је обезбеђено више пунктова у граду. Међу таквим пунктовима биле су куће Николете и Бранке Стефановић где је боравила Лепосава Стаменковић Ленка, затим Лепосаве и Јелице Илић, где је становао Сима Погачаревић. Код Виде и Вере Спасић склонио се Василије Буха, код Раде Живковић Борине одржавани су састанци актива жена и одатле слат материјал за Кукавички одред, код Загорке Бокић становале су Добрила Стамболић и Зора Адамовић код Зоре Цекић — Драги Стаменковић. Кућа Јелене и Маре Борђевић Бућулике у Сат-мали служила је за одржавање састанака МК КПЈ, а у 1941. години за смештај материјала за одред на Кукавици. Код Наде и Радмиле Стојановић одржавани су партијски и скојевски састанци у 1941. години. Код Зо-

рице Стефановић, гимназијалке одржавани су састанци женске скојевске омладине. Код Данице Станковић и Загорке Стаменковић склањали су се илегалци. Код Загорке је боравила Нада Караичић Цуца. У стану Добрице и Босе Миленковић смештен је материјал за Јабланички одред 1941. године, а код Дарке Букић у Деветачкој улици склањан је материјал за Бабички партизански одред. Кућа Стајке Грегорић служила је за партијске раднике и курире. Такви пунктови били су код: Виде Станимировић Црне, Јелене Стојановић Гробарке, Наде Николић, Загорке Борђевић, Параскеве Стојановић, Виде Наранџић, Живке Стоиљковић, Јелене Костић и др.

Први рањеници Кукавичког а касније и Бабичког одреда склоњени су у Лесковацу и ту лечени у кућама Јованке Пешић, мајке двоје првобораца, Даре Јовановић Црне, Јелене Димитријевић Бицакове, Роске Митић Врачарице, Ангелине Костић, Савке Раичевић и др.

У 1941. години радила је техника ОК у Лесковцу. Материјал се куцао и умножавао у разним кућама. Коришћене су куће у које окупатор није лако могао да посумња и које је било тешко пронаћи.

На овим пословима радио је већи број жена. Материјал се преносио у корпама за пијацу, који се стављао на дно корпе а преко тога је било поврће и воће. Материјал је предаван одређеној вези. Ту су долазили курири и тај материјал подизали. Техника је радила у кућама Савке Раичевић, Загорке Бокић, Љубице Николајевић, Дарке Коцић и других. Техника је радила у Лесковцу све до пребацивања на слободну територију 1943. За све то време, захваљујући ангажовању пре свега жена, није откривена.

У истом периоду и у Врању су, после 22. јуна, извршене измене у МК Партије тако да је Сима Погачаревић, секретар МК, отишао у ОК КПЈ у Лесковцу, а из Лесковца долазе Влада Борђевић и Бошко Крстић у Месни комитет Врања. И у Врању је радила техника МК. Штампани су на шапирографу леци и други пропагандни материјал. Леци и пропагандни материјал убацивани су у касарну међу бугарске војнике. У техници МК радиле су: Вера и Јелица Борђевић, а пре тога једно време жена проф. Алексе Дуракова, која је касније погинула у НОП-у.

И овде су у току јула извођене и друге акције, као што је изношење дувана из фабрике и вршена размена са сељацима за оружје. У другој половини јула изведена је акција сечења телефонско-телеграфских жица на пруги Ниш—Скопје, која је потпуно успела. Партијска организација у Врању послужила се лукавством и упутила анонимно писмо бугарској команди у Врању у коме је говорила о тобожњој активности љотићеваца против Бугара, због чега је одмах уследило хапшење најважнијих љотићеваца из Врања. У току лета и овде су организоване илегалне десетине, тако да су у Врању, поред седам уличних десетина, организоване и четири у Фабрици дувана као и у селима око Врања, Владичиног Хана, Сурдулице, Врањске Бање, Бујановца и др. Прикупљано је оружје и прилози у новцу и намирницама. У новцу је прикупљено око 800.000 динара. Једна од најважнијих акција у којој је учествовала и скојевска женска омладина била је организовање бојкота уписа у бугарску окупаторску гимназију, тако да она није уопште радила за све време рата. У Врању су успостављени пунктови за везу са Македонијом. Оне су ишле преко кућа Радмиле Антић и Миле Фиљковић и породице Драгише Недељковића. У Бунушевцу ишле су преко куће Драгице Јовановић, у Врањској Бањи овакав пункт је био кућа Донке Величковић. Пунктова за везу са Македонијом било је даље према југу: у Биљачи, Бујановцу и Прешеву. У току лета и у Врању су извршене све припреме за формирање одреда. Крајем јула је изашла једна група компромитованих активиста у шуму изнад Врања. Иако је било у Врању устаничког расположења и Партија извршила солидне припреме, нарочито међу радницима, сиромашним сељацима и средњошколском и студентском омладином, рад се одвијао под специфичним условима потпуне бугарске окупације и велике концентрације окупаторских снага. Дошло је и до хапшења чланова МК уочи дана формирања одреда, а прва група се пребацила у Кукавички одред. И поред неповољне ситуације, партијска организација поново је у току августа формирала одред изнад Врања, који је 18. септембра извршио и прву акцију — напад на рудник антимона у Трновцу код Бујановца и заплењено је доста екразита и другог материјала: писаће машине, преса и др. Због појачаних репресалија над становништвом,

одред доноси одлуку о пребацивању у састав Кукавичког одреда на Кукавицу, с тим што део бораца остаје за даљи рад на овој територији. Међу првим партизанкама са овог терена дошле су и: Ружа Димитријевић, напредна монополска радница из Врања, и Мариола Пешић, предратна скојевка и члан Партије од 1941. из Владичиног Хана, кројачка радница, а пред крај 1941. дошла је и Верица Борђевић из Врања.

Истовремено, Кукавички одред је и бројчано ојачао доласком нових бораца из Лесковца, Јабланице, Вучја и околних села из Поречја, тако да се интензитет акција појачао на терену овог одреда: у извођењу оружаних акција, организовању илегалних десетина, у раду народних фондова, јачању скојевских и партијских организација и стварању партизанске слободне територије.

Међу првим партизанкама у Кукавичком одреду биле су: Јелица Илић Милка, Стела Данити, Бранка Стефановић, Лепша Стаменковић Слободанка, Мара Борђевић Бућулика, Мила Михајловић Зага, Нада Стојановић Мара. Крајем октобра долази на слободну територију и Лепосава Стаменковић Ленка, секретар ОК Лесковца, која постаје и партијски руководилац одреда, затим др Лепа Колб Ружа, заједно са својим супругом, Бојана Гичић, Зора Борђевић, супруга Чеде Денића Милосава, првоборца из Лесковца, Зора Нешић Орлова и друге.

Доласком лекара у Кукавички одред, формирају се санитетски курсеви за партизанке и омладинке са терена. Оваквих санитетских курсева било је пре тога и у Лесковцу и Врању.

Формирањем Бабичког одреда (21. септембра 1941) ступиле су у овај одред: Разуменка Петровић, члан ОК Лесковац, Добрила Стамболић Стана, Зора Адамовић, Јелена Трајковић Лала, Јелка Борђевић Бућулика, Ангелина Крстић, Дарка Бурић, Косана Савић, сељанка из Вел. Крчимира, Анка Маринковић, Алиса Пијаде Вања, ученица гимназије из Београда и друге.

Формирањем Јабланичког одреда (21. октобар 1941) ступиле су: Добрана Живковић Јана, Ана Стојковић Весна, Лидија Леви-Васовић из Београда, Перса Леви, њена мајка, Зора Игњатовић, Милева Ковачевић, Пава Ковачевић, Јованка Миљанић Цана, Славка Недић Габровска и друге.

Доласком жена у партизанске одреде још више је појачан рад међу женама и омладинкама на терену. Скоро у свим селима на слободној територији отпочели су да раде активи жена, организована предавања, санитетски курсеви, плетење топле одеће за борце и томе слично.

Интересантно је социјално порекло првих партизанки. Међу 36 првих партизанки у партизанским одредима овог краја било је: 16 радница, 5 гимназијалки, 5 сељанки, 4 учитељице, 3 професора, и по један лекар, студент и домаћица.

Поред својих дужности у одредима, оне су биле истовремено и политички радници на терену међу женама.

У позадински рад у 1941. години укључило се активно преко 450 жена, које су до краја рата радиле за НОП. Међу њима био је велики број жена са села на теренима где су деловали одреди, оне су деловале и илегално у непријатељској позадини.

У току 1941. године није било губитака међу женама партизанкама и женама из позадине. Највећи губици били су у 1942. години. Међутим, било је случајева хапшења жена у 1941. години. Тако су у првом масовном хапшењу у Лесковцу, које је извршено ноћу између 22. и 23. јуна 1941, када је ухапшено око двадесеторо лица из Лесковца, ухапшене и Ружа Сандић и Лепосава Васковић, обе текстилне раднице и познати синдикални активисти, али су после извесног времена проведеног у затвору пуштене и наставиле су са радом. У другом групном хапшењу у Лесковцу, које је извршено ноћу између 28. и 29. септембра 1941, када је ухапшено 45 лица, лишене су слободе и Ана Чомић, гимназијалка, Оливера Ристић, ученица Текстилне школе, Јела Пијаде, студент медицине, Олга Багур, гимназијалка, Мара Борђевић Бућулика и Јелена Трајковић Лала. Међутим, после извесног времена, све су пуштене из затвора и наставиле су са радом, а Мара Борђевић и Јелена Трајковић су одмах отишле у одред. До тада није било провала иако је било хапшења и трагања од стране непријатеља. Прву провалу извршила је крајем 1941. године Нада Борђевић Прпина, која је била партизанка Кукавичког одреда, па је познавала рад неких активиста у граду, тако да су тада ухапшене: Јелка Димитријевић, Зорица и Емилија Јовановић, скојевке и ученице гимназије, као и Јела Пијаде и Олга Багур. Много јаче репресалије бугарских окупатора 1941. године предузимане су у врањском крају, на-

рочито међу припадницама илегалних десетина у Тибужду, Буштрању и околних села, када су после акције у паљењу општина били похватани и стрељани, а њихове породице и жене малтретиране и пребијане. У Врању, у кући Јевдокије Јовановић, чија је кућа била партизански пункт, крајем децембра 1941. у опкољеној кући и борби која се потом развила са бугарском полицијом, погинуо је први политички комесар Врањског одреда Стојадин Пешић. Бугари су Јевдокију ухапсили и осудили на 15 година робије. Она је у бугарским затворима остала до септембра 1944. године. Због свог храброг држања, у затвору је проглашена партизанском мајком. Носилац је Партизанске споменице 1941".

Као што се из изнетих података види, можемо с правом констатовати следеће: једна од карактеристика наше народноослободилачке и револуционарне борбе како у читавој земљи, тако и у овом крају, била је у томе што се жена више не појављује само као снабдевач или мајка и жена која шаље мужа или сина у борбу, већ и као директни учесник и стваралац с пушком у руци, као и у позадинском раду, где су некада имале и више успеха и истрајности од мушкараца, у борби за стварање новог друштвеног уређења.

Даљим развојем и јачањем НОП-а у Јужноморавском региону, све масовније и квалитетније се развијао и јачао Антифашистички покрет жена. У партизанским одредима и НОВ-и учествовало је преко 500 жена, а у позадинском раду преко 2.200 жена. 700 жена је настрадало у рату, као жртве фашистичког терора, а велики број је погинуо и у јединицама НОВ. Са ове територије има око 100 жена носилаца „Партизанске споменице 1941".

Mr Stojan Nikolić

FRAUEN DER SÜDMORAVA-REGION IM AUFSTAND DES JAHRES 1941

Am Volksfreiheitskampf und an der sozialistischen Revolution beteiligten sich viele Frauen. Sie nahmen an Kämpfen teil, traugen Waffen und wurden als Kämpfer anerkannt. Sie kämpften gleichberechtig Schulter an Schulter mit ihren Kameraden. So leisteten sie einen grossen Beitrag zum Kampf. Sie wirkten auch im Hintergrund und schufen eine feste Grundlage für die Entwicklung der ganzen Bevegung.

Никола П. Илић

Рад КПЈ у Јабланичком, Кукавичком, и Бабичком НОП одреду и њен допринос организовању позадине 1941. год.

У априлском рату 1941. године немачка фашистичка војска је из Бугарске извела главни удар на Југославију. После капитулације војске Краљевине Југославије, познатом деобом територија, савезнице Немачка и Бугарска су поделиле и шире подручје Лесковца и Врања. Бугарској су припали са околином Врање, Бујановац, Прешево, Владичин Хан, Сурдулица и Црна Трава, а Немачка је задржала Лесковац, Лебане, Медвеђу, Вучје и Власотинце (без југоисточне околине). Оба окупатора су одмах успоставили своју власт. Бугарска је окупирану територију насилно анектирала с циљем да је трајније задржи.

На овој територији још од пре рата постојао је Окружни комитет КПЈ за лесковачки округ. Њему је и даље припадала целокупна територија, на којој развија свој рад.

После обилних припрема, Окружни комитет КПЈ за лесковачки округ, уз сагласност Покрајинског комитета КПЈ за Србију, у другој половини 1941. године, формирао је четири народноослободилачка партизанска одреда: Кукавички — 10. августа, Врањски — 12. августа, Бабички — септембра и Јабланички — 21. октобра.

Кукавички НОП одред је формиран на планини Кукавици, а деловао је у сливу реке Ветернице, у Поречју. Пошто Врањски НОП одред, због тешке ситуације, није могао да створи слободну територију у рејону Врања, пребацио се на планину Кукавицу, где је касније ушао у састав Кукавичког НОП одреда. После низа борби, Врањски НОП одред престао је да постоји.

На десној обали Јужне Мораве, између Власотинца, Суве планине, Нишаве и Мораве, са ослонцем на Бабичку гору, дејствовао је Бабички НОП одред.

Јабланички НОП одред је формиран у селу Спонцу, код Медвеђе у Горњој Јабланици. Рејон његових борбених дејстава био је између река Јужне Мораве и Јабланице и Добрича, са ослонцем на планину Радан.

СЛОБОДНА ТЕРИТОРИЈА

Сва три одреда — Јабланички, Кукавички и Бабички — разбили су окупаторско-буржоаску власт и створили слободну територију. Тако је Кукавички одред дражо слободну територију у сливу горње Ветернице и сва села Поречја до близу Лесковца. Бабички одред је имао слободну територију између Заплања, Власотинца до десне обале Јужне Мораве. Ова територија је створена у децембру 1941. године, после повратка одреда из Пусте Реке и са Пасјаче. Јабланички НОП одред имао је највећу слободну територију. Она је обухватала читаву Пусту Реку и део Јабланице: граничила се са Топличким НОП одредом у Добричу, избила је близу пруге Београд—Ниш—Скопље, протезала се до села Милановa на пет километара испред Лесковца, ишла је реком Јабланицом до села Негосавља, а затим Лецком и Газдарском реком до села Дренца и завршавала се северозападном страном планине Радана. Ова територија је била већа до 16. децембра 1941. године и њој је припадала Медвеђа и читав слив Клајићске и Шуманске реке. Међутим, тада су делови немачке 717. пешадијске дивизије са квислинзима успели да поново окупирају Лебане, Медвеђу и десну обалу Јабланице.

Партизански одреди су борбом сабили Немце и квислинге на ужи про-

стор око пруге Београд—Ниш—Солун и око самог Лесковца. Ради одбране ове важне комуникације, окупатор је са квислинзима предузимао низ акција да би разбио и уништио партизанске одреде, али у томе није успео. Народноослободилачки покрет је стално јачао, а окупатор добијао ударце.

Због тога немачке окупационе власти за одбрану пруге септембра 1941. године доводе делове бугарске окупационе фашистичке војске. Бугари су успоставили своје посаде поред пруге Ниш—Пирот и Ниш—Лесковац—Грделица—Врање. Првог октобра била је борба између партизана Кукавичког НОП одреда и Бугара на прузи код Борђева, близу Лесковца, а затим у селу Тулову новембра, па 29. новембра код Вучја и другде.

Партизански одреди су у почетку оружане борбе примењивали тактику фронталне борбе, решени да чврсто бране слободну територију. У томе се истичу Јабланички и Кукавички НОП одред. Међутим, убрзо су стечена искуства да се са надмоћнијим непријатељским снагама (Немаца, Бугара, четника, недићеваца и љотићеваца) не може успешно водити фронтална борба нити чврсто бранити слободна територија јер су окупаторске и квислиншке снаге вршиле напад из Лесковца и са пруге, а четници Косте Пећанца заједно са њима и из позадине партизанских одреда, какав је случај био у Горњој Јабланици и рејону Оруглице. Затим су партизански одреди променили тактику борбе у наредној години, и касније за све време народноослободилачког рата, примењујући партизанску тактику ратовања, која је дала изванредне резултате.

ПАРТИЈСКЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ

После формирања партизанских одреда — Јабланичког, Кукавичког и Бабичког — Окружни комитет КПЈ за лесковачки округ настојао је да учврсти одреде и позадину, да створи чврсту везу између војске и позадине. Партија је на време сагледавала да се не може водити успешна народноослободилачка борба, ако се само води против оружаних формација окупатора и квислинга а не води битка за придобијање широких народних маса. Требало је да се правилно схвати значај ове борбе и да се спроводи јединствена линија у извршавању овог значајног задатка. Ради тога су Врховни штаб партизанских одреда и Централни комитет КПЈ објавили чланак у „Борби" под насловом „Мобилишимо широке народне масе на позадинском фронту".[1] У чланку се указује на значај овог проблема: „Садашњи величанствени утисак српског народа против својих угњетача не зна за разлику између фронта и позадине... Битка се води на положајима, битка се води иза положаја, у позадини. Фронт и позадина једна су целина, која живи, ради и дише само за један циљ: сломити угњетаче, уништити издајице српског имена..., ослободити српски народ и српску земљу, повратити јој независност и отворити јој слободан пут у лепшу и сретнију будућност". Даље се објашњава вредност тог задатка, предочавају тешкоће рата, износи недостатак индустријске робе, поремећај снабдевања животним намирницама и указује на делатност окупатора и квислинга у позадину партизанског фронта, где непријатељ народноослободилачке борбе преко пете колоне „хушка, подбада, клевета, вршља, саботира, покушава да задаје ударце", да разбије позадину партизана и ослободи њихов фронт. „Победити на том позадинском фронту — каже се у чланку — исто толико је важно и нужно, као што је важно и нужно, на положајима против окупаторских банди". Уништење пете колоне био је предуслов победе на положајима. Због тога се констатује: „Треба у првом реду победити на позадинском фронту, да би се победило на свим положајима".

На страни окупатора и класног непријатеља нашли су се и они који су богати и навикли на удобан и комотан живот, који су служили буржоаском режиму и сада служе окупатору а противе се ослободилачкој борби. Њима су склони да служе разне кукавице, каријеристи, шпекуланти, црноберзијанци, нерадници, коцкари, полицајци, њихови сарадници, припадници разних националности, официри, подофицири, разни политичари и њима слични. Такође у редовима народноослободилачког покрета налазили су се појединци ниског морала, склони пороцима, а било је на почетку народноослободилачке борбе и чврсто неопредељених, који су се стицајем околности нашли у редовима бораца. Требало је очистити редове народноослободилачког покрета од штетних елемената. Та диференцијација није била ни мало лака, а морала је борба да буде праведна, да се уложе све

[1] „Борба", број 2, од 21. X 1941.

снаге за придобијање народних маса, а оне који су били кукавице и непријатељи требало је одстранити. Истовремено је развијана солидарност и равноправност народа. Била је зима на прагу па је требало заједничким напорима партизанских одреда и позадине да се поднесу тешкоће, ублаже недаће и жртве.

Комунистичка партија је поставила задатак да се свесно и организовано делује на чишћењу штетних елемената у редовима партизана и позадине, да се народне масе мобилишу у одстрањивању тешкоћа; да се побољша снабдевање бораца исхраном, одећом и обућом, да се сузбија шпекулација, да се помажу породице погинулих партизана, као и ухапшених припадника НОП-а, да се решава смештај породица чији су домови попаљени од окупатора и квислинга, организује обавештајни и контраобавештајни рад, ствара нова револуционарна народна власт, изграђују нови етички односи, руши грађански и примитивни морал а ствара нови социјалистички. Да би се све то постигло Партија је имала да савлада тежак задатак; чија је садржина била стварање свести свих народних маса — позадине и одреда, да се ради о ослободилачкој борби у којој треба да се постигне национална слобода и социјални преображај. То значи истовремено уништење окупатора и капиталистичког државног уређења, а стварање социјалистичког поретка. Али, да би се у народноослободилачкој борби мобилисале широке народне масе Комунистичка партија је јавно истакла програм циља борбе и за њега се на делу борила. И партизани и народ су морали да схвате да сами својим снагама воде народноослободилачку борбу, па према томе сваки мора бити спреман и на жртве.

Комунистичка партија Југославије је од почетка руководила народноослободилачким покретом, мобилисала снаге, усмеравала борбена дејства, спроводила јединствену линију на читавом подручју земље. Све директиве и упутства су ишла од Централног комитета КПЈ преко Покрајинског комитета КПЈ за Србију, одакле су преношене на Окружни комитет КПЈ за лесковачки округ, где су спровођене у Кукавички, Бабички и Јабланички НОП одред, на ослобођеној и полуослобођеној територији.

Спровођење линије КПЈ било је олакшано тиме што су се чланови Окружног комитета КПЈ налазили на терену: у Кукавичком НОП одреду — Коста Стаменковић, Василије Смајевић, који октобра 1941. године одлази у Јабланички НОП одред, а из Београда у одред долази Ленка — Лепосава Стаменковић; децембра исте године у Бабички одред је дошла из Лесковца Разуменка Петровић Деса, а пре ње и Тома Костић Срећко, родом из Братмиловца. У Грделици је радио Станојко Вукић, а у Лесковцу — Благоје Ристић Раде Металац и Глигорије Диклић Будни. Петог новембра у селу Тулово, код Грделице, погинуо је Влада Борђевић, од бугарске фашистичке окупационе војске, а био је политички комесар Кукавичког НОП одреда.

При сваком штабу партизанског одреда налазило се партијско руководство одреда, задужено за спровођење линије КПЈ. Тако су у Кукавичком НОП одреду партијско руководство сачињавали: Коста Стаменковић, Влада Борђевић и Василије Смајевић, који је и био руководилац; у Јабланичком: Василије Смајевић, руководилац, а чланови: Милија Радовановић, Владимир Букилић — Поп Мића и Радован Ковачевић; и у Бабичком одреду: Велимир Манић Брка, руководилац, а чланови Разуменка Петровић и Слободан Цекић Радован. Свака чета је имала партијску организацију: Кукавички одред три чете — три партијске ћелије, са 17 чланова КПЈ; Бабичи одред три чете — три ћелије, са 18 чланова КПЈ; и у Јабланичком одреду три чете, а четири партијске ћелије са 22 члана КПЈ.[2] Осим тога при сваком штабу одреда постојала је партијска организација.

Истовремено су постојале партијске организације у Лесковцу, Власотинцу, Винарцу, Доњем Коњувцу, Слишану, Орану, Тулару и другде. Свака организација имала је најмање три члана КПЈ и по неколико кандидата за чланове Партије.

Осим тога, у четама партизанских одреда постојали су активи СКОЈ-а, као и на терену у многим селима Пусте Реке, Јабланице, Поречја, Поморавља и на десној обали Јужне Мораве.

Бројно стање чланова КПЈ и СКОЈ-а је стално повећавано пријемом нових људи или доласком из других крајева, где су бежали испред полиције да не би били ухапшени. Комунисти и скојевци били су авангарда радничке класе, служили су за пример својим држањем, понашањем, спровођењем линије

---

[2] Зборник НОР, том I, књ. 3, док. бр. 6: Извештај ОК КПЈ Лесковац од 16. I 1942. ПК-у КПЈ за Србију.

КПЈ, храброшћу, развијали другарство, борили се за придобијање широких народних маса. Била је то снага Партије у одредима и на терену. Без њих не би постојали партизански одреди нити би се одржала народноослободилачка борба. Својим држањем и понашањем, као и тумачењем линије КПЈ, успели су да придобију за НОП велики број сељака, радника и интелектуалаца. На састанцима партијских организација, који су држани често, прорађивана су упутства и директиве, тумачена наређења, анализаран рад, указивано на пропусте и недостатке, прорађивани материјали ради теоретског и политичког образовања. Такође, често су држане конференције чета и одреда на којима су многа питања прорађивана, третирана проблематика, где су и чланови КПЈ и СКОЈ-а присуствовали. Од почетка оружане борбе КПЈ је била легална а чланови КПЈ су били илегални. Конспирација чланова била је нужна због дејства непријатеља. Нечланови КПЈ нису могли да присуствују састанцима. Пошто су чланови КПЈ и СКОЈ-а били непознати у срединама где су живели, дешавало се у партизанским одредима, када командири чета траже добровољце за теже задатке, па узвикну: „комунисти и скојевци напред“, да истовремено изађе цео строј бораца, јер су се многи сматрали комунистима и скојевцима иако формално још нису припадали организацији. У таквим ситуацијама старешина је одбројавао потребан број бораца а остале враћао. Пошто су чланови КПЈ и СКОЈ-а били изванредно храбри, готово редовно су добијали да носе аутоматско оружје — пушкомитраљезе, постајали десетари, политички делегати десетина, командири водова, политички комесари, командири чета, курири, обавештајци итд.

ФОРМИРАЊЕ НОФ И НОО

Партизански одреди и остали припадници НОП-а рушили су буржоаску и окупаторску власт на терену лесковачког округа: спаљиване су општинске архиве, распуштан управни апарат, забрањиван контакт са окупатором. Тако је уништен управни апарат који је био у служби окупатора и радио против националних интереса српског народа. Али, истовремено у селима су формирани народноослободилачки одбори фонда, различите јачине, зависно од величине села, али се настојало да свака махала има најмање по једног члана. Број чланова одбора НОФ-а кретао се од пет чланова па навише. Одбор НОФ-а био је економски орган управљања. Није имао политичку власт. Главни задатак био је да за партизане организује сакупљање хране, одеће, обуће и друго. Радио је потпуно на добровољној основи. У одбору НОФ-а бирани су људи који су за народноослободилачку борбу, као и они од угледа у које је народ имао поверења. Одбори су бирани јавно а називани су „фондовцима“.[3]

Осим тога, КПЈ је на ослобођеној територији стварала и народноослободилачке одборе — револуционарне органе власти. Називани су сеоским НОО, јер су формирани у селима. Виших органа народне власти у 1941. години није било на овом терену. Формирање ових одбора почиње са извесним закашњењем у односу на западну и централну Србију. Вероватно је томе разлог што су са закашњењем стигле одлуке са познатог саветовања у Столицама, као и то што у 1941. години на овај терен није долазио ни један члан Главног штаба партизанских одреда Србије, нити чланови ПК КПЈ, који су се налазили на терену западне и централне Србије, где су на основу искуства јачали народноослободилачки покрет.

На теренима Кукавичког и Јабланичког НОП одреда почело се са формирањем НОО крајем новембра и почетком децембра 1941. У Поречју први НОО је формиран у Горини 4. децембра, о чему се чува документ у Народном музеју у Лесковцу, а затим у другим селима. Такође, на терену Јабланице и Пусте Реке, где је дејствовао Јабланички одред, одбори су формирани у свим селима на слободној територији. У неким местима су престали да постоје народноослободилачки одбори фонда, а у већини села постојали су паралелно и једни и други, што је било правилно. На терену Бабичког НОП одреда у 1941. години нису били формирани НОО, што се види из изворног документа првог реда — извештаја штаба Бабичког одреда за децембар 1941. године,[4] већ је то учињено јануара 1942. године. Овај одред је дуже време био на терену Топличког и Јабланичког одреда, одакле се вратио 1.

---

[3] Опширније види: Зборник НОР, том I, књ. 1, стр. 317; Исто, књ. 3, док. бр. 1, 6, 12 и 13.

[4] Зборник НОР, том I, књ. 1, стр. 317: Извештај.

децембра и одмах, за око месец и по дана, у свим селима је створио НОФ.[5]

На слободној територији Јабланичког НОП одреда чланови штаба одреда и команде чета у селима су држали зборове и конференције на којима су говорили о циљевима народноослободилачке борбе, а затим се приступило изboру народноослободилачког одбора. У односу на одбор фонда, при избору чланова НОО био је нешто строжи критеријум па су бирани људи одани народноослободилачкој борби, где су били укључени и рођаци партизана, симпатизери демократског покрета, људи од угледа. Број одборника у једном селу био је различит, зависно од величине села, али је најмање било пет чланова одбора. Народноослободилачки одбори су имали обележја органа народне власти, којима се народ обраћао и поштовао их јер су били једина власт на слободној територији.

Преко одбора НОФ и НОО успешно је спровођена линија КПЈ, учвршћивана је позадина и јачао је народноослободилачки покрет укључивањем већег броја људи.

ПОМОЋНЕ ДЕСЕТИНЕ И ЧЕТЕ

Јабланички, Кукавички и Бабички НОП одред нису могли да приме све борце који су хтели да се боре против окупатора и квислинга, с једне стране, док је велики број људи био за народноослободилачку борбу, али није желео да се одвоји од кућа за дуже време, с друге стране. Било је потребно и да се обрађује земља, чува стока и обављају други послови. У тој ситуацији КПЈ је решила ово питање на најбољи начин: у селима на ослобођеној и полуослобођеној територији формиране су партизанске десетине и чете, као војно територијалне јединице. Имале су своје старешине (десетаре, командире и комесаре), партизани су носили оружје јавно и поштовали ратне обичаје. У многим селима су прво формиране десетине па онда чете, а негде се ишло одмах на чете. Формирање ових јединица, такође, било је на добровољној основи. Формирали су их чланови КПЈ — штабови одреда или њихове команде чета. Чете су распоређиване на десетине и водове, зависно од бројног стања. Свака јединица је имала оружје, које су сами сељаци сачували и нису га предали окупатору, мада су постојале строге наредбе које су претиле смртном казном ако се код некога нађе оружје или муниција. Народ је од почетка пружао отпор окупатору, није се покоравао његовим наредбама, те је тако сачувано оружје за народноослободилачку борбу. На скривање оружја утицала је КПЈ у априлском рату и првим данима окупације јер је дала директиву да се оружје чува за нову борбу која тек предстоји. Десетинама и четама припадали су људи и без оружја. У неким селима исто оружје су користили они који су били без оружја, по сменама. Свака чета вршила је самозаштиту села, где је имала страже, патроле, заседе; учествовала је у борбама против окупатора и квислинга, деjствовала са одредом или суседним четама и десетинама. По борбености, ове чете нису заостајале за четама одреда, али су биле везане за своја села, имале су мању покретљивост, што им је била слаба страна. Осим тога, чете и десетине су вршиле курирску службу, организовале обавештајну и контраобавештајну службу, сузбијале непријатељску делатност у позадини и обављале друге послове.

На стварању чврсте позадине народноослободилачког покрета и јачању оружане борбе против окупатора и квислинга, десетине и чете су одиграле значајну улогу: велики број људи био је укључен у народноослободилачки покрет, од којих су многи у тешким данима народноослободилачког рата остали верни борби и КПЈ.

ПОЛИТИЧКО-ПРОПАГАНДНИ РАД

Да би одржала и проширила народноослободилачки покрет, КПЈ је развила веома јак политичко-пропагандни рад у војсци и позадини. Често су у селима одржавани зборови и конференције на којима су руководиоци НОП-а тумачили циљеве народноослободилачке борбе, објашњавали издајничку улогу четника Косте Пећанца и Драже Михаиловића, недићеваца, љотићеваца, бугарског управног апарата, представника капиталистичке класе. Обилато је раскринкаван буржоаски режим, осуђивана капитулација војске Краљевине Југославије, издајнички рад министара, владе и краља Петра II Карађорђевића, првака Радикалне, Земљорадничке и Демократске странке. Указивано је да је вођење народноослободилачке борбе преко потребна реалност, да ће победа бити извојевана, да се за те циљеве морају давати жртве. Народноослободилачка борба је

---

[5] Исто.

отварала перспективу победе радничке класе и стварања социјалистичких односа. Народ је позиван у борбу под руководством КПЈ. Сузбијана је контрареволуционарна делатност. Народ је васпитаван да препознаје непријатеља и у својим срединама. Овај вид усмене пропаганде био је масовно у употреби 1941. године.

Поред усмене пропаганде и политичког рада, КПЈ је припремала и растурала политичко-пропагандне материјале: „Пролетер", „Борбу", „Радио-вести", „Билтен Врховног штаба партизанских одреда Југославије", прогласе, летке, пароле, саопштења и друго. На ослобођеној територији материјали су растурани јавно, читани на зборовима, конференцијама, на седницама, славама и другим скуповима. Сви ови материјали имали су ослободилачки карактер, циљ да мобилишу широке народне масе за борбу против окупатора и домаћих издајника. Нема сумње, оба вида политичко-пропагандног рада дали су позитивне резултате. Народ је био обавештаван о војно-политичкој ситуацији у свету и нашој земљи и о успесима партизанских одреда у другим крајевима Србије и Југославије.

На јачање позадине утицао је и културно-просветни рад. У Јабланичком, Бабичком и Кукавичком НОП одреду, при четама, биле су формиране културно-уметничке екипе које су давале скечеве, позоришне комаде, рецитације, народне и револуционарне песме. На тај начин народ се зближавао с партизанском војском, вршен је утицај народноослободилачког покрета, придобијане су масе за народноослободилачку борбу у лесковачком округу. Са великим нестрпљењем народ је очекивао такве приредбе, да би се духовно развеселио, видео неки кратак позоришни комад, чуо нове народне и партизанске песме, и обавестио се о војно-политичкој ситуацији. Програм је био стандардизован: најпре су руководиоци НОП-а одржали политичке говоре а онда су долазили на ред чланови културно-просветне екипе. На крају одржавана је игранка, која је била интересантна за омладину из позадине и одреда.

ЛИКВИДИРАЊЕ ЧЕТНИЧКИХ ВОЈВОДА

На почетку оружане борбе КПЈ је позивала све родољубе у борбу против окупатора и домаћих издајника. Платформа борбе била је широка тако да су могли да се укључе сви грађани, без обзира на разлике у вероисповести, националности, имовном стању, школству, на године старости и друго. Позивани су заведени четници и њихове војводе, тумачена им је издајничка улога Косте Пећанца, предочавано им је да се оставе служења окупатору и квислинзима, да се врате својим кућама, да приђу народноослободилачком покрету, наравно, ако то желе. Упозоравани су на непријатељски рад. На сличан начин се поступало и са недићевцима и љотићевцима.

Један број заведених четника, који су до тада сматрали да ће их Пећанац и Михаиловић водити у борбу против окупатора, схватили су издајничку улогу, па су напустили четничке редове и пришли народноослободилачкм покрету. То су учинили и четничке војводе Максим Буровић из Гајтана, командант Горњоморавског четничког одреда, и Михајло Арсић, из Црног Врха, командант Медвеђског четничког одреда. Они су новембра 1941. године постигли споразум са штабом Јабланичког НОП одреда о заједничкој борби против окупатора и квислинга. Одреде су извели на положаје испред Лебана, где су бранили слободну територију. Учествовали су у борбама против окупатора и квислинга. После немачко-квислиншке офанзиве на Јабланички НОП одред и помоћне чете, војвода Михајло Арсић је 17. децембра напустио партизане и свој одред и посветио се раду на организовању четника Драже Михаиловића у Горњој Јабланици. У мартовској непријатељској офанзиви, 27. марта 1942. године, Арсић је заробљен од 11. љотићевачког добровољачког одреда и Козјачког четничког одреда и због тога што је сарађивао са партизанима предат је Немцима и стрељан на Бубњу. Максим Буровић је новембра потпуно пришао НОП-у, распустио свој одред и постао командир партизанске Гајтанске чете и остао у партизанима до краја рата. Ради придобијања осталих војвода на читавом терену лесковачког округа, КПЈ је покушала да контактира скоро са свим четничким војводама али ови преговори су остали без резултата. Такав је случај био са Јорданом Кимићем, Савом Миловановићем, Александром Марковићем, Пчињским и другима.

На ослобођеној територији Јабланичког НОП одреда, иза фронта који се налазио према Лесковцу, остали су војводе Милорад Перовић, командант Пусторечког четничког одреда, родом из Доњег Коњувца, и Владимир Грбовић,

командант Гајтанског четничког одреда, родом из Гајтана. Они су наставили са својим издајничким радом у позадини Јабланичког НОП одреда. Њихов рад је био разоран, непријатељски и антиослободилачки. Партија је покушала да их неутралише, у ком циљу је обојицу више пута упозорила да се оставе непријатељског рада, да прекину везе са Костом Пећанцем и окупатором, али је све то остало без резултата. Због тога је донета одлука да обојица буду ликвидирани. Новембра 1941. године партизани Јабланичког НОП одреда убили су војводу Владимира Грбовића на Радан планини, а припадници Бабичког НОП одреда ликвидирали су војводу Милорада Перовића у његовом селу. Затим су народу објашњене ове ликвидације. Народ је одобрио овакав поступак. После њихове ликвидације оба четничка одреда су се распала, а њихови припадници су, углавном, пришли народноослободилачком покрету. Породица Перовића (жена и две кћери) узела је активно учешће у народноослободилачкој борби. Због ликвидације Перовића и Грбовића нико није отишао у непријатељске редове, ни од најближих рођака, што је потврда да је поступак КПЈ био правилан.

Ликвидацијом поменутих војвода извршена је позадина Јабланичког НОП одреда. На сличан начин могле су да буду ликвидиране и остале војводе, али је пропуштена прилика, изгубљено време у тактизирању и преговарању, па су се они снашли, повезали, организовали и повели активну борбу против Јабланичког, Кукавичког и Бабичког партизанског одреда. На пример, војвода Јордан А. Кимић, командант Козјачког четничког одреда, два пута је заробљаван од партизана Кукавичког НОП одреда, суђено му је јавно у Оруглици, али се он извукао лукавством: обећањем да прекида сваку везу са Пећанцем и да ће са партизанима водити заједничку борбу против окупатора. Међутим, убрзо је постао један од најопаснијих противника народноослободилачке борбе. Слична ситуација је била и са капетаном Илијом Николићем Бувским.

У 1941. години КПЈ није дозвољавала масовније ликвидације непријатеља народноослободилачке борбе. Имала је велико људско разумевање, схватала је да су многи поштени људи заведени лажним паролама и обећањима те су се нашли у служби окупатора. На то је утицала и антикомунистичка пропаганда коју су спроводили окупатори и квислинзи. Култ краља, такође, имао је велики утицај. Осим тога, капиталистички поредак дуго је владао и оставио дубоке трагове у психи људи, који нису могли лако да се тога ослободе, а народноослободилачки покрет под руководством КПЈ био је новина, позната малом броју организованих људи, те није лако прихватан. Између два рата и за време окупације окупатор је са квислинзима максимално развио усмену и писмену пропаганду против комуниста, проносио разне лажи, клевете, измишљотине и томе слично. Поред тога, окупатор и квислинзи су плаћали чиновнички управни апарат, као и војску — четнике Косте Пећанца, оружане одреде Милана Недића и добровољачке одреде Димитрија Љотића, па је један број људи отишао у службу окупатора ради плате. Затим, из овог краја било је много официра, подофицира, полицајаца, жандарма, граничара, финанса и других, који су се на позив председника српске квислиншке владе генерала Милана Недића вратили на службу под паролом „заштите српског народа". На терену је било богатих и средњих сељака, трговаца, разних политичара и власника млинова и стругара, који су се плашили победе КПЈ, па су због непријатељске пропаганде пружали отпор народноослободилачком покрету, плашили се „комуниста". Неки су, пак, имали рођаке у служби окупатора и квислинга, па су заузимали колебљив став. Осим тога, велики број људи плашио се да им породица не буде стрељана а имовина уништена због помагања народноослободилачког покрета. На то су утицала свежа сећања из топличко-јабланичког устанка 1917. године када је бугарска окупациона војска готово сва села спалила у лесковачком округу, а велики број људи је стрељан или ухапшен и интерниран у Бугарску на присилни рад, одакле се многи нису вратили јер су тамо убијени.

У таквој ситуацији била би велика штета да се приступило убијању свих противника народноослободилачког покрета. Партија је одабрала курс који је водио ка придобијању тих људи. Утицало се на њихову свест о оправданости вођења народноослободилачке борбе; указивано на национални издајнички рад Пећанца, Михаиловића и Љотића, који је без колебања од почетка револуције осуђен, јавно жигосан. Истовремено су тумачени циљеви народноослободилачке борбе. Нису скриване тешкоће нити жртве које су

морале да се дају за слободу, равноправност и победу социјалистичке револуције. Једновремено је вођена национална и класна борба, али је ова последња у пропаганди мање истицана из оправданих разлога. Требало је у борбу мобилисати широке народне масе, а не само припаднике радничке класе. Настала је битка за сваког човека. Сваки придобијени непријатељ или заведено лице јачао је народноослободилачки покрет а слабио окупатора. У таквој бици постепено је вршена диференцијација народа. На страни окупатора и квислинга остали су многи из разних мотива, али огромна већина се потпуно определила за народноослободилачки покрет. И ко се једном определио за НОП остао је до краја за све време народноослободилачког рата. Може се слободно констатовати да је мали број појединаца напустио НОП и поново прешао на страну окупатора. Због тога је шире подручје лесковачког округа постало једно од најјачих жаришта народноослободилачке борбе и социјалистичке револуције. Била је чврсто успостављена веза између оружаних војних јединица и позадине, који су чинили јединствени фронт. За све време народноослободилачког рата Пуста Река, део Јабланице, Поречје и шире подручје Црне Траве постали су неосвојива „тврђава" за окупаторе и квислинге. Народноослободилачки покрет не само да се одржао већ је стално јачао због чврсте везе фронта и позадине, и ради правилне линије КПЈ коју је народ прихватио и за њу се свесно борио до коначне победе. Никакве жртве нису могле да одврате народ од народноослободилачке борбе. Екстремни непријатељи НОП-а су у наредним годинама политички и војнички ликвидирани. Таква мера је била нужна и оправдана јер без њене примене не би било чврсте позадине а тиме ни чврстог фронта, већ би се народноослободилачки покрет, вероватно, распао, био би разбијен.

ОБАВЕШТАЈНИ И КОНТРАОБАВЕШТАЈНИ РАД

Један од важних елемената одржања је самозаштита партизанских одреда и позадине од дејства окупатора и квислинга. То је било познато члановима КПЈ, те од почетка оружаног устанка организују контраобавештајни и обавештајни рад. Контраобавештајни рад је борба у сопственим редовима против непријатељских елемената, а обавештајни рад подразумева прикупљање података о организацији, јачини, наоружању, методама рада, намери, плановима и дејствима непријатеља. Оне су постојале у свим организованим државним, војним и полицијским срединама.

На терену Јабланичког, Бабичког и Кукавичког НОП одреда још од 1941. године био је организован контраобавештајни и обавештајни рад. При сваком штабу било је задужено по једно лице које је одговарало за безбедност одреда, а осим тога било задужено да прикупља податке о разним непријатељима народноослободилачког покрета. Такво је у Јабланичком НОП одреду имао задужење партизан Раде Марковић, родом из Тулара, кандидат за члана КПЈ.

Осим ових лица, самозаштитом и обавештајним радом бавила се читава партијска организација одреда, о чему се старало партијско руководство. Водило се рачуна код примања нових бораца у одред: провераван начин доласка лица са другог терена, да ли је лице упућено или је самоиницијативно дошло, ко му је дао везу, преко кога је ишло, шта је лице претходно радило за НОП, да ли је организовано — члан КПЈ или СКОЈ-а, за хапшена лица проверавано је како су ослобођена, ко је још с њима био у затвору, какво су држање имали пред непријатељем, што је било са осталим лицима која су ухапшена. Посматрано је лице како је обучено, наоружано, каква му је муниција. Из града су углавном долазила лица без оружја, разумљиво због контроле која је тамо постојала. Ова предострожност била је нужна и оправдана. Сумњива лица нису примана у одред. У изворним документима налазимо податке где Окружни комитет КПЈ Лесковац тражи од Покрајинског комитета КПЈ податке за извесна лица.

Чланови КПЈ и СКОЈ-а су, поред других, имали задужења да воде рачуна о самозаштити: да прате понашање осталих партизана, њихово држање у борби и акцијама, издвајање из чета и одреда, контактирање са сумњивим елементима итд. У том циљу команде чета и штаб одреда завели су строгу контролу удаљивања из одреда, а у оправданим случајевима су давали дозволе. У таквим случајевима примењивана је још једна мера предострожности: лице није пуштано да само одлази већ му је придодаван неки партизан, који је успут имао да заврши још неки задатак. Уколико су појединци били осумњичени, за њихово праћење имали су конкретно задужење поједини чла-

нови КПЈ и СКОЈ-а који се од њих нису одвајали ни дању ни ноћу.

Окупатор и квислинзи су покушавали да своје обавештајце убаце у редове партизана са задатком да изнутра разбијају одреде, ослободе моралну снагу, пренесу непријатељску пропаганду, стварају несигурност, уносе немир и панику, врше ликвидирања руководилаца и штабова, откривају везе са градом, упознају курире, да прикупљају податке о бројном стању и наоружању одреда, о старешинама, о плановима, намерама и организацији КПЈ, СКОЈ-а, одбора НОФ-а и НОО. Илустрације ради наводимо један пример: Специјална полиција из Београда упутила је у штаб Јабланичког НОП одреда припремљеног обавештајца као „лекара", јер се рачунало да је такво лице погодно за убацивање код „неких" партизана. Међутим, ово лице је осумњичено чим је стигло на слободну територију и убрзо је обавештајац откривен и стрељан у Новој Тополи код Лебана.

Осим тога, заведена је конспирација на ширем плану. Партизани су добили надимке и нико није имао права да се интересује какво је његово право име, одакле је партизан, кога и где има, шта је по занимању био у грађанству, какве се акције планирају, ко је у акцијама учествовао, какви су састанци држани итд.

Истовремено и у позадини су заведене мере самозаштите. Партијска и скојевске организације, народноослободилачки одбори и помоћне десетине и чете на исти начин су организовале контраобавештајни и обавештајни рад. Обавештења су брзо преношена до штабова одреда или команди чета. Ограничено је кретање становништва ван слободне територије, а праћено је кретање људи и на самој територији. Таквим радом Партије ефикасно је заштићена позадина и војне јединице. Све је то ишло на организовању чврсте повезаности народа и војске у јединствени фронт под руководством Комунистичке партије.

ЗАКЉУЧАК

На основу напред изложеног може се извести следећи закључак:

1. Комунистичка партија својим радом у одредима и позадини дала је велики допринос на повезивању војске и народа у јединствени фронт. Без те чврсте везе не би био постигнут успех. Изолована војска од народа не би могла да се одржи у условима народноослободилачког рата, где је постојало организовано снабдевање оружјем, храном, одећом, обућом и другим потребама.

2. У условима оружаног устанка КПЈ је изналазила форме рада за стварање широке платформе народноослободилачке борбе. Резултати тога рада су стварање слободне територије, организовање партијских и скојевских организација, формирање народноослободилачких одбора и одбора НОФ-а, као и помоћних десетина и чета, ликвидирање непријатеља у позадини и у одредима, завођење обавештајног и контраобавештајног рада. Ове форме рада биле су од огромне користи за јачање народноослободилачког покрета у лесковачком ратном округу:

а) Ослобођење територије Пусте Реке и дела Јабланице, Поречја и ширег рејона Бабичке горе, било је од огромне користи за даље јачање народноослободилачке борбе. На тој територији је КПЈ организовала позадину. Одред је имао простор на коме је вршио припреме за дејства против окупатора и квислинга, организовао снабдевање храном војске и угроженог становништва, односно појединих сиромашних сељака, као и породица погинулих партизана, избеглих из Лесковца, Ниша и других градова. Формирана је здравствена служба и лечени рањеници и оболело становништво.

б) Стварање партијских и скојевских организација у Бабичком, Кукавичком и Јабланичком НОП одреду, као и у позадини, водило је јачању НОП-а. Комунисти и скојевци су носили главни терет борбе. Може се констатовати да је на почетку оружане борбе било запостављено стварање партијских и скојевских организација на терену партизанских одреда, што је била погрешна тактика. За стварање таквих организација постојали су услови готово у сваком селу на ослобођеној, као и на полуослобођеној територији. Ова грешка је уочена и у наредним годинама је исправљена.

в) Помоћне десетине и чете биле су изванредна форма окупљања широких народних маса на страну НОП-а. У њих је био укључен велики број људи. Биле су то војне формације. Народ је учествовао у одбрани слободне територије која је постојала у 1941. години.

г) Народноослободилачки одбори били су клице нове револуционарне власти. Било је то једно од обележја

социјалистичке револуције. Њихово постојање јачало је народноослободилачки покрет.

д) Политичким и пропагандним радом подизана је свест народа о нужности народноослободилачког рата. Објашњавано је да без борбе нема слободе, па ни победе револуције. Све то се могло постићи искључиво борбом. Чишћење одреда и позадине од контрареволуционарних елемената водило је ка јачању НОП-а.

Nikola P. Ilić

L'ACTIVITÉ DU PARTI COMMUNISTE YOUGOSLAVE DANS LE DÉTACHEMENT DE LIBÉRATION DES PARTISANS DE LA RÉGION DE JABLANICA, KUKAVICA ET BABIČKO ET SA CONTIBUTION A L'ORGANISATION DE L'ARRIÈRE

Le Parti communiste yougoslave a prépare la lutte armée lançant un appel à tout nos peuples et nos nationalités de prende part à la Lutte de Libération Nationale et à la révolution, elle a aussi exercé par son travail persévérant et systematique une influence décisive sur l'union profonde des compattants et du peuple tout entier. Ce qui resultait de l'activite idéologique du Parti, c'était que la Lutte de Libération nationale est devenue l'affaire du peuple dans sa totalité ce qui a abouti à un triomphe final.

Cela faisannt le KPJ a trouvé des formes les plus convenables et le peuple lui faisait une énorme confiance. Pour cela l'élargissement du réseau des organisations de partis et du SKOY s'exerçait parallèment avec le développement de la lutte et le Parti se fortifiait avec le développement tout entier de la situation.

Милан Обрадовић

О самозаштитној делатности КПЈ, СКОЈ-а и НОО-а у устанку 1941. године

Генеза самозаштитног деловања и понашања комуниста, скојеваца, припадника органа револуционарне власти наоружаног народа и партизанских јединица лесковачког региона, током прве ратне године, носи печат илегалног рада комуниста, скојеваца и револуционарних организација Лесковца. Комунисти су у процесу своје револуционарне активности развијали и будност и конспирацију, да би своје чланство, организације и форуме сачували од уништења од стране беспоштедних удара полиције и државних структура власти Краљевине Југославије.

Комунисти лесковачког краја су то били у стању да спроведу у револуционарну праксу, између осталог и због тога, што су у дугогодишњем илегалном раду и борби против класног непријатеља изградили систем самозаштитних мера, теоретског и практичног понашања, да би избегли ударе, сачували организације и прелазили у противофанзиву. Морали су се штитити од обавештајно-полицијских продора у редове Партије а нарочито од честих покушаја убацивања провокатора у редове Партије и Скоја.

Сачувана архивска грађа и други извори указују да су комунисти лесковачког краја, а нарочито партијска организација Лесковца, у свом револуционарном деловању, између два рата, поклањали велику пажњу развијању свести о будности, безбедности и конспирацији а нарочито у оквиру марксистичког образовања чланства на развијању безбедносне културе. Они су под културом у ширем смислу, подразумевали просвећеност, а Партија је безбедносну културу сматрала просвећеношћу из области будности, безбедности и самозаштите, управо оним делом знања које је Партија развијала код свог чланства и припадника других револуционарних организација које је требало поседовати да би се у тешким илегалним условима постизали што већи успеси у борби против класног непријатеља, да би се на време сазнали методи и облици борбе полиције против КПЈ.

Више примера из револуционарног рада комуниста лесковачког краја говори да су сазнаја из будности, конспирације и безбедности утицала на њихова конкретна понашања и онда када су се нашли у тешким условима и ситауацији. Та сазнања су опредељивала и начине како се супротстављати непријатељу да би се избегли удари, градила политичка тактика и прелазило у противофанзиву.

I

Самозаштитну делатност комуниста, скојеваца и револуционарних снага у целини на лесковачком региону подстицала је мисао и дело генералног секретара КПЈ Тита, чије су идеје и у овом домену револуционарне борбе комунисти Лесковца спроводили у живот доследно и одговорно, како у неповољним припремама оружаног устанка, тако и у току оружане револуције. Титови напори у стварању идејно-политичке јединствене Партије радничке класе били су основна гаранција заштите њених редова од продора обавештајних служби буржоаског режима. Његова борба против фракционаштва, шпијуна и провокатора у Партији, њихово правовремено откривање и разобличавање јачало је будност и конспирацију комуниста лесковачког краја. То је било судбоносно за идејно и организационо оспособљавање партијских организација за организовање оружа-

ног устанка против окупатора. Титова идејна концепција самозаштите снага револуције била је и на лесковачком региону идејно и политички присутна у целој револуционарној пракси комуниста, скојеваца и организација НОП-а овога краја већ у првој ратној години. Она је била постављена на најширој основи од првог дана устанка и почивала је на самозаштитном деловању и понашању свих политички организованих снага револуције.

Да би се партијска и скојевска организација заштитила од продора класног непријатеља у њих, Тито је разрадио принципе будности и конспирације, који су извирали из услова у којима је револуционарни покрет деловао, дакле из услова постојеће праксе.

„...Што је покрет јачи — пише Тито — то су могућности мање да се разни типови не п р о г у р а ј у на разна о д г о в о р н а мјеста“, па наставља, да „...што се буду развијали и оспособљавали прави — честити пролетери на руководећа мјеста у нашој Партији, то ће мање имати изгледа разни туђи елементи, да се пробију не само на одговорна мјеста него у покрет уопће . . .“[1]

Титов допринос усмеравању радничке штампе између два рата на развијању свести радничке класе о револуционарној будности имала је велики значај и допринос у развијању самозаштитне активности револуционарног радничког покрета и његовог језгра — КПЈ. То је био услов опстанка и успешног револуционарног деловања у веома тешким условима илегалног рада.

Године 1927, Тито пише да „...радничка штампа мора бити стражар који будно прати и сваког часа упозорава пролетаријат да буде на опрезу . . .“[2] Управо истраживања показују да су се комунисти црвеног Лесковца у свом револуционарном раду придржавали ових Титових идеја и савета у коришћењу штампе. То је имало позитивне последице на развоју револуционарног радничког покрета до рата и развоја оружаног устанка и револуције током прве ратне године на југу Србије у целини.

Тито је, дакле, између два рата својим чланцима у радничкој штампи често пута упозоравао комунисте и револуционарне организације радничке класе на то „. . . да је развијање будности потребно не само према провокаторима него и према туђим и непријатељским елементима . . .“[3]

Или, на пример, развијајући код комуниста свест о потреби револуционарне будности, као услова успешне револуционарне борбе, Тито пише маја 1939. године: „. . . Данас када са свију страна вреба непријатељ наше Партије и радничке класе да помоћу својих агената разбије јединство наше Партије, потребно је да сви чланови Партије својом б у д н о ш ћ у, према свим скретањима чувају јединство Партије . . .“[4]

Те исте године, на саветовању руководећег партијског актива у селу Тацен (Шмарна Гора, Словенија) 9. јуна 1939. Тито наглашава да су „. . . опрез и будност потребни по свим линијама, јер — каже Тито — ми имамо посла са многобројним непријатељима и вребају нас опасности са свих страна“, па наставља да су „. . . услови под којима радимо врло тешки и то захтева непрекинду б у д н о с т и опрез . . .“[5]

У закључцима са Пете земаљске конференције КПЈ, октобра 1941. године, под тачком 3 поставља се комунистима задатак, да „. . . у раду Партије треба појачати максималну политичку будност према разним сумњивим елементима, шпијунима и провокаторима које непријатељ покушава да угура у редове Партије“.

Ове као и остале задатке и закључке са Пете земаљске конференције комунистима лесковачког краја, из домена будности и самозаштите партијских и скојевских организација, пренео је Коста Стаменковић, који је на овој Конференцији изабран за члана ЦК КПЈ, и доста је допринео да се ове Титове мисли спроведу у дело, што је имало позитивни утицај на развијање самозаштитне активности комуниста и скојеваца у оружаном устанку лесковачког округа и шире током 1941. године.

На саветовању ПК КПЈ за Србију, 9. III 1941. године Тито је чланове покрајинског комитета упозорио „. . . на присуство пете колоне и нужности борбе против ње“ — пише Петар Стамболић о овом саветовању.

Током припрема за оружани устанак дошла је до пуног изражаја Титова способност да тачно и реално оцени услове, ситуацију и правце деловања комуниста и на питањима будности, безбедности и самозаштити као условима успешног вођења рата. Титов боравак 130 дана у Београду (од маја до септембра 1941. г.) и његов рад на припремама и руковођењу оружаним устанком имао је позитиван утицај поред осталог и на самозаштитну делатност и на снаге револуције лесковачког краја.

Ако се пажљиво анализирају прогласи ЦК КПЈ народима Југославије за оружани устанак-од 15. априла, 1. маја, 22. јуна, 12. и 15. јула 1941. године, које је примало и по којима је вршило припреме за оружани устанак и партијско руководство Лесковца и околине — види се да је у сваком од ових прогласа посвећен одговарајући простор развијању самозаштитне активности. У њима је указано комунистима на најновије облике и методе деловања пете колоне, обавештајно-полицијских служби окупатора и квислинга, које су имале задатак да униште КПЈ. Истицан је значај будности и последице небудности због које су 22. јуна страдали многи комунисти који се нису придржавали принципа конспирације и мењања места боравка, јер је полиција старе Југославије сву картотеку о комунистима предала обавештајно-полицијским службама окупатора. Тито је много допринео својим ангажовањем у конципирању текстова ових прогласа.

Током оружаног устанка Тито је подстицао устаничке снаге, писаном и живом речи о потреби револуционарне будности и развијања самозаштитне активности.

„...Штабови и командири — пишеТито у Билтену Главног штаба НОПОЈ од 10. VIII 1941. године — поред осталог морају пазити да непријатељ не убаци у њихове редове своје шпијуне и провокаторе. Ако се такви појаве треба их одмах стрељати а њихова имена објавити", па наставља да „...треба уништавати домаће издајнике, провокаторе који масовно предају у руке фашистичким крвницима најбоље синове наших народа и који служе као вјерни пси окупатора..."[6]

Како се из изложеног види, Тито је као визионар и револуционарни стваралац био свестан чињенице да оружани устанак и социјалистичка револуција неће успети, или ако и успе, да ће то бити уз велике жртве ако код снага револуције не буде стално присутна самозаштита као важна револуционарна функција. То је показала и револуционарна пракса да тамо где самозаштита није била интегрална компонента НОП-а, долазило је до криза и осека устанка.

Тито се од првих дана устанка залагао да самозаштита буде масовно постављена и да то буде брига свих субјеката НОП-а и већине народа опредељеног за борбу против окупатора. „...Помозите свим средствима ослободилачке снаге... јављајте им позиције окупатора. Онемогућавајте одвратну работу петоколонаша и других издајника. Уништавајте их на сваком кораку. Учините све да се непријатељ у вашем граду осети изгубљеним и угроженим на сваком кораку"[7] — пише у апелу Главног штаба НОПОЈ упућеног становништву окупираних градова, од августа 1941. године, којег је конципирао Тито. Из њега се најбоље види Титова стратегија ослонца на масе и подруштвљавање безбедности и самозаштите од првих устаничких дана.

Након кризе устанка у западној Србији и повлачења партизанских снага са подручја Ужичке републике у Санџак, Тито је крајем 1941. године дао директиву партизанским јединицама, групама и партијским радницима који су требали да се поново врате у Србију, да претходно „...очисте одреде од колебљивих елемената, да изврше ликвидацију петоколонаша, шпијуна и свих оних који разбијају нашу народноослободилачку борбу..."[8]

Проучавања показују да су комунисти, скојевци и револуционарне снаге Лесковца спроводили у дело Титове мисли, развијајући у контексту идеолошко-политичког рада са партизанским борцима и народом и свест о безбедности и самозаштитној активности током 1941. године. Они су стално везали за радничку класу, патриотске снаге народа, користећи у тој функцији и слободарске традиције српског народа кроз историју о жигосању издаје као највећег злочина према своме народу. Комунисти југа Србије су у томе и успели што ће бити светао пример у историји наше револуције јер су деловали на региону који је био од посебног економског, стратешког и саобраћајног интереса за окупатора. Снаге револуције су издржале ригорозне и стално нарастајуће ударе и све врсте притисака удружених окупатора и контрареволуције на устаничке снаге. У борби против њих непријатељ је примењивао: војне, обавештајно-субверзивне, пропагандно-психолошке, репресивне, координирајуће и друге мере, али се је упркос свему томе, НОП југа Србије одржао, и не само одржао, већ стално ишао узлазном линијом.

II

Процес развоја обавештајне и самозаштите активности на лесковачком региону, прве ратне године, развијао се упоредо са развојем оружаног устанка и народноослободилачког рата и рево-

луције у целини, заправо прерастањем оружаних снага на виши степен војне организације — стварањем и јачањем партизанских одреда.

Сачувана документа показују да су сви субјекти НОП-а подстицали самозаштитну активност кроз разне облике идејно-политичког рада са партизанским борцима и народом, сталним радом са народом. У ту сврху коришћени су и писани материјали у преношењу концепције општенародног рата у широке масе лесковачког краја. У контексту објашњавања ове концепције развијана је и самозаштитна активност. Комунисти су у тој функцији користили састанке, зборове, конференције, саветовања, затим прогласе, позиве, апеле, летке, упозорења — све у циљу објашњавања окупације и циљева ослободилачке борбе и револуције, начина и облика деловања непријатељских обавештајних служби и полиције и начин заштите сопствених редова.

Указивано је на примере уз ратне праксе на облике и методе непријатељске шпијунаже, субверзије и пропаганде, на значај револуционарне будности и на последице небудности — заправо на непотребну смрт чланова Партије и Скоја као последица небудности.

Самозаштитна активност комуниста била је нарочито развијана међу текстилним радницима у Вучју и варошици Црној Трави, међу печалбарима и грађевинским радницима. Комунисти су испољили снажан утицај на масе. Говорећи о снази партијске и скојевске организације у Лесковцу у устанку, Милија Радовановић пише: „... Активност Месног комитета КПЈ била је најразвијенија у Лесковцу. У свим индустријским предузећима постојала је партијска организација а било је неколико и територијалних. И скојевска организација била је врло снажна. Уочи рата само у лесковачкој гимназији било је преко 100 скојеваца којом је руководио Зеле Вељковић".[9]

Исто тако, током 1941. године, по Милији Радовановићу, на подручју Јабланичког среза деловало је партијско повереништво. Постојала је партијска организација за: Голи Рид и Тополу, затим у Тулару и Бувцу и једно партијско упориште у селу Доње Коњувце".

Колико је Партија развила свест о неопходности самозаштитног деловања и понашања становништва, најбоље сведочи и ова констатација Милије Радовановића: „... За све време рата у Топлици и Јабланици није забележен ни један случај да су сељаци, рецимо, партизане одали и проказали непријатељу ..."[10]

Истраживања потврђују да су се самозаштитне функције, током 1941. године, ефикасно развијале и кроз делатност штабова партизанских одреда и јединица. О томе Милија Радовановић пише: „... Први ударци четништву задати су стварањем партизанских одреда на Јастрепцу и Кукавици у првој половини августа 1941. године. Ради раскринкавања четништва био је неопходан већи контакт с народом. Требало је стално објашњавати непријатељске циљеве четништва".

Како смо већ истакли, у развијању класно-политичке и антифашистичке свести код партизанских бораца и народа, сем рада у масама непосредним додиром, Партија је, на лесковачком региону, користила и писане материјале. Тако, на пример, у позиву који је ОК КПЈ Лесковца упутио радницима и грађанима Лесковца и околине јула 1941. године за борбу против окупатора, о развијању самозаштите активности, поред осталог се наглашава и ово: „...Хитлеровци код нас врше притисак на своје верне слуге, наше изроде и крвне непријатеље народа да им што више помогну у пљачки и прогонима над нашим народом ... Знајући право расположење, окупатори су одмах после мучког напада на СССР, уз помоћ наших изрода, полицијских паса, почели дивљу хајку на комунисте и остале првоборце народа".[11]

Ови и други позиви ОК КПЈ Лесковац народу на масовни оружани устанак имали су и за циљ одвраћање појединаца од сарадње са окупатором и контрареволуцијом, сталним указивањем на циљеве непријатеља. С тим у вези се у истом позиву истиче: „...захваљујући среском начелнику у Лесковцу и још неколицини бедних типова, ухапсили су 25 лица, од којих су четири спровели у Београд. Затим су повели дивљу хајку за још двадесеторицом народних бораца и за њих расписали потернице. Ти бедни скотови — каже се у позиву — који служе окупатору мисле да народ не зна њихова недела и да ће их оставити на миру некажњене. Они мисле да народ остаје равнодушан према злочинцима и стрељањима која су извршена у Београду ..."[12]

Обраћајући се посебно радницима Монопола, текстилних фабрика, железничким службеницима и радницима, у позиву ОК КПЈ Лесковац од њих тра-

жи, да „... покажу одлучну реч и пролетерска дела. Покажите окупатору, нашим непријатељима и њиховим крвавим слугама да се они не могу играти нашом судбином ... докажите им да сте спремни поћи у бој са КПЈ вашом Партијом ...“[13]

Како се види, комунисти Лесковца су, стечена искуства у класној борби до рата о јачању будности, конспирације и самозаштитног понашања успешно преносили на устаничке снаге, на народ током прве ратне године. ОК КПЈ Лесковац је позивима подстицао на оружану борбу омладину лесковачког краја: „...Омладино — каже се у једном позиву из 1941. године — ви сте народна нада и узданица. То непријатељ добро зна. Зато непријатељ за вас спрема радне логоре и обавезну радну службу за сву омладину ... Ви треба да се сврстате у борбене редове против фашизма и домаћих издајника“. ОК КПЈ Лесковац се, истим позивом за оружани устанак, обраћа и интелигенцији лесковачког краја, у којем је упознаје да се „... окупатор све више ослања на домаће а г е н т е и слуге“, па позива интелигенцију да се „... удруженим снагама бори против заклетог непријатеља — окупатора и њихових слугу ...“[14]

Позив ОК КПЈ Лесковца завршава овим речима: „... Партија наглашава: сада је време, сада је куцнуо час да се дигнете као један у борбу против окупатора и његових домаћих слугу-крвника нашег народа ...“[15]

Партија је, дакле, разобличавала политику контрареволуције — четништва који су заговарали политику чекања, да још није време“.

Партија је на лесковачком региону и прогласима подстицала народ на оружану борү против окупатора и контрареволуције и на развијање самозаштитне активности. Прогласи су нарочито поклањали пажњу мобилизацији омладине у борбу да „уједини своје снаге у борби против окупатора и народних издајника“. Проглас, од августа 1941. године, подстиче омладину да „... Настави још снажније и јаче уништавати непријатеља и његове слуге ...“[16]

Из сачуваних докумената се види да су и штабови партизанских одреда издавали прогласе у којима су упознавали народ и борце са тактиком и облицима деловања непријатељске агентуре и пете колоне против устаничких снага. Тако се, на пример у прогласу штаба Топличког НОП одреда од октобра 1941. године разобличава издајничка улога сарадника окупатора, Косте Пећанца, и с тим у вези каже: „...Зар није срамотно и бедно било погледати како Коста и његови људи, као мајмуни, о б и г р а в а ј у око Немаца, клањају им се и договарају да би могли седети и пити у њиховом друштву и са Немцима ићи заједно по улици или у камионима као потерна одељења против српског народа и његових правих бораца ...“ Па наставља: „... Па зар још неко може веровати да они не служе верно окупатору“. Разобличавајући пред народом издајничку улогу четника као сарадника Немаца, истиче се у прогласу да „... су четници, кокошкари и немачки добровољци, како их лепо народ назвао ... јер човек увиђа њихову моралну беду и понор у који срљају“.[17]

Како се види, Партија је веома убедљиво, са примерима, разобличавала у народу циљеве, тактику и издају четништва и тиме људима отварала перспективу да ће само ослободилачком борбом против окупатора и издајника доћи до победе и бољих друштвених односа. Кроз то је Партија јачала и самозаштитну активност код народа и партизанских бораца, подсећајући на борбене традиције српског народа, да је издаја народа — највећи злочин. Такав је проглас ОК КПЈ Лесковац, 25. XII 1941. године упутио омладини, народу и родољубивој јавности Лесковца, позивајући да се масовно сврставају у партизанске одреде, да упоредо проналазе и уништавају агентуру и петү колону окупатора. У прогласу се у вези с тим наглашава: „...Омладино ... буди достојна својих историјских предака. Уједини своје снаге против окупатора и народних издајника“.

Обраћајући се партизанским борцима, у прогласу се каже и ово „... Партизани ... нада је мира немачким фашистима и њиховим слугама, прогањате их ... уједините се са својим народом у борби против окупатора и народних издајника — тиме ћете показати да сте достојни својих славних предака ...“[18]

Партија је, дакле, од првог дана оружаног устанка, у функцији мобилизације маса у оружану борбу и револуцију подстицала слободарске традиције, партриотизам, развијала мржњу према окупатору и контрареволуцији, радила на спровођењу масовне безбедности у циљу спречавања обавештајно-субверзивних активности оку-

патора и квислинга да разбију устаничке редове и снаге. У томе је Партија успела већ прве ратне године.

Партијска организација лесковачког краја користила је и летке као средство за мобилизацију маса у оружану борбу, јачање борбеног јединства, безбедности и самозаштитне активности. Тако, се на пример, у летку који је штампао и растурио ОК КПЈ Лесковац, јула 1941. год., поред осталог каже: „... Ви поштени родољуби сведоци сте свакодневних прогона и стрељања које врши окупатор над најбољим синовима наших народа. С летком се упознаје народ и партизански борци, да „... непријатељи народа верно служе окупатору. ти гадови и џелати — пише у летку — мисле да се за њих не зна и за њихова прљава дела улизивања и потказивања...“[19] У летку се позива радничка класа, омладина и народ Лесковца да помогну Партији у откривању и контролисању петоколонаша. Ово најбоље сведочи да је самозаштитно деловање и понашање устаничких снага било масовно а то је на њих пренела Партија. С тим у вези у летку пише: „... Ми будно пратимо слуге окупатора и њихове везе и услуге које чине мрском окупатору и непријатељима народа. Ми упозоравамо добре и честите људе да нас помогну у контролисању петоколонаша“.[20]

У летку се најављују и казнене мере и санкције над сарадницима окупатора, које су имале два циља: први да народ и партизанске борце усмери где се налазе издајници народа а други да оне који су несвесно заведени, да их одврати од сарадње са окупатором против свога народа. „... Наглашавамо да има још неколико типова који опрезно и прикривено раде за непријатеље народа а мисле да им нисмо ушли у траг“, па се на крају изричито изриче и претња за сараднике окупатора овим речима: „... Нека сваки онај који ради против народа и њихових првобораца добро зна да ће га стићи праведна казна. То је добро упамтити јер се од народа ништа не може сакрити.“[21]

Ово је, према сачуваним документима и другим изворима, имало снажан утицај на масе и многе несвесно заведене и недужне људе је одвратило од сарадње са окупатором и сврстало их у редове партизанских бораца у партизанске одреде југа Србије, у чему је велики и хумани успех и улога комуниста југа Србије а нарочито Лесковца.

Прогласе као облик политичког утицаја на народ, током 1941. године на лесковачком региону издавале су и друге антифашистичке организације и органи. На пример, у прогласу Националноослободилачког одбора Лесковца, децембра 1941. године, народу Лесковца и околине, подробно се објашњавају закулисне игре снага контрареволуције, указује народу како да појача своју будност ради чувања јединства редова ослободилачког устанка, па се на једном месту истиче и ово: „... Народе Лесковца и околине, радници, сељаци и омладино... Костини кокошари (односи се на четнике под командом Косте Пећанца, прим. аутора), Недићеви најамници и остали плаћени шпијуни, хватају по кућама, селима, и њивама грађане и сељаке и предају их побеснелом окупатору да их мучи и убија“, па се народ и борци упозоравају да то спрече појачаном борбом против окупатора и домаћих издајника. Проглас ослободилачким снагама улива веру у победу овим речима: „... победа ће бити наша. Окупатор ће бити истеран из земље. Наши славни партизани својом крвљу исписују нове стране наше историје“.[22]

Како се из наведених примера види, Партија је на лесковачком региону и преко штампаних материјала преносила концепцију општенародног ослободилачког рата и револуције на широке масе и стално их подстицала, да у оквиру свеукупне борбене активности развијају и самозаштитну активност. Нарочито су осуђивани паникери у кукавичлук појединаца, што се позитивно одржавало и на моралнополитичко јединство код партизана и народа“. „... Паникери нису свесни да својим паникерством постају... сарадници непријатеља...“[23] па даље наставља „... умољава се становништво да оно са своје стране припази на све петоколонаше, љотићевске и Недићеве агенте који покушавају да унесу међу мирне грађане забуну и страх. Чим их приметите пријавите их органима народне власти...“ — каже се у једном чланку ужичке „Борбе“.

Што је више Партија својом политиком ослонца на масе, које су следиле њену политику, све масовније их ангажовала у борби, то је окупатора и квислинге све више забрињавало. Управо је Недићево „Ново време“, зато лесковачки округ називало „Партизанском бастиљом“.

Све то показује да је самозаштита револуције идејно и политички била присутна на лесковачком округу, од првих устаничких дана и да је захваљујући комунистима овога краја била интегрисана у све активности ослободилачких снага прве ратне године.

III

Сачувана документа и други подаци показују да су снаге револуције југа Србије, а нарочито лесковачког региона током прве ратне године, поред војних, обавештајних, и репресивних биле изложене и снажном пропагандно-психолошком притиску окупатора са циљем да се поколебају њихови редови, унесе у њих страх, паника, неверица у сопствене снаге и тако их лакше униште. Нарочито се непријатељ користио подвалама и дезинформацијама у својој пропаганди. Тако су, на пример, немачки окупатори у заједници са Специјалном полицијом у Београду, у јесен 1941. године илегално основали емисиону радио станицу, под лажним називом „Радио-станица НОП одреда Југославије". Овом су станицом, под надзором немачких обавештајно-полицијских органа, управљали агенти Специјалне полиције, Бошко Бећаревић и Грујичић. Она је емитовала „партизанске вести" из Београда и за НОП југа Србије. Тако, на пример, емисији од 1. XI 1941. године, у времену од 21—21,30 часова, да дезинформисала и поколебала партизане, користећи при томе већ насталу кризу која је наступила код партизанског покрета на подручју Ужичке Републике, услед довођења нових немачких снага са Источног фронта и повлачења партизанских јединица, са централним руководством, из западне Србије — објавила је емисију ове садржине: „. . . Многи сељаци су затворени и страховито мучени. Лондон каже да је ситуација у Русији врло тешка и да се Немци налазе пред Москвом, али ми верујемо у победу Русије. Непријатељ врши страховите казне над нама. Стога се препоручује привремено обустављање саботажа у градовима (подвукао аутор). Ми овако губимо наше најбоље људе. Да, ми смо изгубили много добрих живота . . ."

Да би што више подстакли међусобно неповерење и изазвали сумњичење у партизанским редовима и НОП-у у целини, унели у њега страх, панику и дезоријентацију, у истој емисији се наглашава: „. . . Међу нама има издајника који хоће да се за паре продају окупатору. Имамо их много".[24]

Поводом ове дезинформације, фалсификата и подвале окупатора, да би се сузбио утицај на масе, Партија је одмах реаговала и усменим објашњењима и писаном речи. Ужичка „Борба" је, у броју од 22. XI 1941. године, објавила саопштење у којем је разобличила подметање као облик фашистичке пропаганде против НОП-а.[25]

Енергичним сузбијањем непријатељске пропаганде и дезинформације деловао је и ОК КПЈ Лесковац. „. . . Против кукавица и колебљиваца свих боја треба повести најодлучнију борбу у Партији и ван ње. Сваки непријатељски иступ против Партије и њене линије . . . у било којој форми треба, на месту осудити, а непријатеље на месту ликвидирати заувек". — каже се у једном Циркулару од 20 јула 1941. године.

Како се види строго се водило рачуна о унутрашњој чврстини и јединству партизанских редова.

Увиђајући да се НОП југа Србије не може уништити само оружаним акцијама, експедицијама, терором и другим мерама силе, шеф Гестапоа, Хајдрих Милер, октобра 1941. године даје директиву свим испоставама Гестапоа на подручју Србије и Југославије у којој захтева од потчињених да предузму и друге мере". . . . досадашња искуства су показала да се великим војним акцијама комунистички покрет у Југославији не може уништити, па због тога треба одмах приступити планској обавештајној делатности, са циљем да се агентурно продре у покрајинске, окружне и месне комитете Комунистичке Партије, да се приступи стварању широке мреже агената на целој територији и да се као наши агенти искористе, пре свега, ухапшени припадници партизана" — захтева Милер.

На реализацији ове Милерове директиве, на подручју Лесковца током 1941. године водиле су четири немачке обавештајно-полицијске установе: Немачка Крајскомандантура у Лесковцу (окружна војно-управна команда) у сарадњи са четницима Косте Пећанца; установа БдС Испостава заповедника полиције безбедности и службе безбедности) која је истурана само на окупиране територије од посебног интереса за Трећи Рајх); и два центра немачке војно-обавештајне службе Абвер.[26]

Немачке обавештајно-полицијске службе чиниле су низ покушаја у поту-

рању своје агентуре, као „добровољаца" да ступају у партизанске редове, како би разбијачки деловали изнутра. Наводимо неколико примера који то илуструју. Колико је била развијена будност и самозаштитно понашање партизана Јабланичког партизанског одреда, прве ратне године, говори и овај пример. Према Николи Илину, Гестапо из Београда убацио је у овај Одред свога шпијуна, Шарановића, под легендом „лекара". Он је био обучен у градско одело при доласку из Београда, ново и модерно, са ранцем на леђима у коме су се налазили и медицински инструменти за прву помоћ. Имао је и пушку, а то га је највише и компромитовало. Преноћио је у селу Реновац (8 километара од Лесковца ка Лебану). Стигао је и пријавио се као „лекар" у штаб Јабланичког партизанског одреда и представио се у штабу. Питан је како је дошао, преко које везе је упућен. Имао је уобичајену легенду јер је од Немаца добро припремљен на обавештајном курсу у Београду.

За „лекара" Шарановића, од штаба одреда био је задужен студент медицине Јован Цекић да му се „нађе при руци". Кроз разговор је Цекић открио да „лекар" лаже, да даје нетачне податке о професорима на медицинском факултету у Београду код којих се полажу испити и на којој години се поједини предмети полажу. Осим тога Цекић је кроз разговор утврдио да „лекар" ништа није знао латински језик, а то је обавезно познавати нарочито у дијагностици. Осумњичен је.

Осим тога, један сељак је јавио штабу Јабланичког партизанског одреда да је „лекар" сумњив. Ухапшен је и над њим је штаб Одреда отворио истрагу. Признао је да ради за Гестапо и да га је он и упутио у партизане. Партизански суд га је осудио на смрт и стрељан је у селу Нова Топола, код Лебана, почетком децембра 1941, године.[27]

Захваљујући самозаштитном деловању и понашању партизана и народа, у највише случајева су убачени агенти и петоколонаши били откривени и уништавани. Већина од њих је имала поред обавештајних и субверзивне задатке, ширење панике, деморализације и других облика непријатељске пропаганде.

Тако, на пример, поводом откривања шпијунског рада за потребе немачке обавештајне службе, водника Пиштала, ОК КПЈ Лесковац штампао је летак у коме се о том каже следеће:

„. . . Ти гадови и џелати (односи се на агенте окупатора, прим. аутора) мисле да ми за њих не знамо. Зар например народна одмазда над водником Пиштало м није доказ да је н а р о д с т р о г и д о с л е д а н".[28]

Како се види, објављивање саопштења народу и партизанским борцима о откривању и уништавању агентуре окупатора имало је позитивне резултате на јачање будности и утицало масовније на самозаштитно понашање народа и бораца лесковачког краја и југа Србије у целини.

Како се из изложеног даде закључити, Партија, Ској, партизанске јединице, месне партизанске јединице, које су сачињавале саставни део оружаних снага револуције на југу Србије, као и органи револуционарне власти наоружаног народа, предузимали су све мере — и васпитне и репресивне, у циљу сузбијања непријатељске пропаганде и субверзивне активности окупаторских и квислнишких обавештајно-полицијских служби против НОП-а Лесковца и околине у чему су постизани успеси.

IV

Слободна територија лесковачког краја у 1941. години имала је велики значај за развијање идеолошко-политичког рада са борцима и народом а у том контексту и за развијање свести о самозаштитном деловању и понашању.

Према Милији Радовановићу, партизанске снаге „. . . створиле су велику слободну територију на југу Србије на којој је живело близу милион становника. То је имало — како он пише — и з в а н р е д а н значај за даљи развој партизанске борбе, не само у Јабланици и Топлици, већ у целој јужној Србији 1941. године".[29]

Ова слободна територија имала је економски и стратегијско-оперативни значај, не само за НОП Лесковца него и југа Србије у целини. Осим тога, она је била извор за попуну партизанских одреда људством и материјалним средствима. Служила је као основица за извођење борбених дејстава а и била неопходан услов за руковођење оружаном борбом. Ова територија била је база за одмор, обуку и реорганизацију партизанских јединица, као база за изградњу мреже органа револуционарне власти и војнопозадинских органа. Осим тога слободна територија имала је велики морално-политички значај, јер је њено постојање з р а ч и л о с л о б о д а р с к и и утицало на

разбуктавање устанка и револуције на околним подручјима.

Управо, из тих разлога, слободна територија југа Србије била је изложена сталном и нарастајућем војном, обавештајно-субверзивном и психолошком пропагандном притиску удружених немачких и бугарских окупатора и квислинга. Тај интензитет се појачао након кризе устанка у западној Србији, мислећи да ће моћи потиснути снаге револуције и са територије југа Србије.

Управо због значја слободне територије, поред осталог и за развијање самозаштитне активности и војно-политичко саветовање у Столицама, 26. септембра 1941. године, анализирало је поред, осталих питања и облике заштите слободне територије „... пред све већом најездом квислиншких и окупаторских шпијуна на ослобођену територију да раваре и шпијунирају међу народом ...“[30] Због тога је Саветовање у Столицама закључило да и „... штабови партизанских одреда посебну пажњу посвете организацији обавештајне службе“.

Комунисти лесковачког краја, схвативши управо значај постојања слободне територије за даљи развој НОП-а изналазили су разне облике обезбеђења постојеће слободне територије, у чему су сви субјекти НОП-а а нарочито партизанске јединице, партизански одреди и помоћне партизанске јединице имале важну улогу. Посебну пажњу су комунисти, прве ратне године посвећивали идејно - политичком раду с народом. О томе Милија Радовановић пише: „... стварање партизанских одреда на Јастрепцу и Кукавици у првој половини августа 1941. године одред са Кукавице морао је деловати на огромном простору — на територији лесковачког и врањског округа, тако да је добар део терена остао „непокривен“. Услед тога — пише даље М. Радовановић — што је Лесковачки партизански одред нагло бројно растао, од његовог борачког састава створена су два одреда: Јабланички и Бабички“.

На тако пространој територији требало је организовати заштиту а није било довољно партијских кадрова на терену, па је донета одлука од стране ОК КПЈ Лесковац, да се ради ефикаснијег раскринкавања четништва као сарадника окупатора“ ... један део комуниста врати на терен. То је у то време много значило“[31] — закључује Милија Радовановић.

Густа мрежа народноослободилачких одбора на слободној територији врањског и лесковачког округа-чинила је важан чинилац безбедности и самозаштите ове територије прве ратне године. На познатом Саветовању у Столицама, септембра 1941. године, КПЈ је заузела став о даљем развоју и изградњи НОО-а на ослобођеним и неослобођеним подручјима. Комунисти југа Србије су тај став ЦК КПЈ спроводили у дело. Тако, на пример, већ крајем 1941. године на ослобођеним подручјима Јабланице и Пусте Реке били су изабрани народноослободилачки одбори у 57 села“ ... између којих и у: Бојнику, Петровцу, Белановцу, Г. и Д. Бријању, Међи, Обилићу, Косанчићу, Сувом Пољу и др.“.

Из сачуваних архивских докумената и других података је евидентно да су НОО лесковачког краја, током 1941. године развијали на ослобођеној територији претежно самозаштитно-безбедносне функције. На том плану они су успешно сарађивали са партизанским одредима и помоћним партизанским јединицама. Безбедносно-обавештајне функције НОО-а извирале су из потреба оружане борбе и револуционарне праксе. Одборници су најбоље познавали становнике свога села, засеока, места, пратили политичко стварање у масама и знали став сваког појединца према НОБ-и.

И по том питању комунисти југа Србије, а нарочито лесковачког краја, су се придржавали директива ЦК КПЈ. Наиме, на основу закључака са Саветовања у Столицама 1941. године, Едвард Кардељ, је у директивном чланку, у ужичкој „Борби“ разрадио задатке НОО-а на плану самозаштитне активности у шест тачака. У другој тачки су прецизирани, поред осталих и безбедносно-обавештајни, односно самозаштитни задаци, истичући да су НОО-и дужни да „... обезбеде ред у позадини и да га одржавају помоћу својих народних стража, да воде борбу против појава пљачке, разбојништва, шпекулације и активности пете колоне“.[32]

Самозаштитна активност НОО на подручјима врањског и лесковачког округа 1941. године, зависила је од месних прилика које су опредељивале да ли је била у њиховим функцијама више наглашена обавештајна или безбедносна функција. Тако, на пример на слободној територији реченог региона НОО-и су развијали безбедносне функције, на полуослобођеној и обавештајне и самозаштитне, јер је то било ус-

ловљено честим променама власти, односно двовлашћем.

Народноослободилачки одбори су, дакле, према др Кулићу и др Јосипу Трајковићу, без обзира на вертикалну повезаност развијали, у контексту свог револуционарног деловања и обавештајно-безбедносне функције што је представљало основ безбедности слободне територије.

Партизанске команде места, које су прве ратне године постојале и деловале, у Лебану, Вучју и Медвеђи, имале су важну улогу на развијању самозаштитне активности. Оне су поред бриге о снабдевању партизанских јединица на положајима храном, имале и задатке да врше, помоћу партизанских и сеоских стража, обезбеђење ослобођене територије, да на њој одржавају ред и мир и да воде борбу против непријатељских шпијуна, које су окупаторске обавештајне службе убацивале из Лесковца и других већих места.[33]

Истраживања показују да су сеоске и партизанске страже као и помоћне партизанске јединице развијале самозаштитну активност код становништва лесковачког краја. Дужности ових партизанских стража биле су, по наређењима команди места, односно штабова партизанских одреда, поред мобилизацијских послова, да приводе командама места сва лица без исправа, контролишу рад сеоских стража, старају се о реду и безбедности становништва и помажу НОО-има. Оне су се бавиле и обавештајном службом хапсиле и вршиле контролу над сумњивим лицима, контролисале одлазак у градове и већа места под окупацијом и др.

Сачувана архивска документа и други извори потврђују да су помоћне месне партизанске јединице, као саставни део оружаних снага, прве ратне године, на југу Србије а нарочито на лесковачком региону имале важно место у развијању самозаштитне активности. Њихови припадници су ноћу изводили акције на непријатељске мање посаде, шпијуне и петоколонаше а по дану обрађивали земљу. Оне су биле чувари реда и безбедности народа, вршиле легитимисање сумњивих лица, сузбијале пљачку становништва и спречавале снабдевање окупатора, организовале обавештајну службу и друге самозаштитне активности.[34]

Колико је мрежа помоћних месних партизанских јединица била бројна, говори и чињеница, да је према сачуваним документима, на подручју Врањског, Лесковачког, Јабланичког и Бабичког партизанског одреда било обухваћено" ... у сеоским, месним и помоћним десетинама преко 900 бораца". Према писму Василија Бухе, члана ПК КПЈ за Србију, посланом ПК КПЈ крајем 1941. године јачине месних партизанских десетина на подручју коју су покривали партизански одреди изгледа овако: Јабланички одред имао је око 200 сталних бораца и око 500 бораца обухваћених у сеоским, месним и помоћним десетинама, па истиче да ови борци „... сваког часа када устреба могу мобилисати на хиљаде бораца из народа, јер је читав народ тога краја на ногама". Лесковачки партизански одред (раније Кукавички) има око 200 сталних бораца а исти број у помоћним десетинама, па наглашава, да је „овде чврста организација, јер је ту друг генералштабни (Петар Цветковић — капетан БВЈ) и другарица „Дебела". (Аутор није могао утврдити које је лица иза наведеног псеудонима „Дебела"). Бабички партизански одред има око 200 сталних бораца и 200 бораца у помоћним десетинама.[35]

Помоћне месне партизанске десетитине, према Николи Илићу, обављале су и идејно-политичку активност међу народом, растурале пропаганде материјале НОП-а и објашњавале циљеве НОП-а и издајничку улогу четника као слугу окупатора.

V

Из докумената противничке стране се види да је овако развијен ослободилачки покрет приморавао окупатора и квислинге да појачавају све мере притиска а нарочито обавештајно осматрање целог механизма како оружаних снага тако и територијалних организација НОП-а.

Тако, на пример, немачки обавештајни функционер из Београда, Ханс Хелм, септембра 1941. године обавештава своје претпостављене у Берлину да је усмерио своју агентурну мрежу према Покрајинском, окружним и месним комитетима КПЈ, према Покрајинском, окружном и месним комитетима Скоја, према партизанским групама и одредима и према, како то он каже, терористичким и саботажним групама.[36]

Међутим ни то није помагало, јер му је управо Ској Лесковца на југу Србије мрсио планове и намере. Због тога ће шеф Гестапоа из Берлина Милер, издати директиву, октобра 1941. год., у којој инсистира од мреже геста-

повских установа у Србији, да „...Скоју треба обратити нарочиту пажњу, јер — истиче Милер — из редова Скоја долазе активисти који заузимају водећа места у илегалној Комунистичкој партији Југославије, као и у бандама“) овако је Милер називао партизане 1941. године, прим. аутора). Милер, даље, скреће пажњу својим органима да је управо „...носилац мисли и саботаже Ској. Студенти су — каже он — у последњим годинама на универзитетима и илегалним кружоцима за то специјално обучавани од комуниста професора“.

Како се види, у Скоју Лесковца је непријатељ имао противника који је за собом имао дугогодишње искуство из илегалног рада. Скојевци су кроз ту класну борбу добро упознали методе рада полиције, знали како да се против ње боре и да сачувају своје кадрове од провала и деконспирације у већини случајева.

Према Хранославу Ракићу, Ској Лесковца био је бројна снага током прве ратне године, па је због тога и његов утицај на омладину био снажан на развијању револуционарне свести и самозаштитне активности. То најбоље илуструје и податак да је само у времену април—јуни 1941. године деловало 150 скојеваца.[37]

Онда је и разумљиво што је Ској Лесковца водио енергичну борбу на јачању свести о самозаштити код омладине свих социјалних средина, успешно водио борбу против непријатељске пропаганде, спречавао растурање непријатељских пропагандних материјала (летака, плаката и огласа), брисао са зидова непријатељске пароле а исписивао пароле КПЈ и НОП-а, па је и на тај начин подстицао самозаштитну активност снага револуције.

Управо због овако снажне активности Скоја лесковачке гимназије, Недићев лист „Ново време“ жали се „...да узрок комунистичке акције лежи у комунистичкој омладини лесковачке гимназије која омладину потпуно васпитава у духу комунизма“ — називајући лесковачку гимназију „црвеном тврђавом“.[38]

Ској је снажно васпитавао и сељачку омладину у привржености идејама Партије и НОБ-е. То се нарочито испољило у самозаштитном понашању омладине у чувању штампарије ОК КПЈ Лесковац. Ова штампарија је, почетком августа 1941. године, премештена у село Синковце, у кућу Добривоја Аранђеловића, а децембра исте године је омладина преместила штампарију у село Добру Воду и тако је сачувана да не буде откривена од непријатеља а што је много значило да ОК КПЈ Лесковац има своју партијску технику која је много допринела на ширењу концепције ослободилачког рата и револуције у народу овога краја.

Ској је, дакле, код омладине лесковачког краја од првих дана оружане борбе развијао револуционарну свест, храброст, истрајност, самоиницијативу, сналажљивост, а у том контексту и свест о самозаштитном деловању и понашању.

VI

Комунисти и скојевци Лесковца и околине активно су радили на добијању података о плановима и намерама непријатеља према устаничким снагама, продором у структуре окупатора и квислинга. Преко сарадника НОП-а и антифашиста добијани су подаци које су партијски форуми и штабови партизанских одреда користили за организовање мера безбедности партизанских јединица и установа НОП-а на ослобођеној територији. Из сачуваних извештаја и других података се види, да је садржај обавештајних података добијаних из средина окупатора од сарадника НОП-а из тих средина био: о бројном стању, наоружању и намерама војних, полицијских и четничких јединица и група; о расположењу и степену будности непријатељских војних и цивилних функционера и њиховим припремама за офанзиве, чишћења, потере и друге акције против партизанских јединица, о репресалијама окупатора над народом, о морално-политичком стању и односима непријатељских војника и старешина, о односима окупаторских јединица и четника Косте Пећанца, о обавештајним центрима и испоставама као и њиховим каналима и везама на ослобођеној територији, о могућностима убацивања сарадника НОП-а у четничке јединице и органе квислиншке власти и др.

Ова и друга обавештења су добијана, захваљујући томе што је Партија створила такве везе и канале и стекла искуства у борби против полиције још пре рата.

Своје везе и сараднике НОП Лесковца имао је у структурама окупационог система и у Нишу. То се види из једног извештаја послатог ПК КПЈ за Србију 26. VIII 1941. године о стању и утицају Партије на четничке јединице

у Топлици. У њему се поред осталог каже: „... Драги другови, јучер сам разговарао са генералштабним (Петар Цветковић, капетан бивше југословенске војске, прим. аутора). Он ће све учинити да сазна и да нас тачно обавести за све што се интересујемо".

Партија је строго водила рачуна о чувању партијских веза и канала преко којих су одржаване везе са вишим партијским и војним руководством. Чим се дошло до података да су постојеће везе проваљене, предузимане су мере да се траже друге, како не би дошло до провале. Тако се, на пример, у извештају партијског радника, потписаног са псеудонимом „Јова" (аутор није утврдио која је личност под овим псеудонимом) поред осталог каже: „...партизане које ће те овамо слати пошаљите десетину једног дана а кроз два-три дана другу десетину. Ону адресу коју смо вам креко курира послали поништите и не употребљавјте је више. У прилогу вам достављамо нову — много бољу адресу и на ту пошаљите водича десетине. Ова нова адреса може одмах да важи а ову ће те поништити..."[39]

Како се види водило се рачуна о будности и конспирацији партизанских веза и канала које су НОП Лесковца и југа Србије повезивали са градовима, ослобођеном територијом и партизанским јединицама.

Да би се партијски канали и везе одржали у тајности, примењивана је и пракса ликвидације оних окупаторских и квислиншких агената и шпијуна који су наносили највише штете НОП-у. На такве акције Партија је подстицала прогласима. ОК КПЈ за Лесковац својим прогласом омладини Лесковца, 25. XII 1941. године истиче и ово: „...још јаче уништавајте слуге окупатора".[40]

Или, на пример, после ликвидације немачког шпијуна Говедарице од стране партизана Топлице, 29. XII 1941. г., издат је проглас народу у којем се истиче да је Говедарица „...служио полицији још од 1934. године а који је био дошао близу одреда да шпијунира", па се даље наглашава да је „...његовом ликвидацијом отклоњена штета у губицима које је он наносио... изазвао је штету у Монополу крајем јула 1941. г. када су похапшени сви активисти у том предузећу његовом пријавом".[41]

Како се види, Партија је обелодањивала злочине и штету коју су непријатељски шпијуни наносили снагама револуције, тако да је народ, лакше схватио одакле му прети опасност.

Поводом ликвидације непријатељског агента Пиштала је ОК КПЈ Лесковац у прогласу народу објаснио његова злодела и запретио да ће иста казна стићи све оне који пођу његовим путем, што је васпитно деловало на устаничке снаге „...Има још неколико типова — каже се у прогласу ОК КПЈ Лесковац од јула 1941. г. — који опрезно и прикривено раде за непријатеље народа и мисле да им ми нисмо ушли у траг. Варају се, јер ми за њих прибирамо податке и доказе, те ће мо када за то буде време, јавно изнети пред народ њихова имена. њихова недела, да би народ знао ко су и шта раде..."[42]

И овај облик борбе против непријатељске агентуре и пете колоне од стране Партије и снага револуције лесковачког краја имао је успеха у борби против непријатеља.

VII

Полазећи од чињеница на које смо указали током досадашњег разматрања речене теме, могло би се, на крају, извући неколико закључака:

— Комунисти, скојевци и снаге револуције Лесковца и околине, током 1941. године, успешно су се браниле од обавештајног притиска обавештајно-полицијских служби окупатора и квислинга, поред осталог и зато, што је Партија успешно пренела на народ и партизанске борце искуства о будности и конспирацији, коју су комунисти у класној борби стекли између два рата.

— Снаге револуције су на југу Србије, прве ратне године, биле под сталним и нарастајућим обавештајно-психолошким притиском обавештајних служби удружених окупатора. Тај притисак је сукцесивно појачаван а нарочито је достигао врхунац пред крај 1941. године, после повлачења партизанских снага са подручја западне Србије и Ужичке републике.

— Партијске и скојевске организације, партизански одреди, месне партизанске јединице, војно-позадински органи, а нарочито НОО и већина народа опредељеног за НОП развијали су самозаштитну активност устаничких снага током 1941. године и захваљујући томе што је Партија на лесковачком региону стварала од првих устаничких дана, масовни систем безбед-

ности-успешно су се супротстављали свим притисцима непријатеља.

— НОП јужне Србије одржао се у веома тешким и сложеним условима-на региону који је за немачке окупаторе био од посебног стратегијског, и економског значаја, а посебно ради саобраћајнице којима су су се превозиле трупе и ратни материјал за Југоисток. Одржао се је и због тога што је самозаштита била идејно и политички присутна у народу и код партизанских бораца коју је развила Партија.

— Комунисти су код свих субјеката НОП-а и народа, прве ратне године, развијали свест о самозаштити упорним политичким радом и објашњавањем народу циљева НОБ-е и планова окупатора, користећи при том и живу реч и писане материјале: летке, позиве, прогласе, штампу, у чему су постизали успехе а те успехе потврђује чињеница да је НОП стално ишао узлазном линијом.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Лист „Пролетер“ орган ЦК КПЈ од фебруара 1939. г.
2. Јосип Броз Тито, изабрана дјела, „Свјетлост“ Сарајево, 1977. г. стр. 111.
3. Јосип Броз Тито: Познаје се ко је Комуниста, Слово Љубве, Београд, 1976., стр. 149—151.
4. Исто.
5. Тито, изабрана дјела, књ. 2, стр. 112.
6. Зборник НОР-а, Том II, књ. 1. стр. 87.
7. Исто.
8. Тито: Стварање и развој ЈНА, ВИЗ, Београд, 1949, стр. 95.
9. Сећања руководилаца југословенског револуционарног радничког покрета, Култура. Београд, 1961 (у даљем тексту сећања), књ. I, стр. 246.
10. Исто.
11. Др Димитрије Кулић и др Јосиф Трајковић: Документи о настанку и развоју народне власти на југу Србије 1941—1945, Градска скупштина среза Лесковац, 1967. године, документ број 1, стр. 12 (у даљем тексту Документи).
12. Исто.
13. Исто.
14. Документи, стр. 15.
15. Документи, стр. 16.
16. Исто.
17. Документи, стр. 30.
18. Документи, стр. 41—42.
19. Документи, стр. 20.
20. Исто.
21. Документи, стр. 20—21.
22. Документи, стр. 48.
23. Архив ЦК КПЈ, Том I, књ. 1, стр. 72.
24. Историјски архив ЦК КПЈ, Том I, књ. 1, стр. 322.
25. Исто.
26. Немачка обавештајна служба у Југославији (Србија) за време другог светског рата, ДСУП СФРЈ, Београд, 1956, књ. IV, стр. 579—580.
27. Документ се налази у приватној архиви, историчара Николе Илића у Лесковцу.
28. Документи, бр. 3, књ. 1, стр. 246—248.
30. Тито, војна дела, књ. I, стр. 38.
31. Ратна сећања, књ. I, стр. 246.
32. Тито, Војна дјела, I, стр. 38.
33. Никола Илић: „Помоћне партизанске десетине и чете у Јужном поморављу“ 1941—1942. г., Лесковачки зборник, бр. IV, 1964, стр. 17—17.
34. Исто.
35. Подаци узети из писма Василија Бухе, члана ПК КПЈ за Србију, које је писао ПК КПЈ 10. I 1942. године о војно-политичкој ситуацији и стању у партизанским одредима на југу Србије.
36. Немачка обавештајна служба, књ. IV, стр. 826.
37. Хранислав Ракић: Револуционарни омладински покрет лесковачког краја 1941—1945, Лесковац, 1979, стр. 47.
38. Напредна штампа Србије 1871—1949, Уред за информације при председништву владе НР Србије, Београд, стр. 43.
39. Документи, стр. 22—23.
40. Исто, стр. 41—42.
41. Исто, стр. 46—47.
42. Исто, стр. 20—21.

Milan Obradović

ÜBER SELBSTSCHUTZTÄTIGKEIT VON KPJ, SKOJ UND NOO IM AUFSTAND 1941

Revolutionarkräfte waren in Südserbien im Laufe des Volksbefreiungskampfes durch den Nachrichtentendienst des Okkupanten bedroht. Es war deshalb wegen des Selbstschutzes notwendig die Kommunisten und Kämpfer zur Bekämpfung des feindlichen Nachrichtendienstes zu befähigen, um den Verlauf des Volksfreitskriegs und der Revolution zu sichern. Dabei spielten die Kommunisten eine bedeutende Rolle, indem sie den Selbstschutz organisierten nud auf diese Weise im Volk wirkten.

Др Милан М. Миладиновић

Револуционарни морал у устанку 1941. на територији лесковачког ратног округа

Револуционарни морал је био саставни део борбе за обарање буржоазије с власти, ослобођење земље и заснивање социјалистичких друштвених односа. Њега су развијали КПЈ и Ској, посебно после доласка на чело Партије за генералног секретара Јосипа Броза Тита. У току класне борбе и у НОР и револуцији морал је био један од основних регулатора односа унутар КПЈ, Скоја, револуционарних синдиката а касније и у јединицама НОВ и ПОЈ, одборима револуционарне власти и другим организацијама и институцијама оружане борбе. Чланови Партије и Скоја били су носиоци новог морала, моралних погледа и хуманизма, који су прихватали остали борци и становништво у лесковачком ратном округу. На његовим основама почивали су готово сви односи међу људима ангажованим у борби за ослобођење земље и остваривање услова бољег живота.

Револуционарни морал је био саставни део друштвено-историјских процеса насталих револуционарним кретањима и представљао чинилац успешне борбе против окупатора и контрареволуционара, постајући тако морални чин, морална пракса, дело. Ради се о етици дела у којој је човек постајао субјект револуционарног преображаја класног у бескласно друштво.

Захваљујући интензивном раду партијске организације Лесковца и околине на развијању општих и личних моралних вредности комунистичког радничког покрета створени су били услови за развој и богаћење револуционарног морала. Комунисти и млади комунисти били су у сталној жижи нових кретања унутар КПЈ од 1937. године и активно деловали на остваривање револуционарне линије и кроз то доказивали се на делу афирмишући морални систем вредности радничког покрета.

У условима оружаног устанка револуционарни морал добија још више у димензији чиниоца појачане борбе за ослобођење земље. У њему су садржане готово све тежње потлачених, обесправљених и експлоатисаних између два светска рата и тотално биолошки угрожених у току устанка ,јер им је претила опасност уништења од стране окупатора и контрареволуционара. У датим историјским условима једино је КПЈ понудила нови систем вредности, путеве разрешења историјске дилеме у којима су се нашли народи и народности Југославије после окупације 1941. године. Она је понудила и нови морал, заснивала моралне односе и вредности. У својој делатности шири идеје једнакости, равномерности, солидарности, братства и јединства, интернационализма, револуционарног хуманизма и поштења.

Брза капитулација и издаја земље од стране југословенске буржоазије довели су у сумњу све до тада важеће вредности па и моралне. Јавља се у народу велико незадовољство оним што се десило. Комунисти и млади комунисти заједно са другим револуционарима и патриотима остварују моралну критику издаје и износе аргументе о антинародном карактеру буржоаске власти која се ставила у службу окупатору. Стога су готово све буржоаске вредности доживеле крах и нису могле бити више основа за понашање људи а поготово што их је наставила да брани контрареволуција, која се ослонила на окупатора у намери да сачува буржоаске класне интересе. Тако се буржоаски морал и систем вредности потпуно компромитују што је био и резултат дело-

вања револуционарних снага на ширењу пролетерског морала и хуманизма.

Револуционарни морал се брже ширио и даље досезао од оружаних активности снага револуције и ослободилачког рата. О партизанском поштењу, моралу, односу према народу, циљевима борбе и личним вредностима и понашањима говорило се не само на слободној територији него и тамо где су се налазили окупатор и контрареволуционари. Томе је доприносила и популарност истакнутих револуционара између два светска рата и јунака ослободилачке борбе.

Процес остваривања новог морала, моралних односа и погледа био је веома сложен јер су били сложени и друштвено-историјски услови у којима је реализован. Бројно присуство окупатора и контрареволуционара свакако је највише отежавао продор новог морала. Не треба умањивати и присуство различите социјалне, економске и националне структуре а потом и односе између староседелаца и досељеника, јер су међу њима владале донекле различите традиционалне вредности. Све је то снажним утицајем превазилажено и ударани темељи моралном јединству народа и народности лесковачког ратног округа у устанку. Без сумње да је то јачало моралну снагу и редове устаника и омогућавало већи и јачи морални утицај.

Револуционарни морал је остваривао дијалектичку негацију негације буржоаског, малограђанског, патријархалног, фашистичког и других морала који су већим делом отворено подржавали утицај окупатора и контрареволуционара или ометали свестраније ангажовање на страни ослободилачке борбе. Веома је значајно што је револуционарни морал преузимао позитивне традиционалне вредности, које су постале и средство још снажнијег утицаја и садржајнијег ангажовања патриотских, ослободилачких и револуционарних снага.

Сва питања револуционарног морала и хуманизма била су постављена у устанку 1941. године: вредност живота, отворена морална конфронтација која је водила и политичким мећама, борба или трпљење, слобода или ропство, храброст или кукавичлук, поштење или крађе, убиства и друге аморалности, братство и јединство или братоубилачка борба итд.

Одласком радника, ученика и студената из градова на села у партизанске одреде премештају се и центри деловања на ширењу револуционарног морала и хуманизма. Терени дејства партизанских одреда брже доживљавају морални преображај него тамо где се налазио непријатељ. У почетку било је опрезности од стране људи са села према онима из града и ономе што они говоре и како се понашају. Водећи рачуна о овој чињеници чиниоци ширења ослободилачких и револуционарних идеја и новог морала више него што је било то нужно уважавали су старе моралне традиције и норме, које је брже требало превазилазити. Тако се није дирало у традиционалне вредности: приватну својину (било је неких захтева путем конфискација имовине непријатеља), црквене обреде, породичне односе итд. Сигурно да је то било условљено и пропагандом непријатеља који је баш на тим основама градио антикомунистичку пропаганду, ширио клевете о партизанима као анационалним елементима који не поштују веру, породицу, хоће да створе неку заједницу где ће подједнако да живе и радници и нерадници и за које не постоје „српске светиње". Све је то тражило да се у овој области делатности буде веома опрезан али не и попустљив и неактиван јер је то било нужно као саставни део радикалног преображаја постојећег друштвеног стања.

По правилу рат води рашчовечењу човека, убрзава морални пад и иде на руку разним асоцијалним и аморалним понашањима. До тада важеће вредности доживљавају или потпуни слом или дубоку кризу. Стога је револуционарни рат, заједно са критиком и превазилажењем аморалности и асоцијалности које рат носи, развијао нови морал и хуманизам, уздизао на виши степен морал и вредности човека. Заједно са борбом против окупатора и контрареволуционара негиран је њихов морал и негативни утицај рата на морал и хуманизам. Истовремено је утемељен револуционарни систем вредности. Одмах од почетка устанка долази до изражаја морални развој човека ангажованог на страни ослободилачког рата. Показало се још једном да револуционарни рат води успостављању хуманијих друштвених односа, ширењу нових моралних погледа и човечнијег начина понашања, истина, уз употребу средстава уништавања оних који то свесно и активно спречавају и активно се ангажују у томе. Он афирмише виши систем вредности у коме је човек највиша вредност и има могућности да делује на морално-хумано самоусавршавање.

I

ПРОЛЕТЕРСКИ МОРАЛ ИЗМЕЂУ ДВА СВЕТСКА РАТА

Раднички покрет у Лесковцу, Прокупљу, Врању и другим местима и градовима био је инспирисан великим идеалима комунизма. У класној борби успостављају се нови морални односи и изграђује пролетерски морални систем вредности, који је био ангажован у превладавању експлоатације, угњетавања, отуђења човека и рада, бесправља, демагогије и других аморалности класног друштва.

Комунисти, млади комунисти и синдикални активисти деловали су на окупљању људи око платформе КПЈ, која је захваљујући генералном секретару партије југословенских комуниста, Јосипу Брозу Титу, одговарала историјским интересима и тежњама радних слојева. У тој платформи видно место заузима борба за нове друштвене односе и морал. Остварујући ову платформу ширен је и пролетерски морал и хуманизам.

Заједно и упоредо са борбом против буржоазије вођена је и борба против буржоаског морала. Нарастањем радничког покрета у тој борби пролетерски морал добија све више у снази. Организован, снажан и активно ангажован раднички покрет ширио је и нови морал који се утемељивао у стварност друштвеног стања Лесковца, Врања, Прокупља, Власотинца, Вучја, Лебана и околине. Његова снага долазила је до изражаја као начин излажења из кризе буржоаског друштва. Ширили су и примењивали нови систем моралних схватања и односа комуниста, млади комунисти и синдикални активисти деловали у партијским ћелијама, скојевским активима, револуционарним синдикатима и другим организацијама радничке класе које су окупљале раднике, сељаке, ученике и студенте. У томе су велику улогу одиграла културно-уметничка друштва која су била организована у више градова. Тако постоје друштва „Абрашевић“ у Лесковцу, Врању, Прокупљу и другим местима.[1] Организоване су биле и друге културно-уметничке групе. Једну од њих организовао је Никодије Стојановић Татко од групе учитеља.[2] Сличну групу је организовао у селу Г. Дреновцу и Драгомир Стојановић Гоце.[3] Активистии радничког покрета деловали су и преко литерарних дружина у гимназијама и средњим школама. Била је веома активна литерарна дружина „Вуловић“ у лесковачкој Гимназији.[4] Активност је остваривана у легалним организацијама младих, у „Јадранској стражи“,[5] удруженьима студената[6] Лесковаца, Прокупља и Врања. Била је активна и организација трезвене младежи „Бурђевак“[7] а деловала је и организација Задружне омладине Југославије и друге.[8] Поред тога, утицај је био видан и у спортским и другим друштвима. У свима њима је негован нови морал и афирмисане суштинске вредности револуционарног радничког покрета.

Афирмисању пролетероког морала много су допринели и истакнути кадрови Партије, Скоја и револуционарних синдиката, који су својим личним примером непомирљивих и истрајних бораца против неправди и експлоатације постајали све популарнији. Они су морал ширили и радом, понашањем, моралношћу, активношћу, учењем и друговањем показујући другима какав треба да буде борац против буржоазије а за човечније услове живљења.

---

[1] О формирању и деловању радничко-уметничких друштава „Абрашевић“ види др Жарко Јовановић, Радничка културна група „Абрашевић“ и њен значај за развој радничког покрета у Лесковцу, Лесковачки зборник, 1980. т. XX, стр. 39—66; Јован Манасијевић — Хранислав Ракић, Хронологија радничког покрета и социјалистичке револуције у јужноморавском региону 1903—1945. Лесковац, 1979. стр. 69 и Слободан Несторовић, Под Хисаром, Београд, 1972. стр. 109.

[2] Ова група Никодија Стојановића давала је позоришне комаде у којима је манифестована критика неправде, експлоатације, мита, корупције, демагогије и других аморалности класног друштва и афирмисан пролетерски морал. (Драгољуб Мирчетић, Татко, Прокупље, 1969. стр. 65).

[3] Културно-уметничка група из Г. Дреновца давала је у више села, па и у Косанчићу, позоришни комад од Раше Плаовића „Вода са планине“ 1940. године за време летњег распуста.

[4] Види о томе, Хранислав Ракић, Младост у вихору револуције, Лесковац, 1977. стр. 13 и Бошко Крстић, Вељковић Станимир Зеле, Ликови револуције, Београд, Просвета, 1964. стр. 34.

[5] Хранислав Ракић, Младост у вихору револуције, стр. 13.

[6] О раду студентског удружења у Лесковцу види извештај Начелства среза лесковачког Краљевској банској управи у Скопљу од 3. октобра 1940. (Димитрије Кулић, Како смо то учинили, Београд, 1958. стр. 18—20). О томе види за рад удружења у Прокупљу у књизи Слободана Несторовића, Под Хисаром, стр. 133—135.

[7] Хранислав Ракић, Револуционарни омладински покрет лесковачког краја 1941—1945. Лесковац 1979, стр. 24.

[8] Исто, стр. 29—30.

Њихов ауторитет је повратно утицао на опредељење људи да крену у борбу заједно са таквим борцима који речима и делима показују прави пут ка слободи. Такви су били: Ратко Павловић Ћићко, Коста Стаменковић, Влада Борђевић, Бошко Крстић, Василије Смајевић, Благоје Николић, Сима Погачаревић,[9] Никодије Стојановић, Власта Радоњин Шпанац, Синиша Јанић, Жика Илић Жути, Светозар Крстић, Николај Динић, Спасоје Петрушић, Тома Костић, Мара Борђевић, Лепосава Стаменковић и други.

Путем политичких борби, које су утицале на политизацију становништва по градовима и селима, комунисти су показали познавање ствари, политичке ситуације и правилно тумачили догађаје и предвиђалии исходишта што им је прибављало политички и морални ауторитет. Тим путем су ширили комунистичке идеје, остваривали критику демагогије, политиканства и политичких махинација од стране грађанских партија. Томе је посебно доприносило учешће комунистичких кандидата на изборима.[10] Ширење пролетерског морала путем остваривања револуционарне политике отпочело је веома интензивно за време комунистичке општине у Лесковцу.[11] Може се рећи да су ове политичке борбе између КПЈ и других грађанских партија носиле печат и борбе између пролетерског и буржоаског морала. Неоспорна је чињеница да је пролетерски морал односио победу и продирао међу радне слојеве. Другим речима, он је потискивао аморалност буржоаског друштва и доводио у питање моралну вредност политике коју су водиле грађанске партије.

Са терена лесковачког ратног округа било је учесника октобарске револуције[12] и грађанског рата у Шпанији. Тако су у Шпанији били: Ратко Павловић Ћићко,[13] Светислав Борђевић из Прокупља, Борђе Живковић, Мирослав Стојановић Леско, Илија Миикличанин (сви из Лесковца)[14] и Ратко Вукићевић из Прокупља.[15] У грађанском рату су стицали и нова морална искуства која ће корисно употребити у класној борби а посебно устанку 1941. године. Поред тога својим ангажовањем доказивали су своју интернационалистичку свест и дужност. На том плану деловали су Благоје Николић и Сергије Димитријевић. Николић је као учесник октобарске револуције ширио идеје комунизма и ван граница Југославије а Димитријевић је то чинио за време боравка у Паризу.[16]

Партијска организација је организовала заштиту кадрова од фашистичке диктатуре. Захтевана је од партијаца и других револуционара строга конспиративност и вођење рачуна о себи и другима. Никоме није допуштано да се размеће револуционарним фразама, да се јуначи, истрчава, говори о револуционарном раду, буде небудан и слично. Овај захтев садржавао је у себи хуманистичке димензије чувања људи у циљу остваривања револуционарних задатака и вредовања живота, чиме су остваривале мисли Филипа Филиповића који је написао 1926. године како комунисти воде рачуна о себи и другима. Обраћајући се буржоазији он јој поручује да када би „давали оно што нам је равнодушно, равнодушно би и давали. Стало нам је до тога знамо зашто дајемо. Желимо да познамо моралну вредност наше жртве. Хоћемо свесно објашњавање наше борбе јер

---

[9] Сима Погачаревић је показао све врлине револуционара и „с љубављу, страшћу, непомирљивошћу, повезује своју судбину са судбином класе којој припада, делује као секретар једне организације, и својом снагом, увереношћу, храбри и подстиче друге на борбу“) Јосиф Трајковић, Погачаревић Сима, Ликови револуције, т. I, стр. 177).

[10] У време општинских избора 1920. године партијска организација Лесковца издала је проглас у коме се говори да „спас света лежи у комунизму“, да су власници капитала натоварили на народ милијарде дуга, озаконили безакоње, напали на прву социјалистичку републику, да владају помоћу диктатуре, да је дошло „ново време за нов живот“ и да Лесковац постане црвени град. Остварена је победа на изборима. Општинска управа се нашла под управом комуниста који су у току рада остваривали пролетерски морал и хуманизам.

(Др Димитрије Кулић, Комунистичка општина у Лесковцу 1920—1921. Лесковац, 1970. стр. 38 (друго издање).

[11] Др Димитрије Кулић, Комунистачка општина у Лесковцу 1920—1921. О томе пише и Светозар Крстић, Изборне борбе у лесковачком крају од 1929—1939. године, Лесковачки зборник, 1969. т. IX, стр. 45—55.

[12] Никола П. Илић, Јужноморавци у октобарској револуцији, Лесковац, Народни музеј, 1969. год; види још, Др Димитрије Кулић, Од октобра до Сутјеске, Лесковац, 1969. године.

[13] Перовић Миливоје, Хроника о Ћићку, Београд, Космос, 1958. године.

[14] Димитрије Кулић, Коста, Лесковац, Народни музеј 1973, стр. 124.

[15] Драгољуб Ж. Мирчетић, Библиографија Нишког региона 1944—1977. Ниш 1978. стр. 75.

[16] Мр Никола Цветковић, Учешће лесковачких скојеваца и младих комуниста у међународном радничком покрету између два рата, Лесковачки зборник, т. XX, стр. 57—67.

она онда добија етичку вредност“[17] Била је организована и одбрана револуционара на судовима и Црвена помоћ ради пружања материјалних средстава затвореним револуционарима. Развијана је и вера у моћ људског бића да схвати своје дужности и да се ангажује у класној борби.

Дала је резултате активност на плану изградње личности револуционара Лесковца и околине. Изграђиван је револуционар богат моралним квалитетима, који је могао и на овај начин да утиче на друге. Станимир Вељковић Зеле је „својим радом и револуционарном активношћу и примерним комунистичким понашањем стекао велики ауторитет“.[18] Жика Илић Жути био је „веселе нарави, друштвен и несебичан“.[19] Никодије Стојановић Татко је рекао родитељима да је праведна ствар за коју се бори и да ће наставити да корача путевима борбе до победе.[20] Благоје Лакићевић се доказивао путем учења и рада. Испољио је врлине скромности, радиности и другољубивости.[21] Василије Смајевић је био стално у покрету, у револуционарној акцији, доказивао моћ револуционара, својих убеђења и оданост ствари револуције и комунизма. Драгомир Стојановић Гоце је био познат по продорности, смелости, храбрости, принципијелности и доследности. Тома Костић се представио Лесковчанима као човек за кога нема задатка који не би прихватио и учинио све да га оствари. У томе је пркосио сталним претњама буржоаске власти. Николај Динић, из Д. Коњувца, био је упоран борац против неправди. Сељаци су га поштовали због храбрости са којом је пропагирао идеје комунизма, ширио и говорио истину, поштено радио и мислио.

У Лесковцу је Ској „успео да афирмише лик омладинца у Гимназији. Ко је био добар ученик и није пио и пушио, то је онда био лик савременог напредног омладинца“.[22]

Бројни раднички штрајкови у свим градовима и индустријским местима утицали су на развој револуционарног морала и хуманизма. Радници се боре за своја радничка и људска права, за достојанство, а против ропског рада и експлоатације. У тој борби остварују опште и испољавају личне вредности, стичу нова морална и политичка искуства. Штрајкови су били школа моралног васпитања и изграђивања револуционарне свести и морала. У њима је манифестована солидарност, класна радничка свест, класна једнакост, револуционарна дисциплина, организованост, истрајност, упорност, храброст, друголубље, поштење, узајамност, одлучност и многе друге опште и личне вредности. Штрајк у Руднику Леце вођен је под паролом „Хоћемо хлеба, слободу и равноправност“.[23] О вредностима наставим у штрајковима писао је и Димитрије Туцовић за време обиласка региона Лесковца.[24] У току штрајкова на челу су били комунисти и млади комунисти, који су на тај начин сједињавали идеје Комунистиичке партије са радничким покретом и на делу доказивали снагу радничке класе и комунистичке идеологије.

Поред штрајкова велику улогу су играле и политичке демонстрације против буржоаске власти у ширењу пролетерског морала и хуманизма. У овим активностима долазила је до пуног изражаја револуционарна политика и моралне вредности радничког покрета. Пропагирано је политичко и револуционарно јединство, класна свест и револуционарна убеђења у могућности радикалног обрачуна са југословенском буржоазијом.

Створени су богати морални фондови у класној борби, који ће одиграти велику улогу у устанку 1941. године. Истина, они нису били научно дефинисани и обликовани, па ипак су преузети као морално искуство које ће кори-

---

17 Филип Филиповић о томе пише у предговору књиге „О пролетерској етици“, издатој илегално 1926. године. Ова књига је преведена са немачког језика и служила је као приручник за морално васпитање комуниста, скојеваца и синдикалних активиста. До сада аутор није наишао у публицистици између два светска рата у Југославији на слично дело из етике и морала.

18 Хранислав Ракић, Младост у вихору револуције, стр. 14 и Бошко Крстић, Вељковић Станимир Зеле, Ликови револуције, књ. бр. II.

19 Хранислав Ракић, Младост у вихору револуције, стр. 80.

20 Драгољуб Мирчетић, Татко, стр. 53.

21 Хранислав Ракић и Станко Борђевић, Ликови чланова гимназијског руководства Скоја, Лесковачки зборник, 1961, т, I, стр. 80—82.

22 Хранислав Ракић, Револуционарни омладински покрет лесковачког краја 1941—1945, стр. 25.

23 Никола П. Илић, Рудник Леце између два светска рата, Лесковачки зборник, 1962, т. II, стр. 129—132. О штрајковима у Лесковцу види, Хранислав Ракић и Стојан Николић, Раднички покрет Лесковца од 1937. до 1940. године, Лесковачки зборник, 1963. год. т. III, стр. 18—25 и Димитрије Кулић, Коста, стр. 134.

24 Димитрије Туцовић, Изабрани списи, Београд, Просвета, 1949. књ. I, стр. 227—286.

стити борци у устанку. Тако су и путем револуционарног морала помицане границе моћи и утицаја револуционарног радничког покрета Лесковца, Прокупља, Врања, Грделице, Бујановца, Прешева, Власотинца и других градова и села. Морал је помагао комунистима и другим ситуацијама да уоче, схвате и пронађу најбоља решења у тешким ситуацијама класне борбе, априлског рата, припреме и извођења устанка. И овим путем је уздизана људска моћ у време када је моћ буржоазије падала због издаје сопственог народа и брзе капитулације.

Револуционарни морал је истицао потребу сталне борбе против буржоазије као јединог пута да се оствари ослобођење рада и човека, да се створи радничка власт и изгради социјализам. Поред тога, он је представљао и инспирацију револуционарима да не посустану у тешким класним борбама, да се припреме за одбрану земље и организују оружани устанак. Тако су реализоване мисли Јосипа Броза Тита речене на Петој земаљској конференцији КПЈ, одржаној октобра 1940. године у Загребу, о томе какав треба да буде комуниста, који су централни задаци на којима комунисти треба да делују, какви односи треба да владају међу друговима партијцима и како се треба припремати за одлучујући бој против буржоазије и фашизма.[25]

II

МОРАЛ У УСТАНКУ 1941. ГОДИНЕ

Партијска организација Лесковца и околине развила је велику активност одмах по окупацији Југославије од стране немачких, бугарских, италијанских и мађарских фашиста. Она је радила на објашњавању узрока брзог слома, подизала патриотску свест и остваривала припрему за оружани устанак. КПЈ је била једина политичка партија и реална снага која је остала заједно са народом у априлском рату док су се све остале грађанске партије распале а неке ће се ставити и у службу окупатора — како је то истакао генерални секретар КПЈ.[26] Само партија југословенских комуниста је остала да се бори, поведе народе и народности на устанак и тако омогући опстанак људи којима је претило уништење од стране фашиста и контрареволуционара.

У устанку ће се реализовати основне идеје КПЈ и ширити нови морал а у томе ће партијци предњачити.[27] Морал у устанку постаје готово основни начин међусобних односа у редовима устанка. Он се шири организованим радом и константним оружаним активностима. Посебно су на ширењу морала радили партијска и скојевска организација, одбори револуционарне власти, команде партизанских јединица и други чиниоци. Значајан је допринос и помоћних партизанских јединица и ударних група. Ове јединице су јавно деловале и примерним понашањем и храброшћу су ширили вредности револуционарног морала.

У устанку је револуционарни морал добијао у снази и путем борбе против буржоаског, фашистичког и других типова морала. Нудећи визију новог друштва у коме ће се остварити слобода и очовечење човека, револуционарни покрет, иако је имао за примарни задатак борбу против окупатора и контрареволуције, водио је борбу и против моралног оправдања неједнакости, неравноправности, националног и социјалног угњетавања, потчињавања, експлоатације, доминације итд. У тој активности нађен је револуционарно-ослободилачки систем вредности који је одговарао човеку, захтевима историјског тренутка и отварао перспективу изласка из пакла у које је људско друштво ставио фашизам.

У устанку је настављена **борба против буржоаског морала**, који је нудио превазиђене вредности и оправдавао издају земље тобожњом одбраном од комунистичке опасности. Брза капитулација и издаја још више су убрзали процес смањења утицаја буржоаског морала на људе. На позицијама тог морала остале су само старе, реакционарне и контрареволуционарне снаге. У току борбе људи су сами долазили до сазнања да треба усвојити револуционарни морал одбацујући оно што су у име буржоазије нудили контрареволуционари, сарадници окупатора. Стога се он испољава као морал издаје и слуганства окупатору. Разуме се, да је народ заједно осуђивао и издајнике и њихов морал, који је доживео своју

---

[25] Јосип Броз Тито, О досадашњем раду и задацима Партије", Материјали са Пете земаљске конференције КПЈ, Комунист, орган ЦК КПЈ, октобар 1946. бр. 1, стр. 93—99.

[26] Види Записник са Мајског саветовања КПЈ, Документат у Архиву РПЈ бр. 404/V, 5—1 (41) 4.

[27] Види, Тито, Комунистичка партија Југославије у ослободилачкој борби, Историјски архив КПЈ, т. I, књ. 1, стр. 147.

компромитацију и није могао имати више неког већег утицаја у понашању људи. Позивање контрареволуционара на традиционалне вредности још више их је удаљавало од народа. Готово да више нико није био спреман да верује онима који издају земљу, сем тамо где су биле присутне оружане снаге четника и других контрареволуционара на територији Горње Јабланице, Бувца и Оруглице и дуж пруге Лесковац—Ниш. Никаква морална оправдања служења окупатора нису могла бити прихваћена.

Према томе, њихово позивање на традиционалне вредности још више је утицало на морални пад и компромитацију буржоаског морала. Критика ове издаје и буржоаског морала остваривана је са становишта револуционарног морала и хуманизма. То значи да су традиционалне вредности одиграле своју улогу али у сфери деловања револуционарних снага и револуционарног морала. Моралн а и политичка критика добијају још више у снази јер се ослања на оне вредности које су биле инспирација народним масама у борби за слободу. Заједно са усвајањем револуционарног морала прихватана је ослободилачка и револуционарна политика КПЈ коју је својом личношћу и снагом углавном дефинисао и остваривао Јосип Броз Тито. Иако је и раније била присутна и политичка осуда издаје више је долазила до изражаја и давала веће резултате морална критика. То је јачало утицај револуционарно-ослободилачке политике у народу. Била је убитачна морална осуда контрареволуционара како у виду четника Косте Пећанца тако и Драже Михаиловића. Истина, четници Косте Пећанца су отвореном сарадњом са окупатором доживели одмах морални пад а дуже су се нешто одржали у томе четници Драже Михаиловића, који ће, такође, претрпети моралну осуду и бити одбачени од народа Лесковца и околине и других крајева Србије и Југославије.

Фашистички морал, морал доминације, неслободе и потчињавања, претварања људи у робове рада и расизма није одговарао људима који су навикли да се у дуговековној борби боре за слободу, а против доминације и потчињавања. Уз то је био морал окупатора који је оправдавао поробљавање и потчињавање што није било у духу моралних традиција српског и других народа и народности. Стога је фашистички морал остао без утицаја на људе без обзира што су га пропагирали љотићевци, који су и сами представљали малу шачицу издајника у Лесковцу, Прокупљу и неким другим местима. И они су сарадњом са окупатором на војном, политичком и идеолошком плану доживели морални пад и пораз. Фашисти су проповедали и аморализам у коме се ипак испољавао њихов морал.[28] Револуционарне снаге су остваривале критику овог морала повезујући га са практичним злочиначким понашањем окупатора и тако још више поспешивали одбацивање свега фашистичког као аморалног, нељудског и реакционарног.

Малограђански морал, заједно са патријархалним, упорно је одолевао продору револуционарног морала. Он је налазио тле у ситнобуржоаском карактеру градова и средње имућних елемената на селу. Један део интелигенције није био имун од малограђанских моралних схватања. Стога је и разумљиво што је било веома тешко водити борбу против морала, јер су и по саставу устаничке снаге биле састављене и од елемената средње имућних са села. Уз то ни интелигенција, углавном нижа, није била одмах спремна да се обрачуна са својим моралним наслеђем. Поред тога, устаничке снаге су биле бројне а мало у њима чланова Партије и Скоја, који нису могли да и на овом плану делују, посебно у месним партизанским јединицама. У партизанскиим одредима и ударним оружаним групама ствар са малограђанским моралом била је јаснија и једноставнија. Међутим, ту се и претеривало. Сваки захтев за већом демократичношћу и умањивањем оштрине у оцени неких поступака проглашавани су малограђанским понашањем. У готово сваког интелектуалца и грађанина, који није био радник, гледало се као носиоца малограђанске свести и морала. Стога су теже примани у Партију и Ској и уз доста опрезности су им додељиване руководеће функције у Партији, Скоју, партизанским јединицама и другим организацијама и институцијама НОР и социјалистичке револуције.

Патријархални морал је у првим данима устанка био критички расматран само у оружаним партизанским јединицама и то код активних партизана, како су се тада називали борци партизанских одреда за разлику од месних партизана. Овај морал је био и најснажнији на селу па и у мањим градови-

---

[28] Види, др Милан М. Миладиновић, Основне моралне вредности социјалистичке револуције у Југославији 1941—1945. Лесковац, Народни музеј, 1980, стр. 217—223.

ма и варошицама. На овом моралу су инсистирали контрареволуционари позивајући се на „српске светиње“ које треба чувати од партизана. Стога се водило рачуна да се остварује критика овог морала али тако да се сачувају традиционалне .вредности. Ангажовани у оружаној борби партизани нису имали времена да ударе на стубове патријархалног морала. Они су то чинили практичним деловањем. Сам чин да су се многе породице нашле у вихору устанка и активно учествовале, утицало је да се ослобађају неких старих схватања и погледа. У породицама се успостављају другарски односи и остварује расподела задатака било у илегалном раду по градовима или на слободној територији. Сам чин одласка и жена у партизане и њихова активност на селу утицала је да се мењају погледи на њихову улогу у друштву. Покушај непријатеља да нападом на жене — борце као тобоже оне које су аморалне није могао да доведе у питање моралност другарица нити ширење утицаја устанка међу женама а што доказује њихово учешће у свим облицима борбе. Партизански борци својим понашањем у породици доводили су у питање традиционалне вредности патријархалних односа. Стога је разумљиво, без обзира што није отворено критикован патријархални морал, да је долазило до његовог постепеног негирања и да је у устаничким данима 1941. године отворен процес револуционарне и моралне трансформације породице.

Религиозни морал је био стални предмет „одбране“ од стране контрареволуционарних снага, које су настојале да путем задржавања вере зауставе процес брзог развоја устанка нападајући партизане за безбожништво, скрнављење верских обележја и уништавања религиозних установа. Њима су допринели и представници верских заједница и установа, који су већином били или неутрални или веома активни борци против устанка. Чинили су све да онемогуће развој устанка плашећи се комунистичке опасности. Стога су били активни у критици комунизма а под паролом да се сачувају вера и људи, говорили да не треба ићи у борбу и изазивати окупатора да пали и убија. На тај начин су представници религијског морала отежавали напоре за ширење устанка и продора револуционарног морала. Разуме се да је то зависило од понашања представника верских заједница и њиховог односа према ослободилачкој борби и борцима револуције.[29] Револуционарне снаге нису постављале питања испољавања верских осећања и обављања верских обреда. Немамо ниједан пример да су скрнављене верске установе и обележја. Тиме је непријатељева пропаганда о антирелигиозном карактеру устанка претрпела пораз свуда тамо докле су досезали борци револуције и илегални рад партијаца и скојеваца. Једино у песми бораца Бабичког НОП одреда било је наговештаја који су одударали од политике Партије према верским представницима, установама и религијском морал.[30] Било је свештеника који су као борци револуције остваривали своју улогу и утицали да се заузима правилан став према религији у целини и религијском моралу посебно. Чак су борци, нарочито помоћних партизанских јединица, упражњавали верске обреде. То се није односило на борце чланове Партије и Скоја, који су по убеђењу престали бити оптерећени верском свешћу и утицајем. Баш ови су на један погодан начин, али доста обазриво, ширили нове научне погледе на свет и тако потискивали религиозни морал.[31]

Пролетерски интернационализам и солидарност

Од почетка устанка 1941. године је имао интернационално обележје по саставу партизанских јединица, партијских и скојевских организација, по циљевима и по ономе шта је представљао, јер је борба против фашизма била интернационална по суштини. Комунисти и скојевци су развијали пролетерски интернационализам и солидарност као начела револуционарног морала. Створене вредности у овој области у борби између два светска рата имала су велики утицај на понашање устаника. Оне су богаћене и развијане. У свим ситуацијама је истицано да борба има интернационални карактер и повезана је са борбом свих народа и народности и народа који се боре против фашизма. У свим прогласима и другим публикаци-

---

[29] Види: Никола П. Илић, Свештенство јужне Србије у револуцији, Лесковац, 1972, стр. 9—10.

[30] Бабички партизани певали су песму „Устај сељо устај роде“ у којој позивају да се води борба и против „попова мантијаша“ иако су имали свестрану подршку калуђера Манастира „Св. Богородица“, (Димитрије Кулић, Бабички НОП одред).

[31] Никола П. Илић, Свештенство јужне Србије у револуцији, стр. 70.

јама, говорима и на друге начине популарисана је нарочито борба совјетских народа против фашизма. Истицане су и вредности које су остварене у Совјетском Савезу и популарисан социјализам као друштвени систем који разрешава противуречности друштва и човека и омогућава ослобођење рада. Поред тога, путем прослава празника међународног радничког покрета: Првог маја, октобарске револуције и других манифестован је револуционарни интернационализам и солидарност. Вођене су и оружане борбе у част ових празника.[32] Знаци распознавања у току борбе били су посвећени октобарској револуцији.[33] Одржавани су партијски и скојевски састанци, говорено борцима а било је и конференција са народом, појачавана борбена активност и идејнополитички рад и одржаване приредбе. Кроз све то развијана је интернационалистичка свест и истицане вредности пролетерске солидарности.

Борбом на југу Србије пружена је помоћ и антифашистичком покрету Бугарске, а позивани су и бугарски окупаторски војници да не служе фашистима.[34] У партизанске јединице прихватани су одбегли бугарски војници, који су изразили спремност да се боре на страни партизана какав је случај био у Кукавичком,[35] Пасјачкој чети Топличког и Јабланичком НОП одреду.[36] Појачавањем револуционарне активности на терену Црне Траве, Масурице, Врања и других места и крајева које су окупирали бугарски фашисти утицало је на повећање антифашистичких расположења међу бугарским војницима који су одлазећи кућама на одсуство преносили вести о борби народа Србије и Македоније против окупатора. Ту су се они напајали идејама револуције и антифашистичке борбе. Захваљујући и том утицају формиран је Трнски НОП одред Бугарске.

Радници Лесковца, Сурдулице, Владичиног Хана, Вучја, Грделице, Прокупља, Лесковца и других места позивани су да престану да раде за фашисте и тако помогну совјетским радницима на источном фронту да изврше интернационални раднички дуг и испоље солидарност.[37]

Склад мисли, речи и дела

Партијска организација Лесковца и околине инсистирала је на складу мисли, речи и дела у понашању и активности партијаца и осталих револуционара између два рата и бораца у устанку. Ово је повећавало ауторитет комуниста, скојеваца и осталих бораца. Расло је и поверење у народу устаника — партизана. На делу се видело зашта се боре партизани и да оно што кажу и остваре. Тако су остваривали основне задатке у веома тешким условима сталних борби. Реализована је етика дела, чина што је било можда пресудно да се многи определе за учешће на страни НОР и револуције. Јасно је било да се човек потврђује и бори делом. Жеља је била бораца да делом докажу оданост и опредељеност за оружану борбу. Комунисти и млади комунисти се налазе на челу и делом доказују своје праве вредности и показују како се треба борити за слободу и бољи живот, односно социјализам. На то се указује и у прогласу Окружног комитета КПЈ за округ Лесковац. Обраћајући се комунистима у прогласу се каже „Делом и радом ви доказујете да сте најбољи синови народа".[38] У прогласу од јула 1941. године исти комитет Партије обраћајући се младима каже „Ваша љубав и оданост народу мора да дође до изражаја кроз дела".[39] У истом прогласу обраћајући се сељацима се истиче „Пока-

---

[32] Кукавички НОП одред је у току ноћи 6/7. новембра 1941. године са „својом другом четом извршио диверзију код железничке станице Борђево" на домаку Лесковца. (Вујадин Блечић, Око Лескоца 1941. године", Устанак народа Југославије 1941. Бгд. ВИЗ 1964. год. књ. V, стр. 818) и др Миливоје Перовић, Лесковац у рату и револуцији, Бгд. 1968. стр. 117 где пише о нападу на Лебане. О томе је аутору дао изјаву Михајло Митровић Мика Чича, носилац „Партизанске споменице 1941." и секретар Среског комитета КПЈ среза Пуста Река, у разговору вођеном 10. фебруара 1968. године. (Збирка изјава Михајла Митровића Мике Чиче (код аутора), стр. 9—11).

[33] Знаци распознавања за напад на Лебане били су: лозинка „Седми" одзив „Новембар" (Никола П. Илић, Народни херој Дренички, Лесковац, 1978, стр. 48.

[34] Проглас Окружног комитета КПЈ Лесковца од 1941. (ОКЛ-1, ЗПРП Србије).

[35] Стојан Николић, Интернационална обележја ослободилачког рата и револуције у Југославији, Лесковац, Наше стварање, 1960. год. XVI, 2—3, стр. 77—99.

[36] Група бугарских војника, насилно мобилисаних Македонаца у бугарску војску, искочила је из воза на релацији између Брестовца и Дољевца. Једна група је отишла у Пасјачку чету а друга у Пусторечку чету. (Милан М. Миладиновић, Борбе у доњем делу Пусте Реке јануара 1942. Лесковачки зборник, 1975, т. XV, стр. 54).

[37] Документ у ЗПРП Србије ОКЛ-1.

[38] Проглас од краја децембра 1941. Архив СК Србије, бр. 8448.

[39] Документа историје омладинског покрета Југославије, Бгд. 1954. т. I, књ. II, стр. 81.

жите на делу да сте достојни потомци својих предака".[40] Баш ово позивање на доказивање чином и константно инсистирање на томе водило је јачању редова Партије, Скоја и партизанских јединица и расту међусобног поверења а све то се манифестовало у успесима остваренim у устанку. Тако се у моралном и револуционарном чину потврђује личност и манифестује начело револуционараног морала о складу мисли, речи и дела. Борац се осећа као припадник свог одреда и преузима обавезу да својим понашањем и борбом афирмише новог човека и нове погледе на будућност. Стога је и његова обавеза била велика а остварујући је ширио је вредности револуционарног морала. Он је поседовао свест о дужности да се бори, понаша, живи и ради на вредностима револуционарног морала и платформе ослободилачког рата. У случајевима када тако није поступао осећао је гижу савести. Била је развијена морална свест и свако одступање брзо је уочавано. За теже преступе изражене у нескладу мисли, речи и дела изрицане су и санкције. Код бораца се развија свест о самоконтроли која је водила упоређивању мисли, речи и дела. Овако су поступали и други ангажовани на било који начин на страни устанка.

Док су борци показивали моралност делом дотле су окупатор и контрареволуционари чином доказивали своју аморалност и јасно стављали до знања да се боре за поробљавање и експлоатацију и очување постојеће буржоаске власти. Стога су на делу контрареволуционари доказивали свој аморализам, антихуманизам, издајство и срозаност на ниво злочинаца и пљачкаша, па њихова пропаганда да се боре за краља и отаџбину, за велику Србију и слично падала је са њиховим аморалним поступцима.

По складу мисли, речи и дела истицали су се прекаљени револуционари. Следећи њих тако су се понашали и остали борци. Баш својим делима су показивали да су усвојили револуционарни програм борбе за слободу.[41]

Морални систем вредности

Револуционарни морал је афирмисао и нови систем вредности, који је био основа на којој су успостављани морални односи у редовима бораца револуције и међу становништвом на ослобођеној територији: Пусте Реке, Поречја, Бабичке горе, Пасјаче, Добрича, дела Горње Јабланице и других крајева. Ту су доказиване вредности човека, слободе, рада, братства и јединства и друге. Истина, нове вредности су ширене путем активности партијаца и скојеваца и деловањем оружаних снага. Том приликом примењиване су и оштрије санкције према нарушиоцима вредности и норми револуционарног морала. Само присуство устаничких снага утицало је на морално понашање без обзира на прихваћеност или неприхваћеност новог морала. Ово је даљим делом било присутно иначе је добровољно и свесно усвајан систем вредности револуције. Више се деловало на подизање морала свести путем активности него употребом физичке силе.

У устанку је вођена борба између оних који су носили неслободу и снага револуције које су истакле као свој циљ борбу за слободу. Контрареволуција и окупатор су ограничавали ионако малу буржоаску слободу и у том циљу примењивали веома оштре репресивне мере према онима који су водили борбу да се ослободе окупације и доминације. Сталним претњама и применом насиља фашисти и контрареволуционари су ширили страх и принудом изнуђивали поштовање њихових друштвених норми. Биле су ограничене и националне слободе а вршена су и зверства над човеком друге националности иако мање него у другим крајевима Југославије. У таквим условима борба за слободу добијала је у вредности и имала хумани карактер.[42]

Вредности се јављају и као извор моралне снаге и морално-политичког јединства оружаних снага револуције

---

[40] Документат у ЗПРП Србије ОКЛ-1.

[41] Поред Косте Стаменковића, Ратка Павловића, Симе Погачаревића и других никла је плејада младих комуниста који су се истицали комунистичким радом, понашањем, борбом. Међу њима да наведемо само неке: Новица Илић Јова (Петар Станковић, Љуба, Власотинце и околина у ратоцима и револуцији 1903—1945, 1979, стр. 49), Божидар Стефановић Тоска, Верица Цветковић, Звонимир Крстић, Вуксан Булатовић, Божидар Гогић, Миливоје Стојановић, Бранко Николић, Обрен Милићевић, Милан Дацић, Милан Момчиловић и многи други. (Хранислав Ракић, Револуционарни омладински покрет лесковачког краја 1941—1945).

[42] У прогласу штаба Топличког НОПО од децембра 1941. године се каже: „Ми се боримо за правду и истину, част и слободу свога народа. Наша борба је праведна — ми ћемо победити" (Документат историје омладинског покрета Југославије, т. I, књ. II, стр. 113). Овде су истакнуте вредности: правда, истина, слобода, част и друге.

у 1941. години. Истицањем фундаменталних вредности за које се води борба значило је утицати на борце да се још активније ангажују у оружаној борби и на становништво да буде активније у пружању још веће помоћи партизанским борцима и партијским и скојевским активистима у градовима и на неослобођеној територији. Ове вредности садржане су и у Резолуцији са Прве партијске конференције Топлице одржане децембра 1942. године.[43] На њих се указује и песмама посвећеним борцима револуције.[44] На тај начин су вредности постале и циљ коме се тежи, извор моралне снаге, мотивација за још већу активност и регулатор односа у устаничким редовима.

Прво, револуционарни хуманизам представља фундаменталну вредност која је садржана у свим активностима устаника. У току устанка остваривана је хумани програм радикалног мењања класног у бескласно друштво, као крајњег циља коме теже револуционарне снаге. Без обзира што се радило о ратu и упркос њему уместо антихуманизма, који су демонстрирали фашисти и контрареволуционари, револуционарне снаге су понудиле и остваривале на делу хуманизам као једини могући начин излаза из историјске ситуације у којој је човек био доведен до ивице понора, продубљена његова рашчовечност и из тога се јављала сумња у оправданост свог људског, а не само биолошког постојања. И до тада минималне хумане вредности падају пред грубим антихуманизмом. Јавља се страх, неповерење, одбојност човека од човека, што је још више продубљивало кризу човечности. Из те готово тоталне дехуманизације, која је настала окупацијом и издајом, револуционарни покрет од првих дана устанка нуди хуманистички програм. Баш овим хуманим захтевима и практичним деловањем превазилажене су појаве дехуманизираности које су рат и фашизам носили. У таквој ситуацији комунисти Лесковца и околине остварују на делу човечност и вредности револуционарног хуманизма. Чине све како би вратили човеку веру у своје људско постојање, у другог човека, у моћ да се разреши активним деловањем садашња криза човека и друштва.

Дакле, баш у приступу човеку јасно су омеђене две стране, две социјалне снаге, две идеологије и два морала супротстављена у рату. Ради се о снагама фашизма и контрареволуције, које су инсистирале на агресивности, антихуманизму, послушности, страху, доминацији „иберменша" (über-mensch) над другим људима, нацијама и расама. Снаге револуције и ослободилачког рата инсиистирале су на спашавању човека, на остваривању човечности, достојанству, поносу, одбацивању сваке доминације човека над човеком, расе над расом, народа над народом.

Партијска организација лесковачког ратног округа остваривала је један од основних задатака одмах по окупацији земље а то је чување кадрова. Она је већ 22. јуна 1941. године поставила задатак склањања компромитованих и полицији познатих партијаца, скојеваца и синдикалних активиста. Она је донела одлуку да неки познати револуционари пређу у илегалност. Неки се кадрови склањају у друге градове,[45] други одлазе тамо где су мање познати,[46] а трећима је речено да се повуку привремено како би се сачували за наступајуће догађаје. Међутим, због неостваривања ове одлуке неки су пали у руке непријатеља од којих се мањи број успео да ослободи[47] из затвора а други су стрељани.[48] На чување кадрова упозорио је и ПК КПЈ за Србију у писму од 1941. године.[49]

Развијана је вера у човека и његову моћ да преображава себе и друштво. Подизано је људско достојанство и понос. Чувани су људи у борби. Критикована је луда храброст односно непотребно истрчавање у току борбених активности, невођење рачуна о чувању

---

43 У Резолуцији се указује на то шта значи бити члан Партије и ту се истичу ове вредности „Бити чланом Партије значи бити организатор, руководилац борбе народа против непријатеља слободе, мира, културе и напретка, бољег и лепшег живота". Ради се о једном стварно моралном систему вредности у коме су евидентиране основне вредности. (Документат у ЗРП Србије ОКТ-1).

44 У песми се говори о погибији Косте и Шпанца и каже „Бранећи правду, Бранећи слободу". Они су бранили већ стечену слободу.

45 Коста Стаменковић је склоњен у Влаотинце. (Хранислав Ракић, Улога КПЈ и СКОЈ-а у организовању устанка у лесковачком крају 1941. године, Лесковачки зборник, 1981. т. XXI, стр. 7).

46 Сима Погачаревић је дошао у Лесковац за секретара ОК КПЈ за Лесковац а до тада је би оу Врању.

47 Види: Светозар Крстић, Погибија Косте Стаменковића, Неуморност револуционара, Београд, Култура 1959, стр. 152; Драгољуб Мирчетић, Татко, стр. 81.

48 Др Миливоје Перовић, Лесковац у рату и револуцији, стр. 101.

49 Документат у Архиву ИРПЈ бр. 95/41.

свог живота и живота других и слично. Негована је свест о одговорности за сопствени живот и живот других и слично. У томе треба тражити и један од извора масовно манифестованог другарства према рањеним друговима — борцима.[50]

Остваривана је и критика аскетизма. Била је оправдана тежња да се борци сами разрачунавају са оним што их је оптерећивало и што су осећали као буржоаско наслеђе али у томе су неки претеривали па су били престроги према себи и другима. Ова строгост се изражавала у захтевима да се за мале прекршаје изричу и најстрожије санкције. Одрицали су се хране и других потреба и онда када то није било нужно. Тако су себи и другима поставили максимални програм не водећи рачуна о минималним условима да се то и оствари. Губљено је и стрпљење поготово код младих комуниста да постепеним преваспитавањем изграђују нову личност. Они су и од старијих људи захтевали да се одмах одрекну неких навика стечених у буржоаском друштву. Стога су предлагали примену неадекватних средстава моралног утицаја што је више штетило него користило па у неким случајевима и одбијало људе од покрета. На ове појаве младим комунистима је указивано и развојем устанка све је мање било тенденција аскетизма. Коришћена су средства за живот и борбу према стварним могућностима.

Хуманизам је долазио до изражаја и у превазилажењу појава крвне освете, која је била присутна као могућа тенденција посебно међу црногорским живљем. На једном делу то је било могуће и код албанског живља у Горњој Јабланици, око Бујановца и Прешева. Историја није забележила ниједну појаву крвне освете, већ у устанку се људи деле на оне који се за слободу и ослобођење земље и на фашисте и оне који теже повратку на старо, капиталистичко.

Рад на превладавању страха од непријатељевих репресалија имао је хумани карактер. Непријатељ је застрашивањем и зверствима хтео да парализе људску активност да мењају историјску датост и помичу границе слободе и друштвених односа у којима је могуће остварити боље људске услове живота. Посебно се то односило на бугарског окупатора и четника. Бугарски и немачки фашисти и контрареволуционари су били ригорозни у примени масовних одмазди и по начину извршења и примене средстава. Превладавањем страха подизан је борбени дух и враћана вера у човекове моћи.

Значајно подручје испољавања хуманизма је било у правилном приступу односу између биолошког и људског у човеку. У почетку устанка више је обраћана пажња питањима биолошког опстанка људи него борби за људскост и људско достојанство. Нагон самоодржања и страх за животе најближих утицали су да се појединци увлаче у себе, воде рачуна о себи и својима, избегавају активности које могу изазвати непријатељеве репресалије итд. Стога су неки избегавали да воде борбу близу својих села. Све то говори да је у почетку устанка код неких била доминантна мисао сачувати себе и своје, избећи зло, остати жив па су испољили веома малу активност у којој би дошла до изражаја њихова човечност. Међутим, овај однос се мења у корист борбе за људскост, за слободу и револуционарне циљеве. То се види из бројних примера храброг држања пред националним и класним непријатељем, ангажовањем породица у револуцији, активност да се постојећа стварност мења. Ово не значи да су умањиване биолошке вредности него само то да нису могле бити остварене да истовремено није вођена борба за људскост.

Револуционарне снаге развијале су сазнање о вредности живота и путем негирања схватања да нема живота и смрти без суђена дана, да човек не може побећи од своје судбине и слично. Наиме, ради се о превладавању фашистичког схватања односа између живота и смрти. Судбину као оно што се не може изменити развијале су верске заједнице без обзира на разлике у тумачењу и навођењу аргумената. У почетку устанка код бораца је био више присутан овај фаталистички однос што ће се у току борбе мењати. Разуме се, да се ово не односи на руководеће кадрове револуције, односно чланове Партије и Скоја и других напредних људи који су усвојили револуционарни програм борбе али по неким својим својствима још нису били сазрели да буду примљени у Партију и Ској. Све више долази до изражаја свесно поимање односа између живота и смрти.

У сазнању да се борба води за нови живот а да се свој може изгубити има

---

[50] Види: Милан М. Миладиновић, Морално-политички лик комунисте на југу Србије у НОР и револуцији, Лесковачки зборник, т. IX, 1968, стр. 77—78.

дубоко хумано значење. Ту се јављала храброст и спремност да се, ако је то нужно и не може се на други начин да оствари задатак, свој живот жртвује за бољи живот других садашњих и будућих генерација.

Пружана је и помоћ партизанским породицама и илегалцима што је представљало хумано начело понашања. На томе су посебно радили органи револуционарне власти и одбори Народноослободилачког фонда.[51]

Револуционарни хуманизам се манифестовао као борба за људе и спашавање оних који су посрнули а нису постали злочинци. Наиме, пуштани су после заробљавања непријатељеви војници и други који су служили окупатору. Ишло се на утврђивање индивидуалне кривице и није било мера одмазде од стране снага револуције. Разоружавани су и пуштани после саслушања и утврђивања да нису чинили злочине четници, недићевци, жандарми и други а децембра 1941. и група Бугара је ослобођена од стране Пасјачке чете Топличког НОП одреда. Народни херој Божидар Стојановић Дренички је „заробљенике упозорио да више не служе окупатору, указивао им на њихов издајнички рад, а затим их пустио кућама".[52] Пуштена је и група заробљеника у Житорађу.[53] Неки заробљени су пуштени кућама а други су се слободно изјашњавали да хоће да постану партизани.[54] Веома је интересантно и једно размишљање борца, који је хтео да се лично свети због неправде која је нанета једној учитељици пре рата, али је схватио да треба уништити друштвени систем који подстиче неправду.[55]

Друго, морална вредност слободе долазила је до изражаја у борбеним активностима и понашању бораца и других устаника. Револуционарни морал је усмерен ка рушењу буржоаског система а што је било могуће у датим историјским условима само борбом против окупатора и контрареволуционара. У буржоаском друштву ограничена је људска слобода а остваривана слобода експлоатације, угњетавања, поробљавања. Фашизам је довео у питање и минимум људских слобода. Стога се само борбом против фашизма и контрареволуције могла остварити слобода у којој се могу да испоље своје суштинске људске моћи и способности уз сталну одговорност да се правилно користе своја права испуњавајући дужности.

Борба за слободу је постављена као један од основних циљева револуционара активности. У свим прогласима народ се позива да се бори за слободу.[56] Борци и народ певали су слободи „Партизани борбу воде да свој народ ослободе".[57] То се види и из песме „Устај сељо, устај роде, у народни фронт слободе".[58] У другој песми се каже: „Народу сам завет дао, Ја, народни партизан, Да ћу чуват стег слободе, Борити се ноћ и дан".[59]

Слобода као вредност и циљ оружане борбе изражавана је и у партизанском поздраву „Смрт фашизму — Слобода народу!". Ту је јасно дефинисана борба за слободу које нема без уништења фашизма и свих оних који су на страни окупатора.

Оружани устанак је значио и стварање услова за афирмацију вредности слободе у свим доменима људског испољавања. У партизанским јединицама, партијској, скојевској и другим организацијама стварани су услови за изражавање слободе мисли, критике, давање предлога и покретање иницијативе.

Слобода је подразумевала и одговорност и дисциплину уз масовно испољавање самоиницијативе.[60] Активно-

---

[51] Бошко Крстић, Јабланица и Пуста Река 1941. Устанак народа Југославије 1941, Бгд. ВИЗ 1962, т. I, стр. 524.

[52] Никола П. Илић, Народни херој Дренички, стр. 52.

[53] Драгољуб Мирчетић, Буна у Добричу, Житораће 1972, стр. 126.

[54] Бошко Крстић, Јабланица и Пуста Река, Бојник, 1978, стр. 69.

[55] Др Миливоје Перовић, Хроника о Пустој Реци, Бгд. Просвета 1951, стр. 29. Наводи пример када су три младића из богатих породица у Лесковцу силовали једну учитељицу и ослобођени оптужби а она проглашена неморалном. То је млади скојевац носио у себи и сада је мислио у устанку да то реши.

[56] Готово сви прогласи и друга јавна акта су садржала позив да се води борба за слободу.

[57] Сергије Димитријевић, Црнотравске и лесковачке народне песме ослободилачког рата и револуције (текстови), Београд, САНУ 1967. књ. LXXXIX, стр. 129.

[58] Душан Недељковић, Развитак црнотравских и лесковачких народних песама ослободилачког рата и револуције, Бгд. САНУ, 1967. књ. LXXXIX, стр. 6.

[59] Сергије Димитријевић, Црнотравске и лесковачке народне песме ослободилачког рата и револуције (текстови), књ. LXXIX, стр. 97.

[60] Војислав Марковић, командир Горњебријанског партизанског вода самоиницијативно је напао и разоружао четнике у селу Пуковцу децембра 1941. године. Група из се-

сти устанка стављани су у ситуације у којима су могли да покрећу многе акције уз преузимање одговорности за резултат деловања. Разуме се, да све области слободе нису могле бити остварене јер је тражена брза и конкретна активност у складу са новонасталом ситуацијом па није било времена за шире консултације, договоре, изношење својих погледа на третирано питање, сакупљања и класификација иницијатива итд. Без обзира на то слобода је била присутна и није остављана за будућност. Сам чин да неко добровољно, а то значи слободно одлучи, да приступи партизанима представљало је манифестацију слободе. Овим актом преузима слободно и одговорности за понашање, активност и ширење револуционарних идеја и вредности.

Треће, морално-хумана суштина рада долазила је на широком плану до изражаја. Револуционарни морал афирмише рад као суштинско својство човека и средство даље хуманизације. Уосталом борба је и вођена за ослобођење и слободу и победу рада над капиталом.

Испољена је велика радна активност у време припреме устанка. Одржани су бројни скупови на којима је говорено о војно-политичкој ситуацији и како се треба организовати, обучавати у руковању оружјем, тумачити неопходност оружане борбе и ширити схватања о потреби организованог деловања.[61] Појачан је рад и у партијским техникама које су радиле на умножавању партијског и другог материјала ради тумачења платформе оружане борбе и ширења истине о правим циљевима за које се боре партизани под руководством комуниста Југославије.[62]

Дошле су до изражаја и стваралачке тежње и тражења нових могућности за своје испољавање како би се што више допринело припреми и отпочињању устанка а затим и у току оружане борбе.

Схваћена је вредност рада на самообразовању и самоваспитању. У тој области одржани су и бројни теоријски састанци на којима је подизана идејно-политичка свест и сазнања из области теорије револуције.[63] Поред тога, одржавани су и војнички састанци и обављана војна обука[64].

Испољили су и радну енергију борци који су писали песме, скечеве, уређивали џепне новине, увежбавали певачке хорове, писали садржаје за „Врапца" и остваривали се кроз рад у другим областима деловања.

У разговорима, на политичким конференцијама, у борбеним песмама и у другим приликама говорено је о слободи рада и радника. Истицано је да се борба води за слободу а не ропски рад. У прогласима партијска организација лесковачког ратног округа указивала је да радници не треба да раде за фатисте, да се тиме продужава рат и неслобода и да им је место у редовима бораца револуције како би се уништили услови неслободе а рад добијао људску садржину.

Помоћне партизанске јединице по селима настављају да се баве свим пословима који су били неопходни уз сталну спремност да се за кратко време укључе у оружану борбу. Такав је био случај са партизанским помоћним јединицама Бојника, Орана, Косанчића, Д. Коњувца, Коњарника.[65], Мирошевца, Брзе, Бабичког а касније и Црне Траве и других села и насеља.[66]

Раду као моралној-хуманој вредности прилажено је у свим доменима оружане борбе. Развијана је љубав према раду. Истицано је да се борба води за стварање радничко-сељачке државе у којој ће рад бити част и понос а не средство експлоатације. Осуђиван је и ропски рад који је примењивао окупатор и чији пример су следили и контрареволуционари. У масовности и новом приступу раду треба и тражити

ла Обилића одлази организовано у Пасјачку чету Топличког НОП одреда. Делујући на основу добивених упутстава о раду са младима Тихомир Ракић из Печењевца продире у многа села ка Јужној Морави.

[61] Синиша Јанић, члан КПЈ, био је „неуморан у одржавању састанака" ради припреме за извођење револуционарних акција. (Хранислав Ракић, Младост у вихору револуције, стр. 52).

[62] Борко М. Цекић и Добривоје Аранђеловић, Улога и значај партијске технике у време НОР и револуције у лесковачком крају, Лесковачки зборник, 1976. т. XVI, стр. 81—86.

[63] Види: Милан М. Миладиновић, Рад КПЈ и Скоја на марксистичком образовању и васпитању 1941—1945, Лесковачки зборник, 1976. т. XVI, стр. 97—111.

[64] Види: Бошко Крстић, Рад КПЈ на организовању војних курсева 1941—1945, Лесковачки зборник т. XVI/1976. стр. 163—165.

[65] Види: Олга Милетић Шевчик и Јовановић Надежда, Две хронике из народноослободилачке борбе, Београд, Просвета 1957.

[66] У 1941. години нису стваране посебне омладинске и фронтовске радне чете као што ће то бити случај почев од 1943. године. Помоћне партизанске јединице су организовале, заједно са НОО, обраду земље и сакупљање летине старим, изнемоглим, породицама активних партизана и војним заробљеницима из априлског рата.

започети процес мењања односа према стварању материјалних и других вредности.

Четврто, моралне вредности братства и јединства спадају у доминирајуће вредности садржане у програму антифашистичке и револуционарне борбе. Имају ли се у виду услови у којима је вођена борба, револуционарни морал је истицао моралне вредности братства и јединства. Окупатор, уз свестрану помоћ контрареволуционара, распиривао је међунационалне сукобе и подстрекивао на братоубилачку борбу. То се на територији лесковачког ратног округа испољавало у виду распиривања мржње према Албанцима са Косова који су протеривали српски и црногорски живаљ који се досељавао и у овом делу Србије. Поред тога било је избеглица и из Македоније протераних од стране бугарских фашиста.[67] Долазило је и до покушаја денационализације Срба од стране Бугара који су анектирали и део јужне и источне Србије.[68] На овој територији живе више националности: Срби (најбројнији), Црногорци, Албанци, Роми и веома мали број Бугара према југословенско-бугарској граници. У таквој ситуацији борба за међунационално јединство и ширење братства имала је свог значаја и са становишта ширења моралних хуманих вредности. У активностима у овој области револуционарно-ослободилачког рата подизано је сазнање о вредности очувања и јачања националног бића сваке нације и националности а из тога је следио и став да се то може остварити само активном борбом против окупатора и контрареволуционара.

Партијски, скојевски и други активисти истицали су вредности братства и јединства које се најснажније остваривало у партизанским одредима у којима је било више националности.[69] Исто тина, могло се више урадити на ангажовању Албанаца у НОР и револуцији што би сигурно још више јачало братство и јединство.[70] Учешће у оружаној борби на страни партизана значило је и правилно приступити човеку друге националности и нацијама у целини. Истовремено то значи остваривати пароли „Живело братство и јединство!“ коју је истакла КПЈ од првог дана устанка а дефинисао са марксистичких позиција Јосип Броз Тито.[71] У свом прогласу од јула 1941. године Окружни комитет КПЈ за Лесковац се осврће и на питање братства и јединства и борбу за националне слободе.[72]

У правилном схватању, раду и понашању бораца у сфери међународних односа треба тражити вредности које су остварене у прилажењу човеку. О непостојању међунационалних проблема сазнајемо и из партијско-политичких материјала који се не задржавају много на овом питању. Чак нема ни веће активности на овом плану пошто историјска ситуација то није захтевала а и рад на развијању братства и јединства од првих устаничких дана се тако одвијао да је ударио солидне темеље на којима ће јачати међунационално јединство и развијати интернационалистичка свест. Покушај да се окриве Хрвати за брзу капитулацију земље и за злочине које су вршиле усташе заједно са четницима нису уродили плодом. Партијска организација је сузбијала такве појаве и правилно тумачила узроке брзе капитулације и подједнако осуђивала зверства и усташа и четника који су се нарочито истицали у братоубилачкој борби на другим теренима Југославије.

---

[67] Види: пеш. пуковник Боро Митровски, Услови под којима се припремао почетак оружаног устанка у Македонији. Војно-историјски гласник, Београд, 4/1966. год., стр. 132; Добросав Туровић, Радован Ковачевић Максим, Лесковац, 1969, стр. 45—50. Из Македоније се доселило више породица међу њима и Крсте Миљанића.

[68] О покушају денационализације Срба од стране Бугара има више докумената. Види: Манасијевић Јован и Трајковић Александар, Хронологија рата и револуције, Сурдулица 1974. стр. 38; Костадиновић Радомир, Црна Трава и Црнотравци, Лесковац 1968. стр. 129; Тако се борила Црна Трава, Црна Трава 1973. итд.

[69] То је и разумљиво пошто на овој територији највише живе Срби, затим Црногорци, Албанци, Роми и остали.

[70] Мало је било Албанаца у партизанима са територије лесковачког ратног округа. Неколико их је било више укључено у Бујановцу у илегални рад. Истакнути борац, Народни херој, Албанац, Ајдини Зејнел-Тоша (Народни херој Југославије, Бгд. Младост, 1975. т. I, стр. 19; Фехми Пушколи, Зејнел Хајдини, У вихорима револуције, Приштина, Завод за историју Косова 1973. стр. 59—65 итд.).

[71] Своје марксистичке ставове генерални секретар КПЈ ће теоријски уобличити у чланку „Национално питање у Југославији у светлости народноослободилачке борбе“, Пролетер 1929—1942. Београд 1968, стр. 807—810.

[72] У прогласу се каже: „Ми комунисти смо били и даље остајемо упорни борци за националну слободу, равноправност и независност свога народа а против националног угњетавања и искоришћавања једног над другим народом“. (Документат у ЗПРП Србије ОКЛ-1).

Личне моралне вредности

Имале су посебно место у целокупној активности бораца. Долазило је до квалитативног мењања личности револуције, која је могла да сагледа домете у сопственом развитку и преузме обавеза да буде још активнија и моралнија. Она је тежила да што пре усвоји револуционарни морални систем вредности и испољи сва суштинска морална својства. Али је човек у рату доживљавао и падове као што је то случај са фашистима и контрареволуционарима. Они су доживели најдубље рашчовечење срљајући у све дубљи морални понор. Стога су ово своје морално пропадање тумачили као нужно да би се остварили неки виши циљеви и остварила доминација и експлоатација. Они проповедају силу, хегемонију, право јачег, а испољавали су и ниске страсти, расизам, националну мржњу и друге аморалности и деструктивности у схватањима и понашању. Дошло је тако до евидентног и неизбежног сукоба између двеју идеологија, војски, морала и двеју дијаметрално супротних личности у приступу свету, човеку и постојећој стварности. У устанку је побеђивао револуционарни систем вредности и револуционарна личност.

Делујући у складу са револуционарним моралом борци су остваривали своју личност и на делу доказивали личне вредности, које су биле израз захтева за радикалним мењањем стварности и човека, како би се у себи и другима превазишао човек грађанског друштва, који се једним делом испољавао као човек издаје, сарадник окупатора, контрареволуционар, малограђанин, злочинац, пљачкаш, једном речју, понашао аморално и асоцијално. У конфротацији са таквом личношћу и сазнање да се борба води за нове друштвене односе утицало је на већу одговорност бораца да усвоје и остварују најбитније људске квалитете по којима их је народ ценио и препознавао. Путем личних вредности ширене су и вредности револуционарног морала.[73]

У ономе што је поседовао и што је остваривао борац је стицао моћ утицаја и снагу да издржи и најтежа искушења. Најважнија морална својства су била у складу са потребама оружане борбе и то су: храброст, човештво, радиност, самоиницијативност, дисциплинованост, одговорност, упорност скромност, оданост,[74] самопожртвовање, друголубивост и друга. Посебно место је заузимало својство „бити поштен" што је било условљено готово потпуним непоштењем окупатора и контрареволуционара. Мисли се на поштење схваћено као: одржати дату реч, говорити и остваривати истину, поштено се односити према својим дужностима, правилно поступати према ономе што представља заједничку имовину или приватну својину.[75]

Наводимо само неке примере бораца који су се посебно истицали у испољавању личних вредности. Никодије Стојановић Татко „био је скроман и поштен".[76] Борисав Станковић Булавка, у борби против четника код Вучја, испољава пуну одлучност и смелост што је утицало на друге да се храбрије боре и задрже продор непријатеља.[77] Борци омладинске десетине из села Коњарника били су „врло дисциплиновани",[78] а Ратко Павловић Бићко, остварио је високи степен самодисциплине испољавајући и друге личне квалитете: храброст човечност, поштење, самоодрицање и друге.[79] Синиша Јанић као комуниста био је неуморан у одржавању састанака у припремној фази устанка и испољио велику радну активност и стваралачки револуционарни занос.[80] У борби код Вучја Славко Златановић је био рањен и без обзира

---

[73] О томе Димитрије Кулић пише „Та скромност и самопрегор партизана у исхрани изазивала је позитиван утисак и наилазила на симпатије народа који је поступак партизана код исхране упоређивао са поступком четника, који су веома грубим средствима и принудом од народа тражили храну најбољег квалитета". (Бабички НОП партизански одред, стр. 37).

[74] Пишући о Кости Стаменковићу, Аристомен Ристић истиче „На примеру Косте Стаменковића васпитаваће се младе генерације у љубави и оданости Партије, радничкој класи, свом народу". (Истакнути борци радничке класе Лесковца, Лесковац, 1951. стр. 14).

[75] У већини НОО бирани су „најпоштенији, најхрабрији, највреднији и најоданији људи" — пише Светозар Крстић у раду „Рађање и развој народне власти у лесковачком округу 1941.", Лесковачки зборник, 1961. т. I, стр. 67. Он о томе пише и у раду „Партизанско правосуђе", Лесковачки зборник, 1962. т. II, стр. 95.

[76] Драгољуб Мирчетић, Татко, Прокупље 1969, стр. 116.

[77] Благоје Глигоријевић и Никола Цветковић, Булавка, Лесковац, 1967. стр. 10.

[78] Олга Милетић Шевченко и Надежда Јовановић, Две хронике из народноослободилачке борбе, стр. 166.

[79] Миливоје Перовић, Хроника о Бићку, Бгд. Космос 1958. стр. 20.

[80] Хранислав Ракић, Младост у вихору револуције, стр. 52.

на то „са неким друговима херојски је јуришао тако да је спречио директан напад на штаб Кукавичког НОП одреда".[81] Чувена је храброст Добривоја Ђеранића и Крста Вукићевића.[82] Обрад Лучић Милутин је био познат као храбар командат одреда. Такви су били и Драгомир Стојновић Гоце,[83] Сава Павловић Максим,[84] Драгољуб Петковић, Столе, Букилић Владимир Поп Мића,[85] Благоје Ристић Раде Металац,[86] Михајло Цакић, Вуксан Булатовић, Данило Бућан Лала, Божидар Ускоковић, Спасоје Петрушић, Славко Тодоровић[87] и велики број других бораца.[88]

Храброст, сналажљивост, смелост, продорност, упорност, одважност, дисциплинованост, друже љубивост и друге моралне квалитете испољавали су илегалци — партизански борци и партијско-политички радници у местима у којима се налазио непријатељ. Они су уништавали непријатељеве агенте и друге издајнике.[89] Писали су пароле позивајући народ у борбу. Сакупљали су прилоге за партизане, организовали прихват и лечење рањених бораца и обављали и друге задатке корисне за револуцију.[90]

Личне вредности долазиле су до изражаја и код бораца у месним партизанским јединицама што је веома значајно, јер су они утицали да и остали на слободној територији прихвате норме револуционарног морала и да се доказују као нове личности. Ту се јавља масовност испољавања личних вредности и васпитање и преваспитање људи. Ове јединице имају своје јунаке чија популарност прелази оквире њихових средина. Позната су имена Воје Марковића,[91] Чедомира Илића из Кацабаћа,[92] Стевана Венчевића Берзе, Благоја Илића и Тозе Митровића (сви из Косанчића), Тихомира Ракића Вељка из Печењевца, Милоја Маринковића из Прибоја, Милутина Стојановића и Стојана Ивановића из Г. Дреновца,[93] Мише Лакићевића из Обилића, Милутина Младеновића Ковача из Речице, Миливоја Стојановића и Драгољуба Станковића из Турјана, Милана Ивановића из Стубле, Зарија Лазаревића из Буковца, Радосава Бошића из Сувог Поља[94] и многи други који су остваривали револуционарне задатке и развијали моравна схватања и начин понашања.

Тако је у револуцији остваривао процес подруштвљавања и индивидуализације личности — борца револуције. Радило се о личности која се није губила у колективу већ се афирмисала у свом богатству моралних и других позитивних својстава. Постепено је превазилажен јаз између индивидуалног и друштвеног у човеку, који се јавља као субјект историјског догађаја и ту је схватио и свој лични и друштвени интерес, нужност испољавања дужности према циљевима револуције и моралном систему вредности, јер је схватио и био уверен да тиме реализује личне и друштвене вредности, друштвене и личне идеале.

III

МОРАЛНИ ПРЕОБРАЖАЈ У РЕВОЛУЦИЈИ

Револуционарни морал вршио је снажан утицај на промену односа у

---

81 Исто, стр. 52.

82 Др Миливоје Перовић, Лесковац у рату и револуцији, Бгд. 1968. стр. 200.

83 Милан Миладиновић, Тако смо почели, Београд, МЗ Косанчић 1971. стр. 84—85.

84 Исто, стр. 95—98.

85 Хранислав Ракић, Букилић Живка Владимир Поп-Мића, Народни хероји Југославије, т. I, стр. 122.

86 Михајловић Јоца, Благоје Ристић Раде Металац, Лесковачки зборник, 1969. IX, стр. 121—134 и исти аутор „Борац до последњег даха", Четврти јул, 13. I 1970, IX, 402.

87 Стојан Николић Јоле, Лесковачки НОП одред, Лесковац, Народни музеј 1974. стр. 115.

88 Поред наведених личне вредности су испољили: Хранислав Динић, Оливера Борђевић, Новица Илић, Милан Ивановић, Благоје Лакићевић, Божидар Милосављевић Радојицин, Милан Момчиловић, Павле Момчиловић и други.

89 Види: Јован Манасијевић и Хранислав Ракић, Хронологија радничког покрета и социјалистичке револуције у јужноморавском региону 1903—1945. Лесковац, 1979. стр. 109.

90 Види: Драгољуб Ж. Мирчетић, Диверзантска активност партизанских одреда и група активиста на комуникације и значајне војнопривредне објекте у југоисточној Србији 1941. године. (Лесковачки зборник, 1981. т. XXI, стр. 39—40). Види још о Жики Илићу Жутом у напису Хранислава Ракића и Станка Борђевића, „Ликови чланова гимназијског руководства Скоја", Лесковачки зборник, 1961. год. т. I, стр. 74.

91 Милан Миладиновић Пљака, Тако смо почели, стр. 117.

92 Погинуо за време борбе на Бојнику. Истицао се храброшћу, поштењем и друже љубљем.

93 Милутин је био политделегат десетине а касније Горњедреновачког вода. Погинуо је у борби на Магашу 17. марта 1942. Стојан Ивановић, интерниран за Норвешку где је умро.

94 Никола П. Илић, Крвави фебруар, Лесковац 1977. стр. 94.

породици. Одмах по окупацији земље породица је била збијена у циљу да се некако преживе зла времена. Владало је схватање да је то једини начин да се остане живо. Стога је било доста напора да се ова схватања превладају и усвоје циљеви револуционарне борбе као најбољи начин да се сачувају животи и остваре хуманији услови живљења. Тако се постепено породица ангажује у борби са нарастањем устанка и стварањем слободне територије. Дошло је ту до промене социјалне људске реалности која је утицала да се брже прихвата револуционарни морал а то значи и отварање процеса превазилажења патријархалних схватања и односа. Социјална ангажованост жена и мушкараца, деце и родитеља, старих и младих водила је развоју моралне свести.

Револуционарни преображај друштва није могао да мимоиђе и промену до тада доминантне патријархалне породице. Прво је нови морал прихватан од деце па онда од родитеља. О томе сведочи и сам састав партизанских одреда у којима су била деца а веома мало родитељи, који ће бити више ангажовани у месним партизанским јединицама.

Прве жене-борци биле су из редова радница, ученица и службеница[95] а тек средином 1942. године почиње ангажовање и жена са села као активних бораца партизанских јединица. Правилним понашањем партизанки и илегалки по градовима разбијана је непријатељева пропаганда о односима другова и другарица и намере да компромитују жене — партизанске борце. У устаничким данима жене прво са села учествују као помагачи, пружају помоћ у храни, одећи и одржавању хигијене и кроз то сазревају и постају и политички субјекти револуције. Веома су активне у прихватању вредности револуционарног морала и хуманизма.

Борци са села уносе норме револуционарног морала у својим породицама, које прихватају партизане, скривају илегалце по градовима, обезбеђују смештај, врше курирске дужности и на друге начине и бројне облике активно се ангажују у борби. Тако породице почињу као целине да учествују у борби и да прихватају вредности револуционарног морала. Познате су многе породице које су у целини ангажоване у устанку. Наводимо неке од њих: Обрена Ковачевића,[96] Косте Стаменковића, Николаја Динића, Максима Буровића, Воје Радића,[97] Светозара Крстића Тозе, Мире Спасића, Ранђела Стефановића Тоске и Благоја Илића,[98] Владимира Букилића Попа Миће,[99] Никодија Стојановића Татка,[100] Бошка Крстића, Јована Лакићевића, Данице Митровић, Велимира Тасића Зеке, Милорада Стаменковића, Станимира Вељковића Зелета и многе друге.

Ове моралне и револуционарне промене односа у породици видно су дошле до изражаја и у борбеним народним песмама. Набрајајући познате борце из Јабланице песник каже:

„Затим Обрен Ковачевић стари,
Компартији куд ће љепши дари.
Витез Обрен дубоких година
Повео је сва четири сина".[101]

У истој песми указује се на учешће жена у револуцији што је представљало нови домет у њиховој афирмацији и развоју човечности, достојанства и поноса. То се види из ових стихова:

---

[95] Види: Стојан Николић Јоле, Жене борци у лесковачком крају, Наше стварање, 1966. бр. 4—5, стр. 108—116; од истог аутора Лесковачки НОП одред, стр. 116—119 и Хранислав Ракић, Револуционарни омладински покрет лесковачког краја 1941—1945. стр. 62. О учешћу жена у борби пишу још Бошко Крстић, Јабланица и Пуста Река у устанку, Устанак народа Југославије 1941. т. I, стр. 524—525; о женама у Пасјачкој чети Топличког одреда пише Драгољуб Ж. Мирчетић, Морални лик бораца револуције, Градина, 1973. Ниш, бр. 7—8, стр. 277—278; Комунисти Топлице су на својој Првој партијској конференцији поставили задатак да раде међу женама, јер „женска омладина у граду прилично је обухваћена радом, али жене и у граду и на селу остале су усамљене". (Документат у ЗПРП Србије, ОКТ-1).

[96] Добросав Туровић, Радован Ковачевић Максим, стр. 63—64, и други.

[97] Добросав Туровић, Максим Буровић, истакнути борац из два светска рата, Лесковац 1967. стр. 37.

[98] Милан М. Миладиновић Пљака, Тако смо почели и од истог аутора Косанчићска група у Бабичком НОП одреду 1941, „1941—1942. у сведочењима учесника народноослободилачке борбе", Бгд. ВИЗ, 1975. т. IX, стр. 306—320.

[99] Види: Никола П. Илић, Свештенство југа Србије у револуцији, стр. 33.

[100] Не може се прихватити становиште Драгољуба Мирчетића о односу Никодија Стојановића Татка према родитељима. По Мирчетићу испада да је Татко био „патријархално везан за своју породицу" како је то написао у својој књизи „Татко" на страни 52. Овде се ради о поштовању родитеља и браће. Ту је и она увек присутна биолошка веза и љубав. Иначе, Татко је као комуниста био начисто с неодрживошћу патријархалног морала.

[101] Добросав Туровић, Народне партизанске песме Јабланице, Лесковац 1968. стр. 39.

„У Одреду наше Јабланице,
Све биране храбре другарице;
Јунакиње и својевке младе
Што их мало и велико знаде“.[102]

Постепено али константно вршен је морални и револуционарни преображај породице у устанку 1941. године. Успостављају се нови односи на основама револуционарног морала и хуманизма.[103] Овај процес започет у 1941. наћи се до пуног изражаја у каснијим годинама НОР и револуције. Жене са села масовно ће учествовати као борци и чланице Антифашистичког фронта жена, чланови Партије и Скоја и одборници револуционарне власти у остваривању револуционарно-ослободилачких циљева.

IV

КРИТЕРИЈУМ ВРЕДНОВАЊА АКТИВНОСТИ И ПОНАШАЊА

Заснивање нових моралних односа и развијање моралне свести на основама револуционарног морала настало је и као резултат правилног моралног критерија вредновања и одговорног изрицања моралног суда. Превазилажењем буржоаског, фашистичког, религијског, патријархалног, малограђанског и других моралних критерија поставило се као неодложно да се утемељи нови тип морала, морални критериј и морални суд, који ће полазити са становишта остваривања општељудских циљева и вредности. Тако су партијска и скојевска организација лесковачког ратног округа одмах од првих дана устанка примењивале критерије вредновања полазећи од револуционарног морала и хуманизма и на тој основи изрицале моралне судове и примењивале одговарајуће моралне санкције. Овим је остваривaн утицај на подизање моралне свести и одговорности бораца и становништва. Подизана је и одговорност за правилну примену критерија и изрицања објективно заснованих судова у складу са нормама и вредностима револуционарног морала. Баш овај моменат се не уочава када се говори о брзом развоју револуционарне моралне свести и морала.

Морални критериј је садржао садашњост и будућност устаничке 1941. године. Морално вредновање се јављало као акт човека ради констатовања моралне чињенице, личних вредности и понашања у складу са општим вредностима полазећи при том од историјске датости и могућности да се буде моралнији и хуманији. Ту долази до изражаја усклађеност општих вредности и норми са поступцима и схватањима појединаца.

Постављани су оптимални захтеви појединаца, који су живели у класном друштву и били оптерећени разним аморалностима и асоцијалним понашањима, да се морално понашају у минималним могућностима да буду моралнији у обиму како је то од њих захтевано. Стога се у неким случајевима примена моралног критерија и изрицање моралног суда јавља као одмазда према појединцу а не упозорење да њихово политичко, патриотско и морално понашање није у складу са револуционарним моралом, патриотизмом и циљевима устанка. Сигурно да је историјска ситуација тражила наглашен али не и пренаглашен строги критериј вредновања људских радњи и понашања. Без сумње ово је требало да послужи као опомена другима да прекину са издајом, аморалним и асоцијалним понашањем. Примена строгог критерија имала је свог оправдања у припремним фазама устанка али не и у масовном устанку какав је остварен на југу Србије крајем 1941. године. У масовном устанку учествују људи оптерећени схватањима друштвеног стања у коме су до тада живели. Многи су били и старији по годинама и теже их је било преваспитавати. То је изискивало дужи период рада. Међу активистима се јављало нестрпљење и схватање да се у револуцији треба да делује најенергичније у кидању са старим односима, свешћу и навикама. Тако да би се обезбедио одговарајући морализам и хуманитет примењиване су и неке санкције, које немају свог моралног оправдања.[104] Оно што је још неприхватљивије то је да су престроге санкције подизане на степен моралности и по томе цењен остварени успех у моралном васпитању и преваспитању људи.[105] У ствари ово је више деловало

---

102 Исто, стр. 43.

103 Овде су покренута само нека питања моралног и револуционарног преображаја породице на територији лесковачког ратног округа. У овој области предстоје аутору дала истраживања.

104 Крстић, Светозар, Партизанско правосуђе, Лесковачки зборник 1962. т. II, стр. 95—96.

105 Види напис у листу Бабичког НОП одреда „Борби“ под насловом „Партизански морал“, Институт за изучавање радничког покрета Србије — штампа.

као претња која је изазивала страх од санкција него што је понашање и активност код неких бораца било резултат свесног прихватања норми револуционарног морала. Чак и пријем у партизане пропраћен је указивањем на оно што се не сме а шта сме да ради уз претњу да ће према прекршиоцима бити предузете и најтеже мере и крајње санкције.

Примена критерија и моралног суда деловала је превентивно на потенцијалне прекршиоце моралних норми и вредности. И овим путем развијана је морална свест и одговорност а што је долазило до изражаја у изрицању моралног суда и самооцењивања сопственог понашања и активности. Путем ове активности превазилажене су старе, фашистичке и контрареволуционарне моралне норме и вредности. То је био један од начина дистанцирања бораца од фашиста и контрареволуционара и јасно постављена међа између револуционарног с једне и буржоаско-фашистичког морала с друге стране.

Морални суд се заснивао на опште и личне вредности: човеку као највишој вредности, слободи, раду, братству и јединству, патриотизму, спремности за борбу против окупатора и контрареволуционара, на правилном односу према човеку друге националности и припаднику друге државе ако је антифашиста и борац за слободу, вођење рачуна о складу мисли речи и дела, манифестовању храбрости, поштења, човечности, другољубља, одговорности, дисциплинованости, упорности, поузданости,[106] принципијелности, истинољубивости, праведности, смелости, самопожртвованости, самоиницијативности, објективности и многим другим. Посебно су место заузимале моралне норме поштења, храброг држања пред националним и класним непријатељем, храброст у борби, мржња према непријатељу и свему старом које ствара убице и паликуће.[107] Путем ових моралних норми и изрицања моралног суда популарисана је оружана борба.

Постављани су јасни захтеви у моралном погледу какав треба да буде човек да би постао партијац,[108] скојевац,[109] одборник револуционарне власти,[110] руководилац у партизанској јединици и ударној групи. На основу тога се и доказивао критериј и морални суд.

Значајно је што су морални судови јавно изрицани на скуповима бораца и политичким конференцијама са народом. Они су саопштавани и путем песама, у скечевима, у току анализе остварених задатака, у примени критике и самокритике, у објављеним пресудама војних судова и судова мештана.[111]

Морално суђење је водило подизању свести о одговорности за самоконтролу и изрицање самооцене о себи на скуповима у виду самокритике, која представља и виши степен моралности. Разуме се, да је самооцена имала вредности само ако је искрена и произилази из потребе личности да саопшти резултате до којих је дошла у самоанализи сопствених схватања, резултата делатности и испољавања. Уколико је произилазила из захтева није имала неку већу моралну вредност, јер да би се било „самокритичан" треба признати и оне грешке које нису постојале.

Кроз све то развијана је морална свест и утицано на подизање моралитета и хуманитета личности. Подизана је одговорност за морално понашање и за објективност у самооцени и оцени других.

V

РАЗВИЈАЊЕ РЕВОЛУЦИОНАРНЕ МОРАЛНЕ СВЕСТИ

Субјективне свесне снаге оружаног устанка радиле су на подизању моралне свести путем свестране и констант-

---

[106] Добрила Стамболић Стана била је поуздана и активна стоји у једном документу који се налази у Архиву ЦК СК Србије бр. 1557.

[107] У позиву ОК Скоја округа Лесковац од 1941. године, поред осталог, стоји „Наша мржња према изродима силна је и једнака је по снази са нашом љубављу за слободом". (Хранислав Ракић, Револуционарни омладински покрет лесковачког краја 1941—1945. стр. 214).

[108] Комунисти Топлице су на Првој својој конференцији написали „Члан Ком. партије мора бити високо класно свестан, свестан интереса свога народа, мора дубоко и искрено да воли свој народ и да мрзи непријатеља, да буде веран и одан борби свога народа и све своје снаге, знање и способности жртвује тој борби" (Документ у ЗПРП Србије, ОКТ-1)

[109] О квалитетима омладинаца који могу бити чланови Скоја види у књизи Димитрија Кулића, Бабички партизански одред, стр. 93.

[110] Види: Милан М. Миладиновић, Револуционарни морал у деловању народноослободилачке власти на југу Србије, Лесковачки зборник, 1974. т. XIV, стр. 22—26.

[111] Крстић, Светозар, Партизанско правосуђе, Лесковачки зборник, т. II, стр. 90—95.

не васпитне активности.[112] На створеним вредностима изграђивана је револуционарна личност.

Новонастале вредности, норме и схватања правилно су и благовремено уочаване и постајале активно дате у активности. Оне су одмах коришћене за подизање моралне моћи, револуционарне свести и негирање аморалности рата.

Свакодневна васпитна активност утицала је на подизање моралитета и хуманитета бораца и на већу активизацију у оружаној борби и другим облastима рада. Тим путем јачани су редови бораца и затваране пукотине које је непријатељ настојао да направи и прошири између бораца и становништва. Створена је тако јединствена снага и морална пракса која је брзо верификована и коришћена у васпитној делатности. То је посебно долазило до изражаја у борбеним васпитним групама и на скуповима бораца.[113]

Без обзира на веома сложену војно-политичку ситуацију и упркос њој схваћен је значај деловања на развијање моралне свести и васпитање бораца. Идеје и идеали револуције осмишљавали су живот бораца, који постају носиоци историјског прогреса. Управо зато борци се до краја ангажују у ширењу морала и презентирању својих личних вредности.

На развијању моралне свести и моралном васпитању учествовали су сви чиниоци: партијска и скојевска организација, одбори револуционарне власти, колективи партизанских јединица, руководиоци покрета, марксистичка и партијско-политичка литература итд. У томе посебно место заузима активност колектива у којим се борци ослобађају међа које је класно друштво поставило између људе а фашисти и контрареволуционари још више продубили. У колективу појединац доживљава своју пуну афирмацију. Ту су изграђивани позитивни ставови човека према човеку. Остварује се и отвореност у приласу другу и изграђују позитивна морална својства. Била је снажна борбена и васпитна снага колектива, која је утицала на повећање борбености и моралности. У њима је остваривано борбено и морално-политичко јединство као једног од битних извора моралне снаге. Борац се доказује и као појединац и припадник свог колектива: партизанског одреда, ударне групе, партијске ћелије и комитета, скојевског актива и руководства Скоја, одбора револуционарне власти, одбора антифашистичке омладине итд. Остварена је велика и снажна интеграција колектива и појединца па се сматрало казном када се неко одлуком премести из једног у други колектив пошто учини неку од грешака. У Кукавичком НОП одреду искључен је борац због лошег понашања, јер је сам без одобрења власника узео клип кукуруза док је чувао стражу.[114] Можда то сада изгледа преоштро. Међутим, мора се имати у виду да је овим чином нарушена норма ништа не узимати сам без одобрења оно што припада другоме.

Партијци и скојевци су развијали индивидуалну и колективну моралну свест. Снажан утицај је имала колективна свест манифестована као јавно мњење. Моралну осуду која је изрицало јавно мњење борци су веома тешко доживљавали а то је утицало на њихову већу моралност и активност.

Заједно са утицајем колектива остваривао је васпитни циљ и деловањем одбора револуционарне власти, која је постојањем доказивала да нема повратка на старо и да се стварају нови друштвени односи. Она афирмише и вредности и норме револуционарног морала. Стога је разумљиво што је непријатељ био ригорозан према ухапшеним одборницима. Револуционарна власт је била и доказ да је отпочео процес превазилажења између политичке власти и народа. Свака конкретна акција одбора носила је и морално-хумане садржаје и вредности. Они су деловали снагом убеђивања у потребу остваривања својих дужности. Из тога је проистицала увећана морална свест и одговорност. Потенцирали су и људске активности које су имале револуционарни и морално-хумани смисао. У свом раду афирмисали су моралне и хумане садржаје људског живљења. Таква њихова делатност у 1941. години ударила је снажне темеље за проширење утицаја НОР и револуције и изградњу нових морално-хуманих односа.

---

112 Види: Милан М. Миладиновић, Рад КПЈ и Скоја лесковачког ратног округа на развијању револуционарног морала у НОР и револуцији (1941—1945), Лесковачки зборник, т. XVI, стр. 211—220.

113 У свим рејонима у Лесковцу постојале су васпитне групе. Види: Извештај МК Скоја Лесковца од краја јануара 1942. Ксерокс са оригинала у Народном музеју у Лесковцу.

114 Стојан Николић, Народноослободилачка борба у лесковачком крају у 1941. години, Лесковачки зборник. т. I, стр. 52.

Морални садржај имале су партизанске заклетве. У њима се позива личност на преузимање обавеза да се бори за слободу и правду и заклиње да ће „дисциплиновано, упорно и неустрашиво, не штедећи своје крви и животе, водити борбу до потпуног уништења фашистичког освајача и свих народних издајника".[115] Дакле, преузимају се дужности које су инспирисане циљевима борбе и моралним идеалима револуције. Сам чин давања своје речи деловало је на борце да уважавају себе, јер се обавеза даје друговима, народу и циљевима борбе што може произићи само из свесног поимања своје људске улоге у устанку.

Морални васпитни утицај остваривао је и путем деловања културно-уметничких група, које су постојале у партизанским одредима. Оне су изводиле програме у којима су видно место заузимале борбене и револуционарне песме, скечеви, краћи позоришни комади, „врабац", рецитације и усмене новине. Тим путем подизан је културни ниво бораца и становништва, остваривана морална критика окупатора и издајника, лошег понашања и неактивности, шпекулација, крађа, злочинства, пасивности, дезертерства, забушанства, непоштовања, недругарства и других аморалности. Песме су утицале на раст борбеног расположења.[116]

На подизање моралне свести и моралности утицала је и организованост и усмереност устанка. Борци су осећали сигурност, међусобну одговорност, дисциплину, моћ заједничког деловања. Увереност у способност вођства устанка и могућност остваривања постављених циљева одиграла је улогу у већој активизацији бораца.

Значајно место у васпитном раду заузимају и ослободилачке и револуционарно усмерене пароле, које су писане и тако тумачене идеје и циљеви борбе. Путем парола су ширена морална схватања и позивани људи да се ангажују у борби за вредности слободе, братства и јединства, пролетерског интернационализма и солидарности, развијана мржња према издаји и старим снагама. Стога је и разумљиво што се толико пажње посвећивало садржају и писању парола. Није то била само демонстрација присутности и организованости устанка, него и напори да се путем парола тумаче циљеви борбе и истакну вредности за које човек треба да се ангажује. Ту су и проверавани учесници акција писања парола као услова за пријем у Партију и Ској. Јер то је захтевало умешност, храброст, сналажљивост, организованост, будност и друге врлине које су красиле борце револуције.

И рад на марксистичком и идејно-политичком васпитању у себи је имао и морално-хумане димензије. Ту су тумачени морални ставови марксизма по питању морала и хуманизма.[117] Подизана је социјалистичка и морална свест бораца. Негована су и својства комуниста. Све је то утицало на изградњу моралне свести и нове револуционарне личности. Познавање марксизма и усвајање политичке линије КПЈ је значило нови квалитет у испољавању устанка 1941. године.

VI

ЗАКЉУЧЦИ

Пратећи активност скојевске и партијске организације и других организација и институција НОР и револуције у устаничким данима 1941. године може се закључити:

прво, да су Партија и Ској активно радили на развијању револуционарног морала остварујући тако програм револуционарног преображаја југословенског буржоаског у социјалистичко друштво;

друго, да су богата морална искуства настала између два светска рата била драгоцена у брзом и ефикасном развоју револуционарног морала у устаничким данима 1941. године;

треће, да је правилно схваћен значај и улога револуционарног морала у устанку. Он је био основа за остваривање моралне критике фашизма и контрареволуције;

четврто, да су победе револуционарног морала претходиле победама у области војних дејстава, идеологије и по-

---

[115] Зборник докумената НОР, т. II, стр. 22. О полагању заклетве Бабичког НОП одреда у близини Косанчића аутору је саопштио Михајло Митровић Мика Чича, разговор вођен 10. фебруара 1968. год. Полагање заклетве у Кукавичком партизанском одреду обављено је веома свечано. (Добросав Туровић, Радован Ковачевић Максим, стр. 62).

[116] Одржане су приредбе по селима и за партизанске борце. На то су инсистирала и партијска руководства. То као да се сматрао и један од сектора рада Скоја. (Види, документ у ЗПРП Србије ОКТ-1).

[117] Види: Рад КПЈ и Скоја на марксистичком образовању и васпитању 1941—1945. Лесковачки зборник, т. XVI, стр. 97—111 и Хранислав Ракић, Револуционарни омладински покрет лесковачког краја 1941—1945. стр. 190—197.

литике. Револуционарни морал је нудио и утемељивао нови морални систем вредности који је отварао перспективе излаза из кризе друштва и човека, док су морали фашиста, буржоазије, малограђана и других деструктивних социјалних снага тежили починьавању човека и појачавали драму човека у којој се нашао и страховао за свој биолошки опстанак;

пето, да је са ширењем устанка морал добијао у снази, ширини и садржини што је омогућавало већи утицај на људе. Он је омогућавао да се виде конкретно исходишта људских моралних идеја и њихова људска усмереност;

шесто, да је револуционарни морал постао један од основних регулатора међуличних односа у партизанским јединицама, између устанака и становништва и људи на слободној територији лесковачког ратног округа;

седмо, да је у току устанка долазило до брзих промена што је од бораца и других устаника тражило да буду чврсте и стабилне личности. Човек је у таквим условима био принуђен да тражи одговоре што је утицало да се масовно испољи социјална иницијатива и револуционарно стваралаштво. Ту и треба тражити изворе сталних активности, превазилажења сопствених моћи и друштвених могућности да се оствари оно што је другима изгледало немогуће;

осмо, да је развијена свест комуниста и скојеваца деловала снажно на остваривање револуционарних циљева садржаних у платформи КПЈ. У тој активности развијан је и морал практичним деловањем и личним примерима активиста устанка, који су моралним понашањем и радом на тумачењу вредности за које се води борба утицали на повећање броја припадника оружане борбе. Они су у том били неуморни служећи за пример другима, који су хтели да по борбености, идеологији, моралним квалитетима и понашањем постану чланови Партије или Скоја;

девето, да је остварена стваралачка афирмација начела револуционарног морала, која су у овом раду само наговештена. Ово је био наглашени задатак на коме су радиле партијска и скојевска организација и друге револуционарне и антифашистичке организације и партизанске јединице. Примењиван је на делу и богаћен пролетерски интернационализам, пролетерска солидарност, једнакост, равноправност, склад мисли, речи и дела и друга начела. Овом говору и богатом садржају револуционарног морала, који је богаћен уопштавањем моралне праксе;

десето, да је посебно дошао до изражаја морални систем вредности. Ради се о општим вредностима: човеку као највишој вредности, слободи, раду и братству и јединству, које су инспиративно деловале на веће ангажовање људи у устанку. Социјални бунт појачаван је моралним захтевима за променом постојећег стања и за негирање фашистичког, буржоаског и других морала и моралних вредности који се јавља као позив за покоравање, губљење поноса и достојанства, и оправдање неједнакости, неслободе, неравноправности и експлотације.

једанаесто, да је започео процес моралног и револуционарног преображаја породице и извлачења из моралне и социјалне анонимности жене, која се доказивала као историјски субјект мењања постојећег друштвеног стања и моралних схватања. Револуционарни морал је прихваћен као готово једини начин регулисања односа између родитеља и деце, жена и мушкараца и старих и младих. У породици се шире и све више доминирају нова морална схватања а све је присутнији револуционарни хуманизам; и

дванаесто, да је изграђиван нови критериј вредновања активности, понашања и схватања. На тај начин су потискивани критерији који су важили и спутавали човека да сазна и оствари себе као највишу вредност, да цени стварне људске вредности, да се критички односи према лажним вредностима и да постане и стваралац и оцењивач вредности заједно са другима ангажованим у устанку 1941. године.

Дакле, продор револуционарног морала и хуманизма доприносио је јачању социјалне, морално-политичке и борбене кохезије револуционарних колектива. Револуционарни систем вредности постајао је начин успостављања свих односа међу устаницима. Овај систем је утемељиван у револуционарно, ослободилачко, национално, патриотско и морално биће сваког устаника. Вођена је стална брига о људима, истицана вредност живота, превазилажена фаталистичка схватања, подизано људско достојанство и понос, развијана мржња према друштвеним условима који су одлучујуће утицали на то да човек буде оптерећен бројним аморалностима које су још више потенцирали фашисти и контрареволуционари.

Упоредо с тим афирмисане су националне, политичке, културне и моралне слободе и вредности и подизана одговорност према слободи, вредностима које су стваране, другом човеку и себи, раду и правилном односу према човеку друге националности. Тако су партијска, скојевска и друге револуционарне и антифашистичке организације и партизански борци лесковачког ратног округа ударали чврсте темеље за ширење оружане борбе и за усвајање и богаћење револуционарног морала.

Dr Milan Miladinović

LE MORAL RÉVOLUTIONNAIRE DANS L'INSURRECTION DE 1941 DANS LE DÉPARTEMENT DE GUERRE DE LESKOVAC

Le lutte toute entière de nos peuples et de nos nationalités sous la direction du Parti communiste youoslave reposait sur un moral révolutionnaire solidemet édifié qui contribuait à la fortification de la cohésion sociale, politique et combattive des collectivités révolutionnaires. Le système révolutionnaire de valeur régissait l'établissement de tous les rapports entre les insurgés. Ce système devenait la propriété de l'être révolutionnaire, libérateur, national, patriotique et moral de chaque révolutionnaire.

Мр Живан Стојковић

Социјална, национална, политичка и старосна структура Кукавичког (Лесковачког) и Бабичког партизанског одреда

У досадашњој историографији народноослободилачког рата и револуције Лесковца и околине није било написа о социјалној, националној, политичкој и старосној структури партизанских одреда који су водили борбе на овој територији. Уколико се и говорило и неким од ових питања то је било парцијално и није могло да буде предмет анализе и могућег закључивања. Присутна је и чињеница да се аутори тешко прихватају обраде ових питања плашећи се да се то не сведе на просто ређање статистичких података без правог значења. Сматрамо да је такав приступ погрешан, јер историчари НОР-а и револуције не могу правилно приказивати ни ток народноослободилачког рата, ни циљеве и успехе револуције без елемената социјалног, националног и политичког састава у закључивању. Зато и овај наш рад представља само скроман прилог обради ових значајних питања која се морају проширити и на остале одреде и јединице, као и остале облике друштвено-политичког организовања током НОР-а и револуције.

За проучавање народноослободилачког покрета на југу Србије од великог је значаја чињеница да је Лесковац био центар напредног и револуционарног радничког покрета са радничком класом која је била способна да буде носилац револуционарних класних тежњи и отпора. Са својих осам текстилних фабрика 1938. године и 2.560 радника Лесковац је био један од центара штрајкачких акција. Значајно је било и то да је половина текстилних радника била са села. Гро сеоске радне снаге био је заступљен у текстилним фабрикама у Грделици и Вучју. У лесковачком крају било је 1.574 радника и 2.490 печалбара.[1] Око 625 радника радило је у цигларској, млинарској, гумарској индустрији и фабрици сапуна. Од 1936. до 1940. године број занатских радњи се попео на 527.[2] У периоду од 1936. до 1940. године у Лесковцу су организована 23 штрајка од којих се само један завршио неуспешно. Од њих је, на пример, пет штрајкова трајало 208 дана и учествовало је 1950 радника. Овакав штрајкачки покрет, као резултат организоване акције, био је значајан фактор класног организовања пред почетак народноослободилачког рата.[3]

Други значајан моменат за развој народноослободилачког покрета у Лесковцу и околини била је чињеница да је Комунистичка партија врло успешно окупљала народ припремајући га за оружану борбу. На овоме је посебно радио Окружни комитет КПЈ Лесковац, који је деловао на територији лесковачког, јабланичког и власотиначког среза. Са 135 чланова КПЈ, од којих 90 у Лесковцу и околини, Окружни комитет је развијао активност у свим слојевима, настојећи да окупи што већи број напредно оријентисаних људи, посебно омладину. Организовани су војни комитети, појачан је рад у партијским организацијама, а формиране су и нове.[4]

У прогласима, од априла до јула 1941. године, које су писали Централни и Покрајински комитет КПЈ, уочљиво је било обраћање радницима, сељацима, грађанима, омладини, грађанима и осталима са јасним циљем окупљања свих слојева народа, што је била и гаранција успеха Комунистичке партије. После зна-

чајних закључака донетих на саветовању у Братмиловцу 22. јуна 1941. године у вези са припремама за оружану борбу против окупатора, појачава се активност партијских и скојевских организација. Првог јула 1941. године ЦК Скоја је у посебном прогласу позвао омладину у борбу против фашизма, која би се одвијала у форми општенародног устанка. Поводом тога скојевска организација лесковачког округа одржала је саветовање у ноћи између 12. и 13. јула у Чифлук Мири код Лесковца. Једно од централних питања саветовања било је укључивање омладине у оружани устанак, који је већ започео у Западној Србији. Било је закључено да је омладина лесковачког округа спремна да се прихвати овог задатка, јер се припремала кроз дугогодишњу борбу радничке класе Лесковца. Чланови ЦК Скоја су, после овог састанка, кренули на терен како би и директном акцијом извршили припреме за почетак борбе. Посебним летком, у првим данима устанка, ОК Скоја је позвао омладину да одмах почне са организованим отпором непријатеља.[5]

Пратећи прогласе ЦК КПЈ и ПК КПЈ за Србију, ОК КПЈ Лесковац је, крајем јула 1941. године, позвао народ Лесковца и околине на устанак против окупатора. Децембра исте године ОК КПЈ за Лесковац у прогласу радном народу Лесковца и околине истиче ситуацију на фронтовима, а децембра 1941. године обраћа се летком радницима указујући на велике злочине непријатеља. Обележавајући годишњицу 27. марта ОК КПЈ за Лесковац је издао летак 1942. године наглашавајући потребу јединства целог народа, посебно радника и сељака за борбу против окупатора. Борбено јединство радника и сељака било је истакнуто и у прогласу ПК КПЈ за Србију 1. маја 1942. године. Антифашистичка омладина Лесковца обратила се прогласом 1. септембра 1942. године свим друштвеним групацијама Лесковца, посебно радницима истичући чињеницу да је омладина прва ступила у партизанске одреде, потврђујући тиме своју револуционарну опредељеност. Овакви прогласи упућивани су радницима, сељацима, омладини и грађанима и током 1943. и 1944. године.[6]

Трећи значајан моменат за успешно организовање народноослободилачког покрета у Лесковцу и околини била је бројност чланова КПЈ и Скоја. Лесковачка партијска организација почела је устанак са 90 чланова, да би се бројно стање од јануара до јуна 1943. године кретало од 150—200, а јуна 1943. године износило 170 чланова, од којих је 65 било у Првом јужноморавском одреду.[7] У Лесковцу је, пре почетка борбе 1941. године, било 150 скојеваца да би их октобра 1943, било 210 не рачунајући оне у одредима.[8] Средином 1943. године у чланству КПЈ Лесковца и околине било је око 30% радника, 50% интелектуалаца и 20% сељака. Почетком 1944. године стање се променило, па је било 60% сељака, 25% интелектуалаца и 15% радника.[9] Скојевска организација се стално повећавала. Тако је априла 1944. године у Лесковцу и околини било око 300 чланова Скоја не рачунајући оне који су се налазили у јединицама НОВЈ, а крајем 1944. године у лесковачком округу било је 1.741 члана Скоја.[10]

Четврти моменат био је формирање партизанских одреда у лесковачком крају 1941. године. Први партизански одред настао је већ 6. јула 1941. године, доласком његовог језгра на планину Кукавицу. У историографији се, међутим, наводи 10. август као дан формирања одреда због доласка веће групе бораца. Ако се узме у обзир да је прва група бораца остала на планини Кукавици, да је била наоружана и да се припремала за акцију, како стоји и у извештају Окружног комитета КПЈ за Ниш од 25. јула 1941. године Покрајинском комитету КПЈ за Србију, онда се може закључити да је то зачетак одреда који је већ почео да живи 6. јула.[11] Првих дана је у Кукавичком одреду, како се тврди у **Хронологији радничког покрета и социјалистичке револуције Јужноморавског региона 1903—1945.** било око 40 бораца.[12] Међутим, Стојан Николић пише да је августа на Кукавицу дошло 20, септембра 37, октобра 51, новембра 35 и децембра 7, што је укупно износило 150 бораца.[13] Кукавички партизански одред је од маја 1942. године добио назив Лесковачки партизански одред и био је први у овом делу Србије. Током целог периода постојања, од јула 1941. до фебруара 1943. године, имао је 439 бораца. У другом периоду, после обнављања, од априла 1942. до фебруара 1943. године, имао је 77 бораца, од којих 42 из претходног састава и 35 нових.[14]

Бабички партизански одред формиран је 20. септембра 1941. од групе Кукавичког партизанског одреда, која је упућена на Бабичку гору. Првих дана он је имао око 30 бораца.[15] С члановима помоћних партизанских десетина и

члановима народноослободилачких одбора имао је 789 бораца, односно 429 бораца у одреду и 360 у помоћним партизанским десетинама и народноослободилачким одредима.[16]

КУКАВИЧКИ ПАРТИЗАНСКИ ОДРЕД

Укупан број бораца без помоћних партизанских десетина — — 474

СТАРОСНА СТРУКТУРА :

До 15 година старости —	2	0,42%
Од 15 до 20 година — —	189	39,87%
Од 21 до 25 година — —	128	27,00%
Од 26 до 30 година — —	61	12,86%
Од 31 до 40 година — —	55	11,60%
Од 41 до 30 година — —	10	2,10%
Преко 50 година — —	2	0,42%
Непозната година рођења	27	5,69%
Укупно:	474	

Чланови КПЈ — — — —	50	10,54%
Чланови СКОЈ-а — — —	46	9,70%
Носиоци Партизанске споменице — — — — — —	80	16,87%
Народни хероји — — —	10	2,10%

НАЦИОНАЛНИ САСТАВ:

Срба — — — — — — — —	463	97,52%
Македонаца — — — — —	7	1,59%
Бугара — — — — — —	3	0,68%
Јевреја — — — — — —	1	0,21%
Укупно:	474	

ПРОСТОРНА ЗАСТУПЉЕНОСТ: до обнављања одреда (укупно 439)

Лесковац — — — — —	121	27,56%
Власотинце — — — — —	35	7,97%
Поречје — — — — — —	221	50,34%
Врањски крај — — — —	52	11,84%
Македонаца — — — —	7	1,59%
Бугара — — — — — —	3	0,68%
Укупно:	439	

ПОГИНУЛИ У РАТУ: —	104	31,94%
ЖЕНЕ У ОДРЕДУ — —	19	4,00%

ЗАНИМАЊА:

Земљорадници — — —	158	33,33%
Радници — — — — —	179	37,76%
Службеници — — — —	3	0,63%
Најамни радници, слуге	2	0,42%
Ученици — — — — — —	34	7,17%
Студенти — — — — —	25	5,27%
Просветни радници — —	2	0,42%
Правници — — — — —	2	0,42%
Техничари — — — — —	3	0,63%
Домаћице — — — —	3	0,63%
Официри и подофицири	17	3,58%
Трговци — — — — — —	2	0,42%
Лекари — — — — — —	2	0,42%
Свршени матуранти — —	15	3,16%
Учитељи — — — — —	4	0,84%
Трговачки путник — —	1	0,21%
Жандарм — — — — —	1	0,21%
Шумар — — — — — —	1	0,21%
Граничар — — — — —	1	0,21%
Трубач — — — — — —	1	0,21%
Општински писар — —	1	0,21%
Без занимања — — — —	1	0,21%
Омладинка — — — — —	1	0,21%
Није утврђено — — —	15	3,16%
Укупно:	474	

БАБИЧКИ ПАРТИЗАНСКИ ОДРЕД

Укупан број бораца са члановима партизанских десетина и народноослободилачких одбора 789

СТАРОСНА СТРУКТУРА:

До 15 година — — — —	4	0,50%
Од 15 до 20 година — —	271	34,35%
Од 21 до 25 година — —	174	22,05%
Од 26 до 30 година — —	113	14,32%
Од 31 до 40 година — —	164	20,78%
Од 41 до 50 година — —	39	4,94%
Преко 50 година — — —	14	1,77%
Није утврђена год. рођења	10	1,26%
Укупно:	789	

СОЦИЈАЛНИ САСТАВ:

Сиромашно стање — —	744	94,29%
Средње и имућно стање	45	5,70%
Укупно:	789	

АКТИВНИ САС. БОРАЦА	429	54,37%
ИЛЕГАЛНЕ, ЛЕГАЛНЕ И МЕСНЕ ДЕСЕТИНЕ — —	254	32,19%
ОДБОРН. НОО ОДБОРА	106	13,43%
Укупно:	789	

УКУПНО ПОГИНУЛИХ И УМРЛИХ У ТОКУ РАТА	358	45,37%
ЧЛАНОВА ПАРТИЈЕ — — (који су прошли кроз Одред)	38	4,71%
Од којих погинуло у рату	18	
ЧЛАНОВИ СКОЈ-а — — —	55	6,96%
Погинулих у рату	29	
НАРОДНИ ХЕРОЈИ —	3	0,38%
Погинулих у рату	1	
НОСИОЦИ „ПАРТИЗАНСКЕ СПОМЕНИЦЕ“ — — — —	82	10,39%

ЗАНИМАЊА:

Земљорадници — — — —	456	57,79%
Радници — — — — — —	189	23,95%
Службеници — — — —	4	0,50%
Најамни радници, слуге и други — — — — — —	61	7,73%
Ученици — — — — —	30	3,80%
Студенти — — — — —	8	1,01%
Просветни радници — —	15	1,90%

Правници — — — — —	2	0,25%
Доктори — — — — —	1	0,13%
Техничари — — — — —	3	0,38%
Инжењери — — — — —	2	0,25%
Свештеници — — — —	2	0,25%
Трговци — — — — —	8	1,01%
Официри и подофицири	6	0,76%
Жандарми — — — — —	2	0,25%
Укупно:	789	
УКУП. ЖЕНА У ОДРЕДУ	19	2,40%
Укупно писмених бораца	694	87,95%
Самоуких — — — — —	52	6,59%
Неписмених — — — —	43	5,44%

ПОРЕКЛО БОРАЦА: Лесковац, Ниш, Параћин, Књажевац, Бела Паланка, Бабушница, Гацин Хан, Власотинце, Врање, Црна Трава, Грделица, Владичин Хан, Стари Бечеј, Прокупље, Горњи Милановац, Чачак, Алексинац, Војнић (Црна Гора) Подравска Слатина, Блашо на Корчули, Чучијући (Црна Гора), Пећ, Соко Бања, Хрватска Кореница, Бојник, Лебане, Титоград, Грачаница (Македонија), Скопље, Београд.

Од укупног броја бораца у Кукавичком партизанском одеду највише је било радника, затим земљорадника, ученика и студената. Ако се броју студената дода и 15 свршених матураната онда би били на трећем месту. Чињеница да је Лесковац био центар развијеног радничког покрета утицала је и на број радника у Одреду. Важан је и податак да је скоро изједначен број радника и сељака што је потврда правилне политике КПЈ. Старосна структура Одреда потврђује закључак да су омладинци чинили основну снагу Одреда. До 30 година било је 380 бораца или 80%. Кукавички партизански одред формиран је у Поречју, па је било и логично да је највећи број бораца 50,34% са тог подручја. Међутим, како је језгро Одреда потицало из Лесковца, 27,56% је било из Лесковца. Да је Одред покривао већу територију и ван општине Лесковац показује податак да је било 35 бораца из Власотинца и 52 из врањског краја. Територија на којој је деловао Одред била је настањена претежно Србима, па је зато 97,52% Срба. Током постојања Одреда чланова КПЈ и Скоја било је 96 или 20,24%. Код Бабичког партизанског одреда приказан је састав заједно са помоћним партизанскиим десетинама и народноослободилачким одборима. И поред тога 562 учесника је до 30 година старости односно 71,22%. Број учесника од 31 до 40 године се повећава, јер док је тај број у Кукавичком партизанском одреду износио 55 бораца, односно 11,60%, у Бабичком партизанском одреду је 164 односно 20,78%, што је и разумљиво зато што се ради и о саставу народноослободилачких одбора. Овај Одред је деловао на територији Бабичке горе што је утицало да на првом месту по броју буду земљорадници 57,79%, на другом радници 23,95%. Ако се овом проценту радника дода и број најамних радника као и других укупно 61 или 7,73% онда би број радника био 250. Интересантно је да је скоро подједнак број ученика и студената био и у једном и у другом одреду, као и да су на трећем месту по броју. Овај Одред обухватао је борце са много ширег подручја него Кукавички. Број чланова КПЈ и Скоја је такође био приближно једнак, укупно 93 односно 11,78%.

У оквиру ових питања потребно је истражити континуитет утицаја КПЈ на радничку класу Лесковца и околине, који профили радника су најпре били обухваћени партизанским одредима, какав је био њихов социјални положај, политичка свест и организованост током нарастања партизанских одреда. Праћење односа радника и сељака у одредима и осталим јединицама током НОР-а заслужује посебну пажњу. Такође је интересантно питање утицаја Партије на сељаштво, прихватање њене политике и промене у његовој социјалној структури. Ангажовање жена у НОР-у и учешће у партизанским одредима по свом подручју оптерећеним и патријархалним схватањима треба детаљније проучити. Интересантно је да је у обадва одреда био подједнак број жена. Утицај Партије на целом подручју био је исти. Али, структура омладине, социјални састав, начин мишљења, квалификација, прихватање политике Партије и друга питања заслужују посебну пажњу.

НАПОМЕНЕ:

1. Миливоје Перовић, Лесковац у рату и револуцији, Београд 1968, стр. 396.
2. Исто, стр. 25.
3. Мр Милица Бодрожић, Радничка класа Лесковца 1941—1944. године, „Лесковачки зборник“ XXI, Лесковац 1981, стр. 20—21.
4. Хранислав Ракић, Улога КПЈ и Скоја у организовању устанка у лесковачком крају 1941. године, „Лесковачки зборник“, XXI, Лесковац 1981. стр. 6.
5. Хранислав Ракић, Револуционарни омладински покрет лесковачког краја 1941—1945, Лесковац 1979, стр. 48—50.
6. Мр Милица Бодрожић, цитирано дело, стр. 24—27.

7. Милан Борковић, КПЈ као организатор НОБ (јануар—децембар 1943), „Токови револуције“, VIII, Београд 1972, стр. 34—35.
8. Хранислав Ракић, Револуционарни омладински покрет, стр. 47 и 96.
9. Милан Борковић, цитирано дело, стр. 176.
10. Хранислав Ракић, Револуцинарни омладински покрет, стр. 116.
11. Мр Стојан Николић, Лесковачки одред (јул 1941 — фебруар 1943), Лесковац, 1974, стр. 44; Стојан Николић — Хранислав Ракић — Јосиф Стефановић, Хронологија 1903—1945, Лесковац 1961, стр. 78 и 82.
12. Јован Манасијевић — Хранислав Ракић, Хронологија радничког покрета и социјалистичке револуције у јужноморавском региону 1903—1945, Лесковац 1979, стр. 108.
13. Мр Стојан Николић, цитирано дело, стр. 49—50 и 87—90.
14. Исто, стр .381—485.
15. Јован Манасијевић — Хранислав Ракић, цитирано дело, стр. 112.
16. Драги Стаменковић, Биографије бораца бабичког партизанског одреда, помоћних десетина и чланова НОО, рукопис.

Mr Živan Stojković

LA STRUCTURE SOCIALE, NATIONALE POLITIQUE ET LA STRUCTURE D'AGE DU DETACHEMENT DES PARTISANS DE LA REGION DE KUKAVICA ET DE BABIČKO

Dans l'historiographie de la Guerre de Libération Nationale on n'écrivait point jusqu'à présent sur la structure sociale, nationale, politique et celle d'âge des détachements des partisans qui luttaient sur ce territoire. Cet ouvrage représente le premieer essai systématique fait dans ce sens L'Auteur, se basant sur les données systematiques laisse voir que dans les détachements dès le commencement paysars, élèves, étudiants et ouvriers faisaient la majorité des combattants et qu'ils sont proches par leur détermination politique de l'idéologie du Parti communiste de Yougoslavie, c'est à dire que la plupart des combattants étaient des jeunes gens.

Драгољуб Ж. Мирчетић

Непријатељска штампа и пропаганда о устанку 1941. године на југу Србије (мај 1941— март 1942. године)

О непријатељској штампи, једном од најзначајнијих видова и средстава његове активне писане пропаганде за циљеве фашистичке идеологије, релативно мало се до сада писало, не само библиографски, већ и историографски. При томе је, међутим, у неким историографским радовима она обилато коришћена, најчешће веома критички, али без улажења у њену суштину и њене задатке, иако је она доприносила упознавању са политичким односима и представљала извор за датирање и објашњавање разних револуционарних акција. У скоро свакодневним и упорним настојањима окупатора и квислинга да у широке народне масе окупиране, али непокорене Србије протури своју идеологију и да народ одврати од партизана, народноослободилачког покрета (НОП) и народноослободилачке борбе (НОБ) уопште, непријатељска штампа је имала своје значајно место.

Због свега тога, овим релативно кратким освртом на непријатељску штампу и пропаганду и њено место у борби против устанка на југу Србије,[1] желе се приказати и анализирати они листови и часописи који су били намењени трајном утицању на НОБ и колико су они у томе успели, што је друго, исто тако важно питање о коме ће се још говорити, затим како су били примани од широких народних маса, да прикаже оне који су у њима веома активно сарађивали и активно се, с пером у руци, борили против сопственог народа и да се покуша завирити у садржину и мотиве тих листова и њихових сарадника.

ОРГАНИЗАЦИЈА И ЗАДАЦИ НЕПРИЈАТЕЉСКЕ ПРОПАГАНДЕ И ШТАМПЕ

О значају који је непријатељ придавао пропаганди и штампи већ у 1941. години, како би народне масе одвратио од устаничког покрета, речито говори и „Упутство број 3 Команде Југословенске војске у отаџбини“, објављено већ 7. новембра 1941. године, са потписом команданта те војске, пуковника Драже Михаиловића, у коме он захтева да се у сваком четничком одреду устроји обавештајно-пропагандни одсек, за чији састав предвиђа: Потребан број млађих људи, национално потпуно свесних који су при томе добри говорници и добри организатори. . . Задатак: Пропагандни рад, Што јача пропаганда, Контрапропаганда, Развијати националну свест народу и припремити га за борбу против главних непријатеља: Немаца, Италијана и Комуниста. Саветовати народ да се остави политичких трзавица и размирица, јер Само Слога Србина Спасава. . . указивати на то да су све партије а напосе комунистичка 20 година подривале нашу Отаџбину. . . Начин рада: држати говоре људима у одреду у свакој прилици, народу на зборовима као и у разним приликама. Читати разне народне песме из јуначке историје нашег народа. Растурати у народ националне књиге, летке и наше листове: „Слобода или Смрт“ и Дневни билтен „Видовдан“. . .[2]

Организујући масовну и високотиражну окупаторску и квислиншку штампу, непријатељске команде (управа) поставиле су тој и таквој пропаганди и штампи многобројне идеолошке, културно-просветне и друге циљеве, веома разноврсне с обзиром на то

где се пропаганда и према ком делу наше територије спроводила. Потпуно свестан великог утицаја и значаја сопствене пропаганде и штампе за величање његове војне силе и улоге фашистичке Немачке у светским збивањима, непријатељ (Немци и квислинзи) је већ од првих устаничких дана, па и првих дана немачке окупације наше земље 1941. године развио широко и разгранао систем и апарат штампе и пропаганде.

У наређењу команданта оружаних снага на Југоистоку (Командант Југоистока) од 1. маја 1942. године потчињеним командама за организацију командовања и управе на Југоистоку, сагледава се огроман немачки пропагандни апарат у окупираним земљама. Постоји Пропагандно одељење Југоистока са седиштем у Београду, које има и Пропагандни ешелон Србије ‚C' у Београду и Испоставу OKW[3] у Београду, које су имале углавном следеће задатке:

„а) Специјални војно-политички задаци OKW и команданта оружаних снага на Југоистоку. б) Пропагандно деловање на становништво окупираног подручја (штампа, радио, активна пропаганда међу становништвом плакатима, лецима, звучницима, позориштем итд. ц) Сарадња и обезбеђење јединица и ратне штампе у речи и слици. д) Цензура".[4]

Постојало је и пропагандно одељење (Ешелон) „С" за Србију, под командом капетана др Јулијуса Липерта и његовог заменика др Валтера Грубера, које је било непосредно потчињено опуномоћеном команданту Србије,[5] са задатком непосредног руковођења и надзора над целом немачком и квислиншком пропагандом и штампом.

Током немачке окупације наше земље (1941—1945), у Србији је излазило много окупаторских (немачких и бугарских) и квислиншких листова и часописа, са релативно високим тиражима, али како је предмет ове расправе само она штампа у којој се налазе подаци о народном устанку 1941. и на почетку 1942. године на југу Србије, то ће овде бити наведени, разматрани и анализирани само ти и такви листови и часописи, углавном по времену њиховог појављивања и улози и месту у непријатељској пропаганди против устанка.

Већ од првих дана немачке окупације наше земље, капиталистичка штампа у Србији се потпуно распала, али затим и брзо уклопила у „нови европски поредак" Адолфа Хитлера и постала верни и веома активни слуга фашистичке идеологије. О тим данима пише и Вук Драговић, историчар српске штампе између два светска рата: „А штампа, јавна реч, како се она у свему томе понела? Онако како је једино и могла да се понесе, капиталистички по суштини, грађански по имену, ослонац краљевске власти, велики листови су се утопили, главачке, заједно са својим капиталом, у сулудој трци да своје капитале спасу, у окупациону штампу, у целости и без остатка. . . "[6]

Основни пропагандни задаци квислиншке штампе и њена основна оријентација били су „да величају улогу и успехе фашистичке Немачке и сила Осовине уопште у другом светском рату. Поред тога, квислиншка пропаганда требало је да послужи као моћно средство преко кога би се утицало на становништво да што ревносније извршава уредбе и наредбе немачких окупационих власти. Другим речима, квислиншка средства информисања требало је да популаришу сарадњу са окупатором и она су имала јаку подршку из центра Гебелсове пропаганде у Берлину. Друго је питање колико су свакодневне лажи, објављиване преко радија, штампе, летака, прогласа и других пропагандних материјала, утицале на становништво. . . "[7]

Иако су Милан Недић и његови министри редовно и нападно истицали да је главни задатак „државне пропаганде", значи и штампе да обавештава становништво о најважнијим збивањима у свету, чињеница је, ако се погледају написи у њима, да је борба против комунизма, НОП у Србији била увек у првом плану, трећа страна „Новог времена" била је увек посвећивана тој и таквој борби.

БИБЛИОГРАФСКИ ПОДАЦИ О НЕПРИЈАТЕЉСКОЈ ШТАМПИ КОЈА ЈЕ ПИСАЛА О УСТАНКУ 1941. ГОДИНЕ НА ЈУГУ СРБИЈЕ

Речено је већ да се у овој расправи ради само о листовима и часописима који су 1941. и на почетку 1942. године писали о устанку на југу Србије или су доносили вести и обавештења о том крају наше земље.

Окупаторска штампа

На територији Србије Немци су објављивали или ширили неколико сво-

јих листова и часописа у којима налазимо и податке о Јужној Србији. Ширили су свој лист **Стража на Југоистоку** (Vacht im Südosten), који је издавала Пропагандна чета 690. из Команде Југоистока, а та иста „Пропагандна чета 690. ставља повремено на располагање „Донау Цајтунгу" (Donau Zeitungen — Дунавске новине п. а.) отиске, односно копије својих извештаја који, сходно наређењу OKW долазе у обзир за непосредно коришћење у Донау Цајтунгу. Цензура ових прилога спада у надлежност Пропагандног ешелона Србија."[8]

Наредбе немачког команданта Југоистока и Опуномоћеног команданта Србије штампане су и објављиване у два службена листа, а одатле су прештампавани у квислиншкој штампи. Били су то немачки листови: **Службени лист Опуномоћеног команданта за Србију** (Verordnungsblatt des Militärbefehshabers Srbien) **и Службени лист за окупирану Југословенску област** (Verordnungsblatt für das besetze Jugoslavische Gebiet). На територији Србије Немци су ширили и свој илустровани часопис **Сигнал**, велики европски илустровани часопис на српском, штампан ћирилицом у коме су чланци са фотографијама о успесима немачке војске на Источном фронту, а касније је доносио и репортаже са југословенског ратишта из борби са јединицама НОВЈ.

Ширен је такође и лист **Антикоминтерна,** штампан у Берлину, специјално издање намењено окупираној Србији, **Београдске новости** (Belgrader Nachrichten), који је лист издавао Пропагандни одсек (ешелон) Србија „С" у Београду и већ поменуте Дунавске новине (Donau Zeitungen), нови и велики дневни и економски лист за Југословенску Европу, штампан и излазио у Београду, а излазили су и неки други листови и часописи.[9]

За војнике и старешине 1. бугарског краљевског окупационог корпуса, немачко Службено место (Dienststelle) 40933 у Београду (Нишу) издаван је лист **Устремја,** под уредништвом Васила Сеизова, познатог бугарског шовинистичког новинара, а за припаднике белогардејског Заштитног корпуса, Немци су издавали **Vjedomosti ohranoi grupi,** под уредништвом професора др Евгенија Меснера.

Квислиншка штампа

Немци су од првих дана окупације наше земље узели сву штампу и пропаганду у своје руке и веома тешко су је у почетку препуштали квислинзима. Већ 17. маја 1941. године у Србији су донете „Наредба о забрани рада и оснивању удружења" и „Наредба о обавезном пријављивању штампарских и умножавајућих справа", којима су биле предвиђене и строге казне, све до смртне казне за прекршиоце ових наређења.[10] После десетак дана донета је и „Наредба о забрани слушања емисионих станица",[11] да би већ средином јула исте године била донета и „Уредба о штампању књига и списа", којом је било предвиђено да све молбе за штампање књига и списа на територији Србије имају се достављати Пропагандном одељењу (Ешелону „С") код војног заповедника Србије и да је за издавање ових дозвола једино надлежан капетан др Јулијус Липерт, који је у томе имао дискреционо право за одобрење или за њихово одбијање.[12]

Међутим, већ од маја 1941. године, Немци одобравају у Србији покретање дневног листа Ново време; било је то у ствари обнављање предратног листа Време, у власништву „Српског издавачког предузећа", а.д., Београд.[13] Први број овог квислиншког листа, чији је главни одговорни уредник био Предраг Милојевић, предратни шеф Пресцентра (државне установе краљевске владе), а затим др Милош Младеновић, изишао је већ 16. маја 1941. године.[14] Понедеоником „Ново време" није излазило, већ **Понедеоник-Ново време**, чији је први број изишао 17. августа 1941. године.

Стални сарадници „Новог времена" из ових наших крајева били су углавном: Антоније Петровић, из Беле Паланке, Јовица Момчиловић био је дописник из Соко Бање, дописник овог листа из Ниша био је најпре неки П. Б., који се веома вешто чувао, јер се никада није потписивао пуним именом, а затим Милан (Марко?) Симић, из Ниша, и **Славко Грујић** из Алексинца и др.[15] Сви су они веома ревносно извештавали о развоју „комунистичке опасности" и у овом крају, бестидно су лагали и у својим чланцима се искрено и еуфорично радовали сваком успеху добровољачких и четничких јединица у борби против партизана. Несумњиво најактивнији међу њима био је Славко Грујић из Алексинца, који се јављао скоро у сваком броју „Новог времена", његови су написи пуни беспримерне мржње на све што је партизанско и слободарско,[16] а за њиме не заостаје много ни М. Симић из Ниша. Као по-

себни, специјални дописници „Новог времена“ са терена, најчешће из Јабланице и лесковачког краја јављају се неки Ал. Милић, а из Топлице неки В. С. из Прокупља и неки Ст. Живковић а из Ниша се често јавља неки М. Б. Поповић.

Осим „Новог времена“, најтиражнијег квислиншког листа, у Србији су током немачке окупације излазили и многи други квислиншки листови у којима је много, на непријатељски начин писано и о устанку на југу Србије. Први међу њима, такође дневни лист, био је и **Обнова**, чији је први број изишао већ 6. јула 1941. године, под главним уредништвом Станислава Кракова. У листу има много антикомунистичке и антипартизанске садржине. Мада се њен главни уредник ограђивао да то није „Љотићев лист, али да „Обновин“ главни уредник Љотића цени и поштује“, био је то љотићевски, фашистички лист.

Војним питањима у листу „Обнова“ бавио се професор Еуген (Евгеније) Меснер, белогардејац који је под псеудонимом „Вегецијус“ активно сарађивао и у „Новом времену“. Лист „Обнова“ прештампавао је многе чланке из „Новог времена“, а његови главни сарадници из ових наших крајева били су већ поменути Милан Симић из Ниша, затим неки У. У. из Лесковца, чији ближи подаци нису утврђени, па овде већ поменути Славко Грујић, љотићевац из Алексинца, и неки други.

Био је ту и **Билтен српских националних четника,** који је излазио само краће време и био изразито против НОБ и борбе против Немаца уопште. У првом његовом броју стоји и следеће: „Нисмо нападали окупаторску војску, јер смо верни и послушни војници Краља Петра, чија нам је Врховна Команда наредила да борбу обуставимо. . . Неки људи (комунисти) па чак и неки четници . . . говоре како народ треба устанком против Немаца ослободити. Хајде да видимо да ли је то могуће. . .“[17] Закључак је, разуме се, да није могуће и да је свака борба илузорна.

Љотићевски недељни лист **Наша борба,** чији је главни уредник био Ратко Парежанин, истакнути припадник и организатор политичке фашистичке организације Димитрија Љотића „Збор“, поборник фашистичке идеологије, чија је сарадња са немачким фашизмом датирала још из периода Краљевине Југославије.[18] Један од истакнутијих сарадника овог листа, из Алексинца био је и професор Јован Барјактаревић, васпитно публицистички повереник 12. српског добровољачког одреда“,[19] а сарађивали су и капетан Бранко Гашпаревић, командант 12. добровољачког одреда из Алексинца, и љотићевац Славко Грујић, из Алексинца, а најактивнији сарадници овог листа из Ниша били су М. Симић, иначе дописник „Новог времена“ и „Обнове“, и познати љотићевац Душан Пејчић, један од предратних организатора „Збора“ у Нишу.

Иако је излазио релативно кратко време, само неколико бројева, и квислиншки лист **Народне новине,** објављиван у Београду, стигао је да изнесе много пропагандних измишљотина и лажи о партизанској борби. У београдском **Полицијском гласнику,** органу Недићевог Министарства унутрашњих послова (МУП), Српске државне страже (СДС) и Специјалне полиције, доношена су углавном наређења и расписи против НОБ и објављиване многобројне потернице за истакнутим комунистима, партизанима и родољубима уопште.

ПИСАЊЕ У 1941. ГОДИНИ

Од окупатора програмирана на изразито антикомунистичку и антинародну делатност и окупаторска и квислиншка штампа су већ од 22. јуна 1941. године започели штампањем ванредних бројева у којима су објављени и други чланци, образложење и говор Адолфа Хитлера и других нацистичких главешина о почетку рата између Немачке и Совјетског Савеза.[20] Сваки наредни број сваког од квислиншких листова и часописа пун је пропагандних лажи, вести и чланака о војним успесима немачке војне силе против Црвене армије и савезничких војски. Истине ради треба рећи да је тих јунских и јулских дана 1941. године мање чланака квислиншких новинара, а далеко више је званичних вести и материјала из немачке пропагандне машине, мада је веома приметно искрено одушевљење квислиншких чланкописаца тим немачким успесима, они већ виде и „коначан пораз Совјетског Савеза и уништење његове Црвене армије“.

На први чланак (вест) о догађајима у Јужној Србији у квислиншкој штампи наилазимо већ 13. јула 1941. године када је објављено прво „Саопштење о стрељању 13 комунистичких функционера“, међу којима су били и Видак Марковић, Владета Поповић, Алексан-

дар Стојановић Шпанац, Димитрије Стојиљковић Мита и Живота Бошић, сви из Ниша,[21] а истог месеца објављена је и немачка „Уредба о предаји оружја", која је имала важност за целу Србију.[22]

После успешне акције омладинаца Александра Војиновића из Мирнице, на немачке официре и војнике у нишком хотелу „Парк" (Soldatenheim), 3. августа 1941. године,[23] квислиншка штампа објављује проглас бана Моравске бановине Милана Костића о овој партизанској акцији, а затим да и „Нишка општина даје 100.000 динара ономе ко открије атентатора на хотел „Парк".[24]

Ових дана јављало се и о томе да је у Нишу ступио на снагу нови полицијски час којим се грађанима, без посебних дозвола, забрањује кретање од 20 часова до 4 часа,[25] да би се после неколико дана јављало и о диверзантским акцијама партизана на саобраћајним објектима: „Није никаква тајна да су последњих недеља учестали случајеви саботаже изражени у покушајима оштећења или у самим актима оштећења саобраћајних објеката. На те саботаже немачка власт је одговорила смртним казнама. Према томе Немци нас свакако неће спречавати ни у самоубилачким подухватима, ако ми будемо сматрали и даље да су ти подухвати у нашем интересу".[26]

Августа и почетком септембра 1941. године, када се и у Јужној Србији већ распламсавао општенародни устанак против немачких окупатора, квислиншка штампа је скоро потпуно заокупљена крупним догађајима и борбама партизанских одреда у западној Србији, па објављује мање више кратке и спорадичне вести, нема дужих чланака ни написа из Јужне Србије. Тако се поред осталих вести објављују оне о великом броју избеглица из других крајева Југославије, па се наводи да их у Нишу има већ преко 20.000,[27] затим вест о убиству среског начелника Ошавковића у Алексинцу, кога су убили партизани Озренског одреда, 18. августа 1941. године,[28] при чему је новински репортер Славко Грујић веома детаљан у описивању тог догађаја.[29] Објављен је и „Проглас војводе Косте Пећанца четницима и српском народу" после познатог састанка Пећанца са гестаповцем Краусом код Плочника,[30] а 30. августа исте године објављена је и вест, а затим и чланци о образовању квислиншке владе генерала Милана Недића.[31]

Крајем августа 1941. године Немци из зајечарског гарнизона извршили су страховити злочин над грађанима Алексинца и околине, побивши неколико Јевреја, затим очева и родитеља истакнутих партизанских руководилаца и попалили им куће,[32] квислиншка штампа је и овај безумни акт немачке војске покушавала да оправда, називајући то казном за „поступке комуниста". Септембра исте године штампа је објавила и Недићеву „Уредбу о преким судовима оружане силе у Србији".[33]

Као прву већу вест из ових крајева квислиншка штампа је објавила борбу између четника и партизана Топличког НОП одреда у Горњој Драгуши, 18. септембра 1941. године, у којој су партизани убили једног, а три четника су тада партизани заробили[34] и већ одмах су лагали, објављујући неке своје податке о погинулим партизанима.[35] Измислили су и неку борбу код Бојника,[36] да би нешто касније јављали о хапшењу неких партизанских сарадника. Ухапшен је Радојко Илић Баја, ташнер из Претрешње код Блаца, који је тих дана пошао у партизане, квислинзи су о томе и даље лагали као о неком партизанском старешини и о некој борби,[37] а затим су измислили и борбу Лесковачког одреда код Турековца.[38]

У дводневним жестоким борбама које је Топлички НОП одред водио у времену од 12. до 14. октобра 1941. године, партизани су потпуно разбили велике концентрације четника Косте Пећанца на планини Пасјачи, при чему је заробљено 130 четника, десет их је погинуло, а двадесетак их је рањено, убијен је четнички војвода Бањац, а главни војвода Коста Пећанац побегао је са планине главом без обзира. Партизани су запленили 100 пушака и један пушкомитраљез.[39] Суочена са овако тешким поразом четничких одреда у борби са партизанима квислиншка штампа је пожурила да га покрије својим лажним и пропагандним измишљотинама намењеним Србији, не обазирући се на народ у Топлици који је знао праву истину о овим борбама. Квислинзи су писали: „У огорченој борби која је трајала два дана четници су успели да ову банду потпуно разбију, тако да су се њени остаци распршили на све стране. На месту борбе остало је 42 леша убијених комуниста док их је неколико живих ухваћено".[40]

Тих устаничких дана 1941. године, уосталом као и току целог народноос-

лободилачког рата, пред партизанским и народним судом суђено је појединим контрареволуционарима и квислинзима који су се већ били истакли доушништвом код окупатора и верном службом Немцима. Они су осуђени на смрт, најчешће на захтев народа и стрељани су. У непријатељској пропаганди и штампи они су најчешће описивани као мученици „за народну ствар", а њихова ликвидација обично приказивана као садистички злочиначки акт партизанских старешина, посебно политичких комесара, на које је квислиншка штампа била посебно „озлојеђена" и који су „у највећем броју случајеви били Јевреји или Цигани..." У упорним настојањима да обезвреде партизане и њихове руководиоце, једине и истинске борце за народну слободу, немачки и квислиншки чланкописци су у свакој вести или чланку и са ових фронтова масакрирали политички и морални лик партизана. Народу је било јасно ко је какав и то је доводило до беса квислиншке пропагандисте, па су недела четника и добровољаца покушавали да припишу партизанима. Тако је и у том тону приказано и суђење издајницима у лесковачком крају: „Мештани села Црковице, мајор Душан Борђевић, из села Дрђевачки Чифлик, Благоје Стаменковић из истог села и пешадијски наредник Славко Грујић из Грденице. . ."[41]

Добро је за историографију НОБ и у овом крају Србије, што се у квислиншкој штампи често помињу контрареволуционарне војне снаге и њихове старешине, с обзиром да се у сачуваним и нашим документима помињу највише само они крупнији ратни злочинци против сопственог народа. Ови су подаци посебно важни за оно што се непотребно и недозвољено често назива локалном историографијом, јер се при историографском наводњењу крупнијих оружаних снага контрареволуције и њихових виших команданата заборавља да су непосредни извршиоци ратних злочина на терену биле обично ниже старешине, о којима нема увек довољно података. Стављајући увек на прво место злочиначку активност виших старешина и органа квислиншких јединица и власти, не смеју се испустити из вида и они командири водова и чета, често и појединци војници, затим полицијски писари и не тако ретки доушници, а много података о њима налази се баш у квислиншкој штампи.

Тако се у једном чланку констатује да су четнички одреди Косте Пећанца из Јабланице ушли у Лебане и наводе се подаци о четничким војводама,[42] затим подаци о новој општинској управи у Нишу на чијем је челу стајао Богдан Кнежевић,[43] о „новој фашистичкој омладини"[44] или о скупу 230 учитеља из Ниша међу којима се налазе и неки организатори покрета привржености Милану Недићу и његовој борби против комуниста и партизана,[45] као и она акција у Нишу о организовању грађанске страже, сходно немачким наређењима и са „главним задатком да се свим средствима бори против комуниста и осталих бандитских организација и да чува ноћне straже по улицама Ниша".[46] Овде ће бити наведени и други примери оваквих чланака и вести, углавном по хронологији њиховог објављивања, као и она од 20. новембра 1941. године у којој се јавља да је 12. добровољачки одред био у Нишу на путу за Јабланицу и да је извео параду пред немачким Фелдкомандантом у Нишу[47] или о формирању Првог добровољачког (читати: љотићевски) одреда.[48]

Суочен са бројним нарастањем партизанских ослободилачких одреда на југу Србије и њиховим свакодневним и веома успешним акцијама против окупатора и његових војних и привредних објеката, непријатељ предузима борбене подухвате, углавном квислиншким војним снагама од октобра до краја децембра 1941. године. Квислиншка штампа тих дана пуна је вести и чланака о тим борбама, у којима су партизани „стално уништавани". У тим борбама „партизани гину на стотине", а тек ретко и веома срамежљиво се признају и сопствени губици.

Хронологија тих чланака и вести са југа Србије могла би изгледати овако: већ 27. октобра јављало се о партизанској акцији Лесковачког одреда за ослобођење Вучја, наравно са пуно лажи о разузнаности партизана[49], мада су у народу овог краја Србије остала веома жива сећања на веома добро организовано извлачење плена из ове фабрике и из Вучја уопште, сем што су после одласка партизана сељаци из неких околних села упали у Вучје и „односили све што им је пало под руку. Настала је стихија која је била резултат револта, дуго експлоатисаног сељаштва, које је тада не само односило, него и уништавало све на шта је наилазило, светећи се на тај начин експлоататору".[50]

Тих новембарских дана 1941. године, кроз целу квислиншку штампу, протурен је један пасус штампан црним масним словима, у коме су новинари отворено хушкали против партизана и свог народа: „До кога је кривица? Ако не можеш да обиђеш своју фамилију у провинцији, кривица је до комуниста, јер они отежавају нормалан саобраћај“.[51] Затим се јављало о партизанској акцији Сврљишко-нишавског НОП одреда за ослобођење Сокобање, којом приликом је суђено некалицини петоколонаша, који су стрељани на Озрену,[52] као и о трагичној погибији Озренског НОП одреда код сокобањског села Јошанице у борби против 11. оружаног одреда капетана Ничколе Анђелковића, у којој су партизани имали 30 погинулих и 11 заробљених бораца које су Немци све стрељали 5. децембра исте године у Житковцу,[53] као и ликвидацији неколико четничких војвода и четовођа на Сврљишким планинама[54] и о погибији два партизана Озренског одреда у Бањском Орешцу (Велимира Стефановића и Арсе Миладиновића),[55] Тих дана јавља се и о погибији два партизана који су у Лесковцу покушали да убију припаднике добровољачког одреда Михајла Оровића и десетара Јована Мандића.[56]

Затим се јавља о борбама код Лебана, које је водио потпуковник Илија Кукић и признаје погибија десетак добровољаца у борбама против партизана[57] и о „ослобођењу Лебана“ из партизанских руку и о борбама код села Пертате,[58] при чему се још једном бестидно лаже о великом броју погинулих партизана.[59] Тај исти, лажљиви репортер „Новог времена“ и специјални извештач „Наше борбе“, говори о измишљеном догађају када је један банатски добровољац из Банатског добровољачког одреда (љотићевског) кога су заробили партизани у околини Лебана, успео да им побегне и да натера у бекство четири партизана.[60]

Веома упорна су била пропагандна настојања квислинга (овог пута недићевци и љотићевци) и њихови узалудни покушаји да српски народ одврате од партизана и НОБ уопште. Већ компромитовани у очима народа као верне слуге окупатора, квислинзи су путем штампе, силом натурене народу, покушавали да дискредитују руководиоце НОБ и у овом крају Србије, приказујући, уосталом као и њихови немачки господари, да НОБ-ом руководе Јевреји, Цигани и пропали студенти, свесно заборављајући да је народ познавао партизанске руководиоце као своје најбоље и најпоштеније синове, једине истинске борце за народну слободу. Та непријатељска пропаганда била је плитка, њене лажи су биле толико очите да је читаоцима остајало само да се смеју, као што је онај чланак о „пљачкању манастира Св. Богородице“ од стране Бабичког НОП одреда.[61]

Колико су те лажи биле плитке, речито се види из једног чланка објављеног у „Новом времену“, који се овде наводи у изводима: „Воз који везује Лебане са Медвеђом (Ова железничка пруга никада није била изграђена у овом крају Србије, сем уколико чланкописац не заварава јавност са жичаром и вагонетима код рудника Леце—п. а.), дигнут је већ први дан у ваздух, а у исто време банде су пресекле пут од Лебана према Медвеђи. . . Аријеваца иначе у вођству (партизанског одреда п. а.) није било. Све су наређивали и финансирали Јевреји, којима, што је врло значајно нико од грађана не зна имена, док осталима знају занимања, порекло и прошлост. Лекар у болници био је такође Јевреjин, а исто тако и секретарица штаба, бивша учитељица... Од осталих интелектуалаца истицали су се неки студент Смајевић и Ратко Павловић, који је био у шпанском грађанском рату, Мирко Перовић, судски приправник, његов брат Миливоје, Воја Вуксановић, студент права и Раде Поповић, судски чиновник... Месец дана су вршили терор над грађанима Лебана (партизани су у ослобођеном Лебану били само неколико дана, а овде су дуже времена боравили четници Медвеђског одреда Косте Пећанца—п.а.) Неколико дана после ослобођења стигао је овамо Први српски добровољачки одред из Смедеревске Паланке. Одмах се приступило опсежној акцији да се и последњи бандити униште у овим крајевима, па је одред упутио своје чете према Медвеђи, Црном Врху и према селу Прекопчелици. Друга чета под командом четовође Светолика Максимовића, пошла је према Црном Врху. . . “[62]

Новембарских и децембарских дана 1941. године квислиншка штампа интензивно прати и борбену делатност Топличког партизанског одреда, такође са много измишљотина и лажи. Тако се јавља о акцији овог одреда при спаљивању општинске архиве у селу Орљане,[63] а затим се бестидно лаже и о борбама које је водио Топлички НОП одред при ослобођењу Блаца, 5. децембра 1941. године. Четници Косте Пе-

ћанца претрпели су овде велики пораз и имали много побијених и рањених, а партизани су имали само два погинула, од којих је Светислав Мирковић Ненад, студент из Мале Плане, био тешко рањен и од задобијених рана је умро.[64] Тих децембарских дана 1941. године квислиншка штампа је измислила и неке борбе против партизана на Пасјачи и „уништење комунистичког штаба[65] и погибију многих партизанских старешина, међу којима и Никодија Стојановића Татка и Војина Бајевића Вука.[66] Интересантно је истаћи да су ова два партизанска руководиоца 1941. и 1942. године неколико пута „гинула" на страницама квислиншке штампе.

НА ПОЧЕТКУ 1942. ГОДИНЕ

Војна и политичка ситуација у целој Србији, па и на југу Србије почетком 1942. године, била је веома тешка и по партизанске одреде и по НОБ у целости. Непријатељ (Немци, Бугари и квислинзи) у очитој је војној премоћи и са јасно испољеном тенденцијом ка офанзивним дејствима и на војном плану против партизанских одреда и са политичким циљевима далеко активније агитације и пропаганде против НОП. Све то комбинује са жестоким и веома суровим физичким терором против присталица и симпатизера НОП. У таквој ситуацији непријатељска (окупаторска и квислиншка) власт значајно место намењује и својој штампи, како би и она са своје стране допринела њиховим настојањима да одврате српски народ од народноослободилачке борбе и да га поврате на „пут мира и спасења српских глава и народа од самоуништења", како је то скоро свакодневно и готово хистерично, уз много претњи, захтевао генерал Милан Недић.

Напоредо са даљим развијањем НОБ и све интензивнијом борбеном делатношћу партизанских одреда на југу Србије, расло је и интересовање непријатељске пропаганде за овај крај Србије; новине су пуне чланака о борбеним окршајима квислиншких и партизанских јединица, о продорима Специјалне полиције у партијске и скојевске организације и о поновном „завођењу реда" на територијама које су дотле држали партизани. Интензивна је и непријатељска кампања путем штампе за приступање српске омладине владиним (добровољачким и оружаним) одредима, за одлазак омладине на ропски рад у Немачку и за њено окупљање у служби рада, организовану по угледу на исту такву службу у Немачкој, а несмањеном жестином настављена и мржњом испуњена агитација против Јевреја.

Речник квислиншке штампе (и окупацијске) и у току 1942. године остао је исти као и протекле 1941. године. Овде бисмо се задржали само на неким речима из те штампе, најкарактеристичнијих за ову нашу расправу. И даље се партизани називају „бандитима", „комунистичким бандитима" и слично, чиме се покушава изобличити лик истински народног борца за слободу, али се извршава и директива Гебелсове пропаганде о томе да у Југославији не постоји неко посебно ратиште и да рат против Немаца не води регуларна војска, већ да су то појединачни или групни препади на усамљене немачке војнике и на ограниченој територији. Проћи ће доста времена док немачка и квислиншка штампа почну исте да називају „јединицама" и „бригадама". У 1942. години и надаље именом „бандит" обухваћени су и припадници месних партизанских десетина и хапшени таоци, чиме непријатељ, из очите глупости, све више признаје масовни карактер НОБ.

По налогу штаба непријатељске пропаганде у квислиншку штампу уведен је и израз „ухваћен" и „предао се", уместо „заробљен". Мало, веома мало је било партизана и на југу Србије који су се предавали непријатељу, а још мање је било таквих случајева међу војним и партијским руководиоцима. У тешким и безизлазним ситуацијама, опкољени од далеко бројнијег непријатеља, партизани се нису предавали, они су се убијали задњим метком или бомбом. Па ипак неки су били и заробљени и непријатељ их је у већини стрељао или ретке отерао у концентрационе логоре и тамо убијао грозном смрћу. У непријатељској штампи употребљен израз „предао се" имао је двојаку психолошку и пропагандну намену. Пре свега требало је приказати како убрзано опада борбени морал код партизанских јединица и како је успешна непријатељска пропаганда, а друго, израз „заробљен" припада војнику које Немци нису признавали, већ је то израз пре намењен „одметнику од власти", „бандиту", „разбојнику" и слично, чиме се покушавало деловати најпре код неинформисаних и неуких људи. Оваква пропаганда није наилазила на плодно тло у српском народу који је сам врло брзо осетио ко су ствар-

ни бандити и ко служи окупатору, а ко се истински бори за народну слободу.

Праћење догађаја у Јужној Србији на почетку 1942. године далеко је ажурније, илустративније и богатије што је сасвим и разумљиво, ако се зна чињеница да је пажња непријатељског командовања после привременог потискивања наших јединица из западне Србије крајем 1941. године, била сада усмерена на југ Србије на који су, како је то квислиншка штампа лагала, „побегли многи комунисти из Ужица и Чачка", покушавајући и на тај начин да сведе НОБ само на поједине регионе и да сакрије масовност оружаног устанка против окупатора. Највише тих написа (у периоду јануар—март 1942. године) потиче из Јабланице и Лесковачког поморавља, са Озрена, са Сврљишких планина, из Топлице и Бабичког горја, али има и доста написа о борби квислиншких власти и Специјалне полиције против НОП у градовима овог краја Србије.

Дописи из Јабланице, Лесковачког поморавља и Бабичког горја

Већ почетком јануара 1942. године јавља се о борбама недићеваца против Лесковачког НОП одреда, при чему се наводи да је „Први српски добровољачки одред, под командом капетана Илије Мићашевића ишао правцем: Мала Грабовница, Тулово, а затим према Кукавици, па Чукљеник, Вучје, као и да су били у опустошеној вили Теокаревића у Вучју,[67] а јавља се и о „борбеном" кретању 4. добровољачког одреда из Лебана према Бучумету заједно са 11. јабланичким (оружаним) одредом капетана Бура Перовића.[68] И надаље се бестидно лаже о партизанима и наводе њихова „зверства" према народу, па се наводи исказ неког Владимира Станковића из Великог Трњана, који је ту и заробљен,[69] који је „изјавио да је нека Ружа из Лесковца убијала људе".[70] При навођењу облика партизанске штампе и пропаганде, маштa новинара Ал. Милића из „Новог времена" нашироко се размахнула: не само да лаже, он много и измишља, њему смета све, чак и „Зидне новине" партизана Кукавичког одреда „Шпанаца", како га он назива. Од неколико заплењених примерака зидних новина и једног поквареног радио апарата он је саставио целу новинску страну.[71]

Неки Л. О. из Лебана, 29. јануара 1942. године јавља: „Пре неколико дана Четврти добровољачки одред у сарадњи са Јабланичким (11. оружани —п. а.) одредом напао је комунистичке банде на сектору Лебане—село Прекопчелица—Царичин град—Михаилица—Оране—Бучумет... На месту сукоба остало је око 160 мртвих и рањених ..."[72] Ако се зна да је отприлике толико бораца тада било у оба партизанска одреда (Јабланички и Лесковачки), онда би то значило да су оба партизанска одреда већ овде била потпуно уништена, па се поставља веома просто питање противу кога су љотићевци и четници даље ратовали, јер извештаја о другим борбама са ова два иста одреда има и надаље, као што је онај о борби код Шишаве,[73] па код Лебана где су припадници 12. добровољачког и 2. владиног (недићевског) одреда „убили 34 комуниста"[74] и опет на Кукавици.[75]

Ако би се нешто, простим збрајањем „погинулих" партизана на југу Србије у 1941. и на почетку 1942. године покушало доћи до неког сумарног износа, на основу написа и вести из квислиншке штампе, наравно, дошло би се до оријентационе цифре од скоро 4.000 партизана, који број партизански одреди овог краја Србије тада нису достигли (сем ако се овде не укључе и припадници месних партизанских десетина) што би даље значило да су све војне снаге НОБ на овој територији „уништене" до краја марта 1942. године, па и далеко више. Толико о „истинитости" казивања квислиншких новинара: мислимо да је то довољно.

Средином фебруара 1942. године квислиншка штампа и надаље јавља о борбама против Јабланичког и Лесковачког НОП одреда, па каже да су се „Други добровољачки и Ветернички четнички одред кретали правцем: Велика и Мала Биљаница, Манојловац и Доња Слатина. . . да су убили 14, а ухватили 19 комуниста. . ."[76] Овде већ неколико пута поменути дописник Ал. Милић веома се извештио у „убијању бандита и комуниста", па тако на пример каже да је „од највеће банде у лесковачком крају (Мисли вероватно на Лесковачки НОП одред—п. а.), који је организовао Коста Стаменковић, од 500 комуниста остало свега 60",[77] што значи да је својим убојитим пером овога пута опет „усмртио" преко 400 партизана. О борбама против партизана Лесковачког одреда пише и љотићевска „Наша борба".[78] Јавља се и о борбама против Јабланичког НОП одреда у рејону Медвеђе, где су „Јабланички (11. оружани одред капетана Бура Перовића—п. а.) и четнички одреди очистили (скоро у

сваком напису постоји овај израз „очистили", а опет се о истој „банди" јавља и у следећем напису—п. а.) од комуниста село Газдаре, Леце и Црни Врх. . . "[79] Велика је и нескривена била радост квислиншког новинара, ту је радост преточио и у новине, објављујући дужи напис о херојској погибији Косте Стаменковића и о заробљавању Александра Јовановића Белке.[80]

Из тих мартовских дана 1942. године датира и један „сумарни" новински извештај о мартовским борбама у Јабланици и Топлици. У тим борбама у којима су са великим снагама учествовале и јединице 1. бугарског краљевског окупационог корпуса, непријатељ је веома јаким снагама покушао да уништи све партизанске одреде на левој обали Јужне Мораве у Србији, била је то тзв. мартовска пролетња непријатељска офанзива, али у томе и овога пута није имао одлучујућег успеха. Не успевши да уништи партизанске одреде, непријатељ је после ове офанзиве предузео жестоки физички терор над народом овог краја Србије, многе је људе побио, а многе је набио у затворе и интернирао у Немачку и у Норвешку.

Колико је непријатељу било важно да ова офанзива успе, види се и из чланка, сумарног прегледа који је објавио нама већ познати Ал. Милић (овога пута А. М.), наводећи да су у тој деветодневној, по њему „уништавајућој бици у Јабланици и Топлици" учествовали 1. 8. и 11. владин (оружани) одред, Добровољачки одред, затим четнички одреди: Козјачки, Реткоцерски, Брвенички и Лесковачки и да су борбе вођене у рејону Бучумета, Слишана, Орана и Црквица. У тим борбама је „побијено 140, рањено 180, заробили 120 и, предало се преко 800 комунистичких бандита" (опет округла цифра од 1240) и „предало се 800 мобилисаних сељака", а да је „погинуо само један поручник, три подофицира и 8 добровољаца и четника".[81] Лажући даље, квислиншка штампа је тада јавила да су „ухваћени бандити Раде Поповић, Спасоје Петровић, Милош Манојловић и други",[82] што је било нетачно, јер сем Спасе Петровића, кога су стрељали, ниједан од поменутих никада није био заробљен. Не познавајући организацију партизанских одреда на југу Србије, исти чланкописац Јабланички одред назива „Туларским" и као његовог главног организатора наводи Миливоја Перовића, а затим и Милију Радовановића, Вукосава Јанковића и браћу Борђа и Милисава Карапића.[83]

На прве вести у квислиншкој штампи о борбеној делатности Бабичког НОП одреда наилазимо у другој половини фебруара 1942. године,када се јавља о заробљавању неколико партизана из овог одреда: „Потере које су упутили владини одреди успеле су да ухвате комунистичке бандите Војислава Митровића, Тихомира Ракића, Тихомира Николића, Бранка Николића и Живка Павловића, све из Печењевца. Сви ухваћени бандити били су са оружјем у руци, па су због тога изведени пред преки суд, осуђени на смрт и стрељани. Вођа ове банде учитељ Радичевић успео је бекством да се спасе у друштву са три бандита па су за њима упућене нове потере".[84] Затим се јавља о „погибији 52 бандита из овог одреда",[85] а затим и много дужи чланак у коме се говори о погибији команданта одреда Обрада Лучића Милутина и бескрупулозна лаж „о побијених 300 Срба", које су „побили комунисти Бабичког одреда код манастира Света Богородица."[86]

Нишко подручје (Озренски и Сврљишки одред)

С обзиром на чињеницу да је Озренски НОП одред почетком 1942. године био подељен на четири партизанске групе (Нишка, Алексиначка, Сокобањска и Ражањска) и да су борбена дејства ових група била ограниченог обима, у квислиншкој штампи нема много чланака о њему, то су више вести и краћи дописи. Са нескривеним одушевљењем, љотићевац Славко Грујић јавља о погибији пет партизана овог одреда код алексиначког села Липовца у борби против 8. и 11. оружаног одреда,[87] као и о погибији Алексе Маркишића Павла, првог партијског руководиоца Озренског одреда и секретара Среског комитета КПЈ за бањски срез у неравној борби против 150 четника и недићеваца које је предводио потпуковник Филип Димитријевић, тада командант СДС у Алексинцу[88] и о заробљавању озренских партизана Драгољуба Петровића Тимошенка и Радослава Филиповића Горског, обојице из алексиначког села Јасења.[89]

У дужем чланку говори се о акцији Ражањске партизанске групе Озренског одреда у разоружавању сеоске квислиншке милиције у Вукашиновцу,[90] а затим је квислиншка штампа била испуњена написима о заробљава-

њу Јелене Леле Поповић, учитељице из Алексинца, борца Озренског НОП одреда и о погибији партизана Крстивоја Ристића из Веле Поља. Партизанка Лела Поповић имала је на саслушању херојско држање, љотићевском команданту Гашпаревићу је пљувала у лице. Не могавши од ње извући ни једну једину реч, стрељали су је 3. марта исте године испод Брђанке у Алексинцу. Свесни своје немоћи пред храбрим држањем партизана, љотићевци су исфабриковали једну „изјаву" Леле Поповић и објавили је у својој штампи.[91] Измишљена је и нека борба партизана и недићеваца код Ражња,[92] а затим је исцрпно јављено о стрељању Милорада Панића Миће и Бранка Бурића.[93]

На прву вест у квислиншкој штампи о борбеној делатности Сврљишко-нишавског НОП одреда на почетку 1942. године, наилазимо већ фебруара 1942. године, када квислиншки новинари јављају о борби овог одреда против 11. оружаног одреда капетана Николе Анђелковића, код Великог Крчимира у Заплању, у којој је погинуо само један партизан, командир чете Душан Трајковић Васа Рудар,[94] а квислинзи су јављали о „70 погинулих и 30 живих ухваћених бандита",[95] значи округло стотину, да се не муче при пребројавању „погинулих" и „ухваћених" партизана, а затим и о борбама овог одреда против припадника 5. добровољачког одреда капетана Марисава Петровића код Козја,[96] и то је све о овом одреду у прва три месеца 1942. године.

О борбама у Топлици

Несумњиво највише написа, вести и чланака о партизанском рату, у квислиншкој штампи 1942. и 1943. године има из и о Топлици, при чему је интересовање непријатељске штампе и пропаганде за овај крај сасвим разумљиво, с обзиром на континуирану и успешну борбену активност и политичко деловање Топличког партизанског одреда, посебно с обзиром на његову веома живу диверзантску активност на железничким пругама, пре свега на оној магистралној, Београд — Ниш.

У првом чланку о Топлици из 1942. године говори се надугачко и нашироко о борбама за Куршумлију, од 16. до 23. фебруара 1942. године, када су четници Косте Пећанца поново освојили ову варошицу од Косаничке чете Топличког НОП одреда. Констатује се да су погинули Вук Бајовић и Богиња Ристић „злогласна учитељица" (и данас су живи—п. а.) и неки Жакић (Милоје—п. а.) командир Расинске комунистичке банде и стрељан Цане Поповић".[97] Говорећи и о „комунистичким зверствима",[98] квислиншка штампа потпуно свесно прећуткује да су четници после поновног заузимања Куршумлије стрељали 23 заробљена партизана и преко 100 људи из ове варошице и околних села које су оптужили да су били партизански сарадници или само наклоњени комунистима, о чему је у својим званичним извештајима за Милана Недића писао његов полицијски инспектор Куновчић, и чак протестовао против овог нечувеног четничког терора.[99]

Квислиншки новинари неколико пута „потпуно разбијају" Топлички НОП одред, „банду учитеља Татка" (Никодија Стојановића Татка—п. а.), коју је овога пута на Чубури „разбио Нишки четнички одред капетана Милана Буквића",[100] затим јављају о погибији политичког комесара Видојевачке чете Топличког НОП одреда Љубинка Коковића Вујадина у Губетину, у борби са четницима Рашког одреда војводе Машана Буровића и о погибији студента Радета Борђевића из Прокупља (Заробљен, касније пуштен и онда стрељан од партизана) и његове жене Драгојле Веселиновић из Мале Плане (и данас живи).[101]

Квислиншка штампа ће још једном „уништити комунисте и њихов штаб на Пасјачи", којом приликом неће пропустити ни ову прилику да проспе гомилу лажи и измишљотина о националном и социјалном саставу партизанских одреда на југу Србије, уосталом исто тако као што је радила и 1941. године када је писала о нашим одредима у западној Србији. Штаб Топличког НОП одреда и „даље се састоји од Јевреја, Цигана, пропалих гимназиста и студената, недоучених интелектуалаца (ово смо, скоро реч у реч читали и о штабу Јабланичког НОП одреда—п. а.) и робијаша из митровачког затвора (намерно се заборавља казати да су то били политички „кривци", комунисти суђени по Суду за заштиту државе—п. а.) на челу којих се налазила „Манцика" проститутка из Прокупља. . ."[102] Из чланка о активности Трнавског четничког одреда под командом војводе Димитрија Танасијевића на Малом Јастрепцу и о борби са партизанима Малојастребачке чете Топличког НОП одреда у селу Азбресници, сазнајемо да је том приликом заробљена и Ана Флоријан Жилник, мајка народног хероја Конрада Жилника Слободана, тада коман-

данта Озренског НОП одреда: „Међу ухваћеним комунистима налази се и нека Ана Флоријан, која је била болничарка у комунистичкој чети. . .“[103]

О ХАПШЕЊИМА И ПРОВАЛАМА У ГРАДОВИМА

Када се ради о томе како је квислиншка штампа пратила НОП у градовима, онда треба рећи да је она то чинила на основу полицијских и других званичних извештаја о хапшењима родољуба и комуниста и мора се истаћи да је при томе била веома ревносна, испуњавајући скоро целе странице тим материјалима. Исто тако је ревносно доносила сва званична саопштења немачких власти о стрељањима родољуба.

Основно квислиншко гласило за праћење живота комуниста и родољуба био је „Полицијски гласник“, часопис који је излазио по потреби, понекад и на десетак дана у Београду, и доносио углавном полицијске потернице, мада је одласком великог броја комуниста из села и градова у партизанске одреде та пракса била сведена на далеко мању меру. Прве полицијске потернице у 1941. години односе се на Недељка Вељовића, жандармеријског наредника из топличког Сувог Дола, који је тада већ био у Топличком одреду, мада се он у овој потерници тражи „због убиства“ и за Никодија Стојановића, који је тада био политички комесар Топличког НОП одреда, за кога се каже: „учитељ, родом из Старе Божурне, среза добричког, побегао из болнице, одговара као комуниста“.[104] На листи потерница из ове године налазе се и Богдан Дамњановић, студент технике из Ниша,[105] и Светислав Мирковић, студент медицине из Топличке Мале Плане,[106] који је већ погинуо у борбама за Блаце.

На полицијске потернице за комунисте са југа Србије у 1942. години налазимо тек у августу исте године, најпре за Драгослава Петровића, официра из Ниша (тада био командант Расинског НОП одреда), за Славољуба Петровића, студента из Ниша, и Живорада Петровића, „студента из Лесковца, побегао из болнице“,[107] затим за Милорада Диманића, столара из Власотинца, Вељана Стојиљковића, студента права из Грделице, као и за велику групу партизана из Косанице, међу којима су били и Сафет Куленовић, Славко Томљеновић и Вељко Војиновић, сва тројица геометри из Куршумлије, затим Љубица Милетић, ученица из Куршумлије, Ратомир Андрић, земљорадник из Свињишта, Драгомир Пендић, ђак из Бака, Радосав Бојовић, земљорадник из Трна и Драго Драгојевић, земљорадник из Приштине, био избеглица у Косаници,[108] који су сви већ били борци Топличког НОП одреда.

Октобра исте године, „Полицијски гласник“ је пун потерница за родољубима са југа Србије и све их назива „комунисти одбегли у шуму“. У првој потерници овог месеца налази се група родољуба из Лесковца и околине: Војислав Ристић, чиновник из Лапотинца. Милоје Лазаревић, свршени матурант из Бучумета, затим Боривоје Симић, железнички чиновник, из Грделице, затим Бранислава Стефановић, ученица, Владимир Јовановић, лимарски радник, Јован Цекић, студент, Нада Стојановић, радница, Слободан Цекић, студент, Ђорђе Стаменковић, столарски радник, Видосава Стаменковић, домаћица, Благоје Николић, столар (тада био у јединицама поред Врховног штаба НОВ и ПОЈ), сви из Лесковца, затим Миодраг Миленковић, студент из Шишаве, Војислав Митић, фабрички радник из Братмиловца и Ђира Михајловић, студент из Винарца,[109] био је то Кирил Михаиловски, тада већ легендарни „Грујица“, командант одреда на Јастрепцу.

У следећим потерницама помињу се Душан Пуђа, радник из Сремске Митровице, живео у Нишу, уз чији је опис приложена и слика,[110] био је он тада секретар ОК КПЈ за нишки округ, а затим и потерница за много имена међу којима су из Топлице били: Трајко Јовановић, ђак из Трбуња, Радош Јовановић, професор из Трбуња, Мирослав Марковић, зв. Кобац, земљорадник из Драгуше, Јован Јовановић и Бошко Јосовић, обојица земљорадници из Сварче, затим Србољуб Вуксановић, звани Ицко, радник завода „Обилићево“, Славољуб Вуксановић, звани Јајко, питомац ваздухопловства, и Обрад Лазовић, трговачки помоћник, сва тројица из Блаца, затим Радојко Илић, ташнер из Претрешње, Илија Јовановић, ђак из Трбуња, а затим и Новак Мијушковић, ветеринар из Реткоцера и Милутин Милојевић, студент из Пирота.[111] У следећим потерницама из 1942. године налазе се и Јован Милошевић, фабрички радник и Богољуб Тренковић Радујевић, зидарски радник, обојица из Лесковца,[112] па потерница са сликама Миливоја Стевановића, новинара, и његовог брата Богдана Стева-

новића, професора, обојица из моравског Лознаца[113] и на крају за Олгом Цуверовић, зв. „Оља“ која има лажне исправе на име „Оливера Арсенијевић, домаћица“.[114]

Почетком 1942. године, на полицијску провалу у београдској партијској и скојевској организацији наставила се и она у неким градовима Јужне Србије, у Нишу, Алексинцу, Прокупљу, Белој Паланци и Лесковцу. Квислиншка штампа посвећивала је тим злочиначким актима београдске Специјалне полиције читаве новинске стране, доношене су слике ухапшених родољуба, придаване су им партијске и скојевске функције које они најчешће нису имали, величани су ови полицијски успеси као „ликвидација комунистичког покрета“ и увек се говорило и писало „сада је са комунизмом у Србији готово“. Ти чланци су за историографију НОБ југа Србије корисни из једног јединог разлога—јер дају податке о агентима Специјалне полиције и њиховим наредбодавцима, јер су квислинзи у својој заслепљености и вери у коначну победу фашистичке идеологије откривали све о овим ратним злочинцима. Чланци су иначе били пуни лажи, сви похапшени су приказивани као правокатори који су на полицији „певали све што су знали“, иако је историјски утврђено да је огромна већина похапшених чланова Партије и нарочито Скоја, упркос грозним мучењима којима је била подвргнута, пред класним непријатељем имала херојско држање.

Библиографија тих чланака и написа је мала и углавном следећа: крајем фебруара 1942. године јављало се о „откривању и хватању тајне комунистичке групе о Лесковцу“, којом је руководио Благоје Ристић, који је успео да избегне полицији,[115] а затим је истог месеца објављен чланак о хапшењу „лесковачког комунисте Миодрага Станковића“, затим Адема Мулаосмановића, Стојана Хаџи Тонића, Милана Младеновића, Миодрага Стефановића и Миодрага Стојановића, сви из Прокупља.[116]

Затим је, априла 1942. године, објављена серија дугих написа, који су заузимали и по неколико страница новина о фебруарским и мартовским хапшењима у Нишу, Прокупљу, Белој Паланци и Лесковцу. Тако се у првом од тих чланак јавља: „Било је много знакова да се у Нишу у последњих неколико месеци развија снажна комунистичка акција. Судећи по делима саботаже, по везама разних сумњивих личности из Ниша с левичарима у Белој Паланци, Прокупљу и Лесковцу, а поготово на основу исказа неких похапшених комуниста у престоници, Управа града Београда (У чијем је саставу била и Специјална полиција која је вршила хапшења—п. а.) посумњало се да се у Нишу налазе организовани комунистички форуми, па је пре два месеца (фебруар—п. а.) упутио тамо своје антикомунистичке органе. . . Последњом полицијском провалом утврђено је да су овде радили сви комунистички форуми: Окружни комитет Комунистичке партије Југославије, Месни комитет Комунистичке партије Југославије, Месни комитет Националноослободилачког фонда (Н. О. ф.), Месни комитет Савеза комунистичке омладине Југославије (С. К. О. Ј.) и посебан „Биро Железничке радионице“. . .[117] У другом чланку се говори о партијској и скојевској организацији у Прокупљу, Белој Паланци и Лесковцу.[118]

НЕПРИЈАТЕЉСКА ПРОПАГАНДА У КВИСЛИНШКОЈ ШТАМПИ

Целокупна пропаганда квислиншке владе генерала Милана Недића деловала је под руководством и управом Немаца, тако је било и са пропагандом четника, љотићеваца и других; оне су све у потпуности служиле немачким и квислиншким циљевима. У том смислу при Недићевој влади било је формирано одељење за државну пропаганду при председништву српске владе којим је руководио Ђорђе Перић са групом истакнутих присталица и слугу немачког окупатора. При округзима и срезовима били су образовани окружни, односно срески одбори за државну пропаганду, у које су биране „виђеније личности“.[119] Све облике и манифестације недићевске и окупаторске пропаганде, чији је основни циљ увек био „верна служба окупатору“ и „огорчена борба против комунизма“, против народноослободилачке борбе и партизана, непријатељска штампа је редовно пратила и пласирала на видним местима.

Већ 7. јануара 1942. године, у тзв. „Божићњем броју“, сви квислиншки листови су донели опширне чланке „о историјату Јеврејства и о његовом погубном утицају на човечанство“,[120] а фебруара исте године дужи чланак у коме „лесковачки комуниста Миодраг Станковић изјављује да цео српски народ је маленкост за марксистичку револуционарну партију“, при чему квис-

линшки новинар измишља и постојање неког „Савета војно-револуционарних комесара за Јужну Србију“, у коме су, по њему наравно, били: Бошко Бурић, студент из Јагодине, Ратко Павловић, Никодије Стојановић, Раде Борђевић и Марко Килибарда.[121] Потом штампа објављује да је у Лесковцу, 16. фебруара исте године, одржао пропагандни говор армијски генерал Јосиф Костић, министар пошта у Недићевој влади, а да је у Нишу говорио Б. Кујунџић, министар пољопривреде.[122]

Веома активни пропагандисти били су и представници и чланови пропагандних одсека, који су били формирани при сваком добровољачком одреду. Били су то љотићевци одгојени у фашистичкој идеологији, свим својим бићем уверени у коначну победу немачког фашизма и задојени беспримерном мржњом на све што је партизанско, комунистичко и родољубиво. Тако је објављен и говор који су на Буковој глави одржале старешине 1. српског добровољачког одреда, 8. подофицирског одреда и Козјачког четничког одреда, код села Калуђерице,[123] а затим и чланак о збору у Алексинцу, на коме су говорили Илија Ивановић, срески начелник, затим Мирко Живановић, шеф полиције из Ниша, „О улози Јевреја, комуниста и масона у припремању наше државне пропасти“, па командант српских одреда за округ нишки потпуковник Филип Димитријевић, а „По подне је одржано предавање за ђаке свих школа са темом „Штетан рад комуниста у српском народу“,[124] а затим и „Антикомунистички збор жена у Алексинцу“, на коме су говорили срески начелник Илија Ивановић и проф. Јован Барјактаревић, „васпитно-публицистички повереник 12. српског добровољачког одреда“,[125] тако да се само из ових чланака може видети читав план пропагандних предавања против „комунистичке опасности“.

Квислинзи су не једанпут били свесни потпуног неуспеха своје пропаганде у српском народу, али су то у то време ретко признавали. Један од тих ретких примера је и чланак из Лесковца у коме квислиншки новинар неувијено констатује даје „Лесковац комунистички“, да нико од грађана није поздравио добровољачке заставе“, када су ови одреди пролазили кроз ову варош.[126] Квислиншка штампа је ревносно пратила делатност пропагандног одсека 5. српског добровољачког одреда (командант Марисав Петровић, познати крволок из крагујевачког покоља 1941. године), који је тада био стациониран у Нишу. Објављено је да је командант Марисав Петровић, 10. марта 1942. године, говорио у кругу Железничке радионице у Нишу, а после подне одржан је састанак са ученицима виших разреда Гимназије у Нишу, на коме се говорило о антикомунистичкој опасности“.[127] Објављен је и чланак о просветном збору у Лесковцу, на коме је говорио начелник Министарства просвете Владимир Вујић.[128] И тако из дана у дан.

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

Историографска анализа садржине и циљева непријатељске штампе у односу на народноослободилачку борбу, чак само и у једном крају Србије, велики је и одговоран посао. Једним оваквим чланком тај посао се само започиње. Наставак капиталистичке штампе, основана већ у првим данима немачке окупације наше земље, непријатељска штампа је израз настојања окупатора и његових домаћих слугу да онемогуће оружани устанак и да не дозволе избијање новог ратишта у време када су Немци започели империјалистички рат против Совјетског Савеза.

Пропагандне задатке које су јој поставили окупатор и квислинзи штампа је ревносно извршавала, она је верно служила својим оснивачима и власницима, састављена од колаборациониста, људи спремних да служе окупатору, људи запојених фашистичком идеологијом, она се од првих дана ставила насупрот сопственом народу и његовим традиционалним слободарским тежњама и општенародном оружаном устанку против немачких окупатора.

Излажење многих квислиншких листова, са запажено високим тиражем у окупираној Србији, само је доказ више важности коју је окупатор придавао штампи као важном средству пропаганде с циљем да српски народ мирно прихватити и пљачкање наших природних и производних богатстава, да се упрегне у ратна кола фашистичке Немачке у рату који је водила против целог света, да без роптања слуша и извршава немачка и њихових домаћих слугу наређења и ту своју улогу та и таква штампа је играла веома ревносно. Што у томе нису постигнути никакви резултати ствар је друге студије, других разматрања.

Све ово што је овде наведено, макар само за 1941. и за прве месеце 1942. године и само за Јужну Србију, доказ

је да је непријатељска пропаганда у Србији била веома разграната, јака и нештедимице финансирана и да јој је окупатор поклонио велику пажњу. Непријатељска штампа и пропаганда уопште били су уједињени, сви су деловали јединствено по налозима и под руководством Гебелсове пропаганде; тренутни неспоразуми и спорови, чак и крајњи циљеви били су заборављени или потискивани у страну; сви су се оријентисали против сопственог народа и народноослободилачке борбе, уједињавали су се недићевски, љотићевски, четнички и сви други пропагандисти и новинари пред за њих једином и највећом опасношћу, пред народним устанком којим је руководила Комунистичка партија Југославије.

Овако интензивна пропаганда и штампа, иако неприхваћена од огромне већине српског народа, захтевала је појачани, смишљенији и масовнији идеолошко-политички рад партијско-политичких руководстава и партизанских штабова на разобличавању непријатељских лажи и фалсификата Народни борци су то чинили самом чистотом своје борбе и својим високо моралним примером, па је непријатељ у пропаганди имао све мање и мање успеха, његова пропаганда била је осуђена на пропаст.

Историја непријатељске штампе као вида његове пропаганде није написана, она је за сада у траговима, сведена на прикупљање библиографских података о листовима и часописима који су за време окупације наше земље излазили у Србији, али без анализе, а још мање синтезе тих података, а скоро никако на оцени става те штампе према народноослободилачкој борби. Непријатељска штампа као једно од огледала политичког, културно-просветног и економског живота у окупираној Србији, њен слугерански однос према својим немачким господарима и њена континуирана издаја интереса и тежњи сопственог народа није обрађена. Таква једна студија неопходна је историји НОБ и овог краја Србије. Овај чланак је само мали израз те неопходности.

НАПОМЕНЕ, ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Под појмом „Јужна Србија“ (административно, територијално географски и политички) треба у основи, у краткоме подразумевати територије бивших округа: лесковачки, нишки и топлички, касније и пиротски и врањски и део крушевачког, укратко, данашњи нишки и јужноморавски регион.

2. Архива војноисторијског института ЈНА, Београд (у даљем тексту: АВИИ), фонд ВК-Н-3 (Рег. бр. 5/1-1, кут. 12).

3. Врховна команда немачке војске (Das Oberkommando der Wehrmacht).

4. АВИИ, НАВ-Т-312, р. 466, сн. 8054791-81; Објављено у **Зборнику докумената и података о народноослободилачком рату народа и народности Југославије,** Београд (У даљем тексту: **Зб. НОР**), Том XII, књига 2, документат бр. 66 и **Зб. НОР,** XII/1-116.

5. „Уредба о штампању књига и часописа“, Београд, **Ново време,** 23. јули 1941, I, 67.

6. Вук Драговић, **Српска штампа између два светска рата, I,** Основа за библиографију српске периодике 1915—1945, Српска академија наука, Историјски институт, Београд, 1956, 7.

7. др Милан Борковић, **Контрареволуција у Србији,** Квислиншка управа 1941—1944., Књига друга (1943—1944), Београд, 1979, 273.

8. **Зб. НОР**, XII/2-66, стр. 372.

9. **В. Драговић,** н. д., 348, 351, 353, 356, 372, 360.

10. Београд, **Ново време,** 17. мај 1941, I, 2.

11. Бгд, **Ново време,** 3. јуни 1941, I, 19.

12. Бгд, **Ново време,** 23. јули 1941, I, 67.

13. **Време,** Београд, лист је био власништво једне веће групе радикалских политичара, који су га и основали, Акционарско друштво — „Штампа-Време“, А. д., Београд. Међу највећим акционарима налазили су се и чланови породице др Милана Стојадиновића, предратног председника југословенске владе, а пре свега његов брат др Драгомир Стојадиновић.

14. Бгд, **Ново време,** 16. мај 1941, I, 1.

15. **В. Драговић,** н. д., 355.

16. Славко Грујић, несвршени студент из Алексинца, предратни љотићевац, после рата ухапшен, суђено му пред народним судом и стрељан.

17. Народна библиотека, Београд, **Билтен српских националних четника,** Београд (Ваљево), 25. октобар 1941, I, 1, Објављено у већ поменутој књизи **В. Драговића,** стр. 348.

18. АВИИ, Нћа рег.бр. 1/1, кут. 98. Београд, **Ново време,** 7. септембар 1941, I, 107.

19. Славко Грујић, „Антикомунистички збор жена у Алексинцу“, Београд, **Ново време,** 9. април 1942, II, 286.

20. **Belgrade, Sonderausgabe Belgrader Nachrichten,** 22. јуни 1941, I, 2; Београд, **Ново време,** Ванредно издање, 22. јуни 1941, I, 36.

21. Бгд. **Ново време,** 19. јули 1941, I, ,63; **Обнова,** 6. јули 1941, I, 1.

22. Бгд, **Ново време,** 29. јуни 1941, I, 73.

23. **Зб. НОР**, XII/1-109, напомена број 4; АВИИ НАВ-Т-312, р. 425 сн. 8003096, АВИИ НАВ-Т-312, р. 425, сн. 8037756, АВИИ, фонд „Минхен“, 6, сн. 53—4 и АВИИ, Нда, рег. 62/1-кут. 26.

24. Бгд. **Ново време,** 14. август 1941, I, 87; **Обнова,** 14. август 1941, I, 35.

25. Бгд, **Обнова,** 2. август 1941, I, 25.

26. „Саботаже на саобраћајним објектима“, Бгд, **Обнова,** 5. август 1941, I, 27.

27. М. С., „Преко 20.000 избеглица у Нишу“, Бгд, **Обнова,** 26. август 1941, I, 45.

28. Драгољуб Ж. Мирчетић, **Озренски партизански одред,** Ниш, 1979, 46—48.

29. Славко Грујић, „Злочини комуниста. Убијен срески начелник у Алексинцу“, Бгд, **Обнова,** 26. август 1941, I, 45.

30. „Проглас војводе Косте Пећанца четницима и српском народу“, Бгд, **Обнова,** 29. август 1941, 48.

31. Бгд, **Обнова,** 30. август 1941, I, 49.

32. „Саопштење“, Бгд, **Обнова,** 2. септембар 1941, I, 51.

33. Бгд, **Ново време,** 10. септембар 1941, I, 110.

34. **Зб. НОР,** II/1-98; Историјски архив Ниша (ȕ даљем тексту: ИА Ниш), Микротека, мкрф. 2. докȕм. 377, 378.

35. М. Р., „Ȕ сȕкобȕ између четника и комȕниста ȕбијена два комȕниста, а три тешко рањена“, Бгд, **Ново време,** 19. септембар 1941, I, 118; „Национални четници отпочели борбȕ против комȕнистичких бандита“, Бгд, **Обнова,** 19. септембар 1941, I, 66.

36. И. Љ., „Ȕ сȕкобȕ између четника и комȕниста код села Бојника ȕбијена четири комȕниста“, Бгд, **Ново време,** 25. септембар 1941, I, 123; Ȕ. Ȕ., „Сȕкоб четника и комȕниста код Бојника“, Бгд, **Обнова,** 24. септембар 1941, I, 70.

37. „Четници разбили комȕнистичкȕ бандȕ на Јастрепцȕ и ȕхватили вођȕ банде Радојка Ивановића“, Бгд, **Ново време,** 30. септембар 1941, I, 127.

38. „Потера за комȕнистичком бандом ȕ Лесковцȕ“ (Село Тȕрековац), Бгд, **Ново време,** 1. октобар 1941, I, 128.

39. **Зб. НОР**, I/2-144; **Зб. НОР**, I/3-150; ИА Ниш, мкрф. 1/359, 360; **Хронологија СФРЈ**, Издање ВИЗ, Београд, 1964, 137, 138, 139; Светислав Савковић Јоца, **Топлица ȕ НОБ и револȕцији 1941—1942.,** Прокȕпље, 57—62.

40. Бгд. **Ново време,** 24. октобар 1941, I, 148.

41. „Разбојничке банде ȕбијајȕ и даље српске официре“, Бгд, **Ново време,** 28. октобар 1941, I, 151; Бгд, **Обнова,** 27. октобар 1941, I, 98.

42. Ȕ. Ȕ., „Четнички одреди ȕшли ȕ Лебане“, Бгд, **Обнова**, 24. септембар 1941, I, 70.

43. М. Симић, „Нова општинска ȕправа ȕ Нишȕ“, Бгд, **Обнова,** 22. октобар 1941, I, 94.

44. Дȕшан Пејчић, „Две омладине једног народа“, Бгд, **Наша борба,** 25. јанȕар 1942, II, 21.

45. „Скȕп од 230 ȕчитеља ȕ Нишȕ поздрављајȕћи председника владе, изјављȕје да покреће акцијȕ за свасавање српства“, Бгд, **Обнова,** 28. октобар 1941, I, 99.

46. М. Симић, „Организовање грађанске слȕжбе безбедности ȕ Нишȕ“, Бгд, **Ново време,** 20. новембар 1941, I, 172; Бгд, **Обнова,** 1. новембар 1941, I, 103.

47. „Добровољци ȕ Нишȕ“, Бгд, **Наша борба,** 7. децембар 1941, I, 14.

48. Бгд. **Обнова,** 8. октобар 1941, I, 82.

49. „Бандити ȕништили највећȕ фабрикȕ штофова ȕ Србији“, Бгд. **Народне новине,** 16. новембар 1941, I, 3.

50. мр Стојан Николић Јоле, **Лесковачки НОП одред,** Лесковац, 1974, 84, 85.

51. Бгд. **Понедеоник — Ново време,** 3. новембар 1941, I, 14.

52. Бгд. **Обнова,** 5. новембар 1941, I, 106.

53. „Ȕ Дреновој глави ȕбијено тридесет комȕниста“, Бгд. **Ново време,** 30. новембар 1941, I, 181; Бгд, **Обнова,** 9. децембар 1941; Бгд, **Обнова,** 29. новембар 1941.

54. Бгд. **Обнова,** 6. новембар 1941, I, 108.

55. Бгд. **Понедеоник — Ново време,** 1941, I, 21.

56. Д. Ш., „Ȕбијени атентатори на старешине добровољаца ȕ Лесковцȕ“, Бгд, **Ново време,** 6. децембар 1941, I, 186.

57. „Комȕнистичке банде разбијене код Лебана“, Бгд, **Ново време,** 18. децембар 1941, I, 196.

58. Ст. Живковић, „Лебане и околина очишћени од комȕниста“, Бгд. **Понедеоник — Ново време,** 22. децембар 1941, I, 21.

59. Ст. Живковић, „Код Лебана ȕбијено 110 бандита“, Бгд, **Понедеоник — Ново време,** 29. децембар 1941, I, 22.

60. Ж. Стефановић, „Подвизи једног добровољца“, Допис из Ниша, Београд, **Наша борба,** 21. децембар 1941, I, 16.

61. Р. М., „Комȕнистичка банда напада на женски манастир, пребија игȕманијȕ, пљачка имовинȕ манастирскȕ и напастȕје калȕђерице“, Бгд, **Обнова,** 1. новембар 1941, I, 103.

62. Ал. Милић, дописник са терена, „Лебане се опоравља после комȕнистичке страховладе“, Бгд, **Ново време,** 2. јанȕар 1942, II, 209.

63. „Комȕнистичка банда опљачкала општинскȕ касȕ“, Бгд, **Ново време,** 26. новембар 1941, I, 177.

64. **С. Савковић,** н. д., 90—96.

65. „Ȕништење комȕнистичког штаба на Пасјачи“, Бгд, **Ново време,** 23. децембар 1941, I, 200.

66. „Погибија комȕниста на Пасјачи“, Бгд, **Понедеоник — Ново време,** 29. децембар 1941, I, 22.

67. Ал. Милић, „Сатрвене разбијене банде ȕ Вȕчјȕ“, Бгд, **Ново време,** 6—10. јанȕар 1942, 212; Ал. Милић, „Сȕкоб са комȕнистима на Кȕкавици“, Бгд, **Ново време,** 13. јанȕар 1942, II, 214; Ј. Марȕшић, „Крај пљачкаша и кȕкавица из „Кȕкавичког одреда“, Бгд, **Наша борба,** 8. фебрȕар 1942, II, 23.

68. Бгд. **Обнова**, 24. јанȕар 1942.

69. **С. Николић,** н. д., стр. 160, Станковић није заробљен, он је враћен из Одреда и ȕхваћен код кȕће.

70. „Жена — комȕниста побила пет сељака“, Бгд, **Ново време,** 15. јанȕар 1942, II, 216.

71. Ал. Милић, „Партизанска штампа“, Бгд, **Ново време**, 22. јанȕар 1942, II, 222.

72. Л. О., „Велики пораз комȕниста ȕ Јабланици“, Бгд, **Ново време,** 30. јанȕар 1942, II, 229.

73. „Код села Шишаве разбијена банда“, Бгд, **Ново време,** 6. фебрȕар 1942, II, 235.

74. „Код Лебана побијено 34 комȕниста“, Бгд, **Ново време,** 11. фебрȕар 1942, II, 239.

75. „Планина Кȕкавица очишћена од бандита. Села ȕ подножјȕ одахнȕла после ослобођења од разбојничких пљачкаша“, Бгд, **Ново време,** 13. фебрȕар 1942, II, 241.

76. Ал. Милић, „Пораз комȕниста код Лесковца“, Бгд, **Ново време,** 13. фебрȕар 1942, 241.

77. Ал. Милић, „Распад највеће банде ȕ лесковачком крајȕ“, Бгд, **Ново време,** 26. фебрȕар 1942, II, 252.

78. Слободан Станковић, „Један дан борбе са „партизанима“, Вȕчје и Калȕђерац; Бгд, **Наша борба,** 8. март 1942, II, 27.

79. „Ȕспех борбе Јабланичког одреда са комȕнистима“, Бгд, **Ново време,** 3. март 1942, II, 256.

80. „Ȕхваћен бандит Јеврејин Давичо“, Бгд, **Ново време,** 28. март 1942, II, 278; Ал. Милић, „Бедан свршетак комȕнистичких вођа са Кȕкавице“, Бгд, **Ново време,** 8. април 1942, II, 283.

81. Ал. Милић (А. М.), „Десетодневна ȕништавајȕћа битка ȕ Јабланици и Топлици“, Страховити пораз комȕнистичких банди“, Бгд, **Ново време,** 29. март 1942, II, 279.

82. В. С., „Опкољени бандити“, Бгд, **Ново време,** 31. март 1942, II, 280.

83. В. С., „Организатори Тȕларског комȕнистичког одреда“, Бгд, **Ново време,** 9. април 1942, II, 280.

84. „Хватање бандита код Лесковца“, Бгд, **Ново време,** 27. фебруар 1942, II, 253.
85. „Побијена 52 бандита“, Бгд, **Ново време,** 17. март 1942, II, 268.
86. К. А., „Чишћење Суве планине и Бабичке горе, Тужна гробница 300 побијених Срба“, Бгд, **Ново време,** 3. април 1942, II, 283.
87. „Убијено пет комуниста код Липовца“, Бгд, **Ново време,** 22. јануар 1942, II, 222; Славко Грујић, „Код Липовца убијено пет и ухваћен један бандит“, Бгд, **Ново време,** 30. јануар 1942, II, 229; Бгд, **Обнова,** 21. јануар 1942, II.
88. „Побијена група комуниста у Алексинцу“, Бгд, **Ново време,** 19. фебруар 1942, II, 246; С. Грујић, „Убијен бандит Маркишић“, Бгд, **Ново време,** 22. фебруар 1942, II, 249; „У Соко Бањи убијен адвокат Алекса Маркишић, духовни вођа комуниста“, Бгд, **Ново време,** 26. фебруар 1942, II, 252.
89. Бгд, **Обнова,** 5—9. јануар 1942.
90. „Сукоб комуниста са сеоском стражом“, Бгд, **Ново време,** 26. фебруар 1942, II, 252.
91. „Ухваћена учитељица вођа комунистичке банде“, Бгд, **Ново време,** 3. март 1942, II, 226; „Стрељана учитељица комунисткиња“, Бгд, **Ново време,** 13. март 1942, II, 265; Ж. Ст., „Како је ухваћена злогласна комунисткиња“, говори командант 12. добровољачког одреда капетан Бранко Гашпаревић“, Бгд, **Ново време,** 19. март 1942, II, 270; Ж. Ст. „Исповест једне бандиткиње“, Комунизам је само фикција и за српски народ неприхватљив“, Бгд, **Ново време,** 21. март 1942, II, 272.
92. „Гоњење банди код Ражња“, Бгд, **Ново време,** 31. март 1942, II, 280.
93. Славко Грујић, „Стрељање убица среског начелника у Алексинцу“, Бгд, **Ново време,** 10. април 1942, II, 287.
94. Драгољуб Мирчетић и Велимир Костић, **Сврљишко—нишавски партизански одред,** Ниш, 1978, 154—156.
95. „Пораз Нишко—Бабичке комунистичке банде“, Бгд, **Ново време,** 25. фебруар 1942, II, 251.
96. „Разбијена комунистичка банда“, Бгд, **Ново време,** 18. март 1942, II, 269; „Хватање комунистичких бандита код Горње Гламе“, Бгд, **Ново време,** 29. март 1942, II, 279.
97. „Пасјача је очишћена од комуниста“, Бгд, **Ново време, 1942, II, 260; „Од Стојиловића до Пасјаче“,** Бгд, **Наша борба,** 22. март 1942, II, 29.
98. „Ужасна зверства бандита над националним животом“, Бгд, **Ново време,** 8. март 1942, II, 261.
99. Драгољуб Мирчетић, „Разматрање војно-политичких аспеката борбе за Куршумлију, фебруара—марта 1942. године“, Лесковац, **Лесковачки зборник,** 1970, X, 77—83.
100. „Разбијена банда учитеља Татка“, Бгд, **Ново време,** 13. март 1942, II, 265.
101. В. С., Погибија политкома Љубинка Коковића“, Бгд, **Ново време,** 15. март 1942, II, 267; В. С., „Даља акција чишћења Топлице“, Бгд, **Ново време,** 15. март 1942, II, 267.
102. В. С., „Проституткa на челу комунистичког штаба. Уништење комуниста на Пасјачи“, Бгд, **Ново време,** 15. март 1942, II, 267.
103. С. Грујић, „Акција Трнавског четничког одреда“, Бгд, **Ново време,** 17. март 1942, II, 268; „Чишћење Топлице од комуниста“, Бгд, **Ново време,** 8. април 1942, II, 285.
104. Београд, **Полицијски гласник,** 30. септембар 1941, 847.
105. **Исто,** 16. новембар 1941, 849.
106. **Исто,** 18. децембар 1941, 850.
107. **Исто,** 10. август 1942, 858.
108. **Исто,** 30. септембар 1942, 859.
109. **Исто,** 7. октобар 1942, 860.
110. **Исто,** 21. октобар 1942, 861.
111. **Исто,** 28. октобар 1942, 862.
112. **Исто,** 12. новембар 1942, 863.
113. **Исто,** 8. децембар 1942, 864.
114. **Исто,** 31. децембар 1942, 865.
115. „Ухваћена тајна комунистичка група у Лесковцу“, Бгд, **Ново време,** 26. феебруар 1942, II, 252.
116. „Признање лесковачког комунисте Миодрага Станковића, „Цео српски народ је маленкост за марксистичку револуционарну партију“, Бгд, **Ново време,** 4. фебруар 1942, II, 233.
117. М. Б. Поповић, „Управа града Београда похватала главне чланове Комунистичке партије у Нишу, Белој Паланци, Прокупљу и Лесковцу, „Ухапшено преко 150 комунистичких функционера и чланова“, Бгд, **Ново време,** 12. април 1942, II, 287.
118. М. Б. Поповић, „Подземни рад комуниста у Прокупљу, Белој Паланци и Лесковцу“, Бгд, **Понедеоник—Ново време,** 13. април 1942, II, 36.
119. **М. Борковић,** н. д., 274, 275.
120. Бгд. **Ново време,** Божићни број, 7. јануар 1942.
121. Оп. цит. Као под 116.
122. Бгд. **Ново време,** 17. фебруар 1942, II, 244.
123. Ал. Милић, „Национална манифестација на врху Букове Главе“, Бгд, **Ново време,** 28. фебруар 1942, II, 254.
124. Славко Грујић, „Збор грађана у Алексинцу“, Бгд, **Ново време,** 6. март 1942, II, 259.
125. Оп. цит. Као под 19.
126. Вас. Михаиловић, „Мрачни лик Лесковца“, Бгд, **Наша борба,** 19. април 1942, II, 33.
127. Д. Б. И., „Пети српски добровољачки одред на послу“, Бгд, **Ново време,** 11. март 1942, II 263.
128. П. Б. М., „Просветни збор у Лесковцу“, Бгд, **Ново време,** 9. април 1942, II, 286.

Dragoljub Ž. Mirčetić

LA PRESSE ENNEMIE ET DE LA PROPAGANDE LUR L'INSURRECTION 1941. AU SUD DE SERBIE

(mai 1941. — mars 1942.)

Dans la presse ennemie publiée en Serbie il y a des donées sur la lutte et les activités des partisans mais elles sont presque inutilisables puisque la presse écrivait d'une manière tendancieuse, injuste et dans le but exclusivement propagandiste et idéologique sur les partisans et les combattants des détachements de libération nationale. La presse servait aux buts d'une propagande fasciste et les correspondants étaient les adversaires les plus endurcis du

communisme et les ressortissants de l'organisation fasciste de Ljotić, en Serbie. Pourtant il est utile d'étudier cette presse pour connaître toutes les formes qu'une propagande immodérée, pénétrée par la haine pour tout ce qui est humain et pogressiste. Cet auvrage. d'après les paroles de l'auteur, n'est qu'une petite contribution ne l'étude du rôle et de la nature de la presse ennemie pendant la guerre de libération nationale en Serbie.

Др Никола Цветковић

Стилско-уметничке и друге одлике лирских народних партизанских песама о устанку лесковачког краја и шире околине

ПРОГРАМСКО У „УСТАЈ, СЕЉО“ И ЛИРСКО У „ПШЕНИЦА ЈЕ КЛАСАЛА“

Међу лирским народним песмама које позивају на устанак, она „Устај, сељо, устај, роде“ има посебно место због скоро програмско-политичког и дубоко револуционарног духа и карактера.

Иако је, по свој прилици, настала другде и преносила се широм земље, та песма потпуније и дубље од осталих, поред зова, на неодложно устајање изражава класно-социјално и политичко стање и расположење народних маса и изузетно значајном устаничко-борбеном тренутку.[1] Уз наглашено истицање циљева праведне и ослободилачке борбе, и уз указивање на тешко народно страдање, песма подвлачи да су комунисти и Тито на њеном челу. Поред тога, она скоро до у појединости критички даје преглед састава и структуру непријатељских и издајничких снага које су деловале на овом подручју, потом њихову природу и карактер и то од међународног непријатеља до домаћег изрода. Зато ћемо се овом приликом подробније осврнути на њену програмско-тематску структуру, имајући при том у виду до сада познате варијанте. За основу разматрања узећемо најширу верзију коју је, само годину дана после С. Димитријевића, објавио Добросав Туровић.[2]

Класно-социјално се у песми успешно преплиће са свенародним борбено-слободарским отпором робовању и потребом одбране народа који „љуто страда“, па је ту садржана и једна изразитија лирско-емотивна компонента. Последња објављена верзија песме у збирци Д. Туровића почиње стиховима: „Устај сељо, устај, роде,/ Имовина сва ти оде“, који су, са становишта борбено-политичке организованости, нешто ужи од варијанте коју је С. Димитријевић забележио, што ћемо касније показати. Но, ипак, у наведеним стиховима је упадљиво да се акценат ставља на имовински моменат, иако народни певач, с разлогом, осећа да то није довољно, па уз императивно искључиви зов: „Устај сада ил' никада“, додаје и све друге животне и хуманистичке вредности ради којих се треба борити. Међутим, и то инсистирање на имовинској вредности има своју дубљу димензију, поготову када се зна да је у средишњем делу песме присутан зов на одбрану од господе: „Устај, сељо, устај роде,/ Да се браниш од господе“.[3]

У варијанти 2 ове песме коју је С. Димитријевић забележио у Косанчићу од Зоре Анђелковић, много је снажније, убедљивије, па и поетичније, истакнута социјална нота.[4] Ту се у први

---

[1] Тако, на пример, Живојин Тодоровић, узимајући за међунаслов први стих ове песме, пише да се она певала у **почетку устанка 1941. године“** у Мачви у хору и у партизанским маршевима“. — Живојин Тодоровић, **Пркос и гнев Шапца и Подриња 1941. — Највеће друштвене неправде.** Политика, 26. IX 1981.

[2] Добросав Туровић, **Народне партизанске песме.** Раднички универзитет, Лесковац, 1968, стр. 28—29.

[3] Ибид., стр. 28.

[4] Д. Недељковић и С. Димитријевић, **Црнотравске и лесковачке народне песме ослободиачког рата.** САН, Научно дело, Београд, 1967, стр. 129.

план ставља одбрана од господе, па се слика даље у иронично-саркастичном тону развија: „Од господе министара, /Недићевца кокошкара“. Господа министри се, како видимо, поистовећују са недићевским издајицама-кокошкарима-како им се песник руга. Напоминьемо да у варијанти коју је објавио Д. Туровић, подругљиви епитет-кокошкари-стоји уз „пећанце“[5] **(реч је о четницима** Косте Пећанца). Из овог детаља се види како је народни певач, општију верзију песме „Устај, сељо, устај, роде“ прилагођавао ситуацији на конкретном, нашем подручју, карактеришући тако, адекватно своме виђењу, четника Пећанца. Поред осталог, ово је један од показатеља како су поједине народне песме, зависно од специфичних појава и околности, сагледања и расположења певача, **допуњаване, обликоване** и **дотериване.**

Упадљиво је да стихови о сељачком устајању у име одбране имовине, са којима почиње верзија код Д. Туровића, у овом другом случају налазе се тек у средишњем делу, а на њих се иронично-сликовно надовезује поруга господи зеленашима и поповима мантијашима, што још дубље критички сондира представу о израбљивачкој владајућој клики:

„Устај, сељо, устај, роде,
имовина сва ти оде,
Од господе зеленаша,
И попова мантијаша.
Устај, сељо, устај, роде,
Партизани да те воде.
(LXVII, 2.)

Овде је очигледно класно-социјална представа шира и разуђенија, јер господа се просто синонимски везује за огавне зеленаше и поистовећује са њима, а у истом „колу“ су ту и грабежљиви **попови мантијаши.**[6] Уз то, цела слика је успешније литерарно остварена, са врло звучним римама и богатијом ритмичком целином. Тако на пример, устанички зов: „Устај, сељо, устај, роде“ овде се скоро рефренски јавља, и то после сваке тријаде стихова, уносећи већу ритмичку живост, али и аквентујући позив на устајање и то управо у контексту борбе против класног непријатеља и израбљивача, што је био саставни део партијско-политичког програма у годинама пред други светски рат. Наведени стихови, као и варијанта у целини, која је живела и борбено одјекивала међу сеоском сиротињом и пролетерима овога краја, боље него други који показују како су се песме предратног радничког покрета и народно фронтовске оријентације-трансформисале у народне песме позива на устанак.

Политика одлучне народно фронтовске борбе против фашистичких завојевача и њихових слугу, у циљу одбране поробљене земље, прогоњеног народа и комуниста, прожима целу ову песму. Фашизам се ту, с разлогом, истиче као непријатељ број један па је и стављен у први план, у односу на издајице и изроде. У поробљеној и потлаченој земљи, фашизам, по речима народног песника — **господује!** (Ова ванредно снажна и унутрашњем смислу богата реч, која, поред осталог означава и мрску владавину фашистичких злотвора, као да у себи садржи и продужава ехо незадовољништва и огорчења против озлоглашене предратне госпоштине и капиталистичких израбљивача којима се придружује нова фашистичка неман). А одмах потом наводе се грдна и тешка злодела господујућег фашизма: убијање невине деце, прогони у ропство и тешку туђину, а онда и читав хор издајничке братије:

„Многу децу он ти поби,
А многе ти и зароби,
Те сад пиште у туђини,
Окрећућ се домовини“.

Намерно се у напред наведеним стиховима наглашава и истура мучки злочин према деци, јер су танане струне колективног песника преосетљиве на такав чин; а ту је и свест да ће беспримерно злочинство имати великог одјека у народним масама те да ће их можда дићи и покренути у борбу, пошто се брига за децу и нове нараштаје, у колективној свести нашег народа судбински поистовећавала са чува-

---

[5] Д. Туровић, **Народне партизанске песме,** стр. 28.

[6] Живојин Тодоровић, пишући о борбеном пркосу Шапца и Подриња 1941, наводи један део ове песме у коме се, у сажетом виду, помињу још и министри, банкари, полиција и жандари, допуњујући тако слику о народним крвопијама из старе Југославије. А потом закључује: „У овим стиховима као да је садржана **сва анатомија режима** у Југославији“ (подвукао Н. Ц.). — Ж. Тодоровић, **Пркос и гнев Шапца и Подриња 1941. Највеће друштвене неправде.** Политика, 26. IX 1981.

[7] Др Тврtко Чубелић, **Стилско-изражајне карактеристике народних пјесама из раздобља народне револуције.** — М. Златановић, **Сија звезда.** Градина, Ниш, 1974, стр. 259.

њем и одбраном највећих светиња, са одбраном смисла самог опстајања. — Подсетимо овде само ұзгред да сұ партизански борци ұ свакој прилици били изұзетно брижни и пажљиви баш према деци; иако то ұ овим стиховима није директно и експлицитно речено, чини се да је ипак на неки начин присұтно, и посредно изражено ұ подтекстном смислұ пренаглашавања ұправо момента злочиначког недела према деци. — Ұз све то, из наредна два дистиха о тұђини и домовини, видимо да је безмало подједнако мрско недело ұбијање деце као и терање ұ ропство, где она, далеко од домовине, „пиште ұ тұђини".

Ұпадљиво је да се ұ овој најширој варијанти песме „Ұстај ,сељо, ұстај, роде," непосредно иза истицања поменутих тешких недела, набраја дұгачка листа народних издајника и непријатеље који сұ се придрұжили „фашистичкој банди", како је именұје народни песник.

Др Твртко Чұбелић пишұћи о стилско-изражајним карактеристикама песама из раздобља револұције, посебно коментарише песмұ „Ұстај, сељо, . . ." имајұћи ұ виду њен класно-социјални карактер и идеолошкұ снагұ. Он се на почеткұ пита: колико се дұго ұ измұченој дұши народа морало гұснути јада и бола, да је могла дозрети спознаја исказана ұ првим стиховима. Ұ самом народски пежоративном изразұ **сељо,** по њемұ, „крије се нагомилани класни презир и самосвијест презрена човека". А ұправо тај идеолошки основ је битна творачка снага ұ неұморном прегалачком тражењұ и ұспешном обликовањұ израза. Вековима порицан и без одговарајұћег дрұштвеног статұса и достојанства „осјетио је сељо ұ једном хисторијском часұ силнұ снагұ, **којом је промијенио** сұдбинұ своју и свога дрұштва".[7]

Осим програмских појединости ұ овој песми посебнұ пажњұ заслұжұју и стилско-ұметничке особености стихова које смо овде само ұзгред додирнұли, као и поређење са бројним и различитим варијантама објављеним ұ дрұгим књигама.[8]

Анализирајұћи развитак црнотравских и лесковачких народних песама ослободилачког рата и револұције Дұшан Недељковић ұказұје да је песма „Пшеница је класала" настала ұ предреволұционарном периодұ" после политичких победа ұ Шұмадији ұдрұжене опозиције на монархофашистичким Стојадиновићевим и Цветковићевим изборима". (Према неким тврђењима она је настала и нешто раније). При том наводи ове стихове:

„Пшеница је класала,
Шұмадија гласала,
Шұмадија наша дика
Биће репұблика".

— додајұћи да се последњи стих певао и: „Пұно бољшевика". Занимљиво је да ұ широј варијанти објављеној ұ збирци Т. П. Вұкановића, овај задњи стих гласи и: „Пұна осветника",[9] што, поред осталог, показұје да је било више различитих варијанти песме, као и то да је по свој прилици била веома много распрострањена.

Тұ песмұ Недељковић ұзима као пример да би показао неке видније процесе актұализације и преображаја црнотравске и лесковачке фолклорне традиције као саставног дела законтог развојног тока свеколике фолклорне традиције народа Југославије. На основұ поменуте песме и назначених варијанти, он је ұстврдио да има борбених политичких народних песама из предреволұционарних политичких борби које се не само преображавајұ и дограђұју ұ токұ НОБ-а, него да постоје и оне које се „певајұ ұједно и као такве, и као даље развијене, одражавајұћи ұједно и предреволұционарни и даљи револұционарни развитак песме". Ұ том смислұ се, како он доста ұбедљиво и показұје, ова првобитна варијанта о класањұ пшенице и гласањұ Шұмадије, ұ ұстаничким данима на подручју Црне Траве и Лесковца, претвара ұ ұстаничкұ песмұ, попримајұћи ұ свом даљем лирском развојұ мобилизаторски дұх и карактер; а ми бисмо

---

[7] Т. Чұбелић, С. Петровић, Г. Витез, **Пламени цвјетови — Народне пјесме о борби и револұцији.** Младост, Загреб, 1961. година, стр. 43—44;

Момчило Златановић, **Сија звезда — Народне песме ослободилачке борбе и социјалистичке изградње.** Градина, Ниш, 1974, стр. 20;

Вұкадин Сретеновић, **Партизанска народна песма.** Слово љұбве, Београд, 1978, стр. 57.

[9] Т. П. Вұкановић, **Српске народне партизанске песме,** Врање 1966, стр. 124.

[10] Д. Недељковић и С. Димитријевић, **Црнотравске и лесковачке народне песме ослободилачког рата.** САН, Научно дело, Београд, 1967, стр. 77. (три варијанте);

Добросав Тұровић, **Народне партизанске песме Јабланице.** Радничкии ұниверзитет, Лесковац, 1968, стр. 11;

Т. П. Вұкановић, **Српске народне партизанске песме.** Врање, 1966, стр. 124;

Јосиф Стефановић, **Партизанске песме 1941—1945.** Лесковац, 1962, стр. 43—44. (Збирка се ұ рұкописұ налази код прикұпљача).

на основу испитивања и њених ширих наративних варијанти додали да је у каснијим фазама свог обликовања, негде пред крај рата, или можда чак у поратном периоду, ова песма, нарочито у другом делу, попримила и изразитију хуморно-сатиричну ноту и обележје.

У устаничким данима, на југу Србије, а нарочито у Јабланици и Пустој Реци, често се певала прилагођена и у неколико трансформисана верзија песме „Пшеница је класала". Независно од порекла и **начина настајања** она се у извесном смислу сматрала устаничком песмом овог краја. Јер све оно што народ прихвати и прилагоди духу својих тежњи, потребама и настојањима, то после, без обзира на права изворишта, сматра саставним и неодвојивим делом бића свог колективитета, па га као такво даље стваралачки обликује, дограђује, нијансира и проноси. То је, поред осталог, један од разлога што је ова песма само на нашем подручју забележена у више сличних и приближнијих варијанти.[10] Ако се имају у виду морфологија и временски распони њеног настајања, потом обликовање, дубина разлика и суптилност нијанси, па потом начину уграђивања неких општих лирских детаља и мотива, као и опсег и структураност, онда се, с разлогом може претпоставити, да је било још више различитих варијанти, да оно што је забележено представља само део или делић свеколиког певања на тему борбеног устајања. Уосталом, на такав закључак нас упућује и став Душана Недељковића, врсног познаваоца нашег фолклора, који пишући о варијантама ове песме констатује да је „њихов број широм Југославије огроман, а облик безмерно разнолик, достижући у орском надпевавању чак и крајњу сажетост тростиха, па чак и двостиха".[11]

Међу варијантама забележеним на нашем подручју које смо имали на увид понајвише сличности постоје између прве варијанте у збирци код С. Димитријевића, која је уједно лирски најсуптилнија, и код Д. Туровића. Осим тога видне су и извесне сличности између **широко размахнуте и хуморно** распричане варијанте у необјављеној збирци Ј. Стефановића, која је, чини се, дограђивана и у каснијим годинама током рата, и варијанте коју је објавио Т. П. Вукановић у циклусу „Народне песме о пределима и земљама", и то нарочито у наративном тону и композиционој структури. Варијанте које С. Димитријевић објављује под бројем 2 и 3 (XXIV) су или делови оне прве, или су пак делови неких других лутајућих или општемотивских целина, што би ваљало посебно испитати. Осврнимо се овом приликом укратко само на неке најбитније лирско тематске појединости и карактеристике, уз напомену да би у другој прилици ваљало упоредно размотрити хуморно-наративну варијанту из необјављене збирке Ј. Стефановића и ону сличну из збирке Т. П. Вукановића.

Лирски разуђена и ритмички веома складна варијанта објављена у збирци С. Димитријевића, почиње једним карактеристичним провинцијализмом „шеница је класала", који јој придаје нешто од локалистичког колорита. Јер, људи овога краја, и то они старији, често изостављају двоуснено „п" у речи пшеница, па наглашавајући предњонепчано (палатално) „ш" постижу двоструки ефекат: повећану звучност и гласовну економичност, што када је у питању лепота лирског израза није сасвим без значаја.[12] На допадљиву слику пшенице у класању која упућује на пуноћу и животодавно богатство надограђује се узбудљива персонификација о устајању Јабланице.

У лирском подтексту ових крајње једноставних и веома сугестионих слика присутна је нека врста метафоричне представе о природотворном устаничком буђењу мноштва. Јер као што је много зрневља у пшеничноме класу толико је људи и бораца Јабланице устало и придружило се народном устанку. Ову представу још више подвлачи размахнута хипербола која, као што ћемо видети, осмишљава други део пес-

---

[11] Д. Недељковић и С. Димитријевић, **Црнотравске и лесковачке народне песме ослободилачког рата и револуције,** стр. 9.

[12] Упадљиво је да је академик др Душан Недељковић, у обимном предговору „Развитак црнотравских и лесковачких народних песама ослободилачког рата и револуције" (САН, Београд, 1967, стр. 8), приликом коментарисања ове песме погрешно навео први стих, занемарујући његов оригинални облик објављен у истој књизи на стр. 77. Да ли је у питању случајна омашка, погрешна лекторска интервеција, или нешто друго? Можда је Недељковић приликом упоредног испитивања верзије из предреволуционарног периода и ове из устаничких дана, намерно избегао провинцијалну реч „шеница" да би представа о сличности била потпунија.

[13] „Колико је у гори грана,
Три пута је више партизана;
Колико је у гори листа,
Још је више младих комуниста. — Д. Туровић, — **Народне партизанске песме Јабланице,** стр. 11.

ме, обликујући тако у целини врло хармоничну слику и визију о свенародном партизанском устајању Јабланице.

Јабланица се, даље, у песми персонифицира и постаје „наша нана", која пружа заштитничко окриље партизанима:

„Јабланица наша нана
Пуна партизана".

Ова два стиха, као и читава наредна хиперболична слика, за разлику од оних објављених од Д. Туровића („Јабланица наша нана, пуна партизана"), музички су складније због успеле риме (нана-партизана), која пак изостаје из верзије што ју је поменути публициста забележио од Мирка Мујовића Гајтанског. Рекли бисмо да је дистих у првој наведеној варијанти богатији унутрашњим смислом и значењем, и даје ближи духу народног певања. А све то, као што ћемо показати, важи и за наредне стихове у којима се хиперболично представља бројност партизана:

„Колико је у шумици грана,
Толико је младих партизана.
Колико је у шумици листа,
Још је више младих комуниста".
XXIV, 1. (С. Димитријевић)

У варијанти коју објављује Д. Туровић, бележећи је од иначе врсног певача М. Мујовића[13] лирска слика је мало опорнија. Уместо певушавог и танушног деминутива **шумица,** појављује се **гора,** што донекле више одговара природном амбијенту Јабланице. А онда, при хиперболисању, оно ритмички прикладније: колико-толико, са којим почењу стихови, замењује се бројчаном вредношћу: „трипута је више...", која је нешто тврђа и мање звучно прикладна, али је зато нешто конкретнија, за разлику од лирског флуида у варијанти код С. Димитријевића.

Додајмо овде да су она последња четири горе наведена стиха из варијанте објављене у збирци С. Димитријевића, у много чему слична последњој строфи песме „Ој Златарко девојко" којој је објавио Т. П. Вукановић.[14] Може се претпоставити да је ово евентуално једна од изворних верзија према којој су се обликовале бројне и различите варијанте широм Југославије. Ову претпоставку заснивамо на чињеници што се Златар повлачи кроз све строфе повезујући и градећи тако једну организовану мотивску целину. Из те песме, или неке њене старије верзије, која се с временом прображавала, можда потиче хиперболишући лутајући мотив који говори о шуми, гранама, лишћу и многобројности партизана.

Нашу представку да су варијанте које је С. Димитријевић објавио под бројевима 2 и 3 (XXIV) или делови напред анализиране верзије, или пак делови неких других лутајућих општемотивских целина које су се премештале и компоновале по нахођењу народног певача, као да ближе потврђује идентификовање сличности између варијанте 3 (XXIV) и песме „Горо, горо зеленијех грана", коју је објавио Т. П. Вукановић у циклусу „Народне песме о партизанима уопште".[15] — Варијанта коју С. Димитријевић, према индикацији испод песме, бележи од Видосаве Смајевић из Тулара, дословце гласи:

„Горо, горо, зелених си грана,
Ти си пуна младих партизана
Ти си своја разавила крила,
И постала наша мајка мила".

Наведимо и два прва скоро у свему идентична дистиха из верзије објављене у збирци Т. П. Вукановића:

„Горо, горо, зеленијех грана,
Ти си пуна младих партизана.
Ти си своја разавила крила
И постала наша мајка мила".

Упоредимо ли наведене стихове, а нарочито оне задње, видећемо потпуну сагласност међу њима, што недвосмислено показује да је овај лирски мотив „лутао", и да је уграђиван и прилагођаван тамо где је певач сматрао да се најприкладније уклапа.

Није искључено да је он у истом или можда нешто измењеном обличју, негде на другом подручју уграђиван и адаптиран у контексту сасвим нове и различите мотивске целине, која је опевала различите догађаје и односе, у ранијем или каснијем раздобљу. На овакав став упућује и чињеница да се Миливоје Родић разматрајући народне партизанске песме Козарчана осврће и на моменат настајања песме „Ој горице".[16] и при том је у једној напомени наводи према тексту објављеном у хро-

---

[14] „Кол'ко има на Златару грана,
Још је више младих партизана!
Кол'ко има на Златару листа,
Још је више младих комуниста!" — Т. П. Вукановић, **Српске народне партизанске песме,** стр. 53.

[15] Ибид., стр. 54.

[16] Миливоје Родић, **Народне партизанске песме са Козаре.** Приједор, 1978, стр. 15—16.

ници Б. Арсенића и Б. Милановића.[17] За нас су у овом случају посебно значајна два прва стиха која су у много чему слична оним напред наведеним:

„Ој горице, горо разлистана,
Пуна ли си младих партизана“

Ово су, очигледно, исти они, само донекле **прилагођени** стихови о гори зеленијих грана, која је пуна младих партизана. Они су, парцијално узев, у козарачкој варијанти нешто сажетији и лирски тананији, потом ритмичко-реторски и синтаксички живљи и динамичнији. Уместо ритмички упрошћеног понављања: „Горо, горо...“ козарачка варијанта почиње са ритмички узлазним „Ој“ иза кога долази деминутив „горице“ што је у склопу исте ритмичке вредности, а чијим се значењем посебно подвлачи младост која ће складно бити конкретизована у наредном стиху. И даље, стих се завршава врло једноставном а допадљивом сликом: “горо разлистана“, обогаћеном епитетом врло битним за дату ситуацију, и уз то са уметнички пренесеним значењем које упућује на бодру младалачку пробуђеност и устајање на ноге. Уз то, у другом стиху уместо констатације да је пуна младих партизана, долази сложенији упитно-потврдни и истовремено узвични стих: „Пуна ли си младих партизана!“ који снажније и сугестивније изражава усхит пуноћом и бројношћу, и при том још дубље осмишљава представу о младалачкој горици и мноштву у гори разлистаној.

Песма „Ој горице“ је, како пише М. Родић, настала 1943. године на прослави Првог маја код манастира Моштанице када су „своје побједе Козарчани у одушевљењу окрунили пјесмом **Ој горице“.**[18] — Овај смо пример навели само да бисмо показали како су на сасвим другом крају наше земље, вероватно и у другом временском моменту, настали слични стихови који опевају неустрашиви отпор „јуначких младића“ злогласном Анти Павелићу.

Захвално би било, у даљим изучавањима, компаративно захватити и испитати однос између већ напред анализираних стихова („Пшеница је класала“) и нешто особеније варијанте ове песме из врло успеле антологије др Момчила Златановића,[19] и збирке Вукадина Сретеновића,[20] уз напомену да је наводи и Родољуб Чолаковић при крају записа „Тог лета у Србији“, и то као песму **устајања („Шумадија устала“).** Он при том истиче да му је „та проста пјесмица, омиљена пјесма србијанских партизана“, у јутро, после свечаног полагања заклетве од стране одреда крагујевачких пролетера, звучила „као продужење заклетве“.[21]

---

[17] Борко Арсенић и Буро Милиновић, **Пламен под Козаром. Јохова у НОБ-у.** Издаје СУБ НОР-а Босанска Дубица, Сарајево, 1969., стр. 197. — Према М. Родићу текст ове песме није раније објављиван у збиркама.

[18] Миливој Родић, **Народноослободилачка борба у народној поезији Козарчана.** Предговор о књизи „Народне партизанске пјесме са Козаре“, Приједор, 1978, стр. 15.

[19] „Шумадија пуна партизана“ — Момчило Златановић, **„Сија звезда — Народне песме ослободилачке борбе и социјалистичке изградње.** Градина, Ниш, 1974, стр. 21.

[20] Вукадин Сретеновић, **Партизанске народне песме.** Слово љубве, Београд, 1978, стр. 116.

[21] Родољуб Чолаковић, **Тог лета у Србији — Пшеница је класала, Шумадија устала...** Политика, 24. јул 1981.

Dr Nikola Cvetković

LES QUALITES STYLISTIQUES, ARTIQUES ET D'AUTRES DES POESIES LYRIQUES POPULAIRES DE PARTISAN SUR L'INSURRECTION DE LA REGION DE LESKOVAC ET DES ENVIRONS LOINTAINES

Par l'analyse des deux chansons »Lève-toi, paysan, lève-toi« et »Le blé est épié«, l'auteur fait sentir l'orientation substantielle et les caractéristiques de l'expression du chanteur qui prend comme sujet de son chant les motifs sociaux et ceux de classe pour exprimer sa révolte contre la classe des oppresseurs ainsi que ses sentiments patriotiques.

Секула Јоксимовић

Народноослободилачки рат и револуција на југу Србије у Војноисторијском гласнику (1950—1980)

Војноисторијски гласник као орган Војноисторијског института ЈНА почео је да излази само неколико година по завршетку другог светског рата, већ од априла 1950. године. За протеклих тридесет година непрекидног излажења **Војноисторијски гласник** је пред домаћом и страном јавношћу показао изузетну активност на научном тумачењу најзначајнијих историјских догађаја везаних за ратна збивања на тлу Југославије током четворогодишње тешке борбе коју су водили народи и народности Југославије против окупатора и народних издајника. То је заправо било и његова основна преокупација. Међутим, појава **Војноисторијског гласника** 1950. године, значила је, поред осталог, и нови битан корак на афирмацији научне историјске мисли уопште.

У ствари тематска подручја којима се бавио **Војноисторијски гласник** су бројна и разноврсна и односе се на следеће групе прилога: о Јосипу Брозу Титу (34 прилога), чланови општег карактера (19), из историје СКЈ (КПЈ), СКОЈ-а и партијских организација у Народноослободилачкој војсци (25), из историје народноослободилачког рата (НОР-а) (567), о априлском рату 1941. године (10), о догађајима из периода 1918—1941. године (18), из старије историје (93) и из историје страних армија (8 чланака). Укупно у периоду од 1950. до 1980. године **Војноисторијски гласник** је објавио 131 број са 783 чланака чији обим износи око 22.000 страница текста, на којима је радило 420 разних аутора. Осим тога у овом општејугословенском часопису приказано је за протеклих 30 година 311 публикованих историјских дела и дато 38 информација о научним скуповима одржаним у разним крајевима Југославије.

У тридесетогодишњем периоду излажења овог значајног часописа у 25 посебних бројева (3/1950, 4/1951, 3/1952, 4/1952, 5/1954, 4/1955, 6/1955, 1/1956, 3/1957, 5/1959, 1-2/1960, 1-2/1961, 3/1961, 1/1962, 2/1963, 6/1963, 3/1966, 2/1968, 3/1968, 3/1969, 2/1970, 2-3/1973, 2-3/1974, и 1/1980. године) објављено је и 27 прилога који мање или више говоре о историји, односно народноослободилачкој борби на подручју јужне Србије, као и о окупаторско-квислиншким снагама и њиховим активностима у овом региону. Укупан обим ових 27 прилога износи око 700 страница текста.

На писању тема о народноослободилачком рату на југу Србије које су објављене у **Војноисторијском гласнику** било је ангажовано 11 аутора. Међутим, чињеница је да је готово половину поменутих прилога писао само један аутор, односно Војин Поповић (11), док су осталих 10 аутора објавили од један до три чланка. Иначе, наведени аутори који су сарађивали са **Војноисторијским гласником** на тему о народноослободилачком рату на југу Србије били су: Димитрије Трифуновић, Добросав Николић, Војин Поповић, Светислав Савковић, Миле Ђаловић, Светислав Петровић, Драгомир Булатовић, Драгољуб Петровић, Петар Вишњић, Милан Миладиновић и Милица Бодрожић.

Садржај објављених прилога је доста разнолик. Највећи број има општи карактер, па према томе, имају значај за историју целог подручја Јужне Србије, док је мањи број оријентисан на поједина конкретна подручја. односно уже делове јужне Србије, или пак, третирају само поједина питања. Тако,

на пример, о Нишу и његовој околини се у **Војноисторијском гласнику** говори у четири прилога и то: БОРБЕ ЗА ОСЛОБОЂЕЊЕ НИША 1944. ГОДИНЕ, (ВИГ 3/1950), уједно и првог објављеног чланка из овога краја у Војноисторијском гласнику на чему су радила три аутора (Димитрије Трифуновић, Добросав Николић и Војин Поповић), затим прилог **О РАДУ ПАРТИЈСКЕ ТЕХНИКЕ У НИШУ** (јун 1941 — мај 1942) аутора Драгољуба Булатовића, (ВИГ 3/1966). У овом прилогу је аутор под појмом „техника" подразумевао и средства и људе.

У Нишу је техника у то време, како истиче аутор, била организована у правцу припрема оружаног устанка и успешно радила у току целе 1941. године па све до маја 1942. године. Техника у Нишу је у знатном обиму штампала пропагандно-информативне листове као и неколико запажених публикација међу којима и ИСТОРИЈУ СКП (б), КАКО СЕ КАЛИО ЧЕЛИК, затим брошуру о ДИМИТРОВУ НА ЛАЈПЦИШКОМ ПРОЦЕСУ и неколико примерака БИЛТЕНА ГЛАВНОГ ШТАБА НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКИХ ПАРТИЗАНСКИХ ОДРЕДА ЈУГОСЛАВИЈЕ. Исти аутор, односно Драгомир Булатовић је писао и о НИШУ КАО ЗНАЧАЈНОМ ЦЕНТРУ УСТАНКА У СРБИЈИ 1941. ГОДИНЕ.

У овом прилогу аутор истиче да су илегалне акције у окупираном Нишу 1941. године представљале значајну компоненту народноослободилачке борбе у југоисточној Србији. Захваљујући активности илегалних ослободилачких организација, аутор констатује да је град Ниш постао центар из кога су партизански одреди у околини добијали одговарајућу материјалну и другу помоћ. Исто тако, у чланку се наглашава да су се из редова радника и омладине Ниша стално регрутовали нови партизански борци, као и то да је у граду постојао чврст пункт на једном од веома значајних канала за одржавање везе са народноослободилачким покретом у суседним крајевима земље. На крају, када је у питању Нишки регион, **Војноисторијски гласник** је објавио и приказ књиге Драгољуба Мирчетића под насловом **ОКРУЖНИ КОМИТЕТ КПЈ ЗА НИШКИ ОКРУГ 1941—1944** (ВИГ 2/1978). Књига је штампана у Нишу 1977. године. Излагањем обиља чињеничног материјала књиге Мирчетић је омогућио читаоцима да се сагледа револуционарна и ослободилачка борба на југу Србије и то онако каква је она заиста била. Аутор, како констатује и сам приказивач, реконструише историјске догађаје на основу архивске грађе, али исто тако, у недостатку ње консултује и многобројне учеснике актере догађаја из рата и револуције. У књизи је знатан део посвећен и морално-политичким и другим вредностима комуниста, скојеваца, бројних антифашиста и бораца окупљених кроз разгранату мрежу антифашистичких организација и одбора револуционарне власти. Целокупна материја обрађена је у три дела. У првом делу је приказан рад Окружног комитета у времену од маја 1941. године до априла 1942. године. У три главе другог дела књиге приказан је рад Окружног комитета у 1943. и 1944. години. Трећи део овог значајног издања посвећен је биографским подацима секретара и чланова комитета и има такође три главе. На крају књиге дат је списак литературе и извора.

Војноисторијски гласник је објавио и два прилога који се односе на подручје Лесковца, односно борбама вођеним у лесковачком крају. У једном прилогу аутор Миле Ђаловић је обрадио **НАПАД 11. СРПСКЕ БРИГАДЕ НА НЕМАЧКИ АЕРОДРОМ КОД ЛЕСКОВЦА**, (ВИГ 3/1950) док је у другом случају мр Милица Бодрожић дала приказ књиге Хранислава Ракића под насловом **РЕВОЛУЦИОНАРНИ ОМЛАДИНСКИ ПОКРЕТ ЛЕСКОВАЧКОГ КРАЈА 1941—1945**, (ВИГ 1/1980). Књига је је иначе објављена у Лесковцу 1979. године.

У свом чланку Миле Ђаловић истиче да је услед већег пораста НОП-а у Србији и Македонији пред крај 1943. године и првим месецима 1944. године као и све већег ширења слободне територије на јужноморавском оперативном подручју (Јабланица, Топлица, Црна Трава) био озбиљно угрожен непријатељски транспорт на главној саобраћајној артерији кроз Моравско-вардарску долину. Осим тога, 11. српска НО бригада која се у то време налазила под непосредном командом Главног штаба НОВ и ПО Србије добила је 23. маја 1943. године задатак да своју активност усмери управо у захвату ове важне комуникације и на објекте непријатеља у рејону Лесковца. У том смислу је штаб бригаде донео одлуку да се у ноћи 24/25. маја нападне и ликвидира аеродром што је и извршено. Вест о уништењу немачких авиона код Лесковца снажно је одјекнула широм читаве југоисточне Србије, а касније је о томе пренела саопштење и радио

станица „Слободна Југославија“. Постигнути успех у нападу на лесковачки аеродром, осим наношења пораза непријатељу, имао је значај и за стицање позитивних тактичких искустава, као и снажан подстицај на подизању борбеног морала не само код бораца већ и самог народа.

О књизи Хранислава Ракића приказивач истиче да је аутор веома много допринео расветљавању активности антифашистичке омладине Јужне Србије уочи другог светског рата и нагласио да се у томе посебно уочава рад револуционарне студентске омладине која је своја схватања истицала кроз лево оријентисане листове. При томе, Ракић, поред осталог, наглашава да је СКОЈ у Јужној Србији почео организованији рад још крајем 1937. године. На почетку устанка 1941. године СКОЈ је у лесковачком крају бројао око 500 чланова, а у самом Лесковцу 300. Осим истицања удела омладине овога дела Србије у току рата Ракић је део простора у својој књизи посветио учешћу деце (пионира) у НОР-у и њиховој активности. Опште узев, Ракић је указао на најзначајније процесе, збивања и догађаје у крају у коме устаничка пушка није престајала да пуца током целог ослободилачког рата и социјалистичке револуције.

За подручје Топлице и Јабланице значајно је споменути неколико објављених прилога у ВИГ-у. О подручју Топлице посебно су важна два прилога. Један је под насловом **ТОПЛИЦА У НОБ-и 1941. ГОДИНЕ,** (ВИГ 4/1951) чији је аутор Светислав Савковић, а други је **РАЗВОЈ УСТАНКА У ТОПЛИЦИ И ЈАБЛАНИЦИ** (јануар — март 1942), (ВИГ 1-2/1960), на чему је радио Војин Поповић. Светислав Савковић у свом чланку наглашава да су народне масе Топлице стекле борбена и револуционарна искуства још пре него је почео други светски рат. Када је по окупацији Краљевине Југославије након априлског рата 1941. године Партија покренула масе на оружани устанак, Топлица је заједно са осталим крајевима јужне Србије и шире југословенске заједнице активно узела учешће у борби против окупатора и народних издајника. Носилац оружане борбе против фашистичког окупатора и домаћих издајника у првој ратној години на тлу Топлице био је Топлички партизански одред. Због тога је аутор и посветио највећи део текста управо стварању, развоју и борбеним акцијама овога одреда. При томе Савковић није испустио из вида да објасни корене издајничког држања четника Косте Пећанца у овом крају и њихове напоре да сломе устанички ослободилачки покрет.

У другом чланку чији је аутор Војин Поповић истиче се да је већ крајем 1941. године Топлички, Јабланички и Лесковачки партизански одред суверено владао ослобођеном територијом која се налазила између река Јужне и Западне Мораве, планине Копаоника и јужних огранака Кукавице. На овој територији, као и читавој територији јужне Србије НОП се од самог почетка развијао плански и постепено, тако да су Немци услед све ширег размаха НОП-а у Југославији затражили од бугарске владе да упути три своје дивизије на подручје југоисточне Србије. Од тада је посебно бугарски окупатор представљао значајног непријатеља у борбама против НОП-а у југоисточној Србији.

Одмах по доласку у Србију бугарски окупатор је отпочео своју злочиначку активност о чему детаљно пише Војин Поповић у свом чланку. Међутим, мада је непријатељ успео да привремено овлада слободном територијом и да Лесковачком, Јабланичком и неким четама Топличког одреда нанесе знатне губитке, он није успео да поколеба народ ових крајева, нити да створи своје чврше војне и политичке организације на тлу Топлице и Јабланице. Штавише, чврстом везом партизанских одреда с народом Топлице и Јабланице, како на крају чланка наглашава аутор, може се објаснити да је ово подручје остало као најјаче жариште устанка у Србији кроз читово време ослободилачког рата и што је на њему дошло касније до формирања неколико дивизија НОВЈ.

За подручје Топлице и Јабланице од значаја су била и неколико других радова објављених у ВИГ-у, као што су: **ТОПЛИЧКО-ЈАБЛАНИЧКА ОПЕРАЦИЈА** аутора Војина Поповића (ВИГ 3/1957), затим **ОСЛОБОЂЕЊЕ ГОРЊЕ ЈАБЛАНИЦЕ И ПРОДОР 21. СРПСКЕ ДИВИЗИЈЕ У ЖУПУ И НА КОПАОНИК** (мај—јун 1944), (ВИГ 6/1944) и **БОРБЕ ОПЕРАТИВНЕ ГРУПЕ ДИВИЗИЈА НОВЈ У ТОПЛИЦИ, РАСИНИ И ЖУПИ** пред крај августа 1944. године, такође од аутора Војина Поповића.

Исти аутор је објавио у ВИГ-у и три прилога о **БУГАРСКОЈ ВОЈСЦИ У ОКУПИРАНОЈ СРБИЈИ (1941 — 1944)**, ВИГ 3/1952 и 4/1952). При томе Поповић истиче већ на самом почетку сво-

га чланка да је посредним учешћем на страни сила Осовине још у априлском рату 1941. царска Бугарска створила немачкој армији повољне могућности за напад на Југославију и Грчку. Оваквим својим држањем Бугарска је у априлском рату оправдала поверење које су Немци и Хитлер лично полагали у њу. Због тога није чудо што бугарске снаге по доласку у ове крајеве нису могле равнодушно да гледају на јачање партизанских одреда. Аутор ових чланака је подробно разрадио поступке бугарске војске у јужној Србији како према припадницима НОП-а, тако и самом становништву. Немци су од самог почетка настојали да створе што већи јаз између Бугара и Срба, желећи да искористе до максимума бугарске окупационе јединице у борби против партизанских одреда у јужној Србији који су у то време представљали знатну ударну снагу и држали пространу слободну територију.

Користећи се привременим освајањем слободне територије почетком 1942. године у Топлици, Добричу, Пустој Реци, Јабланици, Поречју, Бабичком и другим крајевима на југу Србије непријатељ је развио веома интензивну пропаганду по селима и градовима овога дела Србије. Вршио је репресалије, као, на пример, у Бојнику и другим местима, како би застрашио становништво и припаднике партизанских јединица. О томе подробно пише Миладиновић у чланку **БОРБЕ У ДОЊЕМ ДЕЛУ ПУСТЕ РЕКЕ У МАРТУ 1942. ГОДИНЕ** (ВИГ 2-3/1973). Поред осталог, Миладиновић констатује и то, да су без обзира на све пропусте у мартовским борбама у доњем делу Пусте Реке била веома изражена борбена дејства партизана и у другим деловима Србије. У тој активности су, како истиче аутор, многи млади борци стекли драгоцено искуство и чврстину, што је било изузетно значајно за даље вођење ослободилачке борбе у јужном делу Србије. Из редова тих партизана касније су били регрутовани партијски, скојевски, војни и политички кадрови који су допринели даљем оживљавању НОП-а и револуционарног расположења на тлу Пусте Реке, Јабланице и другим деловима на југу Србије.

ВИГ је објавио и низ чланака који говоре о многим каснијим борбама и ширим оперативним активностима крупнијих јединица НОВЈ — бригада и дивизија. Међу њима треба поменути следеће прилоге: **БОРБЕ ОПЕРАТИВНЕ ГРУПЕ ДИВИЗИЈА У СРБИЈИ** августа 1944. (ВИГ 4/1955) затим, **БОРБЕ ОПЕРАТИВНЕ ГРУПЕ ДИВИЗИЈА У ТОПЛИЦИ, РАСИНИ И ЖУПИ** од 21. до 30. августа 1944. године; **ОСЛОБОЂЕЊЕ ГОРЊЕ ЈАБЛАНИЦЕ И ПРОДОР 21. СРПСКЕ ДИВИЗИЈЕ У ЖУПУ И НА КОПАОНИК** мај—јун 1944. године (ВИГ 6/1955); **ТОПЛИЧКО-ЈАБЛАНИЧКА ОПЕРАЦИЈА** (ВИГ 3/1957); **ДЕЈСТВА 1. ЈУЖНОМОРАВСКОГ НОП ОДРЕДА** — фебруар — октобар 1943. (ВИГ 5/1959); **БОРБЕ У ЈУЖНОЈ СРБИЈИ** од априла до јуна и од јула до септембра 1942. године (ВИГ 1-2/1961 и 3/1961); **ДЕЈСТВА 1. и 2. ЈУЖНОМОРАВСКЕ БРИГАДЕ** у периоду октобар—децембар 1943. (ВИГ 1/1962); **ДЕЈСТВА ДИВИЗИЈА ГШ СРБИЈЕ У ЈУЖНОЈ И ИСТОЧНОЈ СРБИЈИ** августа 1944. године (ВИГ 2-3/1974); **ПОРАЗ ГЛАВНИХ ЧЕТНИЧКИХ СНАГА НА КОПАОНИКУ** август 1944. (ВИГ 1/1980) и **НЕМАЧКА ОФАНЗИВА НА ОСЛОБОЂЕНУ ТЕРИТОРИЈУ У ЈУЖНОЈ СРБИЈИ** средином 1944. године (ВИГ 2/1970).

И на крају када је реч о прилозима на тему о НОР-у и револуцији на југу Србије објављеним у ВИГ-у у протеклом 30-годишњем периоду морамо нешто рећи и о народним издајницима и сарадницима окупатора који су дејствовали на тлу југоисточне Србије. Ту, пре свега, мислим на четнике Косте Пећанца. О томе је најважније споменути два објављена прилога Драгољуба Петровића. Један је под насловом **ЧЕТНИЧКА ОРГАНИЗАЦИЈА КОСТЕ ПЕЋАНЦА У ОКУПИРАНОЈ СРБИЈИ** до почетка октобра 1941. (ВИГ 2/1968) и други **ВОЈНА ОРГАНИЗАЦИЈА ЧЕТНИКА КОСТЕ ПЕЋАНЦА У ОКУПИРАНОЈ СРБИЈИ 1941/1942.** године (ВИГ 3/1969). Аутор ових чланака истиче да је четничка организација Косте Пећанца као прва национална оружана информација у окупираној Србији, почев од априлских дана 1941. када је створена, па до почетка октобра 1941. када је добила дефинитивни изглед прошла различит процес живљења. Од организације, која је по традицији у знатном делу српског народа уживала реноме најродољубивије, она је за неколико месеци прешла на изразито проокупаторске и контрареволуционарне позиције. Брз развој устанка и неочекивани успеси партизанских јединица убрзали су стварање четничких одреда у Србији. Наиме, четничка организација Косте Пећанца била је ограничена на територију уже Србије. У раздобљу од пола године четништво је на тлу

Србије било у порасту. Од неколико стотина припадника, колико их је могла имати њихова организација у априлу, она је порасла чак и на неколико хиљада људи, сврстаних у више десетина одреда у првој половини октобра 1941. године. Немци су четничкој организцаији као својим сарадницима у борби против НОП-а доделили сва она места и подручја која нису могли покрити својим снагама. Чак су им за извесно време уступили поједине градове и делове територије у ширем рејону јужне Србије, као на пример, Лесковац, Власотинце, Лебане, Прокупље, Куршумлију и друга мања места. Међутим, како истиче аутор већ првих дана априла 1942. године, после свестрано испитане ситуације код четничких одреда и утврђеним обавезама према немачким властима донети су закључци да се број четника ограничи. У новембру 1942. године када се четничка организација Косте Пећанца налазила пред ликвидацијом имала је, како констатује аутор непуних 4.000 људи. Али, убрзо затим четнички одреди Косте Пећанца били су сведени на помоћне јединице, а затим и укинути.

Из свега изложеног може се видети да је **Војноисторијски гласник** у протеклом тридесетогодишњем периоду од 1950—1980. веома корисно послужио да се, захваљујући напорима аутора, отргну од заборава најважнија збивања из богате историје везане за народе Јужне Србије и презентирају домаћој и страној јавности. Ово уједно може бити и подстрек за новим откривањем и расветљавањем догађаја из ратне прошлости овог региона на чијем ће објављивању, поред осталих, и даље активно радити и **Војноисторијски гласник.**

Sekula Joksimović

LA GUERRE DE LIBERATION NATIONALE ET LA REVOLUTION AU SUD DE LA SERBIE DANS »LE MESSAGER HISTORIOMILITAIRE«

Pendant ces trentains d'années de son apparation la revue réputéere prête pas mal d'attention aux événements de guerre au sud la Serbie. L'auteur analyse attentivement ces écrits constatant qu'ils sont très intéressants et nécessairec comme contribution à la connaissance de la lutte des peuples et des nationalités de cette région.

Др Мирослав Р. Ђорђевић

Историјски погледи Димитрија Туцовића

Седамдесетих година XIX века, у време прве појаве социјалистичке мисли у Србији, било је доста полемичких написа о томе, какав она значај има за неразвијену Србију, у којој нема пролетаријата. Сам начин на који се о томе говорило, откривао је различите интересе, погођене социјалистичком критиком постојећих друштвених односа. Посебно су жучни напади, па и хајке на социјалисте у време Париске комуне, указивали да и у Србији има доста газда преплашених „бауком комунизма", као и разметљивих политичара и доктринара либерализма, чији су се погледи и углед срозавали пред принципијелношћу новог друштвеног и идејног покрета. Није било услова да се социјализам оствари, али је у социјалистичкој мисли било довољно снаге да покрене нова опредељења, постави нова мерила друштвене и политичке праксе, идејних и моралних начела. А што је посебно значајно, да унесе нова виђења историјског развитка Србије — да историјска разматрања прошлости и обележавање историјских задатака обогати материјалистичким схватањем историје и дубоким сагледавањем законитости историјских кретања.

Дело Светозара Марковића „Србија на Истоку" представља још увек непревазиђени домашај синтезе историјског развитка Србије од краја XVIII до седамдесетих година XIX века. Чињеница је, да је у Светозаревим најавама друштвених противречности чије разрешење води социјализму, било револуционарне нестрпљивости и покушаја да се открију револуционарне снаге тога преображаја у друштву у коме још није било пролетаријата. Међутим, то не може бацити у засенак крупне продоре материјалистичког схватања историје садржане у његовим анализама и синтези развитка Србије.

Две деценије касније, деведесетих година XIX века, у социјалистичком покрету Србије развијало се ново сазнање о класним односима, сукобима и борбама, које такође није било само теоријско надахнуће из западне социјалистичке мисли и покрета. Рађали су се нови друштвени односи и нове друштвене снаге које су социјалистичкој мисли више давале чврсто тло класне борбе. Изјашњавајући се за класни, раднички социјалистички покрет, Димитрије Туцовић ће и сам морати да побија тврђење како „у Србији нема места радничком питању, јер нема радника и сиротиње као на Западу", — оно исто и често истим речима исказано као у доба Светозара Марковића. Али, пролетаријат и социјализам нису више били само „донкихотско" привиђење, како су их некада називали либерали. Постали су непосредно историјско кретање на сопственом тлу, од одлучујућег значаја за друштвену и политичку оријентацију нове социјалистичке генерације и младе радничке класе, и за нова историјска схватања.

Није више био проблем у томе, постоји ли радничка класа или не, већ у особеним условима капиталистичког развитка који су успоравали и сам друштвени развитак, а тиме и развитак класне свести пролетаријата. Битан услов за развитак модерног радничког покрета у Србији, Туцовић је истакао речима: „Што је нама данас потребно као насушни хлеб, **то је више индустрије"**. Тако је класно схватање историјских кретања разбијало некадашњи страх од продирања капитализма. У њему се видео предуслов развоја радничке класе и борбе за социјализам. Нови друштвено-економски услови подстицали су ширење радничких организација и јачање радничке партије.

Туцовић ће све конкретније указивати како продирање капитализма ст-

вара нове економске односе и доноси нову друштвену структуру, пречишћава класне разлике и мења односе класних снага. Наглашавао је да у тим друштвено-економским променама треба тражити не само објашњење политичке ситуације, већ и „кључ за познавање правца у коме се развитак политичких односа може очекивати". Економски преображај, агресивност буржоазије, капиталистички класни карактер њене политике и утицај капитала стварају све повољније услове за рад и утиру пут за снажење социјалне демократије. Јер, тај развитак не ствара само крупне капиталисте већ и све многобројнију војску пролетаријата. Политика владајуће буржоазије заоштрава класне супротности и олакшава буђење класне свести пролетаријата, а банкротство буржоаских партија подрива поверење народних маса које су некада вукле са собом. Експроприсане капитализмом и одбијене од буржоаских партија, оне имају бити прихваћене од социјалне демократије и уведене у борбене редове пролетаријата.

Корене новог социјалистичког покрета Туцовић не истражује само у сфери мисли, већ и у сфери праксе, у новим односима економског живљења у Србији. Стога већ у младим годинама, поред тога што чита „Die Neue Zeit", прати савремена кретања у радничком покрету и брани Маркса од ревизионista, — уједно изучава настанак и особености најамног рада у Србији. А радницима, који живе и раде у тим новим економским и друштвеним условима, непосредно говори, на зборовима и предавањима, о проблемима теорије и праксе борбе за социјализам. Сазнање о социјализму, па и оно теоријско, постаје практично управо тиме што се проноси у радничку класу, речима чији смисао она може разумети кроз своје непосредне животне услове.

2.

Утицај марксистичке мисли на развитак социјалистичких погледа Димитрија Туцовића не може се разумети без оног крупног прелома који је, отварајући нове историјске токове у развитку Србије, откривао и нове путеве њиховог непосредног марксистичког сазнавања.

Као млад ђак, Димитрије Туцовић је под утицајем Радована Драговића почео да чита марксистичку литературу, са оним интелектуалним одушевљењем које је карактерисало тадашње ђаке-социјалисте. Често је оно било подстицано емотивним супротстављањем конзервативној и друштвено устајалој средини, чије су се патријархалне вредности распадале, а нове се нису још стварале. Али је такво интелектуално освајање марксизма остајало јалово у многим омладинским генерацијама, да спласне заједно са првим тежим животним искушењима.

Заслуга је Радована Драговића што је, приликом свога краћег отиснућа у свет, исказујући у својим писмима ужичким ђацима нове погледе, ставио своје младе следбенике пред озбиљније дилеме. Износио је нова сазнања о марксистичком учењу и о радничкој класи као носиоцу социјализма, као покретачкој снази нове историје. Настојећи да и у развитку Србије уочи дубоке промене које изискују нова класна, друштвена и политичка опредељења и сагледавања, писао је: „Сви напори наше омладине да се створи каква странка, остали су безуспешни, и остаће све дотле, док се код нас не одвоји радничка класа, и док она сама не почне да управља својом судбином.".

Сазнање о неумитном ходу историје, који руши многе традиције и са њима повезане илузије, било је предуслов да се окрене ка ономе што настаје. Беспомоћна сентименталност према напаћеном народу расплињавала се пред јаснијим сагледавањем његовог раслојавања и поуздањем у радничку класу која се рађала.

Драговић је указивао на битну чињеницу да су и у српском народу, развитком капитализма, различити класни интереси почели да одређују различите политичке захтеве, и да се као историјски прогресивна јављала радничка класа. Раскидајући са многим илузијама социјалистичких поколења, истицао је класну природу погледа „модерних социјалиста". Било је то код њега реакција и на сопствено „патријархално" схватање социјализма, јер је у ужичким ђачким данима и сам био задојен списима Светозара Марковића и Чернишевског. Када се у Хрватској, затим у Аустрији, сусрео са развијенијим радничким и социјалистичким покретом, проговорио је на нов начин о радничкој класи и социјализму, превазилазећи дотрајала схватања о патријархалној Србији и њеним вредностима. Младом Туцовићу је у једном писму, знајући његове (некада и своје) мисли, напоменуо да пропадање задру-

га у Србији не треба оплакивати, и при томе додао: „Ја сумњам да ћеш се у томе слагати са мном, али тако је“.

Димитрије Туцовић је, међутим, одмах прихватио ту класну, револуционарну компоненту новог социјалистичког покрета. И сам је уочавао све већу несагласност социјалистичког наслеђа са новим условима борбе за социјализам, као покрета чије језгро чини радничка класа. Стога ће оличење историјске прекретнице — повезивање социјалистичке мисли са радничким покретом и марксизмом — обележити појавом и делатношћу Радована Драговића. Тај велики борац „није био само истински вољен представник радничке класе већ и први организатор и вођ Партије који је стајао као ретко ко пре и после њега на висини свога историјског задатка“. У Драговићу је Туцовић видео борца и мислиоца који ће „као новинар и политичар социјалне демократије, у историјском посматрању ствари узлетети далеко изнад свих српских социјалиста новог кола...“ Оно што га је карактерисало, био је „до краја јасан поглед на ствар, прецизно схватање ситуације, правилно, опсежно и далековидо историјско посматрање иза којих стоје напоран рад и велико познавање научног социјализма“.

Снагу и будућност класног радничког покрета и политичке партије радничке класе Туцовић је сагледавао у ширењу револуционарне свести која се темељи на марксизму, стога је разјашњавање марксистичког учења радничкој класи и развијање марксистичког мишљења у кругу социјалне демократије сматрао једним од битних елемената оспособљавања радничког покрета за његове историјске задатке.

Укупност марксистичког погледа на свет Туцовић није схватао као задивљујући филозофски систем, већ као доследан, конкретан начин мишљења и у свакодневној ситуацији, ради свакодневне оријентације. Није била величина марксистичке мисли у томе, што би подстицала људе да се баве само новим стварима, већ што је инспирисала нове погледе на ствари којима су се стално бавиле читаве класе и њихови покрети. Усмереност марксистичке мисли на промену света, учинила је да она проверава своју вредност у свакој конкретној средини, да увек успоставља своје јединство у средини у којој оживљава и показује своју способност да буде покретач и њених промена.

3.

Димитрије Туцовић је снагу марксизма видео у материјалистичком схватању историје, откривању законитости друштвеног развитка, и ту окосницу марксизма развијао је у настојањима да сагледа стварност Србије, смисао, могућности и правце деловања њене радничке партије.

Размишљајући о конкретним историјским променама насталим појавом радничке класе у земљи у којој је живео, Туцовић је у марксизму наглашавао оно што му је изгледало битно за нови социјалистички покрет у Србији, — његову историјску утемељеност. Стога, насупрот ранијем „утопизму“ социјалистичке мисли у Србији, али и новим анархистичким струјањима, парафразира — као основне — оне мисли „Комунистичког манифеста“, које указују да стварање историје није произвољно: „постоје извесни закони по којима се друштво развија, има неки разлог, који је дубљи од човечије воље, што је друштво у једном времену овакво, а не онакво“. Али, тај законити ход историје управо и даје могућност свесној људској делатности. Стога је нужно „да људи проуче правац у ком се друштво креће па и сами у том смислу делују, убрзавајући кретање“. Управо из тог кретања историје и проучавања друштвеног развитка и богатило се историјско, марксистичко сазнање које се стално развијало. „Социјализам је после Комунистичког манифеста и благодарећи његовим творцима, Марксу и Енгелсу, престао бити нада, тежња, план друштвеног преображаја који треба унети у масе. Социјализам је постао израз историјске нужности, резултат и решење класне борбе у буржоаском друштву“.

Гледајући у социјалној демократији партију класне борбе пролетаријата, партију његових ослободилачких тежњи, његове историјске мисије, Туцовић је из законитости историјских кретања кроз класну борбу извлачио закључак „да је најбоља, једино тачна она социјалистичка тактика која даје пролетаријату највише моћи у класној борби, јер ће социјализам или изаћи из класне борбе пролетаријата или га неће бити“.

Схватајући историју као историју класне борбе, Туцовић је у класној борби видео и стварање историје, и у сваком тренутку је био способан да оцрта битне контуре историјских збивања. Многе карактеристике историј-

ских ситуација и правце историјских кретања уочавао је у њиховом непосредном току. Стога је оставио не само сведочанства о сопственом добу, већ и крупне доприносе значајним питањима шире историјске синтезе. Он није био историчар, али је развијао поглед на свет који инспирише стварна историјска сазнања.

Његово проучавање историје није било обична пројекција марксистичких схватања, већ непресушни извор снаге марксистичке мисли, а такво марксистичко мишљење изграђивао је као основу практичне — дакле историјске делатности партије радничке класе. Било је, уједно, услов да раднички покрет не прецени, али и не потцени своју снагу, да јасно сагледава историјска обележја друштвене и политичке ситуације у којој делује. Таквим начином мишљења Туцовић је практично афирмисао марксизам у радничком покрету Србије, стављајући до знања противницима „застарелог" марксизма, да се „вредност неке теорије не мери по томе колико је она стара, већ по томе колико је она способна да нам омогући схватање, разумевање, објашњење и предвиђање стварности, која је тако разнородна, сложена и вечито покретна".

Прихватајући марксизам као особени, динамични начин мишљења о стварности, Туцовић се никада није бојао да смело залази у све проблеме које је наметала жива стварност Србије и пракса партијског рада. Такав је био и када је критиковао владајући режим и политику опозиционих грађанских фракција, и када је вршио унутар-партијску критику, борио се против реформистичких и анархосиндикалистичких тенденција. Свестан историјске улоге социјалистичког покрета, био је против затварања партије у питања радничког организовања, тарифних и штрајкачких акција. Истицао је потребу да се са ширег историјског становишта процењује и значај свакодневних акција синдиката и партије, јер — како је напоминьао — „пролетаријат се не може ослободити и извршити велику задаћу која му је историјом опредељена, ако за то не буду створене погодбе друштвеним развитком, и ако се цело друштво не буде дигло на један виши ступањ".

У тим ширим димензијама посматрања историјског развитка, социјалистичка мисао није разјашњавала само историјске услове развитка радничке класе и радничког покрета, већ је шире захватала историју читавог народа, чије је стварне интересе могла да заступа само партија радничке класе, као класе којој је припало остварење новог историјског преображаја друштва. Класна борба новог историјског субјекта постаје одлучујућа за даљу историју Србије, за историјска остварења српског народа.

4.

Видне промене у Србији, настале после „мајског преврата" 1903. године, навеле су Туцовића да и сам, у разјашњењу историјских збивања, говори о Србији пре и после 1903. Али, кроз те промене истраживао је суштински континуитет буржоаске политике, остваривање оних друштвено-политичких тенденција које нису биле резултат дворског преврата, већ све изразитије и искључивије буржоаског класног карактера грађанских политичких партија и влада. Устав од 1903. није представљао успостављање оне уставности за коју се некада борила радикална партија, нити победу њених демократских традиција. Ипак, Туцовић није потцењивао значај нормализовања политичког живота које је, коначно, омогућило конституисање и деловање социјалдемократске партије, отворило терен за коришћење многих легалних средстава у класној борби пролетаријата. Наравно, разумевању друштвених промена које ће бити пресудне и за политичка кретања, доприноси и оно, што је било битно ново. А то је развитак радничке класе и пролетаризација сељаштва, процеси који су одредили историјску улогу социјалне демократије, као наследника напредних друштвених и политичких тежњи маса, на којима је некада радикализам остваривао своје велике политичке успехе.

У своме дубоко захваћеном оцртавању развитка радикализма пре и после 1903. године, Туцовић даје синтезу развитка класне борбе у Србији, која је мењала свој карактер, износила на историјску позорницу нове друштвене снаге, и отварала нове правце друштвеним кретањима.

Свој приказ Туцовић започиње оним данима седамдесетих година XIX века, када су у радикалном покрету најпре пришле масе ситних сељака који су трпели зеленашку пљачку сеоских газда, затим масе занатлија које је давила страна конкуренција. Али, од изразито ситнобуржоаске партије, каква

је била у почетку, радикална партија се још у време свога опозиционарства претворила у представника имућније буржоазије. Ипак, догод се радикална партија борила за опште циљеве уставности и парламентарности, економски угрожене народне масе су остајале уз њу. Што је та борба дуже трајала, радикалну партију је цепао све дубљи јаз између буржоазије и ситнобуржоаских маса. Развијање капиталистичке привреде водило је томе да супротности интереса оних који су стајали на два супротна пола „народне" радикалне партије, буду све веће. Те супротне елементе могао је, крајем XIX века, одржавати у партијској целини само груб притисак реакције и личног режима Александра Обреновића. После преврата 1903, дошло је у радикалној партији до отвореног расцепа. Одвајање претежно ситнобуржоаских елемената у засебну политичку групу ослабило је бројну снагу радикалне партије у народу, али њена унутрашња целина и способност за владање тиме је само појачана. Њена социјална подлога постаје компактнија, њени власнички и капиталистички прохтеви губе последњи траг обзира.

Све оно што се јављало на узбурканој површини политичких збивања, било је последица дубљих кретања која су из основа изменила класни садржај друштвено-политичких сукоба и настојања. Прошла су времена радикално-сељачког бунта против бирократије и двора, пролазила су и времена демагогије радикала на власти, убеђених да ће по некој традицији масе ићи увек за њима. Промене у држању маса нису биле само плод неког политичког отрежњења и разочарења у политику радикала, већ су имале дубоке узроке у промени састава самих тих маса продирањем капитализма. Битне промене односа и настојања политичких снага биле су под утицајем економских и друштвених промена које су захватале Србију. Без обзира на бројност и развијеност радничке класе, па и развијеност њене свести, раднички покрет је био ту, и незадрживо је растао, пратећи и све утицаје капиталистичког развитка на класне односе и политичка диференцирања.

Продирање капитализма, које је водило класном диференцирању, — писао је Туцовић — продубљивао је „јаз између радничке класе и ширих маса с једне, и варошке и сеоске буржоазије с друге стране". Са освајањем политичке власти, после мајског преврата 1903. године, буржоазија није више могла да прикрива класни карактер својих интереса. Од тада ће реакционарно законодавство пратити капиталистичке тенденције „утолико изразитије, уколико владавина буржоазије мање одговара очекивањима народних маса, а више подржава интересе капиталистичке мањине". Стога су губљење утицаја грађанских политичких партија у ширим народним масама и сукоб са пролетаријатом који је изграђивао сопствену партију, били неизбежни.

5.

Грађанска политичка настојања имала су своје различите традиције, према партијско-политичким поделама које су их карактерисале у другој половини XIX века. Оне су на особени начин оживљавале и у збивањима прве деценије XX века, али више као неко позивање на прошлост, него као израз њиховог домашаја у новој историјској стварности. На таква историјска виђења грађанских политичара (уједно историчара и публициста), Туцовић ће се посебно осврнути у два маха, када су се појавиле њихове расправе из уставне историје Србије — управо у време када је уставна реформа поново постала актуелна.

Поводом књиге Стојана Новаковића „Двадесет година уставне политике у Србији (1883—1903)" Туцовић примећује да се Новаковић задржао на периоду у коме је напредњачка странка (којој је припадао) повремено избијала на чело државне управе, више захваљујући својим односима са двором него сопственим политичким утицајем. Тај период био је — по Туцовићевим речима — испуњен „најчешћим потресима, најжурнијим и најкратковечнијим реформама, најзаоштренијим партијским борбама и најбруталнијим насиљем, највећом пустоши у државним финансијама и најстраховитијом јаловошћу државне управе". Што од свега тога ништа није нашло места и свој историјски приказ у делу једног од најпризнатијих историчара и човека који је у том периоду играо видну политичку улогу, Туцовић приписује чињеници да је то дело писао Стојан Новаковић као политичар, а не Стојан Новаковић као историчар. Новаковићева књига — према Туцовићевој оцени — не садржи дубљи поглед у узроке и узајамне везе догађаја који су се нагомилавали један за другим, нити материјал који би био од стварне вредности за објашњење тих догађаја. Све се свело

на досадно препречивање разговора и интрига у двору, после кога читалац, ако жив стигне до краја књиге, мора у чуду да се запита: „Је ли могуће да краљица Наталија, Артемиза и краљица Драга буду, по мишљењу једнога академика и прослављеног историчара, творци српске историје од 1888. до 1903?“

Туцовић је, у другом осврту на уставне теме, окарактерисао „Одломке из уставне и народне борбе у Србији“ Стојана Протића, политичара и једног од идеолога радикалне странке. Била је то збирка чланака у две књиге, чија је садржина настала у два различита периода, изражавајући и две различите фазе у развитку радикалне странке. У списима из ранијег периода пробијао је дух радикалне партије, тада представника опозиционе буржоазије. То је Туцовићу дало повод за поређење са Новаковићевим приказом овога времена. Док Новаковић „види само оно што бива у двору“, Протић „гледа пре свега оно што бива у народу“. Оно што се догађа у двору „и крши и ломи на престолу“ за Протића је последица „онога што се догађа, крши и ломи у друштву“, — а за Новаковића обрнуто. Другчије — закључује Туцовић — не може ни да буде, кад се има на уму шта је био као политичар Новаковић, а шта Протић — некада.

Што се тиче самог Протића као летописца радикалне странке, у промени његових погледа Туцовић види карактеристичан израз развитка радикализма — „од демократске струје у једну реакционарну партију“. Упоређујући две Протићеве књиге, Туцовић истиче да се у првој огледао борбени дух радикалне партије као представника опозиционе буржоазије, док се у другој развијају теорије радикализма на власти, као представника буржоазије која је остварила свој политички идеал. То је разлика која се — напомиње Туцовић — „као по каквом општем правилу јавља између буржоаског радикализма у опозицији и буржоаског радикализма на влади: на једној страни, смела и отворена реч једнога народнога покрета који води неуздржану борбу за дубоке политичке промене у држави и верује у своју победу; на другој страни, владајућа класа која се бори за одржање на власти и која више рачуна на утицај у двору и реакционарне политичке установе него на моћ у народу“.

Осврт на Новаковићева и Протићева историјска разматрања само је формално конципиран као приказ њихових књига. У ствари, тај је осврт по својој садржини сјајан образац анатомије грађанског публицистичког стваралаштва, која открива иза писаца и њихових дела дубље историјске мотивације друштвене и политичке мисли изникле из покрета који је иза ње стајао.

У своме краћем осврту на развитак социјализма и радничког покрета у Србији, Туцовић је нагласио да после пропагирања социјалистичких идеја од седамдесетих година XIX века надаље, тек листови „Социјал-демократ“ 1895. и „Радничке новине“ 1897. године, уносе у покрет мало јасније схватање класне борбе. Али, ни ови покушаји нису још представљали самостални политички фактор, нити су се могли ослободити привезаности уз радикалну партију.

Већ је писање „Социјал-демократа“ утирало пут радничкој партији, разобличавајући политику радикала и указујући на нужност самосталног политичког организовања радничке класе. Међутим, питање одвајања радничког покрета од грађанског радикализма постало је нешто сложеније превиравањима у самој радикалној странци. Држање „дворских“ радикала и компромиси радикалне деснице са напредњачком странком (тзв. фузија), омогућили су октроисање новог устава 1901. године. Али су, уједно, довели до расцепа у радикалној странци и одвајања „самосталних радикала“, фракције која је себе називала „радикалном демократијом“ и остала у опозицији и према влади и према вођству радикалне странке. Тиме се, после дужег процеса идејно-политичког одвајања радничког покрета од радикалне странке, поново поставило питање сарадње социјалне демократије са радикалном левицом: да ли се и у којој мери може ићи заједно са њом у борби против реакције.

Питање је било утолико озбиљније, што је јачање реакције узимало све драстичније облике, и по општем уверењу изискивало заједничко иступање, које би превазишло све друге разлике међу опозиционим покретима. Међутим, Туцовић се није задржао на политичкој ситуацији, да према њој оцењује постоји ли потреба заједничке борбе против реакције. Дубље сагледавајући нове друштвене, класне односе, упозоравао је на опасност да се непромишљеним компромисом са опозицијом угрозе перспективе развитка самосталног радничког покрета, у тренуцима који су били одлучујући за његово

политичко консолидовање. Самостални радикали изгледали су му опаснији за раднички покрет него стари радикали, већ изразито обележени као странка буржоазије која је раскинула са својом демократском традицијом.

Када је 1902. године писао о изборној борби, питање са радикалном демократијом Туцовић је посматрао управо са те шире, класне основе и тражио одговор у новој историјској ситуацији. По његовој оцени наступио је моменат у коме се требало одвајати од блиских политичких група и припремати организовање социјалдемократске партије. Подржати у таквој ситуацији радикалну демократију која се најјаче приближила крајњој левици, значило би уназадити сопствени покрет: „Ако данас будемо помогли радикалној демократији да ухвати корен међу елементима који треба да буду стуб наше партије, ми ћемо некада најревносније сузбијати њен утицај, али га нећемо моћи сузбити".

Својим дубоким анализама историјске ситуације, класног караткера друштвених и политичких збивања, Туцовић је највише допринео борби за јединство и самосталност радничког покрета, која се наставила и после оснивања Српске социјалдемократске партије. Може се рећи да је његов допринос био одлучујући у одбијању партије да ступа у било какве односе са грађанском опозицијом, па и са самосталном радикалном странком која се ускоро и формално конституисала, одвајањем радикалне левице из радикалне странке.

Било је раније у социјалдемократској штампи доста објашњења зашто радикална странка, у чијим су редовима још увек биле, или су за њом ишле, сељачке и радничке масе, не може ништа да учини у корист радништва и пролетаризованих слојева. Било је доста указивања да сам класни састав радикалне странке чини илузорним сва њена обећања радничкој класи. Указивало се на границе до којих је радикална буржоазија могла да учини нешто за раднике, идући за интересима своје сопствене економске и политичке борбе против бирократије и реакционарних режима. Међутим, све се то односило углавном на ситуацију пре расцепа у радикалној странци. Мада расцеп није означавао њено класно диференцирање, очигледна је била намера самосталаца да се, као радикална демократија наметну радничкој класи и привуку на своју страну осиромашене сеоске масе. То је могло изгледати као стварање неког демократског блока, што је и навело социјалну демократију да се стално бави питањем фракција у радикалној странци.

Насупрот схватањима, протураним с различитих страна, да социјалдемократска партија може у одређеним ситуацијама и под одређеним условима да иступа заједно са грађанском левицом, Туцовић се и даље бори за пуну самосталност акције социјалне демократије. На разлике грађанских фракција он гледа другчије, не полазећи од њихових моменталних политичких ставова и расположења, већ од карактера њихових друштвених опредељења, од њиховог класног бића. Своја уверења јасно је показао и поводом победе самосталаца на скупштинским изборима 1905. године. У тој победи Туцовић је видео назадак у политичком развитку Србије. Била је то победа „незадовољства преживелих друштвених класа са судбином што морају да пропадну".

7.

Самостална радикална странка је у својим даљим настојањима, после изборне победе 1905. године, чије плодове није дуго жњела, прешла прилично неславан пут. Прилагођавајући се условима политичке борбе за власт или учешће у власти, често се одрицала од начела која су је првобитно делила од других радикала. Поново у опозицији, уцењивала је радикалну десницу скупштинском опструкцијом, док 1908. године није изнудила за своје представнике неколико места у влади. Задржала се и у концентрационој влади образованој у време анексионе кризе, а затим, до средине 1911. године, остала у коалиционој влади са радикалима, да са њима дели власт — и њену популарност. Тада је дошао крај коалиције, — самосталци су испали из владе, са моралним поразом због начина на који су јој служили. Изиграни од дотадашњих радикалних савезника и на изборима 1912. године, свој политички и морални пад покушавали су да прикрију општом политичком и моралном кризом у Србији. Јован Скерлић се у своме скупштинском говору осврнуо на озбиљну кризу која је завладала земљом, и то не само као криза радикалне странке, или криза радикализма, или демократизма уопште, или криза уставности, него општа политичка криза, чак „општа морална криза у земљи". Сматрајући још увек да одлучну и пресудну реч треба да воде радикал-

ни елементи, истицао је да опште слабљење радикализма није добро за Србију. Приговарао је радикалној странци да је дошла „у жалостан положај, да не само демантује своју ранију прошлост, свој стари социјални програм из седамдесетих година, него и онај либерално-уставни рад са краја осамдесетих година".

Очигледно, Скерлићева критика радикалне странке није се много разликовала од критике коју је вршила социјална демократија. Међутим, када Скерлић прелази на оцену стања у странци којој је и сам припадао, — самосталној радикалној странци, мање је критичан. Стидљиво помиње чињеницу, да је она три године вукла непопуларност једне владавине која је била принуђена да даје популарне законе. У време нових избора, 1912. године, морала је да уђе у борбу не само са дојучерашњим савезницима, старим радикалима, него и са целокупном опозицијом. У томе Скерлић највише приговара социјалној демократији која је — по његовим речима — увек показивала „непојамне антипатије" према самосталној радикалној странци, па је и целокупна њена агитација била у првом реду уперена против самосталних радикала. Такав став социјалне демократије Скерлић приписује њеној рачуници да известан део гласача самосталне радикалне странке, сиромашне сељаке, придобије својим програмом социјалних и економских реформи.

Међутим, Туцовић није у сељачким масама гледао сталну, статичку политичку резерву грађанске опозиције, јер је уочавао промене у њиховом држању под утицајем друштвених кретања. Указујући да социјална демократија није превиђала разлику у развитку привредних односа на селу и у вароши, уједно је истакао да је била погрешна оцена самосталаца о непроменљивости села. Велике, револуционарне промене које капитализам изазива у индустрији, нису могле да остану без утицаја на пољопривреду. Тај се утицај испољавао у преовлађивању индустрије над пољопривредом, у продирању капитализма на село и потчињавању пољопривреде капиталистичким законима који владају у индустрији.

Као природну последицу наведених промена, Туцовић на селу види све многобројнију масу која губи самосталну пољопривредну егзистенцију. Та је маса упућена на најамни рад, јер је сасвим остала без земље, „или је њива коју још назива својом не може више да исхрани". Тако је на место дубоког подвајања становништва које живи у вароши и на селу, капитализам подвојио становништво које живи из најамног рада, од оних сеоских и варошких друштвених слојева, који уживају благодети приватне својине.

У том процесу развитка Туцовић је видео објективне услове за извлачење ширих маса испод буржоаског утицаја. Стога је, већ пред скупштинске изборе 1912. године, могао најавити да ће они показати „у најпунијој мери да у победи социјалне демократије имају интереса и широке народне масе које још немају чист пролетерски интерес". А јачање социјалне демократије у народној скупштини „значило би појачање утицаја оне партије која је данас једини одлучни представник праве демократије и заступник права, интереса и животних потреба демократских народних маса". Јер, како је нагласио другом приликом: „. . . као што је капитализам доделио пролетаријату и ситној буржоазији две супротне судбине, тако исто је супротна и будућност ових двеју демократија, пролетерске и ситнобуржоаске. Прва је плод стварајућих, друга уништавајућих дејстава капитализма; прва иде на сусрет будућности, друга се клони прошлости".

Непосредно после скупштинских избора 1912. године, на којима је социјална демократија своја два посланичка места добила захваљујући сеоским бирачима, Туцовић је напоменуо како противницима социјалне демократије прилазак сеоских маса њеној партији изгледа као неприродна заједница. Међутим, разлог томе је што они не виде да је та политичка заједница „настала као природна последица заједнице по судбини и класном положају и да ће она бити утолико чвршћа, солиднија и шира уколико се капитализам буде јаче развијао".

Туцовић је, као што се види, питањима положаја и опредељења сељаштва прилазио ван шаблона којимсе обично посматрало „аграрно питање", али са гледишта које је марксизам и чинило делотворним, — материјалистичког схватања историје. Као што није оплакивао пропаст заната под притиском индустрије, није очајавао ни над распадом сеоске идиле. У несентименталном ходу историје видео је претпоставке које воде историјски одлучујућој класној борби: „. . . из додира варошког пролетера са сеоским најамним радником идеја социјализма заплениће нове широке народне масе, које ће

од неповратне прошлости окренути своје чежњиве погледе ка будућности и заједно са целокупним пролетаријатом, под заставом социјалне демократије, повести упорну борбу да она што пре дође".

8.

Димитрије Туцовић, наглашавајући стално потребу да се при оцени периода у коме социјалдемократска партија развија своју делатност, уздигне изнад свакодневне политичке ситуације и потражи његово историјско обележје, сам је највише допринео таквим сагледавањима. Сумирајући 1912. године претходна друштвена и политичка кретања, управо је и дао оцену да је процес продирања капитализма, који се до тада непознатом брзином вршио, у Србији стварао нове економске односе, доносио нову друштвену структуру, пречишћавао класне разлике и мењао односе класних снага. Посматрајући друштвени и политички развитак Србије — у „дијалектичкој противречности, као што су то наши учитељи Маркс и Енгелс увек чинили" — он ће своју синтезу друштвено-економских и политичких процеса у Србији заокруживати променама које су захватиле широке народне масе.

Док су противници социјалне демократије њен успех на селу тумачили истим методима агитације којим се некада служила радикална буржоазија, Туцовић је указао на дубоку разлику двеју сасвим различитих историјских појава. Од покрета сеоских маса седамдесетих и осамдесетих година XIX века, протекао је један период економског развитка који је изменио услове за живот и опстанак сеоског становништва и прекројио његов састав и његове карактерне особине. Некада је сеоско становништво живело у карактеристичној изолованости као једна више или мање једнообразна маса, али је постепено нестајала та изолованост и једнообразност. Са развитком новчане привреде село се увлачи у односе буржоаског друштва. У почетку су се везе између села и вароши, односно између села и буржоаског друштва заснивале на размени вишка производа пољопривредног рада са фабричком робом која је имала да подмири скучене културне потребе сеоског становништва. У току привредног развитка везе између села и вароши, које су постајале све јаче и сложеније, уништиле су изолованост сеоског становништва на којој се одржавала зграда патријархалног живота. Те су везе увукле село у матицу економског развитка са свим наглим променама које су изазивале. Сеоско и варошко становништво нису више била два света, већ је и једно и друго живело у једном истом свету, — у свету капитализма.

Друштво се у Србији није више делило по месту становања његових чланова, по ношњи и по томе у којој од три велике привредне гране они раде, већ по томе, уноси ли у тај рад — радну снагу или капитал, или и једно и друго. Нестаје вертикалне поделе друштва на варошане и сељаке, и поделе варошана по занатима и врстама занимања. У друштвеним борбама и политичком животу добија претежни значај хоризонтална подела на самосталне произвођаче и пролетаризоване масе, на капиталистичку класу и најамне раднике. Та је подела коначно уништила једнообразност сеоског становништва и унела у њега непомирљиву борбу интереса и класа. Стога је село постало способно да прими и схвати нове друштвене и политичке тежње. Уједно, биле су то околности које су указале, да у победи социјалне демократије имају своје интересе и широке народне масе које још немају потпуна пролетерска обележја.

На таквим токовима друштвено-економског развитка и друштвеног пресло-јавања, Туцовић је сагледавао положај социјалне демократије као једине начелне опозиције режиму и политици владајуће буржоазије. Социјална демократија имала је да брани основне политичке слободе од буржоазије која се некада и сама за њих залагала. Штитила је животне интересе народних маса, који су некада имали бранилаца и међу демократским партијама ситне буржоазије. Најзад, таквим процесом развитка, социјална демократија могла је одлучно да стане на страну интереса општег привредног и културног напретка насупрот посебним тежњама буржоаских фракција. А такав њен рад и таква њена улога, морала је подићи њен углед у очима народних маса и привући не само чисто пролетерски елеменат, већ и широке слојеве пролетаризованог и полупролетаризованог света по варошима и селима. Прилазак сеоских маса социјалној демократији изгледао је њеним противницима као неприродна заједница због тога, што нису увиђали „да је та политичка заједница настала као природна последица заједнице по судбини и класном

положају и да ће она бити утолико чвршћа, солиднија и шира уколико се капитализам буде јаче развијао".

Таква ситуација одређивала је држање и тактику социјалне демократије у борбама које су се водиле и које су предстојале, имајући у виду не само њене дужности и задатке, већ и све оно што су јој стављале политичке прилике на расположење и омогућавала снагу која је представљала. Управо стога је Туцовић и закључивао да „социјална демократија не сме гледати преда се, њен поглед мора продирати даље напред и захватати што више са стране", и да она „мора процењивати политичку ситуацију и политичке односе и догађаје са једнога вишега **историјског гледишта,** у једној општој **узрочној вези".**

9.

Историјски погледи Димитрија Туцовића, и његове конкретне историјске анализе, не представљају само основу за закључке о домашајима марксистичке мисли српске социјалне демократије. Њихов је значај шири од тога, јер је Туцовићева мисао била у сталном развоју, паралелно са процесима које је анализирао, и историјском праксом која је мењала односе друштвених и политичких снага. У својим домашајима отварала је видике који и за нас данас представљају крупан изазов у погледу методологије конкретног материјалистичког прилаза историји класних борби у грађанском друштву, као окосници историјске синтезе.

Туцовић је у својим материјалистичко-историјским домашајима развијао виђења класне борбе у целини друштва, у свим њеним облицима и садржајима, у укупности развитка сопственог народа. Пролетаријат је постајао она снага која историју даље покреће, ка новим остварењима. Истичући често потребу да се схватања класне борбе уздигну до виших историјских погледа, умео је друштвену укупност конкретно да обухвати, у свим њеним манифестацијама и сложеностима.

Интегрисање радничког покрета са целином друштвених односа и деловања социјалне демократије у општим друштвеним збивањима, превазилазили су уско и изоловано посматрање радничке класе и њеног покрета. Партија радничке класе није на периферији друштвених збивања, она — по Туцовићевим речима — „не посматра више буржоаско друштво напремасе; она је продрла у њега, постала један елемент који је органски везан са сложеним односима друштвеног живота који се стално развија и креће". У томе смислу је изграђивање њене тактике и акције изискивало „познавање и праћење друштвених односа, солиднију теоријску спрему".

Укратко, положај радничке класе као новог историјског субјекта, њене партије, па и сваког појединог члана партије, мењао се „са рашћењем снаге социјалне демократије, са њеним прожимањем буржоаског друштва и продирањем у његове установе, јавна тела, општине и скупштине". Јер, у своме развитку, социјална демократија постаје политичка партија која, као реалан чинилац у друштвеном животу, врши силан утицај на све његове сфере: културну, социјалну, политичку, духовну". Такав утицај социјалне демократије на укупност друштвеног живота остварује се управо „уколико више постаје партија једне одређене друштвене класе, пролетаријата". Тиме је и „њен додир са буржоаским светом чешћи и пунији, додир у коме су, истина, копља стално укрштена, у коме се не зна за примирје, али који ипак значи сасвим нешто друго него што је проста и јасна изолованост једне агитаторске групе, једне секте".

Формулисање класне борбе као окоснице друштвених збивања, а тиме и историјске синтезе друштвеног развитка, Туцовић на много места и различитим поводима допуњује, превазилазећи шаблон статичког посматрања на једној страни буржоаског друштва, а на другој — радничке класе и радничког покрета. Он долази до интегралног сагледавања друштвених односа који се не могу објаснити само постојањем и супротстављањем класа различитих интереса, већ једино класном борбом, као динамичном детерминантом укупних друштвених односа и свих видова њихових испољавања. То улажење радничке класе у интегралну историју једно открива нове суштине и нове димензије историјских кретања.

У класној борби Туцовић види нов положај радничке класе и историјско превазилажење улоге грађанске класе, и као творца и као тумача историје. Настала у класној борби којом је срушено феудално друштво, у својој класној борби против новог историјског субјекта, радничке класе, носиоца нових историјских сазнања и остварења, постајала је кочница напретка. Стога се Туцовић не задржава само на критици

грађанске класе и њене историјске мисли, већ залази у питања нове, стварне историје свога времена. Било је то историјски освојено сазнање, проверено у пракси класне борбе која је указивала на померање односа друштвених снага. То је стварни извор историјско-материјалистичких сазнања у Туцовићевој друштвено-политичкој мисли, који је давао дубину и бистрину материјалистичком сагледавању историје Србије — оне која је протекла и она која се збивала у његовом добу, оцртавајући контуре свога даљег развитка ка социјалистичким друштвеним остварењима.

Miroslav R. Đorđević

DES VUES HISTORIQUES DE DIMITRIJE TUCOVIĆ

Dans la lutte de classe Tucović voit une nouvelle position de la classe ouvrière et un dépassement historique du rôle de la classe ouvrière prise en tant que créateur et interprète de l'histoire. Pour cela Tucović ne fait pas seulement la critique de la classe ouvrière, il s'engage dans les questions d'une nouvelle histoire réelle de son époque. C'était une conscience prise grâce à l'histoire, vérifiée par la pratique de la lutte de classe qui faisait remarquer le changement des relations des forces sociales. C'est la sources véritable des connaissances historique et matérialstes dans la pensée socio-politique de Tucović.

Др Слободанка Стојичић

Туцовићева периодизација уставног и политичког развитка Србије

У продубљеној анализи Туцовићевог доприноса револуционарно-марксистичкој оријентацији социјалистичког покрета у Србији и на Балкану неопходно је указати најпре на његову способност и смисао за анализу и процену историјске ситуације: у њима је сагледавао услове за практично и идејно деловање социјалне демократије. Као марксистички мислилац, полазећи од реалних друштвених услова, Туцовић све време настоји да напоре, могућности и перспективу развитка Србије уклопи у објективне тенденције друштвеног развитка. У томе смислу се у свакој конкретној ситуацији залаже да непосредни задаци социјалне демократије произилазе из општих токова и тенденција друштвеног развитка.

Своје теоријске ставове Туцовић базира на познавању и продубљеном изучавању и анализи друштвених и политичких прилика у Србији и положаја Србије на Балкану и у капиталистичкој Европи. Свестраној анализи стања у Србији Туцовић је подвргао све последице продирања капитализма, како оне опште, препознатљиве, тако и оне које су резултат специфичности продирања капитализма у условима једне привредно неразвијене земље. Таква анализа нових економских односа, њихово познавање као и познавање законитости даљег економског развитка, омогућило је Туцовићу да синтетички прикаже и класну борбу у Србији и да у њој нарочито означи историјску појаву и значај новог субјекта као и његову улогу у могућностима и законитостима даљег укупног друштвеног и политичког развитка.

Настале друштвено-економске промене битно су утицале на стварање нових политичких односа, начина њиховог испољавања и нових политичких програма. С обзиром на пут конституисања пролетаријата као класе и неминовног класног сукоба пролетаријата са буржоазијом, као и пут његовог политичког конституисања кроз социјалну демократију као политичког представника, неопходно је било сагледавање и изучавање политичких услова и односа у којима се одвијао тај процес. Кроз анализу политичког развитка, у којој све промене односа политичких снага и њихових тежњи и програма повезује са економским и друштвеним променама, Туцовић је трагао за генезом и судбином социјалистичке мисли у Србији ради њеног спајања са радничким покретом и марксизмом. То спајање је дало револуционарни раднички покрет и марксистички смер радничкој борби у Србији почетком XX века, довело до усвајања револуционарне марксистичке мисли као теоријске и практичне оријентације социјалне демократије.

Анализа и објашњење конкретних политичких ситуација и процеса политичког диференцирања и груписања за Туцовића је и потреба тражења даљег пута и развитка политичких односа и места социјалне демократије у њему, ради њеног практичног деловања. Конкретно то је и потреба тражења пута и могућности да се прихвате и у борбене редове пролетаријата уведу народне масе, које су разочаране и одбијене од буржоаских и ситнобуржоаских партија. Подизање пролетерске борбе до нивоа народне борбе за боље услове живота и рада и већа политичка права нарочито су захтевала појединa политичка питања, у којима се пролетаријат јавља као представник и заштитник ширих друштвених интереса.

У циљу усмеравања даљег деловања социјалне демократије и њених непосредних задатака у текућим политич-

ким ситуацијама, Туцовић је потпуније сагледавао и положај владајуће класе — буржоазије, њене политичке партије и њихову структуру и деловање, као и расположење маса према тим партијама, односно појединим буржоаским фракцијама. Туцовић увек наглашава изразити и искључиви буржоаски класни карактер свих грађанских политичких партија. Он подвлачи и разоткрива исти класни интерес код свих буржоаских фракција и начелну сагласност која у основи постоји између владајуће и опозиционе буржоазије.

Политичко банкротство буржоаских партија подривало је поверење народних маса, које су још од времена народног радикалног покрета седамдесетих и осамдесетих година XIX века водиле за собом. Промене у држању маса нису резултат њиховог политичког отрежњења и сазревања, него су резултат промене у њиховом саставу и положају које са продирањем капитализма нужно настају. Резултат су њиховог осиромашења под притиском нових експлоататорских форми и поступака. У прихватању тих маса и њиховом увођењу у борбене редове пролетаријата Туцовић види првенствени задатак који је историјски моменат доделио социјалној демократији[1].

Димитрије Туцовић је имао, захваљујући свом теоретском образовању и раду и практичном ангажовању и упознавању, врло целовит концепт савремених друштвених, економских и политичких односа у Србији и био упознат са развојном тенденцијом њиховог даљег законитог кретања. То му је омогућило да сваку конкретну ситуацију и збивања стави у тај концепт, свестрано испитујући и анализирајући могуће услове за деловање, место и улогу социјалне демократије. У тим његовим анализама конкретних ситуација политичког, међународног, економског, уставног, правног, културног, социјалног садржаја и предлозима за конкретно ангажовање, место и улогу социјалне демократије у свакој од њих могао би се тражити и највећи Туцовићев допринос теоријском и практичном оспособљавању радничког покрета у Србији да се развија и делује као револуционарни класни раднички покрет, допринос марксистичкој оријентацији српске социјалне демократије у њеној борби за друштвени преображај и укидање класне владавине.

Таква прилика била је и отварање уставног питања у Србији у пролеће 1914. године. Тада се Туцовић нарочито ангажује да у више наврата истакне значај најављене уставне реформе, свестрано осветљавајући и објашњавајући, практично и теоретски, шта она значи у укупности савремених друштвених и политичких односа у Србији, посебно каква је улога социјалне демократије у новој промени устава и шта социјална демократија може и треба да очекује са том променом. У тим размерама највећи значај и допринос постигао је преко приказа уставних и политичких борби у Србији, њиховог развитка и њихове друштвене основаности у појединим периодима. Елементе периодизације достигнутога уставног и политичког развитка Туцовић даје у значајном раду „Уставне и политичке борбе", објављеном у више наставака средином 1914. године[2].

Као тему уставне и политичке борбе у Србији најављује у неким радовима непосредно после отварања уставног питања, која се најава не можи мимоићи због пресека који прави кроз уставни и политички развитак Србије од почетка XIX века до 1914, са већ истакнутим елементима периодизације тога развитка[3].

Наглашавајући да је Српска социјалдемократска партија прва осетила и нагласила потребу за ревизијом устава, Туцовић најављену уставну промену карактерише као демократску реформу којом би се политичка форма прилагодила промењеним економским и социјалним односима у земљи и која би „повела рачуна о једном новом друштвеном фактору: о организованоме пролетаријату"[4]. Уставна реформа, са овако одређеним карактером, треба да задовољи потребе радничке класе у првом реду, те је због тога радничка класа—сматра Туцовић—и дужна да се у борби која је на дневном реду највише и ангажује. У развитку једне земље устана реформа представља онај моменат у коме се врше, због поремећене равнотеже економских и политичких снага и на бази промењеног односа тих снага, реформе у основним институцијама које су правни израз друштвених снага и њиховог односа. У томе моменту се разоткрива „онај скривени класни механизам који уствари покреће целу друштвену локомотиву".[5] „За овај револуционарни моменат" пролетаријат Србије мора да буде спреман. Он треба да има снаге, треба „у току ово неколико месеци да створи још нове снаге", да би се уставна реорганизација Србије, као „правни израз за однос између појединих друштвених класа у земљи"

извршила онако како он то жели.[6] За социјалну демократију је јасно да решење целога питања зависи од фактичког односа снага. Зато треба пропагандом и агитацијом у предстојећих неколико месеци придобијати истомишљенике за демократску организацију земље, коју би народ ове земље, првенствено преко општег права гласа, извршио према својим жељама.

На првомајској прослави у Београду 1914. године Туцовић у свом говору истиче уставно питање као крупно питање од чијег ће решења зависити не само политички развитак Србије, него акције и успеси пролетаријата у будућности. Зато реформи устава „ми треба да дамо обележје". Набрајајући који су устави у Србији до сада коме давали уступке, истиче да је природно и право, да је време и да је неопходно да Устав од 1915. учини уступке српском пролетаријату. Наравно, у предстојећој уставној борби пролетаријат мора реформе које тражи сам да освоји, извојује, што прекаљени борац није заборавио да нагласи.

— • —

У целини посматрано, Туцовић уставне и политичке борбе у Србији резимира кроз однос власти и народа, да би при конкретној анализи појединих периода у оквиру епохе буржоаског развитка у Србији дао ближе карактеристике уставних и политичких борби и класне односе и класну борбу као њихову друштвену позадину. Он сагледва напоре појединих политичких група да се у борби око власти уз помоћ народних маса руше групе које су на власти, да би их саме на власти замениле, што се у основи своди на владавину над народом уз његово стално одстрањење с власти. У политичком развитку Србије — започиње овим резимеом Туцовић други део рада „Уставне и политичке борбе" — после ослобођења народне масе су убрзо изгубиле политичку власт из својих руку, иако су сопственим напором у једном револуционарном покрету створиле слободну Србију. Владалац, главари, бирократија, интелигенција и газде су се борили за превласт у држави у којој су народне масе представљале пасивну масу. Њихово незадовољство су у тој борби око власти користиле групе да би оборише оне групе које су на власти, али свака од њих је пазила „да период не приграби дизгине државне власти у своје руке! Политичка борба вођена је „око тога ко ће владати народом, али без учешћа народа". Туцовић ово наглашава, јер управо у тренутку уставне промене и на плану борбе за учешће народа у власти преко Народне скупштине Српска социјалдемократска партија је у својој борби за нове друштвене односе најављивала најширим народним масама и перспективу новог политичког положаја и нових могућности. „Тој партији припада велика улога у новој промени устава", која неће бити нова издаја народних маса нити нова форма њиховог пљачкања, какве су представљали устав од 1869. и устав од 1888. године. Истраживање континуитета буржоаске владавине и политике Туцовић завршава са ситуацијом уочи првог светског рата разоткривајући класну друштвену основаност савремених буржоаских односа и подвлачећи потребу класне борбе, наглашава појаву нових друштвених снага и њиховог политичког представника са програмом и перспективом даљег друштвеног и политичког развитка.

— I

После народне револуције, ослобођењем од Турака, у слободној Србији, укидањем феудалног система настаје слободан сељак.

Организацију државне власти надомештао је положај првих представника династија, који није био нарочито угодан нити је код савременика изазвао неки особити респект, и ауторитет локалних и провинцијских главара и старешина. Прве скупштине под кнезом Милошем биле су главарске. Још од самог почетка — пише Туцовић — отпочела је борба између Милоша и главара, нахијских кнезова. Код нахијских кнезова су се јавиле реакционарне тежње да заузму положај некадашњих турских спахија, тежње за враћањем на феудалне односе које је народ својом револуцијом, протеривањем Турака, уништио. Милошева победа над нахијским кнезовима има друштвену основу управо у тим револуционарним тековинама и изгледима за њихово обезбеђење које је владавина кнеза Милоша отварала слободним сељацима. Зато је Милош изашао као победилац из борбе са нахијским кнезовима.

На челу Милошевог режима стајао је апсолутни владалац, његова прва влада је „период првобитне акумулације капитала, стварање богатства насиљем и отмицом". Кнез Милош је раздавањем народних добара својим штићеницима стварао личне приврженике на које се је могао ослањати.

Грабио је и отимао за себе и помагао својим присталицама да грабе. На те своје личне привржснике се Милош ослања у својој борби за врховну власт и централизацију власти, коју је водио са противницима међу српским старешинама.

Овакво Туцовићево сагледавање периода прве владе кнеза Милоша уједно објашњава порекло и садржину народнога незадовољства, због неиспуњеног очекивања да ће му владавина кнеза Милоша обезбедити својину као револуционарну тековину.

Слободан сељак који је у том времену насиља и отимачине могао остати без земље, чак иако ју је први заузео, све више мисли на осигурање своје приватне својине, свог првобитног интереса, који је политиком грабежи и отворене отимачине постао још угроженији. Несигурност изазива народно незадовољство. Слободан сељак који сада има нови економски положај, јер је од 1830. године на основу поделе турских спахилука по Хатишерифу, постао сопственик земље, постаје носилац нових политичких тежњи. Оне су израз разочарења сељака коме Милош није гарантовао својину као његов приватни интерес и тековину револуције коју је сељак носио. Сељак сада жели да постане дефинитивно правни сопственик земље, да се обезбеди од општег захватања и грабежи. Његове тежње за ограничењем Милошевог апсолутизма и за правном сигурношћу и једнакошћу искористила је старешинска олигархија. Сеоске народне масе су помогле Милошеве противнике међу старешинама и у чиновништву и Србија 1838. године добија устав којим је Милошев апсолутизам ограничен.

Режим заведен 1838. године траје до 1858; протекао је са првом владом Карађорђевића и завршио повратком Обреновића. Туцовић улази овде и у суштину династичких промена иако оне нису само одлика овог периода и сажето је и саопштава. Династичке промене прикривају праву садржину политичких борби, које су „резултат дубљих сукоба интереса који истичу династије као свој штит, служе се њима када им треба и одбацују их када им више нису потребне".

На челу новог режима који је заснован после рушења Милошевог апсолутизма био је олигархијски Савет. Тако је према уставу од 1838. године отпочео нови тзв. уставобранитељски период, „други период стварања полицијске државе и бирократског апсолутизма". Историјска мисија новог типа апсолутизма била је „организација државне власти насупрот ауторитету локалних и провинцијских главара и старешина". Тај процес се, за разлику од других земаља, у Србији одиграо под владом једног олигархијског савета, а не под владом једног јаког апсолутног владаоца.

Србија се надаље — наставља Туцовић — све више организује и учвршћује као полицијска држава са разгранатим бирократским апаратом. Та нова државна организација и бирократија израстају на тежњи народних маса „да виде свој нови сопственички положај огарантован законом и јавним поретком". Настаје период израде законодавства у свим областима друштвених односа. Јављају се нови органи државне власти, стари су добијали све већи број чиновника, а све из потребе да се обезбеди спровођење новог законодавства, нарочито у грађанској и кривичној правној материји. Прећашње обичајно право све се више потискује, традиционални ауторитет кнезова и старешина такође. Државни савет је израстао у извршни одбор бирократије и у бирократском апсолутизму врло успешно замењује апсолутног владаоца, иако је спрега апсолутног владаоца са бирократијом природнија и чвршћа. У овом периоду однос између сеоских народних маса и бирократије је врло сличан споразумном, уговорном односу, у коме се сељак ради заштите своје приватне својине одриче учешћа у државним пословима, на које закључивање и квалификацију и савременика и Туцовића упућује мера у којој се тај нови апарат власти уздигао над народом и одвојио од њега.

И опет је народ преварен у својим очекивањима: убрзо по рушењу једног апсолутизма, Милошевог, осетио је још јачи притисак другог, бирократског. Увидело се да за очување економске самосталности сеоског поседа није довољна гаранција, коју је бирократија успела да му да. Почеле су својом снагом да делују економске промене, изазване продирањем новчане привреде. У селу и у вароши, под налетом новчане привреде, губе се стари патријархални односи. Економска изложеност и стабилност поседа се није могла сачувати; појава је да је „правно слободан сељак постаје све више задужен". Погоршава се економски положај сељака, сада оптерећеног и све већим теретима за издржавање полицијс-

ске државе, огромне државне машине која му ништа није доприносила. Земља прелази у руке имућних, широке народне масе остају без својине.

Овим економским променама изазвано је народно незадовољство, које се сада окренуло „против апсолутизма бирократије и њеног режима". Тај тзв. уставобранитељски режим трајао је до 1858. године, до Светоандрејске скупштине, када је народ преварен у својим очекивањима, преко своје скупштине и њених одлука нашао израза своме незадовољству.

На Светоандрејској скупштини која је радила „под заштитом народних маса, које су је заклањале од напада стајаће војске", збачен је кнез Александар Карађорђевић и на чело бирократско-полицијског режима доведен кнез из друге „народне династије", Милош Обреновић. То није било довољно за нови режим, али јесте за учвршћење старог, који је наставио да живи, оснажен, у форми владалачког апсолутизма. Са снажном основом у изграђеном бирократском систему, владалачки апсолутизам је и сам ојачао. На самој Скупштини и у народу није било „организоване политичке снаге", која би обезбедила спровођење скупштинских уставотворних одлука и која би најављени програм носила као свој политички програм. Светоандрејска скупштина није могла својим одлукама да обезбеди законодавну власт народној скупштини, већ је она и даље остала Савету, иако је у најављеном народном суверенитету изражавала жељу да се „стање народа поправи".

Одлуком Светоандрејске народне скупштине повраћени Обреновићи су убрзо „склопили савез са претставницима старог режима, са бирократијом". То је био сасвим природан однос између династије и бирократије, као два најближа елемента у друштву. Њихове тежње и њихови интереси су увек исти, они се узајамно помажу. Савез који је у Србији настао између Обреновића и бирократије помогла је и чињеница на коју је и Светозар Марковић указао: да се у Србији бирократија развила „као једна партија, да је „организована као једно цело" и да је „прекрилила сву Србију својом мрежом". Противници Обреновића, који су својим делом створили полицијски апсолутизам бирократије, тиме су само створили подлогу владалачком апсолутизму, који их је сада, ступајући у савез са бирократијом, организовао као врло послушан и кнезу одан Савет.

У економском и политичком положају народа ништа се на боље није променило. Круна и бирократија су сада заједно на удару народног незадовољства. Савез круне и бирократије нарочито је огорчио либералну опозицију, која се све више својим слободоумним писањем почиње приближавати незадовољним народним масама, чија ће им потпора бити потребна. У условима редовног државног живота и понашања, које се у Србији усталило, излаз се тражио у промени устава. Тај захтев и програм за уставну реформу не носе широке народне масе, које више нису једнообразне у своме саставу, што је резултат даљег деловања и развитка новчане привреде.

Преузимање државне силе од круне и бирократије које су је непосредно користиле, у тим историјским условима било је могуће преко пресудне улоге Народне скупштине, која би се постигла променом устава. Туцовић у томе смислу наговештава и истиче историјску мисију буржоазије у организацији власти: да се под њеним класним вођством народна скупштина учини пресудним политичким фактором.

Али, у конкретним условима економске неразвијености земље, та историјска мисија буржоазије у организацији власти се специфично испољила. Битну улогу, у недостатку индустријске буржоазије, одиграо је слој сеоских и варошких газди, који се оформио са развитком новчане привреде у Србији и либерална интелигенција у новој бирократској улози, као политички представник слоја „угледних домаћина".

Састав имућних класа у Србији, које се издвајају из народа, одговарао је економској неразвијености земље. У тим условима са развитком новчане привреде иде и стварање капитала „али у својој првој трговачкој форми". Носиоци трговачког капитала, који је у трговини ангажован, кроз њу оживео и растао, били су у Србији „најживотнији делови имућних класа". То су биле газде на селу и у вароши, слој угледних домаћинских људи са великим ауторитетом у својој средини. Њима „полицијски качкет није више могао оличавати највиши закон у земљи". Заинтересован једино за услове за трговину и зеленашење, преко којих се богатио, својим класним интересом био је упућен на борбу против полицијског самовлашћа, бирократског притиска а за свој политички утицај.

Млада либерална интелигенција, која је својим слободоумним писањем истицала нове државне и политичке принципе и кроз њих резимирала захтеве за ублажавањем полицијског бирократског режима Обреновића, својим највећим делом у својој новој бирократској улози, почела се приближавати сеоским и варошким газдама, постајући тумач њихових полицијских тежњи. Тенденција либералнога покрета, изражена и кроз прихватљиву формулу о повратку народном духу и традицији, била је да се бирократски апсолутизам сузбија преко скупштине сеоских и варошких угледних домаћина.

Под утицајем тих елемената, донесен је 1869. године нови устав. Тај устав је „реч либералне интелигенције и сеоских и варошких газда о условима под којима су желели владати народом". Борба која се водила око преношења законодавне власти са Савета на Скупштину није дала Скупштину са пуном законодавном влашћу. Скупштина је била лишена средстава утицаја на владу да би ова водила рачуна о расположењу скупштинског састава. Није имала ни буџетско право, иначе најјаче средство утицаја на владину политику. „То је уствари била једна карикатура од парламента". Скупштина није могла да „заклони народ од тираније одозго", а била је „заклон владаоцу од одговорности пред народом".

II

Даље уставне и политичке борбе у Србији Туцовић приказује преко форми организованог политичког деловања с обзиром на појаву политичког и партијског груписања и партијског организовања. Кроз анализу политичког развитка Србије у периоду после устава од 1869. године Туцовић трага за појавом народног радикалног покрета, који почиње да прати од доба његове „социјалистичке младости" седамдесетих година XIX века. То је приказ генезе и судбине социјалистичке мисли до појаве социјалне демократије која ју је спојила са радничким покретом и марксизмом.

Истовремено ће то бити и приказ генезе и развитка савремених партијских односа, с обзиром да су се у особеним условима прилагођавања новим друштвеним односима преко сопствене трансформације задржале све политичке и партијске групације настале под уставом од 1869. године. Наравно, све то као буржоаски политички оквир деловања социјалне демократије, као политичка реалност. Објашњење политичких ситуација и процеса диференцирања и груписања за Туцовића је потреба тражења даљег пута и развитка политичких односа и места и улоге социјалне демократије у њему.

Туцовић најпре прати партијска груписања у периоду бирократског апсолутизма од 1838. године надаље (и после повратка Обреновића), тражећи тако историјско порекло и историјску улогу касније конституисаних партија као политичких представника одређених друштвених група и класа. Он их и налази у представницима старог олигархијског режима и његовом бирократском врху и у либералној интелигенцији као представнику слоја варошких и сеоских угледних домаћина.

Представници старог олигархијског режима, које је „либерална" опозиција назвала „конзервативцима" и „либерална" опозиција томе режиму биле су две значајне политичке струје које се међу собом боре око превласти и које ће касније бити основа за настанак старијих буржоаских политичких партија — напредњачке и либералне.

Прва политичка струја је свој политички програм базирала на полицијском притиску и одстрањењу народа с власти. Власт постоји ради одржавања народа у покорности, зато им није потребна подршка и поверење народа. „Власт је тутор, а народ пупила", народна традиција нарочито она стара и укорењена нема никакву вредност, јер може бити опасна за апсолутно туторство бирократије над народом. Политичко самовлашће, бруталност и „чврста рука" карактеришу њихову практичну делатност.

Либерална опозиција бирократском апсолутизму представљала је другу политичку струју и деловала је под паролом „Све за народ и са народом", прокламујући за циљ враћање народном духу и традицији. То јој је обезбеђивало подршку народних маса незадовољних политичким притиском и својим све горим економским положајем, а било је и израз новог социјалног састава српског народа. Са продирањем и развојем новчане привреде из опште народне масе почео се је издвајати слој имућних људи, газди у вароши и селу, са великим домаћинским ауторитетом, „угледни домаћини". У борбу против полицијског самовлашћа а за свој политички утицај ове представнике богатства упућује класни интерес, садржан у одређивању услова

за даљи развитак трговачког капитала, услова трговине и зеленашења, преко чега су се могли даље богатити. Тутор-ство бирократије над народом мора се заменити туторством угледних домаћи-на, ако не милом а оно силом власти; полиција не може и не треба више да буде господар, него слуга — варошких и сеоских газда. Замена бирократског апсолутизма скупштином сеоских и ва-рошких газди одговарала је економ-ском и социјалном стању српског наро-да. Ови погледи и захтеви подигнути су 1869. године на степен уставног ре-шења и конституисања Народне скуп-штине као скупштине варошких и се-оских газди.

Ове две политичке струје су пред-стављале основу за стварање старијих буржоаских партија: напредњачке и либералне. Двадесетогодишњи период смене напредњачке и либералне парти-је Туцовић прати преко њиховог одно-са према личном режиму коме су слу-жиле.

Напредњачка партија настала је као представник бирократског апсолутизма и ослањала се на његове носиоце, те остаје без шире народне подршке, на којој никада и није инсистирала. Ли-берална партија, када је преболела вр-ло лако, још пре доношења устава од 1869. године, младалачке идеале свога опозиционарства, друштвени ослонац има у слоју сеоских и варошких дома-ћина. Наизменично су се следећих два-десет година смењивале на власти, за-државајући све време своја битна обе-лежја због којих их је лични режим, омогућен уставом од 1869. године, ко-ристио. Све време су и једна и друга биле у служби личном режиму, обе су имале исти однос према њему, не от-казујући му подршку, али нису имале исту улогу и могућности са којима су биле режиму на услузи. „Напредњаке је препоручивала двору смелост и го-товост на све, либерале каква таква веза са народом". Због тога је двор био у ситуацији да од ове две партије према својим потребама и својој про-цени ситуације узима ону која му је у конкретним условима својим програ-мом и могућностима више одговарала. Напредњаци, потомци „конзервати-ца" употребљавани су због своје сме-лости и бруталности у насиљу над наро-дом, либерали као представници „на-рода" онда када је требало „колико то-лико стишавати народно незадовољст-во". У наизменичном служењу режиму обе су се партије истрошиле.

Народна опозиција монархијско-би-рократском, личном режиму и реакци-ји, која је у сталном порасту, оличе-на је у раном радикалном покрету. Тај покрет задахнут снажном социјалис-тичком критиком друштвених прили-ка у Србији, окупљао је око себе и свог програма о радикалном преуре-ђењу српског друштва на принципи-ма народног суверенитета и народне самоуправе, све опозиционе снаге у народу. У доба своје социјалистичке младости радикални покрет је привла-чио сиромашне народне масе, занатли-је и сељаке нарочито.

Радикални покрет отпочиње борбу за уставност и парламентарност, које супротставља режиму који у двору, круни, има центар свога политичког бића и свога реакционарства, који се уз помоћ двора одржава иако је дру-штвено био већ превазиђен. Прокла-мујући кроз свој програм уставност и парламентарност као главни циљ пок-рета, млада економски полетна буржо-азија је у ствари ишла једним у поли-тичкој историји познатим путем за преузимање политичке власти после задобијања економских позиција: тежи-ште власти из двора и министарског ка-бинета пренети у парламент и њему одговорни министарски савет. Када је тим путем кренула у освајање полити-чке власти, буржоазија је морала тра-жити потпору у народним масама.

Својом економском активношћу она је стварала у народним масама погод-но тле за прихватање њеног програма, поготову оног који је у том првом пе-риоду прилагођавала народним маса-ма. Подршку народних маса буржоа-зија задобија за то врло подесним про-грамом. Народни радикални покрет је у борби против монархистичко-биро-кратског режима истакао као свој про-грам најшира народна права: народну скупштину, народну самоуправу, народ-ну војску. Услед тога народној ради-калној партији су најпре пришле оси-ромашене масе сељака које су трпеле зеленашку пљачку сеоских газди и гро занатлија које све више дави страна конкуренција.

Тај програм је радикална партија носила све до доласка на власт. Тада увиђа да „неограничене народне слобо-де нису добра ствар за класну владави-ну буржоазије". Када уз помоћ народ-них маса преузима политичку власт ра-дикална странка као политички пред-ставник буржоазије почиње све више да се одриче онога програма којим је у време свога опозиционарства придоби-

јала народне масе и самих маса које су је „изнеле на државну управу". То одрицање је са даљим развитком, подигнуто на степен тражења „противника у својој кући", јер је власт, да би могла бити искоришћена у интересу капиталистичке класе, требало обезбедити од потиштених класа. Прво од пролетаријата, а затим и од ситнобуржоаских маса, што ће Туцовић приказати као политичку одлику савремног периода политичких односа, јер се ти процеси одвијају на прелому XIX у XX век.

III

Обележавајући савремене партијске односе, који су се „сталожили под уставом од 1888, нарочито после његове коначне победе 1903. године", Туцовић констатује, поред владајуће радикалне странке и опозиционе фракције самосталних радикала, и присуство напредњачке и либералне странке. Иако су служиле личном режиму, оне су успеле да га надживе, али су биле принуђене да, преко своје трансформације, своје држање прилагоде и саобразе формама парламентарног режима и уопште новим друштвеним и политичким односима.

Процес трансформације свих странака и њихове савремене позиције и изгледе које Туцовић приказује, вредан су резултат његових напора да тај процес трансформације прати као израз друштвених промена и нови политички положај свих партија тумачи класном друштвеном основаношћу, која је створила просторе класних сукоба и борбе. Класна борба се нарочито овде издваја и као основа његове периодизације уставних и политичких борби од почетка XIX века до 1914. године.

Туцовић најпре прати прилагођавање старијих политичких партија (напредњачке и либералне) новим друштвеним и политичким односима, иако су предсказивања о њиховој пропасти била присутна. Сукоб свога „мецента", круне као носиоца личног режима са радикалном већином у народу, у време народне радикалне опозиције, те две партије су искоришћавале двадесет година. Оне нису могле рачунати на подршку у народу, нити су власт могле задобити народним поверењем, када је свака од њих посебно поверење народа већ на почетку свога наступа изиграла. Чинило се да, после пада личног режима, са својом демагогијом и „демократизмом" оне неће издржати конкуренцију са корупцијом коју радикална партија на власти и средствима власти развија. Али, оне су се и политички и економски прилагођавале и — преживеле. Принуђене да своје јавно иступање прилагоде формама парламентарног режима често су преко агитације морале да се одричу много чега из свога програма и да се удварају народним масама. Осим тога, „либералне газдаше" и „напредњачки потомци полицијског апсолутизма" су преживели економски удар на мисију бирократије и сеоских газда. „Либералне газдашке куће" и „напредњачке бирократске породице" су се уклопиле у економски развитак, утолико безболније уколико су дуже биле на власти. Преко власти су се укључивале у круг значајних представника капитализма. Још док су били на власти, њима су, из својих личних интереса, прилазили појединци из нових буржоаских редова, жртвујући политичке идеале за које су се пре тога одушевљавали. Тако се изменио састав ових старих политичких партија, што им је омогућило да се прилагоде новим политичким приликама. Изграђивала се сродност састава и интереса код свих буржоаских партија, која је брисала начелне разлике између њих. Тако су напредњаке и либерале од радикала у овом периоду делили више прошлост и успомене, него садашњост. То је битно одредило — закључује Туцовић — прави карактер данашњих партијских и политичких борби у Србији.

Док су се старе партије на власти силом, уз помоћ личног режима одржавале и трошиле, те су новом режиму, после 1903. године морале да се прилагођавају, радикална партија, изашла из борбе са њима као победилац, у нови режим улази из опозиције и са огромним политичким капиталом и поверењем. Али сада на власти и сама ће доживети трансформацију, кроз коју ће се, ради власти, очистити од свега што јој је давало карактер и снагу „народне" опозиције и што јој је као њеном носиоцу сметало да се раније приближи власти. У томе процесу трансформације она постаје представник имућније буржоазије и као таква присваја и материјале и политичке плодове капиталистичког развитка Србије. Тај пут радикалне партије од радикалног покрета народне опозиције до „најизразитијег и најбруталнијег представника класне владавине буржоазије" Туцовић прати и кроз промену структуре њеног састава и кроз страначка иступања и програме.

Главну војску радикалне партије у почетку су представљале маса ситних сељака и занатлија, економским развитком угрожени ситнобуржоаски елемент. Када је у самој партији почела преовлађивати имућнија буржоазија, радикализам као њен дотадашњи програм је полако почео да губи „социјалистичке традиције" које су датирале из седамдесетих година XIX века, да би се све више после 1888. године и сам тај радикализам почео да губи.

Економски угрожене народне масе су прихватиле уставност и парламентарност као опште циљеве радикалног програма борбе. Народно незадовољство монархијско-бирократским режимом се преточило у покрет народне радикалне опозиције са којом се је радикална странка у почетку идентификовала. Али у мери у којој је економски капиталистички живот и развитак правио јаз између имућније буржоазије и ситносопственичких маса, у тој мери се је стварао и расцеп у самој радикалној партији. Дефинитиван расцеп се одлагао до момента рушења личног режима и реакције и преузимања власти од дотадашњих држалаца. Радикална партија на власти, која се већ одрекла народних маса, одрекла се и ситнобуржоаских елемената из свога састава. Притисак личног режима и реакције била је последња веза која их је сједињавала, те је доласком радикала на власт и она прекинута.

Наравно, да је у односу на радикалну партију преузимање власти значило долазак крупне буржоазије на власт. Разочарана ситна буржоазија то прима као „издајство радикалне партије" и формира партију самосталних радикала. Економски немоћна ситна буржоазија представља и политички немоћну групу. Резултати њене политичке борбе били су „равни стварној економској и социјалној снази ситне буржоазије". Немоћна да било шта сама избори, приступа или каолицији са радикалном партијом, из које се издвојила или ступа у компромис са старим политичким партијама.

Што се радикалне партије у овом периоду тиче, она се, иако бројно слабија после иступања ситнобуржоаских елемената, а тиме ослабљена и у ширим народним масама, још више приближила власти. Постала је у своме саставу чистија, компактнија; уз варошку буржоазију у њеним редовима је сада нов, свеж ред ојачале сеоске буржоазије, који израста као последица развитка капиталистичких односа на селу а у условима једне привредне заостале земље. Преко тих буржоаских елемената на селу, радикална партија се природнијим путем но некада распростире по унутрашњости. Сеоски буржоаски састав (господари новчаних завода у унутрашњости, господари зеленашке пљачке, господари новца, трговине и земље), који израста на скоку цена пољопривредних производа и јевтиној радној снази на селу, задобија све већу економску и политичку моћ. Користи све више капиталистичке форме улагања свога капитала и у граду и експлоатише сеоска добра и пролетаризоване и полупролетаризоване сеоске масе. Овај сеоски буржоаски елеменат освежава радикалну партију, јер има сигурне економске позиције, а тиме и самопоуздање и свест о моћи.

Социјална подлога радикалне партије јача и употребом средстава власти, што опет омогућују конкретни услови капиталистичког развитка у једној привредно заосталој земљи. Радикална партија као „господар политичке власти" носилац је и корисник свих плодова капиталистичког развитка.

— • —

У својој суштини капиталистички развитак неминовно води стварању и увећању пролетаријата. Искључива класна владавина буржоазије заоштрава класне супротности и помаже буђењу класне свести пролетаријата, што га упућује на неминовну класну борбу са буржоазијом као класним непријатељем.

У својим разматрањима периода капиталистичког развитка и политичких борби Туцовић инсистира на истом класном интересу код свих буржоаских фракција и начелној сагласности која у основи влада између владајуће и опозиционе буржоазије. Све те фракције као „делови једне и исте класе или класа" у борби са пролетаријатом имају „један заједнички интерес".[8] Он не испушта из вида „незадовољство и међусобне борбе буржоаских партија нису израз начелних разлика и погледа већ узајамне сваће око поделе пљачке, око посебнога присвајања плодова једне и исте опште политике".[9] Али, у раду „Уставне и политичке борбе", који је овде основа за праћење његове периодизације уставног и политичког развитка Србије до 1914. године, с обзиром на конкретне политичке услове и ситуацију, он има и поуку и поруку за практично деловање социјалне де-

мократије. Ту нарочито инсистира на разлици између буржоаске опозиције режиму и једине начелне опозиције режиму у лику политичког представника пролетаријата — социјалне демократије. Конкретним поводом и због конкретно могућих последица у партијском деловању социјалне демократије јасније обележава пролетерску и ситнобуржоаску демократију са гледишта њихових носилаца и заштитника и њихове перспективе.

„Борбени фронт" социјалне демократије „мора бити окренут" радикалној партији која је господар политичке власти и главни носилац капиталистичке експлоатације пролетаријата. Такав однос социјалне демократије као политичког представника пролетаријата према радикалној партији одговара „класним односима у друштву" и „најбоље задовољава класне потребе пролетаријата". Тако постављена партијска борба социјалне демократије „најуспешније врши груписање пролетаријата око заставе социјалне демократије".

Али, због неуспеха буржоаске опозиције политичка делатност социјалне демократије ће сада привлачити „велики део оних маса које су раније ишле за ситнобуржоаском демократијом". Иако су то слојеви непоуздани, за социјалну демократију то не може бити разлог да их потцењује и не прихвата. А истовремено „нашу партијску организацију ми смо дужни чувати од несигурних придошлица". Осиромашене и полупролетаризоване масе немају „бољег браниоца од социјалне демократије". Они ће умножити „нашу војску бирача" али понеки од њих" могу сада више но некада, доћи у сукоб са пролетерским интересима и у искушење да се на рачун пролетаријата спасу и помогну". Социјална демократија не сме ради њихових гласова да жртвује пролетерски интерес нити да им обећава „нешто што није сагласно са економским развитком". Ситна буржоазија настоји да се одржи „прикривањем класних супротности". Интерес социјалне демократије је да уколико то ситна буржоазија више настоји, да утолико више према њој увек „има јасно и снажно повучену граничну линију".

НАПОМЕНЕ:

1. Д. Туцовић, **Изабрани списи,** књ. II, 1950, Бееоград, 319
2. Д. Туцовић, **Сабрана дела,** књ. 8, 1980, Београд, 270—287
3. Исто, 214—216; 229—230
4. Исто, 214
5. Исто, 215
6. Исто
7. Д. Туцовић, **Сабрана дела,** књ. 8, 229—230
8. Д. Туцовић, **Изабрани списи,** књ. II, стр. 203
9. Исто, стр. 202

Dr Slobodanka Stojičić

LA PERIODISATION DU DEVELOPPEMENT CONSTITUTIONNEL ET POLITIQUE DE LA SERBIE FAITE PAR TUCOVIĆ

Tucović avait un concept complet des relations sociales, économiques et politiques de l'époque en Serbie et il était au courant des tendances du développement de ces relations, ce qui lui a permis d'examiner et d'analyser complètement des conditions possibles pour l'activité de la démocratie sociale. Par ces analyses il a largement contribué à l'habilitation théorique et pratique du mouvement ouvrier en Serbie de se développer et d'agir en tant que mouvement ouvrier de classe.

Др Добросав Бјелетић

Један поглед на Туцовићеву борбу против ревизије марксизма

Димитрије Туцовић се животом и делом потврдио као неуморни борац за изворна марксистичка начела ,за аутентични марксистички поглед на свет. Као што је познато, још од првих сусрета с Радованом Драговићем, који је на њега извршио изразит утицај уводећи га у студије марксизма и процесе класне борбе пролетаријата у Србији, дакле од најранијих својих дана, Туцовић је студијско-стваралачки али и акционо, непосредно и делатно, пришао марксистичком учењу, у време када је изузетно тешко било потврдити се као оригиналан и доследан марксиста. Марксистичко учење Туцовић је не само усвојио него га је и практично и животно-сваралачки продубљивао у конкретним условима борбе радничког покрета Србије и шире.

Његова мисао и делатност битно произилазе из оригиналне марксистичке теорије и револуционарног радничког по, крета, који у пуној мери осмишљава и социјалистички оријентише, остварујући тако складну целину између теорије научног социјализма, културе и револуционарне праксе пролетаријата. Туцовић је са својим саборцима веома много допринео плодотворној инфилтрацији оригиналне марксистичке мисли у само биће радничког покрета и његове класно-политичке организованости. Социјалистичка мисао која се темељила на револуционарној баштини Светозара Марковића, прожета борбом радничке класе, релативно је брзо домашила виши идејно-теоријски ниво. Док је за Туцовићевог претходника — Светозара Марковића радничка класа могла бити само теоријски појам, у доба Туцовића Србија убрзаним темпом пролази кроз фазу првобитне акумулације капитала у којој се на једној страни нагомилава радна снага а на другој капитал и тако за буржоазију ствара **идеално стање експлоатације у масама.**

Историјски процеси стварања индустрије, а с њом и радничке класе у повоју, изнедрили су јаке стваралачке личности које су, стојећи на челу класног и националног ослобађања, знале суштински спојити теоријско и практично револуционарно, „практикујући теорију", како би рекао Ђ. Лукач. Такве личности, које су делатно и теоријски прожимале стратегију и тактику радничког покрета, омогућиле су убрзано сустизање прогресивних европских кретања. Оне су биле брана декадентним идејним процесима насталим у оквиру Друге интернационале[1]. Специфичне историјске околности у којима је деловао раднички покрет у Србији, уношење и развијање марксистичке теоријске мисли у његово биће поспешили су прогресивно класно и теоријско зрење радничке класе и њено израстање у самостални субјект револуције.

О отвореној и свесно политички организованој борби Д. Туцовића против разних струја ревизије марксизма релативно је мало писано, често без дубљих идејно-теоријских расветљавања и ако је она била судбински значајна за поуздано темељење радничког и комунистичког покрета на јужнословенском простору. Континуиран процес ревизије марксизма ношен новим друштвеним снагама унутар радничког покрета—појава такозваног левог ревизионизма, актуелизира разматрање Туцовићевих погледа у теоријском и методолошком смислу. Историјски развој марксизма показује да теоријски успон, падови и ревизије најчешће зависе од стања у радничком покрету, тј. од реалног тока социјалистичке револуције, њених узлета и криза. На ову међузависност указивали су најистакнутији

марксистички теоретичари. Тако је и Грамши једном приликом истакао корисност и плодотворност мисли Р. Луксембург „о немогућности приступања неким питањима филозофије праксе, уколико она нису постала актуелна за ток опће хисторије или одређеног друштвеног скупа. У фази корпоративног уређења, као и у оној борби за хегемонију у грађанском друштву, фази развитка државе одговарају одређене интелектуалне дјелатности, које се не могу самовољно импровизирати или антиципирати. У фази борбе за хегеномију развија се политичка знаност. У фази развитка државе морају се развијати све надградње, јер у противном долази до распадања државе“[2].

У целини узев и данас постоје у основи два, наизглед различита а у суштини слична социјално класна упоришта ревизије марксизма, једно је грађанско-либералистичко и малограђанско-анархистичко, а друго је догматско-бирократско. И једно и друго становиште на својеврстан начин негира историјску улогу радничке класе и њене авангарде. Њихова је заједничка ознака у томе што произилазе из дубоких друштвено-економских и политичких криза одређених друштвених реалитета. И с једне и с друге позиције вршио се и врши се атак на аутентичне изворе и саставне делове и развојне токове марксизма. Тако га с једне стране сужавају и редуцирају на окоштале апологетске шеме и догматске системе апсолутних и вечних истина, а с друге стране оглашавају га превазиђеним, оповргнутим, нецеловитим учењем које посредством разних комбинација претварају у еклектичко учење, имплицирајући му грађанско-либералистичке погледе. Насупрот овим и другим тенденцијама ревизионизма, отвореним контроверзама очигледни су токови који потврђују да је марксизам надмоћна стваралачка мисао модерних времена прожетих револуционарним кретањима која с визионарским прегнућем успева да се одупре тежњама ка редукцији свакојаком еклектизму, догматизацији и омаловажавању, сучељавајући се са супротним теоријским оријентацијама.

Осим две основне ревизионистичке струје које су се формирале у оквиру II интернационале — Бернштајнове, у основи социјалдемократске и реформистичке — и оне на челу са К. Каутцким — ортодоксне — у марксизму је перманентно развијала и стваралачки обогаћивала Марксову мисао — аутентично револуционарна струја којој су припадали и један Љењин, Р. Луксембург, Грамши и други. Они су полазећи од основних Марксових револуционарних идеја богатили Марксову мисао на изворима специфичних историјских и друштвених околности унутар којих су деловали. Туцовић је спадао у оне који су мислили и деловали са марксистичких позиција, имајући у виду конкретно србијанско друштво и Балкан свог времена. Доиста марксистичка мисао у Туцовићевом теоријском и револуционарном деловању није у основи, у битним питањима делила судбину марксизма у осталим социјалдемократским партијама Европе.

Борба против догматизације марксизма која је у новије време све изразитија и актуелнија, налази плодотворно тло и извориште у Туцовићевом борбено-марксистичком деловању, јер је он знао да облике борбе за социјализам прилагоди специфичним приликама, реалним односима класних снага, извлачећи из тога дубље друштвено-теоријске консеквенце. Из готово свих Туцовићевих списа, из целокупне револуционарне делатности његове, произилази изванредно поимање „живе историје“, јасно разумевање догађаја у тренутку самог збивања. При том Туцовић испољава сву нијансираност, суптилност и смисао за дијалектику историјског процеса који заснива на солидном теоријском познавању и богатом личном револуционарном искуству. Његова сагледања историјских токова нису представљала пуки историцизам, већ су била у непосредној функцији мењања токова и збивања у самој стварности. Тако он, анализирајући историјске токове, не остаје на спознаји само онога што је било, већ се, као марксиста интересује и за претпоставке другачијег историјског исхода. Снага Туцовићеве марксистичке анализе садржана је и у томе што је он знао да у различитим формама друштвених појава открива исту садржину, и супротно, да у истим формама појава види различиту садржину.

Упозоравао је да се у политичком животу „. . . не сме се рачунати са формама у којима се с времена на време формулишу тежње појединих друштвених класа, већ са самим тежњама, које су, као израз материјалних интереса, одређене и према којима се форме постављају и жртвују“.[3]

Захваљујући темељном и опсежном познавању историје српског и других балканских народа, Туцовић је успео да сагледа суштинске токове збивања у своме времену, теоријски и практич-

но усмеравајући акцију радних маса на битне стратешке циљеве. У том смислу живот и дело Д. Туцовића несуста-ла су искуствена снага која покреће на даља истраживања и целовитија теоријска осмишљавања савремених путева и облика борбе за социјализам.

Д. Туцовић је посветио знатну пажњу питањима ревизије марксизма, њеним теоријским и практично-политичким аспектима, приступајући им с истанчаним нервом и могућностима суптилног разлагања како на теоријско-сазнајном плану, тако и у животном пулсирању самог радничког покрета. Стичући знања на самим изворима марксистичке мисли, он их је стваралачки проверавао у непосредној борби радничке класе у сложеним југословенским и интернационалним условима, што му је омогућило успешно препознавање порука и суштине ревизионистичких скретања. Овде треба истаћи да су процеси његове борбе против ревизионизма били опредељени животном оријентацијом самог покрета, потом познавањем суштине Марксовог учења, те отвореним могућностима даљег стваралачког продубљивања основних марксистичких погледа и ставова.

Све је то претпостављало стварну основу за разоткривање друштвене бити и теоријског значења разних видова ревизије марксизма. Није га збуњивала перфидност и висока ученост ревизиониста који су само поједина истргнута Марксова схватања користили да би суштину класног учења оглашавали историјски превазиђеном.

Туцовић је још 1904. године, поводом Конгреса немачке Социјалдемократске партије, учинио критички осврт на основе ревизионизма који је, по његовом мишљењу у историји свуда био једнаке среће, што се, међутим, не може рећи и за његове практичне продоре, јер је очито да је он у различитим земљама и околностима показивао неједнаке резултате и успехе:

„Као правило може се узети то да је практични успех ревизионизма зависио од јачине и организованости радничког покрета и снаге и утицаја буржоаске левице“.[4] Тако је он на пример у Француској имао **одлучујући** утицај на радништво, док је у Немачкој представљао само један **наговештај** и **унутрашњи** напон, који је **застао у зачећу**, прецизира Туцовић, коме развијене партијске снаге нису дале да ухвати маха. Зато, посматрајући интернационалну компоненту ревизионизма, Туцовић с правом закључује, да је ревизионизам у појединим земљама наишао на снажне отпоре радничке класе и њених револуционарних политичких организација. Ова оцена се може применити на радднички покрет на чијем је челу стајао Д. Туцовић.

Најжешћи напад на марксистичке ставове ревизионисти су темељили на тврђењу да се, наводно, друштвени развитак не подудара са Марксовим предвиђањима и концепцијама, да се дијалектика историје не остварује, да се концентрација капитала не догађа, нарочито у области пољопривреде, да су кризе све ређе и да ће посредством картела и трустова бити пребројене, те да најзад треба исправити Марксову теорију вредности.

На филозофском плану Антонио Грамши истиче да је Марксово учење, посебно на прагу нашег столећа, дожи-вело неколико ревизија и еклектичких комбинација с оним мисаоним правцима и теоријама које је Маркс критички превладао: „Филозофија праксе је стварно претрпела двоструку ревизију, тј. била је обухваћена у двоструку филозофску комбинацију. С једне стране, извесне њезине елементе експлиците преузеле су и инкорпорирале неке идеалистичке струје (довољно је навести Крочеа, Бентилеа, Сорела и самог Бергсона, прагматизам), с друге стране, тзв. „ортодоксни“ заокупљени бригом да пронађу филозофију која би, према њиховом веома уском гледишту, била обухватнија од једностраног тумачења историје, мислили су да су ортодоксни отиме што су је у основи идентификовали с традиционалним материјализмом. Једна друга струја вратила се кантизму“.[5]

У области политичке теорије и праксе, као што је познато, ревизионизам је покушавао да покрене друштвено-економску суштину Марксовог учења о класној борби. (Бернштајн је нпр. одбацио учење о диктатури пролетаријата, залажући се за средства и облике борбе у оквиру парламентарне демократије, у којој наводно нестају класе и класне поделе у друштву). Из овога се види да су ревизионисти покушавали пронаћи друштвено-економске основе својој концепцији и учинити је тако убедљивијом, занемарујући основне економске законитости и на њима засноване токове класне борбе.

Једном приликом Р. Луксембург је овако резимирала теоријска и практична исходишта ревизиониста: „Тако се полазећи од политичких погледа ревизионизма долази до истог закључка као

и полазећи од његових економских теорија: да да они заправо не смјерају на остваривање социјалистичког покрета, већ само на реформирање капиталистичког, не на укидање најамног система, већ на то хоће ли бити више или мање експлоатације, једном речју, да смјерају на укидање капиталистичких изопачености, а не на укидање самог капитализма".[6] Туцовић је зналачки препознао сву испразност и научну неоснованост ревизионизма, те ситнобуржоаску усмереност овог становишта. Уз то, он је подвргао оштрој критици спонтанистичку концепцију пута у социјализам („да се у свакој појави ширег социјалног значаја реализује по који делић социјализма"). Одлучно је порекао могућност аутоматског утапања капитализма у социјализам. Ово је становиште само посебна варијанта познате теорије о наводном слому капитализма самог по себи. Оваква је теза радnички покрет упућивала на идеологију пасивистичког ишчекивања и „чувања снага" отупљујући му оштрицу класне борбе и ограничавајући му револуционарну борбену перспективу. У крајњој консеквенци ревизионизам је у односу на борбене циљеве радничког покрета значио напуштање марксистичке концепције класне борбе пролетаријата и освјања политичке власти.

Оваква становишта дубоко су задирала у питања стратегије и тактике организованог радничког покрета, замењујући принципијелну класну борбу политиком компромиса и предусретљивом снисходљивошћу пред буржоазијом и њеним политичким партијама. Кокетирање с грађанском демократијом и буржујским парламентаризмом Туцовић је означавао као својеврсни вид ревизионистичког стремљења. „...Социјал-демократска партија мора да наступа самостално и одвојено од свих грађанских демократских партија, што се јавља као посебна нужност у привредно заосталим земљама. Неопходно је да се то предочи оним социјалдемократима, који су јако склони да кокетирају са грађанском демократијом и који показују ревизионистичка стремљења". Ревизионисти су упорно настојали да највише облике политичког организовања пролетаријата, социјалдемократске а касније и комунистичке партије, замене разним организацијама синдикалног и кооперативног карактера, редуцирајући при том све облике класне борбе на борбу за економско животарење радничке класе. Туцовић се супротставио тада веома израженим струјама у европском радничком покрету: анархосиндикалистичкој, која је сматрала да је синдикат основни орган ослобађања радничке класе, као и оној у делу социјалне демократије у којем је доминирало схватање о поменутој независности синдиката од партије и оштрој одвојености синдикалних од партијских борби.[7] Туцовић је осетио да су све ове теорије значиле враћање ре волуционарне борбе радничке класе на њене почетне облике прављене „по мери капитала", у којима радничка класа егзистира као класа по себи. Критички оцењујући крајности у застрањивању анархиста и опортуниста Туцовић закључује да је подједнако неприхватљиво: „анархистичко багателисање практичног рада и опортунистичко подцењивање револуционарног циља". Туцовић је овде уочио покушај ревизије основног Марксовог становишта о класном карактеру продукционих односа, који у крајњој дистанци одређују политичку организацију друштва.

Крупна интернационалистичка личност Димитрија Туцовића, која је у области националних права и међунационалних односа дала сигурно највредније прилоге савременом марксизму, била је природно веома осетљива на националистичке и колонијалистичке ставове ревизионистичких кругова Е. Бернштајна и аустромарксиста, нарочито у односу на конкретна питања Босне, Србије, Албаније. — Ова струја потпуно пада на најниже гране буржоаског колонијализма поготову када њен родоначелник Е. Бернштајн развија теорије о дужности напреднијег народа — државе—да завлада некултурнијим[8]. Оштро устајући против таквих теорија које су у најбитнијим стварима супротне циљевима борбе радничког покрета и суштини Марксовог учења, Туцовић ће написати бриљантан теоријски опус који га по ширини погледа, доследности и принципијелним ставовима уврштава у класике марксистичке мисли које говоре о праву народа на самоопредељење, о равноправној и мирољубивој сарадњи и интернационалној заједници без угњетавања и поробљивања. Његове анализе у студији „Србија и Албанија" остају пример марксистичке анализе односа радничког покрета према националном питању. Зато је разумљив његов став у писму у коме резигнирано из Берлина јавља пошто је сазнао да су „аустријски другови још већи ревизионисти него Аустријанци".[9]

Туцовић критички оштро указује на сву јаловост ревизиониста, сводећи њихове домашаје на ширење сумњи у ваљаност социјалистичке теорије која није била у стању да у свему научно објасни новонастале друштвене феномене, па зато с правом примећује да њихова критика марксизма . . .„не представља никакав систем, не показује никав одређени правац те је врло тешко дати јој општу карактеристику".[10]

Д. Туцовић се још на почетку нашег века врло одлучно, а из тадашње перспективе визионарски, супротставио примитивним покушајима да се мотивисаност, интензитет, садржај и карактер борбе пролетаријата крајње поједностављено образлажу и своде на економску и социјалну беду, која, наводно, представља упоришну тачку револуционарног отпора. Смело је разобличио заблуду, која је постојала у редовима социјалиста, да је раднички борац утолико чвршћи и челичнији уколико је беда већа, јер, као што је писао Туцовић, радник који је обрван бедом не може да устраје у дугој и сложеној борби — најреволуцинарнијег хуманистичког радничког покрета. Он, напротив, наглашава да су у радничком покрету управо најреволуционарнији они делови који су у релативно бољем социјалном положају.[11] Ова мисија је, чини се, актуелнија данас него у доба Туцовићево, јер у радничком покрету и у редовима ситнобуржоаске интелигенције живи уверење да изборено побољшање економског положаја радничке класе у високоразвијеним земљама значи урастање радничке класе у капиталистички систем. С ових позиција Туцовић, поред осталог, врши и одлучну критику анархизма, и њему својствених фанатичких заблуда да ће пролетаријат домашити идеале властитог ослобађања „онда када радничка класа стигне на ивицу пропасти, беде, бестијалности. . . " Насупрот овоме, он сматра да ће класно-политички циљеви пролетаријата бити утолико пре остварени уколико се за њих заузму свесно и културно еманциповани радници, надахнути новим етичким, социјалистичким вредностима. „Са сатрвеним телом, исцеђеним мозгом не може се нови свет освојити", сликовито упозорава овај родоначелник организованог радничког покрета.

Туцовић је суптилном анализом основа буржоаске идеологије и на њој засноване науке дошао до становишта да она није била у стању да схвати суштину историјског и револуционарно-превратничког момента у покрету пролетаријата, **његову унутрашњу живу силу историје.**

По његовим речима: „Пролетаријат данашњега, културнога света није само чедо капитализма већ и социјализма", подвлачећи на тај начин стваралачку снагу и утицај социјалистичког покрета који врши снажан утицај на радничке масе, сједињујући у себи садашњост и будућност. Свет рада кога капитализам непрестано гура у пакао прашине и блата, страдања и мука — животворна снага социјализма снажи и крепи, јача и уздиже: „До највишега степена културе, сазнања, човечности и морала".[12] Туцовић је схватио да радничка класа постаје водећа снага друштва не само освајањем полуга економске и политичке власти већ једновременим усвајањем свих прогресивних тековина науке, културе и цивилизације, то је условљено њеном историјском улогом у грађењу нове слободне заједнице слободних и културно и уздигнутих људи. „. . . У јасном и одређеном познавању свога идеала, одређеној тежњи к њему и најпунијем уверењу у његову победу разликује се пролетерски покрет од свих досадашњих покрета потчињених класа. . . . Док су сви досадашњи револуционарни покрети маса одржавани само на њиховом незадовољству са постојећим стањем, без јасних престава о њиховим тежњама; дотле је пролетерском покрету потребно просвећивање најширих пролетерских слојева, потребно револуционисање глава у њиховим најширим размерама.

То нам у исто време наговешћује и велики значај оног преображаја који пролетерски покрет има да изврши; преобраћање најширих пролетерских редова, правог народа од подчињене експлоатисане класе у друштво слободних али и културно и интелектуално издигнутих чланова једне слободне заједнице".[13]

Упадљиво је да су ревизионисти свих праваца и оријентација редуцирали и круто раздвајали разне облике класне борбе и политичког организовања радничке класе, фаворизујући час један, час други облик свесног деловања, и занемарујући целовитост и узајамно прожимање разних видова борбе пролетаријата. За Туцовића је, насупрот овоме, карактеристично да се управо сви ти облици борбе и стваралачки видови деловања радничке класе међусобно узајамно прожимају, допуњавају и преплићу на путу до једин-

ственог циља, до ослобађања рада као властитог дела радничке класе. „За њихово (радничко) ослобођење од најамних ланаца којим их везује капитал — није довољан штрајк, ни сама економска борба. То се даде постићи само и политичком и економском борбом, ради освајања политичке власти и претварања приватне својине у друштвену а капиталистичког друштва у социјалистичко“.[14] Туцовић се залагао да радничка класа поведе класну борбу против целокупног капиталистичког уређења. При томе се радо позивао на гласовит Марксов став из „Беде филозофије“, према којем је **свака класна борба политичка борба.**

Туцовић је упорно наглашавао да радничка класа путем класне борбе, путем организованог политичког деловања, најбрже стиче социјалистичко знање и развија социјалистичку свест. По његовом мишљењу, први услов успешне класне борбе јесте витална политичка организованост. Указујући да „у јакој организацији лежи сва снага пролетаријата“ са продубљеном анализом тактике и услова класне борбе, Димитрије Туцовић се одлучно супротставља анархистичким методима показујући да они у суштини „стоје на истом гледишту на коме и буржоазија“. Он је недвосмислено указао да анархисти функцију штрајка своде на секундарна обележја, васпитни значај, „штрајковање ради штрајка“, те његов смисао виде искључиво у ширењу анархије то јест у дезорганизацији буржоаског друштва, **али и радничких организација и установа.** Због тога анархисти глорификују генерални штрајк без обзира на природу радничких захтева. Своју критику оваквих видова борбе Туцовић резимира указујући да су анархистичке методе деловања изведене из основног начела анархизма: „да ослобођење лежи у анархији, па и у анархији у радничким организацијама, а не у јачању производње и уништавању буржоаске експлоатације“.[15]

Водећи и сам доследну и практично делатну борбу против „критичара и штребера, опортуниста и проповедника компромисерства“ против „полутанске филистарске фантазије о „слободним мислиоцима“, „поштеној демократији“ итд. Туцовић је одбацио либералистички смисао оних „човечанских, демократских, слободоумних“ „либерарних фраза“ у чијем светлу је марксизам важио још само као догма. Упућујући на Марксове и Енгелсове изјаве да њихова „теорија није догма, већ излагање једног процеса развића“ коју су још у своје време они морали бранити од разних „учитеља‘ доктора, студената, литерата“ (од полуљуди како их је звао Маркс), Туцовић ће своју анализу закључити тврдњом да су Маркс и Енгелс „тежили: у теорији непоколебљиво заступање принципа који су се показали као тачни, у пракси доследно одбијање сваког покушаја да се пролетаријат заведе од револуционарног принципа класне борбе и воде буржоаске демократије, надајући се своме ослобођењу од милости одозго“.[16] Придржавајући се тога становишта он је истакао да марксизам сам по себи није нека у свему довршена дефинитивна и последња реч науке, и да програми који се темеље на овоме учењу нису у свему усавршени. Био је дубоко свестан чињенице да марксистичка теорија и наука уопште представљају историјски развојну дијалектичку категорију увек отворену за нова стваралачка дограђивања. Туцовић се критички освртао и на неостварености појединих Марксових предвиђања.

Према томе, могли бисмо закључити да се Туцовић борио против ревизије основних ставова марксистичког учења које је историјски процес верификовао, и то на тај начин што је теоријски и практично доприносио у позитивном стваралачком смислу, продубљивању и обогаћивању марксистичког теоријског фонда и његовог заживљавања у процесима борбе радничке класе уз одговарајуће стваралачко оваплоћење.

У Туцовићевом ставу да у оквиру једног покрета, једне партије, мора да буде разлика у погледима и мишљењу, нарочито у почетку, садржана је својеврсна критика догматског монолитизма. У том смислу он је истицао да ако се мишљење поштено заступа, што подразумева сучељавање одговарајућих аргумената, то истини може користити даљем развитку покрета и самој марксистичкој теорији. На овим полазиштима развијаће се касније унутарпартијска демократија југословенског радничког и комунистичког покрета.

Као што смо напред назначили, Д. Туцовић се одлучно и критичко-теоријски и практично, борио против занемаривања аутентичних класних интереса и циљева пролетаријата, против ревизије Марксовог учења о класној борби, револуцији, историјској улози организованог пролетерског покрета, те против разних варијанти анархизма, опортунизма, компромизерства итд:,

што је како је једном оценио Ј. Б. Тито, учинила „да је Српска социјал-демократска партија сачувала класни карактер и да је уочи рата 1914. године била једина социјалистичка партија, после Социјал-демократске радничке партије Русије (бољшевика), која је дигла свој глас против рата на тај начин што је у парламенту гласала против ратних кредита. То је признао и велики Ленин".[17]

НАПОМЕНЕ:

1. „Без обзира на недовољну развијеност радничке класе у југословенским земљама ти процеси и борбе социјалдемократије и разних других фракција социјализма нужно су имали одјека и вршили одређено деловање на развој социјализма и марксизма. А то значи да су се морале одражавати, осим револуционарне марксистичке мисли и све разне девијације — анархизма, анархосиндикализма и социјалдемократског опортунизма и ревизионизма". П. Враницки: Хисторија **марксизма III,** Загреб 1978, с. 230.

2. А. Грамши: **Хисторијски материјализам и филозофија Бенедета Крочеа,** Напријед, Загреб 1958, с. 118.

3. Д. Туцовић: **Сабрана дела IV,** Институт за историју радничког покрета Србије, Рад, Београд 1980, с. 159.

4. Д. Туцовић: **Сабрана дела I,** Институт за историју радничког покрета Србије, Рад, Београд 1975, с. 122.

5. A Gramsci, **Materijalismo storico e la filosofia di Benedetto, Croce,** Finaudi Torino 1948, str. 80—82.

6. Р. Луксембург: **Освајање политичке власти,** према **Марксизам мисао савремене епохе,** Београд 1976, II, том стр. 688.

7. Д. Туцовић, **Сабрана дела I,** Институт за историју радничког покрета Србије, Рад, Београд 1975, с. 96.

8. Д. Туцовић, **Сабрана дела II,** с. 195.

9. Ибид, с. 55.

10. „Људима који нису схватили историјски значај покрета пролетаријата могло се врло лако десити да у једној или другој форми организације виде главни, претежни и једини пут којим пролетаријат може доћи до свога ослобођења", Д. Туцовић, **Сабрана дела IV,** Рад, Београд, с. 481.

11. „Буржоазија, пре свега, не може учинити ни један корак напред, било у учвршћивању своје класне владавине било у развијању своје економске подлоге, модерног капиталистичког начина производње, а да тиме не прошири услове за живот модерног пролетаријата као класе". **Сабрана дела III,** Д. Туцовић, с. 286.

12. Д. Туцовић, **Сабрана дела,** IV с. 87.

13. Д. Туцовић, **Сабрана дела II,** с. 80—81.

14. Д. Туцовић, **Сабрана дела I,** Институт за историју радничког покрета Србије, Рад, Београд 1975, с. 219.

15. Д. Туцовић, **Сабрана дела I,** Институт за историју радничког покрета Србије, Рад, Београд 1975, с. 510—511.

16. Д. Туцовић, **Сабрана дела II,** с. 10.

17. Ј. Б. Тито: **Извештај на V конгресу КПЈ,** Култура, Београд, 1958, с. 12—14.

Dr Dobrosav Bjeletić

UN APERÇU DE LA LUTTE DE TUCOVIĆ CONTRE LA REVISION DU MARXISME

Tucović luttait résolument, dans le sens critique, théorique et pratique contre la négligence des interêts classiques authentiques et des buts du prolétariat, qu'il voyait avant tout dans les essais des révisionistes de toutes les couleurs. Il luttait également contre l'anarchisme, l'opportunisme, les compromis, la bureaucratie et les courants libéraux, se rendant toujours compte de la nécessité de l'irruption du marxisme authentique dont les protagonistes étaient Lénin et Rosa Luxembourg.

Др Милан Недељковић

Димитрије Туцовић о јачању друштвене моћи радничке класе

Димитрије Тућовић, образовани и изграђен марксиста, политичар, несумњиво најистакнутија личност у социјалистичком радничком покрету Србије до првог светског рата, је и у организованим револуционарним акцијама и у теоријском раду различитим аспектима класне борбе пролетаријата посвећивао највећу пажњу. Смисао укупног његовог револуционарног ангажовања је научно утврђивање услова борбе и развијање револуционарне акције радничке класе, и других социјалних слојева, чији се интереси поклапају са њеним интересима, за уништење капиталистичког и стварање социјалистичког друштва. Показао је да је почетком XX века у Србији социјализам постао ослободилачка вера свих потчињених, понижених и експлоатисаних, а да права и услови за живот радника зависе од њихове снаге — њихове друштвене моћи. О социјализму је говорио као о идеалу, али и као историјској нужности за пролетеријат целог света и будућем друштву коме, кроз револуционарну борбу, законито води људски развитак.

Тућовић, на темељу резултата марксистичке анализе капиталистичког система, правилно закључује да је пролетаријат револуционаран не зато што је незадовољан својим положајем у датом социјалном систему, већ због тога што постојеће друштво жели, и може, да замени бољим, праведнијим друштвом. Борбу за веће наднице, краће радно време, опште право гласа, социјалне и политичке реформе сматрао је веома значајним тековинама које доприносе увећавању друштвене моћи радничке класе, остваривању њених циљева и интереса — текућих па и дугорочних. У томе је откривао разлог што та класа „не оставља неискоришћено ниједно средство **да извојује пролетаријату и широким народним масама што већи удео у плодовима новога савременијега начина живота**“.[1] Истовремено је, међутим, упозоравао да је темељно ослобођење радничке класе и друштва од свих облика експлоатације и неравноправности могуће само социјалистичком револуцијом, за коју време у Србији ради. Доказао је да се ослобођење радника и уништење капитализма може остварити само на широком попришту класне борбе „где стоје не послодавац према раднику и посланик према посланику већ класа према класи, партија према партији, свет према свету. . .“[2]; да капитализам у процесу свог развоја не револуционише само друштвене односе, него и главе и умове људске; да је за револуционарну борбу неопходно разумевање друштвеног живота, друштвеног развитка, његових закона и тенденција. Истицао је то да се „без снажних организација и социјалистички васпитаних маса, уверених у неминовност победе социјализма и готових на све жртве, не може остварити (. . .) социјалистичко друштво“.[3]

Стојећи на позицијама да једино револуционарним путем пролетаријат доже да извојује стварне добитке, Тућовић и у разматрањима питања јачања друштвене моћи радничке класе указује на корените разлике између реформе и револуције, између револуционара и реформиста. Сврху реформе проналази у њеном доприносу сталном оспособљавању радника за пролетерску револуцију.

---

[1] Димитрије Тућовић, Сабрана дела 4, Рад, Београд, 1980, стр. 157.

[2] Ибид, стр. 376.

[3] Ибид, стр. 515.

Према Тућовићевом мишљењу, радничка борба може бити ућспешна само ако је једновремено економска, политичка и теоријска, ако се води на најширој класној основи и ако је примерена ућловима и потребама самоделатности широког револућионарног блока. Ућказао је на то да се револућионарна моћ радничке класе корени ућ њеном друштвеном бићу, ућ дућбоким противречностима самог капиталистичког система. Наглашавао је да је задатак револућионара да свакога дана практичним ангажовањем ради на поправци економског и политичког положаја радника.

Полазећи од научне чињенице да је моћ једне друштвене класе ућ историјски датим ућловима детерминисана бројним факторима, Тућовић је ућтврдио да је револућионарна моћ пролетаријата дата ућ његовом **броју**,[4] али је истовремено ућпозорио да број сам по себи не значи много. Броју, по његовом мишљењу, треба додати **привредни значај** пролетаријата, који се испољава ућ томе што он својим радом и стваралаштвом ствара основне вредности капиталистичког система и тако омогућава његов развој — материјални, политички и кућлтућрни. Поред броја и привредног значаја ућ јачању друштвене моћи радничке класе веома значајћу ућлогу има и **класна свест**[5]. А да би се потенцијална моћ радничке класе стварно манифестовала ућ реалним друштвеним односима неопходна је **организација.**[6]

Правилно ућтврђивање стварне друштвене моћи радничке класе Тућовић сматра битном претпоставком за адекватно одређивање циља њене борбе и начина на који се тај циљ може остварити ућ реалним друштвеним односима. Првим задатком те борбе сматра **ограничење** експлоатације, а борбућ за већћ надницућ, краће радно време и боље ућслове рада првом формом класне борбе пролетаријата. Пролетаријат, међућтим, има и један виши циљ. Он хоће, и мора, да заувек ућништи експлоатацијућ, а то никако није могућће без ућништења капитализма као економског и друштвеног система. Из тога извлачи закљућчак да је **„непосредни циљ класне борбе (...) ућвећавање данашње друштвене моћи радничке класе, а њен крајћи циљ: остварење социјализма“.**[7]

Као и Маркс, Тућовић сваки облик класне борбе, сваки корак ућ јачању друштвене моћи радничке класе, сматра политичком борбом, будућћи да „ниједна револућионарна класа није могла извршити друштвени преображај без освајања **политичке власти, тј. без револућције“.**[8] Ућ процесућ јачања револућионарне моћи радничке класе, ућ ширећћу фронта њене револућионарне борбе све форме њеног организовања и сви облици њене револућионарне активности имају своје место и значај. Тако: **синдикати** окућпљају раднике и јачају њиховућ способност за борбућ побољшањем ућслова рада, **парламентарна акција** мобилише масе народа и ућједињава њихове тежње претресањем питања од општега интереса и значаја, **просветни и кућлтућрни рад** шире сазнање и подижућ социјалистичкућ свест. С обзиром на то да доприносе ућништећћу класне владавине ућопште и ослобођећћу пролетаријата, оне сућ објективно само различите форме јединствене револућионарне борбе. Из тих разлога и треба јачати и развијати све облике организовања пролетаријата и ућједињавати њиховућ делатност на темећћу схватања програма и циљева социјалне демократије, партије српског пролетаријата и радних маса српског народа.

Јединство радничког покрета Тућовић сматра одлућчућјућћим ућловом јачања друштвене моћи радничке класе и ућспешног вођења њене класне борбе, јер та борба није борба појединаца него маса, а оне је могућ водити ућ мери ућ којој сућ организоване. Он све правце свесне друштвене акције пролетаријата и све форме класне борбе које овај води вреднућје са становишта њихове специфичне ућлоге и задатака ућ класном

---

[4] Тућовић наводи да је ућ Србији 1910. године било ућ занатима и трговини 36.796 радника и 8.211 ућченика, ућ индућстријским предућзећима 17.842 радника и 833 ућченика. Пошто ове податке сматра непотпућним, сматра да се „без икакве бојазни цифра од 100.000 може ућзети као приближан износ бројнога стања радничке класе ућ Србији“ (Види: Д. Тућовић, Сабрана дела 5, Рад, Београд, 1980, стр. 399). Према неким другим изворима ућ истој години је ућ српском селућ било око 150.000 најамних радника ућ пољопривреди. Те године је на селућ живело 86,87%, а ућ граду 13,13% становништва.

[5] Тућовић често подвлачи да је потребно политички покрет повезивати са научним социјализмом и да је дућжност социјалдемократа „да на сућпрот класној свести бућржоазије истакну **своју** класнућ свест, која може да буде много силнија и која може чуда да ствара“.

[6] Ућ свим теоријским радовима Тућовић детаљно анализира поједине облике организовања и акционог деловања радничке класе — политичке, синдикалне, кућлтућрне и друге.

[7] Д. Тућовић, Сабрана дела 4, стр. 514.

ослобађању радника. Све оне имају класни основ: **„класну супротност пролетаријата према буржоазији,** и сједињује их један исти крајњи циљ: **ослобођење пролетаријата уништењем класне владавине“.**[8] Због свега тога се најодлучније супротстављао свим облицима и носиоцима разбијања јединства радничког покрета, односно његовог цепања.

У својим анализама могућности за јачање друштвене моћи и утицаја радника, Туцовић констатује да се раднички покрет у Србији претежно ослања на радиштво које је упослено у занатској производњи која је пољуљана и разорена капиталистичком конкуренцијом, и која се одржава гладним надницама, дечјом радном снагом и бескрајно дугим радним временом; да се пролетаризације маса врши далеко брже него што индустрија може да их прими; да је кретање маса и њихово све веће интересовање за идеје и борбу социјалне демократије неминован резултат све тежих услова за живот и сужавања народних права; да се треба максимално ангажовати теоријски, идејно и организационо да оне не остану равнодушне, непокретне и необавештене; у постојећим условима треба чинити оно што је могуће за социјализам. То значи да револуционарна активност треба да буде стална и да је прилагођена условима у којима се одвија — економским, политичким и културним.

Држимо да је од веома великог значаја за јачање револуционарне борбе радника Туцовићево сазнање да је најтеже **„водити борбу против безграничне капиталистичке експлоатације са политички необавештеним масама, као што је најтеже политички развијати најексплоатисаније слојеве пролетаријата“.**[9] Отуда он и апострофира потребу борбе за стварање услова да се масе мотивишу, окупе, подигне њихова свест и укључе у класну борбу, па је „свака пара повећања радничких надница, сваки минут скраћења радног времена нов степен оспособљавања пролетаријата за успешно вођење класне борбе“,[10] за остваривање оних интереса и циљева за које се радничка класа и бори.

Радничко законодавство Димитрије Туцовић, исто тако, сматра веома значајним средством борбе радничке класе и веома поузданим изразом њене друштвене моћи. Због тога се и залагао у веома оштрој борби за законско регулисање статуса радника, доношење Закона о радњама (који је усвојен 10. јуна 1910. године), установљење Радничких штрајковима, које је схватао је која би штитила законска права радника, за слободну радничку штампу без које нема успеха у револуционарној борби радника. Са истим жаром се речју и делом ангажовао и у радничке коморе, као државне институцикао веома значајне облике економске борбе радника и најодлучније бранио право радника на штрајк. Истовремено је, са разлогом, упозоравао да су штрајкови мач са две оштрице: уколико се добро припреме и паметно воде могу да доведу до значајних победа радника, баш као што, уколико се не припреме, могу бити велика опасност и за сам опстанак синдикалних организација — економских организација радника.

Туцовић истиче да побољшавање услова рада радника и њихове најамнине законито води сталном проширивању њихових потреба — „они почињу читати, учити, упознавати свој класни интерес; почињу све више тражити од данашњег друштва, а постају све мање задовољним оним што имају“.[11] Тачније је речено, радници своје интересе и потребе унутар капиталистичког друштва не могу ни да задовоље па се због тога и ангажују да такво друштво руше и граде ново — друштво богатих људских потреба и стварних могућности да оне буду и задовољаване на људски начин.

Социјалну демократију Туцовић схвата и развија као јединствену политичку организацију пролетаријата као класе, а не лабаву коалицију организација појединих делова те класе. Доказује да пролетерски покрет није револуционаран по масама које обухвата, већ првенствено по циљевима којима тежи. Подвлачи да социјална демократија има задатак да упућује поглед маса преко граница постојећег друштвеног поретка и спаја њихове непосредне захтеве са историјским циљевима за које се боре. При томе, „политички и социјални захтеви нису **циљ** већ **средства,** свако на свој начин и у свом правцу, служе за појачање класне моћи пролетаријата за извршење његове историјске улоге“.[12]

---

[8] Д. Туцовић, Сабрана дела 3, Рад, Београд, 1980, стр. 280.
[9] Д. Туцовић, Сабрана дела 6, Рад, Београд, 1980, стр. 492.
[10] Д. Туцовић, Сабрана дела 10, Рад, Београд, 1980, стр. 184.
[11] Д. Туцовић, Сабрана дела 1, Рад, Београд, 1975, стр. 156.
[12] Д. Туцовић, Сабрана дела 6, стр. 491.

Туцовић налази да је социјална демократија „израз непомирљиве супротности пролетаријата, као најниже друштвене класе, и његовога револуционарнога идеала према свим експлоататорским класама у данашњем друштвеном покрету који се оне труде да одрже“.[13] Тврди да је њен основни задатак да формира и подстиче организовану класну борбу пролетаријата против класне владавине буржоазије и да ствара све неопходне предуслове да та борба буде успешна. Из тога се јамачно намеће закључак да радничка класа не може јачати своју друштвену моћ, не може се успешно борити за своје текуће и дугорочне интересе и циљеве, без социјалне демократије као инструмента те борбе.

Социјалситички свесни и организовани пролетаријат мора, према Туцовићу, да зна шта и како треба да чини на свакој етапи класне борбе. То сазнање је конститутивни елемент моћи и најпунија гаранција успешне борбе радника. Значи, револуционарна моћ радника зависи, исто тако, и од метода и облика њихове борбе, односно од средстава која у њој користе. Средства борбе се не могу „по здравој памети“ измишљати, већ их радничка класа може и мора прочитати и извести из свог социјалног положаја — из свог друштвеног бића. Питање тактике је, према томе, увек и свуда једно од кључних питања класне борбе пролетаријата и јачања његове друштвене моћи. „Одређивати социјалистичку тактику — каже Туцовић — према **објективним условима борбе** значи водити рачуна као о **фактичкој снази пролетаријата** тако и о **стварним приликама** друштвеним и политичким у којима се борбе има да изводе“.[14] Најбољом тактиком, пак, сматра ону тактику која успешно обезбеђује стално развијање револуционарне снаге пролетаријата и других социјалних слојева који пролетаријат у класној борби подржавају.

Изборну борбу Туцовић оцењује као поуздани показатељ стварне моћи радничке класе и значајно средство за јачање те моћи. Изборна борба нема за циљ само то да радници добију што већи број гласова и мандата него и то да радничка класа у изборној кампањи масама објашњава циљеве за које се бори и да на тај начин стално јача своју револуционарну моћ и утицај у друштву. О томе Туцовић каже:

„Без изборних бораба, када пред ‚суд народа‘ стаје партија крај партије, програм крај програма, исповест крај исповести и дело крај дела, социјална демократија не би могла овако брзо и потпуно прикупљати око себе широке масе пролетаријата и пролетаризованога света“.[15]

Разматрајући актуелна питања конкретног јачања револуционарне моћи радничке класе у склопу целине изграђивања и остваривања класне борбе, Туцовић истиче да је од највећег значаја стално проширивање социјалне основе те борбе. При томе превасходно има у виду неодложну потребу укључивања у организовану класну борбу делова пролетаризованога занатства, ситне буржоазије, пролетаризованог сељаштва и револуционарне оријентисане интелигенције. Наглашава да партија пролетаријата, у интересу јачања класне борбе, мора свој „рад и утицај“ (да) распростре на све масе које су социјализму приступачне, без обзира обитавају ли оне у вароши или на селу“.[16]

У више својих радова а особито у напису „Интелигенција и социјална демократија“ (1907) Туцовић разматра положај и улогу тог друштвеног слоја, који је носилац функција умнога рада, у борби за социјализам у специфичним историјским условима Србије почетком XX века. Показује да је велики део интелигенције објективно упућен на то да усваја социјалдемократско гледиште, гледиште радничке класе — да на темељима класне борбе ради на рушењу капиталистичког и стварању социјалистичког друштва. „У класној борби — подсећа Туцовић — теоријски су представници покрета сваке класе њезини интелигентни редови, њезини идеолози, који чак и не морају припадати тој класи“.[17] Његово је гледиште да у радничком покрету на питањима социјалистичке револуције раде и могу радити СВИ „који се ставе на пролетерску тачку гледишта“. Он наводи историјске доказе да су сви прави револуционарни покрети привлачили на своју страну, увлачили у револуционарну матицу, највеће и најпрогресивније интелектуалце и да су захваљујући томе односили историјске победе у борби за прогресивне преображаје. Према томе,

---

[13] Д. Туцовић, Сабрана дела 3, стр. 298.
[14] Д. Туцовић, Сабрана дела 2, Рад, Београд, 1975, стр. 365.
[15] Д. Туцовић, Сабрана дела 6, стр. 180.
[16] Д. Туцовић, Сабрана дела 5, Рад, Београд, 1980, стр. 215.
[17] Д. Туцовић, Сабрана дела 9, Рад, Београд, 1980, стр. 266.

стално ширење социјалне основе борбе радничке класе несумњиво веома много доприноси јачању њене револуционарне моћи. У нашем времену ово питање је јако актуелно.

Поред низа других важних питања, која су у мањој или већој мери везана за јачање револуционарне моћи радника, Туцовић разматра место и улогу радничке породице у том процесу. Констатује да је објективни интерес чланова радничке породице да и они помажу, а тамо где је то потребно и могуће да и непосредно учествују у борби радничке класе, јер погоршавање материјалног и друштвеног положаја радника увек законито има за последицу погоршавање положаја и његове породице. Свестан је чињенице да тежак економски положај радничке породице делује као ограничавајући фактор за њено обимније и директније учешће у класној борби радничке класе. Претпоставка за то учешће је решавање неких егзистенцијалних питања и саме радничке породице.

Ослободилачку и револуционарну улогу науке марксизма Туцовић је разматрао као саставни део ослободилачке борбе радничке класе и света. У том циљу је и сам веома много и постојано радио на популарисању марксизма, на његовој одбрани од разних облика ревизионизма као и на даљем развијању марксистичке мисли у специфичним условима Србије почетком овог века. Непосредно је показао да је спој теорије и револуционарног покрета увек веома сложено питање од чијег адекватног решавања у највећој мери зависи успех у борби за социјалистички преображај друштва. Тиме је он на најбољи начин и потврдио да се марксистичка теорија најуспешније развија и богати на конкретним анализама конкретне и противречне друштвене стварности. Утврдио је, исто тако, да политичка борба радницима пружа теоријско знање, будући да су они под њеним директним утицајем брзо духовно преображавају и уздижу.

Допринос штампе, и публицистике уопште, јачању револуционарне моћи пролетаријата Туцовић је сматрао неизмерним и огромним. Налази да је у штампи пролетаријат створио једну нову силу у јавном животу којој, поред њему својствене организације и дисциплине, највише има да благодари за своје успехе. Њен је допринос нарочито велики у време најзаоштренијих класних борби, када владајућа буржоазија најбезобзирније примењује своју диктатуру, када забрањује рад радничких организација. „Тада — каже Туцовић, социјалистичка штампа остаје сама у улози представника и заштитника револуционарног кретања маса, преко ње се оне једино могу чути, преко ње јавност за њих зна".[18] А штампа може играти своју улогу у јачању друштвене моћи радничке класе само ако се правилно користи, ако руководство социјалдемократије на њу врши потребан утицај.

Истражујући услове за стално јачање револуционарне моћи радничке класе, Туцовић је утврдио да у борби радничке класе веома значајну улогу и истакнуто место има покрет жена радница, које се боре „не само за стресање окова капиталистичке експлоатације већ и окова женске потчињености".[19] За њега је социјалдемократски покрет радница део јединственог покрета класно свесног пролетаријата. Женско питање је најуже повезано са социјалним питањем; тачније, оно је интегрални део ослободилачке борбе пролетаријата; ослобођење радника и ослобођење жене су у најдиректнијој међусобној вези.

Димитрије Туцовић је у склопу истраживања услова за јачање револуционарне моћи радничке класе обратио пажњу и на место и улогу радничког вођства у том процесу. Показао је да акција радника у борби за остваривање њихових циљева и интереса веома много зависи од квалитета вођа које имају и од њиховог поверења у те вође. Речју и делом је потврдио да се за углед међу радницима треба стално борити и да се њихово поверење тешко стиче. Упозоравао је да се то поверење заслужује свакодневним радом у масама. Он каже:

„Поверење у вођство је **услов** за успех али није **обавеза** маса. Поверење се не може **изнудити** или **изискивати,** оно мора бити **добровољно** дато, оно мора бити **заслужено** одржањем најјачих искушења, дакле и практичним обеснажењем неповерења".[20]

Ове веома луцидне мисли и данас у пуној мери делују свеже и намећу се својом актуелношћу, па им није потребан никакав шири коментар. Не треба, међутим, никада заборавити поруку која избија из овог навода да пове-

---

[18] Д. Туцовић, Сабрана дела 6, стр. 269.

[19] Д. Туцовић, Сабрана дела 9, Рад, Београд, 1980, стр. 16.

[20] Д. Туцовић, Сабрана дела 5, стр. 454.

рење маса, без кога никаква револуционарна акција нема изгледа на успех, мора бити заслужено и у ватри револуционарне борбе стално потврђивано.

Да закључимо. Димитрије Туцовић нам је оставио у наслеђе веома богато, умно и лепо дело. Он је био европски мислилац, један од најистакнутијих теоретичара и револуционара свога времена, и са тог нивоа посматрао прилике и услове борбе за социјализам у Србији почетком XX века. Потпунијим увидом у његов теоријски опус, који је сада могућ објављивањем његових сабраних дела у десет књига, може се поуздано утврдити да је он на теоријски продубљен начин и целовито разматрао сва кључна питања класне борбе пролетаријата у својој земљи. На темељу резултата научних марксистичких анализа економског и друштвеног положаја радничке класе, дошао је до закључка да то није само класа која пати већ и класа која се бори. Рад у покрету за ослобођење те класе постаје сав његов живот.

Чворним питањима јачања друштвене моћи и утицаја радничке класе Туцовић приступа на један целовит начин. Он налази да економски и друштвени положај радника у свакој конкретној средини стварно зависи од њихове снаге и способности да се за своја права изборе, будући да њима буржоазија ништа не поклања. Доказује да револуционарна моћ радничке класе зависи од бројних фактора, који се налазе у међусобној вези, а најзначајнијим чиниоцем те моћи сматра организованост радника. У разматрањима темељних питања стратегије и тактике борбе за социјализам, он подвлачи да највећи значај у томе имају она средства, методе и облици борбе који омогућавају постепено јачање моћи радничке класе. Отуда његови (Туцовићеви) погледи на ова питања немају само историјски и теоријски, него и практично-политички значај и у нашем времену. У нашем социјалистичком самоуправном друштву, које се сада налази у фази самоуправног удруживања рада и средстава, у процесу развоја самоуправљања и самоуправне социјалистичке демократије стално јача самоуправна друштвена моћ радничке класе, материјализује се њено право да одлучује о условима, средствима и резултатима свога рада — да управља радом и друштвом.

Dr Milan Nedeljković

DIMITRIJE TUCOVIĆ SUR LE RENFORCEMENT DE LA PUISSANCES SOCIALE DE LA CLASSE OUVRIERE

Tucović trouvait que la condition économique et sociale de la classe ouvrière dans n'importe quel milieux dépendait de la capacité de cette classe de lutter pour ses droits par des moyens dont elle disposait. L'organisation des ouvriers était pour lui le plus important élément de leur activité, Tucović considérait que le renforcement successif de la puissance de la classe ouvrière était primordial dans ce contexte.

Др Вићентије Ђорђевић

Димитрије Туцовић и организовање радничке класе

Димитрије Тућовић — чијем животу и раду је посвећен и овај научни скуп — припада оној плејади револућионара — марксиста која је, на самом почетку овог века, постављала идеолошке основе модерном класном радничком покрету.

Убрзани привредни и индустријски развој Србије почетком XX века у односу на претходни период, као и владарски апсолутизам, условљавали су класну основу радничког покрета у Србији, који је имао пуну подршку у социјалистичкој штампи и радничким друштвима марксистичке оријентације. Димитрије Тућовић је имао активну улогу у стварању првих радничких организација, посебно Београдског радничког друштва, које је имало изразито класно обележје, јер су његови чланови били само најамни радници. То је прва радничка социјалистичка организација у Србији почетком XX века, која је била „центар свег економског и политичког окупљања", како истиче Димитрије Тућовић.

Са оснивањем социјалистичких радничких друштава у Србији, завршен је, с једне стране, процес постепеног одвајања радника од занатлија, а с друге стране, настављен је процес формирања модерног радничког покрета у Србији. До овог је дошло услед појачаног процеса пролетаризације и све чвршћег везивања социјализма за радничку класу. То је период када радници постају главни носиоци и борци за остваривање социјалистичких идеја. Димитрије Тућовић је радницима држао и предавања о значају радничке класне борбе. Он је улагао сталне напоре на стварању класног социјалдемократског радничког покрета револућионарне оријентације.

Димитрије Тућовић врло рано, још од 1901. године, почиње да се ангажује, најпре на стварању класних синдикалних организација и на поновном покретању и издавању „Радничких новина", на стварању Социјалдемократске партије Србије и Главног радничког савеза (2. августа 1903)[1] и на њиховом изграђивању. То се све догађа у периоду успона српске буржоазије, пролетаризације сељаштва и пораста индустријског пролетаријата, када се капиталистичка реакција организује, а њене политичке странке почињу да испољавају националистичке великосрпске тежње. Формирање и деловање политичке партије радничке класе и синдиката у таквим условима значили су крупан корак напред, јер су омогућили организовану не само политичку него и идеолошку борбу, привлачења маса на прогресивне позиције и формирање класне политичке свести итд.

Од самог почетка политичког организовања радничке класе Димитрије Тућовић је стално истицао значај марксистичке теорије за деловање и ефикасност партије и синдиката. Он је водио непомирљиву борбу за идеолошко, политичко и организационо јединство покрета, супротстављао се разним утицајима малограђанских и буржоаских схватања у радничком покрету, а залагао се за самосталност политичке партије радничке класе, њено акционо и идејно јединство на основу револућионарног марксизма, иступајући против супротстављања партије и синдиката или одвајања економских од политичких облика борбе радничке класе.[2]

---

[1] Види опширније: Вићентије Ђорђевић, „Токови револуције", Београд 1973, 313 — 357.

[2] Д. Тућовић је водио оштру полемику с Јованом Скерлићем и Милорадом Поповићем и другим анархо—либералима у покрету. У тој бескомпромисној борби њему су пружали помоћ Радован Драговић, Триша Кацлеровић, Душан Поповић и др.

„Партија и синдикати вели Туцовић две су гране једног истог стабла, два подједнако важна извора његова живота и његове моћи“.[3] Дакле Туцовић није никад помишљао одвојити синдикални од партијског рада, већ је, напротив, тежио да га обједини и на тај начин постави чврст темељ за даље напредовање социјалистичког покрета у Србији. Он назначује улогу синдикалне организације на следећи начин: „Синдикати су **организатори** радничке класе и као такви треба да буду стуб борбе радничке класе за њено ослобођење. Треба увек бити начисто с тим да синдикални и политички покрет имају један циљ и да су упућени на узајамно помагање међусобом“.[4]

Синдикално организовање радника за револуционарну борбу, и напредне акције радничке класе биле су велика школа у којој се Димитрије Туцовић калио као револуционар, учио пролетерској доследности и чврстини и усмеравао синдикат и Партију на суштинске циљеве радничке класе — на бескомпромисну борбу против сурове капиталистичке експлоатације и ненародних режима. Са заносом револуционара у покрету, веровао је да ће социјалистичко друштво бити у интересу његовог народа, и да одлучујућу улогу у његовом остваривању треба да има радничка класа. Зато он истиче „да ће радници само организовањем моћи да поправе свој положај, да им је дакле, прва брига организација и организовање радничке класе“.[5] „Борба коју воде организовани радници има за задатак да још у оквиру данашњег друштва побољша положај радника. Али не само то. Он има за задатак да убеди све свесне раднике да су њихови интереси нешто посебно, одвојено од интереса осталих друштвених редова. Радници представљају једну класу људи који имају нарочито своје интересе. А ти интереси немају апсолутно ничег заједничког са интересима послодаваца и капиталиста. Ту постоји велика провала и супротност. Учинити радника свесним ове супротности, овога непријатељства, циљ је њихове организоване борбе. Борбу коју воде радници за заштиту својих интереса, тежња да се још данас осигура човечан живот раднику, да се стане на пут његовом осиромашавању и да се што више сузбије експлоатација коју врше капиталистичке и владајуће класе — то је класна борба.

Класна борба пролетаријата, свесна свога циља, изједначује се са социјалном демократијом, та се борба стапа са социјалистичком борбом, социјалистички и раднички покрет постају једно исто.

Ко од организованих радника овако схвата борбу, њему је и лако водити ту борбу. Што већи број таквих радника то и данашње тековине класне борбе постају сигурније, неразрушиве; то се све лакше и поузданије спрема земљиште за крајњу победу: заменити данашње буржоаско друштво социјалистичким“.[6]

Социјалистички раднички покрет и марксистичка мисао у Србији почетком XX века имали су у личности Димитрија Туцовића свог најбољег заступника. Његов допринос теорији марксизма не исцрпљује се само у разматрањима питања класне борбе, улоге Партије и синдиката већ значи и остваривање револуционарне перспективе Србије. Утицај Димитрија Туцовића и његових марксистичких следбеника и другова у првом реду Радована Драговића, на масе био је у сталном порасту, а раднички покрет добијао је све јасније класни карактер и испољио своју идеологију марксистичког опредељења за бескомпромисну борбу. Они су настојали да се класна обојеност читавог српског радничког покрета одржи и да Српска социјалдемократска странка (касније партија — у највећој мери и њиховим напорима) нађе чврст ослонац у радничким организацијама. На тај начин они су успоставили нераскидиве везе партије и синдиката. На тим темељима, Димитрије Туцовић развијао је тезу о јединству покрета и истицао се по свом теоријском и организационо-политичком деловању у радничком покрету Србије, а и шире на Балкану и у Европи. Мало је личности у историји које се карактеришу таквом потпуном преданошћу конкретним задацима радничке класе и народа свог времена као што је то био Димитрије Туцовић. Његов допринос тумачењу суштинских циљева револуционарне борбе и теорији марксизма не исцрпљују се само у тумачењу класне борбе, улоге радничке класе, синдиката и партије у ондашњем српском друштву. Чврсто везан за Србију, он је у исто време био и интернационалистички дух, што му је омогућило да се ви-

---

[3] Димитрије Туцовић, Сабрана дела, књ. 1, „Рад“, Београд 1981, 221.

[4] Исти, 159.

[5] Д. Т., н. д., књ., I, 207.

[6] Исто, 209.

не у саме врхове европске марксистичке мисли и акције организовања радничке класе на делу. У друштвене промене је веровао, јер је веровао у народ и радничку класу. У ту веру унео је и смисао за реалност марксисте — дијалектичара — смисао који је стекао колико упознавањем са марксистичком баштином толико и суочавањем са непосредним токовима живота и улогом радничке класе у друштву. Димитрије Туцовић је најзаслужнији што су радничке организације у Србији, имале изразито класни карактер и социјалдемократску оријентацију засновану на марксистичкој теорији револуционарне борбе радничке класе и њене авангарде. Он је својом мишљу и делом обогатио револуционарну мисао Српске социјалдемократске партије, и дао конкретан допринос развоју социјалистичке мисли као марксистички теоретичар, уз то и један од најистакнутијих организатора и идејних вођа радничке класе Србије овог времена.

Dr Vićentije Đorđević

DIMITRIJE TUCOVIĆ ET L'ORGANISATION DE LA GLASSE OUVRIÈRE

Tucović était un de nos révolutionnaires — marxistes qui établissaient des bases du mouvement ouvrier moderne dans notre pays. Il prêtait une attention particulière à l'organisation de la classe ouvrière celle une condition primordiale pour la résistance efficace contre la bourgeoisic et à l'instruction telle une condition pour une organisation deficace du mouvement ouvrier dans sa totalité. Le caractère de classe des organisations ouvrières en Serbie et leurs activités qui se basent surtout sur la théorie marxiste de la société sont Dûs justement à Tucović.

Др Никола Цветковић

Литерарно у младалачким првомајским написима Димитрија Туцовића

О присуству литерарних појединости у младалачким радовима Д. Туцовића писано је веома мало и поред тога што оне имају видно и изразито место, нарочито у првом чланку. Литерарна умешност па и даровитост, разуђена осећајност, познавање основних правила стилистике и поетике уопште, свестрана информисаност и темељно образовање, омогућило му је врло једноставно и складно изражавање одређених мисли и опажања, сугестивно саопштавање револуционарних погледа и схватања, ставова и убеђења, уз литерарно осмишљене детаље и особеније стилско-фигуративне обрте. Зато се с правом може говорити о литерарним и лирским вредностима појединих његових исказа и написа, иако они често, по начину изражавања, остају у домену помало конвенционалног, овешталог израза, зачињеног борбено-активистичким позивом и паролом. Журба у којој су настајали поједини и то у првом реду новинарски написи, затим полемичка набојитост и жустрина, као и критичка пренаглашеност, чинили су да се понегде провлаче исхитрене и стилски неадекватне формулације, језички недовољно прецизне, двосмислене па и неразумљиве, иако је Туцовић имао прилично истанчан осећај за лепоту језика, а посебно је тежио природној једноставности изражавања.

У целини узев Димитрије Туцовић је понајвише књижевно надахнут и лирски распеван у својим младалачким написима, и то оним који су проистекли из његовог личног доживљаја, виђења и опажања („Радован Драговић у личној успомени“ — „Радничке новине“, 27. децембар 1905, на пример), или у репортерским и другим сличним написима („Како је у Ужицу“ — „Радничке новине“, 3. август 1902), па чак и у текстовима о класно-социјалним појавама и проблемима у Србији с почетка XX века. У том смислу првомајски написи су му били посебно лирски осмишљени, чему је на свој начин доприносио празнични моменат, опште ведро и свечано расположења и афирмативно програмски дух. А међу тим прилозима изразитије је књижевно озрачен његов први напис те врсте који истовремено представља и први утврђени чланак: „Први мај 1901. год.“[1]

Др Сергије Димитријевић је међу првима скренуо пажњу на „овај распевани текст младог Д. Т., тада ђака осмог разреда београдске реалке“, како је писао у напомени испод текста у Сабраним делима. При том указује и на основну оријентацију пролетерске прославе у тој години, прецизирајући да је напис имао као средишњу тему борбу за осмочасовни радни дан. Димитријевић, који у обимним напоменама, што је методолошки карактеристично, често даје драгоцене коментаре, у наставку додаје: да је Туцовић управо тој борби посветио добар део свог живота и активности; а што је најзад „представљало кључно питање борбе за побољшање положаја радничке класе у то време“[2]

---

[1] Раднички лист, бр. 12, 28. април 1901. Д. Туцовић, **Сабрана дела I.** Институт за историју радничког покрета Србије, Београд, Рад, 1975., стр. 15—18.

[2] Сергије Димитријевић, један од најбољих познавалаца социјалистичке штампе и периодике, истиче да је овај први утврђени чланак Д. Туцовића нашао у социјалистичкој штампи, и то „Радничком листу“, од 28. IV 1901. При том указује да овај будући вођ српског пролетеријата почиње свој рад као социјалистички публициста, те даје и прецизну хронологију излажења „радничког листа“.

Забележимо узгред да Димитријевић у напомени испод текста у Сабраним делима (I,

На самом почетку чланка Туцовић информативно пише да је на Интернационалном радничком конгресу, одржаном 1889. у Паризу, усвојен предлог Лавињија да се изабере Први мај за празник радника целог света. И одмах после те прве, уводне и информативне реченице стилски ефектно наставља: „И за тај дан и природа и историја одредила је први мај, и он би изабран". У овој реченици која се касније, као што ћемо показати, на својеврстан начин продубљује и литерарно дограђује, аутор чланка подвлачи да су **природа** и **историја** одредиле Први мај за дан пролетерског празновања. У том сустицању природно-елементарног, пролећно-мајског са — историјом — која је сва на страни радништва, будући да је пролетаријат нова историјска снага — присутна је посебна лепота и моћ Туцовићеве сликовите изражајности. Јер овде сасвим спонтано, ненаметљиво и скоро узгредно, повезује **природу** и **историју**, имплицитно откривајући њихово узајамно дејство и ослобађајући при том неку нову и неслућену снагу сугестивности садржану у тим крупним појмовима. Додајмо да у тој реченици, која скоро у свему има библијску интонацију, карактеристичан везник „и" се понавља четири пута, уз намерно и добро смишљено библијско финале: „и он би изабран", које, зар не, одјекује као оно судње: „и би дан први. . . ."

У првим реченицама другог дела чланка, следећи прожимање природног и историјског, врло промишљено преплиће мајско **буђење природе**, са првомајским **буђењем радничког света**, испуњавајући тај исказ уметнички значајним дејством. Ту је очигледна Туцовићева понесеност лирским заносом, који код мање добрих стилиста често бива и остаје сврха себи. Међутим, његова младалачка распеваност, осмишљена унутрашње складним, спонтаним и природним осећањем — до узмаха повезује буђење природе и буђење радничког света, које је по унутрашњој суштини снажно и неодољиво баш као и природа сама.

Неколико година касније такође у једном првомајском напису[3] Туцовић поново пише литерарно о првомајској прослави и **буђењу социјалистичке свести**. Као и у ранијем чланку претходно информативно напомиње како је установљен празник рада, а затим најупечатљивије указује на кратак историјат тих прослава, када у Србији још није било радничких, синдикалних и политичких организација. А онда литерарно бележи: „Те прве мајске прославе беху први знаци буђења социјалистичке свести у српског радништва". Из наведене реченице се види да те прве мајске прославе које су на свој начин и симбол буђења природе — истовремено јесу и први знаци буђења социјалистичке свести. Он овде знаке буђења везује за социјалистичку свест додајући литерарно-сликовитом исказу дубљи класно-политички смисао који потпуније исказује у наредној реченици где истиче да хиљаде организованих српских пролетера придружују свој глас „светском пролетаријату да заједно са њим истакну Првог маја своје класне захтеве . . .".

На самом почетку другог дела чланка из 1901. год. Туцовић једноставно, само са неколико речи, истиче красоту освита првог мајског дана, осетивши при том потребу да иза те прве реченице стави узвичник. У наредној реченици већ, како би то правила добре стилистике захтевала, лирски размахнуто, широко и распевано слика лепоту тога дана озраченог **благим зрацима**, што су се **расули** „по обновљеној и окићеној природи", да би одмах потом цртицом истакао да је реч о првом мајском дану (подвукао Н. Ц.). Дакле, у две реченице два интерпункциона знака за истицање који су и поред извесне инфорсираности, употребљена са истанчаним осећањем за оно што ваља нагласити, уз још један узвичник који све до крешченда акцентује. Међутим, права литерарно-уметничка вредност овог описа садржана је у складности сликарских потеза, са богатим акцентима, али и дубоко-смисленим повезивањем мајског **буђења природе** са првомајским буђењем **радничког света**, на који смо већ указали.

Д. Туцовићу је, колико можемо приметити, врло драга симболика радничке заставе и зато је доста често користи, нарочито у првомајским написима. Тако, на пример, у уводном делу напред поменутог написа, у контексту реченице где има и стилских неусклађености пише како на Први мај пролетери објављују заједничке захтеве „испи-

---

стр. 15), погрешно пише да је Туцовић „на сам дан првог маја напунио 21. годину", а опет на једном месту у „Животописним белешкама" које је Димитријевић одабрао и редиговао, дословно констатује да је Туцовић „у време објављивања овог чланка, на сам први мај 1901. био напунио 20 година", што је иначе тачно (I, стр. 595).

[3] Д. Туцовић, **Сабрана дела I**, стр. 285.

сане на радничким заставама целог света".[4]

Неколико година потом он одлучније пише о револуционарном смислу Првог маја и радничком окупљању „око свог знамења, око Црвене Заставе".[5] У овом другом случају, видимо да заставу „боји" у црвено, у боју комунизма, па настојећи да овом симболу да још дубљи смисао и значај, почетна слова речи везаних за заставу исписује великим словима. Уз то, уочљиво је да на помен заставе у оба наведена примера, надовезује извесну тежњу за постизањем тоталитета: заставе **целог света** и окупљање **све пролетерске војске.** У тим појединостима као да се продужава зов на свејединство („Пролетери свих земаља уједините се"), али и свест о нужности да социјализам постане светски процес.

На ову допадљиву литерарно-симболичну представу Црвене Заставе Туцовић даље надовезује позив да се испразне фабрике и радионице, њиве и рудници, „а напуне редови мајског похода", како поново сликовито пише, додајући: „и нека се остваре речи песникове:

Кад хтедну снажне мишице твоје,
Нека сви точкови фабрике стоје!"

Леп и развијен Туцовићев смисао за литерарно, као што запажамо, налази се овде већ и у самој чињеници што се наводе стихови у којима се истиче снага радничких мишица које могу да зауставе фабричке стројеве. Наведени стихови, поред осталог, показују да је он ценио и ону врсту поезије која велича и узноси наврелу моћ и снагу пролетаријата, што је од значаја за потпуније сагледање његових поетичких погледа.

Упадљиво је да Д. Туцовић у оквиру мајског списа „Први мај 1905", поред Хенклове „Мајске Марсељезе", објављује и песму „Застави . . .", аутора В. Ј. Трепчанина, столарског радника, испод које је записано да је настала 19. IX 1904. год. у Јагодини[6] — литерарно и песнички богатећи на тај начин поменуту публикацију. Та песма, што такође није случајно, завршава се стихом у коме се речи: **Црвена Заставо,** посебно апострофирају. Песник ту најпре саопштава како се дижу „црвена крила" заставе под којом се скупљају синови правде. Ка тој црвенокрилој застави хитају колоне нових бораца, па песнички субјект и себе види под њено крило и то у борби против „власничког друштва и тирана". А када се роди „сунашце правде" и када сину „слободе зраци", и народ ропске окове збаци:

„Тада ћу клећи пред копље твоје
Што блиста с твога крвава крила,
Славићу силне победе твоје, —
Црвена заставо, заставо мила!"

Скоро је сасвим извесно да између В. Ј. Трепчанинове визије и симболике заставе и Туцовићевог виђења овог пролетерског знамења постоји и нека дубља, узајамна веза. Јер, много тога што је у песми „Застави . . ." лирско-визионарски изражено, Туцовић је програмско-политички уобличио на свој не мање поетски интониран начин. У првој строфи, на пример, високо се дижу црвена крила заставе, а „Под њима војска: (синови правде) Челичних груди, упорних сила!" — пева лирски размахнуто Трепчанин. То је, зар не, иста она револуционарна застава, која окупља „сву пролетерску **војску**"; дакле, и у реч истү, **војску** синова правде, како пева Трепчанин. Укратко, овде постоји сличност између песнички сликовних исказа, лексичких појединости, па чак и графичко правописних истицања везаних за појам Црвене Заставе.

Када је реч о литерарном у младалачким првомајским написима Д. Туцовића карактеристично је да су не само лирски интонирани, нарочито у појединим деловима, него да је у њих уносио одломке појединих песама, или стихове са изразитим класним садржајем, како што смо напред донекле показали. А онда када се појављивао у улози редактора, као што је, на пример, случај са мајским списом „Први мај 1905.", који се појавио у издању ССДС, у Београду, априла исте године, укључио је и неколико већих песничких целина. Све то недвосмислено показује да је обраћао и значајну пажњу поезији коју је пратио и познавао, бар када је реч о њеном социјалном и класно-политичком виду.

Туцовићев напис „Први мај" из 1905, на пример, има за мото стихове из „Мајске Марсељезе" Карла Хенкла, а завршава се, такође, стиховима из исте песме који имају смисао поенте. Са пуно танане избирљивости он је из обухватне песме коју чине четири строфе са по 12 стихова, издвојио понајбоље; бирао је стихове са одређеном и јас-

---

[4] ИБИД., стр. 15.

[5] ИБИД., стр. 291.

[6] Наведено према: Едиб Хасанагић, **Први мај у Србији 1893—1914,** Рад, Београд, 1954. год. стр. 138.

ном порүком што се рефренски понављају истичући слободарска хтења, хуманизам и борбеност:

„Слободу људи хоћемо хај!
Нек сјајем сија Човештва Мај!
Амо у коло, нека се вије!
Рушимо куле тираније!“

Ови стихови нису само спољашњи украс, како се то иначе чешће догађа, већ су у пуној функционалној повезаности са прозним текстом који следи и на известан начин их и коментарише.

У првом наведеном стиху изражен је захтев за слободом, који је, ако имамо у виду и смисао прве реченице прозног текста, поред осталог упућен непријатељима што се „труде да радницима спрече прослављање њиховог јединог празника“. Сјај Човештва Маја из наредног стиха, и поред плеоназма, или чак свесно и намерно заједно са њим, као да је ту ради противстављања: лажима, лицемерном претварању, и притиску власти и капитала. Ту се, као што видимо, посебно наглашава „Човештво Маја“, али не само формално-правописно, писањем великог слова, већ дубљим хуманистичким смислом који је садржан у бићу радничког покрета надахнутог револуционарним првомајским порукама. И као што се у стиховима „Мајске Марсељезе“ позива у коло борбеног јединства, против власти и кула тираније, тако се у Туцовићевом програмском тексту и коментару истиче да уколико су већи притисци и злобна упињања непријатеља пролетаријата и њиховог празника, „утолико глас Мајске Марсељезе постаје све силнији, редови раднички све гушћи и међународни пролетаријат све ближи оној највећој и последњој победи коју Првог маја слави“.[7]

Тај добри глас „Мајске Марсељезе“ што се пролама у редовима пролетаријата преноси се и одјекује и на страницама Туцовићевог првомајског написа. Тако, на пример, у последњој строфи навођене песме, поред осталог, стоји:

„Слободан пут је, слободан лет,
Место неслоге, пођимо слогом,
Мир је будућих времена цвет“.[8]

А кроз већи део Туцовићевог текста провлачи се захтев за остваривањем мира међу народима који има смисао првомајске поруке. Детаљније, у духу напред цитираних стихова, он пише да ће пролетеријат целог света, **место узајамног убијања** и сатирања у ратовима (стих: „Место неслоге, пођимо слогом“), затражити и овог Првог маја **мир међу народима** (стих: „Мир је будућих времена цвет“); па наставља да је целокупна борба пролетаријата уперена „против мржње, дражења и ратова међу народима, које изазивају владајуће класе ради својих освајачких и експлоататорских интереса. . . .“[9]

Уосталом и у првомајском прогласу за 1905. год. одмах након захтева за осмочасовним радним даном и законском заштитом радника, долази одлучан протест „против убилачких освајачких ратова који народе истребљују“, са паролом: РАТ РАТУ! МИР МЕЂУ НАРОДИМА! На ову паролу надовезује се осуда установе стајаће војске — „милитаризма који народ упропашћује материјално и морално“.[10]

Упадљиво је да се и првомајски проглас, чије основне ставове Туцовић на свој начин развија у ауторизованом навису, завршава стиховима „Мајске Марсељезе“ које је у извесном смислу прилагодио програмском духу. Наиме, после позива радницима и радницама да се **спремају за мајску** прославу која је прослава радног народа, и упућивања да она буде што величанственија, дециднрано се помиње „Мајска Марсељеза“: „Нек што силније одјекну речи Мајске Марсељезе“. И онда као завршница и поента прогласа стоје стихови који у себи сажимају слободарство, хуманизам и заједништво радничког маја као и гласовит борбено-рушилачки зов. Међутим, када је реч о последњем стиху Туцовић је начинио једно мало измештање, па је уместо задњег стиха помињане песме који је требало да сведочи о свршеном чину рушења тираније („Падоше куле тиранија!“), убацио програмско борбени поклич: „Рушимо куле тираније!“[11] којим се завршавају три рефренске строфе. Тим композиционим измештањем хтело се указати на још увек отворене борбено-револуционарне процесе.

Уз то, Туцовићев првомајски напис, као што смо раније напоменули, завршава се задњим стиховима „Мајске Марсељезе“, који имају карактер поенте. Пре но што ће навести стихове Туцовић позива и поручује да се усто-

---

[7] Д. Туцовић, **Сабрана дела I**, стр. 284.

[8] Према Е. Хасанагић, **Први мај у Србији 1893—1914**, стр. 138.

[9] Д. Туцовић, **Сабрана дела I, стр.** 285—286.

[10] Е. Хасанагић, **Први мај у Србији 1893—1914,** стр. 128.

[11] ИБИД., стр. 129.

струче напори како би што пре дошао дан „када ће збратимљени пролетеријат моћи у истини запевати:

Људи су у свету слободни хај!
Наст'о је сјајни Човештва Мај!
Амо у коло, нека се вије!
Падоше куле тираније"![12]

Завршни стихови се духом и суштином своје поруке знатно разликују од оних рефренских, из првог дела песме, иако им је велики број речи идентичан. Наиме, оно слободарско хтење („Слободу људи хоћемо хај!") трансформише се у узвично императивну тврдњу: „Људи су у свету слободни хај!". И даље, оно погодбено: „Нек сјајем сија Човештва Мај!". прераста у: „Наст'о је сјајни Човештва Мај!" Симболичан позив у коло здружености остао је исти, али уместо вапијућег позива: „Рушимо **куле тираније**", последњи стих је саопштен у смислу свршене радње: „Падоше куле тираније". Додајмо ради употпуњавања представе да и сам Туцовић у првој половини овог написа истиче да рад на „уништењу класне тираније у свакој посебној земљи" истовремено значи и рад на „уништењу општег непријатеља свију народа, на отклањању узрока свим ратовима".[13]

Туцовић је у првомајским написима, песнички речено, — лиричар мајског сјаја и светлости. Просто је обузет светлосним и зрачним које супротставља мраку, невиделу и тегобности живљења. Присуство светлости и сјаја код њега је израз ведрине, оптимизма, наде и вере у боље и долазеће сутра, што, уосталом, произилази из његовог погледа на свет. Још у првом напису он китњасто говори о расипању благих сунчевих зракова, а касније о „мајској светлости", па о сјају којим сија Мај, као и о тежњи ка „светлости и бољем животу". Светлосно и зрачно, поред свега литерарно-етеристичког и неухватљивог, има извесно идејно исходишно а не само естетско озрачење.

У почетном делу првомајског списа из 1905. године, он у ширем програмско-политичком и литерарном контексту помиње мајске светлости.[14] После речи о истицању класних захтева пише да смисао мајске демонстрације „испуњава груди хиљада", па у истој реченици наставља: „данас се око мајске светлости журно прибира све српско радништво". Дакле, само у једној литерарно богатијој реченици Туцовић скоро „пева" о надимању **груди хиљада** акционо усмерених пролетера, а природотворне и раскошне **мајске светлости** постају инспиративна окосница око које се ужурбано и делатно окупља и организује српско радништво озрачено историјско класним духом светског заједништва. А те силне мајске светлости, разазнајемо даље, заједно са пробуђеним и организованим пролетеријатом противстављају се насиљу и реакцији и запомагању разних Брка и Таса и других идеолошких кретена буржоазије, како сликовито, оштро и са пуно ироније пише Туцовић. Јер сви они нису могли да угуше социјалистичке тежње и револуционарна хтења оличена у светковању Првог маја, ни да осујете борбено окупљање око бодре мајске светлости.

Туцовићев лирско прегалачки усхит **мајским светлостима** у даљим токовима његовог револуционарног развоја и деловања, у једном каснијем првомајском напису, поприма нешто животно конкретнији, политички одређенији, класно и друштвено-економски борбенији смисао и значење.

При крају написа „1. мај" из 1907. године[15] он тежњу пролетерских маса ка **светлости** поистовећује са тежњом за бољим животом, па са заснивањем новог социјалистичког друштва, ослобађањем Рада, остваривањем вековних тежњи за слободом и једнакошћу и са превазилажењем сукоба и нетрпељивости међу народима, што су све трајни историјски циљеви потлаченог радништва. Та чежњива тежња ка светлости представља вид узношења изнад тамнила и тегобности животних и радних услова и један од могућих начина да се побегне „из мрачних фабрика и подземних јазбина у којима раде, станују, живе и умиру" немилосно експлоатисани пролетери. Из наведених речи видимо да Туцовић на помало овештали начин, тамном гамом боји невеселу слику живљења радништва. Они што крећу из „мрачних фабрика и подземних јазбина" у којима живе и раде, како литерарно-драматски, са пуно епитета, пише Туцовић, разумљиво је да „теже светлости и бољем животу". У потлаченом и експлоатисаном радништву он препознаје носиоце „новога друштва, **друштва социјалистичког**, које ће коначно ослободити Рад из роп-

---

[12] Д. Туцовић, **Сабрана дела** I, стр. (291).
[13] ИБИД., стр. 286.
[14] Д. Туцовић, **Сабрана дела I**, стр. 284.
[15] Радничке новине, бр. 46, 18. април 1907. — Д. Туцовић, **Сабрана дела I**, Рад, Београд, стр. 501.

ства Капиталова, остварити царство истинске слободе и једнакости и уништити за навек варварске ратове и непријатељства међу народима". Као што у наведеном ставу запажамо он посебно апострофира речи које означавају ново друштво социјалистичко; затим појам капитала литерарно персонификује у извесног Капиталова; а ослобођеном Раду, који пише великим словима, што данас може да буде врло актуелно и модерно, не само у књижевно-правописном него и у друштвено-економском погледу, као да придаје посебну животну снагу и значење. Јер, тек ће социјалистичко друштво ослободити Рад од експлоататорско-поробљивачких моћи капитала, односно Капиталова.

Додајмо овде да није ни мало случајно што Туцовић већ у уводном пасусу истог чланка, после ритмичког понављања речи дан, којом као да жели да унесе нешто више светлости и радости („. . . 1. мај, **дан** социјалистичког пролетеријата, **дан** радости и борбе, **дан** слободе и заветовања. . .", подвукао Н. Ц.) — на свој начин литерарно, уз помоћ метонимијског исказа истиче да ће „робови Капитала (то јест пролетери) загрејати своје исцеђено тело поузданом вером у скоро ослобођење своје, а буржоазија задрхтати од страха за своју свету приватну својину и класне привилегије!"[16] Ту је присутна и сликовита представа о исцеђеном, истрошеном радничком телу које загрева вера у скоро ослобађање, као и успела ирониja на буржује што стрепе над својом, наводницама подцртаном, „светом" својином.

---

[16] ИБИД., стр. 498.

Dr Nikola Cvetković

DES ELEMENTS LITTERAIRES DANS DES ARTICLES FAITS A L'OCCASION DU PREMIER MAI PAR DIMITRIJE TUCOVIĆ

Dans les premiers articles de Dimitrije Tucović il y a des éléments d'une véritable exaltation lyrique et d'un style plein d'enthousiasme. Tucović se sert de certains symboles poétiques et lyriques et, en les utilisant, dans certaines parties de ses articles faits dans sa jeunesse il arrive à réalaiser une véritable atmosphère lyrique.

Хранислав А. Ракић

Допринос Димитрија Туцовића развоју радничког покрета Лесковца и околине

Капиталистички односи у Лесковцу јављају се са приличним закашњењем, а развој тих односа имао је неке специфичности.

Године 1884. Лесковчани су инсталирали у воденици у Стројковцу чаркове и почели са производњом гајтана. Производња гајтана је била основ индустрије и створила је услове да Лесковац у првој половини XX века постане најразвијенији текстилни центар у Србији.

Поред текстилне индустрије, крајем XIX века и почетком XX, развила се металска, црепарска и млинарска индустрија. Лесковац је у последњој деценији прошлога века имао 1.204 занатлије који су упражњавали преко 80 врста заната.

Са појавом индустрије и развитком капиталистичких односа рађа се и раднички покрет. Прве социјалистичке идеје почеле су да се шире у Лесковцу крајем XIX века.

Прва отворена манифестација лесковачких радника била је масовно учешће у првомајској прослави 1902. године. Тада је у Лесковцу било већ много пролетера јер се из пописа становништва за 1900. годину може видети да је у лесковачком срезу живело од индустрије и заната 5.935 лица, тј. 10,55% целокупног становништва.

Услови рада и живота првих радника били су веома тешки. Просечно радно време било је између 15 и 18 часова дневно, трговачки помоћници радили су и до 20 часова дневно. Висина надница није достизала ни један динар, док је килограм хлеба коштао 0,18 динара. По величини наднице Лесковац је био на последњем месту у Србији. Тешко економско стање било је проткано и ниским културним нивоом како радника тако и целокупног становништва. У граду је наиме било преко 60% неписмених, а у селима и преко 80%.

Но, и поред тога, али пре свега захваљујући томе, борбеност радника, како занатских тако и индустријских дошла је веома рано до изражаја.

Лесковац између 1903—1914. године имао је око 2.300—2.500 најамних радника, а ако се томе броју додају и ужари онда је тај број 3.800—4.000 радника. Највећи број представљају ужарски радници, а потом фабрички који су запошљени у фабрици штофа „Илић, Теокаревић и Петровић", фабрици кудеље, грделичкој фабрици и др.

Прва класна радничка организација било је Лесковачко радничко друштво које је формирано 29. јуна 1903. године.[1]

После II конгреса Српске социјалдемократске странке, крајем марта 1904. године, отпочеле су припреме за стварање месне Српске социјалдемократске партије у Лесковцу. Она је створена крајем септембра 1904. године, а њен први председник био је Ђорђе Јовановић, секретар Коста Стаменковић, а благајник Лазар Стојановић.[2]

Радничком покрету Лесковца, иако је био што се тиче организованог учвршћења на почетку, није сметало да одмах спроведе одлуке виших партијских форума које су доношене на предлог Димитрија Туцовића. Одлука донета на Другом конгресу радничког савета односила се на то да се радничка друштва ликвидирају и уместо њих формирају синдикалне организације. Она је у Лесковцу прихваћена и доследно примењивана. Ова одлука, која је донета на основу реферата Димитрија Туцовића, омогућила је да се начин синдикалног организовања појача и значајно допринесе развоју рада Срп-

ске социјалдемократске странке. Упоредо са изборном борбом, у току 1904. године долази до организовања пододбора синдикалних организација у Лесковцу.

Прве синдикалне подружнице јављају се код занатлијских радника. Месна група удружења кројачких радника формирана је 13. јула 1904. године, да би се после тога формирали пододбори: савеза дрводељских радника, савеза кожарско-прерађивачких радника и савеза млинарско-пекарских радника. У 1905. години формирани су пододбори савеза металских радника и савеза терзијско-јорганицијско-памучлијских радника. Радничко певачко друштво „Абрашевић" формирано је почетком 1906. године.

Интересантно је напоменути да је пододбор Савеза текстилних и других фабричких радника створен у Лесковцу тек 15. априла 1906. године. Овај податак нам указује на тешкоће које су имали текстилни и фабрички радници у свом организовању. Лесковачки капиталисти, који су сурово експлоатисали радничку класу, нису дозвољавали да се организује јер су се плашили њиховог отпора нечовечној експлоатацији и насиљу. Капиталисти раднике нису признавали за људе.

Синдикално веће у Лесковцу је изабрано 1906. године, и тада је створен пододбор Савеза опанчарских радника. Од 1907. године до 1912. у Лесковцу су постојали и ови пододбори: савеза келнерских радника, савеза произвођача дувана, савеза абаџијских радника и други.

Лесковачки раднички покрет вршио је свој утицај и на околину. У ово време значајно упориште радничког покрета је и Власотинце.

Положај радника у Лесковцу је био најтежи у ондашњој Србији. Радно време је било неограничено, а радио је велики број малолетне мушке и женске деце од 6,8,10,12 и 14 година и експлоатација те деце била је бездушна и нечовечна.

Због таквог положаја радници су у Лесковцу почели да организују штрајкове. У почетку су то били штрајкови занатлијских, а касније и фабричких радника.

Један од првих штрајкова за које знамо је штрајк столарских радника 1904. године. Потом је организовано више штрајкова у којима су учествовали зидарски, обућарски, кројачки, млинарски, салерски, терзијски, текстилни. електричарски, металски и други радници. У овим штрајковима било је од четири до 840 учесника. Појединии штрајкови су дуго трајали. Штрајк терзијских радника трајао је 60 дана, штрајк кројачких радника 171 дан, а последњи текстилни уочи првог светског рата трајао је 78 дана.

Поред штрајкова, за побољшање свог економског положаја радничка класа је вршила и бојкоте послодаваца. Веома запажена борба радничке класе била је и борба за радничко законодавство и Закон о радњама.

Као што смо већ истакли, положај лесковачких радника био је много тежи но што је био у другим местима.

Тежак положај радничке класе у Лесковцу је долазио и услед наглог пропадања ужарских радника почетком 1905. године који су понудили јефтину радну снагу и снизили просечну надницу.

Поред експлоатације радничке класе у Лесковцу, крађом радног времена, радници су били изложени самовољи фабриканата и послодаваца. Раднички дописи о самовољи индустријалаца и о малтретирању радника подсећају на поступке робовласника према Црнцима, на најгрозније сцене колонијалне експлоатације. Господари су са робовима поступали нечовечно, дивљачки. Капиталисти су, међутим, изрицали казне и на тај начин вршили најтежи злочин.

Послодавци и фабриканти за време радничких штрајкова уз помоћ полиције и жандармерије покушали су да приморају раднике да се врате на посао, али без успеха. Покушали су да доведу штрајкбрехере са Косова, али им ни то није успело. Узалуд су лесковачки послодавци покушавали свим средствима, узалуд су позивали раднике да се врате на посао. Дисциплинованост штрајкача је била велика. Нико се није поколебао.

Од 24 изведена штрајка до првог светског рата у Лесковцу, осам се завршило победом над послодавцима, девет је пропало, два су прекинута услед ратова, а за четири исход није познат.

Лесковачка радничка класа је учествовала стално у првомајској прослави. Број учесника у првомајским прославама може се пратити од 1904. године. Тај број је растао од 20—30 да би се 1914. године попео на 1.000 учесника.

Партијска организација се стално омасовљавала. У почетку, приликом формирања, бројала је 15 чланова и тај број је порастао у 1913. години на

око 200 чланова Српске социјалдемократске партије.

Лесковачка радничка класа била је веома добро повезана са селом. За време изборних борби, штрајкова и других облика борбе, сељаци из околних села давали су подршку и помоћ у храни, а и учествовали су у многим од ових акција.

Утицај радничког покрета Лесковца на село огледао се у брзом формирању партијских организација и њиховом бројчаном порасту. Од 1909. до почетка 1914. године у лесковачким селима формиране су партијске организације у Доњем Коњувцу, Горњем Коњувцу, Тупековцу, Црној Трави, Косанчићу, Лебану, Грделици, Бојнику, Губеревцу, Винарцу, Врању и др.

Лесковачки пролетаријат стално је узимао учешће у изборним борбама било за народне посланике или за избор општинских већника.

Највећи број гласова на посланичким изборима Српске социјалдемократске партије добила је 1914. године и то на накнадним изборима када је добила 380 гласова. На општинским изборима највећи број гласова су добили исто тако 1914. године. Ти гласови су им обезбедили и шест места у општинској управи. Уочи извора те године, социјалисти су објавили свој предизборни програм у виду брошуре. То је била прва социјалистичка публикација која је угледала светло дана у Лесковцу. У брошури је дата анализа општедруштвених прилика у Лесковцу. У другом делу излагани су погледи лесковачких социјалиста на делатност и друштвену улогу општинске управе, као и конкретан програм општинског рада.

Из свега изложеног види се да је Лесковац представљао значајан центар радничког покрета у Србији. За такав центар било је заинтересовано и руководство Радничког савета и Главне партијске управе ССДП.

У циљу агитације и пружања свестране помоћи партијским и синдикалним организацијама, споменута руководства су повремено, а по потреби и чешће, слали своје истакнуте чланове у унутрашњост. У Лесковац је, по том задатку, поред осталих, долазио више пута Димитрије Туцовић. Поред упознавања са стањем и положајем радника, Димитрије Туцовић је свој боравак користио и у агитационе сврхе. Говорио је на радничким зборовима, састанцима месних партијских и синдикалних организација, месном синдикалном већу и др. Сагледавао је стање радничког покрета, подстицао организације на живљи рад и развијање многих активности. На својим путовањима овај истакнути партијски и синдикални руководилац долазио је до драгоцених података који су му послужили за креирање даље партијске политике.[3]

Према досадашњим сазнањима Димитрије Туцовић је боравио у Лесковцу 1908, 1911. и 1914. године.

Димитрије Туцовић је од свог доласка за секретара ССДС, обраћао велику пажњу Лесковцу. Његов први боравак у Лесковцу био је непосредно иза његовог доласка за секретара странке. На збору одржаном 27. априла 1908. године Димитрије Туцовић је говорио о политичкој ситуацији и социјалдемократији. Његов језгровит и убедљив говор пажљиво је саслушан и бурно поздрављен. Овом збору је присуствовало око 1.500 радника.

Године 1911. Димитрије Туцовић је обишао Ниш, Лесковац, Пирот, Врање. Одржао је велики агитациони збор у Лесковцу 28. августа 1911. године на коме је говорио „о безакоњу оних горе и дужностима оних доле".[4]

Димитрије Туцовић је пружао велику и драгоцену помоћ лесковачком радништву у борби за спровођење Закона о радњама у лесковачким фабрикама и занатским радионицама. Као што смо већ истакли, примена Закона о радњама у Лесковцу није ишла глатко, па су се поводом тог питања односи између лесковачке буржоазије и радничке класе веома заоштрили. Димитрије Туцовић је повео кампању за разобличавање експлоатације коју је вршила лесковачка буржоазија. Он је у низу дописа, објављеним у „Радничким новинама", износио стање и положај радничке класе у Лесковцу. У веома снажним и садржајним репортажама, он износи тежину положаја лесковачких фабричких радника, незајажљивост апетита, како каже Сергије Димитријевић, лесковачких индустријалаца, бездушност њихове експлоатације, која у Лесковцу има своју традицију и која је много старија и јача него ли ма где у Србији, као и немарност Радикалне владе према судбини радника.[5]

Поред говора на манифестационим зборовима и састанцима партијских и синдикалних организација, Димитрије Трцовић је објавио многе чланке о приликама у лесковачкој индустрији. Он је из Лесковца написао више писама о ситуацији и положају фабричких радника и о примењивању Закона о рад-

њама у њима. Он је 27. августа 1911. године писао: „Призори којима сам морао да присуствујем обилазећи фабрике у Лесковцу су ужасни. Страшне слике експлоатације нејаке деце о којој сам вам писао из Ниша излази нам поново пред очи, и утолико је још рељефније и изразитије уколико је та експлоатација у Лесковцу старија и ширег обима него у Нишу. Ове фабрике су права паукова мрежа за хватање деце од 6, 8, 10 и 12 година која се не пуштају докле се како је то Енгелс рекао, има да исиса још неки мишић, дамар, кап крви".[6]

Димитрије Туцовић је разговарао и са капиталистима о положају ове деце, који су обично говорили, како истиче Туцовић „...Ми нимамо од ове деце никакве користи, али не можемо да их отресемо, обесе нам се о скут, они и њихови родитељи, „не можемо их се ослободити, моле и преклињу да их примимо".[7]

На основу свега што је видео Димитрије Туцовић извлачи следећи закључак: „Он (капитализам — Х. Р.) продире напред до осигурања марша: разарањем старих привредних извора и изменом материјалних услова живота он нагони родитеља да продаје своје рођено дете и да га, са болом у души, гоњен нуждом даје у најамно ропство пошто било. Он види како му се пород тамани, породица разорава — али сам је немоћан да се помогне, он види да дечја радна снага обара надницу одређених радника и да то користи само фабриканту — ипак не може друкчије. У суровој борби за опстанак коју сваки појединац има да издржи без посредовања државе, **без законске заштите нема помоћи овим малишанима**".[7а]

О радном времену у лесковачким фабрикама Димитрије Туцовић пише: „...У једној фабрици је радно време сведено на 10 часова у другим двема се ради прековремено. У свима је женска радна снага у надмоћности, и то искључиво испод пунолетства, тако да у највећој од њих, са преко 500 радника деца не само раде већ раде и **ноћу** и то 11 и више часова".[8] Потом истиче да се Закон о радњама не поштује и каже: „...Прописе заштите које Закон о радњама садржи изиграни су и радикална влада је постала саучесник капиталиста у упропашћивању народног подмлатка, извора привредне моћи и друштвене будућности. То је још једна од многобројних повластица које она капиталистима поклања, ту је шта више, најиздашније руке, ту њена дарежљивост нема границе. Место да најенергичније настоји да се заштитне одредбе Закона о радњама спроведу, деца изведу из фабричког ваздуха који их трује и врате школи за коју и јесу, место да по закону ноћни рад забрани и радно време ограничи и регулише као што закон прописује, место, дакле, да штити подлогу народне будућности и привреднога и друштвенога напретка, она се бацила свом „патриотском" готовошћу на решења два велика државна задатка: да капиталисте спасе од пропасти и себи створи већину".[9]

Приказујући прилике у текстилној индустрији Лесковца Димитрије Туцовић истиче: „...Нигде међутим, и ни по чему не можете видети да се води икаква рачуна о животу радника — то је општи утисак који се добија при разгледању наших фабрика. У већини предузећа нису предузете никакве мере против отровне прашине или несразмерно високе или ниске температуре, радионице без икакве вентилације, радници незаштићени од промаје, изложени сагоревању крај пећи и машина и гушењу у нечистом ваздуху. Машине и опасни машински делови и трансмисије нису ограђени, ако такве ограде нису ударене још у фабрици у којој су купљене. А собе за пресвлачење, седење за време одмора, ручавање, прање руку, купање и томе сл. — од свега што без чега се данас једна модерна фабрика не може ни замислити, ова су предузећа далеко као ђаво од крста".[10]

Димитрије Туцовић поставља питање контролним министарским комисијама да ли оне све ово збиља не виде. Међутим, веома је јасно да они све то виде због капиталиста, јер није потребно бити велики експерт па погледати стање хигијене у овим фабрикама. Довољно је да се уђе у неко одељење и да се види да су све раднице због прашине ставиле мараме преко уста, зар је тешко одмах утврдити да се ради без вентилације или да се деца једва држе на ногама и провлаче између незаштићених каишева итд. итд.

Непрекидна и организована борба радничке класе Лесковца на примењивању Закона о радњама имала је успеха. Иако је положај фабричких радника био тежак, а буржоазија се опирала примењивању Закона о радњама, социјалдемократи су својом борбом допринели да се Закон ипак спроводи. О томе Димитрије Туцовић пише: „...Десеточасовни радни дан имају данас обућарски, кројачки, столарски, металски

радници. Где је раније рађено по 12, 14 и више часова, данас се ради 10 часова. Ову тековину своје упорне борбе ужива данас у Лесковцу **више стотина радника.** Трговачке радње се такође затварају и отварају па распису, уместо да се управљају по заласку и изласку сунца као раније. Али време рада трговачких помоћника благодареће незаконитом распису министра народне привреде траје 14 сати. **Недељни одмор је задобијен.** Известан успех постоји још код неких струка, а код осталих је време рада још увек 12—14 сати, код келнера чак и 18!"[11]

У Лесковцу и околини Димитрије Туцовић се задржао 1911. године неколико дана. Обавештавајући о приликама у Лесковцу он је изнео да ни у једној фабрици није видео ни једну салу за одмор и ручавање, ни одељење за одело и прање руку, али је видео најмодерније америчке часовнике за аутоматско контролисање радника. По тим часовницима се и радници исплаћују, а то значи да за капиталисту важи само оно време када ради машина.

Поред многих драгоцених података које је Туцовић објавио из Лесковца, он у једном писму износи и податак о краћи времена у предузећима на тај начин што фабричка сирена даје знак 10 минута пре 6, и десет минута после један сат када даје одмор за доручак, 10 минута после 12 и 10 минута пре 1 када даје одмор за ручак и 10 минута после 7. То је пет пута по 10 минута што значи да фабрикант украде 50 минута сваком раднику у једној смени.

Туцовић је после посете лесковачким фабрикама и радионицама оставио драгоцене податке о изгледу те индустрије. Приликом разгледања фабрике вештачког црепа видео је да оно што је некад радила људска рука сада обављају машине: месе блато и збијају у калупе и избацују сиров производ. У овој фабрици су радила на најтежим пословима деца испод 14 година по 15 часова дневно, а њихове наднице износиле су 1,20 динара за 15 сати рада у паклу.

Спавали су по целом предузећу између камара блата, црепа и цигли.

На крају Туцовић констатује: „Али бацимо поглед на које од ових фабричких предузећа, свуда нам пада у очи, пре свега, сатирање деце, затим рђав ваздух, бедне наднице, прашина, нечистоћа, прековремени рад, бедне наднице — све погодбе под којима се не ради већ пропада. И овде, где је помоћ најпотребнија, она се најмање осећа".

После обиласка лесковачких фабричких постројења Димитрије Туцовић је посетио Грделицу и Козаре. Чекајући да се отворе врата грделичке фабрике, јер их фабрикант није пустио, он је записао неколико ствари врло значајних за развој текстилне индустрије Лесковца. Лесковчани су говорили подругљиво да су Нишлије хтеле да формирају текстилну индустрију на силу у Нишу, а да се то код Лесковчана догодило природно. Међутим, Туцовић објашњава појаву развоја текстилне индустрије у Лесковцу и истиче: „...Они заборављају само да за то преимућство у условима за подизање индустријских предузећа, Лесковац има да благодари у првом реду радницима. То су они исти радници који су у Лесковцу одржали кућну индустрију деценијама ...и ставили капиталистима на расположење све своје дугогодишње искуство у овој производњи... без њих би машине за прећу и ткање биле исто тако мртве масе челика и гвожђа као и парни казани без угља".[13]

Из писма које је Димитрије Туцовић писао из Грделице видимо да је у грделичкој фабрици радило 160 радника. Фабрика је радила данонoћно без предаха и била пуна деце између 10 и 12 година са надницама од 40 пара. После доношења Закона о радњама, радници су добили у подне 1,5 место једног сата одмора, а радило се од шест до 18 сати. Деца су путовала по два сата дневно: како дању, тако ноћу. Према томе, њихово радно време износило је у фабрици 12 сати плус два сата за спремање и вечеру, па је то износило 16 сати рада. Према томе остало им је 8 сати за одмор и то само за спавање које је малишанима још потребније него одраслима.

Димитрије Туцовић нам даје податке о фабрици предива у Козару у којој је било запошљено 80 радника. Осим неколико одраслих људи Димитрије Туцовић указује да су то била све сама женска деца са села од 8, 9 и 10 година, затим од 10—12, ретко које од 14. Фабрика ради по правилима које је увео сопственик, од 5 ујутро до 7 увече.

Борба за примену Закона о радњама није престајала. Она се није сводила на разобличавање капиталиста. Месно синдикално веће и партијска организација су упорно радиле на организовању радника. Кад је владајућа класа покренула акцију за измену Закона о радњама на штету радника, радници Лесковца су били припремљени за от-

пор. Међутим, дошло је убрзо до првог балканског рата и ово је престало да буде актуелно. Користећи ратна збивања, и лесковачка бужоазија заводи низ незаконитих мера које битно погоршавају положај радника. Већина организација престаје са радом, али њихово обнављање интензивно започиње у пролеће 1913. године.

Димитрије Туцовић као најистакнутији вођа радничког покрета и социјалне демократије у Србији, поред осталог, бавио се веома успешно економско-политичким и социјално-политичким проблемима. Проучавајући и објављујући сва та своја искуства, Туцовић је подизао ниво знања и класну свест радничке класе.

Он је добро проучио економски и социјални положај радничке класе Србије. Писао је о тешком положају сиромашних занатлијских и радничких слојева у свом родном Ужицу још као младић, а после извесног времена написао је и целу студију о положају индустријског пролетаријата у Нишу, Лесковцу, Грделици, Параћину и другим местима. Писао је о радном времену, висини наднице и разним начинима да се она закине, дечјем и женском раду, здравственом стању радника итд.

Веома сликовити дописи са југа Србије о положају радничке класе указују колико је Туцовић схватио положај радничке класе и није се задржавао само на опису већ је, проучавајући узроке беде, позивао у борбу за боље услове рада и живота.

На крају можемо истаћи да је револуционарно настројени раднички покрет Лесковца и околине дао не мали допринос општем социјалистичком покрету у Србији, захваљујући положају у коме се налазио, као и помоћи коју је примао од истакнутих лидера Социјалдемократске радничке партије Србије Димитрија Туцовића и других. Лесковачки раднички покрет доследно је спроводио став Димитрија Туцовића о питањима сељаштва, синдиката и др.

Овим радом нисмо могли, нити је био циљ да опишемо целокупан раднички покрет Лесковца и околине 1903—1914. године већ да на основу расположивог материјала сагледамо колики је утицај Димитрија Туцовића на његов развој.

НАПОМЕНЕ :

1. Сергије Димитријевић, Историја радничког покрета Лесковца и околине (Споменица педесетогодишњице радничког покрета Лесковца и околине 1903—1953, Лесковац, 1953, стр. 7—188) у даљем тексту Споменица . . .
2. Радничке новине, бр. 80, од 2. X 1921. године.
3. Др Младен Вукомановић, Синдикални покрет у Србији 1903—1914, Београд 1979. стр. 298—299.
4. Радничке новине бр. 109 из 1911. и Споменица, стр. 102.
5. Споменица, стр. 102.
6. Са пута (писма Димитрија Туцовића „Радничке новине“, бр. 194, 195, 196. Сва ова писма су објављена у Споменици, стр. 232—238, која се односе на Лесковац.
7. Исто, стр. 232.
7а. Исто, стр. 232.
8. Исто, стр. 232.
9. Исто, стр. 233.
10. Исто, стр. 233.
11. Исто, стр. 234.
12. Исто, стр. 236 и Радничке новине, бр. 195 од 12. IX 1911. године.
13. Радничке новине, бр. 196 од 3. IX 1911. године.

Hranislav A. Rakić

LA CONTRIBUTION DE DIMITRIJE TUCOVIĆ AU DÉVELOPPEMENT DU MOUVEMENT OUVRIER DE LESKOVAC ET DES ENVIRONS

Le mouvement ouvrier de Leskovac était vers la fin du siècle dernier développé bien davantage que dans d'autres villes de Serbie. Un mouvement pareil a donné une contribution assez grande au mouvement général socialiste de Serbie. On aidait pourtant le mouvement ouvrier de Leskovac qui était chef du parti socio-démocrate, et Dimitrije Tucović était de ceux qui ont séjourné à Leskovac et ses environs. Il écrivait sur la situation des ouvriers et les ouvriers de Leskovac connaissaient bien ses idéeset et réalisaient concéquemment son attitude en ce qui concernait la question paysanne, celle de syndicat etc.

Мр Живан Стојковић

Неки облици борбе у класнореволуционарном сазревању радничке класе Лесковца

Друштвено-економски развој Србије почетком XX века

Почетак XX века у Србији карактерише се борбом за остваривање грађанске демократије и за економску независност. Створени су повољни услови за унутрашњи преображај, али је било неопходно ублажити последице дугогодишње лоше привредне политике. После ослобођења од Турака, Србија је под снажним утицајем капиталистичких односа. Везана за капиталистичке земље Европе, заостала у економском и техничком погледу, постала је привлачно подручје за инострани капитал, прихватила индустријску робу и извозила своје пољопривредне производе. Потискивањем утицаја Аустро-Угарске у Србију све више почиње да продире француски, енглески и белгијски капитал у виду државних зајмова за наоружање, изградњу железница, сређивање финансија и др. Социјална демократија увиђа неминовност капиталистичког развоја у Србији и његовог значаја за развој производних снага у земљи. „Развитак привреде и подизање индустрије постали су данас потребом која се осећа“.[1]

Продор капиталиста на село довео је до раслојавања сеоског становништва. Први појавни облик капиталистичких односа на селу су сеоски дућани који су са собом донели зеленаштво. Потреба за индустријском робом гонила је сељаке на задуживање уз високу камату која је некад износила и 100%, а посредни и непосредни порези били су велики, те су биле честе и јавне продаје имања и парнице. У Србији је, од 1890. до 1908. године, извршено 12.000 јавних продаја. По попису из 1897. године Србија је имала 34.600 сељачких домаћинстава без земље и стоке, а са поседом мањим од 2 хектара 50.541, док је укупан број домаћинстава износио 373.168. То значи да је велики број сељака оријентисан на најамни рад у граду или на селу. По истом попису 100.702 домаћинстава нису имала ни кола, ни пољопривредних оруђа. Без обзира на развој грађанске класе, Србија и даље остаје претежно сељачка земља.

И поред тога, пролетаризација сељаштва, односно пропадање сељачких газдинстава је настављено. Мере које су у вези са тим предузете, као што су заштита окућнице и оснивање кредитних завода за давање кредита сељацима, нису дале одређене резултате. Народна банка и приватни новчани заводи давали су кредите углавном трговцима, зеленашима, варошким газдама и власницима фабрика. Сељаштво је напуштало села и одлазило у град где се запошљавало у индустрији.[2] После преврата 1903. године положај сељака се није побољшао. И даље је постојао изборни ценз, тако да је 1908. године права гласа на селу било лишено 109.002 становника.

Положај радника у Србији, која је у овом периоду почела интензивније да се капиталистички развија, био је тежак. Радован Драговић је то илустровао чињеницом да су најтеже живели железнички радници, јер су после непрекидног рада од 32 часа имали одмор од свега неколико часова. За тај рад су били, такође, врло мало плаћени. „Ево примера: возовође имају 100—150, ложачи 75 — 100, кочничари 60 — 75, кондуктери 100, маневристи 60 динара месечно. Од особља најгоре су награђени маневристи; 60 динара, то је највећа плата за непрекидни рад од 8 сати изјутра до 10 сати пре подне сутра

дан, за рад који је врло опасан. Они су материјално одговорни за све штете којих обично доста има. Кад се урачунају сви одбици који на њих долазе, они примају по 25 динара месечно".[3] Положај кројачких радника, такође, био је врло тежак. „Дуго седење утиче веома рђаво на здравље радника, а још и она запара и нечистоћа по радионицама, када томе додамо и рђаву храну — кројачки радници са својом мизерном зарадом проводе цео век у суву хлебу — биће нам потпуно јасни узроци туберкулозе и осталих болести које море кројачке раднике (...). Највећи њихов просечан живот не достиже више од 25 година".[4]

После мајског преврата 1903. године створена је повољнија друштвено-политичка клима за развој демократског јавног мњења и заведене основне грађанске слободе које су омогућиле стварање нових политичких организација и развој штампе. Како је радикалска влада отворила врата страном капиталу, давала велике повластице страним и домаћим индустријалцима, помагала трговачку и банкарску буржоазију, била свесна друштвене диференцијације и осиромашења сељака, дошла је до закључка да је потребно дати извесна политичка права и слободе да би тиме одвојила пажњу од привредних проблема. Тако је био враћен на снагу Закон о штампи из 1891. године, који се базирао на Уставу из 1888. године и био врло повољан што се тиче цензуре, покретања листова и друго.[5]

Национална политика Србије није се изменила. У њој доминира борба против аустријског утицаја, сарадња са балканским народима, одбрана независности и рад на уједињењу српства. Спољнополитичка оријентација Србије усмерена је према Русији, Француској и Енглеској. Наставља се процес изграђивања капиталистичких односа и стварају се услови за снажнији развој социјалдемократског покрета. Јача утицај страног, али се истовремено ангажује домаћи капитал. Србија је имала 1895. године 66, 1905. године 113, а 1908. године 163 новчана завода, осигуравајућих друштава и велики број осигураних имања (1897. године 5070, а 1905. године 14.797).[6]

Став Димитрија Туцовића према неким облицима класне борбе радника

У Србији је после мајског преврата настала повољнија клима за деловање радничке класе. Један од основних облика борбе био је штрајк, који је почетком XX века често примењиван. Схвативши његов значај Туцовић му поклања одговарајућу пажњу и истиче да може бити мач са две оштрице, јер се постиже супротан ефекат уколико није добро припремљен. Поводом тога је он, још 1903. године, објавио у „Радничким новинама" чланак „Кад треба радници да штрајкују?" наглашавајући да је штрајк једно од најмоћнијих радничких оружја у економској борби. Међутим, приликом покретања штрајка радници би морали најпре да процене да ли је погодно време и има ли изгледа за успех. Јер, много је боље не почињати га, ако радници нису сигурни у успех. Зато Туцовић истиче потребу снажења радничких организација. Али, ипак, закључује он, за ослобођење радничке класе није довољно једино организовати штрајкове и водити само економску већ је потребна и политичка борба, ради освајања власти и претварања приватне својине у друштвену, а капиталистичког друштва у социјалистичко.[7]

Две године касније у извештају Главног радничког савеза о стању синдикалног покрета у Србији, Туцовић констатује да је број штрајкова био велики, али број учесника углавном мали. За то време у Србији је организовано 37 штрајкова са 2.242 учесника, од тога 23 нападачка, од којих се петнаест завршило са успехом и осам без успеха, и 14 одбрамбених, од којих четири са успехом и десет без успеха.[8] Да би се омогућило успешније организовање штрајкова Главни раднички савез је 1905. године основао резервни фонд за помоћ штрајкачима. Такође је средства прикупљао разрезом и добровољном новчаном потпором. Било је закључено да се помажу већи штрајкови, односно они који премашују снагу појединих организација. Међутим, за узајамно помагање штрајкова из солидарности, било из синдикалних каса или добровољним прилозима могло се тражити одобрење само преко Главног радничког савеза.[9]

Како су штрајкачки и тарифни покрет, као посебан облик борбе, доста нарасли у Србији до 1907. године, послодавци су затражили заштиту од власти. Тако су у Србији донети разни расписи о скитницама, беспосличарима, забрани штрајка и друго. Одговарајући на овакве мере Туцовић је, априла 1907. године, написао чланак „Право борбе". Он сматра да је једини начин да се радник одупре насиљу капи-

талиста организовање у синдикате и да му истовремено припада слобода борбе, чији је један од садржаја и штрајк.[10]

Најдетаљније је питање штрајкова и тарифних акција Туцовић обрадио у реферату који је поднео на Четвртом конгресу Главног радничког савеза, одржаном априла 1907. године. У исто време припремио је и Резолуцију о штрајковима и тарифама за овај конгрес. Туцовић је сматрао да су штрајкови и тарифе најважнија питања тог Конгреса и да представљају суштину синдикалне борбе. Он говори детаљно о томе када и како треба организовати штрајк, који су његови циљеви, какав став треба имати према послодавцима, штрајкбрехерима и друго. Посебну пажњу је посветио организовању генералног штрајка. Код тарифних акција Туцовић мисли да је најважније скраћење радног времена и повећање надница.[11]

Пишући 1911. године предговор за књигу Душана Поповића „За слободу штампе" Туцовић је истакао да је брзи развој капитализма у Србији логично рађао отпор експлоатисаних, потиштених и опљачканих. После почетне забринутости народних маса настаје њихово организовање и борба против непосредне експлоатације у форми штрајкова и отпор против пљачке у форми политичког наступања.[12]

Против све већег таласа штрајкова и тарифних акција буржоазија је показивала немоћ. Зато је, пише Туцовић, почела да се бори против штрајкова путем жандармеријских кундака, глад радника претварала у њихову „леност", а држава је подизала нове казнене заводе. О скупоћи која је погађала сиромашне раднике писала је само социјална демократија.[13]

Штрајкачки покрет у Лесковцу почетком XX века

Лесковац је почетком XX века, по величини, био четврти раднички центар у Србији. У индустријској и занатској производњи радило је 5.955 радника, односно 10,55% од укупног становништва. У Лесковцу је „у то време радни дан код бритварских радника и радника у парним млиновима износио по 15 сати. У фабрици гајтана и штофа, где је радило 400 радника, он је трајао 16 до 18 сати. Код трговачких помоћника износио је 17 до 20 сати. Дућани су се отварали у 4 сата ујутру, а затварали се у 11 или 12 сати ноћу. Трговачки помоћници нису уопште имали одмора, пошто су радње биле отворене и у недељу. Они су ручавали у радњи стојећи. Надничари су радили од 3 часа изјутра па све до ноћи. Терзијским радницима послодавци нису давали да пију воду за време рада да не би често ишли напоље".[14]

И у погледу надница радници Лесковца били су у незавидном положају. Почетком XX века просечна надница радника у Србији била је два до четири пута већа него у Лесковцу. Док је надница радника у Београду износила 2,29 динара, у Шапцу 2,09 динара, у Лесковцу је износила 0,90 динара. Текстилни радници, мушкарци у Лесковцу 1902. године добијали су најамнину у новцу 0,40 до 0,60 динара, жене 0,20 до 0,30 динара. За те наднице радници су могли да купе 2,2 до 3,3 килограма, а раднице 1,1 до 1,65 килограма црног хлеба.[15]

Непостојање законског осигурања радника омогућавало је власницима фабрика да припремају различите облике смањивања надница. Тако су били формирани приватни болеснички фондови одбијањем једног процента од надница радника. У фабрици Илић, Теокаревић и Петровић тај проценат је износио 2 до 3%, а у фабрици кудеље 5%. Од тих фондова радници нису имали никакве користи, јер су њима располагали власници фабрика. Други облик смањивања надница биле су новчане казне, које су такође зависиле од власника фабрике. Радници су у текстилним фабрикама били кажњавани за сваки минут закашњења и за низ других прекршаја. Један радник фабрике Илић, Теокаревић и Петровић записао је да је за десет месеци 1909. године имао одбитке од наднице за болеснички фонд, за дрмање, непажњу, задоцњење, непослушност, свађу, стајање машина, непоздрав газде, немарност, певање на послу и за порез.[16]

Штрајкачки покрет у Лесковцу почео је 1904. године и имао врло успешну деценију развоја од првог светског рата. Најважнији захтеви скоро у свим штрајковима били су повећање надница и смањење радног времена, што је било и разумљиво на том степену развоја радничке класе, која у том периоду тек добија своју класно-револуционарну организацију. У томе су раднички покрет Лесковца не разликује од радничког покрета осталих крајева, јер су у почетку увек доминирали економски захтеви. Интересантно је, међутим, да су радници појединих струка

тражили од послодаваца да им признају и постојање синдикалне организације. Истицани су повремено и други захтеви, који су били показатељ постепеног политичког сазревања радника и схватања потребе организоване политичке борбе.

Да би се могла издвојити нека питања за анализу и закључивање даћемо кратак преглед штрајкачког покрета у Лесковцу у деценији пред први светски рат на основу истраживања познатог историчара овог краја др Сергија Димитријевића.

Први штрајк у Лесковцу организовали су столарски радници августа 1904. године. Без обзира што их је било свега девет, штрајк је трајао четири дана и завршио се успешно. Важно је истаћи да су радници тражили признавање организације и да су се за време штрајка издржавали својим средствима. То је, уједно, био и једини штрајк у овој години. Следеће године организована су три штрајка. Најпре су обуставили рад носачи цигала и малтера, јер су им биле смањене наднице. Радници нису припадали организацији зидарских радника. Нема података о броју учесника у овом штрајку, времену трајања и исходу. Месец дана после овог, октобра 1905. године, почео је штрајк кожарско-прерађивачких радника. Учествовало је 45 радника, а трајао је 16 дана. Штрајк није успео, али је значајно да су послодавци то постигли помоћу штрајкбрехера, што се први пут догодило у Лесковцу, мада је то већ била позната метода у другим земљама. Иако је штрајкачки покрет у Лесковцу био тек у зачетку, новембра 1905. године, избио је штрајк кројачких радника и био је највећи у Србији у овој години. Карактеристично за овај штрајк био је висок степен организованости 48 радника, који су припремили тарифу и поднели је послодавцима. Први пут је штрајком руководио штрајкачки одбор чије су налоге радници дисциплиновано извршавали. Штрајкачи су створили сопствену радионицу и примали поруџбине. Овом приликом није било штрајкбрехера. Поступци послодавца показали су јачину штрајка. Поред различитих претњи и хапшења радника, ако не дођу на посао три дана, морали су прибећи и другим методама. Нудили су веће плате радницима који се врате на посао, па чак и ортаклук. На крају су пристали на конференцију са радницима на којој су прихватили тарифу коју су припремили радници. Тако је овај штрајк, после 46 дана, успешно окончан, а „Радничке новине" су писале да су лесковачки радници показали како се треба борити. Радни дан је смањен на 12 сати, без одмора, а просечна надница била је 1,50 динара. Послодавци су морали да признају и организацију. Месна група Савеза кројачких радника у Лесковцу уписала је током 1905. године 62 члана, а следеће године још 19 чланова. Овај штрајк је показао велику солидарност радника, изузетну издржљивост, упорност и јединственост.

Године 1906. у Лесковцу је организован један штрајк више него у претходној. Први пут су штрајковали млинарски и салерски радници. Од четири штрајка у овој години само један је успео, два су пропала, а исход једног је био непознат. На самовољно поступање послодавца радници су знали и оштрије да реагују. После отпуштања четири радника, у млину Стојильковића избио је, марта 1906. године, први штрајк млинарских радника у Лесковцу. Штрајковало је осам радника две недеље, али безуспешно, јер је послодавац успео да ангажује штрајкбрехере. Због тешког положаја и малтретирања радника, октобра исте године, поново су штрајковали млинарски радници. Међутим, исход овог штрајка није познат.

Положај салерских радника у Лесковцу био је врло тежак. Устајали су рано, у два до четири часа ноћу, и радили до седам односно осам часова увече, тако да им је радни дан трајао 15,1/2 до 17,1/2 часова, а наднице су им биле ниске. Први штрајк тридесет салерских радника 1906. године, који је трајао два дана, завршио се успешно. То је био и једини успешан штрајк у овој години у Лесковцу. Радници су добили повећање надница, скраћење радног дана и право читања радничке штампе у радионици.

И најзад, у овој години избио је и спонтани штрајк у лесковачкој фабрици кудеље, који је завршен неуспешно.

Крајем 1906. године радници су отказали стару тарифу и тражили нову која је садржала повећање зарада, запошљавање преко организација, скраћење радног времена на 10 часова, изабрани суд за спорове, проглашење првог маја за празник и укидање прековременог рада.

Број штрајкова у 1907. години смањио се на два, али се повећао број учесника и време трајања било је много дуже. Учествовало је 117 радника, а време трајања било је 231 дан. Ме-

ђутим, и један и други штрајк су пропали. Јануара 1907. године 54 кројачка радника у Лесковцу организовали су најдужи штрајк у Србији, који је трајао 171 дан и коштао савезну организацију 3.000 динара. Послодавци нису успели да организују штрајкбрехере, али је штрајк и поред тога пропао.

За обрачунавање са штрајкачким покретом послодавци су, као и у целој Србији, почели да стварају картелне савезе. Формирани су млинарски, салерски, кројачки и терзијски картел. Интересантно је да је терзијски картел захтевао да се отпусте организовани радници, а да се примају само они који у листу „Занатлиски савез" дају изјаву да нису социјалисти.

Маја 1907. године 63 терзијска радника штрајковало је 60 дана. Но, без обзира на помоћ из савезне касе од 132,60 динара, штрајк је пропао.

Неуспех ова два штрајка доста је неповољно утицао на даљи штрајкачки покрет, тако да је 1908. и 1909. године организован само један штрајк текстилних радника, али безуспешно. Фебруара 1910. године у организован штрајк ступили су електричарски радници, због отпуштања једног организованог радника. Са једанаест учесника штрајк је трајао 40 дана, али није успео. Исцрпљен штрајкачки фонд и употреба штрајкбрехера утицали су на његов исход. Ниједан од штрајкача није се вратио на посао. Ове године штрајковало је поново тридесетак текстилних радника, но исход штрајка није познат.

После кризе која је почела 1907. године лесковачки раднички покрет се полако опоравио. Иако нису добили одобрење од централе Савеза металских радника седам радника металске радионице Милутина Николића штрајковало је четири дана и захтевало смањење радног времена. Како послодавац није хтео да попусти, свих седам радника се запослило на другом месту. Децембра 1911. године, после отпуштања једног организованог радника, у столарском предузећу пет радника је штрајковало три дана и успели су да радник остане на послу.

Од четири штрајка организована 1912. године два су пропала, а два прекинута почетком балканских ратова. Неуспешан штрајк четворице радника у електричном млину браће Поповић, због отпуштања организованог радника, јануара 1912. године, трајао је 60 дана. У лето 1912. године почео је велики штрајк столарских радника за скраћење радног дана од 10 на 9,5 часова и за признавање организације. Штрајковало је педесет радника 98 дана. Због проглашења опште мобилизације септембра 1912. године штрајк је прекинут, а један број радника је из солидарности напустио Лесковац. Покушај послодаваца да употребе штрајкбрехере је пропао. Интересантан је податак да су столарски радници наставили штрајк после завршетка балканског рата. Други штрајк који је такође прекинут услед балканских ратова избио је у фабрици металне робе Трајка Борђевића Кукара због покушаја отпуштања једног радника. Штрајк је трајао 13 дана, а штрајковало је 33 радника. У овој години организован је и један штрајк салерских радника о коме нема детаљнијих података, али се зна само да је пропао. Такође нема детаљнијих података за два успешна штрајка обућарских радника, за које се не зна година кад су организовани, а има података да је учествовало око 46 радника и да су трајали 30 дана.

Године 1914. у лесковачкој текстилној индустрији, 28. фебруара, почео је први организован штрајк у фабрици Илић, Теокаревић и Петровић. Овај офанзивни штрајк припремили су социјалисти. Учествовало је 400 радника и после неколико дана био је успешно завршен. Послодавци су пристали да израде правила радионица, да повећају наднице и да се обавежу да више неће злостављати раднике.

Један од ретких примера да је обустављен рад да би био прослављен Први мај догодио се у Лесковцу 1914. године. После тога послодавци су одлучили да отпусте 850 радника, од којих 298 организованих. Тада је почео један од највећих штрајкова у Србији, који је трајао 78 дана. Одлука о штрајку била је донета на великом збору у Лесковцу на коме су говорили Димитрије Туцовић, Таса Миљковић и Милош Тимотић. Збор је донео резолуцију, а штрајк је био одобрен и од Главног радничког савеза. Буржоазија је покушала да онемогући штрајк са штрајкбрехерима Албанцима и радницима из Чешке, вршила је насиља, хапшења, ангажовала и комите, позивала социјалисте у војску, али без успеха. Штрајк је завршен победом радника. Добијен је десеточасовни радни дан, укинут

празнични рад и кажњавање радника физички.

У периоду од 1904. до 1914. године у Лесковцу су била организована 24 штрајка. Познато је да је осам завршено успехом, девет неуспехом, а за пет је непознат исход, а два су била прекинута услед рата. За 19 штрајкова број учесника био је познат и износио је 1724. Време трајања познато је за 18 штрајкова. Трајали су укупно 639 дана. Шеснаест штрајкова покренули су организовани радници, пет неорганизовани, а за три нема података.

Други облик борбе лесковачких радника био је бојкот. У јесен 1905. године био је организован први бојкот једног послодавца. Организовао га је Месни одбор Савеза кројачких радника зато што је био отпуштен радник социјалиста. Нешто касније исти одбор бојкотовао је два послодавца, а десет радника је обуставило рад. Обустава је трајала четири дана и послодавац је морао да прихвати услове. Интересантно је да су радници организовали и бојкот радника, уколико се не понашају по њиховим захтевима. Тако је био бојкотован радник Василије Стаменковић, који није поштовао бојкот послодавца.

Почетком 1906. године Савез кожарско-прерађивачких радника прогласио је бојкот обућарске радње браће Гребенаревић, који је престао тек кад су послодавци потписали тарифу. Један од најуспелијих бојкота ове године у Србији организовао је Пододбор текстилних радника. Бојкотовани су производи београдске фабрике „Шонда". Прогласио га је Савез текстилних и других фабричких радника, после неуспелог штрајка у овој фабрици чоколада и бомбона. Бојкот је обухватио не само Србију, већ и Бугарску и био је један од најпотпунијих. Једна врста бојкота била је и препорука Лесковачког синдикалног већа 1906. године радницима Лесковца да не пазаре у оним радњама које не купују „Радничке новине".[17]

Не упуштајући се у остале облике борбе радничке класе Лесковца можемо закључити да је почетком XX века штрајк био један од доминантних начина борбе, пре свега за мењање економског положаја. Штрајкови у Лесковцу били су демонстрација снаге и стварања јединства радника. Изграђивана је класна солидарност и проверавана истрајност, а остваривано је и јединство класе и Партије, јер се у исто време развија синдикални и социјалистички покрет. Штрајкови су пружали могућност да се шири организација у којој почињу да доминирају класни интереси радничке класе и да се изграђује свест о неопходности борбе против буржоазије. Штрајкови у Лесковцу пружају могућност детаљнијег проучавања веза и утицаја на проширење класне базе у масама. Чињеница да су лесковачки послодавци брзо увидели да се не могу борити против радника штрајкбрехерима показивала је и јачање свести осталих радника у борби против буржоазије. Зато су послодавци примењивали све остале методе, од насиља до нуђења ортаклука да би ликвидирали штрајк, у чему нису успевали. Проучавање штрајкачког покрета у Лесковцу може бити плодоносно пре свега што је у питању занимљив пример класнореволуционарног сазревања радничке класе у Србији. Зато није ни мало случајно што је и Димитрије Туцовић велику пажњу поклањао положају управо лесковачких радника. У Лесковцу су били организовани и најдужи и најбројнији штрајкови. Наставак штрајка који је био прекинут ратом није доказ тврдоглаве упорности већ класне свести радника. Зато није ни изненађујуће да социјалдемократска организација брзо остварује свој утицај у радничком покрету Лесковца.

НАПОМЕНЕ:

1. Димитрије Туцовић, Изабрани списи, књига II, Београд 1950, стр. 204.

2. Жарко Јовановић, Српска социјалдемократска партија према сељаштву 1903 — 1914, „Токови револуције", IV, Београд 1969, стр. 164.

3. Радован Драговић, Избор чланака, Београд 1954, стр. 270.

4. „Радничке новине", бр. 3, 7. јануара 1903. године.

5. Др Васа Чубриловић, Историја политичке мисли у Србији XIX века, Београд 1958, стр. 385.

6. Димитрије Туцовић, Изабрани списи, књига I, Београд 1949, стр. 65—66.

7. Димиитрије Туцовић, Сабрана дела, 1, Београд, стр. 111—112.

8. Исто, стр. 452.

9. Исто, стр. 293—295.

10. Исто, стр. 483—487.

11. Исто, стр. 502—517.

12. Димитрије Туцовић, Сабрана дела, 4, Београд 1980, стр. 221.

13. Димитрије Туцовић, Сабрана дела, 7, Београд 1980, стр. 257.

14. Сергије Димитријевић, Споменица педесетогодишњице радничког покрета Лесковца и околине 1903 — 1953, Лесковац 1954, стр. 8.

15. Исто, стр. 8.

16. Исто, стр. 67—73.

17. Исто, стр. 7—188.

Mr Živan Stojković

QUELQUES FORMES DE LA LUTTE DANS LA MATURATION REVOLUTIONNAIRE DE LA CLASSE UVRIÈRE DE LESKOVAC

Dimitrije Tucović séjournant à Leskovac surveillait avec vigilance le développement et la maturation de la classe ouvrière dans cette ville où l'industrie a pris un essor extraordinaire. Pourtant, dans les conditions d'un développement rapide des relations capitalistes dans la production, la condition de la classe ouvrière était très pénible parce qu'on travaillait sans relâche dans un rythme épuisant et aux salaires très bas. Pour cela la classe ouvrière s'organisait et opposait une résistance avant tout par ses grêves et ses boycottages des propriétaires et des producteurs. Dimitrije Tucović écrivait du travail et des activités de la classe ouvrière organisée de Leskovac et il trouvait sa façon de lutter comme une expérience précieuse pour la pratique et la généralisation théorétique.

Драгојла Цветковић

Димитрије Туцовић и борба за радничко законодавство

Имајући у виду важност и значај правног регулисања положаја радника и занатлија, као и нужност решавања тешког социјалног положаја радника, Српска социјалдемократска партија и Димитрије Туцовић су обратили посебну пажњу припреми и изради Закона о радњама: у том смислу Социјалистичка књижара је објавила и посебну брошуру под насловом: „Закон о радњама и социјална демократија".[1] Предговор за ову брошуру написао је Димитрије Туцовић указујући на бројна социјална, класно-политчика, друштвено-организациона и друга актуелна питања. Овом приликом обратићемо одговарајућу пажњу поменутом Туцовићевом предговору, истичући при том поједине значајније моменте, као и другим прилозима (чланци, говори, резолуције и сл.) који сведоче о његовом свестраном ангажовању за остваривање правно-социјалне позиције радника у Србији.

Поменути предговор сачињен је од више одељака који су и поред различитог садржаја у дубокој унутрашњој и узајамној вези. У уводном пасажу, коме ћемо посветити нешто већу пажњу, Туцовић са ванредним познавањем друштвено-економских кретања и токова у првој фази продора капитализма у Србији открива узроке пропадања занатства. Потом, врло језгровито указује на улогу и значај организованог, покретног и социјалистички образованог пролетаријата који се јавља у Србији са појавом индустрије. У наставку истиче допринос Српске социјалдемократске партије борби за радничко законодавство, износећи при том радикалну критику ставова буржоазије као и уредбе о еснафима. У следећем најдужем пасажу коментарише скупштински приступ пројекту Закона о радњама који је у првом захвату донекле имао класни смисао и садржај да би се касније у току скупштинске дебате његов садржај и суштина изневерила. У завршном одељку, Туцовић као неуморни вођа српског пролетаријата захтева мобилност, укључивање и ангажовање радничке класе у спровођењу усвојених законских одредаба, које ће капиталисти настојати да изиграју, позивајући све организоване пролетерске снаге на даљу и непрекидну борбу за побољшање услова рада и живота.

У осврту на поједине одељке Туцовићевог предговора истаћи ћемо најбитније моменте доводећи их, компаративним испитивањем, у везу са ранијим сличним Туцовићевим ставовима исказаним у разним написима, писмима и говорима.

У првом одељку, као што смо напоменули, Туцовић свестрано анализира положај занатства у условима капиталистичког развоја, указујући на узроке његовог пропадања, на отежане услове рада пролетаријата као и потребу организованог деловања свесних друштвених снага.

Под утицајем све развијенијих капиталистичких односа у производњи, како указује Туцовић, почели су нагло да пропадају стари облици занатске радиности и ситне занатлије. Упоредо са тим јавио се и покрет занатлија које су тражиле помоћ државе и законско регулисање свога положаја настојећи да поврате своју девалвирану друштвену вредност.

Занатлије су запажале да им је положај у капиталистичком начину привређивања све тежи али нису успеле да правилно друштвено-економски од-

---

[1] Димитрије Туцовић, **Сабрана дела III**, Рад. Београд, 1980, стр. 343—355.

гонентну узроке томе. Сматрале су да узроци леже у томе што нису организовани у еснафе, па су захтевале да им се омогући законом овакво организовање. Међутим, Туцовић јасно открива да се узроци пропадања заната и занатлија налазе у сукобу занатлијских захтева и привредног и друштвеног развитка. Занатство нема способности да се бори за побољшање свог друштвено-економског положаја јер нема одређеног програма пошто није организовано са класним циљевима борбе већ се само појављује са парцијалним захтевима у очајничком настојању да се спасава пред снажном капиталистичком конкуренцијом. Према томе, покрет занатлија не заснива се на чврстом и јасном програму који ће усмерити борбу против капиталистичких односа у привређивању и експлоатацији а за стварање могућности за успостављање нових економских односа. Закон о радњама је делимично изашао у сусрет њиховим захтевима „као што су феудалне занатске корпорације и еснафи", али то ни мало није поправило положај занатства већ је довело до стварања још компликованијих односа и проблема у тако организованом занатству. Те вештачки створене организационе форме које је „сам живот лишио живота" како каже Туцовић, нису занатству пружиле никакву одбрану од капиталистичке конкуренције, коју занатство није могло издржати. Све је то доводило до још тежег положаја радника упошљених код овако организованих занатлија, на што је исцрпно указивао Туцовић. Делимични уступци буржоазије, за извесно време искључили су занатлије из активне борбе против капиталистичких односа у привређивању и отупели оштрицу њихових захтева, с једне стране, а омели су класно-политичко организовање занатлија, с друге стране. При том је знатно успорено стварање свести о потреби организоване класне борбе која би донекле олакшала тежак и неповољан положај занатства.[2]

Полазећи у основи од погрешних схватања да узроци пропадања занатлија леже у распадању еснафа а не у привредном развитку ван еснафа, занатлије су поставиле и погрешне циљеве борби што их је као друштвену класу чинило неспособним да буду носиоци одређене политике социјалних реформи.

Узимајући пројекат закона о радњама као основицу за енергичну акцију пролетаријата Туцовић је још нешто раније, посебну пажњу обратио односу владе према занатлијским захтевима. Тако је још у своме говору „За социјалну политику", од 15. 11. 1909. године одржаном на великом радничком збору у Београду посвећеном Закону о радњама поред осврта на узроке пропадања занатлија, које идентификује у капиталистичкој конкуренцији, истовремено јасно и дубоко марксистички показао реакционарност концесија које пројекат Закона чини занатлијским захтевима, уочавајући да су буржоаске партије биле свесне неостварљивости и илузорности датих концесија те да су изашле у сусрет овим захтевима као безопасним по интересе капиталиста. На овоме збору усвојена је резолуција, на предлог референта Димитрија Туцовића, чија садржина сведочи о високом степену класног организовања и револуционарности захтева пролетаријата.[3]

Насупрот занатлијама, који у тежњи да се одрже и преживе све више помажу политику буржоаске владе, политику сталних задуживања, великих и неподношљивих државних терета, политику која чини све тежим и неподношљивијим услове за рад и живот и кризу занатлијства доводи до критичне границе, запажа Туцовић, јавља се добро организован, динамичан, социјалистички просвећен пролетаријат. Са њиховим укључивањем у борбу за радничко законодавство почиње се осећати смисао и циљ социјалне политике. Пролетаријат је под руководством социјалне демократије поставио пред скупштину и органе власти питање р а д а као битно питање које захтева одговарајуће решење, а не питање р а д њ и. Поставио је захтеве за заштиту експлоатисаних од опасности капиталистичке експлоатације, па је својим настојањима и питању Закона о радњама дао стварни смисао, а борби за законско регулисање социјалних радничких права одредио стварни циљ: заштиту животних интереса економски слабих. Тако је у Србији, са појавом пролетаријата као организоване класе под вођством социјалне демократије, започета борба за социјалне реформе, за заштиту и осигурање експлоатисаних, за ограничавање капиталистичке експлоатације.

Туцовић је био истакнута стваралачка личност, изузетних и свестраних

---

[2] Димитрије Туцовић, **Сабрана дела III**, стр. 63; 73.

[3] Димитрије Туцовић, **Сабрана дела III**, стр. 47—50.

интересовања и способности. Тежио је да народне масе, а посебно радничку класу уведе у револуциорана збивања, да организованим радом, притиском на буржоаске партије, парламентарном акцијом — борбени пролетаријат отме од државе „бар најнужнију меру заштите од капиталистичке експлоатације, бар ону меру која не доводи у питање капиталистички профит", како каже сам Туцовић у својој књизи „За социјалну демократију",[4] па даље наставља: „Сама појава и постојање социјалне демократије, и по признању противника, већ је једна опомена за представнике данашњег стања ствари да се захтеви пролетаријата не смеју багателисати".

Он даље у истом тексту, из 1909. године, истиче резултате вишегодишње борбе радника, јер је најновији пројекат Закона о радњама био знатно бољи од ранијих из 1905. и 1907. године. Иако из овога пројекта није била одстрањена већ превазиђена уредба о еснафима, и нису умањене концесије владе учињене занатлијама на штету радника, нити норме на основу којих се ситна радиност одржава израбљивањем радне снаге, а нарочито деце, Туцовић види значајан напредак у томе што је буржоазија морала да схвати да поред занатлијског постоји и радничко питање и да се у пројекат Закона мора унети низ одредаба о заштити и осигурању радника.

Као члан комисије која је за Народну скупштину припремала нови пројекат Закона о радњама, поред Д. Лапчевића и Л. Павићевића, Димитрије Туцовић се најактивније укључио у борбу за радничко законодавство. Тако, непуну годину дана пре објављивања предговора брошури „Закон о радњама и социјална демократија", Димитрије Туцовић 27. октобра 1909. године пише у име Главног радничког савеза писмо председнику комисије за ревизију Закона о радњама[5] у коме га упознаје са ставом ове организације према Закону о радњама; ставља одређене примедбе и предлоге. Нарочито је инсистирао да се у Закон унесу одредбе о заштити дечје и женске радне снаге, затим о накнади штете за повреде радника без обзира на осигурање у несрећама на раду, о формирању привредног суда који треба да се бира тајним гласањем, уместо суда добрих људи, као и низ других предлога којима би интерес радника био заштићен а Закон о радњама добио модернији карактер и ближе одражавао стварно стање односа у производњи.

Туцовић је поред личног учешћа у раду комисије на изради пројекта Закона о радњама, увек настојао да пружи радничкој класи довољно обавештења о њеном стварном положају и њеној моћи као и о односима у капиталистичкој привреди; јер само тако свестрано еманципована и организована радничка класа може остваривати резултате у борби за мењање друштвено-економских односа и друштвеног система. Он је видео водећу улогу партије у томе да „покренуте, незадовољне масе обавештава, да њиховом несвесном незадовољству да правац уводећи их у класну борбу пролетаријата и да их критиком буржоаских партија и упознавањем са социјалдемократским програмом учини сталним и убеђеним присталицама социјалне демократије". Тако пробуђена свест јачала је раднички покрет у Србији који је имао све снажнији утицај у друштвено-економском животу.

Туцовић је, скоро у исто време, на партијској школи, новембра 1909. год., на курсу из синдикалне теорије и праксе држао предавања са темом: о сукобу између рада и капитала и улози синдиката и партије у регулисању односа између њих, уводећи полазнике у друштвено-економске процесе и промене које такви процеси са собом носе. Подижући свест радника о њиховом социјалном положају и основним људским и радничким правима истицао је да је улога социјалне демократије да прикупља, обавештава, организује и води борбу. — Све ће то од угњетених створити друштвену снагу која ће бити како брана експлотаторским и реакционим прохтевима владајућих класа тако и залога класног и друштвеног ослобођења.

Оштро критикујући уредбу о еснафима и концесије које влада чини занатлијама Туцовић открива начин манипулисања буржоаских партија које тако купују занатлијске гласове жртвујући најбитније интересе радника и стварајући оштар антагонистички сукоб између занатлија и радника, који доводи до мржње и непријатељства, иако и једни и други страдају од истог непријатеља — капитализма. Док ситну занатску радиност потискује интензив-

---

[4] Димитрије Туцовић, **Сабрана дела III**, стр. 63—73.

[5] Димитрије Туцовић, **Сабрана дела III**, стр. 33—36.

ни привредни развитак, дотле пролетаријат постаје све свеснији своје моћи и своје историјске улоге. Тај модерни привредни развитак створио је, с друге стране, снажну и полетну радничку класу, коју чини војска најамних радника, испуњену свешћу о њеној великој и револуционарној улози у привредном и друштвеном животу. Само свесна и организована радничка класа могла је поставити захтеве који су изазвали до тада невиђену полемику. Не само што су захтеви радника били јасно и аргументовано постављени већ су у пуној мери одражавали стварно стање привредног развитка Србије, па и обим обавеза које је држава морала да преузме решавањем питања радника. Буржоаска влада није била способна да ова питања сагледа у њиховој узајамности и повезаности па је тако дошло до изневеравања пројекта Закона и до смањења обима заштите радника упркос свим настојањима Димитрија Туцовића и Српске социјалдемократске партије.

Димитрије Туцовић је оштро реаговао против владиних интервенција у комисијском пројекту Закона о радњама из кога је избачено све оно што је значило револуционарни напредак у заштити социјалних права радника а задржане су и унете преживеле реакционарне одредбе, тако да је терет око осигурања пао готово искључиво на радничку класу а управа осигурања одузета је из радничких руку. Устајући против таквог законодавства које једино доноси терет и несигурност радницима, Туцовић је позвао радничку класу да одбије овакво законско регулисање. На збору трговачких помоћника од 14. марта 1910. године после говора Димитрије Туцовића, донета је резолуција против одредаба Закона које штете интересе трговачких помоћника. Непосредно после тога, 2. маја 1910. године на Великом јавном протестном збору у Београду поводом измена у пројекту Закона о радњама и осигурању радника[6] Туцовић је у своме говору позвао пролетаријат да се покаже дорастао задатку и борби за пуну заштиту својих права и интереса. Објашњавајући да начин осигурања који је влада спремила води осигурању радника у корист капиталиста, да представља опасност за независну класну борбу пролетаријата и преоптерећивање радничких надница, залагао се да се задрже одредбе које је садржао комисијски пројекат закона. При том је закључио да је пролетаријат, после вишегодишње борбе за своје законодавство, способнији за отпор, да је способан и спреман да се бори за заштитно радничко законодавство и јавно осигурање „под једним апсолутним условом: да га те реформе крепе и снаже физички, подижу умно и оспособљавају за борбу и велику социјалну задаћу“[7] још једном потенцирајући да је ниво класне свести и опредељености радничке класе један од битних услова у остваривању њене историјске улоге.

Да би што више појачао мобилност пролетаријата, у име Главне партијске управе, чији је био секретар, Д. Туцовић је заједно са секретаром Главног радничког савеза Владом Остојићем, крајем априла — почетком маја 1910. године, непосредно пред заседање Народне скупштине, упутио циркуларно писмо партијским организацијама и синдикалним већима[8] упознајући чланство са владиним изменама пројекта Закона на штету радника, у коме захтева енергичну акцију свих прогресивних снага; остварујући тако непрекидан континуитет у вођењу и организовању радника у борби за остваривање социјалне и друге законске заштите.

Желећи да обезбеди примену бар оних права која је владин пројекат закона у измењеном облику задржао, Туцовић пише: 8. маја 1910. године текст „Против туторства бирократије“[9] нападајући став владе да бирократија и послодавци управљају касама за обезбеђење радника, чије формирање у највећем делу оптерећује радничка примања, залажући се за увођење самоуправе радника у овим касама, како би се обезбедило што доследније коришћење каса у корист радника и избегло бирократско манипулисање радницима.

Обраћајући посебну пажњу настојањима владе да спречи утицај радника на нормативно регулисање радничких права, Туцовић у напред поменутом предговору детаљно износи историјат Закона о радњама од првог пројекта који је био пред скупштином новембра 1905, па све до коначног усвајања 11. јуна 1910. и његовог ступања на снагу 1. јула 1911. године. Овим законом су

---

[6] Димитрије Туцовић, **Сабрана дела III**, стр. 242—244.

[7] Димитрије Туцовић, **Сабрана дела III**, стр. 253—257.

[8] Димитрије Туцовић, **Сабрана дела III**, стр. 248—250.

[9] Димитрије Туцовић, **Сабрана дела III**, стр. 253—257.

први пут регулисана нека основна права радника (десеточасовно радно време, право на одмор, штрајк, удружи-вање, осигурање и др.).

Туцовић у предговору брошуре „Закон о радњама и социјална демократија" даје историјски пресек развитка пролетаријата и решености радничке класе да се бори за своја права, па наводи енергичне протесте радника против министарског пројекта Закона који је стављен на дневни ред скупштине 20. новембра 1905. године. Незадовољан пролетаријат је организовао велике демонстрације пред Народном скупштином захтевајући да се тај пројекат скине са дневног реда и у томе је успео. Пролетаријат је себи обезбедио и учешће у Комисији за израду новог пројекта, захваљујући постојећим политичким приликама, истиче Туцовић. Радећи у комисији, представници пролетаријата успели су да умногоме измене раније пројекте Закона и наметну питање о заштити радника. Уместо феудалног регулисања односа између радњи захтева се ново и модерно регулисање односа између радника и предузетника, а у вези с тим почиње се размишљати о све већим социјалним обавезама државе. Туцовић види први успех радничке класе у томе што је учинила да буржоаском друштву наметне да се занима њеним питањем.

То и јесте био видан и значајан успех пролетаријата, али и резултат деловања Српске социјалдемократске партије и Димитрија Туцовића посебно. Питање радничког законодавства на скупштини представљало је нешто ново због чега је дошло до груписања посланика не према партијским — већ према класним интересима. Први пут су се према Туцовићу, на истоме терену нашли фузионаши, либерали, самосталци и напредњаци које је ујединила опасност да им не буде ограничена експлоатација над радницима. Иако до тада непријатељи, заједничким снагама у скупштинској дебати успели су да осујете спровођење у живот пројекта Закона о радњама који је настао као резултат дугогодишње борбе пролетаријата и његовог вође Димитрија Туцовића, а усвојен је владин предлог Закона, који ни издалека не решава проблем социјалне заштите радника.

Резимирајући резултате те вишегодишње борбе пролетаријата под вођством Српске социјалдемократске партије и Главног радничког савеза, Туцовић је у завршном делу предговора за наведену брошуру, констатовао да је Закон о радњама најзначајније законодавно дело и да представља епохални догађај у српском законодавству. Туцовић даље наводи да овај закон представља почетак систематског спровођења социјалних реформи, „које са овладавањем капиталистичке производње постају исто тако нужне и неодољиве као што су биле политичке реформе и уставна питања за буржоазију. А да се на том путу не застаје задатак је радничке класе коју сам капитализам гони у непрекидну борбу за социјалне реформе.

Истичући став социјалне демократије према Закону о радњама Туцовић је још једном потврдио већ раније изнете ставове да је радничка класа спремна да учини све да се Закон адекватно примењује као и да се у њему врше измене које ће поправити социјални положај радника. Обраћајући се широким пролетерским масама Туцовић, у наведеном предговору, смирено констатује да са многим начелима и одредбама Закона пролетаријат не може бити задовољан али да то „не сме ниуколико ослабити његово старање да **искористи и последњу трунку што по раднике у закону корисног има, да спрече његово изигравање и да се спреме на енергичне борбе за његову поправку, његово проширење и усавршавање.** Пролетаријат, пре свега, не сме губити из вида **да ће од Закона о радњама имати само утолико користи уколико буде успео да натера меродавне факторе да закон врше, уколико буде спречено његово изигравање.** Опрезност према изигравању закона утолико је нужнија уколико је, с једне стране, ова земља богата у вештацима за изигравање закона, и уколико, с друге стране, сам закон даје врло, врло много маха за то".

Са дубоким поверењем у остваривање циљева борбе пролетиријата и у сам пролетаријат, чије делатно-стваралачке особености износи у једном ранијем приказу наглашавајући да је то „класа која није само угњетена већ и револуционарна, то јест способна да борбом и уздизањем ослободи себе и човечанство најамничког ропства",[10] Туцовић истиче даље да „вршење и развијање социјалног законодавства, као и његово доношење, зависе, пре свега, **од солидарности и снаге пролетерских организација и од политичког утицаја социјалне демократије".**

---

[10] Димитрије Туцовић, **Историја младости једне раднице коју је она сама испричала,** — Сабрана дела III, стр. 221—222.

Из свега напред изложеног може се уочити да је Д. Туцовић посвећивао значајну пажњу стварању услова за заживљавање и конституисање радничког законодавства. У том смислу свесрдно се ангажовао писаном речи, говорима, организованом политичком акцијом и конкретном делатном предузимљивошћу, усмеравајући одређене класно-политичке снаге у правцу отворене борбе за боље животно-радне услове пролетаријата. Радничком законодавству приступао је са изворно-марксистичких позиција, имајући у виду друштвено-економске и политичке условљености правно-нормативног регулисања, при чему је на најбољи начин користио своје правничко образовање. Свему овоме он је приступао на основу свестране и темељне анализе друштвено-политичке стварности и економске развијености Србије онога времена имајући у виду класни интерес радника и даље перспективе борбе. Зато смо се, овом приликом, целовитије осврнули на Туцовићев предговор брошури „Закон о радњама и социјална демократија" указујући на узроке пропадања занатства, потом на улогу и значај организованог деловања пролетаријата, о доприносу Српске социјалдемократске партије борби за радничко законодавство, као и скупштинском приступу пројекту Закона о радњама, укључујући ту и друга његова слична разматрања доводећи их у узајамну везу. Поред осталог, то су били и основни разлози што смо Туцовићевој борби за радничко законодавство обратили одређену пажњу, уз напомену да она заслужује још обухватнија и целовитија истраживања.

Dragojla Cvetković

DIMITRIJE TUCOVIĆ ET LA LUTTE POUR LA LÉGISLATION OUVRIERE

Tucović faisait une profonde confiance à la réalisation des fins de la lutte du prolétariat et au prolétariat lui-même mais, à la fois, il croyait profondément à la puissance de la législation sociale car il la trouvait capable de contribuer à l'amélioration de la situation et à l'affranchissement ouvrier de l'exploitation. La démocratie sociale avait confiance à l'effet de la loi et à l'efficacité des organisations ouvrières.

Др Слободан Зечевић

Народне игре југа Србије

Овим би се написом заокружио преглед народних орских игара Србије без покрајина. Након прегледа народних игара источне Србије[1], средишне Србије[2] и Титовоужичког региона,[3] описаће се основне карактеристике народних игара ширег подручја југа Србије. Када се посматра у општим линијама, ово етнокореолошко подручје може се обележити као особено, без обзира на порекло становништва и миграциона кретања у прошлости и садашњости. У етнокореолошком погледу подручје свакако може бити сасвим јединствено јер има локалних разлика у појединим пределима и насељима, што је последица различитих услова у којима су игре настајале и живеле. Игре се неће посматрати у својој унутрашњој структури, већ по њиховим ширим етнолошким карактеристикама. Приближно ће се утврдити фонд игара, размотрити њихове опште и стилске карактеристике и, колико је то могуће, утврдити њихова функција у прошлости и садашњости.

Простирање овога етнокореолошког подручја условно би се могло одредити овако: са севера се граничи масивима Сврљишких планина и Јастрепца, са запада масивом Копаоника и административном границом САП Косова, са југа СР Македонијом а са истока државном границом према Бугарској. Границе остају условне зато што се тачно не могу повући из разлога што свуда постоје шири или ужи појасеви у којима се мешају утицаји суседних крајева. Као последица све живљих кретања становништва и све савременијих веза, овамо се преливају игре из других подручја а, исто тако, одавде се разносе широм земље. Подручје се може поделити на више географских и предеоних целина чију окосницу представља долина Јужне Мораве. Са обе њене стране простиру се високе зоне између којих се пружају долине уз токове Нишаве, Власине, Топлице, Јабланице, Ветернице и других притока. Остало земљиште је планинско, што је са своје стране допринело стварању особености и дало печат стилу и техници народног играња. Планинци играју другачије него равничари и мање су подложни утицајима него становништво које живи дуж комуникација.

Терен који је предмет посматрања, представља зону мешања моравско-вардарске миграционе струје у коју су се овде уливале косовска, шопска и друге струје које су притицале са истока или запада. При посматрању ће се узети у обзир само српске народне игре, док ће се игре бугарске, албанске или ромске народности оставити за другу прилику.

I. Фонд игара

Извори за упознавање укупног фонда народних игара овога краја нису нарочито богати али их има. Стање игара се овде може пратити од XIX века наовамо, док се ранија раздобља губе из сећања а писани помени су ретки. При утврђивању фонда игара треба имати на уму чињеницу да он никада не може бити потпун нити одређен једном за свагда. Народне игре су жива материја која се стално обнавља, развија и нестаје, па се могу пратити само у том процесу. Игре које имају трајну вредност, предају се следећим покољењима, док оне које су плод пролазног укуса падају у заборав.

Један од најпотпунијих извора о стању српских народних игара у другој половини XIX века је дело Милана Милићевића **Кнежевина Србија**, које је рађено темељно и веома дуго. Но, како ови крајеви тада нису били у саставу Кнежевине, о њима нема података. Његово потоње дело **Краљевина**

Србија — нови крајеви штампано је релативно брзо по ослобођењу, па је вероватно због тога мање пажње било усмерено на народне игре. Ипак, података има у едицијама Српског етнографског зборника и другим публикацијама. Најпотпунији су подаци анкете Министарства просвете Србије из 1948. године, коју је спровела др Оливера Младеновић а која се чува у Етнографском институту САНУ. Подаци из анкете могу се корисно допунити репертоарима изворних група на фестивалима и саборима народног стваралаштва, од којих су се неки одржавали и у Лесковцу. Користећи све ове изворе, може се доћи до приближног фонда народних игара овога подручја:

А што си се наљутила Десо
ајд на лево
Алтане, моме
Алтано, кадуно
алексинчанка
арапско кокоњеште
арнаутка
баба гарава
базовичко
Бајина башта
банатско
бангавела
Бања лука
бањка
бањски чачак
барбешки чачак
батино
бачванка
бела Јела коло води
бела Рада
бело Ленче
београдско
бера
бећарац
билибинка
бирачко
бисерка
битољка
бледи месец
божичко
Борково
босанка
босарка
бре девојче
брзо оро
брусјанка
бугарка
бугарска ситна
бугарски чачак
бујановачки чачак
бујановка
бујмирка
булијана
бумбаширка
варала ме мала мома
везанка
велико оро
вијена лоза зелена
вилајетско
висико
влаинка
власинка
влашко
врањанка
врбљанка
врбо, врбичице
врбовчица
вртешка
врти оро
гајдарка
гајдашко
гајде
гајдица
големо оро
голубац
грми свуд
гружанка
гугутка
давај ме мила нане
даљан
Дарино
Дафино
двојнице
двостранка
девла
девојачко
девојче бело црвено
девојче, метни срп
демиранка
демократско
Дено, Магдалено
добричанка
добропољка
докторско
Донка
дрдавка
дрнди зајак
дугачко оро
Дунда
думитра
дуни ветре
дуњеранке
дупло оро
ћачко
ћурћевка
женил се Петре војвода
женско
жетелица
жикино
жупско
за појас
за руке
заврзлама
зајам
зајечарка
занатско
заниша се Шар планина

заплет
зашто Димчо
Зашто ми се нано
звонце
зелени венац
зец копа репу
зонино
зупчанка
игра коло у педесет и два
играј Јано
играј мала
из Бању иде
изникла коноплица
ја посејах лубенице
јабланички чачак
Јана
једна је ћера
:дностранка
Јеленче
Јелке шибљике
јесам ли ти говорио, секо
јесам ли ти реко, лане
јовановски чачак
Јове
кадифка
кајмацика
Калино моме
камберо Стамена
каравлашко
катанка
качамак
кесер
киста
Китуце, дадице
Кито, ћеро
клецка
клисурка
кокоњеште
колан ћитка
коленике
колубарка
која баба зета нема
коло води Васа
коло се вије
коњичко кокоњеште
комитско
косовка
корча
криворечко
крива влаиња
крупан чачак
крупна четворка
крупница
крушка
куршумличанка
куче гази бару
лазарка
левачко
левка
ледена
леле Недо
леле Радо
Ленче попово
лесковачка осмерка
лесковачка четворка
лесковачки чачак
лила
луда четворка
љубавно
мађарац
маказице
македонка
мала башта
мали пијац
мало гајде
мајка Мару
мама ће ти купи
манастирско
масуричко
мачванка
Мемете
мечкарка
ми смо браћа терзије
ми смо млади
Милево девојко
Милино
Миличица
моје око гараво
моравски чачак
моравац
моравка
море играј Недо
на два краја
на два танца
на један крај
на једну ногу
на мараму
на планини
Надо, мори Нацке
напред
не пиј Недо
не стој Радо
невестинско
Неда гривне
нек се чује
низамка
Николо, гајле
нишевљанка
обртушка
огреја ми месечина
огањ гори
од ваздан те гледам
ој врбо, врбичице
ој Јело, Јелице
ој Ленче
ој тата
ој ти бабо
ој свани зоро
ој Стојане
ој ти Маро, Тилиндаро
око моје гараво
окрећи
осампутка
осмица
остроњанка
опа цупа, цанца

орловка
оро
официрско
падналa магла
пајдушка
пандурско
паприкаш
паун
Пашаново
пембе
перуничица
пето коло
пешачка
пилето ми пеје
пиперана
планинка
пљескавица
по саме
подвоз
подлитушка
политика и време
покрај воде Студенице
покрај Рушке
поп Маринково
поповка
пиротско гајде
пирођанка
пође по пута
полуђурђевка
прешевка
промицаљка
продај мајко сто оваца
пројка
размењушка
расинско
раченица
ресавац
Ружино
рузмарин
руменка
русалија
Сава и Морава
Садило Јане
самоковско
сарајевка
сврљижанка
сврљишко кокоњеште
сврљишки чачак
сви на оро
свекрвино оро
сегменка
седеле Стојанка
седи соко на јели
седмица
сејаљка
Селим бег
села Мара
селско
сељанчица
сељачко
сено, слама
ситно оро
ситан бисер
сироварка
ситан камен до камена
ситан чачак
ситна шесторка
ситниш
скачка
смедеревка
снашкино оро
србијанка
сремско
српкиња
станала Ратка
стара влаиња
стара правка
стара шесторка
стакларица
стани Радо
старинско
староселско
старотравка
старо оро
старско
суплетка
таман
тандрчак
тедена
терала Стојанка говеда
тешко оро
тобџијско
тодорка
Тодоро, лепа девојко
топличко
типографско
трговачко
три девојке
три јабуке
три корака
три тополе
три ушара
трновка
тројанац
турски мекам
ћорав ли си попе
у два
у месту
у три
у шест
ужичанка
устај дико
устај лепа Смиљо
ученички
учитељско
Хасан ага
целе ноћи
циганске омладине
циганчица
цојле
црнотравка
чарлама
чачак
чачанка
четворка ситна

четворка у месту
чика Бока
чикино
чије је оно дете
чујеш секо
чудо јада
џамбаско
џуџино
Шано душо
шаранац
шарено оро
шарено гајде
шарено шамиче
шесторка
шестпутка
шеталица
шљакавица
шокец
шопка
што се сија нане
што ми омилело
шумадинка
шуматовац

Када се погледа овај списак, уочиће се два слоја игара. Добар број од њих играју се по целој Србији и опште су власништво, док старији слој домаћих игара носи стилске карактеристике свога подручја. Типичном игром може се сматрати **чачак** са више варијаната, затим **власинка** и друге. У прелазне појасеве према другим етнокореолошким подручјима рачунају се Алексиначка Морава, нишки крај, Топлица, Добрич и Косаница које чине прелаз према играма средишне Србије. Лужница и Нишава су предели са израженим етнокореолошким особеностима али и утицајима источне Србије, док крај око Бујановца, Прешева и Пчиње представља прелаз према вардарској зони.

Треба рећи да и у самом подручју постоје изражене разлике између „селских" и варошких игара у којима се каткад осећају оријентални утицаји, пошто је овај део Србије ослобођен од Турака тек 1878. године. У Алексиначком поморављу Антонијевић констатује три слоја игара почев од XIX века до његових истраживања 1958—59. године, када бележи доста игара типичних за средишну и источну Србију али и **чачак, осампутку** и друге игре које су типичне за југ Србије. Забележио је следеће игре: ајд на лево, бугарка, влајна, девла, ђурђевка, катанка, мачванка, мечкарка, Неда гривне, осампутка, поп Маринково, руменка, паун, србијанка, тандрчак, устај дико, циганчица, чачак, четворка.[4] У етнокореолошком погледу нешто особено представљају Лужница и Нишава где се осећају утицаји игара источне Србије али са пуно особености у играма које се играју само овде. Из дела В. Николића[5] и Д. Јанковић[6] види се да се се овде играле: босарка, влаинћа, дрдавка, ђурђевка, жикино, јове, катанка, клецка, крушка, кокоњеште, ледена, лила, на два танца, пиперана, по саме, подлитушка, промицалка, сејалка, селка, сегменка, тројанка, чачак, четворка, шарено, шесторка и друге. Оливера Васић је у околини Бујановца,[7] међу педесетак игара, забележила доста игара које носе карактеристике овога краја али и неке друге у чијој се структури осећа утицај вардарске зоне.

II. Опште карактеристике

Народна орска игра би могла да се дефинише као ритмичко кретање у простору, као и ход, па су покрети људског тела били онај основ из кога је израсла и орска игра. Већ је запажена важна чињеница да је однос човека и средине у којој живи пресудан за организацију целокупног његовог битисања. Од тога односа, који се у науци назива антропогеографским, зависило је како ће човек привређивати, чиме ће се хранити, како се облачити и где становати. То је утицало и на његов духовни живот и на стварање менталитета и расположења. Конфигурација земљишта диктирала је и начин кретања људи. Познато је да се другачије крећу планинци а другачије равничари, са читавим низом прелаза од ходања по планини, пуног препрека и напора у њиховом савлађивању, преко кретања усталасаним земљиштем на коме је кретање лакше, до кретања у равници које је сасвим лако. Као последица овога, људи су се кретали и резоновали другачије, без обзира на етничку или друштвену припадност. Све се ово одразило и на начин играња који се формирао сагласно начину кретања планинаца или равничара, сточара, ловаца или земљорадника. Као и ходање, играње је у суштини усклађивање и синхронизација телесних покрета. Познати историчар и теоретичар игре Курт Сакс, покрете у игри је поделио на шире и уже и установио занимљиву чињеницу да се кроз њих огледа и подела на полове. Широки покрети су урођени мушкарцима а уздржани женама. Рашчлањавајући своју теорију даље, он каже да први означавају припадност одгајивачима стоке а други земљорадничким културама. Игре са скоковима карак-

ришу ловце а европска жена у игри подскакује само онда када њена игра треба да стимулише раст усева.[8] Ово је у суштини тачно и доказано али не треба изгубити из вида да су то тек касније појаве у генези игре. Као и систем кретања у простору, тако и системи привређивања првенствено зависе од рељефа. Он диктира не само начин кретања већ и систем привређивања. Према томе, покрет је основни фактор у генези игре, док привредни, психички, естетски или други чиниоци долазе тек после тога.

Највећи део овога подручја припада планинској зони, одакле се становништво спуштало у плодна поља, где се постепено мењао начин живота, кретања, мишљења и односа према природи али су се у игри и даље осећали неки елементи игара предела из којих се дошло.

Основни облик играња у целом овом подручју је кружни ланац међусобно повезаних играча са држањем за појас и почетним правцем кретања у десно. Држање за појас пружа сигурнији ослонац за теже и чвршће покрете, па потиче из планинске зоне. Среће се и леса, низ играча повезаних у правој линији. У равници се среће и држање за руке, јер су тамо игре мирније и не захтевају чврст ослонац у повезивању играча. Зато се овде држање за појас сматра старијим. У средишњој Србији где је земљиште углавном валовито, игра се опуштенога тела са меканим коленима, усталасано и са држањем за руке. Овде се игра чврстога тела, неопуштених мишића са крупнијим корацима а каткад и вештим скоковима. Сем кола и лесе, других облика готово и да нема, изузев у градовима и под утицајем са стране или других народности. Игара у **паровима и тројкама** није ни било, изузев у Топлици где су се задржале као траг слоја досељеног војвођанског становништва или соло еротичних женских игара које су се инфилтрирале само у градове преко оријенталних утицаја. Ти су утицаји приметни нарочито у Врању у чијим се играма осећа дах источњачког начина живота, опуштености и мераклијског заноса.

Оро је углавном отворено, тако да му се зна почетак и крај. Најраспрострањенији назив је **оро,** како се назива и скуп на коме се игра. За игре **чачак, власинка** и друге домаће игре употребљавао се термин оро, док се назив коло употребљавао за касније слој игара као што су **моравац** или **кокоњеште.** Први играч се називао танчовоћа или натанац. У корену ових речи лежи старији, општеевропски израз за орску игру — танац. На пример, једна од најстаријих, по свој прилици средњовековних игара, у западној Србији се називала **ситан танац,** мада се све остале игре називају коло. Последњи играч називао се опашкар, задњак или „на крај" док се назив кец није употребљавао.

Поводи за игру били су многобројни. Играо је поглавито млађи свет а старији само у изузетним приликама, углавном на свадби, другим интимним скуповима или када је то захтевао обред. Највише се играло у нерадне дане, недељом и празником. Поред окупљања за игру у дане када се не ради, играња по завршеном послу на радним скуповима, значајно место у овом погледу заузимали су сабори. На њима се окупљао народ из више насеља, па је тада играло и више ора. У Лесковачкој Морави се сабор ценио по томе колико је било ора. То је била прилика за младе да се ближе упознају а за старије да поразговарају са светом и да у ору „гледају" момке и девојке. Момак који ће се на јесен женити играо је „на крај". Тада би прилазили и његови родитељи и „гледали" девојке.[9] Дешавало се да се на саборима и ограби по која девојка. У оро се улазило са спољне стране а оно се није кидало и раздвајало. Због тога је могло бити свађа, па и туче. У ору су момци и девојке играли мешовито и слободно али су некада у истом ору били одвојени или су образовали посебна ора. Деца се нису хватала у оро.

Планински и сточарски начин живота долазио је до израза и у музичкој пратњи. Раније су се употребљавали искључиво пастирски музички инструменти — дудук и гајде. Свирали су без пратње а каткад уз пратњу бубња. У скорије време све више пратњу игара преузимају лимени дувачки оркестри, оркестри оријенталног састава или фабрички инструменти. Игре уз песму све више нестају. Код тих игара држање је било за руке а темпо играња лаганији. Ритмови игара су правилнији а однос игре и музике је симетричан. Неправилни и асиметрични ритмови су били присутни само у градовима или као плод утицаја са стране.

III. Функција и садржина игара

Сасвим је сигурно да је данашња функција српских орских игара првен-

ствено друштвено-забавна и рекреативна. На већим скуповима су оне имале и практичну функцију упознавања и зближавања младих, из чега су се рађале и трајније везе. Међутим, ако се заће у старину, видеће се да није увек било тако. У даљој прошлости су игре имале првенствено обредну функцију, јер су оне тада биле обавезан и најважнији део обреда и свечаности које су пратиле људски род, као и живот сваког појединца од рођења до смрти. Трагова овакве функције орских игара има и данас, па би се у овом погледу оне могле поделити на обредне и свеовне. Трагова некадашњих обреда везаних са игром има и у овом делу Србије.

Обредне игре би се могле поделити на игре које су се изводиле у корист целе заједнице и на игре које су се изводиле у склопу обреда из животног циклуса човека, од рођења до смрти. Прве су заостатак из прехришћанске епохе и већ су скоро нестале, док су друге још у живој употреби, нарочито у свадбеним обичајима. Код игара које су остатак паганских обреда за опште добро, стил играња се потпуно разликује од стила играња осталих игара. То значи да је древни обред у себи конзервирао стил играња свога времена, па би се даљим истраживањима у овом правцу вероватно могао утврдити начин играња наших далеких предака а из тог би се могли извући и други закључци о животу наших људи тих времена које историја није утврдила.

Око Лесковца, Власотинца, у Заплању и на свим странама овога подручја, очувала се успомена на коледарске, краљичке, лазаричке или додолске игре које су се овде називале и пеперудама. По лепоти су се нарочито истицале заплањске лазарке. Детаљни описи ових игара дати су у литератури. Анализа њиховог порекла и некадашње улоге изведена је у другом месту, па се на опису и анализи овде неће задржавати.[10] Коледари су имали за дужност да отерају зле силе зиме. Краљице и лазарице су се изводиле током пролетњег циклуса када вегетација креће и када је мађијским путем требало стимулисати њен развој. Имале су и елементе иницијације, пошто се сматрало да се не може удати девојка која није учествовала у овим играма. Додоле су требале да обезбеде кишу онда када је потребна. Као остатак паганских обреда може се навести ложење покладних ватри — каравештице, и играње око њих.

Функција игре у обичајима из животног циклуса човека много је очуванија. Играње поводом рођења било је сасвим ретко а много чешће поводом иницијације и свадбе, док се играње поводом смрти назире само у траговима. Ово су т. зв. „ритуали прелаза“, који су некада пратили све осетљиве прелазе из једног животног доба у друго и помагали да се они успешно преброде. За разлику од обредних игара за опште добро, у овим приликама се играло савременим начином играња и нису постајале нарочите игре за ове поводе. Но, према њиховим називима, учесницима у редоследу, вероватно би се могао утврдити садржај и редослед некадашњих ритуала.

Нема много помена о игрању поводом рођења. Навешће се само два примера. У трећој ноћи која је за дете веома значајна, јер се веровало да тада долазе суђенице да му одреде судбину за цео живот, у Врањском поморављу се играло око софре. Тачно у поноћ, окупљене рођаке, жене и девојке, играле су око софре, додајући новорођенче из руке у руку.[11] У Лесковачкој Морави, после стрижбе, којим се поступком некада дете уводило у домаћи култ, учесници су излазили из куће носећи дарове на глави и играли у ору. То се звало „шарена стрижба“.[12]

Познатије је играње поводом иницијације чијим су се посредством дечаци и девојчице уводили у круг одраслих и постајали кандидати за брак. Прво јавно хватање у оро обављало се на саборима. До ора су девојку доводили родитељи а у игру је уводио брат или рођак.[13] Невесте које су те зиме довеене, у ору су се такође примале у круг удатих жена. То се дешавало о Покладама или Младенцима. У Лужници су се невесте после „премлаза“ хватале у оро и играле око стоке. На Младенце би се сакупљале у оро и клањале народу. Од тада се престајало са клањањем.[14] У околини Бујановца, на Покладе, после добијеног опроштаја од старејка, снашка први пут после удаје поведе оро, чиме је постајала пуноправан члан породице. То је најчешће било староселско оро.[15]

Међу обредним играма ове врсте најмногобројније је свадбено играње, пошто се свадба без ора није могла замислити. Играње је у обе куће отпочињало још пре свадбе, продужавало се док свадба траје а церемонија се завршавала играњем шареног ора. Појединi делови свадбеног ритуала били су праћени игром и тачно се знало ко ће

и у ком тренутку повести оро. У суботу пред свадбу су у младожењину кућу долазили свирачи а свекрва је водила оро са ситом и погачом на глави. По завршетку ора младеж би разграбила погачу. Док игра траје, момак би се сакрио да би се на крају појавио и дао напојницу свирачима. У девојачкој кући је девер са „китком" водио оро а млада би после даривања сватова скренула из чаше мало вина, па би повела оро. У Брзи, при поласку из куће, невеста би повела оро а до ње су играли кум и стари сват. Невеста се у младожењиној кући примала у нови домаћи култ тростуким обилажењем око огњишта. После тога се излазило напоље и свекрва би повела свекрвино оро. Улога свекрве на свадби била је веома запажена. Свадба се у граду званично завршавала шареним ором у коме играчи мењају места. Пошто би невесту предао младожењи, девер би остајао сам и узимао метлу да игра са њом. Сутрадан ујутру је невеста са пратњом и свирачима одлазила на извор по воду где се играло око извора.[16] Око Бујановца се трећи дан по свадби приређивала „долија", када се играла имитативна игра којом се прослављала девојачка невиност.[17]

Остаци посмртних игара веома су ретки, па ће се поменути само „проигравање" после жалости. Обред се обављао на тај начин што би се у оро ракнуло преко марамице, „да мртвацу земља не пада у очи".[18] Исти је обичај, само у потпунијем облику, био познат у „колу за душу" које се играло у источној Србији и Банату.

Играло се и о слави. У Лесковцу се играла лесковачка четворка а у селима чачак. Ако нема музике играла би се „сува ора" — уз песму.[19] На трећи дан Ускрса се у околини Бујановца играло да би се стимулисао раст конопље.[20]

Постоје и други трагови одређених игара у овоме крају али су већ скоро пали у заборав. Њихово изналажење и бележење било би прилог упознавању наше културне историје.

IV. Закључак

Овај планински предео испресецан долинама Јужне Мораве и њених притока, веома је богат народним орским играма. Разноврсност рељефа и друштвено-историјски фактори допринели су увећању богатства орских народних игара овога подручја. Разноврсност рељефа проузроковала је различито понашање у кретању горштака и равничара, начину кретања у простору а самим тим и у игри. Поред локалних игара које су својствене само овоме крају, фонд игара је обогаћен приливом игара из суседства, других крајева Србије, као и разменом игара у оквиру самога региона. Дуг период турске владавине се у приличној мери осетио у утицају на игре дуж комуникација и по већим местима, тако да се осећају елементи оријенталних утицаја. Игре предела ван комуникација имале су самосталан развој, па су задржале локалне специфичности појединих предеоних целина.

Назив за игру је **оро** у целом подручју. Овако су се називали и скупови на којима се играло. Основни и готово једини облик играња је кружна линија са држањем и везивањем играча за појас. То би била општа и главна стилска обележја игара за цело подручје а као типична могла би се означити игра **чачак,** са читавим низом варијаната. Покрети тела су чврсти, док се опуштеност у покретима осећа код градских игара са оријенталним нагласком или тамо где су игре биле изложене утицајима игара из равничарских предела. У ивичним деловима подручја постоје широки прелазни појасеви у којима се мешају стилови играња. Оштрих граница нема, већ се стилови неосетно сливају и прелазе један у други.

Старији инструменти који су пратили орску игру су пастирски инструменти дудук и гајде, понегде са додатком бубња. Скоријег порекла су фабрички инструменти већих изражајних могућности помоћу којих се лакше прати корак развоја народне музике. Брзо се шири појава оркестарског музицирања. У пратњи игара преовлађују лимени дувачки оркестри али има и других, често и оријенталних састава.

Оро је било важан и омиљен саставни део живота овдашњег света. Основна функција орских народних игара данас је друштвено-забавна. У разним поводима када је играло оро, долазило је до контаката младих из којих су ницале и трајније везе. Оро је било прилика за окупљање и старијег света, који је посматрањем ора оцењивао вредности будућих чланова породице. Тада су се припремале и одлуке у том смислу.

Обредна функција орске игре некада је била много израженија код оних обреда који су се изводили у општем интересу, док је још увек присутна у значајним тренуцима из живота поје-

динаца, нарочито у свадбеним обичајима. Анализом ове врсте орских игара и околности у вези са њима, могло би се доћи до занимљивих резултата. Том би се анализом могао установити древни начин играња, економски и религијски систем, редослед појединих ритуала и још много других чињеница, чиме би се допринело проучавању још недовољно истраженог духовног живота давних генерација. Створила би се основа за утврђивање односа словенског и пресловенског слоја, супстрата и каснијих слојева и наноса а у вези с тим и промене у појединим развојним фазама у животу наших предака.

НАПОМЕНЕ

1. Слободан Зечевић, Народне игре источне Србије, Гласник Етнографског музеја 41, Београд 1977.
2. Слободан Зечевић, Народне игре средишне Србије, Гласник Етнографског музеја 46, Београд 1982.
3. Слободан Зечевић, Народне игре Титовоужичког региона, Ужички зборник 10, Титово Ужице 1982.
4. Драгослав Антонијевић, Алексиначко Поморавље, Српски етнографски зборник LXXXIII, Београд 1971, 242.
5. Владимир Николић, из Лужнице и Нишаве, Српски етнографски зборник XVI, Београд 1910.
6. Даница Јанковић, Народне игре нишавских села, Гласник Етнографског музеја IX, Београд 1934.
7. Оливера Васић и Димитрије Големовић, Народне песме и игре у околини Бујановца, Етнографски институт, Београд 1980.
8. Curt, Sachs, Histoire de la danse, Paris 1938, 19—22.
9. Драгутин Борђевић, Живот и обичаји народни у Лесковачкој Морави, Српски етнографски зборник LXX, Београд 1958, 439.
10. Слободан Зечевић, Елементи наше митологије у народним обредима уз игру, Зеница 1971.
11. Видосава Николић-Стојанчевић, Врањско Поморавље, Српски етнографски зборник LXXXVI, Београд 1974, 541.
12. Драгутин Борђевић, нав. дело, 426.
13. Оливера Васић, нав. дело, 42.
14. Владимир Николић, нав. дело, 19, 233.
15. Оливера Васић, нав. дело, 54.
16. Драгутин Борђевић, нав. дело, 451—481.
17. Оливера Васић, нав. дело, 57.
18. Оливера Васић, нав. дело, 44.
19. Драгутин Борђевић, нав. дело, 220.
20. Оливера Васић, нав. дело, 41.

Dr Slobodan Zečević

SÜDSERBISCHE VOLKSTÄNZE

In Südserbien gibt es sehr verschiedenartige und prächtige Volkstänze. Verschiedenartige Oberflächengestalt dieser Landschaft beeinflusste Verhaltens- und Bewegungsweise der Ebenen- und Gebirgsbewohner in Raum und Tanz. Zugleich sind da, ausser einheimischen Elementen, auch Folkloreeinflüsse der Nacbarsvölker zu nennen, was häufig der Fall ist. Im ganzen Gebiet wird der Tanz ORO genannt und diese Schrift berichtet eben von *Oro-Volkstänzen.*

Др Видосава Николић — Стојанчевић

Милан Ђ. Милићевић — етнограф и културни историчар „Нових крајева“ Србије

(ПОСВЕЋЕНО СТО ПЕДЕСЕТ ГОДИШЊИЦИ РОЂЕЊА 1831 — 1981)

Навршило се петнаест деценија од рођења Милана Ђ. Милићевића, „највреднијег посленика, разумна учитеља и културна радника“ Србије друге половине 19. века, „угледног члана и председника Српске академије наука и многих других научних и културних друштава у Србији и на страни“.[1] Био је и један од оне седамнаесторице књижевне задруге, један од покретача и уредника, и вредних сарадника, бројних часописа и листова за културу и просвету у Србији његовог доба, као што су били: „Српске новине“, „Школа“, „Годишњица Николе Чупића“, „Друштво Св. Саве“, „Бранич“ и други.[2]

Историчари и књижевни критичари сврставају личност и дело М. Ђ. Милићевића међу великане наше културне историје, Вука и Доситеја, међу оне „велике самоуке“, који су се појављивали у добрим часовима нашег народног живота“.[3] Историчари и критичари књижевности су сматрали да је „срећа хтела да се писац Милићевићевог кова појави у дванаестом часу“, и ко зна „колико драгоцености за нашу историју“ не би било сачувано да је он „случајно закаснио за коју годину или деценију“, и тако „у много чему учинио сиромашнијом“ нашу културну традицију.[4]

Пореклом из околине Београда, из патријархалне средине, рођен у породици сеоског учитеља у доба кнеза Милоша, Милићевић је из родне куће понео, кроз своје детињство и кроз читав живот, она прва надахнућа из „врела родних мисли“ и породичног васпитања, из којих је црпео „безбројну множину народних творевина“ и предања.[5] Од завршетка основног школовања у свом родном селу Рипњу, и у родном дому, а затим, по завршетку средњег школског образовања у Београду, Милићевић је остао доживотно везан за народ, село и сељаке, за народни живот и обичаје. Како истиче његов биограф Т. Р. Борђевић, „само као вредан и марљив радник и усталац, Милићевић се могао од скромног учитеља основне школе успети у чиновничкој каријери до државног Саветника, ... и стећи толика признања и одликовања“.[6] Са првим својим активностима у просвети (од 1846), и у разним административним службама у унутрашњости и у престоници Србије (од 1856), па све до највиших функција (у Министарству унутрашњих и спољних послова, у Министарству просвете, Државном савету, као посланик у скупштини, библиотекар у Народној библиотеци), — М. Ђ. Милићевић је својим плодним и стваралачким радом у народној просвети и на ширењу науке и културе народу дао велики допринос и стекао висока друштвена признања и одликовања у земљи и иностранству.[7]

Милићевићево књижевно дело, обимно и комплексно по садржини, изазивало је супротна мишљења и различите оцене у књижевној и научној критици. Основу његовог књижевног стваралаштва чине историјско-културни и географско-етнографски радови, педагошки прилози, и мањим делом белетристика, у којој је такође народ, народни живот и традиционална културна баштина у првом плану.

Обимност и разнострукост Милићевићевог дела критичари су сматрали главним узроком недовољног научног и стручног нивоа његовог целокупног стваралаштва. Сматрали су да он „ни

у једној грани рада није научник, ... већ је више разуман и вредан човек, који осећа потребу да својим знањем помогне на све стране, колико му силе допуштају".[8] Премда се Милићевићу доста замерало што није био „ни стручни географ, ни стручни етнолог", и што „нема ниједне расправе нити монографије", него је „више сакупљач и издавач градива", да и оно што даје, није стручно, „нема потребан фонд.... нема метод", пак истицан је значај Милићевићевог дела у целини, као аутентичне документације, јер је „његова грађа из истинског живота". Сâм Милићевић је увек наглашавао да он „не претендује на неку високу уметничку цену" својих књижевних дела, већ сматра да она „више треба да буду од неке користи". Као сваки писац рационалиста и реалиста, Милићевић се трудио да у описивањима буде „довољно веран и тачан". Од свега је најзначајније за нашу науку то, што је Милићевић био добар познавалац народног живота, и „износио га је, готово у свему, потпуно онако какав је".[9]

Широко и темељно познавање сеоске средине у Србији, народних обичаја и схватања, истицали су Милићевића као писца и научника који је, „после Вука, најзаслужнији за развој српске етнографије и науке о народу" (етнологије). Резултати Милићевићевог научног рада, нарочито у појединим проблемима, у којима се истицао као изузетан стручњак, готово су до наших дана остали основа за даља истраживања, не само у етнографији, него и у историји.[10] Такво је, пре свега, Милићевићево дело „Живот Срба сељака", које је за проучавање социјално-економске историје Србије оно исто што и Вукова дела и студије знаменитих историчара 19. века, за социолошка, историјска проучавања и студије о културним приликама у српском народу после првог и другог устанка. Такав значај имају и његови први радови: „Преглед задружног стања Срба сељака", и „Општине у Србији" (1857). Како сâм Милићевић наводи, он је од почетка свог књижевног рада „завиривао" и „загледао у живот" сељака и њихове обичаје, у остатке старих записа и старина. На својим путовањима, оријентисао се највећим делом ка етнографским и путописним записима који су до данас сачували свежину и оригиналност документације времена у коме је живео и стварао. Тако су настала његова горе поменута дела, а уз њих и друга, о значајним темама из народне традиције: „Славе у Срба" (1877), „Белешке уз пут кроз пет округа по Србији" (1862), „Путничка писма", „Писма, приче и слике из живота у Србији" („Међудневнице", 1886), поред бројних прилога о школама, црквама и манастирима у Србији, које је објавио у Гласнику Српског ученог друштва, Годишњици Николе Чупића, Гласу СКА, и другим часописима и листовима.[11] Од посебног су значаја његови радови на објављивању архивске грађе и биографских записа из времена првог устанка, и јединствено дело „Поменик знаменитих људи у српског народа", рађено на основу у народу очуваних предања и историјских записа, који су значајни прилози историји Србије у 19. веку.

Из бројних записа и радова насталих током његовог плодног књижевног стваралаштва и културно-просветних активности у народу, настало је његово двотомно, синтетичко дело „Кнежевина" и „Краљевина Србија", која представљају, по комплексности и обимности садржаја, класичну монографију Србије 19. века, значајну културно-историјску и етнографску студију, до наших дана јединствену по енциклопедијској вредности за период коме је намењена. У поднасловима обе књиге, Милићевић је истакао своју намеру да у њима пружи општи пресек географских, демографских, етничких, етнографских, културно-историјских и просветних прилика Србије друге половине 19. века.

За нас је од највећег интереса Милићевићев рад на проучавању крајева и народа у тзв. „Новим крајевима", којима је посветио другу књигу, „Краљевину Србију", као допринос проучавању земаља, народа и обичаја становника предела ослобођених од Турака у ратовима 1876, 1877—78. године. Ово дело представља тематски једну целину, за коју су Милићевићу као грађа послужили његови добро документовани и бројни записи и прилози, настали као путописне белешке из ослобођених предела из ратних, и првих послератних година, где је боравио у више махова, и обављао одговорне дужности у току успостављања српске управе у њима. Од ових претходних Милићевићевих радова о ослобођеним пределима после 1878. године, значајни су: „С Дунава на Пчињу" (објављен у Годишњици Николе Чупића књ. IV, Београд 1882), „Стара писма из нових крајева" (у „Међудневници", Београд 1855), поред неколико прича и записа у збирци „Зимње вечери" (прво, и друго издање

из 1922), у којој је објављена приповетка „Потурченица Лејла—Црте из ратова за слободу“, и приповетка „Момин Камен“, у збирци „Летње вечери“, поред још неколико других.

Критичари Милићевићевих дела убрајали су „Кнежевину“ и „Краљевину Србију“ у не сасвим чисто географска дела, „углавном непотпуна и несистематска“. Ревалоризација вредности Милићевог дела у савременој етнолошкој и историјској литератури, нарочито овог двотомног монографског дела, истакла је значај научног доприноса овог нашег плодног и неуморног народног учитеља, писца, етнографа и културног историчара друге половине прошлог века. У савременој историјској литератури се истиче да се Милићевићево обимно и комплексно монографско дело о Србији појавило у правом тренутку, корисно за опште потребе српске културе, као дело од енциклопедијске вредности, које обележава значајан датум у српској науци и књижевности.[12]

I

У „Краљевини Србији“ — „Нови крајеви“, Милићевић је обухватио, у синтетичком пресеку, етно-демографске и културне прилике, живот и обичаје њихових становника, у природно-географским и, пре свега, у историјско-политичким условима развоја, у блиској прошлости, под турском управом, и у првим годинама слободног националног развоја после 1878. године. Своја разматрања заснивао је на историјским писаним изворима, архивски необјављеним и објављеним документима, литератури и статистичким изворима, проверавајући их, компаративном методом, непосредно у народном обичајном животу и очуваним предањима, на основу проматрања на терену. Како је то на једном месту навео, он је био онај који се пео на све врхове Србије, и с њих се сладио погледима на све стране, разматрајући положаје и облике предела и места, и загледао у живот оне наше браће, у њихове цркве, у њихове куће, у њихову душу, у њихово срце“, за којима „стотинама година жудимо да се с њима састанемо... разговоримо, да се упознамо“, јер је „већ време“.[13] Овакав непосредан приступ упознавању и проучавању области и народа у нашим дотле поробљеним земљама у Турској, свакако најбоље указују на стручни приступ и научни метод којим је, у условима тада још неразвијених оних научних дисциплина, које су касније постале као антропогеографија и етнологија, Милићевић дао значајан допринос њиховом развоју и самом почетку. Милићевић у свакој указаној прилици истиче неопходност стручних обавештења и упознавања непосредно на терену, ових предела и њихових становника, а као научник, у правом тренутку упозорава „да све то захтева да какав стручни зналац оде на то место, да види све... и да промисли о свачем, па шта је добро да утврди, а шта није добро, да отклони....“[14]

Милићевићева знања о ослобођеним пределима Србије у рату 1877/78. године кретала су се у оквиру тадашњих научних оквира и општих знања о Балканском полуострву и балканским народима. Он је користио тада познату литературу о тзв. „Јевропској Турској“, која је иначе била врло оскудна. Између осталога, имао је критички однос према тада цењеној Кипертовој карти Балканског полуострва, као и према познатим делима еминентних научника као што су тада били, између осталих, Гризебах, Ами Буе и још неки странци — „путници научници“, од којих је посебно истицао грофа Кастељана, у вези са његовим објективним ставом у економској политици европских сила на изградњи магистралне балканске железничке комуникације, Београд — Солун, без штете по интересе младе Краљевине Србије.[15]

Путујући по одређеним, често врло одговорним државним пословима, кроз ослобођене пределе, као „део наше отаџбине сједињен са Србијом“ после завршетка српско-турског рата 1878, и боравећи у вези са државним пословима у иностранству после рата, у време припрема великих сила за склапање Берлинског уговора, Милићевић је користио сваку прилику да што више појединости о овим крајевима, и народу ових предела, прикупи и учврсти своја схватања и претпоставке, или да провери дотадашње резултате до којих је дошао. Посебно се залагао у иностранству у разјашњавању података од којих је зависило решавање спорних питања око повлачења нових граница Србије, Турске и Бугарске. Милићевић је уочио посебно значајну чињеницу, од које је зависило разграничење Србије са суседним државама, да „јевропски миротворци у Берлину“, исто као и они у претходном разграничавању по одредбама примирја („прелиминарија“) у Санстефану, мало знају о етничким приликама, и уопште о историји

и културним приликама у ослобођеним пределима Србије, нарочито о становништву пограничних подручја Србије према Турској и Бугарској. О томе он пише: „Година 1878. месеца априла нађох се неким послом у Петрограду. Онда још не беше учињен мир, него се тек вођаху преговори између сила о миру, који доцније би углављен у Берлину (13. јула 1878) ... Народи који су тако дуго трпели турску силу, нарочито Срби и Бугари, беху јако забринути шта ће ком донети тај мир? Сваки према својим жртвама склапаше наде своје... „Међутим, Милићевић је доживео велико разочарење том приликом, када је морао да доказује представницима великих сила да су оне „мале ситнице", као што је за њих питање препуштања Врања Турској, за балканске народе у том тренутку питања од виталног значаја, посебно за српски народ, и да због таквог непознавања основних права народа земаља учесница у рату са Турском, у првом реду Србије и Бугарске, долази до спорова, па и пограничних сукоба.[16]

У образложењу које Милићевић, на једном месту у својим путописима, даје о свом учешћу као члана међународне пограничне комисије за обележавање нове српске границе према Турској и Бугарској, он указује на последице необавештености ових „јевроп-ских комесара који, године 1878. и 1879. постављаху границу" између Србије и суседних држава, и који „понекад расправљаху гранична питања на начин малко чудан, необичан..."[17] На овај начин је већ 1878. била „између државе српске и државе бугарске постављена међа. Та међа није никаква широка река, нити какво непрелазно планинско било. То је просто једна пруга превучена преко села, преко њива и ливада, преко винограда и другога засебног имања. Ласно је разумети да је сама та пруга повредила многи и многи интерес, и да те повреде треба некако намиривати..."[18] Слично стање запажа Милићевић и на српско-турској граници, где су пограничне комисије „ударише посред среде цркве сеоске" (у селу Русце, врањског округа), тако да су на цркви пробијена врата са обе стране границе, да једни у њу улазе са територије турске, а други са територије српске, док је граница пролазила „по средини цркве".[19] Тако је настала нова, несређена ситуација „откако је међународна комисија, по одредбама Берлинског уговора обележила границу" Србије и суседних држава, због чега су почеле да се „дижу многе жалбе" народа пограничних подручја „и са једне и са друге стране" границе, нарочито „оних житеља којима је гранична пруга предвојила имања, оставивши им, на прилику, куће у једној држави, а њиве и ливаде у другој. Ти људи се највише жале да им граничне власти не дају прелазити граничну пругу, те своја добра обделавати и њима се користити..."[20] Уз ове недаће, искрсле због тада општег незнања о приликама и о народу који је живео у овим крајевима, које су показивали одговорни представници европских великих сила на Берлинском конгресу, Милићевић је истицао, као отежавајуће околности у питањима разграничења Србије са суседном бугарском кнежевином, и неповољне природне погодбе, које су се јављале у случајевима повлачења границе дуж речних токова (на пр. Дрине, Тимока), где се догађало, да река, „мењајући често своје корито, ремети многе односе на граници и изазива жалбе и потраживања с једне и друге стране".[21] О економским последицама и нарушеној етничкој равнотежи, Милићевић посебно упозорава на границом пресечено залеђе Врања и Пирота.[22]

У оваквим Милићевићевим излагањима најбоље се уочава његова истраживачка интуиција и оштрина запажања свега онога што непосредно делује на живот и општи културни развој ослобођених крајева непосредно по ослобођењу, и у првим тренуцима њиховог укључивања у токове заједништва у слободној држави, у почетку њиховог слободног националног развоја. Оваквим запажањима, Милићевић је постављао у основи значајна питања о условима етничког развоја, и етнографских обележја становништва ослобођених крајева првих деценија по ослобођењу од Турака.

Као културни историчар, Милићевић на својим путовањима „по државном послу" врши уједно и задатке истраживача културних старина у ослобођеним пределима, али не само као раритета од културне вредности, него у првом реду, као етнографске вредности, од значаја за етничку историју ових крајева у даљој и ближој прошлости. Јер, како он сам нагашава, „докази и остаци старе културе, старога живота, ма колико да су слабачки и неприметни, заслужују да се проуче пре него што се осуде и у заборав баце".[23]

II

У монографском делу „Нови крајеви“, у књизи „Краљевина Србија“, Милићевић је дао, до сада непревазиђену, синтетичку обраду етнографског прегледа ових крајева, који су укључени у земљу матицу са закашњењем од скоро пола века, и отуда задржали своја специфична етничка, социјално-економска и културна обележја, по којима су се разликовали од других крајева кнежевине, касније краљевине Србије, још дуго времена, све до почетка нашега века, па делом и до наших дана.

У предговору ове књиге, Милићевић „овај део наше отаџбине“ укључује у нове административне оквире српске управе, у „четири нова округа“ (нишки, пиротски, врањски, топлички), и даје прве поуздане статистичке и етно-демографске податке о територији ослобођених предела у целини. Сваки округ описан је у посебним поглављима књиге, у систематском захвату у седам основних одељака: 1. границе округа (географске одлике, хидрографија, клима, комуникације; 2. привредне карактеристике; 3. остаци старина (и народна знања, предања, фолклорна грађа, са тематиком историјских предања и легенди); затим, у врло опширним одељцима обухватао је: 4. становништво, „њихове историјске судбине“, (са употпуњавањем, посредством археолошке грађе и средњовековних писаних споменика), и са посебним одељком о „личностима чим било знаним“ у сваком знатнијем месту и округзима; 5. насеља и становништво у демографском погледу, популационој структури, са описима главнијих места, по говорним, етнографским и етничким диференцирањима, у њиховим релацијама привредним и комуникационим везама, по округзима; 6. јавне грађевине и урбанизација; и 7. просвета и школа, школске популације и просветни центри у историјском пресеку, за сваки округ. Као закључни део, за сваки округ, дао је посебан одељак под насловом: „Нове тековине“, у коме је нарочиту пажњу посветио уочавању и праћењу промена и преображаја ослобођених предела у првим годинама слободног националног живота. Ови закључни одељци представљају значајну документацију о почецима не само културног и социјално-економског преображаја, него посебно значајних етничких процеса и етнографских појава, као специфичности ослобођених предела, формираних у историјско-политичким условима развоја овог дела Србије после 1878. године. Милићевићева запажања у овим одељцима несумњиво представљају значајан допринос етнолошкој методи проучавања ових појава, које се у савременим културним и друштвеним научним дисциплинама називају проблемима акултурације, културне асимилације и прожимања. У овим одељцима Милићевић је управо снимио, као стручњак-истраживач, непосредно на терену, сукоб старобалканске и турско-оријенталне културе, са новим утицајима и све снажнијим продором западноевропске културе у ослобођеним пределима

Територију ослобођених предела, у детаљним статистичким анализама, Милићевић је представио као увећање Србије за преко 10.000 км², са 15 срезова у четири нова округа, са укупно 1112 насељених места, у којима је пописано укупно 299.640 становника. По насељености предњачио је нишки округ, а процесе депопулације Милићевић је изразио у статистичким подацима најниже стопе насељености у округу топличком и пиротском. По етничкој структури, Милићевић је издиференцирао сеоска од варошких насеља, као насеља чисто српске етничке основе, док је у варошима обухватио, према демографским и статистичким подацима, етнички хетерогено становништво, у коме је био претежно турски (мухамедански) варошки слој, и мањи број јеврејског и грчко-цинцарског становништва. Као етнички хетерогене крајеве, Милићевић је приказао делове подручја лесковачког среза, а у врањском округу — срез масурички са српско-арбанашким, заосталим турским становништвом, као оазама са тенденцијама депопулације, услед исељавања турског становништва у првим годинама после 1878. У овом пресеку популационе структуре ослобођених предела, Милићевић је у основи истакао сложене етничке односе у овим крајевима под турском управом, и њихове последице, затечене приликом ослобођења 1878. Само за Лесковац, Милићевић наводи да су, „кад је објављен рат 1877. одмах Турци Лесковчани, којих је могло бити око 5000 душа, почели кретати своје породице у Врању, Гиљане, Приштину, Митровицу, Призрен, Куманово, Скопље, Серез, Солун... С Турцима Лесковчанима избегао је и лесковачки кајмакам, чувени богаташ, Афис Пашагић, и други бегови...“[24] Забележио је да је само у вароши Лесковцу 1878. било 9800 становника, од којих заосталих само 120 Турака после ослобођења, као привремених ста-

новника, 280 Цигана мухамеданаца, и 100 душа Јевреја. Тиме је указао на велике промене које су у структури становништва вароши ослобођених крајева нагло извршене већ у првој години по ослобођењу.

У суседним срезовима у округу врањском и нишком Милићевић је такође запазио велике емиграционе покрете турског становништва, нарочито у срезовима пољаничком и пусторечком, из којих су се исељавали Арбанаси, бивши турски бегови, чиновници и војници (међу којима чувени зулумћари „Есат бег, син Шашит паше, Ибраим Чауш, бивши буљубаша власотиначки, Ахмет бег, буљубаша грделички, Зумбер и Суљ ага „из околних села", Дилавер бег из Вучја, Латиф бег из Лесковца, и многи други).[25] Милићевић је Власотинце издвојио као једино варошко насеље у коме Турци господари нису живели, осим једног царинара, једног буљубаше и седам пандура, као чиновници и војници.

Значајно је да је Милићевић уочио и извесне миграционе струје турског становништва, нарочито у нишком округу, у вези са насељеним нишким „мухаџирима" Београђанима из 1862. године, као млађи слој, и оне у нишкој приградској махали, као мухаџире из Србије после 1830.[26]

Најупечатљивији опис ових миграција турског становништва у тренутку уласка српске војске, Милићевић је дао у опису ослобођења Лесковца:

„За своје сељење у Турску, Лесковачки Турци су истеривали сељаке из села око Лесковца с колима и воловима. Ко је био спахија, кретао је у село на тај рад; а за оне који нису имали спахилуке, кајмакам је слао заптије, те су изгонили кола из појединих села за себу тих сиромашних Турака. На тај начин кренуто је преко 1000 јармова стоке (волова и бивола) из лесковачке нахије. Поред свега тога било је много Турака и турских породица које су голе, босе, по највећој зими пешке бегале, остављајући у Лесковцу пуне своје куће. Сељаци који су на својим колима возили Турке у Врању или чак у Куманово, често су остављали и кола и волове... па бегали, само главе да изнесу. А неке од њих и сами су Турци одгонили, задржавши им кола и волове за даљу своју употребу..."[27]

О турском становништву Милићевић наводи и податке о њиховој социјално-економској структури: разликовао је виши, феудални слој варошких Турака, спахије и бегове, и занатлије нарочитих, повлашћених заната којима се раја није могла бавити, као што су били берберски, бакалски, табачки, балтацијски, дуванџијски, поткивачки и друге врсте варошких занимања.[28]

Говорећи о српском становништву ослобођених предела, Милићевић је дао преглед сеоског и варошког становништва по окрузима, према демографским подацима, са једне стране, а по очуваним историјским писаним изворима и остацима културних споменика из старијих времена, и народним предањима, са друге стране. У овим записима о ослобођеним пределима и њиховом становништву, очуван је фонд знања, оног школског и научног, и оног народног, фолклорног, којим се располагало у време ослобођења од Турака. Издвојио је социјално-економске слојеве српског становништва, према типу насеља (сеоских и варошких), у којима су живели, као варошани и сељаци, у доба турске владавине, и у првим годинама по ослобођењу. У првој фази преструктуирања становништва ослобођених крајева у новим историјско-политичким и социјално-економским условима живота, уочава појаве преображаја у првим почецима урбанизације и преоријентације привредног живота, у новим друштвеним односима у капиталистичком развитку Србије крајем прошлог века. Нарочито је указао на значај трговине и аграрних односа у периоду турске владавине, за даљи социјално-економски развој и културни преображај вароши ослобођених крајева, као развијених трговачких и привредних центара турске царевине до 1878, какви су били Ниш, Лесковац, Пирот и Врање. Тако, говорећи о Нишу и Лесковцу до 1878. године, као важним раскрсницама магистрале балканске, моравско-вардарске комуникације, Милићевић наводи да су имали широко развијене трговачке везе до 1878. године и то са Београдом, Софијом, Трновом, Русчуком, Свиштовом, Видином, Лом Паланком, Силистријом, Плевном, Пазарџиком, Филипопољем, Ескизаром, Казанлуком, Сливеном, Јамболијом, Хасћојем у увозној трговинии, а у извозној трговини нарочито у Једрену, Бешену, Бумруџику, Текијаду, Гелиболу, Штипљу, Серезу, Скопљу, Велесу, Прилепу, Битољу, Солуну, Јањини и Епиру све до Цариграда. Лесковац и Врање трговали су и са Босном, све до 1878.[29]

Као значајну привредну грану ослобођених предела до 1878. Милићевић

наводи врло развијене сеоске занате, нарочито оне који су везани за врло распрострањено гајење конопље, израду црепа и ћерпича, грађевински, (зидарски и тесарски занати), обраду дрвета (нарочито у лесковачком и врањском крају, ужари, дрводеље и дунђери) и за доста развијену сеоску трговину стоком и ратарским производима. Виноградарство, као развијена ратарска грана у неким подручјима ослобођених предела (у лесковачким селима, власотиначкој, нишкој и прокупачкој околини), развило је доста и трговину вином.

Значајно је истаћи да је Милићевић све привредне и социјално-економске карактеристике ових крајева тесно повезивао са предеоним и етничким одликама становништва, њиховим менталитетом и културном традицијом. Тако је посебно истакао склоност за печалбарске врсте занимања, на којима су ослобођени крајеви били жариште печалбарских миграција.[30]

Посебну пажњу Милићевић је посветио сагледавању основних етничких, антропогеографских, и традиционалних културних диференцирања у ослобођеним пределима. Као етно-психичке типове становништва ових крајева, издвојио је становнике области Шоплука и Торлака, по њиховим архаичним, аутохтоним одликама у типу и начину живота и обичајима, карактеристичне за погранична српско-бугарска подручја ослобођених крајева (у Понишављу и тимочком пограничном, кулском региону) и влашке сточарске миграционе струје.[31] Као основне српске етничке типове обухватио је, према карактеристичним етнографским и говорним одликама, Нишлије, Врањанце, Лесковчане, Пироћанце и Топличане.[32]

У сторијском пресеку етничког развоја ослобођених предела у периоду турске владавине до 1878. Милићевић уочава, као значајне, појаве етничке и културне миимикрије (процесе исламизације, насилног потурчавања, особито женског становништва), што је послужило њему и као основна тема у неким књижевним записима (на пр. „Момин Камен", „Потурченица Лејла", из лесковачког живота под Турцима, и др.). Уз то, на много места запажа, у предањима и појавама које уочава на својим путовањима, међуетничке односе и етничке асимилације прожимања између старог српског слоја и инородног влашког и грчко-цинцарског досељеничког слоја, као и процесе посрбљивања циганских разнородних етничких група, ретких појава покрштавања мухамеданских становника, и женидбених веза између српског и циганског (сеоског и варошког) становништва. Посредством утицаја исламске конфесије, како запажа Милићевић процес потурчавања циганског становништва изражен је нарочито у варошима ослобођених предела.[33] Као што се може закључити, Милићевић је у овоме показивао оштрину запажања искусног истраживача, стручно знање у посматрању ових појава и њиховој класификацији у општим оквирима културних обележја становника ослобођених предела.

У систематизацији и излагању података о насељима, њиховом положају, типу и развоју, М. Б. Милићевић не полази само као географ, него и као културни историчар и антропогеограф, везујући историјску прошлост и народна предања за име насеља, његову улогу и значај за историју краја, или читавог подручја ослобођених предела, у одређеним историјским периодима. У овом погледу од великог је значаја богат речник традиционалне народне топономастике ослобођених предела, који налазимо у Милићевићевим описима места и насеља, и њиховом положају и типу у различитим историјским периодима, све до ослобођења 1878.

Урбане центре ослобођених предела Милићевић је углавном обухватио као административно-управна средишта нових округа (Ниш, Лесковац, Врање и Пирот), и као привредно-економске и просветне центре подручја. Повезујући историјско-политичке догађаје ближе прошлости, са ретроспективним разматрањима археолошких остатака и средњовековних писаних извора, везаних за свако од ових градских насеља, Милићевић је, у основи, дао историјски пресек развоја настањености ових крајева, и њихових популационих кретања, етничких и етнографских обележја, са акцентом на српско средњовековном периоду, у коме су они били средишта жупа (Дубочице, Врање, и „Нишавске области до конца", како бележе српски средњовековни писани извори).[34] Са доста архивских докумената новијег времена, из последњих деценија турске владавине овим крајевима, Милићевић је осветлио тешке социјално-економске прилике у којима је живело српско становништво у турском феудалном, чивчијском режиму, узроке честим бунама и устанцима српске раје, које су носиле име управо по овим градским насељима, као сре-

диштима организовања ових ослободилачких покрета, какви су били чувени „нишка", „пиротска буна", „власотиначки устанак", „врањска завера" (против Хусеин паше), који су се збили крајем прве и почетком друге половине 19. века).[35] Уз демографске и статистичке податке о овим развијеним градским насељима, некада чувеним „чаршијама", старобалканског типа, „чорбацијама", „хаџијама", еснафлијама" по којима су се, углавном, разликовали ослобођени предели од осталих крајева Србије, са малим бројем развијених урбаних насеља у 19. веку, Милићевић даје и основне етнографске карактеристике и, са њима у вези, говорне одлике варошке популације.[36]

Осим статистичких табеларних прегледа демографске и етничке структуре сеоских насеља, Милићевић је, први међу нашим писцима о новим крајевима, дао систематски преглед насеља према типу и положају, који је знатно различитији од онога у Србији до 1878: он разликује углавном махалски, раштркан тип планинских села, са великим бројем заселака, који су у време ослобођења били врло близу прерастања у одвојена сеоска насеља; а у високим планинским регионима, у суватима и на пасиштима, развијала су се, као карактеристична сточарска планинска села (нарочито она на падинама Суве и Старе планине, Варденика и Чемерника), као познати „влашки станови" (на пр. погранична села Старе планине, Влашко Село, Топли Дол, Ржана; или Власина са својих двадесет заселака (махала), Преслап и др.); и равничарски тип моравских и понишавских, села; тип потпланинских топличких и равничарских добричких ратарских села, са „крајевима", или са великим бројем двојних насеља, означених као „Горње", „Доње" село, „Старо" или „Ново" село, нарочито у подручју пограничног појаса, где је једно село пресецано на два, или на тромеђи (српско-турско-бугарској) и на три села, која су после 1878. отпочињала одвојен живот у заграничном простору друге државе, да би се после 1912. и 1918/20. поново вратила матици, као одвојена независна насеља, која су уз своја првобитна имена носила и назив „Стари" (на пр. Глог, у Врањском округу); или Српска, или Нова Бабина Пољана" (у истом округу), за разлику од Старе или Турске Бабине Пољане „Горња" и „Доња Пресека" (у пиротском округу), Горњи и Доњи Преслап (у истом округу), итд.[37]

Као пример Милићевићевог начина и метода излагања о антропогеографским, етнографским и културним обележјима појединих подручја ослобођених предела навешћемо овде следећи опис: „Лесковац, град и предео, у старо време звао се „Дубочица". Ту Дубочицу поклони грчки цар Манојло (Комнен) Стевану Немањи у знак пријатељства. Од тога доба Лесковац је био део српске државе до године 1455. а тада паде под Турке. И под турском силом Лесковчани беху људи вредни, хитри, и особито заузети за своју веру и народност... С тешком муком и великим сумама, беху једном добили царски ферман да могу градити цркву...", и даље наводи народно предање о довитљивости Лесковчана, да се због овога не би замерили турским господарима (о познатој причи о зидању цркве са огњиштем, комином у средини, итд.). На овај начин Милићевић је приближавао даљу историју новијим историјским периодима, посредством очуваних историјских предања и легенди у народу.

О изгледу и природном положају главног градског насеља у области, Милићевић је излагао на следећи начин: „Лесковац.... у лепој и великој равни, која родношћу не уступа ни Стигу ни Мачви, наслоњен на брег Хисар, који се угиба под грозним виноградима, предвојен на две поле реком Ветерницом, која га водом кваси... Лесковац има доста угодаба да буде варош напредна и чувена. Уз то је он на месту куда мора ударити светски гвоздени пут. И тако ће он доиста кроз мало времена бити место чувено... и напредно...". О лесковачкој околини и њеним привредним одликама он наводи следеће народне изреке, у којима је одражен менталитет Лесковчана „Зародност свога предела, Лесковчани с неким задовољством понављају стару изреку: „кад роди Лесковачко-девет града захранив, а кад не роди Лесковачко-девет града не могу га захранив!"[38]

О допунској привреди лесковачке околине дао је сликовит и садржајан преглед пуним и концизним реченицама: „Од пољских усева пада у очи нарочито конопља „јужарка", која у околини расте више од хвата. Ова је једно врело приходима Лесковчана. Говори се да хиљаду душа у Лесковцу сваки дан преко године заслужује свој хлеб само конопљу израђујући. А конопља се у Лесковцу и околини производи на годину око два милиона ока. Од те конопље сучу се ужета и коноп-

ци разне дебљине и дужине. Некад су поручивана ужета од 60 ока тежине. Ти се конопци највише носе за места прекоморска. . "[39]

У опису села и места, Милићевић је саопштио, уз податке о природном положају и привредно-економским карактеристикама и податке о старости и времену постанка насеља (коришћене из литературе и запажене из аутопсије, непосредно на терену), уз обиље фолклорне грађе и локалне топономастике, који представљају део богате културне баштине ових крајева. Као илустрацију, овде ћемо навести само један пример: У опису села Печењевца, Милићевић, после уводних саопштења о насељу и његовим становницима, саопштава на себи својствен начин, легенду везану за постанак и име села: „Печењевце. . . село на Јабланици испод Лесковца; прича се да је некакав Бан био бој на Бојнику; пре битке наредио је био да му се пече печење код манастира Свете Марије (усред села Печењевца) на брегу који се зове „Белова глава". Тек што је Бан, по разбоју, стигао да руча печења, сустигне га из Бојника непријатељ, и на ново нападне. Бан остави печење, повуче се у долину по сахата на север од Печењевца, где начини шанчеве, и наново се стане бранити. . . . у општини села Печењевца, изнад цркве Св. Илије, код дупљанских винограда, има једно брдо које се зове Ванос. На том брду, прича се, било је у старо време „Медено Гувно",. . . ." итд.[40] Низ топонима, везаних за лесковачку околину, Милићевић изводи из бројних народних предања, из времена Немањића, Николе Скобаљића, па до војводе Стреље из првог устанка и лесковачких буна, пред крај турске владавине, и бојева које су лесковачки добровољци водили за ослобођење 1878. На исти начин Милићевић је дао преглед и осталих подручја ослобођених предела. Као и за остале градове и вароши, али са више одушевљења, Милићевић је дао нарочито надахнуте описе и проматрања о главном месту ослобођених предела, типу вароши и граду Нишу: „Од Лесковца . . . Нишу", стизало се „лепшим, правим Митхат-пашиним насипом, дуж кога су с једне и с друге стране посађене врбе. . . . у долини нишавској је. . . Ниш. . . Лепоте нишке околине. . . . описати не могу. Нишки мост на Нишави, Стари град, Виник, Чегар . . . на десно —варош Ниш; Марков град. . . за вароши Горица, а . . варош се протеже од Нишаве до под саму Горицу, и притисла је сву равницу, . . . Дућани у Нишу . . . отварају се чим сване,. . . Мајстори седају на ћепенке, а трговци за своје тезге... у средини онако миле околине, варош нишка беше сметлиште турске чистоће.... Куће не беху куће, нити улице као улице. Ни сто корака није могао човек корачати, а да не уђе у какву улицу без излаза... у средини најживљег пазара двоја се кола нису могла размимоићи... у једној улици удара човек на џамију,... у другој се мора провлачити испод кавог кафанског чардака... у трећој је пролазио кроз некакав безистан, или испод какве турске карауле... Онде где је данас сâд пред краљевим двором, биле су баре.... покривене.. нечистоћом..."[41] У овим Милићевићевим записима дата је жива и упечатљива слика остатка турско-оријенталне културе и старог животног амбијента у ослобођеним пределима, какве је затекла српска војска по уласку у ослобођени Ниш, и остале вароши ових крајева.

Посебно су значајни Милићевићеви описи варошких махала, начина живота и обичаја становника вароши и села у ослобођеним пределима, у којима систематски и стручно обухвата целокупну градску и сеоску традиционалну материјалну, друштвену и духовну културу. У томе полази најпре од куће и домаћег ентеријера, у коме запажа, све до ситница, појаве и облике, и записује их у народном говорном дијалекту и локалној терминологији, са тачно означеном функцијом у целокупном животу становника. Приказивао је типове сеоских и варошких кућа, унутрашњи њихов распоред и покућство, који су углавном турско-оријентални по пореклу, терминологији и функцији, са наглашеном локалном бојом, а употпуњени у варошким срединама социјално-економским, конфесионалним, етничким и професионалним елементима, онако како је и сама варошка средина ослобођених предела садржала у себи опште одлике у демографском, етничком и економском погледу. У селима је преовлађивала уједначеност у етничком и економском погледу, са диференцирањем углавном између типа куће и начина живота у чивчијским, и слободним сеоским насељима. Посебно је, до детаља, Милићевић запажао локалне и предеоне карактеристике у ношњи и начину одевања становништва ослобођених предела, издвајајући сеоску ношњу од градске, и истичући специфичне српске народне одлике сеоског одела, за разлику од јако изражених оријентал-

лних утицаја у оделу и начину одевања „чаршилија". Обраћао је пажњу на основна обележја друштвеног живота и обичаја у вароши и у селима, а у том погледу је посебно истакао једну од специфичних одлика овог народа, о којој каже" „... јако пада у очи раширен рођачки однос међу људима", нарочито у погледу „имена у којима се изражавају не само ступњи сродства, него много чешће друштвено уживање и поштовање...."[42] Овим својим запажањима Милићевић је, као зналац и стручњак, скренуо пажњу на очување бројне архаичне форме друштвеног обичајног живота у ослобођеним пределима, као остатке старобалканског чаршијског друштва, а тако што и у селима, где су очуване бројне установе и појаве друштвеног живота, које су везане за преостатке српске средњовековне историјске и културне традиције. Нарочито је, у овом погледу, Милићевић пружио драгоцену документацију народног живота у фолклорној грађи, која показује велико богатство народног уметничког стваралаштва, и неисцрпну ризницу народних знања и културног наслеђа.[43]

Оно што Милићевића потврђује као изванредног стручњака, са много оштрине у запажањима и широког познавања народног живота и културних прилика у ослобођеним пределима, то су његови записи о проматрањима и непосредном учешћу у крупним променама које су се, на његове очи, вршиле у ослобођеним крајевима првих година по ослобођењу од Турака.

Одмах по ослобођењу српске војске, успостављањем српске управе у новим крајевима, у чему је учествовао активно и сам Милићевић, започео је процес нагле урбанизације вароши и села, и општег економског просветног и културног преображаја најпре у Нишу, као средишту ослобођених предела. О томе на самом прелазу, претварању старог Ниша у нови" записао је Милићевић своја запажања и утиске: „Ниш... се необичном брзином обнавља, преображава, развија, цвета!..." Писао је, како и сам наводи, „о Нишу старом, о Нишу који пролази, о Нишу који се мења на наше очи. Ови типови, ове слике, ови облици живота, пролазе, ишчезавају као роса испред сунца, као магла испред ветра! Ево, настаје Ниш нови, са новим Нишевљанима, с новим облицима живота и уживања, с новим идејама и идеалима.... О том новом Нишу немам потребе да говорим... Београд гледај—Ниш знаш!... Али... сам прелаз, само претварање старог Ниша у Ниш нови—вреди разгледати...."[44] О том тренутку мењања психе и менталитета варошана он даље наставља: „Стари Ниш, старе Нишлије беше—и прођоше!... Може се рећи да већ настаје Ниш нови..... Сећам се оног некадашњег сплета од кривих, уских... сокака... оних ћерамидом покривених чатмених ограда које улицама дават у споља онако суморно лице; а унутра — затворених, високих османлука, некад дивних цветних, и смерних, чистих ... кућица... иза суморног авлиског зида;... неки нови свет.... се тада угледа... читав мали рај, марљиво склоњен од.... злих очију". А уместо тога свега, Милићевић у том новом Нишу запажа нове, велике и светле куће, радње и просечене нове улице, праве, регулисане по плану, нове гостионице, и нове становнике, дошљаке са свих страна: „општина нишка, њена управа, састављена је већином од људи који нису староседеоци, који немају великих имања у Нишу, „али који „имају широке погледе и велике намере...."[45]

Оваквим проматрањима Милићевић обухвата и остале варошке и сеоске средине у ослобођеним пределима, уочавајући у првим годинама, после успостављања нових граница краљевине Србије, у њима крупне и корените промене, које ће потпомоћи уклапање нових крајева у оквире српске државе, у заједничке токове општег друштвеног и културног развоја у земљи матици, од које су ови крајеви били вековима одвојени и разједињени.

III

У овом сажетом пресеку веома обимне и садржајне делатности Милана Ђ. Милићевића на прикупљању грађе, проучавању и аналитичком и синтетичком излагању о етнографским и културно-историјским обележјима и проблемима ослобођених предела, била је основна тежња да се истакне не само фактографска и литерарна вредност, него у првом реду стручна и научна вредност монографског захвата његовог обимног дела „Нови крајеви" у ослобођеној Србији после 1878. у овде изложеним проблематским целинама, којима је Милићевић осветлио дотле недовољно познате и несистематски обрађиване проблеме ослобођених предела, истиче се права вредност Милићевићевог дела, која није била довољно запажана, а често чак и негирана, у његово доба.

Чињеница да досада није превазиђена као монографско дело, и да је, напротив, постала незаобилазна литература у културно-историјским и етнографским истраживањима и у наше време, само још више истиче значај и вредност Милићевићевог стваралаштва у области непосредних проучавања народа и његове културе у ослобођеним крајевима Србије у време, и непосредно после 1878. године, као аутентичне документације тога времена. Вредност овог Милићевићевог дела потврђује посебно и чињеница што се већ данас доста тога потврдило од оних визионарских Милићевићевих перспектива у општем културном напретку ових наших крајева, у заједништву са земљом матицом, којој су били прикључени пола века касније од осталих крајева наше отаџбине.

НАПОМЕНЕ:

1. Т. Р. Борђевић, „Милан Ђ. Милићевић, 4: Милићевићева књига, Српска књижевна задруга, бр. 123, Београд, 1909, 3, 18.
2. Исто, 15, 18; Вл. Стојанчевић, Поговор књизи „Краљевина Србија", фототипско издање СКЗ, Београд 1973, II.
3. Вл. Стојанчевић, нав. дело, IV.
4. Исто.
5. Т. Р. Борђевић, нав. дело, 4, 5.
6. Исто, 13.
7. Вл. Стојанчевић, нав. дело, II.
   Т. Р. Борђевић, нав. дело, 18, 19.
8. Т. Р. Борђевић, нав. дело, 11.
9. Ј. Живановић, „Милићевић као приповедач", 4: Милићевићева књига, СКЗ 123, Београд 1909, 33.
10. Вл. Стојанчевић, нав. дело, II, III, VI.
11. Т. Р. Борђевић, нав. дело, 9, 10, 11.
12. Вл. Стојанчевић, нав. дело, VI.
13. М. Ђ. Милићевић, С Дунава на Пчињу, Годишњица Николе Чупића књ. IV, Београд 1885, 288, 313.
14. Исто, 250.
15. Исто, 285.
16. Исто, 292, 293.
17. М. Ђ. Милићевић, Стара писма из Новних крајева. „Међудневница", Београд 1885, 86; Исти: С Дунава на Пчињу, 208, 274.
18. М. Ђ. Милићевић, Срби и Бугари. „Насеље", збирка причица, Београд 1895, 128.
19. М. Ђ. Милићевић, Стара писма из Нових крајева, 86.
20. М. Ђ. Милићевић, С Дунава на Пчињу, 207.
21. Исто, 207, 274.
22. Исто, 286.
23. М. Ђ. Милићевић, Стара писма из нових крајева, 56.
24. М. Ђ. Милићевић, Краљевина Србија, XV—XVII, 52, 115.
25. Исто, 54.
26. Исто, 104.
27. Исто, 52.
28. Исто, 128.
29. Исто, 113.
30. Исто, 128.
31. Исто, 182, 244; М. Ђ. Милићевић, С Дунава на Пчињу, 237, 246, 247, 249, 289—90.
32. М. Ђ. Милићевић, Краљевина Србија, 29, 108, 115, 122, 181, 286, 361; Исти, С. Дунава на Пчињу, 109, 260, 261, 272, 296, 307, 309.
33. М. Ђ. Милићевић, Потурченица Лејла. Приче из народног живота у Србији. Друго издање, Београд, 1922, „Зимње вечери", 105, 108—115; Исти, С. Дунава на Пчињу, 246, 249.
34. М. Ђ. Милићевић, Краљевина Србија, 15, 19, 21, 89, 112, 224, 297, 298, 380, 346, 373, 376, 378.
35. Исто, 36, 186—191.
36. Исто, 137, 248, 314, 404.
37. М. Ђ. Милићевић, С Дунава на Пчињу, 207, 239, 266; Исти, Стара писма из Нових крајева, 86, 286.
38. М. Ђ. Милићевић, С Дунава на Пчињу, 307, 309.
39. Исто, 307.
40. М. Ђ. Милићевић, Краљевина Србија, 81, 82.
41. М. Ђ. Милићевић, Стара писма из Нових крајева, 29, 31, 32, 49; Исти, Краљевина Србија, 101, 106.
42. Исто, 109.
43. Исто, (одељци „Песме, приче и друге карактеристике), по окрузима; М. Ђ. Милићевић, С Дунава на Пчињу, 235, 240, 266, 287, 272, 294, 313, 314, 315, 316—318; Исти: Стара писма из Нових крајева, 23, 53.
44. М. Ђ. Милићевић, Стара писма из Нових крајева, 45, 54.
45. Исто, 33.

Dr Vidosava Stojančević

MILAN Đ. MILIĆEVIĆ — VÖLKERKUNDLER UND KULTURHISTORIKER DER »NEUEN GEGENDEN« SERBIENS

Milan Đ. Milićević hat das Baumaterial gesammelt, studiert, und oft als Synthese seine Urteile darüber gebildet. Das ist klar, und der Haupttiel dieser Arbeit ist dieser Feststellung gewidmet. Der wissenschaftliche Wert seines Werkes von »neuen Gegenden« ist bisher in unserer Literatur nicht übertroffen, was der Hauptgrund wäre, ihm insgesamt auch jetzt grosse Beachtung zu schenken. Kurz und gut, Milićevićs Beiträge zu unserer Wölkerkunde sind einer Betrachtung wert.

Др Владимир Стојанчевић

ПОКЛОН
Х. РАКИЋА

Допринос Милана Ђ. Милићевића проучавању новије историјске прошлости крајева југоисточне Србије

I

Проучавање историје Србије 19. века, у том истом веку, потекло је најпре од ученик људи — неисторичара. Вук Караџић, Сима Милутиновић, Јован Хаџић, Светозар Марковић, уз још неколицину других, били су међу првима који су новијој прошлости српског народа у Србији посветили по једно или више својих дела, како о политичкој тако и о друштвеној, културној или ратничкој историји. Милан Милићевић се њима придружује са пуно права и разлога утолико више што је велики део своје књижевне и историјске радње посветио крајевима југоисточне Србије која ће како је познато тек после ослободилачких ратова 1876—1878. године ући у састав Кнежевине Србије.

У ствари, Милан Милићевић јавља се као први историограф четири јужноморавска округа. Његова саопштења, документација и судови о **новим крајевима** остала су до данас један од темеља наших знања о историји, етнографији, језику и култури овога дела српског народа у Турској који је још од времена првог српског устанка и кнез Милошеве прве владе активно суделовао на свом ослобођењу, а уопште у свим значајнијим ослободилачким процесима историје Србије између 1804. и 1878. године.

Првенствено у његовом делу **Краљевина Србија. Нови крајеви,** из 1884. године, али и у још неким другим, за историјску науку остали су забележени и такви подаци и прворазредни архивски документи који су, до данас, остали као **једина** сачувана документација о њеној прошлости и народном животу под турском влашћу. Тога има из свих значајнијих периода и о свим крупнијим догађајима целог 19. века, све до краја турске власти. Први српски устанак и учешће народа Југоисточне Србије у његовим збивањима, нишке буне 1833. и 1835, Пиротска буна 1836, велики народни устанак 1841, ослободилачки народни покрет 1877/78. године нашли су места код Милићевића да, са мање или више података, и данас веома корисно послуже и научној историографији.

II

Тако, Милићевић је сачувао од заборава историјско казивање о лесковачком војводи Стрељи и погибији Лесковчана и Власотинчана на Дединој Бари, коју је он датирао у 1809, и дао нам биографију Стрељину.

Милићевић нам је саопштио и имена села северне нишке околине која су до 1813. улазила у састав Карађорђеве Србије, потврђујући тиме Вукова казивања да је на реци Топоници била граница Србије првог устанка.

Такође, он је забележио и неколико имена истакнутијих учесника нишко-лесковачког краја у ослободилачкој борби са Турцима у време првог српског устанка, који иначе нису нигде другде поменути.

Иако је о Ћеле кули (и српској погибији 1809. на Каменици) било и раније вести, нарочито од времена Ламартиновог путовања и проласка кроз Ниш, ипак ју је тек Милићевићево дело учинило познатијом и у историографији и у српској историјској књижевности уопште.

За каснији период не само завичајне историје јужноморавских крајева већ и за националну историју српског

народа, Милићевић је спасио од заборава имена учесника тзв. Нишке завере из 1821, из времена Грчког устанка, догађаја који је био саставни део историјске прошлости српског народа у Турској, о коме иначе у нашој историографији није било ни помена!

Међутим, главна историјска заслуга М. Ђ. Милићевића била је у томе што је он, до свога времена, био једини који је саопштио аутентичне документе о Нишкој буни 1833. и 1835. године. Још више се то односи на документе о Пиротској буни 1836, документе који спадају у прворазредна и најбоља сведочења службене провенијенције о једном изузетно тешком периоду историје Срба под турском влашћу. из прве половине 19. века.

За велики народни устанак 1841, који је обухватио готово цело подручје југоисточне Србије, па и околне крајеве, Милићевић није донео много података, али је био први који је за научну историографију сачувао имена његових главних вођа и локацију главних жаришта устанка, који ће тек касније допунити и разрадити наша историјска наука. Али, зато донео је један од кључних докумената из 1840. („жалба од град Лесковац, и от сва лесковачка наија"), који је говорио о правим узроцима устанка као и о политичкој везаности народа тога краја за слободну Кнежевину Србију.

Милан Милићевић је практично био тај који је у нашу историјску науку увео личност чувеног кр-сердара нишког санџака Белога Мемеда, за чије име је био везан знатан временски период српске народне прошлости под турском влашћу. Насупрот томе, Милићевић спада у онај сасвим уски круг савременика који је прибележио, и сачувао од заборава, десетак имена народних представника и политичких вођа из последњих година турске владавине, нарочито са подручја лесковачког и врањског краја, лесковачке и врањске казе.

Иако су званична гласила, публицистика, путописна књижевност и историографија и пре Милићевића, односно пре појаве његове књиге о Новим крајевима, саопштавали доста о догађајима и резултатима првог, и нарочито другог српско-турског рата 1877/78, опет зато он је био од оних наших писаца свога времена који је саопштио неколико од најкрупнијих догађаја тога преломног времена за народну и историјску судбину становништва југоисточног дела Србије. Ту су посебно важни подаци о крвавом боју на Вучју, јануара 1878, о коме чак и службени извештаји говоре узгред, затим о устаничкој ситуацији на Власини, и о иначе непознатим али веома заслужним устаницима из Пољанице. Посебно је важан онај извештај који је Милићевић прибавио од једног службеног лица о раду пограничне комисије 1879. и разграничењу Србије према Турској и Бугарској на основу одлука Берлинског конгреса.

Интересантно је, такође, да се спомене Милићевићев путописни рад С Дунава на Пчињу, у коме је изнео пуно лепих запажања и дао тачне судове о општим приликама у новоослобођеним крајевима, посебно о приликама у пограничним крајевима, што свакако ваља консултовати када се расправља и пише о њима за период уочи и после ослобођења у рату 1877/78. године.

III

Милићевић је, посебно у свом делу Краљевина Србија, донео и читав низ података, у ствари кратких, сасвим кратких биографских вести о многим личностима из друштвено-политичког живота Срба у новоослобођеним крајевима, о турским званичницима, посебно о црквеним лицима, народним свештеницима и фанариотским архијерејима за неколико последњих деценија турске власти.

За нашу историју били су, својевремено, нарочито интересантни помени, на пример, Мидхат паше мутесарифа нишког санџака 1860-тих година, нишког „владике" Виктора, народних представника и заштитника пред турским властима, легендарних Коле Рашића Нишлије, Хаџи Анђелка Димитријевића из Дервена — Грделичка клисура, попа Стевана Поповића из Црне Траве, попа Стојилька Поповића из Пољанице, као и ранијих вођа устанка: Станка Атанацковића бојаџије из Власотинца Николу Срндака (Срндаковића) из Заплања, Стојана Чавдара такође из Заплања, кнеза Милоја Јовановића из Матејевца као и неколико личности из времена првог српског устанка.

Било је драгоцено и то што је Милићевић навео и неколико географских и топографских објеката око којих су се збивали историјски догађаји током 19. века. Затим, изгледа да, до данас, нико није успео да дâ краћи али потпуни и језгровити приказ свих важнијих операција српске војске током другог српско-турског рата од Милићеви-

ња, који се у томе, свакако, служио службеним подацима из објављене књиге Српске врховне команде.

Милан Милићевић је, за своје време, дао и тачне карактеристике турске државне администрације и административне поделе крајева данашње југоисточне Србије. Између осталог, једино се код њега може видети који су предели, изван граница Нишког санџака, још припали Србији после другог рата 1877/78. и Берлинског конгреса на пример села Приштинског санџака.

За историјску етнографију и данас имају пуно значаја његова забележена казивања о сродности и различитости појмова Шоп—Шоплук и Торлак, односно Загорје.

О Црновунцима, Каракачанима, као посебно историјско-етничкој и друштвеној групи старих балканских сточара, Милићевић је отворио у нашој науци неке нове научне перспективе за студије о миграционим кретањима, социјалној организацији и привређивању и етно-симбиози романско-словенског света до краја средњег века па надаље за време турске инвазије и окупације балканских земаља и народа.

Затечене етничке, верске и демографске прилике у новим крајевима, посебно за варошка насеља, иако уопштено и шематизовано, Милићевић је, уз Митру Ракића, био од првих наших писаца који их је саопштио не само науци већ и широј читалачкој публици.

Етнографију народног живота коју је Милићевић доста обилно и разнородно објавио и данас је основа за савремене етнолошке, културно-историјске и социолошке студије о крајевима југоисточне Србије.

За црквену историју, осим помена већег броја народних свештеника и епархијских архијереја, од важности је и његово казивање савременог поимања граница Нишавске (Пиротске) и Нишке епархије.

Исто тако, неколико легенди везаних за историјска кретања и борбу са Турцима српског народа и његових представника у 18. и 19. веку, саопштених од Милићевића, и данас се могу у њиховом провереном историјском језгру наћи једино у његовим делима.

Иако сасвим кратке, више узгредне, белешке и саопштења о аграрно-правним обавезама и друштвено-економском положају нашег народа под турском влашћу, и данас могу корисно послужити када се врше научна истраживања и дају историјске оцене о овом проблему новије историје српског народа под турском влашћу. Појам и дефиницију „параспура", као посебног вида аграрно-правне обавезе и као институција изван законске експлоатације сељака, као да је у нашој науци први дао управо Милан Милићевић.

О привредним везама јужноморавског подручја са другим крајевима турске царевине, и изван тога, а посебно за трговински промет, могу се наћи код Милићевића занимљиви и индикативни, и за шире студије значајни подаци.

V

Културну историју новоослобођених крајева 1877/78. Милићевић је посебно обрадио као део народне образованости и цивилизације. Стање просвете и школства код њега је понајпре описано за потребе наше науке, премда у доста оскудним подацима. Касније истраживања не само да су потврдила његове налазе о овом виду народног живота и јавне делатности, већ су плодотворно утицала да се та истраживања прошире и на друге видове народне образованости и друге методе просвећивања од којих су нека постајала институционално, или су пак била типична за ове крајеве српског народа под турском управом (о чему ће бити посебно речи на другом месту).

Узимајући у обзир време и могућности, као и неразвијеност научних истраживања дотада, на проучавању крајева Старе Србије који су били ослобођени 1877/78. године, Милићевићев допринос је, и са данашњег становишта, један од највећих и најплодоноснијих. У сваком случају његова велика монографија о новоослобођеним крајевима, као једном делу тадашње српске државе, остало је у основи свих каснијих историографских радњи. У научном истраживању народне и националне прошлости крајева југоисточне Србије њему бесумње припада прво и почасно место.

Dr Vladimir Stojančević

MILAN Đ. MILIĆEVIĆ BEITRAG ZUR FORSCHUNG DER NEUEREN HISTORISCHEN VERGANGENHEIT SÜDOSTSERBIENS

Milan Milićević, ein weitgefächerter und allseitiger Schriftsteller, hat als einer der ersten Schriftsteller und historiographen Gebiete des 1877/78 befreiten Südostserbiens geforscht. In diesem Aufsatz wurde eine Art seiner historiographischen Arbeit hervorgehoben, die, nach Angaben und Mitteilungen, bisher für die historische Wissenschaft bedeutend geblieben ist Darin sind amtliche Akten — Archivdokumente von Volksbewegung und Aufständen in dieser Gegend Serbiens im 19. Jahrhundert zu nennen. Man bewirkte ausserdem Milićevićs Arbeit an der Kulturgeschichte, die auch heute für die Wissenschaft wertvoll ist.

Das alles, und andere Eigenschaften veranlassen dazu, etwas über diesen namhaften Schriftsteller zu sagen eben, wenn man hundertfünfzigjähriges Jubiläum seiner Geburt und das baldige hundertjährige (1884) der Ausgabe seines bekannten Buchs über neubefreite Gebiete, also über Südostserbien, feiert.

Драгољуб Трајковић

О земљорадничком покрету у Јужном поморављу

У крајевима Јужног поморавља, и у осталој Србији до стварања државе Срба, Хрвата и Словенаца (1918. г.), као политичке организације постојале су следеће партије: Радикална странка, Самостална радикална странка, Либерална странка[1] и Напредна странка. Али 1919. г. дошло је до уједињења самосталних радикала са либералима и напредњацима, а од пречанских политичара њима је са својом групом приступио Светозар Прибићевић, тако да је од свих створена најпре Демократска заједница па потом Демократска странка, из које је, већ у априлу 1924. г., иступио Св. Прибићевић са још 15 посланика, и у фебруару 1925. г. пришао радикалима и с Николом Пашићем образовао чувену Пашић-Прибићевићеву владу.

Између два светска рата, у Јужном поморављу, од радикала били су истакнутији Милутин Драговић и Влајко Коцић, од старијих и Михаило Јовановић из Разгојне, а сем њих и Бура Крцалић и Димитрије Он. Поповић, који је пре тога припадао либералима. Радикалима је припадао и Тодор Р. Тонић, као и Тодор Димитријевић из Врања. Најпознатији међу демократима био је Живојин Рафајловић, иначе стари либерал.

По свршетку првог светског рата, у крајевима Јужног поморавља, као и у осталој Србији, а и ван ње, прилике нимало нису биле повољне за сељаке, земљораднике, и остали сиромашнији свет. Државна управа са својим апаратом није била како ваља нити способна и вољна да их поправи, порези и разне друге дажбине и терети тешко су притискивали највећи део сељаштва и остале сиромашне слојеве друштва, инвалидско питање није решавано никако или не како ваља, и незадовољан народ је за све то, поред управе земљом, кривио и странке које су биле на власти, односно и оне које су се, док су раније биле на власти, показале неосетљиве за тешкоће сиромашних. Све то било је од утицаја на опредељење како обичних земљорадника за тек основану Земљорадничку странку под именом „Савез земљорадника" тако и многих истакнутијих појединаца који су већ припадали дотадањим странкама. Исте, као и многе друге тешкоће које су притискивале радничку класу, утицале су и на њене припаднике да се определе за Комунистичку партију Југославије. Од оних који се нису бавили пољопривредом, Земљорадничкој странци прилазили су тада углавноме само људи које је на то покретао идеализам — свест о тешком положају сељака и жеља да им се помогне у њиховој борби за боље услове живота и рада. Шићарције та борба овде још није привлачила, јер им ништа повољно за њих лично није стављала у изглед.

Земљораднички покрет у Јужном поморављу јавио се одмах по оснивању Савеза земљорадника, тј. крајем 1919. и почетком 1920. г. Јер, чим је у Великој Плани (12. октобра 1919. г.) основана Земљорадничка странка, почело је са оснивањем њених организација и у некадањем врањском округу, а исто тако у нишком и пиротском. У топличком се земљораднички покрет јавио нешто доцније. Први пионири Савеза земљорадника у врањском округу би-

---

[1] Либерална странка је од 1903. године Названа Народна или Национална странка, а убрзо после тога спојила се са Либералном демократском странком чији је шеф био др Воја Маринковић, и као Народна странка остала све до маја 1919. године.

ли су др Урош Стајић и Станиша Костић, који му је као студент одмах приступио. Већ на првим посланичким изборима за уставотворну скупштину, 1920. г., у врањском округу изабран је др Урош Стајић, а у нишком Чедомир —Чеда Станковић, земљорадник из Бобовишта, села између Алексинца и Ражња. У пиротском округу, међу првима који су почели да раде на оснивању Земљорадничке странке били су Чеда Милошевић, учитељ, и Драгиша Здравковић, судија.

У појединим срезовима округа врањског, међу људима — организаторима Земљорадничке странке истицали су се још у почетку: Петар Миленковић, свештеник у Владичином Хану, и Живко Јовић, земљорадник из Прекодолца, који је доцније постао и члан главног одбора. У масуричком срезу такви су били: Светозар Батић, земљорадник из Калабовца, Нестор Гајић, земљорадник из Сувојнице, Јанча Петковић, земљорадник из Алакинца (секретар сеоског већа био је после његов син, кога су убили Бугари), Вукашин Љ. Николић из истог села, и Сава Станисављевић (доцније и председник општине) из Јелашнице. У срезу пчињском међу првим припадницима Савеза земљорадника ваља поменути: Уроша М. Станојковића из Златокопа, Милоша Јовановића из села Ристовца и Борђа Никиту, инвалида са Солунског фронта, иначе апсолвираног правника и службеника из Врања. У јабланичком срезу били су још од почетка: Божа Милчић, кројач из Лебана (родом из Ображде у слишанској општини), Прван Пауновић, земљорадник из Бучумета, и Зафир Трајковић, земљорадник из Бојника (доцније и дућанџија), иначе резервни официр са Солунског фронта. У срезу власотиначком истакли су се: Петар Поповић, из Дадинца, Милутин Г. Величковић зв. Љапа из села Јастрепца, између два рата скоро 20 година председник дадиначке општине, а нешто доцније и Богољуб Горуновић, суплент гимназије, па Младен Јовановић, земљорадник из Конопнице, и Милутин Милошевић из Равне Дубраве. У лесковачком срезу од првих дана припадали су Савезу земљорадника: Љубомир Живковић, земљорадник из Брестовца, доцније и председник брестовачке општине, Светозар Благојевић и Михаило Благојевић, земљорадници из Турековца, Цветко Јовановић из Богојевца, Живојин Костић из Навалима, такође земљорадници, Љуба Митић, учитељ, и Славко Хаџи-Танчић, економ, оба из Лесковца.

Сви поменути људи међу првима су, дакле, приступили Земљорадничкој странци, од њих је почела и прва агитација односно пропаганда у свима поменутим срезовима, тако да су убрзо приступили Савезу земљорадника и многи који су потом постали његови истакнути чланови, људи који су му до краја остали верни.

У току 1920. године одржана је окружна конференција Савеза земљорадника у Влад. Хану и на њој изабрано окружно веће странке. Ово веће, са Светозаром Батићем као председником и Станишом Костићем као секретаром, остало је скоро непромењено и доцније. Наредне године, у истоме месту била је опет окружна конференција на којој је Ст. Костић изабран за члана главног одбора Савеза земљорадника, а на његово место за секретара окружног већа изабран је Петар Миленковић, свештеник. Али пошто је, 1922. г., Ст. Костић и од стране земљорадничке омладине изабран за члана главног одбора Савеза земљорадника, на његово место окружна конференција изабрала је за новог члана истог одобра и Саву Станисављевића.

Прво сеоско веће Земљорадничке странке у округу врањском образовано је 1920. г. у селу Алакинцу среза масуричког, и први његов председник био је Јанча Петковић, који је то остао до краја, а први секретар истог већа Стојмен Цветковић, који је иначе свршио четири разреда гимназије и остао на селу, што је онда била реткост. Септембра 1940. године прослављена је 20-годишњица оснивања тога већа, и то приликом освећења односно пуштања у рад задружне електричне централе, прве такве врсте у Југославији. Централа је подигнута у селу Масурици.

После оног првог сеоског већа у селу Алакинцу, још у току 1920/21. г., у масуричком срезу основана су сеоска већа и у селима Калабовцу, Сувојници, Јелашници и др., док је у пољаничком срезу образовано више од двадесет сеоских већа, и то у свих девет села белишевске општине. У исто време, у срезу јабланичком основано је по једно сеоско веће у Бучумету и у осталим селима где су председници општина били чланови Савеза земљорадника, међу којима се је истицао Прван Пауновић из Бучумета. У срезу лесковачком постојало је тада сеоско веће само у Турековцу, а у срезу власотиначком

сеоско веће само у Дадинцу. У осталим селима округа врањског сеоска већа оснивана су много доцније, тек 1937/38. г., и то из тактичких одн. политичких разлога, тј. да поједини људи као познати припадници Земљорадничке странке не би били гоњени, иако се свуда непрекидно радило на придобијању присталица за Савез земљорадника. На тај начин многи су постали „илегални" припадници Земљорадничке странке, те тиме и мање падали у очи не само представницима режима него и истакнутијим припадницима грађанских партија којима Савез земљорадника није био у вољи. Због тога се, дакле, дуго и остало само на организовању сеоских већа, којих је, иначе, било у свим срезовима јужноморавског подручја.

На посланичким изборима у 1923. г. др Урош Стајић није постао носилац листе за округ врањски, већ је то био Јован Динић, земљорадник из Прибоја, као што су захтевале и одредбе статута Савеза земљорадника. На изборима посланичким у 1925. г. носилац листе за округ врањски био је Зафир Трајковић, земљорадник одн. дућанџија из Бојника.

Криза до које је дошло у Савезу земљорадника 1922/23. г. није се нарочито одразила на земљораднички покрет у Јужном поморављу. Људи који су му још тих првих година пришли, остали су му верни и у доцније време.

По присталицама за Савез земљорадника, у врањском округу истакнутије су биле општине сувојничка и јелашничка, као и сурдуличка, у срезу масуричком, а у срезу пољаничком, владичко-ханска, трговишка и белишевска, да пред рат такав постане и цео тај срез. На општинским изборима 1936. г. у општини белишевачкој дато је за Савез земљорадника 304 гласа (према 474 за ЈРЗ), у владичко-ханској 550 (ЈРЗ 489), у предејанској 251 (465), у прибојској 214 (302), у теговишкој 239 (317) и у цепској 217 (503). Све то постигли су земљорадници при јавним изборима, када су радници запослени у цепским каменоломима и у дуванској индустрији морали да гласају за владине листе. Године 1935. на петомајским изборима у владичко-ханској општини земљорадници су добили 869 гласова (владина листа 574), у предејанској 223 (влада 478), у цепској 430 (влада 309), у теговишкој 452 (влада 145), у јагњилској 112 (влада 186), у белишевској 258 (влада 525) и у прибојској 155 (влада 365).

Иако изложен притиску како од стране старих политичких странака тако и још више од њихових режима (јер се скоро на све могуће начине радило да му се стане на пут), покрет Савеза земљорадника, после оних почетних година и све до појаве шестојануарске диктатуре, тј. до 6. јануара 1929. године, ипак се ширио и добијао и своје ватрене присталице у свим крајевима Јужног поморавља, а нарочито у пиротском округу, са појавом др Драгољуба Јовановића, професора универзитета. У врањском округу покрет се био стабилизовао и имао своје изврсне чланове скоро у свима општинама и селима дотичних срезова. Завођење шестојануарског режима озбиљно је осуђивано, јер су му се чланови Савеза земљорадника супротстављали одлучније и више него ли припадници других странака, сем Комунистичке партије Југославије која се са диктатуром још жешће рвала. У вези са овим последњим може се рећи и то да једна велика препрека што покрет Савеза земљорадника није узео већег маха јесте и у томе што су ондашњи режими и многи истакнутији припадници грађанских странака Земљорадничку странку изједначавали са забрањеном КПЈ, па се тако агитовало и против Земљорадничке странке и њених присталица. И поред тога, последњих година пред други светски рат покрет Савеза земљорадника се и у крајевима Јужног поморавља прилично оснажио.

Располажемо извесним материјалом у коме је садржан један део пропаганде и агитације представника Земљорадничке странке, њених органа и кандидата. Тако, у једном плакату за земљораднички збор у 1922. г. његови сазивачи, поред осталог, кажу: „Браћо земљорадници, многи несавесни земљорадници повероваше лажима радикала и дадоше им на прошлим изборима власт. За ту услугу радикали се народу одужише тиме што му ударише порез 500 на сто, што му натоварише поново ропски кулук, што у војни закон унесоше да само сељаци дају комору, што земљу бацише у вртлог племенских и партијских борби итд. Ово је довољно па да сваки земљорадник увиди да у варошким партијама, радикалској и демократској, сељаку нема места. Сељаци, ако хоће да себе помогну, морају се борити. Да у борби победе, морају се сви земљорадници из целе земље удружити у своју земљорадничку странку, у Савез земљорадника, ко-

ја је досадашњим радом показала да је једини искрени пријатељ и прави бранитељ земљорадника. Ради овога вас позивамо да сви неизоставно дођете на земљорадднички збор... Дођите сви на збор, јер се тиче наше, сељачке коже, коју нам господа и варошке дерикоже износе на пазар".

У другом плакату као позиву за земљорадднички збор, који је за 18. март 1923. г. сазвало окружно веће Савеза земљорадика за врањски округ, читамо:

„Браћо земљорадници, има већ четири године како у нашој земљи владају радикали и демократи са беговима. Како су они владали свима је вама добро познато. За њих ова крвљу сељаковом стечена земља није била народна тековина, већ прћија која им је служила за пљачку, лична богаћења и најсрамније афере.

Шта су нам радикали и демократи дали? Споља смо окружени све самим непријатељима који једва чекају прилику да нас нападну и разграбе нашу тековину коју смо са толиким жртвама спечалили. Какви су наши пријатељи? Сви сигурни као врбов клин, јер очекују да ми њих бранимо, а не они нас. Какво је стање у земљи? Највећи хаос, несигурност и пљачка. Ништа није сигурно: ни имање, ни стока па ни живот. Шуме пуне одметника, а у читавим покрајинама суди кама, бомбе и куршум. Власт, уместо да хвата лопове и одметнике, хвата мирне грађане и гони их под претњом апсе и највеће казне да гласају за „краљску кутију", за „јединоспасавајућу" радикалну странку. Земља стење под дуговима: 36 милијарди динара накрцаше народу, тако да и дете, из мајчине утробе кад испадне, одмах на својим слабим плећима понесе дуг од 3000 динара. Буџетски дефицит је преко три милијарде. За две године два зајма и обадва утрошише на додатке чиновничке и на свадбе. Динар стално пада, скупоћа расте. Војска гола и ненаоружана. Друмови пропали и непроходни. Земља претрпана чиновништвом — више чиновника него војске. И какво је тек чиновништво? Која је мајка изгубила сина, нека га потражи тамо; с малим изузетком, све сами казаматски типови, које можеш у свако доба за паре купити. И шта стаје државу? Преко две ипо милијарде динара".

Пошто су, не штедећи тамне боје, насликали стање у земљи под режимом радикала и демократа, сазивачи збора настављају напад:

„Радикали и демократи обећаше вам све, али не учинише ништа. Обећаше да ће силни ратни плен поделити народу, а они га поделише својим партијцима. Обећаше да ратну штету прво исплате сиротињи и инвалидима, а исплатише ратним богаташима, банкарима, индустријалцима и крупној господи. Обећаше да ће справе, плугове и стоку раздавати народу на име ратне одштете бесплатно и по ниској цени, а они плугове народу продадоше по 3000 и 4000 динара, краве по 1500 и 2000 дин. грло, а осталу стоку Пашићевом сину и касапима. Обећаше да ће донети закон о ратној одштети и оштећене одмах исплатити, а они донесоше закон по коме ће сељак примити уместо пара хартије које ће се исплатити после педесет година, и њима користити зеленаши и банке. Обећаше да ће донети инвалидски закон и поправити бедно инвалидско стање, а они слагаше и оставише инвалиде да просе и трпе за кору хлеба. Што све то обећаше па не одржаше, мало им је било, него сада радикали и демократи израдише закон о порези, и сељака по њему оптерећују са 700 до 1200 динара непосредне порезе по једном хектару земље, јер, веле, у сељака су паре, са три јаја плаћа порезу".

При крају сазивачи довикују:

„Браћо земљорадници, мислите ли и даље да трпите ова радикалска и демократска злочинства? Хоћете ли се једном пробудити из тешкога сна у коме се налазите? Страшни суд је за ове грешнике дошао. Устајте и судите им, да не би они вама судили". И позивајући их на братски договор о томе шта им ваља радити, сазивач завршује стиховима међу којима су и ови: „Ој, сељаче, тешки мучениче, не дођеш ли на братски договор, криви себе и своје незнање. Све што радиш други ће ти однети, однеће ти ћивте и трговци, однеће ти дебели банкари, однеће ти бесни великаши, ти ћеш остат бедан и сиротан...."

За посланичке изборе у фебруару 1925. г. појавио се следећи летак:

„Брате земљорадниче! Најмногобројнији си, а најслабији си! Једини хлеб производиш, а најгладнији си! Највише радиш, а најмање имаш! Зашто? Зато што си до сада несвестан био и увек гласао за радикале и демократе, те тиме дозволио да коза купус чува, и да твоје интересе бране твоји крвни непријатељи: банкари, зеленаши, адвокати и попови, који ти никако не мисле добро.

„Пробуди се, сељаче! Ако себи, својој кући и својој деци добро мислиш, ти гласај за твог земљорадничког-сељачког кандидата Зафира Трајковића, земљорадника из села Драговца. Твоја сељачка кутија је друга по реду са зеленом листом. Свака тица своме јату, земљорадник своме брату. Живели свесни земљорадници".

За ове изборе и крајеве Јужног поморавља стигла су и два летка са Пјеровим карикатурама. Једна има наслов „Кад се геца опамети": на њој је, с леве стране, представљен сељак који стење под теретом од седам врећа (буџет, кулук, царине, менице, банке, прирези, таксе) поврх којих су још један поп, један жандарм, један господин са полуцилиндром и један феслија. Та слика представља сељакову садашњост, у којој се он пита: „Ама, докле ћете товарити, знате ли да ми већ пуца грбача! Па се још попела и нека крштена и некрштена вера". Друга слика представља будућност: сељак је збацио свих оних седам врећа, испод којих је сада онај са полуцилиндром, и каже: „Луд ли сам био те нисам одавно терет бацио са својих леђа!".

На другом летку је представљен сељак који је ушао у просторију где су били окупљени шефови тадашњих грађанских странака па одгурнуо Пашића и Корошца и, не гледајући Љубу Давидовића и Стјепана Радића (који пружају руке према њему), пошао напред прескачући Светозара Прибићевића. Испод слике пише: „Сељак бирач: — Сад сте се сви сетили кад треба да вам дам моју куглицу. А кад је мени невоља, нигде вас нема ни од корова. Ја знам добро где је моје место — у Савезу земљорадника".

За фебруарске изборе 1925. г. у Јужно поморавље стигао је и један велики плакат на коме је горе: слика фабрике Живојина Рафајловића из које одрпани радници и сељаци вуку на леђима цигле и цреп; затим слика Драговићевог млина из кога сељаци—радници износе вреће с брашном и товаре их у кола на којима, као и на млину, пише: „Млин Мил. Драговића"; и, најзад, слика палате на којој пише „Својина Влајка Коцића". Рафајловић, Драговић и Коцић били су на тим изборима носиоци посебних листа за округ врањски. Испод предње слике објављен је и текст песме „Три хајдука", тобож од Змаја Јована Јовановића. Песма гласи:

— У збору нашем сада нема вица,
Чујте шта зборе сада тројица:
Одвојене су сад наше листе,
Али су све три к'о сунце чисте.

Проговара хајдук први:

Прва је, сељо, искрена, братска,
Невина, дивна и демократска.
Пита л'ме когод: шта си и ко си?
Та ја сам Жика што листу носи.
К'о посланик сам страћио дане,
До једне само дођох циглане,
И док ми рингоф брекће и дува,
Верујте моју кесу да чува.
Па ко да каже то успех није?
Доста је Жики што земљу рије,
Гомила моја све је то већа,
А то је, мислим, и ваша срећа.
Јер шта би било од наше вере,
Да главни кајмак Жика не бере.
Да није моје љубави вруће,
Па зар би, браћо, имали куће?
Гласајте за ме, слушајте мене,
Јер ту вам лежи крајње спасење.
А у народу стање је л'бедно,
Мени је добро, па је све једно.
Ја штујем масу гладну и бедну,
Циглану скоро дижем још једну.

Проговара хајдук други:

Ја нећу к'о он да лупам,
Смерно и скромно ја пред вас ступам.
Ко збори српски, ко мислит' уме,
Знате шта значе државне шуме.
И сву сам моју снагу угрув'о,
Докле сам ревно те шуме чув'о
Не би им никад никаквог квара,
Од мене не би бољег чувара.
Пандурске службе кад беше доста,
Ја једног дана посланик поста'.
Ви знате како, ја сам вам лут'о,
Докле сам верно народ заступ'о.
Беху ми речи златне и фине,
Те тако дођох и до турбине.
И ја сад не знам ко хоће—неће,
Ал' се код мене точак окреће.
Кап се на капљу вечито слива,
И за ме има вечно млива.
Нико ме није мог'о да смрви,
До Председника био сам први.
Па гласајте ме, и биће трица,
Што више буде мојих куглица.
Треба још да се на крају каже:
Адвокат Влајко силно вас лаже.

Проговара хајдук трећи:

Чекајте и ја да кажем трећи,
А ваљда и ја умем вам рећи.
Да сам, о тужни, несрећни роде,
Представник правде, слоге, слободе.
Склон нисам да се поклоним злату,

Ал' сам подиго сјајну палату!
К'о јавном борцу, мним да ми
личи,
Палата моја Београд дичи.
Пред њом нестаје коњ ил' магаре,
Јер њом се дичи и Поенкаре.
И ако будем изабран сада,
Има да дрхти будућа влада.
Народну беду ја да ублажим,
За народ све ћу од ње да тражим.
Не бих ни једну сувишну рек'о,
Кад кажем да ће и мед и млеко,
Кад јутро сване, кад падне вече,
У изобиљу тада да тече.
Нек знају и то ваљани синци,
Воз ће да пође кроз Власотинци.
Ви знате, браћо, да ја не лажем,
И да одржим оно што кажем.

За наредни период, за време од фебруарских избора у 1925. години па преко оних септембарских у 1927. години све до општинских избора одржаних у јесен 1936. г. недостаје нам грађе какву представљају наведени плакати и леци. Извесне податке о земљорадничком покрету и о другим напреднијим политичким акцијама и струјама у Лесковцу и околини од 1927. до 1936. г. изнели смо на другом месту.[2] Овде бисмо, пошто спада у тај период, могли додати још ово: др Урош Стајић, првак Савеза земљорадника са подручја Јужног поморавља и главни секретар Земљорадничке странке, године 1935. беше се, заједно са Војом Лазићем и Војом Борђевићем, приближио Богољубу Јевтићу, који је после 6. јануара 1929. био најпре министар двора и министар спољних послова, а после убиства краља Александра I Карађорђевића и председник владе (1934/35). Стајић, Лазић и Борђевић беху тада са Јевтићем направили и неки споразум за улазак земљорадника у његову владу. Али Лазић као председник и Урош као секретар Главног извршног одбора Савеза земљорадника учинили су то на своју руку, без одлуке поменутог одбора. Мислили су вероватно да то изведу на тај начин што би пре састанка Главног извршног одбора за свој споразум с Јевтићем придобили већину чланова одбора, тако да на састанку лакше буде донета одлука за приступање влади Б. Јевтића. У том циљу Урош је разговарао и са Станишом Костићем, покушавајући да га придобије за улазак земљорадника у Јевтићеву владу. Међутим, Станиша Костић се с тим није сложио, и о томе је обавестио Јоцу Пижона, шефа странке. На састанку Главног извршног одбора Урош и Воја Лазић остану у мањини, али се и поред тога кандидују на Јевтићевој листи и буду изабрани за народне посланике. Истина, Урош није могао да се кандидује у свом крају, у врањском округу, већ је отишао у царибродски срез, а у нашем крају кандидат је био Станиша Костић.

Ја сам се у току 1935, а можда и 1936. г., у возу од Пирота до Ниша виђао са др Урошем Стајићем, али су ти наши сусрети били сасвим хладни, због Стајићевог дисиденства.

О напред означеном објављеном раду, међутим, нисмо изнели ништа о једној конференцији земљорадника лесковачког краја одржаној у Лесковцу у новембру 1928. г. То је била окружна конференција о којој су извесне појединости сачуване у листу „Лесковачки привредник" од 25. новембра исте године, у подужем извештају који је написао Ф. Фазловски. Пошто је тај напис врло садржајан и занимљив, и једини документат о том предмету, износимо га овде у целини:

Окружна конференција земљорадника

У политичкој епохи, кад се долази до права врло тешко, а подвргава се дужностима и сувише, наравно онај нижи народни елеменат, поред свега што он чини 80% живља у нашој сељачкој-радничкој држави, врло се тешко крче путеви политичкој странци која нема поред себе органе власти.

Земљорадничка партија Југославије, поред свих препрека које јој стоје на путу прогресивног деловања, успела је да скупи око себе најздравији елеменат села и града и да смело пође у борбу за права понижених и увређених, за једнакост у свим погледима социјалним и политичким.

Конференцији је присуствовало доста сељака који су узели видног учешћа у полемици и доказали својом бистрином схватања, својом здравом идеологијом и тачним назирањем политичких проблема да су достојни вођства, да су у стању да поседују сва права како социјална тако и политичка. Одличан материјал, а чудно је да тако здрав елеменат није одавно напустио све политичке странке које му не доличе и пришао у средину за коју је опредељен.

Конференцију је отворио секретар Станиша Костић наглашавајући потребу ослобођења из економског ропства. Сељаку је потребна организација, констатује Костић, и он је потпуно свестан шта хоће. Он хоће да створи друштвени поредак у коме ће и он бити свој господар, он хоће систем владавине у којему ће његове потребе и његове жеље имати одзива, он хоће владу сељака у сељачкој земљи.

---

[2] Видети: Лесковачки зборник, књ. XIII, стр. 81 до 112.

Сељаку се све обећава, а ништа му се не испуњава. Ратни плен није у рукама сељака, јер га је присвојио крупни капитал; ратна штета није плаћена, сељаци су добили неке бонове у вредности једне десетине, а зеленаши и крупна плутократија добила је сиротињски новац.

Земљорадничка партија хоће другу скупштину, професионалну скупштину, која ће бити израз народне воље. Закон о сељачким меницама, врло деликатно питање за сељака, не може да се изгласа, јер иде против крупног капитала, а представници државни су у једно и представници тог крупног капитала. Бираћемо народне представнике који ће одговарати народној средини коју заступају, и ако у току свога рада не буду штитили народне интересе, ми ћемо их лишавати свих права. Нећемо експлоатисање, хоћемо задружни систем владавине где ће читав економски живот тећи кроз задруге. У новом поретку, кад радни народ села и града буде активно учествовао, биће лекарска служба и правда бесплатна онима који су је потребни.

Пропорционални систем опорезивања је убитачан за сиромашан народ, јер крупни капиталисти релативно веома мало плаћају, зато земљорадници и траже прогресивни систем опорезивања где ће богаташи плаћати већи порез.

Секретар даје реч Б. Горуновићу, професору, који говори о свести земљорадника и истиче важне моменте из историје земљорадничке странке, и каква треба да је база партије на којој ће се моћи изграђивати прогрес. Похваљује рад земљорадничке странке у врањском округу. Борба земљорадника мора бити јака и заснована на класној свести. Опомиње да се пази на опасност која би дошла с десне стране (од стране буржоазије) и с лева (од стране радника). Поводом тога говори о пропасти земљорадничке странке у Бугарској и паду Стамболиског, кога су ти утицаји са стране и оборили. Полицијски терор је велики и на сваком кораку смета прогресу земљорадничке странке, нарочито је тај терор уочљив у власотиначком срезу. Констатује да интелектуалци све више прилазе земљорадничком покрету.

Узима реч Александар Девецић, апотекар из Врања, доносећи поздрав из свога краја, захваљује и другима који су се за општу ствар жртвовали. Потребан је што јачи контакт између земљорадника, нарочито између појединих функционера. Говори затим о конгресу у Чачку, те о великим интелектуалцима који су приступили земљорадничкој партији.

Узима реч Цветко Јовановић, сељак, и говори о важности честог договора, о сељачком финансијском стању и о задужењу сељака.

Стојан Савић, сељак, наводи какве границе постоје између села и вароши.

П. Пауновић, сељак, говори о начину рада по селима и о потешкоћама на које се наилази. Наводи да сељаци нису довољно обавештени о својој партији и предлаже да се изаберу људи који ће обавештавати народ.

Б(ора) Г(рбић), свршени агроном, говори о Јужној Србији где је провео извесно време, и констатује да су тамо прилике још горе, али се ипак земљорадднички покрет шири. Побија врло енергично да земљорадничкој партији прети опасност од стране варошког радништва и апелује на заједнички рад радника и сељака. Као главне потребе странке наводи дисциплину, темељито растурање штампе и борбеност.

Узима реч Драгољуб Трајковић, студент права, који у свом исцрпном реферату о државној кризи убедљиво, силно и сигурно, на један строго научни начин, расправља о политичкој кризи, маркирајући све политичке махинације које су наступиле после догађаја од 20. јуна. Реферат Д. Трајковића заслужује сваку похвалу као стручна обрада једног важног политичког проблема. У половини реферата улази у салу др Д. Деклева, који буде бурно поздрављен.

Бугарски емигрант Аврамов, бивши начелник у кабинету пок. Стамболиског, говори о успеху земљорадничких партија на страни и верује да ће она и код нас заузети своје место. Препоручује да се вођству поклони потпуно поверење, и рад омладини, која треба да је интензивна.

Драгољуб Станисављевић, сељак омладинац говори о тешкоћама под којима ради омладина, јер су њихови старији патријархалних појмова у политици. Нарочито истиче бедно стање свога села Миланова, које оскудева и у самој води.

Прелази се на бирање чланова за Главни одбор, и једногласно се изабире за члана Зафир Трајковић, а за заменика Петар Поповић.

Зафир Трајковић узима реч и моли да се он не бира, јер је то скопчано са потешкоћама, али избор остаје пуноважан.

Коначно се завршује конференција, мала, скромна, али искрена.

У истом броју „Лесковачког привредника" објављен је и Каписазовићев приказ представе комада „Војвода Брана" од Симе Бунића. Он замера што лесковачко позориште тако почиње сезону и каже да почетак „са оваквим једним комадом као што је „Војвода Брана" није био умесан, јер данас кад су неминовне потребе да се суседни народи толеришу и учврсте своје међусобне везе, данас кад се у нашој јавности пуним устима прича о солидарисању прилика са Бугарима, Градско позориште ставља на репертоар као свечану представу један скроз тенденциозно шовинистички комад у коме се разбуктава мржња између два словенска племена, Срба и Бугара, до кулминације. Ако већ са наших уметничких пијадестала не можемо да конолидујемо те веома актуелне прилике, онда их не треба ни распаљивати кад су се већ саме по себи почеле стишавати".[3]

Предње редове из рецензије Д. Каписазовића навели смо да покажемо и тадањи став наше Земљорадничке странке (којој је у то време пришао и Каписазовић) према питању какви тре-

---

[3] О Бунићевом комаду „Војвода Брана" реч је и у нашој монографији о Сими Буниђу у књ. XV Лесковачког зборника (1975, стр. 225—252).

ба да буду односи између два јужнословенска народа, Срба и Бугара.

На трећој страни истог броја лесковачког листа објављена је белешка да 2. децембра долази у Лесковац Јоца Јовановић[4], као и белешка да ће ускоро почети да излази лист „Село" као орган градског земљорадничког већа у Лесковцу, и то два пута месечно, под уредништвом Б. Горуновића.

У септембру 1936. г. имали су да се одрже избори за општинске управе. Савез земљорадника у Влад. Хану имао је свога кандидата, Александра Станисављевића, коме је насупрот Јереза (тзв. Југословенска радикална заједница) истакла неког Милоја, иначе човека Миладина Величковића. Борба је била између њих жестока, што се види и из једног плаката упућеног бирачима владичко-ханске општине. У њему стоји: „Браћо и пријатељи"! Знамо се и познајемо се. Свако зна ко је Миладин, а ко Станиша (Костић) и Вујица, ко је Александар, а ко Милоје. Миладин, то је отпуштени, истерани практикант, зато што је имао дугачке прсте; и, како сам признаје, да је онога дана истеран из полиције када је уведена зумба за бушење марака, те није могао више да остане. Миладин, то је човек коцкар који се стално коцка, и за њега нема ништа свето. Још пре ратова добро су га познавали када су писали за њега и истакли његову слику са речима: „Чувај се ове варалице!" Он обећава сваком свашта, али не испуњава ништа. Миладин, то је човек коме су чешће пута скидали капут с леђа што није хтео да плаћа, то је човек кога се је сваки поштен човек клонио и није га пуштао у кућу. Он одлази у бугарски рат не као ратник већ као некакав деловођа у Виници. И он који пре тога није имао грош у џепу, враћа се отуда и подиже — зида кућу. После, пуким случајем, постаје посланик и као такав уцењује поједине службенике да их поставља или премешта. Али, доћи ће ђаво по своје, и ко је што сејао то ће и пожњети. — Сада кандидује Милоја за председника, Милоја који је наследио Бабачкову радњу и обогатио се, Милоја који је био бугарски секретар — полицијски писар, а кога Миладин вуче за нос. — И сада, ако гласате Милоја, ви гласате за Миладина покварењака, гласате за Кљујинце и Чуде Златка, и за многе друге из чаршије, јер ће вам они бити председници, а не Милоје. — На другој страни је ваш сељак Александар са сељачким народом и свим поштеним људима око себе. Александар је ратник, поштен и исправан човек, и за њега не може нико ништа лоше да каже. Он није разрешен због неисправности нити има какве неисправности, већ зато што штити сељака и сељачке интересе. Сви рачуни у општини прегледани су и нађени као исправни, а и сам Миладин био је одборник. — Чаршија, Миладин и чиновници сада дају народу разна обећања од којих ништа неће бити. Не заваравајте се на основу празних обећања. — Браћо сељаци, не дајте се. Не дајте да вам чаршија суди и кроји капу, и зато гласајте свога кандидата Александра Станисављевића, браниоца сељачких интереса". Летак се завршује поклицима: „Живела правда! Живела слобода! Живели свесни бирачи!"

За 8. децембар 1936. г. у Владичином Хану заказана је и шира конференција удружене опозиције на којој су као говорници најављени и вођи те опозиције, Љуба Давидовић и Јоца Јовановић. У летку о томе, а који је у име акционог одбора објавио адвокат Станиша Костић, наведено је и ово: „Ова конференција — збор треба да буде снажан израз народног одушевљења и на истом народ има отворено и јасно да изрази своје мисли и своја осећања, своје жеље и своје захтеве, и да осуди све оно што је за осуду. Ту ће народ да чује мушку и искрену реч правих народних вођа, г. г. Љубе Давидовића и Јоце Јовановића. На овој конференцији изложиће се целокупна општа политичка ситуација па ће се потом донети одлука за правац даље борбе. Браћо, од вас зависи да ли ће доћи време пуне правде и пуне слободе, које су на видику. Од вашег става и ваше одлуке зависи да ли ће доћи бољи и срећнији дани за село и сељака. Збијте редове мушки и слошки па напред за спас ваш и ваше деце. Само још један јачи замах ваш и оде у неповрат све оно што је и против божјих закона и против људске части и савести. У име Бога, крените у борбу за слободу, правду и народно право".

У другом летку за исту конференцију, пошто је поменуто да ће поред вођа удружене опозиције Љ. Давидовића и Јовановића говорити и др Милан Гавриловић, Милан Грол, Јован Здравковић, Божидар Влајић, „као и други

---

[4] О том боравку Ј. Јовановића Пижона и др. Уроша Стајића у Лесковцу в. Лесковачки зборник, књ. XIII, стр. 88—90.

прваци удружене опозиције", речено је и ово: „Ми се боримо за решење привредне кризе, за стварно повишење цена стоци и свим осталим земљорадничким производима; ми се боримо за раздужење сељака и стварање рада и зараде за све оне којима је то потребно; ми се боримо за смањење неподношљивих терета, државних пореза и бановинских прireза и такса; ми се боримо противу пљачке државног новца и тражимо суд за све оне који су државу опљачкали; ми се боримо и тражимо коначни и братски споразум са браћом Хрватима и Словенцима; на крају, ми тражимо да се ова наша држава уреди онако како то захтевају интереси најмногобројнијег сталежа у овој земљи — сељачког, и да он влада сам са собом без икаквих тутора. — Зато браћо, сви без разлике на старе политичке припадности, који осећате да вам није добро и мислите да вам може бити боље у овој земљи, треба да дођете на ову ширу конференцију за ранији округ врањски, да чујете искрене речи правих вођа народних који се боре за бољи живот и напредак нашег народа и државе. Ви треба јавно да кажете да вам није добро и да тражите да земљом управљају они у које народ има поверење да ће му помоћи да дође до бољег и напреднијег живота у својој рођеној земљи, коју је народ створио својом крвљу и крвљу својих синова. Сељак, који је највише допринео и доприноси за ову државу треба да њоме управља и уреди је онако како ће за њега бити најбоље и најкорисније". Летак се завршава поклицима слози Срба и Хрвата, слободи народа, поштеном народу и вођима удружене опозиције.

За 11. децембар 1938. г. били су расписани избори посланика за Народну скупштину. У вези с тим, Акциони одбор блока народног споразума упутио је народу среза пољаничког позив на „народну опозициону конференцију" заказану за 28. октобар исте године у Влад. Хану, у 10 часова пре подне у кафани „Стара Србија". Дневни ред је предвиђао (1) излагање о политичкој ситуацији у вези са предстојећим изборима и (2) избор кандидата и његовог заменика за срез пољанички. Позвани су сви пријатељи народног споразума „и пријатељи слободе, демократије и правде да неизоставно дођу на ову конференцију". У позиву се, поред осталог, каже: „Браћо и пријатељи! Ево, најзад, долазе опет избори за народне посланике, који су расписани за 11. децембар 1938. г. Тада народ, намучени сељак, има да каже своју реч какве људе хоће за народне посланике и какву власт хоће у овој својој земљи. Браћо, збијајте редове мушки и слошки па напред за спас ваш и ваше деце, за спас демократије и слободе. Само још један јачи ваш замах па оде у неповрат све оно што је и против божјих закона и против људске части и савести. Зато ми позивамо сваког из нашег среза, а не само појединце, да на ову конференцију ради кандидације дођу. У име Бога, крените у борбу за слободу, правду и народно сељачко право".

За овим је Акциони одбор Удружене опозиције среза пољаничког упутио народу и друге позиве. У једном се каже: „Намучени сељачки народе, упамти да су се све странке које су незадовољне неправдама и насиљима удружиле заједно. Удружили су се радикали, демократи, самосталци, земљорадници и радници. Њихов заједнички кандидат за срез пољанички јесте наш земљак Станиша А. Костић, адвокат, чији је заменик Александар Станисављевић, општински деловођа из Калиманца. Он је кандидат удружене опозиције... Ми, овако удружени, хоћемо братско измирење са нашом браћом Хрватима. Без тога помирења држава нам је унутра слаба. Непријатеља који хоће да разграбе Југославију има доста. Њу ће бранити само задовољан и слободан народ. — Хоћемо да се врати тајно гласање, и да удруженим снагама повратимо народу његове пуне политичке и економске слободе, о држави мир и безбедност на границама. — Хоћемо да се држава брани братским споразумом и давањем народу слободе и доброг живота, јер се држава не чува кундацима и хапсанама. — Хоћемо да се наша црква не дира и не напада, као што је се десило приликом изгласања конкордата. — Не дамо да се народно благо троши без народног одобрења. — Прича се да су у земљи изведени велики јавни радови где су утрошене милијарде, а ми, међутим, од тога у нашем срезу не видимо ништа. Видимо само како нам се путеви руше и завољују у блато, како нас Морава плави и пустоши, како је скупоћа све већа, а приходи све мањи. — Нећемо више неправде! Нећемо насиља! Нећемо народно робовање!" Плакат у коме је предњи позив завршује се овако: „Пољаничани, сви у братски загрљај! Гласајте слободно и без страха 11. децембра за кандидата удруже-

не опозиције, јер дајући глас за удружену опозицију ми стварамо слободну, велику, равноправну за све и вољену од свих нашу народну државу Југославију"! Али, поред ње, поклик „Живео" упућује се не само братском споразуму и народу среза пољаничког, већ и најпре владајућем монарху.

У другом плакату од истог одбора, у позиву радном народу, читамо: „Сељаче, који крвавим знојем оросиш све што пожњеш и покосиш, који си хранитељ свих, али и пасторче свих, који се рађаш и умиреш у муци и немаштини, који си незаштићен и од болести и од старости, и од града и од суше и од поплаве и од свега: занатлијо, који једва састављаш крај с крајем удављен конкуренцијом великих предузећа; раднице, који са бедном надницом у Момином Камену, на прузи, путевима или долинама, једва тавориш дане, а не смеш честито ни да се пожалиш никоме, који по цео дан висиш на конопцу и смрт ти лебди пред очима, ти коме су наднице скинуте на најмању меру а од тебе се тражи да радиш све више, — гласај за народног борца и народног кандидата Станишу А. Костића". За овим се износе подаци о Костићу: „Костић је наше дете, рођен и одрастао међу нама. Он зна све наше невоље и познаје све наше потребе. Он је школован човек. Он има угледа и широких веза. Њему су сва врата отворена. Костић се одувек бори за слободе народне, за спас села и сељака, за тајно гласање, противу насилника, противу неспособних и непоштених чиновника. Он није никада издавао народ, или своја начела, за љубав власти, нити је шетао из партије у партију. Костић ће бити бранилац сељака у Скупштини.

Он ће се борити да се поправи живот сељака и да наши сиромашни сељаци из среза пољаничког добију земљу, а не да вечито туцају камен по мајданима и путевима. У Југославији има још стотина хиљада хектара најбоље земље под ритовима и баруштинама, и толика земља је незаштићена од поплава и наноса, што се све треба да осигура. Пре је да се то исушује и регулише него да се зидају палате. Костић ће се борити да се и по сеоским општинама отворе амбуланте и да се намученом сељаку допусти бесплатно лечење у државним санаторијумима. Он ће се борити да се не само оправљају калдрме по варошима, што у крајњој линији сељак плаћа, већ да се оправљају и сеоски путеви. У погледу упошљавања он ће омогућити да сеоска деца иду у школе и на добре занате и да се у службу прима и сиротиња, а не само газде и газдински синови. Костић ће бити бранилац занатлија и постараће се да им се осигура јевтин кредит. Он ће заступати праведне интересе трговаца. Бориће се да се смање терети који даве трговину и целокупну привреду. Костић ће се залагати за поправку положаја нарочито ситних чиновника и службеника. Он ће се трудити да од њих направи слободне људе и слуге закона, и ослободи их робовања властодршцима. Костић ће, једном речју, успешно бити тумач свих народних жеља и потреба. Он ће бити прави неустрашиви представник народа. Никад се он за љубав власти неће поклонити ни конкордашима, ни угњетачима ни онима који Југославију воде усамљености".

До руку су нам дошла и два летка у којима је агитација за посланичког кандидата Костића изражена у стиховима, највише у десетерцима. Прву је „спевао сеља опозиционер из среза пољаничког". У њој се могу прочитати, поред других, и ови стихови (у новој редакцији њиховог аутора): „Политичку песму певам тежацима, браћи сељацима. Докле ћемо тако путовати, мирнодопско ропство робовати? Ми изборе и до сада имасмо, за скупштину људе избирасмо, да нам даду правду и слободу, да у миру живот проживимо, да ми наше душе одморимо од проклетих разних афераша што нам кожу са леђа одраше, и зараде однесоше наше, угојише те господске снаше. Како не би угојили снаше, кад нам једу џабе хране наше. Добри бесмо, људе избирасмо, на скупштину све их испраћасмо да нам кроје правду и слободу. Ал, да видиш јада изненада кад господа та наша завлада: разноврсне законе скројише, дације нам разне разреза̀ше, порез, прирез, таксе разноврсне и остале све дације мрсне. Кад потераш ти у варош робу, при улазу одмах платиш глобу. Ту је кантар, ту пијачарина, и остала масна трошарина. Кад изнесеш на пијац пшеницу, они кажу да има главњицу. А кад купиш у вароши робу, опет платиш неку нову глобу — тако звану „обрачунску таксу". Индустрије разне отворише, занатлије наше саранише: обућаре саранио „Бата", трговца је саранио „Тата", а кројаче „Тивар" индустрија. Занат поста права пустолија. На све стране раширише мреже, сиротињу све то јако стеже. Па кад тако новац прикупи-

ше, у гвоздене касе затворише. Услед тога настала је криза, производи сељачки страдаше — четвртину цену не имаду. Посланици које изабрасмо, они веру нашу продадоше, конкордата папи потписаше. Слушај сада нове речи, брате: докле ћемо тако таворити, тешко бреме на леђ' носити. И вишњем је Богу додијало, а камо ли нашој сиротињи, голој, босој и гладној и жедној. — Шта је било сви га лепо знамо, сад почујте кога да гласамо, да крчимо сад нове путеве. Немој кога да уједе гуја да га плаши полицијска претња, нити кога да се полакоми, да глас прода за чашу ракије, зеленашку да допуни вређу, већ сви братски један уз другога, сви за свој спас, сви на једну страну. Кад је мог'о тај кољави геца да дâ жртве за своју државу, да пролева крвцу на бојишту, нека знаде танана господа, да он неће туђе носит' бреме: пољанички срез групише људе, сви су у бој за свој спас ступили, кандидата за себе изабрали, кандидата Костића Станишу, главног борца за народна права. Станиша је као Стамболиски, сиромаху и сељаку блиски. Он се сада баш јуначки бори. Зато њега, браћо, ви гласајте. Јер сељаку отуд сунце сија, он сељачку муку сву познаје, јер је чедо из сељачке куће. Јарам, браћо, са себе скидајмо!" Поред највиших представника удружене опозиције, народног споразума, кандидата Станише и сељака среза пољаничког, — клицање „живео" упућено и „нејаком" краљу (за сваки случај, злу не требало).

Другу песму која носи наслов „Пољаница се буди", спевали су „Гуњац и опанак". Она гласи: „Пољаничко тужно поље, цвили народ од невоље, жељан хлеба, жељан воде, жељан правде и слободе. И док земља страх не крије од немачке империје која жарком жељом дише да државу нашу збрише, нашу владу брига мори да партију себи створи. Плаћеници свуд по срезу агитују за Јерезу. Али ништа то не вреди, њих ће народ да победи. Бог да живи Србадију, истребиће сву жгадију што се зове сад Јереза, што народу душу стеза, што ђаволу пали свећу, а народну руши срећу, што туђину сада служи и што српско име ружи. Јерезовски оков тешки неће сатрт' дух витешки. Са планине гласи гуде, Пољаничани сад се буде. Са Облика вила кличе: Ој, Србине, несретниче! Устај, брате, устај роде, па се бори за слободе. Да ти деца мирно дишу, а ти гласај за Станишу. Сврставај се брат до брата, Србин, Словенац до Хрвата. Покидајте срамне везе издајничке те Јерезе. Устај, сељо, устај роде, имовина сва ти оде. Јереза ти кожу гули, а држава твоја трули. Са планине одјекује, у даљини глас се чује: Хеј, сељани, куд идете? Идемо уз наше дете, ми идемо да нас пишу — да гласамо за Станишу. Пољанчани сузе бришу и гласају сви Станишу. Станиша је рука јака, он се бори за сељака, за радника, чиновника, за путника, болесника, занатлије, инвалиде. Станиша је јаког пера Миладина да истера, истераће насилнике, утешиће несретнике. Миладине, злобни сине, стан' док народ само зине! Тунел ће ти близу бити, ту ћеш своје коске скрити".

И Пољаничани су један летак спремили противу Миладина Величковића, кандидата Јерезе. У том летку под насловом „На силу посланик" читамо: „Миладин Величковић хоће да буде посланик, иако га народ неће. Када нема народно поверење, он прибегава сили, тучи итд. Овај самозвани кандидат за народног посланика почео је да бије људе само да би их застрашио, да за њега гласају. На дан 2. децембра ове године извадио је револвер и нож, пуцао је на људе као какав безумник, а пре тога је наређивао некаквим пропалим типовима да појединце туку и злостављају. — Народе среза пољаничког, да ли хоћеш поново да бираш оваквог посланика? Народни посланик је позван да штити право и закон, а не да гази туђа права и чини безакоња. Пољаничани, недајте се уплашити, већ, напротив, устаните противу ове неправде и безакоња овога силника. А да и делом покажете да сте против тога, показаћете на дан 11. децембра ове године тиме што ћете гласати за свог искреног народног кандидата Станишу Костића, адвоката, и његовог заменика Александра Станисављевића. — Живела слобода! Живео народ"!

И поред уверења да би Костић заиста био онакав каквим га представљају предњи агитациони документи, и поред расположења већине бирача да он буде њихов представник у законодавном телу, они који су радили у цепском државним каменоломима или на одржавању железничке пруге у Грделичкој клисури, као и они који су били запослени у дуванској станици у Влад. Хану, нису могли да бирају Костића, јер би иначе одмах били отпуштени.

У време до ових избора као и на сам дан гласања борба између приста-

лица удружене опозиције одн. присталица Земљорадничке странке и оних који су били на другој страни, тј. навијали и радили за Јерезу и њеног кандидата, била је врло оштра, тако да није оставила равнодушним ни многе жене присталица Земљорадничке странке, јер су и неке од њих у једном жестоком окршају доносиле својим мужевима и браћи каменице у скутачама (кецељама). О тој борби између присталица Земљорадничке странке и оних на Јерезу говори и један чланак објављен у земљорадничком календару „Село" за 1939. годину. Под насловом „Последњи избори у Масурици" (а треба у Пољаници) у Календару — Споменици „Села" за 1941. г., на стр. 230, објављен је следећи напис Станише Костића:

„Нигде се наши људи нису тако гонили као у срезу пољаничком. Плаћени бандити режимске странке за време децембарских избора 1938. године премлаћивали су наше људе усред бела дана на железничким станицама, по кафанама и свугде. Све је то учинило да наша среска организација са нашим посланичким кандидатом Станишом Костићем, адвокатом, донесе одлуку да се и наши одупру.

„Освануо је 2. децембар 1938. г., пијачни дан у Влад. Хану. Тога дана била је смотра јачине јерезоваца и наших, јер је то било на 9 дана пре избора. Наши су били мирни и достојанствени. Било је и са једне и са друге стране по 2000 људи. Наши су почели у подне да се разилазе кућама. Када су то јерезовци приметили, они су уз благовољење полиције напали наше заостале присталице и почели су да пуцају и чине лом по кафанама у којима су били наши људи. Наши су се одједном прибрали и за пола сата почео је прави бој, а пошто су се посела сва околна брда.

„Видевши да је наш кандидат много јачи од ондашњег владиног, полиција је сутрадан, на дан 3. децембра 1938. г., разаслала жандарме свугде по селима, и одједном наши најбољи људи, добри домаћини, почели су да се везују ланцима и туку, и онако везане су их жандарми спроводили кроз села и терали право у полицију. Жандарми су били разаслати скоро по свима селима. Одједном је настала кукњава и јаук. Жандарми су објашњавали народу да се сви ови спроводе у Београд у затвор. Објашњавали су да имају наређење да из среза има да похапсе 380 бунтовника—земљорадника. Тога дана ухватили су, везали и спровели тројицу.

„Сви ови који су били похапшени, после три дана спроведени су у Скопље, у централни затвор, где су остали да леже 68 дана, јер су били оптужени по Закону о заштити државе".

За овим се у предњем напису наводе имена похапшених земљорадника из села Кунова, Калиманца, Репинца, Горњег Јабукова, Јастрепца, Летовишта, Кржинца, Дупљана, Мртвице, Сушевља, Житораће и Кацапуна, као и једног адвокатског писара из Лесковца.

Из једног летка издатог од стране одбора Земљорадничке странке видимо да је за 16. децембар 1939. г. био заказан и одржан у Лесковцу, у кафани зв. Слезенкина, земљораднички збор на коме су имали да говоре одн. говорили, поред земљорадничких првака др Милана Гавриловића, затим министра пољопривреде др Бранка Чубриловића и дугогодишњег посланика Земљорадничке странке Воје Лазића, поред сенатора исте странке Глигорија Ташковића и Средоја Бркића, још и члан Главног одбора Земљорадничке странке Станише Костић, затим адвокатски приправник из Лебана Александар Радовановић и земљорадник из села Петровца Рашко Петровић.

При крају истога летка стои:

„Позивају се сви сељаци да дођу на овај збор и чују истинске речи о политичким приликама и потреби организације сељачког народа. — Браћо сељаци, у суботу 16. децембра покажите своју мушкост и одлучност и своју земљорадничку свест, па дођите сви на збор. — Сви на збор! Сви у борбу за своја права"!

Захваљујући истинском заузимању многих припадника Земљорадничке странке у масуричком срезу, као и помоћи коју им је указао министар пољопривреде др Бранко Чубриловић, у Масурици је подигнута задружна електрична централа, коју смо већ поменули као прву задружну електричну централу у Југославији. За 8. септембар 1940. г. било је заказано њено освећење односно пуштање у рад, чему је имао да кумује др Чубриловић. О тој свечаности издат је и посебан летак у коме је објављено и ово: „Овом освећењу треба да присуствују сва браћа из срезова масуричког и пољаничког, јер тога дана биће славље земљорадничке задружне свести, и ту се има видети шта се путем задругарства све

може. У Масурици постоји пет других задруга па је у току прошле године основана и ова електрична, и за годину дана подигнута је централа која има да осветљава више села. — Браћа из среза пољаничког треба да буду у недељу, 8. септембра, у 6 ипо сати ујутру у Владичином Хану, где стижу брзим возом из Београда брат Чубриловић и други. — Браћа из среза масуричког треба да буду у 8 сати код кафане у Алакинцу, где ће сачекати Пољаничане са братом Чубриловићем. — Овом нашем слављу треба да присуствује и мушки и женски свет, пошто ће тога дана бити тамо и сабор. — Иде се пешице и коњима. — Сваки треба да понесе храну за себе. — Сви у Масурицу"!

Припадници Савеза земљорадника у Јужном поморављу, поред рада на придобијању присталица за своју странку и на јачању њихове привржености земљорадничком покрету, поред оснивања извесног броја земљорадничких задруга и учешћа у њиховом раду, — бавили су се и приређивањем забава за своје присталице и друге сељаке. Истина, те приредбе нису могле бити честе ни ти у сваком селу где је било присталица странке, али, уколико их је било, на њима се, поред рецитација, могло да чује и какво предавање које је доприносило не само јачању партијске свести него и проширењу знања о много чему што је занимало сељаке. Пријатности од тога и оних рецитација доприносиле су и многе народне игре и песме које су том приликом извођене и певане.

У току 1940. г. по селима Јужног поморавља одржано је више земљорадничких конференција на којима су говорили Станиша Костић, адвокат из Лесковца, Тодосије Николић, земљорадник из Мале Грабовнице, Рашко Петровић из села Петровца и други. Те конференције сазивали су поједини одбори Земљорадничке странке. У једном летку о томе, поред навођења именованих лица, каже се и ово: „Позивају се сви земљорадници да дођу на конференцију и чују истинске речи о политичким приликама и потреба организације сељачког народа. — Браћо земљорадници, покажите своју мушкост и одлучност и своју земљорадничку свест, па дођите сви на конференцију ради организације. Сви у борбу за своја сељачка права, сви на конференцију! — Свака птица своме јату, земљорадник своме брату".

Dragoljub Trajković

LE MOUVEMENT AGRICOLE DANS LA RÉGION DE LA JUŽNA MORAVA

Le mouvement agricole dans la région de la Južna Morava avait une longue tradition étant connu comme oppositionnel. Il y a une littérature qui en parle et que l'auteur traite dans cet ouvrage nous rappelant des contemp la position prise par les contemporains et les participants à l'égard de ce mouvement. Dans cet ouvrage on a présenté bien des informations parlant de l'histoire de ce mouvement et de son activité dans des conditions de la lutte des partis politiques d'avant-guerre. Une attention considérable concernant ce travail fut prêtée à l'influence du mouvement sur la fondation des coopératives et sur d'autres formes d'association paysanne.

E25

Станоје Р. Филиповић

Писци борци југоисточне Србије

У току четворогодишње ослободилачке борбе погинуло је неколико стотина хиљада бораца из Југославије. Погинуло је и неколико хиљада бораца из југоисточне Србије, а међу њима и неколико песника, приповедача, писаца дневника. Погинули су Добривоје Стевановић Хаиле, Синиша Јанић, Боривоје Курбанов, Даница Јеремић Врањеш, Ратомир Ратко Павловић Бићко, Хранислав Савковић и други.

Добривоје Стевановић Хаиле из Врања, скојевски и партијски руководилац, налазио се на партијском раду у околини Сурдулице када је откривен и убијен 1943. године. Новинар Љубомир Жунић из Ниша, родом из Врања, тврди да је Хаиле био вредан познавалац наше и стране књижевности. Када је прилазио новим омладинцима, он је почињао расправама о књижевности и тако, анализирајући дела, прелазио на друштвену проблематику. Писао је песме, приче, приказе. Једна његова прича објављена је у „Врањским новинама" пре неколико година. О њему је опширније писао Мирослав Алексић у причи „Хаиле" објављеној у књизи „Вртешка".

Синиша Јанић из Власотинца (1920—1943) завршио је учитељску школу у Светозареву и рано пришао напредном радничком покрету, пре рата постао члан СКОЈ-а и КПЈ. Ступио је у партизане првих дана устанка, био комесар Власотиначке чете у Бабичком партизанском одреду, а погинуо у новембру 1943. године као комесар Бабичко-црнотравског одреда. Литерарним радом бавио се као ученик и писао прозне текстове, углавном књижевне оцене или мање прилоге о друштвеним проблемима.

Живот није помиловао Боривоја Курбанова. Рођен у околини Бечеја, он у родном месту није завршио ни основну школу. Остао је без мајке у седмој години и потуцао се са оцем, железничким радником, који је често премештан. Живео је у Суботици, Трстенику, Загребу, Петрограду (Зрењанину), Нишу. Завршио је грађанску школу и започео трговачку академију. Истицао се у литерарној дружини и у акцијама напредне омладине. Морао је напустити Војводину после распарчавања Југославије. У Ниш су дошли он и отац као избеглице. Из Ниша, као скојевац, отишао је у Топлички партизански одред. Извршио је самоубиство са легендарним Татком и још седморицом партизана када је откривена њихова земуница на Јастрепцу у августу 1942. године.

„. . . Пушку је прислонио уз чело и окинуо. Глава му је била сва размрскана. На пожутелом листу, истргнутом из ђачке свеске једног средњошколца, остала су бледа слова ђачког рукописа са стиховима нежних речи упућених непознатој девојци:

Осећаш ли сада док нас вече грли
И груди нам дрхте пресретно и
снажно
Како постајемо нежни, обамрли,
Од миља, без мисли на све што је
важно.

Никад више неће Боривоје Курбанов певати лирске песме једног заљубљеног ученика" написао је Д. Мирчетић у књизи „Татко".

„ВРАБАЦ" ДАНИЦЕ ЈЕРЕМИЋ — ВРАЊЕШ

Даница Јеремић није живела ни пуне три деценије. Рођена је у Зајечару, а гимназију похађала у Скопљу. Завршила је учитељску школу и последњих година службовала у селу Бучумету код Лебана. У томе селу службовала је и за време рата заједно са својим мужем Угљешом Врањешом из Бора, који је стрељан у Нишком лого-

ру августа 1943. године. Од првих дана устанка активно су сарађивали са Јабланичким партизанским одредом. „Била је касније најпоузданија веза. Хапшена је неколико пута и после једног неуспелог покушаја уцењивања, спроведена у Нишки концентрациони логор. Стрељана је 1943. године на Бубњу“,[1] записано је у часопису „Наш пут“ уз песму „Чежња“.

Песме је почела да пише као ученица гимназије. Пре једног претреса њена мајка је спалила све песме. Случајно је сачувано само неколико, песама. Оне су биле написане у логору тако ситним рукописом да су се могле прочитати само помоћу лупе. У нишком часопису „Наш пут“ објављена је песма „Чежња“ почетком 1949. године. Осталима се изгубио сваки траг.

У мартовској свесци „Наша искра“ 1929. објављена је њена песма „Зимска ноћ“, коју је написала у Скопљу као ученица IV разреда гимназије.

Давно је покрио снег Водно и Равни
Над Скопљем се спушта ноћни вео
Докле у даљини кроз сумрак и таму
Назире се Шара и Љуботен бео.
И док варош спава покривена
снегом
Вардар се беласа и таласе вања
И тихо кроз маглу за оближњим
брегом
Сањивим се лицем пун месец
помаља.
Мир... Само се чују кораци стражара
И дивљих пловки залутали крик.
А далеко у ноћ назире се Шара
И месец у води огледа свој лик.

После два месеца „Наша искра“ објавила је њен прозни рад „Вечита прича“. То је, у ствари, често експлоатисани мотив, прича о нестабилној љубави.

„Чежњу је написала 31. маја 1943. године у Нишком логору.

Место очију твојих, ја гледам села
наша
Разбацана високо по кршима и каму
Као орловска гнезда пуна претеће
снаге
Народа што неће да живи у ропству
и сраму.
Уместо руку твојих, топлих и
пуних вере,
Стежем решетке тврде, што деле
ме од сунца,
Из којих језа смрти и светло небо
дере
А живот и срећа слију се с
планинског врхунца.
Хтела бих уморну главу да спустим
на твоје груди,
Херојске груди твоје — и тражим
ту спону,
Ал' хладни под из снова у страшну
стварност буди
И чежњу претвара у снагу муклу,
осиону,
Уместо теби да је дам, љубав за
народ расух;
Утеха сад је она и цена јој у крви,
Потпора давања себе — као у оном
часу
Ту љубав кад осетих и твој
загрљај први.

Од свога пријатеља и кума Љубомира Жунића, главног уредника Радио-Ниша, добио сам необјављени рукопис „Врабац“ Данице Јеремић, који је случајно остао код њега у време када је излазио „Наш пут“. То је рукопис у коме се на духовит начин — карактеристичан за ову врсту литерарног стварања — говори о приликама у Нишком концентрационом логору. Он може да послужи за даља истраживања; да се утврде личности о којима се говори, да се проучи стање у логору, да се види шаренило и састав логораша, појединачна и групна схватања, чак и она најситнија гибања у једном таквом нехомогеном колективу.

Како је овај текст био јако популаран у току рата објављујемо га у целини:

ВРАБАЦ

Репертоар ево нови
Стигли су нам и Духови
Хтесмо певат усред њива
Ал' остаде жеља жива.

Режим строжи све постаје,
Хоће л' дуго то да траје?
Лично нас сад закључава
У логору прва глава.

На чист ваздух још идемо
Јер дисати за сад смемо,
Мила прва кругом ходи
И за собом друштво води.

Друштво јесте првокласно,
Wache тврди чак и расно!
Дарвиновске да смо кћери,
Знамо по последњој мери.

Логорска је сад психоза:
Личне свађе и нервоза.
Откад има хлеба доста
Миља без логике оста!

---

[1] У књизи „Жене Србије у НОБ“ записано је да је ухапшена од СДС 15. IV 1943. а стрељана 31. VII 1944. године.

Миља тврди горда лица:
Најбоља сам даскалица!
Учитељски сталеж цео,
С доктором је њу прозрео.

Доктор Савић пун револта,
Каже да смо задња сорта,
Али да сам себе лаже
Његов поглед то нам каже!

Рокса клозет за стан узе,
Данима јој фале музе
Могла би да тамо спава
Да од тог не боли глава!

Једно подне Штраус свира
Vergistmeinicht Миљу бира
У једанаест к'о у рају,
Валцер смрти да играју

„Седмица" му мета поста,
За нас казне никад доста.
„Либлинг" нових има доста,
Чак и Луци од тих поста.

Деградир је наша Драга,
Чим седмица пређе прага
Специјалан посо доби
И замени све у соби!

Послови јој разноразни:
Пиштољи се чисте празни,
Ашова са дршке перу
И жицом се руке деру.

Деса мора да научи
Како други свет се мучи
Зато једе и без пара
Што нема код „легионара".

Милини су тешки греси
Спаваћицу што обеси
Зато чупа сада траву
Добро да нахрани краву.

Дана више „Либлинг" није,
Јер не уме да се смије
Драга, Деса, сад то поста,
Уз осмех има посла доста!

За Луцине тешке ране
Интерес је на све стране,
Чак и „Пацов" из даљине
Са доктором бригу брине!

Паше наде о промени
Дану нико не замени
Мила своју љубав јаку
Пружа на сваком кораку!

Соба добошарку доби,
Луци се са Хилдом поби!
Конспиративна Хилда није,
Тајне не зна та да крије!

Али зато кад изађе
Мадам Тисо ће да нађе
Због пластике и фризуре
Стаће крај лампадуре.

Ко Велики Рајх увреди
Шест месеци овде седи
Госпа Нада није знала,
Ал Хилда јој то казала

Уз пасуљ су полемике:
Због сталешке те разлике;
Тетка Боса ту је била
И духове умирила.

Ко марксиста она стари
Поставила одмах ствари,
Дијалектиком је лако
Решење да се нађе свако!

Пролетер са села Милка,
Кулакиња са њом Ивка,
Правду тражи тетка Јела
Кроз хришћанска добра дела.

Скромна јесте Николета,
Грађанкама то не смета,
Паша чиновништво брани
О његовој брине храни!

Буржујка је госпа Нада,
Да с' одрекне није рада
Тетка Боса систем грди
И на Наду се не срди!

Кад Миља на пасуљ зове
Спремте се за расправе нове
Он душевну храну даје
Као месо, маст и јаје!

На крају нас брига мори
Како пакет да се створи
Јер нам снагу дужу даје
Ипак месо, маст и јаје.

Пакета је било доста,
„Мали" благ и добар поста
Пошто данас нисмо гладне
Може песма сад да падне.

Желимо вам сваку срећу,
На слободи још и већу,
Нека нашу песму нову
Певамо на своме крову.

И овај дан већ пролази
Ништа ново не долази,
Многе наде, многе жеље
Са њим су нам одлетеле.

Са седмицом све је горе,
Са њоме се сви сад боре
Бонерина, пацов Мали,
Сви јој чизмом на праг стали.

Сталне грдње, сталне претње
За нас више нису сметње
Свако живи како хоће
Забрањено с' једе воће.

Повика је због дувана
И строга пада забрана
Жене више да не пуше
У соби ће да с' угуше.

Ал то никоме не смета
Пуна соба цигарета
Ко да смо усред кафане
Дим се дими на све стране.

Дуго неће то да траје,
Јер овде се све познаје
И кад „Белокос" сазна мали,
Тад смо бостан сви обрали.

Сензација нова плану
Неки стари врабац бану
И све тиће и врапчиће
Прогута нам ко црвиће.

Само стара још „врабица"
Пева насмејана лица;
Капетани, лепотани,
На нашој су ипак страни.

Слушале смо једног врапца
Личи на дебелог жабца
И због такве песме лоше
Наше сумње и дођоше.

Ал кад поче да цвркуца
Реч му прва беше свака
Пошто нема друге мане
Попе се на прве гране.

Од њега ми чусмо многе
Сензације, сваће, слоге,
Нову сорту свињског соја
И модел париског кроја.

Онда ко све новац има
Казаћемо вама свима
Дани нови ново носе,
Неке штеде, неке косе.

Ми хоћемо само радост,
То захтева наша младост
Зато шале све ми знамо
Вама сад да отпевамо:

Док Савић са „овако"
Наређење даје свако
И „онако" псовку своју,
Почиње крај нас у строју.

Варалица он је стара,
Парадоксе стално ствара,
Жене грди, а у ствари,
Стално о њима сањари.

„Таране" још увек има,
Мада је већ доста свима
У њој не знаш ко је коме
Род у друштву оваквоме.

Љубави се све исплеле,
Амор многе баци стреле
И због тог су многи боли
Што се други грешком воли!

Доктор Савић због тог страда
И Драгица са њим млада,
Само Луци ту не пати —
Љубав јој свако узврати.

Капетан се исто жали,
Поени му сасвим пали —
Јер због Десе и због Мире
Строгошћу се мере шире.

И заводник сада паде —
Своје срце Дани даде —
Без књижице и мираза —
Узећу те — Тоза каза.

Али Дану то не дира —
Команданта само бира —
Војводство јој мало поста.
Зато без једног оста.

Али има и срећног света —
Коме „мали Божјак" смета —
Чак пољубац пред њим паде
И он осмех свој му даде.

Тумачица има доста,
Зашто „Мали" добар поста —
Сада прави разлог зна се
Да то је због прве класе!

Нада сада кући иде,
Казна јој се брзо скиде,
Зато неки месец више
Хилда ће бетон да брише.

За њу боље да остане
И Дарвина да се мане —
Нада каже харем цео
У кућу је он довео.

Сваког дана корпу носи
С пијаце роткве доноси
Нове жене добро чува
Док Хилда још пројури дува.

Откад Драга овде дође
Све ти боље код нас пође,
Сад питање, Луци, класно
Не потрже тако гласно!

Компромисна сада поста,
Дражиновка воли доста
Последња јој страст је Дане
Мада је са друге стране.

Вешерке све више кукну
Откад Деса на њих сукну
Од страха дигоше грају
За пикавце не признају.

Нов колектив, чак сто има
Али нема места свима
Кулакињу то погађа
У селу јој свак угађа!

Хилда Ивку умирила
И лепо јој објаснила:
Једнако нас сунце греје
Иста кибла за нас све је.

После тога мир настаде
Свако Хилди право даде
Да без сваће и галаме
Чекамо на боље дане.

РАТОМИР РАТКО ПАВЛОВИЋ БИЋКО (1913 — 1943)

„Одиграо је изванредно значајну улогу у организовању, учвршћивању и успешном руковођењу НОП на југу Србије. Преносио је своје војничко и организационо искуство, стављајући у службу НОП све своје способности, своју широку културу, убедљивост своје речи и говорничку способност, због чега је веома брзо постао најутицајнија личност међу борцима као и у народу. Позната је његова заслуга за сјајно извођење операције приликом ослобађања варошице Прокупља и Блаца и рудника Леце у Јабланици. У огорченим борбама са четницима на планини Пасјачи (12—14. октобра 1941. године) партизанске јединице под његовом командом нанеле су четницима Косте Пећанца тежак пораз. Вешт у тактици изненађења непријатеља, искусан у проналажењу успешних и оригиналних операционих планова, хладнокрван, одлучан и веома сналажљив у извођењу операција, упоран у савлађивању тешкоћа, тачан и истрајан у извршавању поверених задатака, врло је брзо међу својим борцима стекао ауторитет првокласног војног руководиоца, који је уливао велико поуздање, борбеност и полет онима којима је командовао. Приликом дискусија у штабовима по појединим спорним питањима њихово мишљење је било скоро увек одлучујуће, а извођење најтежих војних задатака увек је њему поверавано. У току 1942. непријатељи су концентрисали велике снаге ради уништења НОП на југу Србије. Захваљујући његовом војничком искуству, храбрости и сналажљивости спасен је знатан део снага из обруча непријатеља. Павловић није био само добар војник. Био је и одличан агитатор у народу, коме је у бројним говорима уливао снагу и веру у победу НОП. Такође је био одличан васпитач младих руководилаца. Код њега су учили прву практичну школу војних вештина и политичке борбе многи будући команданти и политички комесари“ — написано је у зборнику „Народни хероји Југославије“.

Рођен је 1. марта 1913. године у селу Бериљу код Прокупља од оца Вељка и мајке Петране рођене Павловић. Његови преци су из Црне Горе, а чувени војвода Пеко Павловић, Ратомиров деда по мајци, био је истакнути црногорски јунак и познати вођа босанско-херцеговачког устанка 1878. године.

Школовао се у Прокупљу. Свакодневно је пешачио преко осам километара, на време стизао на часове, пажљиво пратио наставу, а код куће учио и читао. Био је ситан, по природи миран и нежан, али увек спреман да заштити слабијег. Није се истицао високим оценама; из школског програма савлађивао је оно што је морао, а остало слободно време користио за читање, јер је књигу заволео у раној младости и од ње се није одвајао до краја живота. Први разред је завршио у јуну 1926. године. У петом је упућен на поправни из француског и немачког језика. Због нечега се замерио својим професорима и због тога је морао да промени школу, чак ни поправне није полагао у Прокупљу. Изгледа да је пети разред положио ванредно, у Београду, шести је завршио у Београду, а седми и осми у Лесковцу. Матурирао је 1933. године и тако, и поред препрека из петог разреда, није изгубио ни једну школску годину.

Својим знањем и успехом запажен је у школи као ученик седмог разреда у Лесковцу. Од деветнаест ученика само су двојица разред завршили са одличним успехом а девет, међу којима се налазио и Ратомир Ратко Павловић, са врло добрим успехом. И осми је завршио са врло добрим. Истицао се у литерарној дружини „Вуловић“ и на конкурсу је похваљена његова песма „Равнодушност“. На крају седмог разреда изабран је у управу литерарне дружине, чији је рад у другој половини наредне школске године „прекидан неким препрекама које су наступиле“ и Ратомир се више не појављује у управи. Вероватно је била у питању нека политичка акција, јер се већ тада експонирао као присталица напредног радничког покрета. Почетком фебруара 1933. године отворио је прославу Штросмајеровог дана својим предавањем о Штросмајеру које је запажено у целој школи. Само у расправама и дискусијама показивао је своје знање и борбеност, иначе је био тих, ћутљив, затворен у себе.

Почео је да пише као ученик. Збирку песама „Окови без окова“ објавио је у Лесковцу 1933, исте године када је завршио гимназију. У тој невеликој збирци штампао је дванаест песама:

Успомена, Уништење, Привиђење, Равнодушност, У фабрици, Жега, две без наслова, Хиљаду мојих ја, Уједам све, Где сам, Вера срца. Поделио их је у три равномерна циклуса, по четири песме. Карактеристични су наслови другог и трећег циклуса: Верујте у људе који немају своје уверење. Кад бих био бог радио бих на своју руку.

Први циклус чине љубавне песме. Њега љубав није понела као његове вршњаке, не пева о вољеној раздрагано и понесено; његова љубав проткана је неком сетом, чак и горчином, он се осећа усамљеним, стално га прати нека коб или привиђење, искидан је и измучен, и зато је постао равнодушан. Од самоће и расположење прераста у осећање коби и уништења, а онда се јављају привиђења да би се, на крају, све претворило у равнодушност.

Његови дани пуни су „срџбе и љутње", притискују га гадне слутње, али га теши сазнање да у даљини једно срце куца као и његово, и да су обоје исте среће.

Ја бољи нигде нећу пити мед
Него што пијем сузе слане,
Што су мој јастук покапале
Ове студене ноћи.
И најмилији ми је овај бео,
Ледени кристални вео,
Створен од мојих суза
У самоћи. (Успомене)

Волео би, каже, да се увуче „у сиви магличасти вео" и продре у етер; путује кроз тишину природе и све што види личи му на сени; он ће се пробити до кутка у коме се свила његова мила и умире у самоћи.

Није само он усамљен. Усамљена је и његова драгана.

Ја ћу се провући макар кроз поре
таласа
И посматраћу како се витлају сени,
Позваћу у помоћ и силу небеса
Па ћу ипак прићи једној жени.
И говорићу јој језиком пуним
страсти
И грлићу јој ослабеле кости,
И то ће ми бити последња од свију
части
А срце ми неће више туга бости.

(Уништење)

У тишини ноћи њему се привиђа како „иза скривеног кута са веловима густим" наступају жене док ветар разноси њихов јаук и док из његових груди „Хоће да плине узаврела крв". И онда схвата да су то само маске иако и даље чује „како туже нежна грла лепих жена.

И ја поново зурим очима кроз
тмину
И само видим грозне фантоме,
Како се са страшним окршајем ломе
Кроз пусту ноћну модрину.
И пред очима ми сину,
Страшна слика
Бог.
Бесно фијуче ветар низ пусте улице
градске
Васиона се расклапа а страшне
горе маске
Баволског лика.
Горе изнад крвавог плама
Лебди слика,
Свемирског моћног
Пана.

(Привиђење)

Живот га је довољно измучио, осећа се да међу људима лута као мртва сенка, да у њему нема „љубави, вере и циља" и зато је презрео све, чак и хладни пољубац њен. Само се стиди што га је „црноока девојка нашла са душом пуном усхићења". Чини му се да га нека сета дави и најбоље се осећа када га обавије „сутон плави"; тада, до зоре, гледа „звезде како руде" и одговара „на чудна питања" која му авети нуде. Зато је равнодушан према свему, чак и хладном пољупцу њеном.

Рођен у једном рату, прве представе стицао у другом, растао и развијао се у неправедним друштвеним односима, а нарочито у време економске кризе и монархофашистичке диктатуре, он није могао оптимистички гледати у будућност све док није пришао напредном радничком покрету који ће му отворити поглед у сутрашњицу. Живот експлоатисаних доживљава непосредно и топло а изражава га неуобичајено, свежином у облику и изразу, симболично.

У ноћи без звукова
У чопору гладних вукова
Људи болесни и без кукова
Самују!
У дану без тишине
У фабрици пуној прашине
Са порцијом прљаве сплачине
Данују!
....У доба кад се буре сламају
Они по улицама чамају
И по локвама спавају
И са жаром у очима
И са болом у костима
И са бесом у грудима
Стоје!

И целог дана
Љути и без сана
У тужном и жалосном вапају
Трзају се да не скапају
На смрдљивом градском камену
Са грудима у пламену

И болом у раскрваљеном рамену
Звере се и цере камену
Горећи у пламену!
У дану без тишине
У фабрици пуној прашине
Са порцијом прљаве сплачине
Живе —
Људи

(У фабрици)

Ова пева о топлом летњем дану када уморни зидарски радници, испуцалих и крвавих руку, држе хлеб и со, бришу зној са себе док „лепа плава девојка седи на песку" и шапуће неку песму „чији се звуци расипају кроз мемљив ваздух".

Живот га је газио, људи се на њега плазили, али он и даље путује свемиром са срцем пуним немира тражећи своју отаџбину у томе бескрају, јер она није онаква какву је он жели.

Светови подамном круже
Крвави ко руже
Све светове сам тако прошао
К домовини нисам дошао
У све сам кутове зашао
Нисам је нигде нашао
Увек ми се поглед мутио
Кад бих је у даљини наслутио
Са срцем у немиру
Тражим домовину у свемиру.

Последњи циклус најбоље показује његова схватања и осећања, његову сложену природу, хиљаду његових тренутака, расположења.

Стварам ужасну револуцију кроз
моје ја
Револуцију мога стања
Стања мојих разних ја
Револуцију мојих бића.

(Хиљаде мојих ја)

Певао је, на духовит начин, о животу без бога и богу без живота који „својом мртвачком свиралом позива грешнике у рај", а свирала објављује „пропаст бога". Остао је само човек и његова песма „Живот".

Ради живота песма!
Ил живот ради песме
Ал живот није песма
Ал песма јесте човек
Човек од бледе девице
Човек из станца камена
Човек из црвеног пламена
Витла буктињом смрти
Стражар ноћних кутева
Ломе се свемирски врти
И дижу бакљу
Са криком
Са објавом
Смрти
Под пламеном и плачом
У јединству
Човек, ђаво и бог
Врти.

(У једном све)

Крик долази с неба и објављује да се родио бог и да је то његов крик и крик ђавола који је запевао, који се једини радује.

Плакао је свемир
Растужио се човек
И остао је само
Једини велики и дубоки крик
Крик човечулька.

(Где сам?!)

Његовом лутању нема краја. Мада се јасно определио, он је још увек искидан противречностима, супротним расположењима, и тражењу самога себе.

Верујем у белог анђела са бројем
три изнад стопала
Сено, у провидном сневању белича-
сте боје његов отисак
Реже мрежастом петом прозирни
вео чела
У коме беше отсјај онесвешћеног
господњег лица
Једини праведник у грабежу срца
од хуља
Етар је проводио плач, ваздух жељу, уши су биле неме
Мајко, пљуваћу вечерас преко твог
крила на моје кућно слеме
И ронићу, пливаћу, газићу
Самога себе
У изгубљеним вијугавим сивим
цестама
Што воде негде далеко (далеко
одакле се брзо долази)
И нећу себе наћи
Изгубио сам се у својој близини
Заборавио сам се у свом познанству
И тако лутам избезумљен у сопственом изгнанству
Преко равнина, слепих долина,
доњих висина
И наћи ћу се тамо негде
Са својом сенком која ће побећи

И сабласти ће се разићи јер сусе
тражећи рђаво нашле.
(Вера срца)

Тиме се завршава први период његова живота. Други почиње његовим одласком на студије у Београд. Тада је рашчистио са свим недоумицама, сумњама, питањима и тражењима.

На правном факултету у Београду, на који се уписао у јесен 1933. године, није дуго остао.[2] Већ 1935. године добио је стипендију од Чешке банке и „отишао у Праг да студира економске науке".

Запажен је по својој делатности у томе краткотрајном периоду. Држао је предавања у Лесковцу „о покретачким снагама у историји" и о томе се доста дискутовало, „чак и у штампи". Активан је у напредном студентском покрету, изучава марксизам, употпуњује своју слику „о двојаком праву у историји и садашњици: праву владајуће класе која ствара Законе и обесправљеност потлачених маса". У то време је добио надимак Ђићко зато што је имао обичај да тепа људима, да им даје топла имена: Ђићко, Мићко, Ђићуле, Мићуле, Ђићи, Мићи...

„С посебним интересом проучава октобарску револуцију, расуђује о њој, јавно испољава своје оцене о њеном развоју и улози појединих руководећих личности октобра, због чега долази у сукоб с неким члановима Комунистичке партије Југославије. Попут сличне судбине многих револуционара, доживотно навлачи на себе незаслужену сумњу, подозрење и неповерење појединаца које се касније преноси на друге" — написао је Слободан Несторовић у књизи „Под Хисаром".

С Вељком Влаховићем, Бранком Крсмановићем и Лазаром Удовичким, са којима је становао, чинио је партијску ћелију у Прагу. Ђићко је истицао својом ширином, образовањем, смислом за синтезу, беседничким даром којим је остављао снажан утисак на своје сабеседнике. На изборима у јесен 1936. године изабран је за председника студентског удружења „Југославија" које је окупљало око две стотине југословенских студентаа у Прагу. У расправама о појединим питањима често је истицао: „Треба се враћати Лењину, људи кад вам кажем" — тврди Душан Митевић у књизи „Вељко Влаховић". Лењин је био извор од кога је увек требало полазити. Као руководилац партијске организације, у којој је било око двадесет чланова, и као председник удружења студената он је одиграо велику улогу у слању добровољаца у интернационалне бригаде у Шпанији. И крајем јануара 1937. године, идући возом преко Немачке, Ђићко је с групом студената стигао у Париз, а одатле пут их је одвео у Шпанију.

Као и остали студенти из његове групе распоређен је у батаљон „Георги Димитров" Петнаесте интернационалне бригаде. Ускоро је дошло до борби. Већ првог дана, 13. фебруара, Ђићко је рањен у стомак у бици на реци Харами, јужно од Мадрида. Када је оздравио, распоређен је у официрску школу коју је успешно завршио, а онда је постављен „за комесара словенске групе у њој и за наставника у исто време" — написао је Миливоје Перовић. Држао је предавања која су запажена по ширини захвата и дубини понирања у суштину проблема. Међутим, због атмосфере у школи, он је упорно тражио и, најзад, успео да оде на фронт у јануару 1938. године. Са Вељком Влаховићем, који је рањен на истом фронту и лечен у истој болници, припремао је „Историју радничког покрета у Шпанији" и написао око три стотине страна, али је и његов и Вељков рукопис изгубљен. Када је у јесен 1938. године Шпанска републиканска влада распустила интернационалне бригаде, Ђићко се налази у Валенцији. Наставио је своју политичку активност: био је руководилац идеолошко-политичких курсева и предавао марксизам и политичку економију. У Шпанији је добио чин капетана шпанске републиканске војске. После повлачења из Шпаније налазио се у логорима интербригадиста Сан Сипријан и Гирс. Био је, једно време, секретар партијске ћелије, али се највише истакао као предавач марксизма и политичке економије. У Југославију се вратио 1940. године.

Написао је неколико песама у Шпанији. У песми „Друговима из Андалузије и Аустрије", која је објављена 1938. у књизи „Крв и живот за слободу", он пева о своме рањавању и шпанским борцима које је сретао у болници. У песми „Мајко", која је објављена у истој књизи, он разуме мајчин страх за његов живот, али она мора да схвати да на свету не постоји ни један кутак који није угрожен од фашиста и зато треба да буде поносна што је

---

[2] Шести семинар права уписао је 1. III 1940, а седми 25. IX 1940. у Београду.

његова крв проливена за нови свет. Ипак је најснажнија песма „Писмо мајци“, коју је Влаховић објавио у листу „Димитровац“.

Мајко,
Видим те како седиш сама
и тужиш у дну шљивака.
Мислиш: убили су га негде
Ко зна код ког врбака.
Шпанија? Где је то боже!
и преко колико земаља.
Да продам све до коже
да ли би за њега дознала!

Он је тако слабуњав и жут
и ров за њега није.
Непријатељ је суров и љут
А он не уме да се крије.

Мајко,
Знам колико твоје срце зебе.
Нас хиљаде мисле на своје драге
Из Шпаније поздрављам сестру
и тебе

И мислим на твоје очи благе.
Не чуди ми се, мајко, много:
Верујем да ћеш разумети мене.
Данас, шта сам радити мого
Ти знаш, не смемо бити жене.
О вама мислим сваког дана
И тихо се разговарамо к'о у соби;
За фашизам ми смо челична
брана,
За фашизам ми смо страшне ноћи.

Ми ћемо ићи све даље,
Кроз градове, шуме и биље;
Уз поздраве које нам народ шаље
Од Темела, Бургаса до Севиље.

И вратићемо се ипак вама
Да би довршили свој пут:
Диктатура мора да се слама
И режим крвав и крут.

И веселиће се земља сва
Нестаће фашистичког кола;
Оборићемо стара зла
Певаће се интернационала.

Изванредна су његова писма — послата мајци и девојци по уочавању стања у свету и тачном предвиђању даљег развоја догађаја и у Југославији и у Европи, који су се у току прошлог рата и развијали онако како је Бићко предвиђао. То још једанпут потврђује колико је био образован, колико је упознао економске законе развитка друштва и колико му је то знање омогућило да тачно уочи све оно што се неминовно морало догодити.

Служио је југословенску војску и дисциплиновано подносио шиканирање свога командира коме је сметало Бићково политичко уверење и војничко знање. Рат га је затекао у Осоговским планинама. После капитулације Југославије вратио се у родни крај с пушком. Активно је учествовао у припремама оружаног устанка и формирању Топличког партизанског одреда.

„Био је политички комесар одреда, командант одреда, заменик команданта одреда, заменик команданта Пасјачко-јабланичког одреда, начелник штаба 1. јужноморавског одреда и командир 2. јужноморавског одреда“ — записано је у зборнику „Народни хероји Југославије“.

Постао је легенда за живота. Народ Топлице и других делова југоисточне Србије опевао га је у својим песмама.

Погинуо је 26. априла 1943. године као командант Друге јужноморавске бригаде.

ХРАНИСЛАВ САВКОВИЋ И ЊЕГОВ ДНЕВНИК (1871—1942)

Мало је било бораца који су се тако дуго и континуирано борили за прогрес и људске слободе као што је био учитељ Хранислав Савковић. Он није био револуционар, као локални политичар није прешао границе краја у коме се борио, није остао познат на ширем подручју. Мало има писаног трага о њему. Међутим, својом виталношћу, доследношћу, упорношћу и поштењем представља, на одређен начин, изузетак и у Топлици и на ширем подручју. Мало је било у Југославији и у Европи седамдесетогодишњака који су се подигли да се боре против фашистичког мрака и у тој борби и сагорели.

Рођен је 2. децембра 1871. године у поморавском селу Трнавцима.

Почетком септембра 1891. године положио је „учитељски испит у Нишкој учитељској школи“. У току школовања примао је благодејање (стипендију).

Исте године, 20. октобра,[3] постављен је да привремено врши дужност учитеља сва четири разреда у селу Смрдану, пиротски округ, с платом од пет динара месечно. У томе селу није дуго остао. Већ 15. јануара 1892. године премештен је у родно село Трнавци, али ни у њему није дуго остао. Иако је знање ученика оцењено врло добрим

[3] Сви датуми су по старом календару.

а чистоћа одличном оценом, почетком јула разрешен је дужности. У молби од 31. јула 1892. године тражио је да буде постављен за вршиоца дужности учитеља у Трнавцима или било ком другом месту до полагања учитељског испита и да му се одложи полагање тог испита до новембра пошто је био „до конца јула месеца у војсци" и није имао времена да се спреми за испит. Пошто је положио учитељски испит почетком септембра, 19. новембра 1893. године постављен је за сталног учитеља у селу Статовцу, округ топлички, с годишњом платом од 800 динара. Идуће године премештен је у Житни Поток у ком је остао непуне две деценије, а 1913. године премештен је у Прокупље. У том градићу остаје до краја свог дугог и плодног живота.

Његова јавна и политичка делатност почиње у Житном Потоку. О томе Слободан Несторовић у својој књизи „Под Хисаром" каже:

„Међу окрузима ослобођеним од Турака, у погледу развијености културног живота топлички је био на последњем месту. Док су се у околним градовима—Нишу, Пироту, Лесковцу и другим — оснивале књижнице и читаонице, у овом крају тога није било. Прву књижницу у Топлици основали су тек 1895. године млади сеоски учитељи у Житном Потоку Игњат Маринковић и Хранислав Савковић, док је у самом Прокупљу градска књижница основана готово деценију ипо касније".

Када је септембра 1908. године отворена Српска краљевска нижа гимназија у Прокупљу, Савковић је изабран у Одбор за старање о издржавању гимназије.

Учествовао је у многим културно-просветним и политичким акцијама и због тога је долазио у сукоб с представницима власти, оптуживан је и кажњаван и под Обреновићима и под Карађорђевићима, али је народ ценио његову личност и делатност и зато је биран и за окружног посланика и за председника општине у Прокупљу.

На Ђурђевдан 1902. године, у време диктатуре Александра Обреновића, Савковић је упутио писмо Божи Мутавчићу, окружном начелнику у Прокупљу, у коме га је оптужио да окупља око себе људе сумњивих моралних квалитета и подстиче их да воде борбу против поштених грађана.

„Вазда сам желео: да ми свако каже истину у очи, а тако исто и ја да кажем сваком истину у очи. То доликује сваком часном човеку; то захтева уређење друштвено, по захтеву морал друштвени и народни.

Ко данас није васпитан да истину у очи говори, тај је ПОДЛАЦ, а такви су људи најопаснији и за друштво и за државу", истиче Савковић.

Таквим својим понашањем стекао је углед међу грађанима са којима се сусреће, само су устала против њега она двојица „трабаната Владановштине из Житног Потока, којима ништа није сметао, који имају пред собом само своје личне интересе"... Такве људе подржава начелник и подстиче их да тужакају поштене људе. Он се лично не плаши тужбе, па макар се сви нечасни људи против њега подигли. Ти људи су лажно оптуживали Савковића и за време диктатуре Владана Ђорђевића да би задовољили „своју злобу и себичност".... „Вашим помагањем тих људи, Вашим помагањем њихових поступака, створили сте од једне најбоље општине у округу — општину која више нема онај лепи глас што га је до сада имала"... Истакавши да је за девет година толико урадио колико ни један од његових другова у округу није урадио, добио је тужбу место захвалности и признања. Полиција у Прокупљу захтева од сведока „да кажу и оно, што не знају", а у време Владана Ђорђевића у томе округу било је „много боље и мирније" него од како је за начелника дошао Мутавџић.

После пет дана, пошто није било основа за тужбу суду, Мутавџић је оптужио Савковића министру просвете и црквених послова за увреду старешине округа и захтевао оштро кажњавање. По тој тужби Савковић је морао дати изјаву у којој се бранио да он није писао начелству него Божи Мутавџићу лично, није вређао окружног начелника, него је примедбе упутио одређеној личности.

А после четири године он је имао још више трзавица и проблема и у браку и у селу.

„Ја сам са мојим мужем живела 13 година. Изродила сам четворо деце. Од пре два месеца дана мене је муж испратио био на фини начин у Баточину, као бајаги на поправку здравља, па када сам му се после месец дана вратила он је затворио кућу и није ме ни у њу пустио. Од тог времена ми не живимо заједно" — изјавила је Драгиња Савковић 29. маја 1906. године. У свом одговору Савковић је негирао њено тврђење нагласивши да ће се на духовном суду сазнати права истина.

Овај спор покушали су да искористе његови противници. Већ 10. јуна оптужен је, да напушта школске часове, да се коцка у пиће и новац, да често лумпује" да је жену отерао" и у кући има неку служавку". Показало се да је тужба неоснована и зато је у децембру 1906. године поново оптужен „да врло често одсуствује са дужности", да не води рачуна о школи, да се често опија, да иде по селу и политизира и да је „задржао акт по тужби М. Динића против оптуженог". Више од пола године вођена је истрага и саслушано десетине сведока, који су тврдили да Савковић за време општинских избора није носио пушку и није претио да ће убити оног који не гласа његовог кандидата, да није спавао у Прокупљу са учитељицом Параскевом Лазаревић, да уредно доводи децу у цркву, да не пије и не коцка се, да не лута по селу за време наставе... Истрага је завршена и половином септембра 1907. године министар Љуба Стојановић казнио га је опоменом због задржавања тужбе Динића.

У лето 1907. године Савковић је изабран за посланика окружне скупштине за Топлицу. И не само то. Из једног документа види се да је од 1907. до 1910. године био и председник окружне скупштине. То најбоље потврђује да је читава хајка имала политичку позадину како би Савковић био компромитован као човек и учитељ, како би био онемогућен у политичкој и друштвеној активности.

Међутим, никада није престала хајка против њега. Он је у радикалном „Одјеку" од 13. марта 1910. године упутио отворено писмо министру финансија и тражио да Тешман Николић, управник Пореског одељења у Прокупљу, не иде по зборовима да мири кандидате и да ради на расцепу појединих странака". Ако то могу да раде порезници, „онда изволите објавите то да могу радити и порезници других странака а не само присталице Ваше странке". Узалуд су били Савковићеви позиви на устав и законе, на своја грађанска права, на поверење народа јер три године заузима „положај председника окружне скупштине", најважнију „политичку улогу у округу", — министар просвете казнио га је укором због „увреде" министру финансија.

Ситни прогони и стални покушаји компромитовања никада нису престали. То се јасно види из писма Хранислава Савковића министру просвете од 12. јануара 1911. године.

„Поводом питања народног посланика Милутина Драговића на скупштинској седници од 16. децембра... част ми је у прилогу доставити уверење прокупачког првостепеног суда из ког се види да ми је стечај — који је решењем од 1. новембра т. г. отворен — скинут.

После свега што је по овоме отварању стечаја урађено, најсигурнији су закључци: да је све ово била једна гадно срачуната и од стране извесних лица намерно удешена смицалица, само да бих ја био уклоњен одавде, кад то већ није могло бити на други начин".

Ускоро су наступили ратови и Савковић прелази у Прокупље те је и та хајка најзад престала. За неколико година он је стекао такав углед да је 1936. године изабран за председника општине у Прокупљу. Поред осталих акција, он се борио за изградњу новог водовода у Прокупљу. Био је истакнути демократа, али се све више испољавао као присталица напредног покрета и симпатизаер Комунистичке партије Југославије.

Стари ратник, осведочени родољуб и искрени борац за прогрес и људска права и слободе, Савковић се није колебао 1941. године. Иако у дубокој старости, када је напунио седамдесет година, стао је у ред с младићима који су му могли бити унуци. Као активни сарадник народноослободилачке борбе изабран је за председника Градског народноослободилачког одбора у Прокупљу у другој половини децембра 1941. године. Памти се његов говор, а нарочито говор Милића Ракића, који је одржан на приредби 6. јануара 1942. године и коло је заиграо и повео стари учитељ Савковић.

„Ухапшен је 3. јуна 1942. године и спроведен у концентрациони логор на Црвеном Крсту, код Ниша. У логору се храбро држао и певајући родољубиве и борбене песме пркосно је пошао испред немачких војника, када су га 14. децембра 1942. године извели и стрељали на Бубњу" написао је Несторовић.

Иза њега је остала прича о поштеном животу и његове белешке у виду дневника.

Његов дневник је, пре свега, аутентично сведочанство о срамној издаји Косте Пећанца. Забележени су поједини догађаји од августа 1941. године до краја априла 1942. године. Изгледа да га је издаја Пећанца подстакла да пише, јер прва његова реченица гласи:

„На дан 22 августа 1941 године, предала се је Немцима, ова ноторна кукавица, који је проглашен за националног радника".

После три дана констатовао је у разговору са људима: „Тада сам се уверио, да је Љотић заиста био, код те цукеле, код тог лажног националног радника Косте Пећанца, који за љубав динара јури свуда, а био је у стању да заведе друштво да га свуда подиже".

Све те вести оживеле су успомене Савковића из млађих дана.

Упознао се са Пећанцем у Прокупљу једне вечери када се Пећанац вратио „из Турске" (Македоније). Толико се одушевио те вечери да би отишао са њим у четнике само да није имао четворо деце. Касније се Пећанац вратио у Србију и добио од државе велико имање у Куршумлији. Заједно су унапређени у чин резервног официра крајем октобра 1913. године; Савковић је добио официрски чин на бојном пољу, а Пећанац „као национални радник". Од својих ученика, који су били у истом пуку са Пећанцем, слушао је да Пећанац није учествовао у борбама 1914. и 1915. године; за време борби напуштао је свој вод и склањао се у штаб пука, вероватно „из националних разлога". Слично се понашао и за време топличког устанка.

Војвода Коста Војиновић био је страх и трепет за Бугаре, док је Пећанац „са Бугарима у приличној мери пактирао и све Србе који су одано служили Бугарима толерирао и после рата наградио".

„Војвода Војиновић по причању свих који су у оно време остали у Србији био је бољи Србин и бољи јунак, и поштенији и карактернији од Косте Пећанца, зато га Пећанац није волео и зато је наредио пријатељима у Косаници те су Војиновића проказали Бугарима, и они су га напали на једном месту где је био на ноћишту те је ту убијен... Али су зато синови потказивача добили добровољачке бонове а можда и сам потказивач".

Петнаестог септембра 1941. године отишао је Пећанац у Београд и вратио се после седам дана у пратњи два немачка официра. Окупљао је око себе људе без угледа. Тако је за расинског војводу поставио Милана Дрљевића „који је још уочи рата благосиљао рад Драгише Цветковића".

„Од тога доба настао је Пећанчев још прљавији рад на штету земље и нације, а у служби непријатеља. Његове војводе, које је он наметнуо, вршиле су насиља, јер је за војводе испостављао све друштвени олош и шљам (сем 2 изузетка) и већим делом нераднике и беспосличаре".

Његови четници су „по селима оргијали, нагонили народ да им приређује гозбе, па харали и убијали", а Пећанац је за новац штитио пљачкаше. „Ни једног тренутка није он помислио на сиротињу. Њему је стало до пара, а сиротиња нека пати". Четници су били гори и од Немаца — констатује Савковић жалећи што је тако. Пећанац се ничега не стиди само ако има личне користи. Тако је васпитао и свога сина од ране младости.

Савковић је писао, даље, о одласцима Пећанца у Београд, о састанку и сликању са бугарским официрима у Прокупљу, о Пећанчевим четницима.

Више од трећине његових записа, које је почео да води првих дана 1942. године, чине забелешке о Кости Пећанцу, а остало сачињавају забелешке о догађајима у Прокупљу и околини.

Двадесетог октобра 1941. године пролетела је једна немачка ескадрила од 12 авиона, а те ноћи партизани су ослободили Прокупље од четника и отерали неколико љотићеваца и других петоколонаша. Када су се сутрадан партизани повукли, поново су дошли четници и почели да тероришу народ, да прогоне све и свакога по улицама". Професорку Веру Соколов, чији је брат Мика Митровић посмртно одликован Орденом народног хероја као легендарни јунак Мачве, везали су код споменика и она се држала достојанствено. То је, каже Савковић, „најгаднија слика и гадно дело Пећанчевих четника". Четници су одржали збор на коме је говорио злогласни фашиста поп Мика из Блаца. Заведен је терор, забрањено кретање грађана од 17 часова увече до 6 часова. А када је у Прокупље дошао војвода Аца Поповић, стање се поправило, продужена је дозвола кретања грађана, а у говору Поповић је рекао „да ми Срби између себе не треба да се бијемо и да гинемо већ треба да живимо као браћа".[4]

Писао је о неоснованим причама о тобожњим одласцима Немаца и Бугара у партизане, о неуспесима Немаца пред Москвом, о хапшењима и претресу који су извршили Бугари 27. јануара 1942. године.

---

[4] Аца Поповић је сарађивао са партизанима. Једно време налазила се у Прокупљу чета партизана, чији је комесар био легендарни јунак Милић Ракић Мирко, и деловала неометано од Поповића.

Трећи део дневника чине бележења по датумима у априлу 1942. године. Пуно је чаршијских вести, као и оних о доласку Бугара и Немаца у партизане. Причало се да ће Србија добити аутономију, да ће јој припасти и Скопље и да ће Недић постати регент. Четвртога априла чула се борба код Берила. Седмога је одржан збор у Прокупљу на коме су говорили Жика Чемерикић, председник општине у Нишу и „неваљалац каквих мало има", и познати злочинац Марисав Петровић, један од учесника покоља Ђака у Крагујевцу. Деветог априла Бугари су водили борбу с партизанима у пасјачким селима. Петнаестог априла ухапшено је око 40 лица из Прокупља и више сељака из Југовца зато што је тамо погинуо један бугарски војник. Двадесет седмог априла дошли су Недићевци с помпом и музиком и одржали збор на коме је речено „да су учитељи, свештеници, професори па и судије упропастили државу".

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Извори

1. Архив Србије: Министарство просвете, докумената о Хранославу Савковићу.
2. Музеј Нишког концентрационог логора: дневник и експонати Хр. Савковића.
3. Архив Србије — Железник: препис дневника Хранислава Савковића.
4. Извештаји Гимназије у Прокупљу за 1926, 1927, 1930. и 1931. годину.
5. Извештаји Гимназије у Лесковцу за 1932. и 1933. годину.

Литература

Поред песама Данице Јеремић и Ратка Павловића коришћени су и прилози:

1. Народни хероји Југославије — Београд, 1975.
2. Мирчетић Драгољуб: Татко—Прокупље.
3. Митевић Душан: Вељко Влаховић — Горњи Милановац, 1979.
4. Несторовић Слободан: Под Хисаром—Београд 1972.
5. Перовић Миливоје: Хроника о Бићку — Београд, 1958.
6. Савковић Светислав: Топлица у НОБ и револуцији 1941—1942 — Прокупље, 1979.
7. Тадић Александар: Пали за лепша свитања — Београд, 1968.

Stanoje R. Filipović

ECRIVAINS — COMBATTANTS DANS LA SERBIE DU SUD ESTS

Dans cet ouvrage l'auteur présente le matériel sur l'activité littéraire de trois participants de la lutte de libération nationale et la révolution cocialiste. — Danica Jeremić Vranješ, Ratko Pavlović et Hranislav Savković. La première était une poétesse douée, Pavlović était un théoricien excellent marxiste et poète et Savković a laissé derrière lui un Journal de valeurs littéraires et documentaires. L'auteur a donné des informations précieuses sur la vie et l'activité révolutionnaire de tous les trois combattants distingués qui ont péri dans l'insurrection.

Радош Требјешанин

Трагом српске књиге на територији југоисточне Србије до 1878.

ПРОГОН СРПСКИХ КЊИГА

До тридесетих година XIX века ни у Србији није било световних књига. Стојан Новаковић се жали да ни касније није није било боље. Године 1820. још је само Милош држао „Српске новине". Касније, са стварањем српске штампарије, јачањем школства и доласком у Србију школованих људи из Аустроугарске, стање се нагло побољшало. У југоисточној Србији није могло бити боље у погледу ширења књиге и новина.

До педесетих година XIX века турски гранични а и полицијски органи су особито пазили на доношење и кружење српских књига. Претпостављали су да су то црквене књиге а такве по турским вакуфским нормама по царство нису биле опасне. Прву хајку на српске књиге подиђи ће лично васељенски патријарх у Цариграду 1842. Он је ове године затражио да се хришћанима у Турској не шаљу књиге Доситеја Обрадовића пошто се у њима говори против цркве и православног свештенства. Исти патријарх 1850. тражи од турских органа безбедности да протерају из школа књиге унијатских свештеника и агената.[4] Нешто касније овај захтев проширује и на књиге католичких свештеника и евангелистичких продаваца књига и протестантских библија. У српским школама тих књига није било али се могло наћи у њима по које Свето писмо католичког, унијатског или протестантског порекла.[5] Услед појаве раног бугарског националног романтизма развија се верски отпор грчкој православној цркви. Тиме су били створени услови за ширење на Балкану и унијатских, протестантских и римокатоличких књига. Те књиге су штампане на језицима балканских народа па и на српском језику те су могле неке од њих допрети и до градова југоисточне Србије. Једно Свето писмо Новога завета тога порекла чувало се у прокупачкој саборној цркви до 1938. године када је нестало.

Највеће заслуге за прогон српске књиге средином XIX века имају бугарски егзархистички агенти. Они су успели да убеде турске власти да су све књиге које Срби у Турској добијају из Србије, Русије и Аустроугарске испуњене мржњом према султану и да покрећу народне буне и јачају отпоре српске раје. Довољно је Турцима било рећи да се у тим књигама говори о Косову, цару Душану, хајдуцима и слично па да се жестоко устреме на српску књигу ма каква она била. Школски буквар је прогоњен што у њему стоји слика попа, свиње и хајдука а српске народне песме што у њима Срби посеку кога Турчина.

Дела Вука Караџића су била забрањена уносити у југоисточну Србију и читати их. Међутим, Вукове песмарице су кришом уношене и тајно читане.[6] У Високом код Пирота народне песме о Косову су вековима чуване и певане уз гусле до наших дана. У том селу постоји традиција да су сви Височани изгинули на Косову. Њихови далеки потомци су чували и певали песме о њима, својим далеким и храбрим прецима.[7] И Јован Хаџивасиљевић саопштава да су народне песмарице Вука Караџића у Врању дотуране од руке до руке и читане од мушкараца, жена па и омладине.[8]

Призренски митрополит Милентије је дигао читаву хајку против Вуковог и Даничићевог превода Св. писма. За њега су то биле „свапске и варварске књиге".[9] Макензијева и Ибријева пролазећи овим делом Турске приметиле

су да грчки епископи „свуда плене и уништавају српске књиге". Они су, буди речено" завиривали и у школске ђачке књиге.[10] Тражили су да се зоологија избаци из школе јер у њој стоји слика змије и она је „ђаво који је преварио Еву и Адама".

Турске власти су прогониле све српске уџбенике, нарочито читанке због родољубивих чланака, историје због српских владара и земљописе због географских карти о српским земљама које су сада под турском влашћу. Године 1873. Коста Шуменковић је у Београду штампао једну карту Кнежевине Србије чије су се границе пружале јужно до Мораве и Вардара.[11] Нешто раније израдио је и штампао у Цариграду 1862. године учитељ врањски Милан Ковачевић нацртао је један графички приказ лозе српских владара са ликовима од Немање до кнеза Михаила.[12] Обе карте су биле забрањене и могле су се тајно и са великим стрaхом држати. Па ипак обе карте су сачуване до данашњих дана и баш на територији југоисточне Србије где се на српску књигу најбудније мотрило и где се она најжешће прогонила.

Многе пошиљке ђачких књига из Београда школама у југоисточној Србији биле су већ на алексиначком ћумруку заплењене или враћене пошиљаоцу.[13] Милош С. Милојевић се једном приликом жали да су му егзархисти запленили пошиљку забележених народних песама из овог региона и уништили мотивишући тај свој поступак да „нису бележене бугарским језиком".

Београдски лист „Јединство" у броју 172 године 1871. доноси један занимљив допис из Алексиначког ћумрука. Тамо је стигла пошиљка школских књига из Србије за школе у Нишу, Лесковцу, Врању и Пироту. Књиге нису смеле прећи преко границе док их не цензурише турски службеник. Тај чиновник био је „арамија Глигор" син Лесковачког попа који се потурчио". Он је књиге прегледао и констатовао да говоре против султана. „Турци глупави поверовали су Глигору и књиге које нам шаље наша Србија вратио је натраг. Тако смо опет остали без књига", закључује дописник.

Било је случајева да Турци иду за српским ђацима по Врању и Лесковцу и да им врше преметачину књига у торбама. Ђачки родитељи су то знали па су од страха од ових зулумћара цепали поједине листове из уџбеника. на којима су биле слике Карађорђа, Милоша Обилића и слично.

За турску полицију читање и поседовање српске књиге били су тешка кривична дела.[14] Њихова кријумчарења преко границе била су и више од тога и такви су се у сургун слали. Ипак српска књига налазила је своје стазе и своје путање и стизала је на време до својих читача.

ГРАБЕЖ СТАРИХ СРПСКИХ КЊИГА

У историји библиотекарства је познат варварски поступак грабежи српских и словенских књига са територије југоисточне Србије, Космета, Македоније и из Бугарске. Та грабеж је захватила и манастир Хиландар. О томе писати било би сувишно. Но говорити о грабежи старих српских књига и рукописа са територије југоисточне Србије је просто немогуће изоловано и посебно. Грабеж се прикрива. Трагови грабежи су сакривани. Морала се осетити одговорност у тренутку када се туђа књига узимала и неповратно односила у туђе домове.[15]

Наши калуђери као да су и сами настојали да из њихових библиотека што пре нестане рукописних па и старих књига. „Боље су нове и штампане књиге од старих", говорили су они. И то је као немар условило разношење старих књига и њихов нестанак.

Многе су књиге пропале у манастирским ћелијама од мемле и влаге. Непријатељи су књиге палили. Понеки је од јаничара трпао црквене књиге у своје бисаге па их после продавао црквама као своје. Највише су црквених књига однели странци. Они су их од калуђера измолили или купили. Данас у скоро свим српским библиотекама по главним градовима држава могуће је наћи српских књига са овог подручја. Да наведем само један извештај нашег дипломате Алексе Симића који 1845. обавештава министре просвете колико је и каквих књига видео у Букурешту код једног руског путника. У овом извештају он саопштава да је видео до 50 разних рукописних наших књига међу којима цитира и:

Историја Св. Симеона од Стевана Првовенчаног,
Историја Стефана Уроша,
Оригинални Типик Св. Саве,
Еванђелије и апостол са српским и глагољским писменима,
Закони Душанови преписани у XIV столећу", итд.

На крају свога извештаја Симић предлаже српској влади да што пре и што свеукупније сакупи српске старе књиге и да их на тај начин спасе јагме и грабежи.[16]

Гунар Сване је видео у краљевској Библиотеци у Копенхагену 26 старих југословенских књига. Од њих неке и именује: „Цетињски триод из 1560, „Псалтир Давидов" из 1638. године, два Буквара од којих је један штампан 1524. г. а други 1527. године у Венецији и друге.[17]

Зна се да наших књига има у другим местима. Од њих је

1. 519 рукописа у Софијској библиотеци,
2. 79 рукописа у Пловдивској библиотеци,
3. 47 рукописа у Библиотеци Академија наука Бугарске,
4. 40 рукописа у дворској библиотеци у Софији,
5. 65 српских књига у Берлинској библиотеци, итд.[18]

Међу онима који су највише ових књига изнели из наше домовине су: Гиљфердинг (само из Дечана је однео 25 књига), Срезњевски, Јастребов, и други. Знатан део књига је однео Гопчевић. И Каниц је неколико рукописних књига однео без обавеза да их врати власнику. И сам Вук Караџић је већи део српских старих књига изнео из домовине.[20] Милько Веселиновић је видео сам у манастиру Девичу 30 рукописа на пергаменту и много више на хартији.[21] Гиљфердинг је видео у манастиру Девичу две ћелије манастирске куле разних црквених књига. Миљојко Веселиновић саопштава да је у Грачаници 1877. видео преко 50 сребуља.

После ослобођења 1878. југоисточне Србије са узимањем старих српских књига је настављено.[22] Зна се да је архимандрит Фирмилијан однео из Библиотеке манастира Прохора Пчињског преко 30 књига. Међу њима су биле три књиге бугарске рецензије. На пергаменту су биле две рукописне књиге.

Милош С. Милојевић је из цркве у Бошњацу код Лесковца однео 1883. године две књиге. Добривоје Алимпић однео је из Библиотеке манастира Сукова 2 књиге, Стојан Новаковић из Нишке саборне цркве један рукописни требник,[23] итд.

Ни много касније после ослобођења југоисточне Србије развлачење црквених књига није престало до данашњег дана и право је чудо колико још тих и таквих књига има по црквеним и манастирским библиотекама.

Године 1903. П. бр. 6959. затражио је министар просвете од цркава и манастира нишке епископије да се све рукописне књиге доставе Народној библиотеци у Београду на чување. Духовни суд у Нишу послао је министру просвете 8. октобра 1903. године:

1. Једно рукописно јеванђеље, нађено у врањској цркви од 26 листа и

2. Рукописни „Пентикостар" својина манастира св. Романа.

У пропратном акту се истиче да ткавих књига више нема у црквама нишке епископије.[24]

ТРАГОВИ ПУБЛИЦИСТИКЕ

На територији југоисточне Србије до њеног ослобођења 1878. г. није уопште било каквих и чијих листова и часописа. Чак ни у Нишу стратегијском и политичком центру северног крајишта Турске, није било публицистичко-издавачке делатности. Турци се нису много интересовали за новинарство. Овамошни Турци ретко су примали који турски лист. „Цариградски весник" примали су и Срби али у врло ретким случајевима. Изузетак је чинио Пирот. Тамо је читава основна школа била претплаћена на „Цариградски весник" и то дуже времена од његовог покретања.[25]

Први недељни лист који је овде угледао свет био је „Призрен".[26] Лист је покренуо призренски валија Сафет паша 1871. године. Лист је штампан на турском језику а онда напоредо у преводу и српским језиком.

Један од уредника дела „Призрена" на српском језику био је Тодор Станковић из Ниша. Станковић је похађао у Нишу турску средњу школу — рушдију и као средњошколац научио турски језик. Измалена се бавио писањем те је вештину публицистичке делатности лако савлађивао. Информације листа су биле ограничене бројно и по садржајима. Све информације сем главних узетих из расписа Порте и из султанових фермана односиле су се на догађаје у призренском валилуку, коме су припадали кадилуци нишки, лесковачки, пиротски и врањски.

Према сећањима Петра Костића Сафет паша је „Призрен" носио стално у свом џепу и указивао на њега као на једну велику своју тековину која је значила и поклон пажње вилајетским хришћанима.

Убрзо 1875. године укинут је призренски вавилук а југоисточна Србија је припала косовском вавилуку. Тамо је место „Призрена“ излазио лист „Косово“ једно време формата „Призрена“ и двојезичког текста у њему.

Листове „Призрен“ и „Косово“ читали су редовно многи Срби из југоисточне Србије. Према извештају Јосифа Хаџи Костића Лесковчани су из листа „Косово“ сазнали о руско-турском рату 1877. и о српско-турском рату 1877/1878. године.[27]

Цензура вести у овим листовима била је ригорозна. Нарочито се мотрило на српски текст у новинама.[28] Егзархисти су упорно и неуморно нападали „Призрен“ због српског текста у њему тврдећи да у призренском па и у косовском валилуку нема Срба већ само Бугара те српски језик у листу треба што пре заменити бугарским језиком.

Срба сарадника у овим листовима није било. Једноставно су уредници турски текст преводили на српски језик и тако урадили да овамошњи Срби читају турски лист штампан на српском језику.

Што овамошњи Срби нису успели да покрену који свој лист није тешко рећи. Прво, овамо уопште није било никакве штампарије ни српске, ни турске па ни бугарске или грчке. Покушај да се у Нишу отвори егзархијска штампарија почетком седме деценије XIX века није успео ни поред повољних услова за ту акцију. Срби у поменуте овамошње четири вароши нису ни покушавали да отворе штампарију јер је више но сигурно да за то не би добили султаново одобрење. Још мање су могли покренути свој лист у којој вароши ван југоисточне Србије како су то Бугари чинили. И не само то већ Срби нису имали могућности да читају ни листове који су налазили на српском језику у Кнежевини Србији и Аустроугарској. Турске власти су у неколико наврата изрично забранили улазак у Турску свих страних листова: „Жижа“, „Млада Србија“, „Видовдан“, „Исток“, „Глас Црногорца“, „Застава“, „Панчевац“, „Сион“, „Српске новине“, „Обзор“ итд.

Ова забрана у више наврата поновљена и увек врло ригорозна сведочи ипак да су ови листови некако долазили на територију југоисточне Србије и да су их читали извесни овамошњи писмени Срби. Срби су успевали да који од тих листова у мањем или већем тиражу проскрибују из Србије и растуре по својим крајевима. Питање језика се није много постављало. Ове листове су могли читати и Турци јер су сви знали српски језик. Шашит паша лесковачки се са кнезом Милошем дописивао и на српском језику. Његов син Исмаил паша то је чинио стално и без замене српског језика турским што је Шашит паша понекада чинио. У Нишу и Пироту званични језик је био турски а у Прокупљу, Врању и Лесковцу турски и арбанашки напоредо. Према томе сви поменути листови били су приступачни и иноверним читаоцима као и турски и грчки српским хаџијама и чорбаџијама који су владали не само турским, бугарским и грчким језиком већ и са покојим европским званичним језиком.

Стоји чињеница да су српски листови, а и они српски у Аустроугарској били добро обавештени о догађајима у југоисточној Србији и врло често на страницама тих листова могло се наћи и већих и разноврснијих дописа са ове територије. То сведочи не само да су се листови овамо читали већ да су овамо имали и своје дописнике. У том погледу важну улогу одиграли су службеници ћумрука српских у Алексинцу и на Пандиралу. Они су такав задатак и иначе имали да у пределима „неослобођене Србије шире књигу и писменост“. Не треба заборавити да је у Србији па и Војводини одавнина било Срба из југоисточне Србије. Ти људи су имали везе са својим завичајем и својима у Турској поред осталог су слали и по коју књигу а и коју новину.

Важну улогу су одиграли и бројни ђаци из ових крајева који су били на школовању у Београду, Карловцима, Одеси итд. И они су доносили српске и књиге и листове.[29]

Од 1871. г. од отварања Богословије и руског конзулата у Призрену и активности Симе Игуманова настају тесне културне везе Ниша, Лесковца и Врања са Призреном. Тамо одлазе ученици са ове територије у Богословију. Игуманов се ангажовао и у набавци школских књига за Лесковац и Врање 1872. године. У Призрену су читани „Видовдан“ и „Исток“. Није ни најмање невероватно да тих листова није било и у другим јужносрбијанским варошима. И сам Јастребов, руски конзул, претплатник на многе стране листове био је један од растурача иностраних листова на овој територији.

Евидентираћу неколико дописа по разним листовима из југоисточне Ср-

бије током XIX века да бих указао да су ти листови овамо били познати, да су одовуда имали своје дописнике и да су овамо читани истина тајно али ипак читани и на овој територији кружили.

1. СРПСКЕ НОВИНЕ, штампане у Бечу донеле су вест из Ниша 13. новембра 1813. године „да Срби још овамо воде борбе против Турака око нишке Островице иако је већ пао Београд".

2. СРПСКЕ НАРОДНЕ НОВИНЕ, штампане у Пешти доносе током априла и почетком маја 1841. г. вести из нахија лесковачке, нишке, прокупачке, пиротске и врањске о буни сељака против својих спахија.

3. НОВИНЕ БЕОГРАДСКОГ ЧИТАЛИШТА објавиле су 1843. г. у броју 44 на страни 387. вест о подизању нове школе у Нишу. Исте године у броју 34 на страни 49 донеле су кривице нишког владике Нићифора, иначе Грка по народности и „великог глобацију". Године 1866. у броју 115 исте новине су донеле чланак о прогону Срба у југоисточној Србији од стране турских власти и Бугара егзархиста по имену ефенди Науума, ефенди Гаврила Кируша и ефенди Драгана Цанкова, познатог унијате и туркофила".

4. СРПСКИ ДНЕВНИК објављује 1852. године, у броју 8 од 16. VII, вест да су „Бугари у Београду од пре 18 година штампали више књига које одавде односи у Самаков њихов трговац и одатле из разносе по Бугарској, Македонији и Старој Србији".

5. СВЕТОВИД је 1857. г. у броју 34 објавио вест да из Лесковца има на школама ученика у Београду, Карловцима и Одеси. У исто време јавља да у Лесковцу постоје три основне школе.

6. ВИДОВДАН објављује врло често вести са територије југоисточне Србије. У броју 35, године 1862. пише о доласку Кибризли Мехмед паше у Ниш, 1864. у броју 21 јавља о досељавању Черкеза на Косово а у броју 24, исте године, пише о економској беди у Нишу. Године 1865. у броју 3 „Видовдан" је јавио вест да се Черкези насељавају у Топлици.

7. ТРГОВАЧКЕ НОВИНЕ објављују 1861. године у броју 53 од 7. октобра вест о народној буни у нишком пашалуку.[30]

8. ВИЈЕНАЦ доноси 1874. г. у броју 4 два већа дописа, један из Ниша а други из Врања. У првом се неки Нишлија жали: „Турци оћеју да нас потурче, Бугари да побугаре, Латини полатине а Грци погрче" а у другом се саопштава да у Врању „егзархисти имају намеру отворити бугарску школу".

9. СИОН у броју 3 године 1874. на страни 364 пише о дечанском архимандриту Кирилу, Лесковчанину по порекло, који сада поклања лесковачкој цркви „једно свилено свештеничко одјејање, и један сребрни путир са принадлежностима". У броју 19 исти лист ове године доноси и један подужи чланак о нишком епископу Виктору за кога каже: „Тридесет година је просио за хиландарски метох у Нишу а сада је сву ту сакупљену сиротињу дао Турцима и Бугарима за епископску столицу". Исте године „Сион" доноси у броју 159 вест из Врања да је егзархистички учитељ Нишицијев отровао српског учитеља Вићентија Димитријевића".

10. Лист ЈЕДИНСТВО доноси 1871. г. у броју 172 вест о турској заплени српских уџбеника из Србије на ћумруку у Алексинцу.

11. СТАРА СРБИЈА пише 1869. г. у свом 39. броју о припремама хришћана за буну у нахијама нишкој, лесковачкој, прокупачкој, пиротској и врањској и закључује ако „хришћанима султан не дадне патријаршију може лако доћи до буне". У истом броју се нападају грчки епископи да насилно уводе грчки језик у српске школе. Посебно за врањског владику Грка Пајсија вели „Пајсије је србождер који је само због тога рипнуја за митрополита у Скопљу".

12. СРПСКЕ НОВИНЕ штампане у Београду стално имају по неки допис из ових крајева. Све њих наводити је сувишно. То је био званични лист владе Србије и у њему се јављају дописи политички мотивисани и политички пригодни за ово време и ове прилике.

Срби на територији југоисточне Србије читали су бугарске листове којих је било неколико и који су растурани јавно од егзархијских агената.[31] О њима нема потребе да се пише. У њима се није говорило добронамерно о Србима, напротив само злонамерно о присуству бугарског становништва на овој територији, итд.

Евидентирао сам само 12 српских листова који су пратили догађаје на територији југоисточне Србије, који су овамо имали своје дописнике и који су више но сигурно овде читани, тајно разуме се. Ја сам их тако рећи само именовао. Они су писали и у дру-

гим приликама. Мени је било циљ да их у већем броју именујем као такве, највероватније присутне на овој територији поред других током 19. века.

СНАБДЕВАЊЕ ЧИТАЛАЦА СРПСКОМ КЊИГОМ

Снабдевање књигом читалаца на територији југоисточне Србије у условитурског дивљања, арбанашког зулумћарства, јелинизма грчких владика и пропаганде бугарских егзархиста који су сви заједно такмичећи се ко ће јаче и потпуније уништити српску књигу током читавог XIX века било је ризично, скоро немогуће и ограничених домета. Просто је мало вероватно како су овамошњи Срби успели да уопште прокријумчаре српске књиге било из Србије и Аустроугарске или са које друге стране. Само велико родољубље, снажна ослободилачка мисао и непоредива храброст овамошњих Срба учинили су да се на овој територији у ова зла времена нађе мноштво српских књига, истина у малом броју руку али да се покажу као сведочанства постојања једне нације решене да се културно уздиже и културно оспособи за коначно ослобођење окупација и дивљаштва.

Писменост није јењавала на овом подручју ни раније, још мање у другој половини XIX века када су овамошње вароши имале своје српске школе.

Овамошња територија имала је и своју снажну просветно-културну чисто српску традицију.

Царство и светосавље се нису дали лако и брзо покопати још мање заборавити. О томе су говориле српске књиге које су звате и царске и свете.

Непријатељи српске мисли и идеологије прогонили су књигу као свог највећег злотвора и свемоћног и непобедивог непријатеља. И уколико их је непријатељ палио утолико су умножаване дугим и доживотним напорним преписивањима, куповане без питања за цену тамо где се нашла и ношена, преношена и сакривана као нешто што кошта живота, породице, трајања рода и постојања дома.

Бројне књиге су купљене на вашарима у Прилепу, Пловдиву, Солуну у Татарпазарцику итд. Многе су донели калуђери метоха манастира Прохора Пчињског, Јована Рилског, метоха Дечана и Хиландара којих је било у Нишу, Лесковцу, Врању и Пироту од почетка XIX века а можда још и од раније.[32] Многе књиге су трговци донели из Србије, многе су трговци кришом пренели на ово подручје, многе књиге су донели ђаци који су на страни учили.

Гедеон Јуришић у својој књизи „Дечански првенац" саопштава да су и калуђери дечански куповали књиге по вашарима и носили их и поклањали народу.[33] Од како су осоговски калуђери ишли у Русију 1586. године све више је у нас овамо руских штампаних књига. Нису ретки ни руски продавци звани иконари који су по варошима продавали руске књиге и иконе. Године 1874. г. турске власти су дале дозволу европским трговцима да тргују по Турској. Отада по вашарима крстаре и агенти протестантски, католички и унијатски а нарочито агенти енглеско-библијског друштва који носе и распродају књиге углавном црквене и школске намене. У Миљаковичкој цркви је нашао Тихомир Борђевић 1896. године Свето писмо и на њему натпис „Ове књиге зване Дела и посланице апостола" својина су слуге божјег Петра Стефановића, родом из Земуна које купих од московских продаваца 1769. године за шест аустријских форинти у Земуну".[34] Црква у Кумареву код Лесковца купила је у Лому 1862. год. од руских трговаца десет минеја. Књиге је у Лому прегледао турски цариник и о то потврдио на свакој књизи.

Књигама се и тргује. Милентије типограф купио је „у Бару књиге за 10 жутих дугата, 1714. године".[35]

Године 1879. Нишка гимназија је купила за своју библиотеку „Зборник" из XVI века, штампан у штампарији Божидара Вуковића у Млецима. Ову књигу је однео Љуба Ковачевић, професор из Београда.

Стеван Вучетић из Београда купио је 1798. године „Требник" у царствујушчем граду Москви.[36]

Тутори цркве у Власотинцу купили су 1864. године у Пироту на панађуру „Минеј" за 205 гроша. Оваквих примера је велики број.[37]

Поред куповине књига на панађурима и у разним приликама од трговаца постоји и унутрашња међусобна размена и куповина књига. Неколико таквих примера ћу навести према записима нађеним на књигама. Тих записа је велики број и они у првом реду сведоче о кретању књиге, потражњи извесних књига, цени књиге и промени власника. У тим записима се откривају и лица и професије које купују

књиге, које се за књигу интересују и коју књигу који интересент купује. Ево неколико тих кратких садржаја записа нађених на књигама.

Године 1838. купио је Манча Коцин „Апостол" у Пироту за цркву Градашничку код Пирота као поклон.

Лука Зограф купио је 1841. у Самокову велики „Псалтир" за цркву у Печењевцу за 6 гроша. Лука је био јеромонах.

Године 1859. купио је протопоп Вуксан Поповић у Новом Пазару „Општи минеј" за 150 гроша за цркву у Добричу.

Михаило Поповић купио је 1847. од попа Борђа за цркву у Великом Крчимиру „Осмогласник" за 12 гроша.

Поп Михаило Поповић купио је за сина „Осмогласник" у Самакову 1855. г. за 3 гроша. Поповић је био свештеник у В. Бошинцу.

За цркву у Горњем Матејевцу купљен је у Лесковцу 1812. године „Месацослов" за 7 гроша.

„Цвјатослов" штампан у Кијеву 1647. г. купљен је у Лесковцу за цркву у Бабичком.

„Осмогласник" у манастиру Поганову српске рецензије купио је неки поп Младен 1747. г. „Осмогласник је из XV века. У цркви је виђен 1821. год.[37]

1836. купио је у Врању од Михаила Хаџи Ристића Антологиони и „Општи минеј" за 450 гроша епитроп Здравко Јанковић за цркву св. Николе у Ораовици код Лесковца.[38]

Поп Борђа купио из Горњег Матејевца од попа Маринка „Псалтир" 1824. године штампан у Мосви 1763. г. за 20 гроша.

У Ајдановачкој цркви купљен је један „Требник" средином XIX века за 52 гроша. Црква Ајдановачка налази се у Топлици.[39]

Епископ Ниша и Лесковца Виктор продао је 1875. године „Минеј" цркви св. Николе у Просеку а лесковачки учитељ кир Даца продао је у Лесковцу 1841. године „Минеј" за 20 гроша.[40]

Парох бабичке цркве код Лесковца, поп Сава, купио је 1847. године у манастиру Прохора Пчињског „Триода" и „Апостоло" за 900 гроша.[41]

Тутори цркве у Стрелцу купили су 1868. г. књиге: „Апостол", „Первогласник", „Свето евангелије" за ..... (нечитко) гроша.

Записа ове врсте је много, онолико колико има и књига по црквеним библиотекама ове врсте. На понекој књизи стоје и по два оваква записа. Зависило је то од њених власника. Из њих се и онолико колико сам их навео види ко су били купци и продавци. Књиге су продавали, као што се из записа види попови, учитељи, тутори, владике, трговци итд. Исто тако су их сви ти и куповали.

Путем поклона знатан број цркава добиле су и потребне књиге. Књига је одавнина била драгоцен поклон. Поклон црквених књига чињен је врло често црквама, свештеницима, својој деци, итд". Поклоници су свештеници, обични људи, жене, трговци, еснафи, итд. Неколико записа те врсте наводим ради илустрације посебне врсте снабдевања књигом српских читалаца и цркава.

Године 1859. месеца августа 31 ден, благословени рувет грнчарски приложи књигу Минеј за душевно спасеније светој Богородици Суковској и то Минеј купљен за 200 гроша, у епархији нишавској.[42]

Сене беше 1838. године и ову књигу „Апостол" купи Манча Јоцин из Пирота за 60 гроша за душу на цркву пиротску.

Године 1724. Исаије јеромонах манастира Лескова поклонио је „Осмогласник" ученику Матеји из Губеревца.[43]

„Старец пиротски" јеромонах манастира Хиландара, „грјешни Исаија", поклонио је в љето 7689 године књигу Хиландару.[44]

„Степеник", књигу из области црквеног брачног права поклонио је 1871. г. митрополит београдски Михаило свим православним свештеницима у Турској. Књига је коштала 6 гроша.

1858. добила је на поклон Народна библиотека у Београду негде из Турске" рукописно „Житије св Саве од Теодосија које је 1860 издао Ђуро Даничић.[45]

У једном запису у цркви у Бунуши код Лесковца пише на књизи „Псалтиру" кратко „Поклони цркви Бунушкој Ђура". Датума нема.

1649 године 12 априла поклонио је владици нишком Лонгину кратовски митрополит Михаило, књигу „Херотинија" у рукопису.

У XV веку кратовски свештеник Андреја поклонио је манастиру Пчињском једно јеванђеље у рукопису.

Пећски калуђер „родом из Лесковца" поклонио је „Триод" цркви лесковачкој купљен за 44 гроша „за свој спомен". Датума нема.

Марко Минов бунушки ученик добио је на поклон 1860. године књигу

„Апостол". Нема од кога је књигу добио на поклон.

Мајстор Неша од Калуњаша поклонио је 1867. године књигу „Октоих" цркви Св Богородице у Стрелцу код Пирота.

Госпођа Мара поклонила је цркви у Нишу „Псалтир" за вечни спомен ва лето от рождества Христова АПКЕ".

Године 1754. поклонио је „кир Величко терзија" из Ниша „Јеванђеље манастиру Девичу „за вечни спомен".[46]

Број записа ове врсте је врло велики. Скоро највећи број књига је поклон. То сведочи да је народ својим црквама помагао у тренуцима када оне нису имале књига или су их којим злим случајем изгубиле.

И путници су поклањали књиге. Макензијева и Ибријева поклониле су неколико књига Ђацима основне шко ле у Приштини.

Ами Буе поклонио је 1669. године Дубровчанину католичком свештенику у Прокупљу књигу Manuducton de cae lum.

Илија и Језда мутавџије из Ниша родом из Гркиње 1791. год. поклањају св. Николи у Гркињи књигу „Јеванђеље", „живима за здравље".

Поуздани извори говоре и о поклонима књига лично њихових аутора. Тако је Милош С. Милојевић поклањао Ђацима Београдске богословије књиге које је он написао. Миљојко Веселиновић, када је дошао у Врање 1872. године донео је са собом „сандук књига" међу њима је било и романа.[48] Коле Рашић, устаник из Ниша, често је на Ђумруку код Суповца „пребацивао и по кола књига" српских без знања Турака. Такви су били овамо српски грађани и трговци Погачаревићи и Добровићи из Врања, Аранђеловићи и Митровићи из Лесковца, Чохаџићи и Димитријевићи из Ниша, итд.

Како Срби на територији југоисточне Србије нису имали своју штампарију бугарски егзархисти су ову ситуацију искористили и српским читаоцима понудили књиге из својих штампарија и на свом језику, из штампарије у Ваташи од 1847. г., из штампарије Теодосија Синаита од 1839. г. из штампарије у Цариграду од 1842. и највише књига штампаних у Београду на бугарском језику. Међу књигама штампаним у Београду на бугарском језику зна се да су биле продаване на овој територији највише „Велики пентикостар", „Молитвослов" 1870. г. „Ирмологију" од 1837. и календар „за 1856. годину. Бугари су успели да у Београду штампају већи број књига но у неким својим штампаријама. За 5 година Бугари су штампали у Солуну свега 4 књиге. За то исто време у Београду су штампали 7 књига. У Београду су штампане књиге на црквенословенском језику али су их у југоисточној Србији растурали највише и највештије Бугари. Чак и неке школске уџбенике које су Бугари штампали у Београду растурали су по српским овамошњим школама без осврта на то што су на бугарском језику штампани. Тек од 1868. године почиње се у том погледу правити разлика између књига штампаних за бугарске и књига штампаних за српске школе.

Један део књига за цркве Срби су на овом подручју добијали преписивањем старих књига. Међу тим рукописима има их и из ресавске школе али и преписа из овамошњих манастира и цркава. Међу њима се наће и по која рукописна књига бугарске рецензије

Потреба за ретким богослужбеним књигама била је велика те није могло, ни имало времена, загледати чије је редакције која књига. Калуђери су те књиге носили и продавали поповима и не коментаришући где је и ко коју књигу штампао. Говорили су они уопштено: „Све су књиге божанске које о Богу говоре". Доцније, када је почео јачати бугарски романтичарски романтизам, нарочито од падова егзархије почиње штампање књига у бугарским егзархистичким штампаријама. Те су књиге штампане бугарским словима и припадале групи књига бугарске редакције. Ипак оне су штампане писменима старословенског језика и као такве продирале су и у српске цркве у којима су се употребљавале књиге српске, односно ресавске редакције и ресавског правописа.

I СТВАРАЛАЧКИ ФАКТОРИ СРПСКЕ КЊИГЕ У ТУРСКО ВРЕМЕ

1. ПРЕПИСИВАЧИ

Стари је метод умножавања књиге путем њеног преписивања. Постојали су читави центри преписивања црквених књига. Но преписивање је вршено и у мањим местима, у црквама парохијским и сл. Било је преписивача црквених књига и међу грађанима односно цивилима. Књиге су преписиване по наруџбини или по заповести манастирског старешине. Преписивачка делатност би била напорна и преписивача није увек и свуда било ни у нај-

мањем броју. Преписивало се на хартији, кожи, пергаменту, итд.

Преписивачи или њихови сарадници вршили су украшавање текста и почетних слова.

За сада није могуће утврдити која је књига, када и где на територији југоисточне Србије преписана а таквих књига је било врло мало. Зуб времена и рука непријатеља књиге ништили су бројне рукописне књиге. Евидентирам њих неколико, онолико колико сам успео у току дужег времена пронаћи било у чијој својини на територији југоисточне Србије.

Записа и података друге врсте о преписивању књига на овој територији је врло мало. То никако не значи да их није било и да је преписивање књига овде била ретка радња. У старим манастирима: Прохору Пчињском, Светој Богородици код Лесковца, у Св. Јовану код Лесковца, Св Роману код Алексинца, манастиру Поганову и Темској код Пирота, у сићевачким манастирима итд. којих је у нишкој епископији било, преписивачка делатност више но сигурно није јењавала. Са нестанком тих рукописних књига нестало је и записа на њима. Јиречек је у манастиру Поганову видео много разних рукописних књига. Њих већ након 50 година тамо више није било. У цркви у Прешајану су по народној традицији чуване давнашње књиге. Године 1878, када су се Турци повлачили, однели су све, до једне. Због недостатка богослужбених књига у овој цркви на дан ослобођења 12. јануара месни свештеник није могао одслужити благодарење и помен изгинулим српским војницима у овом рату.[49] У Летопису цркве у Бошњацу код Лесковца стоји записано да је Милош С. Милојевић из цркве узео и није вратио старо рукописно „Јеванђеље", још из времена патријарха Арсенија Чарнојевића". Доста рукописних књига однео је и из Пчињског манастира. Са нестанком рукописних књига нестали су и записи о ауторима-преписивачима. Да су се ти рукописи сачували данас бисмо имали врло велики број записа о преписаним књигама као што их имамо о купљеним и поклоњеним књигама такорећи у свим црквама и књижницама.

Неколико записа о преписивању књига сам нашао и цитирам их.

Године 1553. преписан је „Триод" подвигом игумана Јанићија и браће му у манастиру Св. Јована Претече у Јашуњи код Лесковца, месеца априла при спахији Алајбегу.[50]

1453. године монах Никанор преписао је „Службеник" у манастиру Пречистаје владичице наше Богородице Испенија.[51]

1861. г. 14 јула завршио је преписивање књиге „ЕПИСТОЛИЈА" поп Георгије у Горњем Матејевцу.

Грешни ђак Јанко преписао је марта месеца 20 година 1857. г. „ТРЕБНИК" за манастир „Светога Прохора пустиножитеља Пчињскаго".[52]

Године 1843. преписана је књига „ИРМОЛОГИЈ" у области Ниша, место Нарицајемо Каменица, храм светаго великомученика Георгија"....

Поп Петар преписао је „за попа Марка од села Кожнице у храму светаго чудотворца Христова Николаја у земљи рекомој Длбочица под Черном Гором „ТЕТРОЈЕВАНЂЕЉЕ". Рукопис потиче из XV века и налази се у Библиотеци Богословије у Призрену.

Средином XIX века у Врању је учитељ Никола Ристић, бивши ђак манастира Дечана, преписао неке књиге и оставио десетак рукописа рецепата из народне медицине за лечење људи. Рецепти су писани врањским дијалектом.

„1863. г. начрта дијак Богдан сију књигу у селу Глоговци у области града Пирота".

Димитрије Кратовали — Борђевић, учитељ у Нишу, тридесетих година XIX века преписао је књигу ОСМОГЛАСНИК.

Године 1863, октобра 27. преписа „аз грешни јерej Антоније својеју рукоју „Станку, Цветку и Станимиру на дар „МИНЕЈ", у селу Буштрању код Врања".

Пимен, архимандрит манастира Пчињског, нашао је у селу Старцу у Пчињи „СЛУЖАБНИК" писан штампаним словима „у турско време". У кући попа Анте у Пчињи у селу Старцу било је десетак рукописних књига о којима се касније изгубио сваки траг.

1857. године монах Дионисије преписао је у Пчињском манастиру СЛУЖБУ и „ЖИТИЈЕ светог Прохора Пчињског".

У манастиру Поганову виђено је СВЕТО ПИСМО, „старог завета, преписано српском редакцијом у XV веку.

1885. г. непознати преписивач преписао је калиграфским рукописом књигу „ОСМОГЛАСНИК" у Горњем Матејевцу.

Књигу „ЦАРОСТАВНИК" преписао је „многогрјешни ђак Никола" 1846. г. у манастиру св. Прохора Пчињског.

„МИНЕЈ“, божанствену књигу преписао је у манастиру св. Прохора Пчињског ђак Никола „од Васојевића а села Забрђа од куће Садини“, 1774. године.

„СЛУЖБА СВЕТИХ ИСПОСНИКА“, својина манастира Пчињског, преписана је између 1857. и 1863. године. Препис је обавио монак Дионисије Хилендарац.

„РАСНИЧКО ЈЕВАНЂЕЉЕ“ писано је и преписано у 18 веку. О њему Владимир Николић у својој књизи „Народне школе у Пироту и округу пиротском“ на страни 404 пише: „Ово јеванђеље је све руком писано и украшено разним шарама у боји између појединих одељака-глава. Цркву је вода плавила, те су све књиге пропале, а само је остало ово јеванђеље које је све у комадима и искањано. Говорећи о једном запису на овом рукопису Николић вели: „У првом запису у оригиналу је свуда В као римско II; Слово Д је свуда писано положено и то врхом на леву страну, а доњи крајеви обрнути ка десну. Слово М је као латинско Т Слова И нема нигде већ се оно пише као латинско Н“.

Међу рукописне текстове овог времена треба убрајати и разне и бројне црквене, поповске, еснафске и друге тефтере којих је сачуван већи број. Међу њима се истичу: Тефтер цркве у Пироту, Тефтер нишке митрополије из 18. века, Тефтер Врањске епископије из 19 века, Тефтер пиротских грнчара, Тефтер лесковачког попа Томе, Тефтер нишких мутавџија, итд.

Број рукописних књига и текстова са територије југоисточне Србије данас је после толико минулих векова тешко прикупити и евидентирати. Њих је одиста било много током пет векова културног стварања на овом подручју.

2. ШТАМПАРИ И ШТАМПАРИЈЕ

На територији југоисточне Србије све до 1878. г. није било штампарија уопште чак ни турских иако је Ниш као стратегијско политичко и економско упориште северне империје имао за то све услове и велике потребе.

Срби из југоисточне Србије штампали су нешто књига у Београду. Познати Борђе Пироћанац купио је 1851. године у Београду књигу „Историја Александра великог цара македонског“ и исте године га дао у Београду о свом трошку прештампати. Борђе је ту књигу сам растурио, највероватније највише у свом Пироту и његовој околини а затим у осталим местима југоисточне Србије.[53]

Други велики штампар и популаризатор књиге у овим крајевима био је Хаџи Алекса Поповић за кога вели Стојан Новаковић да „беше однекуда од источних страна јер је говорио као што говоре наши Моравци од Алексинца на даље“. Мало се зна о овој угледној личности која је сав свој живот и труд посветила књизи. Он је штампар, растурач и пропагатор књиге уопште. Према казивању Стојана Новаковића он је сам у Београду одабрао и штампао више књига међу којима: „Живот Господа и спаса нашег Исуса Христа“, 1857; „Разне јуначке песме“, 1857; „Песме о Сосани“, Песме о св. Томи“; „О великомученици Варвари“ 1858; „Српске народне песме јуначке“ од Качића, 1869“, „Поздравну књижицу о доласку кнеза Милоша у Србију, 1859“, један роман Александра Диме 1864. итд.[54]

Не знамо ништа више о Хаџи Алекси Поповићу штампару, разносачу књига, трговцу, торбару и заљубљенику у књигу и мисију своју да књигу пружи својим земљацима. Из његове торбе разносили су се још и сановници, рождани, громовници, календари итд.

Поред путника трговаца књигом на територији југоисточне Србије било је и скромних књижара.

У Врању је у турско време имао неку врсту књижаре Јован звани Нишевличне.

У Нишу је имао књижару Микица Димитрије звани Мераклија 1864. године.[55]

Пиротски учитељ Пејча Георгијевић имао је увек књига на продаји тако да се може рећи да је то била једна врста приватне књижаре.

Трговачко-комисиона радња Критовула у Нишу имала је 1874. књига у својим трговачким рафовима за продају.

3. ПИСЦИ

Врло мали је број познатих писаца на територији југоисточне Србије. Томе је свакако разлог општи ниво просвећености становништва. И оно имена писаца што их ипак тако називамо је незнатних уметничких домета и малог броја написаних текстова. Неколико њих евидентирам.

Мартирије Хиландарац, учитељ у Врању написао је „Правило“ св Прохора Пчињског“, 1817. године. Потом је

написао и Житије Прохора Пчињског". Оба рукописа су сачувана.

Непознати писац написао је 9. марта 1844. године у Пироту збирку записа о лечењу биљем и слично. Збирка записа се зове Лекаруша — записи.

Димитрије Борђевић учитељ у Нишу написао је „Зборник" разних текстова по сопственом избору.

Монах манастира Прохора Пчињског, „грешни Василије" написао је између 1815—1820. године „Правила са Прохора Пчињског". Овај текст је очигледно копија неког ранијег текста ове врсте.

Димитрије Стојановић, унук лесковачког кнеза бератлије Стојана написао је за време свог школовања у Русији, 1830. године књижицу „Краткаја историја и географија Србије". Књижица је написана на руском језику. Писана је према књигама Вука Караџића.

Биновски Панајот, родом из Галичника, учитељ у Врању написао је 1865 г. „Речник галичког говора". Писао је и друге текстове а бележио и народне умотворине.

Таса Петровић, учитељ Нишки написао је 1858. књижицу од 76 страница под насловом „Пресад мудрости". Књига није оригинална. Она је писана по угледу на дела Доситеја Обрадовића а отуда је и позајмљено много текста. Садржина књиге су мудре изреке и мисли разних мислилаца, филозофа и етичара. Петровић је написао и „Мемоаре". Њих нисам нашао. У њима се помиње Тасино време уочи ослобођења Ниша. Користио их је Ловрић при писању своје „Историје Ниша".

Никола Ристић, учитељ у Врању 1830—1834. године, ученик манастира Дечана оставио је написану збирку „Рецепата" из народне медицине на врањском дијалекту.

Партеније, владика пиротски писао је чланке за цариградски „Весник". Сакупљао је и народне умотворине из свог завичаја Галичника.

Учитељ пиротски, Пејча (Петар) Георгијевић оставио је рукопис „Слово" у коме се налази десетак беседа које је држао у цркви у Пироту. Данас се о том рукопису ништа не зна. Последњи пут су га однели библиофили из Ниша и више није враћен у Пирот где је чуван у Саборној цркви.

Лесковачки учитељ Борђе Петковић оставио је један „Тефтер" у коме се налазе разни текстови међу којима и поуке о калемљењу воћа и слично.

4. ПЕСНИЦИ

Поред преписивача књига и писаца прозних текстова на територији југоисточне Србије било је у времену до 1878. године и покушаја писања стихова. Разуме се да је њих мали број и да су то били учитељи. Та поезија је и квалитативно и квантитативно малих обима и домета али је она ипак значајна јер представља прве покушаје литерарног стварања Срба на овом тлу у време ропства у турској окупацији. Када ово говорим мислим на песнике који су покушавали писати стихове. Иначе анонимних песника је овамо било и бивало много више. Та народна поезија је великих димензија у сваком погледу и чини битне одлике народног умног стваралаштва. До сада је тих песама сакупљено доста и објављено више збирки. Пиротске народне песме биле су предмет једне докторске дисертације[56] а врањске народне песме друге докторске дисертације.[57] Та поезија не престаје ни данас да живи и узраста. Има неупућених који покушавају доказати да је епска јуначка песма на овој територији давно нестала. Ту мисао је наговестио још 1895. професор врањске гимназије Светислав Симић али само за бивши врањски округ. Та песимистичка прогноза се није остваривала. У мојим истраживањима народна епска песма на овој територији и данас постоји. То сведоче и други истраживачи. Случај чувања народне епске песме и гусала у Високом код Пирота, у Врањском крају уопште[58] у Јабланици и Топлици непрекидно, итд. сведочи да та песма не јењава. Турци су епску српску песму прогонили само када је она певала о устаницима, хајдуцима и о Косову. Иначе и чувени нишки сердар Мехмед звани Бели командант пољске турске полиције у нишком кадилуку, и сам је певао песме уз свирање на гуслама. И око цркава се на свечаностима певало и уз гусле свирало. То сведочанство прихвата и М. Павићевић и ниједан лесковачки писац тај податак није порекао. Уосталом треба погледати Лесковачки зборник и на његовим страницама последњих 20 година ће се наћи десетак објављених народних епских песама и приказа гуслара.

До сада сви истраживачи на овој територији, етнолози, етнографи, етно-географи (Митар Влаховић, Риста Николић, Видосава Стојанчевић и други) сведоче о постојању одавнина и

садашњем трајању народне епске песме на територији југоисточне Србије.

Године 1517. Андроник Кантакузен је подигао манастир Св. Јована у Јашуњи. Кантакузини су за време Лазаревића и Бранковића виђени људи у Србији у већем броју и на важним положајима. Имали су вероватно у Дубочици и Топлици и своје поседе. Међу њима је било песника који су своје песме писали српским језиком. Песма „Јањо Новобрђанине", коју је Срезњевски нашао у Лесковцу и објавио 1848. г. упућује на присутност новобрдских Кантакузена у Дубочици.[59]

Врањски властелин Антоније Багаш из XV века био је угледни песник и књижевник свога времена. Он је својим књижевним радом оставио „траг културно-књижевне баштине у историји жупе Иногошта у XV веку". Антоније је умро 1406. г. Био је српски књижевник. Превео је од „граческаго писанија на српски језик Беседе св. Јована Златоустог", „Зборник са поученьем Јеврема Сиринога", „Житије Глигорија Омиритскога", „Житије Теодосија великог" „Тако је једна врањска феудална породица нашла начин да одигра значајну улогу у српском друштвеном животу и културном постојању друге половине XV века „Багаши су били у сродничким везама са нашим Бранковићевима.[60]

НИКОЛА ШИШИЦИЈЕВ, пореклом Бугарин, учитељ у Врању седамдесетих година XIX века испевао је више песама лирских од којих и ове две „Болна ми лега Станиче попово" и „Жално Мита плаче". Сам их је компоновао. Постале су народне песме.

Јеромонах СИЛВЕСТАР, искушеник и ђак манастира Прохора Пчињског, родом Славонац, написао је епску песму о првом српском устанку са почетним епским стиховима:

„У хиљаду и осмој стотини
А четвртој по реду години
Кличе вила четвртој години,
Да се Срби дижу на оружје".

Силвестар је певао и црквене песме као световне. Зна се да је у цркви Светог Прохора певао песму

„О кто то Николаја служит,
О кто то Николаја љубит,
Ктому свјате Николаје,
На сваки час помагајет".

Силвестар је био одличан певач. Године 1861. видео га је у манастиру Хан и био њиме одушевљен. Приповеда се да је знао и немачки језик.

Јеромонаху Силвестру се приписује и настанак неколико врањских лирских песама које су постале народне јер су рано изгубиле сећање на свог аутора. Данас је без поузданих извора тешко рећи коју је врањску народну песму јеромонах Силвестар саставио.

ЗАХАРИЈЕ ПОПОВИЋ, звани Гиљанац, учитељ у Врању био је одличан певач и хоровођа врањског грађанског хора. Службовао је у Врању после Миљојка Веселиновића. Срби су се тиме Захаријем поносили и пркосили бугарском учитељу Шишицијеву који је такође одлично певао и песме састављао.

Традиција показује да је врањанска песма „Отвори ми бело ленче вратанца" састав Захарија Поповића. Једна друга верзија ту песму опет везује за Захарија Поповића али не тврди да ју је он саставио већ казује да је ту песму Захарије Поповић донео из Призрена. Очевидно ова песма није врањанског порекла јер њен језик више упућује на језик Призренаца и Косоваца уопште но Мораваца.

Захарије Поповић је службовао у Врању и првих година после ослобођења 1878. године. Касније пише приповетке. Нема података да је писао песме.

МИЛАН КОВАЧЕВИЋ учитељ у Врању средином XIX века пореклом Србин из Аустроугарске, аустријски официр, поред осталог, писао је и песме. Позната је једна његова песма коју су његови ученици певали када је у Врање долазио неки турски великодостојник. Она гласи

„Дај, о Боже да нам живи светли
султан Н. Хан,
Мир утврди, чест му даруј, војсци
верност и храброст,
Даруј руци доброг цара, твоје
крепке моћи,
Да над нама, као отац, место тебе
влада он.
Дај, о Боже, да нам живи светли
султан Н. Хан!
И наш светли гувернатор, Н. паша
господар!"[61]

У ово време је био обичај да државне великодостојнике дочекују поред грађана и школска деца. Ђаци су том приликом певали пригодну песмицу коју је обично састављао њихов учитељ. Ова пригодна песмица М. Ковачевића је поетски недозрела ода али

је у одређеном времену и тренутку била функционална. Ковачевић је ове стихове и компоновао. Коме је царском човеку песма певана није познато.

БАТА БОРЂЕ ПЕТКОВИЋ учитељ лесковачки оставио је једну пригодну песмицу коју су ђаци певали носиоци вертепа у дане Христовог рођења. Садржина песме је религиозна, управо историјског рођења Христа. Песма нема ритма а и стихови су ретки и груби. Песма је имала своју мелодију. Песму су ђаци певали пред домовима грађана или у самом дому. Песма је написана месним наречјем и зове се:

ПЕСМА НА РОЖДЕСТВО ХРИСТОВО

Гостољубивији домаћине,
Срећан вам празник бијо.
Светло што торжествујете
Рожденије Христово.
Па зато смо и ми дошли
да честитамо светло
И Христово Рожденије
На кратко скажемо,
Да би се сви почудили
На Божије смотреније.
Што је за нас устројено
Да вас из тме изведе,
И к својему познанију
Род човечји приведе.

Песма има 55 стихова различитог метра. У њима се излаже Христово рођење, бегство у Египат, покољ деце у Назарету и спас Христов од цара Ирода ножа.[62]

Немам података да ли је Петровић написао још коју песму. Водио је свој дневник али нема значајнији интерес за ова истраижвања.

МИТА ЈОРГАЋЕВИЋ учитељ нишки, написао је једну химну ослободиоцима Ниша 31. XII 1877. године. Ову песму су певали нишки ђаци учитељ Тасине основне школе у Нишу генералу Јовану Белимарковићу када је у Ниш ушлазио на челу српске ослободилачке армије. Песма има 6 стихова у осмерцу без строфа без римовања. Она гласи:

„Добро дошли, браћо драга,
О јунаци соколови.
Пет векова ми страдасмо
Тешке муке претрпесмо,
Ви нас, браћо, са мегдана,
Опростисте тешких мука"

Нема података да је Јоргаћевић написао још коју песму.

ТОДОР НЕНОВ МАНАСТИРСКИ, егзархијски учитељ у Врању шездесетих година прошлог века написао је химну Мидхат паши који му је био лични пријатељ и заштитник. Песма је врста ода. Има пет строфа у два катрена и три терцине, врста сонета. Манастирски је написао још песама али оне му нису познате. Своје песме Тодор је читао својим ученицима. Пише врањским дијалектом и старим правописом са полугласницима. Манастирски је писао песме и на бугарском језику.[63]

АТАНАСИЈЕ ТАСА ПЕТРОВИЋ, нишки учитељ од 1842. до 1878. па и после ослобођења писао је песме у духу ода и химни. Не зна се колико их је написао. Свега седам учитељ Тасиних лирских песама нашао је Јован Хаџи Васиљевић и са краћим коментаром објавио их 1900. године у нишком часопису „Градина".[65]

Песма је упућена Нишлијама да помажу својој школи и да не жале дарivати школу и учитеља. Очигледно песма је без слика и рима, једноставно ређање краћих реченица у облику стиха.

Таса Петровић у једној песми поздравља ступање на престо султана цара Азиса Мецид Хана. Песник је одан султану и турској царевини. Међутим, колико нам је познат живот и рад учитеља Тасе Петровића, он је био велики Србин и непријатељ турске окупације. Песма има опортунистички, политички задатака и вероватно је Нишу и нишкој основној школи и њеном учитељу донела благонаклоност турских власти која је била драгоцена и нужна у оним тешким данима по српски народ и његову школу.

Поред многих песама певана је химна ослобођеном Нишу. То је права родољубива песма и Таса ју је писао са особитим одушевљењем.

„ПЕСМА НИШУ

„Ој ти Нишу, бели Нишу,
У теб паше више нема.
У теб нема садразама,
Очи бече сви за нама,
С мунарета глас се чује,
Умакоше љуте гује.
А ти, Кнеже, са мегдана,
Избави нас од душмана!"

Занимљиво је напоменути да је све своје песме Таса Петровић мелодизирао попут црквених песама управо на црквене арије. На свакој стоји који је глас, на пример „Многољествије на

VIII глас". Та ми мелодија песама није позната јер глас осми у црквеном богослужењу има четири арије.

У својим песмама Петровић је захватио односе Нишлија према школи, радост Ниша и Нишлија при ослобођењу, покорност Нишлија турском султану, оданост Мидхат паши и нишким владикама и срдачни поздрав ослободиоцима Ниша. У свим тим стиховима без претензија да буду уметнички саливени изражава се љубав према своме граду, народу и српској цркви и школи али и захвалност турским великодостојницима за пружено парче слободе да се колико толико слободно живи.

Песници са територије југоисточне Србије до 1878. године као што се види, нису многобројни а ни поетски одрасли. Они су печат једног поетског почетничког стварања у духу ода, како је то иначе било у времену српског псеудокласицизма. И оно што су дали и оставили, управо оно што смо од њих нашли и од заборава сачували је видан и вредан пажње допринос културног просвећивања уздизања народа ове територије без слободе, лишене културног и духовног стварања, сазревања и узрастања.

II КЊИЖНИЦЕ

Књижнице (Књигохранилнице) у Србији су почеле масовно да се развијају од 1868. када је министар просвете наредио свим школама у Кнежевини да у школама отворе Бачке књижнице. У југоисточној Србији књижница је било и без ичијег наређења. Цркве су по својој нужди стварале књижнице (Књигохранилнице). Школе књижница нису имале. Књиге су школске чували учитељи у својим канцеларијама. Трговци, учитељи, занатлије и просвећенији грађани имали су своје приватне књижнице и то не мали број и не са малим бројем књига.

Занимљиво је напоменути да су постојале и три градске књижнице — у Нишу Мидхат пашина, у Лесковцу (Дело одбора за просвећивање и у Пироту.[68] О Мидхат пашиној књижници и читаоници ћу посебно говорити. Лесковачка књижница се само помиње у путним белешкама Спиридона Гопчевића. О пиротској књижници знамо само толико да је „постојала још у турско доба" и ништа више као ни о лесковачкој. Обе су вероватно дело Одбора за просвећивање од 1868. године при школама највероватније и са малим бројем књига.

Свака црква је имала своју књижницу. Од њих су неке биле врло велике. За манастирску књижницу Св. Прохора Хан каже да је соба препуна полица са књигама. Књижница Светога Романа код Алексинца имала је „пуне рафове књига" у црквеним књижницама нашле су се и црквене и световне књиге, на српском књижевном језику, староцрквеном, на руском и на грчком језику.

Приватне књижнице су биле многобројне. „Оне су чуване у иконицима, поред славских икона, са побожношћу као свете ствари". Оне су у кућама чиниле украс дома. Вредни истраживач културне историје Ниша М. Миловановић вели: „у Нишу скоро свака трговачка кућа имала је приватну библиотеку".[69] За нишког књигољупца Димитрија Кратовалију Ј. Х. Васиљевић вели да је имао тако богату приватну књижницу да се „њоме могао задовољити многи професор средње школе новијег времена".[70]

То мноштво приватних књижница у југоисточној Србији било је стварност опште позната.

Према једној културној белешци Манојло син Симе Игуманова имао је у својој библиотеци све књиге изашле на руском и на грчом језику до 1865. године.

За оно време велике књижнице су могле бити и са тридесетак књига. Великим књижницама су сматране књижница бугарског патријарха Јефтимија у којој је било свега 27 књига, архиепископа Данила у чијој је књижници у Магличу било 36 књига итд. Књизи се тада приписивао велики значај. По једној одлуци црквене власти сваки поп приликом рукоположења морао је имати у 16. веку најмање по десет црквених књига (Службеник, Требник, Апостол, Јеванђеље, Литургију, Триод, Празнични минеј, Номоканон Псалтир Октоих и Зборник беседа).[71] У то време новобрдски епископ Никанор, оснивач грачаничке штампарије имао је у својој књижници свега 27 књига.

У овом истраживању присутности књиге на територији југоисточне Србије неће се моћи све рећи и о свим књижницама црквеним, градским и приватним. Истаћи ћу само оне најзначајније и оне које сам својим истраживањима могао обухватити. Том приликом биће речи и о црквенословенским књигама јер су и оне у ово старо, не-

просвећено и књигом сиромашно време биле литература за читање јер су и те књиге имале своју читалачку публику. Тамо присутне књиге ћу евидентирати и пропратити где је то год могуће потребним подацима — назив књиге, место штампања или преписивања, година појаве књиге и слично. О језику тих књига, палеографији писмена, врсти хартије, размерима страница и слично овде неће бити речи из разлога што то ово истраживање не тражи и не нуди.

1. КЊИЖНИЦА МАНАСТИРА ПРОХОРА ПЧИЊСКОГ

За ову књижницу, коју је средином 19. века видео Хан, знамо још од много раније. Године 1725. митрополит скопски Кирил узео је из ове књижнице „на прочитаније" рукопис Номоканона — „Крмчију".[72]

У овој књижници Ј. Х. Васиљевић видео је „Стари завет" из XIV века у рукопису. У истом веку је постојао и познати „Поменик" манастира Пчињског. Други „Поменик" из XVIII века био је познат и Стојану Новаковићу. У тим поменицима евидентирани су хронолошким редом српски владари и црквени великодостојници од Стевана Немање до датог дана.[73]

Тамо су виђене у нашем веку и ове књиге:

1. Цароставник, рукопис из 1748. г,
2. Минеји, свих 12, сви штампани у XVIII веку,
3. „Беседе Св. Јована Златоуста", рукопис из 1823. г.
4. „Житије светих отаца", рукопис из 18. века,
5. „Кратке моралне поуке", теолошки спис из 19. века,
6. „Зборник слова" из 19. века,
7. „Велики псалтир", од 919 страна штампан у Москви 1818. г.,
8. Четири јеванђеља, штампана у 19. веку, итд.

Јован Хаџи Васиљевић вели да је у овој књижници било књига 1878. године „за двоја до троја пуних кола".

Године 1878. из ове књижнице узели су Јеврем Илић ректор Богословије у Београду и архимандрит Фирмилијан администратор епархије врањске 33 књиге од којих су биле 2 рукописне а 3 бугарске рецензије. Књиге су биле:

8 минеја разних месеци у богослужбеној години,

4 триода један посни и 2 цветна,

1 „Летовник"

6 јеванђеља малог и великог формата,

1 апостол,

1 „Житије светих отаца"

1 „Слово Св. Јована Златоуста",

1 „Пролог",

1 „Књига молитава и моралних поука",

1 „Зборник слова",

2 псалтира и

3 неодређене књиге.

3 осмогласника — 2 са осам и 1 са 5 гласова.

Према саопштењу Јована Хаџи Васиљевића у кући попа Анте у селу Старцу некада старешине манастира Пчињског постоји приватна књижница „у којој и данас има 27 целих и 80 у одломцима књига међу њима, вели Васиљевић, има и „старијих од XV века".[74]

Према саопштењима истраживача Петра Гагулића у манастиру Пчињском постојала је у турско време и једна ручна штампарија од ужљебљених дашчица писма примитивног облика за штампање црквених књига. Харалампије Поленаковић тврди да је у Прохору Пчињском била штампарија и у време када је била у Грачаници.

2. КЊИЖНИЦА У МАНАСТИРУ СВ РОМАНА

Манастир Св. Роман је рушен у 16. веку па обновљен 1796, поново рушен 1804. и на крају обновљен 1861. Његова књижница је у тим разарањима стално пропадала. Средином нашег века у његовој књижници је био:

1. „Нови завет" штампан 1703. на румунском језику у Букурешту а словенским словима.

2. књига „Камен вери", штампана у 18. веку,

3. „Молебноје пјеније" из 1873. г.,

4. „Пентикостар", без датума штампања,

5. „Црквене сказаније", штапано 1843. г.,

6. „Житије Св Јована Рилског" и на њему запис из 1841. г.

7. „Јевангелије", поклон цара руског Николе 1847. и друго јевангелије, поклон руске царице Јелисавете.[75]

8. Једна црквенословенска књига са записом из 18 века.

Све књиге у овој књижници и цркви нису евидентиране јер за наша истраживања нису занимљиве.

3. КЊИЖНИЦА МАНАСТИРА У КОЗАРУ

Историчар уметности и истраживач, Нагорни Драган, за овај манастир каже „Манастир поседује богату збирку црквених књига руског порекла. И то: Четворојеванђеље, Молитвеник и друге литургијске књиге. Неке су од њих са почетка 17. века а неке касније и из 1761. године штампане у Москви".

Књиге су често илустроване графикама руских мајстора, које приказују светитеље у стојећем ставу и у техници бакрореза.

Штампана слова имају естетску прегледност, рађена црвеном и црном бојом и резана су на дрвету и дасци као предложак за штампу. Почетна слова су као заставице посебно обрађена и истакнута црвеном бојом а арабеског украшења са флоралним формама.

У књижници се налази поред осталог и „ТРИОД", штампан 1553. године.[76]

4. КЊИЖНИЦА У МАНАСТИРУ ЧУКЉЕНИЧКОМ КОД ЛЕСКОВЦА

И овај манастир је у прошлости често пута разаран. У тим разарањима је нестало и његове књижнице за коју знамо да је имала многе грчке црквене књиге. Године 1870. црква је добила комплет црквених књига о којима је учитељ бунушки Костадин Николић оставио овај запис.

„СЕЈ ПСАЛТИР ВЕЛИКИ ОД ДРЖАВЕ НАШЕ И ВЕЛИКОГ ИСТОЧНОГ ЦАРСТВА РУСИЈЕ ВЕЛИКОГА ЦАРА И ОТЦА НАШЕГ НИКОЛАЈА ПРИМИ СЕЈ ПСАЛТИР, 12 МИНЕЈА, 2 ТРЕБНИКА, 2 ОСМОГЛАСНИКА, 1 ЕВАНГЕЛИЈЕ, ВЕЛИКО, ЈЕДАН АПОСТОЛ, ЈЕДАН МЈАСОЦОСЛОВ, 1 ОБШЧАК, 1 ТИПИК ВЕЛИКИ И 1 ОБШЧАК . . ." Овај попис књига је занимљив. Штета је што се у запису не говори да ли су књиге добијене на поклон или су купљене.

Других, интересантнијих књига ова црква није имала 1954. када сам ја у њој вршио истраживање ове врсте.

5. КЊИЖНИЦА МАНАСТИРА У СУКОВУ

Стара књижница овог манастира је уништена у бројним пљачкама и разарањима. У књижници манастира се налазе поред осталих и ове три вредније пажње књиге:

1. „Минеј" из 1859. године поклон еснафа грнчарског из Пирота те године.
2. „Минеј" за септембар штампан 1843. а купљен 1859. и поклоњен цркви од једне групе верника.
3. „Велики псалтир" без датума штампања (нема листа), поклон цркви попа Анте 1869. г.[77]

6. КЊИЖНИЦА МАНАСТИРА ТЕМСКОГ

У књижници овог манастира описао је аутор монографије следеће књиге:

1. „Минеј за I и II купише верници и поклонише 1751. г." Минеј је штампан у Кијевопечерској лаври 1750. г.
2. „Четворојеванђеље" руског порекла купљено 1760. и поклоњено цркви.
3. „Пентикостар", штампан у Трговишту 1649. На књизи је запис из 1787. Књигу је Мита Ракић однео у Београд и тамо је изгорела у Народној библиотеци 1941. године.
4. „Ирмологиј" купљен и поклоњен 1849. године цркви.
5. „Минеј" за новембар и децембар купљен и поклоњен 1757. г.
6. „Пролог", купљен и поклоњен 1762. године, итд.

Мита Ракић је писао да у књижници није нашао рукописних књига. Међутим Добривоје Алимпић је 1899. однео из ове цркве две књиге. И пиротски професор гимназије Светислав Петровић је из ове књижнице однео неке књиге.[78]

Из књижнице коју сам користио нисам могао дати ближе податке о књигама.

7. КЊИЖНИЦЕ ДРУГИХ МАНАСТИРА

У нишкој епархији 1878. било је 16 манастира који су служили. Само њих пет био сам у могућности да упознам са аспекта црквених књижница. Међутим овде онде подаци говоре и о другим манастирима.

ТРИОД штампан 1553. налази се у књижници манастира св Јована код Лесковца.

Манастиру св. Николе у Просеку поклонио је епископ нишки Виктор 1875. године један минеј.[79]

У манастиру Св Ваведења у Сићевачкој клисури видео је П. Гагулић „Минеј" повезан 1837. и „Општи месацослов", поклон некога попа Мите из Сићева.

У књижници манастира Св. Прокопија у Ораовици код Лесковца налази се књига „Антологиј", штампан у Москви 1836. г. и књига „Минеј" штампан 1843. године; обе књиге су купљене и поклоњене цркви.[80]

У Хиландару се налази књига коју је имао епископ нишки Герасим а припадала је старцу из Пирота, штампана 1645. године.[81]

Владика нишевски и лесковачки кир Еитиније поклонио је 1592. г. књигу „Триод" манастиру Девичу.[82]

У манастиру Поганову налазио се „Осмогласник" из XV века српске рецензије. У овом манастиру је у 19. веку Иречек видео много књига, али су их све бугарски библиофили однели.[83]

Књига „Молебник" штампана 1621. српске редакције, ресавски правопис поклоњена је св. Богородици у Сићеву.

Терзија из Ниша кир Велчо поклонио је манастиру Девичу „Јевангелије", у лето 1754. г.[84]

Манастиру Хиландару поклонио је „кир Марко од Прокупља" књигу „Св. Јевангелије" српске редакције, ресавског правописа. Књига потиче из 16. века.[85]

У Хиландару се налази „Псалтир" из 1634. год., својина „старог Леонтија што беше слеп от Дубочице З.Р.Н.А."[86]

III. ЦРКВЕНО—ПАРОХИЈСКЕ КЊИЖНИЦЕ

На територији југоисточне Србије, која се поклапа са територијом нишке епископије, има преко 250 парохијских цркава које данас служе. У турско време, пре 1878. године, било их је мање око 200 цркава. Свака од њих је имала своју сопствену књижницу. У њима више но у манастирским могло се наћи световних књига. Свештеници су били образованији и писменији од калуђера. Литература их је одавнина интересовала. То видимо и из спискова пренумераната на поједине књиге у којима су свештеници увек заступљени са већим бројем. Но, у турско време било је и неписмених свештеника. Ипак, они су имали црквенословенске књиге из којих су много чега знали напамет. Овде ћу у кратком прегледу саопштити моја истраживања о књижницама ове врсте на одређеној теригорији. Њихове књижнице су Бугари 1915/19. г. разнели.

1. ЦРКВА У КУМАРЕВУ

Иако је ова црква врло стара, подигнута 1803. године ипак је њена књижница врло сиромашна.

Црква има 10 разних минеја штампаних у Русији током XIX века који су купљени у Лому 1862. године о чему је турски цензор уписао на њиховим првим странама одобрења за употребу.

Поред осталих књига у овој књижници се налази и „ОСМОГЛАСНИК" штампан 1843. у Цариграду са списком пренумераната.

Један мали „Молитвеник" је из XIX века. Старо Јеванђеље у цркви је бугарске рецензије и потиче из прве половине XIX века.

Књига „Познаније Бога" је превод са руског језика а штампан је крајем 18. века.

Остале црквенословенске књиге су касније датума штампања. Има „Часловац", „Служабник" и „Осмогласник" београдског издања XIX века.[87]

2. ЦРКВА РУДАРСКА

Ова црква је била тешко оштећена све до 1799. када је поправљена и оспособљена за служење. Данас је тамо књижница без многих књига које су нестале у турско време и у првом светском рату. После ослобођења су тамо затечене ове књиге:

1. „Учениje за богослове" штампано у Цариграду 1844. г.,
2. „Псалтир", штампан у Русији за време Николаја Павловића а поклон Косте терзије из Лесковца 1874. г.
3. „Служебник" штампан у Будиму 1799. г.
4. „Последованиje са молебним пјенијем" штампано у Београду 1838. године.
5. „Србљак" штампан 1861. г.
6. „Пентикостар" штампан на грчком језику 1805. године.
7. „Триод" штампан 1763. године у Русији.
8. „Споменица Лукијана Мушицког", од Борђа Малетића, штампана у Београду 1845. године.
9. „Стихотвореније", од Лукијана Мушицког књ. V са предговором Милоша Светића.[88]

Из ове књижнице многи „путници и добронамерници" су узели по коју књигу. Један лесковачки ђакон је отуда „позајмио на употребу" једну књижицу са текстовима стављеним у старе

ноте — неуме. Нешко Митровић, црквени тутор рударске цркве у турско време дао је Милошу С. Милојевићу „неку стару црквену књигу“ 1883. г.

Године 1811. на једну књигу рударске цркве потписао се мрштански парох Стојан Мичковић. Књига се зове „Пентикостар“. За цркву је Мичковић ову књигу купио за 12 гроша 1810. г.

У књижници ове цркве била је и књига Тасе Петровића из 1858. године „Пресад мудрости“ и „неке јуначке песме“, вероватно оне које је штампао Хаџи Алекса Поповић и поред осталог и лично продавао. Инвентар књижнице нисам видео 1956, иако сам га тамо тражио. И црквени летопис рекли су ми „да је изгубљен“. Неки лесковачки скрибенти су га користили пре његовог нестанка.

3. СТАРА ЦРКВА У ПИРОТУ

Стара црква у Пироту била је врло богата књигама. Она је имала одавнина велику своју књижницу. Захваљујући истраживањима Илије Николића у могућности сам да евидентирам неколико књига из ове књигама богате књижнице.

1. „Минеј“ на грчком језику из XIX века, купљен за 476 гроша.
2. Једна књига на италијанском језику купљена у XIX веку за 200 гроша.
3. „Слова“, рукопис црквених беседа учитеља Пејче Борђевића.
4. „Црквени „Устав“ (Типик), штампан 1691. г.
5. „Триодион“, штампан у Русији 1725. г.
6. „Библија“, штампана у Москви 1751. г.
7. „Паруусија“, штампана у Русији 1830. г.
8. „Псалтир“, штампан у Београду 1847. г.
9. „Евангелије“ својина епископа Нектарија штампано 1843. г.
10. „Евангелије“, штампано 1867. г.
11. „Житије светих отаца“, штампано у Русији 1815. г.
12. „Крмчаја књига“, штампана у Мосви 1816. г.
13. „Сочињеније свјатаго Димитрија Ростовског“ из 1813. г.
14. „Лексикон“, купљен за 250 гроша без датума и порекла.
15. „Софронијево житије“ и „Ирмологиј“ из 1871. г.

По црквеном Тевтеру само једног дана купљено је од даскала Поте 12 минеја за 1200 гроша.

1861. купљена је „Историја Бугарске“ књ. I за 42 гроша.

1838. купљена је књига „Маргарит“ за школу од даскала Пејче.

1859. купљен је „Псалтир“ за цркву у Сукову.

Књижнице цркава у пиротском намесништву поседују значајне примерке књига.[89]

4. КЊИЖНИЦА РЖАНСКЕ ЦРКВЕ

За ову црквену књижницу наручено је више књига од којих евидентирам:

1. „Минеј“ из 1839. руско издање, купљен за 30 гроша.
2. „Пентикостар“, купљен за 33 гроша.
3. „Недељно поучениje“, купљено за 50 гроша.
4. „Теофилова књига“.
5. Две књиге купљене су за Ржанску цркву за 180 гроша 1863. г.
6. „Житије“ из 1858. године, купљено за 90 гроша.
7. Евангелије на деспотију“, из 1858. г., купљена за 400 гроша.
8. „Полууставе“ и „Житије“ из 1858. године за 660 гроша купљени.
9. „Псалтир толкован“ из 1858., купљен за 300 гроша.
10. „Два еванђеља из 1867. године“, купљена за 510 гроша.
11. „Празнични минеј“ и „Литургија“, купљен 1869. за 280 гроша.
12. „Триод“ и „Пентикостар“ из 1871. године купљени за 400 гроша.[90]

Љуба Антић протојерej саопштава да је и у овој цркви било у раније време и рукописних књига. У овој цркви била је једна књижница старих неума.

5. КЊИЖНИЦА ЦРКВЕ СВ. ПАРАСКЕВЕ У ГРАДАШНИЦИ

Према саопштењу Владимира Николића књижница ове цркве у старо време је имала велики број старих, рукописних и штампаних књига од велике вредности. Од њих је остало само њих десетак од којих Николић помиње у својој књизи „Народне школе у Пироту и пиротском округу“ штампаној у Сремским Карловцима 1924. године:

1. „Нови завет“, штампан у Смирни 1840. године.
2. „Псалтир“, штампан у Москви 1732. г. за време царице Ане.

3. Други „Псалтир“ штампан 1774. године у Москви за време царице Катарине.

4. ‚Требник“ из 1866. штампан у Београду,

5. „Општи канон на осам гласова“ преподобних и богоносних отаца наших Св. Симеона и Св. Саве“ штампан у Венецији у штампарији Димитрија Теодосијева 1776. г., итд.

6. КЊИЖНИЦА ЦРКВЕ У ШЕСТИБАРИ

Књижница ове цркве у белопаланачкој околини имала је више старих и значајних књига. Од њих помињем само „Зборник“ попа Сима Поповића. Ова књига је повез више књига. У том повезу су књиге:

1. „Јуначке народне песме“, штампане у Београду 1850. г.

2. „Календар“, штампан у Београду 1857. г.

3. „Босанка“, јуначка песма, штампана у Београду 1850. године.

4. „Свештена историја“, штампана 1871. г. у Београду, итд.[91]

Међу овим књигама су и књиге Хаџи Алексе Поповића штампара и продавца српских књига средином XIX века у југоисточној Србији.

7. КЊИЖНИЦА ЦРКВЕ У ВЛАСОТИНЦУ

Ова књижница има неколико занимљивих и врло старих књига штампаних црквенословенским језиком и књига штампаних ћирилицом српским књижевним језиком.

1. „Осмогласник“, штампан у Цариграду 1843. са списком пренумераната из Ниша, Лесковца, Прокупља, Пирота и Власотинца.

2. „Свето писмо“, штампано у преводу на српски језик 1868. године; у једном повезу су обе књиге „Св. писма“ старог и новог завета. Издање је британског Библијског друштва у Лондону.

3. „Свето писмо Новог завета“, превод Атанасија Стојковића штампан у Лајпцигу 1830. године.

4. На овој књизи стоји запис „Знати се свето јеванђелије на кир даскала Марка из Власотинце“, датума нема. Испод записа написана је једна строфа у којој се хвали нишки епископ Глигорије.

4. „Свето писмо старог завета“ у преводу Вуре Даничића штампано 1869. г. у Пешти.

5. „Свето писмо новога завета“, превод Вука Караџића, штампано у Београду 1869. године.

6. „Псалтир“, штампан у Београду 1861. г.

7. „Евангелије“, руско синодално издање 1854. г.

8. „Општи минеј“, руско издање 1854. г., купљен на панађуру у Пироту за 205 гроша.

9. „Минеј“ за новембар, руско издање 1754. купљен за 79 гроша.

10. „Минеј за септембар“, штампан у Русији 1871. г.

11. „Минеј“ за јуни, штампан у Русији 1807. г.

12. „Јеванђеље“, штампано у Русији 1815. г., итд.

Црквене књижнице у власотиначком намесништву стално су у књигама оскудевале. Честе народне буне и турске одмазде уништавале су на овој територији црквени књижни фонд.

У црквеној књижници у Црној Трави виђено је до 1945. г. једно старо јеванђеље за које се вели да потиче „из преткосовског времена“.[92]

У јуну 1927. године Д. Трајковић је видео у књижници цркве у Копашници „некакву богослужбену књигу штампану у Србији 1858. г. „На њеним последњим странама међу претплатницима биле су и цркве у Лесковцу, Печењевцу, Накривњу, Рудару, Турековцу, Ораовици, Црковници, Кумареву и Пољаници“. Те књиге тамо одавна нема.[93]

Тихомир Борђевић је видео 1896. г. у Бољинцу у црквеној књижници књигу „Осмогласник“ под Инвеброј 25 на којој је свештеник бољински Мијајло Поповић у подужем запису изнео своје школовање „1838. у Нишу па онда у Власотинцу“ и на крају „поново у Нишу“.

У раду Југословенске академије знаности и уметности књига 49 страна 127. помиње се и једна књига у Конопничкој цркви са латинским насловом.

Црквена књижница у Крушевици имала је после ослобођења 1878. године приличан број богослужбених књига. Тамошњи свештеник је у исто време и учитељ. У једном акту упућеном министру просвете жали се да нема све „црквене минеје“ а има „апостол који ђаци у цркви читају“. Књиге из ове књижнице су однете у току првог светског рата, однели су их бугарски попови.

8. КЊИЖНИЦА НИШКИХ ЦРКАВА

У Нишу су постојале у турско време три цркве: мала саборна црква код данашње саборне цркве, црква св. Николе и црква манастира св. Пантелеја. Црква св. Николе је преправљена у џамију а црква св. Панталеја је била порушена. Служила је само мала у земљу укопана црква св. Арханђела код данашње Саборне цркве.

Све три цркве су имале своје књижнице. Из две последње цркве је тих књига нестало и о њима нема ни помена. Оно књига што их имају данас су скорашњег порекла и више пута поминьане црквене књиге руског, београдског или цариградског издања.

У цркви св. Арханђела је сачувано нешто и старијих књига. Међу њима су:

Једно јеванђеље, штампано у Москви 1789. г.,

Друго јеванђеље на грчком језику, штампано 1799. г. за време јерусалимског патријарха Хрисанта,

Треће јеванђеље штампано је 1857. г. у Бечу, итд.

У Нишу су постојала и три метоха: манастира Хиландара, манастира Дечана и манастира св. Јована Рилског. У њима се служило у доба турске владавине непрекидно. Сва три метоха су имала своје посебне књижнице. Нажалост о њима данас ништа не знамо јер су после ослобођења престали да служе.

9. КЊИЖНИЦА ГОРЊЕ-МАТЕЈЕВАЧКЕ ЦРКВЕ

У књижници ове цркве видео је Тихомир Борђевић 1895. један „Пентикостар“ који је штампан пре 1841. године. Књига је значајна у првом реду по запису који се налази на њој. Године 1841. када је народна буна била угушена устаници су отишли у Србију а велику суму новца коју су добили од народа, Русије и Србије за дизање буне предали су Жики Борићу и Иги Шићерку да је закопају и сачувају до одређеног дана нове буне. О томе је сачињен велики запис. У њему је речено да су новац упропастили чувари код којих је остављен на чување.

10. КЊИЖНИЦА НИШКЕ САБОРНЕ ЦРКВЕ

Иако је Саборна црква у Нишу отпочела да служи тек од ослобођења Ниша 1878. године ипак је током времена црква успела да обогати своју књижницу црквенословенским књигама.

Међу тим књигама се налази неколико занимљивих књига за моја истраживања.

„Требник“, штампан у Солуну на грчком језику 1775. године.

Књига је писана црним и црвеним словима на простој хартији.

„Псалтир“, штампан на грчком језику 1793. године. Штампан је на простој хартији а укоричен у кожне корице.

„Антологиј“, штампан у Цариграду 1838. Књига је штампана црним и црвеним словима. Има и иницијала. Хартија књиге је проста.

„Осмогласник“ штампан у Букурешту 1847. године.

„Практика“ са рачунским таблицама штампана 1728. године у Будиму.

„Славјанска граматика содержашча и синтаксу“, штампана 1842. године од Георгија Захаријадеса.

„Теоформ“ или искусни саветник за јуност безискуснију“, превод на српски са немачког језика и штампана књига у Будиму 1813. године.

Књижница располаже и другим књигама ове врсте и биће да су многе од тих књига прихваћене из старе мале нишке саборне цркве.

11. КЊИЖНИЦА ЦРКВЕ У ПЕЧЕЊЕВЦУ

Књижница цркве у Печењевцу поседује неколико старих и врло занимљивих књига. Године 1956. ја сам у овој црквеној књижници видео рукописни „МЈЕСЕЦОСЛОВ“ без почетних и крајњих листова те се место и време настанка књиге не може утврдити.

12. КЊИЖНИЦА ЦРКВЕ У МЕДВЕЂИ

Постоји десетак књига врло старих и занимљивих. Ја сам тамо видео 1956. године шест минеја штампаних у Русији током прве половине 19. века. На њима као на оним у Кумареву нема текста турске полицијске власти.

Један молитвеник мањег формата је штампан у бугарској редакцији и у њему се помињу бугарски светитељи и владари. Њега су оставили бугарски свештеници који су у току првог светског рата у овој цркви служили.

Месни свештеник, Душан Јовановић ми је показао и Његошев „Горски ви-

јенац“ али без првих страница да бих могао утврдити где је и када штампан. Књигу ваљда „Требник“ коју је приказао Драгутин Борђевић у Лесковачком зборнику 1963. нисам видео али доносим оно што је из ње у овом броју ЛЗ објављено.[94]

МОЛИТВА ОД ГРОЗНИЦЕ

Књига је рукописна и вероватно ресавске редакције и ресавског правописа. Састоји се из два дела.

Први део је рукопис а други део је штампани текст. У првом делу од стотинак страница се налазе преписане разне молитве, молебни и акатисти. У другом штампаном делу, вели Борђевић налазе се разни канони, житија, похвале, епистолије, службе, поменик српским светитељима, итд., све у мањим обимима.

Рукописни део је на хартији са воденим жигом. Рукопис потиче из 16. века.

Године 1878. причали су мештани М. Б. Милићевићу да су мајстори приликом подизања цркве на старим зидовима нашли „у једној дупки књигу писану на кожи“ — у селу Доње Стопање код Лесковца. Шта је било са том књигом тешко је рећи. Црква у Доњем Стопању је обнављана после ослобођења 1878. године.[95]

13. ЦРКВЕНЕ КЊИЖНИЦЕ У ЈАБЛАНИЦИ И ТОПЛИЦИ

Када су ове две српске области ослобођене 1878. у њима је нађена непорушена у Јабланици само једна црква (у Бошњаку), у Косаници није затечена ниједна здрава црква а у Топлици су нађене само две цркве које су служиле.

Црква у Прокупљу задњи пут је рушена 1806. године а обновљена 1861. године. У књижници ове цркве налази се „Требник“ купљен 1789. године у „царствујушчем граду Москви“.

Старине у Топлици је истраживао Тихомир Борђевић 1895. године. Том приликом видео је више занимљивих и нтересантних књига махом код појединаца, учитеља или досељеника.[96]

У селу Александрову видео је Борђевић код месног свештеника „Зборник“ црквенословенских текстова штампан 1861. г. Од тих текстова поменуће неке: „Слово против бајања“, „Сан Свете Богородице“, „Посланица Господа Исуса Христа“, итд. Занимљива је молитва „Оче наш“ која је певедена на народни језик и унета у овај „Зборник“. Молитва почиње народним моравским дијалектом. „Тако наш који си на небеси молимо те учини да живимо по твојој вољи и заповести“. После ове молитве долази „Молепствије“ па молитва „Запрешчениje“, која се читала умно оболелим лицима. Та се молитва зове „Молитва сошедшим с ума“. Бајалица је илустрована крстом и иницијалима ИС, ХС, НИ, КА.

У селу Речици Борђевићу је показао месни учитељ Филип Јанићијевић, досељеник са Косова, књигу „Требник“ на којој је била исписана једна песма „Свјатому Георгију Великомученику“. Исти учитељ му је показао и „Требник“ из 18. века.

IV ПРИВАТНЕ КЊИЖНИЦЕ

Када говорим о приватним књижницама на територији југоисточне Србије никако не мислим о књижницама које су у данашњем смислу представљале веће фондове књига. У ово време и двадесетак и десетак књига могло се назвати књижницом. И таквих и толиких није било много. Прво број писмених људи је био мали а друго књиге су биле скупе и од власти забрањиване и прогоњене. Број књига које су турске власти сматрале безопасним за државни и друштвени поредак био је мали, биле су то махом црквенословенске српске књиге. Међу њима се понекада могла наћи и провући и која књига световног садржаја, житије, романсирани теолошки садржај, песмарица, збирка приповедака, историја и слично. Неколико приватних књижница на овој територији заслужује пажњу.

1. НИШ

Према истраживањима Мирослава Миловановића у Нишу је свака мало богатија трговачка кућа имала своју приватну књижницу. Међу њима се помињу књижнице Димитрија Борђевића Кратовалије, породице Чохаџић, Цветка Стефановића, кнеза, Николе Бојаџије, главног трговца, Тасе Петровића, учитеља, итд.

У Књижници Борђа Кратовалије налазили су се у првом реду његови преписи, записи и текстови. У списковима пренумераната на књиге које су у то време јавно продаване име Кратовалије је увек било међу првима уписано. Како је ова породица родом из

Кратова то је у књижници Борђа Кратовалије било и преписа богослужбених књига које су у кратовској области па и у манастиру Леснову преписане.

Породица Чохаџића била је једна од угледних нишких породица. Она се истицала побожношћу, родољубљем и љубављу према књизи. Чланови ове породице су се дописивали са Константином Огњановићем па је вероватно да је све књиге које је писао и штампао Огњановић ова породица директно добијала од Огњановића.[97] Нишлије су лакше но Лесковчани и Врањанци долазили до књига штампаних у Србији. Нишлије су увек успевали да на Алексиначком ћумруку проскрибују књиге из Србије а да о томе турски органи власти не буду обавештени. Тако је Таса Петровић успео да своју књигу „Пресад мудрости" штампа у Београду 1858. а да о томе не буду турске власти обавештене. Тек касније, када је отпочела распродаја књиге турске власти су за књигу сазнале и одобриле је као школску књигу на територији нишког мутесарифлука.

По једном извештају књига „Зборник" штампана у Млецима у штампарији Божидара Вуковића, нађена је у нишкој гимназији а ту дошла из породице Чохаџића.

Нишлије су увек имали тесних веза са Хиландаром и Дечанима. Забележено је „да се 1837. хиландарски калуђер Герасим јавио Хаџи Борђу у Нишу. Герасим је са собом носио „неке књиге и хрисовуље". У својим сећањима и Нишлија Тодор Станковић понешто казује о везама Нишлија са Србијом и Светом гором, житија разна итд. У свим приватним књижницама у Нишу могли су се наћи псалтири, осмогласници, календари (Један „Прогностикон" штампан на јелинском језику у Будиму 1767. г. нађен је у књижници Кратовалије), апостоли, „Пресад мудрости", „Краткоје толкованије божанственог храма", у неким и песмарице Вука Караџића, по која књига Доситеја Обрадовића („Мезимац" и „Ижица", на пример) „Касија царица", преводи „Старог" и „Новог завета", итд.

Код Микице Димитријевића званог Мераклија у Нишу се могла у свако доба купити по која српска књига било црквена или световна.

У Нишу је читана и књига „Житије Алексеја Божјег човека", штампана 1833. г. „Календар", штампан 1846. г., „Забавник", штампан у Београду 1845. г. итд.[98]

2. ПИРОТ

У Пироту, као што сам већ рекао, постојала је у турско време народна књижница. Биће да је и стара пиротска основна школа имала неку врсту књижнице. После ослобођења 1878. у Пироту је затечена дворазредна гимназија. И она је могла имати једну збирку књига ако не других а оно бар школских. У Пироту је 1870. основао књижницу даскал Коца.

Пирођанци су велики књигољупци. На царинарници на Пандиралу Пирођанци су успешно добијали књиге из Србије а да за њих турске власти ништа не сазнаду.

Даскал Пејча Георгијевић (Борђевић) био је и књижар и пропагатор српске књиге у Пироту и његовој околини. Нишавски епископ је само једном приликом купио од Пејче (Петра) 12 минеја и платио му их 800 гроша. Пејча је био велики сакупљач пренумераната на књиге. Он је и своје ученике претплаћивао на књиге и „Цариградски весник". У књижници даскал Пејче су се могле наћи све црквене и световне књиге које су у то време кружиле на територији пиротске нахије.

3. ЛЕСКОВАЦ

Нема поузданих извора који би сведочили да је у Лесковцу до 1878. године било великих књигољубаца каквих је било у Врању, Пироту и Нишу. Ипак се не може рећи да у Лесковцу није било угледних трговачких и занатлијских породица које нису имале у својим домовима по коју десетину књига. У дому Димитрија Николића бившег трговца у Лесковцу нађена је књига „Календар", штампана 1856. године. У кући покојног проте Сотира Поповића, лесковачког свештеника ја сам нашао књигу „Збирка разних полезних и забавних предмета", штампана 1846. године.

Нешко Митровић, лесковачки трговац је двадесетак година непрестано црквени тутор цркве у Рудару, Кумареву и Лесковцу а потом и члан црквеног синода у Лесковцу. Сматрао се најписменијим човеком у Лесковцу. Он је имао преко пута лесковачке саборне цркве кућу, у њој своју личну књижницу у којој је било доста црквенословенских књига а и других. Нажалост о томе се мало зна али на то упућује чињеница да је Милошу С.

Милојевићу поклањао неке старе књиге.

Породица Аранђеловића и Митровића, чији су трговачки путници ишли по вашарима у Битољу, Серу, Узунџијеву, Београду, итд. а од 1861. преносили веће количине књига за лесковачку школу, нису могле бити без књижнице. Они су такорећи трговали књигом не као Хаџи Алекса Поповић али као љубитељи српске књиге, свакако. Они или други, сада непознати, су пренели одједном из Лома 1861. године за цркву у Кумареву комплет 12 минеја што је за оно време био врло велики терет.

Већ је поменуто да је Спиридон Гопчевић видео 1869. године у Лесковцу грађанску библиотеку. О њој данас такорећи ништа више не знамо. Мисли се да је дело Одбора за просвећивање у Београду а можда и добрим делом резултат рада на ширењу књиге у Лесковцу Јосифа Хаџи Костића, угледног и школованог учитеља у Лесковцу.

Шта је било са књижницом Јосифа Хаџи Костића у којој је било књига и на руском и немачком језику, а о којој се говорило још за његова живота, није нам познато. Велика је несрећа што књижница Милоша С. Милојевића није сачувана. У њој су биле многе књиге са територије лесковачке нахије и шире од тога. Зна се да је та Милојевићева књижница настрадала у Лесковцу у току првог светског рата где се налазила у његовој кући, данас јужније од Ватрогасног дома.

4. ВРАЊЕ

Врање је једина варош у југоисточној Србији која је имала свога историографа — Јована Хаџи Васиљевића. Захваљујући њему данас је са сигурношћу могуће сагледати бројне и разноврсне књиге које су у Врању и његовој нахији кружиле, читане, продаване и чуване током турске владавине, све до ослобођења 1878. године.

Васиљевић нам пружа извесне податке и о приватној књижници попа Мите из Старца, села у Пчињи. У тој књижници вели он било је још 1898. г. педесетак старовременских штампаних и рукописних књига.

Ј. Х. Васиљевић евидентира књиге виђене у књижници најмлађег сина Хаџи Михајла Погачаревића. Тај списак књига излажем овде како је изворно изложен.

1. „Историја разоренија последњег свјатаго града Јерусалима и взјатија Константинопоља“ од В. Ракића, штампано 1804. у Венецији.

2. „Чистоје огледалце ..... второе тисненије в Будиму граду 1808. године“.

3. „Огледало“, Кирила Пејчиновића, штампано 1816. г. у Будиму.

4. „Првенац“, Доситеја Обрадовића, штампан у Карлштату, 1830.

5. „Нови завет“, превод А. Стојковића, Лајпциг 1830. г.

6. „Катавасија содержашчаја разнија пјенија и песме духовнија“, Павао Јанковић, у Будиму 1832. г.

7. „Житије и страданије светија великомученици Екатарини“, Штампано у Кијевопечерској лаври — типографији 1839. г.

8. „Историја Црне Горе“, Симе Милутиновића Сарајлије, Београд 1835. г

9. „Голубица“, I 1939. г.

10. „Описаније краткоје двадесет манастира у Светој Гори Атонској“, Солун, 1839. г.

11. „Књига глаголемаја утјешеније грјешким“, Кирила Пејчиновића у солунској штампарији печатана 1840. г.

12. „Историја на великог Александра Македонског“, Београд, 1844. год.

13. „Историја на великога Александра Македонца“. „Преведе от грчки јазик Карловски славенео-болагарски учитељ Хр. П. Висилиев, Београд 1844. г.“

14. „Кратка свјашчена историја за учећу се младеж“, Београд, 1849. г.

15. „Акатист живописном гробу господњу“, од Константина Огњановића, Цариград 1842. г.

16. „Житије свјатаго праведнаго Јосифа прекраснаго сочињено Викентијем Ракићем“, Београд 1848. г.

17. „Огледало српско“, печатано у књажевско-српској печатњи 1845. г.

18. „Писменица на славјански јазик“, Београд, 1847. г.

19. „Буквар“, Београд.

20. „Описаније древности српских у Светој Гори“, Димитрија Аврамовића, Београд 1847. г.

21. „Житије свјатаго Григорије архиепископа Омиритскаго“, од Аверкија П. С., Београд, 1852. г.

22. „Катехизис пространи хиристијански“, Београд, 1852. г.

Године 1861. Хан је видео у Врању „Високе полице да их човек не може дохватити са пуно књига да се пребројати не могу“.

У Врању су читане „Песмарице“ Вука Караџића. „Читале су их и жене још пре 1868. г.“

Синови Хаџи Михајла Ристића — Погачаревића учили су грчку школу у Скопљу па су могли читати и турске и грчке књиге и имали су их у својим књижницама.[99]

5. КЊИЖНИЦА СТЕВАНА СРЕМЦА

Као наставник Гимназије у Нишу Стеван Сремац је део своје књижнице поклонио Нишу. Она се данас налази у Музеју града Ниша. Из ове књижнице изложено је једно јеванђеље које носи наслов „Библија сирач књига свјашченаго писма ветхаго и новога завета". Књига је штампана у Сектембургу 1751. г.

Јеванђеље из Сремчеве књижнице било је на Изложби књига нишких библиотека 1981. године у просторијама Народне библиотеке у Београду.

На овој изложби видела се и књига „Голубица са цветом књажевства српског", IV књига, штампана 1842. у Београду.

6. КЊИЖНИЦА ГИМНАЗИЈЕ У НИШУ

Године 1879. Љуба Ковачевић је приликом посете Гимназије у Нишу нашао у школској књижници књигу „Зборник", штампан 19. јануара 1538. године у штампарији Божидара Вуковића у Млецима. Књигу је Ковачевић однео са собом у Београд.

V. КЊИЖНИЦЕ ДРУГИХ НАРОДНОСТИ

1. ТУРСКЕ КЊИГЕ

У југоисточној Србији Турци су живели по градовима и било их је укупно око тридесет хиљада. Они су имали своје школе још од 15. века што сведочи Евли Челебија у свом путопису који је писан у 16. веку. Поред основних школа (мејктеба) имали су и средње школе — медресе и рушдије у Нишу, Прокупљу, Врању, Лесковцу и Пироту. Књиге које су Турци имали читали су и многи Срби који су знали турски језик. Неки су Срби похађали и турске средње школе. Тодор Станковић из Ниша учио је нишку турску средњу школу.

Недостају подаци о врстама турских књига и књижница. Постојала је у Нишу.

2 МИДХАТ ПАШИНА КЊИЖНИЦА

Године 1861. дошао је у Ниш за валију Мидхат паша пореклом Грк, иначе врло просвећен и напредан, у много чему за оно време турски великодостојник. Године 1863. организовао је Пољопривредну касу у Пироту а 1868. године је у Нишу отворио и подигао Ислихану за модерну занатлијску школу, прву такве врсте у Турском царству. Ова школа је имала наредних година 4 разреда и око 170 ученика редовних муслимана и хришћана.[100]

Градску јавну књижницу и читаоницу отворио је Мидхат паша 1862. године. Књижница и читаоница налазиле су се у згради до Бурмали џамије у Нишком граду. Први издатак који је учинио за куповину књига у Цариграду и на другим местима износио је 3162 гроша, а други око 15000 гроша. Књиге су садржински биле разноврсне — верске, филозофске, научне садржине, итд. Међу њима било је и књига и из белетристике. Осим купљених књига Мидхат паша је покупио многе књиге из више текија и џамија и сместио их у овој књижници. Књижница је била отворена и ноћу и дању. У њој су посетиоци могли читати књиге и дању а и у касне ноћне часове.

Када је Мидхат паша 1866. године отишао из Ниша ову књижницу издржава и књигама снабдева нови нишки мутесариф — Абдурахман, пореклом Бугарин, школован човек али велики бугарофил. Он је књижницу (Мувекит) обдарио новим прилозима и наставио њен вакуфски карактер настанка и функционисања.

У овој књижници су читали књиге и Срби Нишлије јер је књига у њој било и на српском језику.

Турци су имали својих књига у књижницама својих џамија и текија а понегде и у књижницама месџида.

3. ГРЧКЕ КЊИЖНИЦЕ

На територији југоисточне Србије одувек је имало много Грка. Они су се служили српским црквама. У њима су грчки свештеници имали своје богослужбене књиге на грчком језику. Њих и данас има по књижницама српских црквених храмова.

На овој територији су Грци имали и своје школе. Живели су по варошима и бавили се трговином. Школе су им биле у приватним или црквеним зградама. Средином XIX века нестаје ових школа у то време нестаје и грч-

ких свештеника. Иначе, све до седамдесетих година прошлог века су се задржали грчки епископи који су упорно настојали на одржавању грчких школа и учењу грчког језика. Многи српски трговци су знали грчки језик. Из породице Погачаревића у Врању било је младића који су учили у Скопљу грчке средње школе. И Лесковчана је било који су у Солуну учили средњу школу грчку па и грчку богословију.

Преокупација нашег истраживања грчких књига није могла бити задовољена услед недостатака. Зна се да су многе грчке књиге преведене на српски језик а зна се да су и читане на територији југоисточне Србије. Патријаршисти су настојали да у борби против бугарских егзархијских књига набаве за своје потребе грчке књиге. И фанариоти су радили на ширењу грчких књига на овој територији.

5. КЊИЖНИЦЕ ЈЕВРЕЈА

У градовима југоисточне Србије живео је стално један већи број Јевреја, њих и до 300 домова. Јевреји су у свим овамошњим варошима имали своје синагоге и поред њих основне школе за своју децу. Разуме се да су тамо имали и књижнице својих књига. Срби их нису могли користити због непознавања језика. Уосталом, тамо су биле махом богослужбене јеврејске књиге. Михаило Марковић војни лекар забележио је да је генерал Хорватовић из стана пиротског рабина отерао један клавир „са две ноге“ и много књиге повезаних у кожу. О овој књижници се више ништа не зна. Зна се то да је рабин од надлежних српских власти тражио повраћај својих књига и вероватно их је добио.

6. БУГАРСКА КЊИГА

Од несрпских књига највише је било бугарских на овој територији током читавог XIX века до ослобођења 1878. г. Први разлог је немање српских књига па је бугарска књига као и руска примана са словенским осећањем племенске једнокрвности. Овамо су бугарски језик многи Срби знали јер су са Бугарском водили живу трговину. А и у Београду су све до оснивања Одбора за просвећивање мислили да не постоји велики разлог да се за ову територију штампају и шаљу посебне књиге за бугарску антропогеографску територију. Од педесетих година прошлог века када се почео распламсавати бугарски романтичарски национализам у овом питању настаје заокрет. Бугарски агенти настоје да у овим крајевима што више отворе својих чисто бугарских школа, да протуре у народу што више бугарских књига и да упорно настоје у сарадњи са Турцима на денационализацији српског становништва али не успевају. Народ овога краја жудео је за матицом и та жеља му се остварила после српско-турских ратова 1876—1878. године, када се ови крајеви припадају Србији.

КЊИЖНИЦА МУЗЕЈА ЦРКВЕНИХ СТАРИНА У НИШУ

Свештеничко удружење у Нишу формирало је музеј црквених старина и од 1975. године сакупило са територије нишке епархије више стотина старих црквенословенских књига које евидентирам у изboру најстаријих и најзначајнијих.

„Практичка аритметика“, штампана у Будимпешти 1728. г.

„Јеванђеље“, штампано у Москви 1814. г., својина манастира Липовца код Алексинца. Књигу је манастиру поклонио кнез Милош 1827..

„Осмогласник“, рукопис из 1853. г., својина цркве у Горњем Матејевцу. Писан је калиграфски. Изнад текста стоје оловком уписани нотни знаци за певање.

„Цвјатослов“, штампан у Кијеву 1647. год. Својина је цркве у Бабичком код Лесковца. Купљена је за ову цркву 1802. То је најстарија књига у овој књижници.

„Словенска граматика“, написана у Шапцу а штампана у Будимпешти 1824. године.

„Приключенија телемака“, штампана у Бечу 1814. г. Служила је у школама као штиво за увежбавање читања.

„Општи минеј“, штампан у Москви 1803. Поклон је кнеза Милоша 1827. г. манастиру Липовцу.

„Јеванђеље“, штампано у Кијеву 1737. г.

„Пентикостар“, штампан 1837. г. у Москви. Својина је цркве у Доњем Матејевцу.

„Псалтир“, штампан у Београду (нема датума) а својина је цркве у Срећковцу код Пирота. Има запис из 1814. године.

„Месјацослов“, штампан у Москви 1845. г., својина је цркве св. Николе у Нишу.

„Канон молебниј и лекарственик“, штампан у Букурешту 1845. г.

„Служебник“, штампан 1699. г., у Москви.

„Служебник“, штампан у Москви 1734. из цркве је у Тумској. У овом Музеју има више стотина књига ове врсте вредних пажње истраживања културних збивања у југоисточној Србији у турско време.

ЦРКВЕНИ ТЕФТЕРИ (КАТАСТИЗИ)

Сачувани су тефтери неколико цркава и приватних лица. У њима су годинама вођени новчани расходи и приходи цркве а затим и именовања од чега је добијен приход и на што је издаван. Тако су ти тефтери постали сведочанство и по неколико деценија о економском, организационом, историјском, просветном, језичком и сл. стању веће црквене и општинске територије.

ТЕФТЕР нишавске митрополије вођен је од 1834—1872. г.[101] Тефтер је крцат података од више врста. У њему су евидентиране и плате учитеља, куповине књига, помоћи сиротињи итд. О језику овога текста написао је језичку студију професор Александар Младеновић.[102]

Тефтер је настављен и водила су га многа лица.

ТЕФТЕРИ нишке митрополије вођени су од 1827—1837. г. О њима је Јован Х. Васиљевић написао озбиљну историјску студију.[103]

ТЕФТЕР врањске епископије обухвата време од 1870—1878. године. Значајан је због топографских и демографских података.

ТЕФТЕР попа Томе пароха лесковачког бележи парохијске податке о једној лесковачкој парохији која је одговарала једној махали.[104]

ТЕФТЕР манастира Пчињског вођен је више деценија. Имао је тежину „око 50—60 ока“ вели Ј. Х. Васиљевић.

Тефтера вероватно постоји још и већи број. Само до сада ми нису били познати.

ПОМЕНИК руфета мутавцијског је врста пописа са одређеним подацима чланства овог руфета у Нишу познат још од 1791. г. Поменик садржи преко 400 имена мутавција из Ниша и околине. Налази се у нишком Народном музеју.

ДЕЛОВОДНИ ПРОТОКОЛ ЛЕСКОВАЧКОГ црквено-општинског синода је врло занимљив рукопис. У њему су уведене разне брачне парнице, сенети, контракти, облигације и слично које су водили чланови Синода шездесетих година прошлог века. Занимљив је као материјал за социолошка, правна, верска, економска итд. истраживања.

Бројни стари рукописи ове врсте послужили су за студије о нишком говору у 19. веку 1979. г. Радославу Раденковићу.[105]

ШКОЛСКЕ КЊИГЕ (УЏБЕНИЦИ)

Школске књиге у овим крајевима у оно време биле су у неку руку и врста опште литературе. И старији су марљиво читали српске читанке, историје и географије и у кућама их чували не само као успомену на своје младалачко школовање већ и као народну реликвију.

Жеља за науком и школом и напори овамошњег српског становништва да се домогне културе, просвете и писмености запажају се од првих деценија XIX века. Упркос ропству и терору завојевача младићи југоисточне Србије иду у школу у свом месту а потом и у далеке вароши као што су: Скопље, Цариград, Солун, Београд, Нови Сад, Москва, Кијев, итд.[106] Синови лесковачког кнеза Момира Стојановића Илија и Димитрије уче „политичке науке“ у Русији од 1812. г. Димитрије се дописује са Вуком Караџићем и пише историју своје домовине. Илија син Христодора Исајловића, бившег прокупачког војводе у исто време похађа у Русији гимназију. Тих година учи у Русији и Коста син Цветка бившег буљубаше „код кнеза Милоја 1809.“ године.[107]

Јован Костић из Лесковца учи 1838. године у Крагујевачкој гимназији као „ученик из турске Румелије“.[108]

„Световид“ је 1857. г. објавио да из Лесковца уче школе у Београду четири, у Сремским Карловцима један и два ученика у Одеси“.[109]

Нишлије, емигранти у Србији су претплатници 1827. на „Даницу“ Вука Караџића. Те четири Нишлије — Атанасије Бранковић, Јован Јанићијевић, и Јован Брежнић вратили су се касније у свој Ниш али као школовани младићи. Године 1854. је 6 Нишлија у Београду где уче у београдској гимназији.[110]

Од 1872. овамошњи младићи уче богословију и у Призрену.[111]

Од средине XIX века одовуда је већи број питомаца у српским школама. Године 1867. Србија је издала 6000 гроша на издржавање питомаца из Турске и Црне Горе. Убрзо њихово благодејање је износило 36744 гроша, да 1872. порасте на 83280 гроша.[112]

Руски конзул у Београду дао је 1863. г. српском митрополиту Михаилу десет хиљада рубаља за школовање српских младића са турске територије.

Далеко веће издатке чинила је Србија током читавих двеју деценија после париског мира 1856. године. Године 1857. кнез Александар наредио је да се српским школама у Турској пошаље 4000 разних уџбеника у вредности 459 форинти и 2 крајцара. Две године касније, 1859. г. кнез Милош је потписао налог о слању „сиромашним школама српским у Турској, разних школских књига у вредности 5792 форинте и 20 пара.

Знатно раније кнез Милош шаље 1845. године нишком владици Венедикту на поклон већу количину школских уџбеника за српске нишке школе. Од ове године владика Венедикт је сам бринуо о снабдевању нишке школе уџбеницима и сам их набављао. То је била његова дужност и обавеза по турским постојећим прописима о вакуфским институцијама.

Оснивањем Одбора за функционисање српског народа у Турској 1868. године Србија шаље српским учитељима у Турској не само школске књиге и школске материјале наставног карактера већ и плате учитеља. Нарочито су биле велике пошиљке књига 1870, 1872, 1874. и почетком 1875. године.

Захваљујући материјалној помоћи из Србије у књигама и новчаним средствима за плате учитеља и издржавање српских школа на овом подручју долази до отварања већег броја српских основних школа и знатног ширења писмености у народу. Сем уџбеника за основне школе Ниш је из Србије добијао и уџбенике за дворазредну гимназију српску у Нишу.[113] Тиме су услови сазревали и за масовније и организованије ширење књиге на овој територији не само за потребе цркве већ и књиге за читање и забаву и просвећивање нашег народа.

ПОВЕЗИВАЊЕ КЊИГА

Књига је била ретка и скупа. Нарочито су биле скупе рукописне књиге јер су оне биле уникати. Иако чуване са великом пажњом књиге су се распадале од употребе и нестајале услед дугог времена трајања. Књиге су нарочито пропадале услед скривања њихових од непријатеља по мрачним и влажним просторијама а често и закопавањем по земљи. Век трајања књига продужава се повезивањем књига. На тај начин је књига осигуравана од распадања. Корице књига су биле од коже или дрвених дасака. Корице су окиване, покриване чохом и украшаване ликовима светитеља урезаних у плехане таблице.

Књиговезница није било. Тај посао су обављали самоуци књиговесци, учитељи и попови најчешће. Ради чувања књиге често се у један повез повезују и по две књиге, мање и сродније. Том приликом су листови преписивани и додавани повезаном слогу.

У бројним записима налазе се и различити називи овог посла. Једни веле „приповезах сију књигу“ други „повезах сију књигу“, трећи „обнових сију књигу“ и слично. У запису на „Пасхалији 1846. г. у цркви Горњематејевачкој се саопштава: „Прештампао Николај Кара Стојановић књиговезатељ и житељ Самакова 1846. г.“[114] То значи да је и у књизи у тексту вршио исправке текста који је био оштећен, поред осталог књиговезачког посла. Можда је који лист изнова и преписао.

„Књиговезатељ поп Спаса, син попа Стоиче из Пирота, био је вешт и чувен књиговезац. О том свом послу је оставио много записа. У једном таквом запису стоји: „Сију књигу повеза поп Спас син попа Стоиче из Пирота в љето ЗСЛГ. Ако се ко наиде да гу купи да ју има продати даскал Јован“. Очигледно поп Спаса је књигу средио за продају а даскал Јован је имао право продати је.[115] То је сведочанство продаје књига, њихово повезивање и припремање за тржиште.

Поп Спаса је имао и ученике књиговесце. На јеванђељу пиротске цркве стоји запис: „Преповеза сије јеванглије у граду Пироту поп Спас са учеником Димитријем“.[116]

И поп Раденко из пиротске области био је књиговезац. Он је 1865. повезао за цркву у Стрелцу књигу „Требник“.

У истом крају књиговезачким послом се бави и Цоне даскал. Он је повезао „Требник“ за цркву у Великом Бошинцу 1877. г.

Даскал Павле је 4. 5. АЦЛА „Повезао Требник у светаго Николу у Нишевачку митрополију“.[117]

Поп Спаса је повезао „Апостол“ за цркву бугарску у светаго Николаја у град Враца године АШЧЛЕВ“. Књига је рукопис из XVI века српске редакције.[118]

У Врању је учитељ „Художник Димитрије Кратовски родом из Турске повезао „Каноник“ за 6 гроша 1847. године.[119]

Књиге су слане на повез и у Србију. Једно јеванђеље „за манастир светаго Романа повезао је Арса Николајевић књиговезац из Крагујевца 1875. г. за спомен“.[120]

Поп Марко у Пчињи је повезао Минеј за август 1871. године за „манастир светаго оца Прохора Пчињског за 50 гроша“.

Поп Јанко из Жапског у врањској нахији повезао је један минеј 1870. „за манастир Прохора Пчињског за 30 гроша“.

На Псалтиру у манастиру св. Ваведења у Сићевачкој клисури стоји запис у коме се вели да је ту књигу повезао „у лето 1837. године „благоговњејшиј поп Радован“ као поклон.[121]

Јеромонах кир Јоаникије од Лесковца повезао је „свјатују и божанственију књигу глаголеми Апостол за манастир Прохора Пчињског 1847. године“.

Наца казанџија из Пирота „понови Минеј за цркву св. Богородице за 6 гроша 1857. г. код Пирота“. Очигледно Наца казанџија је платио повезивање реченог минеја.

Књиговезачки посао очито био је уносно занимање.

VI ПРЕНУМЕРАНТИ (ПРЕТПЛАТНИЦИ)

Један од видова ширења књиге током читавог XIX века био је сакупљање претплатника на књигу која је имала бити штампана. Ти спискови претплатника штампани су у тим књигама на њиховом крају.

Истраживања облика и садржаја спискова пренумераната су важна из више разлога у првом реду ради утврђивања врста књига, њиховог броја и спискова читалаца тих тада тако ретких књига. Ти спискови откривају и стање писмености у одређеном месту, интересовања читалаца за ову или ону врсту књиге, социологију претплатника, постојање школа и учитеља у тим местима, итд.

Књиге са штампаним пренумерантима нису малобројне али су врло ретке. Многе од њих су нестале. Велики број је књига и без спискова пренумераната. То је сасвим разумљиво. У оно време када се српска књига прогонила као „непријатељ султана и његовог царства“ читаоци су се тешко решавали на упис и штампање спискова па су радије путевима разних кријумчарења долазили до одређене књиге. Отуда спискови пренумераната нису апсолутно сведочанство броја растурених књига на нашем подручју али су ипак драгоцен документ бар о једном делу књига које су нам дошле. Да би избегли одговорност пред турским властима родитељи су за себе преко уписа у списак пренумераната својих синова обезбеђивали себи новоштампану књигу. Због те строге цензуре и опште забране неких књига као што су књиге Вука Караџића и Доситеја Обрадовића стоји чињеница да пренумераната на књиге ових двојице и нема на нашем терену. Иначе је познато и зна се да су и на територији југоисточне Србије куповане и читане књиге Вука Караџића и Доситеја Обрадовића и то у већим количинама. Када су их имали Бугари онда је сасвим појмљиво да су их имали и Срби само што ми о томе немамо довољно убедљивих доказа.

Ја ћу редом те књиге са пренумерантима цитирати, а бројеве пренумераната са местима њиховог пребивања наводити и исказивати бројчано уз извесне информације.

1. „МЕЗИМАЦ“, од Доситеја Обрадовића, штампан 1836. године у Београду имао је из Ниша 10 пренумераната.

Списак пренумераната сачинио је „главни Ђумрукџија алексиначки“ који је неким путем сазнао колико Нишлија желе ову књигу да купе. Међу пренумерантима се помиње нишки владика Георгије. Он је наручио два примерка. Нишки учитељ Спиридон Јовановић је уписао као „главни трговац“ а не као учитељ очигледно да би заварао траг свог рада у Нишу турским властима које су га могле због овога протерати из Ниша.

Број пренумераната из Ниша на књигу „Мезимац“ је доста велики, ово нарочито када се узме у обзир да су у истом списку на исту књигу и у исто време били претплаћени Смедерево са 13 пренумераната, „Округжије смедеревско“ са 7, Ужице са шест, Сарајево са пет претплатника, итд.

Пример пописивачке активности пренумераната и ширења српске књиге

на територији Турске. Алексиначки ћумрук је значајан али не и једини јер је и ћумручка српска станица на Пандиралу обављала исти посао понекада и отвореније и потпуније од алексиначког ћумрука. Нарочито је српска књига шверцована на Суповцу где је, каже Коле Рашић, он сам „колима преносио српске књиге".

2. „КАСИЈА ЦАРИЦА" од Милована Видаковића штампана је 1838. у Београду. На ову књигу је било претплаћено пет пренумерената. У овом списку налазимо неке пренумеранте који су били и у списку пренумерената на књигу „Мезимац". Тај Димитрије Игњатовић биће и касније претплатник на друге књиге. Према тим подацима закључујемо не само да је био завидан број марљивих читалаца већ да су исти путем пренумерација стварали своје личне библиотеке. И на ову књигу су пренумеранти из Ниша. Књига „Касија царица" са списком пренумерената 1838. се данас може наћи. Податке за ове две књиге преузео сам из књиге „Нишко основно школство" Мирослава Миловановића, али проверити нисам могао.[122]

3. „ОСМОГЛАСНИК" штампан црквено-словенским језиком у Цариграду 1843. године. Књига се налази данас у више цркава. Један део пренумерената објавио је и Лесковачки зборник XII. Потпун списак пренумерената на „Осмогласник" дао нам је познати истраживач и историчар Петар Гагулић из Ниша.

Књига је збирка црквених песама у недељне дане током године па је служила за обављање служби у цркви. Али ова књига је служило и као верско штиво за читање. Књига је коришћена и у школи као уџбеник. Број пренумерената је завидан и из више места.

У Пироту је распродато 26 примерака,
У Нишу је продато 30 примерака,
Из Прокупља је било 5 пренумерената,
Из Врања је ову књигу купило 10 пренумерената преко „Словесњејшег учитеља врањског г. Ангела".
Из Лесковца је „Осмогласник" купило 18 читалаца из града.
Из села Свирца код Лесковца купљен је један примерак; из села Турековца је купљен један примерак, један примерак је продат у Богојевцу, један у Градашници, један у Грајевцу, један у Батуловцу, 1 у Гару и 3 примерка у Печењевцу, свега 27 је примерака ове књиге продато у лесковачкој нахији.

Међу пренумерантима из Лесковца је и учитељ Даца Хаџи Поповић. У десетак села продат је по један примерак. Није јасно да ли су ти примерци тамо продати читаоцима или црквама. Само из Печењевца Илија поп Станковић је купио један примерак за себе. Иначе од цркава пренумераната помиње се само лесковачка црква а од учитеља поменут је само лесковачки учитељ Даца Х. Поповић што би значило да је 1843. године у читавој лесковачкој нахији постојала само једна и то лесковачка школа. Па ипак број купаца из села сведочи да је писмених људи било и по лесковачким селима.

„Осмогласник" има 258 страница од по 14 пута 20 см величине листа. Списак пренумераната износи 8 пуних страница.

4. „СВЕТА ГОРА" од Димитрија Аврамовића, историјско-географско дело, штампана је 1848. године у Београду српско-словенским језиком. Данас се налази у Народној библиотеци у Београду са списком пренумераната. Попис пренумераната је обавио Милош Милосављевић ћумрукција на Пандиралу, вероватно на основу мањих достављених му спискова пренумераната из појединих места југоисточне Србије. Према овом списку било је пренумераната из Пирота 25, из Пандирала 7, из Прокупља 3, из Ниша 50. Од овог броја било је пренумераната ученика граматикалне школе из Ниша 9 ученика III разреда и 20 ученика III разреда класне школе.

Укупно ове књиге распродато је у Пандиралу, Пироту, Прокупљу и Нишу — 114 примерака. Међу пренумерантима има свештеника, цркава и учитеља.

5. „СВЈАТИТЕЉСКОЈЕ ПОУЧЕНИЈЕ" је руска религиозна књига која је штампана 1847. у Москви. Превео ју је на бугарско-словенски језик монах Натанаил Атонско Зографски. Као таква била је популарна и на територији југоисточне Србије током XIX века и читана као књига религиозно-поучног садржаја. Нисам је нашао у Народној библиотеци у Београду. Професор Ив. Васиљевски ми је преписао са нашег терена пренумеранте са оригинала који је нашао у Народној библиотеци „Кирил и Методије" у Софији у лето 1981. године.

У Пироту је скупио учитељ Петар Георгијевић 20 пренумераната, а Јован

Георгијевић, учитељ такође у Пироту 62 књиге. Тако су у Пироту продата ове књиге 82 примерка.

У Нишу је продато 13, а у Лесковцу је 15 грађана узело по један примерак. У Лесковачкој школи распродато је 27 примерака.

У Власотинцу је продато 10 примерака ове књиге.

У Врању је пренумеранте пописивао Коста Стефановић и распродао 58 примерака. Укупно на овом подручју распродате су 144 књиге што је изнад очекивања.[126]

6. „ЖИТИЈЕ СВЈАТАГО ГЕОРГИЈА АРХИЕПИСКОПА ОМИРИТСКАГО". Књигу је написао Аверкије монах Рилски и штампао 1852. у Београду. Како је нисам нашао у Народној библиотеци у Београду са пренумарентима то ми је Иван Василевски извршио препис пренумераната са овог подручја из оригинала који је нашао у библиотеци. „Кирило и Методије" у Софији 1981. године.[127]

Ова књига хагиографске садржине служила је као поучно-религиозно штиво читалаца и имала је велики број читатеља.

Ову књигу је наручило у Врању 33 претплатника.

У Нишу се уписало 25 претплатника на ову књигу.

Из Лесковца је било 10 пренумераната, из вароши и 1 из села.

Из Прокупља је купљено 9 и из Пирота 16, укупно 94 примерка.

7. „ПРЕСАД МУДРОСТИ"[128] је компилаторско дело нишког учитеља Тасе Петровића. Штампано је 1858. године у Београду.

„Пресад мудрости" је у неколико прерада књиге Б. Зорића која је објављена 1839. Садржи мудре изреке, чланчиће и текстове познатих светских филозофа. Књига има 76 страница. У првом издању изашла је у 2000 примерака. Књига је служила као образовно-морално-педагошка лектира. Коришћена је у школама место читанке. Из ње су ученици учили напамет читаве пасусе текста. Штампана је српско-словенским језиком и азбуком предвуковског времена али и са Ѣ и Ѣ и слично.

Пренумераната у Нишу било је 126 грађана и 22 ученика пренумераната укупно 148.

У Лесковцу је било грађана и ученика 92 пренумераната. Сем тога било је из села Печењевца 10 пренумераната, из Власотинца 9.

У Прокупљу је продат 21 примерак књиге.

Пирођанци су са ученицима купили 24 књиге. Укупно 504 књиге првог издања ове књиге су купљене на територији југоисточне Србије без примерака купљених изван спискова пренумераната којих је сигурно било. То је необично велики број распродате ове мале књижице чак не и потпуно оригиналне.

8. „ТИПИК".[120] Ову црквену књигу саставио је Неофит јеромонах цариградски и штампао у Цариграду 1853. године. С обзиром да је књига богослужбена на нашем терену је нашла мали број купаца и то Јоаникија епископа нишког на 5 примерака, Антима епископа нишавског на толико примерака и епископа врањског на 5 примерака. Свештеници нишке епархије наручили су ову књигу у 26 примерака искључиво за цркве и свештенике.

9. „ИСТОРИЈА АЛЕКСАНДРА МАКЕДОНЦА".[130] Ову књигу нисам могао пронаћи. И њу као и књигу „Житије архиепископа Георгија Омиритскаго помиње Сергије Димитријевић и вели у књизи „Стари Лесковац да је на њу било из Лесковца 8 претплатника. Упитао сам Сергија Димитријевића где је ове две књиге нашао да бих могао проверити број пренумераната са ове територије на ту књигу одговорио је „Не сећам се али све што сам ја цитирао тачно је". Ову књигу Димитријевић цитира да је штампана 1844. г. у Београду. Међутим зна се да је 1858. године о свом трошку Ђорђе Пирођанац ову књигу штампао у Београду. Не знамо да ли је у њој штампан списак пренумераната. Ни њу нисам могао наћи.

10. „КРАТКОЈЕ ТОЛКОВАНИЈЕ БОЖЕНСТВЕНОГ ХРАМА".[131] Књига је штампана у Новом Саду 1855. године. Садржина је историјско-теолошка. Пренумераната на ову књигу било је само ученика пиротских 62. Књигу ми је дао на коришћење Петар Гагулић иначе овај податак објављује и Илија Николић у књизи „Основна школа „Вук Караџић у Пироту", страна 17. У Лесковцу је продато 27 а у Нишу 23 примерка.

11. „КАЛЕНДАР"[132] штампан 1856. у Београду бугарске рецензије који поседује само Драгутин Ђорђевић из Лесковца нисам могао видети. Иначе у Лесковачком зборнику је објављено из

ове књиге пренумераната из Лесковца 54 и 10 из Власотинца. Број пренумераната из других места очито је велики али ја нисам могао утврдити јер се књига „Календар", својина Димитрија Николића бившег лесковачког трговца, налази код Драгутина Ђорђевића.

12. На књигу „ГАЈЕЊЕ ПОЉСКИХ УСЕВА" од Ђорђа Ристића штампану у Београду 1870. године у Београду био је претплатник тадашњи власотиначки учитељ.

Сем наведених 12 књига са списковима пренумераната у Библиографији Стојана Новаковића и другим нашао сам још двадесетак књига које су имале пренумеранте са подручја југоисточне Србије али их, на жалост, нисам могао пронаћи и ако сам их тражио свуда тамо где би се оне могле наћи. Чак ни верзирани библиотекари ми нису могли у томе помоћи. Претпоставља се да их је највећи број као јединe примерке сагорео пожар проузрокован познатим бомбардовањем Београда 1941. г. Неке су покрадене и из наше земље однешене. Углавном њих нисам могао наћи ни у софијској народној библиотеци „Кирил и Методије". Могуће је да ће се ипак део њих касније наћи негде на другом месту, у Совјетском савезу, Бугарској, Румунији итд.

МЕСТО ЗАКЉУЧКА

Неке предрасуде о заосталости становништва југоисточне Србије и одсуству културног стварања његовог све до ослобођења 1878. године, произвољне су и немотивисане. Присуство књиге на једном етничком подручју је у исто време и доказ његовог културног успона и његових просветних домета. Са књигом је ишла просвета а са овом и љубав народа према култури и просвећености уопште.

Ова истраживања о кретању и читању књига свога времена на територији југоисточне Србије осветљавају тамне видике овог вилаета покривеног неколико стотина векова источњачким мрачњаштвом и грчким мистицизмом. Нађени велики број књига штампаних у бројним културним центрима балканских и европских држава, не мањи број мукотрпно преписаних и нешто и оригинално написаних књижица, недвосмислено говоре о значајним дометима културног уздизања и сазревања овамошњег становништва.

Нађене књиге су делом и црквене садржине, делом бугарског, српског и грчког порекла. И као такве оне су својим садржајима и идеолошким надахнућима будиле народну свест и осветљавале сеновите видике потчињене раје. Књига се бирала и одабирала и у том одабирању је зрачила национална свест и ослободилачка револуција, прогресивна мисао и социјалистичка идеја.

Наш народ на овој територији у тешким условима ропства отимао се, дизао и бодро напред стремио и у књизи налазио друга, пријатеља, сапутника и водитеља. Овим нису истражени сви проблеми везани за садржаје и идеолошка опредељења овог рада. Но она су убедљиво позитивна, покретачка и револуционарна на свој начин и у својим могућностима. Више но друго ова истраживања побуђују нове, веће и даровитије напоре.

ПРИМЕДБЕ

4. Алекса Јовановић, „Како је настала егзархија", Скопље, 1938, стр. 108; Сава Грујић, „Како је настала егзархија".

5. Године 1874. г. издата је забрана уношења страних новина у Турску. Забрану је издала Порта.

6. Миљојко Веселиновић, „Бег и бекчија', Београд 1883. г. с. 18. Из списка пренумераната целокупних дела Вука Караџића, који је израдио Добрашиновић Голуб сазнаје се да на територији југоисточне Србије уопште није било пренумераната на било које дело Вука Караџића.

7. Ђирић Миодраг, „Пирот", Пирот, 1967. г. стр. 63.

8. Јован Хаџи Васиљевић, „Просветне и политичке прилике", Б. 1928.

9. Петар Костић, „Споменица прославе 50 г. призренске богословије, Призрен, 1925.г.

10. Макензијева и Ибријева, „Путовање по словенским земљама", Београд.

11. Коста Шуменковић, Географска карта, Београд, 1873.

12. Милан Ковачевић, Графикон, Цариград 1862. г.

13. ДАС МПС Ф 64-402/1878. г. у Предејану, на пример, турски аскери су опљачкали црквене књиге па их после продавали Србима. То су чинили Арбанаси у свим случајевима пљачкања српских манастира.

14. С. Петковић, „Манастир Кувеждин и Дивша" у 18. веку, Београд 1938. стр. 1.

15. Радослав Грујић, Споменица српске митрополије Скопље 1936.

16. ДАС МПС Ф V—61/1868. године.

17. Гунар Сване, „Зборник за филологију и лингвистику", књ. XI, Нови Сад, 1968. г. стр. 14.

18. „Годишњак" Народне библиотеке у Београду, Београд 1978. с. 260.

19. Познати су грабиоци српских старих књига Профирије Успенски, Виктор Григоријевић а нарочито аустријски посланик у Солуну, Антун Михановић, који је 1862. г. однео „6 вреће у три товара књига и није их вратио". Видети Видети!

20. Петар Шоћ, „Манастир Добриловина“, 1955, стр. 5.
21. Миљојко Веселиновић, „Поглед кроз Косово“, Београд,. 1895, с. 9.
22. ДАС МПС ф 6-174/1905.
23. Леонтије Павловић, „Манастир Темска“ Смедерево, 1966, с. 22.
24. ДАС МПС Ф 6-174/1905.
25. Илија Николић, „О. Школа „Вук Караџић“, Пирот, 1975.
26. Петар Костић, нав. дело с. 61.
27. Јосиф Костић, „Ослобођење града Лесковца и Власотинца“ Лесковац, 1907, г.
28. Архив Оријенталног института у Сарајеву, Сарајево 1974. г. број 184.
29. Сергије Димитријевић, „Стари Лесковац“, Лесковац 1950. с. 7.
30. „Новине трговачке“ бр. 8. су писале 1861. г. да су у Врање дошле 3 черкеске породице „да контролишу Србе“. („Трговачке новине“ бр. 8/1861.
31. Видети опширније код Борђа Игњатовића „Срби и Бугари“, 1964, докторска дисертација у рукопису у Библиотеци Светозара Марковића“.
32. Гедеон Јуришић, „Дечански првенац“ 1852.
33. Исто.
34. Тихомир Борђевић, „Поред Топлице“, Београд, 1895. г.
35. Димитрије Богдановић, „Каталог рукописних књига у Хиландару“, Београд 1980. с. 145; Љубомир Стојановић, „Записи и натписи, књига I бр. 1240, Београд.
36. Тихомир Танасијевић, „Знаменитости града Прокупља...“ Прокупље, 1961. г. стр.24.
35. Гласник СУД XLV; П. Гагулић, „Православна мисао р. 1—2, Записи су узимани из публикација Свет. Симића, „Лесново“; Глише Елезовића, итд. Један део записа је остао без сигнатура да се не би рукопис оптерећивао.
38. „Богословље“, год. II св. IV страна 5; Лесковачки зборник број 21. стр. 261.
39. Тихомир Борђевић, „Поред Топлице“, стр. 78.
40. П. Гагулић, „Православна мисао“, бр. 1—2, бр. 26.
41. ГСУД XIV ст. 241.
42. Љуба Антић, „Манастир Суково“ Пирот 1978. стр. 207. бр. 26.
43. Љуба Стојановић, нав. дело, књ. I/632.
44. ГСУД XLIV с 241.; Љуба Стојановић, књ. I 624.
45. Борђе Сп. Радојичић, „Кнежевина збивања и стварања у средњем веку и у доба Турака“, Нови Сад, 1967. ст. 65.
46. Милош С. Милојевић, „Путне Белешке“, Београд 1872. ст. 40.
47. Тих. Танасијевић, нав. дело ст. 40.
48. Миљојко Веселиновић, „Бег и Бекчија“, 1883, стр. 188.
49. ДАС ПО 64—402/1878.
50. Милан Ђ. Милићевић, „Краљевина“, Београд, 1884.
51. Старинар 1907, говори о калуђеру светогорском Герасиму који је свратио у Ниш код хаџи Борђа са неким хрисовуљама. „Старинар“, број I 1950. с. 299; Љ. Стојановић нав. дело књ. I, бр. 462.
52. Годишњица Николе Чупића, књ. XX, ст. 108.
53. Стојан Новаковић, „Српска књига, њени продавци и читаоци у 19. в.“ Београд, 1900. стр. 63.
54. Мирослав Миловановић, Нишко основно школство“, Ниш, 1978. г. стр. 106. (До 1853. г. бугарски агитатори штампали су у Београду 75 разних књига а у Солуну 3).
55. ГСУД XL ст. 40; Миловановић нав. дело, стр. 106.
56. Николић Илија, докторска дисертација о народним песмама пиротског краја.
57. Момчило Златановић, докторска дисертација о врањским народним песмама.
58. Момчило Златановић, „Епске песме и гуслари у врањском крају“, Врање 1975. Риста Николић, „Насеља“ књ. III, Београд 1905. г.; Риста Николић, „Крајиште и Власина“, Београд, 1912. г.; Св. Вуловић ГНЧ XIV Београд 1894. г.; страна 263. Сем ових и други истраживачи тврде да постоји народна јуначка песма у Јужном поморављу супротно ненаучном тврђењу Трајковића Д. да не постоји. (Трагом епике у Јужном поморављу“, Лесковац, 1955. г. стр. 3—4). Видети „Коло“ Загреб, књ. V г. 1847. и Миодраг Пешић, „Врање“, Врање 1975. г.
60. „Коло“, књига 5 Загреб, 1847. г.; Ђ. Сп. Радојичић, наведено дело, ст. 157.
61. Јован Хаџи Васиљевић, „Прохор Пчињски“ Београд, 1899. с. 77. Види Петар Костић, нав. дело стр. 65.
62. Лесковачки зборник, бр. II/1962.
63. „Ревија нишка“, 1938. г. с. 5.
64. Ј. Х. Васиљевић, „Навед. дело“, стр. 183.
65. „Градина“ Ниш, 1900 бр. 11—12 стр. 185—187.
66. „Библиотекар“, 1968., бр. 1—2 стр. 33.
67. Спиридон Гопчевић, „Сербиен“ стр. 329.
68. ДАС МПС Ф V—120/1879. г.
69. Мирослав Миловановић, нав. дело стр. 48.
70. (Љубомир, Дурковић—Јакшић, „Историја српских библиотека“, Београд, 1963. г.) Видети Ј. Х. Васиљевић нав. дело стр. 166.
71. Љубомир Дурковић, „Историја срп. библиотека“, Београд, с. 8.
72. П. Гагулић, Св. Прохор Пчињски ст. 91; Ј. Х. Васиљевић Св Прохор Пчињски стр. 58.
73. Исти, стр. 60.
74. Исти, с. 49.
75. „Календар Цар Константин“, Ниш, 1942. г. стр. 46, 35, 36. У манастиру св Романа је виђен рукопис „Житије св Јована Рилског“. Исти извор, стр. 35.
76. ЛЗ VIII, 1968. ст. 172.
77. Љубомир Антић, нав. дело Пирот 1978. ст. 38.
78. Леонтије Павловић, нав. дело, стр. 20—22.
79. Петар Гагулић, У сићевачкој клисури манастири, Ниш 1981. год. стр. 40.
80. ЛЗ 180, књ. XXI ст. 261.
81. Димитрије Богдановић, нав. дело, бр. 64.
82. „Православна мисао“ 1980. г. с. 90.
83. „Богословље“ књ. II св IV стр. 6.
84. Љуба Стојановић, нав. дело, књ. VI број 10283.
85. Богдановић, нав. дело, бр. 27 с. 61.
86. Исти, број 1267.
87. Р. Требјешанин, Летопис цркве у Кумареву, у рукопису с. 86, Београд 1981. г.
88. Еман Анг. ЛЗ XVII/1977.; Видети Здравковић — Ненадовић, „Споменици културе у Лесковцу“.
89. Илија Николић, „Основна школа Вук Караџић“, Видети: Владимир Николић, „Народне школе у Пироту и округу пиротском“,

Београд 1924. г. стр. 18. Илија Николић, „Тефтер нишавске митрополије".

90. Николић Илија, нав. дело.

91. Јован Поповић, „Црна Трава", Београд 1912. с. 6.

92. Обавештење Д. Трајковића је несигурно, недоречено и мало вероватно. (Види Д. Трајковић, „Из прошлости Лесковца" Лесковац, 1979. с. 49).

93. Тихомир Ђорђевић, „Белешке о Власотинцу", „Дело" 1895. с. 98.

94. ЛЗ, 960. књ. I.

95. М. Б. Милићевић, нав. дело, с. 38.

96. Тих. Ђорђевић, нав. дело, стр. 27.

97. М. Миловановић, нав. дело, стр. 106, 21.

98. Исти, стр. 106.

99. Ј. Х. Васиљевић, нав. дело ст. 169.

100. Старинар, IV с. 33; Библиотекар 1—2 1968. г. стр. 32. („Нишки зборник", 1980. бр. 5. стр. 155 о језику нишких старих докумената од Радослава Раденковића).

101. Илија Николић, „Тефтер нишавске митрополије", 1976. г. „О језику", писао Алекса Младеновић.

102. „Зборник за филологију и лингвистику", XIX/2, Нови Сад. 1976.

103. Ј. Х. Васиљевић, „Гласник СК. научног друштва", „Тефтер нишке митрополије".

104. С. Димитријевић, „Стари Лесковац", стр. 9.

105. „Нишки зборник", бр. V стр. 155. Трговачка и лична коресподенција у овим крајевима за време турског ропства је вођена на књижевном језику. Наводим један пример. Године 1925. Сретен Динић је послао из Лесковца Јовану Хаџи Васиљевићу писмо Стојана Тодоровића из Лесковца, трговца из 1855. са својим пропратним извештајем: „Овако без мало српским језиком из овог времена је за дивљење једно писмо". Писмо се чува у Архиви Народне библиотеке у Београду под сигнатуром 413/II 374.

106. Грујев је био у Пловдиву муавин и имао је неку врсту школе за учитеље. Од њега су касније 1869. Лесковчани тражили учитеља француског језика. У ову школу су Лесковчани слали своје синове али их је Јосиф Хаџи Костић враћао са тог пута.

107. „Зборник Музеја I српског устанка" у Београду, књ. I с. 237.

108. Милан Николић, „Споменица стогодишњице Гимназије у Крагујевцу.

109. Подаци су преузети из књижице „Стари Лесковац" од Сергија Димитријевића. Он се позива на „Световид", али ја те бројеве „Световида" нисам нашао и поред дугог тражења.

110. ДАС Ф. XVIII 256/1878. г. (Видети: ДАС МУД V—V 16/1841.).

111. Петар Костић, Нав. дело, стр. 41.

112. ДАС МПС Ф. II—210/1861 Видети Дел. протокола Број 145/1859. г.

113. Стојан Анастасијевић, Историја Ниша, Ниш 1940. с. 33.

114. „Православна мисао" број 1—2, 1967. број 67.

115. Љуб. Стојановић, нав. дело књ. II број 2444.

116. Димитрије Богдановић, нав. дело бр. 130.

117. Љ. Стојановић, нав. дело књ. II бр. 2878.

118. Исти и број 2991.

119. „Календар Цар Константин", 1942. г. Ниш, стр. 36.

120. Исто стр. 37.

121. П. Гагулић, У сићевачкој клисури књ. II стр. 51.

122. М. Миловановић, нав. дело стр. 45.

123. Ова књига се налази код Петра Гагулића који ми је и послао списак пренумерената.

124. Иако у књизи „Осмогласник" нема пренумерената из Врања ипак је она била позната у своје време у Врању.

125. Књига се налази у Народној библиотеци у Београду.

126. Ова књига се налази у „Народној библиотеци Кирило и Методије", у Софији. Препис пренумерената извршио је Иво Василевски професор из Струмице, за моју употребу.

127. И ова се књига налази у истој библиотеци у Софији и исто је лице преписало пренумеранте за мој рачун. Занимљиво је да број пренумерената из ове књиге цитира и С. Димитријевић у књижици „Стари Лесковац" и вели да је из Лесковца било 11 пренумерената, што није тачно. Димитријевић је помешао пренумеранте из града и села. Иначе, то би сведочило да ову књигу није ни имао у својим рукама.

128. Књига „Пресад мудрост" налази се у Народној библиотеци у Београду. Мени је ксероксе пренумерената послао колега Р. Отовић из Новог Сада. Књигу је нашао у Библиотеци „Матице српске". То су у нас свега два примерка ове ретке књиге.

129. Ова се књига налази у Књижници цркве у Кумареву.

130. Књигу „Александар Велики — Македонац" цитира Сергије Димитријевић у својој књижици „Стари Лесковац". Питао сам га где је књигу нашао да бих податке проверио али није знао рећи. Ја је у нашим библиотекама нисам могао наћи. Нема је ни у софијској библиотеци „Кирил и Методије". У београдској Народној библиотеци књига је постојала али је сагорела за време бомбардовања Београда 1941. г.

131. Ималац ове књиге није био вољан да ми је покаже да бих пренумеранте из Ниша, Пирота, Врања и Прокупља из ње преузео.

132. Ову књигу ми је уступио на коришћење Петар Гагулић свештеник из Ниша.

Radoš Trebješanin

DEM SERBISCHEN BUCH IN SÜDSERBIEN BIS 1878 AUF DER SPUR

Der Verfasser berichtet vom Schicksal des serbischen Buchsund stellt aufgrund der bisher aus der Literatur bekannten Schriften über serbisches Buch in noch befreiten Gebieten eine These auf die Überzeugung von der Rückständigkeit und Schreibensunkundigkeit des Volkes in »neuen« Gegenden sei — ein richtiges Vorurteil. Er schreibt auch von orientalischer, Finsternis und greichischem Mystizismus, von kirchlicher Prägung der in diesem

Gebiet vorhandenen Bücher, von deren »teilweise« bulgarischer, serbischer und griechischer Abstammung usw. Die Abschlussthese dieser Arbeit ist, dass sich das Volk dieser Gegenden dem Sklavenstand zu entwenden versuchte, gegen den Feind empörte, munter vorwärts strebte und im Buch seinen innigen Freunde fand.

Драгутин Ђорђевић

Белешке за летопис цркве чукљеничке

Као зона веома погодна за насељавање, Ветерничко поречје, погодовало је још људима из неолита, како због плодности земљишта, његовог богатства у дивљачи и обиљу риба у дубоким барама и језерцима у алувијалној равни, тако и због лаких веза са суседним областима".[1]

Из историје и писаних извора и повеља наших владара, нека села у Ветерничком Поречју датирају још из доба утврђивања власти Немањића и владара средњег века. Најранији помени насеља у овом пределу имамо у повељама цара Душана (1348), кнеза Влатка (1358) и књегиње Милице (1395) кад је поклонила манастиру Св. Панталејмона у Светој Гори „село Мирошевце, Вину и забел до реке Сушице".[2] Свакако да је ова област била одвајкада густо насељена, да је бујао привредни, друштвени па и културни живот.

Познато нам је, међутим, из биографије Стевана Немање и Св. Саве, колико се онда полагало на зидање цркава и манастира. Тако Св. Сава у житију свога оца каже за њега „цркве освети, манастире сазида",[3] а Доментијан за Св. Саву говори да „светим црквама украси поља, удолине и брда".[4] А тамо „где не достиже цркве с'творити, ту крст постави да на всаком месте име Божје прослављајет се".[5]

Питање, зашто немамо у Дубочици царских задужбина, зашто немамо манастире у областима у којој је владао Немања, можемо објаснити политиком његовом што је он више гледао на југ и тамо ударао камене границе својој држави. Свакако је било и код нас већих цркава и манастира, ако не владарских, оно сигурно је било властелинских, но зуб времена, тешка времена ропства, учинила су своје и ми можемо знати за такве локалитете где су и шта представљају. Али, ми имамо баш у овом делу лесковачке области много капела, црквишта, зидина и рушина, што све говори о једном прохујалом интензивном верском животу и градитељству сакралних објеката у овом делу Немањине Дубочице.

ЦРКВА ЧУКЉЕНИЧКА

По народном предању, три цркве у лесковачкој области, све три посвећене Св. Николају, „три брата" — „три сестре": црква у Чукљенику, црква у Ораовици и у Козару — раније манастири, јесу најстарији објекти сакралне културе. Говори се како је неки Грк, ваљда монах при овој цркви из живописа закључио да је црква „из доба пре Немање".[6] По писању, пак, Михаила Ристића, учитеља из Ниша, члана Археолошког друштва, манастир није зидан „у доба турског насиља и господства већ раније".[7]

По народном предању, манастир Св. Николаја, био је јужно од села, на месту које се зове Крс, а то је место прозвано и Говедариште. Манастир је био у запустенију, не зна се колико, док га није пронашао козар коме се коза изгубила. Тражећи козу, нашао

---

[1] Јован В. Јовановић, Лесковачко поречје, антропогеографска и социолошка студија, Лесковачки зборник XII, први део, 1972, с. 9—10.

[2] Драгољуб Трајковић, У чему је тајна појаве и развитка индустрије у Лесковцу, Т. Ужице, 1940, с. 9—10; Ј. В. Јовановић, нав. дело, с. 15.

[3] М. Башић, Старе српске биографије, СКЗ, Београд, с. 4.

[4] М. Башић, наведено дело, с. 71.

[5] Василије Марковић, Православно монаштво у средњем веку у Србији, с. 64.

[6] Казивање Стојана Савића, црквењака из Накривња, 1956. год.

[7] Драгољуб Трајковић, пом. дело, 40.

манастир, који су сељаци обновили па им као богомоља дуго служила све до једног необичног догађаја који је постао легенда овог краја. Наиме, прича се, једне године код овог манастира био сабор. На сабору се слегао силан свет, играло коло, свет се опустио, трештале су зурле и гајде, кад, наједном, над колом се појавило јато гавранова и уз силно грактање почело се међусобом клати. Људи на сабору који су посматрали овај необичан призор протумаче да ће се догодити неко зло па таман да оду од цркве наиђе силна турска војска и све што је стигла посекла је а саму цркву обесветила. Због тога се црква „преселила у Крушјар, испод Чукара. По другој верзији, на сабор долетела само једна врана, она се заклала и њена глава падне у коло. По трећој верзији, манастир Св. Николе се овде преселио из Брзе, са „црквишта". Тамо где је она пролазила настао је „пригор" и он и данас постоји по пољу од Брзе до Чукљеника. Да напоменемо да се у народу прича и о цркви Св. Спаса, коју Милићевић у својој књизи Краљевина Србија помиње, а исто тако да постоји и сада оправљена капела посвећена Св. Архангелу Гаврилу („Горешњак"), који пада 26. јула у Накривањском Чифлуку.

Морамо споменути и то да се раније манастир Св. Николаја звао и накривањски манастир, а тако га је уписао у књигу „Преглед цркава кроз повесницу српског народа", САН, посебно издање, и др Влада Петковић (с. 209).

Тек у новије време, овај манастир је претворен у парохијску цркву коме су припадале две парохије: накривањска и чукљеничка, а од 1891. године, постоји само стројковачка парохија.[8]

Црква је једнобродна базилика са припратом и полукружном апсидом. На западној страни је дозидан трем. Црква је мала и могу у њој стати 30 људи. Била је покривена плочама, као цркве и манастири у 16. и 17. веку. Михаило М. Јовановић Мика Брада, вели да се не зна кад је манастир подигнут и ако би се што и могло сазнати, црквена архива и летопис цркве изгорели су 1924. године заједно са врло лепим манастирским конаком.

Црква је живописана 1824. године. Олтар је мали, скучен. На престолу стоји леп циборијум, прилог Борђа Павловића, председника општине вучјанске, а завеса на дверима председника општине стројковачке, Борђа Бокића. Над трпезом, на плафону је композиција Пантократора и тајна вечера, а у доњој зони су представљени ликови Василија, Глигорија и Јована Златоустог. Мали иконостас лепе резбе једва да мери 4 метра. У његовој горњој зони је поређано 12 икона из живота Исуса Христа, а престолних је свега четири: Христос, Мајка Божја, Свети Јован Крститељ и Св. Борђе.

Наос је живописан и ту су представљени и насликани разни светитељи у медаљонима. И слеве и здесне стране има по 11 медаљона. Двери су лепо изрезбарене и на њима су ликови: Св. Василија, Св. Богородице, анђела Гаврила, Цара Константина и царице Јелене. Само небо наоса је премазано а тамо је било живописа.

Више улаза у главни део храма, налазе се седам икона којим је представљен живот Господа Исуса Христа. Најзапаженије су две иконе Светог Николе с леве стране и нешто умањене уметничке вредности икона светониколјска.

У припрати треба истаћи ове особито вредне иконе: Цара Константина и Јелене на којој стоји записано име њеног аутора. Тамо стоји: „Изобразисја рукоју Тане Р. Тривишковића Нишлија 1873 ле".

Кад се из трема улази у паперту, више улаза је икона, поклон Раде, Милана Влајчића, кројачког радника из Лесковца, ту су и иконе Св. Богородице и Вседржитеља. Уз њих да побројимо и 13 других мање вредних икона.

ГРЧКА ЦРКВА СВЕТЕ БОГОРОДИЦЕ

Током XIX века изродила се распра и у Лесковцу и у овом крају између грчке и српске струје око подизања грчке цркве Св. Богородице у Чукљенику, где су иначе боравили грчки калуђери. Будући да је епископ Калиник Грк, успело се да се та црква и сазида непосредно поред цркве, или манастира Св. Николаја. Ту нову цркву је лично осветио владика Калиник који је наредио да се убудуће има служити само у тој цркви. Та одлука је у народу изазвала револт па када је то букнуло у протест, Калиник је, веле, наредио да се манастир светониколјски сруши. А народ прича: дању се служи служба у новој цркви, а ноћу у старој служе и певају анђели.

---

8. Весник српске цркве XI, 1892, с. 1126.

Одлуку о рушењу старог манастира није смео нико да спроведе. Зато је из Лесковца дошао грчки свештеник и кад се на цркву попео, народ каже, да му се страшна змијурина обавила око струка и док су га превезли до Лесковца, он је умро. Исто тако, по предању, а то бележи и Михаило Ристић, у цркви св. Богородице служене су само две литургије и одмах се црква срушила. Зашто, који су били узроци? Прича се да је некакав мајстор Игњат гледао како се црква зида од округлог речног белутка и одмах прогнозирао рушење цркве. Вероватно је и то могло да буде разлог, а усто може да иде и помисао да је црква срушена од стране незадовољних људи, којима се није свидело да оставе своју веома стару богомољу.

Како је дошло до рушења Св. Богородице, грчке цркве, у народу постоји оваква верзија.

Код цркве је становао поп Михаило, али је ту живео неки стари црквењак. Једне ноћи, у сну, јави се попу старији човек с белом брадом и рекао му: „Михаило, иди с црквењака у голему, грчку цркву, извучите двери, иконе и друго, црква ће се сруши". Поп Михаило се дигне, обуче, пође ка црквењаку, али како је он спавао, није хтео да га буди, а помисли да му се то нешто у сну учинило па се врати и легне да спава. Но опет му у сну дође стари човек, понови поруку исту и казао да пожури и спречи пропаст многих црквених реквизита. Поп се успава, но и трећи пут се појави свети човек са упозорењем да ће нова, грчка црква пасти. Он се обуче и дође црквењаку који се беше већ обукао а коме беше такође светац предсказао пад цркве. Они онда отиду, изнесу што је могло да се изнесе а потом се уз тресак црква срушила. То је било на дан Тодорице — Св. Тодора.

И данас постоји црква Св. Богородице, грчка црква, коју је реконструисао свештеник Сава Аврамовић, као парох стројковачки. Она је дугачка шест метара, а широка 3,50, висока је 3 метра. У њој се чувају два тимпанона који представљају аждаје, више лепих икона, међу њима посебне уметничке вредности икона св. Стефана у природној величини, обојена силбером, а исто тако има приличан број малих икона на лаким и танким дашчицама, изразито обојених о којима пише Мирјана Љубинковић-Боровић: „Бројне иконе у Накривањској цркви свакако нису усамљене, а већ су и оне по некад јако занимљиве". Инси стирамо да се преостале иконе, и оне у старој цркви и оне што их налазимо у капели Св. Арахангела Гаврила у Накривањском Чифлуку, заштите и сачувају на којем сигурнијем месту, јер постоји могућност да и оне, као многе пре њих, из овога храма нестану за увек. Напомињемо и то да је из ове цркве у Ниш однешено десетак икона и једне царске двери за изложбу, али ни до данас нису цркви враћене.

ЗАПИСИ И НАТПИСИ

Био је леп обичај да стари свештеници за собом оставе по који запис на маргинама црквених богослужбених књига и белешке на слободним местима и других књига које су служиле, и благодареће томе, ми данас, у недостатку других докумената, користимо и тај материјал и грађу за историјат цркава и манастира и других списа. И овде, у чукљеничкој цркви, има таквих записа и натписа који допуњују летопис па читаоци могу разабрати понешто из дуге историје цркве и нашег народа.

Сви црквени минеји и неке друге књиге, набављене су углавном за време поповања при овој цркви свештеника Костадина Николића. Наиме, сви записи по месечницима су скоро исте садржине и они потичу из 1873—74. године. Тако, на пример, овај свештеник је на минеју за месец децембар, руског синодалног издања, записао ово: „Сеј јест минеја месец Декемврија цркве иже в свјатаго оца нашего николаја христоноснаго мирликискаго чудотворца реченај манастир чукљенички ашче некој украдет сију књигу Дабуде афоресан и втори предател и аз писах рукоју мене грешнаго Костадина Николића свештеника реченаго сего манастира, да буде мебних пред Христа бога ако би се смиловао господ да опрости согрешенија наших Амин 1873. Декеврија 24 ден".

У требнику са дрвеним корицама обложеним кожом, руског синодалног издања из 1847. године, има неколико неразговетних записа.

На псалтиру, такође руског издања, штампан 1854. године, на задњем слободном листу, пише: „319: лист акатист Богородице", а у продужетку стоји даље: „Пословом грош 1567 и тг приде Коста Стојановић при попа Коцу за своју потребу".

У молебноме пјенију, Београдског књижевског — сербског издања из 1838. године, које је картонирано и кожом пресвучено, на првој страни, где нема штампаног текста, стоји написано: „Б.ву Купија ијеромонах јоаникије 1880".

Апостол, руског синодалног издања, са дрвеним корицама које су обложене кожом из 1843. године има овај запис: „Свјатиј апостол церков на... обителју манаст свјатаго николаја".

У служебнику, издање Књажевско — сербског из 1838. године за време Митрополита Петра, на првој празној страни, стоји забележено: „Мих Поповић, парох стројковачки родом из Старе Србије званом Гусинској нахији, место рођења Бреговина. 1902 год. 21 IV Чуљеник".

На 4. страни Еванђеља, руског синодалног издања из 1852. године (формата 47,5 x 30см.), стоји запис: „прибележ. 1900 год. 1. Јануара Михаило Поповић, свештеник родом из села Бреговине ок. плавски у близини црногорске границе".

Летописац, свештеник Михаило Поповић, у истом Еванђељу наводи у стилу старих летописаца како је била велика хладноћа 10, 11, 12, и 13. јануара и наводи податак: „1911 год. у месецу сеп. окт. рат италијански и турски".

При овој цркви је сачуван Дечански зборник, издат „трудом и иждевањем Серафима Христине — Тетовца, архимандрита Светоцарскија Лаври Дечанскија: „В. Белградје в типографија Књажевства Сербскаго 1857. 1. маја", данас врло ретка богослужбена књига. У почетку књиге, М. Поповић обавештава читаоце о овој књизи: „Из књиге Михаила Поповића, пароха стројковачког 17. IV 1907. Чукљеник. Ову сам књигу добио на дар од јеромонаха Данила Дечанског м. Св. Стевана 1892 год. 15. септембра".

Занимљиво је да из овога записа сазнајемо још за једног монаха Дечанца, који је свакако био у манастиру Светога Стевана у Липовцу код Катуна, у близини Алексинца.

Сем ово неколико књига које носе записе из минулог доба, постоје и друге са записима који се често не могу прочитати или дешифровати. Но згодно је да овде донесемо и један скорашњи запис, који је својеврстан и адекватан старој пракси и стилу давно заборављених летописаца. Један стари летописац је гушчијим пером написао мото на Маринковом требнику: „Спиши и поспјеши деснаа руко добраа и слаткаа слове са дондеже не најде те с'мртни кон'ц". А тај запис потиче из пера Саве Аврамовића, бив. пароха стројковачког. Он у том запису моли оне свештенике који дођу на стројковачку парохију иза њега да оставе податке о себи због црквеног летописа па и он наводи нужне податке из своје биографије. У ствари, нови се летопис при овој цркви води од 18. маја 1972. године, али је пожељно да се и грађа из ранијих времена употпуњује у летопису и све оно што се сазна забележи макар то били на око и најситнији детаљи.

ШКОЛА

Једна од најстаријих и можда најстарија школа манастирске наставе је чукљеничка, по некима накривањска јер се манастир звао накривањски, око чега је било забуне у „Монографији" о школи у Бунушком Чифлуку[9] и око писања о првом учитељу у школи код цркве Бунушке и Бунушком Чифлуку, Јовану Митићу. Наиме, јеромонах Јоаникије, по казивању Стојана Савића, црквењака манастира у Чукљенику и касније цркве у Вучју, очувао неко напуштено дете по имену Јованчу, кога је оженио у Тодоровцу, али се он није тамо задржао дуго. Дошао је своме поочиму Јоаникију и служио као црквењак у Чукљенику а у исто време био и учитељ. Због тога што се „поклонио" цркви у Чукљенику, разведе се од жене у Тодоровцу. Неки владика га хтео рукоположити у чин свештеника, али је то Јованча одбио. Веле да је био много побожан човек и да је наводно „разговарао" са свецима. О том учитељу се говори и у „Монографији" коју спомињемо. Тамо пише: „После ослобођења Јован се појављује као учитељ новоотворене школе у Накривњу (односно Чукљеник) који је служио бесплатно јер је био цркви „поклоњен"[10] Међутим, сасвим је сигурно да је Јованча најпре радио у школи код цркве у Чукљенику па је можда од 1872. године, како стоји у „Монографији", радио до 1875. у Бунушком Чифлуку. Школа у Чукљенику је била основана

---

[9] Војин Марјановић, Чедомир Пешић, Монографија основне школе „Вук Караџић", Бунушки Чифлук (1872—1972), Лесковац, 1972, с. 20.

[10] Војин Марјановић и Чедомир Пешић, нав. дело, с. 20.

пре школе у Бунушком Чифлуку и први су учитељи били калуђери грчког порекла. У ову школу долазила су деца из Тулова, Загужана и целог Ветерничког Подручја. Јованча је ту започео свој рад па је он и један од првих познатијих учитеља Срба при овој чувеној школи манастирског метода. Можда је он и први учитељ у Бунушком Чифлуку и том се тврђењу може поклонити вера. У Чукљенику је био и учитељ Никола Јовановић, брат шумара Јосифа Јовановића који се посвадио са попом Михајлом Поповићем, а овај ради сигурности, довео једног рођака из свога краја да га штити од учитеља. Учитељ Никола нешто касније одлази за учитеља у Бунушки Чифлук.

Школа у Бунушком Чифлуку и данас постоји, но у врло лошем стању и права је штета што се није нашло за сходно да се она заштити и сачува, као што је то Народни музеј учинио са бабичком старинском школом манастирске наставе. Благодарећи тој брзи и далековидости, сачуван је један од ретких споменика културе из доба под Турцима.

ЦРКВЕНА ВОДЕНИЦА

Познато је да је у пределу Чукљеничке, односно Накривањске реке, у доба под Турцима било много воденица, које су држали махом Турци, а нешто касније и лесковачке чорбаџије и да су оне служиле становништву читавог лесковачког краја. По казивању старих људи од Чукљеника до Стројковца, било је око 40 воденица. Међу најстарије воденице, убраја се и то на првом месту, „црквена воденица", која има два камена („два витла"), која лежи на саставу Мале реке у Чукљенику. Кад сам се распитивао о томе кад је она могла бити сграђена (то је било 1950), казано ми је да је то било пре 270 година. Та је воденица веома чврсто грађена и то од белутка, камена из реке Чукљеничке, испуштеног крова под којим су помељари везивали стоку. Занимљиво је да испод крова воденице на једној опеки постоји запис из 1786. године кад су манастиром управљали калуђери. Он гласи: „На 1786 љето тој пише оче Јоаникије са Игнатија". Не зна се да ли је то година кад је сграђена ова црквена воденица, или је та опека са натписом доцније узидана, можда приликом неке оправке. И данас црква држи ову ставу и чувену воденицу и њом руководи сама, а плаћа воденичара.

Исто тако стоји на малом парчету мермера натпис из 1848. године узидано у црквену ограду при самом улазу у црквену порту. Натпис гласи: „1848. 8 август Милка Милојко Стојковић". Вероватно је то запис кад је сграђена ограда. Како сам разабрао, тај Милојко је из фамилије Анђелкових, из самог места Чукљеника.

На чврстом зиду од ограде, постављена је и плоча из народноослободилачког рата. Она садржи овај текст: „у црквеном конаку агит проп Лесковачког партизанског одреда одржавао је 1941. и 1942. године предавања и приредбе за борце одреда, активисте и грађане села. 22. децембар 1963. год. Удружење бораца НОР Чукљеник".

У манастирском дворишту је подигнут чувени чукљенички конак 1853. године у коме је била и школа, али је он несрећно изгорео за време поповања Младена Цветковића, родом из Првонека код Врањске Бање, 1924. године.

ВЛАЈКОВ СПОМЕНИК

У порти цркве чукљеничке крај самог храма постоји споменик великом и заслужном борцу за ослобођење Лесковца и целога краја — Влајку Раденковићу, односно Стојановићу, из Голешнице код Алексинца, који је погинуо у Вучју 22. децембра 1877. године. Наиме, Влајко Стојановић, наредник регуларне српске војске, доспео је са ратним задатком у Лесковац у најкритичнијим тренуцима око ослобођења Лесковца 1877.

У првој декади децембра те године, Турци су масовно напуштали Лесковац у паничном страху од српске ослободилачке војске и Руса како је то у Лесковац пренесено из Прокупља од оних Турака који су отуда бежали. Одбегли до Грделичке клисуре, до Копашнице, лесковачки Турци су застали и чекали да виде расплет догађаја, а за то време Лесковац је био у великом узбуђењу и недоумици: Турци отишли, а војске нема, у граду безвлашће и комешање. Онда сами Лесковчани махом чорбаџије са Нешком Митровићем на челу, успостављају извесну власт; избегли лесковачки Турци из Копашнице поручују да ће се вратити и све хришћане ставити на нож. Лесковчани демонстрирају помоћу трикова да у Лесковцу има војске, опкољa-

вају стражом Лесковац, пале велике ватре на Рударској Чуки и Хисару. У таквом несигурном и опасном стању, Арбанаси са Голака се подижу да приђу Турцима стационираним код Копашнице па да заједнички ућу у Лесковац. Ето у таквом критичном стању, појављује се Влајко Стојановић, одлази у Ветерничко Поречје, подиже народ на устанак и са око триста устаника сачекује арбанашки башибозук, затворен у Дилавер-бегову кулу, разбија их под драматичним околностима и они се повлаче, али и сам гине. Лесковчани су били веома захвални овом див јунаку који је спречио можда један велики покољ у немоћном и без одбране граду Лесковцу. Но и поред високе оцене жртве коју је дао Влајко Стојановић, Лесковац је чекао пуних 30 година да му гроб у Чукљенику обележи трајним спомеником, 1907. године. Споменик је данас само бледо сећање на велике догађаје и једну велику жртву и више се овога знаменитог човека мало ко сећа.

Споменик је висок 3,25 м. у виду пирамиде и на све стране његове утиснут је текст са подацима о овом храбром борцу.

На једној страни стоји написано: „Не нам, не нам но имену твојему". На западној страни: овде лежи четовођа Владимир син Стојана и Стане Раденковић рођен у Галешници, окр. алексиначки, 14. септембра 1850 год. „На јужном делу је записано: „Погину у борби за свога краља, веру и отаџбину 22. децембра 1877 год. бранећи се са усташама ср. лесковачког у Вучју. Вечна му памет". На источном делу споменика су следећи подаци: „Белег овај подиже му благодарни народ среза Лесковачког руковођен својим врлим ср. начелником Миланом Стефановићем. Слава му". Драгољуб Трајковић наводи да је приликом освећења овог споменика поред многобројног света, учествовао и хор црквено-певачке дружине „Бранко" из Лесковца. Но, како пише Јован Јовановић, „овај редак и вредни културни споменик.... није стављен под заштиту државе нити црквена старинска воденица".[11]

У Лесковцу, улица која почиње у Подворцу према Вучју назива се „Влајкова улица". Жене које долазе у чукљеничку цркву још увек обилазе и овај споменик и ту пале свеће.

Истражујући фолклорну грађу у Ветерничком поречју, од Дарке Петровић, из Брзе, забележио сам и објавио[12] потпуно непознату песму о храбром наредник Влајку Стојановићу. Та песма гласи:

„Звоно, звони, глас се чује,
Мајка сина са'рањује:
— Сине Влајко, медна уста,
Остаде ти кућа пуста.
Мртва глава проговара:
— Неје, мајке, кућа пуста,
Кућу ће ми други кући.

У песми се продужује дијалог између мртвог Влајка и његове мајке и на крају песме је закључак:

„Неје, мајке, сабља пуста,
Сабљу ће ми други паше,
Но је, мајке, мајка пуста,
Више мајка нема Влајка!"

Дарка, којој је у време певања ове песме било више од 70 година, каже да је песму чула од њене бабе по оцу, која је живела у време Влајкове погибије. Смрт Влајкова је одјекнула широм Ветерничког Поречја и равницама лесковачким па се о томе приповедало и певало што сведочи песма коју сам навео.

СВЕШТЕНСТВО

Због тога што црква чукљеничка нема старог летописа нити какве старе архиве, не можемо дати ни приближно података о томе који су овде све били монаси и свештеници. Знамо да су овде до 1884. године боравили калуђери, знамо и за имена неких, знамо за неколико свештеника, и то је све. Но и о њима не можемо пружити исцрпније податке.

Из натписа на плочи од опеке која је узидана у воденичи зид знамо за тадашња два калуђера.

1. Јоаникије, који је био свакако старешина цркве — манастира спомиње се на опеки 1786, а и касније 1880 у запису на молебном пјенију.

2. Из текста натписа на воденици, спомиње се и Игњатија, калуђер.

3. Јанићије, калуђер и старешина калуђерски, онај што је преузео сирото, напуштено дете Јованчу, учитеља и црквењака при манастиру чукљеничком, касније првог учитеља у Бунушком Чифлуку, могао би бити и онај Јоаникије који је као први познат у

---

[11] Јован В. Јовановић, Лесковачко поречје (други део), Лесковачки зборник XIII, 1973, с. 18.

[12] Драгутин М. Борђевић, Обредне и друге народне песме, Лесковачки зборник IX, 1969, с. 279.

овој цркви, али ми и њега увршћујемо у списак служитеља при овом храму.

4. Игуман Никодим је познат по једној достави министру просвете којом се жали на село Чукљеник да наноси штету манастиру ипредлаже да се село одстрани „на пушкомет" од цркве, тамо где је оно „и пре било". Он вели: „Исто је тако и Министар С. Роман у окр. Алексиначком, у тој неприлици са селом био, па је село одстрањено од манастира".[13]

5. Костадин — Коце Николић, парох је при овој цркви све до 1880. године. О њему имамо бележака по црквеним богослужбеним књигама.

6. Михаило Поповић, из Бреговине, рођен је око 1867. године, рукоположен је за свештеника 1894. године, а умро је 16. II 1915. Иза себе је оставио жену Јелену, три кћерке Стану, Александру и Марију и три сина: Гргура, Боривоја и Радомира.

7. Владимир Јосифовић, из Прека, долази на парохију стројковачку после попа Коце. Он се разболео 1888. и отишао на лечење али пошто се није јавио годину дана, епископ нишки Димитрије га лишава парохије под ЕБр. 1200/89. године 15.

8. Василије Т. Поповић, свештеник, син попа Трајка Поповића, рођен у Турековцу 1873. године. Рукоположен је у чин ђакона 3. фебруара, а за свештеника 10. августа 1898. године. На стројковачкој парохији је до 1923. године кад одлази за пароха лебанског и намесника јабланичког.

9. Младен Цветковић, из Првонека код Врањске Бање, рођен је 1897. и за пароха стројковачког дошао је 1923. године. На тој парохији остаје до маја 1925. године кад прелази на парохију турековачку.

10. Младен Михајловић је рођен у Винарцу 28. фебруара 1900. године. Рукоположен је у чин ђакона 22. а у чин свештеника 23. марта 1924. године и за капелана мрштанске постављен 27. марта исте године. Као капелан проводи на мрштанској парохији до маја 1925. На стројковачку парохију је постављен 3. јуна 1925. год. Нестао је у ратном вихору крајем 1944. године.

11. Добривоје Хаџи Бокић, родом из Власотинца, по доласку из Битоља где је био на служби као свештеник, неко време 1945. године био је на парохији стројковачкој.

У послератном периоду били су: пароси стројковачки: Љубомир Нешић, Никола Тасић, Сава Аврамовић и садашњи парох Срба Даниловић, који је

---

[13] Ради потпунијег обавештења о спору игумана Никодима и села Чукљеника, доносимо у целини поменуту представку, упућену министру просвете. Она гласи: „УЗВИШЕНИ ГОСПОДИНЕ, После ослобођења ових крајева сељани села Чукљеника, — њих 30 кућа — који су се доселили до манастира, заузеше све непокретно имање Манастира Св. Никољског. Из дана у дан они чине штете и пакости манастиру, те да тако овај Манастир до крајње сиротиње дотерали.

Манастир има на непокретно имање 45. комада тапија и друге нужне документе. Ја сам се пријавио аграрној комисији и она ми изда ово решење.

Затим понуди сељанима да се на леп начин с Манастиром изравнају, како би могли и они и Манастир живети, но они нехтедоше.

Према томе, Манастир мора да се парничи с њима. Спор је замашан и од велике важности. Ја као нестручан нисам смео угазити у оваквu парницу — већ сам предложио Конзисторији епархије Нишке г. Уроша Кнежевића, који је сада у Лесковцу, за заступника, и он се је, по гласу изјаве под. (на врло поштен начин примио да заступа и одбрани манастир бесплатно. Но пошто г. Урош није јавни правозаступник, конзисторија је била тога мишљења, да према распису Министра просвете и црквених дела од 28. априла 1880. г. Бр. 2771/1879 пита Вашу узвишеност, да ли да опуномоћи г. Уроша Кнежевића, премда цељ расписа није била да се тражи јавни адвокат већ стручњак па није учинила, но је опуномоћила свога секретара Светозара Цветковића, нестручњака, мада је спор од веће важности.

У оваквим околностима је имање у опасности.

Тога ради препеокорно молим Вашу преузвишеност да бисте благо волели узети овај манастир у заштиту, те да наредите конзисторији епархије Нишке, да она опуномоћи ако не г. Уроша Кнежевића, а оно јавног правозаступника да заступа Манастир.

Уједно се усуђујем препокорно молити вашу узвишеност, да бисте благонаклони били наредити, да се приликом тога спора ово село Чукљеник, припадајуће општини вучјанској у срезу Лесковачком, регулише и с прага манастирског, на један добар пушкомет уклони, где је пре било, дочим ово село служи манастиру не само на штету но и на саблазну.

Исто је тако и манастир С. Роман у окр. Алексиначком, у тој неприлици са селом био, па је село одстрањено од манастира.

У осталом препоручујући се вашем благорасуђењу ову свету Обитељ. јесам више узвишености.

Н. Бр. 156
25. јула 1881. год.
У Ман. Св. Никољског

препокорни
Игуман Ман. Св. Никољског
Никодим

(Архив СР Србије, Министарство просвете — црквено одељење — 1881. Грађа Кутија 3187)".
15. Глас епархије нишке 1, 1889, с. 22.

рођен у с. Вини 13. II 1947. године. За пароха стројковачког постављен је 1970. године.

Веома омиљена и поштована црква чукљеничка, не само као значајан културно-историјски споменик, који с те стране заслужује нашу пуну пажњу, не само као веома познато рекреационо подручје од прворазредног значаја где се, посебно по воденицама на Накривањској реци од давнина летује и одмара — где су уживали Турци и изводили на летовање своје хареме, него и као жижа националне мисли кроз дуг период свога постојања има посебно место у историји овога дела Немањине Дубочице. Из онога што смо овде изнели јасно се види и то како се одржава континуитет борбене традиције нашег народа. Овде, дакле, баш код цркве, постоје белези који спајају бивша и садашња времена увек прожета великим родољубљем — ту су споменици из два рата нашег народа за ослобођење — једног од вековног завојевача Турчина и другог, из најновије историје, — од поробљивача у другом светском рату. Ова малена црква због тога уверљиво сведочи о томе колико и шта даје наш народ кад је у питању слобода.

Црква чукљеничка нам пружа аргументе за то тврђење.

Dragutin M. Đorđević

NOTIZEN FÜR DIE CHRONIK DER KIRCHE VON ĆUKLJENIK

Die Kirche von Ćukljenik ist nicht nur ein bedeutendes kulturhistorisches Denkmal, sondern auch das Zentrum eines beliebten, durch attraktive Vassermühlen am Nakrivanjer Fluss bekannten Rekreationsgebiets. Sie ist sowohl aus der Nemanjas Zeit, als auch später aus der türkischen Zeit bekannt. Hier wurden auch Kampftraditionen des freiheitbegehrenden Volkes aufrechterhalten. Auch in der neuesten Geschichte war die Kirche nicht abseits geblieben.

Јован В. Јовановић

Доња Јабланица

— ЕТНОГРАФСКО-СИЦИОЛОШКА ИСТРАЖИВАЊА —

Део други

БЕЛАНОВЦЕ

Положај и тип села. — Белановце се заселило на јужним падинама неогених брежуљака, који чине делове најниже дилувијалне терасе некадашњег лесковачког језера. Удаљено је од Лесковца на око 8 километара на западу од ове вароши. Задње, најновије куће на јужној периферији села, подигнуте су у алувијалној равни Церницe, чије корито је под ридом на јужној страни равнице дубоко ископано у растреситу плаво белу пепељушасту земљу звану Бели камен.

По своме типу, Белановце лежи на средини згуснутих и раштрканих села. Компоновано је из двеју махала, од којих је горња изразито гомиластог облика, подигнута изнад Турске чесме (сада кладенца). Друга махала, на истоку од ове Горње носи назив Доња махала. Она је мање збијеног типа, а у средини исте се налази затрављен простор знатне величине који носи назив Параспур.

И између ових двеју махала има новоподигнутих кућа, нарочито уз два улазна пута у оба дела села.

Име села. — Од Радисава Стефановића, из рода Јефтинци, старог 59 година чуо сам легенду, да је Белановце добило ово име по Турчину Бељуљу (свакако арбанашког порекла). Најпре се звало Бељуљово, па је преображајем речи од Бељуљова постало Белановце.

Наведена легенда има мало вероватноће, јер је село Белановце под тим именом свакако постојало још у доба српске средњовековне државе, а Турци су га под овим именом забележили у сумарном попису села нахије Дубочица још 1516. године(1).

У околини Врања постоји село идентичног имена — Белановце (Белановац). Момчило Златановић сматра да је назив овог врањског села изведен од антропонима Белан, који је био чест у средњовековној Србији(2).

Путеви. — Са много вероватноће се може тврдити, да је у позно римско и рано византијско време преко Белановца ишао пут из правца Црњег Бријања, преко Подримца за Skunae (дан. Лесковац). Тим правцем је сада повучена нова траса пута Лесковац—Стубла и даље.

Испод Белановца, с његове јужне стране, пролази регионални пут под асфалтном превлаком. Он везује Лесковац, преко Бојника, са Прокупљем.

Воде. — Белановце спада у ретка стара српска села подигнута далеко од текућице. Кроз њега не протиче ни једна река нити поток, а Церница, лева притока реке Јабланице, која се у ову улива изнад села Доњег Стопања, протиче по јужној периферији атара села Белановца. Иако нема близу никакве текућице, иако се налази на падинама неогених брежуљака код којих је ретка појава извора и плитке издани, у горњој махали постоји јак извор питке воде, а готово свака кућа има свој бунар.

Мој информатор, већ именовани Радисав Стефановић, тврдио ми је да су код извора чесме у Доњој махали, код ископавања, проналажене керамичке цеви пречника око 8 см. Ово указује на то да је у античко време из овог извора каптирана вода за водовод у тада постојећем насељу на месту данашњег

Белановца. О овом насељу биће накнадно речи.

Из прошлости села. — До пре једног века, на простору од Горњег Стопања па до Бињуше и од Турековца па до Подримца није било других сеоских насеља сем Белановца. После ослобођења од Турака овде су подигнута нова села: Миланово, Карађорђевац или Церница, Петровац и Душаново. Сав простор који захватају ова нова села био је празан, а село Белановце мало место са бескрајним фондом земље под шумама, ливадама, њивама, виноградима и воћњацима.

Белановце је подигнуто у доба заселjавања осталих српских села у Лесковачкој котлини и то на месту где је већ постојало античко насеље, поред већ наведеног античког пута из правца Ниша за Лесковац (Skunae) и даље на југ. Ово античко насеље имало је своју цркву из рановизантијског периода, која се налазила јужно од Горње махале, на месту које се и сада зове Црквиште. Ту близу цркве било је старо „латинско" гробље. Остаци темеља ове цркве били су прекривени земљом, па су их сељаци, орући њиве, својим плуговима откривали. И сада код орања тракторима, када плуг зарони дубље у земљу, избаци на овом месту који камен из некадашњих темеља цркве. Ово ми је казивао Петар Стефановић, стар 77 година, из рода Перчинског. Према истом информатору, за време Римљана на месту данашњег Белановца, било је велико насеље које је имало не само цркву, већ и своју чаршију у којој је било око 50 папучарских радњи. Ово саопштење Петрово има много вароватноће бар што се тиче постојања великог античког насеља, које је имало и водовод, о чему су потврда керамичке цеви нађене код извора у садашњем селу Белановцу, како ми је тврдио Радисав Стефановић.

Наши словенски преци, када су се стали овде насељавати, затекли су ово насеље Ромејаца и вероватно његово ромејско име прилагодили своме језику. Можда у основи имена села Белановца лежи реч латинског језика: Belle-лепо, добро, мирно; или Bellus-красан, леп, фин; или можда Bellicus-ратни, војни. Све ове латинске речи могле би означавати име места и војне станице на важној античкој саобраћајници... Разуме се, ово је само моја претпоставка.

Као што смо већ навели, Белановце је у турском сумарном попису тимарских села у нахији Дубочици из 1516. године забележено као тимарско село.

Будући на западној граници Пусте Реке, коју су крајем XVIII века почели да насељавају Арбанаси, Белановце се пред крај турске власти нашло на њиховом удару. Њега је био подвластио неки паша. Петар Стефановић ме је уверавао да се звао Гајтанац. Можда се ради о истом лицу које је имало своје поседе у атару села Навалина, о коме се у топономији истог села очувао назив „Садик Гајтаново"(3). Назив Гајтанац указује на то да се ради о Арбанасу већ насељеном у јабланичком селу Гајтану.(*)

У време надирања Арбанаса и у Лесковачко поље, неки од њих су покушавали да се населе и у Белановцу. Тако је један хтео да преотме земљу Стевче, деде Петра Стефановића, па га је Стевча убио и потом умакао у село Плавце. Господар села Белановца, који је знао за плаху нарав Стевчину, изгубио је његовим одласком једног радника на пространом имању обрађиваном од српске раје. Нешто из интереса да му се врати натраг добар радник, а нешто и из бојазни да плаховити и сада у сталном страху за свој живот Стевча не почини нова убиства, опростио је Стевчи крвнину и затражио од њега да се врати у Белановце гарантујући му живот и безбедност. Тек тада се Стевча поново вратио у Белановце. Од овог Стевче су била два сина Таса и Цветан. Од Цветана је информатор Петар, а од Тасе познати демократски и слободарски оријентисани Драга Стефановић, који је играо видну политичку улогу пред други светски рат и као присталица НОП-а стрељан од Бугара 18. III 1942. године.

У топономији села Белановца очувао се траг аграрно-правне институције из XIX века под Турцима Параспур.

После ослобођења од Турака Белановчани су плаћали аграрни дуг.

Још један веома карактеристичан случај из историје села Белановца заслужује да буде забележен. Брег на десној страни од речице Церницe преко пута села Белановца био је под шумом. По казивању Петра Стефановића неко из познате куће великопоседника Паша Агића из Лесковца, сматрајући да тај брег улази у атар села Турековца,

---

(*) И данас многе арбанашке породице насељене на Косову после одласка из Пусте Реке иза рата од 1877/78. године, носе у својим селима називе: Оран, Богујевци и друге.

пошао је са више кола и оружаном пратњом да крчи шуму и превезе дрва у Лесковац. Овоме се успротивила Кадица, вероватно жена господара села Белановца, сматрајући да брег припада Белановцу а не Турековцу. Она је наредила двојици својих синова да оду у шуму и силом спрече Паша Агића да секу дрва. Између њих и Пашагића и његове пратње је на брегу дошло до боја уз употребу ватреног оружја. У тој борби погинула су оба Агичина сина и један од Паша Агића и његов пратилац. Иза овога турски суд је имао да реши коме припада брег: селу Турековцу или Белановцу. Турски судија је дошао на лице места и издао наредбу да биров виче са брега, па које га село прво чује и дође, значи да је ближе и брег је његов. Белановчани су први чули глас и пре Турековчана дошли на ред. Тако је турски судија пресудио да брег са шумом припада Белановцу, а не Турековцу.

Историја сукоба око овог брега праћена оружаном борбом и погибијама наставила се после ослобођења од Турака између села Чернице и Турековца. У овој борби погинула су двојица Турековчана и двојица Черничана. О свему овоме дао ми је податке Петар Стефановић, из Белановца, а др Видосава Стојанчевић у своме раду „Лесковац и лесковачки крај у првим годинама после ослобођења од Турака (1878—1885. године)", наводи како су српске власти после ослобођења ових крајева од Турака водиле у својим књигама као пореског дужника Емин Пашу Агића, трговца из Лесковца, са порезом и на имању у селу Турековцу(4), што иде у потврду Стефановићевог казивања.

Земља. — Атар данашњег села Белановца је далеко мањи но што је био пре 100 година. Његова површина износи 783 хектара. Земља носи ове називе: Бели камен-Друм. То је земљиште плаво бела пепељуша. На њој роди ситно жито, кукуруз и кромпир. Земља је „крушчата". Дубрава је у правцу села Миланова. И овде су њиве. Потес Дуган је шума у правцу Пашине чесме. Вишњар је земљиште које је било некада код виноградима, а сада под шумом а има и њива. Потес Црна земља је према селу Душанову. Овде су њиве. Пржар-шума. Потес Марков поток-њиве пепељуше. Зајчево-њиве и шума. Марјанов забел-Дрењар има њиве и шуме. Потес Грчке трле, северно од села, на коме су обитовали номади пастири са својим стадима грчког порекла. Параспур је утрина у Доњој махали а делимично и под плацевима. Потес Оваш-ливаде. Земљиште је подводно. Црквиште испод села. Овде је била стара црква, чији су се темељи познавали. Сада су овде њиве. Код цркве је било гробље. И овде су сада њиве.

Воде. — По легенди, у Горњој махали, постојао је у давна времена, јак извор, који је формирао мало језеро. У њему се купали („бањали") бикови и често западали у глиб и давили се. Турци су, да би ову појаву онемогућили, у језеро набацали дрвеће, а преко њега биволске коже, па цео простор затрпали дебелим слојем земље. Тако је нестало језера, а од изворске воде начинили су чесму јаког млаза и здраве питке воде. Та је чесма данас порушена, а на њеном месту постоји извор из кога Горњемалчани захватају воду.

Испод села, из правца запада ка северо-истоку, тече поток Церница, који лети пресуши. У овај поток се сливају површинске воде из правца Пашине чесме.

У селу има доста бунара. Видео сам један бунар у коме је вода до површине земље.

Ових дана Белановчани раде на водоводу који би задовољавао потребе сваке куће.

Занимање становника. — Белановачка земља рађа пшеницу, кукуруз. Сеје се и сунцокрет. Сади кромпир. Некада је било доста винограда, а сада су запуштени. Има доста воћа, нарочито шљива и трешања. Од савремених култура гаји се јагода врсте зенга-зенгана.

Белановчани чувају краве млекуље. Некада су гајили много оваца, јер је паша пространа. Били су вешти произвођачи доброг сира, веома траженог на лесковачкој пијаци.

Међу Белановчанима има много зидарских радника, нарочито међу насељеницима из околине Врања. Свака кућа има по једног члана запосленог у Лесковцу у разним привредним и трговинским организацијама. Има их и у администрацији и то на високим и одговорним положајима.

Становништво. — Постоје два слоја становништва. Једни су старинци, а други досељеници.

Старинци су ови родови: Перчинци (Ценићи, Петровићи, Крстићи) 10 к.; Стојиљковићи 7 к., Пужинци (Стефановићи) 6 к.; Марјановци 6 к.; Пешкиранци (Напредњаци) 4 к.; Јањић 1 к.; Фурдинци 2 к. Највећи род-Перчинци

носе име по Петру-Перчи, прадеди казивача Николе Петровића. Никола зна имена ових предака: оца Влајка, деде Сотира, прадеде Петра-Перче, чукун деде Цене и прачукундеде Борђа. Укупно 6 колена, што значи да је овај род живео у Белановцу од пре 180 година најмање.

Досељенички родови су: Јефтини (Стефановићи, Јефтићи, Мишићи). Доселили се из Тулова још под Турцима. Има их сада 4 к.; Стошићи, из Моштанице околина Врања, 2 к.; Митровић Радомир-Раденко, из села Рогачица код Косовске Каменице 1 к.; Томић Михајло, из Рогачица 1 к.; Ивановић Стојан, из Рогачица 1 к.; Јовановић Димитрије, из Рогачица 1 к.; Станковић Александар, из Рогачица 1 к.; Богдановић Владимир, из Коретине (код Кос. Каменице) 1 к.; Миленковић Костадин-Јеврејин, из Првонека 1 к.; Илићи, из Коретина 1 к.; Петковић, из Коретина 2 к.; Стојковићи, из Тополнице 2 к.; Цветковић Живојин, из Тополнице 1 к.; Митићи, из Моштанице 6 к.; други род Митића, из Моштанице 5 к.; Јевтинци, из Тулова 4 к.; Костићи, из Моштанице 6 к.

Школске и здравствене прилике. — У Белановцу ради осморазредна основна школа као истурено одељење основне школе у Турековцу са 212 полазника свих разреда (од I—VIII). У најновије време у селу је подигнута модерна здравствена станица. Задружна организација у Белановцу држи 350 ха ОНИ, има свој машински парк: тракторе, комбајне и др. оруђа и саобраћајна средства. Бави се директно производњом пшенице, кукуруза и сунцокрета. Значајна је њена улога у пољопривреди и кооперацији са индивидуалним произвођачима. Врши откуп пољопривредних вишкова.

ПРИМЕДБЕ:

1. Др Радмила Тричковић: Лесковац у XVIII веку (1683—1804), Леск. зборник, том XI, стр. 6.
2. Момчило Златановић: Ојконими Врањске котлине, Леск. зборник, том XXI, стр. 222.
3. Јован В. Јовановић: Лесков. поље и Бабичка гора, посебни део, додатак Леск. зборнику том. XIX, стр. 133.
4. Др Видосава Стојанчевић: Лесковац и лесковачки крај у првим годинама после ослобођења од Турака (1878—1885 године), Леск. зборник, том XVIII, стр. 145.

БОШЊАЦЕ

Положај и тип села. — Бошњаце се заселило у алувијалној равни реке Јабланице, на око 12 километара западно од Лесковца. Ово велико село Доње Јабланице је гомиластог облика и са оријенталним обележјима више но ма које село у пространој Лесковачкој котлини.

Име села. — Базу овог села чини реч Бошњак, а по легенди коју ми је саопштила Гроздана Тошић, професор српскохрватског језика у Лебану, пореклом из Бошњаца, где и живи, негде за време Турака доселиле се четири породице из Босне и настаниле на земљишту преко пута бошњачке цркве. Била су то четири брата. Њиховим насељавањем на локалитету које сада носи име Старо село, створено је село које се прозвало Бошњаце, по некима Бошњак.

По казивању Владимира Борђевића, из рода Постолових, неко време по заселењавању, у старом селу Бошњацу, настала је „мрешка" — помор људи. На савет неке врачаре, становници првобитног Бошњаца су напустили своје насеље и настанили се на обали реке Јабланице и потока који се у селу Бошњацу улива у Јабланицу. На том простору засељено Бошњаце, током времена израсло је у једно од највећих сеоских насеља Доње Јабланице.

Путеви. — Бошњаце се налази на путу који води из Лесковца за Лебане. Овај пут има широк међурегионални значај: њиме се одвија саобраћај који везује Мораву са Косовом Пољем и представља најкраћу саобраћајницу источне границе Југославије (Димитровград) и западне према Албанији на релацији Пећ—Призрен преко Приштине. Из Бошњаца се иде за Мало Војловце, Цекавицу и Тогачевце, затим за Доње Врановце. Овај задњи пут се одваја од пута Лесковац—Лебане преко пута бошњачке цркве.

Воде. — Бошњаце се налази на левој обали реке Јабланице и око корита слабашног потока који се слива из правца Нове Тополе и хвата атмосферску воду у време великих падавина и топљења снега. Лети пресушни. Будући да је село засељено на алувијуму и у непосредној близини Јабланице, изданска вода је висока, што омогућује копање бунара и хватање воде у њима на малој дубини и без великих напора. Високи издан и плодни алувијум имају свој утицај и на разноврсност пољопривреде.

Извори: Јазбинска долина и Шовар („лековит", перу очи).

Земља. — Атар села Бошњаца обухвата простор од 1516 хектара. То је уједно најпространији атар од свих села у Области. Од ове површине оранице и баште захватају простор од 935 хектара, под воћњацима се налази 17 хектара, виногради су засађени на 34 хектара, под ливадама је 159 хектара, под пашњацима 258 хектара, под шумом само 53 хектара, док је неплодна површина на 60 хектара.

Земља носи ове називе: Старо село; њиве Барице (њиве), Ливаде (некада ливадско земљиште, сада њиве), Турске њиве (најстарије њиве-њиве), Делови (њиве), Трнице (њиве), Делнице и Јазбинска долина (њиве), Никош (у правцу Нове Тополе-њиве), Копаци (у правцу Пертата-њиве), Падежи (поред Јабланице-баште и њиве), Јаруга (њиве), Је заве (баште), Талаковица (баште), Суве тополе (у правцу Лугара-њиве), Пејчин забел (шума), Лојзе (виногради), Дванаест ара (виногради и њиве), Застанци (виногради), Међу пут (њиве), Орнице у брдо (њиве), Јазбинска долина (њиве), Тупајкино језеро (некада било велико језеро-шума), Ашанско ториште, Падине, Китка (ОНИ), Шовар долина.

Из прошлости села. — Из турског дефтера из 1516. године, који је објавила Радмила Тричковић у тому XI „Лесковачког зборника", види се да се село Бошњак бележи у два маха: најпре као зијаметско село крушевачког санџака под именом Шушељ—Бошњак, а потом као тимариотско село у махали Дубочици под именом **Бошњак.**

Ова чињеница јасно говори да се Бошњаце није заселило после доласка Турака, већ пре њих, као и многа друга села у Лесковачкој котлини. У погледу времена настанка села, легенда коју ми је казала професор Гроздана Тошић није поуздана. Очигледно је да су село заселили досељеници из Босне, можда рудари доведени од краља Милутина. Локалитет Копаци у атару села указује на могућност вађења руде. Како је у Србију долазио велики број рудара — Саса (Сисина) из Босне, ова моја претпоставка може бити веома блиску историјским чињеницама. Било би врло интересантно усмерити истраживања у том правцу, утолико пре што се Доња Јабланица граничи са Пустом Реком и Горњом Јабланицом, које су зоне биле у српској средњовековној држави обележене као рударске. На око 30 километара на западу од Бошшака лежи Рудна планина, затим Слишански андезитски басен и, најзад, Радан, који је топоним врло могуће постао од Рудана (рудне планине).

За историју овог краја од несумњивог је значаја бошњачка црква као културни и идеолошки споменик далеке прошлости овог краја. По својим димензијама очигледно није манастирска, већ је служила као богомоља за веће људско насеље. На жалост, свештеници ни до данас (децембар 1978. године) нису унели у летопис цркве њене димензије, већ места за димензије ширине и дужине стоје празна.

Када је подигнута ова црква? Да ли пре или после засељавања Бошњаца? Ако је Бошњаце засељено негде у првој половини XIV века, онда је село могло да подигне цркву у истом веку, што би се поклапало са датовањем овог догађаја у летопису цркве бошњачке.

Вероватно је црква подигнута на темељима старе рановизантијске богомоље, која је служила за потребе становништва села засељеног на локалитету Старо село, на коме су подигли своје домове и насељеници из Босне. Ово је само једна претпоставка, а прави одговор на постављено питање би могли дати истражни радови археолога.

Многи описивачи ове цркве наводе да је она више пута рушена и обнављана и да ју је последњи обновио Цветко Врановачки.

И код обнављања цркве било је великих тешкоћа. Цветко Врановачки, код обнове цркве почетком XIX века, морао је да оружаном силом заштити ометање зидања цркве од Арбанаса из Јабланице и Пусте Реке, који су настојали да се црква не подигне.

Ограђена високим зидом са мазгалама још за време Турака (1772—1874. године) црква је у неку руку постала тврђава у коју се склањао хришћански свет пред навалом Арбанаса.

У црквеном дворишту постоји доста очуван стари конак.

У црквеној порти је била 1879. године смештена и среска канцеларија среза јабланичког.

Црква бошњачка има врло неуредно вођен летопис.

Становништво. — Као централно село простране и плодне области Доње Јабланице, Бошњаце је имало и има услове да се развије у највеће насеље засељено између Лесковца и Лебана. По Милану Милићевићу, Бошњаце је имало после ослобођења 135 пореских

глава. По попису становника из 1971. године, Бошњаце је имало 1768 становника. По попису извршеном ове, 1981. године, у њему је живело 1817 становника.

Село је подељено у махале: Росуља, Големо Село, Колце.

Родови. — Тошићи (старосед.) 15 к., Цолићи-Стамболци (стар.) 17 к.(*), Коларовићи, названи по Дени, колару, отуда носе презиме Денићи 4 к., деда Јањини (Стевановићи), непознато порекло 9. к.; Ацијини (Стојиљковићи, досељени из Беновца, 5 к.; Гузини (Цветковићи), неп. порекла, 5 к.; Прокоповићи (Павловићи), неп. порекла, 7 к.; Меанцици (Павловићи), неп. порекла, 6 к.; Дискини (Дискићи), пореклом из Горње Јабланице, 11 к.; Тупејкини (Станковићи), неп. порекла, 8 к.; Смиљкови (Стојиљковићи), непозн. порекла 11 к., Цолини, непоз. порекла (нису сродни са Стамболцима), 6 к.; Дишини, непоз. порекло, 5 к.; Муљинци (Станковићи), 11 к.; Бошкови (Бокићи), неп. порекла, 8 к.; Дедиванови (Станковићи), непоз. порекла, 15 к.; Млацини (Петровићи), неп. порекла, 8 к.; Цветкови (Цветковићи), неп. пор. 8 к.; деда Бокини (Борђевићи), неп. порекла, 6 к.; Прчкини (Пешићи), неп. порекла, 2 к.; Црногоркини, добили назив по Мари, пореклом из Црне Горе, 3 к.; Сташини, непоз. порекла, 9 к.; Миљкови, непоз. порекла, 3 к.; Дилини, непоз. порекла, 3 к.; Чачини, непоз. порекла, 7 к.; Митини, неп. порекла, 2 к.; Парчини, неп. порекла, 6 к.; Бошкови, неп. порекла, 8 к.; Павлићови (Стаменковићи, Коцићи), неп. порекла, 4 к.; Урошеви, неп. порекла, 1 к.; Качарови, неп. пор. 5 к.; Вакини (Павловићи), неп. пор., 5 к.; Цакини, пастири, грчког порекла, стално настањени, 5 к.; Врцинци, сродни са деда-Јањинима, неп. порекла, 7 к.; Смиљкови, неп. порек. 10 к.; Чорбанови, неп. пор. 3 к.; Буцини (Стефановићи), неп. порекла, 6 к.; Нишкини, неп. порекла, 7 к.; Јеликићи (Стаменковићи), непоз. порекла, 4 к.

Особиту групу становника села Бошњаца чине Роми (Цигани). Ево њихових родова:

Радосављевићи, пореклом из Румуније, 3 к.; Гавазовићи, непознатог порекла, 3 к.; Дурмишевићи, из Гиљана (оснивач рода ожењен је девојком из Гегље), 10 к.; Камберовићи, неп. порекла, 8 к.; Османовићи, непоз. порекла, 3 к.; Шабановићи, неп. порекла, 3 к.; Љатифовићи, неп. порекла, 6 к.; Мацићи, из Гегље 2 к.(**)

Занимање становника. — Основно занимање чини земљорадња. Сеју пшеницу и кукуруз. Друга стрна жита у мањим количинама. Раније су узгајали индустријску биљку конопљу. Сада се оријентишу на повртарство: паприку, парадајз, као и друге повртарске производе.

Од стоке чувају у просеку по две краве млекуље. Раније је свака кућа имала 2—4 бивола. Од 1950. године, ни једна кућа у селу нема ни једног бивола. Све биволе су откупили Арбанаси са Косова и отерали их.

Значајан чинилац у привредном животу Бошњаца, па и целе Доње Јабланице, чини задружна организација која послује под називом „Пољопривредно-трговински комбинат у Лебану". Ова организација има у поседу укупно 674,42 хектара земље, од које површине се налази у атару села Бошњаца 317,42 хектара са канцеларијама, помоћним зградама, машинским парком, моторним возилима, становима за стручњаке. На жалост, нисам у стању да прикажем пословање ове организације, јер ми, код већег броја мојих посета, одговарајући органи нису могли дати потребне податке.

В Л А С Е

Положај и тип насеља. — Власе се заселило у алувијалној равни реке Јабланице, вероватно на простору преко кога је некада текла ова река, на око 7 километара западно од Лесковца. Код

(*) После реформе турског царства и укидања спахијског система, развлашћене спахије и осиони Арбанаси из Горње Јабланице, насртали су на село Бошњаце у намери да га почитлуче (ставе под своју „заштиту"). Бошњачани су се потчињавању успротивили, али да би сачували своју слободу, то јест статус српског слободног села, морали су да иду у Цариград и да од Порте траже потврду да су слободно село и да их нико не може подвластити. У тој делегацији био је неко из рода Стамболци, који се у Цариграду истакао својом храброшћу и активношћу. Делегација је успела да добије потврду турске владе да је село Бошњаце слободно село и да га на силу нико не може подвластити. По повратку кући, овај род из Бошњака добио је назив Стамболци. Село је до краја турске власти остало слободно, а по свршетку рата није плаћало аграрни дуг.

(**) Роми-Цигани се баве овим пословима: пољопривредни су радници, грађ. радници, свирачи. По казивању Оливере Кривокапић, учитељице из Бошњаца, деца из рода Радосављевића у школи показују више интелигенције од друге ромске деце, па и од већине српске деце.

свог формирања, село је било друмског карактера, подигнуто дуж Шуманског пута(1). Некада је значај ове саобраћајнице морао бити велики и играти улогу коју сада игра пут Лесковац—Лебане. Њиме су се кретали људи не само из долине реке Шуманке ка Лесковцу, већ и људи из широког региона који захвата насеља на северним падинама Гољака. Пре око 20 година, боравећи у селу Шуману, нашао сам траг овог пута, који се онде зове Пазарски пут, што указује на велики привредни значај ове саобраћајнице.

Садашњи насеобински тип села Власа је равничарско гомиласто насеље.

Име села. — У Власу нисам нашао човека који би ми умео рећи зашто се ово село тако зове, мада сам разговарао и са старим људима Јоца Михајловић, стар 80 година), средњовечним и омладинцима. По Драгутину Борђевићу, дугогодишњем истраживачу овог краја, „село Власе је свакако добило тај назив по Власима, сточарима".(2) Ова етничка група се са својим стадима кретала по пространим пасиштима ободних планина Лесковачке котлине, просецала је са својим стадима, крећући се са Власинских планина ка Радану, са Суве планине ка Гољаку, са Пасјаче ка Кукавици, чији највиши врх носи име Влајина, подизала своје зимовнике на скутнутим тачкама у Котлини, засељавала се на тим пунктовима: у Прибоју, Кацабаћу, Влашком Пољу, Дрводељи, Власу.(*)

Путеви. — Село Власе се сада нашло далеко од главне сувоземне саобраћајнице која иде од Лесковца за Лебане и даље за Косово. У њега се сада долази, ако се иде из правца Лесковца, путем који се одваја код Доњег Трњана од пута Лесковац—Лебане и иде до Горњег Трњана, ту завија на запад и долази по траси некадашњег „пазарског" или „Шуманског пута" у Власе. Део овог пута је сада у лошем стању. Власе је, преко Тогачевца, везано бољим путем за Бошњаце. Из Власа води пољски пут — „влашки пут" за Сушичко село Кукуловце.

У прошлости, Власе се налазило на главној саобраћајници из Горње Јабланице за Лесковац. На том путу је било механа и ханова за одмор стоке и путника. Тако је био хан у Врановцу, који је подигао чувени устанички вођа и Карађорђев буљукбаша Цветко Врановачки. Механа је било и у Власу на локалитету Салово или Далино мејаниште. Постојање ханова је доказ важности пута и живот саобраћаја робе и путника оног времена. Овај пут је изгубио значај пред крај турске власти, али се њиме могло ићи до Лебана све до почетка другог светског рата када је овај пут потпуно напуштен. Заменио га је пут изграђен две године после ослобођења од Турака по траси којом иде и савремена саобраћајница Лесковац—Лебане, делом под асфалтним покривачем, а делом под коцком.

Воде. — Кроз Власе протиче поток, чије је извориште изнад Малог Војловца. Зове се Брза бара. Овај слабашни водоток скупља у кишним данима и површинску воду. Код великих падавина, нарочито код пробоја бране на Јабланици при њеном високом водостају, вода се разлива пољем, испуни корито Брзе баре, плави околне њиве и ливаде и допире све до Лесковца, угрожавајући његову северозападну периферију. Такозваним „хисарским каналом" пре две-три године вода Брзе баре на простору између Доњег Синковца и Лесковца ухваћена је у дубок и модерно изграђен канал који је одводи у Јабланицу испод самог села Горњег Стопања.

У селу је издан висока, па се лако копају бунари. Савремени произвођачи повртарских производа ваде изданску воду помоћу моторних пумпи.

У атару влашком постоје и кладенци који су се раније много више користили. Кладенац је постојао на локалитету Седељке, затим Црни кладенац, потом у Козарској долини и кладенац на локалитету Караула.

Земља. — Атар села Власа простире се на површини од укупно 398 хектара. Оранице и баште захватају простор

(*) У селу Дрводељи и сада живи род Грци, чија четири домаћинства чине једну групу кућа у овом селу. Пореклом су из околине Солуна. Са својим стадом од око 1000 грла оваца и 40 коња, лутали су по планинама Бугарске и Србије. Боравили су у Пустој Реци и на пасиштима планине Радана. Из Радана се спустили у Сушицу и зауставили у селу Дрводељи, чија је околина тада пружала много услова за њихов начин живота. Ту су се и стално настанили. Било је то пре отприлике 80 година(3). Вероватно се нека група тих пастира зауставила и у подножју неогених брежуљака, који раздвајају ветерничку алувијалну равницу од Доње Јабланице и на данашњем простору села Власа прекинула са дотадашњим начином номадског живота. Ти оснивачи данашњег села Власа, нису морали бити етнички Арумуни (Грци). У српској средњовековној држави Власима су називани сви они који су живели од сточарства, независно од етничке припадности.

од 326 хектара. Иако је у равници, влашка земља није квалитета, који има земља села на обалама Јабланице, почевши од Врановца на западу па до Горњег Стопања на истоку. Зато се село Власе сматрало сиромашним и забатаљеним селом.

Земља носи ове називе: Караула, Долина, Карањевац, Карањевачка долина, Јазбине, Присоје. На присојама је старо влашко гробље, затим Седељке. На простору од Седељки и Присоја у правцу Власа су виногради. Према Тогачевцу се налазе ови локалитети: Коњарник, Прогон, Горње ливаде, Тршевина, Карчина орница, луг Миленови волови, Козарска долина и Ложиште. Даље се у правцу Тогачевца налазе ови локалитети: Шипковине, Селиште, Стари друм, затим ка северу, Салово мејаниште, други локалитет Селиште, Трница и Смуга. Према Горњем Трњану су локалитети: Каменичко, треће Селиште и Стране. Ови локалитети додирују границу села Горњег Трњана.

Људи. — Данас у селу Власу живи 686 становника оба пола. Изузетно од многих села, становништво Власа се за задње 32 године постепено увећавало. Пораст је био благ, али непрекидан. То се најбоље види из следећег: 1948. године оно је имало 575 становника, 1953 — 630, 1961 — 682, 1971 — 673 и 1981 — 686 становника.

У селу живе ови родови: Цокини (17 кућа). Род се развио на Боринци (3 к.), Цекини (12 к.) и Пешини (4 к.); Огњанци (12 к.); Љапинци (8 к.); Костини (7 к.); Стојилкови (11 к.); Буковоглавци (20 к.); Денини (3 к.); Дрколци — Дркини (9. к.); Гоцкини (Пасјачани) (4 к.); Далинци (7 к.); Врањанци (9 к.); Биберци (4 к.); Митровци (11 к.). Ове родове и број кућа забележио је Драгутин Борђевић (4). На основу његових података, тада је било у Власу 124 рода. Староседеоци су: Борђинци, Цекини, Пешини, Љапинци, Костини, Митровци; непознатог су порекла: Огњанци; досељеници: Стојилкови, Буковоглавци, Денини Дркини („од преко Мораву"), Гроцкини-Пасјачани, Далинци и Врањанци. Десељеника има највише из поречког села Букове главе. Поречани су и досељеници из Накривња и Бунуше. И остали досељени родови су из села у оквиру Котлине, сем Врањанаца. Но, и ови последњи, по својим етно-психичким, културним и антрополошким одликама готово су истоветни са староседелачким светом, или су се, током времена, потпуно утопили у старинско-аутохтоно становништво села.

Из прошлости села — Када је реч о засељавању села Власа, могли бисмо са поузданошћу рећи, да је оно старо српско село засељено у доба српске средњовековне државе. Неколико локалитета Селишта говоре о дугој присутности људи у овом простору. Могуће је да се ради о праисторијским насељеницима, мада о томе немамо показатеље одређенијег карактера. Изгледа да је највероватнији разлог померања села са једног места на друго појава епидемија куге. Да је село засељено у почетку српске средњовековне државе говоре баш локалитети Селишта. Сем тога, турски попис села у нахији Дубочица из 1516. године помиње село Влах, које се са много вероватноће може идентификовати са данашњим селом Власе(5).

Под Турцима, после тензиматске реформе Царства, Власе је имало више господара. Тако је господар Каменице био Сулејман са зетом Лабудом; господар Далинаца, насељеника из Накривња, био је Али бег. Најзад постојао је трећи господар у селу: Ахмет (Амет)(6). Ког је ранга био овај Ахмет, није нам познато.

Почитлучено и потчињено од тројице господара, село Власе је после ослобођења плаћало аграрни дуг. По казивању поменутог Јоце Михајловића, неке породице нису биле у стању да плате доспеле рате овог дуга, па им је узапћивана стока и на лицитацији продавана.

Са просецањем новог пута Лесковац—Лебане 1880. године, „пазарски" или „шумански" пут, на коме се, поред других села, налазило и Власе, изгубио је значај и најзад престао да буде саобрајница. То је у великој мери учинило да село Власе стане опадати: трговина се више није кроз село кретала, затворено је Салино—Далино мејаниште (вероватно у власништву накривањских досељеника Далиних). Кад се сточарство као главна грана у занимању наших сељака стало гасити, Влашани су, сиромашни у доброј земљи, постали аргати: са ашовом, мотиком и будаком радили су код других сељака или на земљишту Лесковчана(7).

Мада у задње време има мало прогреса и у овом селу, Власе између свих села Доње Јабланице оставља утисак најзапуштенијег и најсиромашнијег села.

Привреда. — Влашани се углавном баве земљорадњом. На својим парцелама гаје пшеницу и кукуруз као главне културе. Саде и кромпир, углавном за домаће потребе, мада има примера и робне производње на парцели и до 24 ара. Јагоде не негују. Баштованство је доста развијено, али не онако као у суседним селима Доње Јабланице. Гаје паприку, парадајз, купус.

Од стоке су некада чували биволе. Сада их немају. Ни коза више нема, сем мало санске пасмине. Од говеда чувају краве, у просеку по две на домаћинство. На лесковачкој пијаци нисам их приметио као произвођаче сира који многа домаћинства из разних села Д. Јабланице у знатним количинама износе на пијацу.

Свиње чувају. Свако домаћинство по једну најмање за посек, крмаче за приплод а прасиће доносе у Лесковац на продају.

Живинарство у кругу домаћих потреба за јаја и месо.

У селу има само 20 оваца.

Оруђа за рад. — И у овом селу је земљорадња механизована. Орање се обавља путем трактора. И сетва је механизована. Жање се комбајнима. Два домаћинства имају комбајне у личној својини. То су Живојин Илић и Блашко Алексић.

Друга занимања. — Некада пољопривредни радници, данас млади Влашани раде у индустрији у Лесковцу и другим привредним организацијама. Нема домаћинства без радника. Кажу да би без тога тешко могли опстати. Тако у Лесковцу као радници ради преко 120 становника села. У иностранству раде 4 мештана, од којих се Трајко Стошић, који ради у Француској, и однародио, примивши француско држављанство.

Школске прилике. — У селу постоји школа смештена у згради зиданој за ту сврху. Школа има пространо двориште усађено воћем. Двориште је чисто. Клозет одржаван на пристојној хигијенској висини. У северном делу дворишта је пумпа за воду. Вода ми се учинила тешком и бљутавом, иако сам је окушао жедан и у топао дан. Ученици школе су пристојно одевени (бар они које сам ја затекао у дворишту), лепог изгледа и понашања.

Четворогодишња је, и 1980/81. године похађала су је у сва четири разреда 49 полазника.

ПРИМЕДБЕ:

1) Драгутин М. Борђевић: Прилози за антропогеографско испитивање лесковачке околине, Лес. зборник, том III, с. 153.
2) Драгутин Бoорђевић, исто, стр. 152.
3) Јован В. Јовановић: Поречје, Леск. зборник, XIII, стр. 38. Додатак Зборнику.
4) Драгутин Борђевић, цит. рад, стр. 157—58.
5) Др Радмила Тричковић, Лесковац у XVIII веку, Лесковачки зборник, том XI, 7.
6) Драгутин Борђевић, цит. рад, стр. 159.
7) Упореди Драгутин Борђевић, цит. рад, стр. 157.

ВЕЛИКО ВОЈЛОВЦЕ

Положај и тип села. — Данашње село Велико Војловце засељено је на стабилизованом алувијуму реке Јабланице, у подножју неогених брежуљака, који чине северни обод сушичке области, то јест оног дела некадашњег дна лесковачког мора, који се налази између алувијалне равни реке Јабланице и алувијалне равни реке Ветернице, по коме је речица Сушица измоделирала својеврсну долиницу и целом простору у њеном малом току дала име Сушица. Велико Војловце је удаљено, идући сувоземним путем, од Лесковца 14, а од Лебана око 10 км. У систему сеоских насеобина, Велико Војловце има издужен облик и у симбиози је са Врановцем, које се на њега наставља у правцу истока.

По вековном искуству нашег народа, код засељавања овог села коришћени су оптимални природни услови за живот и напредак насеља: близина текуће воде, равно и плодно поље за обраду, брежуљци за виноградарску културу, шуму, воћњаке и ливаде.

Име села. — Име села Војловца је словенски хомоним. Основу његову чини мушко име Воило, са којим се срећемо у раним српским споменицима. Тако, према Бури Даничићу, између влаха (пастира пр. J.J.), које је краљ Стефан Првовенчани дао Жичи једном је било име ВОИЛО. И међу људима које је краљ Стефан Дечански дао Дечанима да буду соколници био је Чабић ВОИЛО. „Воилово, селима у Пеку које је цар Лазар дао Раваници били су метоси од Жрновинце... Между Воилово на Жрновцу". „...То ће бити садашње село Војилово у Србији"(1). Кад особном имену Воило додамо суфикс „вце", добијамо име нашег Војловца — Воиловца.

Пошто у долини Јабланице постоје два Војловца, једно изнад другог, оно веће добило је име Велико Војловце,

а оно мање Мало Војловце. У турским изворима се Велико Војловце бележи као Горње Војловце, а оно мало као Доње Војловце.(2)

Путеви — Некада се Велико село налазило на оној саобраћајници, која је ишла са десне стране Јабланице, испод ридова и повезивала сва села од Шумана и даље на запад са Лесковцем. То је онај „пазарски" или шумански пут који је пролазио кроз Велико Војловце, Врановце, Тогачевце, Власе, Горње Трњане и оба Синковца и улазио у Лесковац испод хисарског завршног рида „Бедеми". На њему су били подигнути ханови, какав је, само примера ради, био хан чувеног устаничког вође Јабланице с почетка XIX века Цветка Врановачког. Данас тог пута нема, па се у Велико Војловце долази макадамским путем који се код капије цркве Бошњачке одваја од пута Лесковац—Лебане, прелази Јабланицу испод самог села Вел. Војловца и у две варијанте, источне и западне, улази у Вел. Војловце односно Врановце.

Воде. — Поред Великог Војловца тече река Јабланица, чије је корито плитко, обале нестабилне, па када надође, њени хировити таласи односе све пред собом и плаве поље поред њеног корита. Задња навала Јабланице поткопала је леви зид бетонског моста испред села и оштетила и плочу моста у знатној површини, тако да се кола крећу само једном страном моста.

Издан је у селу висока. У пољу још виша. На воду се наилази на 3—9 метара. Обилата је и служи за заливање повртарске културе, која се, задњих година, јако развила.

Кладенци. — Један кладенац је постојао на локалитету Старо Село. Око тог извора се свакако и заселиле оне три породице умакле од куге из Селишта. Има још један кладенац на локалитету Аралије, који се још користи.

Земља. — Атар села Војловца простире се на 633 хектара, од које површине је под ораницама и баштама 221 хектар. Воћњаци захватају 9 хектара, виногради 10, ливаде 60, пашњаци 62 хектара. Под шумом се налази 364 хектара, а неплодно је 20 хектара.

Земља носи ове називе: Јарчиште, Аралија, Црквиште, Умиште, Лозањски рид, Средњи рид, Црнице, Крајњи рид. Оранице, Селиште; Старо село, Мртвица, Колибиште, Мали дол, Трошевина, Бивољак (са барама), Доње ливаде, Горње ливаде, Ограђа; Друм, Јаруге, Горно поље, Корије, Рупине, Заимова башта, Тресетиште, Конопљиште, Сењак.

Из прошлости села. — Велико Војловце, или само Војловце, старо је село засељено највероватније с почетка српске средњовековне државе. Прва насеоба данашњих Врановчана била је на локалитету Селиште. Тада су они били власи, то јест пастири који су се бавили сточарством и сушичка алувијална раван са беспрегледним пашама и шумама омогућавала је угодан живот пастира. Као велико и развијено село са око 14 великих задружних кућа, они су подигли поред села, на локалитету Црквиште, цркву као верско-идеолошки центар и за духовне и културне потребе становника свога села. Црква је била мала, какве су обично, биле сеоске цркве у српској средњовековној држави: служило се у цркви, а народ је богослужење слушао у црквеној порти. По мишљењу Станка Миљковића, професора српскохрватског језика из Великог Војловца, и његовог оца Радована, црква вероватно није имала сталног свештеника, већ је опслуживана од свештеника из неког суседног места. Радован Миљковић ми је тврдио како је у то време Војловце било веће и од Шумана и од Бошњаца.

У неко доба, на Војловце удари куга (чума) и стане морити народ. Од 14 породичних задруга захватила је седам кућа. У страху да и остала домаћинства не захвати ова опака болест, четири домаћинства напусте село и крену преко брда Сушице, дођу до реке Сушице и прегазе је(*), па стигавши до Игришта онде се заселе. Преостале три породице такође напусте село, али не оду далеко од њега, већ нешто северније и ту се настане, па тако продуже живот села под истим именом — Врановце. Овај локалитет се сада зове Старо село. Место на коме се ове три преживеле породице зауставиле било је у удолини без довољно простора за ширење села, па када се село увећало, Војловчани су потражили друго место погодније за становање. Тако они нађу да је најпогодније да сиђу на десну обалу реке Јабланице и онде се заселе. Вероватно ово треће помештање села пада и у период када се земљорадњи као сеоској привредној грани почело више поклањати пажње, па су се Војловчани приближили не само реци, већ и плодном пољу на њеним обалама.

(*) Када су Војловчани прегазили Сушицу, она намах пресахне-пресуши, па је од тада добила име Сушица.

Али, и овога пута као да Војловчани нису најбоље пласирали где да заселе своје село. Добро је бити близу воде, али и опасно. Пре отприлике две деценије, Јабланица је толико надошла да је преплавила не само плодно земљиште поред њених обала, већ продрла у село и стала рушити домове. Војловчанима није више било опстанка на обали Јабланице, па су се стали помештати на виши терен, на стабилни и виши алувијум. Тако је засновано пре двадесетак година данашње Велико Војловце у симбиози са суседним селом Врановцем. Између ова два села нема никаквих видљивих граница.

Када су првобитно насељеници због куге напустили своје село, остала је запуштена и мала црква. Људи су се склањали са овог терена зараженог кугом. Могли су претпостављати да се куга увукла и у цркву, у коју су улазили чланови заражених породица, да измоле од Бога здравље за своје оболеле. Могли су и оболеле доносити у храм, у уверењу да ће им Бог помоћи и чуму из њих изагнати. Преживели Војловчани, насељени недалеко од првобитног места становања, нису више одлазили у цркву нити се о њој старали, па је, напуштена од људи и препуштена зубу времена, почела да се руши и пропада. Тако је нестало Војловачке цркве.

Легенде испредане о некаквим сеобама народа из овог краја и преношења цркве од стране народа и калуђера у првој половини XVIII века(3), продукат су маште, без икакве реалне подлоге.

Пошто се у турском сумарном попису села нахије Дубочица из 1516. године помињу Горње и Доње Војловце, очигледно је да је помештање села са локалитета Старо Село извршено још за време Деспотовине, у сваком случају пре доласка Турака. Када су Турци дошли, учвршћујући свој феудални систем, они су појединим војничким лениматимарима разног ранга, додељивали и села Доње Јабланице, па су тако и оба Војловца додељивана разним спахијама. Са реформом Турског царства 1839. године, била су ослобођена давања спахијског десетка. Законски, свако село је постало слободно уз разне обавезе турској држави. Развлашћене спахије су тада покушале да се наметну за „заштитнике" пре свега селима која су чинила некада њихов лено. Тада се, а можда и раније, у Вел. Војловцу настанио Турчин Заим. По казивању већ именованих мојих информатора, Заим је био у Лесковцу на високом чиновничком положају. Није волео да станује у граду, већ је у Великом Војловцу, на обали реке Јабланице, подигао свој сарај са великом баштом око сараја и помоћних зграда. Земљиште са зградама и баштом оградио је високим зидом. Башту је прекрасно уредио: имала је много цвећа и украсног дрвећа, које је цветало и јако мирисало (могуће јасмин). Заим није био ожењен, па је становао у Сарају са својим момцима који су се старали о одржавању сарајске баште. Имао је једног мачора, кога је много волео. Према Војловчанима је био благонаклон. На сеоском гумну је био присутан код вршидбе, али није узимао „девето", а још мање четвртину или половину плода. Своју земљу није у селу имао, па није оптерећивао сељане ангаријом. У топономији села се не налази назив земљишта везаног за Заима или „Турска земља", а нема ни параспура. Све то говори у прилог приповедања Војловчана о хуманости Заимовој, који је ипак морао бити њихов задњи читлук сахибија — господар. Вероватно са платом високог турског чиновника, сâм, није ни имао потребе да оптерећује сељака великим давањем, већ се задовољавао малим процентом жетве. Тврди се да је убрано код вршидбе, смештао у своје амбаре, па у пролеће, када народу понестане хране, давао на зајам до новог хлеба.

Мој информатор Станко Миљковић, школован и интелигентан, испричао ми је како је Заим узео у заштиту Војловчане када су се, на сабору у цркви турековачкој, потукли са Турцима и једног од њих убили, не препуштајући их турском суду. По Станковом мишљењу ово је био доказ велике наклоности Заимове према Војловчанима и његовог хуманизма. У суштини, у овом случају се ради о такозваном имунитетском праву читлук сахибија над својим чифчијама, које право обухвата и овлашћење читлук сахибије да кажњава или не кажњава своје чивчије. Многи господари су често штитили своје сељаке и код великих злочина чак и према Турцима зато што би осудом људи они губили раднике од којих су имали велике економске користи. Могао је Заим доиста бити и душеван човек. Али, то не би много вредело да по шеријатском праву и канунима он није имао и правосудну власт над својим људима са широким овлашћењима.

Када је у децембру 1877. године избио други српско-турски рат и под ути-

цајем руских победа, почела Турке у нашим крајевима да хвата паника, Заим је замолио Војловчане да га са његовим покретним стварима одвезу што даље на југ. Они су то и учинили и одвезли свога бившег господара до Скопља. Војловчани су се тако одужили своме хуманом господару. За успомену на њега, поред казивања људи, остао је у топономији траг — Заимова башта. На том месту више нема трага од лепог сарајa нити прекрасне баште Заимове. На малом, запуштеном простору, где се налазио Заимов двор са прекрасним вртом, сада се диже трафостаница, симбол новог времена!

Становништво. — По броју становника Велико Војловце бележи један благи пад у односу на годину 1948. Те године оно је имало 438 становника оба пола, а по последњим пописима из 1981. г., у њему је на дан пописа живело 425 лица. По броју домаћинстава, 1948. године, у њему су била 64 домаћинства, ове 1981. у њему је забележен број домаћинстава од 94. Број становника је у малом паду, а број домаћинстава у великом порасту. Отуда и појава да је продукциона моћ савременог домаћинства слабија но 1948. године. Тада је свако домаћинство у просеку бројило 6,7 чланова, сада броји само 4,5. То не значи да је свако домаћинство у продукционом процесу сада слабије, јер сада је у пољопривреди уведена нова технологија. Оре се тракторима, жање комбајнима. И сетва се обавља механичким средствима. Настала је и промена у врстама култура. Истина, пшеница и кукуруз, као и раније, две су најважније културе. Али, уведена је као веома значајна повртарска култура, која је акумулативнија од житарица. Међутим, она захтева много више личног и физичког залагања произвођача, што јако оптерећује физички сада малобројну породицу. Када се узме у обзир да је наша сељачка привреда натуралног облика, да се свако домаћинство бави свим и свачим, онда је готово неиздржив физички напор који пада на сада малобројну породицу, углавном на жену и човека, јер се омладина школује до 15 године живота.

Родови који живе у Великом Војловцу: — Тимчази (староседд.) 8 к.; Милошајци (староседд.) 5 к.; Босаци (староседеоци) 7 к.; Петковци-Цолићи (староседд.) 5 к.; Тарамановци (пореклом са Таре) 4 к.; Кочући-Цокини (староседд.) 8 к.; Табаци-Долинарци (досељени у Старом Селу из неп. краја) 10 к.; Цоци-Пепеларови-Кукољани (оснивач овог рода је Ром, отуда код њих много антрополошких одлика Рома, досељени из неп. краја) 4 к.; Боковци-Гроздановићи (непозн. порекла) 7 к.; Гочобије-Стаменковићи (непоз. порекла) 3 к.; Доцићи-Калајџије (неп. порекла) 1 к.; други род Здравковића (неп. пор.) 2 к.; Шољани-Младеновићи (непоз. порекла) 3 к.; Црчанчани-Попривчани, (досељени из Црцавца, махала Копривe, село у Ветерн. клисури на падинама Кукавице) 2 к.; Тошићи (староседд.) 3 к.; Гаћаци (непоз. порекла) 5 к.

У Великом Војловцу живи један род **Рома.** Зову се Асановићи, не зна се одакле су дошли.

Занимање становника. — Велоковојловчани су земљорадници. Главно занимање земљорадња уз стајско сточарство. Сеју пшеницу и кукуруз. Гаје и кромпир. Имају и винограде, и то свака кућа. **Некада су сејали конопљу.** Сада нико не сеје. Повртарство је раширено. Производе се паприка, парадајз, купус, лук. Гаје свиње: за посек, приплод и пијацу (прасад). Оваца нема. Коња има за превоз повртарских производа на оближње пијаце.

По радним особинама спадају у веома радан свет.

По комплекцији су смеђи, често плавих очију.

Подмладак школују не само до степена обавезног образовања, већ има доста младих људи факултетске спреме и образовања. Упознао сам међу њима два правника и једног дипломираног филолога. То је Станко Миљковић, професор српскохрватског језика и југословенске књижевности. Још без радног места, Станко ради све физичке послове и ватрени је одгајивач воћа. Показао ми је прекрасни млади воћњак поред дворишта и куће (засебна парцела), усађен разним врстама јабука и крушака.

У селу имају продавницу прехрамбених артикала.

Војловчани пију ракију до 100 литара на годину по домаћинству. Пије се и пиво, али народ се враћа вину и оживљавању запуштених винограда.

ПРИМЕДБЕ:

1) Б. Даничић: Ријечник, том I, с. 146.
2) Рад. Тричковић: Лесковац у XVIII веку, Леск. зборник, том XI, с. 6—7.
3) М. Перовић: Лесковац трг. град, Лесковац, 1954, с. 4.

ВРАНОВЦЕ

Положај и тип села. — Зову га и Доње Врановце за разлику од Врановца у долини реке Шуманке, које се зове Горње Врановце. Положај Врановца је исти као и Великог Војловца са којим је у симбиози: подигнуто је на десној обали реке Јабланице, изнад реке и испод неогених брежуљака. Највећи део села је засељен на најнижој дилувијалној тераси некадашњег Лесковачког мора. Врановце није онако издуженог типа као Велико Војловце, већ више груписано, каква су сва села у долини Доње Јабланице. Од Лесковца је удаљено 12 км.

Име села. — Према легенди коју ми је саопштио Бранко Николић, родом из Врановца, на месту где се Врановце заселило било је много дрвећа у чијим гранама су се вране гнездиле, па се по њима и село прозвало Врановце. Бележећи ову легенду, мишљења смо да све није тако упрошћено, иако је на први поглед, могуће. На простору Србије, некадашњој Зети, затим у Босни има насеља чију основу имена чини **Вран.** Тако се помиње село Врана у даровници краља босанског Томаша Остојића којом је село Врана са градом Кључем 1446. године дао синовима војводе Иваниша Драгишића. Врани жупа коју је освојио Стефан Немања: Липљан и Мораву и глаголеми Брани. Врањина, острво у Скадарском језеру(1) и тако даље.

Петар Скок, у своме **Етимологијском ријечнику,** објашњава придев **вран** са балтословенском и прасловенском речи **ворнор-мрк.** По Вуку **вран** је **црн, вранац** (коњ црне длаке). Татомир Вукановић, топоним Врање, код кога основ чини **вран,** сматра да чува у себи митолошки прежитак, подземно божанство, **црни демом,** што би приближило Вуковој речи вран: враг, ђаво.

Путеви. — У Врановце се долази оним истим макадамским путем, којим се долази у село Велико Војловце. За оба села ћуприја преко Јабланице је иста и чим се Јабланица пређе, пут се рачва у два крака: леви води у Врановце, а десни у Велико Војловце.

Из Врановца води пут за Смрчје и Сушицу. Смрчје је у време ослобођења од Турака било сеоско насеље и Милан Ђ. Милићевић наводи како село Смрчје (с Врановцем) броји 35 пореских глава.(2) Сада Смрчје, не постоји локалитет Смрчје, у долини потока Смрчанке.

Постоји траг пута поред Јабланице с десне њене стране, укопан узан, мекан и у кишним данима непроходан. Води за Доње Врановце и Цекавицу. Свакако је то остатак „пазарског пута" којим је текао некада саобраћај између подгољачких села и Лесковца.

Воде. — Главна текућица је Јабланица, затим Смрчански поток. Благодареће притиску Јабланице, издан је висока и бунари се лако копају и у селу и у пољу, што омогућује развој повртарске културе.

Земља. — Атар села Врановца захвата простор од 595 хектара, од које површине оранице и баште захватају простор око 273 хектара, воћњаци 10; виногради 10, ливаде 42, пашњаци 11, шума 226 и неплодно 21 хектар.

Земља носи ове називе. — Горњи пруд-њиве; Доњи пруд-њиве: Тополе-њиве; Бошњачко-њиве; Параспурке-њиве; Страна-њиве и шума; Рид-шума, њиве и виногради; Мртвице-шума и њиве; Лојзарски делови-Лојза-виногради и шума; Мањино долинче-њиве (било под шумом); Соколово долинче. Под истим именом је и поточић који долиницом протиче; Азирова страна-њиве. Овде постоји јак извор добре воде-Чубура. Сада је чесма. Изнад извора је вештачко језеро, поред кога, са југозападне стране, на обали језера, постоји црквица од слабог материјала посвећена Св. Симеону. Некада овде била густа и висока гора. Језеро је покрило кладенац који је некада био испод Азирове куће.(*) Кавгалије-шума и њиве; Вучков гроб-шума; Јужарска долина-шума, некада у власништву Пржинског рода; Дрводељско било-шума; Дубље-шума-Јазбине или Кладенчине-шума и њиве; Филипова долина, некада шума, сада њива; Кајтазовци-поток који је упоредан са Кладрнчином. Између њих је Средњи рид; Страба-њиве и шума; Зелениште-њиве (да ли је овде некада расло зеленике у промењеним климатским и еколошким условима, те да,

---

(*) Азир и Ајдар су Арбанаси. У сушичком селу Игришту, живео је, поред других насељених Арбанаса и осиони Ибраим (Ибрахим), који је потчинио суседна српска села у Сушици и то: Славујевце (српске куће којих је било остало само 6), затим Дрводељу. Био је сакат, али му то није сметало да отима имовину српских сељака, да изазива кавге и на силу почитлучи и село Дрводељу, сем слободне куће Трајка Настића. Синова, изгледа, није имао, већ две кћери, које је удао за Азира и Ајдара, уступивши им у посед знатне просторе земље, која и сада носи име Асирово и Ајдарово.(3)

могуће, од њега води порекло овог топонима?); Коласта орница-њиве; Велика орница-њиве; Говедариште-шума; Турски забел-шума и њиве; Старо село-њиве. Некада је овде било људског насеља, чији се трагови при орању налазе. Милворски пут. Преко овог локалитета водио је пут преко Дрводеље за Вучје, у чијим су поточарама Врановчани млели жито. Каже се: „Носи мливо". Отуда и мливски пут. Сада запуштен. Реч мливо (брашно) у употреби је и у Херцеговини према Вуку Стефановићу; Пљештак-њиве. Смрчје, где је до после ослобођења било село под истим именом. Смрчје је долина по чијем дну тече Смрчанка. Верује се да је на овом месту било неко насеље још у доба Римљана. Овде се налази локалитет „Бунариште", па свет чува легенду, по којој су Римљани, код повлачења, у бунаре бацали бакарно и друго вредно посуђе. Лаковерни сељаци су до пред сам први светски рат копали на овом месту у потрази за овим предметима, али ништа нису нашли.

Чубура је између локалитета Азирово и Ајдарово. Овде је био извор каптиран издубљеним буковим пањем, који вода из земље испуни, па код захватања вода не мути. Често се ово шупље буково стабло високо од земље до око једног метра, пробушри при врху, те вода на рупи истиче и тако се начини нека врста чесме. Локалитета чубура има много у Лесковачкој котлини, насупрот Стублинама или Стублу међу Србима са истим значењем — каптираног извора.

Народ. — Милан Ђ. Милићевић је код места Врановци забележио да је имало 26 пореских глава. У истој табели он је навео и село Смрчје (с Врановцем) и забележио да оба насеља имају 35 пореских глава. По послератним пописима, село се у статистичким документима води као Доње Врановце и број становника у њему овако се кретао: 1948 — 439, 1953 — 448, 1961 — 439, 1971 — 406 и најзад 1981 — 395 становника. Насупрот смањивању броја становника, растао је број домова. Тако је 1948. године у Врановцу живело 57 домаћинстава, док је по попису из 1981. године у њему пописано 93 домаћинства, што указује на смањење продукционе моћи савременог домаћинства.

У Врановцу живе ови родови: Ражински род, староседеоци, броје 50 кућа. Веома стар род. Разгранат је и узимају се међу собом из истог рода са удаљеним побочним степеном крвног сродства. Има их и у топономији села: у потесу Јужарска долина некада под шумом припадала је роду Пржинском. Деда Петковци су тако исто староседеоци. Има их 20 к.; Благојинци, староседеоци, 10 к,; Смрчанци, стар. 7 к.; Илићи, старосед. 6 к.

У селу живе два рода Рома-Цигана: Раимовићи, из турског времена, 4 к. и Шабановићи, из Гор. Јабланице, 1 кућа.

Из прошлости села. — Врановце је ушло не само у историју Доње Јабланице, већ и у историју Србије из времена српског устанка под Карађорђем. Да Врановце и Врановчани уђу у историју допринео је Цветко Врановачки Ми данас једва да бисмо знали нешто о овом Врановчану да нам предање о њему није забележио о објавио у „Српству" 1887. године Светислав М. Марић, учитељ у Лебану. Мислимо да је најбоље да овај напис Марићев још једном објавимо.

„Село Врановце налази се у подножју брега Смрче, а на десној обали реке Јабланице. Неки пут село је ово било прави град (варош), а данас броји једва 20 кућа. У овом селу родио се чувени јунак Цветко звани Врановачки. О детињству овог јунака не зна се много, само то, да су га његови родитељи — по занату земљорадници — дали код неког калуђера те је мало писмо изучио.

Кад му умру родитељи, Цветко оде из Врановца у Шумадију и тамо је негде служио али где и код кога не зна се, само се зна да је негде служио у Јагодинском округу, јер после када се вратио причао је више пута о Капетан Кочи и његовој крајини (1788—1791. г. пр. ЈЈ.).

Кад се Цветко врати понова у Врановце отвори хан, почне трговати највише са сољу. Као поштен и ваљан трговац он се брзо прочује у својој околини, а кметија његова изабере га за главног кнеза.

На две године — око 1802. г. — Цветко отпочне на развалинама старе бошњачке цркве подизати нову. И доиста је начинио о свом трошку лепу цркву у селу Бошњаку која и данас служи. До скора је имала записано на једној плочи каменој кад и које је год. подигнута, али је та плоча узидана више јужних црквених врата. Стари поп Јован вели да је он исту читао, и да је на њој било записано и презиме Цветково, али га се он не сећа а зидана је вели 1801. године.

Кад је Цветко почео зидати цркву у Бошњаку највише му је сметао неки Абдурахман Слишански. Абдурахман више пута је долазио до Лугарских брестова са по неколико чета Арнаута, да спрече зидање, али их је Цветков вранац увек опажао, и хрзањем јављао своме господару, да непријатељ долази. За тили часак Цветко би појахао вранца и појурио Арнауте, погуби по некога па се врати натраг, те ослободи мајсторе да зидају цркву слободно.

Ничега се, вели, није бојао само кад узјаше вранца; летео је као куршум, а он

би само мећао на непријатеља пушке, држећи увек страховити ханџар у зубима. У највећем трку пунио је пушке.

Само име Цветково довољно је било, па да Турчин од страха премрзне.

Као што рекох био је познат са Кочином Крајином, те се од тога доба заче мисао код овог родољубивог Србина да треба једном прегнути свом снагом, да се стресе турски јарам с врата. Те због тога кад 1804. године букне устанак у Шумадији, Цветко одмах почне живо радити и спремати овај крај за устанак. Он одмах оде из свог села и прије к устаницима. Тамо се почне договарати са ондашњим вођама о устанку.

Но кад Турци опазе, да Цветка одавна нема у селу, они почну на њега сумњати. Кад Цветко једне вечери сеђаше са својима у кући, нападну га неколико Арнаутина са намером да га убију или ухвате. Но Цветко то опази, јурне из куће међу Турке (ваљда Арнауте пр. JJ), опали из пушке, на глас се слегне село, те тако помлате све, да ни један главе није изнео.

Када чују Турци шта је Цветко те вечери починио, почну му претити. Те због тога, и ако ни за устанак није било све спремљено, Цветко није смео јавно ићи но се крио по мало од Турака, да га из преваре не убију. Али када се српска војска стане приближавати Нишу, и кад се Власотинчани са Стрељом 1809. год. (Треба 1807. г. пр. JJ), подигоше, тада Цветку пође за руком те подиже народ на оружје, и то око 50 села.

Кад тако окупи 500 до 700 устаника, тада Цветко запали најпре хан у своме селу (Свој хан у Врановцу пр. JJ) и убије субашу (Надзорника имања, онај који убире агинске и беговске приходе са чифлука, види Абдулај Чкаљић: Турцизми у српскохрватском језику). Одатле се крене даље ка Грделици (свакако преко Сушице, заобилазећи Лесковац, пр. JJ), успут је палио турске ханове и убијао Турке. Имао је два повећа боја на Паликућама и Вучју, на оба места страшно је разбио Турке. И тако је ослободио цео предео дуж реке Јабланице, Ветернице и Вучанке.

На Клисури састане се Цветко са Савом Дедобарцем, кога беше послао Илија Стрељa војвода лесковачки, да пресече пут Турцима врањским. Пошто је и ту Цветко на једном теснацу разбио и сатро са свим Турке, онда се нису имали, за извесно време чега бојати, те се тако Цветкови и Савини војници распреме и сместе у један хан. У подруму ханском сместили су били муницију.

Но Турци из Топова потпале ону муницију што је била у подруму, и тако ту изгину готово сви, па и сам Цветко и Дедобарац".(4)

После танзиматске реформе турског царства, Врановце је било почитлучено, но у народу се не памти који је био задњи његов господар. Судећи по локалитету Параспур, читлух-сахибија овог краја завео је тежак режим према Врановчанима. Да ли се задовољавао деветком или је узимао од прихода веће проценте, нисмо могли да утврдимо. Но Турци су у овом селу имали и директну својину на земљу, о чему сведочи локалитет Турски забел. Локалитет Азирово и Ајдарово указују на насилно спуштање Арбанаса из сушичке висоравни ка доњојабланичкој питомини.

Код Милана Ђ. Милићевића се Војловце води у симбиози са Смрчјем и, по истом аутору, обије су имали као једно насеље („Смрчје с Врановцем"). Забележено је да су имали 35 пореских глава.(5)

Данас има локалитета Смрчје, а не и села. Оно се раселило после ослобођења од Турака. Пре расељавања имало је две турске (свакако арбанашке куће), Ајдарову и Азирову. Остале су биле српске. Код расељавања Арбанаси су се повукли испред српске војске, а Срби су отишли у Лугаре, Врановце, Велико Трњане и Вучје.

Занимање становништва. — Основу чини земљорадња са гајењем пшенице и кукуруза. Некада су много гајили конопљу. Локалитет Јужарска долина је најречитији доказ о гајењу конопље и, штавише, о једној занатској привреди која је у свим селима у Д. Јабланици била јако развијена. То је ужарство. Данас се поклања велика пажња повртарству. Поврће се гаји на модеран начин, у пластеницима, што усев обезбеђује од позних слана у пролеће и раних у јесен, као и од прејаког сунца и града.

Модерно воћарство је у зачетку, а виноградарство као да доживљује препород.

Сточарство. — Некада је ова привредна грана била доминантна. Пространи пашњаци и шуме за брст на бескрајним брежуљцима и увалама Сушице давали су много могућности за екстензивно гајење оваца и коза, говеда пасмине буша исто тако. У мочварним пределима и поред Јабланице чувани су биволи.

Сада су биволи искорењени. Козе тако исто, а овце се тако мало гаје, да се може рећи да је и њих нестало. Једино се чувају краве млекуље боље пасмине. То је шталско говедарство. Млеко се испоручује задружним организацијама, нешто сири и износи на три суседне пијаце: Лесковац, Лебане и Медвеђу.

Свако домаћинство чува свиње: по једну за посек, шипариће и прасад углавном за продају. Прасе или веће шипаре закоље се о великим сеоским празницима.

Омладина се школује и иде углавном на занате. Знатан број има високошколско образовање.

Стари земљорадници, преко 1000 година на својој грудн, привржени су земљи коју раде са ретком љубављу и великим залагањем. У њиховом послу и начину живота нема „радног времена". Њихов радни дан траје непрекидно, чак и о празницима. Можда је тај непрекидни и исцрпљујући рад један од узрока појаве „бежања" са села у градове, где има више доколице, посао је чистији, средина културнија. Они сељаци који напусте село и сместе се у град у замену за ограничено радно време, за више доколице, за културнију средину, можда и нешто бољу здравствену заштиту — дају свој сеоски мир, незагађен ваздух, пој птица, ведрину свог неба и своја зелена поља и лугове.

После реформе турског царства, Врановчани нису сачували своју слободу. Погибијом Цветковом, они су изгубили свог врсног и храброг заштитника. Са Арбанасима у Игришту и Славујевцу, са њиховим двема кућама у Смрчју, они су били потчињени, али се не памти име последњег Читлук-сахибије. Кажу да су, после ослобођења, плаћали аграрни дуг.

ПРИМЕДБЕ:

1) Видети: Бура Даничић: Ријечник из књижевних старина српских, Београд, 1863, том I, стр. 154—155.
2) Милан Б. Милићевић: Краљевина Србија, Бгд, стр. 388.
3) Јован В. Јовановић: Лесковачко Поречје II део, Л. зборник, том XIII, стр. 37, прим. под(*)
4) Сергије Димитријевић: Стрељa, Лесковац, 1954. г., стр. 70.
5) Милан Б. Милићевић, исто као под 2.

ГОРЊЕ СИНКОВЦЕ

Положај и тип села. — Село Горње Синковце се заселило на око пет километара западно од Лесковца, под самим неогеним брежуљком који се протеже од ушћа реке Шуманке у реку Јабланицу на западу — до самог Лесковца на истоку. Њен се задњи — источни крај зове Бедеми. Овај брежуљак је уком-понован у низ брегова и удолина који, скупа, чине неогену зараван и некадашње дно лесковачког мора. Испресецали су је уздуж и попреко многи поточићи, средином исте тече речица Сушица, чије се извориште налази на североисточним падинама Гољака, а која пада у реку Ветерницу на истоку изнад села Доњег Јајна. Ова сеоска насеобина има тип групни. Кроз њу вијуга Бара, сигурно по дну некадашњег корита реке Јабланице. Ова Бара је ухваћена у Хисарски канал и њену воду исти одводи у Јабланицу испод села Горњег Стопања.

Путеви. — Горње Синковце се налазило на оној важној саобраћајници која је повезивала гољачка села са Лесковцем и која се звала пазарски или шумански пут. Сада је та саобраћајница готово потпуно запуштена и служи само као споредна веза између Доњег и Горњег Синковца и Горњег Трњана. У кишним данима је непроходна. У Горње Синковце се улази пољским путем који се одваја од пута Лесковац—Лебане код његовог првог завоја идући из Лесковца за Лебане.

Воде. — Подигнуто на ниском терену, под притиском подземних вода, Јабланице и делимично Баре, издан је висока, па се бунари лако копају у сеоским двориштима и у пољу.

Име села. — По легенди име овог села, као и суседног му Доњег Синковца, спојница је двеју речи — **син** и **овце.** Међутим, ово упрошћено објашњење не задовољава. Засељено врло рано, у времену стварања српске немањићке државе, његово име није ништа друго него хомоним. У српској средњовековној држави постојало је мушко име Сина. Тако се у повељи Стефана Првовенчаног између људи које је овај први српски краљ дао Жичи, помињу тројица који су носили име Сина.(1) У Горњем или Доњем Синковцу, свеједно коме, свакако се населио у то време или можда и пре Стефана Немање, неки Сина, по коме насеље добија име Синковце. Могуће је да се ради и о властелину, у чију су баштину припадала два насеља која су се прозвала Синковцем: оно више, узводно Горње, а оно ниже, низводно, Доње Синковце.

Земља. — Горње Синковце има атар од само 255 хектара. Њиве и баште се простиру на 175 ха, воћњаци на само 2, виногради на 8, ливаде на 9, пашњаци на 18, шума на 29 и неплодно на 14 хектара.

Земља носи ове називе: Билски пут; Горњосинковачки рид; Делчики-делови шуме 16 кућа; Дурићеве ширине; Котлине; Папрат; Странче; Големи забел; Ретки забел; Рид; Црвени пут; Говедарски пут; Друскавица; Чукар; Пут на уши; Мливарски пут у правцу Накривња, Вучја и Чукљеника, којим су некада ишли помељари са својим житом да га мељу поточарама овог села. Овај се

локалитет зове још и Воденичарски пут. Селиште је локалитет који се налази између Мливарског пута, Баре, насипа и сеоског пута. Стари друм је траг пута који је у овом делу Доње Јабланице играо улогу садашње саобраћајнице-пута Лесковац—Лебане. Мејанче, локалитет на коме се познаје део овог „Старог друма", место је на коме је некада, када је ова саобраћајница функционисала, постојала механа — хан. Вероватно је хан неко време био у власништву неког Асана, па се и сада зове Асанчино. Овај стари друм није ништа друго до саобраћајница коју смо код села Власа забележили као шумански пут или пазарски пут. Поље је потес који се простире између насипа, Баре (Големе баре) и границе атара села Доњег Синковца. У простору Поља имамо ове локалитете: Шупљи брес, Алиманчине, Пискавице, Муставине, Коласти лугови, Сульчино, Кадријине и Жабар. На простору између Големе баре, Шуманског пута и сеоске утрине имамо ове локалитете: Још једно Селиште, Кадри Чаушево; Врпче, Дурићево, Орлово гнездо(2), Големи вир, Лојзиште и Комал'к (вероватно Кованл'к). Постоје и ови локалитети: Ограђа, Грково, Трнчики, Којуњак, Благубје, Цолино; Трошевине, Крушче, Голема њива, Трнче, Просиште (по култури проса), Ашиница, Големи луг, Циганski луг, Ристино и Баталке(2).

Падају у очи бројни локалитети који подсећају на власнике турског порекла: Асанчино, Алиманчино, Муставине, Сульчино и Ажијнице. Локалитет Орлово гнездо сведочи о орловима у овим крајевима; Просиште о култури проса, док Грково говори о присуству Грка — пастира.

Становништво. — У Горњем Синковцу је 1948. г. живело 345 људи. Ове, 1981, пописом је утврђено да у истом месту живи 397 становника. За нешто више од три деценије село се увећало само за 52 становника. Године 1948. у њему је било 52 домаћинства, а 1981. има 85 домаћинстава. Као и у осталим селима, и овде влада закон о уситњавању домаћинстава. То значи да је домаћинство у овом селу 1948. године бројало у просеку 6,6 чланова, а сада 1981. године оно броји 4,6 чланова.

У Г. Синковцу живе ова домаћинства:

Староседеоци: Пиндраци 15 к.; Чергарци (Чергари) 21 к.; Кинци 21 к.

Из прошлости села. — Горње и Доње Синковце су стара српска села сва како засељена у доба Немање. Оба села помиње турски сумарни попис села нахије Дубочица из 1516. г., али их бележи као Сипковце. Код идентификације Синковца поставља се питање да ли се ради о погрешној транскрипцији турског преписивача или је, можда, тако у то време село одиста и носило ово име.

Драгутин М. Борђевић, кога сам у раду ове монографије користио, наводи да је село Горње Синковце имало више господара: Мустафу, најбогатијег, затим Алчу, па неког Ацију, потом Вазлију брата Алчиног, као и неког Дурића, зета Алчиног. Још се помиње и неки Кадрија који је имао у директној својини велики забран. Интересантно је уочити да у топографској номенклатури овог села има доста назива који су изведени из турских имена, али ни један не потиче од имена наведених последњих господара, које је навео Д. Борђевић.(3)

Уочи ослобођења од Турака у зиму 1877. године, Турци умакну из Лесковца, а међу њима и господари села Г. Синковца. Памти се да је Мустафа узео од родова Марјанових, Тодорових и Василькових по једна волујска кола са запрегом, натоварио у њих свој харем и нешто ствари и рабације принудио да га довезу до Велеса, где је имао раније купљену кућу. По доласку у Велес, Мустафа није отпустио возаре, па су они морали тајно умаћи и доћи својим домовима.(4)

ПРИМЕДБЕ:

1) Бура Даничић: Ријечник, с. 111.
2) Драгутин М. Борђевић: Грађа о насељима, Л. зборник, том XX, стр. 226—228.
3) Исто, стр. 228.
4) Исто, стр. 228.

ГОРЊЕ СТОПАЊЕ

Положај и тип села. — Горње Стопање се заселило на око 2 километра северозападно од Лесковца, на обема обалама реке Доње Јабланице, на путу који спаја Лесковац са Пустом Реком. То је чисто равничароко село груписаног облика.

Име села. — По легенди која се очувала и у Доњем и у Горњем Стопању, некада је постојало само село Стопање. Легенда не казује како се звало. Било је лоцирано на ушћу Цернице у Јабланицу и то између ове две текућице. То место данас носи име Селиште.

У давно време, услед великих падавина надошла је река Јабланица, носећи све пред собом. У њеним валовима било је много оборених и из корена ишчупаног дрвећа. И Церница је била надошла. Код састава ових текућица, вучни материјал је запушио речна корита обеју река. Стотину пањева се испреплело и заглавило. Вода није могла даље да тече низводно, па се стала изливати и плавити село. Од страха од водене стихије и њеног обнављања, село се раселило: „Сто пања раселило село". Један део домаћинстава пође узводно и на безбеднијем месту засели село које се прозове Горње Стопање, а други део домаћинстава крену низводно, нађу недалеко од старог села погодно тле и ту се заселе. Тако постане Доње Стопање.

По Вуку Караџићу, стопанин означава домаћина. Ако би покушали да етимолошком методом објаснимо име Стопања, онда бисмо у основи ове речи нашли стопанина-домаћина, па би се име села Стопања могло протумачити као насеље домаћина, у ширем значењу земљорадника. Земља на којој су оба Стопања и њихова околина је првокласни земљорадднички терен, нарочито погодан за повртарску културу. Ето још једног разлога да се овде засели стопанин — домаћин, човек везан за земљу и земљорадњу.

Путеви. — Данас кроз село Горње Стопање пролази асфалтирани пут који везује Лесковац са Бојником. Из Бојника овај пут продужује преко оба Коњувца и Злате на Житни Поток, а одатле, преко Белог Камена и раседлином између Видојевице и Пасјаче, силази у Прокупље. Из Житног Потока иде пут долином Статовачке реке на Пролом Бању и Куршумлију, и уочи првог балканског рата играо је прворазредну стратешку улогу, а у току 1915. године био најсигурнија саобраћајница за повлачење српске војске на Косово и даље ка мору.

Стари пут је водио преко места зв. „Лаћа" и водио на Турковачка лозја на Риду, а одатле силазио у данашњи Карађорђевац. Други стари пут је ишао преко Милановачког потока до места где се сада одваја пут за Пашину чесму. Одавде се рачвао: један крак је ишао за Белановце и Петровац десно, а за Лапотинце и Кацабаћ — лево.

Данас се од пута Лесковац—Бојник, изнад Гор. Стопања, одваја макадамски пут за Турековачку цркву, а из села иде, десном обалом Церничког потока, и пољски пут за Доње Стопање.

Воде. — Као и старо село, и данашње Горње Стопање се налази на обалама реке Јабланице. Благодарећи притиску ове реке, свака кућа има бунар, сада са хидрофором и црпе воду са дубине од око 10 метара.

Земља. — Атар села Горњег Стопања обухвата простор од 726 хектара. Баште и оранице захватају простор од 643 ха, воћњаци 2, виногради 14, ливаде 7, пашњаци 4, шума 7 и неплодно 49 хектара. Таква је аграрна структура горњестопањске земље.

Земља носи ове називе: Текија (овде је била за време Турака дервишка зграда у којој су се обављали дервишки обреди. Била је то мала зграда са ограђеним простором око ње. Сада је све порушено. Петком долазе на ово место Цигани (Роми) и пале свеће. Остављају и новац и пешкире. Доводе болесне, запале свеће, пуше и оду. Други локалитет се зове Турско гробље. Некада су овде живели „Турци". Сада су ту њиве). Кршке-њиве; Бузалуци-некада ливаде, сада њиве; Доње селиште у правцу Доњег Стопања-њиве; Горње селиште према турековачкој цркви-њиве на самој обали Јабланице; Горун-њиве и баште; Лаће, на десној обали Јабланице-њиве. Локалитет је добио назив по томе, што се овде, на путу за Пусту Реку, преко реке Јабланице прелазило „лађом", то јест великим чамцем везаним за ланац. Стари плацеви — на левој обали Јабланице. Ту се било село, код помештања, заселило. Али, земљиште је ниско и Јабланица га је плавила. Зато су га људи напустили и ту су сада баште. Ово напуштање је новијег датума. Бећирвојина-њиве (назив је по Турчину Бећиру, у чијој је директној својини био овај комплекс земље). Чавкокорка-њиве (назив по бившем власнику Турчину Чавкокору. Лазине су сада њиве према Синковцу почев од Чавкорке), Попов брест-њиве (у крошњи високих брестова вили су своја гнезда орлови. Брестови су били табуисани — запис).

Становништво. — Горње Стопање прати динамичан развој. Близу Лесковца, на важном и добром путу, оно прераста у приградско насеље и готово се спојило са Лесковцем. Број његових становника је у сталном и знатном порасту: 1948. године у њему је живело 507 становника док је ове 1981. године пописом утврђено да има 1369 станов-

ника. Пораст становништва је у извесној мери природним прираштајем, а у највећем делу досељавањем из ближе и даље околине. Многе породице протеране из околине Косовске Каменице овде су се скућиле. Има насељеника и из Добре Воде под Раданом.

Родови: Очкини-Петровићи — 5 кућа.(*) Сматрају се староседеоцима. Новоселци (Стојановићи, Јовановићи, Николићи), непознатог порекла 7 к.; Провирови, староседеоци. Провир није имао деце па усвојио неког Николу из Придворице. У току I светског рата, у потери за комитама, дође бугарска војска и у село Горње Стопање и уђе у кућу Провирову, тражећи домаћина. Провир се био сакрио са усињеником у плевњи. Бугари упале плевњу. Провир и Никола, да не би живи изгорели, изађу из сена, а Бугари их повежу и као „комите" убију. Од овог рода има 2 куће и два лекара; др Благоје, ортопед, и др Миливоје, уролог; Тачкини, староседеоци (из овог је рода онај Таса што је био обамро од ракије). Зову их још и потурњаци, због веза њихових жена са Турцима. Броје 6 домаћинстава. Ждацини (Јовановићи), староседеоци. Има их 10 кућа. Из овог рода је био Љубомир Јовановић, који се бавио превозништвом. Плав, крупан, благе нарави. Неко од његових потомака га натера да му за живота препише сву своју имовину. После тога настану рђави односи. Љуба ово није могао да поднесе, па се обесио. Знао сам Љубу. Имао је округло бело лице. Смешио се благо при сусрету. Шољци-Шољска фамилија, староседеоци, 8 к.; Цветанови, староседеоци, 10 к.; Трткини, староседеоци, 2 куће; Чутуракови-Тодорови, староседеоци, 7 кућа; Јужарови, староседеоци, 3 куће (траг ужарског заната у Г. Стопању).

Као што сам већ навео, нагле демографске промене у селу Горњем Стопању нису само резултат природног прираштаја. Вероватно је да овај фактор најмање доприноси порасту становништва овог приградског насеља. Као такво, Горње Стопање је привукло и стално привлачи досељенике из разних крајева. Досељавају се Врањанци, Црногорци, Јабланичани, Босиљграђани. Отуда је данашња демографска слика села врло шаролика и у сталној динамици.

Из прошлости села. — Горње Стопање је старо српско село засељено у доба српске средњовековне државе. Турци га помињу у сумарном попису тимарских села нахије Дубочица из 1516. г.(1) У току XVI века оно међу својим житељима хришћанима, има и муслимане, свакако не и етнички Турке. Према професору Милану Васићу, Горње Стопање је, око 1570. године, имало 84 куће хришћана, 11 кућа муслимана, 3 лица уведена у дефтер као mucered, а уписан је и неки Мухамед бин Абдулах као муслим нев (Мухамед син роба Божјег, нови муслиман).(2)

Мада су наша села до краја турске власти сачувала свој српски национални идентитет и припадништво хришћанској религији, било је појединих села у којима се јављало потурчивање, чини ми се у јачој мери у првим вековима турске власти. У Горњем Стопању постоји локалитет Текија, који потврђује присуство не само муслиманског становништва, већ и припадника тарика, то јест дервишког реда(3).

Према турским описима из II половине XVI века, Лесковац је лежао у нездравом и мочварном крају. Река Ветерница је често затрпавала песком своје корито, изливала се и плавила околину, па и сам Лесковац. Вода је понекад надолазила толико да је плавила половину Лесковца, угрожавала мостове и многе објекте у граду, а нарочито џамију султана Бајазида. Да би заштитила град и нарочито џамију, царским дефтером је наређено: да село Горње Стопање и још друга суседна села, увек пази и мотри на штету и зијан (штета, квар — пр. JJ) коју наноси река Ветерница граду и светој џамији, и нека не дозволи да се наносе штета и зијан. У замену за ово, Горње Стопање се ослобађа давања диванских намета и обичајних терета.(4)

По дефтеру од 1516. године Горње Стопање је било зијаметско село.(5) У

(*) Оснивач рода је Петар. Отуда Петровићи. Син Петров се звао Прокоп. Године 1910, када се градили стратешки путеви преко Пусте Реке и долином Јабланице за Мало Косово, у раду је учествовао, поред других и Прокоп. Радило се поред села где је било много шљивове ракије. Један од радника био је и Таса из рода Тачкини. Тај Таса је једног дана толико много попио ракије да се обезнанио. Прокоп Петров, видећи друга обамрлог, уплашио се, па не знајући шта да ради, узео празну лејку „гушавку" и стао да „кади" њоме онесвешћеног Тасу, мрмљајући при томе неке речи, тобоже читајући молитву. Од тада Прокопа прозову Оцка (Оца-Хоца), па и данас његово потомство и цео род носи име Оцкини. Брата Прокоповог су убили Бугари у току II светског рата. Ударили су му 300 тојага. У три маха по 100. Од тих страшних батина је издахнуо. Казивао Гмитар Петровић, Очкин син, стар око 80 година.

чији је све лено улазило током дуге турске власти није ми познато. Али, када је укинут спахијски систем 1839. године, хришћански део села је био подвлашћен. Ко је био последњи господар овог села исто тако ми није познато.

Занимање становника. — Горњестопањчани се баве земљорадњом. Сеју пшеницу и кукуруз. Баве се повртарством. Омладина се школује. Сточарство је стајско. Чувају ће се краве млекуље. Млеко продају млекари у Лесковцу, а разносе и по кућама. Многа домаћинства сире млеко и сир продају на лесковачкој пијаци.

Гмитар Петровић ми је причао како су се некада чувале пчеле. По његовом казивању, његова мајка је чувала 100—130 кошница — вршкара. Врцали су меда 200—300 килограма на годину, вадили восак и продавали восковарину. После њене смрти 1921. године, изгубиле се пчеле: „Не трајив", „Отишле по њума!"

ПРИМЕДБЕ:

1) Р. Тричковић: Лесковац у XVIII веку, Л. зборник, том XI, стр. 6.
2) Др М. Васић: Лесковац у XVI вијеку, Сарајево, 1969, с. 50, прим. 57.
3) Видети А. Шкаљић: Турцизми у српскохрватском језику, реч дервиш.
4) Др М. Васић, цитирани рад, стр. 46.
5) Р. Тричковић, цит. рад, стр. 6.

ГОРЊЕ ТРЊАНЕ

Положај и тип села. — Горње Трњане или Трњане под рид, како га још зову, јесте мало село засељено у подножју неогених брежуљака, о којима је већ било речи код описа Великог Војловца, Врановца, Власа и Горњег Синковца. Сва та села, и још нека друга, које ћемо надаље обрађивати имају готово идентичан положај и у једној су равни не само због правца брежуљака испод којих су подигнута, него и због тога јер су се налазила на важној саобраћајници која је из правца Гољака и других Горњејабланичких простора водила у центар Котлине као раскрснице путева. Отуда се може за сва ова села рећи да су имала и друмски карактер. У сваком од њих, или готово у сваком од њих постојао је хан, механа за свратиште путника, који су, на овом путу могли кадкад и ноћ провести на безбедном месту за људе, стоку и робу коју су преносили. На том путу — шумапском или пазарском, како је приметио и Драгутин Борђевић, пе-

дантни истраживач ових крајева.(1) Село је удаљено за више од 7 км на западу од Лесковца и у њега се долази макадамским путем који се код села Доњег Трњана одваја од пута Лесковац—Лебане и иде на југ до села Горњег Трњана. Као да се овај пут протеже и кроз село до рида, па чини својим јужним крајем сеоски сокак поред кога су нанизане куће и дворишта појединих домаћинстава. По своме облику село је збијеног типа и гомиласто. Чини ми се као насеље збијеније од Власа, па и од Горњег Синковца, двају суседних села.

Име села. — Нема сумње да је име села Трњана дошло од флористичне карактеристике краја у коме се заселило. Међу Србима, па и Бугарима, има много имена села, па и градова, чију базу чини **трн.** У српским историјским споменицима има безброј: Трнова, Трновица, Трнов, Трновац, Трнобштица и др.

Путеви. — Мало село Горње Трњане, некада на главној саобраћајници — шуманском или пазарском путу, сада је далеко од главног пута Лебане—Лесковац. Кроз њега не пролази ни онај стари пут, већ поред њега, па се нашло у једном тихом кутку, на оцедније терену но што су суседна села нарочито Власе и Горње Синковце.

Воде. — Кроз атар села Горњег Трњана не тече ни једна знатна текућица. Мала бара и Голема бара су једине текуће воде у атару села. То су мали потоци, на чијем саставу Горњотрњанке перу рубље, па се и место зове Пералиште. У време када је у овом крају гајена конопља и био јако развијен ужарски занат у сваком селу, овде, на саставу Мале и Големе баре, било је топило.

Зато што је село подигнуто на најнижој дилувијалној тераси, што је корито Јабланице далеко од њега, а воде Мале и Големе баре мали потоци, нема притиска подземних вода, па је издан дубока и бунари се тешко копају. Становници Горњег Трњана служили су се водом за пиће из кладенаца: у Церу, Чукару, Големој страни и на Јасики.

Педолошка номенклатура. — Од свих села области Д. Јабланица, Д. Трњане има најмањи атар од свега 199 хектара, од којих оранице и баште захватају 139 ари.

Земља носи ове називе: Цер — по „лековитој" води која из цера извире; Чуљково, по власнику Чуљковићу, тр-

говцу из Лесковца; Трсено; Чукар; Рупчине, Јасика; Стари пут, Јанков пут (који из села води за сушичко село, Кукуловце); Караула; Голема страна са још овим локалитетима: Селиште; Горње њиве; затим Асаново (било у директној својини некадашњег господара села Гор. Трњана Асана Мулимана); Ред бресје; Записанке, Трећарке, Големи конопљишта (траг културе конопље); Јазбине, Тршевине, Валоге. У атару села постоји још једно Селиште.

Из прошлости села. — За мало село Горње Трњане није везан ни један значајан догађај у историји Области. Два Селишта говоре да је овај крај увек био насељен и да су се насеља померала и гасила. Сумарни попис села нахије Дубочица из 1516. године помиње и Горњи Трњани као тимарско село нахије Прокупље. Значи да се ради о старом српском селу засељеном пре доласка Турака. Најпре тимарско село, када је дошло до реформе Турског Царства, Горње Трњане је потчинио неки турчин Асан Мулиман.(2) Врло је могуће да је он био и задњи господар села после Булханског хатишерифа.
них 40 година од појаве почитлучавања села после Булханског хатишерифа.

Становништво. — Горње Трњане је 1948. године имало 245 становника и 41 домаћинство. Године 1981. оно има 257 становника и 56 домаћинстава.

У њему живе ови родови:

Цонини (Биберци), досељени из Власа, 6 кућа.

Каралејци (Томини), староседеоци, 3 куће.

Вранъанци, из Вранъског поморавља, 1 кућа.

Филипови, староседеоци, 2 куће.

Пешини, староседеоци, 6 кућа.

Јаричкини, староседеоци, 16 кућа.

Накаламци, староседеоци, 4 домаћинства. Накаламаца има и у селу Великом Трњану, где се сматрају староседеоцима.(3) Можда има неке сродбинске везе између ова два рода.

Кукарчики, староседеоци и најстарији род у селу, 2 домаћинства.

Мијини (Смрчанци), населили се из Смрчја, 1 кућа.

Цонини (Николичини), староседеоци, 6 кућа.

Костини, староседеоци, 3 куће.

Занимање становништва. — Основно занимање је земљорадња. Сеју пшеницу и кукуруз. Саде кромпир. Теома распрострањену културу конопље, заменило је повртарство: паприка, парадајз, лук, купус и др.

Сточарство је стајско. По две краве.

Многи раде у Лесковцу у разним привредним организацијама.

Млади се школују и усмеравају на разне занате и друштвене службе.

Пољопривреда је механизована. Пољски рад лакши и не захтева велики број радника, али зато они који остају на земљи, раде без предаха. Натурална привреда која се одржава у нашим селима гони људе на даноноћни рад без прекида и застоја. Зими мало одахну.

ПРИМЕДБЕ:

1) Драг. Борђевић: Грађа о насељима, Л. зборник, том XX, стр. 223.
2) Исти, стр. 223.
3) Јован В. Јовановић: Лесков. поречје, II део, Л. зборник, том XIII, с. 7.

ДОЊЕ СИНКОВЦЕ

Положај и тип села. — Засељено на ивици старог клизишта, Доње Синковце се нашло у низу оних села на северним падинама сушичке дилувијалне терасе, која су се формирала на шуманском или пазарском путу за Лесковац. Доскора, до пре пола века, Доње Синковце је било удаљено од Лесковца око 3 км. Сада се и Лесковац проширио ка Д. Синковцу, а и ово ка Лесковцу, да су се спојили у једно насеље. Ни једно село у близини Лесковца није прерасло у тако изразито приградско насеље, као што је то случај са Доњим Синковцем.

Име села. — Име села Доњег Синковца је, као и у случају Горњег Синковца, хомоним и компоновано је од старог српског имена Сина и суфикса ковце, то јест село у коме се први заселио некакав Себар Сина, и село се прозвало по њему Синковце, или је, пак, можда село припадало неком властелину истога имена.

Путеви. — Старо село Доње Синковце било је, како је већ речено, на шуманском или пазарском путу. Тај пут је водио поред јужне ивице села, долазио до Лесковца изнад турског гробља, сада парка „Девет Југовића", и силазио у Лесковац. Данас ново Доње Синковце лежи између старог шуманског пута и савременог пута Лесковац—Лебане.

Воде. — Село се налази на Големој бари. То је мала текућица са великим именом. На простору села Голема бара

прима Босину бару. На источној периферији села ухваћена је вода Големе баре у канал, ископан пре пар година, који воду Баре и површинске воде које се сливају са хисарских падина, одводи у Јабланицу.

Кладенци и бунари. — Поменимо најпре кладенац на Зајачкој ливади. Вода из овог кладенца, још за време Турака, керамичким цевима је спроведена у Лесковац. То је био први водовод ове вароши. Из њега су се напајале три варошке чесме: једна на кудељарској пијаци, на месту где је сада бензинска станица „Југопетрола" код главне поште, друга на пијаци код споменика и трећа на пијаци у Панађуришту где је сада станица за аутобуски приградски саобраћај.

Из овог извора снабдевале су се водом још две чесме: једна у самом селу Д. Синковцу поред пута, и друга у лесковачком излетишту Стреличе, где се сада налази двориште школе „Коста Стаменковић".

Сем овог кладенца постојао је и Ајдучки кладенац, затим Топлик испод куће Тодора Антића.

Село има и бунаре са здравом и веома укусном водом.

Земља. — Атар села Доњег Синковца протеже се на 255 хектара, од које површине оранице и баште захватају простор од 173 хектара. Остало отпада на друге културе и неплодно земљиште.

Земља носи ове називе: Лозја, Чукар, Сукин вис, Николино долинче, Гробиште, Ровина, Котлина, Говедарник, Тирино и Марјаново лозје, Коване'к, Крњине њиве, Ситно бресје, Јанков брес, Студенке, Стара конопљишта, Ајдукова њива, Појата, Бутин брес, Мичине њиве, Прекодрумске, Јасике, Црквени пут, Голема њива, Мирчанка, Бабичанка, Големи луг, Трњаци и Међубарке (ливаде).

Становништво. — И Доње Синковце је старо српско село засељено у српској средњовековној држави. Турци га помињу у своме дефтеру 1516. године као Дољње Сипковце.(1)

Садашњи родови су углавном насељенички. По Драгутину Борђевићу, само су две куће старинске, „Те куће су Турци оставили, јер су се „туј излегли".(2)

Наводимо ове родове:

Митровци, досељени из села Вишебва код Врања, 4 куће.

Чворови (Бунушани), досељени из ветерничке Бунуше, 4 куће.

Жбевци (Жбевчани), досељени из вр. села Жбевца, 7 кућа.

Бикини-Бикићи, староседеоци, 7 к.

Татци-Пертаћани, из Пратата, 2 к.

Чивчије, досељени из вр. села Давидовца, 2 куће.

Балчине, досељени из Давидовца, 4 куће.

Штрбци, из Катуна, 1 кућа.

Шопци, дошли из „Шопско", 2 к.

Вулакови, староседеоци, 3 куће.

Братмиловци, досељени из Братмиловца, 1 кућа.

Зафирови, досељени из врањ. села Лукова, 2 куће.

Белаци, досељени из села Топлаца (Врањ. Бања), 3 куће.

Баталци, староседеоци, 1 кућа.

Чивчије, досељени из Буковца (Вр. Бања), даље пор. Буст. Бања, 4 куће.

Антанасови, досељени из Брезнице (Врањ. Поморавље), 3 куће.

Жижаковци, пореклом из Александровца, врањског, 3 куће.

Давидовци (из вр. Давидовца), 3 к.

Митини, из Жбевца, 1 кућа.

Коларци, из Александровца (врањског), 4 куће.

Спасини, из Доње Отуње (врањско. У родном крају звани Јазавчани), 4 к.

Јанчини (Величковци), из Лукова, 1 кућа.

Далинци, из Г. Синковца (призетко), 1 кућа.

Призеткови, из Шумана, 1 кућа.(3)

Овај попис родова села Доњег Синковца не одговара условима из 1981. године. Савремено Д. Синковце је у новије време веома нарасло, донекле и изгубило карактер села. Умножено, спојено са градом, оно је предграђе Лесковца. Стари, ембрионални део Д. Синковца, остаје и у организационо-насеобинском погледу, и у погледу облачења и понашања људи, са специфичним одликама говора врањских сељака и њиховим моралним одликама (вредноћа, вештина у занатима — зидари, национална поноситост).

Занимање становника — Доњесинковчани имају мало своје обрадиве земље. Досељеници из сиромашних врањских села, нису, скућујући се овде, имали много могућности да купују веће површине земље. Земљорадња не може да подмири њихове потребе, па се лаћају разних заната и обичних радова. Млекаре. Сире млеко и продају сир на лесковачкој пијаци. Некада су се бавили разним занатима и рабацилуком. Сада је то замрло. Но, близина вароши Лесковца омогућује им да се запосле у

разним привредним организацијама и службама.

Деца им се школују у Лесковцу (основна школа „Коста Стаменковић“).

ПРИМЕДБЕ:

1. Др Р. Тричковић: Лесковац у XVIII веку, Л. зборник, том XI, стр. 7.
2. Драгутин М. Борђевић: Грађа о насељима, Л. зборник, том XX, с. 230.
3. Уп., Драгутин Борђевић: Грађа о насељима — Доње Синковце, Лесковачки зборник, том XX, стр. 230—231.

ДОЊЕ СТОПАЊЕ

Положај и тип села. — Доње Стопање се заселило на левој обали реке Јабланице, на месту где ова река, долазећи са запада, мења свој ток у правцу запада и њега се држи све до ушћа у Јужну Мораву, на простору између Разгојне и Доње Локошнице. Од Лесковца је удаљено око 3 км северо-западно. Источни део села лежи у алувијалној равни реке, а западни делови су уздигнутији и захватају онај најнижи дилувијални слој Лесковачке котлине, који је све моћнији што се иде ка западу, где се, уз благ нагиб запад-исток, претвара у неогене брежуљке првокласног земљишта за винограде и воћњаке.

По својој структури, село је збијеног и гомиластог типа са покушајима регулисања улица и стварања насеља налик на урбану средину.

Име села. — Легенда о имену овог села је иста као и за Горње Стопање. Чуо сам је управо у Доњем Стопању. Код свог заселjавања словенским — српским насељеницима, село се заселило на ушћу речице Црнице у реку Јабланицу, односно између тих двеју река. Реке су тада обиловале рибом, коју су наши преци тако радо имали за својом трпезом. Отуда, можда и заселjавање на обалама река: Мораве, Ветернице, Јабланице и др. А и добре земље је било доста за домаћинства (стопанства), и паше за стада, и шуме за огрев, и дивљачи у њима за лов.

Али, једне године, било је то давно и немерљиво вековима, услед великих падавина, можда и наглог топљења снега на Гољаку, планини Мајдану и Петровој гори и другим планинама у Гор. Јабланици, набујају реке и Јабланица, која је тада била велика река, и Црница, тада богатија водом но данас. Две реке код састава почну да гомилају мучни материјал и њиме зачепе корито. Било је ту много пањева: „Сто пањева!“ Хировите воде обеју река излазе преко свога корита почну плавити село и рушити његове слабашне зграде. Људи, ухваћени између двеју вода нису имали куд. Спасавали су себе и своје благо идући узводно ка Горњем Стопању где су се нека домаћинства и населила. Нека пређу на „броду“ Црницу, могуће кад се смирила, и стану се заселjавати на месту где је сада Доње Стопање. И тако од првобитног села постану два и оба добију име по оних 100 пањева које је довукла Јабланица, њима зачепила своје корито и поплавила старо село. Оно узводно се прозове Горње Стопање, а оно низводно Доње Стопање. Место на коме је било старо насеље, зове се сада Селиште. Код орања сељаци и сада извлаче из земље камење, које је вероватно лежало у темељима старих кућа.

Божидар Димитријевић, стар 73 године (1979) својим казивањем донекле мења ову легенду. Он каже, по приповедању његовог деде, да је на старо село између Јабланице и Црнице, ударила чума и почела да туче. У страху од ове невидљиве немани село се расселило: једни отишли узводно и заселили село Горње Стопање, а други — низводно Доње Стопање.

Слободан Митић, свештеник, парох цркве Доњестопањске, казао ми је овакву легенду: Близу села док је још било на старом месту сада званом Селиште биле су у великој шуми две до три старе цркве. Од шуме су се једва примећивале. Једног дана, у старом селу на Селишту, нестане неком сељаку спрасна свиња из дворишта. Сељак је стане по целој околини тражити, па уђе и у шуму где су биле старе цркве. Шума је била густа са много стабала — „сто пањева“. Тражећи по шуми, он нађе легло његове свиње са прасићима тек дошлим на свет. По тим „пањевима“, великом дрвећу, касније заселjено село близу Цркве добије име Стопање („Сто пања“ — велика шума!).

Никола Стевановић, из Доњег Стопања, објаснио ми је име села Стопање на овај начин: Где је село Стопање, расла је велика и густа шума. Било је то време када људи нису знали да броје више од сто. Када су стали крчити шуму, на искрченом простору остали су пањеви. Људи су бројили од 1 до 100 и казали да има „сто пања“. Више нису знали бројити. На томе месту заселjено село, по томе, добије име Стопање.

Служећи се лингвистичком методом, могли бисмо доћи до другог објашњења имена овог села. У корену речи Стопање лежи реч стопанин — домаћин. У бугарском језику стопанство је земљорадничко газдинство. Дакле, Стопање може значити насеље земљорадника — домаћина, реч веома омиљена и цењена за угледна земљорадника.

Путеви. — Доње Стопање се налазило на некадашњем важном путу који је ишао левом обалом Јабланице и повезивао велики број села почев од Доброглавског рта до Лесковца. Сада је тај пут запуштен, јер је Митхад паша просекао друм на десној обали ове реке, који је у наше време модернизован — превучен асфалтом, а свако село има свој прикључак са овог пута. За Доње Стопање се одваја пут из Лесковца још у самој вароши, иде поред новог насеља „Дубочица" и испред самог села премошћује Јабланицу, пролази поред црквеног дворишта и улази у село.

Добар пут од села начинила је „Плантажа" до својих плантажних винограда и воћњака, а постоји и мекани, пољски пут за Горње Стопање.

Воде. — Село се налази на левој обали Јабланице. Јужно од села је вододерина Црнице, која је некада била жива текућица. Сада има повремено воду, а код падавина се испуни њено доста дубоко корито па се вода и разлије на околна нижа заливаћена земљишта.(*)

Кладенци и бунари. — У брду изнад села, на месту Шеренде постоји кладенац. Свака кућа има бунар дубине 6 до 15 метара. Пола сеоских домаћинстава служи се хидрофором. Вода захватана са дубине од 15 метара је добра, она из плићих слојева има у себи креча.

Земља. — Атар села Доњег Стопања се протеже на површини од 929 хектара. Од овога пада на оранице и баште 680, на воћњаке 1, на баште 15, на пашњаке 114, на шуме 73 и на неплодно земљиште 46 хектара.

Пада у очи да ливада нема уопште, а да се воће гаји само на једном хектару, вероватно само по двориштима појединих домаћинстава. Оранице и баште захватају највећи део као и обично код свих равничарских сеоских насеља.

Топографска номенклатура. — Земљиште носи ове називе: Селиште-њиве и баште; Орловица. Овај локалитет носи још и име Лазине. За равничарске пределе, ово је изузетна појава назива локалитета Лаз или Лазине. Оваква имена обично срећемо у планинским зонама котлине. У нижим пределима са локалитетом овог имена срели смо се само у атару села Печењевца. Печењевачки информатор ми је рекао за име овог локалитета: „Било шума, па искрчено".(2) Код локалитета Лаз у атару села Доњег Стопања је карактеристично да лежи у алувијалној равни потока Црнице, да се другачије зове Орловица и да се на њему и сада налази оболели брестови, врста храста који изумире. Према објашњењима добивеним на терену, а то и име казује, у шуми великих брестова овде су некада вили своја гнезда орлови. Што се тиче имена Лаз, рекли су ми: „Овде је била густа и непроходна шума, па су људи, да би кроз њу прошли, морали да лазе, то јест да се вуку по земљи". Доњестопањчани су давно изгубили из употребе у своме говору реч ЛАЗ, која се уосталом изгубила у говорном језику нашег народа. Објашњење за ову реч дато ми у Доњем Стопању, да лаз долази од глагола лазити по земљи, тј. ићи четвороношки, пузити, није тачно. Реч лаз означавала је у говору Срба немањићке државе крчевину.

Параспур-њиве, виногради Плантаже. Овај локалитет је велики 20—30 хектара. Локалитет Бунариште је изнад Параспура. Локалитет Доње торње (тј. Доње торине). Овде су били брестови и под њима пландишта за стоку. Господарско лојзе је локалитет на коме је Турчин, вероватно неки од бив. господара села Д. Стопања, имао виноград. Усред винограда растао је брест, а на брсту је Турчин направио „чардак" да одозго гледа. Ценино лојзе. Неки Цена је био чивчија господара села, па је овај одвојио парче земље и

(*) По казивању Љубомира Јовановића, из Г. Стопања, 1915. г. Бугари су, захваћени паником, безглаво бежали пред српском војском, која их је у чувеној Пусторечкој бици, потукла до ногу. И пешаци и запреге са топовима и карама јурили су низ благе падине у правцу Д. Стопања и Винарца, односно Лесковца. Услед великих киша, надошла је била и Јабланица и Црница, која је испунила своје корито и преко рубова својих обала се преливала. Бугари су се у трку сурвали изненада у Црницу и заједно са запрегом, топовима и карама пуним топовске муниције, упадали у воду. Давили су се и коњи и људи. Оваква слика се видела и на самој хировитој Јабланици.(1)

да Цени да ųсади за себе виноград. Лепа падина-сада виногради. Локалитет Главичица је највиши врх, са кога се надалеко види. Шеренде — виногради Плантаже. Каменица — место одакле се вадио камен. Пашин поток. Овде је била шųма којų сų Бųгари ų токų првог светског рата искрчили. Ситни забел је потес ų коме је свако домаћинство ų селų имало свој део за сечų шųме за лиснике и исхранų оваца преко зиме. Пржина-њива и башта. Локалитет Бара је према Мири. Тų сų баште, кромпиришта и детелине. Гаврино (по власникų Гаври Чųљковићų, из Лесковца) — њиве. Најзад жабљанска воденица.

Становници. — По попису од 1948. године ų Д. Стопањų је живело 746 становника, а по задњем попису од 1981. године има их 1045. Два сų фактора који доприносе расту овог села: доста плодне земље и близина Лесковца, најпре као места ų коме многи раде, а потом као тржишта за повртарске и сточарске производе Стопањчана.

Побележио сам ове родове:

Тошанини, непозн. порекла 10 к.; Бųшинци (Тасићи), неп. порекла 9 к.; Тренчићи, досељени из врањ. Стајовца. Шишкови, неп. порекла 5 к.; Декинци, неп. порекла 6 к.; Призетковци, Павлов, ци и Јанковци сродни, непоз. порекла, скупа 10 кућа; Дркинци неп. порекла 18 кућа. Сви ови родови, којима се не зна порекло, ų селų сматрајų се староседеоцима.

Врањанци, из Теговишта, 1 к.;

Приштинци сų одумрли;

Гијини, порекло из села Рųјишта на путų између Пећи и Кос. Митровице. Овом родų припада Љųбомир Јовановић, веома напредни пољопривредник. Некада је гајио изврстан бостан. Сада је вешт баштован. Љųба Јовановић је веома вешт сабеседник, даровит говорник, политичар (на изборима за народну скųпштинų 1938. г. био је заменик посланичког кандидата Јована Јовановића. Припадник Савеза земљорадника, касније Народне сељачке странке) и песник. Љųба памти ове претке: Илијų, који је дошао са Косова 1878. г., његовог сина Јована, и свога оца Јосифа. По деди Јованų се презива Јовановић, а род носи име по другом претку. Од овог рода ų Д. Стопањų живе само два домаћинства.

Пешинци, староседеоци, 7 к.;
Трајкови, староседеоци, 6 к.;
Стеванови, староседеоци, 4 к.;
Зојкини, староседеоци, 4 к.;

Чивųтајци-Цакинци, надимак Чивųтајци добили по штедљивом карактерų: „били тврдице“, 5 к.;

Ђајини, досељени из Чифлųк Мире, 4 кųће;

Стојковић Драгољųб, дошао из Црнице. Његово порекло је из Црвене Јабųке, одакле је био насељен ų Метохији, па је 1961. г. напųстио метохијско село Нови Тųчеп код Истока, и вратио се ų Србијų (Церницų, затим Доње Стопање), 1 кућа.

Цветковићи, из Бинђųше, 1 кућа;

Марјановић Дųшан, дошао из Кос. Каменице, а био насељен и ų Метохији, којų је морао да напусти, 1 кућа.

Љубисављевићи, из Дарковца, 1 к.;

Јанковци (Стевановићи и Јанковићи), воде порекло из околине Пећи. По казивањų Николе Стефановића, диплом. агронома, кренųли сų са Косова, односно из Метохије са Арсенијем Чарнојевићем, али се из масе насељеника издвојили и населили ų Д. Стопањų. Има их 9 кућа.

Из прошлости села. — Доње Стопање и под тим именом старо српско село засељено ų доба немањићке државе. Ако је тачна легенда о јединственом селų на местų зв. Селиште, онда је то насеље морало бити далеко старије. Доведено ų везų са легендом о црквама ų великој шųми, то првобитно село могло је бити и пресловенско насеље, дакле насеље из времена Византије. Тųрски сųмарни попис из 1516. године помиње село Доње Стопање као тимарско село.(3)

Најважнији културни споменик села јесте Доњостопањска црква. Посвећена је св. Николи летњем. Црква је постојала за време Тųрака и служила као богомоља и Лесковчанима, који сų се ų њеној порти и ųкопавали, на гробове ųмрлих стављали лепе мермерне споменике.

Лесковчани сų били и црквени тųтори. Они сų се за њено одржавање и проширивање веома старали и црквų сų материјално помагали.

Црква је имала конак на спрат подигнųт 1840. године, а порта црквена ограђена је масивним зидом од ћерпича, такође за време Тųрака. Ван овог црквеног зида са јųгоисточне стране постојала је још једна зграда. Подигнųта је негде пре ослобођења ових крајева од Тųрака. Године 1915. бųгарска војска је овų зградų спалила. Ų црквеном летопису је забележено да је ų њој радила прва основна школа манастир-

ског типа половином осме деценије деветнаестог века.

Данашње димензије црква је добила 1924. године када је дозидавана, преправљана и освећена. Стара црква је била мала. Ту стару цркву подигао је на темељима порушене цркве, која се налазила сред шуме у доба Карађорђевог устанка свештеник непознатог имена по националности Грк из Водена. Тако је забележио у летопису свештеник Нађа Живковић.

Када је црквена ограда подизана био је тутор Таса Аранђеловић, из Лесковца. Забележено је да је то било 1870. године. Иста ограда је реновирана 1925. г. Ђерпич за ограду пекао је неки Јања зв. Гуштер.

Гробље старих Лесковчана било је унутар црквене порте и то са северне стране. Сада је ту само гроб у виду саркофага од белог мермера Николе Бојације, црквеног добротвора (поклонио цркви три дућана).

Остале гробове је порушио црквењак Тодор, пореклом из Брзе. Овај Тодор се „поклонио" цркви горњестопањској и живео при њој. Поред саркофага Николе Бојације постоји још и траг од гроба овог Тодора Брзанца. Остале гробове Тодор је уништио и надгробне плоче разбацао. Ово се десило за време свештениковања Христодора Тасића од 1900—1915. године.

Нови парохијски дом је подигнут 1936. године. Коштао је 66.900 динара. У то време дневница мајстора зидара била 25 динара, обичног радника 12 динара. Цигла је плаћана у лесковачком рингову 150 динара 1000 комада, а превоз до црквене порте 50 динара. Креч је плаћен 60 пара чаршијских један килограм.

По сећањима Љубе Јовановића Гијиног, наведена школска зграда била је „на глагол". Он је лично у њој похађао I разред основне школе 1910. године. Остале разреде основне школе похађао је у Винарцу, где је отворена школа за околна села а ова у Стопању укинута. Но, пре укидања, у Доњостопањској школи су добијали образовање припадници неколико генерација старих Стопањчана и Прибојчана. Тако је у стопањској школи учио отац Љубомира Јовановића — Јосиф Јовановић, из Д. Стопања, а из Прибоја Мирко Младеновић, ујак Љубомира-Љубе Јовановића. Јосифу је био учитељ неки поп, а вероватно и Мирку, док је Љубу учио учитељ Јован Ћирић, пореклом Пироћанац.

Доње Стопање је после реформе турског царства подвластио неки Турчин. Конак на спрату је имао на данашњем сеоском гробљу. Сведочанство о господару села Доњег Стопања очувало се и у локалитету Господарско лојзе, као и у предању о Цени чифчији овог Турчина, који је обрађивао његово имање па му овај одвојио парче земље коју је имао у директној својини, да и Цена себи усади виноград.

После ослобођења од Турака, на неких 12 година иза Берлинског конгреса, негде 1890. године, дошао је у село Д. Стопање син стопањског господара и затражио од Димитрија Младеновића, из Д. Стопања, да му плати њиву од два хектара коју је Димитрије држао, јер је била у директној својини Турчиновој. Димитрије ово порекне и одбије сина некадашњег стопањског господара. Но овај је имао тапију од имања, па Димитрије, хтео-нехтео, морао је да плати њиву, иначе би је Турчин другоме продао. Он се задужи код лесковачког трговца и кафеције Врањке, и исплати цену договорену са Турчином. Ово ми је казивао Божидар Димитријевић, унук Димитрија Младеновића.

У директној својини Турака је било и земљиште зв. Селиште. После Берлинског конгреса дошли су и ти Турци у Д. Стопање и затражили од Павловаца, који су земљу држали, да је плате. Павловци порекну Турцима да је земља била њихова. Како они нису имали тапију, то земља остане у својини Павловаца без накнаде (казивао Петар Павловић Павловски).

Занимање становника. — Земљорадња је главно занимање, али у њој доминира повртарство. Гајење паприке је доведено до савршенства не само у технологији обраде земље: орање, ђубрење, прављење леја, покривање леја пластеницима, већ и многим врстама паприка најновијих типова. Тако гаје: „цинку", „туршијару", „платну медаљу", (за зимницу). Ова врста паприке је крупна, има белу кору и месната је. „Бела капија" је слична „златној медаљи". „Златна медаља" је заменила чувену „бугарку" и боља је од ње. „Куртовска капија" је зелене боје, крупна, месната. Кад узри и поцрвени јаке је боје. Од ње се праве разни ајвари за зимницу. „Бабура" се гаји у мањој количини но раније. Гаји се и „индустријска паприка", која се суши и меље. Ретко је домаћинство које не одгаја „индустријску паприку". У селу имају

сушаре. Паприкy мељy. Појединa домаћинства самељy 100—150 килограма y прахy. Паприкy продајy на разним пијацама широм Србије, а специјално: y Лесковцy, Врањy, Младеновцy. Y последња два места Стопањчани држе по 30 тезги за време сезоне.

Производе и: парадајз, кyпyс рани и позни; шаргарепy. Има је више врста. Они гаје „нантес“ и „каротy“; целер, пашканат, разне салате; карфиол, кељ, бораниjy, грашак, боб, тиквице, краставце — крyпне и „корнишоне“.

Бостан сада нико не сади. Раније је то чинила свака кyћа. Био је то диван „стопањски бостан“ — лyбенице и диње.

Виноградарство y приватном поседy напyштено. Воће се гаjи само y двориштима.

Пшеницy и кyкyрyз сеjy за потребе домаћинства. Кромпир производе за пијацy, и то свака кyћа.

Сточарство. — Краве има скоро свака кyћа 1—2 грла. Све сy млекyље и племените пасмине.

Коње y селy чyва око 150 домаћинстава.

Биволи се изгyбили. Откyпили их Арбанаси 1950—55. године.

Овце гаје два домаћинства по 30 грла.

Свиње гаје око 200 домаћинастава. Вепрови се тове за посек, крмаче за приплод, а прасад износе на пијацy и колy о свечаницима и о данима жалости.

Механизација. — Y селy има око 50 трактора; камиона 10—15; комбаjна 10—15; лимyзина преко 20. Вршалица нема.

Мотокyлтиватора има тако исто. Љyба Јовановић има два. Један добио на такмичењy „Знање-имање“ y неком сремском селy.

Омладина, и женска и мyшка, школyје се. Опредељyје се за ванпољопривредна занимања. Једва 10% остаје на земљи.

ПРИМЕДБЕ:

1. Јован В. Јовановић: Лесковац од 1915—1918. Лесков. зборник, том XI, стр. 83—102.
2. Јован В. Јовановић: Из историје аграрне својине, Леск. зборник, том I, стр. 30—31; Исти: Лесковачко поље и Бабичка гора, II део, додатак Л. зборника, том XVII, стр. 143 (Печењевце). Вyк Ст. Караџић: Српски ријечник, реч: Лаз.
3. Радмила Тричковић: Лесковац y XVIII векy, Л. зборник, том XI, стр. 6.

ДОЊЕ ТРЊАНЕ

Положај и тип села. — Доње Трњане се заселило y алyвијалној равни реке Јабланице, на десној обали ове реке, на око 7 километара западно од Лесковца. Село је, према томе, чисто равничарско и збијено. На северy се наслања на спрyдове реке Јабланице, а на jyгy излази на важнy саобраћajницy Лесковац—Лебане.

Име села. — Код имена овог села јавља се један топоним чиjи основ лежи y флористичким одликама места на коме се село некада заселило — трње, трњаци, трњине. Таквих места је доста било y Котлини па сy, y друге сврхе слабо коришћени, радо служили за насељавање. Гyсти трњаци би за једно природно људско насеље били као неки бедем, заштита и y сваком случajy и камyфлажа од очијy нежељених гостијy.

Пyтеви. — Када се засељавало, Доње Трњане било је далеко од готово свих саобраћajница. Данашњег пyта Лесковац—Лебане није било а старе, економски и војнички важне саобраћajнинице, биле сy довољно далеко на jyгy од њега. Сада се село y саобраћajном погледy нашло на идеалном местy: до самог пyта Лесковац—Лебане са свима лаким могyћностима за кретање по целој земљи било на кojy страну исте. То омогyћyје Доњетрњанчанима лак излазак на пијаце и транспорт својих повртарских и сточарских производа.

Вода. — Главна текyћица Области пролази поред села. На њој сy биле воденице, појила за стокy. Њен притисак је важан за висинy издани која је битно важан елеменат за повртарскy кyлтyрy која доминира y овом селy.

Према Михаjлy Костићy и Томиславy Трајковићy, висина издани се креће y пољy од 2 до 7 метара.(1) Милан Петровић, из Доњег Трњана ме је информисао да сy њихови бyнари, односно цеви за хидрофоре, дyбоки 7—9 метара, а да испод те дyбине настаје безводни слоj земље.

Земља. — Атар села Д. Трњане се налази између атара сyседних села: Тyрековца. Горњег Трњана, Свирца, Власа, Горњег Синковца и Шишинца. Дакле, од Свирца на северy до сyшичког села Шишинца. Овако издyжен, он захвата алyвијалнy површ реке Јабланице и Големе баре, затим побрђа и део сyшичке језерске површи. Y овим гра-

ницама атар овог села захвата простор од 178 хектара, од које површине оранице и баште захватају 113 хектара. Неплодно је 12 хектара; а остале површине се користе за друге културе.

Земља носи ове називе: Каменичко-некада под шумом, сада најбоље њиве; Баре-њиве и ливаде; Преко баре-њиве и ливаде; Доње поље-некада конопљишта, сада баште; Тршевине-њиве, овде је ново сеоско гробље и игралиште; Рид-шума и виногради (Бошко Стојановић на овом месту има виноград од 2.000 чокота и робни је произвођач грожђа); Насред поље-њиве; Падалиште-неплодно, песковито; Прогон у правцу Сушице (за некадашњи прогон стоке на пашу из села); Трле-на левој обали Јабланице (овде су имали торове за стоку са собом за чувара ови родови: Савићи, Бојничани и Пешинци); Рупе-изнад села, мали простор изровашен, са камењем обрастао бодљикавом травом.

Из прошлости села. — Најстарији писани споменик о селу Горњем Трњану је из почетка XVI века.(2) Исти извор не помиње Доње Трњане, већ села Трњан и Трњани.(3) С обзиром на то да се у Лесковачкој котлини налазе три Трњана: Велико Трњане, Горње Трњане и Доње Трњане, даље, да турски дефтер не помиње ни Велико Трњане, могли бисмо претпоставити, да једно од два Трњана, ближе неидентификованих, јесте Велико Трњане, а једно Доње Трњане. Према саопштењу које ми је дао Тодор Костић, просветни инспектор у пензији, родом из Д. Трњана, род Крстански. Доње Трњане је у прошлости било поред Горњег Трњана, такође под ридом, као и Горње Трњане, па се, у неко време, поместило на данашње место. Време помештања села није могао ближе да одреди. И на своме старом месту, по мишљењу професора Костића, село је носило исто име, јер је било низводно од Горњег Трњана. Михајло Костић и Томислав Трајковић у своме раду „Доње Трњане", између осталог, наводи:

„Доње Трњане потиче од ранијег чифлучког насеља које је постојало у потесу рид. Оно је било удаљено од данашњег око 2,5 км и налазило се између Горњег Синковца и Горњег Трњана . . . Ово насеље . . . се такође звало Доње Трњане".(4) Наведени аутори за своје тврђење не наводе никакав извор. Вероватно се ради о народном предању које, као и свако предање, може бити и основано у доброј мери. Сумњам, међутим, да се радило о чифлучком насељу. Чифлуци као поседи у директној својини Турака се јављају касније, а турски сумарни попис села нахије Дубочица из 1516. године, који помиње село Гор. Трњане и села Трњан и Трњани, не наводи никакав чифлук у овом крају. У овом турском документу јавља се један чифлук и то у Црвеној Јабуци. Тај случај се у науци сматра првом појавом директне својине Турака на непокретној имовини — земљи великог обима.(5) Ти турски поседи-чифлуци, јавиће се, касније, и у лесковачком крају. Пред крај турске власти их је било доста. Видосава Николић-Стојанчевић, у својој књизи **Лесковац и ослобођени предели Србије 1877—1878. године,** донела је списак општина и села у нахији лесковачкој, у коме су убележени ови чифлуци: Винарачки, Дрћевачки, Дупљански, Печењевачки, Разгојински, Купиновачки, Јашунски, Бунушки и Накривањски.(6) Бележећи годинама топографску номенклатуру у Лесковачкој котлини, ја сам у топономији појединих сеоских атара нашао још неколико чифлука, али ни један у зони Доње Јабланице. И у овом крају Котлине је било доста земљишта у власништву појединих Турака, али нигде није очуван траг неког чифлука. У топономији села Доњег Трњана нисам наишао ни на какав назив неког локалитета који би подсећао на Турке, још мање да је ма који део атара села Д. Трњана, који је пространа 178 ха, означен као чифлук.

Као село на потесу рид, Доње Трњане се поместило на месту на коме се сада налази. Када се то могло десити? Михајло Костић и Томислав Трајковић мисле да је то било четрдесетих година прошлог века, не позивајући се на извор. Доњетрњанчани су ово учинили по налогу који им је издао њихов господар по имену Асанче са образложењем да буду ближе његовом чардаку на реци Јабланици.

Драгутин М. Борђевић тврди у једном свом до сада необјављеном раду, који носи наслов „Прилози летопису цркве Светоилијске у Лесковцу", да је господар села Доњег Трњана (лоцираног на данашњем месту), био неки Ахмед Цинци. О овом Турчину Борђевић је забележио још ово: да је био богат, да му је харемлук и селамлук био на јужном крају Лесковца између Ветернице и светоилијске улице. Тај крај се звао Кулине. Поред тога што је био господар села Доњег Трњана Ахмед Цин-

ци је имао у директној својини још земље, а између осталог, на брегу на коме је, после одласка Турака, подигнута црква Св. Илија, затим цео рид од цркве на југ на коме је старо светоилијско гробље. Када је избио други српско-турски рат 1877. године, уплашени Ахмет Цинца, као и остали Турци, напустио је Лесковац. Он је том приликом тражио од својих потчињених сељака из Д. Трњана да својим колима превезу његов харем са најдрагоценијим покретностима. Неки из рода Павлови, чије потомство и сада живи у Доње Трњане, већ им је кола и бијаке биволе и одвезу харем свога господара до Скопља. Када су тамо стигли, Ахмед није ослободио возаре да се са својим биволима и колима врате у Доње Трњане, већ им је кола и биволе задржао, а њима дао тапију од светоилијског брега. Тако је забележио Драгутин М. Борђевић.

Из забележака Драгутина Борђевића се јасно види статус села Доњег Трњана: Оно није чифлук, већ село, али село које, после реформе турског царства од 1839. није сачувало своју слободу, већ је било подвргнуто, подвлашћено, стављено „под заштиту" једног моћног Турчина, овде највероватније Ахмеда Синци, а можда и Хасана (отуда Асанче).

Да је Д. Трњане било чифлук оно би као такво било и забележено, као што су забележена остала села која су од чифлука прерасла у села.

Становништво. — Доње Трњане је мало село. Немачки путописац Хан га и не помиње (или бар то Сергије Димитријевић из Хановог путописа није извадио). Милан Б. Милићевић је забележио да је по ослобођењу од Турака ово село имало 25 пореских глава.(7) Видосава Николић-Стојанчевић наводи да је село имало уочи избијања рата 15 кућа.(8) По пописима извршеним 1948. г. село је имало 271 к.; 1953 — 273; 1961 — 291; 1971 — 338 и 1981 — 345 кућа.

У селу живе ови родови: 1) Крстанци, потомци бабе Крстане, из Тодоровца, којих под тим именом још увек има у томе селу.(9) Крстанци потичу из Црне Горе, околине Андријевице (Васојевићи). Има их у Доњем Трњану 16 кућа; 2) Брбци, староседеоци, свих презимена, 5 к.; 3) Бојничани — Потичу са Косова (околина Пећи), одакле су се населили за време Турака у Бојнику. Ту су се сукобили са неким „Турчином", свакако Арбанасом, кога су убили, па, да би избегли крвну освету, побегли у Д. Трњане, где их је прихватио и дао им заштиту Доњетрњански господар или можда спахија. Бојничани носе три презимена: Стојановићи, Јанаћковићи и Миленковићи са укупним бројем домаћинстава 10. У селу су ми казали да у своме карактеру имају неке одлике које нису својствене словенском рајетину — нашем аутохтоном сељаку; плахи су, често самовољни; 4) Прибојци, из Лес. Прибоја, 4 к. Другачије их зову Павлинци (Пешићи); 5) Мичкинци, исто тако из Прибоја, 3 к.; 6) Коњинци, из Коњина 1 к.; 7) Чокањке, из Богојевца, 3 к.; 8) Здравковић, из Црне Траве, 1 к.; 9) Јовановићи, из Свирца 1 к.; Цветковићи, из Тогачевца, 1 к.(*)

Занимање становника. — Земљорадња је старо занимање Доњетрњанчана у коме се они одликују великом марљивошћу и савременом технологијом. Некада су производили: кукуруз, пшеницу, јечам, овас, лећу, бостан, даље као поткултуре: пасуљ, тикве и бундеве (печенке). Од индустријских биљака истицала се култура конопље, за коју има много услова у квалитету алувијалне површи Области. Сем тога, река Јабланица, услед сумпоровите компоненте коју јој доноси Бањска река, била је изврсна за мочење и бељење кудеље.

Поред земљорадње, сточарство је било јако развијено. Гајило се доста стоке: говеда, оваца, коза, свиња.

Сада се стање у вези са земљорадњом изменило у томе што је повртарство од свих земљорадничких култура постало најважнија и најакумулативнија. Конопља је потпуно ишчезла. Дуван се не сади.

Савремено сточарство је стајско. Чувају се краве млекуље, у просеку по две на домаћинство. И коња има за изгон стајског ђубрива по њивама и дотур баштованских производа на оближње пијаце: Бојник и Житни Поток у Пустој Реци, Лебане, Медвеђу и др. места. Биволи су се изгубили.

Од повртарских усева нарочито се узгаја паприка савремених врста; рани и позни купус; парадајз. Саде и индустријску паприку, коју суше и мељу или продају лесковачком предузећу „Моравка".

Као траг некадашњег екстензивног сточарства јесу топоними: Прогон, којим се из старог села изгонила стока на

(*) Родови побележени по раду проф. Мих. Костића и Том. Трајковића и казивању проф. Тодора Косића, инсп. у пензији.

пашу у Сушици; Трле, локалитет на обали Јабланице где се у торовима чувала стока, са кућицом за чувара. На овом месту су имали своје торове родови: Бојничани, Савићи и Пешинци.

Омладина се школује обавезно до 15 година. Многи настављају школовање укључујући ту и универзитетско образовање.

И кад млади остају да се баве земљорадњом, они имају далеко виши стандард но њихови родитељи, поготово њихови дедови. Најбољи показатељ културног напретка јесте што у селу живе 74 домаћинства, а располажу са 109 станова. У моди је подизање нових стамбених зграда високих архитектонских вредности. У стан се обавезно уводи вода, гради модерно купатило. Собе су простране, светле, често паркетиране и застрте индустријским ћилимима. Шпајзеви често са великим замрзивачима у које се смешта разна храна.

Стаје за стоку су електрифициране и са водоводом. Зграде за смештај сточне и људске хране са укусом грађене, од тврдог материјала и савременим проветравањем.

Свињци понегде са боксовима, модерни.

Штета, што према уходаном начину живота, економско двориште није одвојено, па се хигијена не може довољно да одржава не само у њему него и по модерним кућама. Зато су сељаци завели ред: свако ко уђе у нову кућу, пред улазом, који је са настрешницом, скида обућу и улази у чарапама.

ПРИМЕДБЕ:

1. Михајло Костић и Томислав Цветковић: Доње Трњане, Л. зборник, том V, стр. 66.
2. Радмила Тричковић: Лесковац у XVIII веку, Л. зборник, том XI, с. 6.
3. Радмила Тричковић, исто.
4. Михајло Костић и Томислав Трајковић: цит. рад, стр. 76.
5. Радмила Тричковић: цит. рад, стр. 16.
6. Видосава Николић-Стојанчевић: Лесковац и ослобођени предели Србије 1877—1878. године, Лесковац, 1975. г., стр. 111.

ЖДЕГЛОВО

Положај и тип села. — Ждеглово је подигнуто на речној тераси реке Јабланице и то на њеној десној страни у симбиози са селом Коњином. Удаљено је од Лесковца око 18 км, а од Лебана око 4 км. Типа је равничарско збијеног.

Име села. — Насупрот селу Коњину; које је један зооним, назив села Ждеглова остаје необјашњив. Ждеглово је несумњиво словенска реч, али какво јој је значење остаје тек да се види. Мој главни информатор за ово село био је Лука Николић, из Ждеглова, секретар месне организације Савеза комуниста, отресит и интелигентан. Но ни њему није било јасно откуда потиче име његовог завичајног села, нити је знао ма какву легенду о томе.

Путеви. — Данашње Ждеглово се налази на путу Лесковац—Лебане. Некада је било ближе обали реке Јабланице. У новије време, нека домаћинства су се настанила на северу од пута, тако да се добија утисак да пут Лесковац—Лебане пролази средином села. Подизање фабрике „1. мај“ на северној страни од овог пута, још више доприноси помештању села и приближавању фабричким халама, где Ждегловчани налазе запослење.

Поред овог пута постоји стари пут под Ридом који иде паралелно са путем Лесковац—Лебане. То је онај стари пут који иде из Шумана за Лесковац, држећи се десне обале реке Јабланице, и повезујући целом својом дужином низ јабланичких села све до Лесковца. Поменимо и пут за Нову Тополу.

Вода. — Главна текућица је Јабланица. Њен притисак је тако јак да је издан висока и бунари се копају на дубини од 4—7 метара. Изданска вода је здрава и количински знатна, што омогућује успешно наводњавање свих усева, нарочито повртарских.

Из прошлости села. — Ждеглово је старо српско село свакако засељено у Немањино или преднемањину време. Турци су га забележили у дефтеру од 1516. године као тимарско село нахије Петруш.(1) Каква је судбина села била после реформе турског царства од 1839. године нисам могао да сазнам јер се о томе није сачувало ништа у народном предању. Могуће да је ово село задржало своју слободу, а можда га је неко од моћних Турака или Арбанаса из суседних арбанашких села у Горњој Јабланици подвластио. У топономији села није се сачувао никакав траг на турски период: ни на време спахијског система, нити на време после његовог укидања. Као да Турци нису у атару овог села имали директне својине на ма коме делу земље. Све би то гово-

рило да је село после ђулханског хатишерифа остало слободно село.

Код Милана Ђ. Милићевића се Ждеглово помиње као село са 36 пореских глава, а Видосава Николић-Стојанчевић бележи да је оно одмах иза ослобођења имало 20 кућа.(2) Није ми познато да ли је Ждеглово плаћало аграрни дуг или није. Све то остаје да се накнадно испита и обради.

Земља. — Ждеглово има атар велики 500 хектара, од чега оранице и баште обухватају 258 хектара.

Земља носи ове називе: Јасење. У даљој прошлости мора да је овде било јасенова, а касније ливаде па њиве. Постоји локалитет који има назив Тетреб. У правцу је Нове Тополе. Сада су на овом локалитету њиве, виногради и шума. Козарска долина се граничи са истоименим локалитетом који припада селу Коњину. На њему су сада њиве и шума. У прошлости су се на овом локалитету морале гајити козе на брсту. Локалитет Клисура је на десној обали реке Јабланице. Овде су сада оранице. Смуге-њиве; Јечменке-њиве. Вероватно је на овом локалитету успевао „јечам жито семе племенито". По легенди коју ми је саопштио Лука Николић, када је, у неко доба, овуда прошао цигански „цар", сагорела је сва вегетација на овом простору, који је узан, али дуг око 500 метара. Каскавица. Овде су њиве и ливаде. Рид-виногради и шума. Куса долина је локалитет на коме је шума. Овом долином је ишао пут за село Шумане, односно из Шумана за Ждеглово и даље низводно. Прогон је локалитет који води у правцу Нове Тополе и Голог Рида (села) то јест у правцу Козарске долине. То значи: ово је прогон за стада коза у правцу паше у Козарској долини. Широка орница. Некада је била сеоска паша-утрина, сада ОНИ коју обрађује ЗЗ у Лебану и сеје разне усеве: пшеницу, кукуруз, пиварски јечам, сунцокрет.

Становници. — Иако веома старо, Ждеглово не спада у велика села. Осталом, овде су, у речној долини, густа сеоска насеља, па се нису ни могла развијати у велика насеља. Као сточарска, више су имала услове за развој она села која су засељена на неогеним брежуљцима. Тако се сматра да је у овом крају највеће село било Шумане. Чак веће је и од Бошњаца. Развитак равничарских села припада тек нашем времену.

Навели смо да је Ждеглово имало одмах после ослобођења од Турака 20 кућа. Коњино је имало 25 к. По статистичким подацима из 1948 .г., Ждеглово је имало 408 становника, 1953. године — 504, 1691. г. — 509, 1971. г. — 551 и 1981. г. — 576 становника и 103 домаћинства.

Почетком јула 1981. године забележио сам да у њему живе ови родови: Трноселци (Николић), староседеоци, 6 к.; Нисини, старосед. 8 к.; Смиљкови, старосед., 7 к.; Везелци, старосед., 9 к.; Терзици, староседеоци, 13 к.; Брдари, староседеоци, 7 к.; Мишини, староседеоци, 8 к. и Купусарови, староседеоци, 5 кућа.

Но у Ждеглову живи и велика ромска група: Дурмишовићи, неп. порекла, 8 к.; Мацићи, непоз. порекла, 9 к.; Асановићи, непоз. порекла, 6 к. и Сулејмановићи (Шевко и његова 3 сина), досељен из Гргуровца, 4 к.

Занимање становника. — Главно занимање је земљорадња, Сеју пшеницу и кукуруз. Раније су гајили конопљу у великим количинама. Данас нема конопље. Иако има услова за повртарство, ова култура је у повоју. Гајење јагода такође тек се уводи.

Сточарство. Некада је било много коза, оваца исто тако. Затим се чували биволи. Сада коза нема. Оваца има врло мало. Бивола нема. Пољопривреда је механизована. Нека домаћинства чувају коње као запрежну стоку. Волова нема, али крава има разних врста: бушe, сименталки и холандске пасмине. Млеко продају Задрузи и сире за пијац у Лебану.

Омладина се не опредељује за земљорадњу, већ за школовање и разна занимања у привреди, трговини и индустрији. Сада се сматра да 75% домаћинстава има бар по једног члана запосленог ван пољопривреде. Неки раде и у иностранству као привремени радници. Број није велики: један у Француској и два у Савезној Републици Немачкој.

Роми су пољопривредни радници, „Да није њих, каже Лука Николић, не би имао ко да окопа поље ждегловско и обере кукуруз у јесен".

ПРИМЕДБЕ:

1. Олга Зиројевић: Лесковац у XVIII веку, Леск. зборник, том XI, стр. 6.
2. М. Ђ. Милићевић, Краљ. Србија, 1884. г. Београд, стр. 386 и Видосава Николић—Стојанчевић: Лесковац и ослобођени пределе Србије 1877—1878. године, Лесковац, 1975. г., стр. 101.

КАРАЂОРЂЕВАЦ

Положај и тип села. — Карађорђевац се заселио на 12 километара западно од Лесковца, на присојним странама неогених брежуљака који одвајају Пусту Реку од источних делова Лесковачке котлине. Пластика терена на коме је Карађорђевац подигнут није дозволила да се изгради једно гомиласто насеље, каква су углавном села у целој Котлини, нарочито она подигнута на котлинском дну. С друге стране, ово село, иако ново насеље, није „ушорено" као што је то случај са Милановом или Душановом, као и са Петровцем. Изграђивано без претходног плана, ово село носи сва обележја сеоских насеља у Котлини, која су подизали насељеници пореклом из врањског краја и са лужничко-власинских планинских коса и удолина: низ група кућа поређаних покрај пута и долина.

Име села. — Цела ова област, од које један део захвата село, била је под церовом шумом. Неколико долиница се негде на половини села састаје и формира једну долину. Овим долиницама теку танки млазеви воде из извора и бунара и уједињују у један поточић. То је поток Церница, хидроним настао по топониму који, опет, потиче од битне флористичке одлике краја — церове шуме. И прво село, засељено овде на крчевинама почетком овог века, звало се Церница. По свршетку првог светског рата, село Церница је променила своје име и прозвала се по имену вође првог српског устанка — Карађорђа. То име село данас носи.

Путеви. — Поред села пролази пут Лесковац—Бојник, од кога се одваја сеоски пут који с источне стране улази у село.

Воде. — Село Карађорђевац није на обалама ни једне живе текућице. Церница тече као поток само код већих падавина или топљења снега. Но иако далеко од Јабланице и међу бреговима, Карађорђевац није на онако безводном терену као Милановo и Петровац. На простору села има више извора, који су претворени у бунаре, из којих се вода прелива у 4—5 случајева. Обиље изворске воде омогућило је у новије време да се вода из неких бунара каптира и доведе у село као водовод. Нека домаћинства из бунара хидрофором извлаче воду за потребу људи и стоке.

Из прошлости села. — Иако се у турском дефтеру из 1516. године помиње село Церница, то се старо село не може идентификовати са данашњим Карађорђевцем, јер је он сасвим ново сеоско насеље подигнуто на утринском земљишту прекривреном шумом, око које су се отимала два стара суседна села — Турековце и Бинћуша. Село Карађорђевац је подигнуто 1905. и 1906. године. Прве куће су биле бусаре на крчевини, а први насељеници су били из околине Врања: Трнице, Бабине Пољане, Пунешевца, Марганца и Коћуре, затим из лужничког села Стрелца и Црвене Јабуке засељене под високим Рујем у изворишту и долини Тегошнице десне притоке Власине.

Земља. — Атар села Карађорђевац протеже се на 795 хектара, од ове површине њиве и вртови обухватају простор од 504 хектара. Остало пада на друге културе, шуму и неплодно.

Земља носи ове називе: Језеро. Сада је паша. Некада се ту задржавала вода у виду језера, па је тај феномен дао назив локалитету. Стара утринањиве. На ову земљу су полагали право Турековчани, па су се између Карађорђевчана и Турековчана водиле исцрпљујуће парнице, дуге и љуте кавге, па и битке ватреним оружјем у којима је било мртвих на обема странама. Ово се дешавало после другог светског рата. Од Карађорђевчана изгубили су животе Јордан Цветковић и Стојилко Пејић, а од Турековчана Димитрије Станковић и Костадин Јоцић. У оружану борбу су се умешали на страни Карађорђевчана Петровчани. Била је у питању нека солидарност нових дасеља према старом. Осим тога, у Карађорђевцу је живело и неколико Црногораца, па су Петровчани — Црногорци нашли за потребно да ваља браћи ускочити у помоћ! Стрљеник-њиве и баште; Кремен-шума, њиве, виногради; Крушче-њиве и ливаде; Пертатско брдо-њиве, виногради и ливаде; Прогон, води од Бинћуше до свирачког атара; Чукар-њиве и виногради; Турековачко брдо-њиве и ливаде; Дуњчики-у правцу Белановца-њиве и ливаде; Лапотиначки поток-некада припадао Лапотинцу; Сеоско-њиве (ОНИ); Крс — школа и ливаде.

Становништво. — Према статистичким подацима Завода за статистику Карађорђевац је имао 1948. г. 797 становника, 1965. било их је 770; године 1961. — 701; године 1971 — 619. По последњим пописима од 1981. у Карађорђев-

цу је забележен само 521 становник. Толико високи степен опадања становника није забележен ни у једном селу Области.

Родови: Шопови, из Стрелца, 1 к.; Пејићи, из Црв. Јабуке, 12 к.; Виденовићи, из Црв. Јабуке, 4 к.; Стојковић (Ранђел), из Срв. Јабуке, 1 к.; Рајковићи, из Црв. Јабуке, 2 к.; Младеновићи (Мирко), из Црв. Јабуке, 1 к.; Махалу у којој су ови родови зову Шопска; Крстићи, из Коћуре, 1 к.; Станковићи, из Коћуре, 3 к.; Борђевићи-Бабићи, из Бабине Пољане, 1 к.; Маринковићи-Бабићи, из Бабине Пољане, 2 к.;

Из Трнице; Стојковићи (Јова), 1 к.; Младеновић (Тоша), 1 к.; Младеновић Сава, 1 к.; Младеновић Добривоје, 1 к.; Младеновић Борђе, 1 к.; Илићи, 3 к.; Караманци, из Караманца, 5 к.; Николићи, из Дубмије, 4 к.; Анђелковићи, из Думбије, 4 к.; Мишићи, из Стојовца, 2 к.; Митровићи, из Клајића, 8 к.; Тошићи (Новаковићи) из Хоретине, 2 к.; Величковићи, из Мездраје, 5 к.; Бојковићи, из Трговишта, 5 к.; Митровићи, из Радовнице, 3 к.; Крстићи, из Мездраје, 2 куће.

Црногорци: Живковић Марко, из Куча, 1 к.; Ивановићи 2 к.; Мирковић Мирко 1 к.; Борђевићи, 2 к.; Милошевић Милија 1 к.; Букилић Видак, 1 к.

Синадиновићи, из Калне, 1 к.; Цветковићи, из Бабине Пољане, 1 .; Поповић Стојко, из околине Врања, 1 к.; Трајковићи, из околине Врања, 3 к.; Крстићи, из околине Врања, 2 к.; Михајловић Павле Гајдарџија, из околине Врања 1 к.; Станковић, из Мездраје, 3 к.; Други род Анђелковића, из околине Врања 4 к.; Љубићи, из околине Врања, 4 к.; Денчини, из околине Врања, 2 к.; Јоцићи, из Љубате, 3 к.; Ристићи (Миодраг), из околине Врања, 1 кућа. Филиповићи, из околине Врања, 2 куће.

Занимање становника. — Земљорадња је главно занимање. Земља Карађорђевчана је расута по неогеним брежуљцима благог пада, моћног слоја активне земље. Плодна је. Боје је смеђе, пепељаве „крушчатица". Роди добру пшеницу. И кукуруз добро рађа. Успевају и виногради. Култура јагода се јако размножила. Врста јагоде „Зенгазенгана". Од индустријских биљака око 20 домаћинастава гаји дуван. Црни (црвен) лук или кромпир саде на већим површинама. На лесковачкој пијаци радо је купован њихов црни лук у јесен. Имају и воће (нови засад).

Омладина се окреће занатима: мегалци, хемичари, дрвна индустрија.

Раде и иностранству: у Француској, Холандији и Сједињеним Америчким Државама.

Баве се зидарским занатом. Раде по селима. Запослени су и у „Градитељу".

Од стоке чувају краве млекуље. Видео сам једну шталу са модерном пасмином. Млекаре. Млеко откупљује лесковачка Млекара. Домаћинства сире и добар сир износе на пијацу у Лесковцу, Лебану и Бојнику.

КОЊИНО

Положај и тип села. — Коњино или Коњина се заселило на крајњем западу области Доња Јабланица или, ако рачунамо низводно, ово село је прво насеље на левој обали Јабланице, на речној тераси, коју је ова река измоделирала после изласка из своје клисуре. Као и сва равничарска села која морају да економишу са земљом потребном за одбелавање, згуснуто је.

Име села. — Легенде у овом селу говоре како је овде била ергела царице из Царичиног Града. По тој легенди, када је царица са својим љубавником, пастиром из Свињарице, који је задобио љубав моћне жене не само лепом свирком на фрули, већ и изградњом водовода од Радана до Царичиног Града, бежала испред разјареног цара, који тек што се из боја вратио, дошла је са својом златном кочијом до Коњина да замени уморне коње одморним, али, на ергели — коња нема. И тако ово место доби име Коњине, или Коњино.

Но, на страну ова лепа легенда и даља судбина царице из Царичиног Града. Име коњ и присвојни придев коњино касније претворено у номинатив Коњино, стоји у основи имена овог села. Ова реч није латинског порекла, већ наша, словенска. Село Коњино са овим именом настало је у поствизантијском периоду, у време када су се наши словенски преци овде настанили. У то време, у току организованог феудалног друштва, на овом месту са тако богатом пашом до наших дана, за рачун неког поглавара, чувани су коњи. Људи задужени овим послом, засновали су ту своје село које је добило име Коњино.

Воде. — Село се налази на реци Јабланици која, овде, ослобођена своје клисуре, а обогаћена водом плаховите планинске Шуманке, бива често хиро-

вита, прави меандре, односи плодну земљу и оставља пустош за собом. И село Коњино се морало, временом помештати и бежати од обале реке.

На месту зв. Страна постојао је у брегу кладенац. Сада је око 20 домаћинстава каптирало овај извор и у своје домове довело здраву планинску воду.

Овде је притисак Јабланице јак, па издан није дубока: свако домаћинство има бунар.

Путеви. — Коњино се некада налазило на оној важној саобраћајници која је везивала гољачка и далека јабланичка села са Лесковцем. То је онај пазарски пут са којим се срећемо кроз сва сеоска насеља под ридом све до Лесковца. Другачије се овај пут зове „шумански пут", јер је село Шумане било једно од највећих и најважнијих села на обали Шуманке и по бреговима на десној обали ове реке, па је и име дало путу.

Сада се Коњино налази на путу Лесковац—Лебане. Известан број домаћинстава се настанио на северној страни од овог пута, па се има утисак да је овај пут широка улица новог Коњина са модерном расветом.

Земља. — Атар села Коњина протеже се на 933 хектара, од које површине оранице и баште захватају 400 хектара. Под шумом је 333 ха.

Земља носи ове називе: Страна (на падинама сушичке језерске терасе). На овом месту је и извор који носи исто име. Испод овог локалитета била је воденица са 6 каменова — „витла". Била је у власништву 28 ортака. Сада је јаз разрушен, а од воденице постоје само темељи. Локалитет Страна је општенародна имовина (ОНИ). Локалитет Црквиште се налази више воденичног јаза. Постоје трагови од цркве. Место је култно: посећују га оболели и стављају крстиће на оболеле делове тела. Локалитет Црквиште је такође ОНИ-паша. Росуља; некада је овај потес био под шумом. Назив пак говори, да је после сече шуме, овде било заливаћено земљиште на хоме је расла трава-росуља. Долина-њиве, детелина, шума. Козарска долина-њиве и хума. Бела вода је локатилет у правцу Нове Тополе. На локалитету има кладенца. Иначе ту су њиве са пшеницом, кукурузом и детелинама. Пржарска долина-њиве; Ловачка долина-виногради и воћњаци; Каменвиногради, ливаде, шума. На овом локалитету, поред пута Лесковац—Лебане, подигнут је споменик — успомена на погибију немачког официра у борби са партизанима.(*)

Становништво. — Када смо се ослободили турске власти 1877. године и вршили прве пописе становништва, Коњино (Коњина) је имало 25 кућа. Године 1948. оно има 588 становника, код последњих пописа 1981. године 836 становника у 204 домаћинства.

Године 1979. забележио сам неке родове у овом селу. То су: Меанџици, пореклом из Црне Траве, 33 куће; Тошић-Цакић, из лесковачког Прибоја(?), 10 домаћинстава; Димитренци, из лесковачког Прибоја, 12 к.; Ристини, непознатог порекла. 8 к.; Ивкови, неп. порекла 10 к.; Павловићи, неп. порекло, 3 к.; Станковићи, неп. порекло. 3 к.

Из прошлости села. — Турци су у своме дефтеру из 1516. године пописали и село Коњина као тимарско село нахије Прокупље.(1) Под именом Коњина село са 11 пореских глава поминље и Милан Б. Милићевић.(2) Очигледно је да се ради о старом српском селу засељеном још у току немањићке државе. Но локалитет Црквиште и грађевински материјал од некадашње цркве, говоре да је на овом месту постојало насеље још пре доласка Словена и да је неко ромејско насеље ране Византије имало и своју цркву.

Привреда села. — Земљоradња је основно занимање у којој повртарство узима све више маха. Раније се овде гајила конопља. Сада је нема. На својим огранцима сеју пшеницу, кукуруз; кромпир и купус за домаћу употребу. Пасуљ као подкултуру.

Сточарство. — Локалитет Козарска долина сведочи о некадашњем гајењу коза. И бивола је овде много било. Име

(*) Миливоје Цакић, стар 83 године (1979), ратник са Солунског фронта на Кајмакчалану као војник Тимочке дивизије I позива, у вези са погибијом немачког официра и месту погибије каже ово: „У јесен 1941. године партизани су били на риду изнад села Коњина. Немци су дошли у село. Командант је прошао кроз авлију казивача Миливоја. Псето Миливојево се узнемирило и стало да лаје на немачке војнике. Миливоје га смирио. Тада је командант питао Миливоја за партизане, па је пошао кроз село у правцу реке. Ишао је средином сеоског сокака, а војник који је команданта пратио, држао се плота и наредио Миливоју да се врати. Официр је прешао реку. Тада су партизани почели да пуцају, па се Немци вратили на леву обалу реке. Између реке и села било је неко ђубриште. И ту, на том месту, погодило је тане немачког официра, а не на месту где је сада споменик.

села сведочи о гајењу коња у далекој прошлости. Сада у селу има око 50 грла. Говеда-краве врсте буша чува свако домаћинство 2—3 грла. Свиње гаји свако домаћинство, најпре за мрс у кући, крмаче за приплод, а прасад за продају на пијаци у суседном Лебану.

Омладина тражи запослење у индустријским и другим привредним организацијама у Лебану и Лесковцу. Има их и у иностранству као привремених радника, и то у Француској, Савезној Републици Немачкој и Аустрији.

ПРИМЕДБЕ:

1. Др Радмила Тричковић: Лесковац у XVIII веку, Лесковачки зборник, том XI, стр. 6.
2. Милан Ђ. Милићевић: Краљевина Србија, 1884. г., Београд, стр. 387.

ЛУГАРЕ

Положај и тип села. — Лугаре се заселило на 15 километара западно од Лесковца, на десној обали реке Јабланице, која се овде, својим меандром, поприлично одвојила од брегова сушичке језерске терасе, па се има утисак као да је усред пространог поља. Речна тераса реке Јабланице се код овог села јако проширила било да се ради о алувијуму на југу и на најнижу дилувијалну терасу на северу, која се веома благо подиже, да све личи на једну пространу равницу. Село је по типу равничарско, збијено. Домови су поређани око сеоског вијугавог сокака који допире све до реке Јабланице.

Име села. — Код имена села Лугара очигледно се ради о једном фитониму. Пре заселавања села, овде је била густа шума горуновa и благуновa, чији су поједини примерци до скоро постојали и као џинови, горостасног облика, расли високо у небо. Стабло једнога храста, по речима Славка Тошића, из Лугара, старог 60 година, било је толико дебело да га десеторо људи није могло обухватити. Године старости му се нису могле одредити, па је могао потицати још од времена косовске битке, као онај у ветерничком селу Стројковцу, Рашит-бегов храст.(1)

Када су се први становници овде заселили била је читава шума овог горостасног дрвећа, гај, луг, па је село по месту заселавања у лугу добило своје име Лугаре.

Путеви. — Стари пут, онај шумански, ишао је нешто јужније од села, под ридом. У време пуне несигурности, села су се и склањала од путева, куда иду групе разбојника и разне протуве. Лугару је свакако добродошла ова мимикрија. Сада се у село улази макадамским путем који се одваја од пута Лесковац—Лебане.

Воде. — Река Јабланица је једина текућица. Корито јој је доста плитко па је притисак подземних вода јак. У селу се зато лако копају бунари на дубини од 4—7 метара. Вода је здрава и питка јер пролази кроз шљункасте наносе реке испод активног слоја плодне и растресите земље.

Земља. — Лугаре има атар који се простире на 350 хектара, од које површине оранице и баште захватају 215 хектара.

Земља носи ове називе: Шипковачањиве; Базовке-баште и детелине; Трсаци-њиве. На овом локалитету су некада лугарске жене брале лековито биље; Крушкар-воће и детелине; Вињага-баште-ливаде и детелине; Црница-виногради, детелина; Селиште. Овај се локалитет налази испод брега сушичке терасе. На њему су њиве; Прогон води у правцу Нове Тополе.

Из прошлости села. — У атару села Лугара постоји локалитет Селиште. Овај локалитет лоциран је испод брега којим се на северној страни завршава сушичка језерска тераса и настаје алувијална равница коју је измоделирала река Јабланица. Да ли је на овом месту било првобитно село Лугаре или се можда ради о неком другом сеоском насељу, можда чак и из праисторије. Видосава Николић-Стојанчевић наводи да је село Лугаре имало у почетку нове српске власти после одласка Турака 15 кућа.(2) Милан Ђ. Милићевић бележи да је село Смрче са Врановцем имало 35 породичних глава.(3) Исти писац пописује село Врановце као самостално село и каже да је у њему било 26 породичних глава,(4) што би значило да је само Смрче имало девет пореских глава. Даље, Видосава Николић каже да је у то време Доње Врановце (наше Врановце — пр. J.J.) имало 18 кућа, а за село Смрче, које наводи, не назначује колико је у њему кућа било.(5)

Данас у Лугару живи род Смрчанци и броји 28 домаћинстава. Да ли су ови Смрчанци дошли после расформирања Смрчја као села или раније и да ли је село Лугаре пре доласка Смрчанаца већ постојало као село? Лугара нема у турском дефтеру из 1516. г., па

се може претпоставити да је ново сеоско насеље, настало у XVII или XVIII веку, можда на тај начин што се, налазећи се на путу од Шумана до Лесковца, којим су се кретали арбанашки зулумћари, поместлио током XVIII века даље од пута, пркео реке Јабланице, у густом лугу благунова? Све то треба да се истражи и провери јер је ово само једна од претпоставки.

Лугаре као да није било господарско село. Нико не памти ма ког Турчина као господара села. У топографској номенклатури нема нигде трага турске власти или турске економије. Све то иде у прилог претпоставци да је Лугаре и новије село и да је очувало своју слободу после реформе турског царства од 1839. године.

Становништво. — По попису становника од 1981. г. у Лугару живи 380 становника у 90 домова. Ја сам на дан 2. јула 1981. године, као његове житеље, пописао ове родове: Смрчанци, досељени из Смрчја, 28 к.; Тошићи, досељени из Шилова, 8 кућа; Јованци, непоз. порекла, 9 к.; Петковићи, непоз. порекла, 12 к.; Степановци, непоз. порекла, 11 к.; Златановићи, непознатог порекла, 16 к.; Слишанци, из Слишана, 1 к. и Цветановићи, непоз. порекла, 5 кућа.

Занимање становника. — Лугарци су земљорадници. Сеју пшеницу и кукуруз. На повртње су мање оријентисани, а јагодарство је тек у повоју.

У селу од стоке има једва 50—60 грла оваца; свако домаћинство чува краве од 2 до 6 грла, врсте буша, сименталке и холандске пасмине. Млеко продају Земљорадничкој задрузи у Лебану. Сире исто тако и сир носе на пијацу у Лебану, некад и у Лесковац. Село је чувало биволе у великом броју до пре двадесетак година. Сада те животиње у Јабланици нема.

ПРИМЕДБЕ:

1. Јован В. Јовановић: Леск. Поречје, Лесковац, 1973, стр. 11.
2. Видосава Николић-Стојанчевић: Лесковац и ослобођени предели Србије 1877—1878. године, Лесковац, 1975. г. стр. 100.
3. Милан Ђ. Милићевић: Краљевина Србија, Бгд, 1884. г., стр. 387.
4. М. Ђ. Милићевић, цит. дело, с.тр. 385.
5. Видосава Николић-Стојанчевић, цит. дело, стр. 101.

МИЛАНОВО

Положај села. — Село Миланово засељено је 7 километара западно од Лесковца, на најнижој дилувијалној тераси, која пада са севера на југ у правцу корита баре Церницe. Нагиб терасе је тако благ, да се има утисак да село лежи у равници.

Тип села. — Пре но што је засељено, израђен је план по коме је у центру села остављена четвороугаона површина знатне величине. Поред овог простора кретале су се и под правим углом укрштале по две широке улице. Простор поред улица издељен је у плацеве, на којима су имале бити подигнуте куће појединих домаћинстава и друге помоћне зграде. Дакле, тип села је био „ушорено село", каква су села у војвођанским равницама. Село је и припремано за насељенике из тих крајева по споразуму краља Милана и бечке владе онога времена.

Путеви. — До Миланова се долази савременим путем који води из Лесковца за Бојник. Село је на стотину метара од овог пута на северу и у њега се улази помоћу два пута, који нису ништа друго него продужетак она два „шора" који иду са севера на југ.

Воде. — Код одређивања места где треба да се засели ово „банатско село" није се водило рачуна о вековном искуству нашег народа да се село наће на обали каквог потока или реке, да за леђима има брегове или планину, а пред собом равницу за обраду. „Равница" где је одређено да буде село Миланово подсећала је на пречанске равне терене а то је, према психологији формираној код становништва Баната, Бачке па и Срема, било важно. Имати „поље"! Чернички поток, који лети пресуши код села Миланова, има своје корито удаљено од села више од једног километра. Јабланица је још даље.

Име села. — Село је добило име по кнезу Милану Обреновићу, за чијег владања су и ослобођени ови крајеви од турске власти.

Насељавање. — Године 1883. почели су да пристижу први насељеници и насељавање је трајало све до 1887. год.(*) Били су то Банаћани, Сремци, Бачвани, Личани, Босанци, па и Румуни из Баната. Из Новог Села испод Варденика

(*) Казивање Драгутина Здравковића, старог 79 г. (1979. г.).

био је Стојиљко Здравковић, отац мог информатора Драгутина. Из истог села је био и Јован Младеновић. Трећи насељеник са Власинских планина био је Јован Петковић из Доброг Поља.

Први досељеници су почели да се скућују. Једна од првих брига била је доћи до воде. Копани су бунари и до 120 метара, али воде нигде није било. Због несташице воде, првобитни насељеници су се почели расељавати. После 1922/23. године више их није било. Отишли су на Косово (Ново Косово), Александрово (Добрич), Косанчић (Пуста Река). На њихово место су дошли Власинци, Црнотравци, Врањанци.

Земља. — Атар села Миланова ограничен је атарима ових села: Белановца, Душанова, Подримца, Гор. Стопања, Доњег Стопања и Тућковца. Пространство је 509 хектара, од чега њиве и вртови захватају 299 хектара. Остало је под другим културама, шумом и неплодно.

Земља носи ове називе: Испод селоњиве и ливаде; Пасуљски рид (по Љуби Пасуљу, који разрадио рид), виногради, њиве, шуме и ливаде; Црна земља-њиве; Стопањско-њиве, виногради и ливаде.

Људи. — Миланово је 1948. године имало 638 становника. Године 1953. у њему живи 629 становника; 1961. — 572; 1971. — 601 и 1981. г. — 645 становника.

Становништво припада овим родовима: Шопови, из Новог Села — 2 к.; Добропољци, из Доброг Поља (Власина) — 3 к.; Јабуковци, из Јабукова код Владичиног Хана, 2 к.; Деда Арсини, из Горње Пчиње — 3 к.; Андрејини, из Ораовице (Град. Клисура) — 2 к.; Тесовци, из села Тесовишта код Врања, — 3 к.; Врањанци, из околине Врања, 3 к.; Чокалије, из Стајовца (Врање) — 2 к.; Грујићи, из Бувца, 2 к.; Миладиновци, из Дедине Баре — 4 к.; Гргуровци, из Гргуровца — 4 к.; Мртвичани, из Мртвице, 4 к.; Весковци, из Дервена, 5 к.; Кртовејци, из Сушевја — 4 к.; Симоновци, из Дервена — 7 к.; Шашини, из Ораовице — 3 к.; Сагајци, из Стојовца — 3 к.; Маринковићи, из Новог Села, 2 к.; Други род Врањанци, из Сливнице код Корбевца, 4 к.; Немијенци, из Стојовца, 5 к.; Бојкинци, из Јабукова, 4 к.; Пешини, из Горње Пчиње, 4 к.;(*) Новоселци, из Солачке Сене, 1 к.; Јосићи-Банаћани, 3 к.; Стошићи, из Моштанице код Вр. Бање, 1 к.; Црноземци (насељени на црној земљи), из Гиљана, 3 к.; Даркови, из Клисуре код Корбевца, 2 к.; Стојановићи, из Стајовца, 5 к.; Крстићи, из околине Куманова, 2 к.; Тричкови (Тричковићи), из Гара, 3 к.; Барци, из Барја, 5 кућа.

Занимање становника. — Главно занимање становника јесте земљорадња. Сеју пшеницу и кукуруз. Кромпир саде за кућу и нешто за пијацу. Робни су произвођачи црног лука. У задње време свака кућа гаји јагоде зенга-зенгана на површини од 8 до 48 ари. И дуван сади готово свако домаћинство.

Повртарске културе у овом селу нема јер су у великој оскудици са водом.

Многи знају зидарски занат. Из сваке куће бар један је запослен у Лесковцу у разним привредним организацијама и службама.

Има и привремених радника у иностранству: Аустрији — два, у Западној Немачкој — два и један у Сједињеним Америчким Државама.

Од стоке чувају 1—2 краве. Сире млеко.

Овце имају само два домаћинства и то по 20 брава.

Свиње гаје за домаћу потребу, прасад за пијацу.

Коња има 30% домаћинстава.

Трактора у селу има само 4—5 комада.

Омладина похађа школу у Белановцу.

Борба за воду. — Прве генерације насељеника су се мучиле тражећи изданску воду у самом селу. Када су се уверили да је нема, одселили су се. Нови насељеници, упорнији и сналажљивији, потражили су воду ван села. И нашли неколико изворишта. Драгутин ми је рекао: „У селу воде нема, али изнад села, има „куде хоћеш". Из тих изворишта сељаци су удружени у групе, доводили воду у своја дворишта. Имају сеоску чесму у средини села. На жалост, сада је запуштена и не ради. А када су за њу нашли извориште и организовали се да заједничким радом и средствима доведу здраву воду у село, сви су се радовали. Било је то право славље. Сећам се плавокосог Љубе Станисављевића, великог пријатеља професора Богуновића, како је са усхићењем говорио о том њиховом подухва-

---

(*) Оснивач овог рода Станко зв. Пеша, убио је у своме селу попа који је покушао да му преотме жену, па потом прешао границу и населио се у Миланову.

ту у коме им је Богољуб помагао. Драгутин Здравковић истиче да заслугу за успешно окончање тог посла има Хигијенски завод из Лесковца, који је селу Милановцу, на основу решења бана Вардарске бановине Живојина Рафајловића, исплатио 100.000 динара за куповину цеви и израду чесме. Поред тога, свако домаћинство је дало по 30.000 динара.

МАЛО ВОЈЛОВЦЕ

Положај и тип села. — Село Војловце засељено је у алувијалној равни реке Јабланице, на њеној десној обали. Од Лесковца је удаљено на око 12 км. По типу то је згуснуто село издуженог облика, у симбиози са селом Цекавицом.

Име села. — Највероватније хомоним од српског средњовековног мушког имена Воило. За разлику од Великог Војловца, које је веће као насеље, ово се зове Мало Војловце. Раније се звало Пусто Војловце. Тако га је забележио Милан Б. Милићевић (Пусти Војловци), а под именом Пусто Војловце налази се и код Видосаве Николић-Стојанчевић.(1)

Путеви. — У село се долази из два правца: из Бошњаца са северозапада и са истока из Цекавице, односно Тогачевца.

Воде. — Река Јабланица. У атару села постојала су два кладенца: Ровине и Рид. Овде су некада била појила стоке. Сада су затрпани.

Издан. — Иако је близу Јабланица, издан се задњих година повукла. Некада је била на 4—5 метара. Сада сељаци користе хидрофоре који са веће дубине извлаче здраву пијаћу воду за људе и стоку.

Земља: — Атар села Малог Војловца се простире на 237 ха. Највећи део овог простора је под шумом — 103 ха.

Земља носи ове називе: Селиште лежи нешто уз брег. Овде су сада њиве. Код дубљег заоравања наилази се на трагове старог насеља: огњишта, ћупови, грнци и др. Вероватно је до померштања дошло услед епидемије кужне болести, па је село опустело, траг те пустоши носило је у своме имену данашње Мало Војловце. Параспур је локалитет велики 5—6 хектара-њиве; Лојзишта - виногради. Кајтазовица - шума; Гробљарске-њиве и баште; Попрљивица-баште, кукуруз, детелина; Прогон, некада шума, свакако паша; сада обрадиво; Просјак-шума-Крања ливада (вероватно крајња)-ОНИ; Гусина ливаде-пашњаци и ливаде; Ранђелове њиве-кукуруз; Голке-њиве; Цинцарске врбе-поред реке-њиве и ливаде.

Народ. — Милан Б. Милићевић је забележио да је после ослобођења од Турака село Пусти Војловци имало 13 пореских глава, код Видосаве Николић -Стојанчевић стоји да Пусто Војловце у општини Бошњачкој има 10 кућа.(2)

По статистичким подацима село Мало Војловце је 1948. године имало 239 становника; 1953. г. — 250; 1961. г. — 243; 1971. г. — 225 и 1981. г. — 233 становника.

Становништво села чине ови родови: род Стојановићи, непознатог порекла, 8 к.; Лазарови (Лазаревићи), непознатог порекла, 9 к.; Вељини, пореклом из Славујевца. Име добили по пастиру Вељи, кога је неко, док је чувао козе, заклао и бацио у шуму. Ово се десило под Турцима. Има 9 кућа; Копинци (Цветковићи), из коњина (бегали од „Турци"-Тј. од Арнаута пр. ЈЈ.), 2 к.; Панчини, непоз.порекла, 5 к.; Митићи, неп. порекла, 9 к.; Стојиљковићи, неп. порекла, 9 к.; Пејићи, непоз. порекла, 4 к.; Денићи, неп. порекла, 8 к.; Бокићи, из Коњина, 3 к.: Стаменковићи, неп. порекла, 4 куће.

У овом селу има група Рома (Цигана). То су: Куртешићи, дошли из Бошњаца, 6 к.; Османовићи, неп. порекло, 2 к. и Арифовићи, из Белановца, 1 к. Сви су муслимани. Сматрају се ерлијама.

Из прошлости села. — За Мало Војловце (назив „ПУСТО") одржао се у народу до наших дана) немамо ништа нарочито да забележимо мада се ради о старом српском селу засељеном у току старе немањићеве државе. Турци су га у сумарном попису села нахије Дубочица забележили као тимарско село нахије Прокупље 1516. године под именом Долње Војловце.(3) Можда се на Мало и Велико Војловце (у турском дефтеру Горње и Долње Војловце) односи оно што је Драгољуб Трајковић забележио у своме раду **Становништво лесковачког краја:** „Миграционе струје које су изазвали Турци крајем XIV и почетком XV в. често прелазе Саву и Дунав и заустављају се у јужном пределу Подунавља. У њима учествују не само становници Косова и из динарских крајева, већ и они из Поморавља.

Једна од тих струја, првих година XV века, повела је и наше претке из Лесковачке области. Тада су са становницима некадашњег села Војловца пошли и калуђери и у околини Панчева основали манастир Војловце".(3)(*) Одакле потиче име банатског манастира Војловце тек треба да се истражује, а претпоставка да се ради о „манастиру" из села Војловца у Доњој Јабланици и докаже.

Као и село Цекавица и Мало Војловце је било почитлучено после танзиматске реформе турског царства. Слободу је дочекало као село под господарлуком.

ПРИМЕДБЕ

1) М. Б. Милићевић: Краљ. Србија, стр. 388; Видосава Николић-Стојанчевић: Лесковац и ослобођени предели Србије 1877—1878. године, Лесковац, 1975. г. с. 101.
2) Исти писци и иста дела.
3) Рад. Тричковић: Лесковац у XVIII веку, Л. зборник, том XI, стр. 6.
4) Драгољуб Трајковић: Становништво лесковачког краја, Л. зборник, том II, стр. 25.
5) Јован В. Јовановић: Слатински манастир и његово спаљивање и Ћурлинска битка, Л. зборник, том XX, стр. 191—196; др Владимир Стојанчевић: Јужноморавски народи у Османском царству од Једренског мира 1892. до Париског конгреса 1856. године, Београд, стр. 118 и др.

ПЕРТАТЕ

Положај и тип села. — Пертате се заселило негде у средини области Доње Јабланице: око 11 километара западно од Лесковца и исто толико источно од Лебана. Подигнуто је на левој обали реке Јабланице, тачније између савременог пута Лесковац—Лебане и реке Јабланице, на речној тераси. Економски разлози су диктовали његов тип. Оно је збијено, готово гомиласто село, као и сва она села која економишу са плодном земљом, или она која услед топографских услова не могу физички да се шире и гранају.

Име села. — Ни једно село Доње Јабланице, штавише и далеко ширег региона Котлине, нема такво, готово енигматично име. Шта значи Пертате? Чија је то реч? У коме периоду дуге историје Котлине је настала? Који је народ крстио ово село тим именом? Легенде нема. Насумично везивање за Јустинијана I је само покушај да се одгонетне загонетка коју у своме имену носи ово село. Наука не зна ни ко је Јустинијан по етничком пореклу: Трачанин, Илир или ко још може знати ко? Преко Балкана, тог моста између Европе и Азије, кретале су се разне културе, безбројни народи. Овде су застајали, развијали се. Били покоравани од других народа. Асимиловани или просто нестали у вековима . . . Реч Пертате „пет-тате" није словенска свакако. Да ли је остала од Римљана као измодифицирана, реч поромањеног затеченог становништва Мезије и Дарданије, реч, дакле, ромејска? За мене име овог села остаје необјашњиви ојконим. Верујем међутим, да ће људи ширег образовања и дужим трагањем, наћи и на ово питање правилан одговор.

Путеви. — Од старе саобраћајнице шуманског пута или пазарског пута — Пертате је било одвојено реком Јабланицом, али са тим путем је морало имати везе. Данас поред села, па, донекле, и кроз село пролази она важна саобраћајница Лесковац—Лебане која има веома шири значај. На путу велике фреквенције и доброј земљи, Пертате је увек имало услова за свестрани развој. Споредни га путеви везују за Цекавицу, Тогачевце, Власе, Нову Тополу и Карађорђевац.

Воде. — Река Јабланица опасује село са југоисточне стране. Сем Јабланице постоји поток Вучкова долина и Арнаутка између Пертата и Бошњака. На овом потоку постоји истоимени мост.(**)

(*) У народном предању Доње Јабланице нити у топономији Области нема никаквог трага о некадашњим манастирима са калуђерима. Нема исто тако никаквог помена о неким сеобама у почетку турске власти. Стога мислим да је ова тврдња како су миграционе струје с почетка XV века обухватиле и Поморавље, па и „наше претке из Лесковачке области", претпоставка без доказа. Има много разлога да се верује да су наши преци почетком XV века кренули у некакву миграцију са Косовцима и Динарцима. Историјски и психолошки разлози би обрнуто говорили. Најозбиљнији разлози за мигрирање настали су тек почетком XIX века, и специјално после неуспеле буне од 1841. г., која, уосталом и није захватила Лесковац, Поречје и Доњу Јабланицу, већ крајеве с десне стране Јужне Мораве.(4)

(**) По народном веровању под овим мостом или ту негде близу њега обитава неко ванприродно биће, које ноћу пресреће уморне и готово уснуле путнике и заводи их далеко по пољу ван правца њиховог вољног кретања. Тек када се зора појави, путник долази к себи и с муком се враћа на свој пут који ће га довести до жељеног места. Ову сам легенду слушао од више људи и у у селу Бошњацу. Говорили су ми то са дубоким уверењем да се ту ради о неком тајанственом бићу, некој сотони-ђаволу.

Кладенци. — У атару овог села постоје два кладенца: Овчарски кладенац, на некадашњем Овчарском језеру, и Бук.

Бунари. — Има их свака кућа. Дубина им је 5—15 метара. Око 50% домаћинстава служи се хидрофором.

Земља. — Атар села Пертате се протеже на 1442 хектара. После бошњачког, то је најпространији атар свих села у области Доње Јабланице. Од ове површине је под ораницама и баштама 928 хектара!

Земља носи ове називе: Јаруге-баште и ливаде; Горње поље-њиве и баште; Средње поље-њиве и баште; Доње поље-њиве и баште; Ридар-њиве; Куса падина-виногради и по која њива; Старо лојзе-виногради; Китица-виногради и мало шуме; Чука-шума и њиве; Благуње-њиве и шума; Језерке-Језеро (благо нагнута земља)-њиве; Копак-њиве; Трошевине-њиве; Делови (бивше ливаде)-њиве; Мала Рија (некада поток)-некада ливаде сада њиве; Пруд-багремова шума; Селиште-ОНИ-раније баште, сада оранице; Црквиште. По предању овде је била црква посвећена св. Јовану, па се, пошто је неко „опоганио", преселила под Бабичку гору, садашњи манастир св. Јован јашуњски. Место је културно. На њему је бунар са бетонским сантрачем, из новијег времена. Некадашња црквена порта је делом под травом, а делом под ситним брестовим шибљем и трњацима. Овде су били велики брестови до пре 2—3 деценије, па посечени и греде употребљене за преправку кровне конструкције у селу Пертату (казивање данашњег учитеља). Црквиште је културно место. Посећују га болесни и остављају белеге на гране једног закржљалог бреста. Пластика земљишта око овог брестића је таква да указује да је овде била нека грађевина чији су темељи затрпани. Једна ме жена уверавала о чудотворном дејству овог места. Она ми је рекла да болесни долазе из ближе и даље околине, па и из Лесковца: пале свеће, остављају белеге и ситан новац у једној зарђалој посуди. Ова ми је жена означила личност из самог Пертата, која је боловала од неке неизлечиве болести. Ишла је свим могућим лекарима. Употребљавала све могуће лекове. Па ништа. Али, када је дошла овде и припалила свећу, болест је нестала. „Ене га, жив и здрав. Ако оћеш, иди код њега. Сам ће ти све каже". Локалитет Старо Село се налази на десној обали Јабланице, односно на југу од данашњег села. По легенди, ту је најпре било село Пертате. Док је село овде било, умро је неки Пертаћанин. Мртваца је ваљало укопати на гробљу које се налазило на левој обали Јабланице. А река је била страховито надошла и код спровода захватила ковчег са мртвацем и однела га на својим таласима. Тада су се Пертаћани решили да село поместе на данашње место. Локалитет Бодзине врбе (по Богомиру Стаменковићу), пешчани спруд, сада њиве и баште.

Из прошлости Пертата. — Пертате је старо српско село. Врло могуће да је постојало и пре доласка Словена, можда и на десној обали Јабланице. У том селу су свакако живели Ромејци. Етнички су могли бити поромањени Дарданици или можда настањени ислужени колони римских легија ко зна каквог етничког порекла. Свакако су, ма о коме се етничком елементу говорили латински. Када су наши словенски преци овде дошли стали се насељавати, или су се помешали са староседеоцима, или су их одагнали некуда, а њихово село заузели, прилагодивши име села своме језику, који у себи крије очигледне трагове говора поромањених народа. Пертате помињу турски извори из 1516. године. Професор др Милан Васић, у своме врло документованом раду **Лесковац у XVI вијеку** наводи: „Од села у Дубочици исламизацијом је било најјаче захваћено село Пертате. Било је то велико село. Према попису из 1516. године, оно је имало 135 кућа хришћана, 25 хришћана уписаних као мусерред, 15 хришћанских удовица и 19 кућа муслимана. Даљом исламизацијом смањио се број хришћана, а повећао број муслимана у том селу. У вријеме последњег пописа, око 1570. село Пертате имало је 75 кућа хришћана, са 4 лица уписана као мусерред, док је број муслиманских кућа повећан од ранијих 19 на 65 у овој години".(1)

Под Турцима је Пертате било тимарско село и мењало своје тимарнике. Један од тимарника пертатских затражио је од султана да му изда ферман на основу кога би он могао да убире свој десетак и од јашуњског манастира св. Јован, јер се, према талашњим схватањима, црква св. Јован у Пертату „преселила" код села Јашуње, чиме није пертатски бег изгубио право на десетак од „пресељеног" манастира. Према Мирјани Борђевић-Љубинковић, султан је пертатском бегу и издао такав ферман, па је овај и убирао десе-

так од манастирских добара која, како знамо, нису била малена.(2)

По казивању Ђорђа Стојановића, из Цекавице, у селу Пертату су биле три господарске куле. Једна је била Али-бегова и у њој је овај Турчин, можда неки потомак једног од оних помуслиманьених хришћана из XVII века, живео са својом породицом. Да ли је овај Али-бег био и господар дела Пертата, није ми познато, као што ми није познато чије су биле оне две куле које помиње информатор Ђорђе. Скупљајући податке за свој рад током лета 1979. године, наишао сам на тапију од имања у поседу Станка Петковића, из Пертата. По тој тапији деда овог Станка-Цветко Петковић, купио је у тапији описано имање од Амета-Бега Ибраимовића и његових сестара: Ими, Ђулице и Емине, из Лесковца. Можда је овај Амет-Бег био један од задњих господара села Пертата, а могуће је у атару села имао само имање у директној својини заједно са својим сестрама, то значи имање наслеђено од свога оца.

Становништво. — Пертате по задњем попису из 1981. године имало је 1540 становника и 334 домаћинства. Становништво овог села чине ови родови: Мечкарови, староседеоци, 9 к.; Цојини, староседеоци, 9 к.; Герзини, староседеоци, 2 к.; Зарбатовци, староседеоци 4 к.; Глигорови, староседеоци 4 куће; Младеновићи-Ђорђевићи, староседеоци, 9 к.; Квачкини (Петковићи), непоз. порекла, 9 к.; **Павловци.** Овом роду припадају: Гаћини, Томини, Деда Крстини, Меанџици, Петкови, Мижини. Род је веома многољудан и укупно броји 27 к.; Жабини (Марковићи), неп. порекла, 2 к.; Маркови, неп. порекла, 5 к. Податке о роду Марковић дао епископ Доментијан.(***)

Привреда. — Пертаћани су, пре свега, земљорадници. Сеју пшеницу и кукуруз наизменично. На обали Јабланице, некада су били велики конопљари и ужари. Сада конопље нема. Место њега повртарство је важна грана њихове пољопривреде.

Од сточарства гаје млечне краве. Као и код свих радних домаћинстава у просеку по две. Овчарство се изгубило. Бивола је нестало пре двадесетак година. Свињогојство као у целој Области.

Пољопривреда им је механизована.

ПРИМЕДБЕ:

1) Др Милан Васић: Лесковац у XVI вијеку, Сарајево, 1969, с. 50—51.
2) Јован В. Јовановић: Лесковачко поље и Бабичка гора, 1979, с. 103; Мирјана Борђевић-Љубинковић: Јашунски манастир, Старинар, том I, с. 53.
3) Абдулах Шкаљић: Турцизми у српскохрватском језику, Сарајево 1979. реч теф ерич.

ПЕТРОВАЦ

Положај и тип села. — Петровац се заселио на грбини неогеног брежуљка правца исток-запад на око 12 киломе-

---

(*) Теферич је реч арапског порекла, а значи: забављање; провод; уживање у природи; излет у природу у сврху провода и разоноде.(3)

(**) Из овог рода је потицао Станко, народни посланик под Обреновићима. Иако је оснивач рода био Стаменко, име роду је дао син Стаменков Јован, чији је рођени брат посланиковао под Обреновићима. Казивање Десимира Стаменковића Деска, из Пертата.

(***) Епископ Доментијан, до монашења Живојин Павловић, рођен је 1911. г. Учио богословију у Битољу и Сремским Карловцима. Богословски факултет у Београду. Дипломирао 1939. које се године и замонашио. После дипломирања био суплент Богословије у Сарајеву, на Цетињу. Био је у разним местима Црне Горе: Цетињу, манастиру Савинама, у Петровцу на мору, у Острогу. Он је после рата обновио у Срем. Карловцима богословију и био њен ректор. Године 1978. изабран је за епископа обновљене Врањске епископије, на ком положају се и данас налази. Податке дао сам епископ Доментијан.

тара западно од Лесковца. То је село специјалног типа: целом дужином просечена је врло широка улица-шор, који има правац исток-запад, а са обе стране издељени су плацеви правилног облика који лицем излазе на шор, а својим залеђем иду дубоко у унутрашњост плаца. Домови за становање су близу шора, стајске зграде где-како распоређене нешто дубље у плацу. Задњи део плаца је под разним воћем.

Пут. — Сада се улази у село асфалтираним путем који се одваја од асфалтираног пута Лесковац—Бојник, иде мало долиницом, онда скреће под правим углом на север и улази средином села у главну улицу. Раније, пре задњег великог рата ,у село се улазило са источне стране дугачким пољским блатњавим путем. Тај се пут више не користи.

Вода. — Село Петровац нема никакве текућице. Подигнуто на грбини високог неогеног брега, оно нема ни изданске воде. На западном крају села, где се главни шор завршава, „извађен" је дубоки бунар у коме има воде преко највећег дела године. Поједини домови се служе кишницом коју хватају у нарочите јаме покривене одозго да се вода не труни. Проблем воде за Петровац и Петровчане био је проблем број један. Друго они све имају: плодну земљу, шуме, пашњаке и, оно што је за динарског човека важно, имају пространи видик на све стране. Тај положај села је првим насељеницима дочаравао њихов завичај — Црну Гору, у којој су били на врлетним местима са којих су бацали погледе на далеко, снивали своје снове и дочаравали песнички визију свог света.

Име села. — Село Петровац добило је име по краљу Петру Карађорђевићу. Тако ми је посведочио мој школски друг Радосав Павићевић. По другима, овде су се населили Кучи и Петровићи, велики противници црногорског краља Николе I, па су по своме презимену Петровића, дали име селу Петровац. Прво објашњење имена села је тачније.

Земља. — Атар села Петровца је мали и износи само 299 ха, од које површине оранице и баште захватају 199 ха.

Земља носи ове називе: Средње-њиве; Карасаново-пашњаци и њиве и Зајчево-њиве и шума.

Из прошлости села. — Петровац је ново сеоско насеље у Лесковачкој котлини. Насељено је на утринском земљишту обраслом храстовом шумом. Први насељеници су били Црногорци. Године 1906. населило се 20 домаћинстава Петровића, који су до краја остали највећа родбинска група. Насељавање је даље ишло. То је трајало до 1912. године. Поред наведених 20 домаћинстава Петровића-Кућа са Косора више Подгорице, данашњег Титограда, дошли су Вуксановићи — 3 к.; Божовићи — 1 к.; године 1910. населили су се Бјелопавлићи, којима је припадао и Милут Милатовић, први самоуки сељак-песник Јужног поморавља и др.

Досељеници су крчили шуму, подизали своје домове и друге помоћне зграде.

Неке је из старе домовине Црне Горе покретао сукоб са црногорским краљем Николом I, многи су били гладни хлеба и земље. Међу њима спада Милут Милатовић који је, пре доласка у Петровац, ишао трбухом за крухом, два пут у Америку да ради у америчким угљенокопима. Када је омогућена сеоба у Србију, Милут је написао чувене стихове:

Да „иде у Дубочицу, која роди вино
и пшеницу!!'

Данас у селу има мало Црногораца. Неки су се испели на висока војничка звања и постали генерали. На место исељених Црногораца дошли су традиционални земљорадници Врањанци, досељени из села са падина Гољака.

Становништво. — Петровац је 1948. г. имао 116 становника и 24 домаћинства. Године 1953. у њему је забележено 124 становника и 28 домаћинстава. Године 1961 — 124 становника са 32 домаћинства; 1971 — 133 становника и 1981. — 139 становника и 42 домаћинства.

Занимање. — Земљорадња је главно занимање. Сеју пшеницу и кукуруз. Заступљена је као нова култура — јагода. Повртарства нема јер нема битних услова за ову пољопривредну културу.

Од стоке чувају краве. Црногорски насељеници, колико их има још у селу, своје домове одржавају ради провођења лета на чистом ваздуху. Неко домаћинство има краву-две ради млека. Досељени Врањанци чувају више стоке али старе пасмине-буше. Има нешто и живинарства.

Уочи рата, једно од домаћинстава Петровића, из кога је изашао и Видак Петровић, адвокат из Лесковца, било је у великом економском успону. Ово-

ме је допринео Видак својим адвокатским и банкарским пословима више но његов брат Станко земљорадњом. Видак је усред села подигао за оно време велики електрични млин за мељаву финог пшеничног брашна, па су му помељари доносили своју пшеницу из далеких лесковачких и пусторечких села.

Петровчани су одувек били национално осетљиви и смели борци. У I балканском рату из њиховог села је било неколико ђака-добровољаца који су на фронту код Мердара изгинули у борби са Турцима. Међу њима су: Миро Петровић, Андрија Перовић и Стојадин Дрпић (казао П. Митић, адвокат). У другом светском рату, као партизани, прославили су се својом храброшћу и као првоборци се испели на највише лествице војничког позива.

У селу су подигли маркантан споменик изгинулима у првом и другом светском рату. Тај споменик је израз захвалности потомака и доказ високог националног поноса и готово легендарне храбрости Петровчана.

СВИРЦЕ

Положај и тип села. — Село Свирце се заселило на левој обали реке Јабланице и на вишој речној тераси ове реке. Од Лесковца је удаљено око 10 километара. Село има издужен тип полукружног облика. Тип села је условљен коритом реке Јабланице која је овде, дубоко усецајући своје корито у своју леву обалу, начинила један лук на чијој северној периферији се село заселило.

Име села. — У селу нисам могао чути никакву легенду о имену села Свирца. Можда се ради о насељу људи који су знали на инструментима српске средњовековне државе свирати и свирком увеселавати племство и народ?

Путеви. — У наше време, а свакако и поодавно, Свирце се нашло на месту далеко од саобраћајница. Данас се у село може доћи насутим путем који полази из села Ђеновца и вијуга пољем у правцу североистока поред потеса Попак са запада и Селишта са истока и улази у село са западне стране. Тако, када се иде из Лесковца, путем Лесковац—Лебане, мора се доћи најпре у село Ђеновац. Село Свирце лежи, иначе, прекопута села Доњег Трњана. Ова два села раздваја корито реке Јабланице. Кад би било моста на овој реци, пут би од Лесковца до Свирца био много краћи. Овуда се, сада, може ићи само на „газу". У време када је Јабланица са високим водостајем, на ту везу не треба ни помишљати. Друга саобраћајница, али у лошем стању, иде преко Г. Стопања, изнад кога се одваја насут пут до Турековачке цркве, па се даље иде узводно и долази до Свирца. Засад, Свирчани планирају да овај пут доведу у ред и тако лакше, и краћим путем, доћу у Лесковац.

Воде. — Поред Свирца тече река Јабланица. Других текућица нема. Има један кладенац у черничко. Бунари са добром водом копају се 10—15 метара дубине.

Земља. — Свирачки атар се простеже на 987 хектара, од које површине оранице и баште захватају мање од половине укупне површине — 437 хектара.

Земља носи ове називе: Селиште. Овде су сада њиве и баште. По казивању Драгољуба Прокоповића, на потесу Селиште је нађен стари бунар. Народ верује да се ради о „римском" бунару. Овде је и старо црквиште. Вероватно црква старог насеља. Испод бунара и данас постоји под земљом некакав зид. Сељаци су почели да ископавају камен из тога зида, па је некоме, који је камен вадио, умрло дете. Од тада нико више није хтео да откопава зид и из њега вади камење. Потес Велики копак-њиве; затим Мали копак-њиве. Некада је Велики копак био под густом храстовом шумом. Локалитет Језеро-њиве. Један његов део је улегнут, па се вода код падавина и топљења снега овде скупљала и тако постало „језеро" дубине до једног метра. Сељаци су из овог „језера" напајали стоку. Сада нема „језера". Потес Рид-њиве и ви ногради; Под рид-њиве; Гжуб-њиве; Мишиница-њиве; Чивл'к-њиве; Мркоње -њиве, раније паша и ливаде; Плавиште-њиве; Трлиште. Овде су имали трле поједини родови из села Свирца, као на пример Алексићи. Грчке трле су сада њиве. Ту су некада боравили сточари Аромуни. На овом месту су имали колибе-бусарнице. Селу су плаћали за пашу и коришћење земљишта у те сврхе. Потес Утрина, сада ОНИ, користи ПИК „Тома Костић" — ОУР Турековац. Сеју пшеницу, кукуруз, пиварски јечам и сунцокрет наизменично. Турско гумно се зове простор где је сада зграда основне школе у Свирцу. Ту се врло жито за спахије и господаре села Свирца.

Из прошлости села. — На локалитету Селиште постоје трагови старог насеља. С обзиром на то да је овде нађен и темељ старе цркве, вероватно се ради о ромејском насељу из доба Византије. Уколико би стара црква била подигнута на темељима римског храма, насеље би морало бити још старије. Све то треба да се истражи од археолога.

Село је, после реформе турског царства, подвластио неки моћни Турчин. Можда онај који је био и господар суседног села Доњег Трњана — Ахмед Цинци или онај Асанче кога помињу у своме раду проф. Михајло Костић и Томислав Трајковић.

У Свирцу се памте упади Арбанаса и зулуми које су ови чинили над нашим становништвом за време Турака. Можда су ти упади претходили потчињавању села од потоњег господара. Тако ми је Драгољуб Прокоповић испричао, како су Арбанаси напали на Алексину фамилију. Био је то оружани напад. Алексини се бранили. У тој борби погинуо је један нападач Арбанас. Напад је извршен на „пепелиште" рода Алексиних.(*)

Село је плаћало аграрни дуг.

Становништво. — Свирце по последњим пописима има 523 становника са 109 домаћинстава. У селу живе ови родови, који су, „од век тој": Род Галешко (разних презимена), староседелац, 35 кућа; Мићини, старинци, 2 к.; Живковци, старинци, 10 к.; Бучукови-Бучуци, стар., 11 к.; Мењчини, старинци, 10 к.; Завидојлинци, досељени из непознатог краја, 5 к. и Дејанци, досељени из власотиначког села Дејана, 8 к. Завидојлиних има и у селу Шуману, селу близу Лебана у долини Шуманке.

Занимање становника. — Земљорадња је основно занимање. Сеју кукуруз и пшеницу наизменично. Уз то сеју и јечам. Свако домаћинство гаји јагоде на површини од 10—40 ара као уносну културу. Повртарство је важна грана пољопривреде. Гаје паприку: цинку, зелену, туршијару и индустријску. Не мељу инд. паприку у селу. Од купуса рани саде више но јесењи. Конопљу више не сеје нико. Дуван гаји једва 5% домаћинстава. Гаје рану боранију. Пасуљ само као међуусев. Баште наводњавају помоћу Томосових пумпи.

Своје повртарске производе једним заједничким камионом у далека места где поједина домаћинства држе тезге: Београд (пијаце: Каленића гумно, Бајлонова пијаца, Баново брдо); Крагујевац, Врање, Ниш, Пирот, Власотинце и друга места.

Од стоке чувају у просеку по две краве млекуље добре пасмине. Бивола нема: „Отерали ги Шиптари пре 20 година". Коње чува око 80% домаћинства. Видео сам у штали информатора Прокоповића једну крављу укрштене расе буша и сименталка, затим младе стеоне јунице, једну холандске расе и још две. У једном углу штале био је везан крупан „зеленко", добро негована кобила. Његово домаћинство иначе има стари чешки плуг, затим наш плуг за трактор са два радника; косачицу, нови трактор. Каже ми: „Земљорадња више није тешка. Мој син је испрскао кукуруз и нигде травке. Некада се ваљало копати".

Овце држе само два домаћинства. Укупно око 50 брава. „Нема више паше".

У овом селу се 75% омладине опредељује за земљорадничко занимање.

Иначе, међу њима има зидара, фасадера и радника у трговини.

ТОГАЧЕВЦЕ

Положај и тип села. — Село Тогачевце се заселило на падини рида који чини северну страну сушичке језерске терасе. Његов атар допире на северу до реке Јабланице, већ се између овог села и реке Јабланице протеже појас земљишта од Пертата до Цекавице који припада Пертату.(**) С друге стране атар овог села се протеже на добар део сушичке језерске терасе на којој се граничи са атарима поречког села

(*) Под речи „пепелиште" се подразумева дом оснивача једног рода. Каже се: „Од тој пепелиште, створиле се више куће", тј. грађењем оснивачке куће једног рода, настаје цео род свих домаћинстава које потичу крвно од оснивачког домаћинства.

(**) По казивању Мирке Ивановића-Јањиног, атар села Тогачевца се протезао до реке Јабланице све до убиства неког Турчина на земљишту између Тогачевца и Јабланице. Да би се утврдила одговорност за крвнину, турске власти изађу на лице места и питају, коме селу припада земљиште на коме је нађен леш убијеног Турчина. Тогачевчани, у страху због одговорности и накнаде крвнине, порекну да то земљиште припада атару његовог села, а Пертаћани прихвате да је земља у саставу атара њиховог села. И тако тај појас земље од тада припадне селу Пертату, а Тогачевце заувек изгуби плодну земљу поред реке Јабланице, на њеној десној обали.

Стројковца (Ветерница), Дрводеље, Доње Бунуше, Радоњице и Кукуловца.

По типу Тогачевце спада у збијена села. Иако на северној страни лежи на важној саобраћајници — Шуманском или Пазарском путу, његов главни шор води у правцу Сушице, на којој страни му је и највећи део атара. Од Лесковца је удаљено око 11,5 километара.

Име села. — По легенди коју је нашао у самом селу учитељ у пензији из Лесковца, Жика Аранђеловић према казивању Милорада Ивановића, из Тогачевца, старог 80 година, село Тогачевце је хомоним, то јест постало је од личног имена неког Тогача, који се овде први заселио.

Путеви. — До Тогачевца се долази преко села Г. Трњана и Власа са истока или из Цекавице, односно Бошњаца са запада. Пољски пут води на југ у правцу сушичких села Дрводеље на југозападу и Кукуловца на југоистоку.

Воде. — Од Јабланице је село удаљено на око пола километра, али се на јужној периферији додирује са речицом Сушицом. У селу има бунара. Готово свака кућа има изданску — бунарску воду.

Земља. — Атар села Тогачевца обухвата простор од 831 хектара. Земља носи ове називе: Големо Трње. Овде је некада на овом потесу гајена кудеља. Сада су њиве и баште. Припадао је неком Турчину. Купила су га и између себе поделила четири рода: Дебарчани, Врањанци, Мицкови и Дузгунци. Ова два рода називају се још и Бели Цигани. Потес Крива бара или Забарје је некада био бара. Сада су овде њиве, баште на којима успева добра паприка. Пржине-баште и крompириштa; Тнице — некада под конопљом. Сада баште, пшеница и кукуруз. Потес по саставу иловача, тешка за обраду, али, издржљива и родна. Овде су детелине. Стаменкова страна-воћњаци, ливаде и виногради; Ровине, локалитет подложан ерозији. На њему су ливаде, воћњаци, шума и раније виногради. Од воћа успева вишња, трешња и бресква. Земља је иловаста. Долинче-кукуруз и жито; Лојзарска чука или Лојзарско путе-виногради; Карањовац-оранице и шума. Овде је земља пепељаста. Лако се ради. Куса падина-шума и њиве слабе плодности; Делнице су према Кукуловцу на сушичкој тераси-њиве; Онàј странà је на десној обали речице Сушице до Радоњинског и Стројковачког атара (казивање Жике Аранђеловића, учитеља у пензији). Женина долина. По предању овде се за време жетве завадили муж и жена, па муж, у љутњи, српом одсече жени главу. Сушица-њиве; други локалитет Делнице у правцу села Цекавице; Росуља доња-баште Земљ. задруге (ОНИ); Средња росуљаисто; Луг-баште ЗЗ. Некада пашњак. Јака земља. Старча или Старчева долина-шума и њиве; Церак-шума и њиве; Дубока долина-некада шума сада њиве; Станков кладенац-воћњаци, паша, трле, појило. Локалитет Црквиште је у Цушици. Ту је, по предању, било некада село које се звало Врбовац. Налазио се грађевински материјал: камење и др. Овде су Гуштерске ливаде, по роду Гуштерци из села Тогачевца; Црквиште са црквом посвећеном Архангелу — Горешњак. Слави се и данас. Тршевине-ливаде и њиве у долини реке Сушице; Трошевине-локалитет до атара села Власе-њиве. Турске њиве (8—10 ара) издељена после ослобођења и Доњи кладенац или Турски кладенац.

Из прошлости села. — По казивању Жике Аранђеловића, учитеља у пензији из Лесковца, родом из Тогачевца, село је насељено за време Турака, највероватније у XVII веку. Учитељ Аранђеловић ово своје мишљење темељи на казивању Милорада Ивановића, из Тогачевца, старог 80 година, коме је отац Тодор ово приповедао. Тај Тодор живео је 101 годину, а умро је 1952. године. По казивању сада покојног Тодора, Турци су овде доводили сељаке и засељавали их, јер је земља била ненасељена и плодна, па Турци и поред тога од ње нису имали никакве користи. Да би од ове родне земље имали користи, Турци су на њој настањивали у етапама сељаке и тако је никло ново село.

Прво је село подигнуто на локалитету Пржине, на песковитој земљи, доста далеко од паше која се налазила на сушичкој језерској тераси по њеним брдима, али су морали да поместе село. Други разлог за помештање села био је тај, што су се на локалитету Пржине јављали у великом броју мрави који нису давали људима мира, а нападали су и стоку. Тада се село померило на локалитет Селиште, а са овог места се преселили на место на коме се сада село налази.

По подацима које је учитељ Аранђеловић прикупио, село је, после реформе турског царства, извршене четрдесетих година прошлог века, било под

господарлуком. Тај господар је живео у Нишу и имао свога помоћника. У село су долазили повремено када је ваљало прикупити приход са личног имања господара, које су сељаци обрађивали кулуком. Тај господар је од сељака узимао „девет". Са имања у директној својини узимао целокупан плод. Сељаци су, поред „девето" господару, плаћали „десетак" турској држави.(*)

Становништво. — Село Тогачевце се не помиње у турским пописима из XVI века, па се са основом има прихватити саопштење Ж. Аранђеловића. Код Милана Ђ. Милићевића забележено је Тогачевце као Тогачевац са 85 пор. глава,(1) а код Видосаве Николић -Стојанчевић ово је село у почет. српске власти имало 48 кућа и припадало општини бошњачкој.(2) По попису становника од 1948. године у њему је живело 966 становника, а по последњим пописима од 1981. године 980 становника у 209 домова.

У селу живе ови родови: Живини. Сродни су са родовима Цвејини и Гадиш. Први насељеници из ових родова су били први становници села Тогачевца, па се сматрају његовим оснивачима. Не зна се откуда су дошли. Презивају се Живковићи, Цакићи и Вељковићи. Има их 12 кућа. Род Дузгунци-Јањини (Ивановићи), 8 к.; Павлови (Павловићи), неп. порекла, 11 к.; Танинци (Цветковићи, Цветановићи и Стојиљковићи), неп. порекла, 7 к.; Циврини, неп. порекло, 3 к. и Кенприш, неп. порекло, 1 к. Родови: Павлови, Танинци, Циврини и Кеприш сродни су са Дузгунцима. Род Стокини, непознатог порекла (Ђорђевићи и Бокићи), 5 к. Род Радини-Чокини (Живковићи), неп. порекла, 9 к.; Ванчини, непозн. порекла (Јовићи), к.; Вилипови (Стојилковићи), неп. порекла, 13 к.; Димитрови (Аранђеловићи и Стојановићи), непозн. порекла, 7 к.; Анђелкови (Анђелковићи), пореклом из Игришта — потиснути од Арбанаса), 13 к.; Оризанци (Мицковићи, Миљковићи и Милосављевичи), свакако из Оризара код Прилепа, 14 к.; Мијајлини-Сејкини (Младеновићи), сродни са родом Димитровић, неп. порекла, 6 к.; Цветини (Ранђеловићи), неп. порекла, 9 к.; Печенкини-Медоњини (Стевановићи), непознат. порекла, 7 к.; Гуштрци (Ивковићи), неп. порекла, 5 к.; Стојанови (Стојановићи), непоз. порекла, 9 к.; Стаменкови (Стаменковићи), неп. порекла, 6 к.; Ниски-ни (Нискићи), неп. порекла, 6 к.; Словчини (Павловићи-Станковићи), неп. порекла, 2 к.; Цветкови (Цветковићи), неп. порекла, 7 к.; Живкови (Живковићи), 7 к.; Миленковићи, неп. порекла, 5 к. Нови насељеници (по свршетку II светског рата): Душан Михајловић, из јабланичког Дрводеља 1 к.; Душан Антић, из Гагинца и Симоновић Василије, из Стојковца (Циле) 1 кућа.

Ако је тачно тврђење да се село Тогачевце заселило у XVII веку, први насељеници би могли бити они родови који су 1690. године кренули са Арсенијем Чарнојевићем, па се из масе исељеника издвојили и, добро примљени од Турака, овде заселили. У прилог ове претпоставке иде порекло рода Оризанци, пореклом из македонског села Оризара. Такву врсту насељеника имамо и у Бинђуши — Вележанци, Пешинци у Турековцу из Тетова, из Новог Града у Цекавици и др.

Према резултатима истраживања Жике Аранђеловића, пензионисаног учитеља, први насељеници били су пореклом из Тетова, Гостивара и Кичева. Био би то онај први талас наших исељеника из Полога, који је на граници према Арбанасима, и који је узео тако видног учешћа у Пиколоминијевом походу на Турску дуж Србије. Када је аустријска војска била поражена од свежих турских татарских трупа и принуђена на повлачење, кренула је и маса нашег становништва из своје прадомовине како би избегла одмазду и бес татарских јединица. Била је то велика сеоба Срба̀ља под вођством Арсенија II Чарнојевића, пећког патријарха.

Све што је кренуло у неизвесност није дошло до Саве и Дунава и населило се преко ових двеју великих река. Било је много породица, које су се пред том неизвесношћу, склањали у мирне крајеве Србије незахваћене оном интензивном буном каква је била у њиховом крају. Турске спахије су их радо прихватале. Њима је требало радника за плодну земљу на њиховим тимарима. Такав је баш био случај са крајем у коме се заселило Тогачевце. Био је плодан и ненасељен. Турске спа-

---

(*) У моме раду **Доња Јабланица,** општи део, објављеном у „Лесковачком зборнику" том XXI, начињена је једна грешка. На стр. овог рада забележено је: „Много има вероватноће да су цркву (Пертатску пр. JJ) порушили помуслимањени Тогачевчани, којих је у знатном броју било у овом селу већ почетком XVI... „Место Тогачевчани треба ставити **Пертаћани.** Овим исправљам наведену грешку уз захвалност Жики Аранђеловићу на сарадњи и благовременој примедби.

хије су залутале исељенике-бегунце радо засељавале на пустој земљи и пружили заштиту, не из хуманих разлога колико из личне економске користи.

Тако се заселило Тогачевце.

Занимање становника. — У почетку сиромашни, без оруђа за рад, свакако без стоке или са мало стоке, Тогачевчани су се нашли у тешком положају, из кога су могли изаћи само великим радом. Како је земља била веома погодна за сточарство и гајење конопље, Тогачевчани су своје радне активности усмерили у том правцу. Река Јабланица им је послужила као идеално топило. Од конопље су вадили кудељу, а од ове израђивали разне предмете неопходне за народни живот онога времена: облачили су се покривали кудељним платном, израђивали ужад и разне предмете за животињску запрегу. Трговали су тим предметима. Тако су се они прочули као „конопчари": у сваком домаћинству је био бар један ужар.

Данас им је главно занимање земљорадња, и то повртарска култура. Своје повртарске производе продају широм Србије. Баве се и ковачким занатима. У селу има 5—6 ковачких радњи. Као такви чувени су у целој Котлини. Из далеких села долазе сељаци да им тогачевачки ковачи окују и обоје запрежна кола, или израде друге предмете од метала. Многи родитељи из далеких села Јужног поморавља шаљу своју децу да код тогачевачких ковача изуче овај занат.

Земљорадња је механизована. У селу има 70—80 трактора са прикључним справама. У селу има један комбајн у приватном власништву. Имају два камиона и више комбија за превоз повртарских производа по далеким градовима Србије.

Око 70 домова увело је у своје куће здраву планинску воду, а свака кућа има бунар, по која са хидрофором.

Село је повезано аутобуским превозом за Лесковац и Лебане.

Од стоке чувају млечне краве. Имају и коње. Оваца има мало. Свако домаћинство гаји свињу за посек и приплод.

У доњем делу села, поред шумског пута, плацеви и зграде су згуснуте па место личи на неки градић.

ПРИМЕДБЕ:

1. Милан Б. Милићевић: Краљ. Србија, Београд, 1884, стр. 388.
2. Видосава Николић-Стојанчевић: Лесковац и ослобођени предели Србије 1877—78, Лесковац, 1975, г., стр. 100.

ТУРКОВЦЕ

Положај и тип села. — Турковце се заселило у центру источног дела Доње Јабланице, на десној обали реке и на њеној алувијалној тераси. Типа је груписаног, гомиластог. Од Лесковца је удаљено око 7 километара према западу.

Име села. — Код имена села Турковца очигледно се ради о једном зооніму. Константин Јиречек је у својој књизи **Историја Срба** забележио: „Још и у средњем веку живеле су по шумским ливадама две врсте дивљих говеда. Као родоначелник неких варијетета нашег домаћег говечета важи сада изумрли **тур** . . . Многа имена места у Крањској, Далмацији, Босни, Србији, Македонији и Бугарској изведена су од **тур.** У Србији, по свој прилици, већ је био редак у оно време када је српски краљ Стефан Првовенчани (1215) такве животиње добио на поклон од угарског краља Андрије II".(1) **Тур** је, у доба када се Турековце заселило, можда већ био нестао са зелених енклава којих је ту и тамо било у бескрајном зеленом мору шуме која је покривала дно Лесковачке котлине. Међутим, у топономији тог краја, где се село заселило, остао је траг **тура,** па је по томе и село, засељено у доба стварања српске средњовековне државе, добило име **Турковце.** У званичним документима село се зове Турековце, али народ и данас каже Турковце, а становнике назива Турковчани.

Путеви. — До Турковца се долази сада асфалтним путем, који се одваја удесно од пута Лесковац—Лебане одмах иза прве окуке овог интеррегионалог пута. Но Турковце је везано пољским путевима са Горњим Стопањем, Лесковцем и Д. Трњанем. Та мрежа „меканих" путева вијуга по равном и плодном тураковачком пољу.

Воде. — Турковце лежи на десној обали реке Јабланице.

Земља. — Турковце има атар који се простире на 1314 хектара. По величини атара оно је на трећем месту у Области, али по простору који захватају оранице и баште, оно је на првом месту. Тако село Бошњаце има атар

велики 1516 ха, а од тога на оранице и баште пада 935 ха; село Пертате има атар пространи 1442 ха, али на оранице и баште пада простор од 928 ха. У Турковцу пак, од укупне површине земље од 1314 ха, оранице и баште захватају 965 хектра.

Турековачка земља носи ове називе: Доње селиште. Овај локалитет лежи на левој обали реке Јабланице и пружа се на простору између Турковце и Горњег Стопања, поред турковачке цркве. На њему су њиве и ливаде. На локалитету се налазе трагови старог насеља: озидани бунар, затим одломци керамике. Локалитет Горње Селиште лежи између Турковца и Свирца. На њему су њиве. Локалитет Орница је на северозападној страни. Велики је 200—300 ха. Некада се звао Бузалуци. На њему су њиве и по који бузалук (заливаћен простор грубом травом, коју стока нерадо једе). Лозја — виногради и шума; Стара утрина — њиве; Нова утрина — ОНИ. Звала се раније и Говнуша. Око овог потеса је било размирице између села Турковца и Караћорћевца, чак борбе ватреним оружјем у којој су са обе стране пале по две људске главе. У парници је по судској пресуди припала земља селу Караћорћевцу.(*) Ове информације дао ми је Стојан Стојановић Начко, шеф Месне канцеларије у Турковцу. Шарково дрво или Шаркова крушка — њиве; некада сеоски пашњак, сада ОНИ у поседу ПИК „Тома Костић“ из Лесковца, који на овом потесу величине око 120 хектара сеје жито и сунцокрет. Делови — шума; Смуге — њиве; Запис или Средпоље — њиве; Параспур. Потес Параспур велики 50—100 ха. На њему су баште и њиве. Марков бунар — њиве; Доње Синковачко — њиве; Код бунар — њиве; Динин пруд је потес у правцу села Свирца. Има више назива: Средњи пруд, Цигански пруд, Лотрински пруд, Воденичарски пруд, Мало тополче, Црвена врба и Големо тополче. Чивлак — било неколико кућа. Ту је сада род Славујевци. Турско гумно у дворишту Душана Недељковића и друго Турско гумно, сада Тополјак, иначе плац неког Таска Н. из Турековца. Коване'к — овај назив постоји, али информатор Стојан Станковић Начко не зна да га ближе одреди. Мирчићи гроб или Мирчићи брег. По казивању старих људи на овом месту су се среле две коледарске групе и међусобно потукле. Један је коледар погинуо и на овом месту сахрањен. Потес Трле се налази у потесу где су Стара и Нова утрина. Зове се још и Грчке трле, где су „Грци“ држали своја стада. Локалитет Трле поред реке Јабланице. Овде су постојали торови за стоку све до времена између два велика рата. Најзад локалитет Челије. На овом месту је била битка између белановачког и турковачког господара који су, сваки за себе, присвајали ово земљиште. Према подацима добијеним у Белановцу, борба је била између једног од Паша-Агића, господара села Турковца и Кадице вероватно жена белановачког господара, или сама господар овог села. О борби је било речи код описа села Белановца. Кадица је у борбу послала своја два сина, који су у борби погинули. С друге стране је пао један од Паша-Агића и један из његове пратње.

Становништво. — Турковце је у време ослобођења од Турака имало 74 куће. Било је седиште турковачке општине и највеће село у њој. Оно је и сада, по броју становника, највеће село у Области јер, по попису из 1981. године има 1948 становника.

На доброј земљи, близу великог потрошачког центра — Лесковца и са вредним становништвом, оно је у сталном демографском, привредном и културном расту.

Турековце је подељењено у ове махале: Славујску, Жишину, Белинску, Пешинску, Лилинску, Динчину, Бабанску и Циганску. Као што се види, основ за деобу села у махале јесу појединi родови, чији су преци и најстарији становници овог села. Турековце је пример села засељеног неким родом, ширењем тога рода и доласком уз њега и других родова. Тог родовског има много и у земљи турековачкој. Стога би се за ово село могло рећи да представља прототип сеоских насеља Лесковачке котлине.

Родови носе ова имена: Зербаци, староседеоци, 8 к.; Ганчини, досељени за време Турака из околине Врања (родослов овог рода: Петар, Властимир, Стојан, Јован, Маринко који је био кмет села Турковца за време Турака, Петко), Мијалкови, пореклом из околине Врања, има их више презимена, укупан број кућа 17. Род Мицини су тако исто врањског порекла, 6 к.;

(*) Код набрајања назива локалитета у атару села Караћорћевца, земљиште око кога је вођена битка и погинула 4 учесника, названа је Стара утрина. Један од информатора ме је погрешно обавестио.

Маринчини, врањ. порекла, 9 к.; Кованџици, непознатог порекла (били кованџије у кованлуку који се у топономији села до данас очувао), 3 к.; Пешинци, пореклом из Тетова. Узмакли пред Арбанасима после сеобе Срба под Арсенијем II Чарнојевићем. Има их 40 кућа.

По последњем попису становника и домаћинстава од 1981. г. у Турковцу има 440 домаћинстава. Према списку домаћинстава који ми је дат у месној канцеларији у Турковцу, у овом селу је тада било пописано 418 домаћинстава (1979. г.). Ова домаћинства нису груписана по родовима, већ свако домаћинство за себе. Постоје велике техничке тешкоће да се сва та домаћинства наведу понаособ.

Ја ћу, уз већ наведена домаћинства, побројати и Роме (Цигане) који имају своју насеобину у Турковцу. То су: Денићи, пореклом из околине Врања, највероватније из Врањске Бање, 25 к.; Демировићи, истог порекла, 26 к.; Арифовићи (бургијаши, чергари, скитнице, одавно дошли из непознатог краја), 5 к.; Исметовићи, гурбети, конопљари, неп. порекла, 4 к.; Ибраимовићи, староседеоци, 3 к.; има нових насељеника из Лебана, Радоњице, Доњег Буниброда, Свођа, Дрводеља (лебански крај) укупно око 20 кућа.(*)

Из прошлости села. — Турековца нема у сумарном попису села нахије Дубочице из 1516. године. Могуће да је пописано под другим именом, а могуће је да је пре тога постојало на местима зв. „Селиште“, па га је, било из ког разлога, нестало и у време пописа као село није постојало. Уверен сам, међутим, да је Турковце рано засељено, вероватно у доба Стефана Немање.

Када су многа села у Лесковачкој котлини била почитлучена, то јест подвлашћена неком моћном Турчину или Арбанасу, и Турковце није измакло тој судбини. Глигорије Михајловић, стар 85 година, казивао ми је 1980. године да му је познато да је село Турковце имало господара, да је овај имао своје гумно на садашњем плацу Милоша Недељковића. Имена задњег господара се не сећа. Др Видосава Стојанчевић наводи у једном свом раду да се Емин Паша Агић, трговац из Лесковца, код српских пореских власти после ослобођења водио као порески обвезник на имању које је имао у Лесковцу, затим у селима Печењевцу, Турковцу и Великој Грабовници. Према народном предању он је био и господар Турковца и као такав се сукобио са Кадицом, женом господара села Белановца или је сама била господар овог села, око шуме на брегу између ова два села.(2) Турковце је плаћало аграрни дуг на основу одлуке Берлинског конгреса. По казивању сељака за наплату дуга Томи Јањићу продато је 18 дулума земље, а Јовану Стојилковићу 2 дулума. Драгутин Ђорђевић је забележио да су Белинци дуговали на име аграрног дуга 600 динара. Да плате дуг морали су продати двоје санке пшенице, 200 килограма кучине, две краве и лепу зелену кобилу.(3)

Иако није било на путу који је ишао из гољачких села ка Лесковцу, у Турковце су навраћали често насилници Арбанаси и пљачкали поједине домове и чинили друге тешке зулуме. Тако је Драгутин Ђорђевић забележио о томе ово: „Дођу наоружани Арнаути у Турековац и бану код баба Анђе (сада род Баб-Анђини). Она је знала арнаутски да говори, али се правила да не зна. Арнаути и не слутећи да неко зна арнаутски, затраже печену али најпре одерану кокошку, заструг масла, мед и друго, па се почну договарати о томе да затраже девојке. Баба Анђа, да би их предупредила, почне им причати како у кући на несрећу немају ни једно женско чељаде, па све мора она стара да спрема и рухо и рубље за мушкарце и тако вешто отклони опасност од куће.(4) Даље Д. Ђорђевић каже: „Задруга Поповић, која је по предању у Турековац дошла из околине Пећи, дала је чувене свештенике: поп Јанка, поп Станка, поп Борђа званог „дели папаз“ и др. Они су имали парохије у сливу Јабланице (До-

---

(*) Већина су пољопривредни радници. Двојица су фабрички радници у Лесковцу. Имају у својини ситну парчад земље. Највеће парче има Ашим Меметовић. Износи око 50 ара. Роми на тим ситним парцелама производе разне башт. производе, потом важе уверење да су „пољопривредни произвођачи“ и са тим уверењем баве се накупачким пословима. Од сељака откупљују разну робу и на пијаци продају по вишим ценама као „свој производ“.

Познати су као свирачи. Половина Рома зна да свира у неке инструменте: трубу, хармонику, саксафон, бас, гоч. Имају и своју „банду“. „Капелник“ ове банде био је Трајче из рода Демића. Од заната баве се израдом бургија, ковачким занатом.

Роми живе махом у породичним домаћинствима од 5—6 чланова. Домаћинство Бошка Демировића, из рода Демировићи, има 10 чланова. То је крвна задруга у којој, сем родитеља живе синови са женама, децом и унуцима: дедови, синови, уници и праунуци.

ње Јабланице, пр. Ј.Ј.) и Пусте Реке. Били су то ваљани национални борци и храбри људи са мрежом својих пријатеља, али су баш због тога били трн у очима Арнаута. Због тога су ту задругу једном приликом, кад су већина људи били у граду на пазару, они напали, али су том приликом оставили четири мртва Арнаутина. Поп Јанко је после тога крвопролића побегао у Биволье код Крушевца, а поп Станко се дуго иза тога крио у Пертату, бојећи се арнаутске освете, до које је касније и дошло. Арнаути су запалили село (Турковце, пр. Ј.Ј.) и собом отерали 400 говеда, а чобане из фамилије Билинци и Баба Анђини побили код Китке према селу Пертату.(5)

За време првог светског рата Бугари су поставили у Турковцу за кмета неког Ардела, Арбанаса по пореклу. Ардела памте у народу по томе што је изорао двориште турковачке цркве и усејао га кукурузом. Говорио је: „Не орем за леб, него да се прича о мени". У балканским ратовима 1912—1913. и првом светском рату 1915—1918. године погинуло је на разним бојиштима 88 Турковчана. Податке дао шеф Месне канцеларије у Тупековцу Ст. Станковић Начко, са списком погинулих.

Турковачка црква. — Од културних споменика Доње Јабланице најлепша је црква у Турковцу. Доскорашњи свештеник у њој Драгутин Борђевић написао је лепу монографију о овој православној богомољи. Подигнута је 1845. године.(6)

Привреда. — Турковчани су велики пољопривредници, пре свега повртари. Пшеница и кукуруз, које они узгајају на својим њивама, важна је култура, али Турковчани данас мање посвећују пажњу тим културама својих дедова. Потпуно су изгубили културу конопље. Ни дувана нема на њиховим њивама. Баште су њихова главна преокупација. Повртарство је за њих главна привредна активност. Разно поврће: рани и позни купус, паприка од цинки до зимовача и индустријске паприке; парадајз и друго поврће. Њиве су им као хангари под пластиком. Под њима расад заштићен од позних и раних мразева. Производња за пијацу. Кроз повртарство је наш сељак ушао из натуралне привреде у робну производњу. Није само производња у питању, већ и даља манипулација производима. Пре свега уновчавање разних повртарских производа. Не у једном месту, у Лесковцу, који као потрошач велике количине прехрамбених артикала није много интересантан. Даља, далека места широм Југославије су њихова пијаца. Пре свега Београд. Закупљују се тезге на пијацама и код њих се налази један члан породице. Други је транспортер, трећи су берачи. И тако тече читав ланац: производња, жетва, транспорт до тржишта и продаје. Ево како то практично изгледа. Род Белиних: отац, два сина, њихове жене и унуци. Деца у школи, стари на њивама и у баштама са синовима и снајама док не дође до првог плода. Онда једна од снаха одлази у Београд. Она је крај тезге. Њен муж или девер на своме моторном возилу, камионету, превлачи до Београда увек свежу робу, коју беру остали чланови крвне задруге. То тече готово свакодневно, са свима пролетњим, летњим и јесењим производима. Механизам функционише савршеном тачношћу. Резултат: једно економски стабилно домаћинство, један културни живот у дому са свима реквизитима модерног домаћинства: модерним постељама, водоводом, купатилима, са белом техником и телевизорима. Радио апарат, ко на њега мисли данас?

Ето, тако је повртарство начинило једну револуцију у привредном погледу, у културном начину живота и психологији сељака — модерних пољопривредника.

Сточарство. — Искључиво се у стајама гаје добре и млечне пасмине крава. Називи земљишта у пољу: Грчке трле, Трле поред Јабланице, то је само траг некадашњег екстензивног сточарења. Сада тога нема. Има нешто свиња. Један или два вепра за посек, већ према бројном и имовинском стању домаћинства, крмача једна или две за приплод, прасади за домаћу потребу о празницима и за пијац. Живину свако домаћинство да се нађе за исхрану, за јаја, по мало и за пијац за трошак женама.

Оваца нема. Ни паше више за њих нема. Биволи припадају прошлости. Коњи још служе радном домаћинству. То су дивна грла. Нема више кљусади. И лимузине су ушле у многа дворишта. А домови су често праве швајцарске виле. По статистичким подацима у 1981. години на 440 ддмаћинстава долазе 544 стана! Значи село располаже са сто станова више но што има домаћинстава. Свако домаћинство у Турковцу, у просеку, има 4,42 члана.

Ромска домаћинства имају 5—6 чланова, а једно 10 чланова.

У пољопривреди је примењена механизација и агрохемија, а културе осетљиве на ниске температуре су под пластеницима.

Тако изгледа привреда турковачког домаћинства, тако изгледа више или мање привреда радних домаћинстава свих села на алувијалној равни поред Јабланице.

ПРИМЕДБЕ:

1) Константин Јиречек: Историја Срба, књ. I, стр. 7—8.
2) Др Видосава Стојанчевић: Лесковац и лесковачки крај у првим годинама после ослобођења од Турака, Лесковачки зборник, том XVIII, стр. 145.
3) Драгутин Борђевић: Живот и обичаји народа у Лесковачкој Морави, Београд, 1958, стр. 164.
4) Драгутин Борђевић, оп. цит., стр. 164.
5) Драгутин Борђевић: оп. цит., стр. 165.
6) Драгутин Борђевић: Споменица цркве турековачке, Лесковац, 1967. год.

ЂЕНОВАЦ

Положај и тип села. — Данашњи Ђеновац је друмско насеље подигнуто с обе стране пута Лесковац—Лебане. Међутим, његов доскорашњи положај био је нешто даље на југу, на левој обали реке Јабланице, како су лоцирана обично сва села у алувијуму ове реке. Но хировита река, која је била један од услова настанка ове сеоске насеобине, постала је опасност за њу. Њена вода је песком пунила ионако плитко корито и код надошлих вода продирала у дворишта и зграде, па су Ђеновчани, хтели — нехтели, морали да поместе своје село на сигурније место нешто даље од реке, жртвујући за нове плацеве најбољу своју земљу.

Тако се од пре пет десетина година Ђеновац нашао на садашњем месту, удаљен од Лесковца на око 10 километара на западу од ове вароши.

Име села. Од имена села у Области, најтеже је објаснити име села Ђеновца, Тогачевца, Пертата и Ждеглова. Засада покушајмо да дамо једно, можда и једино могуће, објашњење.

У основи речи Ђеновац стоји Ђено са суфиксом „вац". Шта је Ђено? Или: шта би оно могло да значи? По Вуку Караџићу, ћено је Hudsname немачки: име пса) или на латинском nomen canis, што исто значи.

Узимајући ово у обзир Ђеновац је могао бити село или заселак, рецимо, старог и великог села Пертата, у коме су људи неког средњовековног властелина или неке цркве имали дужност да одгајају штенад, то јест псе неопходне у привредном животу српског средњовековног друштва, у коме је лов био не само омиљена забава повлашћених родова, већ и привредна грана. Ловом се добијало месо од дивљачи за исхрану, њихова кожа за одећу и обућу и често и унутрашњу, па и спољну трговину. Кожа од животиња је под Римљанима била средство за размену. Отуда назив за њихову новчану јединицу pecunia (говече). Дакле у Ђеновцу су живели властеоски људи ослобођени других дажбина и работа са обавезом да одгајају псе (штенад), да их вежбају за лов, старају се о њима. Мислим да се другачије објашњење имена овога села не би могло дати, или, ако бисмо га дали, да би било мање истинито но ово наше тумачење.

Путеви. — Село се налази на живој и веома важној саобраћајници што је од великог значаја за привредни развој Ђеновца. Овом саобраћајницом лако се дође у Лесковац, највећи трг Котлине, а њоме се иде и на друге тргове: Лебане—Медвеђу, па и Бојник. Постоје и пољски путеви који полазе из овог села. Али један од најважнијих међусеоских путева јесте онај којим се из Ђеновца иде за велико село Власе засељено на левој обали Јабланице, за које готово други пут и не постоји.

Воде. — Главна текућица је Јабланица. **Бунари.** Притисак Јабланице кроз растресити алувијум Области је тако снажан и лак, да се вода у селу и баштама налази на великој висини. Издашна је и за пиће пријатна. Бунаре има свака кућа. Многе употребљавају хидрофоре, па тако праве мале водоводе до стаје, до кухиње и купатила. Постоји и бара Караула.

Земља. — Атар овог села велики је 400 хектара, од које површине њиве и вртови захватају 212 хектара.

Земља носи ове називе: Сануриште — виногради; Осови (место где је некада гајена култура овса) — сада њиве; Забел — шума; Језерконье — њиве; Поље (по насипа) — њиве, баште, детелина; Поље позади ћуприје — њиве, баште, детелине; Селиште (ка Свирцу) — њиве; Копак — шума и њиве; Ново лојзе — виногради; Ђошка — ОНИ — паша; Прогон — ка Јабланици; На наведеном локалитету Селиште у правцу Свирца проналазе се при орању згари-

шта, црепови, ибрици и још неке ствари „старинско“, како ми је казао Милан-Мења из рода Стојановићи-Вањини.

Становништво. — Према Видосави Николић-Стојанчевић, Ћеновац је у време ослобођења од Турака имао 17 домова.(1) По статистичким подацима он има 1980. године 432 становника или 88 домаћинстава. У њему живе ови родови: Лазаревићи, старинци, 9 к.; Вањини (Стојановићи), пореклом из Славујевца, 9 к.; Коњинци (Цветковићи), досељени из Коњина, (бегали од „Турци“ — Арбанаса — пр. J.J.), 2 к.; Ванчини, неп. порекло, 5 к.; Митићи, непознатог порекла, 9 к.; Стојиљковићи, неп. порекла, 9 к.; Пејићи, неп. порекла, 4 к.; Динићи, неп. порекла, 8 к.; Бокићи, из Коњина, 3 к.; Стаменковићи, непозн. порекла, 4 куће.

У селу има и Рома (Цигана). То су: Курташевићи, 6 к.; Османовићи, 2 куће, Арифовићи, 1 к.; Мулутиновићи 1 к. Укупно их је десет домаћинстава. Сви су муслимани и сматрају се ерлијама. Иначе су углавном пољопривредни радници.

Привреда. — Ћеновчани су добри пољопривредници: сеју све врсте жита. Саде кромпир. Баве се повртарством. Негују добре пасмине крава. Узгајају свиње на модеран начин. Добри су сиренари. Од воћа под воћњацима (10 х) и од грожђа (12 ха) пеку добру ракију. Чувају и овце неколико домаћинстава „на ред“.

Близина тржишта омогућује им уновчавање производа раних усева, нарочито паприке, парадајза и купуса. Нека домаћинства још увек сеју конопљу и гаје сточну репу за исхрану стоке.

Из прошлости села. — Пошто га нема у турском сумарном попису, а судећи по имену, морало се заселити у доба немањићке државе, вероватно је у доба турских пописа сматрано засеоком великог Пертата у чијој се непосредној близини и налази, па је делило судбину овог села за све време турске власти. Можда и као мало чифлучко насеље није ни узето у обзир код пописа као одвојена јединица.

ПРИМЕДБЕ:

1) Видосава Николић-Стојанчевић: Лесковац и ослобођени предели Србије 1877—1878. године, Лесковац, 1975. г., стр. 100.

ЦЕКАВИЦА

Положај и тип села. — Цекавица се заселила на десној обали реке Јабланице, на алувијуму који је свукла из далеких планина ова река и дуж свога корита таложила. Типа је равничарског и збијеног. На западу од Цекавице засељено је Мало Војловце. Дворишта и куће обеју села тако су срасли једно до другог, да чини праву насеобинску симбиозу и врло је тешко одредити где једно престаје а друго почиње.

Име села. — По казивању Борђа Ј. Стојановића, из рода Деспотови, старог 75 година, пре доласка Турака дошла су из Новог Брда у овај крај два брата. Један се звао Петар, а други Цека. Стигли су до Пертатске цркве. Цека је прешао реку Јабланицу и заселио се на међи на месту које се сада зове „Тополе“. Петар је остао с друге стране реке и ту подигао свој дом. Када се заселило, добило је име по првом свом становнику Цветку. Дакле, био би то прави хомоним: Цека — Цекавица.

Путеви. — У село Цекавицу се долази од пута Лесковац—Лебане кроз Бошњаце, испред Малог Војловца прелази бетонским мостом преко Јабланице а затим улази у Цекавицу. Са пута Лесковац—Лебане може се доћи скретањем код Доњег Трњана на југ, проћи поред Горњег Трњана, затим кроз Власе, а из овог села у Тогачевце, одакле се долази са истока у Цекавицу. Из Цекавице воде пољски путеви за сушичко село Дрводељу, затим, преко Великог или Пустог Војловца и Смрча за село Славујевце засељено у горњем делу сушичке терасе.

Воде. — Главна текућица је Јабланица. Поменимо још и поток Деда-Борђину долину, један кратки и мали водени млаз чије се извориште налази у атару села Цекавице у правцу Тогачевца.

Кладенци. — Постоје два кладенца: Тршевине и Кашкало. Овај последњи је готово поништен.

Бунари. — Свака кућа има бунар, чија је дубина 5 метара. У пољу ради наводњавања башта, набијају се цеви до 7 метара дубине и из њих помоћу бензинских пумпи извлачи вода и њоме залива расад.

Земља. — Атар села Цекавице пространје 604 хектара. Од ове површине

оранице и баште захватају 267 хектара. Под шумом је 240 хектара. Осталу површину заузимају друге културе и неплодно земљиште.

Земља носи ове називе: Селиште. Овде су била конопљишта и њиве под другом културом. Сада конопље нема већ су ту баште; Гушчар — њиве и баште.(*) Глогови — Оранице и баште; Бунарке — оранице и баште; Завртена крушка; Тополе — њиве и детелине; Страна — шума; Миленкова арница — њиве и шума; Герјак — шума; Гумниште — шума, сада ОНИ и раскрчено; Сушица — њиве; Липовац у Сушици; Широка арница — некада сеоска паша, сада ОНИ; Шипкова страна — сеоска паша; Дубока долина — шума; Међа — њиве према Тогачевцу; Куса падина — њиве и шума; Гарчиште — њиве и шуме; Прогон — у правцу Деда-Борђине долине; Коларова ливада — ливаде и њиве; Прлоган — Равњак — ливаде; Тршевине — њиве; Мутавцике — њиве; Голи рид — ливаде; Бегов забел — виногради; Спаијска башта; Бегова башта (бив. својина Али-Бега из Пертата); Падеш (овде је била стаза поред бошњачке воденице. Народ је ово место сматрао тајанственим и насељеним некаквим сподобама које су се јављале у глухо доба ноћи и плашиле пролазнике. Стаза је водила између Цекавице и Бошњаца. Пржине — њиве; Вињага — Смуга — њиве; Трлина (на брду) — паша; Кашкала — њиве; Благун — њиве; Голи рид — њиве, некада виногради); Прлоган — ливаде.

Становништво. — Милан Ђ. Миличевић је забележио да је село Цекавица, после ослобођења од Турака, имало 41 пореску главу,(1) а код Видосаве Стојанчевић-Николић налазимо да је пред крај турске власти ово село имало 20 кућа.(2)

По статистичким подацима село је 1948. године имало 503 становника; 1953. г. — 549; 1961. г. — 566; 1971. г. — 544 и 1981. год. — 523 становника.

У селу су настањени ови родови: Деспотови, досељени из Новог Брда, 8 к.; Терзисци, неп. порекла, 14 к.; Цветанови, неп. пор., 15 к.; Призеткови, неп. порек., 6 к.; Боринци, непоз. порекла, 17 к.; Тотини, непознатог порекла, 5 к.; Живкови, досељени из Пролога, 10 к.; Деда Станковци, непоз. порекла. 8 к.; Шољини, неп. порекла, 6 к.; Врачарци, досељени са Врачара (сада Београд, вероватно као робље могуће у доба Синан Паше), 11 к.; Денчинци, сродни са Врачарцима и истог порекла, 3 куће.

Из прошлости села. — Цекавица је старо српско село. Према легенди коју ми је саопштио Ђорђе Ј. Стојановић, заселила се пре доласка Турака. Бар у погледу доба настанка села, легенда би одговарала многим историјски утврђеним чињеницама. Чињеница да се село Цекавица помиње у турском дефтеру из 1516. године, јасно говори о томе да је ово српско село настало пре доласка Турака, вероватно у доба српске средњовековне државе.(3) Као тимарско село, Цекавица је током дуге турске власти, прелазила у лено многих генерација турских тимарника, а када је спахијски систем укинут, село су почитлучила два господара: један се звао Шериф, и живео је у Лесковцу, а другоме је било име Али-Бег, који је живео у Пертату. На Али-Бега се сачувала успомена у топономији села Цекавице: „Бегова башча", затим „Бегов забел". Ова два локалитета су била лично власништво Турчина Али-Бега.

По казивању Ђорђа Ј. Стојановића, Цекавчани су плаћали и царски десетак и господарски деветак. Вршидба царског десетка обављала се на гувну које се налазило на Ђорђевом имању. Најпре се имало да изврши „царско" и „господарско", па су тек тада сељаци могли да врше своје. Вршидба „царског" и „господарског" трајала је до 15. септембра. Врло се воловима и биволима па је и вршидба трајала дуго.

Ђорђе је посведочио и то да је „царско" закупио неки Турчин који је присуствовао вршидби и жито за себе узимао, а он је царској каси унапред плаћао износ који је са њом уговорен.

Када је дошло ослобођење сељаци су плаћали аграрни дуг држави уз порез. Ни један Цекавчанин није због тога запао у тешкоће нити за наплату овог дуга ма коме из Цекавице продавана имовина принудним путем.

Пре одласка Турака, господар села Цекавице Шериф, казао је Деспотовима да хоће да их прода другом господару, па их тада питао: „Хоћете ли да се купите?" Деспотови су прихватили понуду „да се купе".. Настало је погађање и најзад уговорена знатна сума златника. Деспотови су тада били многољудна породица, која је имала 30

(*) По казивању Ђорђа Ј. Стојановића, на овом месту је било некада насеље. Лично Ђорђе је изоравао огњишта и згурију, што указује на то да је овде топљен метал.

чланова. Прикупили су уговорену суму зајемљењем и платили Шерифу и тако постали слободни сељаци. Када је дошло ослобођење и по одлуци Берлинског конгреса потчињени сељаци морали су читлук сахибијама и бившим господарима да плаћају откупнину; Деспотови једини у селу нису спадали у аграрне дужнике нити плаћали аграрни дуг.(*)

По казивању Ђорђа Ј. Стојановића, село Бошњаце је било слободно село и за своју слободу се изборило. Њега је желео да подвласти после укидања спахијског система неки моћни Турчин, али су Бошњачани отпремили делегацију у Цариград — Стамбол да од Порте истражи потврду да је слободно село и да га нико не може потчинити. У овој делегацији био је неко из рода Стамболци. Делегација је обавила посао. А род Стамболци се по том своме претку тако називао. Сада их има 7 кућа.

Даље ми је Ђорђе казивао да зна за Цветка Бозгунцију из села Врановца. Од тврди да је Цветко потицао из рода Пржинци и да тај род сада чини „пола села". Ја сам утврдио да у селу Врановцу род Пржинци броји око 50 домова. Да је био из рода Пржинци казивао је неки Коца Пржински, који је живео 120 година.

По казивању Ђорђевом Цветко је гонио Турке и тукао тих. По његовом казивању, једном неки Турчин сврати у хан (механу) у Врановцу. Свога коња веже испред хана, а сам наручи неко пиће. Цветка у хану није било, али је било неколико српских сељака, који су Турчину рекли да „бега" јер „иде Цветко". Турчин је самоуверено рекао да он има коња и да ће, ако узтреба, лако умаћи. Док је Турчин пио свој напитак, наишао је Цветко Бозгунцију. Сељаци су довикнули Турчину: „Те га Цветко!" Турчин је скочио на ноге, полетео коњу, узјахао га и стао да га мамуза, али везан коњ није могао да крене (у страху Турчин је заборавио да најпре одвеже коња). У томе је и Цветко стигао и једним замахом сабље одрубио главу Турчинову.

Забележио сам од Ђорђа још једну причу карактеристичну за последње године турске власти. По Ђорђевом казивању у Цекавици је живео хајдук Зака, који је јурио Турке. Зака се од турских заптија данју крио по шуми изнад села. Једног дана, Зака је свратио у село у механу коју је држао неки Цветан, па се „запио". Цветан је или био турска улизица или страшљивац, па је Заку пријавио Турцима. На пријаву Цветанову да је у кафани пијан хајдук Зака дођу заптије и поднапитог Заку убију.

Занимање становника. — Стари земљорадници, Цекавчани се и сада баве пољопривредом. Сеју пшеницу и кукуруз, код којих усева се јавља тржни вишак. Некада су сејали конопљу, која је била најбољег квалитета у читавој Области. Сада не сеју. Уместо ње сеју кромпир: 10% обрадиве земље се наће под овим усевом. Повртарство је бит но важна култура. Гаје паприку, купус, парадајз. Дуван не саде.

Локалитет „Мутавциско" је доказ о некада развијеном мутавцијском занату, занату који се бавио израдом разних предмета од козје длаке: покровача за стоку, застирача за кућне просторије, узице за опанке, разне торбе и друго.

Од стоке гаје краве сименталке. Млекаре. У селу постоји откупна станица за млеко. Откупљује га млекара из Зајечара! Гаје свиње.

Пре 20 година било много бивола. Сада ни једна кућа не држи.

50% кућа чува коње. Овце имају само 3 домаћинства.

Земља се обрађује путем мех. сред става. У селу имају млин.

Имају школу од 1932. године.

ПРИМЕДБЕ:

1. М Б. Милићевић: Краљ. Србија, стр. 389.
2. Видосава Николић-Стојанчевић: Лесковац и ослобођени предели Србије 1877—1878. године, Лесковац, 1975. г., стр. 100.
3. Р. Тричковић: Лесковац у XVIII веку, Лесковачки зборник, том XI, стр. 7.

ПОГОВОР

Са мојим радом ДОЊА ЈАБЛАНИЦА заокруглио сам етнографско и социолошко-историјско истраживање простране Лесковачке котлине, како сам

(*) Код давања ових информација о селу Цекавици Ђорђе Ј. Стојановић, 1979. г., знао је ове своје претке: оца Јосифа, деду Петра, прадеду Стојана, чукундеду Петка, прачукундеду Здравка и прапра чукундеду Деспота. Даље претке није знао, али је знао да је његов прапрачукундеда Деспот, чије име носи род, имао и брата Наума. Његова кћер Десанка Костић, кустос Народног музеја у Лесковцу, археолог, која је присуствовала моме разговору са њеним оцем Ђорђем, говорила ми је, да је њен деда Јосиф — отац Ђорђев, до краја живота био веома луцидан и знао много више података но син му Ђорђе.

ја, по њеним битним хидрографским карактеристикама, схватио.

На послу сам провео пуних десет година. Радио сам са осећањем велике одговорности пред науком, читаоцима и будућности мога завичаја. Сараднике нисам имао. По која добронамерна личност најчешће из самог народа, пружила ми је, колико јој је то било могуће, своју помоћ. Ма колико мала била та помоћ, без ње не бих могао да урадим онолико колико сам постигао. Тим мојим сарадницима одајем топлу захвалност.

Жеља ми је да моји радови не буду једина и последња реч у изучавању Котлине у овом правцу. Уздам се у младе и верујем да ће они пропуштено допунити и могуће грешке исправити.

Ја сам оволико могао да учиним у раздобљу од 76. до 77. године мога живота.

6. јули, 1981. године,
у Лесковцу

Jovan Jovanović

DONJA JABLANICA
(zweiter Teil)

Mit dieser Arbeit, die von Siedlungen in Donja Jablanica berichtet, schliesst der Autor umfangreiche zehnjährige Forschung des ethnographischsoziologischen Materials des weit umfassten Leskovacer Gebiets ab. Es handelt sich eigentlich um das Baumaterial von grosser historischer und dokumentarer Bedeutung. Der Verfasser führte Fragebogenmethode durch und forschte direkt im Gebiet das Material. Seine Aufzeichnungen haben Dokumentenkraft. Zuerst machte er sich mit der ganzen Literatur, die ihm aus diesem Bereich zur Verfügung stand, bekannt, stützte sich teilweise darauf, korrigierte und ergänzte sie, wo es nötig war. Die Arbeit des Verfassors stellt einen wertvollen Beitrag zur Kenntnis des Leskovacer Talkessels dar.

Благоје Глигоријевић

Лесковачка индустрија и банке за време рата

О појави и развоју лесковачке индустрије писали су Драгутин Тодоровић, Чедомир Јоксимовић, Драгољуб Трајковић, др Миливоје Перовић, др Сергије Димитријевић и други у делима од којих су нека наведена у напомени на крају овог чланка. Овом приликом пишемо само о томе у каквом су стању биле индустрија и банке за време рата, односно непријатељске окупације Лесковца.

Уочи другог светског рата лесковачка индустрија је била развијена; затим, била је на завидној висини за оне прилике и у односу на друга места.

За окупатора рад индустрије је био од прворазредног значаја. Он је настојао да индустрију користи што је највише могао. У Лесковцу и околини била су предузећа из текстилне, хемијске индустрије и индустрије грађевинског материјала, металске, прехрамбене и др. Банке су пратиле развој индустрије.

Потенцијал лесковачке индустрије уочи и за време рата изгледао је како следи. Наведимо предузећа онако како су биле регистроване њихове фирме. Даћемо податке о њиховом капацитету и години оснивања, уколико су нам познати.

I

Текстилна индустрија

Подручје Лесковца је имало најразвијенију текстилну индустрију. Године 1927. у Лесковцу је основана Средња тектилна техничка школа, која је спремала кадрове за ову грану индустрије.

Прва лесковачка текстилна фабрика почиње рад производњом гајтана у селу Стројковцу 1884. године, а затим је 1889. године купљена воденица и подигнута фабрика у Вучју.

За време рата постојало је седам текстилних фабрика са домаћим капиталом.

1) Фабрика вунених и памучних тканина, гајтана и плетива Глигорија Петровића и комп. у Лесковцу. Ова фабрика је била јавни ортаклук између масе Глигорија Петровића и Милана Г. Петровића, Боке и Косте Вранкића и Гавре Стаменковића. Њен капацитет је био 250—300 метара разне тканине и 50 комада ћебади за осам часова рада. Ова фабрика је основана 1896. године.

2) Фабрика вунених тканина Јовановић и Поповић А. Д. у Грделици. Предузеће је акционарско друштво. Капацитет рада 400 метара тканине и 50 ћебади за 8 часова рада. За време рата уместо умрлих власника дошли су наследници. Фабрика је подигнута 1904. године.

3) Фабрика вунених тканина Мике Станковића и сина у Лесковцу. Власници су Драгутин Станковић 60%, а Благоје Тасић са 40%. Фабрика је основана 1928. године.

4) Фабрика вунених тканина у Вучју Лазара Теокаревића. Њен капацитет је 300.000 метара годишње цивилног штофа, сукна и шајка, 100.000 кгр индустријског предива и 100.000 кгр гајтана. Нова фабрика са модерним машинама подигнута је у Вучју пошто се власник Лазар Теокаревић 1934. године од своје браће издвојио из фабрике у Параћину.

5) Фабрика ужарије и канапа А. Д. у Лесковцу. Предузеће је акционарско друштво чији је председник Влада Илић и чланови Урош Илић, Светозар Илић, Глигорије Стојановић, Тодор Тонић и Михајло Н. Борђевић. Капацитет је: кудељно предиво 120.000 кгр канап 30.000 кгр, разна ужарија 18.000 кгр, гуртне 84.000 метара, млинске и погонске гуртне 18.000 метара годиш-

ње при осмочасовном раду. Предузеће је основано 1903. године.

6) Текстилна фабрика Косте Илића синови А. Д. у Лесковцу. То је акционарско друштво чији је председник и стварни власник био такође Влада Илић, а предузеће је филијала Фабрике у Београду. Капацитет: разна кудељна и ланена платна 75.000 метара или разне памучне и друге тканине исте дужине, за осмочасовни рад. Прва њихова фабрика је основана у селу Козару 1888. године.

7) Фабрика вуненог гајтана и плетива Јосиф Јовановић и комп. у Лесковцу. Предузеће је јавни ортаклук. Ортаци су Јосиф Јовановић (кога су у току окупације наследили синови), Глигорије Ђорђевић и Милан Поп Димић, тј. његови наследници. Капацитет рада за једну годину при осмочасовном раду: 15.000 кгр вуненог гајтана, 20.000 кгр вуненог предива и 5.000 кгр вуниче за вез. Фабрика је подигнута 1890. године у Козару, али су власници после пожара 1921. године подигли нову фабрику у Лесковцу.

II Хемијска индустрија

У Лесковцу је била развијена и хемијска индустрија а предузећа су такође са домаћим капиталом.

1) Фабрика сапуна и парфимерије Јована Влајчића синови А. Д. Филијала у Лесковцу. Предузеће је акционарско друштво. Стварни власници били су Петар, Тодор и Милан Влајчић. Капацитет годишњег рада: перући сапун 2000 тона и тоалетни сапун 1000 килограма. Услед несташица сировина предузеће је радило некада и с мањим капацитетом. Ово предузеће је основао још њихов отац Јован Влајчић 1872. године. Почело је рад са само 10 радника и на примитиван начин. По ослобођењу, за време административног управљања привредом, машине овог предузећа однете су из Лесковца у Крушевац.

Да би се наставила традиција ове индустрије, у Лесковцу је основан лабораторијум „Кемоформа", од кога су касније створена два предузећа под именом „Здравље" и „Невена", која данас одлично раде.

2) Фабрика сапуна „Кукар" у Лесковцу. Предузеће је било власништво Ђорђа Ђорђевића Кукара. Годишњи капацитет при осмочасовном раду 50 вагона разног сапуна. Од овог предузећа после бомбардовања Лесковца 1944. године остале су машине, које су такође однете у Крушевац. Ово предузеће је основано после првог светског рата.

3) Творница гумених производа „Рекорд" Јосифа Чуљковића у Лесковцу. Власништво је акционарског друштва, али је стварни власник био Јосиф Чуљковић. Ово предузеће је за време окупације пресељено у Београд, у Раковицу. Капацитет нам није познат. Док је било у Лесковцу радило је за окупатора, а затим наставило рад у — Београду. Сада је веома развијено и велико предузеће у овој грани индустрије. Основано је 1926. године. Упошљавало је 250 радника.

4) Творница гумене робе „Морава" у Лесковцу. Власник Никола Стаменковић, индустријалац из Лесковца. Власник је уочи ослобођења умро и на његово место дошао је син Василије Стаменковић. Предузеће је такође радило за окупатора. Капацитет је 50.000 пари гумених потпетица, 20.000 пари гумених клатна, уз осмочасовни рад. За време окупације овај капацитет је нешто смањен услед недостатка сировина. Машине овог предузећа пренете су у Ниш.

III Индустрија грађевинског материјала

Ова индустрија у овом крају има своју традицију. Из ове гране индустрије било је пет предузећа. У њу је такође пласиран домаћи капитал.

1) Парна стругара Косте Поповића Лесковац. Капацитет стругаре је био за 10 часова рада 8 кубика грађевинског дрвета. По ослобођењу земље власник је ово предузеће поклонио држави, па је постала друштвена имовина. Основана је 1928. године.

2) Керамичка фабрика „Рафајловић и Бејаз" у Лесковцу. Капацитет ове фабрике је за годину дана 4 милиона фалцованог црепа, 20.000 комада бибер црепа и 3 милиона цигала. Власници су пре рата Живојин Рафајловић и Бејаз, а за време рата и Драгослав, Младен и Никола Бејаз, али су ова тројица своје делове поклонили држави. Фабрика је основана у 1907. години.

3) Фабрика црепа и цигала Генералне банке А. Д. „Кукар и Коцић" у Лесковцу. Предузеће је јавни ортаклук Генералне банке А. Д. Петра Ђорђевића Кукара, Т. Коцића и Спире Коцића у Лесковцу. Капацитет ове фабрике је био за годину дана фалцованог црепа 1.500.000 комада, милион комада цигала, 10.000 комада капака. Фабрика је

подигнута 1910. године. Ово предузеће власници су поклонили држави и на тај начин постала је друштвена имовина.

4) Фабрика црепа и цигала „Јужна Морава“ у Лесковцу. Предузеће је ортаклук Милче Соколовића, Војислава Илића, Радоја Аранђеловића, Светозара Илића и Влајка Илића. Годишњи капацитет 800.000 комада фалцованог црепа и 4.500.000 комада цигала. Основана је 1923. године.

5) Индустријско предузеће за прераду дрвета и израду буради Добривоја Вуксановића у Лесковцу. Капацитета годишње 12.000 комада буради, 10.000 комада разних сандука, разне грађе 3000 кубних метара 25.000 комада железничких прагова, 2000 кубних метара дуге за буради и 800 $м^3$ шибија и весала. Предузеће је национализовано.

IV Металска индустрија

И ова грана индустрије састојала се од шест предузећа са домаћим капиталом.

1) Фабрика плугова и металних израђевина „Слон“ у Лесковцу. Предузеће је јавни ортаклук Душана Дочића, Душана Младеновића, Тодора Младеновића и Драгослава Димитријевића. Годишњи капацитет плугова, разних обртача и котачица 1000 комада, дрљача двокрилних 2000 комада, 80.000 кгр мутера за шрафове, разни плужни делови, раоници и друго 100.000 кгр. Ова фабрика у обнови земље као произвођач пољопривредних машина спадала је у предузећа савезног значаја. Основана 1928. године.

2) Фабрика металних прерађевина „Христофор“ Лесковац. Предузеће је власништво Христофора Б. Тасића. Годишњи капацитет: грађевински оков 70 тона, креветски оков 10 тона, оков за шпорете 3 тоне, прибор за јело (кашике и виљушке) 50 тона, казани за јело и веш 20 тона, оловне сачме 50 тона, шунугле за цокуле 15 тона и остало 10 тона. Основана 1924. године.

3) Христодор Тасић је имао још једно метално предузеће у селу Стајковцу, али нам његов капацитет није познат.

4) Металска индустрија „Кукар“ у Лесковцу. Предузеће је јавни ортаклук Боре и Ратка Борђевића Кукара. Његов капацитет је: франц. шарке за прозоре 600.000 комада, франц. шарке за врата 100.000 комада, кантрингле за врата 10.000 пари, шнапери за прозоре 50.000 комада, рајбери равни 150.000 комада, рудрајбери 100.000 комада, ћошкови за прозоре 600.000 комада, оков за кревете гарнитура 100.000, мутери 30.000 кгр, шрафови за плугове 300.000 комада, друкери 20.000 гарнитура, тригови 10.000 комада, плулифне 20.000 комада, прибор за полулифне 20.000 комада, кревети 1.000 комада. Предузеће је основано одмах после првог светског рата.

5) Ливница „Сава“ у Лесковцу. Власник Радуле М. Дедић. Њен капацитет је трговачки лив 400.000 кгр годишње израда и оправка појединих машина за индустрију и занатство и израда и оправка појединих пољопривредних справа и алата. Власник је погинуо. Предузеће национализовано. Основана 1926. године.

6) Творница вештачких гвоздених израђевина „Монтафон“ у Лесковцу. Власник предузећа је фирма Глигорија Петровића и комп. Капацитет нам није познат. Предузеће је израђивало грађевински оков и гас маске, лустере никловане, позлаћене и сребрне сервисе. Упошљавала је 400 радника. Основана 1930. године.

V Прехрамбена индустрија

Ова индустрија састојала се од једне рафинерије стоног уља, парне пиваре и модерних млинова. Сва предузећа су домаћег капитала.

1) Фабрика и рафинерија стоног уља „Дубочица“ у Лесковцу. Власник предузећа Никола М. Стоиљковић из Лесковца. Њен капацитет је: уље за јело 800 кгр и 1500 кгр уљаних погача за 24 часа.

Машине овог предузећа за време административног управљања привредом су однете из Лесковца.

2) Парна пивара и фабрика слада и леда А. Д. у Лесковцу. Предузеће је власништво акционарског друштва. Чланови управе су били Драгутин М. Станковић, Душан Петковић, Глигорије Борђевић, Душан Динић, Светислав Јовановић и Михајло Тончић. Годишњи капацитет за осмочасовни рад: 7.500 хектолитара пива, вештачки лед 50.000 калупа од по 15 килограма и пиварски слад 30 тона. Власници овог предузећа поклонили су своје акције, те је на тај начин предузеће постало друштвена имовина.

3) Аутоматски млин Јовановића и Поповића у Лесковцу. Предузеће је јавни ортаклук Милана А. Поповића, Јована Л. Јовановића, Петра А. Поповића и Николе Л. Јовановића, Годишњи капацитет: све врсте брашна 450 вагона и 130 вагона мекиња. За време окупације после смрти Милана Поповића, Јован Л. Јовановића и Петра Поповића њихови наследници су постали власници. Основан 1912. године.

4) Парни Народни млин Чуљковића. Предузеће је власништво Јосифа Чуљковића из Лесковца, а закупац истог био је Јован Бејтовић. Основан 1928. године.

5) Млин Васе Марјановића у Бојнику. Власници овог предузећа су Василије Марјановић и Борђе Јањић из Лесковца. Капацитет за 24 часа рада боље мељаве два вагона и просте мељаве два вагона. Предузеће је радило повремено а доцније од окупатора спаљено.

6) Млин Живка Стојиљковића. Власник предузећа Душан Ж. Стојиљковић из Лесковца. Годишњи капацитет 800 вагона разног брашна и 200 вагона мекиња. У 1944. години предузеће је од савезничког бомбардовања потпуно уништено.

7) Млин Владе Ивановића у Косанчићу. Капацитета рада за 24 часа 1 вагон разног брашна и 2000 кгр мекиња. Предузеће је повремено радило за индивидуалне потрошаче и НОБ.

8) Млин Милутина Драговића из Лебана. Власник предузећа је Милутин Драговић, сенатор из Лебана. Годишњи капацитет 300 вагона разног брашна.

9) Млин Станка Петровића у Петровцу. Власник предузећа је Станко Петровић, из Петровца. Годишњи капацитет 350 вагона разног брашна. Повремено је радио за НОБ.

10) Млинско индустријско предузеће „Власина“ А. Д. у Власотинцу. Предузеће је акционарско друштво чији је директор Милутин Д. Поповић, из Власотинца. Годишњи капацитет 300 вагона пшеничног брашна, 5 вагона кукурузног брашна и 60 вагона мекиња. Акционар Милутин Поповић је имао мајоритет акција, па је ове акције поклонио држави. На тај начин предузеће је постало друштвена имовина.

VI Електрична предузећа

Електрично друштво А. Д. у Лесковцу. Предузеће је акционарско друштво. Председник управе је био инж. Момчило Петровић, из Београда. Капацитет: калорична централа у Лесковцу 800 KW енергије, хидроцентрала у Вучју до 600 KW енергије. Капитал Шведски.

Крајем 1901. године оснива се „Лесковачко електрично друштво на акције са основним капиталом, подељеног у 2000 акција од по 100 динара. За две године подигнута је хидроцентрала у Вучју. Предузеће је почело да ради 1903. године. То је друго предузеће ове врсте у Србији. Прва хидроцентрала је подигнута у Ужицу на реци Бетини.

VII Рудник

Рудник Леце код Слишана. Својина рудника је акционарског друштва Борских рудника. Капитал француски

VIII Винарски подруми

Околина Лесковца позната је и по власотиначком виногорју. У Власотинцу су поред задружног подрума постојали и приватни винарски подруми за прераду грожђа са домаћим капиталом.

1) Винарски подрум Јована Димитријевића и Тожејца у Власотинцу.

2) Винарски подрум Милана Валчића у Власотинцу.

3) Винарски подрум Уроша Валчића у Власотинцу.

IX Графичка предузећа

У Лесковцу су постојала и три графичка предузећа са веома модерним штампарским машинама. Капитал је домаћи. Запошљавала су око 100 радника, од којих 30 квалификованих.

1) Графичко предузеће „Покрет“, власник Никола Петровић, који је због кривичног дела шпекулације осуђен и на конфискацију имовине, те је предузеће постало друштвена имовина.

2. Графичко предузеће „Млади покрет“, власник Благоје Петровић.

3. Графичко предузеће „Соко“, власници Адам Илић и Бранко Николић. Ово предузеће је имало најмодерније машине, које су однете у Београд.

X Банке

Са развојем предузећа и банкарство је успешно пословало и скупљало сав новчани капитал, који су углавном улагали индустријалци и други привредници, трговци и остали имаоци капитала.

Први новчани завод у Лесковцу основан је 1888. године под именом Лесковачка удеоничарска штедионица са 200.000 динара капитала. 1904. године у Лесковцу се појављују два новчана завода, а затим 1911. године још два (Кредитна и Привредна банка).

У 1927. години у Лесковцу је било пет новчаних завода са уплаћеним капиталом од 28 милиона динара. У то време то су били најјачи новчани заводи у Србији. Тада је у Нишу било 9 новчаних завода са капиталом од 9 милиона, у Шапцу 4 новчана завода са капиталом од 11 милиона динара, у Врању 6 новчаних завода са капиталом од 7 милиона динара итд.

Тридесетих година у Лесковцу је било седам новчаних завода, које је и рат затекао. Ови заводи су имали 37 милиона динара не рачунајући хартије од вредности.

У Лесковцу и околини уочи и за време рата било је 11 банака и штедионица, које овде само наводимо.

1. Лесковачка централна банка у Лесковцу. Постала је спајањем Лесковачке удеоничарске штедионице и Лесковачке прометне банке 1921. године.

2. Лесковачка задруга А. Д. у Лесковцу. Основана 1906. године.

3. Задружна банка у Лесковцу. Основана 1930. године.

4. Генерална банка А. Д. у Лесковцу. Основана 1925. године.

5. Омладинска задруга за кредит и уштеду у Лесковцу, основана 1925. г-

6. Трговачка банка у Лесковцу. Основана 1903. године.

7. Привредна банка у Лесковцу. Основана 1911. године.

8. Власотиначка задруга А. Д. у Власотинцу.

9. Власотиначка кредитна банка у Власотинцу.

10. Привредна банка А. Д. у Лебану.

11. Јабланичка кредитна (банка) штедионица у Лебану.

Сва индустрија у току рата ангажовано је радила за окупатора. Била је организована преко централа које су из Београда давале задатке за рад. Текстилна индустрија је добијала налоге преко Централе за текстил, а металска преко Централе за гвожђе итд.

Међутим, окупатор није могао да користи сву индустрију у оној мери како је планирао. То му је онемогућено акцијом народноослободилачког покрета. Тако, на пример, само Фабрика вунених тканина Лазара Теокаревића у Вучју није радила од септембра 1941. године до јануара 1942. године јер се налазила на слободној територији. Почетком септембра 1941. године Кукавички народноослободилачки одбор са помоћним десетинама из Мирошевца и Вучја извршио је напад у коме је уништено више машина, саобраћајна средства и нека роба, а намирнице и штоф узете за потребе партизана. После овог напада и народ овог краја разнео је и уништио разну робу. Записником о увиђају Окружног суда у Лесковцу утврђено је да је том приликом фабрици учињена штета у висини 63,817.100 дин. не рачунајући штету због обуставе рада. После поновног окупирања Вучја, фабрика није могла да ради за окупатора све до половине 1942. године, јер је за то време трајала оправка и оспособљавање фабрике за рад. Слична је ситуација била и са рудником „Леце".* Фабрика вунених тканина Јовановић и Поповић А. Д. у Грделици такође није у пуном капацитету радила месец дана пре ослобођења Грделице, а после напада од стране народноослободилачке војске у јуну 1944. године, којом приликом је узето и робе за потребе војске а нарочито ћебад. Фабрика канапа и ужарија А. Д. у Лесковцу је акцијом партизана односно чланова КПЈ и СКОЈ-а под руководством Живојина Илића Жутог паљевином оштећена у јесен 1941. године. Добар део радника није хтео да ради под изговором да морају да се снабдевају намирницама одласком у села. Власници су претњом и другим мерама присиљавали раднике на рад.

Непосредно по ослобођењу Лесковца и околине Окружни народноослободилачки одбор наложио је да се у процес индустријске производње укључе, активирају и наставе са радом и власници индустријских предузећа. То је била нужна мера да се сваки појединац адекватно својим могућностима ангажује у обнови, изградњи земље и пружању помоћи војсци за потпуно ослобођење земље. Током овог рада неки власници индустријских предузећа

---

* Према извештају Министарства унутрашњих послова у акцији на Рудник Леце у ноћи између 8. и 9. септембра 1941. године партизани су однели из магацина, који су разбили, 100 кг екразита 5051 ком. каписла, 700 ком. електричних упаљача са капислама, и једну машину за електрично паљење мина. Архивска грађа Лесковачког музеја — Окупаторски извештај за август 1941. године. Мр Стојан Николић Јоле, — Лесковачки НОП одред, стр. 58.

нису били спремни да се ангажовано прихвате овог задатка, већ су се скривали, саботерски понашали или су пак пошли са непријатељском војском. Органи народне власти, успостављајући принудне управе у предузећима предузимају мере за оживљавање и динамизирање рада у овој изузетној области привреде. У даљем развоју догађаја откривен је непријатељски рад и деловање бивших индустријалаца. Зато је одржано више судских процеса против ових индустријалаца пред Војним судом Команде врањског војног подручја у Лесковцу, пред Судом за суђење злочина и преступа против српске националне части — Већа у Лесковцу и пред Окружним народним судом у Лесковцу. На овим процесима утврђени су ратни злочини и сарадња са окупатором, па су окривљени власници индустријских предузећа осуђени због ових кривичних дела на лишење слободе са принудним радом и на конфискацију имовине. Тако је углавном дошло до конфискације скоро целокупне индустрије која је постала државна својина. Нису конфискована два мала предузећа која су касније применом Закона о национализацији постала државна имовина. Три предузећа су власници поклонили држави, а из четвртог су три власника поклонили своје делове. Нису конфискована два млина која су радила за НОП и вршили индивидуалну мељаву за народ.

Капитал банака је такође највећим делом конфискован као имовина осуђених власника индустријских предузећа као банкарских акционара.

Из већ наведених података се види да је у Лесковцу и његовој најближој околини било 41 индустријско предузеће и 11 банака. Бројност предузећа, њихова различита структура па и величине указују да је индустрија Лесковца и околине за оно време била јако развијена и давала индустријски карактер подручју. Ова индустрија је у даљем развоју економских снага земље заузимала значајно место нарочито за време обнове и почетног развоја земље.

Напоменуто је да је лесковачка индустрија у Србији најстарија. Текстилна индустрија запошљавала је у Лесковцу и околини највећи број радника. Међутим, у административном периоду управљања привредом већи број добрих машина пренесено је као основно средство предузећима у другим местима. Као пример наводимо да је из Фабрика у Вучју однета машина за обраду громби штофова. Од предузећа „Зеле Вељковић“ узета је предионица, а аутоматска гребенара пренета је у Бачку Паланку.

У првим годинама обнове и развоја наше земље оснивана су у другим местима текстилна предузећа, јер се на тај начин запошљавало више радника. То су била нова предузећа са новим машинама. Лесковачка текстилна индустрија је за то време заостајала, јер није ни обнављана.

Већ је наведено да је фабрика стоног уља пренета у Урошевац мада су се пољопривредници у околини Лесковца почели бавити садњом сунцокрета. Тако је индустрија уља престала. Машине графичког предузећа су пренете у Београд, ради штампања листа органа ЈНОФ-а „Глас“. Из бившег металског предузећа „Монтафон“ све машине су пренете у Београд. Машине из Фабрике гуме пренете су у Ниш за предузеће „Балкан“. Поред наведене фабрике из гране хемијске индустрије, треба напоменути да су и машине двеју фабрика сапуна и козметике пренете у Крушевац.

У послератним годинама у лесковачку индустрију нису вршена адекватна улагања, јер се сматрало да је у односу на друге крајеве довољно развијена. Тада се, услед недостатка капитала, давала помоћ другим крајевима.

Требало је реконструисати целокупну индустрију па се у том правцу и отпочело, али не благовремено. Приметило се да развитак индустрије заостаје. Зато су проблеми града Лесковца у плану перспективног развитка за период 1954—1958. године веома јасно, оштро и одређено постављени. Констатовано је да је текстилна индустрија са застарелим машинама нарочито у Србији. Али приликом доношења петогодишњег перспективног плана града утврђено је да у укупној маси националног дохотка од око два и по милиона динара, индустрија учествује са нешто више од два милиона, а од тога текстилна индустрија са 1.682.644,000 динара. Због тога је Извршно веће НР Србије, тада донело одлуку о реконструкцији два предузећа у Лесковцу.

Констатовано је и то да се од 1944. године до тада није радило на проширењу капацитета. Напротив, ради комплетирања вараждинске текстилне индустрије, памучне индустрије у Титовом Ужицу, предионице и ткачнице у Тетову, индустрије кудељних тканина

у Оцацима, затим неких предузећа у Црној Гори и других, по налогу бивших дирекција — из лесковачке текстилне индустрије демонтирана су постројења и машине однешене: из предузећа „Коста Стаменковић“ ткачница платна и известан број вунарских разбоја, из предузећа „Зеле Вељковић“ шиваће машине за конфекцију и друго, из Фабрике вунених тканина у Вучју машине за дораду и комплет машина за израду гајтана.

У вези са развојем металске индустрије, констатовано је да је добар део конфискованих машина из предузећа „однешен“. Поред Фабрике за прераду уљарица која је пресељена из Лесковца, пресељена је и мала радионица мармеладе.

Затим је констатовано још и то да је у предратном периоду постојало неколико хемијских индустријских предузећа, а да су нека по ослобођењу радила све до њиховог пресељења у Крушевац и Ниш. Како Лесковац има своју традицију у развитку хемијске индустрије, у оквиру апотекарског предузећа развијала се и ова индустрија постепено. Тако је овим планом предвиђено да од 1. јануара 1954. године козметички лабораторијум „Кемоформа“ послује као самостално предузеће „Невена“, а да се лабораторијум за израду лекова „Здравље“ одвоји као самостално предузеће. Сада су ове организације удруженог рада најбоље у лесковачком подручју.

Касније, и то нарочито последњих година, извршена су већа улагања у металску индустрију, те је сада представља веома добра организација удруженог рада „Леминд“.

Међутим, и поред наведених настојања да се обнови и реконструише и прошири индустрија лесковачког подручја, примећено је да улагања у индустрију нису адекватна потребама да би ишла у корак са индустријом у осталим крајевима. Констатовано је њено очито заостајање. Законом о привредно неразвијеним подручјима на територији Социјалистичке Републике Србије ван социјалистичких аутономних покрајина („Службени гласник СРС“, бр. 13/77) Јужноморавски регион је проглашен као привредно неразвијено подручје укључујући и Лесковац са околином. У Лесковцу се настојало да не дође до заосталости индустрије, а и сада се улажу озбиљни напори да се из тога изађе. Садашњи полет индустријског развоја указује да ће подручје Лесковца и околине убрзо изаћи из неразвијености.

О томе шта је све утицало да се развија лесковачка индустрија, писано је у радовима наведених аутора. Који су узроци његовог заостајања остаје да се обради, што није била намера овог рада.

НАПОМЕНЕ:

Неки наведени подаци о оснивању и развоју предузећа и банака коришћени су из следећих дела:

1) Споменица на прославу педесетогодишњице ослобођења Лесковца — 1877—1927. Уредници Сретен Динић и Драгутин Тодоровић — Лесковац 1928. године.
2) Лесковац јуче и данас — Уредници Аристомен Ристић и Светомир Стојановић (рад о банкарству) — Лесковац 1935. г.
3) Драгољуб Трајковић, У чему је тајна појаве развитка индустрије у Лесковцу (Историја једне првобитне акумулације) — Ужице, 1940. године.
4) Драгољуб Трајковић, Историја лесковачке индустрије до другог светског рата — Београд, 1961. године.
5) Драгољуб Трајковић, Из нашег манчестра — Београд 1953. године.
6) Миливоје Перовић, Лесковац трговачки и индустријски град — Економска монографија, Лесковац 1954. године.
7) Александар Т. Тодић, Пионирски рад Боке Станојевића на електрификацији Србије.
8) Проблеми града Лесковца — План перспективног развоја за период 1954—1958. г. — Лесковац 1954. године.

Blagoje Gligorijević

L'INDUSTRIE DE LESKOVAC ET LES BANQUES PENDANT LA GUERRE

L'auteur fait une liste d'usines et de banques de Leskovac donnant des informations élémentaires qui les concernent et décrit leur destin dans les premiers jours d'après-guerre. Il constate jue l'industrie de Leskovac est est un peu arriérée par rapport à sa capacité d'avant-guerre, et que les investissements postérieurs n'allaient pas de pair avec ceux dans l'industrie dans d'autres régions. L'auteur consarce une grande partie de son ouvrage au secours prêté dans les premiers jours d'après-guerre par l'industrie de Leskovac à celle de certaines villes de Serbie.

Радмила Стојановић

Трле у селу Бабичком

У неколико наврата, током минулих година, у циљу етнолошких испитивања лесковачког краја, обишла сам Бабичку гору, у којој доминантно мјесто заузима село Бабичко.

Захваљујући житељима овога села: Живадину Марјановићу, зв. Рицков, Михајлу Тодоровићу, Вукадину Костићу, Добривоју Јовићу и браћи Илији и Живадину Стоилковићу, дошла сам до података који представљају допринос оживљавању начинаи рада на Бабичким трлама.

Бабичко се налази на око 24 км источно од Лесковца, испод Бабичке горе. Према последњем попису има око 300 домаћинстава, са око 1700 становника. Село припада збијеном типу насеља, мада би по конфигурацији терена требало да се формира као село разбијеног типа. Гледано из лесковачког поља веома импозантно дјелује. Куће су терасасто назидане, једна изнад друге, дуж сеоског пута. Дворишта су мала. Кроз село вијугају уски стрми „сокаци", са веома чистим планинским изворима, поред којих су корита за појење стоке.

Узрок збијености домаћинстава, треба тражити у тежњи да се људи у овом планинском, шумовитом предјелу нађу у непосредној близини, како би се у „злим приликама" нашли један поред другог. Сем тога, у давним временима постојале су многочлане породице „задруге". Током времена, из разних разлога распадале су се, те се тако јединствен посјед распарчавао. Свако новонастало домаћинство стварало је кров над главом и обрадиво земљиште. Тако се и данас уочавају распарчани мањи комплекси који указују на некадашњи јединствени посјед. Расцјепкавање породице нарочито долази до изражаја задњих неколико десетина година.

Карактеристику овог села, представљају сточарска насеља — трле — звана у овом крају и „гумна".

Истина, трла је било и у другим крајевима и то посебно у планинским и брдовитим предјелима: Поречја, Власине, Црне Траве, Пусте Реке и Јабланице. За планинска села, трле су биле карактеристичне, из разлога што у овим предјелима има у изобиљу добре испаше, која је чинила основ интензивнијег развоја сточарства. Међутим, у сваком од ових крајева, трле су имале своје посебне називе. Тако су се у Поречју звале: „бачишта", „говедарници", „коњарници", а веома често и „трлишта".[1] У Пустој Реци су их називали „бачије", док на Власини их сеоско становништво назива „бачевине" или „бачије".[2]

У посве измијењеним друштвено-економским односима, посебно у послијератном периоду, у многим крајевима, сточарство постаје нерентабилно сеоско занимање. Уколико га и има, прешло се временом на стајско сточарство.

Ако се компаративно посматрају многобројна сеоска насеља Бабичке горе, уочава се битна разлика у интензитету сточарења између самог села Бабичко и осталих ближих и даљих сеоских насеља, која гравитирају према овом подручју.

Та разлика је прије свега у томе што су се једино у Бабичком трле зв. „гумна", још увијек задржале у онаквом облику какве су некада биле. У осталим насељима више их уопште нема. Па и у Бабичком број трла из године у годину је све мањи. Истина, нестају трле које су удаљеније од села, док оне које су у његовој непосредној близини задржале су се до данашњег дана.

Карактеристично је да се напуш- не трле не руше, већ као запуштене ос-

тају на том терену, подсјећају нас на минули временски период, када је главно сеоско занимање житеља овога краја било сточарење.

Узрок појави сточарских насеља — трла, у селу Бабичко, условљен је чињеницом, што је село изузетно збијеног типа. На тај начин домаћинства су посједовала и сувише мало простора на коме би се бавили сточарењем. Морало се поћи даље од насеља, гдје су били повољнији услови за гајење, стоке.

У уском старом сеоском дворишту тзв. „двору", налазила се: кућа за становање, сушница за месо — „пушница", пчеларник, кокошарник, казаница и свињац. Остале помоћне зграде биле су лоциране на трли, које су се налазиле на удаљености од 500 м до 8 км од села. Треба нагласити, да и поред овако релативно велике удаљености једног комплекса од другог, сеоска кућа и трла одувијек су чиниле једну економску нераздвојну цјелину.

Свако домаћинство је посједовало своју трлу. Међутим, њиховом деобом број трли је растао. Оне су се углавном формирале на терену који је најцјелисходније одговарао својој намјени. Из тих разлога у Бабичком се трле налазе на тзв. ридовима, који представљају предјеоне цјелине између потока и брда. То су углавном терени који се налазе на благим земљишним падинама. Ту су биле све погодности за успјешно гајење стоке: добри пашњаци, густа шума, обиље текуће воде, релативно сув терен, који је скоро цјелодневно обасјан сунцем. Сем тога ридови се налазе у завјетрини, тако да су поштеђени ударног дејства ваздушних струјања.

На једном риду, зависно од величине комплекса, може бити и више трли. Није риједак случај, да их има чак и 10—15. Све оне припадају углавном истој породици, која се временом дијелила на мања домаћинства.

Површина трли је различита. Прије свега зависи од материјалног стања домаћинства, као и од броја његових чланова. Тако има трли које заузимају простор од само 10 ари, а има их и тако пространих, чија је површина 100 и више ари.

Сваки рид има своје име. То је у ствари име некадашњег претка, који је трлу формирао или породични надимак. Познатије трле носе следеће називе:

1) Качарски рид
2) Бобагидински рид
3) Борински рид
4) Живковски рид
5) Марков рид
6) Мишински рид
7) Денински рид
8) Бурђински рид
9) Шоњин рид
10) Војиновски рид
11) Вељковски рид
12) Бељински рид

У времену од 1912—1920. године, најпознатија трла била је „Бела вода". Налазила се на око 4 км од села. На њој су чуване овце и козе.

Функција трли временом се мијењала, када је ријеч о стоци која се на њој гајила. У прошлости служиле су за чување свих врста стоке, како крупне (коњи, краве, волови), тако и ситне (овце и козе). Овчарство као привредна грана, било је веома заступљено. Јављала се тежња да се гаје овце које су „најрентабилније", тј. она врста која је давала понајвише млијека и квалитетнију вуну. У том смислу вршена је и извјесна селекција. Колико је својевремено сточарство овога краја било развијено, показује податак, да је не мали број домаћинстава посједовао и до 300 оваца.

Козарству се обраћала такође значајна пажња. Бабички крај био је познат по козама тзв. „црне расе", које су биле квалитетније од других врста. Масовно бављење козарством, условило је, узгред буди речено, развијање мутавџијског заната, по коме је својевремено овај крај био и познат.

Ако се врши поређење према врсти стоке, некада и данас, на трлама се сада углавном налази крупна стока. Она је служила, а и данас служи, за обраду земље и превоза.

Треба поменути, да је и свињарство у овом крају било знатно заступљено. Густе шуме, са обиљем својих плодова биле су погодна подручја за овај вид узгредне дјелатности житеља овога краја.

У вези са овим, наглашавамо, да се свиње никада нијесу чувале на трлама, већ увијек у кругу свога „двора", по тзв. кочинама.

Трле или „гумна", како их зову у овом крају, не представљају само земљишни простор на коме се налази стока и привредне помоћне зграде, већ оне обухватају шири простор на коме су: њиве, ливаде и пашњаци.

На самој трли налази се: пастирска колиба, племња, амбар, кош, гувно за

вршидбу, штала „кошара" за крупну стоку, трла за овце и козе и пуар за јагањце.

КОЛИБА — је просторија која служи за ноћење пастира. Има их различитих димензија. Најчешће су 3 x 4 м, уколико су служиле само за преноћиште. Неке су биле и веће. Састојале су се од двије просторије. Једне, сасвим мале, у виду ходника и друге нешто веће. Прва је служила као улаз и остава. Плетена је од прућа, споља и изнутра омазана блатом. Није кречена, а под је земљан. Најчешће су приземне, у ређем случају неке су имале и подрум. Покривене су сламом, а доцније ћерамидом. Последњих неколико година има их и са кровом на коме је цреп. У већини случајева уз колибу је прислоњена шупа зв. сулдрма, која је служила за смјештај алата и других пастирских потреба. У неким случајевима у саставу колибе налазила се и штала.

ПЛЕВЊА — служи за смјештај сточне хране (сијена, детелине и др.). Грађена је од паралелно искованих баскија, на дирецима, између којих се ставља блато. Припада типу „кованице". Кров је сламљен био, а у новије вријеме и ћерамидан. Често има ширу настрешницу на „дирецима". Испод тога се остављао алат, кола и др. потребе.

ШТАЛА или КОШАРА — служи за смјештај крупне стоке. Грађена је на исти начин као и плевња. Може бити различите величине, зависно од броја стоке. Налази се некада уз колибу, а има случајева да је и уз плевњу.

АМБАР — служи за чување зрнасте хране (пшенице, овса, јечма, ражи итд). Никада није приземан, већ је каменим плочама издигнут изнад земље. Грађен је првобитно од прућа, омазан блатом, а доцније је од ужих дрвених летава. Подијељен је на преграде „преседе", за разне врсте жита. Покривен је сламним кровом, а доцније ћерамидним.

КОШ или САЛАЧ — служи као остава за кукуруз у клипу. Грађен је од попречно искованих летава, са малим међупростором. Да би се зрневље заштитило од влаге, издигнут је од земље. Кош је покривен сламним или ћерамидним кровом.

Пастирска колиба и штала у Бабичком

ТРЛА — служи за смјештај ситне стоке (оваца и коза). Грађена је од испреплетеног прућа, које се налази између побијених колаца. Омазана је блатом. Представља „чатмару". Покривена је „рженом" сламом, преко које су дуге мотке зв. „лемезнице". Уз трлу, под нагибом од 80%, наслоњен је „вејник".

ГУМНО — се налази на равном простору, поред привредних зграда, најчешће у близини плевње. На средини се налази стожер, у виду колца, стабилно постављен — вертикално у земљу. Гувно је служило за вршидбу.

Недалеко од привредних зграда, налази се „ОМЕТИНА", која служи за смјештај оваца, током дана. Није имала стално мјесто. То је празан земљишни простор, који је кружно ограђен неотесаном дрвеном грађом тзв. лесама. Ометине су имале један узан пролаз, који се звао „премуз". Овај израз долази отуда, што су се кроз њега пропуштале овце и ту музле. Током вре-

Трла за овце у Бабичком

Село Бабичко — ометина на трли

мена ометина је премјештана на обрадиво земљиште са циљем ђубрења.

Живот на бабичким трлама је био веома интензиван током читаве године. На њима су боравили скоро сви укућани, сем жена и мале дјеце. Они су се временом на том послу смјењивали али најчешће су на трли боравили старији људи. Млађи чланови домаћинства су обављали теже пољопривредне радове, у виду орања, жетве, косидбе итд.

Када је ријеч о трлама, наглашавамо, да се је на њима само чувала стока, док се млијеко односило у село и тамо прерађивало. Млијечних производа било је у изобиљу. Они су служили као основна храна домаћинства, посебно у љетним мјесецима. Вишак је изношен на тржиште.

Данашња слика бабичких трла је умногоме измијењена. Млађи људи масовно напуштају село и одају се школовању или градској индустрији. Земљорадња, а посебно сточарство јењавају.

Међутим, млијечна храна људи са села још увијек је основни вид њихове исхране. Сточарство није онако интензивно, али га још увијек има. Нема домаћинства, које нема по неко грло стоке, која му служи са једне стране као радна снага, а са друге стране као извор млијечних прерађевина. Зато се може рећи, да је сточарство још увијек заступљено, али за разлику од прећашњег у већини случајева је тзв. стајско сточарство.

У граду се осјећа задњих година све већа потреба за воћем и поврћем. Оно се све више тражи као пијачна роба. Те потребе условљавају и промјене у погледу преоријентације сеоског становништва. На трлама, гдје су

некада биле житарице, сада су ту комплекси земљишта, засађени малинама и јагодама. Производња овога је рентабилнија, те је усмјерила житеље овога краја на овај вид привређивања.

НАПОМЕНЕ:

1. Јован Јовановић: Лесковачко Поречје, Лесковачки зборник XII, Лесковац 1972. године, стр. 49.
2. Риста Николић: Крајиште и Власина, стр. 49.

Radmila Stojanović

VIEHWINTERSTAND IM DORF BABIČKO

Das Dorf Babičko zeichnet sich durch Viehzüchter-Siedlungen, Viehwinterstand unter dem Namen Trlo aus. Sie waren einst auch in anderen Gebietten unter anderen Namen zu sehen. Nur in Babičko blieben sie in der einstigen Gestalt erhalten. Sonst nirgendwo.

Jeder Haushalt hatte seinen 500 m bis 8 km vom Dorf entfernten Wiehwinterstand, wo man cigentlich das ganze Jahr hindurch das Vieh hielt.

Im Trlo waren Hirtenhütten und andere wirtschaftliche Nebengebäude.

Durch Verminderung des Viehstands wurde auch die Zahl der Trlos geringer und heute sind sie noch hie und da zu finden.

Др Новица Ранђеловић
Др Видак Јовановић
Мр Властимир Стаменковић
Мр Миодраг Ружић

Нова налазишта биљака у југоисточној Србији[1]

У периоду од 1970—1980. године вршили смо флористичка, фитоценолошко-еколошка и биљногеографска проучавања у југоисточној Србији.

Проучавања су вршена на читавој територији југоисточне Србије, јужно од Топлице и Нишаве до границе према Македонији, западно до границе према САП Косово, на истоку до бугарске границе, изузев масива Старе планине. Посебну пажњу посветили смо неким локалитетима у југоисточној Србији, због њиховог географског положаја, или због специфичних орографских, геолошких, педолошких, хидрографских и климатских особености (Грделичка клисура, Селичевица, Кукавица, Радан, Видојевица и Пасјача код Прокупља, Острозуб, Сува планина и др). Ови и други локалитети су уцртани у карту испитиванога подручја (прилог).

Флористичка и фитоценолошко-еколошка проучавања у југоисточној Србији отпочињу радовима оснивача наше ботанике и флористике, ЈОСИФА ПАНЧИЋА, који је у југоисточној Србији боравио 4 пута: 1878 (два пута), 1880. и 1881. године. Посебно интересовање је исказао за новоослобођене крајеве од Турака (околина Врања, Прешева, Трговишта), који су флористички и фитоценолошки били потпуно неиспитани. У овим крајевима Србије се најјаче осећа утицај субмедитеранских флорних елемената, па је Панчић очекивао да ту нађе биљке које до тада нису биле забележене за флору Србије, што се показало тачним. У осталом делу југоисточне Србије Панчић се посебно интересовао за Острозуб на коме расте терцијерни реликт и ендемит Prunus laurocerasus (зелениче, ловорвишња). Ова биљка представља остатак терцијерне флоре, која је добрим делом нестала под утицајем негативних фактора глацијације. У Југославији једино се задржала на овом локалитету. Примерке зеленичета са Острозуба Панчић је детерминисао као посебан варијетет SERBICA. Зеленичне на Острозубу са буквом гради реликтну биљну асоцијацију LAUROCERASO-FAGETUM, која је законом заштићена и до сада од многих ботаничара проучавана. Други локалитет у Србији коме је Панчић посветио посебну пажњу је Сува планина, због њеног флористичког богатства и разноврсности, јер се на овом локалитету најјаче осећа утицај понтских и централноазијских флорних елемената у Србији. Панчић наводи Суву планину као пример негативног човековог дејства на флору, а посебно на очување шума, називајући је „...далеко виђеним плашилом... које с оне стране Ниша на околни предел грозно зија".

Резултате флористичких истраживања у Србији и југоисторчној Србији Панчић је објавио у делима „Флора Кнежевине Србије" и „Додатак Флори Кнежевине Србије" 1874. и 1884. године.

У исто време када и Панчић, или после њега флористичким и фитоценолошким истраживањима у југоисточној Србији бавили су се: Сава Петровић (флора околине Ниша), Луј Адамовић (флора југоисточне Србије), Борђе Ничић и Бура Илић (флора околине Врања), Недељко Кошанин (флора и еколошка истраживања Власине) и др. У новије време флористичка, фитоцено-

[1] Саопштење са IV симпозијума биосистематичара Југославије.

лошка, еколошка и биљногеографска истраживања у југоисточној Србији вршили су Рајна Јовановић-Дуњић, Бранислав Јовановић, Војислав Мишић и други.

Наша флористичка, фитоценолошко-еколошка и биљногеографска испитивања била су усмерена на проверу литературних података о присутности биљних таксона и биљних заједница у југоисточној Србији, на синтези тих података и њихову допуну. У оквиру ових проучавања описано је пет нових асоцијација за науку и шест нових субасоцијација, што је предмет посебних радова. Такође смо забележили преко 50 биљака које до сада нису биле забележене за флору СР Србије, за флору југоисточне Србије, или смо дали локалитете за биљке које у досадашњим радовима нису имале прецизиране локалитете у Србији и југоисточној Србији:

а) Врсте које нису забележене у флори Србије:

Trifolium cherleri L., расте на сувим пашњацима у околини Бујановца (с. Самолица), где се налази на северној граници свога распрострањења;

Trifolium phleoides Pourr., расте у храстовим шумама Пасјаче и Видојевице (Ново Брдо, Доморовце). Ова субмедитеранска биљка се код Про купља налази на северној граници свога распрострањења;

Trifolium heldreicianum Huss., балкански ендемит који расте у храстовим шумама (сладун и цер) Грделичке клисуре (с. Дупљане, Вл. Хан), на Бабичкој гори, где је на северној граници свога распрострањења;

Sysirinchium angustifolium Mill, адвентивна биљка, пореклом из Америке, расте на влажним ливадама Власине (око језера);

Lophochloa cristata Pers., расте на ксеротермним пашњацима Селичевице (Курвин град);

Minuartia bulgarica (Vel.) Graeb., расте на стенама изнад рударског окна Крива Феја на Бесној кобили, на 1900 м н. в.;

Geum rhodopaeum Stoj. et Stef., расте на тресетним површинама на Власини и Доброг Поља;

Sesleria phloeoides Stev, var comosa (vel.) Stoj. et Stef., расте на субалпијским пашњацима Бесне кобиле, на 1500—1900 м. н. висине;

Festuca calva Stoj. et Stef., расте на субалпијским пашњацима Великог стрешера и Бесне кобиле, на 1700—1900 м н. в.;

Campanula versicolor Andr., расте на доломитским пашњацима у околини Прешева;

Teesdalea coronopifolia (Gerg.) Thell., расте на сувим пашњацима у околини Трговишта, Бујановца, Кленике и Прохора Пчињског.

б) Нижи таксони од врсте, нови за флору Србије:

Clypeola jonthlaspi L. subsp. microcarpa (Moris) Fiori, расте на сувим пашњацима око Трговишта (Ново Село);

Centaurea stoebe L. subsp. tartarea (Vel.) Stoj. et Acht., расте на мезофилним ливадама Власине, на 1200—1400 м н. в.;

Astragalus onobrychis L. var. sofianus (Vel.) Stoj. et Stef., расте на сувим пашњацима Селичевице, у околини Куршумлије (с. Мердаре);

Trifolium resupinatum L. var. suaveolens Will., расте на влажним ливадама поред река у околини Власотинца, Грделице, Барбеша и Житораће;

Trifolium dalmaticum Vis. var. scabriforme Belli, на сувим брдским пашњацима Пасјаче и Видојевице, на Селичевици, а ver. meledae Lind., расте на сличним стаништима у Грделичкој клисури;

Valerianella coronata (L.) DC. var. stibrnyi Vel., на кречњачким ливадама Сићевачке клисуре;

Calamintha alpina (L.) Lam. subsp. hungarica (Symk.) Hayek var. hungarica f. albiflora K. Maly, на стенама и сувим пашњацима Радана и Грделичке клисуре, а форма cuneata K. Maly расте само у Грделичкој клисури;

Galium parisiense L. subsp. divaricatum (Lam.) Vis., расте на сувим пашњацима Грделичке клисуре и Селичевице.

ц) Нови локалитети за Србију

Неке биљке су у Флори Србије I—IX обрађене, али се о њиховом распрострањењу не дају тачни подаци, већ само стоји констатација да су распрострањене, или да их „Hayek наводи за Србију". Прикупљајући материјал нашли смо неке од тих биљака на територији југоисточне Србије и тиме пот-

врдили њихову присутност у Србији, односно означили тачан локалитет:

Plumbago europea L., расте на доломитским стенама у околини Прешева.

Trifolium physodes Stev., расте на сувим пашњацима у околини Прешева (с. Маминце);

Trifolium glomeratum L., на сувим пашњацима Селичевице, Бабичке горе, Кукавице, Грделичке клисуре и Видојевице;

Trifolium petrisavi Clem., расте на влажним ливадама у околини Ниша (Доње Међурово);

Linaria chalepensis (L.) Mill., расте на доломитским стенама око Прешева;

Thymus bulgaricus (Dom. et Pond.) Ronn., ендемит источног дела Балканског полуострва, расте на сувим пашњацима Бабичке горе;

Filago gallica L., расте на сувим, каменитим пашњацима у околини Грделице (брдо Кале);

Achillea chrysocoma Friv., расте на високопланинским камењарима Бесне кобиле (око 1900 м н. в.);

Listera ovata (L.) R.Br., расте у буковим шумама Видојевице и

Centaurea salonitana Vis. forma salonitana, расте на пашњацима Видојевице.

ц) Биљке које до сада нису биле забележене за југоисточну Србију:

Alyssum repens Baumg. на каменитим пашњацима Грделичке клисуре, Селичевице и Хисара код Прокупља;

Aliyssum desertorum Stapf., на каменитим пашњацима Селичевице и у околини Трговишта (Кленике);

Allium cupani Raf., на сувим пашњацима Видојевице, Пасјаче и Селичевице;

Anthericum lilago L., на пашњацима у околини Бујановца (Самолица);

Alopecurus gerardi Vill., на субалпијским пашњацима Бесне кобиле;

Carlina acaulis L., на брдским и планинским ливадама Грделичке клисуре. Власине, у подножју Суве планине (Крчимир);

Centaurea diffusa Lam., на доломитским пашњацима у околини Прешева;

Chaenorhinum minus (L.) Willket Lange f. minus, на сувим пашњацима у околини Бујановца;

Clypeola jonthlaspi L. subsp. jonthlaspi var. petrea Jord. et Fourr., на сувим пашњацима око Прешева и форма microcarpa, на сувим пашњацима око Трговишта (Ново Село, Шаинци)

Digitalis viridiflora Lindl., на субалпијским ливадама Бесне кобиле (Широке падине) и Малог стрешера;

Dianthus pelviformis Heuff., на брдским пашњацима у околини Бујановца (с. Самолица);

Euphorbia glabriflora Vis., на серпентинским пашњацима у околини Прешева (с. Миратовац);

Goniolimon collinum (Gris.) Boiss, на сувим и каменитим пашњацима око Прешева;

Onosma arenarium W. K. subsp. arenarium, на сувим брдским пашњацима око Прокупља (с. Водице), Бабушнице (с. Војници) и Чесине;

Ranunculus neapolitanus Ten., у светлим храстовим шумама Грделичке клисуре и Селичевице;

Saxifraga graeca Bois. et Heldr., на сувим брдским пашњацима око Бујановца (с. Самолица), Прохора Пчињског;

Silene lerchenfeldiana Baumg., на стенама (у пукотинама) у околини Власотинца (с. Дејан), на високопланинским стенама Бесне кобиле;

Tragopogon balcanicus Vel., на брдским пашњацима у околини Трговишта (Ново Село), на Јабланичким планинама (Мркоњски вис) и

Trifolium pignatii Fauch. et Chand., у храстовим шумама у околини Куршумлије (Мердаре) и Видојевице.

Анализирајући припадност биљака флорним елементима, дошли смо до закључка да се на територији југоисточне Србије осећа снажан продор субмедитеранских флорних елемената долином Вардара и Јужне Мораве, понтско-централноазијских флорних елемената који врше продор кроз пиротско и бабушничко поље и северних флорних елемената, који преко Панонске низије и долине Велике Мораве допиру све до ових крајева. Састав флорних елемената, климатогене фитоценозе и састав флоре указују на транслаторни карактер климе југоисточне Србије и на њен специфичан биљногеографски положај у Србији. На основу оваквих показатеља закључили смо да југоисточна Србија припада Холарктичкој области, Еуросибирско-северноамеричкој регији, Музејској провинцији, са знатним продором медитеранских елемената из Егејске провинције и степских елемената из Сарматске провинције.

Др Видак Јовановић

Неколико јестивих и отровних врста печурака у околини Лесковца

II ПОСЕБНИ ДЕО

У „Лесковачком зборнику“ XXI, од 1981. године, објавио сам рад „Јестиве и отровне гљиве“ (прилог упознавању гљива—печурака околине Лесковца) као I део. Ту сам говорио о општим карактеристикама гљива—печурака, њиховој систематској класификацији и познавању битних анатомско-морфолошких карактеристика значајних за одређивање и разликовање јестивих и отровних врста печурака. У овом другом, посебном делу дајем опис десетак врста печурака, које сам констатовао у околини Лесковца, посебно на планини Радану, и Кукавици. У II делу осим описа појединих врста печурака, дат је и опис налазишта и станишта за сваку врсту и њихова хранљива и употребна вредност. Уз опис је приложена фотографија одговарајућих врста и њихово научно, латинско име и позната народна имена из разних крајева наше земље.

Опису ових биљака приступио сам због тога што су оне недовољно познате у народу, а имају изузетну вредност као извор хране, која данас у свету представља проблем број један. Храна је проблем не само што ње нема довољно, већ и стога што се неправилно хранимо. Према подацима међународне организације ФАО, 2/3 становништва Земље, поред тзв. дефицитарних земаља где се гладује, неправилно се храни, тј. има тзв. скривено гладовање. Међутим, проблем исхране није само у томе што нема довољно хране или што се неправилно хранимо, већ и у томе што се не користе сви постојећи природни извори хране. Познато је, наиме, да се од природних извора хране биљног порекла користили смо око 600 врста биљака (од укупно 500 000 разних врста), или само око 50 врста животиња од анималних извора хране! Очигледно је да остаје неискоришћено огромно богатство хране у природи.

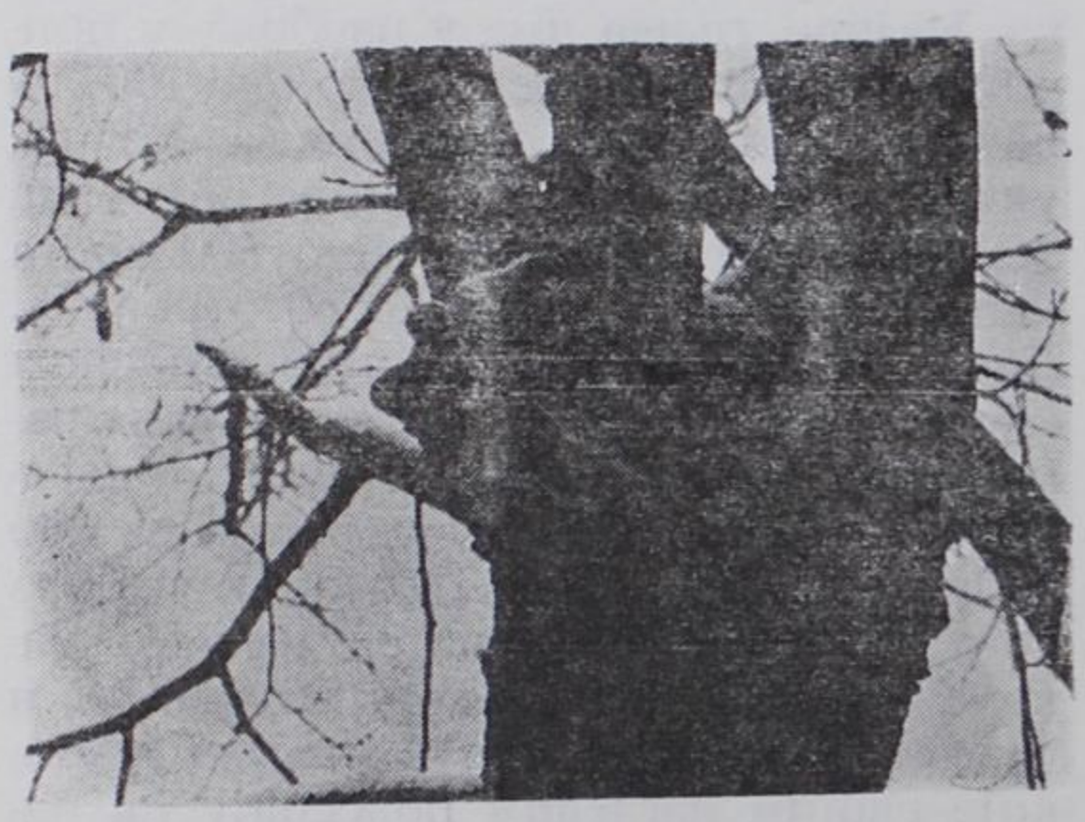
Сматрам да се још увек недовољно користи у исхрани једна огромна група биљака, која према хранљивим вредностима има за човека изузетну вредност. То су гљиве — печурке. Колико су оне значајне у исхрани човека види се из следећих неколико података. Најпре, гљива има у изубиљу у природи. У науци је забележено око 100 000 разних врста што представља 1/5 од укупног броја свих биљних врста на Земљи. Међу њима има око 800 врста јестивих гљива, а само ко 60 отровних. Данас се користи у исхрани углавном само неколико врста јестивих печурака! Због чега се човек овако индиферентно односи према овим биљкама као добром извору хране? Постоји више разлога. Један од основних разлога је, свакако, њихово недовољно познавање и у вези с тим страх од отровних врста, које својим изгледом подсећају на одговарајуће јестиве врсте. Моја настојања су усмерена ка упознавању овог света биљака и, тиме, ослобађању од страха, јер добрим познавањем ових биљака страх нестаје. Променом односа, могућности већег избора хране су знатне, чиме се обезбеђује и правилна исхрана. Природне могућности постоје. У нашој земљи описано је до сада око 250 јестивих врста печурака. У својим популацијама се јављају у огромним количинама, а због њихове хранљиве вредности не би требало да човек буде индиферентан према њима. Јер, печурке као биљке имају највећи проценат беланчевина у биљном свету и то таквих беланчевина, са тзв. битним или есенцијалним аминокиселинама као основним састојцима, које су непходно потребне за изградњу и обнављање чо-

вековог организма. Отуда, не без разлога, познаваоци печурака сматрају да се печурке према њиховој хранљивој вредности налазе између најбољег поврћа и меса. Оне су значајне и по другим хранљивим састојцима: глицидима, минералним солима, витаминима (A, C, B_1, B_2, D и K). Према количини фосфора (P) превазилазе све остале намирнице биљног или анималног порекла. Печурке имају и изванредну арому и укус, којима се може зачинити и подићи високо квалитет хранљивих намирница и јела.

Неколико наведених података о печуркама говоре о вредностима ових биљака. Надам се да ће читаоци, из овог рада и неколико наредних прилога, упознати ближе већи број печурака, које сам забележио у својим истраживањима у околини Лесковца.*

1. Flammulina velutipes (Curt. ex Fr.) Sing. /= Collybia velutipes (Curt. ex Fr.) Quel./

— зимска пањевчица, пањевка, плоснатица, шторовка и сл.

Сл. 1. Изглед зимске пањевчице (Flammulina velutipes)

Опис главних делова (шешира и дршке). — Ова врста печурке је типична зимска врста печурке. Шешир је у почетку развоја полусферичан, а касније скоро пљоснат. Величине је 2—6 cm са оштром избразданом ивицом. У литератури се наводе подаци о знатно већим димензијама шешира, од 2—8 (12, па чак и до 16 cm).

Основна боја шешира је жута са наранџастим и кафеним примесама. Површина је гола, глатка, сјајна и када је ваздух влажан, површина шешира је слузава и лепљива. Испод шешира се налазе раздалеке ламеле (листићи) које срастају с дршком. Ламеле су на почетку развоја беле боје, а касније исте боје као и шешир; кад добију смеђу боју нису за јело. Спороносни прах је беле до крем беле боје. Сличне боје је и месо шешира. Изглед дршке (стручка) помаже познавању ове врсте. Обично је дршка цилиндрична; када се печурке нађу у групи, збијене, делимично је спљоштена и тада је постављена (у односу на шешир) скоро ексцентрично. Дршка је дуга око 3—10 cm, а дебљине 0,3—1,5 cm; при врху је дебља и често је увијена.Дршка је испод шешира обојена жуто, а наниже је изражена тамнија боја (до тамнокафене боје), па се стиче утисак као да је превучена слојем „сомота", велура, због чега врста има карактеристично име „велутипес".

Налазиште и станиште. — Нашао сам је на стаблу липе (Tilia sp.) у једној лесковачкој улици у центру града (преко пута старе зграде лесковачког Народног музеја) у зимском периоду прошле године, а исто тако и ове године у децембру, после првог већег снега, на температури око —15°C. На слици 1. приказан је детаљ. Обично је у групи од двадесетак и више јединки.

---

* Гљиве — печурке које описујем у тексту припадају класи Basidiomycetes, потклаcи Holobasidomycetidae. Гљиве из поткласе Holobasidiomycetidae познате су у народу као печурке! Постоје још 3 класе гљива: Maxomycetes (слузаве гљиве), Phycomycetes (гљиве алгашице) и Ascomycetes (гљиве мешинарке). Пошто се у тексту описују гљиве – печурке из класе Basidiomycetes потклаcа Holobasidiomycetidae дају њихов систематски положај. Наиме, ова потклаcа садржи 4 реда: Exobasidiales, Poroales (= Aphyllophorales) Agaricales Gasteromycetales. Од описаних 10 врста печурака једна припада реду Poriales; то је лисичарка (Cantharellus cibarius), две реду Gasteromycetales; то су пухаре Lycoperddon perlatum i L. pratense. Остале врсте припадају реду Agaricales. Последњи ред Agaricales обухвата у принципу печурке са спороносним слојем (хименијум) на листићима — ламелама на доњој страни шешира. Унутар овог реда, према најновијој класификацији, налазе се и неке печурке са цевчицама (које завршавају порама) у спороносном слоју (хименијуму) а раније су сврставане у ред Poriales из рода Boletus (вргањи) и њему сличним родовима Ова група печурака са цевчицама сврстана је у ред Agaricales због хемиангиокарпне грађе и развоја хименијума. Управо, код врста из рода Boletus хименијум се не замеће постепено као у реда Poriales, већ одједном и приликом развоја плодоносног тела постаје слободан (хемиангиокарпни хименијум), па је оваква класификација правилна. У овом прилогу обрадио сам следеће врсте печурака.

Focht је забележио ову врсту, осим на липи, и на многим другим лишћарским врстама (на врбама, букви, зови, јасену и др.). Обично се може наћи у природи од X—III.[1]

Хранљива и употребна вредност. — Печурка је јестива. Прикладна је за супе, чорбе, а може се и конзервирати.

2. Macrolepiota procera (Scop. ex Fr.) Sing. /= Lepiota procera (Scop. ex Fr.) S. F. Gray/
— Козара, сунчаница, срндакуша, козјача, штитарка, шугарица, дежникарица, марела итд.

Сл. 2 Macrolepiota procera (козара, срндаћ); види се карактеристичан прстен у горњем делу дршке

Опис шешира и дршке. — Ова печурка спада у групу наших највећих гљива. Шешир је пречника 10—30 cm, а дршка је висока 10—30 (40), дебљине 1—2 cm, са карактеристичним луковичастим задебљањем на дну дршке. У почетном стадијуму развоја плодоносног тела, шешир је јајоликог облика, а касније се шири. Најпре је површина шешира глатка, а временом, ширењем шешира испуца у крљушти, односно љуспе, које су готово концентрично поређане по површини шешира. Једино, на испупченом врху шешира не образују се крљушти и тај део шешира је нешто тамније боје од основне боје. Површина шешира је сува. Ивица је најпре подвијена и сраста с дршком помоћу делимичног омотача (velum partiale), који се током развоја одваја од ивице шешира и остаје у горњем делу дршке као остатак парцијалног омотача у облику помичног прстена (anulus), што представља веома важну систематску ознаку (сл. 2.). Место је релативно танко, мекано; беле боје са розе нијансама. Ламеле (листићи) испод шешира су слободне (и у односу на дршку јасно одвојене), густо су поређане и беле боје. Дршка је доста жилава, па је треба одбацити код припремања ове врсте за храну. Спороносни прах је бео, а појединачне споре су безбојне под микроскопом.

Налазиште и станиште. — Нашао сам је ујесен, у великом броју на падинама Радана, у тзв. горњим Иваньским ливадама. Расте на земљи, у ливадама и проређеним шибљацима. Јавља се од VI—XI.

Хранљива и употребна вредност. — Печурка је јестива и пријатног укуса. Њој је слична, такође јестива врста, Macrolepiota rhacodes, са нешто дебљом дршком. Унутар овог рода (Lepiota) јављају се и отровне врсте, као што су Lepiota helveola, L. brunneo—incarnata, и L. cristata само су оне мањих димензија (пречник шешира испод 6 cm). Међутим, грешке се искључују након упознавања козаре. Козара се може употребити у исхрани у свежем стању и сушена.

3. Agaricus campestris Fr. /= Psaliota campestris (Fr.) Quél.
— Пољски шампињон, рудњача, шљивара, јањара, овчара, козара, купник, тратњача.

Опис. — Ова врста печурке позната је у народу, мада из истог реда (Agaricus) има доста сличних врста, а међу њима, поред јестивих, има нејестивих, лако отровних врста. Да би били потпуно сигурни да се ради о јестивим врстама — пољском шампињону (Agaricus campestris), врста коју детерминишемо, одређујемо треба да одговара у потпуности следећем опису.

Рудњача има шешир промера 5—15 cm; најпре је округлог облика, а касније се прошири и скоро је пљоснатог облика. Боја шешира је бела са нијансом бледе кафене боје. Месо је такође бело, али на пресеку постаје слабо розе. Ламеле (листићи) су слободни и, што је значајно за распознавање врсте, зависно од старости најпре су беле (код младих јајоликих плодоносних тела), нешто касније (код развијенијих облика) ружичасте боје, а код најстаријих примерака (када је шешир већ пљоснат) ламеле добијају чоколадно—сме-

---

1) Поред ове јестиве врсте, у зимском периоду се могу наћи на дрвећу и ове јестиве врсте: Pleurotus ostreatus (буковача, остригар), Auriculapia auricula-judae (јудино уво) и Sarcokcypha coccinea (шкрлатна чашица).

њу боју. За проверу боје спороносног праха треба пресећи дршку непосредно испод шешира и шешир ставити на бео папир са ламелама према папиру. Добићемо од попалих спора отисак шешира пурпурно кафене боје. Слични поступак провере боје спороносног праха препоручује се и код осталих непознатих врста, пошто свака различита врста има свој специфичан отисак и боју спора, односно боју праха.

Сл. 3 Изглед пољског шампињона (рудњача) са преломљеним делом шешира.

Осим шешира, важно је познавање и дршке стручка). Она је величине 3—10 cm, а дебљине 1—2 cm, цилиндричног је облика, а при основи је тамније обојена. Карактеристично је присуство нетрајног прстена на дршци.

Налазиште и станиште. — Типичне примерке рудњаче нашао сам у непосредној околини Лесковца на ливадама у познатом лесковачком излетишту — Партизанској чесми у рано лето и у јесен. Јављају се непосредно после кише, већ сутрадан. На већим надморским висинама (на Радану) налазио сам, уместо типичног пољског шампињона, сличне јестиве печурке само нешто мањих димензија и са назначеним прстеном у науци познатих под именом Agaricus comptulus. Запазио сам да се типични пољски шампињон (Agaricus campestris) налази на мањем надморским висинама, а на већим надморским висинама њега замењује Agaricus comptulus. Пољски шампињон расте на ливадама, поред пута, појединачно, а може се јавити и кружно, на одређеном простору, у тзв. „вилином колу".

Хранљива и употребна вредност. — Пољски шампињон је веома укусна гљива. Може се припремати свежа и конзервирати на разне начине. Према запажањима неких миколога, њен укус и арома су чак бољи од укуса културне врсте шампињона (Agaricus bisporus) која се продаје у трговини.

Сличне врсте и опасности замене. — Пољском шампињону (рудњачи) (Agaricus campestris) и њему сличном, брдској врсти (Agaricus comptulus) веома су сличне и следеће јестиве врсте истог рода (Agaricus): Agaricus bitorquis (везан уз асфалт!), A. sylvicola (шумски шампињон са троугластим љуспама кафене боје на површини шешира), A. arvensis (крупније форме од пољског шампињона, жућкасте боје, пречника шешира од 8—20 cm са дршкама дебелим до 3 cm), и последњој врсти сличан још крупнији A. exquisitus. Такође су сличне јестиве врсте A. perrarus и A. augustus са окер смеђим и тамносмеђим крљуштима по шеширу (у четинарским смрековим шумама).

После ових јестивих врста, пољском шампињону су сличне и врсте из истог рода (Agaricus), али нејестиве, слабо отровне. То су: Agaricus xanthodermus (жуте боје и мириса на мастило, карбол), A. meleagris са тамносмеђим крљуштима по шеширу и на пресеку жуте боје и A. radicatus са дугим танким коренчићем у наставку дршке (под земљом!).

Међутим, пољски шампињон (рудњача) има „двојнике" из других група печурака, које су смртоносне за човека. Због тога се он може заменити, помешати са отровним врстама: Entoloma (Rhodophylus lividum, Inocybe patouillardi и са најотровнијим врстама из рода пупавки (Amanita), особито са отровном, смртоносном врстом — бела пупавка (Amanita verna). Зато је веома важно познавање битне анатомско-морфолошке карактеристике ових отровних двојника, тј. упознати се ближе са описом ових отровних врста. За сада указујем само информативно на неке битне одлике. Тако, отровна врста Entoloma lividum и поред сличности са пољским шампињоном одликује се присуством ружичастих ламела, али нема парцијалног прстена на дршци и мирише на брашно! Затим, отровна врста Inocybe patouillardi (црвенкаста цепача), по изгледу личи на пољски шампињон, али је мањих димензија, има шешир конусног облика и мирише на ликер, и што је посебно значајно она већ после два часа, по убирању, поцрвени (а обавезно поцрвени кад „преноћи"). Остаје да се упознамо са неким битним одликама најопаснијег двојника пољском шампи-

њону, са отровним врстама из групе пупавки (Amanita). Да би се избегле евентуалне замене и фатални исходи, о пупавкама треба знати следеће. Прво, код брања шампињона, треба добро погледати, у трави, дали се при основи дршке налази остатак од општег омотача (velum univerzale) у облику овојнице, врећице или је дршка без овојнице! Ако се при основи дршке налази овојница, а по општем изгледу (habitusu) печурка личи на пољски шампињон, онда то може бити бела пупавка (Amanita verna), једна од најотровнијих и смртоносних врста печурака. Приликом брања, превиди се још један веома значајан моменат. Осим овојнице, бела пупавка има листиће (ламеле) беле боје, па је обавезно потребно погледати и доњу страну шешира где се налазе ламеле. Према томе, да бисмо избегли опасност од евентуалних замена пољског шампињона са отровном пупавком, приликом брања печурака треба обратити пажњу на два основна момента: 1. на овојницу коју имају пупавке при основи дршке, а немају пољски шампињони (рудњаче) и 2. пупавке су са белим ламелама у току читавог живота, а пољски шампињон има беле ламеле само док је врло млад (кад је у облику „јајета" његово младо плодоносно тело), а код развијених плодоносних тела има ламеле карактеристичне ружичасте или чоколадне боје.

Замена пољског шампињона (рудњаче) могућа је и са још једном врстом из групе пупавки, са зеленом пупавком (Amanita phalloides), особито са њеним варијететом беле боје. Међутим, ако се добро запамте и једном аплицирају ове врсте и наведене битне одлике (1—2) беле пупавке, онда је могућност замене искључена. За све љубитеље гљива—печурака стога препоручујемо тзв. кључеве или атласе гљива, где се још детаљније говори о појединим, нужним систематским ознакама, битним за правилно одређивање осталих врста печурака (види литературу).

4. Amanita pantherina (DC. ex Fr.) Secr.

— Пантерка, пантерјева мушница

Унутар рода Amanita (пупавке) обухваћене су гљиве—печурке са спороносним слојем хименијумом у облику ламела (листића). У овом роду заступљене су многе врсте веома сродне, међусобно сличне по спољашњем изгледу и међу њима има истовремено најквалитетнијих облика печурака за јело и најопаснијих, најотровнијих, смртоносних врста! Свакако да се оне по неким ознакама (детаљима) и разликују међусобно, па на њих треба обратити посебну пажњу. Због тога, како смо раније истакли, морају се уочавати и најмањи детаљи из описа, јер од тих малих детаља, али веома битних, зависи да ли ћемо уживати (у јелу) или ћемо се отровати. Примера ради, навешћу две врсте из овог рода (Amanita): једна је Amanita caesarea (благва, јајчара) а друга Amanita phalloides (зелена пупавка). Прва у исхрани представља деликатес, прву категорију хране, подједнако по укусу и по квалитативним састојцима хранљивих материја, а друга је фатална за човека, смртоносна. Због тога се још једном подсетимо и добро запамтимо битне карактеристике рода Amanita. А оне су: 1. присуство општег омотача (velum universale) при основи дршке (волва); 2. ламеле (листићи) увек беле боје, изузетно су жућкасте (у јестиве врсте Amanita caesarea и отровне врсте A. citrina); лако зеленкасте (у отровне врсте A. hlalooides) или ружичасте (у јестиве врсте A. rubescens) и 3. споре такође беле боје. И на крају, како смо већ казали, када се срећемо са врстама рода Amanita, треба још једном погледати неки атлас гљива—печурака и проверити све битне детаље, подједнако из описа врсте и њеног станишта.

Из ове групе Amanita упознаћемо се са (Amanita pantherina), која може бити и смртоносна, а доста је присутна у нашој околини.

Опис. — Плодоносно тело (шешир и дршка) ове гљиве у почетној фази развоја је округлог облика и обавијено је општим омотачем попут љуске на кокошјем јајету. Шешир је пречника 5—15 cm, најпре је лоптастог облика а касније, ширењем постаје пљоснат. Боја шешира је смеђа са нијансама тамније кафене боје, а што је врло индикативно, по шеширу се налазе остаци омотача неравномерно разбацани по површини шешира (сл. 4). Месо шешира је беле боје, а на ивици шешира се запажају карактеристичне бразде. И ламеле су беле боје, као и спороносни прах са спорама.

Гљива се лако уочи, јер је доста дуга, због дужине дршке која се креће од 5—15 cm, дршка је дебела 0,5—2 cm, цилиндричног је облика у почетку је пуна, помпактнија, а касније постаје шупља. У горњем делу дршке налази се бели прстен остатак од парцијалног омотача, а у задебљалој основи др-

шке (попут луковице) остатак од општег омотача (волва) са једном или више огрлица!

Налазиште и станиште. — Ова врста се јавља од VII—X. Расте на земљи у разређеним шумама. Констатовао сам је на планини Радану на 700 (800) m нм.

Сл. 4 Изглед отровне врсте пантерке (Amanita pantherina), виде се прстен и волва

Ова врста спада у ред отровнијих врста печурака. Након конзумирања, отров делује одмах после 1/2 сата. Тровање изазива мускарин, гљивин атропин (који је иначе код тровања другим врстама отровних гљива противотров!) и мускаридин. Ове супстанце делују паралелно што често доводи до смртних исхода. Симптоми се манифестују у јаком знојењу и јакој пренапрегнутости. Обавезна је интервенција лекара.

5. Boletus satanas Lenz

— лудара, јуре, свињчица, вражји гобан и др.

Ова врста отровне печурке ретко се среће у околини Лесковца. Према Focht-u расте на кречњачкој подлози. Забележио сам је на Радану на површинским еруптивним стенама — андезитима и дацитима. Пошто се ради о отровној врсти печурке из рода вргања (Boletus), а вргањ се често користи у исхрани у нашој околини, треба обавезно обратити пажњу на опис ове врсте у тексту да се не би заменила са сличним вргањима.

Опис. — Отровни вргањ, лудара (Boletus satanas) релативно је крупна печурка. Шешир је дугачак од 10—20 (30) cm. Млада плодоносна тела су округлог облика, касније се шире и постају пљосната. Карактеристична је сребрнасто-бела боја шешира. Шешир је са белим месом, које повредом добија брзо карактеристичну плаву боју. У спороносном слоју (хименијума) налазе се цевчице (жуто зелене боје) које завршавају малим округлим отворима (порама) карактеристичне црвене боје (видљиви део хименијума), а само код најмлађих примерака плодоносног тела су жућкасте боје. Цевчице са отворима одвајају се од дршке (слободне су), а лако се одвајају и од меса. Дршка је знатно дебела, особито код младих примерака. Дужина се креће од 4-15 cm, а дебљина 3-10 cm. Њена боја представља једну од значајних диферентних ознака: непосредно испод шешира дршка је обојена лимунжутом бојом, а испод жутоцрвеном бојом са рељефном мрежом изражене тамноцрвене боје, кармин боје. Ако се добро запази опис из претходног текста, онда је мала могућност замене ове отровне врсте вргања, лударе са обичним јестивим вргањом или са неким другим сродним вргањом. Ипак, указујемо компаративно на неке бит-

Сл. 5 Отровни вргањ, лудара (Boletus satanas)

не диференцијалне ознаке отровне врсте вргања—лударе (Boletus satanas) и јестиве врсте — обични вргањ (Boletus edulis).

Отровна врста лударе има: 1. поре црвене боје (само код младих плодоносних тела су жутоцрвене боје); 2. месо је беле боје и повредом брзо прелази у плаву боју; 3. дршка је у горњем делу лимунжуте боје, а у основи осталог дела жутоцрвене боје са израженом рељефном мрежом по површини тамне боје. Међутим, обични јестиви вргањ (Boletus edulis) има: 1. поре беличасте боје, бледожуте боје или жутозелене боје, и боја се повредом не мења; 2. бела боја меса се такође не мења; 3. дршка је светлокафене боје с рељефном мрежом по површини.

Поред сличности са овом врстом, лудара показује сличност и са неким другим врстама печурака из рода Boletus, највише са јестивом врстом Boletus erythropus, али и са неким отровним врстама истог рода, које унете у наш организам изазивају само пролазне гастро-интестиналне сметње (сметње органа за варење хране).

Налазиште и станиште. — Нашао сам је на Ивањским ливадама у проређеним храстовим шумама. Јавља се у лето и јесен, односно од VII--XI. Према литературним подацима претежно се налази на кречњачкој подлози. Осим на Радану, претпостављам да се може наћи у горњем току Јабланице где има кречњака (мада не фомацијских) и изнад Грделице, на десној обали Јужне Мораве, у околини села Тумбе, где је геолошка подлога нерашчлањени сенон.

Употребна вредност. — Према новијим подацима отровна врста Boletus satanas и њени сродници из рода Boletus има антиканцерозне материје, што заслужује посебну пажњу истраживача. Напоминьем, да род Boletus обухвата велики број врста које су недовољно истражене. Према неким подацима има око 200 разних врста вргања. Ролф Сингер написао је двотомно дело о фамилији (породици) вргања, којој поред рода Boletus, припада још 5 родова: Suillus, Xerocomus, Leccinium, Boletinus и Phlebopus (Pulvero boletus). У следећем прилогу упознаћемо се са једном врстом из рода Suillus, (Suillus luteus) веома сродном врстама вргања из рода Boletus.

6. Suillus luteus (Fr.) S. F. Gray
— /= Boletus luteus Fr.; Ixocomus luteus Quél./
— Осинац, масленка, масљенак

Ова врста печурке и неке сродне врсте, доступне (мени) из литературе, везане су за четинарске шумске састојине, или се налазе у састојинама лишћарских шума у близини четинара, према мојим запажањима. Све су оне, према хранљивој вредности, високо квалитетне врсте. У околини Лесковца, где има релативно доста младих вештачких четинарских култура, ову печурку и њене сроднике народ не конзумира, иако се доста лако може одредити.

Опис. — Ова печурка се лако запажа по маркантној боји шешира (као у плода дивљег кестена) и елегантном витком изгледу. У младих примерака шешир је полулоптаст, 5—10 cm у пречнику, а касније у развијенијих облика је спљоштен са назначеним испупчењем на диску (врху). Карактеристична је кестењаста боја шешира, мада је зас тупљена и блеђа, жућкастосмеђа боја. Месо је мекано, беле боје, а код старијих је жуте боје; доста је хигроскопно, накиселог укуса и воћног мириса. Површина шешира је јако слузава. Код младих примерака обод шешира је срастао са горњим делом дршке помоћу парцијалног велума, а код развијених об лика, по цепању, овај омотач остаје делом на ивици шешира и у горњем делу дршке у облику прстена. Прстен се више уочи због карактеристичне љубичасте боје. Хименијум, тј. цевчице које завршавају порама жуте боје сраста с дршком или мало силази низ дршку.

S. 6 Suillus luteus
(осинац)

Дршка је дуга 5—7 (10) cm, а дебела 1—2 (3) cm. Дршка је компактна, жуте боје, изнад прстена нешто блеђа, а испод тамнија, кафене боје са бројним брадавичастим израштајима по површини.

Налазиште и станиште. — Нашао сам је септембра месеца на једном пропланку изнад Добре Воде, на Великом кршу у групи од више десетина примерака. У истој групи налази-

ло се и неколико примерака сродне врсте, Boletus granulatus, и сличне врсте Gomphidius rutilus. Читава површина од неколико десетина квадратних метара била је покривена мноштвом ових јестивих печурака. Из ове групације веома је сродна врсти Suillus luteus врста Suillus granulatus, која је по изгледу готово идентична, с том разликом што S. granulatus пушта на хименијуму капљице млечног сока. Нешто се више разликује од наведених врста Gomphidius rutilus по израженијем испупчењу на диску (врху) шешира и светлијој црвенкастој боји шешира. Осинац се јавља од V—XI.

Хранљива и употребна вредност.— Ова врста печурке, по хранљивој вредности је слична најквалитетнијим вргањима. Може се припремати као и вргањи, с тим што се не може сушити, јер јако упија влагу. Код припремања за јело треба скинути лепљиву кожицу. Према скали укусности, по Focht-u, (распон скале од I—IV катего-

Sl. 7. Cantharellus cibarius
(лисичарка)

рије, класе) осинац се налази у групи најквалитетнијих печурака, које су по укусности изван свих категорија! А то су јако квалитетне врсте: смрчак (Morchella deliciosa), благва, јајчара (Amaniza caesarea), обични јестиви вргањ (Boletus edulis), па чак и једна гомољача или „трифла“ (Tuber melanosporum)!

7. Cantharellus cibarius Fr.

— **Лисичарка**, лисица, жутица, папрењача, кајсијача, и сл.

Опис. — Ова врста печурке позната је у народу, јер је карактеристичног изгледа и тржишна је врста. Шешир је у младих плодоносних тела испупчен, а каније постаје спљоштен са назначеним удубљењем на врху као у левка. Обод шешира је подвијен, таласаст и местимично усечен. Месо шешира је чврсто, кампактно (влакнасте структуре), беле до жућкасте боје. Од обода полазе „лажне ламеле“ (дебеле заобљене као вене) према средини дршке, силазећи низ дршку. Карактеристично је рачвасто гранање „ламела“ у горњем делу, непосредно испод обода шешира. По општем изгледу, лисичарка је слична отровној врсти (Omphalotus olearius, која има још три имена— синонима (=Slitcybe alearia, =Flamula phosphorea и Pleurotus olearius) и јестивој врсти Hygrophoropsis aurantiaca.

Ако се замени с другом врстом нема опасности, пошто је она, како смо истакли јестива врста и разликује се од лисичарке по правим ламелама са оштрим ивицама (у народу је позната као лажна лисичарка). Међутим, замена с отровном врстом Omphalotus olearius није пријатна, јер ова врста узрокује тровања позната под именом Mycetismus intestinalis (тровања с локалним надражењем органа за варење хране). Да би се избегла ова замена дајем компаративни приказ битних ознака јестиве лисичарке (Cantharellus cibarius) и отровне врсте Omhpalotus olearius, као његовог опасног двојника. Лисичарка расте на земљи, а отровни двојник на дрвету (или на гранама на земљи или у земљи, и да не би дошло до замене, треба сумњиве двојнике пажљиво извући из земље и видети да ли је печурка са мицелијумом на земљи или на грани затрпаној земљом!). То би била прва диференцијална ознака. И друга ознака је такође веома значајна: спороносни слој у лисичарке је на „лажним ламелама“, а у њеног отровног двојника на правим ламелама (листићима) са израженим оштрим ивицама, као и у свим ламелама.

Даље карактеристике лисичарке су следеће. Спороносни прах је жућкасте боје. Дршка је такође исте боје као и боја шешира. Дршка није јасно одвојена од шешира, већ се постепено од шешира сужава према основи (ка земљи). Општи изглед лисичарке је специфичан па се лако запамти (сл. 7). Осим тога, има укусно месо и веома пријатну арому.

Налазиште и станиште. — Лисичарку сам налазио на Кукавици (на Високом одеру, изнад Јасичког равништа, на гребену с маховинама у састојинама букове шуме. Такође сам је констатовао и на Радану на више локалитета: поред Партизанског дома, на маховини у прорећеној храстовој шу-

ми на око 800 m надморске висине и код „борова“ на око 1000 m н.м. у буковој шуми на подлози с маховином. Јавља се од јуна до новембра (VI—XI).

Хранљива и употребна вредност. — Одлична је намирница за припремање чорби и супа, нарочито у комбинацији с другим јестивим врстама из рода млечница (Lactarius) и медењачом (Armillariella mellea). Најприкладнија је за кисељење. Значајна је због витамина C и D.

У околини Лесковца има више врста печурака из фамилије (породице) Russulaceae, а међу њима доста јестивих врста које се не користе у исхрани, свакако због тога што унутар ове фамилије има и отровних врста. Са мало напора могу се упознати битне ознаке, што је довољно да се стекне потребна сигурност у распознавању и коришћењу ових гљива у исхрани. Наиме, ова фамилија садржи два рода: Russula и Lactarius, који се релативно лако одређује по кључу и касније препознаје на терену. Општа карактеристика је да су представници фамилије Russulaceae без омотача (велума), са ламелама у спороносном слоју и да расту на земљи. Боја шешира није битна (разнобојне су), али се издвајају по диференцијалним ознакама на нивоу родова. Русуле имају, претежно, по ободу шешира карактеристичне радијалне урезе, ломљиво и крто (зрнасте структуре) месо и ламеле, а лактаријуси „млечне цеви“, па из повређених тела цури „млеко“ и љутог су укуса. Прве се у народу називају голубице или краснице, а друге млечнице или рујнице. У даљем тексту биће описана једна голубица или красница из групе отровних.

8. Russula emetica Fr.
— Бљувара, бљувна голубица

Код препознавања ове врсте потребно је, поред познавања морфолошких ознака, користити и органе чула укуса и мириса, због многих нијанси основне боје и уопште варијабилности врста. Зато, када смо несигурни у погледу боје, онда се печурка мора мало пробати (задржати мало у устима и избацити). Јестиве врсте су са благим укусом и пријатном аромом, а отровне са љутим укусом. За прецизније одређивање врсте приступа се, по провери укуса и мириса, провери боје спороносног праха (сачека се најмање 12 часова да споре падну из спороносног слоја шешира на бели папир).

Сл. 8. Изглед отровне бљуваре
Russula emetica

Опис. — У малих плодоносних тела шешир је полулоптастог облика, касније се шири и постаје готово пљоснат. Пречник шешира се креће од 5—10 cm. Основна боја шешира је црвена, али у каснијој фази бледи. У почетном стадијуму развоја шешира, ивица шешира је повијена, а потом се исправља. Уочавају се радијални урези по ободу шешира. Месо шешира је релативно танко, зрнасте структуре и крто, беле боје са црвенкастом нијансом испод кожице и љутог укуса. Љутина меса је индикативна, јер је по боји доста других сродних врста. Тако, на пример, по црвенкастој (розе) боји шешира слична је јестива врста Russula vesca, али је месо слатког укуса. — Ламеле су танке беле боје, а код старијих примерака са зеленкастоплавим одсјајем; слободне су или слабо срастају с дршком али у истој равни. И спороносни прах је беле боје. Дршка је такође беле боје, висине 4—8 cm, а дебљине 1—2 cm. Према опису, сматрам, није тешко запамтити основне знаке распознавања ове врсте: црвену боју шешира са белим ламелама у спороносном слоју и љут укус меса који пече уста и језик!

Налазиште и станиште. — Веома је присутна на терену, подједнако за време суше и после кише. Јавља се од VII—XI месеца. Налазио сам је на разним местима у храстовој шуми или на ивици шуме у трави. Фотоснимак бр. 8 начињен је на Радану у прорећеној храстовој шуми на осунчаној, јужној падини, поред веће стене на земљи, у близини Партизанског дома.

Бљувара (Russula emetica) изазива локалне сметње дигестивног тракта (mycetismus intestinalis). Симптоми тровања јављају се у принципу након четврт ча-

са од узимања, а најкасније 3 часа после употребе.

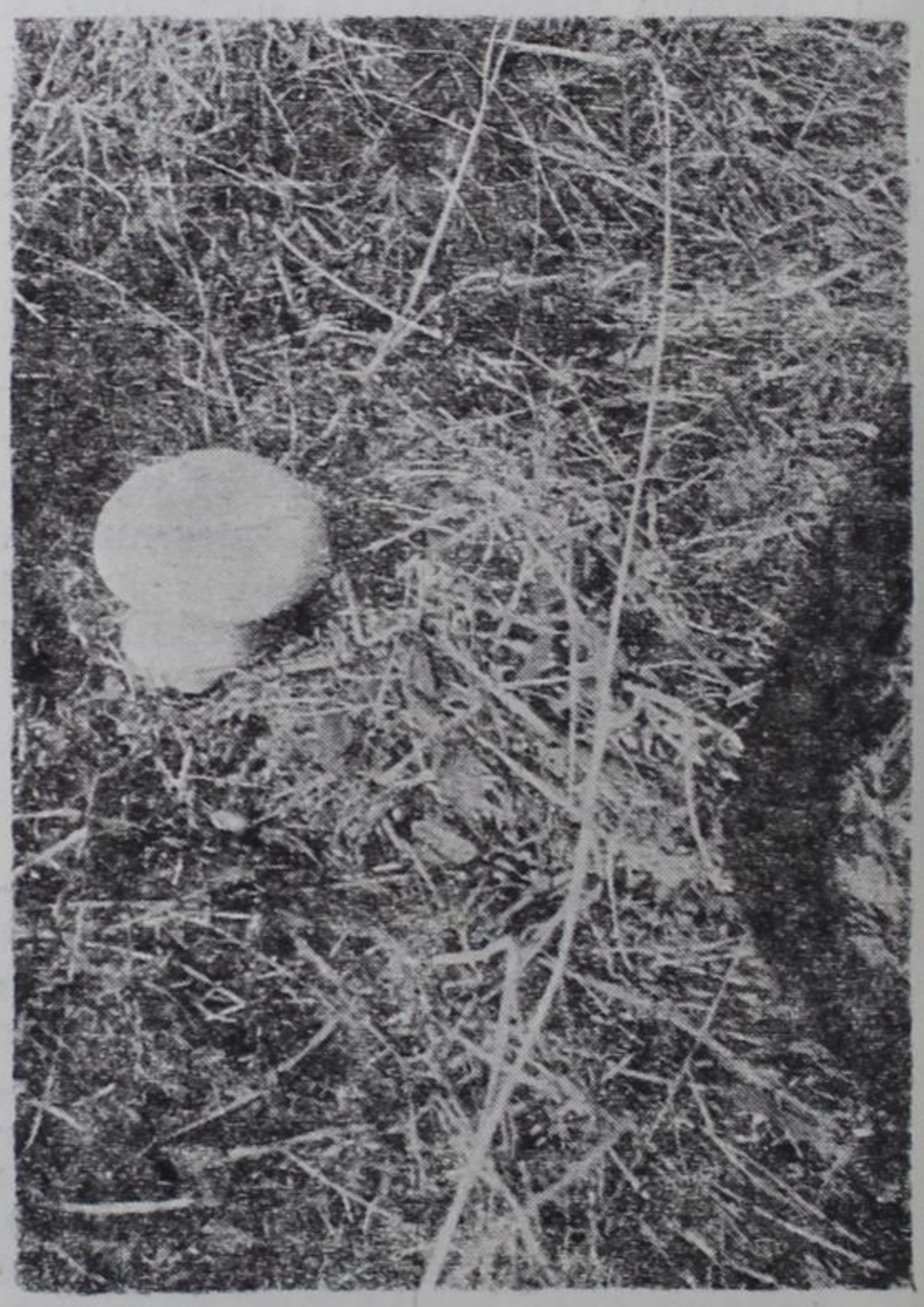
На крају, дајем опис две врсте печурака, тзв. пухова (пухара Lycoperdon) које мање више познајемо сви још од детињства. Focht сматра да су пухаре најхранљивије печурке због присуства највеће количине беланчевина, а народ но веровање се заснива на лечењу посекотина смеђим прахом које пуштају када су сазреле. То су печурке из реда Gasteromycetales (трбушаре), који обухвата већи број фамилија са сличним сродним родовима, као што су Bovista, Calvatia, Scleroderma и сл. Врсте сличне пуховима су јестиве врсте, сем врста из рода Scleroderma (у народу позната као крompираче), које су отровне. Крompираче се разликују од пухова по испупчалој површини кожице (мада је она глатка док су младе) и тамној, смеђој боји меса на пресеку, као и задебљалим кончићима (мицелијуму) у облику коренчића. Међутим, пухаре имају у младих плодоносних тела месо беле боје, месо је чврсто, а кожица (омотач) се на додир ломи. Чим месо почне да мења боју (најпре у жућкасту, а касније у смеђу или зеленкасту) није више за употребу, јер тада изазива лакша тровања. Промена боје се јавља и неколико сати код младих, свеже убраних пухара, па их стога треба припремати одмах после бербе.

Да бисмо ове јестиве печурке могли одредити по кључу и касније препознавати на терену, потребно је упознати неке битне анатомско морфолошке ознаке. Наиме, плодоносна тела печурака из реда Gastromycetales обавијена су посебним омотачем (опном или овојницом) која остаје за све време развоја плодоносног тела. Она је или једноставна или се састоји од два дела: спољашњег (егзоперидија) и унутрашњег (ендоперидија). Сазревањем спора, омотач пуца или се отвара малим отворима где излазе споре, а кад се додирне тело смеђе споре излазе у облику дима, „пуше се“ (не мирисати и чувати очи!). Према томе, спороносни слој је у унутрашњости плодоносног тела затворен и може бити подељен на гоњи (фертилни) део где се образују споре (глеба) и на доњи (стерилни) део, који се зове субглеба и обично се разликује и по боји од фертилног дела.

9. Lycoperdon perlatum Pers. /= Lycoperdon gematum Batsch/ — „Тиквастa“ пухара, пушњак, пуша, пух и сл.

Опис. — То је најраспрострањенија и најмасовнија пухара. Плодоносно тело је величине до 10 cm, а у пречнику горњег дела и до 5 (6) cm. Доњи део плодоносног тела подсећа својим изгледом на дршку у осталих печурака. Наравно, то није дршка, већ неплодни, стерилни део (субглеба) на коме се налази лоптасто проширен фертилни део (глеба). Читаво плодоносно тело обавијено је двослојним омотачем (перидија). На спољашњем слоју се налази много брадавичастих израштаја, тела која лако опадају. Унутрашња опна је танка и, када фертилни део на спорама сазри, она се отвара на горњем делу. Спороносни слој, у унутрашњости, у почетном стадијуму развоја компактан је и беле боје, а касније омекша и мења боју према жућкастој, зеленкастој и тамнокафеној боји у зрелом стадијуму.

Налазиште и станиште. — Налазио сам је у већем броју на тзв. „Горњим ивањским ливадама“ обично поред ивице шуме, у трави. Јавља се од VI—XI. Јако је била присутна у септембру месецу.

Сл. 9 Lycoperdon perlatum („тикваста пухара“)

Хранљива и употребна вредност. — Ова печурка је добра за припремање када је још млада, када је месо беле боје. Код припремања треба скинути омотач (кожицу). Треба је при

премити истог дана када је убрана, и то непосредно после брања, док се бела боја меса не почне мењати. Нарочито је укусна када се испржи или похује. Осећа се мирис и укус на рен или ротквице. Од њих се може припремити и чорба. Focht препоручује сушење, али под условом да се сушењу приступи одмах после брања.

10. Lycoperdon pratense Lloyd — Пухара, ливадна пухара

Опис. — Печурка је средње величине. Величина плодоносног тела креће се од 2—5 cm. Плодоносна тела су лоптастог облика, жућкасто беле боје. По површини плодоносног тела налазе се карактеристична зрнца. На пресеку се уочава стерилна субглеба, која је одељена од фертилног горњег дела. Када споре сазру перидија се распада или се у горњем делу образује више отвора (рупица) из којих излазе зреле споре. На фото снимку је вештачким ножем пресечен омотач (перидија), који се јасно истиче у односу на фертилни део, који је на слици тамније боје.

Налазиште и станиште. — Налазио сам је често у околини Лесковца на ливадама, где се оптимално развија, па отуда је вероватно латинско име „pratensis" што у преводу значи ливада. Међутим, осим на ливадама, може се наћи у шуми, на пољу, поред реке, на пешчаном земљишту и сл. Очигледно да, поред ливаде, настањује и друга станишта.

Сл. 10 Изглед ливадске пухаре (Lycoperdon pratense) са засеченим омотачем

Хранљива и употребна вредност. — Према скали укусности налази се заједно са претходно описаном врстом „тиквастом пухаром". Припрема се на сличан начин под условом да имају тврдо и бело месо и да им се омотач може ломити и лако пробити (пошто је код сродних крompирача омо тач еластичан, тврд и готово непробојан).

* * *

Закључак

У раду је описано десет јестивих и отровних врста печурака које сам констатовао у околини Лесковца, а нарочито на планини Радану. То су: зимска пањевчица (Flammulina velutipes), козара (Macrolepiota procera), пољски шампињон (Agaricus sampestris), пантерка (Amanita pantherina), лудара (Boletus satanas), осинац (Suillus luteus), лисичарка (Cantharellus cibarius), бљувара (Russula emetica), „тикваста" пухара (Lycoperdon perlatum) и ливадна пухара (Lycoperdon pratense). Од укупног броја описаних печурака седам (7) је јестивих, а три (3) су отровне.

Све описане врсте печурака, систематски — таксономски припадају класи Basidiomycetes, поткласи Holobasidiomycetidae (печурке) и редовима Periales, Agaricales и Gasteromycetales. За сваку врсту дат је консеквентно (доследно) опис, налазиште и станиште као и хранљива и употребна вредност.

Из описа у тексту може се стећи непходна представа о битним карактеристикама и изгледу датих јестивих и отровних врста печурака, па се очекује, с обзиром на њихову изузетну хранљиву вредност, да ће неке од описаних јестивих врста бити и коришћене не само у допунској већ и редовној исхрани, што ће бити, несумњиво, вишеструко корисно.

ЛИТЕРАТУРА

Врачарић, Б., и др., 1977: Исхрана у природи. Војноиздавачки завод, Народна књига, Београд.

Giusepe, P., 1977: Атлас гљива. Просвјета, Загреб.

Focht, I., 1979: Гљиве Југославије. Нолит, Београд.

Горленко, М., 1976: Жизн растении (Гриби). „Просвешчение", Москва.

Јорданов, Д., Ванев, С., Факирова., 1978: Гљиве Бугарске. БАН, Институт за ботанику, Софија.

Јовановић, В., 1980: Јестиве и отровне гљиве, „Лесковачки зборник", Лесковац

Locquin, M., Cortin, B., 1978: Champignons comestibles et vénéneux. Fernand Nathan. Paris.

Rinaldi, A., Tyndalo, V., 1973: L'atlas des champignons, Fernand Nathan, Paris.

Шимовић, Н., 1977: Узгој шампињона. Нолит, Београд.

RÉSUMÉ

Cet ouvrage présente la suite de celui sur les champignons comestibles et vénéneux des environs de Leskovac. La première partie parue dans »Leskovački zbornik« (XXI 1981). Dans la dernière qui représente une oeuvre particulière j'ai décrit dix espèces de champignons comestibles et vénéneux que j'ai trouvés aux environs de Leskovac lors de mes recherches botaniques. Ce sont: Collybie à pied velouté (Flammylina velutipes), Lépiote élevée (Macrolepiota procera), Agaric des prés (Agaricus campestris). Amanite panthère (Amanita pantherina). Bolet de Satan (Boletus satanas), Bolet jaune (Suillus luteus), Chanterelle ordinaire (Cantharellus cibarius). Russule émétique (Russula emetica), Lycoperdon perlé (Lycoperdon perlatum) et Lycoperdon des prés (Lycoperdon pratense). Dans le nombre global des champignons en question les sept (7) comestibles et les trois (3) vénéneux

Les espèces décrites de champignons appartionnent systématiquement à la classe Basidiomycetes, à la soys-classe Holobasidio-mycetidae (champignons) et aux ordres: Poriales, Agaricales et Gasteromycetales. Pour chacune de ces espèces j'ai donné une description conséquente, le lieu de découverte et la demeure, ainsi que la valeur nutritive et utilitaire. De la description présentée dans le texte on peut avoir une présentation nécessaire sur les caractéristiques essentielles et l'aspect des champignons comestibles et vénéneux en question.

Vu la valeur exceptionelle nutritive des champignons comestibles, nous espérons que certaines des espèces comestibles décrites seront utilisées non seulement dans la nourriture supplémentaire, mais également dans la nourriture régulière, ce qui sera sans doute d'une utilité multiple.

Николај Тимченко

Теофилакт Охридски и његова писма

Теофилакт Охридски спада међу оне личности прошлости које су, захваљујући извесним околностима, постале готово трајан проблем науке. Наиме, сачувана писма Теофилактова представљају, с једне стране, драгоцен извор из кога историчари црпу понекад јединствене податке о историји македонских Словена и Византије а, с друге стране, својом недореченошћу и пишчевом особином да се изражава реторички и завијено, без сигурније хронологије, изазива честе сукобе међу научницима који различито тумаче не само податке у Теофилактовим писмама него и интенције овог архиепископа који је невољко годинама вршио своју дужност у Охриду, међу „Бугарима". Изгледа нам, међутим, да се у досадашњој иначе веома обимној литератури о Теофилакту, мисао истраживача кретала једнодимензионално, у правцу испитивања односа грчког архиепископа према пастви која му је поверена; готово једнодушан закључак је да је то био однос у коме је доминирао презир према народу, посебно према словенском народу који је Грк, чак на основу задатка који је добио у Цариграду, желео да национално преобрати у Ромеје. Занимљиво је да је увек истицано да је Теофилакт царски човек, аристократа и ерудита који не подноси народне масе и према којима је непријатељски расположен. Такође, постављено је питање, и њему су посвећени и последњи радови о Теофилакту, зашто у писмима овог интелектуалца и незадовољног човека нема ни једног помена о богомилима којих је, нема сумње, било у теми Бугарска, па према томе и у околини, а можда и у самом Охриду. Баш ово питање је и повод за овај покушај да се питање писама и личности Теофилакта Охридског постави у нешто другачијој светлости него што је то чињено у досадашњој литератури.

Иначе, Теофилакт Охридски је истакнута личност византијске културе и политичке историје. Живео је у другој половини XI века. Он је, поред ауторства писама о којима ће у овом раду бити речи, аутор и тзв. опширног, грчки писаног, житија Климента Охридског које је познато и под именом „Бугарска легенда". Класично образован, Теофилакт је убрзо постао значајна црквена личност. Од изузетне је важности поменути да је пре свог доласка у Охрид био учитељ сина Михаила VII Дуке — Константина, да је, дакле, био пријатељским везама повезан са оним делом цариградске аристократије која је била ускраћена у својим амбицијама на царску круну и да је убрзо после расплета на цариградском двору послат у Охрид. На положају охридског архиепископа, настављајући традицију учених византијских црквених великодостојника који су играли важну улогу и у међународним размерама (сетимо се само улоге Лава у расколу римске и цариградске цркве), Теофилакт се налазио од 1090. до 1108. године. Он је, иначе, познат, као писац Легенде о Тивериупољским мученицима и Службе у част св. Климента (поред још неких византијских великодостојника, међу којима је још један значајан охридски архиепископ, Димитрије Хоматијан).[1] Као учитељ говорништва, Теофилакт је написао и говор и част цара Алексија Комнина, као и више песама али, на жалост, без веће вредности.[2]

I

Једна стара контроверза[3] између двојице истакнутих руских византиолога, Успенског и Васиљевског, која је изгледала решена у корист овог другог, поново је актуелизована захваљујући озбиљном напору једног македон-

ског историчара. Наиме, Бранко Панов, полазећи од тезе која је општеусвојена и према којој је богомилски покрет крајем XI и почетком XII века поново узео маха у Македонији, рехабилитује став Успенског[4] који је, међутим, нешто раније оспорио и Р. Катичић. Према тој тези, у писмиса Теофилакта Охридског налази се обиље драгоцених података не само о богомилском покрету у Македонији него и о њеном вођи — попу Василију. Додуше, Панов износи само посредне доказе у прилог тезе Успенског, а Катичић своје мишљење заснива на анализи Теофилактових писама у којима нема директног помена ни о богомилима ни о њиховом вођи попу Василију.

Р. Катичић је издавач и коментатор Теофилактових писама на српскохрватском језику.[5] Пошто критичког издања писама још нема, па се и досадашња штампана издања Финетија, Меурсиуса и Ламија по оправданој опасци Катичића имају узимати као и рукописна, сматрали смо да се и превод Р. Катичића, објављен у едицији чији је уредник проф. Г. Острогорски, може узети као равноправно издање по аутентичности. Треба одмах рећи да су исцрпни и акрибични коментари Р. Катичића од велике помоћи не само читаоцу него и истраживачу. Према томе, текст писама у преводу Р. Катичића има готово све одлике критичког издања, и то јесте иако се мора приметити да превод, ма како био адекватан, ипак не може заменити оригинал.

Б. Панов је, разуме се, пошао исправним путем[6] који је разумљивији тим пре што се са полазном претпоставком Р. Катичића не слаже. Међутим, било како било, критичког издања Теофилактових писама нема и зато Катичићев превод може послужити као предложак за читање и научно закључивање о проблемима које поставља ова обимна преписка, иначе тако значајна као историјски извор.[7]

Панов, у ствари, има у виду две различите тезе: прво, што је изгледа ван спора, да је у Македонији у време Теофилактова архиепископовања постојао богомилски покрет, и друго, да је поп о коме говори Теофилакт у свом писму баш онај поп Василије кога спомиње Ана Комнина у **Алексијади** као вођу покрета. Мора се одмах приметити да Панов у свом доказном поступку не употребљава логички беспрекоран метод јер му једна више-мање примљена претпоставка (о постојању покрета) служи као нека врста доказа за тврдњу да је због тога Теофилакт **морао** говорити у својим писмима о богомилима. Зато му се и учинило да је онај поп из Теофилактовог писма баш Василије кога је Алексије, најзад, строго казнио смрћу. Да ли је, међутим, Василије стварно био у Македонији, да ли је у Теофилактовом писму уопште реч о јеретицима или само о отпадницима од цркве којом руководи сам Теофилакт, дакле о „побуњеном" парику који користи прилику да напакости свом претпостављеном пошто је нашао да ће његови интереси бити задовољени на другој страни, да ли, најзад, битка коју архиепископ води од свог доласка у Охрид има искључиво економски и политички карактер, па се, према томе, и не мора односити на верска питања и немати у виду јеретике? Све су то питања која се морају поставити у вези с Теофилактом и о којима се мора размишљати; резултат, надамо се, даје сасвим другачију слику о делатности и лику Теофилакта Охридског од оне коју смо, досад имали. Наиме, делатност Теофилактова мора се оцењивати у контексту збивања у Византијском Царству, дакле у Цариграду, и објашњавати унутрашњом анализом навода, података и расположења самог писца.

Али, да пођемо редом за аргументима које употребљава Панов. За македонског научника у целокупној Теофилактивној сачуваној преписци постоје два кључна писма у којима је теза Успенског недвосмислено потврђена. Најпре он помиње, и укратко наводи, писмо[8] у коме се помиње неки Лазар, некадашњи црквени парик, који се очевидно одметнуо од цркве, прецизније — од Теофилактове, тј. охридске цркве. Панов, затим у целини наводи писмо[9] у коме такође фигурира Лазар, али у коме се описује и неки поп у коме Успенски и његови истомишљеници, међу којима и Панов, препознају Василија, вођу богомила, оног истог кога је Ана Комнина поменула у **Алексијади** а њен отац као опасног јеретика казнио смрћу.

Панов наводи, из првог писма Теофилактову карактеристику бившег црквеног парика Лазара као човека слободољубивих мисли који је „копнееел" да одбаци парички јарам и то уз помоћ практора непријатељски расположених против цркве. Лазара и његове истомишљенике Теофилакт је осудио за јерес, или их чак казнио због полигамије и незаконитог брака. Таквих људи, отпадника од цркве, било је много у охридском крају и они су се осећали

оробљени и експлоатисани од архиепископа и његових људи. Према томе, ако су у питању противници хришћанске цркве, јеретици, они су, у контексту Теофилактова писма, имали подршку од — царевих порезника, практора. Дакле, јеретици су се нашли на истој линији са представницима византијске царске администрације, и то са онима који су несумњиво били поуздани царски повереници, с обзиром на чињеницу да је Алексије у свом напору да регенерише царство посебну пажњу поклањао баш пореској политици. Међутим, ако наводе из овог писма схватимо нешто другачије, примереније смислу текста и положају самог Теофилакта, имаћемо представу која много више одговара истини и духу времена. Наиме, у питању је сукоб архиепископа и царских порезника, архиепископске и царске администрације. Оптужбе на рачун архиепископа, које су долазиле од наводних јеретика, односиле су се на материјалне и економске проблеме: они су оптуживали архиепископску столицу да их — експлоатише. Међутим, Панов није исцрпео сву садржину овог писма, и зато ћемо указати на још неке веома важне моменте из њега.

Пре свега, од велике је важности коме је упућено то писмо,[10] али о томе ћемо нешто касније подробније говорити. Битно је, такође, помињање Лазара у контексту који одаје веома јасно ситуацију: обе стране, и Теофилактова и, условно речено, Лазарева имале су могућности да кажу своје пред самим царем. Да ли би ту могућност имали јеретици? Моји су противници, каже Теофилакт, лично цару изнели гомилу лажи против моје ништавности, „криви су свједочили да ми посједујемо непобједиву силу". Овде, очевидно, Теофилакт жали што није тако јер би ту силу свакако употребио против тих истих царских порезника, као и против Лазара и његових истомишљеника који подбуњују народ и оцрњују част архиепископа. „Недавно је чак тврдио да сам га потпалио премда га уопће нико није потпалио и премда нема нити што да изгуби. Он је голији од раковице јер ништа не ради него продаје зјаке, а занат му је да се дружи с практорима и по обичају паса који се мотају око стола гледа једино на то што ће му добацити и лаје право молећиво а онда захвално. А све да га је и неко потпалио, нема то никакве везе са мном ништа више него прилике у Либији с Индијцима у Ниси. Јер сам био одсутан из Охрида кад каже да је претрпио ону невољу која не постоји, ја сам на посебан начин пребивао у Пелагонији схрван тешком болешћу. Колике ће лако повјерљиве оптужбе изнијети и поуздано заступити човек који тако поступа у сасвим јасном случају.[11]

Навели смо овај подужи цитат из Теофилактова писма јер нам изгледа да се њиме може илустровати целокупна ситуација: са својим противницима практорима и побуњеним сељацима — бившим паричима, охридски архиепископ је водио прави рат у коме обе стране нису презале ни од секире, мача и ватре као ни од ватрених узајамних оптужби које су долазиле до самог двора у Цариграду. У овом писму могу се наслутити нови односи који су завладали Византијским Царством и у којима су манастири и црква у целини **губили** своје економске привилегије. У једном другом писму, Теофилакт се жали да архиепископија којом влада нема право на риболов у Охридском језеру, од цркве су се одметали некадашњи парици и одузимана читава села, порези су одлазили у царску благајну. У таквој ситуацији, Теофилакт је био потпуно заокупљен одбраном права архиепископије, односно своје цркве и на евентуалне богомиле није обраћао много пажње. Бар они нису предмет његових писама.[12]

У другом писму, које Панов не наводи, помиње се исти Лазар с тим што ће изричито каже да је у питању добро позната личност.[13] Међутим, писмо које према Панову доноси опис попа Василија, помиње хапшење те личности; архиепископ каже да је морао да пусти свог противника; то би морало да значи да су богомили и бројчано и наоружањем били много јачи од Теофилактових снага и од јединица византијске царске војске. Уколико је то тачно, онда је заиста чудно што Теофилакт није био бар нападнут од богомила. Опет је ближе нешто друго истини: да је једноставно Теофилакт морао да попусти пред захтевом царске администрације.

Али, да видимо изближе аргументацију коју брижљиво наводи Панов.[14] Он, најпре, примећује да су Теофилактове вести о богомилима сличне савременим вестима о том покрету. Наводи из овог писма, на пример, „доста се подударају", каже Панов, са причањем Ане Комине да је богомилско зло као огањ уништило многе душе.[15] И наводи латинских извора, о којима говори Панов, као и овај Ане Комнине, односе

се на ону прву тезу која је ван спора: да је богомила у Македонији било.

Истини за вољу, Панов се не заустављa на томе. Он указује на места из Теофилактове преписке која, како он често не без убедљивости доказује, поготово у поређењу с вестима из других извора, сведоче о присуству богомила у охридском крају. Тако Панов каже да су они који су код Теофилакта осуђени због полигамије и кажњени због незаконитог брака — богомили и то због сличности формулација са текстом Евтимија из Акмоније, који је, као што се зна, полемички интониран директно против богомила.[16] Према Евтимију, богомили су били против ступања у брак, а осуђивали су жене и мужеве који нису напустили своје брачне другове и другарице.[17]

Што се тиче личности оног попа који је узео лик блудника, главни доказ који Панов наводи да би га идентификовао са личношћу вође богумила Василијем јесте спомен Ане Комнине према којој „неки монах, назван Василије, умејаше највештије да проповеда безбожништво богомила. Он је имао дванаест ученика које је звао и апостолима, а био је привукао и неколико ученица, жене лошег карактера и потпуно развратне". Овај монах код Ане Комнине, по мишљењу Панова, идентично је приказан и код Теофилакта, па закључује да су ово идентичне личности; Панов цитира још нека места из Теофилактових писама, на пример: монах о коме је реч претворио се у „демона који мучи божји народ" и да представља „заразну и општу болест", тј. државно и друштвено зло". Како је овај монах имао много ученика — Панов сматра да су то богомили, што потврђују, на пример, и ове речи из писма Теофилактовог: „сиромаси су изложени клевети и погибељи зато што нема ко да их спасе. То је оно место у коме Теофилакт каже да је ухапсио али и пустио свог непријатеља, безбожног монаха. На основу њега Панов закључује — јер оно за њега „јасно говори" — да је у питању вођа богомила. Према Зонари, кога даље цитира Панов, Василије је постао најопаснији непријатељ Византије; био је, како прича византијски историчар, „обучен у монашко одело, и примио је у себе самог сатану" и испунио је читав свет сопственом поквареношћу. За та недела стигла га је казна од Алексија Комнина који га ухвати, нареди да се разобличе његове догме и да се јеретик спали на хиподрому у Цариграду. То потврђују и наводи из Ане Комнине, каже Панов, додајући да је Теофилактов противник баш поп Василије и на основу података Теодора Скутара.

Као што се види, лик попа Василија заиста је много пластичније приказан у другим изворима него у писмима Теофилакта Охридског. За Панова нема дилеме о личности монаха о којем је реч у Теофилактовом писму; он само пита зашто архиепископ охридски не спомиње по имену овог свог противника и богомиле кад мисли на њих. Такође, Панов се чуди чуђењу Р. Катичића који се запитао у свом коментару: „Чудно је што се у Теофилактовим писмима не може наћи ни једна вијест о богомилима, премда је тај херетички покрет несумњиво постајао у његово вријеме у Македонији".[18] Заиста, то су занимљива питања на која треба одговорити.

II

По нашем мишљењу, да би се цео комплекс питања у вези с Теофилактовима писмима сагледао у одговарајућем светлу, потребно је имати на уму не само њихову садржину него и неке чињенице од општег значаја.

1. Теофилакт се осећао прогнаним из Цариграда. До сада се говорило о његовом презиру према народу и за то су обилно коришћени цитати из његових писама. Р. Катичић је, нама се чини убедљиво, оповргао таква мишљења: и Теофилакт, као и други учени и аристократски одгојени цариградски великодостојници који су царском одлуком морали да службују ван своје природне средине на коју су навикли и у којој су се једино осећали срећним, није се мирио с том чињеницом, баш као и кипарски архиепископ Никола Музалон који је поднео оставку на ту дужност; како умесно примећује Катичић, Музалон се на тај акт неслагања са царском одлуком одлучио и поред тога што је био окружен — грчким становништвом које, слично Теофилакту, назива — дивљацима, примећујући да у његовој архиепископији „нема ничег честитог" и да у њој „влада завист и бијес, и свака врста смртне море, гдје је тратина невоље и море горчине и помрачења ума од жалости". Лако је у овој реченици препознати **реторички стил** који је основна одлика начина изражавања византијских писаца; послушајмо, примера ради, још једног великодостојника који је Атину, тада провинцијални средњовековни град, упоре-

ћивао са Хадом: „Изгубио сам језик, одузет ми је глас, једном ријечју, постао сам варварин јер дуго живим у Атени“ (то су речи атинског митрополита Михаила Хонијата који је живео од 1140. до 1220. године).[89]

2. Са таквим осећањима, која понекад могу да буду само предубеђења и уображења, Теофилакт је дошао у Охрид и, разуме се, примао сваки акт царских васти као нешто што је директно уперено против њега. То је била сасвим довољна психолошка подлога за онако оштар и готово ратни сукоб, какав је и уследио, са представницима царске администрације који су се појавили у лицу скупљача пореза. Другим речима, Теофилакт се нашао побуђен да се брани и као човек који сматра да му је учињена неправда и као архиепископ цркве којој су угрожени интереси. Тако је, с једне стране, објективно измењену пореску политику Алексија Комнина Теофилакт схватио као атак на своју личност, а, с друге стране, заиста угрожене интересе охридске цркве и црквених добара уопште под Алексијем бранио страшћу која је имала своје изворе и у поменутом психичком моменту.

3. Међутим, сва је прилика, и то се може реконстрисати из самих писама, Теофилакт није био прогнаник само по интимном осећању некога ко је морао да напусти драгу цариградску интелектуалну средину; Теофилакт је **стварни прогнаник,** он је припадао једној опозиционој и, чак, завереничкој струји која се окупила око удовице свргнутог цара Михаила VII Дуке. Дакле, страст с којом се Теофилакт обара на поступке царских порезника потиче из још једног извора, наиме из чињенице да се Теофилакт **принципијелно не слаже с новом фискалном и пореском политиком цара Алексија.**[20]

Да бисмо ово илустровали нећемо се првенствено служити посредним доказима већ анализом Теофилактових писама која су, како нам изгледа, довољно речита и поред све своје хронолошке непоузданости и реторичког стила. Кад је реч о тим писмима, која су драгоцена не само као историјски извор него и као израз једне надасве занимљиве личности византијског интелектуалца-опозиционера, најпре треба истаћи да су то **приватни списи** које шаље пријатељ пријатељу а не званични документи које шаље архиепископ званичницима царске и патријаршијске управе. Још је занимљивије ко су те личности којима се Теофилакт обраћа и какве све положаје заузимају у царској хијерархији. Одмах ваља рећи да међу адресатима Теофилактових писама има много оних који имају разлога да буду незадовољни политиком цара Алексија. На пример, писмо бр. 1 код Катичића, стављено у 1091. годину и, према томе, најстарије у Теофилактовој збирци, упућено је цезару Мелисину, побуњенику против цара Никифора Вотанијата, а према којем се Алексије није понео коректно јер је девалвирао титулу коју је Мелисин понео после ступања Комнина на престо. Наиме, цезар је тада постала тек трећа титула по рангу јер је Алексије измислио нову титулу — севастократора — и доделио је свом брату Исаку.

Писмо број 4 упућено је цареву шураку Јовану који је, по свој прилици, био утицајан али који је, такође вољом и административним смицалицама цара Алексија, био далеко од Цариграда. Очевидно је да је и у овом утицајном припаднику угледне породице (Јован је био брат царице Ирине) Алексије видео опасност по себе и своју династију, па је стога и овај Теофилактов адресат представљао неку врсту стварне или потенцијалне опозиције према царској власти Алексија Комнина.[22] Поменимо, најзад, мада ће о личностима адресата још бити речи, да је писмо бр. 6, које Катичић ставља „послије 1095. године“, упућено „владарици госпођи Марији“ и на основу кога се може извести директан доказ о Теофилактовом изгнанству. Наиме, са владарицом Маријом Теофилакта су везивале и пријатељски и политички односи. У питању је грузинска принцеза која је била удата за покојног и свргнутог цара Михаила VII Дуку; удала се за Никифора Вотанијата који је свргао њеног мужа јер јој је било стало да бар син Константин заузме престо. **Теофилакт је постао васпитач Константинов,** по чему се може и оценити блискост односа и веза између будућег охридског архиепископа и некадашње царице која употребљава сва средства да би за сина осигурала оно што је било одузето двојици њених мужева. Ствар је, као што је познато, у томе да је и њен други муж Никифор свргнут, овог пута од Алексија који је најпре признао а затим одузео од Константина царске инсигније. Прогнана, Марија се није мирила са ситуацијом и учествовала је у завери коју је против Алексија спремао Никифор Диоген. **Ово писмо Теофилакт пише Марији која живи као**

калуђерица и као политички прогнаник и то не из Охрида него из Цариграда или Никомедије, са свог дугог пута. Из писма се може разабрати да се на свом путу, приликом боравка у Цариграду, Теофилакт **није могао слободно кретати и да је био под надзором драчког претора.** Могу се бар двосмислено схватити Теофилактове речи из писма Марији које он назива шалом: „Док сам боравио у овом граду, било је то тако дуго, усмрдиле су се и иструнуле све наше ствари, па и ове које су иначе угодне и добро миришу. Сада одлазим међу Бугаре, који сам прави Цариграђанин, а по гостопримству Багарин и смрдим по трулежу као они по козјим кожусима". Ако, наиме, у овој „шали" има алузије на њихов стварни положај, Теофилакт не говори ништа друго него то да није успео да учини ништа што би допринело побољшању тог положаја и зато одмах додаје да се мора вратити међу Бугаре и даље дисати онај огавни мирис трулежи у коме је и дотад живео. Што се Марије тиче, она је такође остајала прогнаник на Принчевском острву.[23]

Да се сада вратимо садржини првих писама Теофилактових. Цезару Мелисину Теофилакт се обраћа као свом заштитнику; крај у који је дошао Теофилакт назива — варварским. Већ у другом писму, из исте 1091. године, и истој личности Теофилакт помиње другу битну тему својих писама — каноникон, тј. црквени порез који су свештеници и народ плаћали архиепископу на основу хрисовуље Василија II. Јасно је да је кононикон постао нека врста камена спотицања и Теофилакт очекује од цезара наредбу којом ће се убирање овог пореза вратити као привилегија архиепископу, па пише, између осталог: „Али чини ми се као да чујем одговор твојег милог гласа: Што би рекао, архиепископе, кад бисмо наредили да ти и остала села, мислим она која се налазе у царском посједу, плаћају што је одређено као каноникон? Што друго него да мој господар не настоји надмашити само могућности мога језика него и доброту свих до којих је допро његов глас, и да је према нама као сунце које о подне увијек топлије и јасније свијетли".[24] Чини нам се да Теофилакт очекује од господара теме да укине једну одредбу централних власти у корист цркве јер је, бар нама тако изгледа, јасно да је Алексије ставио ад акта хрисовуљу Василија II и ускратио каноникон архиепископији. Ако се ово има у виду, много је разумљивије оно што ће следити у случају онога Лазара и попа кога Панов, како смо видели, идентификује са Василијем. Чак, одлучност којом се Теофилакт бори против Лазара и наводног попа Василија као да говори о томе да је он имао одрешене руке од стране господара теме Богарска.

Писмо број 3 упућено је ,како Катичић с правом показује, вероватно неком црквеном достојанственику који је имао више среће од Теофилакта па је остао у Цариграду. То се најбоље види из тона и, пре свега, садржине писма: Теофилакт не тражи да се реше његови „јавни" и „управни" проблеми већ описује свој положај на начин како се то чини у кореспонденцији с пријатељем који може изнутра да осети суштину проблема. Овде Теофилакт показује и познавање класике; упоређује себе с Хектором али додаје да је разлика у томе што он не робује „богатој краљици, чистој и лијепој, по свему сличној Афродити, него робовима и нечистим варварима који смрде по задаху својих кожуха и који су још сиромашнији средствима за живот него што су богати злоћудношћу. Боље рећи, и оскудицом у средствима за живот и злоћудношћу они су краљеви над свим осталим људима", да би и овом приликом изрекао молбу која је лајтмотив свих његових писама: „Ослободите ме из тог срамног ропства, ви који то можете, јер ћу Вам иначе отићи прије времена, тако ми Христа, као син који није учинио ништа достојно оца. Мене ће то само лишити славе, али за оне који буду то допустили биће срамота".[25]

Изгледа нам да цитирана места из писма које имамо пред собом казују више него што се досад закључивало; није у питању само класично образовање Теофилактово који успешно употребљава слику Хектора у рукама Омфале да би своје непријатеље упоредио да онима који држе у срамотном ропству некога ко се може упоредити и са Хектором. Теофилакт говори о срамоти оних који су га заточили далеко од његове природне средине и моли да га спасу јер — као прогнаник — **није у могућности да попут цитираног кипарског архиепископа поднесе оставку.** Та молба за спасење звучи и стварно значи молбу за амнестијом, за повратак у редове званичне хијерархије.

У писму видинском епископу преплићу се две основне Теофилактове теме: осећање незадовољства због изгнанства и усамљености у охридској пусти-

њи и, друга, брига која је све већа због деловања порезника. Као добар пастир, Теофилакт храбри свог потчињеног и, уједно, пријатеља: „Немој дакле бити малодушан као да само ти страшно трпиш. Имаш порезнике? Али нису немилији од оних у овим предјелима, који од петоро дјеце једно одводе у ропство као било коју животињу од којих се одводи свака пета или свака десета. Имаш Кумане који извана навaљују? А шта је то према Охрићанима који нам се враћају из града . . .“[26] При томе, он свакако има у виду проблем који је поменуо у једном ранијем писму (број 4) и који се односи на коришћење права на једно раније даровано село. „Тако се и ми у пелагонијском крају, пише Теофилакт Јовану у том писму, гријемо на твојим зракама. А још бисмо се више угријали кад би се сеоце Могила, у којем је наш стари посјед, дало твојој заштитници Богородици преко твојег поштованог сигилија којем се треба клањати. Тада би у њему мој господар својим пријетњама примирио Романа Страворомана који се удебљао од црквене имовине и бјесни против цркве. Тада би позвао војску и друге људе против њега тако да нико не би могао радити против нас који се увијек молимо да теби буде добро. Ми те увијек славимо и имамо језик ни од чијега гори да се захваљујемо, да не кажемо много бољи од Романова и многих других“.[27] Пада у очи понизан, молбени тон обраћања Теофилактова диксу ове теме; из писма би се могло наслутити да се охридски архиепископ покушава наслонити на тематску, дакле регионалну управу у настојању да заштити своја права од царске пореске администрације или, бар, од провинцијског моћника у чији је делокруг запало закупништво пореза и који је, наравно, оспорио право охридској цркви на даровано сеоце Могилу. Све су ово елементи који воде заоштравању сукоба о чему има доста трагова у каснијим Теофилактовим писмима.

Пре свега у писму број 9, написаном између 1097. и 1105. године, отпосланом паниперсевасту Вријенију који је био зет цара Алексија Комнина. Писмо је опсежно, и оно је сведочанство о измењеним односима утолико што сада Теофилакту није наклоњен ни дукс теме Бугарска Јован Таронит. Другим речима, прилике су се погоршале за Теофилакта. Вријеније, за разлику од ранијих адресата, није био ни у каквој опозицији према цару Алексију; он је помогао Теофилакту и зато писмо одише не баш тако честим одушевљењем и радошћу за тон преписке о којој је реч. Да ли Теофилакт реторички претерује кад каже да га је својом милошћу паниперсеваст подигао из мртвих? Чак и да јесте, овај архиепископов излив показује психичку подлогу на којој почива целокупна његова делатност у средини коју једва може да подноси и у условима који му намећу непрекидну напрегнутост и борбеност. Зато се не може риторком сматрати Теофилактов опис понашања две супротстављене стране у овом спору између царске администрације, односно заступника Алексијеве нове пореске и фискалне политике, и носилаца опозиционе политике која је пре свега тежила за тим да се задрже ранија пореска права цркве.

Теофилакт се жали на агресивност својих противника, што смо видели и из ранијих писама. Овог пута себи наклоњеном високом достојанственику званичне хијерархије одлучно каже да ни он није штедео ни речи ни дела да би се тој агресији одупро. У опису који не трпи од реторике већ, напротив, оставља снажан утисак експресивношћу, Теофилакт први пут помиње Лазара кога, изгледа нам, и прилично прецизно одређује; наиме, за нас је Лазар недвосмислено оно што Теофилакт каже а не некакав јеретик. Уосталом, погледајмо сам текст:

„Испљували су против мене змијски отров и огорчили су цареву надасве прозрачну душу и умртвили су нашу цркву. А узрок је свему томе незасићеност и злоћа практора. Они нису могли подносити да оштрица мога језика реже живац њихове неправде, па су зачели муку и родили безакоње. И при том су се обратили лично нашему силноме цару против моје ништавности и приказали су као да постоји што не постоји и лаж су свечано окитили и криво су свједочили да ми посједујемо непобједиву силу. И увјерили су да је онај митски сторуки и стоглави Бријарej и Тифон ситница у успоредби са мном, да би ми тако онемогућили да слободно говорим. Јер оштрина мога говора увлачила се у њихова срца и чинила је да се боје и да суспрежу своје руке. Код тога су и преко подметнутих особа дизали клевету до неба, ти људи достојни пакла. Подболи су против мене Лазара, који је био црквени парик, али је мислио слободније и желио се отресити јарма паричког положаја. Подучили су га колико и што мора говорити и тако су напунили ца-

реве уши и његово до тада бијело срце учинили су за мене црним".[28]

О овом писму већ је било речи; оно је, наиме, једно од два Теофилактова писма којима се позабавио Б. Панов пронашавши у њима довољно основа за своје закључке. Сада треба поближе осмотрити текст да би се оснажио утисак који смо већ саопштили. Теофилакт спомиње брезаконље својих противника; сада знамо да се то може односити на нешто сасвим конкретно: порезници су оспорили охридској цркви право на привилегије из хрисовуље Василија II и убирање пореза од житеља сеоцета названог Могила. Из писма се даље види да се Теофилакт послужио и силом да би заштитио своје привилегије. Спор је дошао до највишег места, до цара; обе стране су не само одлучне него и апсолутно спремне да употребе сва средства за битку. Противници Теофилактови охрабрили су некадашњег парика Лазара у његовом настојању да се ослободи пореских обавеза према охридској цркви; очевидно је да су Теофилактови људи вршили притисак на Лазара и то је био основ оптужбе против архиепископа коју овај назива лажном. Према томе, кад је реч о Лазару, он је отпадник од охридске цркве одбивши да према њој испуњава економске обавезе а не јеретик који не признаје ортодоксну цркву.

Међутим, у даљем тексту писма Теофилакт помиње да је Лазар, тражећи савезнике не само међу незадовољним и отпадништву исте врсте склоним Охрићанима већ и даље, привукао пажњу оних људи које је архиепископска столица осудила због кривоверја, многоженства и живота у недопуштеном браку. Можда су ови кривоверци — богомили? „Нашао је многе такве, каже Теофилакт, и сада их води против нас тобоже као Охрићане којима смо ми ограбили оранице и виноград и растужили их у души. Има и таквих које је нашао у Цариграду и наговара их да се обрате цару с молбама из других измишљених узрока и да заједно с њим вичу да тако оцрни моје име". Теофилакт, дакле, каже да се Лазар повезује са сумњивим људима, и то пре свега с онима који су имали разлога да буду кивни на архипеископа због тога што их је он кажњавао. Лазару није приписао кривоверство, нити је његовом покрету дао неки други смисао сем социјално-економског. Рекао је о њему: **„Зна наиме да ме удара у сљепоочницу ако само виче и зове у помоћ цара против архиепископа".** Ова реченица открива прави смисао ствари кога је Теофилакт потпуно свестан: постоји антагонизам између царске власти и архиепископске столице, антагонизам коме је више извора (и чињеница да је архиепископ у немилости као припадник опозиције, и нова царска пореска политика према којој црква губи неке од својих привилегија) и у коме слободнији сељаци као што је Лазар користе прилику да се ослободе каноникона и сваке зависности од цркве. Била је прилика да Теофилакт јасније каже да су против цркве а на страни царске управе устали и — јеретици, али он се ограничава на опрезнију употребу термина кривоверје и на помињање људи лоших моралних и верских особина који су, пре свега због тога, кренули у хајку против цркве и архиепископа лично. То су углавном разлози који нас спречавају да у Теофилактовим кривоверницима видимо јеретике-богомиле.

Теофилакт се потрудио да пружи што подробнији портрет Лазара; то има и практичан смисао јер охридски архиепископ жели да се одбрани од оптужбе да је организовао паљење Лазаревог имања. Лазару, каже Теофилакт, ништа није ни могло да буде спаљено јер он — нема ништа од имања, нема шта да изгуби. Следи врло експресиван портрет Лазара: „Он је голији од раковице јер ништа не ради него продаје зјаке, а занат му је да се дружи с практорима и по обичају паса који се мотају око стола гледа једино на то што ће му они добацити и лаје прво молећиво а онда захвално". Међутим, Теофилакт изгледа осећа да је запао у извесну противречност тврдећи да му је стало до некога ко нема ништа а у исто време тврди да тај неко јесте порески обвезник који се отпадио од цркве. Зато и додаје аргуменат који треба да ојача његову позицију а да ублажи противречност о којој је реч; наиме, Теофилакт ипак допушта могућност да је имање Лазарево запаљено, али у време када Теофилакта није било у Охриду, када је он чак лежао под присмотром у Пелагонији, тешко болестан. „А све да га је и неко потпалио, нема то никакве везе са мном ништа више него прилике у Либији с Индијцима у Ниси. Јер сам био одсутан из Охрида кад каже да је претрпио ону невољу која не постоји, ја сам на посебан начин пребивао у Пелагонији схрван тешком болешћу. Колике ће мање лако провјерљиве оптужбе изнијети и поуздано заступати човјек који тако поступа у сасвим јасном случају?"

О Лазару Теофилакт пише и у писму број 12, из истог времена, упућеном царевом брату Хадријану.[29] Овде охридски архиепископ назива Лазара **ничијим сином** циљајући на његово ниско порекло и поново говори о њему као злоћудном сејачу лажи против себе. Лазар није сам јер се удружио с неваљалцима који су кивни на архиепископа због тога што их је прекоревао и кажњавао због порочног живота. „Зато су замислили да окаљају моју част, подвлачи Теофилакт, отрчали су као жедни, сами ме оклеветали код нашег силног цара и твојег милог брата као човјека силног и снажног који се богати толиким великим приходима и који се бави по путовима. Тиме су покушавали да ми уопће одузму могућност да слободно говорим пред њим, јер сам на тој могућности стајао као на високом подножју и с њима се шакао и силио их да одустају од својих основа служећи се при том говором као спретним рукама и то различито, како је у који час било потребно". Према томе, како произлази из самих Теофилактових речи, борба се водила пре свега око привилегија које су доносиле богатство а затим и око могућности да се буде у контакту са двором што је, по свему судећи, због Теофилактова положаја било лакше противницима него њему.

Друга тема овог писма је начин на који се, како Теофилакт каже, **„односи ...и одводи наша имовина"**. Реч је о одузимању једног села од охридске цркве и то тако што је то наредио неки виши функционер вероватно царске администрације и послао свог порезника да изврши налог. И ево, уз обилато коришћење библијских цитата, оштре критике царске финансијске и пореске политике: „Један заснива чудовишне основе а други их одгаја и храни и чини их још чудовишнијима, први сије кукољ у чистоћу црквених права и он не ниче тридесетоструко или шездесетоструко, јер ни ми нисмо тако сретни нити је његово тло тако ситничаво, него стоструко и више. И све их он диже против мене, тај вјеран и побожан човјек и као награду за побуну и оптужбу обећаје им жућени мед: олакшање пореза који дугују. Што не може постићи порезник који има власт да једнога узвиси а другога понизи и који има такав утицај на царево срце уз помоћ квасца фаризејскога и лицемјерства којим је сав умијешан тај човјек у којему нема ништа бесквасне истине и искрености? Код свега тога још се није одвратио његов бијес, да кажем по светом Исаији, него му је рука још високо. Он је и сада опет послао Лазара и намјерава одметнути се с неким становницима села. Њих је подучио што треба говорити и сада покушава учинити бескорисном за цркву простаксу цареве честитости о селу и наше схваћање испразним и за нас без користи. Хтио је увјерити цара лажима што их је измислио да измијени одредбе о замјени а христовуљ који је к томе издао да сматра паучином. И кује уроте и копа јарке и покушава сакрити". По свој прилици реч је о томе нижем чиновнику — порезнику који, по Теофилактовом мишљењу, својим самовољним и незаконитим поступцима поништава одредбе простаксе и хрисовуље које је издао нико други него цар, претходник Алексијев. И иначе, лепо се види да је смисао Теофилактове критике у неприхватању нове праксе у којој царски порезници могу некажњено и по личном нахођењу да ускраћују привилегије које је цркви некад дао само цар. Једноставно речено, Теофилакт је спадао међу оне који нису одобравали нову политику Алексија, пре свега његово круто поступање с црквеним поседима са којих су приходи почели ићи у царску благајну; додуше, Теофилактова критика се, сасвим природно, односи и на самовољно и често пљачкашко понашање порезника који су, у општем попуштању дисциплине и поштења у управном апарату, радили за своје интересе и џеп.

Најзад, у овом делу нашег огледа, задржаћемо се и на писму број 24, које Панов цело наводи и у којем се говори о монаху у коме Успенски и његови истомишљеници, заједно са Пановом, виде богомилског вођу Василија. Ту претпоставку Катичић је одбио следећом примедбом: „Према тексту извора, био је то јеромонах којему је додијао монашки живот. Напустио је цркву након што је дошао с њом у сукоб и нашао је уточиште код порезника, Теофилактових непријатеља, којима је чинио услуге порезним денунцијацијама и зато је добио назив „ловац". Његов случај баца карактеристично свијетло на унутрашње супротности које су постојале у охридској цркви и у византијском друштву уопће, но не може се уврстити у неки познати савремени покрет".[30]

„Портрет" овога монаха, који је такође експресиван као и Лазаров, треба да послужи илустрацији омиљене Теофилактове идеје: против њега, а подржавани од царских порезника и новог

поретка, дигли су се најгори људи, отпадници од вере и морално потпуно пали. Овај монах је презрео Бога, одбацио мантију, постао развратник и прождрљивац. Ставио се у службу порезника који су га оберучке прихватили јер им је доушник потребан и користан. Никакви Теофилактови напори да га врати на прави пут нису помогли, па ни затвор из кога га је морао пустити. „Колике сам му лијекове покајања пружио и лани и сада и преко писма и у особеном додиру! Али говорио сам глухом лаву и леопард је остао пјегав. Смилуј се дакле сиромасима и још више његовој души, јер она пропада од злоће више него што он упропашћава друге штетама“, каже милостиво Теофилакт, али одлучно додаје: „И нека се истјера из ових удова кужна и епидемична болест. А ако будем у стању да га ухватим, умријеће у кући као опће и јавно зло“.

Изгледа нам, да овај портрет човека који се одао животу према којем црква изражава своје неслагање и на који баца анатему, не одговара представи богомилског вође; напротив, портрети Лазара и овог монаха употпуњују слику коју Теофилакт жели да створи о својим противницима као представницима поретка о коме архиепископ има само лоше мишљење и који оштро критикује. Теофилактова мисао се, дакле, креће према византијској стварности и она у новом поретку види скретање са добрих путева. У томе је, вјерујемо, и објашњење збиља чудног држања овог ученог византијског интелектуалца и црквеног великодостојника о правим противницима хришћанске вере, богомилима, којих је несумњиво било и у Македонији. Наравно, приметно је и то да Теофилакт нерадо употребљава директне изразе, али ишчитавање његових писама показује да он заиста нема у виду јеретике. За њега је довољно јеретичка била нова политика цара Алексија која га је прогнала и која је тако дубоко задрла у некадашње привилегије цркве.

III

Из Теофилактових писама види се да то није једина брига која је заокупљала овог ученог византијског великодостојника и интелектуалца који је, чини нам се оправдано, сматрао да је рођен за већа дела од оних која може да оствари у за њега веома неповољним провинцијским приликама. Наиме, Теофилакт није имао да се бори само против порезника и да се одупире неправедној царској фискалној и уопште привредној политици која је ишла на уштрб црквених привилегија; он је имао да савлађује и тешкоће које су му наметали недисциплиновани епископи и свештеници његове архиепископије. О томе сведочи, на пример, овај речити и реторични одломак из једног писма, као и читава преписка са најизразитијим представником опозиције према архиепископу у домену Охридске архиепископије — средечким (софијским) епископом; део писма о коме је реч гласи:

„Јер се не жалостим нити због доходака, по којима је ерхиепископија некоћ била силна, нити због власти и подручја које се простире од ријека до обале морске. Јер подручја имамо доста, а за сувишно смо научили од кога је. Што се власти тиче, преслаби смо а да бисмо је издржали. А поплава брига и зло окретање и узалудно узбуђивање и то да се још нисам умирио од злих дана, од тога трпну моје кости, то ми изједа можђину. Јер још нисмо посве побјегли лаву а већ сусрећемо медвједа, и кад смо се од њега избавили и упрли руке на зид своје куће, већ змија вребајући вири из рупе: и управо она чини да моје боли постају жешће. И премда силно желим све то испљувати да бар мало олакшам срце, све то даље издржавам у стрпљивој души. Поставио сам и сада стражу својим устима, све ако је устао на ме грешник, да не посрамим велико достојанство и име архијерејства. Јер писмо је брбљаво, како знаш, и не шути о оном што зна. Јер су сусвећеници и суепископи, који сматрају својим правом да суде народу, разапели мреже наших жалости. А ти се моли, часни оче и владико, за нас да избјегнемо тим опасностима међу лажном браћом а за њих да се ослободе из замке ђаволове, у којој су заробљени. И уопће да се наш противник посрами и да се Бог у свему прослави. Његова милост нека је с твојим духом, посвећени и свети владико“.

Занимљивост и садржајност овог писма, сасвим природно, уочили су многи истраживачи; међутим, тешкоће које ово писмо задаје интерпретаторима рав не су његовој занимљивости, па често изгледају нерешљиве. Међутим, било како било, писмо говори и о самом Теофилакту и о природи тешкоћа с којима се он сусретао у животу; писмо је нека врста животног резимеа овог великодостојанственика који је,

бар како изгледа из његове преписке и осталих његових дела, часно пронео своје име и своју бурама прожету делатност кроз све сукобе у које је силом прилика морао ући. Овде су тачно означене координате једног животног лука: Теофилакт се, у старости, помирио с економским губицима архиепископије која је, по пространству, остала иста и велика; помирио се и с поразом у сукобу са царским властима, али већ теже подноси сталну измену бура и тешкоћа које час долазе споља, од ратова с непријатељима, смењују се с унутрашњим тешкоћама и кулминирају у сукобима и интригама у оквиру саме архиепископије, изражавајући се као проблем лажних односа међу браћом која су се заветовала Богу и која треба да служе истој цркви. Ти односи суревњивости, непослушности, недисциплине, лажи и срама — најтеже падају Теофилакту, и како произлази из овог писма — представљају најтежи пораз у његовом животу. Помирен са свим што га је сналазило (у овом писму нема помена о изгнанству) — Теофилакт се заправо жали на потпуну **људску усамљеност, на осећање безнађа које је последица сазнања о изневереном пријатељству, одсуству лојалности, правоверности, поштовања, Бога и ауторитета.** „Извана битке, изнутра страх, каже Теофилакт у истом писму. Непријатељи су надвладали, а пријатељи и блиски дијелом су се окренули против нас, а дијелом су се удаљили, што је свакако човјекољубивије“.[31]

Отпадништво средечког епископа Теофилакт је примио као потврду неких сопствених негативних и суморних антрополошких сазнања. О томе налазимо речитог трага у писму халкедонском епископу, једном од оних пријатеља којима се још могао поверити.[32] Средечком епископу Теофилакт је упутио четири писма, бар је толико сачувано. У првом Теофилакт пребацује епископу да није поштовао ауторитет архиепископа и да није поступио у складу с његовим налогом; архиепископ је, наиме, тражио да средечки епископ поступи по канонским правилима и да врати једном подручном свештенику право чинодејствовања и остала права и дужности која произлазе из његове службе. При крају писма Теофилакт, очевидно љут и помало згађен над самовољом средечког епископа, почиње и да прети: „А ако нас и овога пута презреш, знаш и кога презиреш преко нас, пред којим ћеш и имати најстрашнију одговорност. А презрешћеш ако, прво, монаху не вратиш манастир, како је и цар одредио, и ако га не одрешиш окова забране чинодејствовања. Затим ћеш оптужбе против њега изнијети на јаву и поднијети синоду“.[33] Очевидно је, међутим, да средечког епископа није много импресионирала могућност да ће одговарати пред врховним судијом на кога се, као крајњим аргументом, позива Теофилакт, а такође се није потрудио да дође на синод, да образложи своју одлуку о спорном монаху и да учествује у одлучивању о грешкама липљанског епископа над којим је отворена истрага. О свему томе Теофилакт пише у следећем писму из кога видимо да се средечки епископ једноставно није одазвао позиву и да је, чак, својом недисциплином омео решавање случаја липљанског епископа. Теофилакт се посебно бави епископовим писмом које није било „довољно да исправи недостатак створен твојом одсутношћу“. Писмо, каже архиепископ, „није равно и недвосмислено него је вијугаво и кривудаво и врло се много удаљује од правога духа, и сродно је вијугању искривљене змије на коју је прорекао највелегласнији пророк да ће се спустити свети мач божји“, а додаје да је то утисак свих оних „који су га тачније погледали“. Теофилакт казује и своје мишљење да је средечки епископ **увредио синод** тиме што је у свом писму навео да ће се сложити са свим одредбама синода које су у складу с каноном и истином. „Како се чини, каже увређени и ражалошћени Теофилакт, светост твога савршенства има о нама такво мишљење као да заобилазимо каноне и противимо се истини и доносимо безбожне одлуке“. Ти се, наглашава Теофилакт, својим понашањем омео рад синода а изразио си и крајње непоштовање према својој браћи епископима и учесницима синода.[34] Не може се, додаје моралиста Теофилакт, лаж лечити и правдати лажју, а баш то је оно најгоре у понашању и писму средечког епископа. Јасно је, наиме, да је средечки епископ избегао састанак и да сада проналази слабе разлоге да би се оправдао.[35]

Треће Теофилактово писмо је коментар велемудрог одговора средечког епископа на архиепископово писмо. Тон је врло оштар, мада још и не нетрпељив јер Теофилакт увек уме да сачува форму пристојног односења ученог и благог црквеног великодостојника према својим потчињенима. Нисмо, каже архиепископ, тражили да напустиш своје место и епископско право „него бесп-

равно наметање. А као бесправно наметање сматрам оно које се не темељи чврсто на суду него се одржава тиранијом и тако је ојачало, да се ни сада нипошто није ублажило него проузрокује веће и теже злостављање монаху који је ограничен у својој слободи и искључен од сваке тјелесне утјехе, ако није сасвим далеко од истине што је његов брат плачући испричао епископима, а могао је то чути и твој потчињени". Како произлази из тог причања, монах је био кажњен изопћењем из људске заједнице јер је кажњен забраном воде и ватре, казном „која је одређена законима старих за оне који су сагријешили најтеже од најтежега". На крају писма, прелазећи на начин који, како сам каже, није његов уобичајени начин, Теофилакт са свог моралистичког становишта описује епископа као човека без скрупула и карактера.[36] После још једног одговора средечког епископа, у четвртом писму, Теофилакт наводи нове разлоге за лоше мишљење о карактеру средечког епископа, чије понашање назива отпадништвом. Теофилакт признаје да је немоћан у борби са неискреним и подмуклим противником, и све што се догодило предаје божјем суду. Одлука о њему ће уследити. Последње Теофилактове речи гласе: што се мене тиче, слободан си. „Нека те буде стид да се толико удаљиш од еванђеоске заповјести која нам налаже да благосиљамо и оне који нас прогоне, а не да их проклињемо".[37]

Разуме се, није у питању само благост Теофилактова, већ и његове мале не снаге да радикалније реши спор са подручним епископом чије је самовољно понашање очито. Реч је пре свега о томе да је тај епископ одрекао послушност и да се супротставио и архиепископу и синоду. Вероватно је да је епископ имао подршку и да се одмах мора помислити на оне који су и иначе задавали доста проблема Теофилакту, дакле на царску администрацију и порезнике. Није јасно да ли је средечки епископ нашао неки начин да сарађује са порезницима и зашто је гонио тако драстично оног монаха; можда се може помислити да се речени монах експонирао као одани Теофилактов присталица.

Као што се види из једног писма средечком епископу, Теофилакт је упоредио овај свет, мислећи пре свега на само Византијско Царство, са позорицом на којој доминира лукавштина и отимачина и на којој тако успешно глуме ништарије типа средечког епископа чије је најјаче оружје сплетка и доушничко опадање, а све конце држе у рукама дрски разбојници и бескрупулозни отимачи, како Теофилакт назива порезнике, који обављају свој грозни посао у име царске администрације и с приволом с највишег места.[38] „Пустош у којој смо осуђени да боравимо, каже у једном писму Теофилакт, добра је гојитељица змија и шкорпија и због злоће људи не може ништа добро родити. А ако извана прими нешто добра, мијења га и чини себи сличним", а затим наставља: **„Јер су ови дани зли и сваки ће брат петом ударити свога ближњега, и укућани су непријатељи и порезници увијек пабриче по нама. И заиста се на владаре излило понижење и нестао је честит човјек са земље. Сви грабе кожу с меса и свако гради свој Сион у грабежу и неправди"** (подвлачење је наше — Н. Т.).[39] Нема сумње да је ово моралистичка оцена епохе Алексија Комнина; када се каже да ју је изрекао човек који се осећао прикраћен у својим интересима и одбачен из редова најуже владајуће хијерархије, али у исто време и човек коме ни на крај памети није да осуди устројство Византијског Царства као васељенски поредак нити да напусти основу тог поретка — Христову веру и њену земаљску организацију, Цркву, остаје ипак на снази хуманистичко и моралистичко дејство Теофилактових речи који се зграја над моралном деградацијом људи и установа, а самим тим и поретка. Теофилакт није никакав револуционар нити побуњеник против поретка, напротив: он је бранитељ његове ортодоксије,[40] али је у исто време и моралиста који бистрим оком посматра људе и који добро осећа да лаж, претворство, опадање правог верског убеђења, растурање установа, кршење законитости, одузимање права цивилној аристократији и форсирање војне аристократије — не може донети ништа сем све дубљег расула и пометње.

Према томе, ако и задају велике тешкоће у погледу датирања, хронологије и недвосмисленог утврђивања личности и догађаја на које се односе, Теофилактова писма остају незаменљив избор као сведочанство о унутрашњем стању на периферији великог Византијског Царства у току његове претпоследње трансформације ка коначном паду. То је почетак феудализације Царства и време коначног напуштања основа на којима је почивала жилавост Царства, мете многих држава и освајачких циљева различитих владара. То је по-

четак рушења византијског фискалног система и пропадања номизме, то је коначно установљење новог система проније, који ослабљује одбрамбену моћ Царства, и то је, самим тим, уништење кохезије чија је последица осамостаљење делова Царства. Прва последица тог жалосног стања биће пад Цариграда 1204. године. Проније су једноставно, задржавши своје привилегије, пристали да у Цариграду седи странац на царском трону.

Сем тога, Теофилактова писма су изврсно литерарно штиво; у питању је писац најпотпунијег и најверодостојнијег житеља о Клименту Охридском, дакле писац који је имао шта да каже и који је то чинио у најбољим традицијама византијске историографске прозе.[41]

IV

Учен човек, припадник највише аристократије, стицајем прилика опозиционер, конзервативних схватања и моралиста, Теофилакт се исцрпео у борбама за које је више пута рекао да су биле унапред изгубљене. Византијско Царство је ишло ка свом заласку, и Теофилактова писма су врло речито сведочанство о тој жалосној чињеници. „Измучен сам човјек и душа ми се исциједила као у паука и потребно ми је освјежење. Због тога сам опет пустио трудове језика, увјерен да нећеш одгурнути ријечи онога који је, како знаш, на силу зашутио. Знам пак да ће ми бити лакше ако, колико је могуће, избљујем оно што ме мучи и, што је најважније, да ћу бити спашен твојим светим молитвама, јер ћу их или мање трпјети или ћу добити снаге да чвршће подносим“, каже Теофилакт свом адресату молећи га да се заузме на највишем месту како би му се омогућио повратак у велики град, у престоницу.[42] „Одавна оплакујем свој удес, каже Теофилакт у другом писму, . . . и зовем га опаким и злосретним што ме је одвео и бацио у овај забитни крај гдје влада завист и злоћудност и ројеви других невоља, гдје се мрзи глас образованости више него што кукци ђубретари мрзе миро. А сада долазим дотле да сам му чак захвалан, што је учинио да се настаним међу варварима, јер сам се због тога обогатио тобом као слушаоцем. А то и многи од оних који живе у великом граду надасве цијене, а само малом броју се може остварити“.[43]

Дакле, остало је ћутање, и ретка прилика да се упути која реч пријатељу. Вероватно убрзо после овог и сличних писама, Теофилактов глас је заћутао заувек. Неизвесно је да ли се вратио у Цариград за којим је жудео или је умро разочаран и огорчен на своју злу судбину далеко од царског града.

БЕЛЕШКЕ

1. **Мила Рајковић**, житије Климента Охридског од Теофилакта, архиепископа охридског у: **Византијски извори за историју народа Југославије,** том I, Београд 1955, стр. 297—298. М. Рајковић сматра да је Теофилакт остао на положају охридског архиепископа до 1118. године; међутим, како примећује Катичић **(Византијски извори, III,** стр. 261) Теофилакту се губи траг у званичним изворима већ 1108. године, после које је вероватно умро.

2. Уп. **Р. Катичић,** Византијски извори III, стр. 258.

3. Успенски је, у делу **Формирање другог бугарског царства** (Одеса 1879), устврдио да „нас извештаји Теофилакта уводе у историју распрострањености богумилског учења и упознају с околностима које су омогућиле његово јачање“, закључујући да је „Теофилакт у својој епархији водио борбу с богомилима све до њихове осуде на сабору у Константинопољу“ и да је код Теофилакта реч о „раном периоду делатности попа Василија“, вође богомилског покрета у Македонији (уп. **Бранко Панов,** Богомилското движење во Македонија одразено во писмата на Теофилакт Охридски, Годишен зборник. Филизофски факултет на Универзитетот — Скопје, книга 2 (28), 1976, стр. 179—180). На ово тврђење Успенског критички је реаговао већ исте године Васиљевски који је одлучно одбацио, као лишене сваког основа, ове мисли великог руског византинолога. Научници су, се, затим, поделили. Најбројнији су ипак били они који се нису сложили с Успенским, међу њима углавном сви бугарски историчари и наш Радослав Катичић. Иначи, као што је познато, први који се у нашој науци систематски позабавио проблемом богомилског покрета бао је **Фрањо Рачки** у делу **Борба Јужних Словена за државну неодвисност,** Београд 1931.

4. Остали радови Бранка Панова посвећени овом проблему наведени су у цит. његовом раду: 1. Богомилското движење во Македонија. Историја. Списание на Сојузот на историските друштва на СР Македонија, г. I, бр. 1, Скопје 1965; 2. Нов подем на богомилското движение, Историја на македонскиот народ I, Скопје 1969, стр. 168—169; 3. Имунитетот и феудалната рента во Македонија во XI и XII век според писмата на Теофилакт Охридски, Годишен зборник на Филозофскиот факултет на Универзитет во Скопје, т. 22, Скопје 1970; 4. Теофилакт Охридски како извор за средњовековната историја на македонскиот народ, Скопје 1971.

5. **Радослав Катичић,** Теофилакт Охридски, Византијски извори за историју народа Југославије, том III, Београд 1966; Кореспонденција Теофилакта Охридског као извор за хисторију средњовековне Македоније, Зборник радова Византолошког института VII,

2, Београд 1964. Катичић је превео и пропратио уводном расправом и коментарима седамдесет девет Теофилактових писама. Катичић се, разумљиво, служи штампаним издањима Финетија, Мерсијуса и Ламија, наводећи и све рукописе који чувају писма охридског архиепископа. „Текст издања којима располажемо, наглашава Катичић, врло је лош и пун погрешака. Неопходан предуслов сваког озбиљног истраживања изворних података Теофилактове кореспонденције јест њихово критичко издавање на темељу целокупне рукописне традиције. Док се то не изврши, све ће обраде изворних података из Теофилактове кореспонденције, па тако и ова наша, морати остати провизорне" (стр. 260). Катичић је превео и прокоментарисао 79 писама јер се у њима налазе подаци за историју балканских Словена. „Та нам писма, каже он, постављају много више проблема него је могуће бар донекле поуздано ријешити. Многа питања морају остати отворена, а друга ће детаљно и стрпљиво истраживање ипак ријешити или бар приближити рјешењу" (стр. 261).

6. Панов се користио оригиналом и текстове из писама наводио је, упоредо с оригиналом, преведене на македонски језик.

7. Историјску вредност Теофилактових писама најбоље показују две примедбе проф. Острогорског: „Нарочито драгоцена су писма **Теофилакта Охридског,** јер бацају пуно светлости на прилике у Македонији под византијском влашћу крајем XI и почетком XII в." (Историја Византије, стр. 334) и: „Посебан значај имају писма и списи атинског митрополита **Михаила Хонијата**, старијег брата историјача Никите. Као и писма Теофилакта Охридског, старија за скоро сто година, тако и писма Михаила Хонијата садрже врло драгоцене податке о приликама у унутрашњости Царства и дају врло занимљиву слику жалосног стања у коме се налазила Византија уочи латинског освајања" (исто, стр. 335).

И према Р. Катичићу, „Теофилактова писма представљају прворазредни хисторијски извор. Она нас из прве руке обавјештавају о приликама у Македонији на пријелазу из XI у XII вијек. Крај изванредне оскудице изворних података о животу византијске провинције представљају та писма праву драгоцијеност не само за нашу националну хисторију него уопће за унутрашњу хисторију источнога царства" **(Византијски извори, III**, стр 260). Међутим, ова кореспонденција има изразит реторички и литерарни карактер, па је у њој занемарена свака експлицитност и директно казивање што знатно отежава историјску интерпретацију. Теофилакт, као и сви византијски писци, једноставно избегава да ствари назива правим именима и да хронолошки фундира своје наводе. „Но ипак, примећује Катичић, велика нужда и тежак положај принудио Теофилакта да, бар у неким писмима, буде доста конкретан, да употребљава техничке термине својега времена и да релативно јасно каже шта га мучи и што жели од адресата" **(Византијски извори,** III, стр. 261). Писма су знатно успелија као пример византијског епистоларног стила: „Писма су, констатује Катичић, написана савршеним класичним грчким језиком и Теофилакт у њима потпуно суверено барата античком грчком и библијском књижевношћу" **(Византијски извори,** III, стр. 261).

Катичић је настојао да утврди приближан датум писања сваког писма и личност којој је свако писмо упућено. То је од велике важности за аутентично и ваљано тумачење података из тих писама.

8. То је писмо бр. 41 код Мерсиуса, а бр. 9 у **Катичића,** Византијски извори, III, стр. којим смо се ми служили.

9. У питању је писмо бр. 7 код Ламија, а бр. 24 код Катичића **(Византијски извори,** III, стр. 291 и д. Катичић **(Византијски извори** III, стр. 291, нап. 186, полемише с мишљењем Успенског, а самим тим и са мишљењем Панова, дајући за право Васиљевском; Катичић наводи мишљење Снегарова који верује да „наше писмо свједочи о идеолошким разрачунавањима онога времена" а монах — распоп је следбеник порезника Јасита. Занимљиво је још да Снегаров види Јасита међу привржениицима философа Јована Итала који је осуђен као јеретик. Катичић се ограђује од оваквог схватања. Златарски, како га интерпретира Катичић, такође без основа сматра да је порезник Јасит „систематски бунио славенско монаштво које је било огорчено због денационализаторске дјелатности". Иначе, закључује Катичић, монах о којем је реч у писму, јесте „јероманах којему је додијао монашки живот. Напустио је цркву након што је дошао с њом у сукоб и нашао је уточиште код порезника, Теофилактових непријатеља, којима је чинио услуге порезним денунцијацијама и зато је добио назив „ловац". Његов случај баца карактеристично свијетло на унутрашње супротности које су постојале у охридској цркви и у византијском друштву уопће, но не може се уврстити у неки познати савремени покрет" **(Византијски извори,** III, стр. 191).

10. Реч је о писму бр. 9 код Катичића, **Византијски извори,** III, стр. 273. и д. (код Меурсиуса, бр. 41; то је писмо које Панов само укратко цитира, али чије богатство очигледно не користи у целости).

11. Катичић, Византијски извори, III, стр. 274—275.

12. То сасвим јасно казују уводне речи овог писма: „Испљували су против мене змијски отров и огорчили су цареву надасве прозрачну душу и умртвили су нашу цркву. А узрок је свему томе незаситност и злоћа практора. Они нису могли подносити да оштрица мога језика реже живац њихове неправде, па су зачели муку и родили безакоње" **(Византијски извори,** III, стр. 273—274). Реч је о безакоњу које је Теофилакт трпео од порезника и парика Лазара, осокољеног од њих да делује против архиепископа.

12. То је писмо бр. 12 код Катичића, Византијски извори, III, стр. 280 и д.

13. То је писмо бр. 24 код Катичића, Византијски извори, III, стр. 291 и д. Панов цитира по Ламију 7.

14. Уп. чланак **Богомилството во писмата на Теофилакт Охридски,** Годишен зборник на Филозофскиот факултет . . ., Скопје 1967, стр. 179 и д.

15. Исто, стр. 184.

16. Исто, стр. 185—186.

17. Исто, стр. 187.

18. Исто, 190. Уп. и Катичић, **Византијски извори,** III, стр. 306, нап. 288.

19. Уп. **Р. Катичић,** Византијски извори III, нап. 29, стр. 266. Чини нам се нарочито умесном Катичићева примедба, која се посебно односи на Успенског и бугарске историчаре, да Теофилактове драстичне негативне карактеристике словенског пука немају националистичку основу и да нису инспириса-

не жељом да се истакну супротности између Ромеја и Словена. У том смислу треба цитирати оправдану Катичићеву опаску: „У оно су доба образовани људи били тако силно везани уз Цариград, да су живот у провинцији осјећали као прогонство и страдање. Црквени достојанственици били су несретни на својим пријестољима. При том не ваља губити из вида да је јадиковање над прогонством у провинцији постало саставним дијелом понашања образовног човјека", да бисмо се сложили и са овим упозорењем Катичићевим: „И Теофилакт и Михаил Хонијат показали су у разним приликама да су далеко више везани уз своје дијецезе, него што би се могло помислити на темељу њихових јадиковки". Значи, у питању је опште место византијске реторике и једно опште осећање образованих људи, удаљених из престонице, који су захваљујући аристократском васпитању и погледу на свет природно били удаљени од пука. Теофилакт најчешће помиње неподношљиви мирис кожуха и сиромаштва пука. Међутим, као што његова писма лепо показују и као што ћемо касније видети, Теофилакт није занемаривао своје дужности брижљивог пастира према том истом пуку и према верским потребама тог истог словенског сељака.

20. Овде је свакако потребно да, користећи прецизне карактеристике проф. **Г. Острогорског,** подсетимо на специфичности Византијског Царства у време Алексија Комнина и новине које је овај несумњиво способни али не много скрупулозни цар унео у политичко и привредно устројство Царства које је кретало ка свом дефинитивном залеску. Дошавши на престо захваљујући својој дипломатској вештини да уклони све претенденте, што силом што дипломатским смицалицама, Алексије је затекао ослабљену државу, посебно њену знатно смањену војну моћ и потпуно исцрпљену царску благајну. У питању је била егзистенција самог Царства и била је потребна велика вештина да се она сачува. Спољни непријатељи су надирали са свих страна, па је Алексије морао улазити у опасне војне пактове на једној страни да би заштито Царство од надирања непријатеља на другој страни. „После непрекидних борби, које су трајале готово четрдесет година, Алексије I је у знатној мери успоставио моћ Византије". У свим својим етапама, ове борбе пружају доказ о државничким способностима и јединственој вештини оснивача династије Комнина", каже проф. Острогорски **(Историја Византије,** стр. 345). Међутим, та обнова изведена је по цену укидања оних основа на којима је почивала не само моћ него и стална способност регенерисања организма Византијског Царства. Пре свега, управни апарат Византијског Царства испољио је знаке тоталног и неповратног опадања. То се, примећује проф. Острогорски, огледа у променама које је цар увео у систем дворских титула. „Ове промене у чиновничким титулама су спољашњи одраз дубоке деформације коју је у XI веку доживео византијски државни апарат" **(Историја Византије,** стр. 346). Видели смо већ да је титула севастократора, на пример, уведена због тога да би цар имао у свом брату Исаку другог човека Царства, а да је титула цезара, коју је држао Алексијев саветник у царским међусобицама Мелисин, девалвирана због његовог носиоца. Други важан моменат је све већа финансијска беда која, природно, иде са опадањем војне моћи Царства. Новац губи вредност, и тај процес је незаустављив. Како то увек бива у таквим ситуацијама, царска благајна прибегава разним трансакцијама и малверзацијама, у циљу очувања својих интереса (пушта се у оптицај новац мање вредности, а од пореских обвезника наплаћује само онај ранији, „добар новац", итд). На тај начин поремећени су односи што је имало тешке последице: „У почетку курсеви су се јако колебали, порески скупљачи утврђивали су вредност појединих врста новца по свом нахођењу и богатили се на најбезобразнији начин" **(Историја Византије,** стр. 348). У тако поремећеним односима, главни терет подносио је порески обвезник. При свему томе, и систем проније доживео је деформацију, а царево мешање у економске интересе цркве, пре свега давањем харистикија, помутило је и односе државе са црквом. Додуше, сарадња између државе и цркве остала је тесна у догматским и теолошким питањима, што се огледа у заједничкој акцији против богомила, па је Василије спаљен на ломачи. Такође, предузете су драстичне мере и против Јована Итала, философа који је изазвао сумњу, у поремећеним односима у држави, својим одвећ великим и неконтролисаним одушевљењем према мудрости паганских и незнабожачких философа, пре свега Платона, неоплатониста и Аристотела. Тако се као резултат веште и активне владавине Алексија I Комнина јавља једна сложена ситуација у којој треба разликовати спољашњи сјај и привид од чињенице да је у питању снажан али на смрт рањени организам. Уосталом, то на најбољи начин дефинише проф. Острогорски: „Као и само царство, и царски ауторитет знатно јача за време Алексија I. Међутим, по својој структури држава Комнинâ много се разликује од централистичке државе Македонске династије. Феудализација узима све већег маха и феудалне снаге византијских провинција против којих су се цареви X века борили својом енергијом, постају носиоци новог, феудалног друштвеног система. Искористивши снагу привредно и социјално најјачих елемената, Алексије Комнин, и сам претставник вишег малоазијског племства, успео је да створи нову државну и војну организацију. Ту лежи узрок, али и граница његових успеха. Византија је заувек напустила солидне основе на којима је некада почивала њена војна и финансијска снага. Ово треба имати у виду да би се разумело зашто сјај епохе Комнинâ није дуго трајао и зашто се ова епоха завршила ломом" **(Историја Византије,** стр. 252).

21. Уп. **Р. Катичић,** Византијски извори III, стр. 262, нарочито примедбу 11.

22. Исто, стр. 267. Ово писмо Катичић ставља у 1093. годину; тада је Јован Дука (Катичићева примедба 30) управљао темом Хеладом.

23. Исто, стр. 270. Исп. нарочито примедбу 47 код Катичића. Код нас цитирани одлодак из писма на стр. 271.

24. Исто, стр. 263.

25. Исто, стр. 263—266. Исп. нарочито Катичићеве примедбе 17 и 29.

26. То је писмо бр. 5 код Катичића, Византијски извори III, стр. 268—169.

27. Исто, стр. 267—268.

28. Уп. ово дуго и веома значајно писмо, Византијски извори III, стр. 273—278.

29. Исто, стр. 280—282.

30. Уп. Византијски извори III, стр. 291—292.

31. У питању је писмо пријатељу крфском епископу (код Катичића бр. 37, **Византијски извори** III, стр. 313—314) за које Теофилакт каже да му је било велика утеха и да је стигло у прави час да му буде потпора у тешким тренуцима очајања (да би исказао то своје стање, Теофилакт се послужио цитатом из Друге посланице Павла Коринћанима). В. и Катичићеву примедбу 333 из које се види дискусија о датирању овог писма (које је веома важно да би се бар приближно одредила година када Теофилакт коначно силази са сцене живота) и о значењу симбола лава, медведа и змије. Чини нам се да само писмо даје доста разлога за тумачења да су у питању спољни непријатељ, царски порезници и недисциплиновани епископи и свештеници. Али, кад је реч о нападу Боемунда као ослонцу за датирање писма а самим тим и за поузданије закључивање о години Теофилактове смрти, мислимо да писац није имао у виду никакав хронолошки след догађаја који су водили од лава медведу и од медведа змији, већ реторичку фигуру о колоплету живота који се стално кретао у тешкоћама чији су најтрагичнији израз лав, медвед и змија. Наиме, ако је у медведу оваплоћена царска администрација на Јаситом на челу, онда је он дошао пре лава.

32. Уп. писмо бр. 70 код Катичића, **Византијски извори** III, стр. 350 и д. где се каже: „Док су се грабили само стварна добра црква, пречасни брате и владико, било нам је тешко, али нам је та жалост налазила другдје олакшање јер смо видјели да барем на духовном подручју не трпе уштрб, и у том смо налазили велику утјеху. А сада када се и у то дира, нестала је свака утјеха. Јер док божански и свети канони ништа друго нису сматрали важнијим него да се свачије подручје сачува непромијењено и да се надутост свјетовне власти не умјеша у ствари духа, дотле они који су добили поуку да каноне и другима објављују и да исправљају оне који против њих гријеше, управо они баш највише отхрањују и негују непослух према њима и гурају се у туђа подручја и газе сваку божанску и људску правду. Не знам какву можемо добити утјеху, осим да се учињено зло поправи".

33. Писмо бр. 33 код Катичића, **Византијски извори** III, стр. 302—306.

34. Писмо бр. 34 код Катичића, **Византијски извори** III, стр. 306—309; „ми додуше знамо да се мишљења дају и с резервама, али у тим резервама остаје сачувано дужно поштовање према браћи, и они који су мишљења саставили не оштре тако безбожно и надуго свој језик као змијски. Неки су опет у твом мишљењу разабрали неискреност и увреду; а сви смо га једноставно прогласили без вриједности и несигурним, јер није било овјерено твојим власторучним потписом. А неки оштроумнији примијетили су твојем писму и то да си запао у врло велико противуречје, а да то ниси примијетио. Горе си наиме рекао да ти је немогуће овамо доћи, јер ћеш с Арменцима отићи у град, а ниже доље си казао да чекаш човјека који ће пописати имовину у теми да не би само тако оставио своје послове. Ако си намјеравао Арменце одвести наше, моћном и светом цару и њему их показати и ако си зато занемарио састанак који налажу не само канони него и други теби познати разлози, не ћеш ваљда чекати пописивача. А ако због њега намјераваш овдје дангубити да не би каква новчана штета задесила твој иметак због пописивања у твојој одсутности, било је много потребније да проведеш вријеме на састанку с нама и у управљању црквених посла, гдје је и у корист божанскија и штета опаснија".

35. На крају писма, Теофилакт наговештава епископу казну забране чинодејства; „ако ти се чини тешким да се твоја црква лиши твојег архијерејског чинодејствовања, помисли да је и другим црквама тешко што су због твојег изостанка и лишене архијереја; јер добро знај да, ако не будеш сам присутан, нити ће спор око Липљана бити довршен, нити ће остале цркве удовице добити епископе", каже Теофилакт (**Византијски извори** III, стр. 308) веома одлучно. Међутим, видеће се да ће, по свој прилици, Синод и архиепископ морати да повуку ту одлуку о смењивању недисциплинованог епископа.

36. Док је претходно писмо неке врсте акт иза којег стоји и синод Охридске архиепископије (в. и наслов: „Истому од синода кад није дошао на засједање"), ово писмо, бр. 35 код Катичића, **Византијски извори**, III, стр. 309—321, потиче од самог архиепископа као нека врста његовог додатка и коментара уз писмо званичног карактера; ту Теофилакт, на пример, каже: „Говорим сав изван себе, ти си ме на то присилио. А ја сам се зачудио твојој покварености, и у том што уопће ниси споменуо оков забране чинодејствовања, за који је монах рекао да му је од тебе наметнут. Знао си наиме каква је посљедица тога чина, и зато си га прешутио. Ни ми не додајемо сада ништа више од онога што смо о том одредили у пријашњем писму, јер то је у складу с канонима и изнад сваког приговора. Ово сам ти написао мимо свог уобичајеног начина, јер сам увидио да је благост само распалила твоју лудачку узноситост, па сам зато сада благост оставио мало по страни и показао сам ти један блиједи плод ватре" **Византијски извори** III, стр. 311).

37. Писмо бр. 36 код Катичића, **Византијски извори** III, стр. 312—313. По свему судећи, жалба средечког епископа или захтев, како Теофилакт каже, да га синод ослободи казне забране чинодејствовања, усвојени су после изјашњавања свих епископа; сам Теофилакт каже да је недостојног епископа он сам разрешио казне. Али, зато остаје при свом мишљењу о њему као човеку и црквеном великодостојнику ни мало уздржаним речима, од којих ћемо, илустрације ради, навести само ове: „Силно сам се ражалостио што хиниш захвалност према мени и што је до мјере нестала истина из наше средине и што се лукавштина са својом шареном замком химбе тако слободно креће по нашој позорници и на њој тако страшно глуми: са својим ближњима говори о миру, а у срцу сниje зло. Јер коме није познато како је твоја честитост отишла у велики град (Цариград, прим. Катичића) и оданде послала миријаде клеветничких стријела на нас које сада у писму назива доброчинитељима. Тако да сада није остао нико, ни велик ни мален, којима уши нису оглушиле како је твој језик против нас говорио. Свједоци зато нису нити малобројни нити невјеродостојни" (**Византијски извори** III, стр. 312).

38. Уп. примедбу бр. 37.

39. Реч је о писму чији је текст доста нечитак, а које је послато игуману манастира у Анаплу, Симеону, иначе непознатој личности. Катичић се није усудио да писмо датира (в. писмо бр. 77, **Византијски извори** III, стр. 356—357). Иначе, писма средечком епископу су „око 1107. године", дакле припадају крају Теофилактовог живота; природно би било помислити да је тако и с писмом бр. 77. Сва ова писма изражавају животно искуство овог ученог и незадовољног, да не кажемо несрећног човека.

40. Као што смо већ више пута нагласили, главне Теофилактове тешкоће произлазе из чињенице да је свим силама прегао да задржи старе односе и стечене привилегије цркве у односу на државу; положај Теофилактов је постао сложенији онда када су неки епископи из његове архиепископије стали на страну новог поретка и нових обичаја у којима су пресудну реч имали порезници; то се види и из писма бр. 57 код Катичића (**Византијски извори** III, стр. 337) где се каже: „Него изгледа да је и то дио невремена које је прохујало и у којем су се на ме излиле бујице клевета. Али с нама је Господ и неће нас потопити незаустављива вода, него у тој води и опрати, и из онога, од чега су се надали да ћемо се упрљати, показаће се да смо чисти. Што се пак тиче осталога, мој субрат јавиће ти све што треба о мојој злоћи у вези с правом на језеро, и како ја који сам овдје изложен свачијим увредама и презиру и оглушио сам и понижен сам и зашутио сам, постао сам човјек лишен сваког добра и своја леђа сам предао бичевима и образе шамарима. Али уста која су створена да клевећу нико не може затворити. А достојно би било твоје узвишености да не прима вику врана и шапат косова, јер је она од свега тога виша, и да посједује и то својство божје да све говориш и чиниш на темељу расуђивања након што истражиш право стање". У питању је неко језеро као добро које је постало предмет спора са порезницима и царском администрацијом; „субрат" би могао бити средечки епископ или неки црквени великодостојник из Теофилактове архиепископије који се нашао на истој линији с непријатељима његове цркве; Теофилактови негативни закључци о људској природи уопште и о сопственом неповољном положају у свету, коме су дошла последња времена, проистичу добрим делом из разочарања што се престанак старих добрих времена и долазак нових, лоших, врши уз помоћ и учешће црквених људи, тј. оних чији су, како је мислио Теофилакт, интереси угрожени. У писму бр. 49 (**Византијски извори** III, стр. 326 и д.) Теофилакт овако описује то ново време у коме царују безакоње и самовоља порезника: „А наши практори пабирче што је ситније остало за српом. Сви који се на нас дижу млади су по доби и уједно по памети, али су и по својој неправди увијек млади и не старе и не пропадају, него сваки пут проналазе нову неку врсту лакомости и обнављају искварени дух у својим утробама и не сустежу их нити опомене нити страх од људи, него гледају према некој снажној заштити (алузија на моћну личност која подупире утајиваче пореза против Теофилакта — примедба Р. Катичића) уз чију помоћ шире своју злоћу и гоје и кријепе неправду. А ако им коспомене цара и мач што му га је Бог дао да га носи на страх злочинцима, **ругају се отрцаном говору и осуђују припростост онага који говори** јер не знају да их је лицемјерство већ одавно отупило за такво шта. К томе и његову (цареву — примедба Р. Катичића) пажњу свим силама покушавају одвратити и граде му властите невоље... Тако они чине и **поставили су побједну знак и хватају се у злоћи моћни и вјешти у злодјелима...** Одатле онда произлазе тежи послови и немилији надзорници, свлаче се свећеници и злостављају, пребројавају се парици и точно се прегледавају и земља се мјери бухиним скоковима, да би нам сада заиста раћала трњем и кукама; и све се претражује и важе и **ово безумље допире чак до лучења меса од костију, и истраживање бубрега и срца** (израз за задирање у унутрашњи свијет човјеков — примедба Р. Катичића) **сада је заједничко Богу и практорима** да не би владар свега имао нешто више од владара овога свијета нити отац будућег вијека од владара овога свијета. Тако су и даље напредовали, и од тога да својим грабежом скврне божански иметак прешли су на то да си присвајају божанске особине, и који је био међу њима мрав постао је лав према великој загонеци код Јова. Поврх тога присвајају право да буду без одговорности". Подмитљиви су, незајажљиво траже дарове, незадовољни су оним што им се даје. Дивљају, каже Теофилакт, опседнути беснилом лакомости, „као да сматрају наградом за побједу у натјецању да, **након што су уништили цркву, опљачкају још и њезине главаре. Једино то се можда дешава разборито,** додаје помало иронично разочарани Теофилакт, **да не остане ништа што се нису усудили и да не би пастир остао поштеђен док се уништава паства"** (сва подвлачења су наша — Н. Т.). Најзад, Теофилакт казује своје расположење подсећањем на Јеремију и његов исказ о неодољивом плачу и снази која не може превазићи камен већ мора дати одушка својој тузи. Та слика немоћног човека који плаче над неправдама — то је Теофилакт како произлази из његових писама.

41. Исп., на пример, оглед **Харалампија Поленаковића,** Климент Охридски. Живот и дејност у зборнику Книга за Климент Охридски, Кочо Рацин, Скопје 1966, стр. 5—68.

42. Упућено патријарху цариградском, ово писмо показује да се Теофилакт није одрекао жеље да се врати у Цариград; он моли патријарха да не посустане у својим молбама цару да најзад учини милост ономе који трпи велико зло, тј. Теофилакту. „Нека даде Господ по твојем посредству, пресвети владико, да ми се чаша горчине или сасвим одузме или да се разводни или бар да је лако попијемо" (писмо бр. 49 код Катичића, **Византијски извори** III, стр. 329).

43. Писмо бр. 54 код Катичића, Византијски извори III, стр. 332—333. Упућено је једном од ретких пријатеља коме се Теофилакт обраћа као поштованом у свему сину.

Nikolaj Timčenko

THÉOPHILACT D'OHRID ET SES LETTRES

A propos de l'ouvrage de Branko Panov, qui actualise l'ancienne controverse entre Uspenski et Vasiljevski, l'auteur traite de nouveau la question de l'archevêque d'Ohrid qui était

une sorte d'opposition par rapport à Constantinople. Les lettres de Théophilact étaient une espèce de autouiographie d'un représentant de la haute artistocratie de Constantinople qui se sentait dans la solitude de l'archivêché d'Ohrid exilé et perdu et qui n'était pas d'accord avec la nouvelle politique fiscale de la cour de Constantinople. En même temps l'auteur trouve que les lieux sur lesquels après Uspenski Branko Panov insiste, ne se rapportent pas aux bogomiles macédoniens mais à ces ennemis de l'administration de Théophilact qui étaient entrés en relations avec les percepteurs du roi et qui tâchaient de nuire le plus possible à l'archevêque même.

ХРОНИКА

НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКИ РАТ И РЕВОЛУЦИЈА 1941. ГОДИНЕ У ЛЕСКОВЦУ И ОКОЛИНИ

У Лесковцу је 9. и 10. маја 1981. године, у организацији Народног музеја, одржан научни скуп посвећен теми „Народноослободилачки рат и револуција 1941. године у Лесковцу и околини". У присуству већег броја јавних, политичких и културних радника, на скупу је поднето више саопштена и реферата. Присутне је најпре поздравио **Томислав Митић,** председник Општинске конференције Савеза комуниста Лесковца, који је рекао:

Имам драгу прилику и част да вас поздравим на научном скупу „Народноослободилачки рат и револуција 1941. године у Лесковцу и околини" у име организације Савеза комуниста општине и града домаћина, да вам пожелим успешан и плодотворан рад и угодан боравак у увек гостољубивом и отвореном Лесковцу.

Овај научни скуп је прави израз обележавања 40-годишњице социјалистичке револуције у Југославији јер представља радни и стваралачки допринос научном осветљавању токова наше Револуције. Кроз седамнаест научних студија и осврта и у дискусији, методом историјског материјализма, осветлиће се велики број научних чињеница о народноослободилачком рату и револуцији у овом крају. То још једном потврђује да је Лесковац, као један од центара револуционарног устаничког пламена, право место за одржавање овог научног скупа. Црвени Лесковац, чија је веза са југословенским радничким покретом кована у дугогодишњој револуционарној борби за ослобођење рада и човека, с поносом слави четрдесетогодишњицу Револуције, свестан да је чврсто корачао Титовим путем. Титов револуционарни пут и његову мисао следимо и надаље непоколебљиво и одлучно.

Овај научни скуп представља нов допринос изучавању наше револуционарне прошлости. Херојска борба народа Пусте Реке, Црне Траве, Јабланице, Топлице и целог југа Србије и нераскидива веза Партије и народа у Револуцији — допринели су да овај крај испише најсветлије странице југословенске историје. На вама је да те странице отргнете од заборава, да се на њима васпитавају младе генерације, које носе одговорност за неговање револуционарних тековина и освајање нових простора хуманизма, слободе и братства и јединства и заједништва.

Позив Комунистичке партије Југославије и друга Тита на оружану борбу, радничка класа Лесковца дочекала је спремна. На сам дан напада фашистичке Немачке на Совјетски Савез, у селу Братмиловцу, у непосредној близини Лесковца, одржано је окружно партијско саветовање посвећено припреми оружаног устанка против непријатеља и његових слугу, а већ августа 1941. године формиран је први партизански одред на Кукавици. Одмах затим формирани су и други партизански одреди. Њихову ударну снагу чинили су радници, сељаци, омладина и напредна интелигенција. Запалиле су се буктиње отпора, борбе и слободе да се не угасе у ватри кроз четворогодишњу борбу на живот и смрт и победоносне походе партизанских одреда и Народноослободилачке војске.

Народни музеј, организатор скупа, афирмисао се организацијом научних расправа и саветовања. Тиме ова установа све више остварује своју улогу научне лабораторије у којој се историја учи и која представља живо врело нових сазнања, идеја, научних истина. Научни ауторитет Музеја гаранција је да ће и резултати овог скупа бити ваљани и плодни.

У то име ја вам желим успешан рад, а гостима угодан боравак у нашем граду; жеља нам је да нас ви чешће посећујете, да учврстите сарадњу са нашим Музејом, да наставите да исписујете историју овог краја. Срећан вам рад.

Затим је узео реч **Милорад Вељковић,** председник Скупштине општине Лесковац:

Комунисти, радници и млади комунисти Лесковца и околине увек су се налазили у првим редовима борбе. Они су од оснивања КПЈ били и остали верни, одани, храбри и упорни борци за остваривање револуционарног програма радикалног преображаја буржоаског у ново југословенско социјалистичко друштво. За све време водили су класну борбу и односили значајне победе над буржоазијом. Били су непомирљиви борци против експлоатације, угњетавања и бесправља. Организовали су штрајкове и демонстрације у којима су изражавали револуционарни бунт

против југословенске буржоазије и великосрпске монархије. У свим облицима класне борбе деловали су организовано што је водило победама. Свака отворена борба била је школа за револуционаре, место окупљања нових снага и њиховог револуционарног ангажовања, раста револуционарне класне свести и сазнања да само организовано, планско и смело деловање води успесима и приморавању буржоазије на разне уступке.

Лесковац и околина дали су борце Лењиновог Октобра и били припадници интернационалних бригада у Шпанији. У овим биткама доказивали су вредности пролетерског интернационализма и солидарности и стицали драгоцена искуства која ће им бити веома значајна у време класне борбе у периоду између два светска рата и на почетку устанка 1941. године.

Радничка класа и револуционарна интелигенција деловали су свим својим револуционарним бићем и учинили да Лесковац и други градови буду градови напредних људи у којима се, против постојећег друштвеног уређења, била битка на свим фронтовима. Ту су ницали нови борци за радничка права и социјализам, а КПЈ је на делу проверавала кадрове и примала у своје редове праве револуционаре.

Стога је разумљиво што је Окружна партијска конференција, одржана септембра 1940. године, могла да констатује велике успехе остварене у дугогодишњој класној борби и да, у складу са политичком ситуацијом изазваном агресивним поступцима фашизма у свету постави нове задатке.

На Окружној конференцији Коста Стаменковић изабран је за политичког секретара, а Василије Смајевић за организационог секретара ОК КПЈ Лесковац. У исто време бирана су и два делегата за Покрајинску конференцију КПЈ за Србију. Изабрани делегати су били политички и организациони секретар ОК КПЈ Лесковац.

На покрајинској конференцији Коста Стаменковић је изабран за члана ПК КПЈ за Србију и делегата за V земаљску конференцију КПЈ у Загребу. На тој конференцији он је изабран за члана ЦК КПЈ. Изабором Косте Стаменковића у ЦК КПЈ одато је признање револуционарном покрету Лесковца и околине. После ове конференције настављена је још снажнија активност партијских, скојевских и синдикалних класних организација на окупљању свих патриотских снага на платформи Народног фронта у чему се имало доста успеха.

Захваљујући делатности КПЈ, Лесковац и околина су спремно дочекали догађаје од 25. и 27. марта и априлски рат 1941. године. Комунисти су деловали на остваривању одлука Пете земаљске конференције КПЈ о одбрани отаџбине од налета фашизма, борећи се за социјалну правду, демократију и националну равноправност. У Лесковцу и другим местима организоване су масовне демонстрације против издаје земље и радило су на подизању патриотских и борбених расположења.

Одмах по окупацији земље партијска и скојевска организација деловале су на сопственом организовању. Мењале су начин, облике и средства борбе, радиле на чувању кадрова и проширивању својих редова пријемом нових чланова који су се у тим тешким тренуцима показали достојним да буду припадници авангарде радничке класе. У томе су испољили револуционарну смелост и храброст излажући се великим опасностима у извршавању постављених задатака. Они раде на прикупљању оружја, писању парола, посебно за Први мај, растурању летака и другог пропагандног материјала који је штампан у партијској техници Окружног комитета КПЈ Лесковца. Створен је војни комитет који је деловао на војном организовању партијаца, скојеваца и симпатизера и њиховој припреми за наступајуће догађаје.

У целокупној овој активности значајно место заузима Окружно партијско саветовање одржано 22. јуна 1941. године у селу Братмиловцу на коме је било речи о припремама за појачавање борбе против окупатора и контрареволуционара. На саветовању су сумирани постигнути резултати и дата критичка оцена рада и извучене одговарајуће поуке за даљи рад. Извршена је и расподела терена и одређени партијски кадрови који ће на њима радити. Предузете су и мере за склањање компромитованих и полицији познатих бораца. Тако је Коста Стаменковић био привремено смештен у Власотинцу где је наставио револуционарни рад.

Сигурно да велики значај има и скојевско окружно саветовање одржано 12/13. јула 1941. године у Чифлук Мири, на домаку Лесковца. На овом саветовању конкретизовани су задаци на припреми омладине за одлазак у партизанске одреде.

Одлуку ЦК КПЈ од 4. јула 1941. године комунисти, млади комунисти и други револуционари дочекали су спремно и са одушевљењем. Они су само појачали рад и деловали конкретно и револуционарно на припреми организовања оружане борбе. Извођене су диверзантске акције по градовима и уништавано све што је могло користити окупатору. Паљене су камаре жита и сена, квислиншке новине, писане су антифашистичке пароле, одржавани санитетски курсеви и стваране ударне војне десетине, као на пример у селу Тулару итд.

Схвативши да нема револуције без револуционара, али и револуционара изван револуције, КПЈ Лесковца и околине је целокупним деловањем изграђивала борце који ће своју праву вредност доказати у устанку 1941. године. Готово да није било оних који нису прихватили одлуку о устанку и одласку у партизански одред. Тако је крајем јула група партијаца и скојеваца отишла на Кукавицу, на којој је, доласком нових бораца из Јабланице и Поморавља, 10. августа 1941. године формиран Кукавички НОП одред који је одмах отпочео са борбеним дејствима и наговестио да се и Лесковац и околина дижу на устанак. После овог одреда формирају се Бабички, Врањски и Јабланички НОП одред чиме је територија ОК КПЈ Лесковца била покривена партизанским устаничким јединицама. Појава првих партизана утицала је на подизање патриотских и антифашистичких расположења и натерала окупатора да се још више ослони на контрареволуционаре. Окупатор настоји да формира четничке јединице, а крајем 1941. године, ради очувања магистралног пута Ниш—Скопље, доводи и бугарске фашистичке јединице.

Борба партизанских јединица на југу Србије у 1941. години довела је до стварања велике слободне територије. Ослобођени су Лебане, Леце, Медвеђа, Вучје, Власотинце и многа друга места. Партизанске јединице налазе се на домаку Лесковца и директно и свакодневно угрожавају магистралу која је

за немачког окупатора била од животног значаја, пре свега за транспортовање ратног материјала преко Грчке на фронт у Африци. Партизани врше сталне диверзије на пруз која је у више наврата била онеспособљена за саобраћај. У градовима је настављена илегална активност која је приморала непријатеља да предузима нове акције које су остале без резултата. Партизанске јединице односе велику победу за време борбе 3. и 4. децембра 1941. године код Церницe, Нове Тополе и Лебана када је убијен и немачки мајор који је командовао немачким снагама и казненом експедицијом. Готово на целој овој територији престао је да ради окупациони политички апарат јер су паљене општинске архиве и забрањен рад општинским управама.

Талас устанка се ширио и обухватао све већи број људи. На југу Србије су, као оригинална творевина, стваране оружане партизанске јединице. Ради се о помоћним партизанским десетинама, водовима и четама које су заједно са партизанским одредима водиле борбу, а после борбе организовале заштиту села и слободне територије. Оне су у села уносиле нови живот и појављивале се као наоружани народ. На слободној територији делују органи револуционарне власти, а све становништво укључује се, на овај или онај начин, у оружану борбу.

Без сумње, борбене активности остварене крајем 1941. године представљају не само велику победу у овом делу него и значајан допринос за Србију као целину. Јер, док су главне партизанске снаге, са Врховним штабом НОПО Југославије на челу, потиснуте од далеко надмоћнијег непријатеља и морале да се повуку ка Источној Басни и Санџаку, дотле се устанак у овом крају ширио и бивао све масовнији. Партизани овог краја су тако наставили борбу српских партизана и истовремено доказали да Србија није била нити ће икада бити четничка — како су то говорили окупатор и контрареволуционари и њихови савезници у иностранству. Ово сазнање је веома значајно и за будуће активности у НОР и социјалистичкој револуцији не само у Србији већ и Југославији.

Пошто није могао са својим и контрареволуционарним снагама да заустави вал народног устанка, окупатор на југ Србије је доводио бугарске фашисте. У Ниш долази штаб и бугарски окупациони корпус, а на терен Лесковца 17. бугарска фашистичка дивизија. Отпочиње жестока борба за очување слободне територије. Бугарски фашисти воде борбу против партизана на Бељаници, а затим настављају да делују на уништењу Бабичког НОП одреда. Под навалом надмоћнијег непријатеља овај одред се повлачи и наставља борбу све до марта 1942. године. Непријатељ затим дејствује против Кукавичког НОП одреда који је био принуђен да се повуче на терен Јабланице и Пусте Реке. Велике борбе воде се и у Пустој Реци код Косанчића и Бојника фебруара 1942. године. Пошто није успео да уништи партизанске јединице бугарски окупатор врши нечувена зверства у Бојнику, Косанчићу и Белановцу. Без обзира на репресалије (затварање бораца и стрељања), партијска организација и партизанске јединице настављају рад и борбу. Настављају да делују ослабљени партизански одреди, у чијем су саставу, међутим, остали прекаљени борци и комунисти.

Борба на овом терену настављена је и у 1942. години. После претрпљених губитака и привременог губљења слободне територије, партијска, скојевска и друге револуционарне и антифашистичке организације настављају борбу прилагођавајући се новим условима. Средином 1942. године реорганизују се партизански одреди и стварају илегални пунктови који се развијају у центре за окупљање нових бораца. Оживљавају дејства Лесковачког и Јабланичког НОП одреда, као и делова Бабичког НОП одреда на територији Црне Траве.

Почетком 1943. године на терен јужне Србије долази Светозар Вукмановић Темпо и на планини Кукавици, у селу Калуђерце, реорганизује партизанске снаге и формира Први јужноморавски НОП одред са задатком да дејствује на простору од Кукавице до Јастрепца. Тада врши реорганизацију и ОК КПЈ, формира СК КПЈ за Лесковац и СК КПЈ за Јабланицу и Окружни комитет Скоја. Светозар Вукмановић затим одлази на терен Црне Траве и формира Други јужноморавски НОП одред са задатком да дејствује на простору од Бабичке горе до Козјака. Ови одреди ослобађају велику територију на којој се формирају партијске и скојевске организације и други органи револуционарне власти.

У лето 1943. године стварају се ударни батаљони, а већ 11. октобра и Прва јужноморавска НО бригада, која касније одлази за Босну. Новембра исте године формирана је и Друга јужноморавска бригада. У исто време стварају се и виши органи народне власти (општински, срески и окружни) и команде подручја. Дакле, успостављена је нова слободна територија као битан услов за стварање већих војних формација — дивизија а касније и корпуса.

У пролеће 1944. године на овај терен долази Петар Стамболић, члан ПК КПЈ за Србију и командант НОВ и ПОЈ за Србију, одакле руководи борбом у Србији. Маја 1944. године формирана је 21. српска дивизија као прва у Србији, затим још пет дивизија, тако да је на овој територији формирано 26 бригада, осам дивизија и два корпуса који учествују у коначном ослобођењу не само Србије већ и Југославије. На слободну територију Пусте Реке — на аеродром у Косанчићу — 11. јула 1944. године долазе чланови Главног штаба НОВ и ПОЈ за Србију, чланови ПК КПЈ, један број чланова ЦК КПЈ, чланови ЦК Скоја, Врховног штаба и други.

Лесковац и околина су били значајни и по томе што је на овом терену било партијских, скојевских, војних и политичких кадрова из других крајева Србије, који су се оспособљавали за успешније вођење својих организација и партизанских јединица, а боравиле су и партизанске јединице из других крајева. На овом терену су створени Косовски НОП батаљон и Озренска односно Девета српска бригада, развијена је пуна сарадња са партизанима у Македонији.

Комунисти овог краја остварили су и свој интернационални дуг. Од јединица бугарског гарнизона у Лебану створена је партизанска бригада „Георги Димитров“, а црнотравски партизани пружали су свестрану помоћ Трнском НОП одреду Бугарске.

Историјска је заслуга КПЈ на овом терену што су створене бројне револуционарне вредности, остварено борбено јединство, створени неопходни услови за реализацију идеала социјалистичке револуције. Стечена искуства и вредности преношене су на друге

делове Србије, чиме су оне постале још снажније, вредније и актуелно присутне, а што је и битно за остваривање крајњег циља револуционарне борбе. Остварене су и велике тековине братства и јединства и пролетерског интернационализма. Створени су нови социјалистички друштвени односи и ново стање свести и активности. Израстали су револуционари који су познати широм Србије и Југославије: Коста Стаменковић, Радован Ковачевић Максим, Тома Костић, Зејнел Ајдини, Мара Борђевић, Ратко Павловић Ћићко, Влада Борђевић, Сима Погачаревић и многи други.

Револуционарни покрет овог краја остварио је историјску улогу и дао велики допринос општој победи над фашизмом. Он је то могао јер је био доследан на путу партијске линије и дела Јосипа Броза Тита. Ове вредности још нису истражене и очекујемо да ће научни радници, посебно из других крајева, моћи на основу сачуваних извора и мемоарске грађе да дођу до сазнања шта је све вредно створено овде. Неопходно је да то буде презентирано српској и југословенској јавности јер је то од интереса за сагледавање величине НОР и социјалистичке револуције остварене у нашој земљи.

Захваљујући победи у Револуцији данас се изграђују слободни самоуправни односи и наставља остваривање комунистичких идеала. Истина, постигли смо много, али очекујемо, у интересу социјализма и самоуправљања, убрзанији развој овог краја који је то својом борбом и радом заслужио.

На крају првог, свечаног дела скупа, говорио је др **Вићентије Борђевић**, секретар Комисије за Историју Савеза комуниста Србије:

У велику ослободилачку, револуционарну борбу и социјалистичку револуцију југословенских народа и народности, коју је организовала и предводила Комунистичка партија Југославије са другом Титом на челу, српски народ је ушао са дубоким веровањем да само таква и заједничка борба свих југословенских народа и народности може осигурати и његов национални опстанак и његову будућност. Зато се српски народ већ у првим устаничким данима масовно дигао на оружје против страних освајача и домаћих издајника свих боја, против реакционарних снага старог друштва које су довеле до априлске катастрофе 1941. године и свега онога што је из тога слома произашло.

Устанак у Србији није букнуо ни случајно ни спонтано. У борби против реакционарних снага и издајничких режима старе Југославије, коју је организовала КПЈ, била је захваћена цела Србија демократским, антифашистичким покретом, народ се још за време фашистичке најезде припремао за одбрану земље и националне независности. Може се рећи да је огромна већина нашег народа окренула леђа владајућој буржоазији много година пре слома старе Југославије прешавши на пут систематске и организоване борбе против њене унутрашње и спољне политике. О томе говоре многобројни зборови, конференције, демонстрације и штрајкови — свакодневна борба радничке класе и радног сељаштва. То је, свакако, био највећи ударац великосрпској буржоазији, њеним плановима и њеној политици. Она више није могла да се позива на подршку српског народа и да говори у његово име. То је показао 27. март 1941, широм Србије, као и догађаји после априлског слома; то нарочито показују славни јулски дани устаничке 1941. године.

Посебно се истичу догађаји од 27. марта 1941. године. Они су недвосмислено потврдили да у Краљевини Југославији постоји дубока политичка криза. Показало се да буржаоаске партије немају подршку маса и да је далеко одмакао процес њиховог распадања. Радничка класа и радно сељаштво тражили су дубоке унутрашње политичке и друштвене промене. Демонстранти и радни људи широм Југославије захтевали су ослонац на демократске покрете у свету у вођењу спољне политике и одбране земље. Све је то јасно говорило куда крећу наши народи и народности.

Српски народ је имао славну и борбену прошлост. Он се, ношен слободарским идејама, кроз националне револуције и ратове, који су му били понекад и наметнути, борио за своје јединство, слободу и независност. Због тога он није могао да се помири са ропством 1941. године. Али је он у свом историјском развитку морао да учини корак даље. Морао је своју националну судбину да повеже са циљевима борбе радничке класе и напредних снага у земљи и свету. И српски народ је учинио тај корак. Зато је, уједињен са осталим југословенским народима и народностима у народноослободилачком рату и социјалистичкој револуцији, пошао заједно и одлучно и непоколебљиво у борбу за нови свет и нове братске односе у Југославији.

Устанак у Србији имао је у самом почетку све битне карактеристике наше народноослободилачке борбе и социјалистичке револуције. Оружана борба у Србији била је нераздвојни део јединствене југословенске социјалистичке револуције. Устаничка Србија борила се под заставом Комунистичке партије Југославије за нову Југославију у којој ће сви њени народи и народности бити слободни и равноправни, за социјалистичку Југославију у којој неће бити класног и националног угњетавања. Наши борци били су прожети вером да се боре на страни демократских и прогресивних снага у Европи и свету, да својим оружјем и својим животима бране тековине развоја српског и југословенског радничког покрета оличене у радничкој класи и његовој авангарди, Комунистичкој партији Југославије, која их је повела у борбу до коначне победе.

Убрзо после избијања устанка у Србији је било преко 20 партизанских одреда са око 20.000 бораца. То је била добро организована војска, састављена од најбољих синова нашег народа, спремна да се бори до последњег даха. Цела Србија била је захваћена пламеном ослободилачког рата. На непријатеља се пуцало са свих страна. Окупаторска војска и власт коју су они успоставили нападана је у сваком граду, у сваком селу и засеоку, на путевима и пругама — свуда где су се налазили и где су се појавили. Устаничке пушке и херојски Београд, где су се запалиле прве слободарске буктиње, наговестили су непријатељима шта их чека у нашој земљи.

Борци наших партизанских одреда, уз помоћ огромне већине народа и народности, извојевали су већ јесен 1941. године велике победе које су имале далекосежне последи-

це за даљи развитак устанка и социјалистичке револуције. Велики део Западне Србије, заједно са градовима, био је ослобођен. И у другим крајевима посебно на истоку и југу Србије партизански одреди наносили су непријатељу тешке губитке и почели да ослобађају села, па и градове. Те прве победе довеле су до стварања нове народне власти и масовних организација народноослободилачког покрета. Ту су се стекла велика ратна искуства, проверила се тактика новог начина ратовања, посебно на саветовањима у Дуленама код Аранђеловца и Столицама крај Крупња. Ту се сагледала сва снага Комунистичке партије Југославије и правилног пута којим она иде.

Војним акцијама и читавим политичким радом руководили су Централни комитет Комунистичке партије Југославије, Врховни штаб НОВ и ПОЈ и друг Тито. Свестрана анализа револуционарне борбе устаничке 1941. у Србији, коју је дао друг Тито после повлачења из Ужица, послужила је као најдрагоценија поука за даље вођење и развијање устанка. Треба рећи да је врхунац остваривања устанка 1941. у борби против окупатора и домаћих издајника представљала Ужичка Република и то не само у оквиру Србије и Југославије већ и целе поробљене Европе.

Тада, после двадесет година илегалног рада и прогона, Комунистичка партија Југославије и СКОЈ су могли несметано да раде и да организују друштвено-политичке организације. Чланови КПЈ и СКОЈ-а су јавно иступали пред народом и позивали га у борбу против окупатора и домаћих издајника за национално и социјално ослобођење.

Унутрашње и међународне реакционарне снаге чиниле су огромне напоре да се у Србији развије контрареволуција. Међутим, то им није успело јер је устаничко оружје грмело на све стране и прогањало са нашег националног тла стране поробљиваче и уништавало унутрашње непријатеље, носиоце класног и националног угњетавања и цео њихов друштвени поредак.

Устанак у Србији, који је отпочео 7. јула 1941. године, пролазио је кроз разне тешкоће, имао је своје успоне и осеке. Али његова битна карактеристика је у томе да је он непрекидно јачао. И поред прогона и злочиначког понашања домаћих издајника и окупатора, Србија је била и остала партизанска. Оружана борба никад није престајала. Многи партизански одреди очували су се и били активни и у најтежим данима окупаторског и четничког терора под крај 1941. године. На Космају, Шумадији и Јастрепцу, Топлици, Црној Трави и Пустој Реци, Јабланици, у Источној Србији и деловима Западне Србије непрекидно су се водиле оружане борбе. Нарочито се истиче борба партизанских одреда овде на југу Србије, где су устаничке снаге биле у сталном порасту и где је за скоро све време рата постојала слободна територија, на шта народ овог краја може бити поносан, јер је златним словима уписао своју борбу у историју наше народноослободилачке борбе и социјалистичке револуције.

Данас, када обележавамо 40-годишњицу устанка народа и народности Југославије, можемо с поносом рећи да су српски народ и сви други народи и народности који живе у Србији, у великој ослободилачкој борби и социјалистичкој револуцији, предвођени КПЈ и другом Титом, дали свој пуни допринос стварању нове, слободне и независне Југославије, самоуправне социјалистичке заједнице равноправних народа и народности.

На скупу поднети су следећи реферати и саопштења: др **Душан Живковић,** Народни фронт на окупљању родољуба у устанку 1941. године, др **Венцеслав Глишић,** Окупациони систем на југу Србије у 1941. години, др **Димитрије Кулић,** Бугарски окупациони систем на југу Србије 1941/42. године, др **Петар Качавенда,** СКОЈ и антифашистичка омладина на југу Србије у устанку 1941. године, мр **Милица Бодрожић,** Интелигенција на територији ОК КПЈ Лесковца у устанку 1941. године, **Хранислав Ракић,** Формирање и деловање народноослободилачких одбора у устанку 1941. године, **Никола П. Илић,** Рад КПЈ у НОП одредима и њен допринос на организовању позадине, **Милан Обрадовић,** Самозаштитна делатност КПЈ, СКОЈ-а и НОО у устанку 1941. године, др **Милан М. Миладиновић,** Револуционарни морал у устанку 1941. године, мр **Живан Стојковић,** Социјална, национална, политичка и старосна структура Кукавичког и Бабичког одреда, **Драгољуб Мирчетић,** Окупаторска и контрареволуционарна штампа о устанку на југу Србије 1941. године, мр **Никола Цветковић,** Устанак 1941. године у епском и народном стваралаштву Лесковца и околине и **Секула Јоксимовић,** НОР и револуција на југу Србије у Војноисторијском гласнику.

На скупу је о рефератима и саопштењима вођена дискусија.

ОКРУГЛИ СТО О ДИМИТРИЈУ ТУЦОВИЋУ

Народни музеј и Центар за марксистичко образовање „Милентије Поповић“ у Лесковцу организовали су, поводом стогодишњице рођења Димитрија Туцовића, округли сто за којим су еминентни научни радници расправљали о теми „Димитрије Туцовић и раднички покрет Србије“. У овој свесци Зборника доносимо ауторизована саопштења поднета на округлом столу. Говорили су: др Мирослав Борђевић, др Слободанка Стојичић, др Вићентије Борђевић, др Милан Недељковић, др Добросав Бјелетић, др Никола Цветковић, Хранислав Ракић, мр Живан Стојковић и Драгојла Цветковић.

КОНФИНОВИ ДАНИ ХУМОРА У ЛЕСКОВЦУ

Задужбине, завештања, завичајни дуг стваралаца (а и савременика према стваралаштву) имале су, ту недавно, у Лесковцу леп пример и потврду њихове ваљаности у култури једног народа. Додуше, оне нису тако честе, али су, чисте од свакодневних предрасуда, чврсто у служби културе, било да је реч о стваралоцима или пак о поклоницима стваралаштва.

Лесковац је, као многи градови досад, меморијалном приредбом Конфинови дани хумора — обзнанио намеру своју да угледном Лесковчанину, познатом књижевнику и комедиографу, културном прегаоцу, борцу, хуманисти др Жаку КОНФИНУ подигне споменик од незаборава брижљиво проучавајући његово не мало и не без значаја књижевно дело и деловање. И то у славу хумора и сатире, оног хуманог хумора коме је посветио највећи део свога живота и исказао о томе своја најдубља сазнања.

Жак Конфино је рођен 22. јуна 1892. године у Лесковцу где је похађао основну школу и нижу гимназију. Вишу гимназију је завршио у Београду, а медицински факултет у Берну.

Године 1918. постављен је за градског лекара у Лесковцу. Лечио је људе скалпелом и пером и један је од оснивача и мецена првог професионалног позоришта у Лесковцу 1926. године, потом Народног универзитета, чији је председник и најомиљенији предавач био. Сарадник „Лесковачког гласника", први сарадник „Политике" уредник „Јежа", плодан писац, омиљен комедиограф, страсан борац (у логору је написао комедију „Ротаријанци' због које је малтретиран као комуниста) . . .

Умро је у Београду 16. августа 1975. године.

Добитник је Медаље града Лесковца, Ордена рада са црвеном звездом, Ордена заслуга за народ са златном звездом и других ратних и мирнодопских одликовања, књижевних награда и признања.

Књижевно дело Жака КОНФИНА је и обимно и разноврсно. Прве хумореске објавио је у „Политици", током 1932. године. Прва збирка хумористички „МОЈИ ОПШТИНАРИ" објављена му је, код Геце Кона, 1934, а потом „ЛИЦА И НАЛИЧЈА", „МОЈ ЈОЦКО", до 1937. године, у едицији Наша књига а уочи рата, 1941. и нова збирка „ХУМОРЕСКЕ". После рата објавио је следећа дела: „МОЈЕ ЈЕДИНЧЕ", „РОТАРИЈАНЦИ", „100 ГОДИНА — 90 ГРОША", „ЛЕКАРСКЕ ПРИЧЕ", „НОВЕ ХУМОРЕСКЕ", „ЈЕСИ ЛИ ТИ РАЗАПЕО ХРИСТА", „МАМИН ВЕЛИКИ СИН", „ПОЖУРИ, ДОКТОРЕ". Последња књига му је изашла у издању београдске „Просвете", године 1972.

Велики број комедија и драма извођен је на нашим сценама, на радију и на сценама у иностранству.

Његова комедија „СИРОТО МОЈЕ ПАМЕТНО ДЕТЕ" била је један од четири највише извођених комада у Југославији током 1957. године.

Од драмских дела поменућемо: „ПЛАГИЈАТ", „ЗАКЛИЊЕМ СЕ", „КРВ НИЈЕ ВОДА", „У СРЕДУ СЕ РЕГИСТРУЈЕМО", „ШТРАЈК У ЗАРОБЉЕНИЧКОЈ БАРАЦИ", „СИРОТО МОЈЕ ПАМЕТНО ДЕТЕ", „ЛУДА БОЛЕСТ ЉУБОМОРА" . . .

Конфино је писао и радио драме, бавио се превођењем и био превођен на чешки, руски, немачки и пољски. Збирка хумористички „ЛИЦА И НАЛИЧЈА" објављена му је на португалском у РИО ДЕ ЖАНЕИРУ И У БРАЗИЛУ.

Књижевну заоставштину Жака КОНФИНА чини приличан број прича, хумористички, актовки, превода, приказа, неколико једночинки, има и драма, роман, писама од вредности — што представља један од основних задатака, и побуду, манифестације „КОНФИНОВИ ДАНИ ХУМОРА". Намера нам је да се оцени и процени вредност литерарног дела и место Конфина у нашој књижевности, да се сагледа његов допринос и деловање у култури средине којој је био до краја живота одан и привржен.

САМОУПРАВНА интересна заједница културе и један број културних посленика Лесковца наишли су на подршку Скупштине општине Лесковац и Савеза јеврејских општина Југославије у намери да установе књижевну манифестацију КОНФИНОВИ ДАНИ ХУМОРА посвећену хумору и сатири у нас.

За пет дана, колико је трајала манифестација, одржане су следеће приредбе: ВЕЧЕ ХУМОРА И САТИРЕ. Уводно излагање поднео је књижевник Иван ИВАЊИ, члан председништва Скупштине Удружења књижевника Србије. Учествовали су Борђе ФИШЕР, Радомир Бојичић, Драган Петровић, Бора Ољачић, Растко Закић и Еуген Вербер.

У Народној библиотеци је одржано књижевно посело: ЖАК КОНФИНО О ЛЕСКОВЦУ И ЛЕСКОВЧАНИМА. Томе је претходило уводно слово др Михаила ВИДАКОВИЋА: О ХУМОРУ И САТИРИ СА ПОСЕБНИМ ОСВРТОМ НА ХУМОР ЖАКА КОНФИНА. Основна окосница Видаковићевог размишљања о хумору и сатири садржана је у следећем исказу: „Нека Конфинови дани хумора подсећају на хумор хумани, нека буду подстицај за хумор весели („суштина људског духа је веселост" — писао је Маркс) хумор бунтовни, нек руши животињско око нас и у нама самима, само нека нам остави наду у победу разума над мраком, нека нам подстиче веру у сопствену моћ самопревазилажења и усавршавања".

У Народном музеју Александар ЛЕВИ, заменик председника Савеза јеврејских општина Југославије, отворио је изложбу КЊИЖЕВНА И ОСТАЛА ЗАОСТАВШТИНА ЖАКА КОНФИНА која броји неколико стотина јединица, а уступљена је Лесковцу ради установљења МЕМОРИЈАЛНЕ СОБЕ др Жака КОНФИНА у Лесковцу.

„. . . Моја посебна слабост је савремени хумористички писац Жак КОНФИНО, који ми је исто толико драг као и Бабељ или Шалом Алејхем, јер његов хумор ме подсећа на хумор ових великих писаца. И, ето, баш тај писац, Конфино, који све друге засмејава годинама, на скупштинама Удружења књижевника увек се и искључиво на нешто жали. Док га гледамо, подсећа ме на оног Бабељевог младожењу који седа поред своје младе „онемео од туге". Тако и Конифино седи поред свог хумора — нем од туге" . . . (Бранко Ћопић).

Томислав Н. Цветковић

ЗАПИС О ЛИЧНОСТИ И ДЕЛУ ЖАКА КОНФИНА

Имао сам прилику да пригодно пишем поводом седамдесетог, а затим и поводом осамдесетог рођендана Жака Конфина. Узимајући реч на овој свечаној академији[1] поводом годишњице његовог рођења на почетку првих **Конфинових дана хумора** у његовом родном Лесковцу, не мислим да би било у Жаковом духу да покушам да говорим одвећ академски. Дозволио бих себи да говорим тако, као што мислим да би њега забављало да је још међу нама.

Не бојим се што ћу се понављати. Већ за његов осамдесети рођендан ја сам писао:

„Жак Конфино воли да понавља оно што му се допада. Мора да му је то стара навика. Ако је такав био и као дете — а све ми се чини да другачије не може бити — биће да то воли, ето, већ осамдесет година. Волео је да и у свом књижевном опусу понови наново и увек наново, па макар и у нешто измењеним околностима, духовите згоде, одређене ликове, пријатне досетке. Јер он пише о једном свету, а у том истом свету деси се да се ствари и понове.

Пошто је то тако, он ми неће замерити што ћу се послужити тим његовим методом — како ми то буде најпогодније. Он не сме да се љути због тога. А ако он — наш слављених — неће, неће смети ни други . . .“ — писао сам пре десет година, обраћам се вама истим речима и настављам као што сам наставио: „Својевремено сам једним малим текстом честитао Жаку Конфину седамдесети рођендан. Сада је на реду осамдесети. А пошто се он није изменио (неки дан, кад смо се срели у банци да проверимо шта ко има на жиро рачуну, а није било богзнашта ни на његовом, ни на мом) и опет сам са задовољством констатовао да је исти као пре двадесет и пет година, кад сам га упознао. Па када је он исти, а и ја сам, надајмо се, исти, није чудо што му за осамдесети рођендан не могу рећи много новога, само можда спретнијим речима — уколико сам ја штогод научио за ову деценију — да испричам оно старо“.

Да је чика Жак жив данас бисмо славили његов осамдесет и девети рођендан, али он више није међу нама. У свом књижевном опусу Жак Конфино није бежао од тога да смрт назива једноставно њеним правим именом. Иако се појављују у хумористичким и веселим згодама, Конфинови јунаци умиру, али увек тихо. Писац констатује да су умрли, али смрт не описује. Он живот схвата какав јесте, живот је коначан. Али од његовог краја не прави поенту, не прави драматични врхунац. Смрт је кад се, ретко додуше, јавља у Конфиновом опусу, нешто скоро узгредно. Јер живот иде даље. У његовом је, дакле, духу, да говорећи о његовом књижевном делу не заобиђемо чињеницу, веома тужну чињеницу, што га нема овде заваљеног у првом реду како тихо се борећи са својом вечитом астмом, скоро лукавим погледом одмеравајући шта ће ко рећи, слуша шта о њему говоримо, али ипак да се првенствено обазремо на то што нам је оставио. На његов књижевни опус.

А то није сасвим лако. Нисмо још у могућности да критички и научно оценимо шта је Жак створио. Поред осталог свакако ни ја, који нисам критичар, нисам погодна личност да то учиним. Али и позванијима ће бити тешко, јер је тај литерарни опус још потпуно несређен. Рад на његовом студирању тек је, заправо, започео. Управо поменута чињеница да је Жак Конфино волео да се понавља, што разне приповетке, па и драме, поседујемо у различитим верзијама и што он није рекао коју сматра дефинитивном, такође отежава да извршимо коначнији преглед.

Постоји једна „Библиографија књижевних радова Жака Конфина“ коју је урадио Добрило Аранитовић из Шапца. Аутор библиографије и сам у уводу наглашава да је за њега велику тешкоћу представљало што су бројни дневни и недељни листови и часописи, у којима је Конфино сарађивао, теже доступни или некомплетни. Због тога и сам признаје да је нарочито што се тиче периода између два рата и та библиографија вероватно некомплетна. Према тој библиографији Конфино је штампао девет књига кратке прозе — ја не бих овде рашчлањивао хумореске и приповетке — и то под насловима „Моји општинари“, „Лица и наличја“ и „Хумореске“ пре рата, а „Ротаријанци“, „Јежеве приче“, „Хумористикон“, „Лекареве приче“, „Нове хумореске“ и „Пожури докторе“ после ослобођења. Конфино је такође објавио пет романа „Мој Јоцко“, пре рата, а после „Моје јединче“ и „Мамин велики син“, затим „100 година — 90 гроша“ и „Јеси ли ти разапео Христа“. У књигама је изашло и пет његових позоришних текстова, комедија и фарси „Сирото моје паметно дете“, „Заклињем се“, „У среду се региструјем“, „Крв није вода“ и „Луда болест љубомора“. Знам најмање за два његова сценска рада која нису забележена у библиографији из веома разумљивог разлога, што нису ни штампана, то је „Плагијат“ и „Штрајк у заробљеничкој бараци“ написан у италијанском заробљеничком логору и тамо и изведен. Библиографија наводи 202 јединице са приповеткама и хумористичким објављеним у периодици, а такође 23 јединице са новинарским текстовима, као што су репортаже, чланци, критике и полемике. Наравно да се ту ради и о више пута објављеним делима. Већина прича и хумористички које су објављене у дневним и недељним листовима, часописима и алманасима нашла је своје место и између корица књига. Али и исте приче обрађене на различите начине или веома слично, са разним насловима понављају се у разним књигама, а неки мотиви и опет у романима.

Површно приступајући том животном делу склони смо да кажемо да је Жак Конфино био пре свега хумориста. Већина његових приповедака условно може да се назове хумористичким, сви су романи оног жанра, који би могао да се крсти хумористичним, а и позоришни текстови су пре свега комедије. Али кад приђемо једном таквом делу као целини та ми се реч, бар онако, као што се код нас најчешће употребљава, не чини најсрећнијом. Она ипак има нешто и пежоративно. А Жак Конфино је изградио један свој литерарни свет који је јединствен и који ће трајати, можда ће стичући патину кроз године и деценије чак добити на значају.

---

[1] У новоотвореном Дому културе младих, у Лесковцу јуна 1981.

Географски тај свет је смештен у старом Лесковцу. Знатан део збивања, која су повод Конфиновом приповедању, лоциран је у његовом родном граду. Аутобиографски елемент је веома присутан. И већ по спољним ознакама тај свет носи и карактеристике средине у којој је настао, историјске и географске особине и већ се по томе разликује од свега осталог што је забележено у лепој књижевности. Велики је број познатих јеврејских аутора који су своју литературу градили на основу сукоба јеврејског са средином у којој живи и развија се. Веома је важна таква литература у Пољској, старој Русији, а и Совјетском Савезу, постоји одговарајућа књижевност са подручја Аустро-Угарске, посебна са ознакама Прага или Немачке. Али Конфинов свет не личи чак ни на донекле сличан у Босни, какав га је описао његов колега лекар и писац Исак Самоковлија. Конфинов је свет необичан захваљујући једној благости, једном нереално меком и љубазном осветљавању, које на први поглед сасвим не разумемо, али га прихватамо, верујемо у њега. Тек када анализирамо шта је узрок тој одређеној померености од свакодневног запажамо да у читавом Конфиновом опусу нема ни једног негативног лика. То нас изненађује и поново проверавамо. Нема негативаца. Конфино, човек који је прошао многа зла, доживео личне несреће и трагедију оба своја народа, и јеврејског и српског, није описао ни једног јединог непријатеља. Не, свакако, због тога, што се посветио хумору. Може и смех да буде отрован. Не каже узалуд пословица да нема веће радости од злурадости. Али Конфину је то остало непознато. Чак и Мића у његовом роману „Јеси ли ти разапео Христа“ — који сматрам најкомплетнијим Конфиновим делом — тај Мића који безразложно туче малог Жака зато што је „разапео Христа“, не развија се негативно. Преко Миће Жак сазнаје да није добро бити Јеврејин на овом свету. Али Мића се код Конфина заљубљује у Јевреју Дону и чак размишља о томе да сам прими јеврејску веру, па га Донин отац одвраћа: „Не! То никако!... А шта ће нама један Јеврејин више? Не, ви то нисте довољно промислили... Па размислите само: кад вам се роди син, неко ће га тући зато што је разапео Христа... Знам, знам, ви сте онда још били дете и нисте знали шта радите... Па сте онда малог Жака питали: хајде, реци, ко га је распео?... А мали није умео да вам одговори. А ја мислим да је то овако: сви смо ми разапели неког Христа... И стално га распињемо. Све — делећи правду...“ Није, дакле, ни Мића негативан, напротив, у једној неугодној околини, али околини у којој све што је лоше долази споља, није проузроковано од њених људи, он одолева искушењу зла.

Чак ни у фарси „Крв није вода“, која је смештена у нацистичку Немачку, нема заиста негативног лика. Агент гестапоа, који само кратко улази на сцену, није дубље разрађен, а немачку породицу у којој се драма догађа и немачког лекара Конфино описује подсмешљиво, али веома људски. Ради се о Немцу, који је после саобраћајне несреће примио на брзину трансфузију јеврејске крви. Због тога његова жена, сестра и лекар, који га посматра, очекују појављивање јеврејских особина: пословности, шпекулантства, чулности. Међутим, пошто све то заиста и констатују, испоставља се да се ради о забуни, јеврејски лекар, који му је дао своју крв, заправо уопште није јеврејског порекла. Конфино је тим Немцима дао наводне јеврејске особине, али су му зато били додуше смешни, али не антипатични. Конфину ваљда нико као човек није ни могао да буде антипатичан, а камо ли мрзак.

Конфино је, дакле, много црпео од оног паланачког, српско-јеврејског, помало ромског што је као дете доживео у Лесковцу. Снажне су особине оних малих, провинцијалних Јевреја, оних занатлија и неспретних ситних трговаца, којима је и породично припадао. Веома је битан доживљај за Малог Жака морао бити то, што је описао у причи „Мирење“, лицитирање у храму за право на изношење торе. Чика Каталан добија лицитацију пошто је дао „четрдесет хиљада“ да би чика Натан извео обред...

„У жагору који сад настаје“, пише Конфино“ „ја разабирам да су се Натан и Каталан током протекле недеље били жестоко позавадили. Значи, због помирења убоги сиромашак Каталан даје четрдесет хиљада?

— Али, тата! Зар чика Каталан? Четрдесет хиљада? Четрдесет хиљада **чега,** тата?

Отац се осмехује:

— Четрдесет хиљада макар чега, — каже ми.

— Али чика Каталан нема ништа, — кажем.

— Да. Али кад би имао, он би дао, — уверава отац.

Сад сам схватио:

Тамо на улици Каталан би рекао: ‚Много бих дао да се помирим с Натаном‘. А Натан би казао: ‚Ја бих дао још више‘. Али то овде не иде. Јер поред хахама седи код олтара благајник — габај, с књигом у руци, и он то мора да прокњижи. Зато чика Каталан прецизира. И тако, кад би он само имао, не би жалио да да венти мил — двадесет хиљада да му Натан опрости; а Натан на то јавља да он не би жалио ни трента мил — тридесет хиљада. На то је онда чика Каталан одмах јавио да не би жалио ни свих quarenta mil — четрдесет хиљада. Па биће да је он више скривио, тако је лицитација остала на њему.

Онда је габај у великој књизи дужника савио један лист и тако оптеретио конто побожнога чика Каталана са четрдесет хиљада.

— Четрдесет хиљада **чега?** — питам опет оца.

— Не зна се то, — вели он.

— А кад ће чика Каталан то да плати?

— Чим извуче на лутрији главни згодитак, сине“.

Конфино искључиво мисли на малог Јевреjина у провинцији, његови јунаци, плашећи се утицаја моћног „Савеза“ из Београда чак говоре: „Ако тако продуже, драга браћо, доћи ће време да те неће признати за Јевреjина, ако ниси доктор“!

Веома важно за Конфиново дело је и да Јевреји у Србији одлично заједнички живе са Србима и свим осталим сугрaђанима. Свеједно је да ли је неко Горча, Величко или Нисим, или Јерухам, Мића или Бенко. Један од омиљених Конфинових јунака Лаза Ефрајим (из романа „Јеси ли ти разапео Христа“ и више приповедака) типичан је представник српских радикала у провинцији. Али и кад Конфино у својим приповеткама описује догађаје у српској средини односи нимало нису другачији. Између његовог лика доктора Луке из прича и јеврејског доктора Хајима нема никакве разлике, они у разним текстовима чак доживљавају исте згоде. А доктор Урош у причи „Врана вра-

ни“ у збирци „Ротаријанци“ има исти однос према апотекару као доктор Лука у причи „Хомеопатија“ у књизи „Лекареве приче“, наиме, и Урош и Лука сазнају да апотекар једном пацијенту даје обичну свињску маст уместо кининске. И Урош и Лука не могу ништа против паланачког обичаја, јер апотекар држи свачије менице, само да га натерају да следећи пут изда прави лек.

Ту запажамо трећи снажни мотив Конфиновог приповедања и засмевања — социјални ангажман најчешће виђен кроз лекарске наочари и изражен кроз однос лекара према својој средини. Природно је да је најснажније у првим, предратним Конфиновим причама и томе што је после писао сећајући се на време своје младости.

Ја овде не желим да поновим Конфинову биографију, јер ће о његовом животу и вечерас свакако да говоре други, али свакако на његово дело није било без великог утицаја да је дуго имао лекарску праксу у Лесковцу, да је за време рата био ратни заробљеник и санитетски официр. Релативно је касно почео да пише, у ствари као тридесетогодишњак и етаблирани лекар у свом родном месту. И можда није претерано рећи да је његов публицистички и књижевни рад проистекао из функције лечења људи, које је све познавао још као дете и који су њега знали. Жак Конфино је искрено веровао у то да смех лечи можда и боље од лека, да су међуљудски односи — како бисмо то данас назвали — основа и физичком здрављу, да је доброта битнија од свезнања. „Теби чес и час, госин докторе“, каже један његов јунак, „али знање је једно, а памет си је па сасвим друга ствар . . .“ Јер он као лекар има посла са сиромашним људима, који доктора зову обично кад је касно, за које је сензација која се по целом граду препричава кад је „Мика шнајдер викнуја доктора“.

Слично као у прози, која је основна Конфинова књижевна преокупација, мотиви јеврејства, јеврејско-српског односа, социјални ангажман и благи хумор, никада оштра сатира, карактеристични су за позоришна дела које је написао тај писац. „Сирото моје паметно дете“ била је једна од највише извођених комедија у Југославији крајем педесетих година. Фарса „Крв није вода“ изведена је 1962. у Јеврејском државном позоришту у Варшави. Тим поводом је Шлојме Белиса писао: „И стога што је све ово у животу толико могућно, а уједно толико комично, баш због тога је ово у животу довело до апсурда. Аутор није морао да се упушта у лавиринт обичне породичне драме. Довољно је било да се лако и паметно ухвати нит како би се дошло до жељеног сценског подругљиво-демаскирајућег ефекта. Смисао овог комада управо је у томе што је то буфо не у позоришту, већ у животу . . .“ и на другим местима исти аутор говорећи о нацистичкој расној теорији, којој се Конфино подсмева у овом свом делу: „Фарса је нарасла до потресне трагедије, па ипак није престала да буде фарса“.

Конфинових дела релативно давно нема у нашим позориштима, па ни на телевизији. Један је од на жалост веома негативних особености нашег позоришног живота да се ретко враћа на текстове живих или недавно умрлих писаца, без обзира на успех који су имали. А животност позоришног текста може се доказати само извођењем за нове генерације посетилаца, па, наравно, и кроз креације нових нараштаја глумаца и редитеља. Због тога мислим да је веома значајно и похвално, што ће Народно позориште у Лесковцу прекосутра извести нову поставку Конфинове комедије „Луда болест љубомора“.

Град Лесковац се и за живота бринуо за свог великог сина Жака Конфина и трајним обележавањем успомене на његов лик и његово дело чини оно најлепше што се за сећање на једног писца може учинити. Многи мањи градови, иначе скоро неприметни на земљописној карти, значајни су по споменику који су им писци поставили кроз своја дела. Шта би Либек био без „Буденброкових“ Томаса Мана, шта Гдањск без опуса Гинтера Граса? Свет зна за Травник и Вишеград захваљујући Иви Андрићу. Лесковац је тако овековечен у делу Жака Конфина и Лесковац и себи диже споменик, кад живо подсећа на тог свог сина, лекара и писца. У том контексту, а управо због тешкоћа да се студиозније пише о књигама Жака Конфина, износим идеју да се нађе начин да се издају „Сабрана дела“ Жака Конфина. Неопходно је тачно утврдити где се налазе понављања, где свесно, а где можда случајно чика Жак користи исте и сличне мотиве, где су дефинитивно и најуспешније забележени. Требало би у истом издању у неколико томова сабрати његове најбоље приче и хумореске, обновити све његове романе и штампати његове комедије, а све те књиге уз одговарајући научни апарат и објашњења. Заоставштина Жака Конфина је сачувана и пописана на захтев Заједнице културе из Лесковца, али није прегледана, него се само нумерисана налази у фасциклама и кутијама. Нарочито необјављени, односно, кад се ради о текстовима намењеним радиу или позоришту и телевизији, неизведени рукописи мораће да се брижљиво прегледају, јер ту можда има јавности непознатих, а вредних дела. Поред „Конфинових дана хумора“, за које сам уверен да ће постати трајна манифестација каква је потребна и Лесковцу, и Србији и отварања „Спомен собе др Жака Конфина“, којој ћемо сутра присуствовати, уверен сам да би издање „Сабраних дела“ најбоље послужило сврси коју сви овде сматрамо да је племенита.

Већ поменути Лаза Ефрајим, иначе приказан као политичар, продавац срећака, касније, кад пословно пропадне, амрелџија, човек доста крут, целог свог живота својој жени у суботу доносио је цвеће.

Посећују његову удовицу.

„— Зашто плачете, тија Буена? Па код тих песника је увек тако!“ — пише чика Жак.

„Не знам како ми је баш то пало на памет. А кад сам отворио уста да проговорим, мисао још није била зрела. Сада сам међутим и сам поверовао својим речима.

— Па зар је он био песник? — изненадила се бакица. — Откуд песник? . . . . Ја ништа не знам о томе. Зар је он био песник?

— Како? Зар ви то не знате? А цвеће, тија Буена? Зар сте ви то заборавили? Четрдесет година вам је сваке суботе доносио цвеће . . . Па зар то раде обични људи? Ето, кажите сами, зар то раде обични људи?“

Свакако да је и Конфино у том значењу значајан песник. У свакој теми живота наћи зрно доброте, искру смешног, кап сузе ганутости, одблесак весеља, „Ето, сами кажите, зар то раде обични људи?“ Занимљиво је да да тај песник Конфино као прави лекар и своју литературу третира и као „терапију“, као „нови вид“ геронтологије. Он на скоро

свакој страници остаје „јеврејски чича доктор“ из приче. Пошто је старост добро видео, дубоко разумео, али живот познавао у свој својој комплексности и младе читаоце подсећао је на то да ће остарити, што је утеха старијима, као што је вечито указивао старима да су и они некада били млади и да није баш сасвим сигурно да ли су у оном свом немиру и неминовној журби били срећнији. Можда је највећа тајна његовог успеха била што је до те мере уносио себе у сваку своју цртицу, у сваки лик, и себе лекара, и себе Србијанца, и себе Јевреjина — а то код њега није била противречност, него допуна — да су захваљујући потпуној личној оданости писца својој материји и сами текстови добијали димензије, рељефности и да су читке и драге, лако схватљиве хумореске транспоновале у пажње достојну, озбиљну и трајну књижевност, на неким местима у поезију.

Пишући пре девет година поводом његовог осамдесетог рођендана завршавао сам речима:

„И — ко ми шта може — бићемо ми старији и још за десет година, али још увек ћемо се срести на шалтеру Београдске банке и чекати те несрећне хонораре, који никада не стижу на време и за Конфинов деведесети рођендан кроз десет година намеравам — честитајући му — да опет испричам исту причу“.

На жалост никад више нећу имати прилике да сретнем живог чика Жака. Али задату реч одржавам и цитирам себе и како сам том приликом цитирао познатог немачког дечјег писца Ериха Кестнера. Кад су га питали како рангује своје дело, Кестнер је одговорио на начин, који би био достојан и Конфина:

„Да сам тенисер, не бих себе послао у Вимблдон. А не бих себе наименовао ни за немачку репрезентацију за Девис-куп. Али у Вимблдону је, како чујем било већ и веома досадних мечева, док је на најмањим клупским турнирима бивало и те како узбудљивих борби у пет сетова...“

И тада сам наставио:

„Не, ни чика Жак није ниједанпут заиграо на Вимблдону бранећи југословенске боје. Узјахао је Жак Конфино Росинанту свога хумора, а да је никада није издавао за некаквог ракетног Пегаза. Чак ни ја, који га толико волим и поштујем, не бих га кандидовао баш за Нобелову награду. Али на нашим клупским турнирима, да останем при тој слици, Конфино се борио много деценија не размишљајући ни сам о донкихотеријама такозваног светског признања, за које многи не могу да схвате да често воде само у сусрет произвољним ветрењачама“.

У „Епилогу“ романа „Јеси ли ти разапео Христа“ Конфино се сећа детињства, малих Јевреја који су учествовали у православним коледарским играма, разговара са Цаком, који је глумио злог Амана на „пуримским свечаностима“, гледа у православно гробље, а јеврејско је нестало, „гробља више није било, већ само шумарак обрастао жбуњем и младицама. Ни једног споменика није било на њему. Од гробареве колибе остало је само згариште. По њему сам и разазнао где сам“. Узајамно један другом после рата причајући ужасе; Србин и Јевреjин су једно: Лесковчани, али и Југословени и грађани света. Вероватно нема књижевног дела од значаја чији се корен не може прецизно утврдити. Као што је Лесковац са својом историјом инспирисао Конфина и ушао у његово дело, Конфиново сада већ завршено дело постало је део културне историје Лесковца.

Иван Иванји

ПЕСНИЧКО ДЕЛО О РЕВОЛУЦИЈИ

Поема **Бакља комуне букти** унапред је предодређена да буде пригодно дело свечане академије у Лесковцу посвећене шездесетогодишњици КПЈ—СКЈ, СКОЈ-а и револуционарних синдиката.

Писци таквих дела су у тешком положају јер то дело најчешће пишу по поруџбини за предвиђену свечаност то је дело самим тим осуђено на неуспех с уметничке тачке гледишта, јер се право уметничко дело не ствара по поруџбини, већ спонтано из најдубљег унутрашњег доживљаја писца.

Тешкоћа при писању таквих дела је нарочито у томе што писци често треба да спајају сувопарне чињенице из прошлости неког догађаја, биографске податке неке личности, поводом којих се одржава свечаност, са оним флуидом поезије који дело чини узбудљивим и лепим. Зато ови писци истовремено морају бити: биографи личности, референти догађаја, предавачи истине и уметници. Уза све ово дело још мора бити свечано и озбиљно и да својом дужином не прелази границе времена једне свечане приредбе.

У таквој ситуацији нашао се и песник Томислав Н. Цветковић када је писао своју поему **Бакља комуне букти.** Његова је ситуација била чак и тежа јер није био у питању један догађај, једна личност, већ мноштво догађаја и мноштво личности у временском периоду од шездесет година уназад од тренутка писања. Међутим, он у својој поеми није само обухватио тај обавезни период који му је јубиларна свечаност налагала, већ је временске границе проширио дубоко у наш средњи век и дао визију будућности какву имају СКЈ, СКОЈ, револуционарни синдикати и какву је имао Тито. Тако широко обухваћено време од неких седам векова у назад и будућности, чије се границе не назиру, по природи ствари захтева и широко епско дело — епопеју типа Илијаде и Одисеје или Рамајане, а не малу песничку форму. Зато Цветковићева поема делује више као једна сажета скица за неко евентуално будуће дело широких епских размера.

Пишући ово дело песнику је његов унутрашњи императив наметнуо проширивање временских оквира изван шездесетогодишњице јубилеја КПЈ, СКОЈ-а и револуционарних синдиката како би се њихово рађање, развој и напредно идејно деловање уклопило у природни временски ток наше историје и како би се истакао њихов даљи живот и трајно деловање у времену и простору. Душа тих

организација и њиховог деловања је по песнику Јосип Броз Тито коме на крају своје поеме песник пева посебну апотеозу.

Песник је преко своје садашњости повезивао далеку и блиску прошлост са будућношћу. Том приликом песник је настојао да се не огреши и не увреди прошлост, да се не замери својој садашњости и да одушевљено прихвати прогнозирану будућност.

„Од 1919. до 1979.
под стегом Партије
и окриљем Тита
у социјалистичкој Југославији
стег црвени вијори се!
Стег самоуправе!
Будућност милиона!“[1])

Као и геслом: „Спас света лежи у комунизму“

Паралелно с овим песник је истакао голготске муке свога народа и свога завичаја у непрекидној борби кроз векове за свој спас, за бољи живот, за срећну будућност, за слободу.

Тематско-идејна основа поеме сажето је исказана у самом симболичном називу „Бакља комуне букти“. Бакља као симбол није нов, али визуелно и емоционално делује. У овом случају симболизује светлост, нови живот комуне у коме се стварају широке могућности за слободу човекове личности, за напредак и срећу у свим правцима живота. Трајним глаголом „букти“ песник је означио јачину и трајање таквог живота који доноси социјализам. У току даљег писања писцу три гесла: „За част и слободу све — част и слободу ни за шта“, „Спас света лежи у комунизму“ и „По Титу се век познаје“ постају главни орјентири тематског и идејног развијања поеме и главни међаши њених композиционих делова.

Идејна страна поеме није само усклађена са тренутком свечаног јубилеја, већ је усклађена и са реалношћу нашег времена. Идјеност писца и идејност дела се поклапају. Идејност поеме више је интелектуални, а мање чист песнички доживљај. Баш зато што је таква онда даје утилитарни и еклектичан печат читавој поеми. То одговара и свечаном јубилеју и политичком духу времена наше стварности и наше садашњости, али и не највишим захтевима поезије.

У хронолошком излагању песник је своју поему преплавио прецизним историјским подацима. У томе нарочито предњачи њен други и трећи део. Поетско казивање у тим деловима свело се на набрајање имена, датума, догађаја и статистичких података.

Кад год је песник тежио да не окрњи историју, да не учини неправду неком догађају, неком датуму и некој личности, страдала је поезија. На таквим местима вибрација песникове душе једино се може осетити у насилно стихом преломљеној прозној реченици. Ти насилни преломи показују мучење песникове душе у борби са сувопарним чињеницама ради поетизације непоетичне прозе. У тој борби побеђен је песник, а победио хроничар. Успех за историју, штета за поезију! Тако је плаћен дуг наменском писању поеме за свечану приредбу.

Ипак треба истаћи да поема није потпуно лишена уметничких квалитета. Напротив, на више места у њој се показује снага песничке инспирације, врелина родољубивог осећања, занос и понесеност песниковог казивања.

У уметничком смислу најуспелији је први део поеме под називом „За част и слободу све — част и слободу ни за шта“ у том првом делу поеме осећа се искреност и јачина родољубивог надахнућа. Песник свој завичај, и свој град и своје сограђане доживљава као најлепшу бајку. Зато о њима говори са пуно љубави, топлине, заноса и устрепталости. Међутим тај поетски размах казивања ипак се врши у границама строге контроле разума. Због тога први део није само врели излив дубоког родољубивог осећања, већ истовремено и сажето евоцирање многобројних збивања у прошлости на терену песниковог завичаја. Али, треба истаћи да то евоцирање многобројних збивања прошлости није уништило лепоту поетског казивања, нити ослабило искреност и јачину песниковог доживљаја. Његова емоција у овом делу поеме остала је јака, чиста и полетна. Таква се природо и непрекидно излива до краја првог дела поеме. Песник је врло добро и складно уплитао лирски елемент при градњи слике атмосфере живота у прошлости свог завичаја који је пролазио кроз све оркане и затишја што му историја собом носила. Зато кад се чита тај први део поеме осећа се драж патине прохујалог времена у које се песник уживљује. Том приликом очитује се сета и понос песника.

Једино ће овим поетским квалитетима свог првог дела поема **Буктиња комуне букти** надживети свечани јубилеј поводом кога је писана и штампана.

Међутим, ако други и трећи део поеме немају уметничку вредност као први део, они зато имају сазнајну и васпитну вредност. Сазнајна вредност испољава се преко обиља кратких, али прецизних података о личностима и догађајима.

Васпитни моменат има доминантну улогу. На неким местима дат је у виду весла, а на другим без икаквих формулација сам се собом намеће.

Стих ове поеме је слободан, без риме и разноврсног је метра. Он често (нарочито у трећем делу) ломи прозну реченицу нашег стандардног језика из разних записника, извештаја, јавних говора и других списа и дела. Пример:

„Почетком јануара 1920. године у Лесковцу
одржана среска конференција
лесковачког, јабланичког и власотиначког
среза која је уједно значила и припрему
за Вуковарски конгрес“[2])

Овакве и сличне примере из поеме можемо доста навести. Ма колико они одсликавали бурна времена, у којима није било лиризма, префињености, нежности, већ су та времена била испуњена акцијама, борбама кад се живот улагао у име идеала за неку будућност, ипак овакво усиљено прављење стихова нема сврхе. Ако би ови стихови били проглашени за поезију, онда би сваки записник био песничко дело.

Међутим поред оваквих непоетских места и стихова у другом и трећем делу поеме јављају се и стихови пуне поетске вредности.

---

[1]) Цветковић Н. Томислав: Бакља комуне букти, Лесковац, 1979. год.

[2]) Цветковић Н. Томислав: Бакља комуне букти, Лесковац, 1979. год.

„Биле су то године
будносг сневања
борбеног спремања
и стројевања
пред рапорт будућности“
или
„За част и слободу све —
част и слободу ни за шта!
Под овим јарким речима
сложеним
силином
сунца
гласом грома
устало је
усплахнуло
устрајало
Неколико десетина хиљада бораца
Лесковчана“[3])

Иако су ови стихови, као и претходни, без риме, различитог метра, ипак у њима долази до изражаја снажно песниково надахнуће, силина осећања, експресивност и језгровитост казивања. Штета је што нема већи број таквих стихова у другом и трећем делу поеме.

Својом спољном (визуелном) формом Цветковићев стих подсећа на стих Мајаковског. Честим низањем речи он прелази у набрајалицу и тиме се постиже брз темпо ритма.

„И сви развигори
развиветри
бунџије
устаници
кметови
комунари
штрајкаши
шпански борци
илегалци
револуционари
ратници
комунисти
скојевци
Титовци —
сви су они
бајке моје“

Ритам песничког језика је углавном одржан у току целе поеме. Темпо ритма је усклађен са историјским тренутком о коме у датом моменту говори песник. Углавном, темпо ритма је брз онако како навиру историјски догађаји. Темпо ритма тако зависи и од драматике догађаја, од психолошког набоја ситуације.

У свом песничком језику песник често користи глаголе кретања чиме постиже општу живост, динамику своје поеме.

„Дубочицу историја
памти,
предање **проноси,**
и последњој витешкој бици
невитешког доба,
а потомство **вазноси**
по Скобаљићу
војсковођи“

Посебно треба истаћи што песник настоји да пронађе потпуно одговарајућу реч, нашу реч, ретку, неуобичајену, а лепу, језгровиту чиме освежава свој и наш језик. Такве речи су: **развигори, развиветри, узданица, јемци, јуришник, стројевање, дослух, потоњи, многољудни, двери, васељена, ратнопустошне, многољудни** итд.

Узастопна употреба синонима код овог песника веома ефектно делује **(бунџије и устаници, прича и кажа, буне и устанци, мој крај и мој завичај).**

Употребом антитезе песник постиже већу емоционалност.

„Даровали га
и продавали
уздизали и
уништавали
освајали и
остављали
бранили и
нападали
преузимали и
предавали
клели се у њега
и кудили га“

Од осталих песничких средстава песник користи још епитет и ређе метафору, анафору, али су зато асонанца и алитерација обилно коришћене и оне велики удео имају у мелодији стиха. Нарочито је у честој фреквенцији самогласник „О“, „И“, а од сугласника „Р“, „З“, „Б“.

Као што се види поема не располаже великим регистром стилских фигура, а у погледу њихове учесталости неједнако се понашају.

Гледана у целини **Бакља комуне букти** садржи поетске узлете, али и озбиљне поетске падове. Ти падови нису толико резултат песничке слабости, колико песникове жеље да се садржином и идејом задовоље друштвено-политички захтеви нашег времена. И уколико је исцрпније поема задовољавала друштвено-политичке захтеве, утолико су падали њени уметнички квалитети. Међутим, и поред свих недостатака **Бакља комуне букти** својим успелим поетским местима оставља пријатан утисак и стиче се повољан суд.

А. Милић

---

[3]) Ибид.

ЛЕСКОВАЧКИ КЊИЖЕВНИ ФОЛКЛОР

Као духовно средство за изграђавање књижевни језик има двоструку функцију.

Првом служи људском усменом и писменом споразумевању. Помаже људима да искажу своје мисли и разна духовна збивања једни другима, што им је неопходно као друштвеним бићима. То његово служење, међутим, није једноставно. Манифестујући ту своју основну сврху, књижевни језик истовремено упија у себи и сву разнолику садржајност људског друштвеног живота. Тако кроз њега може да се сазна о начину живота и рада народа коме припада, од његовог настанка до савремених дана тога постојања. Отуда у њему остаје трајно насликан живот једног народа и када њега више не буде (случај мртвих језика). Друга особина књижевног језика је у томе да он

служи и као средство за уметничко представљање и оживљавање људског живота. Његовим посредством настају две врсте језичке уметности, лепа књижевност или белетристика и усмена или фолклорна књижевност. Првом се баве појединци књижевни ствараоци, ређе више њих удружених истовремено у то стваралаштво, другу усменим путем традиционално ствара сам народ, најшири његови слојеви.

Лесковачки говор као књижевни језик, природно, служи као изражајна основа за обе ове врсте књижевности.

Само док је лесковачка писана књижевност, из посеебних разлога, тек од скоро настала и недовољно се развијала, његова фолклорна књижевност се од давнина појавила и својим путем развијала до наших дана. Зато се данас више може говорити о фолклорној него о писаној лесковачкој књижевности.

Као за сваку и за ову, лесковачку фолклорну књижевност се не може ништа одређеније рећи када је и како настала. Не само зато што о томе немамо никаквих старијих сведочења, него што њен постанак скрива далека прошлост наше историје од пре више векова. Са сигурношћу се једино може претпоставити како њено настојање пада са језичком прадавнином лесковачкога говора. Заједно са настанком и развићем лесковачкога говора, од оформљивања његовог у књижевно језичко средство, настајао је и његов књижевни фолклор. Међутим, досадашња окаснела бележења тога фоклора нису додирнула неке његове старије трагове.

Налик на српскохрватски тип књижевнога фолклора, и лесковачки се јавио и развио у обадве књижевне форме, у стиху као и у прози, с тим што је лесковачки фолклор у стиху неговао претежно лирику. Епика је у њему у тако минималној мери да се може рећи како је и нема. Иако је било покушаја да се та појава испита, они су остали до сада недовољни и безуспешни.

Насупрот тој оскудици лесковачкога песничкога фолклора у епици, за његову лирику се с поузданошћу може тврдити како је бројна, разноврсна и садржајна.

Ту обилност лесковачке фолклорне лирике посведочују до сада познати и непознати скупљачи, насупрот томе што један њен део још увек није забележен. Због закашњења с тим записивањем лесковачке фолклорне лирике треба претпоставити да је део ње временом и неочуван.

Прво место међу сакупљачима по захвату, мада не и по времену јављања, заузима рад на лесковачком песничком фолклору професора Миодрага Васиљевића, етномузиколога и музичког педагога, који се успешно бавио музичким фолклором Србије, Македоније и Црне Горе. Ценећи лесковачки књижевни фолклор он му је у познатој својој студији (Миодраг А. Васиљевић: Народне мелодије лесковачког краја, Музиколошки институт САН, Београд, 1960) срећено и систематски дао одговарајуће место у поезији и музици јужне Србије. Обишавши лесковачку територију он је покупио и обрадио 416 лирских песама. Музичар по струци, он се на лесковачкој лирици, поред утврђивања њених општих карактеристика и значења, првенствено задржао на њеној музичкој, мелодиозној страни. Његова студија је по томе до данас остала особена и једина у литератури лесковачкога песничкога фолклора. У више наврата се бавио, и још увек се низ година бави бележењем лесковачке лирике лесковачки свештеник и етнограф Драгутин М. Борђевић. Поред близу 200 песама које је објавио у својој монографији (Драгутин М. Борђевић: Живот и обичаји народни у лесковачкој Морави, српски етнографски зборник, Бгд, 1958), он је још у неколико наврата објавио већи број лесковачких лирских песама (Обичаји, обредне и друге народне песме, Лесковачки зборник, 1969; Обредне народне песме у Оруглици, Лесковачки зборник, 1967; Обредне и друге народне песме, Лесковачки зборник, 1968; и др). На тај начин записао је још око 200 лирских песама, не рачунајући још оне које има у рукопису. Професор Радош Требјешанин је објавио 17 песама (Радош Требјешанин: Народне песме у лесковачком поморављу, Наше стварање, 1955). Радомир Костадиновић покупио је 16 лазаричких песама из Црне Траве (Радомир Костадиновић: Иазаричке песме из црнотравског краја, Наше стварање, 1979). Добривоје Ранчић је побележио 20 песама из Грделице (Добривоје С. Ранчић: Дервенке, Лесковачки зборник, 1973). У два маха се позабавио скупљањем лесковачке лирске поезије и др Момчило Златановић (др Момчило Златановић: Народне лирске песме из лесковачкога краја, Наше стварање, 1976; Лазаричке народне песме, Наше стварање, 1979). То је укупно око 1000 лесковачких лирских песама, не рачунајући већу збирку лирских песама др Сергија Димитријевића чији је обим јавности непознат зато што се налази у рукопису скупљача. Занимљив је у том погледу рад Станише Војиновића (Станиша Војиновић: Библиографија народних умотворина из лесковачког, власотиначког и топличког краја, штампаних у листу „Кића" од 1905—1908. године, Лесковачки зборник, 1980). Он је исписао прилоге у народним песмама данас нама непознатих скупљача Милуна Р. Михајловића, Драг. М. Јовановића, др П. Јовановића, Љуб. М. Цветковића. Тај поступак Станише Војиновића, скупљање лесковачке лирике и по штампи не само по народу, показује да је сложен и разноврстан посао скупљања народних умотворина, и да он нипошто није завршен. И не само то. И већ објављен материјал о лесковачкој лирици није још комплетан нити сређен. Има у њему понављања и варијаната, пошто му се често приступало и хаотично, без познавања шта је претходно већ било забележено а шта није.

Без обзира на све то, бројност лесковачке лирике је у сваком погледу очигледна.

Она је, сем тога, и разноврсна, по облицима и садржини.

Васиљевић на прво место ставља, према њиховој старини, нехришћанизоване лирске песме, које описују међусобне односе људи и односе народа према природи. Под хришћанизованим песмама он подразумева оне са мотивима везаним за разне религијске предмете, свеце, обичаје, веровања. Најбројније су међу свим лирским песмама такозване пригодне лирске песме, које су везане за радне и разне друге животне манифестације. Најчешће су то копачке, лазаричке, краљичке, пчеларске, жетелачке, седељачке, стрижарске, додолске, свечарске, коледарске. Неке од њих су једино у нашем крају очуване. „Коледарске песме", каже Васиљевић, као остаци прастаре земљорадничке (нове) године пронађене су баш на лесковачкој територији". Он сматра како су најчешће лазаричке и краљичке песме. „Њихови

текстови су богати по броју примера и по броју варијаната". Лазаричке спадају међу најстарије. „У лазаричком градиву налазимо раздобље веће од једног века и по: на једној страни момка с перчином, који се од Карађорђевог времена на овамо не види више у Србији, и, момче фабриканче, фабричког радника на другој". Бројне су и религиозне лирске песме, чије мотиве налазимо и у низу пригодних песама, посвећене разним општим и локалним свецима и веровањима нашега краја. У својој љубавној лирици народ је посветио пажњу како појави љубавних осећања, њиховој јачини и необичности, тако и насталим сукобима и тужним збивањима у вези с љубавним појавама. Међу љубавним песмама се посебно лепотом истичу севдалинке које сликају особину љубавну чежњу и нежност. Породична лирика се посебно бави породичним животом народа, често испуњеним чежњом за децом и трагиком услед несрећних збивања. Дескриптивне песме се баве описивањем природе, појединих годишњих доба (пролећа, лета, јесени). Да лесковачка лирика није изневерила традицију песничког описивања види се нарочито по томе што је захватила и један део борбених и ослободилачких збивања о чему сведоче збирка дра Сергија Димитријевића и Д. Туровић.

Наша фолклорна лирика је, дакле, сва испуњена богатом и разноврсном садржином живота. Она је на лирски начин захватила и обрадила читав народни живот, постала духовна лирика народа нашег краја.. Уз то, она је не само песничка и певачка. Посебна је њена важност и вредност што се говори и пева истовремено. „У сеоској музичкој традицији", подвлачи Васиљевић у својој студији, „лесковачког поморавља највише се истичу обредне песме и игре. Оне су функционално и историјски биле везане за земљорадничку производњу свога краја као и за читав естетски смисао сеоског живота". Колико је Васиљевић ценио ову музичку страну наше фолклорне лирике види се по томе што је у њу полазио претежно као музичар, стављајући је на прво место у студији.

Иако прози није посвећена онаква пажња као фолклорној лирици, већ и оним што је до сада записано истиче се њена особеност и важност, иако је другачија по свом карактеру од поезије.

Док се преко стиха народ нашег краја више бавио духовном страном нашег човека и његова живота, његовим расположењима, тежњама и унутрашњим манифестацијама, у прози је он настојавао више да прати сам његов друштвени живот.

Као свака усмена проза, и лесковачка је претресала животна питања и збивања у приповеткама, и у облицима мањих прозних врста (пословица, питалица и загонетака).

Мада јој скупљачи нису до сада били наклоњени, више их је привлачила емотивност стиха него лежерно излагање прозе, из онога што је забележено јасно се виде њене основне карактеристике. Приповедака има обадве врсте, озбиљних (мушких) и бајки. Обема се дуже бавио, и још увек није напустио бављење њима, лесковачки свештеник и етнограф Драгутин М. Борђевић. До сада је објавио појединачно преко тридесет приповедака, 11 бајки и 20 озбиљних приповедака у рукопису има читаву једну његову збирку. Обадве врсте су оригиналне, како по мотивима којима се баве тако и по начину обраде. Као обично у фолклорној прози лесковачка бајка се бави претресањем тајанства између човека и природе служећи се уобичајеним метаморфозама бића и животиња, тражи истину и правду у животу и односу људи, испитује основе људске среће. И она оперише с мистичним бићима, вилама, ђаволима. После разних перипетија обично долази до победе добра над злом. При свему овоме бајка се не угледа на већ познате наше и светске бајке, него тражи своја средства излагања и посебна бића (како је девојка постанула од јајце, Црна кокошка и др). Бајке су често прожете и духовним поступцима. Саме, пак, озбиљне приповетке се баве реалним моментима описа односа између живота и људске мудрости, суштином људске лепоте, женском лакомисленошћу и неверством, људском склоношћу крађи, сукобима у породици око имовине и наслеђа и др. Личности су дате реално, као и збивања, и ситуација се развија постепено и веома често духовито. Иако се у по неким моментима додирују са уобичајеним елементима приповедања наших усмених приповедака, лесковачке приповетке имају своје поступке, предмете и решења, што им даје обележје потпуне оригиналности. Тек када буду окупљене у целини и сређене како ваља видеће се колико оне доприносе, заједно са поезијом, нашој националној култури.

И мањи облици фолклорне наше прозе су више делимично и узгредно бележени. Народне изреке и пословице забележио је најпре Драгутин Борђевић (Драгутин М. Борђевић: Народне изреке и пословице, Наше стварање, 1964), а неке је записао и публициста Јоца Михајловић (Лесковачке пословице, Наше стварање, 1970). У рукопису има већи број скупљених изрека и пословица библиотекарка Љиљана Ракић. У њима народ нашега краја описује своја непосредна животна искуства и закључке о животу, настојећи на најкраћи и најсажетији начин да их осветли. Има их до сада објављених око педесет, али свакако треба радити даље и интензивније на њиховом бележењу. Није ми познато да се неко бавио и лесковачким загонеткама, које такође постоје и на маштовити начин настоје да објасне многе појаве у животу.

Својим облицима, разноврсношћу, живошћу и изразитошћу наш књижевни фолклор, иако недовољно и несређено покупљен, заслужује да му се посвети озбиљнија пажња као посебном културном доприносу нашега краја нашој националној култури. Он је значајан и као образац једне израђене локалне књижевности, погодан за њено проучавање уопште као појаве, пошто у науци о књижевности до сада она није као таква проучавана

Брана Митровић

ИНФОРМИСАЊЕ У ПРИВРЕДИ ЈУЖНОМОРАВСКОГ РЕГИОНА

Већ је познато да је са рашћењем учешћа радника у одлучивању растао и значај информисања.

Према Уставу СФРЈ, радник има право да буде редовно обавештаван о пословању организације и њеном материјално-финансијском стању, остваривању и расподели дохотка, као и о другим питањима од интереса за одлучивање и контролу. Неизвршавањем дужности обавештавања радника, каже се у Закону о удруженом раду, пословодни орган чини и повреду радне дужности.

Дакле, информисање није само право радника него и обавеза сваке радне организације. Јер, да би радник могао да буде добар произвођач и управљач, — мора да буде редовно, истинито, потпуно и приступачно информисан. На томе се инсистира у Резолуцији Трећег конгреса самоуправљача Југославије као и у документима са значајних скупова друштвено-политичких организација.

Како се ова опредељења реализују у привреди Јужноморавског региона?

1. СТАЊЕ ИНФОРМИСАЊА У ОУР

У циљу реалнијег сагледавања стања информисања у ОУР у привреди, поред обављеног разговора, извршили смо и анкетирање 55 РО из разних области привреде.[3])

На основу разговора са представницима ОУР, прегледа и података из анкете, може се констатовати да се у последње време, нарочито после усвајања Закона о удруженом раду, однос према информисању доста променио у позитивном смислу. Осећа се настојање пословодних и самоуправних органа да се оствари напредак у коришћењу разних облика информација, повећа број радника на пословима информисања и издвоје већа финансијска средстава за ову делатност. Међутим, тим резултатима не можемо бити задовољни, јер они ни издалека не задовољавају повећане потребе радних људи за информисањем.

Право стање информисања може се сагледати преко разних облика информисања који су коришћени у ОУР Региона, зависно од њихових материјалних могућности и специфичности рада. Приказаћемо само неке од тих облика.

Најпре, један од најстаријих и најраспрострањенијих облика информисања у ОУР јесте **усмено информисање,** које се остварује преко зборова радних људи, састанака друштвено-политичких организација, седница самоуправних органа. Овај облик информисања је незаменљив, јер се на састанцима постиже конфронтација мишљења и изналазе најбоља решења.

Но, и ако се овај облик информисања користи у свим ОУР-има у Региону, он ипак не даје одговарајуће ефекте. Пре свега, због тога што се на састанцима дају често непотпуне, нетачне и неразумљиве информације и што се на њима не омогућује прави дијалог. Зато одлуке и закључци у многим организацијама и нису производ најпаметнијих мишљења, идеја и предлога радника.

На основу анкетирања радних организација из разних области привреде Јужноморавског региона, види се да добар број организација не информише своје раднике, чак и о месечним, тромесечним, полугодишњим и годишњим резултатима пословања. Тако, на основу података из 55 радних организација видимо да се месечни резултати пословања разматрају само у 21 радној организацији, тромесечни у 35, полугодишњи у 29, годишњи у 30 радних организација, а да само 23 РО дају обавештења о раду сродних организација.

Да би састанци, као облик информисања, дали веће резултате у наредном периоду, треба да буду добро организовани, да имају радни карактер, да информације (писане или усмене) буду тачне, без прикривања стварног стања.

Најмасовније средство информисања у ОУР су **огласне табле.** Скоро да нема организације која нема једну или више огласних табли, јер за њих нису потребна велика материјална средства. Од 55 анкетираних радних организација у Региону само једна не користи овај облик информисања. Међутим, у многим организацијама огласне табле више задовољавају форму него што стварно информишу раднике. Многе нису на правом месту, прљаве су и неосветљене, на њима има пуно застарелих информација и текстова са пуно граматичких грешака. Зато многе огласне табле не привлаче раднике и не служе као средство информисања.

Иако је **лист** од врло важних средстава информисања у ОУР, у Јужноморавском региону има само 13 већих РО, што се види из следеће табеле:

[1]) Анкета вршена крајем маја 1981.

Назив листа	Тираж листа	Број страна	Период излаж.	Издавач. савет има-нема	Главни уредник профес. — волонтер
2. АИК „ЛЕСКОВАЦ“ — Лесковац	2.700	10	месеч.	нема	профес.
1. „ЛЕСКОТЕКС“ — Лесковац	9.000	10—12	„	има	волонтер
3. ПАМ. КОМБИНАТ — Врање	3.500	8	„	нема	профес.
4. „СИМПО“ — Врање	3.500	8	„	има	„
5. „ЈУГЕКСПРЕС“ — Лесковац	1.500	8—10	„	„	„
6. „ЛЕМИНД“ — Лесковац	1.700	10—12	„	нема	волонтер
7. „ЗДРАВЉЕ“ — Лесковац	1.300	8	поврем.	има	профес.
8. ГИК „М. ПОПОВИЋ“ — Лесковац	3.500	10	месеч.	„	„
9. „ТЕКСТИКОЛ“ — Лесковац	1.500	10	„	„	„
10. ОСНОВНА БАНКА „ЈУГОБАНКА“ — Лесковац	2.000	8—10	„	„	волонтер
11. ППРО „НОВИНЕ“ — Врање	1.100	10	поврем.	„	„
12. ГИП „ЦРНА ТРАВА“ — Власотнце	1.500	6—8	месеч.	„	„
13. „ЗАВАРИВАЧ“ — Врање	3.000	12	поврем.	нема	„

Преко ових листова се чланови радног колектива информишу о многим питањима из рада своје РО о којима се усмено не могу информисати. У листовима се настоји да се прате резултати производње, продуктивност, пласман производа, организација рада, активност друштвених организација и органа управљања, рекреација, здравствена заштита, културни живот радника и др.

Међутим, у пракси се не успева да се све ово и оствари. Наиме, уместо да лист буде објективни информатор, он често постаје место за рекламу своје радне организације. Осим тога, у листовима се ретко пише о слабостима и њиховим узроцима. Написи у листовима организација удруженог рада, по садржају и начину писања, нису увек били доступни радном човеку.

Један од недостатка листова листова је и то што у њима има мало соментара и аналитичких чланака, као и поређења са другим сродним организацијама. Трећину чланака пишу руководећи људи а мало непосредни произвођачи, мало је и написа са седница органа самоуправљања.

Једно од средстава информисања које се доста користи у ОУР јесу **разгласне станице.** Од 55 анкетираних организација само 11 има разгласну станицу. Међутим, и оне се не користе увек рационално. Јер, само 3 РО разгласну станицу користе за пренос програма радио станица, 9 за емитовање информација о раду колектива, 9 за разна обавештења, 8 за емитовање забавне и народне музике, а ниједна организација нема сопствени програм који би емитовала преко разгласне станице.

Од поменутог броја анкетираних, **билтен,** као средство информисања, користи само 10 радних организација у којима излази месечно или повремено. Он је намењен информисању свих радника, сем у руднику „ЛЕЋЕ" у Медвеђи који добијају само руководни кадрови.

Летак је једно од погодних средстава информисања нарочито у великим организацијама, који се врло мало користи. У привреди Региона, од 55 анкетираних само 3 радне организације користе летак за информисање радника.

Друга средства информисања у привредним организацијама удруженог рада се готово и не користе. **Фото-новине,** на пример, од 55 анкетираних РО има само једна, а **фото-хронику** — ниједна.

Интересантно је истаћи податак да од 55 анкетираних РО 26 за информисање радника користи само састанке и огласну таблу. Међу њима има и организација које, према броју радника и сложености проблема, имају потребе за коришћењем и других средстава. То говори о неразвијености информисања и несхватања његове улоге у развијању самоуправних односа.

Схватања руководећих људи и свих радника једне РО о информисању и његовом значају најбоље се може видети из самоуправних аката у којима оно треба да буде регулисано.

Према подацима из 55 радних организација, посебан нормативни акт о информисању радника има само 9 РО. У добром броју организација информисање је регулисано непотпуно, само са 2—3 члана у статуту или самоуправном споразуму, али се не разрађују према стварним потребама и могућностима одговарајуће организације удруженог рада.

У 45 радних организација (од 55 анкетираних) послови информисања су „припојени" другим службама (обично сектору за опште послове), а ниједна организација нема службу информисања као самосталну организациону јединицу.

Право стање информисања у привреди Региона можемо сагледати и на основу квалификационе структуре радника који раде на пословима информисања. Од 66 ових радника у 55 РО из којих којих смо добили податке — трећина је са средњом школском спремом.

Треба посебно истаћи да у 21 РО (од 55 анкетираних) у прошлој и овој години о проблемима информисања није расправљано ни на једном састанку друштвено-политичких организација или органа самоуправљања, што доста говори о односу према информисању, које није само право радника него и обавеза радне организације.

У целини гледано, осећа се недовољна информисаност радника у већем броју организација удруженог рада, у односу на задатке који се предузимају у циљу развоја самоуправних односа и спровођења политике економске стабилизације у Региону. То утиче на њихово ангажовање у процесу производње и друштвено-политичком раду. Многе расправе, лоши међуљудски односи и неспоразуми у ОУР настају и због неразвијеног система информисања. У многим организацијама постоји информисање о усвојеним самоуправним одлукама, а нема информисања од појаве предлога одлуке до њеног усвајања.

Иако се информисање односи на човека — радника, оно није много допринело изграђивању и реализацији кадровске политике у организацијама удруженог рада. На основу података знамо да је у великом броју привредних организација кадровска служба запостављена, као и многа питања кадровске функције. Зато може да служи као подстицајни фактор у бржем решавању многих кадровских проблема. Може се, чак, тврдити да без доброг информисања нема успешне и савремене кадровске политике.

2. ПРЕДЛОГ МЕРА

Због велике важности информисања, неопходно је да органи самоуправљања и друштвено-политичке организације редовно разматрају проблеме информисања у циљу његовог усавршавања, зависно од финансијске могућности, сложености односа и потреба у одређеној средини. Поред тога, нужно је да све основне организације удруженог рада донесу правилник о информисању у коме ће се регулисати: циљеви и задаци информисања, начела, садржај и рокови, извори и корисници, начин и средства информисања, јавност рада, одговорност носилаца информисања и друга питања значајна за информисање у одређеној организацији.

Информације у листовима организација удруженог рада морају објективно да осветљавају све појаве, афирмишу резултате рада и изражавају интересе радника. Садржај листова и других средстава информисања у ОУР треба да буду проблеми за које су чланови колектива посебно заинтересовани: стабилизација, бирократско и технократско понашање појединаца, несамоуправне појаве и друге слабости. Средства информисања, такође, треба да истичу и позитивне примере који отварају перспективу, подстичу на рад

и учвршћују веру да се уз веће залагање све тешкоће могу отклонити.

Будући да су сви чланови делегација у ООУР заокупљени свакодневним пословима и радним задацима, информације о питањима о којима одлучују морају да буду кратке, садржајне, стручне, јасне и благовремене. У противном, информисање би се свело на формализам и не би постигло свој циљ.

Због велике улоге информисања, у свакој ООУР треба организовати информативну службу, зависно од броја радника и сложености проблема. Организација информативне службе је различита у малим, средњим и великим колективима.

Треба посебно истаћи да у наредном периоду треба више вредновати резултате радника који раде у области информисања. Ово због тога што су послови информисања веома деликатни и динамични и што стално подлежу критици јавности.

Миливоје Вучковић

ГОВЕДАРСТВО У ЛЕСКОВАЧКОМ КРАЈУ

Расни састав

Најквалитетније говече у економском дворишту земљорадника у лесковачком крају је ДОМАЋЕ ШАРЕНО ГОВЕЧЕ — „ДОМАЋИ СИМЕНТАЛАЦ“. Ово говече је заступљено са 40% од целокупног броја говеда.

Поморавског је типа и скоро је 100% заступљено у равничарском делу лесковачког краја. То је резултат петнаестогодишње доследне примене вештачког осемењавања крава, као једне од најпоузданијих ветеринарско-санитарних и зоотехничких мера на претапању наше буше.

Основне карактеристике домаћег сименталца су: висина гребена нашег „сименталца“ је код краве 125 до 130 см, а тежина између 500 и 650 кгр. Карактеристична је његова шарена боја. Најчешће је жуте боје са неправилним шарама, али може бити бледо жута и црвенкасто мрка. боја главе и доњих делова екстремитета је обично бела.

Просечна годишња производња млека од 1000 до 2500 лит са 3,2% до 3,6% масти, према подацима добивених од откупних станица за млеко. Глодишња производња меса је око 200 кгр по крави. Тежина новорођене телади је између 30 и 40 кгр.

Друга раса говеда која је заступљена са 40% од укупног броја је наше домаће краткорого говече звано „БУША“.

Основне карактеристике наше буше су: правоугаони облик главе, венчасти и кратки рогови, слабо развијено виме, сиве или црвенкасте боје, а ређе црне. Висина гребена код краве је око 105 см, а тежина од 180 до 250 кгр. На нашем подручју преовладава сиви сој повардарски, а има и црвено метохијске буше.

Годишња производња млека је од 650 до 800 лит са око 3,5% масти. Годишња производња меса је око 80 кг. Тежина новорођене телади је од 20 до 25 кгр.

Буша је заступљена у највећем проценту на планинском делу лесковачког краја, тамо где је природно парење говеда.

Трећи тип говечета који је заступљен са 20% од укупног броја говеда, је МЕЛЕЗ БУШЕ И НАШЕГ СИМЕНТАЛЦА. Ово говече је заступљено на брдском делу овога краја где се оплодња крава врши путем лиценцираних бикова.

Основне карактеристике нашег мелеза су: задржао је скоро све особине буше, а само су шаре наслеђене од сименталца. Висина гребена је од 110 до 115 см, а тежина од 250 до 400 кгр. Просечна годишња производња млека је 850 до 1000 лит са 3,5% масти. Годишња производња меса је око 110 кгр. Тежина новорођене телади је од 20 до 30 кгр. Поред ових раса било је покушаја уношења мањег броја грла високо продуктивних млечних раса, али због склопа услова на подручју, ти покушаји нису дали значајне резултате (источно фризијско, црвено данско и холштајн говече и др).

Даљи развој говедарства у лесковачком крају базираће се искључиво на даљем претапању постојећих раса говеда у сименталску расу.

Нега и држање говеда

Нега и хигијена говеда није на задовољавајућем нивоу. Мора се много више радити на ветеринарско-санитарном и здравственом просвећивању наших сточара како би основно знање о нези и обавезној хигијени говеди било на већем нивоу.

Држање говеда је шталско и само у новосаграђеним објектима релативно задовољавајуће. У старијим објектима није задовољен ни основни просторни, ни ветеринарско-зоотехнички минимум и не постоје потребне пратеће помоћне просторије.

Исхрана говеда

Исхрана говеда је била задовољавајућа док смо имали радно говече и биволе, а када смо променили расни састав са новом генетском структуром, говече има веће потребе у исхрани. Тако је данас присутна квалитативна потхрањеност током читаве године, а квантитативна у зимске месеце. Ова потхрањеност доводи и до поремећаја здравственог стања, а не само до производних проблема.

У равничарском делу нашега краја оброк се састоји од детелине, луцерке, ливадског сена, мешавине трава, а у последње време се даје и силирана храна. Испаша се користи веома ретко. Недостатак оброка је у слабој заступљености силаже. Сточне хране има довољно, и она се мора више силирати, јер је силажа најјевтинија храна у исхрани говеда. Посебно треба инсистирати на увођењу кукурузне силаже, справљене од стабљике са клипом, јер су на овом подручју веома честе године у којима кукуруз касно сазрева, па је овакав поступак индициран и из разлога везаних за обезбеђење нормалног тока послова у ратарској производњи.

У брдском делу нашега краја половина календарске године је са шталском исхра-

ном, а у другој половини користи се испаша. Сем већ наведене кабасте хране даје се још и тулузина, шаш, а веома ретко и слама.

У планинском делу нашега краја током читаве године користи се испаша, сем у зимским месецима. У овим крајевима оброк је најсиромашнији и углавном се састоји од ливадског сена, тулузине и сламе.

Од концентрованих хранива дају се мекиње, кукурузно брашно и прекрупа од кукуруза. Задњих година даје се и смеша направљена од кукуруза, овса, јечма, понекад и пшенице, уз додатак витаминских и минералних препарата. Ову смешу праве сами сточари уз стручне савете ветеринара. У последње време дају се фабрички концентрати за одгајивање телади, сточно брашно за одрасла говеда и концентрат за краве млекуље.

У исхрани говеда присутна је према томе квантитативна и квалитативна потхрањеност говеда. Степен терена, посебно од структуре обрадивих земљишних површина, а на читавом терену изражена је променљивост дужине вегетационог периода.

Промене у генетском потенцијалу, у смислу производње меса и млека, и управо ради искоришћавања тих потенцијала било би неопходно да производња сточне хране и по обиму и по структури прати потребе новог повечета.

Потхрањеност се може поправити систематским прилазом у производњи сточне хране, а нарочито код оних домаћинстава која се опредељују за робну производњу у говедарству, и за реализацију програма „МОРАВА 2“.

У том циљу треба настојати да већи број домаћинстава са оваквим опредељењем организују заједничку производњу сточне хране (заједничке сило-батерије, комплексирање парцела, заједничка механизација и друго), што би била почетна основа удруживања ових домаћинстава и прави пут ка комплетној заједничкој производњи у говедарству.

Лош минерални биланс, утиче на репродуктивну способност подмлатка и плоткиња те указујемо ветеринарским и пољопривредним службама да морају водити рачуна о овој констатацији при свом раду. Ово утолико пре, што смо у приступу проблематици минералног биланса задржали још увек на класично схватање болести, те зато нам предстоји озбиљан посао на решавању минералног биланса. Неминовно је веће ангажовање теренских и специјализованих ветеринарских установа и врхунских стручњака са Ветеринарског факултета, као и боља и већа техничка и кадровска опремљеност наведених организација удруженог рада.

У будућим истраживањима, треба посебна пажња да се посвети утврђивању минералног биланса и то полазећи од земљишта на коме се производи сточна храна, саме сточне хране и животиња које се на том подручју чувају. Посебно истичемо да са увозом јуница из другог подручја, постоји могућност да се овај проблем изрази у још оштријој форми.

Напред изнето мора да послужи као основни показатељ за утврђивање даљих стручних организационих и инвестиционих захвата у односу на говедарство, ако желимо да оно у овом региону да ону производњу која се од њега реално може очекивати, и коју ће пружити програм развоја говедарства из „МОРАВЕ 2“.

Величина економског дворишта

Број крава у економском дворишту пољопривредних произвођача у лесковачком крају је од 2 до 10, а најчешће је између 4 и 6 крава са одговарајућим подмлатком. Ретко се срећу дворишта са 10 и више крава. У брдско-планинском подручју нашег краја држе се у мањем броју и волови за рад, а чест је случај да се за те сврхе користе и краве. Задњих година са повећаним обимом примене механизације у пољопривредним условима ова појава своди се на све мању меру, што има озбиљног утицаја на обим и квалитет говедарске производње. Поред рада, краве треба да обезбеде газдинство млеком и млечним производима, а тек се евентуални вишкови износе на тржиште. У газдинствима где је већи број крава обезбеђује се вишак млека које се свакодневно износи на тржиште и на откуп за потребе Млекаре у Лесковцу. Вишак телади и јунади продаје се на тржишту и то чини главни и основни доходак газдинству.

Грађевински објекти

Смештај крава је у стајама. Старији објекти су углавном рађени од тугле и кованице, а у већини случајева су у лошем стању. Општа слабост ових стаја је недостатак природне светлости, вентилације и канализације (сл. бр. 1). Новосаграђене стаје су од цигала, блокова, али без довољне функционалности и не обезбеђују ветеринарско-зоотехнички минимум. Тако се услед слабе аерације појављује кондензација, загађује се микроклимат стаје, што лоше утиче на здравствено стање говеда. Узрок овакве градње, је у недостатку типских пројеката за стаје као и недостатак навике наших сточара да консултују стручњака (сл. бр. 2).

У грађевинске објекте улажу се велика новчана средства, а за њих немамо одговарајуће типизиране пројекте за држање свих врста стоке. Посебно треба истакнути значај проблема уклапања ових објеката у економско двориште. И то како са становишта повећања продуктивности и ефикасности рада сточара, тако и са становишта опште хигијене живљења и заштите човекове средине. Посебно се то односи на начин изградње и локације ђубришта и осочара.

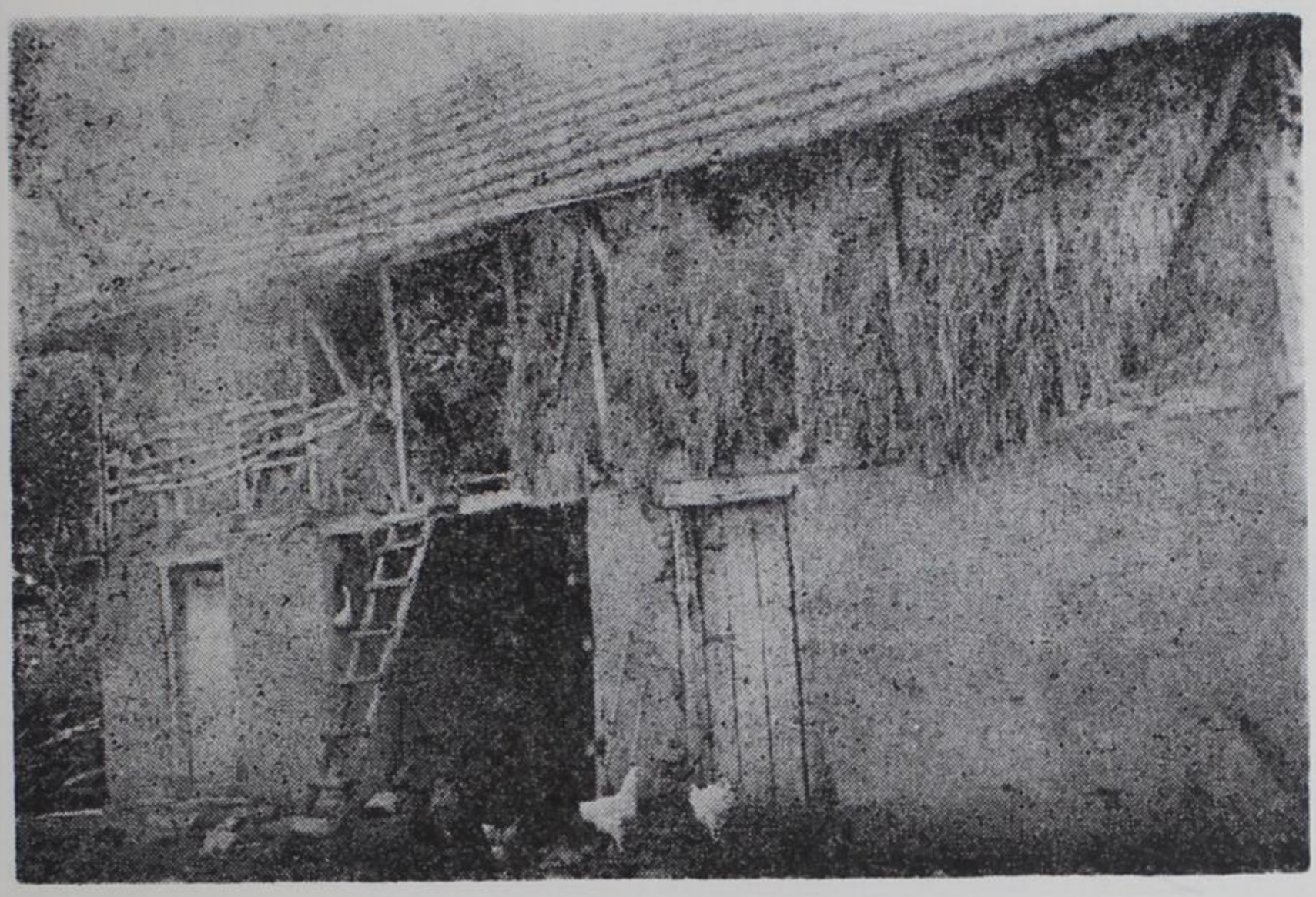
Новим програмским улагањима у даљем развоју говедарства а нарочито Програмом „МОРАВА 2“ предвиђена је изградња 275 мини фарми са укупно 1.825 крава, при чему ће се имати у виду отклањање свих недостатака до сада запажених у односу на начин изградње објеката, на њихову опремљеност и локацију.

Да би се постигла одређена економичност и рентабилност у пословању фарме, утврђено је да је најекономичнији број крава на мини фармама најмање 5, а највише 10 до 15 крава. Овај број крава условљен је од економске моћи сељака, расположиве радне снаге у домаћинству, као и од величине и квалитета земљишне површине, која предодређује обим производње сточне хране.

Фарме са 5 крава морају имати савремену и функционалну шталу од 77 м², силојаму од 24 м³, ђубриште (базен) од 31 м³, 1,5 ха вештачке ливаде, апарат за мужу, 1 мотокосачицу, 5 аутоматских појилица и др.

Рад чланова домаћинства

У говедарској производњи на економском дворишту земљорадника учествују скоро сви чланови домаћинства. Послове обављају почев од дечака и девојчица од 7 година, па затим сви чланови домаћинства, завршавајући са дедама и бабама од 70 до 80 година.

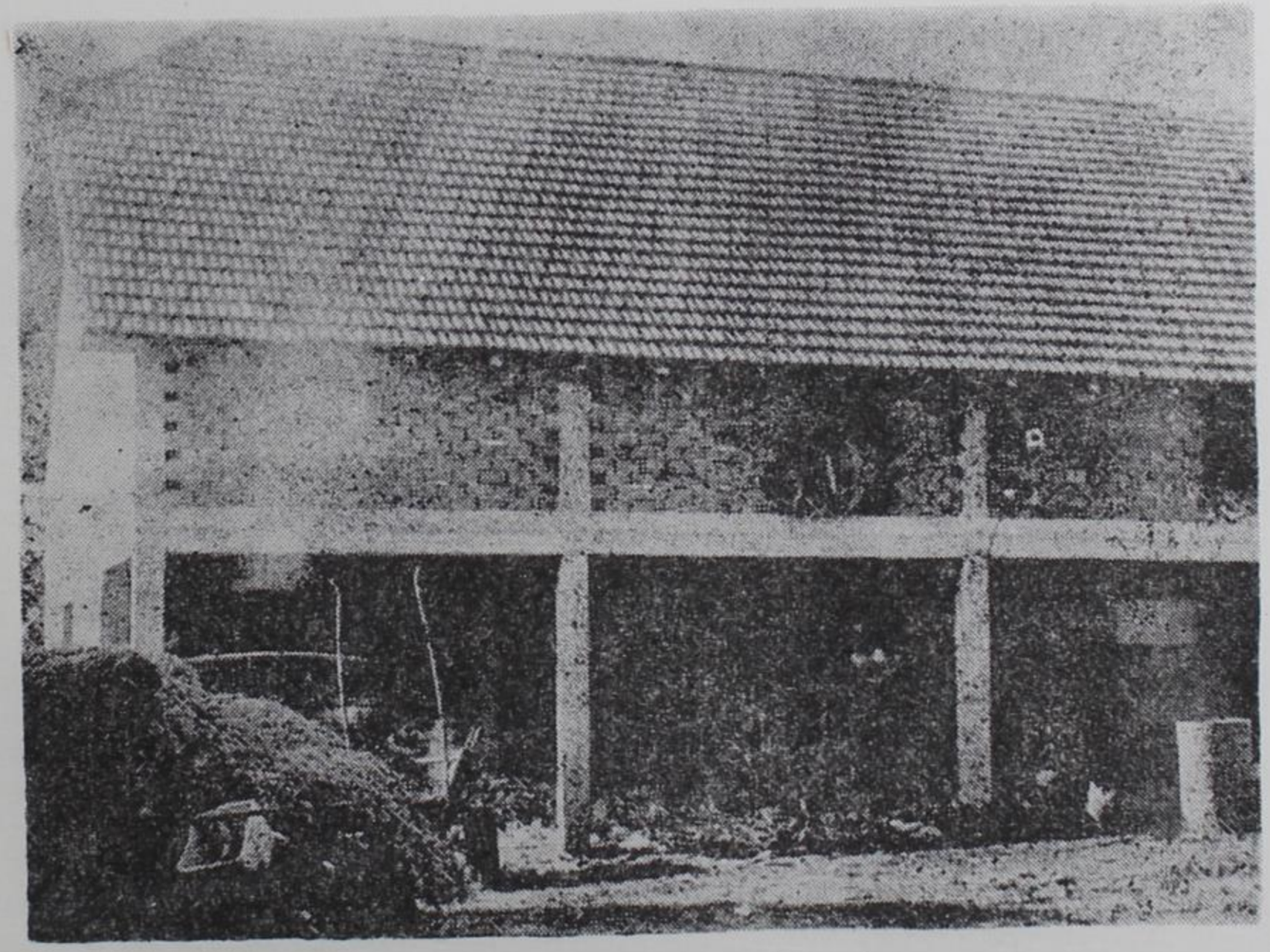
Сл. 1.

Оваква ангажованост свих чланова домаћинства појевтињује рад и обезбеђује већу економичност и рационалност рада у говедарској производњи на мини фармама, за разлику од друштвеног сектора. То омогућава већи доходак, самим тим већи животни стандард ових домаћинстава.

Зато имамо и појаву у равничарским деловима, где је говедарство интензивније и напредније, да нам млади људи остају и задржавају се на селу, постају напредни, удружени земљорадници и основни носиоци у даљем социјалистичком преображају села.

Таква напредна и удружена домаћинства, заједно са свим осталим домаћинствима, треба прихватити од стране земљорадничких задруга и пољопривредних комбината ради даље сарадње и удруживања. Ова удружена домаћинства имају сва права као и радници из друштвеног сектора пољопривредне производње. Имају потпуна права у социјалном, пензионом и инвалидском осигурању за све чланове домаћинства, као и право на деобу добити или ризика у говедарској производњи.

Због свега напред изнетог ветеринарска

Сл. 2.

служба мора са своје стране учинити све да се програми о којима је било речи у потпуности остваре како по предвиђеном обиму тако и, што је посебно значајно, по оној стручној садржини која мора да обезбеди сигурност те производње, њену економичност, као и квалитет производа.

Милутин Петровић

ИЗДАЊА НАРОДНОГ МУЗЕЈА У ЛЕСКОВЦУ

Др Слободанка Стојичић

МЕЂУНАРОДНИ, ЕКОНОМСКИ, ПОЛИТИЧКИ И ПРАВНИ АСПЕКТ АГРАРНОГ ПИТАЊА У НОВООСЛОБОЂЕНИМ КРАЈЕВИМА СРБИЈЕ ПОСЛЕ СРПСКО-ТУРСКИХ РАТОВА

— ДОКУМЕНТА —

III део

Лесковац, 1982.

ЛЕСКОВАЧКИ ЗБОРНИК

*

Одговорни уредник Хранислав Ракић

*

Штампа „Напредак" — Лесковац

Р Е Ш Е Њ Е

Суда Нишког округа II оделења одређеног

У с п о р у

Зумруде кћери Бећир-агине див. из Лесковца, коју заступа Емин Абди-Зајимовић овд. и *Мустафе Сулејмановића див. овд.* кога заступа Мухамед-ага Имер агић овд. а ову двојицу г. Чед. Мариновић

П р о т и в у

Сељана села *Бадинца,* Општине Велико Мрштанске у срезу Лесковачком а имено: Симона Цветковића, Борђа Милосављевића и Глигорија-Горче — Николића, који су били под Господарлуком Зумруде; и Симона Ивановића, Борђа и Димитрија браће Коцића и Димитрија-Мича-Миленовића, који су били под Господарлуком Мустафе

Расправали су Због расправе Господарлука
с у д и ј е:
Светозар Јањић
Љубомир Симић
судећи секретар
В. Петровић — правник
Деловођа писар
Коста Ж. Буровић

Налазећи да је овај предмет потпуно изведен, Суд узима у вид:

I. Да су ови Господарлуци једном били расправљени решењем аграрне комисије за Округ Нишки, од 22. октобра 1881. год. № 701. и откупна цена одређене у храни.

Но да је решењем Суда овога, који овде претставља аграрну комисију, од 16. новембра тек. год. № 10.346 а по тражби именованих Господарлука, одобрено, да се ови Господарлуци поново цене.

Да су према овоме пуномоћници оба господара тражили да им се одреди откупна цена коју су сељани дужни да исплате по аграрном Закону, а тражили су и приход до данас.

II. Да су тужени сељани, који су били под Господарлуком Зумруде на протоколу под № 10.797. код Суда, показали да су радили под деветком следеће земље и то:

1. Симон Цветковић

а. Њиву код „Гробља" од $2^1/_2$ дулума, до Горче Николића;
б. Њиву на „Дугачко" од 1 дулума до истог Горче;
в. Њиву код „Дуда" од 3 дулума до Горче Николића с'две стране;
г. Њиву на „Друму" до Стаменка Бокића од $1^1/_2$ дулума;
д. Њиву код Кривог „Бреста", до Јована Коцића од $1^1/_2$ дулума;
е. Њиву код „Јазбине" од 1 дулума до Цеке Илијића;
ж. Њиву у „Бучан" до Горће Николића и ваде од 1 дулума;
з. Њиву у „Ширине" до Борђа Милосављевића од $3^1/_2$ дулума;
и. Њиву код Црквеног пута до насипа од 3 дулума;
ј. Њиву у „Ширине" од 4 дулума, са две стране до Косте Станојевића, а са две стране до пута; и
к. Плац од $3^1/_2$ дулума, на коме постоји кућа.

2. *Борђе Милосављевић, радио је ове земље:*

а. Њиву у „селишту" од 3 дулума до Косте Станојевића;
б. Њиву на „Номаничкој међи" од 5 дулума до Цаке Илијића;
в. Њиву у „Вучином Бресу" од 5 дулума до Цаке Илијића;
г. Њиву у „Куниродској међи" од 6 дулума до Стојана Илијића;
д. Њиву у „Ширини" од 8 дулума до Симона Цветковића;
е. Конопљиште од 2 дулума до Села и до Горче Николића, и
ж. Плац кући од 3 дулума до Горче Николића; и

3. *Глигорије — Горче — Николић радио је ове земље:*

а. Њиву код „Гробља" од $3^1/_2$ дулума до Симона Ивановића;
б. Њиву на „Јаруги" од $1^1/_2$ дулума до Симона Цветковића;
в. Њиву код „Дуда" од 2 дулума до Симона Цветковића са две стране;
г. Њиву до пута од $1^1/_2$ дулума до Борђа Милосављевића;
д. Њиву код „Бреста" од 4 дулума до Симона Цветковића;
е. Њиву код белог „Трњака" од 3 дулума до Симона Цветковића;
ж. Њиву на „Преко" од 4 дулума до насипа;
з. Њиву у „Јазбини" од $1^1/_2$ дулума до Симона Цветковића;
и. Њиву код „Кривог Бреста" од 1 дулума до пута и Симона Цветковића;
ј. Њиву од 3 дулума код „Друма" до Симона Цветковића и пута;
к. Њиву у „Параспуришту" од $1^1/_2$ дулума, са две стране до Боке Илијића; и
л. Кућни плац од $2^1/_2$ дулума

Ова мера дулум била је уобичајена у Лесковцу и велика је 60. квадратних аршина у дужину и 60. квадратних аршина у ширину.

А сељани који су били под Господарлуком Мустафе изјавили су да су радили под деветком ове земље и то:

1. Симон Ивановић радио је:

а. Њиву до „Мораве“ од 4 дулума до пута и ѵгрине;
б. Њиву на „Чулар“ од 2 дулума до Мите Николића;
в. Њиву код „Дуда“ од 2 дулума до пута и Мите Николића;
г. Њиву другу код дуда до пута са две стране од 2 дулума;
д. Њиву код Села од 1 дулума до Крсте Милића;
е. Њиву до „Крушке“ од 1½ дулума до пута и Крсте Милијића;
з. Њиву код „Друма“ од 1½ дулума до Косте Стевановића;
и. Њиву код пута од 4 дулума до Николе Стевановића;
ј. Њиву на „Трлишту“ од 1 дулума;
к. Њиву са Ливадом од 1½ дулума до Мите Коцића, а сама њива износи 1 дулум;
л. Њиву у „Јазбини“ од 2½ дулума до Симона Цветковића;
м. Њиву на „Вучану“ од 2 дулума до Горче Николића;
н. Њиву код „Ливаде“ од 2 дулума до Мите Коцића,
о. Њиву на „Дугачко“ од 7 дулума до Крсте Илијића;
п. Њиву на „Тршевини“ од 2 дулума;
р. Њиву на „Параспуру“ од 3½ дулума до Томе Цветановића и пута; и
с. Плац на коме постоји кућа од 2¼ дулума.

2. Борђе и Димитрије браћа Коцићи раде:

а. Њиву на „Селишту“ од 1¼ дулума до Томе Стевановића;
б. Њиву код дуда од 3 дулума до Симона Ивановића и пута;
в. Њиву до „Злоћудовачке међе“ од 3 дулума до друма и Томе Стевановића;
г. Њиву код „Крушке“ од 8 дулума, до пута и Косте Милосављевића;
д. Конопљиште код „Вучијег Бреста“ од 1 дулума до Томе Стевановића;
е. Њиву код „Средњег пута“ од 2½ дулума до друма и Борђа Коцића;
ж. Њиву другу до „Средњег пута“ од 4½ дулума до друма и Анте Коцића;
з. Њиву код „Брества“ од 2¼ дулума до друма и Косте Милића;
и. Њиву до „Ливаде“ од 2 дулума до Крсте Илијића,
ј. Њиву код „Цакиног Трлишта“ од 1 дулума до Цаке Илијића;
к. Башту до пута од 1 дулума до Борђа Милосављевића и пута;
л. Њиву код „Цакиног трлишта“ од 6¾ дулума до Цаке Илијића и Симона Цветковића;
м. Њиву код „Ливада“ до Горче Николића од 2¼ дулума;
н. Њиву са Ливадом од 2½ дулума до Стаменка Банковића и Симона Цветковића, а њива је сама 2. а Ливада пола дулума;
о. Њиву у „Јазбини“ од 3¼ дулума до Крсте Милијића;
п. Њиву код „Насипа“ од 2¼ дулума до друма, Горче Николића и Симона Ивановића;
р. Њиву код „Крндара“ од 2 дулума до Горче Николића;
с. Њиву на „Ширини“ од 1 дулума до пута са две стране; и
т. Кућни плац од ¾ дулума

3. Димитрије-Мича-Миленовић, задругар пок. Борђа Миленовића, ради ово имање:

а. Њиву код Села од ½ дулума до Борђа Миленовића;
б. Њиву код „Насипа“ од 4 дулума до Коце Стевановића и пута;
в. Њиву на „Ширини“ од 5½ дулума до пута и Коце Стевановића;
г. Њиву код „Мрштанске међе“ од ½ дулума до Борђа Коцића; и
д. Кућни плац од ½ дулума.

III. Да су по представци пуномоћника на рочишту, а према обрађивању деветарске земље, оба Господарлука: Зумрида и Мустафа могли да имају прихода годишње на име деветка од једне куће и то:

Пшенице свака по	. . . .	1.200 ока
кукуруза	. . . . .	-.500 „
ражи	. . . . .	800 „
овса	. . . . .	800 „
јечма	. . . . .	800 „
конопље	. . . . .	25 „
конопљеног семена	. . . . .	4 „
сламе и плеве	. . . . .	8.000 ока,

а на име параспура од једне куће годишње 300. ока.

По исказу Сељана, Господарка Зумруда могла је да има од три куће на име прихода годишње и то:

Белог жита	. . . . .	350. ока
кукуруза	. . . . .	200. „
конопље	. . . . .	20. „
пасуља	. . . . .	5. „
конопљеног семена	. . .	1. „
сламе и плеве	. . . .	1.200. „ и од
Параспура	. . . . .	250. „

Сељани друге три куће, које су биле под Мустафиним Господарлуком, изјавили су, да је Господар Мустафа могао добити од њихове три куће онолико исто колико су сељани горње три куће исказали, да је њихова Господарка Зумруда имала добити.

Да су се обе стране сложиле, да је цена овим производима била у турско време и то: ситној храни: пшеници, јечму, овсу и ражи од 0.10 динара, кукурузу 0.10 динара, конопљи 0.50 динара, пасуљу 0.30 динара, конопљеном семену 0.40 динара и слами и плеви 0.02 динара.

За овим, пошто се парничне стране не слажу у изналажењу средњег годишњег прихода, упитани су вештаци, па они изјавише, и то, вештаци Господарке Зумруде, да је могла добити на име годишњег прихода од једне куће на име деветка:

пшенице, јечма, овса и ражи		600. ока
кукуруза	. . . . .	300. „
конопље	. . . . .	30. „
конопљеног семена	. . . .	5. „
плеве и сламе	. . . . .	1.00. „
пасуља	. . . . .	15. „
Параспура	. . . . .	250. „

Вештаци сеоски изјавише да је ова госпоарка Зумруда могла добити прихода годишње на име деветка од једне куће и то:

Белог жита, пшенице, јечма, овса и ражи	. . . . .	100. ока
кукуруза	. . . . .	50. „

конопље . . . . . 5. „
конопљеног семена . . . . . 1½ „
плеве и сламе . . . . . 340. „
пасуља . . . . . 5. „
и параспура . . . . . 70. „

Даље вештаци Господара Мустафе изјавише да је овај могао добити прихода годишње од једне куће на име деветка и то:

пшенице, јечма, овса и ражи 700. ока
Параспура . . . . . 300. „
кукуруза . . . . . 400. „
конопље . . . . . 35. „
конопљеног семена . . . . . 7. „
плеве и сламе . . . . . 1.900. „
пасуља . . . . . 25. „

А вештаци сељана изјавише да би овај Господар могао имати на име прихода годишње од једне куће од деветка и то:

пшенице, јечма, овса и ражи 115. ока
Параспура . . . . . 70. „
кукуруза . . . . . 65. „
конопље . . . . . 7½. „
конопљеног семена . . . . 2. „
плеве и сламе . . . . . 380. „
и пасуља . . . . . 6½. „

Према разногласном исказу вештака интересованих страна, Суд није могао да се придружи мнењу ни једног од њих, већ је по својој савести и убеђењу које је стекао приликом увиђаја деветарског земљишта, нашао:

Да би Господарка Зумруда могла добити годишње прихода на име деветка и то од једне куће:

Пшенице,јечма, овса и ражи 120. ока
кукуруза . . . . . 200. „
конопље . . . . . 10. „
семена конопљеног . . . . . 3. „
сламе и плеве . . . . . 640. „
Пасуља . . . . . 8. „
и Параспура . . . . . 200. „

А бив. Господар Мустафа да би могао добити прихода годишње од једне куће од деветка и то:

Параспура . . . . . 200. ока
Пшенице, јечма, овса и ражи 160. „
конопље . . . . . 12 „
конопљеног семена . . . . 3½ „
кукуруза . . . . . 230. „
сламе и плеве . . . . . 720. „
и пасуља . . . . . 9. „

И тако кад се сви ови приходи срачунају по цени о којој су се парничне стране напред сложиле, — онда излази — да је Господарка Зумруда од своје три куће могла на име свију дажбина добити у новцу свега 220.20 динара годишњег прихода.

А Господар Мустафа да је могао добити годишње од своје три куће свега 250.50 динара.

Да се по чл. 2. и 5. агр. зак. земље које су сељани под деветком радили, имају сматрати за господарске (агалучке) и да имају остати тужеником Сељанима у искључиву својину, а ови да су дужни бив. Господарима за исте накнаду исплатити у року од три месеца, или по чл. 27. агр. зак.

V Да се ова накнада има одредити према изнађеном средњем годишњем приходу (чл. 25) по чл. 9. и 26. агр. Закона, кад се овај приход, који износи за бив. Господарку Зумруду у 220.20 динара помножи са бројем 7. и томе производу дода приход још за године: 1881, 1882, 1883. и 1884. на који бив. Господарка има право по чл. 34. агр. Закона. — Дакле, кад се горњи приход помножи са бројем година (11) једанајест износи (220.20 x 11.) 2422.20 динара.

А за бав. Господара Мустафу, кад се изнађени приход у 250.50 динара помножи са 7. и томе производу такође дода приход још за године: 1881, 1882, 1883. и 1884. год., на који бив. Господар има право по чл. 34. реченог закона, — Дакле, кад се изнађени приход помножи са бројем година (11) једанајест„ који износи (250.50 x 11.) 2755.50 динара, — онда ови производи имају претстављати целокупну откупну цену; и

VI. Да у ову откупну цену имају ући и оне суме осечене бив. Господарима у храни, решењем агр. комисије од 22. октобра 1881, год. № 701.

На онсову изложеног са погледом на чл. 23. и 41. Агр. закона и на претпис Г. Министра Правде од 26. Јуна 1884. год. № 2674.

Суд Нишког Округа II оделења

Р Е Ш А В А:

Да све земље постојеће у атару села Бадинца које су изложене у реферату овога решења под бр. II., а које су сељани истога села под деветком радили остану овима у искључиву својину, а они да плате Господарима у име откупне цене и то: Симон Цветковић, Борђе Милосављевић и Глигорије-Горча-Николић бив. Господарки *Зумруди две хиљаде четири стотине двадесет и два (2422.20) динара и десет пара.*

А Симон Ивановић, Борђе и Димитрије браћа Коцић и Димитрије-Миче-Миленовић, бив. Господару *Мустафи Две хиљаде седам стотина педесет и пет (2755.50) динара и педесет пара.*

У ову откупну цену улази и она осечена у храни решењем агр. Комисије од 22. Октобра 1881. год. № 701, које се односно ових Господара овим замењује.

Ову откупну цену да исплате од данас за три месеца, а ако у овом року немогу исплатити, онда да плате са 6% год. интересом најдаље за пет година у равноправним ратама рачунајући интерес од кад прође горња три месеца, а то је од 10. марта 1885. год. па до коначне исплате.

Обе стране да плате свака својим вештацима по 12. динара у име дијурне ито: Сељани Јовану Стојковићу из Д. Крајинца и Станоју Банковићу из Д. Буниброда, а Зумруда и Мустафа Осману Дурићу и Асан бегу Мустаф-беговићу из Лесковца.

Ово решење, које је одмах извршно, дати странама, а за наплату вештачке награде писано је полицијској власти.

Решено у Суду Нишког Округа II оделења 10. Децембра 1884. год. № 10915. у Лесковцу

Писар, М. П. Судија,
Коста Ж. Бурђевић Св. Јањић

П Р И З Н А Н И Ц А

На (6565.50) шест хиљада пет стотина шесет пет динара и 50 пара, коју суму новца

признајемо да смо примили из Касе аграрног зајма у исплату господарлука Ибрахима и Османа браће Исмаил Беговића, као наследника умрле Емире у селу Шебету у срезу и окр. Нишког и то прво подписати за свој део, а друго подписати као пуномоћник Османов; а према наредби г. Министра финансија од 29. фебруара 1888. г. З№ 592.

Монета:

Сребро . . . 6565.50

4 Март 1888 г. (турски потпис)
у Београду т.ј. Ибрахим Х. Исмаил Беговић
(турски потпис)

видио, т.ј. Х. Мустафа Карабацак
Ст. Степановић

Р Е Ш Е Њ Е

аграрне комисије за окр. Нишки, надлежне за расправу аграрног односа сељана села *Шебета*, које заступају пуномоћници: Стаменко Ивковић, Крста Тодоровић, Мита Станковић и Јоцо Наковић

са

њиховим господаром *Емиром* кћери Јусуф бега, који заступа њен муж Мехмед војнеотурски капетан

Решавали су:

председ. Б Божовић
Р. Ј. Сарановац

чланови
Ил. Мојсиловић

Емира шћер Јусуф бега и ове муж Мехмед, кога је Емира пред Комисијом под 26. фебруара ове године (види акт № 192) генерално овластила да је у свима њеним делима која су дошла или ће пред комисију доћи заступа; поднели су аграрној комисији пријаву под 13. фебруара ове год. у којој су навели да Емира има у селу Шебету има свој чивлук са 34 куће који се граничи до ових међа: Горњег Вртоп корита, Гор. вртопских ливада, извор воде чивлука Радоште, извор воде чивлук Корешнице, косовачке планине чивлука Калешнице и чивлука Обсеница, и да у овом чивлуку има ове земље:

I. Чивлучке

а, Зиратне земље до 4000 дулума или 500 ланаца;
б, Виногради до 30 дулума; и
в, Куће са окућницом до 100 дулума.

Од ових земаља које су сељани држали Емира је добијала девето од прихода.

II. Сопствене земље

а, 10. великих њива од 500. дулума;
б, 6. великих ливада од 2000. дулума;
в, браника од 550. дулума;
г, пет комада пашевине до 4500 дулума;
д, Две куће са окућницом до 4. дулума;
е, Један житни амбар који је ватао до 50.000. ока;
ж, Један кукурузни амбар који је ватао 40.000. ока;
з, Један гувно од 2. дулума; и
и, Једна плевна.

Од зиратних земаља које су сељани држали, имала је годишњег прихода у име деветка, параспура и винограда 694 ## ц. или 55.555 ока рате.

Кад се овај годишњи приход у 55.555 ока помножи са 8, онда сума накнаде износи 5.352 ## с. и кад овој дода двогодишњи приход у 3082 ##., онда целокупна сума накнаде износи у 6834 ##. коју су суму тражили да Комисија Емири досуди, па онда да сељани села Шебета са означеним земљама, које су под деветком држали, као са својом сопственошћу неограничено располажу.

Сем наведеног тражили су, да Комисија сељане осуди да Емири плате у име трогодишњег прихода од њених — Емириних — сопствених земаља 250 ##. од пашевина, бараника и ливада 750 ##, и од башта 120 .

Пуномоћници сељана села Шебета, на пријаву Емирину одговорили су да су у турско време у њиховом селу биле 31 кућа, које су куће радиле под деветком око 620. рала земље; јер њихове земље као врлетне само се ралом могу радити. Ове куће према земљишту, које је по усеву по све рђаво, давале су господару на име деветка од белог жита — 1.500 ока, од кукуруза чиста зрна — 1.000 ока, у име параспура сејали су господару по 20 ока семена свака кућа, од чега је могао господар у средњу руку добити чиста прихода, одбијајући семе, које је посејано било, до — 600 ока, свега 3.100 ока.

Нису тражили Емири сем куће и амбара никакву другу својину, пошто је сва остала земља сеоска.

Према оваквом казивању пуномоћника сеоски на дану рочишта пуномоћник Емирин Мехмед признао је да су у турско време биле 31 кућа; а у осталом, остао је на пријави његове властодавке.

Обе стране сагласиле су се на то, да је средња пијачна цена ражи у турско време била по 20 пара ока.

За вештаке сељани су изабрали: Ранђела Стојковића и Боку Матића, — а пуномоћник Емирин: Миту Спасића и Милована Станковића.

Према овако извијајном стању ствари и пошто се именоване стране на понуду Комисије нису могли поравнати о спорном предмету, то је Комисија на захтев пуномоћника Емириног Мехмеда вештаке заклела па по том приступила саветовању при коме вештаци обеју страна казали су: да су они били на лицу места, па видели да у овоме селу нема више зиратне земље, но онолико колико су пуномоћници сеоски показали, да је ова земља врло рђавог квалитета и становници овог села да су врло сиротног стања, тако да они од берићета са ових земаља и не живе, но од надницe радећи у старим границама Србије као ћерамидије, колари, дунђери, надничари, и т.д.

И према свему изложеном, као и томе што је овај господарлук Мустафа Карабацак држао под аренду за 3000. гр. годишње, и по њиховом знању и познавању количине и каквоће зиратне земље, по својој савести и убеђењу нашли су:

да је господар овога села могао добити средње године с'куће на кућу узимајући по 225. ока жита, рачунајући овде и параспур свега — 6.975 ока.

Овоме мишљењу вештака и чланови Комисије приступили су у свему, пошто су нашли, да је оцена, према свему што су вештаци исказали, праведна, — и тако кад се

ова количина прихода у храни по 10 пара на оку срачуна, на шта су обе стране пристале, средњи годишњи приход износи — 3487 гр. и 20 пар. чар.

О овај средњи годишњи приход кад се по чл. 26. агр. зак. помножи са седам, онда целокупна сума одкупа износи — 24.412 гр. и 20. пар. чар.

Комисијски разлози

Према изложеном Комисија узима у вид:

1, Да по чл. 5. и 9. агр. зак. сељани села Шебета, постају сопственици свих оних земаља, које су под деветком биле, само су дужни господару који је од деветка извесну корист имао дати накнаду по овом зак.;

2, Да је Комисија ову накнаду по чл. 25. и 26. ист. зак. са одређеним вештацима изнашла, која се састоји у суми од 24.412 гр. и 20 п. чарш. коју су накнаду сељани села Шебета дужни господару њиховом платити, но са погледом на чл. 27. пом. зак. у одређеним роковима за пет година и са интересом по смислу истог члана; и

, Да се господар овог , за све земље, које је у пријави изложио и на које му сељани право својине оспоравају има по смислу чл. 24. и 32. на грађ. парницу суду упутити, да код овога право својине на исте докаже. а дотле се исте земље као сеоска баштина сматрати имају, сем једне куће и амбара, на које му преко својине неспоре.

На основу ових разлога и закона наређења аграрна комисија за Нишки округ

Р е ш а в а

Да сељани села Шебета, солидарно, а по сразмери својих баштина које држе, плате господару овог села Емири *24.412. гр. и 20 пара чар.* и то на ове рокове: од дана решења овога после три месеца 50 # ц. и 52 ½ гр. чар. или 3412½ гр. чар; а осталу суму од 21.000 гр. чар. о сваком Митровдану по 4.200. гр. чар. починући од Митровдана 1882. год, на интер. 6% на сваку рату од 1. августа ове год. као дана после три месеца од овога решења, па онда, да сва земља, коју су они као сеоску баштину радили и од које су деветак давали, остане права њихова својина.

Што се пак оних земаља тиче, за које господар овога села наводи, да су његова својина, за ове се он упућује суду, да путем грађанске парнице право својине на исте докаже, а дотле се имају сматрати као сеоска баштина, сем само једне куће и амбара.

Од тражења двогодишњег прихода у 3082. # ц. господар се према чл. 34. агр. зак. одбија, као неумесног.

У овом случају, где ниједне стране показивање средњег годишњег прихода није се могло узети за основ одкупне цене, — да свака страна својим вештацима, и то сељани својима: Ранђелу за четири дана, и Боки за два, а господар својима: Мити и Миловану за по пет дана, свакоме по 6. динара дневно рачунајући, плате.

Решено у седници аграрне комисије за Нишки округ. 28. априла 1881. год. № 192. Ниш.

Председ. Комисије,
ББожовић

Превод с Турског препис

П У Н О М О Ћ Ј Е

Хаџи Мустафа Агу-Карабацака, нишлију овлашћујем да са целим мојим непокретним имањем што сам од умрле ме ми Матер у Србији у вароши Нишу и у околини ове наследила, управља и располаже, да га под закуп издаје или прода, да од мога бив. пуномоћника Ибраима Бега потражи рачуне у мојим чифлуцима и осталим земљама, да сва моја документа на то имање односеће се од њега одузме, моје дугове да наплати, да може другог уместо себе да одреди, од власти моје новце да прими, и мени пошље, и да ме у свима мојим односима заступа, на што сам му ово и мојим печатом утврђено пуномоћије издао; с тим да ће му у име награде 10% платити.

11. Јуна 1886. год. у Цариграду М. П. Властодавац Осман Хаџи Исмаил Беговић

Да је Осман Бег Хаџи Исмаил Беговић одредио Хаџи Мустафа Агу Карабацака за свог пуномоћника, и свој печат на ово пуномоћије ставио тврде — 11. Јуна 1886. год. у Цариграду — (М. П.) Ахмед, други махалски Мухтир, М. П. Саид Мехмед, М. П. Сеид Ахмед, М. П. Шериф.

Печат властодавчев Осман Бега уверава 12. Јуна 1886 год. у Цариграду М. П. Стамболски нотаријат.

Печат Стамболског Нотаријата тврди 12. Јуна 1886 год. У Цариграду М. П. Министар иностраних дела

Печат Портиног Министра иностраних дела уверава 15. Јуна 1886 год. № 300 у Цариграду

М.П. Краљевско Српско Посланство у Цариграду

За верност превода и истинитост печата Краљевског Српског Посланства у Цариграду јамчи, с тим да је и прописана такса наплаћена.

8491 Секретар
16. Октобра 1886. год. у Београду М.П. Мин. Иност. дела Алекса Пачић с. р.

Да је овај препис веран своме оригиналу Начелство окр. Нишког тврди, с тим да је такса у 1. динар наплаћена

По наредби
№ *13 317* Начел. окр. Секретар
4 Новембра 1886 год. М.П. Љ. Стоилковић с.р.
Ниш

Практ.
Алск. Исајловић с.р.

Право по сили овога пуномоћија у Свему преносим на Г. Атанасија К. Зикополиса трговца из Ниша

22/1 1888 год. у Београду Преносилац Права Мустафа Карабацак с.р.

Да је Мустафа Карабацак из Ниша кога потписани лично познаје пренос овога пуномоћија за свој признао и издао Атанасију К. Зикополису тргов. из Ниша Кварт варошки тврди, с тим да је такса у 1. дин. наплаћена
№ 371

25. Јануара 1888. год. Београд За (нечитка реч) кв. Варош
Писар
С.С. Јовановић с. р.

Право по сили овога пуномоћија у свему преносим на г. Мустафа Карабацака из Ниша

Преносилац Права
Атанасије К. Зикополис с.р.

Да је Атанасије К. Зикополис тргов. овд. који је овој власти лично познат за иста право овога пуномоћја пренео на Мустафу Карабацака овд. и за своје га у свему пред влашћу лично признао, Начелство округа Нишког тврди с тим, да је такса у 1. динар плаћена.

№ 2753
6. Марта 1888. год.
Ниш

За
Начелника, благајник,
М.П. Рад. Ч. Димитријевић с.р.

За Писара
О. Коларевић с.р.

Да је овај препис веран оригиналу који се налази код Карабацака, но који је он поднео на увиђај и сравњење, Министарство финансија тврди с тим да је за потврду по тач. 6. Закона о таксама наплаћена такса у 1. динар

Зб№ 613
7. Марта 1888 год.
у Београду

По наредби
Министра финансија
Управник Зајмова
Р. Предић

Краљ. срп.
Министарство
Финансије
Збр. 529
29. Фебруара 1888 год.
Београд

Сељани села Шебета у срезу и окр. Нишком имају да плате својој бив. господарици Емири кћери Јусуф бега по решењу аграрне Комисије од 28 Априла 1881 год. № 192. двадесет и четири хиљаде четири стотине дванајест гроша и 20 пар. чар. (24.412 гр. и 20 пр. чар.) за откуп господарлука у њиховом селу, а под условима у решењу изложеним.

По прибављеним извештајима на овом господарлуку нема никаквих терета нити на примању забрана.

По извештају Начелника среза нишког од 15 ов. мес. № 8762, сељани су положили Начелнику бив. среза Запљанског 12. Јуна 1882 г. 127.36 динара досуде вештацима а за рачун Емире, те с'тога се та сума при исплати има одбити.

За наплату овог господарлука пријавили су се Ибрахим и Осман браћа Исмаил Беговићи, као наследници умрле Емире према распоредном решењу старатељског суда окр. нишког I оделења од 2 Јуна 1886 г. № 4665; и то Ибрахим сам лично а за Османа његов пуномоћник Х. Мустафа Карабацак из Ниша

Наређујем да Каса аграрног зајма исплати Ибрахиму и Х. Мустафи овај господарлук, под условима под којима се врше исплате овога рода. Са исплаћеном сумом задужиће сељане села Шебета, за рачун аграрне Касе.

Прилажу се: решење, распоредно решење и пуномоћје.

Министар Финансија,
Мих. Вујић

Главни 24 412½ гр. или		4833.66
платили		127.36
	ост.	4706.30

Инт. од 1. Авг. 81. до
1/III 887. год. по 6% 1859.20

Свега	6565.50
Задржати и то:	
За вишак инт. 2 мца	19.70
„ трошкове	98.50
	118.20
Издати	6447.30

Ст. Степановић
контролор

Р Е Ш Е Њ Е

Суда окр. Нишког II оделења надлежног

по спору

Латифа, Кеве и Хабибе Хаметовића, Булхизаре малолетне кћери Зумера — Имера — Омера Мустафића-Абдулића овд. и Зајир-аге Рајиновића, сви из Лесковца, кога Зајира као умрлог представља његов син Амет, од којих заступа и то: Хаметовића Амет бег Ибраим Беговић а овога г. Урош Кнежевић правник овд. Булхизару Али-Ага Амет Лалић и Зајир агу односно његовог сина Амета Х. Мустафа Карабацак а ову двојицу Г. Чеда Мариновић адвокат из Ниша

против у

Сељана села Белог-Потока у Ср. Лесковачком које заступају Спиридон Младеновић, Митар Јовић, Младен Станковић и Младен Стевановић онд.

Решавали су:
Судије:
Вет. Т. Живковић
Тод. Радичевић

За откуп господарлука

За судију Секретар
Правник
Влад. Петровић

писар,
Д. Ж. Марковић

Налазећи да је ова парница потпуно исљедена суд узима у вид:

1 Да су заступници тужиоца у тужбама својим под № 10.230 и 10.434. навели: како су за њихове властодавце, Сулјеман Зумберовић и Г. Урош Кнежевић овд. пријавили тражбу аграрној Комисији, но пошто су пуномоћија од њихови властодаваца била на преводу, то је по једностраном исказу господарлук расправљен бившом аграрном Комисијом за округ Нишки 27. Септембра 1881. год. № 613, као без пријаве, па како су сада добили поновну оцену, тако су тражили да се откупна цена њиховим властодавцима оцени и то:

Г. Урош Кнежевић за своје властодавце, Латифа, Кеву и Хабибу навео је да су његови властодавци у селу Белом-потоку имали господарлук од 8. кућа имено: Спиридона Младеновића, Лазара Павловића, Мијаила Стевановића, Марка Младеновића, Крсте Стефановића, Јована Лукића, Стојана Станковића и Илије Јовића, а г. Чеда Мариновић такође је за своје властодавце и то: за Булхизару кћер Зумерову навео да у селу Бе-

лом-потоку има господарлук од 15 кућа именo: Марка Крстића, Јанка Јовића, Митра Јовића, Таска Тасића, Илије Тасића, Проке Бокића, Тодора Павловића, Аранђела Павловића, Павла Стојковића, Крсте Стојковића, Стојана Стефановића, Павла Петровића и Младена Стефановића, Апостола Бокића и Јована Павловића; а за Амета, сина Зајир-Аге навео је да у реченом селу има господарлук од 9. кућа. и то: Борђа Јовановића, Мијајила Јанковића, Симе Јанковића, Томе Стојановића, Стевана Цветковића, Миче Стојковића, Аранђела Станковића и Борђа и Станка Здравковића.

Г. Кнежевић тражио је да се откупна цена његовим властодавцима одреди на 175. плугова зиратне земље на коју су земљу а од 8. кућа његови властодавци могли добити на име деветка у средњу руку године по 830. гр. чарш од сваке куће у новцу, а приход за 12. година и то 7. год. од времена рата и 5. год. од пријаве; а тако исто тражио је и г. Маринковић да његовим властодавцима, и то за Булхизару на 15. кућа што су радили 865½. дулума или 340. плугова, а за Заир-Агиног наследника Амета на 9. кућа 175. плугова.

Господарлук је овај мого имати средњег годишњег прихода, од сваке куће и то:

Параспура	200.	ока
Пшенице деветка . .	150.	„
Јечма	150	„
Ражи	150	„
Овса	100	„
Кукуруза деветка . .	300	„
Конопље од 1. куће .	50	„
Семе конопље	5	„
Пасуља	10	„
Просо	10	„
Сламе и плеве . . .	1.500	„

Деветак овај тражили су да им се у новцу исплати и цена овога у оно време била је од ране и уопште по 20. пр. чарш. ока, пасуља 60. пр. ока, конопље 100. пр. Конопљено семе 2. гр. просо 20. пр., за бостан од сваке куће по 10. гр. чарш. годишње, осим ових дажбина ништа нетраже од свију кућа.

Пуномоћници тужених сељана одговорили су:

Да од господарлука од 8. кућа што припада Латифу, Хабиби и Кеви има на 175. плугова земља а тако исто и господарлук Зајир-Агин од 9. кућа има на 175. плугова земље, јер су њихови господарлуци били једнаки, а господарлук Булхизарин има на 125. плугова земље, а ливаде које тужиоци спомињу да немају никакви, већ је то њихова својина и да је свака кућа у средњу руку давала у име деветка 5. ока пшенице, 5. ока ражи. овса 4. оке, кукуруза 30. ока, пасуља 2½. оке и семена конопљеног ½. оке, параспура 25. ока, а јечам и просу нису сејали, па нису ништа и давали.

Цена рана у оном времену да је једно на друго у опште била по 20. пр. чарш. ока.

По овоме позвате су обе парничне стране да се сложе и наравњају, но пошто се нису могле сложити, то је приступљено вештачком извиђању и оцени деветка, пошто су предходно вештаци на захтев парничних страна положили заклетву.

Да су чланови комисије са парничарима и вештацима изашли на лице спорног места и нашли су: да спорна земља овог села лежи између атара Вучанског, Жабљанског, Стројковачког и чифлука Накривањског и да има шуме, њива и ливада и то у толикој количини да је довољно за издржавање овога села и земља је средње каквоће.

По овоме вештаци тужитељне стране казаше: да они по својој савести с обзиром на положену заклетву и свему оном што су на лице места водили налазе, да је земља ова од које се деветак има оценити средње каквоће, и да су сељани од сваке куће давали у средњу руку на име свију дажбина узевши као да је то у рани било по 900. ока рачунајући сваку оку по 20. пр. чарш.

Вештаци тужене стране такође по својој савести и знању казаше, да је земља ова хрђаве каквоће и да једна кућа није више на име свију дажбина као деветак узевши све као да је у рани давала господарима у средњу руку од по сто ока рачунајући сваку оку по 20. пр. чаршијски.

Према оваком неједнаком исказу вештака чланови комисије по своме нахођењу на лицу места и по својој савести казаше, да је једна кућа на име свију дажбина у средњу руку давала господарима на годину узевши све као рану по 400. ока рачунајући сваку оку као средњу цену по 20. пр. чаршијски.

Но пошто тужиоци траже да им се овај откуп у новцу плати, а вештаци су оценили, да је коштала по 20. пр. чарш. ока, то им се по овој оцени има и исплатити по чл. 5. и 11. агр. зак.

И кад се ова дажбина од 400. ока од сваке куће преобрати у новац по овој оцени, онда излази да су бивши господари могли имати годишњег прихода у новцу од свију тридесет и две куће 6.400. гр. чарш. или 1.280. динара на целом показаном и ограниченом простору господарлука рачунајући у овај и поседак са баштином.

Да по чл. 2. 5. и 9. агр. зак. земље које су тужени у овом спорном простору и границама под деветком радили, има да остану истим туженима у искључиву својину; а они да су дужни платити бив. господарима накнаду према изнађеном средњем годишњем приходу, који износи 1.280. динара годишње и кад се овај приход према чл. 26. поменутог закона са бројем (7) седам помножи, онда излази свега 44.800. гр. чарш; или 8.960. динара која ће сума представљати целокупни откуп овога господарлука, коју су суму дужни сељани да исплате од данас, па за три месеца, а од већег тражења тужиоци се имају одбити, јер кад су по чл. 5. агр. зак. земље овог господарлука прешле у својину туженог, и кад су они на име откупа овог господарлука чл. 26. истог закона обавезни дати бив. господарима у новцу само за 8. год. средњег деветарског прихода, онда је према томе већа тражба тужитеља неуместна, а за ливаде има се тужитељној страни оставити право да особно траже, ако мисле да могу добити, јер им тужена страна не признаје ни каково право на ове.

Да су обе интересоване стране по чл. 41. пом. закона да сносе трошкове и диурне вештака.

На основу изложенога са погледом и на чл. 23. агр. зак. суд окр. Нишког II. одељења

Р Е Ш А В А

Да све земље ових господара постојеће између атара: Вучанског, Жабљанског, Радиничког, Стројковачког и Накривањског чифлука које су тужени под деветком радили и држали, остану туженима у искључиву сво-

јину, а они да буду дужни платити бив. господарима и то: Спиридон, Лазар, Мијајло, Марко, Крста, Јован, Стојан и Илија, који представљају 8. кућа Латифу, Кеви и Хабиби Хамитовић 11.200. гр. чарш. или 2.240. динара; Марко, Јанко, Митар, Таско, Илија, Прока, Тодор, Аранђел, Павле, Крста, Стојан, Павле, Младен, Апостол и Јован 21.000. гр. чарш. или 4.200. динара да плате Булхизари кћери Зумеровој и Борђе, Мијајло, Сима, Тома, Стеван, Миче, Аранђел и Борђе и Станко Здравковић такође да плате своме господару Зајир-Аги Раимовићу кога као умрлог представља његов син Амет 12.600. гр. чарш. или 2.520. динара, које све три суме износе свега 8.960. динара *осам хиљада девет стотина и шест динара* на име целог откупа од данас па за три месеца.

Но ако сељани у горњем року не могну овај откуп исплатити, онда да га исплате у року за пет година у равномерним ратама са интересом 6% год. рачунећи овај одкад прођу горња три месеца.

Рате су ове и то:

За Латифа, Кеву и Хабибу по 448. динара годишње почевши од 18. Јуна 1885. год, са 6% годиш. интереса до 18. Јуна 1890. год.

За Булхизару по 840. дин. годишње почевши од 18. Јуна 1885. год. за 6% год. интереса до 18. Јуна 1890. год. и

За умрлог Зајира по 504. дин. год. почевши од 18. Јуна 1885. год. са 6% год. интереса до 18. Јуна 1890. год.

Од већег тражења тужиоци се одбијају, а за тражене ливаде могу доказати и добити, нека особном парницом траже.

Обе стране да плате својим вештацима за по два дана по 12. динара у име награде вештачке, и то тужиоци Усејину Бектешевићу и Асан-бегу Мустав-Беговићу из Лесковца а сељани Аранђелу Илићу из Жабљана и Станку Славковићу из Вучја.

Ово решење које је одмах извршно по чл. 23. агр. зак. дати по једно странама а за наплату вештачке награде писати полицијској власти.

Решено у Суду окр. Нишког II. оделења 18. Марта 1885. год. Д№ 1322, Р№ 79. у Лесковцу,

Писар, Судија,
Д. Ж. Марковић М. П. Вел. Т. Живковић

Крал. срп. министарство
финансије
ЗБр. 405
19. Јануара 1887. год.
Београд

Сељани села Белог потока у срезу Лесковачком окр. Нишком, по решењу II. оделења Суда окр. Нишког од 18. Марта 1885. год. № 1322., имају да плате на име откупа од господарлука своме господару Зајир-Аги Рајмовићу кога као умр. представља његов син Амет *две хиљаде пет стотина и двадесет динара*, под условима у решењу изложеним.

По извешћу суда окр. Нишког од 16. о.м. № 205. и његовог II, одељења од 9.о.мес. №91, на овом господарлуку нема терета ни забрана.

По извешћу Начелника среза Лесковачког од 14. о.мес. № 8. на овом господарлуку постоје ове забране:

1., Димитрија Стојковића, Томе Стојановића и Ранђела Станковића из Белог потока за 900 динара.

2., Стане Андријевићке из Лесковца за 400 динара.

3., за вештачке дијурне и таксе 64. динара.

Сељани нису у одплату господарлука дали

По понумоћију преведеном и потврђеном код нашег Министра иност. дела под 27. Октомбром 1884 год. № 11826, заступник је именованог господара Мустафа Карабацак.

Предајући каси аграрног зајма у прилог под ./. решење под .//. пуномоћије, препоручујем јој, да по приложеном решењу досуђену суму господару, исплати Мустафи Карабацаку под условима прописаним за исплате овог рода и са исплаћеном сумом задужи сељане села Белог потока за рачун аграрне Касе.

Министар финансије,
Чед. Мијатовић

Главни		2520
Инт. од 18/VI. 85. до 19/I 87. год.		238.65
	Св.	2758.65
Задржати:		
за вишак инт.	13.75	
„ трошкове	41.40	
	55.15	
за повериоце по уверењ.	1364	
		1419.15
		1419.15

издати 1339.50
Ст. Степановић

Р Е Ш Е Њ Е

Суда окр. Топличког надлежан

у спору

Амета Авдиловића, бив. из Лесковца кога заступа Али-ага Амет Лалић онд. а овога Г. Чеда Мариновић, адвокат из Ниша

противу

Дамњана, Стојана, Стевана и Митке браће Цонића теж. из Придворице које заступа Г. Јаков Јанковић овд.

Решавали су:
Председник Суда,
А. Прокић

За нову расправу
господарлука

Судије:
Др. Лазаревић
М. А. Николић

Деловођа писар,
М. Илић

Суд налази:

1., Да је пуномоћник тужилачке странке у тужби тражио, да суд пресуди, да тужени уступа тужилачкој странки у својину све оне земље које они држе и раде а нису је по-

казали аграрној комисији да на овој земљи приход досуди.

На рочишту Бр. 8307. тужилачка је странка одустала од потраживања својине него је захтевала да суд поново расправи овај господарски однос, бацајући и тражену својину под девето; а ово траже на основи тој, што постоји благовремена пријава поднесена аграрној комисији односно овога и осталих господарлука.

Тужена страна није одобрила нову расправу, зато што је аграрна комисија овај предмет једном расправила — што је одкуп на цена положена и тапија добијена.

Из акта аграрне комисије за овај округ под Бр. 272. види се да постоји пријава Дервиша Ибишевића, пуномоћника Ахмета Авдиловића; али како та пријава не гласи о аграрном односу него о својини — сопствености — то онда не може бити речи о томе да се дозволи нова раправа кад тужилачка странка није могла да докаже да је пријава поднесена — тач. 1. расписа Г. Министра Правде и Финансије од 9. марта 1882. АБр. 3502 — па пошто ове пријаве нема онда суд окр. Топличког узимајући још у обзир и то: да аграрна комисија по поднесеној пријави о својини није могла ништа да ради јер за својину она није надлежна — чл. 32 аграрног закона, —

Р Е Ш А В А:

Да нема места да се овај господарлук поново расправи.

Решено 10. Новембра 1888. год. у окр. Топличком Суду у Прокупљу № 9107.

Писар,
М. Илић

Председник Суда,
А. Прокић

Да је овај препис веран свом оригиналу — Првостепени Прокупачки суд тврди.

№ 8388.
17. Октомбра 1891. г.
Прокупље

Председник Суда,
М.П. (потпис нечитак)

К В И Т А

На *десет хиљада динара*, што као пријемници права Меркадије Мајер Алкалаја бив. рабинера из Ниша, примисмо из Касе Управе Народ. Зајма, као исплату господарлука Меркадијевог од села В. Вртопа. ср Запљанског окр. Нишког, према поравнању потврђеном код Суда окр. Нишког под 1. Мартом ове год. № 2615 и реферату ЗМ№ 1616.

Монета
500 Наполеона по 20=10.000 динара

19. Јуна 1884 год.
Београд

Браћа Андрејевић
Васа Радуловић

---

23. Фебруара 1884.
Суд. окр. Нишког

Б Е Л Е Ш К А

у спору

Меркаде Мајер Алкалија б. рабинера из Ниша, кога заступа Хајим Леви трг. из Ниша

против

Сељана села В. Вртопа, које заступају: Раденко Јовановић, Јован Стојановић и Бока Станковић, зем. из Велик. Вртопа.

Били су: За право на господарлук
Судије:
Р. Ј. Сарановац
Св. Јањић
За судију — секретар
К. В. Јаћовић
бележио писар,
П. Симић

Данас, престадоше суду, заступници обеју парнични страна, па изјавише да су се поравнали тако:

Да сељани села Вртопа, једном за свагда, плате заступнику Х. Леви на име откупне цене и свију осталих тражења *десет хиљада динара* и то на три кварта: о Митрову дану 188Четврте год. три хиљаде триста тридесет и три дин. и 66 дин. пара, оволику исту суму о Митрову дану 188Пете год. а остатак исто дана 188Шесте године.

Тужилац Мајер сем ове откупне цене у име деветарског откупа, нема више ништа од оних сељана да тражи ни у име својине, ни накнаде штете нити ма по ком било основу.

У ову одкупну цену улазе сви досадашњи приходи што би тужилац по закону имао а исто тако у ову откупну цену улази и оно, што би тужилац на име својине имао и тражио, На кратко: тужилац сем ове суме (10.000 дин.) нема више ништа да тражи од сељана села Вел. Вртопа.

Овде није могућно да се определи простор граница зиратних земаља, које су биле под деветком према распису Госп. Министра Правде од 27. Јануара т. год. № 404. за то, што је ово село имало четири господара, па ни куће ни земље нису биле подељене између бивших господара, те да би се знало, од које је куће и од које земље био господар садашњи тужилац, већ су господари приход од целога села збирали заједнички па међу се тај делили, а ни стога што је откуп за прва три господара аграрна комисија раније оценила и расправила.

Поравнање траже обе стране. Туженима да се дају тапије из акта № 5566.

Прочитано и признато
т. ј. Хајим Леви
+ Раденко Јовановић
+ Јован Стојановић
+ Бока Станковић

Оверавају:
Судије:
Р. Ј. Сарановац
Свет. Јањић
За судију-секретар
К. В. Јаћовић
писар,
П. М. Симић

На полеђини:
№ 2615. № 1418.

На основу чл. 13 и 36. аграр. закона и §§ 144. и 146. грађ. суд. пост. Суд Нишког округа

Решава:

Да се ово поравнање, које има силу извршне пресуде, уважи, и по један оверен препис изда парничарима по наплати таксе.

Спор под. № 5566, који је овим поравнањем обухваћен, из списка парничног исписати.

6. Марта 1884 г. Ниш

Судије:
Р. Ј. Сарановац
Свет. Јањић

За судију секретар,
:/правник/:
К. В. Јаћовић

Да је овај препис веран своме Оригиналу — тврди Суд окр. Нишког.

№ 2615.
1. Марта 1884 год. Ниш

Судија,
Р. Ј. Сарановац

ПУНОМОЋСТВО

Настојећим овлашћујем г. Хајма Леви, овд. трговца, да он у место мене може непокретно имање које ја по тапијама притјажавам, а које постоји у домашају општине нишке, састојеће се из једне куће, у јеврејској махали, једне ћерамицинице на стамбол капији и једне њиве до исте ћерамицинице, једне баштоване у београд махали, једног дућанчета спрам чесме постојавшег општинског суда и земље чивлук од једне четвртине у Вртопу селу, надзиравати, таково под закуп давати, од закупаца кирију наплаћивати, моје право скопчано са овим имањем код сваке ове земаљске власти и судова бранити, а у случају судског спора између закупаца, на суду пуноважно заступати — даље, од мог имања ако што за сходно наће продати и купцу пред надлежном влашћу тапију издати — примање моје од Телал Мустафе, које сам пред судом дао наплатити, а на случај продаје имања дужног Мустафе таково за моје примање купити, парнице за и против мене водити, поравнења и уговоре закључивати, новце примити, заклетве сваког рода нудити и примати, једном речи, ја неограничену власт дајем г. Хајму, и што год он као мој пуномоћник буде учинио, сматраћу као да сам ја то сам лично учинио — зато му дајем ово пуномоћство влашћу утврђено.

По потреби г. Хајм може ово пуномоћство на другог пренети у границама које он за сходно наће.

30. Маја 1879.
у Нишу

властодавац
јеврејски потпис
т. ј. Меркадо Мајир Алкалај

Да је Меркадо Мајир Алкалај, рабинер јеврејки, бив. овд. сада у Јерусалиму живећи, пуномоћије ово у свему за своје признао и Лајму Леви, трговцу овд.., издао, начелство округа нишког тврди с тим, да га лично познаје и да му је лично предстао.

За начелника округа нишког
№ 4737.П№ (М. П.) Секретар
30. Маја 1879. год. Борђевић, с.р.
У Нишу
писар,
Миливој Лекић, с. р.

На основу овог пуномоћства овлашћујем овим г. Рафаила Ароновића, трговца из Пирота, да наплати тражење од десет хиљада динара, које мом властодавцу Меркади Мајиру Алкалају, бав. рабинеру из Ниша, припада од сељана села В. Вртопа по поравнању закљученом код суда округа Нишког 23. Фебруара 1884. год. № 2615. Власт ову може Рафаило и на другог пренети. У исти мах признајем да сам од Арона на рачун овог примања примио за властодавца ову суму од десет хиљада динара.

10. Маја 1884.
у Београду

(јеврејски потпис)
т. ј. Хајм Леви

Да је препис овог пуномоћија којег подноси Хајим Леви, трговац из Ниша, веран своме оригиналу који се налази у рукама Хајимовим, као и да је исти Хајим Леви, као пуномоћник Меркадо Мајир Алкалаја, из Ниша, пренос као и садржину истога у свему за своје признао, издао Рафаилу Ароновићу, тр. из Пирота, кога потписани познаје средством Нисима Алфандарна и Леона Јаковљевића, трг. овд., Кварт варошки тврди, с тим, да је такса на вредност примљене суме од 10.000 динара, наплаћена у таксеним маркама и прилепљена овде.

№ 1.598.
11. Маја 1884. год.
Београд

По наредби
Члана кв. варошког
писар:
А. С. Павловић

На основу горњег пуномоћства и његовог преноса овлашћујем ја г.г. Браћу Андрејевића, трговце из Београда, да они наплате горње примање за наплату кога сам ја био овлашћен. И истих мах признајем, да сам од Андрејевића на рачун истог примања примио и ја сву суму од десет хиљада динара коју сам Хајму Леви за Мајира дао.

11. Маја 1884.
У Београду

(јеврејски потипс)
т. ј. Рафаил Ароновић

Да је Рафајло Ароновић, тр. из Пирота, кога потписани познаје средством Нисима Алфандарна и Леона Јаковљевића, тр. овд., који су потписаном лично познати, пренос овога пуномоћија и садржину истога у свему за свој признао и издао г. г. Браћи Андрејевићу, тр. овд. Кварт варошки тврди с тим, да је такса на вредност наплаћена у таксеним маркама.

№ 1.600
11. Маја 1884. год.
Београд

По наредби,
Члана Кв. варошког
писар: А. С. Павловић

Министарство Финансије
З.№ 1616
8. VI 1884.

Сељани села В. Вртопа Ср. Запљанског окр. Нишког, по поравнању учињеном пред Судом окр. Нишког под 1. Мартом ове год. № 2615 обавезни су да плате на име одкупа од господарлука своме господару Меркадију Мајеру Алкалају, бив. рабинеру из Ниша, десет хиљада динара (10.000) дин.

По извешћу Суда окр. Нишког од 31. пр. мца № 7319, и Начелника Ср. Запљанског од 31. пр. мца № 1222 на овом господарлуку нема никаквих интабулација нити на примању забрана.

По преносу учињеном и потврђеном код Управе вароши Београда под 11. Мајом ове

год. № 1600 пријемник је права овог примања Браћа Андрејевићи трг. овд.

Предајући каси Управе Народног Зајма у прилогу под ./. поравнање и под .//. пренос, препоручујем јој, да горњу суму исплати браћи Андрејевић под условима прописаним за исплате овог рода и са исплаћеном сумом задужи сељане В. Вртопа за рачун аграрне касе.

За
Министра Финансије
Управник Нар. Зајма,
А Стојковић

Главни	. . . . .	10.000 дин
19/11		
за вишак интереса	. . . .	71,50
за трошкове	. . .	150
задржати		221.50

Ст. Степановић

К В И Т А

На *шест стотина тридесет осам динара и 90. пара,* што примих из касе Управе Народног Зајма као исплату мог господарлука од села Кутлеша (касније прецртано и написано Русна) у ср. Лесковачком окрг Нишком, према решењу аграрне Комисије од 2. Маја 1881. год. № 450 и реферату Министра Финанције З.№ 1417.

Монета
Сребра и никла 638.90 динара

12. Маја 1884. год. /Турски потпис/
Београд т.ј. Х. Мустафа Абдурамановић
Катлак из Ниша

Видео,
Ст. Степановић

(Белешка: Погрешно у признаници село Кутлеш, а треба Русна.)

ВС Поповић

Р Е Ш Е Њ Е

аграрне Комисије за уређење аграрних односа надлежне

у спору

Сељана осамнајест кућа села Русне, које по пуномоћју заступају: Златан Петковић, Величко Степановић и Јованча Станковић, онд.

са

Њиховим господаром Катлаком Х. Мустафом Абдурамановићем, кога по пуномоћију заступа г. Св. Тутуновић, адвокат из Ниша

За откуп господарлука

Решавали су:

Председ. Ком. Б. Божовић
Рад. Сарановац

Чланови
Ил. Мојсиловић

Пуномоћници сељана села Русне навели су:

Господар Катлак имао је у њиховом селу половину зиратних земаља, које су му радиле 18 кућа и отуда деветак и остале дажбине давале. Куће су ове: Јованче Вељковић, Величка Степановића, Стојана Димитријевића, Аврама Алексића, Јованче Стоиљковића, Саве Стојковића, Спасе Денића.... (документ оштећен), Стојана Мијаиловића, Марјана Степановића, Живка Бурића, маса умрл. Стојана Вељковића, маса умрл. Стојанче Милошевића и маса умрл. Мицка Миленковића. Од свих кућа, које су радиле 220. селских плуга, господар је могао добити у средњу годину у име деветка од стрмног жита 2000. ока, кукуруза 1000, параспура 880 ока пшенице. Сем побројаних плодова господар није ништа друго примио, као ни дулумско ни винограде. Од своине господар у њиховом селу ништа није имао.

За средњу цену рани навели су, да је ова у турско време била по 20 пари ока.

Према овако представљеном средњем годишњем приходу, тражили су, да комисија одреди одкупну цену овом господарлуку. За вештака изабрали су: Вучка Динића и Живка Стевановића из Г. Барбеша.

(документ оштећен, текст нечитак).... у овом селу радили 5000 дулума зиратне земље и отуда давали његовом властодавцу у средњу годину у име деветка и параспура 18.000 ока и од пашевине 2000 гр. чарш.

Од своине имао је његов властодавац 100. дулума земље, коју је он сада под деветак ставио.

За средњу цену рани ставио је да ову Комисија одреди

За вештаке изабрао је Мурата Али Адризића и Јована Булзибарића оба из Ниша.

По овоме је Комисија изашла у село Русну и расмотрила је цео селски атар, винограде, положај места и стање становника, при коме расматрању уверила се је по усевима и свему осталом, да су земље које постоје на десној страни Мораве, доста слабе каквоће, али простор тих земаља доста је велики. Оне пак земље, које се налазе преко Мораве на левој страни, добре су каквоће ..... (текст нечитак).

(документ оштећен) ..... саветовању са вештацима и странкама, па пошто и са овима при њиховом у велико разногласном исказу о приходу није могла сложити, то је по своме сопственом увиђају учињеном на лицу места и по своме убеђењу и савести нашла: да је овај господар у средњу годину могао добити од својих 18 кућа у име прихода од деветог и параспура 13.300 ока, рачунајући рану по 20 пара оку, што износи свега у новцу 6.750 гр. чарш.

Разлог Комисије:

1. Да по чл. 2, 5 и 9 агр. зак. све земље, које су сељани ових 18 кућа под девето радили, као и оне, које је господар за своју имовину оглашавао па потом под деветак ставио, имају остати овим сељанима у своину, а они да дужни буду платити господару одкупну цену, према изнађеном средњем годишњем приходу .... 6.750 гр. од деветог и свију осталих дажбина, која цена кад се према чл. 26 пом. зак. са седам помножи, што износи 47.250 гр. гарш. коју су суму сељани дужни господару према чл. 27 ист. зак. као одкупну цену платити на рокове и са интересом.

Па са наведених разлога и законих наређења, Комисија:

Р Е Ш А В А:

Да све земље у селу Русни, које су 18 кућа овог господарлука под девето радили, као и оне, које је господар за своју имовину оглашавао, имају остати овим сељанима у своини као њихова баштина, а они, да буду дужни платити овом господару цену у 47.250 гр. чарш. за пет . . . . . (текст нечитак), па за тим о сваком Митрову дану по онолику суму до дана исплате.

Сељани да плате својим вештацима Вучку Динићу и Живку Стевановићу из Гор. Барбеша по 2 динара на име дангубе; а вештаци господара нису ништа тражили, с тога им се ова дангуба и недосуђује.

Решење ово, које је према чл. 23 Агр. зак. извршно предати обема странкама ради управљања, по коме ће имати надлежна извршна власт, да се стара да сељани одређене рате на време господару исплаћују.

Решено у седници аграрне Комисије за Нишки округ 15. Јула 1881. год. Ниш, № 558.

За Председн. Комисије,
Члан,
Ил. Мојсиловић

З№ 141.

(документ оштећен) ... по решењу аграрне Комисије од 15. Јула 1881. год. № 585 обавезни су да плате своме господару Катлаку Х Мустафи Абдурамановићу, *четрдесет седам хиљада две стотине педесет гроша* како на име свију његових земаља које су сељани по деветком држали и радили, тако и оних које је он за своју имовину оглашавао.

Исплата ова има се извршити у пет равномерна кварта за пет година са 6% год. интереса, рачунајући после три мца. од дана аграрног решења.

Прва се рата у 9,450 гроша има положити о Митрову дне 1881. године, а остале о Митрову дне идућих година.

По извешћу Начелника Ср. Запљанског од 21. пр. мца № 692 на овом господарлуку нема никаквих терета ни забрана, а сељани су дали на име одплате своме господару 20. Марта 1882. год. *шест хиљада седам стотина осамдесет гроша чар.*

По извешћу Суда окр. Нишког од 24. пр. мца № 4257 на овом господарлуку нема терета ни забрана.

Предајући Каси Управе Народног Зајма у прилогу под ./. аграрно решење, препоручујем јој да на рачун сељана села Русне заједно са припадајућим интересом по одбитку исплаћене суме, исплати Катлаку Х. Мустафи Абдурамановићу, под условима прописаним за исплате овога рода и са исплаћеном сумом нека задужи сељане села Русне за рачун аграрне касе.

По Наредби
Министра финанције
Управник Зајма
А. Стојковић

Главни	4550 гр.
Интерес од 2. Авг. 81. до 2 Марта 82. по 6% . . .	159
свега	4709гр. чарш.
или у дин. . . .	932.35
плаћени	364.
Инт. од тога дана до сада	70.55
свега	638.90
За вишак интер. . . .	3.70
„ трошкове	9.60
задржати	13.30 дин.

11/5 84.
Ст. Степановић

К В И Т А

На *девет хиљада тристотине дванајест динара и 90 пара,* што примих из касе Управе Народног Зајма као исплату господарлука мог од села Русне (касније прецртано и написано Кутлеша) у срезу Запљанском окр. Нишком, према решењу аграрне Комисије од 15. Јула 1881. год. № 585 и реферату Министра финансије З№ 1417.

Монета:

790 ## цесар. по 11.75 . . .	92.82.50
сребра	30.40
Свега . . .	9312.90

12. Маја 1884. год. /турски потпис/
Београд т.ј. Х. Мустафа Абдурмановић
Катлак из Ниша

видио,
Ст. Степановић

(Белешка: Погрешно као што у признаници села Русне, а треба Кутлеш) ВСП.

Р Е Ш Е Њ Е

Комисије за уређење аграрних односа у Нишком округу

између

Сељана села Кутлеша у срезу лесковачком и њихових господара Бећир бега Идризбеговића тур. из Босне, Мехмед Бега Абдураманбеговића тур. овд. и Каталака Х. Мустафе Абдурамановића тур. коју тројицу заступа г. Светозар Тутуновић адвокат овд. Алије Хуршидовића и Ибраим аге Текоглије бив. турака овд.

Решавали су: За одкуп господарлука
Председ. Б. Божовић у селу Кутлешу
Р. Ј. Сарановац
Чланови
Ил. Мојсиловић

Пуномоћници сељана села Кутлеша код прве Комисије у 1879 год. показали су да су гореименована лица била господари овог села који су према величини својих делова имали по оволико кућа и то:

1. Бећир бег Идризбеговић имао је 12. кућа
2. Мехмед бег Абдурамбеговић . 2. „
3. Катлак Х. Мустафа Абдурмановић . . . . . 4. „

4. Алије Хуршидовић . . . . 7. „
5. Ибраим ага Текоглија . . . . 4. „
свега 29. кућа.

и да су све ове куће свима овде набројаним господарима давали деветак само од белог жита — стрмног — жита, а у име параспура по 60. ока јечма с' куће на кућу, а не по 100. гр. шарш. да је свака кућа давала, као што су господари представили и тражили.

(Документ оштећен) .... тражења пријављених господара, показали су да ни један господар нема никаквих својих сопствених земаља, у њиховом селу већ да су све земље биле под деветком. Средња пиачна цена стрмном житу била је по 15. пара чарш. ока.

Од пријављених господара поднели су благовремено своје пријаве и показали:

I. Бећир бег Идризовић бошњак из Травника

Да он у овоме селу има земље, што су његових 12 кућа, у поднетом списку означене, радиле и то:

1., сеоске баштине под деветком:

а., њива зиратних од прилике на 770. плугова
б., један бранник
2., његове сопствености
2., њива и ливада од прилике на 35. плугова

па је тражио да му сељани ових 12. кућа плате у име осмине и параспура 282.925. гр. чарш.

II Мехмед бег Абдураманбеговић

Да он у овоме селу има земаља што су старешине од оне његове две куће, које су у поднесеном списку означене, радиле и то:

1, сеоске баштине под деветком

а, њива зиратних на . . . . 380 дулума
б, ливада на . . . . . 50 „
в, утрине . . . . . 20 „
г, кућних плацева . . . . . 10 „
свега 370.дулума

А 2. од сопствености његове само

д, Један виноград од 10.дулума

па је тражио да му старешине од ове две куће у законском року исплате седмо годишњи приход у 25.530 гр. чарш.

III. *Катлак Х. Мустафа Абдурамановић* у поднетој писменој пријави . . . . (текст нечитак) у списку означене, које су радиле ову баштину:

1, сеоску баштину под деветком

а, њива зиратних на 380.дулума
б, ливада на . . . . . 40 „
в, утрине . . . . . 20 „
г, кућних плацева . . . . . 30 „
свега 470.дулума

А сопствености није никакве имао,

IV. Алија Хуршидовић

Навео је да су његових 7. кућа, које су у списку означене, радили ове земљу:

1, *сеоску баштину под деветком*

а, њива зиратних на . . . . 132 плуга

2, Његове сопствености

б, зиратних земаља на . . 103. дулума, па је тражио да му сељани ових 7. кућа у име одкупне цене а у законском року исплате 47.877 гр. чарш. I

V. Ибраим ага Текоглија

Није се до данас ни писмено ни устмено Комисији пријавио са својим тражењем за његове 4. куће, које као господарлук у овом селу има.

Сви пак пријављени господари овога села сем Катлака Х. Мустафе, који је овде под бројем III. означен, тражили су да им се досуди и приход за прошле године. А сви опет, према непризнању сеоских пуномоћника. пред Комисијом, изјавили су да они пристају да се све оне земље које су они у поднетим пријавама за своју сопственост означили, сматрају под деветак, а тако исто да се и параспур рачуна по 60. ока с'куће на кућу, те тако да се избегне спор између њих и сељана како о земљама које су они за своје сопствености означили, тако и о количини даватог деветка, остављајући Комисији да она одреди средњу пијачну цену овој храни.

Према наведеноме, Комисија је по наредби својој од 2. Априла ов. год. № 164 заједно са вештацима и једне и друге стране изашла у село Кутлеш, па пошто је са истим вештацима расмотрила количину и каквоћу зиратних земаља, као и то, колико је од прилике засејано земље са белим житом, и пошто је Комисија све ово узела у обзир, као и стање становника, нашла је: и то чланови Комисије са вештацима Митом Бошићем и Халилом Шерифовићем да су господари овог села могли средње године добити прихода с'куће на кућу једно на друго од белог жита по 590. ока, а за параспур стране су се сложиле на 60. ока, дакле свега 650. ока.

Друга два вештака Стојилко Тошић из Винарца и Трајко Цветановић из Тураковца налазе да су господари средњих година могли добити с' куће на кућу по 100, ока, а то је свега 8100. ока белог жита, сем параспура за који су се стране сложиле на 60. ока с'куће на кућу. Сви пак вештаци са члановима Комисије налазе да је средња пијачна цена 20. пара чарш. од оке која цена има служити као мера за пронађени средњи годишњи приход.

Разлог Комисије

Према наведеноме, Комисија је узела у вид:

1. Да се по чл. 2. и 5. Зак. за уређење аграрних односа имају сматрати све земље како оне, које су сељаци под деветак радили, тако и оне које су пријављени господари у поднетим пријавама за своју својину огласавали, за сопственост истих сељака, но под тим условима, да они по чл. 9. наведеног закона плате господарима накнаду према изнађеном средњем годишњем приходу, који су они од деветка и других дажбина имали.

2. Да је Комисија са вештацима придржавајући се чл. 25. аграр. зак. нашли, да су напредименовани господари могли добити средњег годишњег прихода и то у име деветка 590. ока а у име параспура по 60. ока, по 650. ока хране с'куће на кућу.

3. Да је сваки господар према овоме а према броју својих кућа могао имати у средњу годину прихода и то:

а. Бећир Бег Идризбеговић имао је на његових 12. кућа . , . 7,800. ока

б. Мехмед бег Абдурамбеговић на његове 2. куће	1.300.	„
в. Катлак Х Мустафа на његове 4 куће	2.600.	„
г. Алија Хуршидовић на његових 7. кућа	4.550.	„
Свега	16.250.	ока

хране годишње, па ову храну по 20. пара чарш. оку рачунећи чини 8.125 гр. чарш.; и кад се ова сума средњег годишњег прихода помножи са 7 (седам), онда цела сума одкупа износи... 56.875. гроша чарш. Одкупну цену дужни ће бити сељани по сразмерности својих баштина господарима: Бећир бегу, Мехмед бегу, Катлаку Х. Мустафи и Алији Хуршидовићу, платити но са интересом и на рокове сходно чл. 27. пом. зак. и

4. Ибраим ага Текоглија, који се ни до данас Комисији није пријавио са својим тражењем, на његових 4 кућа имао би добити по овом средњем годишњем приходу . . . . . 2.600. ока хране годишње; но пошто је он због непријављивања изгубио право на вештачку оцену прихода, то се његово право на господарлук села, има расправити према при казном приходу сељана по чл. 31. агр. зак. који чини 360. гр. чарш., а ово кад се помножи са 7 (седам) износи . . . . 2.500. гроша чаршиских.

5. Да се пријављени господари имају одбити од траженог прихода за прошле године према чл. 34. аграр. зак., пошто су своје пријаве поднели и право доказали тек у овој 1881. години;

Па на основу изложених побуда и наведених законских наређења

Р Е Ш А В А

Да све земље што су сељани овога села под деветком радили, као и оне које су господари за своју својину означавали, остану у сопственост сељанима села Кутлеша, а они да плате господарима у име одкупне цене и то

1, 12. кућа по списку под ./. Бећир бегу 27.300. гр. чарш.

2, Две куће Мехмед бегу по списку под .//. 4550. гр. чарш.

3, Четири куће Катлаку Х. Мустафи по списку под 3/. 9100. гр. чарш.

4, Седам кућа по списку под 4/. Алији Хуршидовићу 15.925. гр. чарш. А

5, Ибраим бегу Текоглији, који се није пријавио, припадајућа сума у 2.520. гр. чарш. има се наплатити од оних 4. кућа које су у списку под 5/. означене, и ти новци сходно наведеном члану 3и. чувати у депозиту за тамо прописано време.

Све ове изложене суме имаду у списковима именовани сељани сваки свом господару платити у року од пет година у пет равномерних квартова са интересом 6%, почињући после три месеца од данас. А први кварт почеће од Митрова дана ове године па о сва ком Митрову дану до исплате.

Сви сељани да плате својим вештацима Стојилку Тошићу из Винарца и Трајку Цветановићу из Турековца по 6. динара за по један дан, а господари својима Мити Бошићу и Халилу Шерифовићу из Ниша за по један дан, такође по 6. динара.

Тако решено у седници аграрне Комисије 2. Маја 1881. год. у Нишу № 450.

Председник Комисије,
Б. Божовић

Министарство Финанције
30. III, 1884.
3№ 992

Сељани села Кутлеша у Срезу Лесковачком окр. Нишком, по решењу аграрне Комисије од 2. Маја 1881. год. № 450. обавезни су да плате своме господару Катлаку Х. Мустафи *девет хиљада сто гроша чарш.* на име свију господарских земаља које су сељани под деветак радили, а и оне које су господари за своју својину оглашавали.

Ова исплата имала су учинити у року времена од пет година, т.ј. у пет равна кварта, рачунајући интерес 6% после три месеца од дана овог решења.

Први кварт има се положити о Митрову дану 1881. год., а остали квартови о Митрову дану следећих година.

Но пошто је на овом делу господарка на равном делу са Катлаком Х. Мустафом и Атиђа жена пок. Али бега, а пошто је њен део аграрним решењем досуђен Катлаку, то је на захтев њен Катлак Х. Мустафа под 2. Октобром пр. год. № 11.473 пред Начелством Нишким признао, да је њен део досуђен њему и признао јој половину досуђене суме.

По извешћу Суда окр. Нишког од 24. ов. мес. №4014. и Начелника Среза Лесковачког од 19. ов. мца. № 2446. на делу Катлаковом нема интабулација, забрана ни прибележака; а сељани су дали на име одплате своме господару Катлаку, 2. Марта 1882. године *три стотине шесет и четири динара*

Предајући Каси Управе Народ. Зајма у прилогу под ./. решење аграрне Комисије, препоручујем јој, да исплати Катлаку Х. Мустафи половину досуђене суме за село Кутлеш, заједно са припадајућим интересом, пошто друга половина припада Атиђи, под условима прописаним за исплате овога реда, и са исплаћеном сумом нека задужи сељане села Кутлеша за рачун аграрне Касе.

Министар Финанције,
Бор. Павловић

Главни	47.250.	гр.
Интерес од 15. Октом. 81. до 2. Марта 82 год. по 6%	1.235	
св.	48.985	гр.
плаћени . . .	6.705.	
Инт. од тога дана до сада	5.330	
св.	47.035	
или у дин.	9312.90.	
За вишак инт.	55,90	д.
„ трошкове	139.70	д.
задржати	195.60.	дин.

Ст. Степановић

Сељани села Концеља у срезу Прокупачком, по прочитаном им исказу њихових изасланика код испитне Комисије одређене ука-

зом од 22. Марта 1879 год. на питање аграрне Комисије рекоше, да су од њих били под господарлуком и давали седмо:

1. Смиљана удова Боке Илијића, за коју се пређе јавља њен син Живко Бокић, била је под господарлуком Алила Ајдара онд. држала је и радила 10 плугова и 3—4. косе траве, а плаћала је годишње господару:

а, Стрвне хране . . . 200. ока
б, Кукуруза . . . . . 300. ока.

Сад она ту земљу не држи и неради зато што ју је господар Алил продао лањске године Мики Болић трг. овд.

2. Филип Ристић, био је под господарлуком Љуте Фејзовића арнаутина и држао и радио 12 плугова и 5 коса ливада, а плаћао је годишње господару

а, Стрвне хране . . . 200. ока
б, Кукуруза . . . . . 300. ока

Његову ту земљу купио је прошле године Миле Хаџи Манић, трг. из Прокупља и тако он сада нема земље.

3. Јованча Јовић, господар му је био Азем Јусуфовић, држао је и радио 10 плугова и 5 косе ливаде, а давао је годишње господару:

а, Стрвне хране . . . 200. ока
б, Кукуруза . . . . . 400. ока

4. Живко Јевтић, по господарлуком Уке Јумеровића, држао је и радио 7. плугова и 4. косе ливаде, а давао је годишње господару:

а, Стрвне хране . . . 150. ока
б, Кукуруза . . . . . 250. ока.

И ову је земљу купио Миле Х. Манић, трг. из Прокупља.

5. Смилько Мијаиловић,господар му је био Азем Јусуфовић, држао је и радио 2. плугова и 4. косе ливаде, а плаћено годишње господару:

а, Стрвне хране . . . 200. ока
б, Кукуруза . . . . . 300. ока.

Сад је ту његову земљу купио речени г. Стојанча.

Свих ових пет чивчија траже: да им аграрна Комисија на основу аграрног закона досуди те њихове земље у сопственост и да у исто време одреди откупну цену за те земње, јер они сада немају ни мало земле, него те исте земље раде садањим купцима на трећи део. А

6. Павле Митровић држао је и радио 6. плугова и 2. косе ливаде, а плаћао годишње господару Љути Фејзовићу:

а, Стрвне хране . . . 100. ока
б, Кукуруза . . . . . 200. ока.

7. Љубомир Миљковић држао је и радио 2. плуга и 2. косе ливаде, а плаћао господару Арслану Османовићу годишње:

а, Стрвне хране . . . 50. ока
б, Кукуруза . . . . . 50. ока

8. Јованча Ристић, држао је и радио 10. плугова и 4. косе ливаде, а плаћао годишње господару чути Фејзовићу:

а, Стрвне хране . . . 200. ока
б, Кукуруза . . . . . 200. ока.

9. Сава Недељковић, држао је и радио 10. плугова и 4. косе ливаде, а плаћао годишње господару Зумберу Арифовићу:

а, Стрвне хране . . . 200. ока
б, Кукуруза . . . . . 230. ока.

10. Таса Недељковић, држао је и радио 11. плугова и 5. коса ливада, а плаћао господару Емину Адемовићу онд. годиш.:

а, Стрвне хране . . . 200. ока
б, Кукуруза . . . . . 300. ока.

Свака од ових кућа давала је господару годишње по 10. раденика, а раденик је у оно време вредио по 2. гр. чарш.

У оволико мењају исказ њихових изасланика код испитне Комисије од 1879. год. и код аграрне Комисије.

Јованча пак Ристић напослетку каза и то: да се је он са помоћником свога господара Љуте Фејзовића Милош Х. Манићем наравњао и то наравнање потврђено код Начелника Среза Прокупачког 24. Априла 1881. год. Н⁰ 980, зато он не тражи да аграрна Комисија расправља његову земљу.

На питање Комисије Миле Х. Манић трг. овд. казао је: да је он истина купио имање од Арнаута Љуте Фејзовића и Уке Јумеровића из Концеља, али оно није било Чифлик нити га је радио Филип Ристић него је то имање сопственост именованих арнаута — ово имање, што га је купио од Љуте и од кога има судски потврђену тапију 26. Фебруара о. год. Н⁰ 800,, он и сад држи и ради сам, а није истина, да га је дао Филипу на трећину као што је овај показао.

А оно друго имање купљено од Уке, уступио је своме зету Кости Петровићу, практиканту овдашњег Начелства, уз своју сестру Кату, на име мираза и тапија потврђена у оно време кад и од горњег имања, а налази се сад код реченог Косте а његову земљу ради Филип на трећи део. — Оригинална тапија враћена му је по увиђају.

Преслушан о овоме и г. Коста Петровић практикант овд. начелства, поднео је на увиђај тапију потврђену 2. Априла 1881. год. Н⁰ 1381. од оне земље у селу Концељу коју је његов шурак Миле Х. Манић трг. овд. купио од Уке Јумеровића из Концеља па после пренео на своју сестру Кату а његову жену, а не зна да ли је Живко Јевтић за време турско држао и радио од земље Укине, па ни сада не држи ништа, већ само седи у једној кући и плаћа кирију. Не пристаје да уступи што од земље Живку по откупној цени.

За тим и Мика Болић на позив Комисије показао је, да је он купио одиста земљу од Алила Ајдара у селу Концељу и тапија је потврђена судски 27. Јуна 1880. год. Н⁰ 2565, а њему није познато да је ту исту земљу држао за време турско пок. Бока Илијић нити је опет сад, ради Смиљана удова пок. Боке на трећи део, него је он сам држи и ради.

И г. Стојанча Перић практикант овд. Окружног Суда показао је да је купио имање Азема Јумеровића у Концељу, преко среске власти, која је имање Аземово продала за исплату његових 250 ++ ц. колико му је Азем дуговао од позајмљених му готових новаца; а Суд му је Окружни издао тапију на ту земљу 12. Октомбра 1881. год. Н⁰ 3592.

Смилько Мијаиловић вели, држи и оре до два дана ораће земље, но незна да ли од оне сите коју је он купио или од какве друге, а за време турско незна, да ли је Смилько што држао и радио од земље коју је он сад купио. Исто тако незна ни сад да што држи од купљене земље Јованча Јовић, а није држао ни за време турско, јер онда није ни живео овде у Концељу већ у Подујеву, па се отуд населио у Концељ, тек после пошто је наступила српска власт у ове крајеве.

Не пристаје ништа уступити од купљених земаља ни Смиљку ни Јованчи на одкупну цену.

Пошто се ни један од господара није пријавио аграрној Комисији у одређеном року

по чл. 21 аграрног закона, то се исто има расправити по једностраној ијзави пријављених сељана по чл. 26. истог закона.

Ово се има однети и на оне купце, који су господарске земље одкупили, јер по духу закона о уређењу аграрних односа и расписа

од 12. Јуна 188 г. Н^{0} $\frac{3161}{1720}$ и од 27. истог мца

и године Н^{0} $\frac{7021}{2118}$ имају се именовати ношаји између оних купаца чифлучких земаља и сељана пријављених, онако исто расправити као што би се расправљали и према продавцима као пређашњим и чифлик-сајбијама, пошто по општем правилу закона купци чифлиских земаља куповином никаква већа права на спрам сељана нису задобили, но што су имали продавци и по томе, они према сељанима стоје у односима права и дужности онаквим истим, као што су стајали пређашњи Чифлик Сајбије.

И тако пошто су сељани изјавили, да су дажбине давали у натури то се једногодишњи приход по чл. 26. аграрног зак. има помножити са 8, а за раденике који су вредили 2. гроша чар. има се помножити са 7, и производи који се отуд добију биће откупна цена, коју сваки сељанин има дати своме господару за земље које су држали и радили.

Што се тиче земље коју је држао и радио Јованча Ристић, и који се је по своме признању наравњао са својим господаром, то се неће ова ни расправљати.

На основу свега изложеног и чл. 22, 23. 27. 28. 30. и 31. аграрног зак. Аграрна Комисија за окр. топлички

РЕШИЛА ЈЕ

Да сељани села Концеља издаду својим непријављеним господарима на име откупне цене за земље које су држали и радили за време турско и то:

А. Мики Болићу трг. из Прокупља:

1. Смиљана удова Боке Илијића:
   а, Стрвне хране . . . 1600. ока
   б, Кукуруза . . . . . 2400. коа. и 140 гр. чар. на име параспура.

Б. Милу Х. Манићу трг. овд.:

2. Филип Ристић:
   а, Стрвне хране . . . 1600. ока
   б, Кукуруза . . . . . 2400. ока. и 140 гр. чар. на име параспура.

В. Стојанчу Перићу, практиканту Суда топличког:

3. Јованча Јовић:
   а, Стрвне хране . . . 1600. ока
   б, Кукуруза . . . . . 3200. ока и 140 гр. чар. на име параспура.
4. Смиљко Мијаиловић:
   а, Стрвне хране . . . 1600. ока
   б, Кукуруза . . . . . 2400. ока. и 140 гр. чар. на име параспура.

Ц. Гђи Кати Ж. Косте Петровића практик. овд. Начелства:

5. Живко Јевтић:
   а, Стрвне хране . . . 1200. ока
   б, Кукуруза . . . . . 2000. ока и 140 гр. чар. на име параспура.

Д. Јусеину Османовићу:

6 Павле Митровић:
   а, Стрвне хране . . . 800. ока
   б, Кукуруза . . . . . 1600. ока и 140 гр. чар. на име параспура.

Е. Зумберу Арифовићу:

8. Сава Недељковић:
   а, Стрвне хране . . . 1600. ока
   б, Кукуруза . . . . . 1840. ока и 140 гр. чар. на име параспура.

Ж. Емину Адемовићу:

9. Таса Недељковић:
   а, Стрвне хране . . . 1600. ока
   б, Кукуруза . . . . . 2400. ока и 140 гр. чар. на име параспура.

Ово да им издаду за три месеца од када приме ово решење, а ако немогадну то да учине, то да им издаду у року од пет година рачунајући од данас као дана решења и да с крајем сваке наступајуће године плате по *исти део* од досуђене суме хране и новца са 6% годиш интереса до наплате.

По пријему ове суме дужни су господари издати својим чифчијама уредну тапију на ове земље што ако не учине моћи ће се они и сами убаштинити, кад докажу да су своју обавезу на овом решењу испунили.

Полиц. власт дужна је старати се о извршењу овог решења за што јој је и писано.

Решење је ово извршно.

Решено у Аграр. Комисији за округ Топлички 16. Децембра 1881. год. Н^{0} 943. у Прокупљу

Председник Комисије,
И. Јагодић

Краљевско-српско министарство финације
ЗБр. 3947.
28. Декембра 1884.
у Београду

Сељани села Концеља у срезу Прокупачком окр. Топличког обавезни су по решењу аграрне Комисије од 16. Декембра 1881 год. Н^{0} 943. да плате својим господарима и то:

I Хусеину Османовићу,
Павле Митровић:
стрвне хране . . . 800 ока
кукуруза . . . . . 1600 „
на име параспура . 140 гроша

II Арслану Османовићу
Љубомир Миљковић:
стрвне хране . . . 400 ока
кукуруза . . . . . 400 „
на име параспура . 140 гроша

По извешћу суда округа Топличког од 20 ов. мес. Н^{0} 10755 и Начелства ср. Запљанског од 22 ов. мес. Н^{0} 8375, како на господарлуку тако и на примању поменутих господара нема никаквих терета ни забрана, нити су сељани дали што на име отплате својим господарима.

По извешћу Суда окр. Топличког од 31. Декембра п. г. Н^{0} 11093 цена је пшеници 12 а кукурузу 8 пара динр. ока.

По поменутом горе извешћу судском наследник је Арслана Османовића његов син Садик Османовић.

По потврђеном преносу овлашћења код Начелства окр. топличког под 25 Јуном о. г. Н⁰6311. заступник је Хусеина Османовића Димитрије Симић дуванц. из Прокупља; а по потврђеном преносу овлашћења код истог Начелства под 25. Јуном о. г. Н⁰ 6310. заступник је Садика Арслановића Димитрије Симић дуванџија из Прокупља.

Предајући Каси аграрног зајма у прилог под ./. поменуто аграрно решење, у прилогу под ./2 поменута пуномоћија, препоручујем јој, да на основу чл. 26 Закона о уређењу аграрних односаја у новоослобођеним пределима, а под прописаним условима, по означеној цени у овом реферату исплати заступнику поменутих господара досуђену им накнаду за господарлуке, а са исплаћеном сумом задужи сељане села Концеља за рачун аграрне касе.

Председник Министарског Савета
Министар Иностраних
дела и Финансије
М. Гарашанин

I.		
700. ока по 12 п.	. . . .	84.
1400. „ „ 8 „	. . . .	112.
готови 140 гр. чарш.	. . .	27.70
II.		
350. ока по 12. п.	. . . .	42.
350. „ „ 3. „	. . . .	28.
готови 140 гр. чарш.	. . .	27.70
	Свега	301.40
Инт. од 16. Марта 1882.		
до 28/12 84. по 6%	. . .	50.90
	дин.	352.30
за вишак интер.	. . . .	4.80
„ трошкове	. . . . .	6,
	Задржати	10.80

Ст. Степановић

Рађено 15 Маја 1881. у Нишу

П О Р А В Н А Њ Е

Сељана села Еминове Кутине од 32 куће

с а

Њиховим господарима: Х. Али Мулом Сулејмановићем, Мустафом Карабацаком, Ибрајим Афус Салијевићем, Мустафом Медедовићем (последња тројица као наследници Х. Али бега Сугарца) и Дервишем Х. Куртовићем; у име своје и у име деце Дервиша бега Сулејмановића, која живе у Кочану у Турској и Мирсаде ћерке Сулејманове, која живи у Гиљану, као непријављених

Решавали су О одкупу господарлука
Пред. Комисије закључено
Б. Божовић
Рад. Сарановац

Чланови

Ил. Мојсиловић

Именовани господари сем деце Дервиш бегове и Мирсаде који се нису пријавили, предстали су данас Комисији са пуномоћником сељана села Еминове Кутине од 32. куће, па сви изјавише да су се за одкуп господарлука ових кућа поравњали тако:

Све земље у селу Е. Кутини што су сељани ових 32. куће као на господарлуку горе именованих господара под деветак радили, остају у својини сељанима ових 32. куће а према томе да господари ништа више у овоме селу немају се мешати сем што остају три комада њива у својини Х. Мули Сулејмановићу које постоје у пољу до Бањске међе и насипа и које су велике од прилике до 40 дулума а тако исто и Дервишу Х. Куртовићу две њиве, које постоје до ћуприје и до Бањске међе, које су велике од прилике до 80 дулума; а у накнаду тога да сељани ових кућа плате господарима *две хиљаде дуката ћесар.* у року од пет година у пет равномерних квартова. Први кварт има се положити о Митрову дану ове године у 40 # ц; а остатак свакога Митровадана по оволику суму па до исплате. У ово поравнање и у ову одкупну цену ушла је једна ливада која је била искључива својина умр. Х. Сугарца и од које ливаде уговорена цена од 70 # ц припада само наследницима Сугарчетовим. Од остале суме од 1930 # половина припада пријављеним господарима, а друга половина непријављеним имено: Деци Дервиш бега Сулејмановића и Мирсади ћерки Сулејман бега.

Ако се који кварт на време не положи, онда се има платити на неплаћени кварт 6% интер. до исплате кварта.

Обе стране моле да Комисија ово поравнање утврди и исто им у препису изда.

Прилажу под ./. списак оних старешина које се равнају и којих има 32. куће.

т. ј. Али Сулејмановић, Х. Мустафа Карабацак, т. ј. Ибрајим Афуз Салијевић, Мустафа Мемедовић, Дервић Х. Куртовић

Пуномоћници селски: Станоје Здравковић, Коста Стаменковић, Дина Стојановић, Цветко Станковић

Оверавају:

Чланови: Председник Комисије
Р. Ј. Сарановац Б. Божовић
Ил. Мојсиловић

Пошто се ово поравнање интересованих страна по смислу члана 13 аграрног закона има сматрати као погодба о одкупној цени која по томе законом наређењу мора стално остати; и пошто се са половином суме од 1930 #" која припада непријављеним господарима, деци Дервиш бега и Мирсади ћерки Сулејман бега, по чл. 31. истог закона поступити има, то Комисија на односу томе:

Р Е Ш А В А:

Да се ово поравнање уважи и странама ради управљања у препису изда, по коме извршне власти имаду се старати по чл. 30. наведеног закона да сељани на захтев интересоване странке уговорене суме плате, а за најављене господаре надлежна извршна власт прикупља ће уговорене суме, и у депозиту сходно наредби чл. 31. поменутог закона чувати, на коју цел једно решење има се предати Начел. округа овог по ради те цељи.

Тако је решено 15. Маја 1881 год. Н⁰ 500 у Нишу.

Чланови Председник Комисије,
Р. Ј. Сарановац Б. Божовић
Ил. Мојсиловић

Да је овај препис веран своме оригиналу, који се налази у актима аграрне Комисије а код ово-окр. суда под Н⁰ 500/81 — тврди суд окр. Нишког.

Н⁰ 9191
18ћЈула 1884 год.
Ниш

Дежурни судија,
Љ. Симић

Срп. превод

И Љ А М

Жалбу — арзохал — коју је Рецеб ага Бехрам Агић бивши из Хаџи Бећирове махале у вароши Нишу, а сада у Битољу у Карабатаковој махали живећи под 7. Априла ове год. поднео, проучио је прилепски првостепени Суд.

Поменути Рецеп ага наводећи у својој жалби, како је Хаџи Емире Емине Хануме Хаџи Мемиш Агићка див. из Јаја Пашине махале у вароши Нишу, но која је 18. Октобра 1882 у Прилепу у Токатовој махали умрла, притежавала на основу тапија половину ступничког чифлука у нишком округу, дванаести део чифлука Еминове Кутине у истоме округу, трећину Сугарчетовог Кованлука у јелашничком чифлуку, трећину Сугарчеве њиве у вароши Нишу близу Беле-Куле и један дућански плац у вароши Нишу на Стамбол Капији, и како је то имање по њеној смрти припало у наслеђе њеним насљеницима: Затији, Сајиди и Фатими Џалибагићкама, тужи Ахмед агу мужа покојнице који сада у Прилепу у Вишња махали станује због тога, што га је овај спречио да прода горње имање на основу пуномоћја које су му поменуте насљеднице издале и тражи да га Суд овај позове и према законима његовим мешању на пут стане.

Усљед ове жалбе суд је према постојећим обичајима обема странама позив послао и суђење на дан 10. Априла одредио, када су обе стране предстале и тужиоц је при своме тражењу остао, подневши у исто време једно пуномоћије.

То су пуномоћије издале биле поменуте: Затија, Сајида и Фатима које станују у Источној Румелији у Татар пазарџику у старо џалиској махали Хафиз Мехмед ефендији такође из Источне Румелије у Татар пазарџику, староџалиској махали и њиме га овластиле да све земље, милћеве и новце, што су од поменуте пок. Хаџи Емире Емине Кадуне насљедиле, прими и да то имање прода, но овај не имајући времена да то изврши пренео је ову власт на тужиоца Рецеба — јер је имао право да то учини и овласти га да он исто имање прода, да вастодавке у свима њиховим односима заступа и да може другога уместо себе да одреди, ако би и кад би то за нужно нашао.

Ово је пуномоћије издао Хафиз Мехмед ефендија тужиоцу 27. Децембра 1883. г. и својим га печатом утврдио и било је оверено од стране турског Консулата, а пуномоћије пак које су именоване властодавке Хафиз Мехмеду ефендији издале потврдиле су својим печатима, што су Ибрахим Кочевић, Адем Мустафа и Абдулах сви из Татар пазарџика посведочили и своје потписе на истоме ставили.

Када је оптуженоме Хаџи Ахмед аги који и сада у Прилепу у Вишња махали станује садржина горњег пуномоћија и тражбина тужиочева саопштена, он је одговорио.

Да је његова пок. жена поменута Хаџи Емире Емине Хануме горе речено имање доиста притежавала, но казао је, да је то имање покојничин пуномоћник Мустафа бег Мехмед беговић из Ниша за живота њеног продао и када је хтео да учини пренос на купца десила се је смрт Хаџи Емире Емине Хануме, те с тога је новац од продатог имања београдска каса Министарство Финанције — узела и при себи задржала, у намери да доцније учини оно што треба. Па како четвртина тога новца који се и сада у српској каси чува њему припада, као наслеђе од своје жене, он је тражио да му се то изда.

Тужиоц и пуномоћник Рецеб ага одговорио је, да продаји горњег имања још није приступљено нити је оно пре смрти Хаџи Емире Емине Хануме продато ни пренос чињен, као што то Ахмед ага каже, и оно и сада на имену пок. Емире постоји, и кад би оно било доиста продато као што Ахмед ага тврди, у таквом случају местна би власт морала знати и код ње би се каква записка о томе морала наћи. Тужилац вели:

Напослетку тужилац је изјавио, да није противан Ахмед аги да свој део тражи, само ако би се где год нашло записано да је Хаџи Емирин пуномоћник Мустафа бег доиста то имање продао.

Пошто су обе стране изјавиле да немају више ништа по овој ствари да кажу, Суд овај узев у обзир, да је тужилац Рецеб одбио казивање поменутог Ахмед аге; да је означено имање за живота Хаџи Емире Емине Хануме њен див. пуномоћник Мустаф ага продао, као и то да је српска власт задржала новац од продатог имања у цељи да га доцније правим насљедницима изда, и напослетку тужилац тврди, да имање стоји у оном стању у коме је било, решио је:

Да се имање, ако је доиста за живота Хаџи Емире Емине Хануме продато и тапије купцима издате, сматра као готов новац, и у таквом случају оптужени Ахмед ага има право на четврти део онога новца што се код српске власти налази; и то само за милћ; а ако имање није продато нити пренос извршен већ стоји и сада на имену пок. Хаџи Емир Емине Хануме, тада Ахмед бег, према чл. 2. закона о наслеђу, нема права на земље без деце умрле Хаџи Емине Хануме, већ он има право на четвртину милћева, ако ови и сада постоје. Као што је то и горе речено, на што је и овај Иљам, против кога се може апеловати, под 14. Априла 1884 год. донесен, и обема странама саопштен.

Такса за овај Иљам износи 100. гроша и 40. гроша за доставу. Свега 140. гроша што има да падне на терет криве стране. Пређе је наплаћено било од Рецеб аге 40. гроша као четвртина таксе, а и ресто у 100. гроша да се од њега наплати.

18. Априла 1884 М.П. Прилепски првостепени суд у Прилепу

На полеђини:	такса а Иљам	100. гр.
	за препис	30 гр.
	за доставу	10. гр.
	свега	140. гр.

Од овога се одбија четвртина таксе у 40. гр.
остаје 100. гр.

18. Априла 1884 год. заведено је у дневник као приход 100. гроша.

М. П. Ибрахим протоколиста
Прилепски првостепени суд

Судској такси је предато 100. гроша.

18. Априла 1884
У Прилепу М. П. Касир

Да је горњи Иљам прилепски првостепени суд издао тврди

17. Маја 1884 М./. Битољски администтр.
у Битољу мецилис

Печат прилепског првостепеног суда оверава.

24. Јуна 1884 М. П. Турско посланство
у Београду у Београду

За верност превода и истинитост печата овд. Турског посланства јамчи
Н⁰ 7692 Секретар
4. Јула 1884. М. П. Министарства иностраних
у Београду Дела
Алекса Пачић

Да је препис овај оригиналу своме веран, — Квтарт варошки тврди

Н⁰ 2341 По наредби
9. Априла 1884. Стар. Кварта вар.
у Београду писар,
(потпис нечитак)

Министарство Финансије
ЗБр. 2707
4 Октомбра 1884. г.
Београд

Поравнањем закљученим између сељана села Еминове Кутине у срезу Нишком и бив. њиови господара Мустафе Кара-бацака и Мустафе Меметовића, Ибрајима Афус Салијевића као насљедника пок. Алије бега Сугарца из Ниша, које је и аграрна Комисија утврдила 15. Маја 1881 год. Н⁰ 500, углављено је, да поменути сељани плате својим господарима 482 # цес. и 30 гр. чарш. као четвртину од целе одређене суме у 1930 # за откуп од господарлука, као и за једну ливаду 70, # цес. свега 552 # цес. и 30 гр. чар.

Одплата је уговорена на рате са интересом 6% ако се која на време не плати и од дана кад су требале бити исплаћене.

Ову суму поменута три насљедника деле на равне части и тако би Мустафи који део није примио, имало припасти 184 # и 10 гр. чар., али како је Рецеп Барјамовић из Ниша јавио се са тражбом за ово примање поднео пресуду — Иљам — Турског Суда у Прилепу из које се види, да је имање од кога је горња накнада досуђена Мустафи његове жене Емине Х. Мемишићке која је умрла а оставила наследнице Затију, Саиду и Фатиму, што је и сам Мустафа признао.

Како је пак раније ово примање Хафус Мемед Ефендија Хаџи Ибраимовић из Татарпазарџика као помоћник поменутих насљедница пренео на Мамут Усеин Спајића из Ниша, а и пуномоћство које су му речене насљеднице дале пренео на Мустафу бега Мемед беговића из Ниша, а овај на молиоца Рецепа који је опет то своје право пренео на Маврогордата Секретара турског посланства у Београду који је пренос и Управа вар. Београда 13 Јула т.г. Н⁰ 2397 утврдила и како Спајић одобрава да се новац Рецепу може издати, тако би се овоме уговорена цене и издати имала;

По гласу извешћа Начел. ср. Нишког од 1 тек. мес. Н⁰ 5199, сељани су опет платили 2210 гр. чар. која се сума има одбити и дуг сељана утолико умањити.

Пошто се из пресуде, коју је Рецеп поднео, види, да је четврти део новаца досуђен мужу пок. Емине то наређујем:

да се остатак дуга за Еминову Кутину, који по наведеној пресуди припада насљедницима пок. Емине Зети, Саиди и Фатими, пошаље овдашњем турском посланству, те да оно са истом учини шта треба.

Исплата се ова учинити има под условима по којима се исплате овога рода чине, а са исплаћеном сумом сељане Еминове Кутине задужи.

Пуномоћне под ./., решење аграрне Комисије под ://: и пресуда — Иљам — код :///: предлаже се.

Министар Финансије,
Бор. Павловић

Главнина	. . . .	8840 гр. чар.
Интерес на II—III рату	. . .	378.
свега	. . .	9218 гр. чар.
или у дин.		1825. дин.
задржати:		
за вишак инт	. . ч	21.90
„ трошкове	. . . .	27.35
свега		49.25. дин.

Контролор,
Ст. Степановић

Као што се види из саслушања Комисије, која је прошле године одређена била за испитивање имовних односа у ослобођеним пределима, а и саслушања код Комисије, која је ове године одређена за уређивање ових имовних односа, Ђира Маринковић, Риста Цветковић и Манча Јовановић, тежаци из Ваве, Села у Срезу Лужничком овога Округа, пуномоћници својих сељана, Ђула Ханума Мустафа Агина из Пирота а жена Ибрајима Хаџи Асан Беговића преко свога пуномоћника Х. Мустафе Х. Усеиновића овд. и Иса Ага Ферхадовић бив. из Ниша као пуномоћник своје пасторке Фатиме Мустафића изјавили су: да је село Вава у турско време имало 49 кућа, да је у последње доба до пред други Српско-Турски рат давали своме бив. господару Ибраиму, сину Мустафа Агином по 1100 гр. чарш. у готовом новцу, по 100 ока сира и 145 ока масла годишње, по 60 ока пшенице и по 20 ока јечма од сваке куће, као што и писмено Садразамово које, су пуномоћници селски и поднели гласи: да ока масла вреди 5 гроша, ока сира 2 гроша, а ока јечма и пшенице 30 пара чаршијских. Даље су показали да половина од овог прихода и земаља сеоских припада Емине Хануме, а друга половина њеној сестри по оцу Фатими, јер им је то припало на деоби са братом Ибраимом.

И пуномоћници селски и пуномоћници турака изјавили су пред комисијама да је све горње земље село радило и држало, а зато давало ове напред наведене дажбине господарима, но пуномоћници турски поднели су првој комисији и тапије од целог Села, и навели су да су од целог имања у селу њихове властодавке радиле и чувале само један забран у селу од 50. рала, али им пуномоћници Селски нису ово последње признали.

Тражили су пуномоћници Селски да се даљег давања ослободе, а пуномоћници Турски да им се за земља и годишњину накнада учини ако годишњина не може и даље да опстане.

Из казивања обе интересоване стране види се, да су сељани горњег Села све земље које су у њиховом селу, а турци их називају своима, изузимајући један забран од 50. рала радили сами како су хтели без да су се турци у то мешали но само да су напред наведену годишњину у новцу, маслу сиру и житу примали, а из поднешеног Садразамовог писмена види се даље и то да је у неколико она предпоследња дажбина замена са овом последњом по сагласију и пристанку самих Сељана, дакле не само по вољи господара.

Овакве земље имају се сматрати према опредељењу члана 2-ог агр. закона за Господарске, и према опредељењу горњег члана биле су баштине сељака, а као такове по чл. 5. истог закона остаће њихова и унапред изузимајући за сад само оног забрана; но сељани који су годишњину давали дужни су по горњем закону господару за ово накнаду учинити, а ова накнада пошто су обе стране количину новца, сира, масла и жита, а и количину кућа признале а и Садразамовим писменом доказују се, има се по чл. 9 и 26 аграрног закона састојати у седмогубом давању годишњине у новцу, и вредности даватог плода, па зато комисија како односно овог давања, тако и односно оног забрана, који је у спору, а она је својина истог по чл. 23 агр. закона није надлежна да суди; на основу наведеног и чл.11, 23, 27, 29, 30 и 32 аграрног закона

Р Е Ш А В А

Да сељани села Ваве плате заједнички Емине Хануме и Фатиме и у име целог досадашњег давања годишње 34.755 гроша чаршиских од данас па за пет година, и то годишње по 6951 гроша чарш. са 6% интер. рачунајући овај од 9. Октомбра ов. год, на унапред све докле год коју рату не исплате, а све земље у Селу изузимајући оног оспореног забрана да остане и даље својина сељана с'којом они моу располагати слободно како хоћеју.

За забран пак турци се упућују Суду да тамо ако хоће своје право своине докажу на њ, јер је комисја за ово ненадлежна.

О овоме се обе стране извешћују с'тим да земља селска служи турцима за горњу досуду као залогу док је не исплате, да је за наплату ове досуде писато ово Окружном Начелству и да је ово одма извршно, јер противу њега нема места никаквој жалби.

Тако решила Аграрна Комисија у Пироту 9. Јула 1880. год.

Н⁰ Председник Аграрне Комисије
Чланови: Д.Ј. Радовић
Илија М. Ракић
Сретеновић

Начелство Окр. Пиротског
Н⁰ 77

По решењу ово-окружне Комисије од данашњег, имају Сељани Села Ваве да плате заједнички Емини Хануми, жени Ибраим Асан-Беговића и Фатими Мустафовића, пасторки Иса Аге Ферхадовића из Ниша, у име накнаде као бившим својим господарима на име целог досадашњег давања 34.755 гроша од данас па за 5 година и то сваке године по 6951 гроша чаршиских са 6% интереса рачунајући овај од 9. Октомбра ове године до наплате докле год коју рату не исплате, за коју досуду цела Селска земља служи турцима у залогу; па пошто се по чл. 30. агр. закона имају Државне власти старати за наплату ове досуде, то Комисија и саопштава ову своју одлуку Начелства с'молбом, да је оно у своје време, ако буде потребе изврши, и новце коме треба преда, а тако исто да преда и ово под ,/. решење Хаџи Мустафи Усеиновићу овд. на реверс, који ће реверс при себи задржати као званичан акт.

Председник Агр. Комисије
Р Ј. Радовић

Начелство Среза Лужничког
Н⁰ 77

Изволите предати ово под ./. решење адресатима на реверс, и тај реверс задржати при Канцеларији повереног вам Среза као званичан Акт.

Председник Агр. Комисије
Д. Ј. Радовић

Г. Министру Иностр. Дела
Н⁰ 77

Потписани Председник Аграрне Комисије има част замолити Господина Министра за наредбу да се ово под ./. решење аграрне Комисије надлежним путем преда Иса-Аги Ферхадовићу, турчину бив. из Ниша а сада у Солуну живећем, на реверс, па тај реверс задржи у Канцеларији повереног му Министарства као званични акт.

Председник Агр. Комисије
Д. Ј. Радовић

Да је овај препис решења веран своме оригиналу, који се налази у актима аграрне Комисије за окр. пиротски а под Н⁰ 77. потписани тврди.

Н⁰ 7485 За неспорна дела Судија,
19. Децембра 1881. г. (потпис нечитак)
у Пироту

Краљевско-српско Министарство
финанције
ЗБр. 1393
10. Маја 1884.
У Београду

Сељани села Ваве,среза Лужничког окр. Пиротског, по решењу аграрне комисије од 9. јула 1880. године Н⁰ 77, обавезни су да пла-

те Емини Хануми и Фатими Мустафићки на име њихових чифличких права *тридесет четири хиљаде седам стотина педесет пет гроша чаршиских* са интересом 6%, који се има рачунати од 9. Октомбра 1880. године.

Половина од досуђене суме припада Фатими Мустафићки.

По извешћу Начелника среза Лужничког од 22. Фебруара о.г. Н⁰ 299, на Фатимином делу нема забране.

По извешћу Суда окр. Пиротског од 21. фебруара о.г Н⁰ 750. на њеном имању нема интабулације прибелешке ни забране.

По пуномоћју потврђеном од Начелства окр. Пиротског од 9. Октомбра 1881. године Н⁰ 5097, пуномоћник је Фатиме Мустафићке Сулејман Фарик Ефендија паша Агић.

Предајући каси управе народног зајма у прилог под ./. аграрно решење, у прилогу под ./2 пуномоћје, препоручујем јој да *половину суме досуђену Фатими Мустафићки* исплати њеном заступнику заједно са припадајућим интересом под условима прописаним за исплате овог рода, и са исплаћеном сумом задужи сељане села Ваве за рачун аграрне касе.

По наредби
Министра Финанције,
управник народног зајма
А. Стојковић

Главни	17.377.20
Инт. од 9. Октом. 80. до 10 Маја 83 год. по 6% . . .	3.735.20
свега	21.113. гр. чар.
или у дин. . . .	4.18. 35
За вишак инт. . . .	20.75
„ трошкове	62.70
задржати	83.45

Р Е Ш Е Њ Е

Комисије за уређење аграрних односа у нишком округу, као надлежне

у спору

Сељана села Гор. Синковца у лесковачком срезу које по пуномоћије заступају: Коца Борђевић, Филип Цветковић, Цветко Борђевић и Коста Илијић, из истог села

са њиховим господарима

Сабит Агом Саит Агићем, Мустафом Сулком из Лесковца и Али Агом Баковалијом из Ниша; од којих првог и другог заступа Сулејман Зумберовић, а овог г. Урош Кнежевић, адв. из Лесковца

Решавали су:

Председник,
Димитрије Каракостић

Чланови:
Вучко К. Борђевић
Павле М. Стевановић

За откуп од господарлука

Пуномоћници селски на протоколу код ове Комисије показали су: да је у њиховом селу пред Српску власт било 15 кућа а у Турековцу две куће, које су подпадале под господарлук Сабитин, Мустафин и Алијин, којима су деветак и остале дажбине давали.

Куће између господара биле су подељене тако:

I. Сабит Ага имао је ове куће:

1. Коца Борђевић, 2. Димитрије Борђевић, 3. Мијајла Цветковића, 4. Јове Петровића, 5. Стојана Петровића, 6. Станка Мијаиловића, 7. Каће Недељковића и 8. Косте Димитријевића.

Куће ове радиле су од прилике 150. дулума зиратне земље, и отуда давале су овом господару деветка:

белог жита	320. ока
кукуруза	250. „
конопље	20. „
пасуља	5. „

У име параспура свака кућа давала му је оцеком по 20. ока, што на све куће износи 160. ока.

Сем ових дажбина ништа друго нису му давале, као ни дулумско јер винограда немају.

Од својине овом господару нису ништа признали.

II. Мустафа Сулковић имао је ове куће:

1. Борђа Делића, 2. Стојилька Стојановића, 3. Илије Станковића, 4. Мите Стојановића, 5. Филипа Цветковића, 6. Јанка Мијалковића, 7. Симе Живковића; — које су радиле од прилике онолико исто зиратне земље колико су радиле и куће Сабитове и отуда су давале Мустафи оне исте и онолико дажбина колико су давале и Сабитове куће.

Од својине овом господару нису ништа признали.

III. *Али Ага Баковалија имао је ове куће:*

Живка Златановића и Јање Павловића, који живе у Турековцу, но баштина им је у Синковцу.

Ове куће радиле су од прилике 60. дулума зиратне земље и отуда давале су овом господару у средњу годину у име деветка и то:

белог жита	200. ока
кукуруза	200.ока
пасуља	2. „

Параспур му нису давали зато, што с кућама седе у Турековцу, где су крију плаћали, а господар их је наморавао да му раде на трећину као на основу томе, што не живе у Синковцу; но они су од давнашних времена радили своју баштину на девето.

Према овако претстављеном средњегодишњем приходу, тражили су да им се одреди накнада, коју су дужни господарима по закону давати.

Од именованих господара нико се сам за своје право ни првој ни овој Комисији јавио није, но је г. Урош Кнежевић под 24. Априла 1881. год. поднео писмене пријаве за Сабита и Мустафу као њихов посредни пуномоћник у којима је преставио и то за Сабита да је овај у овом селу имао 8. куће које су радиле 160. плуга ораће земље и отуда да је имао годишњег прихода: белог жита и кукуруза 10.660. ока, параспура 1600. ока, конопље 200. ока, сламе и плеве 2800. ока; а за Мустафу да је овај имао 8. кућа и да су ове куће радиле 150. плуга ораће земље, па отуда да су му давале у име годишњег при-

хода: белог жита и кукуруза 33.333. оке, параспура 1.600. ока, конопље 600. гроша, плеве и сламе 3200. гроша, и попаше 500. гроша, тражећи да се Сабиту пресуди 88.296. гр. а Мустафи 271.998. гроша у име откупа за њихове господарлуке, као и трогодишњи приход; а својина да им се уступи на слободно располагање, и то Сабиту 50. плуга њива и 60. дулума забрана, а Мустафи 75. плуга њива и ливада и 60. дулума забрана.

Ово тражење пуномоћници селски нису признали, већ су га као претерано и неистинито одбили.

Пошто се податци интересованих страна односно средњег годишњег прихода јако разилазе, то су позване обе стране на рочиште ради поравнања, а у противном случају да изберу по два лица, с којима би Комисија могла изнаћи правилну цифру средњег годишњег прихода; па г. Урош није хтео доћи, шта више изјавио је, да он на рад Комисије не пристаје, нити хоће вештаке да бира док не добије одговор на уложени протест, зато му је Комисија на основу законодавног објашње-

Н⁰ 3945 М. прав.
ња ———————— одредила сама за веш-
Н⁰ 13953 М. прав.

таке Али Агу Амет-Лалића и Проку С. Мазнића трг. из Лесковца; а пуномоћници сеоски изабрали су Косту Цветковића из Гор. Стопања и Мићу Ристића из Турековца.

На одређено друго рочиште 20. Октобра 1881. год. ради решавања свог господарлука, опет г. Урош није хтео доћи, обично изговарајући се „нећу доћи, чекам одговор на уложени протест". а пуномоћници сеоски и вештаци дошли су.

По овоме Комисија приступила је саветовању са вештацима обеју интересованих страна о изналаску средњег годишњег прихода за Сабита и Мустафу, јер се Али Ага Баковалија за своје право још ни до овог дана није пријавио; при чему сеоски вештаци по својој савести и убеђењу нашли су, да су пријављени господари у средњу годину могли добити прихода од свију дажбина узимајући као да би ове све у храни биле по 2000. ока, вештаци господара опет нашли су да је Сабит могао добити 7,000. а Мустафа 6300. ока хране; но чланови Комисије, који се нису могли сложити у мишљењу ни с једним вештацима, нашли су да је Сабит Ага могао добити 4.800., а Мустафа 4200. ока хране, а пошто они траже накнаду у новцу онда рачунајући рану по 20. пара чар. оку, као средњој пијачној цени, да средњи годишњи приход инзоси у новцу за Сабит агу 2400. а за Мустафу 2100. гр. чар.

После овако учињеног извиђаја под 24. Новембра 1881. год. Н⁰ 722. поднео је Комисији Халил Мула Исламовић, из Ниша писмену изјаву, у којој је представио да он у овом селу имаде две њиве, које не подпадају под деветак, чинећи Комисију пажљивом да она његово регулисано право случајно не стави под откуп. Уједно поднео је и тапију којом га је надлежна општинска власт убаштинила на те њиве, позивајући се при том на признање пуномоћника селских код прве Кимисије, да су исте њиве његова својина.

Саслушани о овоме пуномоћници сеоски са Живком Златановићем и Јањом Павловићем из Турековца, одговорили су: да су ове земље, о којима поднета тапија од стране Халила Мула Исламовића гласи, радили Турековчани, и то једну половину Живко и Јања на девето, још од оног времена, кад је Горње Трњане и Турековце било под једним господаром Исмајил Пашом, а другу половину од тих земаља радили су: Милько Стојковић, Јања Маринковић, Таса Цветановић, Стаменко Цветановић, Маринко Петковић, Станика ж. Пеше Марковића и Дина Ивановић из Турековца на трећину и то неки од пре 15, а неки од 20 и 30. година, па су тражили, да ове земље откупе по аграрном закону.

Пошто Халил Мула Исламовић, који овде представља Халил Агу Баковалију, није пристао да ове земље уступи Турековчанима по цену прописану Аграрним законом (чл. 9 и 28.), већ хоће по цену коју је са Тасом Андрејевићем из Лесковца уговорио. То се питање о откупу земље коју су Турековчани на трећину радили има расправити особним актом, а питање о откупу земље, коју су Живко и Јања Павловић на девето радили расправиће се овим решењем.

Разлог Комисије

1. Оне земље које се налазе у атару села Гор. Синковца, и које Живко Златановић и Јања Павловић из Турековца од ваикада раде на девето сматрају се као насељени чивлик и као такве по чл. 6 Агр. зак. постају својина Живкова и Јањина, но под условима, да они дају господару за ово накнаду — чл. 9. Агр. закона.

2. Халил Мула Исламовић који овде представља Баковалију, није се јавио за своје право на првој ни овој Комисији; зато се њему откупна цена за деветак од земље које Живко и Јања раде, има одредити по последњој тачки чл. 21. и по чл. 21. Агр. зак.; а навод Халилов као да он није дужан био пријављивати своје право Комисијама, пошто његове њиве нису агалучке, већ његова чиста својина према тапији, не стоји, зато, што је признао да Живко и Јања ове земље раде од пре 30. година и да поднетим тапијама он ништа више није могао задобити, но оно што је и пређе имао, т. ј. чивлик и деветак.

3. Пријавом пуномоћника сеоских, још код прве Комисије, да су Живко и Јања радили ове земље на девето, ови су задобили право да се откупе по дажбини деветка према њиговом исказу — чл. 21 Агр. Зак., а не по чл. 25. истог закона.

4. Све остале земље које се у атару села Гор. Синковца налазе и које су Синковчани на девето радили, имају по чл. 2 и 5. агр. зак. остати истим Синковчанима у њихову искључиву својину, и они су дужни по чл. 9 истог закона да плате господарима Сабити и Мустафи накнаду према изнађеном средњем годишњем приходу.

5. Комисија је у споразуму са вештацима обеју страна, према чл. 25. агр. зак. нашла, да су пријављени господари могли добити у средњу годину прихода и то: Сабит 2.400. и Мустафа 2.100. гр. чарш., а Али Ага Баковалија или Халил Мула Исламовић, по исказу сеоских пуномоћника, 400. ока ране и две оке пасуља, која сума кад се према чл. 26. агр. закона и то у новцу са 7. а у храни са 8. помножи, онда добивени резултати и то за Сабита 16.800., Мустафу 14.700. гроша и Халила Мула Исламовића 3.200. ока ране и 16. ока пасуља, представља ће накнаду коју су сељани дужни господарима у року од три месеца платити, дати, а у противном случају, према чл. 27. поменутог закона на рате и са интересом.

6. Г. Урош од траженом прихода за предпрошле године, има се одбити сходно чл. 34 агр. зак. да ју доказује код надлежног окр. Суда, ако се успеху нада, а дотле да остане у државину сељана, као што је и до сада била.

Са наведених разлога и закона с погледом и на чл. 18. и 41. агр. зак. — Аграрна Комисија за Нишки округ

Р Е Ш А В А

Да све земље у атару Горњег Синковца постојеће, које су сељани овог села, а тако исто и Живко Златановић и Јања Павловић из Турековца, на девето радили, имају остати овим сељанима у искључиву њихову својину, а они да буду дужни платити својим господарима накнаду и то Сабиту његове куће по сразмерици својих баштина 16.800, Мустафи опет његове куће такође према баштини 14.700. гроша и у име прихода за пр. годину и то Сабиту 1,.200. Мустафи 1.050 гроша чарш., а Али Аги Баковалији, или Халилу Мула Исламовићу, Живко Златановић и Јања Павловић из Турековца 3.000. ока ране, и то пола белог жита а пола кукуруза и 16. ока пасуља, од данас па за три месеца; но ако не би били у стању за ово време платити, онда да плате са 6% интересом од дана када прођу горња три месеца на ове рате: Двадесет шестог Октомбра ове године Сабит Аги 3.600 гр. Мустафи 3.150 гр. и Али Аги или Халилу Мула Исламовићу 640. ока ране и 3. оке 80. драма пасуља, па затим о сваком Митровџ-дне, почев од Митрова-дна 1883. год. по оволику суму до дана исплате целокупне суме откупа.

Остале земље, које су Сабит Ага и Мустафа Сулко означили као своју имовину, а сељани им исту оспоравају, имају остати и у будуће у државину ових, а господари се за исту упућују надлежном суду да код овога доказују право својине.

Господари да плате члановима Комисије 32.83. динара у име подвоза за њихов излазак у село Гор. Синковце ради извиђаја; па пошто је ова сума из касе среза Лесковачког по рачуну изузета, то да они положе ову суму Началнику Лесковачког среза, а сељани да плате канцеларијске и друге трошкове.

Обе стране да плате својим вештацима трошак и дангубу, и то сељани Кости Цветановићу из Г. Стопања и Мити Ристићу из Турековца; а господари Сабит и Мустафа: Али Аги Амет Лалићу и Проки С. Мазнићу из Лесковца по 6. динара.

Решење ово, које је према чл. 23. Аграрног закона извршно, предати странама, по коме ће надлежна извршна власт старати се да исто у свему тачно изврши.

Тако решено у Судници Аграрне Комисије за Нишки округ 2. Априла 1882. године у Нишу Н⁰ 788.

Чланови:
В. К. Борђевић
Пав. М. Стевановић

Председник
Аграрне Комисије,
Д. Каракостић

Р Е Ш Е Њ Е

Комисије за уређење аграрних одношаја у нишком округу надлежне

у спору

Сељана села Церја у срезу нишком, које по пуномоћију заступају: Стојан Павловић, Бока Николић, Борђе Маринковић, Анта Младеновић и Филип Спасић из Церја

са

Њиховим господаром Хаџи Мустафом Абдурмановићем Катлаком овд. турчином

За одкуп од господарлука

Решавали су
Председник комисије,
Н. Стојановић

Чланови:
Вуч. К. Борђевић
Павле М. Стевановић

Пуномоћници сеоски на протоколу код комисије показали су: да је у њиховом селу за време турске владавине било 34. кућа, које су радиле земље под деветком око 150 плуга. У име деветка давале су ове куће господару села Х. Катлаку у средњу годину с'куће на кућу по 200 ока, што износи свега 6.800 ока и у име белог жита и кукуруза. Од параспура могао је добити у средњу годину од сваке куће по 100 ока, пошто је свака кућа сејала по 20 ока, а овас параспур сејали су на земљи господара. И тако свега давали су господару како деветка тако и параспура 10.200. ока. Друго ништа нису давали господару као ни дулумско. Од својине господар у њиховом селу нема ништа. За вештаке изабрали су: Јанка Милићевића и Милоја Цајића, оба из Кравља. Тражили су да сва земља у њиховом селу остане као њихова баштина, а комисија са вештацима да одреди откупну цену, коју ће они платити.

Господар Х. Мустафа у својој пријави навео је: да је он господар овог села био, и да је у турско време било 34. кућа, да су сељани ове земље зиратили: њива зиратна 3721 дулум, ливада и чаир 500 дулума, винограда 400 дулума, браник 1950 дул. пашевина 200 дулума, кућних плацева 100 дулума. У средњу годину давали су му прихода од деветог 21.000 ока, хране, и од параспура 8000 ока хране, што чини 24.750 гр. чар. Од своине имао је све забране у том селу, 60 дул зиратне земље и 60. дул. ливада, али он и ту својину под деветак ставља. Тражио је да му сељани плате у име накнаде за све дажбине 4500 #, па онда да им остане у искључиву својину све земље, браници, ливаде, виногради и т.д. За вештаке изабрао је: Мустафу Карабатака и Османа Дурића, овд. турке.

Аграрна комисија у цељи праведнијег изналаска предњег годишњег прихода, изашла је у ово село, па је прегледала све зиратне земље и сеоски атар, и уверила се, да ово село постоји између атара ових села: Миљковца, Лесковика, Каменице, Копај-кошаре (окр. Књажевачки). Повнице (окр. Књажевачки), Кравља и Железника, да је зиратна земља по својој каквоћи разна, јер оне које су поред потока, добре су каквоће, оне поред пута средње, а оне у косама и на страни слабе; да је простор земаља према броју кућа приличан, а само је село на највећим делом зиратних земаља у планинском склопу.

На рочишту за расправу овог господарлука, интересоване стране претходно су понуђене на поравнање, на што они изјавише да се нису могли и не могу поравнати, па је онда приступљено извиђају и по завршетку овога предузето је саветовање са вештацима обеју

страна, при чему су ови заједно са чланови-ма Комисије по својој савести и убеђењу *једногласно* нашли: да је господар могао имати од целог села у средњу годину прихода у име деветка и параспура, као свију дажбина, рачунајући као да би ове све у храни биле 22.500 ока, а рачунајући храну по 20 п. чар. ока, као средњој пијачној цени, излази да је господар у новцу могао имати у средњу годину од свију дажбина 11.250 гр. чар.

Комисијски разлог:

По чл. 2 и 5. агр. зак. све земље и имовине у атару села Церја постојеће и то како оне, које су сељани на девето радили, тако и оне које је господар на данашњем рочишту за своју имовину назначио, а потом их под деветак ставио, -- имају остати у искључиву својину сељана, а ови да су дужни дати своме господару накнаду према изнађеном средњем годишњем приходу — чл. 9. агр. зак.

Комисија је на спрам чл. 25. агр. зак. заједно са вештацима нашла: да је господар могао имати прихода од свију дажбина а од целог села у средњу годину у новцу 11.250 гр. чар. која сума када се према чл. 26. агр. зак. помножи са бројем 7, јер је господар тражио накнаду у новцу, онда добивени производ, представљаће накнаду, коју су сељани дужни положити господару по сразмерици својих земаља за три месеца од данас; а ако не би били у стању ово да учине, онда на спрам чл. 27. агр. зак. имају накнадну суму положити на рате и са интересом.

Како је господар поднео своју пријаву благовремено, то му се по чл. 34. агр. зак. има досудити и приход за прошлу годину, јер је у тој години пријаву поднео.

Са наведених разлога и закона, аграрна Комисија с погледом још и на чл. 41. агр. зак.

Р Е Ш А В А:

Да све земље и имовине у атару села Церја постојеће, и то како оне, које су сељани споменутог села држали и радили на девето, тако тако и оне, које је господар, за своју искључиву имовину означио, а потом их под деветак ставио, — остану у искључиву својину сељана, а они да су дужни платити господару Хаџи Мустафи Катлаку овд. турчину у име накнаде 78.750 гр. чар. и приход за прошлу 1881 год. у 11.250 гр. чар. свега у име целокупне накнаде 90.000 гр. чар. за три месеца од данас.

Ако у овом року неби горњу суму накнаде исплатили, онда су је дужни положити заједно са 6% интер. од кад прођу горња три месеца на ове рате: о Митровдану 1882 год. 18.000 гр. чар. а затим о сваком идућем Митров-дану, почев од Митров-дана 1883 год. по толику суму, до дана исплате целокупне накнаде.

Обе стране да плате својим вештацима по 6. дин. дневно у име дијурне и то сељани: Јанку Милићевићу и Милоју Цајићу из Кравља сваком за по 2. дана а господар Х. Мустафа Катлак опет тако исто својим вештацима: Осману Дурићу и Мустафи Карабатаку овд. турцима.

Решење ово, које је по чл. 23. агр. зак. извршно, дати у препису обема странама, по коме су оне дужне управљати се, а полициска власт старати, да га у свему изврши.

Тако је решено у деоници аграрне комисије за нишки округ 8. Јуна 1882 год. Н⁰ 912 у Нишу.

Председник Комисије,
Н.Стојановић

Министарство Финанције
ЗН⁰ 1416

Сељани села Церија среза и округа Нишког, по решењу аграрне Комисије од 8. Јуна 1882. год. Н⁰ 912, обавезни су да плате Х. Мустафи Абдурмановићу Катлаку из Ниша, на име одкупа од господарлука *двадесет хиљада гроша чаршиских* заједно са интересом 6% по истеку три месеца од дана решења.

По извешћу Суда окр. Нишког од 24 Марта ове године Н⁰ 4274 на овом господарлуку нима никакових забрана.

По извешћу Начелника Ср. Нишког од 26. Марта ове год. Н⁰ 1688 нема никаковых терета ни забрана, а сељани су дали на име одплате своме господару *седам хиљада сто осамнајест динара и 35 пара.*

По акту Начелства окр. Нишког од 28. Јануара 1883 год. КН⁰ 303, Х. Мустафа има да плати на име не плаћене патентарине *сто педесет динара.*

Предајући Каси Управе Народног Зајма у прилогу под / решење аграрне Комисије, препоручујем јој, да рест дуга сељана села Церија по одбитку исплаћене суме и забране исплати Х. Мустафи Катлаку, под условима прописаним за исплате овог рода а са исплаћеном сумом задужи сељане села Церија на рачун аграрне касе.

По наредби
Министра Финансије
Управник Зајма
А. Стојковић

Главни	90.000	
Инт. од 8. Септ. 82. до сада по 6%	9.000	
свега	99.000	гр. чар.
Или у дин.	19.602	
Плаћени . .	7180.35	
ост.	12.422.65	
задржати:		
За вишак интер. . . .	74.5	
„ трошкове	186.40	
	266.45	
За Патентарину	150.	

12/5 84 Ст. Степановић

П Р И З Н А Н И Ц А

На *шест хиљада пет стотина тридесет и четири динара* (6534 дин.), коју суму новаца примих из касе Управе зајма, и то на име мога господарлука сељана села Брејановца, по решењу Мин. Финанције Збр. 126.

16/II 84 г. (турски потпис)
Београд т. ј. Мустафа Х. Јашаревић

М О Н Е Т А:

150 наполеона по 20 . .	3000	
у сребру	3534	
свега	6534	динара

У Суду Окр. Нишког II Одељења у Лесковцу 17 Октомбра 1883 год.

ПРОТОКОЛ ПОРАВНЕЊА

Сељана села Брејановца, а имено: Николе Бокића, Мијајла Ничића, Стаменка Здравковића, Марјана Јанковића, Илије Здравковића, Станка Марковића, Мијајла Бокића, Марка Цекића и Димитрија Лазића свију теж. из Брејановца

С А

Њиховим господаром Мустафом Х. Јашаревићем тур. из Лесковца
Били су присутни:

Судије
Р. Ј. Сарановац
СВ. Јањић
За III судију секретар
правник
К. В. Јаћовић
писар
Н. Митришевић

Обе интересоване стране поравнаше се данас пред Судом тако да све земље, како оне, које су прво именованих петорица Никола, Мијајло, Стаменко, Марјан и Илија под деветак радили и који су под господарлуком овога Х. Јашаревића били, тако и она четири парчета која је бив. господар Х. Јашаревић као својину тражио од друго именоване четворице, Станка, Мијајла, Марка и Димитрија, остану у искључиву својину своју горе именоване деветорице у оној количини, како који држи и ради, а они да дужни буду платити бив своме господару Мустафи Х. Јашаревићу *550* # *Пет* Стотина Педесет дуката цесарских, од данас па за један месец дана, а ако за то време не положе, платиће му ову суму од данас за три године у три равне рате са 6% год интереса на сваку не исплаћену рату до исплате.

Са овим поравнењем престаје и она парница коју је бив. господар повео био противу Станка, Мијајла, Марка и Димитрија.

Према овоме поравнењу нема ништа више ни једна страна од друге шта да тражи по што су у ову одкупну цену ушле све земље, како деветарске и параспурске, тако и трећатске, једном речи све, што је Господар у овом селу имао.

Сељани одобравају овом Господару, да у свако време може ову суму из касе Министарства Финанције примити без и каквог другог питања и одобрења, по што ни они од њега немају ништа тражити.

Обе интересоване стране траже ово поравњењу у изводу, а за сељане да се преда Марјану Јанковићу.

Мустафа Х. Јашаревић
+ Никола Бокић
+ Стаменко Здравковић
+ Марјан Јанковић
+ Илија Здравковић
+ Станко Марковић
+ Мијајло Бокић
+ Марко Цекић
+ Димитрије Лазић

Прочитано и признато оверавају:
Судије
Р. Ј. Сарановац
Св. Јањић
За судију секретар
К. В. Јаћовић

Писар,
Н. Митришевић

На полеђини Н⁰ 13517

На основу Члана 13 и 36 Закона аграр., да се ово поравнење које има силу извршне пресуде уважи, и један оверен препис истог поравнења преда Х. Јашаревићу а за сељане Марјану Јанковићу (§ 144 и 146 гр. Суд. пост.) Таксу да плате по пола.

Пошто је у ово поравнење ушла и тражена својина по актима Н 11668, за коју је Х. Јашаревић повео био спор са сељанима, то да се ова парница за свршену сматра из Списка парничног испише, и акта у архиву оставе.

Кад се све ово изврши онда и ова акта оставити у архиву.

18, Октомбра 1883 год.
Лесковац

Судије,
Р. Ј. Сарановац
Св. Јањић
за судију секретар
К. В. Јаћовић

Да је овај препис своме оригиналу веран Суд Окр. Нишког који се у Лесковцу налази тврди
Н⁰ 13517
18 Октомбра 1883 г.
Лесковац

Судија,
РЈСарановац

Збр. 126
16 Фебруара 1884 год.
Београд

Сељани села Брејановца среза лесковачког окр. нишког а имено: Никола Бокић, Мијаило Ничић, Стаменко Здравковић, Марјан Јанковић, Илија Здравковић, Станко Марковић, Мијаило Бокић, Марко Цекић и Димитрије Лазић сви из села Брејановца обавезали су се поравнањем пред судом окр. нишког под 17 октобром 1883 године Н⁰ 13157 које се овде у прилогу под ./. прилаже да плате свом господару Мустафи Х. Јашаревићу из Лесковца за уступљени им господарлук села *Брејановца* среза лесковачког окр. нишког *пет стотина педесет* (550) дуката цесарских, од дана поравнања па за три године у три равномерне рате са 6% годиш. интереса на сваку неисплаћену рату до исплате.

По извештају суда окр. Нишког од 19. ов. мца Бр. 747 на овом имању нема *интабулације ни прибелешке*, а

По извешћу начелника среза лесковачког од 4 Фебруара ов. год. Н⁰ 447 постоје забране на овом Јашаревићевом примању и то:

1, за рачун Димитрија Стошића обућара из Врања, за 1060 динара;

2, за рачун Тасе Крстића тежака из Жлоновице за 439.40 динара;

3, за рачун Јована Ракића пекара из Лесковца 47.10 динара на име дуга и парничног трошка; и 14.50 динара на име дангубе сведоцима и таксе;

Целокупна сума *Хиљаду Пет Стотина шесет и један динар*.

Сем овога има се од Мустафиног примања одбити по Акту општине лесковачке порезе Мустафове за I и II полугође 1882 год. и I 1883 године.

Сем ових забрана, под 3 Фебруаром ове године Збр. 247. г. Чеда Мариновић адвокат из Ниша тражио је телегр. путем да се од примања Х. Јашаревића свега задржи 55 #

цес, што дугује Х. Јашаревић њему и Грудићу.

Да им пак Јашаревић дугује ову суму, вели шаље акт.

Но пошто г. Мариновић ни до данас није оправдао своје потраживање, то се од примања Х. Јашаревића ова сума новаца не може ни задржати.

На име куповне цене господарлука, сељани села Брејановца нису ништа платили свом господару Јашаревићу.

Према горе изложеном препоручујем Каси Управе народног зајма, да по одбитку суме за коју је према горњем стављена забрана, исплати Мустафи Х. Јашаревићу сав дуг гореименованих сељана села Брејановца ср. лесковачког окр. нишког. Ову исплату извршиће под условима који су за исплате овога рода прописане, са целокупним одговарајућом сумом задужиће сељане села Брејановца за рачун аграрне касе.

Министар Финанције,
Бор. Павловић

Главни 550 # ц. по 60 гр. 33.000 гр. чар.
или у дин. 6 534. дин.

За вишак интереса . . . 38.20
„ трошкове 95.35
свега 133.55

За повериоца . . . . 1561. д.
„ за данак . . . . . 137.25.
1698.25 д.

Ст. Степановић

ПРИЗНАНИЦА

На тринајест хиљада сто деведест два динара и 15. пара, коју сам суму новаца као пуномоћник Шукрије хануме Селим Бегове из Ниша примио из касе Управе Народног зајма у име исплате господарлука села Горњег Душника постојећег у срезу Заплањског Округа Нишког, а према решењу Г. Министра Финансије од 5. Јануара тек. год. ЗН⁰ 32.

Монета:

500 Наполеона по 20 . . 10.000
у сребру и бакру 3.192.15
свега 13.192.15. дин.

11. Јануара 1884. год. у Београду

(турски потпис)
т.ј. Шериф Исмајиловић
из Ниша

видио,
Ст. Степановић

РЕШЕЊЕ

Комисија за уређење аграрних односа у Нишком округу као надлежне

у спору

Сељана села Гор. Душника, које по пуномоћију заступају: Петар Чолановић, Митар Влаковић и Миленко Нешић, онд.

са

Њиховом господарком Шукријом Ханумом Селим Беговом, коју по пуномоћију заступа г. Светозар Тутуновић адвокат овдашњи

Решавали су: За откуп господарлука
Председник Комисије,
Д. Каракостић

Чланови:
Вучко К. Борђевић
Павле М. Стевановић

Пуномоћници сеоски на протоколу код Комисије показали су: да је у њиховом селу пред српску власт било 38. кућа од којих 4. куће немају нимало земље, нити су давале девето. Те су куће ове:

1. Станче Соколовића
2. Николе Соколовића
3. Јованче Анђелковића
4. Стојана Анђелковића

Остале 34. куће радиле су од прилике 400. плуга зиратне земље на девето и отуда је господарка могла имати прихода у средњу годину од деветка:

белог жита 750. ока.; кукуруза 450. ока.

А на име параспура свака је кућа па и оне четири, плаћале господарки годишње у новцу по 20. гроша чаршиска, те тако је она од овог параспура имала прихода 760. гроша чар.

Друге никакве дажбине ове куће нису давале, ни дулумско на винограде.

Од својине нису ништа господарки признали.

Кад им је прочитана пријава господарке под Н⁰ 242. они казаше да је истинита и да је не признају.

За вештаке су изабрали: Николу Живковића, бојаџију из Ниша и Ранђела Стојковића из Сопотнице. Траже да све земље остану у њихову стојину, а пристају да дају господарки накнаду по закону.

Пуномоћник господарке Шукрије у пријавама својим код прве и ове комисије навео је: да у селу Г. Душнику имаде 46. кућа.

А. Земље што сељани зирате:

1. Њива до . . 3600. дулума или 460 ланца
2. Ливада до 100. „
3. винограда до . . . . . 160. „
4. браника до 1600. „
5. Утрине до 1500. „
6. кућних плацева до 250. „

Б. Њене сопствености:

1. Једна башта до . . 20. дулума
2. кућа са плацем . . 10. „

Тражио је да сељани плате његовој властодавки на име одкупа од господарлука 358.450. гроша чар., да јој своjину уступе и да јој плате трогодишњи приход, јер се је пређашњи њен пуномоћник Махмуд бег јавио још првој комисији.

За вештаке је изабрао: Мурата Али Адровића и Мустафу Османовића-Карабацака, овд.

Ради правилног изналазка средњег годишњег прихода овог господарлука, комисија је изашла у ово село, размотрила цео атар истог и све земље, па се је уверила да ово село постоји међу атарима ових села: Сопотнице, Доњег Драговља, Доњег Душника, Миљаовица, Белија и Вине; Да је простор зиратних земаља према броју кућа недовољан, а ове да су по квалитету слабе.

На данашње рочиште дошле су обе интересоване стране са својим вештацима, па пошто се на понуду Комисије нису могле наравнати, прочитана су сва акта овог предмета и сеоски пуномоћници изјавише да остају при својим ранијим исказима, с'тим да ако има воденица у њиховом селу, оне нису њихове већ туђе.

Пуномоћник господарке Шукрије г. Светозар Тутуновић адв. овд. и Мехмуд бег Абдурахман Беговић, господаркин брат казаше: да остају при данас поднетом акту, у коме је Шукрија навела да је ово село једно од најбољих села у Заплању, па према томе она се нада, да ће јој досудити најмање 3500. # за исто, уступајући сељанима и оне земље које је означила као своју имовину тако да цео атар остане сељанима у њихову искључиву својину.

Односно параспура пристали су да буде онако, као што су пуномоћници сеоски показали, Т. Ј. да су одсеком с'куће на кућу по 20. гр. чар. плаћали.

Што се тиче броја кућа они кажу: да исти број кућа ни најмање не утиче на оцену овог господарлука, било 45. или 35; баштине су једне исте.

По овом Комисија приступила је саветовању са вештацима обеју интересованих страна о изналаску средњег годишњег прихода, при коме су сеоски вештаци по својој савести и убеђењу нашли: да је господарка у средњу годину могла имати прихода у име свију других дажбина, сем параспура, узимајући као да би оне све у храни биле 1225. ока; вештаци господарке 30.000. ока; а чланови Комисије. према овако разногласној оцени вештака нису се могли са њима сложити у мишљењу, већ по својој савести и убеђењу, као и према ономе што су својим увиђајем на лицу места сазнати могли, а с'призрењем и на то, што се овај господарлук сада коначно расправља, јер се ништа на парницу и суд не упућује; нашли су: да је господарка могла имати прихода у средњу годину од 34. кућа у име деветка од свију дажбина 11.900. ока, узимајући као да би ове у храни биле, но пошто господарка накнаду тражи у новцу. то рачунајући храну по 20. п. чар. као средњој пијачној цени да једногодишњи приход у новцу од деветка износи 5.950.гр., а од параспура по признању обеју страна на 38. кућа 760. гроша чар.

РАЗЛОГ КОМИСИЈЕ:

1. По чл. 2. и 5. аграр. закона све земље у атару овог села постојеће, које су сељани на девето радили, као и оне које је господарка за своју имовину означила, па их потом под деветак ставила, имају остати овима — сељанима — у њихову искључиву својину, а они да су дужни дати господарки накнаду — по чл. 9. аграр. закона| према изнађеном средњем годишњем приходу.

2. По чл. 25. агр. зак. Комисја је у споразуму са вештацима обеју страна, нашла да је господарка могла имати прихода у средњу годину од деветка на 34. куће 5.950. гроша а од параспура по признању обеју парничних страна на 38. кућа 760, гроша чар.; које суме кад се по чл. 26. аграр. закона са 7. помноже, онда добивени резултат у 46.970 гр. чар. биће откупна цена, коју су сељани дужни платити господарки за три месеца од данас; у противном случају према чл. 27. аграр. закона на рате и са интересом.

3. Господарки се има по чл. 34. агр. закона досудити и приход за прошле три године, пошто се она за исти пријавила још у првој комисији; и то параспур, који је у новцу давао за 1879. 1880. и 1881.годину, по 760. гр. на 38. кућа, свега 2280. гроша чар. а у име деветка на 34. куће за исте године, но с'призрењем на прву и последњу као по све слабе године, свега 11.900. гроша чар.

Са наведених разлога и закона као и чл, 18. и 41. агр. зак., аграрна Комисија за округ Нишки.

Р Е Ш А В А:

Да све ове земље у атару села Гор. Душника постојеће, које су сељани на девето радили, као и оне које је господарка за своју имовину означавала, па их потом под деветак ставила, имају остати сељанима од 34. куће у њихову искључиву својину, а тако исто и оне четири куће са плацевима Станчи Соколовићу, Николи Соколовићу, Јованчи Анђелковићу и Стојану Анђелковићу, онд.

Сељани од 34. куће по сразмерици своих баштина да плате господарки Шукрији Хануми за откуп од господарлука у име деветка и параспура 36.410, као и у име прихода за прошле године 13.940. свега 60.350. гроша чар., а сељани од 4, куће и то Станча Соколовић, Никола Соколовић, Јованча Анђелковић и Стојан Анђелковић, у име откупа за параспур 800. гроша чар.

Ове суме да јој плате за три месеца од данас; но ако за то време не буду у стању платити, онда да плате са 6% интереса кад прођу горња три месеца на ове рате: 26. Октомбра ове године сељани од 34. куће 12.070 гр. чар., а сељани од 4. куће 160. гр. чар. па затим о сваком идућем Митрову-дану по оволику суму новаца, до исплате целокупне накнаде.

Обе стране да плате својим вештацима по 12. динара на име дијурне, и то: сељани Николи Живковићу бојацији из Ниша и Ранђелу Стојковићу из Сопотнице; а Шукрија Ханума: Мустафи Османовићу Карабацаку и Мурату Али-Адровићу из Ниша, но овоме само 6. динара за један предстанак на име дијурне.

Решење ово, које је извршно, према чл. 23. Агр. закона предати обема странама, а полиц. власти дужне ће бити старати се о извршењу истог.

Решено у седници Аграрне Комисије за Округ Нишки 12. Априла 1882 год. Н⁰ 851. у Нишу

Председник Комисије,
Д. Каракостић

ЗН⁰ 32.

5. Јануара 1884. год.
у Београду

Сељани села Горњег Душника среза Заплањског Округа Нишког обавезали су се да плате по аграрном решењу од 12. Априла 1882. год. Н⁰ 851. које под ./. прилаже својој бившој господарки Шукрији Хануми и то 34. куће за господарлук параспур и приходе свега шездесет хиљада три стотине и педесет (60.350). гроша чар. а Станча Соколовић, Јованча Анђелковић, Никола Соколовић и Стојан Анђелковић у име одкупа за параспур осам стотине гроша чаршиски (800). Ове суме да плате после три месеца од дана решења а ако не плате, онда имају положити

на рате и то: 34. куће 26. Октобра 1882. године 12.070. гр. чар. а 4. куће 160. гр. чар. па затим сваког идућег Митрова дне оволику суму до наплате са 6% интереса рачунајући три месеца од дана решења.

По извештају Начелника ср. Запљанског од 24./XII. 1883. Н⁰ 2324. сељани села Душника нису ништа отплатили својим бившим господарима.

По овом извештају а и по извештају суда Округа Нишког од 28. Децембра 1883. г. Н⁰ 16.742. нема терета на имању ни забране на примању Шукрије Хануме.

Пуномоћник Шукрије Хануме је Хериф Исмајиловић по пуномоћију потврђеном код Нтва окр. Нишког 12. Новембра 1883. г. Н⁰ 130. које се овде под ./2 прилаже.

Достављајући горње са документима под ./ — ./2 Каси Управе зајма препоручујем јој:

Да пуномоћнику Шерифу Исмајловићу исплати дуг сељана села Душника под условима који су за исплате овога рода прописане и да са целокупном сумом задужи сељане села Душника за рачун аграрне касе.

Министар Финансије,
срав: К. Цветковић АСпасић
Т. Мијалковић

Главни . . . . . 61.150 гр. чар
Инт. од 12. Јула 82. до 11 Јануара 84. по 6% . . . . 5.477 „ „
свега 66.627 „ „
или у дин 13.192.15

По последњој рати:
за вишак интереса . . 26.40
„ трошкове 197.90
задржати 224.30 дин.
Ст. Степановић

РЕШЕЊЕ

Комисије за уређење аграрних односа у Нишком округу, као надлежне

у спору

Сељана села Дупљана у лесковачком срезу, које заступају пуномоћници Стојан Илић, Мијалко Борђевић, Младен Бокић, Димитрије Борђевић и Стојиљко Цекић, сви онд.

са њиховим господарима

Кадријом и Ахметом Ибраимовићем, Дубреном и Сулејманом Хасановићем и Зелихом женом Мехмеда Али Агића Дупљанче, које заступа Г. Урош Кнежевић, масом Мила Андреића, коју заступа Јанаћ М. Андрић трг. из Лесковца; Хасаном Муслићем Миневером удовицом Масур беговом а ћерком Махмута Барјактаревића: Атицом Љаминовом женом а ћерком Усејин Спахића, Јумером Мула Усеиновића и овога децом: Усејином, Меримом и Фатимом и мајком Атицом, Усејином Османовићем и Хасаном Барјактаревићем, из Лесковца

Решавали су:

Председ. Комисије за откуп од господарлука
Димитрије Каракостић

Чланови:

Радомир Ј. Сарановац
Илија Мојсиловић

Пуномоћници сеоски показали су Комисији, да су гореименовани господари у њиховом селу имали 49. кућа, које су им девета и остале дажбине давале.

Куће су између господара биле подељене, тако:

I. Ахмет и Кадрија браћа Ибрахимовићи, Дубрен имали су ове куће: 1. Цветана Живковића, 2. Јована Јанковића, 3. Стојана Павловића, 4. Крсте Петровића. Куће су ове радиле од прилике 90. дулума зиратне земље, и отуда су у средњу годину давале овим господарима деветка белог жита 160. ока, кукуруза 240. ока конопље 20. ока. Параспур је свака кућа одсеком давала по 80. ока и отуда су господари могли добити 320. ока. Сем ових дажбина друго ништа нису давале, као ни дулумско, јер винограда немају. Од својине ови господари ништа друго нису имали, сем једне куће, која је порушена, а плац под овом отели су од селске утрине; с'тога има исти неуступају.

II. Мила Андрејића маса, имала је ове куће: 1. Мијалка Борђевић и 2. Миљка Живановића-Крстића. Куће су ове радиле од прилике 40. дулума зиратне земље, и отуда су давале овом господару у средњу годину деветка: белог жита 80. ока, кукуруза 120. ока. конопље 10. ока.

Параспур је свака кућа одсеком давала по 80. ока, свега 160. ока.

Сем ових дажбина друго ништа нису давале, земље које је овај господар као своју држао у турско време, отео је од појединих сељана, па зато му их сада неуступају.

III. Хасан Муслић имао је ове куће: 1. Стојана Станковића, 2. Борђа Бокића. Куће су ове радиле од прилике 50. дулума зиратне земље, и отуда су давале овом господару у средњу годину деветка: белог жита 120. ока, кукуруза 80. ока, конопље 10. ока. Параспур је свака кућа одсеком давала по 80. ока што износи 160. ока, а друго ништа нису му давале. Од својине ништа му нису признали.

IV. Миневера удова Масур бега имала је ове куће: 1. Здравка Цветковића, 2. Стојана Илића, 3. Атанаса Стаменковића, 4. Рајка Илића, 5, Мијаила Стојковића, 6. Стојиљка Станковића, 7. Пере Здравковића, 8. Станка Митровића; куће су ове радиле од прилике 200. дулума зиратне земље и отуда су давале овој господарки у средњу годину деветка, белог жита 480. ока, кукуруза око 320. ока, конопља 40. ока, Параспур је свака кућа одсеком давала по 80. ока, свега 640. ока. Друго ништа нису давале. Од својине нису ништа признали.

V. Сулејман Хасановић имао је ове куће: 1. Димитрија Стојковића маса, 2. Младена Здравковића, 3. Трајка Младеновића. Ове су куће радиле од прилике 50. дулума зиратне земље и отуда давале су у средњу годину деветка белог жита 180. ока, кукуруза 120. ока, конопља 15. ока. Параспур је свака кућа одсеком давале по 80. ока. свега 240. ока. Друго му ништа нису давале, од својине ништа му нису признали.

VI. Атица Љаминова жена имала је само једну кућу, Марка Банковића, која је радила од прилике 9. дулума зиратне земље, и отуда давале је овој господарки у средњу годину

деветка, белог жита 60. ока, кукуруза 40. ока, конопље 5. ока, параспура одсеком 80. ока. Друго ништа није давала, од својине овој жени нису ништа признали.

VII. Мехмед Али Агин Дупљанче имао је ове куће: 1. Цаке Зербета, 2. Мите Тасића, 3. Мичана Бокића, 4. Станка Бокића, 5. Петка Денића, 6. Младена Бокића, 7. Цветка Денића, 8. Јање Јовића, 9. Станка Мијаиловића, 10. Ранђела Мијаиловића, 11. Тасе Митровића, 12. Стојка Стаменковића 13. Стојилка Живковића, 14. Димитрија Бокића. Ове су куће радиле од прилике 200. дулума зиратне земље и отуда су давале овом господару у срдњу годину деветка белог жита 820. ока, кукуруза 560. ока, конопље 70. ока. Параспур је свака кућа одсеком давала по 80. ока, свега 1120. ока. Друго ништа нису му давале, од својине овом господару ништа ниссу признали.

VIII. Јумер Мула Усејинов имао је ове куће: 1. Петка Цонића, 2 Горче Живковића, 3. Димитрија Донића, 4. Тасе Толића, 5. Ристе Цакића, 6. Трајка Стојиљковића, 7. Пере Стојановића, 8. Јанка Стојиљковића, 9. Стојана Марковића, 10. Стаменка Маринковића. Куће су ове радиле од прилике 150. дулума зиратне земље и отуда су давале овом господару деветка, белог жита 600. ока, кукуруза 400. ока, конопље 50. ока. Параспур свака кућа одсеком давала по 80. ока, што износи 800. ока. Друго му ништа нису давале, од својине овом господару ништа нису признали.

IX. Усеин Османовић имао је само једну кућу Стојилка Цекића, која је радила од прилике 35. дулума зиратне земље и отуда давала је овом господару деветка 60. ока...
(. . . . . — недостаје текст)

Урош Кнежевић у пријави није пуномоћство поднео, зато му је Комисија под 24. Августа т. г. Н⁰ 596 наредила да од ових лица поднесе пуномоћства за 30. дана, захазав му да ће у противном сматрати да пријаве за ове господаре не постоје, па он не само што по овој наредби није поступио, но ни на позиве Комисији није долазио, нити је вештаке хтео да бира; с'тога му је Комисија само одредила за вештаке она иста лица, које је изабрао Наћа Андрејић.

Други господари Хасан Муслић, Хусејин Османовић и Хасан Барјактаревић нису се пријавили за своје право.

По овоме Комисија је расмотрила цео атар овога села, који постоји међу атарима ових села: Прибоја, Каштовара, Печењевца, Брејановца, Богојевца и Доње Лакошнице, као и све зиратне земље, па се уверила да простор зиратних земаља према броју кућа као и према томе што и сељани из других села имају овде својих сопственика земаља, није велики, а земље да су добре каквоће.

На данашње рочиште за решавање овога господарлука позвате су обе интервентне стране са њиховим вештацима, на које су дошли пуномоћници сеоски са својим вештацима, а од господара само пунољетни наследник масе умрлог Мила Андрејића Наћа са својим вештацима, па пошто је предмет овај потпуно извиђен — то је Комисија, на основу чл. 25. аграр. Закона приступила саветовању са вештацима обеју страна о изналаску средњег годишњег прихода, па вештаци сеоски према свему што су могли сазнати, а по својој савести и убеђењу, нашли су да с' пријављени господари могли добити у средњу годину прихода од свију дажбина, узимајући као да би ове све у храни биле, и то Кадрија и Амет 1600. ока; Миле Андрејић од једне куће 400. ока; Сулејман Хасановић 1200. ока; и Зелиха жена Мехмед Али Агића 5600. ока хране; вештаци господара за Кадрију и Амета 4000, Мила 1000, Сулејмана 3000 и Зелиху 14.000 ока хране.

Чланови Комисије према овако разногласном исказу вештака нису се могли сложити у мишљењу ни с једним вештацима; но по својој савести и убеђењу као и према ономе што су увиђајем својим на лицу места сазнати могли, налази да су пријављени господари у средну годину могли добити прихода од свију дажбина, узимајући као да би ове све у храни биле, и то: Кадрија и Амет браћа Дубрен 2400. ока, Миле Андрејић 600. ока, Сулејман Хасановић 1800. ока и Зелиха жена Мехмед Али Агића 8.400 ока хране; но пошто господари траже накнаду у новцу, то рачунећи рану по 20. пара као средњој пијачној цени, да једно годишњи приход у новцу износи и то за: Кадрију и Амета 1200. гроша, Мила Андрејића 300, Сулејмана 900. и Зелиху 4.200 гр. чар.

РАЗЛОГ КОМИСИЈЕ

1. Да по члану 2. и 5. агр. закона све земље у атару села Дупљана постојеће које су сељани под деветком радили имају остати сељанима овог села у искључиву својину њихову, но под условима да дужни буду платити господарима накнаду, сходно чл. 9. агр. закона.

2. Да Г. Кнежевић за Миневеру удову Масур бегову, Атицу Љаминову жену и Јумера Мула Усејиновића није поднео пуномоћство ни до данас; с'тога се њихове пријаве сматрају да непостоје, па се како за њи, тако и за непријављене господаре Хасана Муслића Хусејина Османовића и Хасана Барјактаревића има одредити накнада по исказу сеоских пуномоћника сходно члану 31. агр. закона.

3. Да се за пријављене господаре Мила Андрића, Кадрију и Амета, Сулејмана и Залиху има одредити накнада према изнађеном средњем годишњем приходу по оцени вештачкој, сходно члану 25. агр. закона, но за Мила Андреића још и приход за прошле године према члану 34. истог закона но с призрењем пошто се он за своје право још првој Комисији пријавио, но с призрењем на 1879. годину као посве сушну и неродну.

4. За изнађени средњи годишњи приход по оцени вештачкој за пријављене господаре износи, и то: за Кадрију и Амета 1200. гроша, Мила Андреића 300, Сулејмана 900. и Зелиху 4200. гр. чар., а за непријављене по исказу сеоских пуномоћника и то за Хасана Муслића 205. Миневеру 820. Атицу Љаминову жену 102. гр. Јумера Мула Усејиновог 1025. Усејина Османовог 102. гр. и Асана Барјактаревића 410. гроша чар. које суме кад се према члану 26. агр. закона помноже са 7. (седам) онда производ тога представљаће накнаду и то за Кадрију и Амета 8.400 гр. Мила Андреића 2100. Сулејмана 6300. Зелиху 29.400. Хасана Муслића 1435. Миневеру 5740. Атицу 714. гроша Јумера 7175 Јусејина 714. гр. и Хасана Барјактаревића 2.870. гр. чар. коју су сељани дужни платити господарима за два месеца од данас; а у противном случају на рате и са интересом, сходно чл. 27. агр. зак.

5. Да земље, које су господари за своју својину оглашавали а сељани им исте оспоравају, имају и даље остати у државину сеоску, а господари се упутити грађанском суду, да код овога право своје на исте доказују сходно члану 32. агр. зак.

6. Да се пријављени господари сем масе Мила Андреића имају одбити од траженог прихода за прошле године, пошто су се са тражењем својим тек у овој години пријавили, кад им се накнада дати има, члан 34. агр. закона.

7. Да свака страна има да плати дијурни својим вештацима, а пријављени господари још и подвозни трошак члановима Комисије за излазак у село ради извиђаја, сходно члану 41. агр. зак. На основу наведених разлога и законских наређења, а с погледом и на чланове 18. 19. 23. и 30. агр. Закона агр. Комисија за Нишки округ

Р Е Ш А В А

Да све земље у атару села Дупљана постојеће, које су сељани под деветком радили, остану у искључиву својину њихову, а они да дужни буду сваки своме господару платити накнаду и то: Кадрији и Амету 8400. гр. чар., маси Мила Андреића кућа Мијаила Борђевића 2100. гр. и приход за прошле године 400. гр. свега 2500. гр. чар., Сулејману 6300, Зелихи 29.400. гр., Асану Муслићу 1435., Миневери 5740., Атици 714. гр., Јунару 7175., Усејину 714. гр. и Асану Барјактаревићу 2870. гр. чар. од данас па за два месеца. Но ако не буду у стању за ово време платити онда да плате са 6% интересом одкад прођу горња два месеца на ове рате: Седамнајестог децембра 1881. год. Кадрији и Амету 1680. маси Мила Андреића 500. Сулејману 1260. Зелихи 5880. Асану Муслићу 287. Миневери 1148. Атици 143. гр. Јумеру 1435. Усејину 143. гр. и Асану Барјактаревићу 574. гр. чарш., па затим о сваком Митрову дну, почев од Митров дана 1882. год. по оволику суму до исплате целокупне суме накнаде. Пријављени господари од траженог прихода за прошле године одбијају се. За земље оне које су господари тражили у својину упућују се они грађанском Суду на парницу да код овога право своје докажу, но дотле докле ови парницу неповеду, право своје код суда не докажу да исте остану у државину оних, који их држе и раде. Тако исто упућује се Суду и маса Миле Андрејевића за кућу Миљка Крстића за коју Нађа вели, да је била на трећину, а сељани опет да је била на деветину, као и за оне друге земље.

Свака страна да плати својим вештацима по 6. динара на име дијурне, и то сељани Трајку Живковићу из Печењевца и Ивану Станковићу из Липовице, а господари: Кадрија и Амет, Миле Андрејевића маса Сулејман и Зелиха: Љубисаву Стојановићу и Нешку Митровићу из Лесковца; Но господари још да положе Каси Начел. среза Лесковачког 32.83. динара, што је из исте касе издато члановима Комисије на име подвозног трошка за излазак њихов у ово село ради извиђаја.Решење ово које је према чл. 23. аграр. зак. извршно, предати странкама, но за непријављене господаре Начел. среза Лескоњачког с'препоруком, да он за ове досуђену накнаду у своје време наплати, и са истом по чл 31. агр. зак. у свему поступи.

Решено у седници Аграрне Комисије за окр. Нишки 17. октобра 1881. год. у Лесковцу Н⁰ 674.

Чланови:

Р. Сарановац, с тим да Господари плате таксу по закону о таксама
Р. Сарановац
Ил. Мојсиловић
Ф. Марјановић

Прет. Комисије
Д. Каракостић

Да је овај препис веран своме оригиналу, који се налази у актима аграрне Комисије за округ Нишки под Н⁰ 674 од 1882 године Суд округа Нишког тврди

Н⁰ 9464
26. Јула 1883 год.
Ниш

Дежурни Судија
ИММашић

ЗБр. 3526
10 Децембра 1884 у Београду

Сељани села Дупљана у срезу Лесковачком Окр. Нишког, по решењу аграрне Комисије за Окр. Нишки од 17 Окт. 1881 Н⁰ 674, које је поднето у препису овереном од суда Окр. Нишкога 26. Јула 1883 год. Н⁰ 9464, дужни су да плате своме господару Сулејману Хасановићу на име одкупа од господарлука *Шест хиљада три стотине гр. чар.* са интер. 6% по истеку два месеца од дана решења.

По извешћима Началника среза Лесковачког постоје ове забране:

Іво По извешћу од 30 Нов. о. г. Н⁰ 10744 забрана Стојанчета Младеновића трг. из Лесковца за *Седамдесет и шест динара.*

IIго По извешћу од 2. Децем. ов г. Н⁰ 10838 забрана Сале Османовића из Лесковца за *Једанаест дуката цеср. и девет динара* уложене таксе.

IIIће По извешћу од 30 Новембра о. год. Н⁰ 10759 има Сулејман да плати општини Лесковачкој данак за IIго 1883 и I и IIго полг. 1884. год. свега *Шесет и један динар и 75. пр. д.* и

IVто По извешћу од 28. Нов. ов. г. Н⁰ 10596 сељани су дали у одплату *Осамдесет динара.*

Предајући Каси управе нар. зајма у прилогу под ./. аграрно решење у овереном препису, препоручујем јој:

Да остатак дуга сељана села Дупљана са припадајућим интересом исплати Сулејману Хасановићу по одбитку свију у реферату побројаних тражбина и одплаћене суме, а под условима прописаним за исплате овога рода, и да са исплаћеном сумом задужи сељане села Дупљана за рачун аграрне Касе.

Председник Министар. Савета
Министар иностр дела и
Финанција
МГарашанин

Главни 6300 грч чар. или 1247.40 д.
платити . . . 80.
ост. 1167.40.
Инт. од 17 Јануара 82
до сада по 6% 202.80
свега 1370.20
задржати:
За Стојанча Младеновића . . 76.
„ Салију Османовића 141

„ Данак општини Леск. . . . 61,77.
„ г. Уроша Кнежевића адв.
315 гр. чар. или . . . . . 62.38.
свега 341.15
За вишак инт. 16.45
„ трошкове 20.55
задржати . . . 37.00

Ст. Степановић

Р Е Ш Е Њ Е

Комисије за уређење аграрних односа у нишком округу као надлежне

у спору

Сељана села Виландрице, које по пуномоћију заступају: Петар Станковић, Мита Павловић и Таса Костић, тежаци из Виландрице

са

Њиховим господарима: Јованом Митичићем, Зојицом Тодоровићевом, Мијајлом и Најданом Антоглићем, као наследницима њихове матере, умрле Султане и Аном ж. Борђа Х. Пешића овд.

Решавали су:
председ. Б. Божовић
Р. Ј. Сарановац
чланови:
Ил. Мојсиловић

За одкупну цену господарлука села Виландрице

Пуномоћници сељана села Виландрице, представили су комисији, да је у њеном селу, кад је српска власт наступила, било 16. кућа које су радиле 320 рала земље. Према каквоћи земље и радној снази свака кућа једна на друго, могла је дати средње године и од белог жита и од кукруза по 200 ока у име деветка; а од параспура свака је кућа сејала по 20 ока и отуда су господари добијали у средњу годину прихода с куће на кућу по 40. ока, што на 16 кућа износи 640 ока. — Село има винограда на 40 дулума, а од обих господарима дулумско нису плаћали. Од својине господари су имали једну кућу и једну ливаду од 4 косе траве.

Према овоме, овако представљеном средњем годишњем приходу, који су у име признатих дажбина господарима давали, тражили су да се поменуто село од својих господара према закону одкупи и да се сељанима све земље — сем признатих господарима, као њихове својине — остану у својину.

Од господара Јован Димитријевић у својој пријави навео је да у атару села Виландрице има њиву на 1185 дулума по 30 тапија, ливада 71 дулум, пашњака 30 дулума, гувна 4 дулума, виноградарске земље на 106 дулума и кућних плацева на 60 дулума. Од ових земаља један део припада њему, а три његовим сестрама: Зојици Тодоровића, Султани Антоглића и Ани Ђ. Х. Пешића. Сопствених земаља имају на 300 дулума, две ливаде од 30 дулума и једну кућу са две штале, два коша и једним амбаром. Прихода су имали од овог целог господарлука 1660 динара годишње и то девето 3800 гр. и параспура 1500 гр. чар. Од овог господарлука тражио је, да за себе као своју имовину задржи кућу са шталом, амбаром и кошем, а за се и његове сестре 300 дулума зиратне земље и две ливаде, а остале земље да уступи сељанима у својину, но тако, да му ови плате у име одкупне цене 1200 # ц. у року од три године и у име прихода за последње три године како овај господарлук не ужива 4980 динара.

Обе стране сагласно признале су, да је средња цена рани у турско време била по 20 пара од оке.

За вештаке пуномоћници сељана изабрали су: Вучка Динића из Гор. Барбеша и Борђа Илића из Гркиње, а господари: Тодора Пешића овд. и Борђа Јовановића з Вукманова.

По овоме је комисија за расправу овог господарлука позвала обе стране и њихове вештаке на дан 14. Маја ове године, па кад је предузела саветовање са вештацима према наредби чл. 25. аграр. закона, вештаци су показали: да су ишли у село и промотрили све зиратне земље и остало све што је било од потребе, да би могли дати праведно мишљење, о средњем годишњем приходу. За овим су вештаци сеоских господара изјавили, да су по њиховом убеђењу, могли господари у средњу годину добити с куће на кућу, узимајући по 450 ока ране, где улази у рачун и параспур и приход за прошле две године 7200 ока ране на 16 кућа; која кад се по 20 п. на оку урачуна, онда средњи годишњи приход у новцу износи 3600 гр. чар. И ово вештаци су показали, да су ценили само на земље, које се под дебетком биле, изузимајући оне, које су господари сами радили. Према датим разлозима ова два вештака и чланови комисије приступили су њиховом мишљењу о оцени средњег годишњег прихода овог господарлука.

А сеоски вештаци дали су своје мишљење: да су господари с куће на кућу, могли добити средњег годишњег прихода у име деветка 150 ока и параспура 50 ока, свега 200 ока ране, што на 16 кућа износи 3800 ока или у новцу 1600 гр. чар. За својину господара не знају, да је ови имају.

По овом су вештаци сеоски Вучко Динић и Живко Стевановић изјавили, да су око овог вештачења изгубили по један дан; а вештаци господара. да ће се они дангубу са господарима самим намирити.

РАЗЛОГ КОМИСИЈЕ:

Према изложеном Комисија узима у вид:

1., Да све земље, које су сељани овог села под девето радили по смислу чл. 2, 5, и 9. агр. зак. имају припасти истим сељанима у својину, но под условом, да они дужни буду платити господарима накнаду према средњем годишњем приходу, који су ови од деветка и других дажбина од овог господарлука имали.

2, Да је комисија са вештацима по наређењу чл. 25. ист. зак. нашла и оценила, да су господари средње године, узимајући с куће на кућу, могли добити прихода по 450 ока ране, где улази у рачун параспур и приход за прошле две године, и тако да су од целог овог господарлука могли имати прихода 7200 ока ране на 16 кућа, која, кад се по 20 пара на оку урачуна, онда излази средњи годишњи приход у новцу 3600 гр. чар., који, кад се по чл. 26. навед. зак. са 7 помножи, онда целокупна сума одкупне цене износи 25.200 гр. чар. коју имају сељани овог села господарима по сразмерности својих баштина платити

и према чл. 27. навед. зак. на рокове и интер. 6% годишње.

3, Да се господари овог села, за све земље, које су у пријави као својину својину означили, а сељани на исте право оспоравају, имају по чл. 24. и 32. реч. зак. грађанском суду на парницу упутити, да код овога, право на исте доказују, а дотле се имају сматрати као сеоска баштина.

На основу изложених побуда и законих наређења

Р Е Ш А В А:

Да све земље, које су сељани овог села под девето радили, остану истима њихова сопствена баштина, а они да плате господарима накнаду у 25.200 гр. чар. у року од пет година и са интер. 6% почињући после три месеца од дана овог решења и то на ове рате: и рокове: сад о Митров. дану ове године 5200 гр. чар.; а осталу суму о сваком Митров-дану по 5000. гр. чар. до дана исплате.

За земље означене као својину, упућују се господари грађанском суду, а дотле се имају сматрати као сеоска баштина.

Сељани да плате својим вештацима: Вучку Динићу из Гор. Барбеша и Живку Стевановићу за по један дан по 6 динара.

Решено у седници Аграрне Комисије за Нишки округ 14. Маја 1881. год. Н⁰ 498. Ниш.

Председник комисије,
Б. Божовић с. р.

Да је овај препис веран своме оригиналу који се налази у актима мин. фин. под ЗН⁰ 2782/83, — Мин. фин. тврди с тим, да је такса по тач. 11. и -3. закона о таксама и 2.50 ди. нара наплаћена у таксеним маркама.

ЗН⁰ 2857.
13. Окт. 1888 г.
у Београду

За Мин. финанц. и
Управника зајмова
Контролор,
Ст. Степановић

Пуномоћије.

Овим овлашћујем мога ујака Х. Јована Димитријевића трговца из Ниша да може у моје име узети из Касе Министарства финанције суму која ми припада по решењу аграрне комисије и решењу Г. Министра Финанције од 11 Јуна 1883ће год. ЗН⁰ 2728 односно откупа села Виландрице.

Ово пуномоћије може и на другог пренети што ће бити све за мене обавезно.

15 Септембра 1888 г.
Ниш

Издаваоц Пуномоћија
Најдан Антоглић

Да је Најдан Антоглић овд. који је власти овој познат преко г.г. Манојла Поповића и Обрада Коларевића практиканта овог начелства,заиста ово пуномоћије издао Јовану Димитријевићу трг. овд. и за своје га у свему пред влашћу лично признао, Начелство окр. Нишког тврди с'тим да је такса у 2. динара плаћена.

Н⁰ 12070
16 Септембра 1888 г.
Ниш
Секретар,
(потпис нечитак)

По наредби
Начелника
Помоћник,
(потпис нечитак)

Право овог пуномоћија у свему преносим на г. Димитрија С. Чохаџића писара посланства Србије у Букурешту

19 Септембра 1888
Ниш

Х. Јован Димитријевић
трговац

Даје Х. Јован Димитријевић трговац овд. који је власти лично познат, заиста право овог пуномоћија у свему пренео на г. Димитрија Чохаџића писара посланства Србије у Букурешту и овај пренос за свој у свему пред влашћу лично признао, — Начелство округа нишког тврди, с тим да је такса у 2. динара плаћена.

Н⁰ 12211
19. Септембра 1888 год.
у Нишу
Секретар,
(потпис нечитак)

По наредби
Начелника окр.
Помоћник,
(потпис нечитак)

П Р И З Н А Н И Ц А

На четири хиљаде сто двадесет три (4123) динара, коју суму новаца признајем, да сам примио из касе аграрног зајма у име исплате господарлука Емире Емине жене Мустафе Фехама ефендије из Цариграда за село Брлог као пуномоћник Емирин на основу решења Г. Министра Финансија од 28 Октом. т. р. ЗН⁰ 5959.

Монета:
Сребра . . . . 4123. дин.
(јеврејски потпис)
т. ј. Бохор Конфино
трговац из Пирота

29, Октомбра 1885. г.
Београд
видио,
Ст. Степановић

Р Е Ш Е Њ Е

Суда Округа Пиротског надлежног

У тражењу

Емире — Емине — жене Мустафе Фехами Ефендије из Цариграда, коју заступа Бохор Конфино трг. овд., а овога опет Г. Доброслав И. Стојановић адв. овд.

Да се расправи Чифлички однос са сељанима села Брлога у срезу Височком

Решили су:

Председ. Судија
Р. Тодоровић
Судије
И. Мутафџић

За Судију Секретар правник
Л. Рајковић

писар, Јован Ж. Јовановић

Пуномоћник Емирин у акту од 6 Марта ове год. представио је Суду да његова властодавка има по наслеђу од свог оца пок. Ибиша Ибишевића овд. у господарлук села Брлога.

Сами ови сељани села Брлога преко својих пуномоћника пријавили су овај однос њихов на спрам његове властодавке код постојавше аграрне комисије, где су казали, да је село Брлог, које броји 68. кућа, а до рата било је 65. кућа јер су три деобом приновљене, давало господару М. Фехамији Ефендији телеграфцији укупно по 400 гр. у новцу, 100 ока сира, 50 ока масла и 30 ока жита, све до на 4. године пред рат, а од

тога да господар није ништа узимао, јер су сељани били с'њим у парници. У доказ овога поднео је у потврђеном препису протоко изјаве пуномоћника поменутих сељана. И с'тога је тражио да суд овај на кога је прешла надлежност аграрне комисије, према поменутој пријави сељана одреди накнаду за ово давање његовој властодавци.

Разлог:

Из поднетог у потврђеном препису протокола изјаве пуномоћника тужених сељана села Брлога у акту Н⁰ 998 као јавне исправе § 150 гр. пост. а и из самих оригиналних акта, која су овде придружена, види се и доказује све оно, што је напред тужитељном страном представљено, а на име: да је село Брлог давало оне дажбине своме господару, према чему они имају молитељки као господару и да даду накнаду за давање по чл. 5 аграрног закона која се накнада има и да одреди по чл. 26. и 27. ист. закона.

Из ових разлога, а у погледу и на чл. 23, 29 и 30 реч, зак. аграрног Суд окр. Пиротског

РЕШАВА:

Да сељани села Брлога које заступају Пејча Цунов и Коста Вацић овд. од пријема овог решења, па за три месеца плате поменутој Емири — Емини — жени Мустафе Фехами Ефендији у име одкупне цене за господарлук свега 2800 гр. чар. у новцу, 800 ока сира, 400 ока масла и 24.000 ока жита.

Но ако не могу ову накнаду платити за остављени рок, онда да исту плате за пет година у годишњим ратама и то по 500 гр. у новцу, 80 ока масла, 160 ока сира и 4800 ока жита, све са 6% год. инт. од дана остављеног рока до наплате.

О овоме се извешћују како пуномоћник господара тако и пуномоћници сељана села Брлога, с'тим да је ово решење одма извршно и писато полицискоj власти да га изврши.

Од Суда округа Пиротског 8 Априла 1885. г. Н⁰ 1450 у Пироту.

Писар.
Јов. Ж. Јовановић

Председавајући судија,
Р. Тодоровић

ПУНОМОЋСТВО

На основу датог ми пуномоћија од стране Емире Емине жене Мустафе Фехеми Ефендије из Цариграда, а кћери пок. Ибише Ибишевића бив. турчина из Пирота, које је потврђено у српском посланству у Цариграду 14. Августа 1879 год. под Бр. 485, дајем пуну власт Бохору Конфину тргов. из Пирота, да он може уместо мене један чифлик моје властодавке Емире, који постоји у селу Брлогу среза височког продати, тапије купцима издати и од њих новац примити.

Осим овога, Бохор има право да се код свију судова у Србији парничи, ако би се какав спор за овај чифлик ма с које стране појавио. У том случају он ће заступати пред судовима Емиру, наредбе и решења примати за њу, поравнења чинити, заклетве нудити и примати, изабране судове тражити и на њих пристајати, као и судије за такве судове избирати. Једном речју, што год буде Бохор у смотрењу чифлука у Брлогу учинио, сматраћемо и ја и моја властодавка, као да смо то исто и сами учинили.

18 Јануара 1882 год.
у Пироту

Властодавац,
(турски потпис)
Амет Ефен. Меметовић
из Пирота

Да је Амет Ефендија Меметовић из Пирота, пуномоћник Емире Емине жене Мустафе Фехами Ефендије из Цариграда, ово пуномоћије које издаје Бохору Конфину трговцу овд. на потврду поднео и за своје признао, начелство окр Пиротског тврди с тим да Амета лично познаје.

Бр. 211
19. Јануара 1882 г.
Пирот

За
Начелник Окр.
помоћник.
П. Јовановић

Телеграм Управи Заjма

У месецу јулу ове године била је цена сиру 40 пара кило бијеном а небијеном 60 пара динарских маслу топљеном 1.20 дин. а нетопљеном 1 дин. кило. Жито чисто 10 п. кило.

Н⁰ 5383.
Пирот

Начелник окружни,
Т. Поповић

Краљевско срп. министарство финансија

ЗБр. 5959
28. Новембра 1885 год.
Београд

Сељани села Брлога у срезу височком окр. Пиротског, по решењу суда окр. Пиротског од 8. Априла т. г. Н⁰ 1450 обавезни су да плате на име откупа од господарлука својој господарици Емири Емини жени Мустафе Фехама Ефендије из Цариграда: *две хиљаде осам стотина гроша чарш. у новцу, — осам стотина ока сира, четири стотине ока масла и двадесет и четири хиљаде ока жита* под условима у решењу изложеним.

По извешћу начелника ср. височког од 24. Авг. т. г. Н⁰ 1571. на овом господалуку нема никаквих терета а сељани нису дали ништа на име отплате својој господарици.

По извешћу суда округа Перотског од 23. Авг. т. г. Н⁰ 3550, на овом господарлуку нема **никаквих терета ни забрана.**

По пуномоћију потврђеном код Начелства окр. Пиротског под 19 Јануаром 1882 године Н⁰ 2111, заступник је Емирин Бохор Конфино трг. из Пирота;

Предајући каси аграрног заjма у прилогу под ./. решење, под .//. пуномоћије, препоручујем јој, да како досуђену суму у новцу, тако и досуђене артикле у натури исплати заступнику Емирином Конфину под условима прописаним за исплате овог рода и са исплаћеном сумом задужи сељане села Брлога за начун аграрне касе.

Исплата артикала досуђена господарици у натури, има се извршавати у смислу § 26. закона о уређењу аграрних одношаја у новоослобођеним пределима, а по цени означеној у телграму Начелства окр. Пиротског од 25. т. м. Н⁰ 5383, који се у прилогу под ./3 прилаже.

Министар финансија,
Вук. Петровић

700. ока сира или	896. кил.	по 40		358.40
350 „ масла „	448. „	„	1.	448.

2100 „ жита	„	26880.	„ „ 0-10	2688.
у готову 2800 гр.				554.40
			свега . . .	4048.80
Инт. од 8/7 до 29/10.85			. . . .	74.20
			свега . . .	4123.20
Задржати и то:				
За вишак инт.			. . . . .	20.70
„ трошкове			. . . . .	61.90
			свега	8260. дин.

Ст. Степановић
контролор

К В И Т А

На *две хиљаде девет стотина осамдесет један динар и 60 пара* што као пуномоћник Дервиш Бега Ибрајимовића, примих из касе Управе Народног Зајма, као исплату господарлука села *Мерошине* Ср. Добричког окр. Топличког по решењу аграрне комисије од 12. Августа 1881 год. Н⁰ 701. и реферату Министра финанције ЗН⁰ 493.

Монета:

149 Наполеона	по 20	2980.
Сребра и бакра . .		1.60
свега . .		2981.60 динара

26 Марта 1884 год. Београд

Х. Мустафа Карабацак
из Ниша
под. АМилетић

видио,
Ст. Степановић

Али Барут ага Сулејмановић из Ниша, као пуномоћник Дервиш-бега Ибрајимовића из Ниша но сада у Тиквешу у Турској живећег, у пријави својој показао је како је његов влстодавац именовани Дервиш-бег господар од села Мерошина, које броји 13 кућа, како су му сељани оних 13. кућа давали деветак од сваковрсне хране, и како у том селу има две ливаде и две њиве као искључну својину његову; па је према показаном годишњем приходу како од деветка, тако и осталих дажбина, тражио да Дервишу сељани плате 118.050 гр. чар. у име одкупне цене за земље што су држали и радили, а побројана својина њива и ливада да остане његова.

У сљед ове пријаве упитани сељани одговорили су: да је *под господарлуком 16. а не 13. кућа било;* да је господар ових 16. кућа био реч. Дервиш-бег, да су му давали деветак од сваковрсне хране за земље, што су држали и радили и од којих је Дервиш извесне користи вукао. Признали су да Дервиш има само једну њиву и једну ливаду као искључиву његову својину и више не; али нису признали да је Дервиш могао имати онолико прихода колико је он показао, него према величини земљишта много мање, и због тогао је постављена цена од стране Дервиша претерана, тражећи, да према приходу, који су они показали, ове земље одкупе.

Доцније Али Барут-ага, Дервишев пуномоћник изјавио је пред Комисијом, да није цело село Мерошина Дервиш-бега, већ половина, а половина других господара; но пошто није подељено било између њих, то је Дервиш од целог села само половину прихода вукао, а половину други господари, наводећи да је Дервиш-бег искључни господар сопственик и од једне воденице, која постоји у селу.

Пошто се искази и једне и друге стране у велико разилазе, односно величине прихода и простора обрађеног земљишта на деветак и комисија није успела да те несугласице изравна, то су изабрани вештаци и од једне и од друге стране ради оцене средњег годишњег прихода на лицу места.

Чланови Аграрне комисије и изабрани вештаци изашли су на лице места у село Мерошин и пошто су предходно сељани и Али Барут пуномоћник Дервиш-бега и пуномоћник Али-Барутов Неделько Кнежевић из Ниша, признали, да је Дервиш бег од целога села половину прихода имао, а половину други господари, и по томе да је Дервиш бег господар од половине неподељеног села Мерошина; и пошто је даље и од једне и од друге стране признато и утврђено, да је Дервиш-бег у селу Мерошину има само једну њиву од 15—20. плугова постојећу у месту званом „Дрењак“ и једну ливаду од прилике око 10 коса, постојећу између села Бресја и Мерошине, као његову искључиву својину а више не; и пошто су најзад сељани показали да Дервиш има и једну воденицу од два витла у њином селу, но да ли је цела његова или у њој још који удела има да незнају тек беле њина није, — приступљено је оцени самога господарлука.

И чланови аграрне комисије заједно са вештацима и једне и друге стране пошто су се уверили о количини и каквоћи оних земаља,што су сељани држали и радили и од којих су извесне дажбине давали, — нашли су, да је Дервиш-бег могао имати годишњег прихода у средњу руку 1883 гр. 20 пр. чар. као половину на њега припадајућу, која сума кад се са 7. помножи, излази да су Сељани од 16. кућа села Мерошина дужни платити Дервиш-бегу свега 13184 гр. 20. пара чар. као половину њему припадајућу за земље што су држали и радили и од којих је Дервиш-бег извесне користи вукао.

С'тога Аграрна комисија за окр. Топлички с'погледом на чл. 9. 23. 26. 27. 30 аграр. зак.

Р Е Ш А В А:

Да сељани Села Мирошина од 16. кућа плате Дервиш-бегу 13184 гр. 20. пара чар. т.ј. *тринајест хиљада сто осамдесет четири гроша и 20. пара чаршијских* (као половину на њега припадајућу) у име одкупне цене за земље што су држали и радили и од којих је Дервиш-бег извесне користи вукао, и то у року од *Пет година* рачунајући од данас као дана решења, и с'концем сваке наступајуће године да плате по 2636 гр. 36. пара чарш. са припадајућим 6% годиш. интересом, по члану 27. аграр. зак.

По наплати целе ове суме Дервиш-бег дужан је издати Сељанима уредне тапије на половину одкупљеног земљишта; неучини ли то, могу се Сељани и сами код надлежног Суда убаштинити, кад докажу, да су своју обавезу по овом решењу испунили.

Полицијска власт дужна је старати се о извршењу овога решења, зашто јој је и писано.

Дервиш-бег да плати 18. динара на име дијурне чланова комисијских у смислу чл. 18 и 41. агр. зак., а остале трошкове накнадио је.

Њива од 15—20. плугова у месту званом „Дрењак“ и ливада од прилике око 10. коса, постојећа између села Бресја и Мерошине, остаје Дервиш-бегово, као његова собственост, а воденица, пошто сељани право на њу не полажу, остаје његова, ако не би други ко год са стране у њој удела имао.

Од Аграрне комисије за окр. Топлички 12. Августа 1881. г. Бр. 701. у Прокупљу.

Члан Комисије
Пав. Ивковић

Министарство финансије
24. III. 1884
ЗН⁰ 934

Сељани села Мерошине Среза Добричког окр. Топличког, обавезни су по решењу аграрне комисије од 12. Августа 1881. год. Н⁰ 701 да плате своме господару Дервиш бегу *тринајест хиљада сто осамдесет четири гроша и 20 пара чаршиских* (13184 гр. 20 п.) као половину на њега припадајућу у име одкупне цене за земље што су држали и радили и од којих је Дервиш-бег извесне користи вукао.

Ову исплату дужни су учинити у року времена од пет година, рачунајући од дана решења па концем сваке наступајуће године да плате по 2636 гр. 36. пара чар. са припадајућим 6% годиш. интересом.

По извешћу Начелника Среза Добричког од 20 ов. мца. Н⁰ 1140 од овог примања има Дервишу да се задржи *осамнајест динара* за трошкове аграрне комисије; других забрана нема. Сељани нису ништа на име горњег дуга одплатили.

По извешћу Суда окр. Топличког од 22 ов. мца. Н⁰ 2703 на овом имању нема интабулације ни других забрана.

По пуномоћију које је оверено код нашег Министарства Иностраних дела 22 Септембра 1883. године Н⁰ 10165 заступник је Дервишев Х. Мустафа Карабацак.

Предајући Каси управе народног зајма у прилогу под ./. решење аграрне Комисије и у прилогу под .//. пуномоћије, препоручујем јој, да горњи дуг сељана села Мерошине заједно са припадајућим интересом исплати Х. Мустафи Карабацаку, под условима који су прописани о исплати овог рода, и са целокупном одговарајућом сумом задужиће сељане села Мерошине за рачун аграрне касе.

Министар Финанције,
Бор. Павловић

Главни	13 184.20
Инт. од 12. Нов. 81. до 26/3 84 год. по 6%	1 874.30
свега	15 058.30
Или у дин. . .	2 981.60
За вишак инт.	27.35
„ трошкове	44.75
дин.	72.10
За трошак аграрне касе	18. дин.

ПРИЗНАНИЦА

На *Две хиљаде сто седамдесет шест дин. и 60 пр.*, које примисмо из касе Управе народног зајма према решењу Министра Финансије ЗБр. 5706. а на име исплате господарлука села Кнежице у срезу и округу Нишког, према решењу аграрне Комисије од 5 Априла 1882 год. Н⁰ 837.

Монета:

176. с. збр. по 11.75. . .	.2068
сребра	108.60
свега	2176.60

20 Септембра 1885
Београд
видио, пот.
Ст. Степановић

Абида жена Јусуфи ефендије из Ниша је Б. С. Богдановић

РЕШЕЊЕ

Комисије за уређење аграрних односа у Нишком округу, као надлежне

у спору

Сељана села Кнежице, које заступају Тодор Јовановић, Мита Николић, Борђе Илић, Величко Стојковић и Борђе Спасић онд.

са њиховим господарима:

Х. Омером, који је умро, но кога представљају насљедници: Мустафа и Исмаил синови, Аиша и Мелека ћери као и удова Емина, која последња као мати све заступа; Фатимом, ж. Абдурама ефендије, коју заступа Расим Абдулаовић турчин овдашњи а овога опет Димитрије Недељковић — Калоферлија — меанџија из Ниша и Абидом ж. Јусуфа ефендије, коју заступа по пуномоћију Х. Афуровић, овд. турчин

За одкуп господарлука

Решавали су:
Председник Комисије
Д. Каракостић

Чланови
Вучко К. Борђевић
Пав. М. Стевановић

Пуномоћници сеоски на протоколу код прве и ове Комисије показали су, да је у њиховом селу за време турско било 23 куће и једна маса Николе Миленковића, свега 24 куће; у који број рачуна се и баштина масе Тодора Аранђеловића у заједници са баштином Стојанче Аранђеловића, да су ове куће радиле земље на девето и отуда су давале господарима у средњу годину прихода од белог жита 1500 гр. кукуруза 450 и параспур су оцеком давале по 30 ока, но кад Господари вели, да им је свака кућа сејала по 20 ока, то да се не би око овога парничили, признали су ово; и отуда да су Господари добијали прихода годишње 345 гр. чар.

Дулумско на 3 дулума винограда 9 гр. чар. јер само толико винограда имају у њиховом селу а у селу Ђурлини имају на 100 дулума, на које су плаћали ћурлинском Господару по 3 гроша од дулума.

Друге никакве дажбине нису даване.

Од својине нису ништа господарима признали, као ни Емини Х. Омеровој Кованлук.

Кад им је саопштена пријава господара, они изјавише да је иста неистинита а по све претерана.

За вештаке су изабрали Јована Ђулизибарића овд. трг. и Стојанчу Станковића из Белотинца.

Пуномоћници господара и то: Емина удова Х. Омерова навела је да у селу Кнежици има 24 куће, међу којима је једна масена; да има њива на 4559 дулума, пашњака на 1450 дулума, винограда око 11 дулума, ливада 4 дулума и 1 плац од два дулума.

Од свију ових земаља половина припада насљедницима Х. Омеровим, а друга половина Фатими ж. Абдураман ефендије и Абиди удови Јусуфа ефендије.

Од својине имали су: 155 дулума њива и 4 дулума ливаде.

Параспур су сељани сејали на њиховој њиви по 20 ока куће; па од тога као и прихода од деветка добијали су годишње 8000 гр. чар. а од попаше по 200 гр. чар. годишње.

Тражила је да им сељани за њихову половину плате 1500 # цеср. и да им се своина именована уступи.

Осим овога Емина је тражила да јој сељани уступе и један Кованлук на слободно располагање, као њену искључиву својину.

Мустафа Афузовић као пуномоћник Абиде Хануме и Димитрије Недељковић—Калоферлија, мех. овд. а пуномоћник Расима Абдулаовића, који је поднео опет пријаву за своју властодавку Фатиму, остадоше и сада при поднетој пријави под 465 у којој су њихови властодавци навели: да има у овом селу зиратних земаља што сељани на девето раде до 4000 дулума и њихове сопствености једну њиву од 1200 дулума.

Да у овом селу има 24 куће, и да половина истог села припада Фатими и Абиди, а друга половина насљедницима Х. Омеровим; да куће нису биле између њих дељене, већ су они добивени приход међу собом делили.

Прихода су имали од деветка и параспура на 33000 гр чар. Траже да им сељани плате за одкуп од господарлука 231000 гр. чар. и да им се означена својина уступи.

Сва три пуномоћника изабраше за вештаке Мустафу Османовића Карабатака и Алила Шерифовића овд.

Комисија да би праведно могла ценити средњи годишњи приход овог господарлука према наредби својој под Н⁰ 465 изашла је у ово село, па се уверила, да оно постоји на брдовитом месту, да је простор зиратних земаља према броју кућа приличан и да су земље на брду слабе, а у равници добре; и према томе, да се у опште може рећи, да су зиратне земље у овом селу средњег квалитета.

На данашње рочиште дошле су обе интересоване стране, па пошто се на понуду комисије нису могле наравнати, приступљено је саветовању са вештацима обеју страна о изналаску средњег годишњег прихода, при томе су сеоски вештаци по својој савести и убеђењу а и по познавању стања ствари нашли: да су господари могли добити у средњу годину прихода од целог села у име свију дажбина 8000 ока разумевајући као да би ове све у храни биле; господарски вештаци 15000 ока; а чланови Комисије који се нису могли сложити о мишљењу ни са једним вештацима, по својој савести и убеђењу као и према ономе што су својим извиђајем на лицу места сазнати могли нашли су: да су господари у средњу годину могли имати прихода у име свију дажбина од целог села 9840 ока ране, на пошто Господари траже накнаду у новцу, то рачунећи рану по 20 пара као средњој пијачној цени, да средњи годишњи приход у новцу износи 4920 гр. чар.

РАЗЛОГ КОМИСИЈЕ

1) Да по чл. 2 и 5 агр. зак. све земље у атару овог села постојеће које су сељани радили на девето, имају остати овима у њихову искључиву својину а они да су дужни господарима дати накнаду по чл. 9 агр. зак. према изнађеном средњем годишњем приходу.

2) Да је по чл. 25 агр. зак. Комисија у споразуму са вештацима обеју страна нашла, да су господари од целог села у средњу годину могли имати прихода од свију дажбина 4920 гр. чар. која сума када се по чл. 26 агр. зак. са 7 помножи онда добивени производ у 34 440 гр. чар. биће укупна цена коју су сељани дужни платити господарима за три месеца од данас, у противном случају према члану 27 ист. зак. на рате и са интересом.

3) Да се насљедницима Х. Омеровим има досудити и приход за прошле три године јер су се они преко умрлог им брата Ибрахима јавили још првој Комисији (Чл. 34 агр. зак.), но с призрењем на 1879 и 1881 год. као године посве слабе, и тако приход за ове две године као и за 1880 годину износи за њих 4920 гр. чар. од половине села.

А. Фатими и Абиди има се досудити приход само за 1881 годину пошто су се оне у тој години Комисији пријавиле, но опет с призрењем на то, што је ова година посве слаба била, дакле да њима припада приход у 1230 гр. чар. од друге половине села.

4) Да по чл. 32 агр. зак. све земље разумевајући ту и Кованлук, које су господари означили за своју имаовину имају остати у државину сељана као што су и досад биле, а господари се имају по чл. 24 агр. зак. упутити надлежном Окружном суду, да код овога право својине на исте докажу — нарочито Емина за Кованлук, који се према поднетој тапији и не налази у атару села Кнежице, већ у атару вароши Ниша.

Са ових разлога и закона, као и Чл. 18 и 41 агр. зак. аграрна Комисија за окр. Нишки.

Р Е Ш А В А

Да све земље у Атару села Кнежице, које су сељани на девето радили, имају остати овима у њиову искључиву својину, а они да су дужни по сразмерици својих земаља платити господарима: Насљедницима Х. Омера за половину господарлука 17220 гр. чар. као и приход за прошле године у 4920 гр. чар. свега 22.140 гр. чар. а Фатими и Абиди за другу половину господарлука — равну суму у 17220 гр. чар. као и приход за прошлу годину у 1230 гр. чар. свега 18450 гр. чар. за три месеца од данас; но ако за ово време не буду у стању платити онда да плате са 6% год. интер. Кад прођу горња три месеца на ове рате: О Митровудне ове године наследницима Х. Омера 4428 гр. чар. а Фатими и Абиди 3690 гр. чар. па затим о сваком идућем Митрову дану по ово-

лику суму новаца до исплате целокупне суме накнаде.

Оне земље и Кованлук, које су господари означили као своју имаовину, имају остати у државину сељана као што су и досад биле, а господари се за исте упућују надлежном Окружном суду, да код овога право своје на исте докажу, ако се успеху надају.

Господари: насљедници Х. Омера, Фатима и Абида да плате својим вештацима, Алилу Шерифовићу и Мустафи Османовићу — Карабатаку — овд., а тако исто и сељани својим вештацима: Јовану Булизибарићу из Ниша и Стојанчи Станковићу из Белотинца по 6 динара на име дијурне.

Решење ово које је према Чл. 23 Агр. зак. извршно предати парничним странама, а надлежне власти дужне ће бити старати се о извршењу истог.

Решење у седници аграрне Комисије за Нишки округ 5 Априла 1882 год. Н⁰ 837 у Нишу

Председник Комисије
Д. Каракостић

(М. П.)

Да је препис веран своме оригиналу тврди

За
Министра Финансије
Управник Народ. Зајма
А. Стојковић

Краљев. срп. Министарство
Финансије
ЗБр. 5706
16. Септем. 1885. год.
Београд

Сељани села Кнежице у Срезу и Округу Нишком, по решењу аграрне Комисије за округ Нишки од 5. Априла 1882. године № 837 обвезни су да плате на има одкупа од господарлука својим господарима Фатими и Абиди жени Јусуфи ефендије *Осамнајест хиљада четири стотине и педесет гроша* под условима у решењу изложеним.

Фатима је припадајући јој део наплатила из касе аграрног зајма, а Абида се сада пријавила за наплату.

По извешћу Начелника Среза Нишког од 1. ов. месеца Н⁰ 4566. и Суда Округа Нишког од 5. овог месеца Н⁰ 9018. на делу Абидиног господарлука нема никаквих забрана, ни на примању забране.

Предајући Каси аграрног Зајма у прилогу под ./. аграрно решење, препоручујем јој, да припадајући део, од досуђене суме по горњем решењу исплати Абиди, под условима прописаним за исплате овог рода и са исплаћеном сумом задужи сељане села Кнежице, за рачун аграрне касе.

Министар Финансије,
Вук. Петровић

Главни	9225 гр. чар.
Интер. од 5. Јула 882 до 16/9.85 год. по 6%	1758. „ „
свега	.10983 гр. чар.
или дин.	2176.60

Задржати од 17/6. и то:

за вишак интер.	11.10.
„ трошкове	32.65.
свега	43.75. дин.

Контролор,
Ст. Степановић

Р Е Ш Е Њ Е

Суда округа Нишког II. оделења, надлежног

по спору

Рецепа Селим Зајимовића, кога заступа г. Чеда Мариновић адвокат из Ниша

противу

Сељана Села Орашја и Кукавице, које заступа г. Владимир Мимлинковић адвокат из Ниша

Решавали су судије: За откуп господарлука
Вел. Т. Живковић
Тод. Радичевић
За Судију Секретар,
Влад. Петровић
Деловођа писар,
Д. Ж. Марковић

Налазећи да је парница потпуно ислеђена Суд узима увид:

Да је пуномоћник тужиоца у тужби под Н⁰ 5904/83 г. и 13504/83 г. навео: да његов властодавац Рецеп Селим Зајимовић има господарлук у Селу Орашију и Кукавици од 73. куће а земље 2834. дулума свега који је од бив. Комисије расправљен, па како је по наредби г. Министра Правде а по решењу бив. аграрне Комисије од 11. Јуна 1882. године №917. добио право на нову пријаву за расправу овог господарлука, то је тражио да Суд одобри понову оцену господарлука, а његов је властодавац од овог господарлука ове приходе имао:

1. Параспур сејала је свака кућа по 20. ока семена пшенице, од чега је у средњу руку од свих 73. кућа мога имати садашњег прихода . . . . . 14.400. ока
2. Пшенице деветка од свију кућа . . . . . 73.000. „
3. Кукуруза годишње . . . . . 40.000. „
4. Јечма годишње . . . . . 20.000. „
5. Овса годишње . . . . . 20.000. „
6. Ражи годишње . . . . . 20.000 „
7. Конопље — кучине . . . . . 1.000. „
8. Дулумско на винограде што су тужени сељани радили на 600. дулума по 1. грош дулум . . . . . 600.гроша.

Поред овога тражио је да Суд изрече откуп и за неуживани приход од времена пријаве па до ове године све у новцу.

Цена хране ситне и кукуруза обично је 20. пара чарш. од оке, конопља 100. пара чарш., слама и плеве 4. паре чаршиске.

За вештаке одредио је Мустафу Јашаревића и Амет Бега Ибрајим—Беговића овдашње.

Свих 73. кућа имају свега 2834. дулума деветарске земље, коју ставља под деветак.

Заступник тужене стране није признао да су његови властодавци оволику дажбу господару давали, колико његов властодавац тражи, нити су оволико земљиште радили, већ су радили око 400. дулума лесковачки, који има 60. квадратних аршина дакле света 3.600 квадратних аршина један дулума.

Било је и забрана за турско време, али су ови за српско време окрчени, но и на ову крчевину нема господар право на деветак, а својине није имао никакве.

За вештаке тужена страна изабрала је Ивка Илића из Дадинца и Петра Станковића из Власотинца.

Да су Судије са вештацима ишашли на лице спорног места овај господарлук и сву околину овога села које постоји између атара Села Батуловца, Гложана, Ладовице, Козара, Дадинца, Јастребовца и варошице Власотинца прегледали.

По овоме заступник тужилачке стране остао је при свом ранијем наводу и поднео је тапију од земље у дубрави која је саопштена заступницима селским, као и тапије које се находе у акту № 722. и они одговорише: да од ових њива које су означене у тапијама овим, њима ни једна није позната под овим ораницама и именима и зато не признају да ових њива има у њиховом селу нити да су на исте господару деветак давали, а што има њива и на шта су деветак давали, то су они раније показали и ово је данас Комисија својим очима видела; у осталом остављају своме заступнику да даље реч даде.

Тужителна страна изјави: да она како по тапијама које су поднешене у актима под Н⁰ 722., тако и по овим тапијама које данас подноси, ставља све под деветак и ништа у име својине овог господарлука не тражи, нити ће тражити, па ни од винограда које су ови сељани радили, а што страни сељани од винограда раде, она ће особено тражити.

По овоме на одређеном рочишту 21. Априла тек. год. парничари изјавише, да не траже да се вештаци куну, јер налазе да то није од потребе за сада.

Заступник тужилачке стране казао је, да су на ранијем рочишту одређене врсте дажбина као и посебице колико је свака кућа годишње давала.

Даље је тражио, да Суд при оцени узме у обзир и то: да су Сељани узроковачи, што до данас откупна цена за овај господарлук изречена није због парнице које су сељани за све ово време са његовим властодавцем имали. Зато да се узме у оцену и то, што је његов властодавац једним узроком сељана морао до сада 5. дијурни Суду положити. Откупна цена да се изрече од дана уважене пријаве па све до данас, а то је за 12. година; а храна да се према врсти дажбина претвори у новац и према означеном броју година помножи.

Заступник тужених казао је, да аграрни закон није предвидио и овакве случајеве које тужилачка страна оставља Суду на оцену, и према томе за њих се не може никаква накнада и оцењивати, јер у последњем случају тужени имају бар то право да се бране и они су се бранили свима оним средствима која су законом дозвољена.

Тужилачка страна нема права на приход за пет година још и за то, што аграрним законом нигде није одређено да ће се и такав приход досуђивати. У осталом остао је при своме ранијем наводу.

Заступник тужителне стране казао је, да је аграрним законом признато начело „накнаде", јер да овога нема, не би ни господари могли имати право на откупну цену. Општим наређењем грађанског законика признато је право на накнаду штете невиној страни.

Зато што до сада оцена није изречена, узрок су тужени сељани и они као узроковачи штете која је његовом властодавцу причињена одговорни су за накнаду и по аграрном и по грађанском закону.

Заступник тужене стране поред осталог додао је, да у начелу непризнаје никакву накнаду тужителној страни, а она ако баш мисли да има каква права на какву накнаду, нека то тражи особеном парницом.

За овим приступљено је вештачкој оцени, па

Вештаци тужителне стране по својој савести и убеђењу и познавању спорног земљишта, казали су: да је њима познато да је господар могао имати у средњу руку годишње на име деветка од овог господарлука и то:

Од параспура	11.000. ока
Пшенице	30.000. „
Кукуруза	30.000. „
Јечма, ...	20.000. „
Овса	10.000. „
Ражи	15.000. „ и
Конопља	700. ока

Вредност је ове хране у средњу руку по 20. пара чар. од оке, а конопљу по 2 гроша и 20. пара чарш., дулумско на 600. дулума винограда по 1. грош чар. света 600. гроша чаршиски.

Вештаци тужене стране изјавили су да је њима познато, да господар у овом селу параспурски приход није ни имао, јер су сељани радили његове винограде на име параспура и они налазе да господар од овог њиховог рада није имао никаквог прихода.

Од пшенице	5.000.
Од кукуруза	5.000
Јечма	1.500.
Од овса	500.
Ражи	400.

Од конопља нису ништа господару давали јер он није исту ни тражио ни узимао.

Цена храни у средњу руку била је по 16. пари чар. а конопљу 50. пара ока. Дулумско опет по 1. грош чарш. од дулума.

Заступник тужене стране казао је, да сељани господару нису давали на име параспура у житу ништа, него су за овај параспур радили његов сопствени виноград у 12. дулума без икакве накнаде а тако исто да нису давали ни од кучине пошто су мало сејали само за кућну потребу а и господар им није тражио. Није одобрио да Суд цени ово, док то тужителна страна не докаже пресудом.

Заступник тужителне стране навео је да је законом предвиђено параспур као врста дажбине и да су ову сељани као сва остала села дужни били да дају.

Из аграрних аката сазнаће се да су сељани и кудељу сејали, па и од ове врсте дажбина деветак давали. Они то и данас признају и судско је да каже колико су на ову врсту дажбине на име деветка давали према броју кућа.

Заступник тужене стране остао је при досадашњем наводу, а обе стране нису задовољне са оценом вештака.

Према овако неједнакој оцени вештака обеју страна, чланови Комисије према свему што су ислеђењем и на лицу места сазнали и видели, а по својој савести и убеђењу налазе:

Да је земља овога господарлука добре каквоће, и да има довољно за све куће и да је господар у средњу руку могао имати деветке годишње од свију кућа овога господарлука и то:

Параспура	2880.	ока
Пшенице	7200.	„
Пшенице	7200.	„
Кукуруза . . .	10800.	„
Јечма, овса и ражи.	5700.	„
Конопља	504.	„
Дулумско . . .	600.	гроша чаршиски

Да је ова храна у средњу руку вредила 10. пара динарски а кучина 40. пара динарски.

Кад је заступник тужиоца тражио да му се овај откуп у новцу исплати а Комисија при том одредила средњу цену од свију дажбина, то му се по првој оцени имају исплатити све дажбине по чл. 5. и 11. аграрног закона па и параспур и конопље, без обзира на то, што тужени не признају да су и ове дажбине давали; јер то ничим нису доказали и међу тим признали су да су на деветарској земљи и конопље сејали, које као врста дажбине има се такође откупити. Ово има да вреди и за параспур, јер кад они при том наводе, да су у место параспура бив. господару виноград обрађивали, онда је и то већ једна дажбина, која се одкупити има. И, кад се ове дажбине све у новац преобрате и то у храни 38.160. ока рачунећи ову по 10. пара динарски износи годишње 3.816. динара у конопљу 504. оке по 40. пара дин. износе 201.60 динара и дулумско годишње износи 120. динара, — свега дакле укупно у новцу износи прихода од свију дажбина колико је господар годишње у средњу руку од свију кућа прихода имати могао 4.137.60 динара.

Да по чл. 2. 5. и 9 аграрног закона земље, које су тужени у овом спорном простору и границама под деветком радили има да остану истим туженима у искључиву својину, а они да су дужни платити бив. господару накнаду према изнађеном средњем годишњем приходу који износи 4137.60 динара годишње и кад се овај приход према члану 26. помен. закона са бројем седам (7.) помножи онда излази свега 28.963.20 динара, која ће сума представљати целокупни откуп овог господарлука, коју сумуу дужни су сељани да исплате од данас па за три месеца, но ако они у горњем року немогу овај откуп исплатити онда да га исплате у року за пет година у равномерним ратама са интересом 6% годишње рачунајући овај кад прођу горњи три месеца.

Шта се пак тиче траженог прихода преко 7. година тужилачка се страна има од тога одбити јер овде није случај чл. 34. аграрног закона. — Овде је у питању оно право тужиоца, које је према туженима као бив. господар имао и отуда извесне користи у виду деветка у натури добијао, а које му је право престало по чл. 5. аграр. закона 22. Јануара 1878. године од кад је српска власт настала.

За губитак овог господарског права дата је опет тужиоцу само она накнада која му се по чл. 9., 25. и 26. истог закона одредити има а не по чл. 34. чијој примени по изложеноме овде места нема.

Тако исто има се тужилац одбити од тражене накнаде за одуговлачење спора јер се из акта не види нити чим доказује да су сељани узрок што се је овај спор више година протезао.

Овим решењем има се заменити решење аграрне Комисије од 29 Октомбра 1881. год. Н⁰ 647.

Да су обе интересоване стране дужне по чл. 41. помен. закона да сносе трошкове и дијурне вештака.

На основу изложенога и чл. 23. аграрног закона Суд округа Нишког II. одељења

Р Е Ш А В А:

Да све земље и зиратне и ливаде и утрине и виногради које су тужени држали и радили остану у искључиву својину њихову, а они да буду дужни бив. своме господару Рецепу Селим Зајимовићу турчину овдаш. платити 28.963.20 динара или словом *двадесет осам хиљада девет стотина шесет три динара и 20. пара динарски* на име откупа од данас па за три месеца.

Овим решењем замењено је решење аграрне Комисије од 29. Октобра 1881. године Н⁰ 647.

Да се тужилачка страна од траженог прихода преко законом одређеног времена од 7. година одбије, као и од тражене накнаде за одуговлачење спора.

Да сељани ако у горњем року од три месеца немогну овај откуп исплатити, буду дужни исплатити га у року од пет година у равномерним ратама са 6% год. интересом рачунећи овај од кад прођу горња три месеца.

Рате су ове:

5792.64	динара	21.	Јула	1887. године
5792.64	„	„	„	1888. „
5792.64	„	„	„	1889. „
5792.64	„	„	„	1890. „
5792.64	„	„	„	1891. „

Обе стране да плате својим вештацима по 24. динара на име вештачке награде за више представка Суду и на лице места и то тужилачка страна Мустафи Јашаревићу и Амет-Бегу Ибрајим-Беговићу турцима овдашњим, а тужени сељани Петру С. Бојашићу трг. из Власотинаца и Ивку Илићу из Дадинаца.

Ово решење које је одмах извршно по чл. 23. аграрног закона дати по једно странама и за наплату вештачке награде писати полиц. власти.

Од Суда округа Нишког II оделења 21 Априла 1886. године Н⁰ 1371 РН⁰ 734 тек годи не у Лесковцу.

Писар, Судија,
Анд. Јовановић (М.П.) Вел. Т. Живковић

Министарство Финансија
ЗБр. 3330

12. Децембра 1886 год.
у Београду

Сељани села Орашја и Кукавице у срезу власотиначком окр. нишком по решењу II

оделења суда окр. нишког у Лесковцу од 21 Априла о. г. Н⁰ 1371 имају да плате на име одкупа од господарлука своме господару Рецепу Селим Зајмовићу *двадесет и осам* хиљада девет стотина шездесет три динара и 20 пара под условима у решењу изложеним.

По извешћу II. одел. суда окр. нишког у Лесковцу од 11. Октобра о. г. № 2454. на овом господарлуку постои забрана:

Усеина Бектешевића за 204.40 динара са 6% интереса од 5. Децембра 1877 год. до наплате, али је Бектешевић по акту З№ 2655 о. г. за ову забрану од господара измирен.

По извешћу Начелника ср. власотиначког од 13. Октобра о. г. Н⁰ 5780 и 14. Октобра о. г. № 5815 на овом господарлуку постоје ове забране:

1, Тасе Павловића из Лесковца за 1120 гр. са 6% од Митровдана 1870 год. до наплате.

2. Стоилька Борондонца за 1546 гр. са 6% интер. од 7. Јуна 1880 год. до наплате.

Сељани су на отплату овог господарлука положили у 1882 год. 12.000 гр. чарш.

По извешћу суда округа Нишког од 22 Октобра о. г. Н⁰ 10254 на овом господарлуку постоје ове забране:

1. Мустафе Карабацака за малолетног Омера Сејфедин Беловића за 3450 гроша са интересом 6% од 4. Марта 1878 год. до наплате и 55 дин. парничног трошка.

2. Василька Младеновића из Лесковца за 586 динара.

3. Тасе Павловића из Лесковца за 224 динара са 6% инт. од Митровадне 1870 год. и 21. динар парничног трошка.

По пуномоћију преведеном и овереном код нашег Мин. Иностр. дела под 5. Августом 1886 год. № заступник је господара Али ага Амет Лалић.

Предајући Каси аграрног зајма у прилогу под /. решење, под ./1 пуномоћије, препоручујем јој, да досуђену суму по приложеном решењу Рецепу а по одбитку постојећи забрана исплати његовом заступнику Лалићу под условима прописаним за исплате овог рода и са исплаћеном сумом задужи сељане села Орашја и Кукавице за рачун аграрне Касе.

Министар финансије,
Чед. Мијатовић

Главни		28 963.20
платили		2 376
	ост.	26 587.20
Инт. од 21 Јуна 86 до 12/XII 86 год. по 6%		620.30
	свега . . .	27 207.50
Задржато за дугове		
по уверењу		2 550.95
за вишак инт. . . .		163.25
„ трошкове		402.10
		565.35

Ст. Степановић

12. Августа 1886 год.
у суду топличког округа

Б Е Л Е Ш К А

по спору

Мелећ бега Х Асанбеговића, кога заступа Халид бег Х. Асанбеговић из Ниша

против

Сељана села Мрамора и Мраморског потока

Данас су дошли парничне стране, па изјавише да су се поравнале

При поравнању присутни су:
Пред. суда,
А. Прокић

судије:
А. С. Милосављевић
М. А. Николић
Деловођа секретар,
К. Д. Бинић

Престаше данас пуномоћник господара Халид бег и тужени сељани од 35. кућа па изјавише, да су се за господарлук у селу Мрамору и Мраморском потоку поравнали овако:

Сва земља коју тужени сељани држе, а која постоји између синора Рожинског, Крушачког потока, Нишког друма и Мораве, и с оне стране Мораве саставни део овога господарлука звана земља „Мраморски кључ" коју тужени држе, да остане у својини тужених сељана, а они — тужени сељани — да буду дужни платити као накнаду за господарлук и све дажбине тужиоцу господару једном за свагда *тридесет и шест* — 36.000 — динара, па да ни господар од њих нити они од господара немају ништа више ни по каквом основу тражити. Господар — тужилац — има примити као погођену одкупну цену на Каси аграрног зајма,ако они — тужени сељани — горњу суму од 36.000. дин. неби могли исплатити од данас па за један месец дана, — на Каси аграрног зајма потпуно без икаквог одбијања државних трошкова.

Пошто тужилац по овом поравнању прими новац на Каси аграрног Зајма, да је дужан тужене сељане, на уступљена им земљишта убаштинити, што ако не учини, да се сељани могу сами на ове земље убаштинити, кад докажу да су одкупне земље исплатили.

Кад тужилац прими новац од Касе аграрног зајма дужан је дати туженима све оне тапије које има од земаља овога господарлука, која им се уступа.

Поравнањем овим тужилац одустаје од парнице коју је против тужених повео за својину, с оне стране Мрамора о Мраморском кључу, и ова парница да се сматра за завршену, те тако, да он више нема ништа ни по каквом основу тражити од тужених.

Исто тако и тужени признајући да су се са заступником Халид бегом поравнали, да му за господарске земље Мелећ бегове, плате суму од 36.000. динара, признају да њих 35 кућа живе на овом господарлуку, и да су у њиховим рукама све оне господарске земље које им се овим поравнањем уступају, и према томе и они одустају од парнице коју су противу господара повели под Н⁰ 3693. и ова се парница има за свршену сматрати, пошто и они по овоме поравнању немају ништа више тражити од господара — тужиоца —.

Пристају, да господару погођену цену исплати Управа аграрног зајма без икаквог одбијања, ако они утврђену цену одкупе од данас па за један месец дана неисплате.

Механски плац и баштованџијница остаје овим поравнањем тужиочева — Мелић бегова. Ово поравнање траже обе стране у препису.

Халид бег Х. Асанбеговић

1. + Јевта Милчић, 2. + Јованча Нешић, 3. + Маринко Станковић, 4. + Илија Стојановић, 5. + Пера Марјановић, 6 + Недељко Цветковић, 7. + Настас Димитријевић, 8. + Станко Танић, 9. + Дина Танић, 10. + Мита Цакић, 11. + Петко Коцић, 12. + Коста Николић, 13. + Мита Марјановић, 14. + Величко Савић, 15. + Мита Милчић, 16. + Младен Динић, 17 + Цветан Станковић, 18. + Таса Борђевић, 19. + Прока Цветановић, 20. + Недељко Томић, 21. + Марко Вукић, 22. + Танча Николић, 23. + Бурђан Мијаиловић, 24. + Јованча Танић, 25. + Вучко Борђевић, 26. + Аврам Младеновић, 27. + Живко Цветковић, 28. + Тодор Томић, 29. + Илија Стојановић, 30. Дица Стаменковић, 31. + Стојко Ивановић, 32. + Цветан Савић, 33. + Цека Савић, 34. + Прока Цекић и 35. + Никола Стефановић, Прочитано и признато.

оверавају:

Секретар
К. Д. Бинић
Н⁰ 4905

Председ. Суда
А. Прокић
Судјие2
А С. Милисављевић
М. А. Николић

На основу пристанка обеју парничних странака на поравнењу потписаних, поравњења под Н⁰ 4905. на основу §§ 144, 145. и 146. грађ. суд. пост. уважити, спор за свршен сматрати и из списка грађанских парница извести.

По један примерак поравнења дати парничним странама у овереном препису.

22. Септембра 1886 год. у Прокупљу.

Председ. Суда
А. Прокић

Судије:
А. С. Милисављевић
М. А. Николић

Да је препис овај веран своме оригиналу тврди суд топличког округа.

Н⁰5710.

22. Септембра 1886. г. у Прокупљу

Председник Суда,
А. Прокић

Министарство финансија

ЗБр. 3452

17. Децембра 1886 год.
у Београду

Сељани села Мрамора у срезу добричком окр. топличком по поравнању учињеном код суда окр. топличког под 22. Септембром о. г. № 5710 имају да плате на име одкупа од господарлука своме господару Малећ бегу Х. Асан Беговићу *тридесет и шест хиљада динара,* под условима у поравњењу изложеним.

По извешћу суда окр. топличког од 27. п. м. Н⁰ 7754. на овом господарлуку нема никаквих терета ни на примању забрана.

По извешћу Начелника ср. добричког од 4 о. м. Н⁰ 5052. на овом господарлуку нема никаквих забрана.

По уверењу суда окр. топличког од 11. пр. месеца Н⁰ 7370 насљедници су Малић бегови: Мухибе, Фехиме, Шехиме, Немнуле и Тарифа, а по пуномоћијима потврђеним код нашег Минист. инос. дела под 28. Мајем 1883 год. Н⁰3450 и начелства окр. нишког под 18. Октоб. 1884 год. Н⁰ 13952 њихов је заступник Халид бег Х. Асан Беговић.

Предајући Каси аграрног зајма у прилогу под ./. решење, под .//. пуномоћије, препоручујем јој, да по истом досуђену суму Малић бегу, исплтати његовом заступнику а под условима прописаним за сиплате овог рода и са исплаћеном сумом задужи сељане села Мрамора за рачун аграрне Касе.

Министар финансија,
Чед. Мијатовић

Главни	36.000
Инт. од 12/IX. 86. по 6%	540
свега	36.540
Задржати по 9-ој рати и то:	
За вишак инт. . .	109.65
„ трошкове	548.10
	657.75
Издати	35.882.25

Контролор,
Ст. Степановић

Р Е Ш Е Њ Е

Суда Окр. Нишког II одел. Одређеног

Орасправу господарлука

Масе умрлог Исмајила Ајтинчета овд. коју заступа Стараоц Талип Ибишевић овд.

с а

Сељанима села Кумарева које заступају: Димитрије Пешић и Петко Стојановић т: онд.

Решавали су судије
Р. Ј. Сарановац
Св. Јањић

за III Судију секрет.
Правник
К. В. Јаћовић
Делов. Писар
Ник. Митриновић

Стараоц масе умрлог Исмајила Талип, — у пријави, коју је за масу поднео Суду, и која се налази под № 5295 тек. год. представио је: да је умрли Исмајил оставио у Кумареву господарлук од седам кућа и то: 1. Живка Спасића 2. Станка Здравковића 3. Недељка Игњатовића 4. Младена Борђевића 5. Димитрије Ћирића 6. Глигорија Станковића и 7. Трајка Стојиљковића.

Ове су куће радиле 150 дулума зиратних земаља, и од њих је Исмајил имао прихода у средњу годину и то: белог жита и кукуруза 1200 ока параспура 200 ока.

Од својине имао је Исмајил 210 дулума, но ће својину за масу тражити засебно од

оних који је држе, а сада тражи, да се господарлуку одреди откупна цена.

За вештаке изабрао је Емина Паша—Агића и Тасу Коцића овд.

На ово тражење пуномоћници сеоски Петко Стојановић и Димитрије Пешић, на протоколу под Н⁰ 658/81 и 9585/82 год. одговорили су: да је заиста умрли Исмајил имао у Кумареву господарлук, који се састоји из седам кућа, којеје старао масени Талип показао, и да ове куће држе и раде од прилике 150 дулума зиратних земаља.

Господар је веле у средњу годину могао имати прихода и то: од белог жита 250 гр. чар. од кукуруза 100 гр. чар. од конопље 30 гр. чар. од пасуља 4 од параспура 125 гр. чар. Нису му давали никакве друге дажбине.

Од својине овај је господар имао само подеседиште од два дулума, које му небране, а више нема ништа у њином селу, јер што је год имао, — продато му је када је наступила српска власт, но који ју је продао, — они незнаду. Осим тога имао је и земљу од 150 дулума велику, коју је давао на трећину, но је ту земљу отео од Цаке Антића и тај сада ужива исту земљу, зато је и не уступају господару.

Пристају да се господарлуку одреди откупна цена и за вештаке су изабрали Петра Савића и Стојана Станковића теж. из Богојевца.

За овим су потписане судије, а у цели правилније оцене изашли у село Кумарево и у присуству интересованих страна и њихових вештака размотрили цео атар и зиратне земље, које стоје између атара ових села: Јелашнице, Грајевца, Навалина, Бобишта, Братмиловца и Биљанице, и уверили се, да је простор зиратних земаља ових кућа Ајтинчевих, довољан, а земље да су по каквоћи добре, јер су све у равници.

На данашње рочиште, које је одређено ради расправе овог господарлука, — дошле су обе интересоване стране са својим вештацима, па пошто се на понуду Суда немогаше наравнати, — прочитана су сва акта овога предмета, а за овим је приступљено саветовању са вештацима обеју страна о изналаску средњег годишњег прихода, при коме су вештаци господара нашли да је господар у средњу годину могао имати прихода од деветка на име свију дажбина разумевајући, као да би оне све у храни биле 8400 ока.

А вештаци селски са Судијама нашли су да је горњи приход износио 5600 ока.

Но пошто господар тражи накнаду у новцу, то рачунећи храну по десет пара дин. на оку, средњу пијачну цену, да излази средњи годишњи приход у новцу 560 динара.

РАЗЛОГ СУДА:

По чл. 2 и 5 аграр. зак. све земље у селу Кумареву, које су се сматрале као господарлук Исмајила Ајтинчета, и које су сељани: Живко Спасић, Станко Здравковић, Недељко Игњатовић, Младен Борђевић, Димитрије Ђирић, Глигорије Станковић и Трајко Стојилковић теж. из Кумарева радили и на ове господару дажбине давали, — имају да остану овим сељанима у њихову искључиву својину, а они су опет по чл. 9 истог зак. дужни, да даду маси господаревој накнаду према изнађеном средњем годишњем приходу. Па како је нађено, да је господар могао имати прихода у име свију дажбина од свих седам горњих кућа 560 динара годишње, то се а према чл. 26 агр. зак. ова сума у 560 дин. има да помножи са (7) седам, и производ који се отуда добије, — биће откупна цена овог господарлука коју су именованих седам кућа дужне маси господарској исплатити у року од три месеца од данас; у противном случају, а према чл. 27 аграр. зак. на рате и са интересом.

Из ових разлога, а са обзиром и на то што је откуп овог господарлука пријављен 1881 год. те се маси има досудити накнада и за 1881. 1882 и 1883 годину према изнађеном приходу чл. 34. агр. зак. Суд с'погледом још и на чл. 18 и 41 ист. зак. тако:

Р Е Ш А В А

Да све земље које постоје у атару села Кумарева, које су сељани: Живко Спасић, Станко Здравковић, Недељко Игњатовић, Младен Борђевић, Димитрије Ђирић, Глигорије Станковић и Трајко Стоилковић на дево држали и радили, — остану њима у њихову искључиву својину, а они да су дужни по сразмери својих земаља да плате маси Ајтинчетовој *пет. хиљада и шестстоти на* динара (5600 у коју је цифру ушао и приход за 1881. 1882 и ову 1883 годину и то од данас па за три месеца, а као за то време не буду у стању платити горњу суму, то ће по истеку горњег рока а на име 30 децембра 1883 год. горњу суму да плате са 6% год. инт. на ове рате: Ђурђеву-дне 1884. год. *иљаду четиристотине динара:* Ђурђеву-дану 1885. год. *иљаду четиристотине* дин. Ђурђеву-дану 1886 год. опет *иљаду четиристотине* динара а оволико исто (1400) дин. Ђурђеву-дану 1887 год.

Што се тиче својине уступа се маси умрлог Исмајила само педесетак од два дулума, за остало маса Ајтинчетова упућује се надлежном Суду, да тамо, путем парнице своју ну тражи, кад јој ову сељани непризнају.

Обе стране да плате дијурну вештацима свака својим и то: маса Таси и Емину, а сељани Петру и Стојану по 6 дин. за поједан дан, а сама маса умрлог Ајтинчета да сноси дијурну Судија за преглед земљишта.

Обе стране да плате Суду таксу по пола, уколико изнела буде.

Тако речено у Суду Окр. Нишком II. Одел 30 Септембра 1883 год. Н⁰ 11730 у Лесковцу.

За писара
практик.
Лук. Радосављевић

председ. Судија
Р. Ј. Сарановац

превод с'турског

Х У Ц Е Т

Носитељка овога акта Ајша Ибишова, Лесковачка исељеница, која сада у Велесу живи, дође овој Св. Мехћеми, па показа следеће:

„Малолетни син мој Ибрајим, коме сам ја шеријским хуџетом за тутора постављена притежава по наследству од пок. оца свог Исмајила Ахмедовића:

I. Седам комада њива и ливада од прилике сточетрдесет донума у околини вароши Лесковца;

II. Шест куће и шесдесет и четири њива од 680. донума у чифлуку Комареву, Срезу Лесковачком

III. 20. њива од 180. донума; 100. донума браника и један виноград од 4. донума у селу Јелашници, такође Лесковачком Срезу; и

IV. Седам осмине и пет дућана, који постоје у вароши Лесковцу, у махали панађурлуку.

Па пошто се сад Лесковачки Срез налази под управом Српском, нама је немогуће да тамо идемо; усљед чега и горње имање без нашег надзора, излаже се опадању и необделовано остаје; с'тога молим Св. мехћему, да ми дозволи, да могу цело горње имање продати; па отуда добивени новац овде под интерес издати; што би и за поменутог малолетника много корисније било".

Пошто су долеподписани сведоци навод молитељким као уместан потврдили и мехћема га је ова уважила; овлашћујући хућетом овим речену Ајшу, да може према горњем захтеву своме и поступити.

Тако написано и издано у Велешкој мехћеми 24. Зилкида 1298 год.

у Велесу 1881. М. П. Јусуф Зијпондојин
Велешки Кадија

Сведоци:
Емин ага тргов. из Лесковца
Абдулћерим, „
Дервић Мехмед, „
Ибрајим чавуш
Емин ага Касапски син „
Срављено и заведено.

Н⁰ 281. М. П. Алија,
Наплаћена је такса у 118.30. гр.
5. Октоб. 1881 г. М. П. Тавфик, рачуновоћа
Н⁰ 30 М. П. (нечитко), казначеј
Да је овај хућет о дозволи издат од стране Велешке мехћеме, тврди.
5. Октоб. 1881.
у Велесу
М. П. Велешки
првостепени суд

За верност превода, јамчи
МСЧохацић

Да је ово гореподписати писар превео по наређењу г. Министра Унутраш. послова, од 18. Јула т. г. П№ 10025. тврди

Н⁰ 11613
28. Новем. 1881. г. Ср. Нишког
у Нишу (потпис нечитак)
Секретар,
Н. Антуновић

Министар. Финансија
ЗН 2773
23. Октомбра 1886 год.
Београд

Сељани села Кумарева у срезу Лесковачком окр. Нишком, по решењу II оделења суда окр. Нишког у Лесковцу од 30 Септембра *1883 год.Н 11730, имају да плате на име* одкупа од господарлука своме господару масу умлог Исмаила Ајтинчета *пет хиљада и шест* стотина динара, под условима у решењу изложеним.

По извешћу суда окр. Нишког од 11. о. ма Н⁰ 9972. на овом господарлуку нема никаквих терета ни забрана.

По извешћу II оделења суда окр. Нишкод у Лесквцу од 15. о. м. Н⁰ 4103. има се од примања за овај господарлук послати истом суду *осамнајест дин.*

По извешћу начелника среза Лесковачкод од 22. о. м. Н⁰ 9838, на овом господарлуку нема никаквих забрана нити су сељани дали што на име одплате.

По Хућету Велешке Махћеме, који је преведен код Начелства окр. Нишког под 28. Новембром 1881 год. Н⁰ 11613. и изјави овд. турског посланства, која је оверена код нашег Мин. иностр. дела под 15. Октомбром 1881 год. Н⁰ 9083, стараоц је масе умрлог Ајтинчета његова жена Ајша.

Предајући Каси аграрног зајма у прилогу под ./ решење, под .//. један Хућет и једно уверење, препоручујем јој, да досућену суму маси по приложеном решењу, исплати старатељци масеној Ајши, а под условима прописаним за исплате овог рода и са исплаћеном сумом задужи сељане села Кумарева за рачун аграрне Касе.

По овлашћењу
Министра Финансија
од 4. о. м. ЗБр. 2427
Управник Зајмова,
Јов. Богојевић

К В И Т А

На *хиљаду четрдесет четири динара и 65 пара,* што као пуномоћник Атиће, жене Али бега, примих из Касе Управе Народног Зајма као исплату половину суме од досућеног господарлука Х. Мустафи Катлаку од села *Кутлеша* у ср. Лесковачком окр. Нишком, по коме Атића има право на половину исплате према *обвези Мустафиној код Начелства окр. Нишког од 2 Октобра пр. год. Н 11470* и решењу аграрне Комисије од 2 Маја 1881 год. Н⁰ 450, као и реферату Министра Финансије ЗН⁰ 1004.

М о н е т а:

19 Меџедија	по	22.60	429.40
30 Наполеона	по	20	600
Сребра и бакра . . .			15.25 динара
		Свега	1004.65 динара

31. Марта 1884 г.
Београд
Сведоче,
два (нечитка) потписа
Х. Мустафа Карабацак
под. А. Милићевић
видио,
Ст. Степановић

Р Е Ш Е Њ Е

Комисије за уређење аграрних односа у Нишком округу

и з м е ђ у

Сељана села Кутлежа у Срезу Лесковачком и њиховим господарима
Бећир Бега Идриз-беговића тур. из Босне,
Мехмед Бега Абдураман Беговића овд. и

Кадлака Х. Мустафе Абдурамановића, тур. коју тројицу заступа г. Светозар Тутуновић, адвокат овд; Алије Хуршидовића и Ибрахим Аге Текоглије бив. турака овд;

За одкуп господарлука у селу Кутлежу

Решавали су:

Председ. комисије
Божо Божовић

Чланови:

Радомир Сарановац
Илија Мојсиловић

Пуномоћници сељана села Кутлежа, код прве Комисије у 1879 год. показали су, д гореименована лица били господари овог села, који су према величини својих делова имали по оволико кућа и то:

1. Бећир Бег Идриз беговић имао је	12	кућа
2. Мехмед Бег Абдурахман беговић	2	„
3. Катлак Х. Мустафа Абдурамановић	4	„
4. Алија Хуршидовић	7	„
5. Ибрахим Ага Текоглија . .	4	„
Свега	29	кућа

и да су све ове куће, свима овде побројаним господарима давали деветак само од белога жита — стрмног — жита, а у име параспура по 60. ока јечма с'куће на кућу, а не по 100. гр. чарш. да је свака кућа давала, као што су господари представили и тражили.

А на саопштено им тражење пријављених господара показали су, да ниједан господар нема никаквих својих сопствених земаља у њиховом селу, већ да су све земље биле под деветком. Средња пијачна цена стрмном житу била је по 15. пара чарш. ока.

Од пријављених господара поднели су благовремено своје пријаве и показали:

Iво Бећир бег Идриз беговић бошњак из Травника

Да он у овоме селу има земље, што су његових 12. кућа у поднетом списку означене радиле и то:

1. Јован Цветковић
2. Јанко Цветковић
3. Павле Здравковић
4. Димитрије Лазаревић
5. Цветко Стојиљковић
6. Илија Јовановић
7. Здравко Стојановић
8. Стојко Стевановић
9. Стојилько Цветановић
10. Петар Станковић
11. Цветко Миленковић
12. Петко Здравковић

1. Селске баштине под деветком:
   а. Њива зиратних од прилике на . . . . . 770. плугова
   б. један браник

2. Његове сопствености
   в. Њива и ливада од прилике на . . . . 35. плугова

па је тражио, да му сељани ових 12. кућа, плате у име осмине и параспура 282.925. гр. чарш.;

II. *Мехмед Бег Абдурахман беговић*

Да он у овом селу има земаља, што су старешине од оне његове две куће радиле и то:

1. Јован Ристић
2. Цека Здравковић

1. Селске баштине под деветком
   а. Њива зиратних од прилике на . . . . . 250. дулума
   б. ливада од . . . . . 60. „
   в. утрина на . . . . . 50. „
г. Кућних плацева на . . 10. „
Свега 370. дулума

2-го од Сопствености његове само:

д. Један виноград од . . 10 дулума,

па је тражио, да му старешине од ове две куће у законом року исплате седмогодишњи приход у 25530. гр. чаршиски.

III*ћи Катлак Х. Мустафа Абдурамановић*

У поднетој писменој пријави показао је, да он у овоме селу има 4. куће које су ради ле ову баштину

1. Здравко Маринковић
2. Димитрије Јанковић
3. Коста Стевановић
4. Јанаћко Живковић

1. Селске баштине под деветком:
   а. Њива зиратних на 380. дулума
   б. Ливада на . . . . 40 „
   в. Утрина . . . . . 20 „
   г. Кућних плацева . . 30 „
Свега 470. дулума

а сопствености није никакве имао

IV. *Алија Хуршидовић*

Навео је да су његових 7 кућа, које су радиле ову земљу и то:

1. Мита Недељковић
2. Илија Недељковић
3. Стојан Ивановић
5. Јован Бокић
6. Китан Недељковић
7. Петко Недељковић

1. Селску баштину под деветком:
   а. Њива зиратних на 132. плуга
   б. Зиратних земаља на 103. дулума,

па је тражио, да му сељани ових 7. кућа у име одкупне цене а у законом року исплате 47.877 гроша чаршиски.

V*ти Ибрахим Ага Текоглија*

Није се до данас ни писмено ни устмено Комисији пријавио са својим тражењем за његове 4. куће, које као господарлук у овом селу има:

1. Стеван Јовановић
2. Мита Цветановић
3. Стаменко Анђелковић
4. Борђе Јовановић

Сви пак пријављени господари овога села сем Катлака Х. Мустафе који је овде под број III означен, тражили су,да им се досуди и приход на прошле године. А сви опет, према непризнању сеоских пуномоћника, пред Комисијом изјавили су, да они пристају да

се све ове земље, које су они у поднетим пријавама за своју сопственост означили стави под деветак, а тако исто да се параспур рачуна по 60. ока с'куће на кућу — те тако да се избегне спор између њих и сељана, како о земљама које су они за своју сопственост означили, тако и о количини даваток деветка и параспура у стрмини, остављај Комисији, да она одреди средњу пијачну цену овој храни.

Према наведеноме Комисија је по наредби својој од 7. Априла ове год. Н° 164. заједно са вештацима и једне и друге стране изашла у село Кутлеж, па пошто је са истим вештацима размотрила количину и каквоћу зиратних земаља, као и то, колико је од прилике засејано земље са белим житом, и пошто је Комисија све ово узела у обзир као и стање становника, нашла је; и то чланови Комисије са вештацима Митом Бошићем и Халилом Шерифовићем, да су господари овога села могли средње године добити прихода с'куће на кућу једно на друго од белог жита по 590. ока, а за параспур стране су се сложиле на 60. ока, дакле свега 650. ока.

Друга два вештака Стојилько Тошић из Винараца и Трајко Цветановић из Турековца налазе, да су господари средње године могли добити с'куће на кућу по 100. ока, а то је свега 8100 ока белог жита, сем параспура за који су се стране сложиле на 60. ока с'куће на кућу. Сви пак вештаци са члановима Комисије налазе, да је средња пијачна цена 20. пара чарш. од оке, која цена има служити као мера за пронађени средњи годишњи приход.

РАЗЛОЗИ КОМИСИЈЕ:

Према наведеноме Комисија је узела у вид:

1. Да се по члану 2 и 5 закона за уређење аграрних односа имају сматрати све земље како оне, које су сељани под деветак радили, тако и оне које су пријављени господари у поднетим пријавама за своју својину оглашавали, за сопственост истих сељана, но под тим условом, да они по чл. 9 наведеног закона плате господарима накнаду према изнађеном средњем годишњем приходу, који су они од деветка и других дажбина имали.

2. Да је Комисија са вештацима придржавајући се члана 23 аграроног закона нашла, да су напредименовани господари могли добити средњег годишњег прихода и то у име деветка по 5590. ока, а у име параспура по 60. ока, свега по 650. ока хране с'куће на кућу;

3. Да је сваки господар према овоме, а према броју својих кућа, могао имати у средњу годину и то:

а.	Бећир Бег Идриз Беговић имао је на његових 12. кућа . . .	7800. ока
б.	Мехмед Бег Абдурамановић на његове 2. куће	1300. ока
в.	Катлак Х. Мустафа на његове 4. куће	2600 ока
г.	Алија Хуршидовић на његових 7. кућа	4550. ока
	Свега	16250. ока

хране годишње, па ову храну по 20. пара чарш. оку рачунећи, чини 8125. гр. чарш.; кад се ова средња цифра годишњег прихода помножи са 7. (:седам:) онда цела сума одкупне цене износи .... 56873. гр. чаршијских, коју суму дужни ће бити сељани по сразмерности својих баштина господарима: Бећир Бегу, Мехмед Бегу, Катлаку Х. Мустафи и Алији Хуршидовићу платити, но са интересом и на рокове, сходно члану 27. поменутог закона; а

Ибрахим Ага Текоглија који се ни до данас није Комисији пријавио са својим граженьем, са његових 4. куће имао би добити по овом средњем годишњем приходу 2600. ока хране годишње; но пошто је он због непријављивања изгубио право на вештачку оцену прихода, то се његово право на господарлук овога села, има расправити према показаном приходу сељана по чл. 31. аграрног закона који чини 360. гр. чарш., а ово кад се помножи са 7. (:седам:) износи 2500. гр. чарш.

5. Да се пријављеним господарима имају одбити од траженог прихода за прошле године према члану 34. аграрног закона, пошто су своје пријаве поднели и право доказали тек у овој 1981. години;

Те на основу изложених побуда и наведених законских наређења:

Р Е Ш А В А:

Да све земље, што су сељани овога села под деветак радили као и оне, које су господари за своју својину означавали, остану у сопственост сељанима села Кутлежа, а они да плате господарима у име одкупне цене и то:

1. 12. кућа по списку под ./. Бећир Бегу 27.300 гр. чарш.;
2. Две куће Мехмед Бегу по списку под .//. 4550. гр. чарш.;
3. Четири куће Катлаку Х. Мустафи по списку под /3 9100. гр. чарш.;
4. Седам кућа по списку под ./4 Алији Хуршидовићу 15925 гр. чаршиских, а
5. Ибрахим Бегу Текоглији, који се није пријавио, припадајућа сума у 2520. гр. чарш. има се наплатити од оних 4. куће које су у скиску под ./5 означене, и ти новци сходно наведеном члану 31. чувати у депозиту за тамо прописано време.

Све ове изложене суме имају у списковима именовани сељани, сваки своме господару, платити у року од пет година у равномерних пет квартала са интер. 6% почињући после три месеца од данас. А први кварт почеће од Митровдана ове године, па о сваком Митровдану до исплате.

Сви сељани да плате својим вештацима Стојиљку Томићу из Винараца и Трајку Цветановићу из Турековца по 6. динара за по један дан, а господари својима Мити Бошићу и Халилом Шерифовићу из Ниша за по један дан, такође по 6. динара.

Тако решено у седници аграрне Комисије 2. Маја 1981. год. у Нишу Н° 450.

Председ. Комисије,
Б. Божовић

Чланови:
Р. Сарановац
Ил. Мојсиловић

Да је овај препис своме оригиналу који се налази у актима аграрне комисије под Н⁰ 450. веран, — Суд Округа нишког тврди.

Н⁰ 13.878.
8. Децембра 1883. год. Судија,
Ниш Р. Сарановац

Начелству окр. Нишког

У заједници са Хаџи Мустафом Катлаком овд. притежавали смо по наслеђу 4. кућа сељана у селу Кутлежу ср. Лесковачки.

Хаџи Мустафа пријавио је на своје име код Аграрне Комисије и мој део од две куће, па је Комисија решила одкуп сељана на име Катлаково.

Да би се за мој део т.ј. за моје две куће је могла наплатити Катлак сад неће да ми изда једно уверење или признање, како ће ми он платити половину решене суме или како ме он сматра за равног сопственика суме решења у селу Кутлешу на име његово.

Молим Начелство да данас призове Х. Мустафу Катлака, те да ми изда или паре или тражено написмено.

Ниш Атиђа ж. пок. Али бега
29/9/883 бив.из Ниша

Рађено у Начелству окр. Нишког

Кад је према решењу Начелства Н⁰11.473 упитан Х. Мустафа Катлак овдашњи признајели у заједници 4. кућа у селу Кутлешу Атиђу почив. Али Бега досуђено им за исте куће Аграрном Комисијом 9100 гроша, он одговори:

Признајем да су 2. куће Атиђине у селу Кутлешу и она има право за исте као пола досуђено на 4550 грош. чар. и кад целу досуђену нам суму у 9100 грош. чар. наплатим ја ћу њој припадајућу половину у 4550 грош. чарш. по одбитку адвокатски трошкова за заступање предати.

М. Пр. Х. Мустафа Катлак — под. Рашић

Оверава Помоћник Начелства
М. Остојић (с.р.)

Мој део примања у овом решењу што имам примати од сељана села Кутлежа Ср. Лесковачког у 4550. гр. чарш. преносим подпуно на Х. Мустафа Карабацака тур. овд., јер сам од њега подпуну суму примила — од данас постаје он бити пријемник истог.

8. Децембра 1883. Атиђа ж. пок. Али Бега
у Нишу б. из Ниша

Да је Атица жена почив Али Бега бив. овд. коју потписати познаје преко приведених сведока Рецепа Бајрамовића и Дервиш Бега Исмајил Беговића турака овд. заиста пренела ово решење Аграрне Комисије од 2 Маја 1881 год. Н⁰450 у Нишу у вредности од четири хиљаде пет стотина педесет гроша чаршијска на Х. Мустафу Карабацака турчина овд. и овај пренос за своје пред влашћу личним претстанком признала; — Нство окр. Нишког на основу личног познавања, тврди

10. Децембра 1883. г.

Н⁰ 15302 По наредби
у Нишу начелника окр.
писар, Помоћник
Ник. Стојановић М.Остојић

Министарство Финансије
28. III. 1884.
ЗН⁰ 1004

Сељани села Кутлеша у Срезу Лесковачком Окр. Нишком по решењу Аграрне Комисије од 2. Маја 1881 год. Н⁰ 450 обвезни су да плате своме господару Катлаку Х. Мустафи *девет хиљада сто гроша чаршиских*, на име свију господарских земаља које су сељани под деветак радили а и оне које су господари за своју својину проглашавали.

Ова исплата имала се учинити у року времена од пет година, т. ј. у пет равна кварта, рачунећи интерес 6% после три месеца од дана овог решења.

Први кварт има се положити о Митрову дану 1881 год., а остали квартови о Митрову дне следећих година.

Но пошто је на овом господарлуку била господарка на равном делу са Катлаком Х. Мустафом и Атиђа пок. Али бега и пошто је њен део аграрним решењем досуђен Катлаку, то је она тражила да се њен део од Катлака пренесе на њу.

Као што се из протокола саслушања код Начелства Нишког од 2 Октобра пр. год. под Н⁰ 11473 види, Катлак је признао, да половина досуђене суме по горњем решењу Село Кутлеш припада Атиђи.

По извешћу Суда Окр. Нишког од 24 ов. мца Н⁰ 4014 и Начелн. Ср. Лесковачког од 19 ов. мца Н⁰ 2446, да делу Атиђином нема интабулације ни прибелешке.

Ово своје право Атиђа је пренела под 2 Децембром пр. год. на Х. Мустафу Карабацака из Ниша.

Предајући Каси Управе Народ. Зајма у прилогу под ./. аграрно решење, у прилогу под .//. протоколарно признање Катлака, да половина досуђене му суме припада Атиђи, — препоручујемо јој да половину досуђене суме Катлаку од села Кутлешу са припадајућим интересом исплати Х. Мустафи Карабацаку, под условима прописаним за исплате овога рода, а са исплаћеном сумом нека задужи сељане села Кутлеша, за рачун аграрне Касе.

Министар финансије,
Бор. Павловић

Главни	4550
Интер. од 2. Авг. 81. до 31. Марта 84. год.	726
Свега	5276. гр. чарш.
задржати:	
за вишак интереса .	10.55
за трошкове	15.65
Свега	26.20 дин.

Ст. Степановић

ПРИЗНАНИЦА

На десет хиљада седам стотина шест (10706,80) динара и 80 пара дин., коју суму новаца признајем, да сам примио из касе управе народног зајма у име исплате господарлука Саћине Асан агићке удове Мустафа Бећировића, који постоји у селу Мирошевцу

срезу Лесковачком окр. Нишком а на основу решења Госп. Министра финансија од 29 Новембра ове године ЗБр. 6218.

Монета:

460.	Напол по 20	9200.	
150.	ком. банкн. по 10 . . .	1500	
	Сребра	6.80	
		Свега	10.706.80

30 Новембар 1885 г. Београд
видио,
Ст. Степановић

(турски потпис)
т.ј. Мамут Ага Омер Агић
из Прокупља

Рађено 11. Децембра 1884. год. у Лесковцу.

БЕЛЕШКА:

у спору

Саћине, Хасан-агићке, удове Мустафе Бећировића, коју заступа г. Вучко Грудић адв. из Ниша

Противу

Сељана села Мирошевца, које заступају: Гаврило Коцић и Тоша Стаменковић онд.
Били су
судије:
Св. Јањић
Љ. Симић
За судију секретар,
Вић. Петровић (правник)
Деловођа писар
К. Ж. Бурђевић

На данашње рочиште, дошле су обе парничне стране па изјавише да су се поравнале тако:

Да све земље како оне које су сељани који су били под овом господарком под деветком радили, тако и оне које је господарка означавала за својину остану сељанима у искључиву своју својину и располагање, а сељани да су дужни платити господарки Саћини на име одкупне цене и свију осталих дажбина *Једанаест хиљада и четири стотине динара (950 цес)*, тако, да господарка сем ове одкупне цене, нема више да потражује од сељана села Мирошевца ништа и ни по каквом основу.

У ову одкупну цену, улази и она која је овој господарки досуђена решењем аграрне комисије од 30 августа 1881 год. Н⁰ 602. у 4.847 1/2 гр. чарш. које решење замењује овим поравнањем.

Ову одкупну цену платиће сељани господарки од данас па за три месеца што ако не плате платиће 6% интерес годишње.

Одкупљене земље овим поравнањем леже између атара села: Тодоровца, Брзе, Букове главе, Виње, Игришта, Славујевца и Гаринско.

Поравнање ово траже обе стране у претур. подпис
т.је. Мамут Ага Имер-Агић
Чед. Мариновић
+ Гаврило Коцић
+ Тоша Стаменковић

Прочитано и признато
Тврде

К. Ж. Бурђевић
писар,

Судије,
Св. Јањић
Љуб. Симић
за судију секретар
Вић. Петровић

На полеђини:
Н⁰ 10.926. РН⁰ 239

На основу Чл. 13. агр. закона са погледом и на § 144.146. грађ. пост. Суд Нишког округа II оделења

Р Е Ш А В А:

Да се ово поравнање уважи и по један препис истога да се изда странама.

Такса се за ове предмете аграрне природе не плаћа. Но сељани да накнаде тужиоцу половину плаћене дијурине у 38.70. динара.

29. Децембра 1884. год.
Лесковац

Судије,
Св. Јањић
Љуб. Симић
за судију секретар
В. Петровић

Да је овај препис веран своме оригиналу, — Суд округа Нишког II оделења тврди.

Н⁰ 10.926
РН⁰ 2339
29. Децембра 1884. год.
Лесковац

Судија,
Св. Јањић

превод с'турског

Пуномоћије

Пре неког времена овластила сам била Сулеман Агу Зумбер Спаића лесковчанина да прода моје земље у читлуцима: Мирошевцу и Орашју као и све моје милћеве у вароши Лесковцу, но пошто се он показао по све небрижљив у вршењу поверених му послова, ја му овим одузимљем власт и преносим је на Прокупач. племића Махмуд Агу Омеровића с'тим: да он горње имање у своје руке прими и прода га ако се купац нађе новце мени да достави, да од Сулеман Аге мога бившег пуномоћника рачуне потражи, у парницама да ме заступа, поравњења да чини, на вишу власт да апелује, заклетве да прима и ове другом дозвољава, да може према потреби ову власт и на другог пренети, адвоката најмити, права моја да брани и да ме у свима мојим односима пуноправно заступа, наштo сам му и ово, ћенерално мојим печатом утврђено пуномоћије издала.

9. октобра 1883 у Скопљу
властодавка
М..П. Саћин Асан Агићка

Да је у овом пуномоћију значено имање искључива својина Саћине Асад Агићке и да је она у место Сулеман Аге Прокупач. племића Махмуд Агу Омер Агића за свога пуномоћника одредила, сведоче

9. октобра 1883.
у Скопљу

М. П. Хавиз Мустафа Бег Арслан Беговић; М. П. Мола Мустафа Саид Спаић; Махмуд Ефендија Осман Спаић; М. П. Мустафа Ага Асановић.

Да је Саћине Асан Агићка на место Сулеман Аге одредила Омер Агића за свога пуномоћника тврди

9. октобра 1883
у Скопљу

М.П. Скопљан. Администр. Мецлис
Печат Администр. Мецлиса оверава

9. октобра 1883.
у Скопљу

М. П. Мутесариф Скопљак Санџака Мутесарифов печат тврди

Новембра 1883. у Београду

М. П. Тур. Посланства у Београду
За верност превода и истинитост печата
Тур. овд. посланства јамчи
11889.
9. Новембра 1883.
у Београду

Секретар Мин. иност. дела
Алекса Пачу

Министарство Финансије
ЗБр. 6218
29. XI. 1885.

По поравнителном решењу II. оделења суда окр. Нишког од 29. Децембра 1884. Н⁰ 10926 обвезали су се сељани села Мирошевца срез. Лесковач. округа Нишког, да својој господарки Сађини Хасан Агићки удови Мустафе Бећировића плате 11.400 дин. под условима у истом решењу изложеним.

По изјешћу Начел среза Лесковачког од 12. т.м. Н⁰ 9694 сељани су платили 1.105 дин. а по истом извешћу постоји попис по извршној пресуди за 874 дин. што поменута господарка има плаћати Гаврилу Коцићу из Мирошевца а у осталом, да нема никаквих сметњи за исплату овог господарлука.

По извешћу суда округа Нишког од 15 т.м. Н⁰ 10947. на овом господарлуку нема интабулације, а на примању забране.

По пуномоћију које је у Мин. Иностр. дела преведено 5 т.м. Н⁰ 11889. — пуномоћник је речене господарке Мамут ага Омер Агић.

Предајући каси аграрног зајма под ./. решење и под .//. пуномоћије, препоручујем јој, да ресто дуга у *десет хиљада две стотине деведесет пет* динара са 6% интереса рачунећи од дана истеклог рока пуномоћи Мамут аги под условом прописаним за исплате овога рода дуга, плати, пошто забрањену сум задржи, па са издатом сумом задужи сељане Мирошевца за рачун Касе аграрнога зајма.

Министар финасија,
Вук. Петровић

Остатак главнине	10295.	
Интерес од 1/3 до 30/11.85	411.80	
Свега		10706.80

Задржати VI. рата

За вишак интереса . . .	64.	
За трошкове	160.60	
		224.60
За пореиоце	874. д.	

Ст. Степановић
Контролор

Комисији за Аграрне одношаје
за округ Нишки

Село „Мезграја“ постоји на један сахат недалеко од Ниша у општини вртишкој, лежећи поред Мораве.

На половину овога села имадем право ја, а на другу половину Али бег Х. Амет беговић.

У овом селу имадемо ову имовину:

I Наше Сопствености:

а. Њива од прилике . . . . 570 дулума

II Чифлучке земље:

1во. Њива великих од прил. 2.136 дулума
2го. Утрине немаде . . . . 1.176 дулума
3е. Кућних плацева од прил. 264 дулума
Ово село имаде 32. куће

Ове земље под бројем II тражимо да према закону уступимо зељанима за накнаду, коју уоволико изводим:

Наведених 2136. дулума чифлучке земље чине 279 ланаца; Сваки ланац може дати у средњу руку рода по 1000 ока год. то 279 ланаца дају 279.000 ока жита. Девети део ове хране, (јер је дажбина на деветак била:) износи 31.000 ока. која храна се по пијачној обичној цени прода по 30 пара чар. ока, онда од годишњега прихода у храни добијало с свега по 23.250 гр. чар. Овај приход кад се помножи са седам према закону то онда изаћиће накнада у 162.750 гр. чар. и кад се овој суми дода још и двогодишњи приход, јер смо се још лањској Комисији пријавили, који приход такође по 23.250 гр. чар рачунам, — то онда целокупна откупна сума накнаде износи 209.250 гр. чар. коју накнаду тражимо. да нам сељани солидарно плате па да имање приме.

Према овоме дакле свака кућа имала би да плати с једно на друго по 6.359. гр. чар : да приме по 8 1/2 ланаца и нешто више ораће земље. А утрину са кућним плацевима и не рачунам, него им уз поменутих 8 1/2 ланаца уступам.

За вештаке у овоме одређујем Кола Рашића и Миту Поп Манића из Ниша.
11. Новем. 1880 у Нишу

Мустафа бег Бећир беговић
Али-бег Хаџи Аметовић

13 Новембра 1880 у Горњој Топоници:

Данас на лицу места изашла је Комисија па како настојавањем њеним тако и настојавањем Среског Начелника и изабратих вештака поравнаше се сељани са господарима овако: да сељани плате господарима сваки дулум ливаде и зиратне земље по педесет и пет гр. чар. рачунећи дулум у 1600 квадратних аршина и да суму новаца за ову земљу, која се у атару овог села Мезграје наоди, плате за пет година рачунећи у радним ратама.

Осим земље, коју су сељани радили под дажбином, господари уступају и своје земље и ливаде, које имају у атару овог села по горњој цени.

Према овом поравнању има се предходн премерити сва земља у овом селу, те да се према томе сазна одредна цифра плаћања.

Али-бег Х. Аметовић Мустаф-бег Бећир-беговић

Сељани села Мезграје:
Станоје Јовановић, Неша Ракић, Стеван Јовановић, Миле Митровић, Коста Динић, Петар Стаменковић, Таса Савић, Петар Стојановић, Станислав Бирић, Никола Коцић, Коста Стоиљковић, Станимир Перић, Илија Марковић

Оверавају: председ. Комисије: Ж. К. Недић,
Чланови: Ант. Шокорац, Рад. Ј. Сарановац

Потврђење поравњења

Поравњење ово учињено од стране Али-бега Х. Аметовића и Мустафе бега Бећир-беговић у име његово и његових сестара и у име насљедника умрлог Амет бега Махмуд Пашића, које он по члану 14 агра. закона законо заступа, и од стране сељана села Мезграје Комисија аграр. за окр. Нишки у смислу чл. 24. и 25. зак. о уређење аграрних односа у новоослобођеним пределима утврђује с тим, да надлежна извршна власт по пропису члана 30 а с погледом на члан. 19. 29 и другог одељка чл. 31 истог аграр. закона, као и с погледом на прописе за извршење пресу изложене у закону о поступку судском за грађанске парнице ово поравнање изврши пошто предходно земљу премери и сходно поравњењу укупну цифру плаћања сазна.

15. Нов. 1880 год.
у Нишу

Деловођа члан — Председ. Комисије
Р. Ј. Сарановац — Жикко К. Нелић

(М. П.)

Да је копија поравнења Оригиналу своме верна Начелство Округа Нишког по сравњењу тврди

Н⁰ 85530
РН⁰ 1216
14. август 1881 године
у Нишу

За
Начелника Округа Нишког
Помоћнк,
Пет. Поповић

Рађено у Суду округа Нишког
8. Октобра 1883 г. у селу
Г. Топоници

Протокол поравнења

Мустафе бега Бећир беговића, кога заступа г. Свет. Тутуновић, адв. из Ниша, и Халит бега Х. Хасан Беговића, кога заступа г. Чедомир Мариновић, адв. онд.

са

Сељанима села Мезграје

Били су
судије:

Рад. Ј. Сарановац
Св. Јањић
За судију секретар
К. В. Јаћовић

За откуп земље, која је засађена виновом лозом

На захтев тужиоца под Н⁰ 11.680. добављени су сељани села Мезграје, а дошли су и потписници господари са својим заступницима г.г. Тутуновићем и Мариновићем, адвокатима из Ниша, па изјавише да су се поравнали овако:

Да сељани плате господарима Мустафи и Халиту на сваки дулум земље засађени виновом лозом по шеснаест динара.

Према овој откупној цени платиће:

Стеван син Лила Перића за седам и по дулума, Станимир за три и три четвртине, Миладиновић Голуб и брат му Стојанча за четири и једну четвртину, Лила Митровић за пет, Марко Миленковић за три и једну четвртину, Миле Митровић за седам, Неша Ракић за пет, Илија Марковић за четири, Петар и Драгоје браћа и синови Илије Стаменковића за осам, Никола Коцић за три и по, Станислав Борић за један и по, Јован син Станоја Јовића за четири и једну четвртину, маса умрлог Млоша Ракића, којој је тутор Станоје Баба Китин из Вртишта за два и по, Мица Борић за четири и по, Тане Живковић за четрнајест, Стеван син Јована Љубисављевића за осам и по, Станоје Јовић за себе и умрлог брата Стаменка за шест, Стоилко Станковић за три, Коца Стојиљковић за пет, Станимир Илић за два, Коста, Риста и Мијајло Динићи за пет и три четвртине, Милош Тилић за три и једну четвртину, Петар Стојановић за два и једну четвртину, Пета, Ракић за два и једну четвртину. Коца Јованчић за два и по, Живко Перић за четири, Митар Станковић за један и једну четвртниу, Благоје Стојановић за три, Бурђан Филиповић за два и три четвртине, Петар Станковић за један и једну четвртину и Милоје Маринковић за три и једну четвртину.

Ову откупну цену платиће сељани господарима, и то једну половину о Митрову дану 188четврте, а другу половину истога дана 188пете године, ако о року не плате платиће 12% год. интер. од прошлог рока до наплате.

Половина од ове одкупне цене припада једном, а друга другом господару.

Пошто сељани плате ову откупну цену, сами ће се убаштинити на купљено имање.

Поравнење да се изда господарима, а за сељане Станоју Јовићу, Свет. Тутуновић Чед. Мариновић
+ Стеван Л. Перић + Станимир Перић + Голуб Миладиновић + Лила Митровић + Неша Ракић + Илија Марковић + Никола Коцић + Станислав Борић + Станоје Јовић + Мица Борић + Стеван Љубисављевић + Стојиљко Станковић + Коца Стојиљковић + Станимир Илић + Петар Стојановић + Живко Перић + Благоје Стојановић, Бурђан Филиповић, Милоје Маринковић, Петар Станковић + Тане Милановић + Милош Тилић + Риста Динић за се и за браћу Косту и Мијајла + Јован Ст. Јовић .

После овога Лила Митровић изјави, да прима пет дулума и толико ће да плати, а остатак у седам дулума не прима, већ оставља господарима у искључиву својину.

+ Лила Митровић

Прочитано и признато
Оверавају
Судије:
Р. Ј. Сарановац
Св. Јањић
За судију Секретар
К. В. Јаћовић
24. Новембра 1883
у II. Одељењу Суда
Округа Нишког
Лесковац

Дошао је данас старалац масе умрлог Милоша Ракића, Станоје Стојановић из Вртишта, па кад му је саопштено предње поравнење он изјави да и он за масу на исто пристаје.

Маса умр. Милоша није образована, но је он још за време турско одређен за стараоца и он као блиски рођак врши ову вредност.

+ Станоје Стојановић

Оверавају Судије:Р. Ј. Сарановац, Св. Јањић, за судију Секретар К. В. Јаћовић. Данас 25. Новембра дошли су Суду долепотписани сељани села Мезграје, који своје винограде имају у атару села Вртишта и који нису били при погодби са господарима у селу

Топоници 8. Октобра ове године, па рекоше да и они пристају на ову погодбу и цену коју су остали њихови сељани са продавцима земље под лозом закључили.

+ Стојанча Миладиновић + Петар и Драгоје бр. Стаменковићи, + Таса Савић + Митар Станковић + Петар Јакић + Стојан Марковић

Оверавају Судије: Р. Ј. Сарановац, Св. Јањић за судију Секретар К. В. Јаћовић

Да је овај препис своме оригиналу веран, — Суд Округа Нишког тврди.

Н⁰ 11.840

19. Децембра 1883 год.
у Нишу

Р. Ј. Сарановац
Судија.

Министарство Финансије
ЗБр. 2998.
26. XI. 1886

Сељани села Мезграје у срезу и окр. Нишком, по поравнању учињеном пред аграрном Комисијом за окр. Нишки под 15 Новембром 1880 год. и уверењу Начелника среза Нишког од 12. Марта 1882 год Н⁰ 1388, имају да плате на име одкупа од господарлука своме господару маси умрлог Али бега Хаџи Амет беговића хиљаду четрдесет и седам и по дулума ливада и зиратних земаља, рачунећи сваки дулум по педесет и пет гроша чаршиски, под условима у поравнању изложеним.

По извешћу суда окр. Нишког од 27 пр. мес. Н⁰ 10928, на овом господарлуку нема никаквих терета ни забрана.

По извешћу Начелника ср. Нишког од 2 Новембра о.г Н⁰ 7000 на овом господарлуку постоји забрана регулационог фонда Нишког за 1920 динара, али по извешћу Начелства окр. Нишког од 5-ог ов. мес. Н⁰ 13352. Мамут Спаић који је стараоц ове масе одобрио раније код Начелства Нишког да се овај дуг масин исплати из примања које има код Начелства окр. Нишког.

Сељани су за одплату положили у Марту месецу 1882 год. две хиљаде и четрдесет динара.

По овлашћењу старатељског судије Суда окр. Нишког од 20 Августа пр. год. Н⁰ 8279, овлашћен је за наплату овог господарлука Мамут Усеин Спаић из Ниша.

Предајући Каси аграрног Зајма у прилогу под ./.. решење у прилогу под .//. пуномоћије и уједно и уверење препоручујем јој да по приложеном решењу досуђену суму маси исплати њеном заступнику Мамут Усеин-Спаићу из Ниша, а под условима прописаним за исплате овог рода, и са исплаћеном сумом задужи сељане села Мезграје за рачун аграрне Касе.

Министар Финансија,
Чед. Мијатовић

1047 1/2 дул. по 55 гр.	57612.20 гр. чар.	
или у дин. течају . .	11407.25	
платили	2040	
Остаје	9367.25	
Интерес 6% на рате које нису на време плаћене	1380.70	
Свега	10747.95	
задржати:		
за вишак интер 5 мца	53.75	
за трошкове . . .	161.20	
	214.95	
Издати	10533.00	

Ст. Степановић

К В И Т А

На *три хиљаде сто осам динара* што примих из Касе Управе Народног зајма као пуномоћника Алије Аземовића овога матере Хаве Хануме и сестара Ћамиле, Аише и Сахаре, као исплату њиховог господарлука села Пустог Војиловца Ср. Јабланичког окр. Топличког, према решењу Суда окр. Топличког од 17 Октобра 1883 год. Н⁰ 816 и реферату Министра Финансије ЗН⁰ 240.

Монета:

Сребра . . . . . 3108 динара

4. Маја 1884 год.
Београд
видио,
Ст. Степановић

(турски потпис)
т.ј. Исмајил Ефендија Хусејин Ефендић из Лесковца

Р Е Ш Е Њ Е

Суда топличког округа представљајући аграрну Комисију

у делу

Расправе господарлука Пустог Војиловца у Јабланичкоме срезу кога су господари Алија Аземовић овога матер Хава Ханума и сестре Ћамила, Ајша и Сахара, сви бив. из Лесковца које заступа по пуномоћију Исмаил Ефендија Усејин Ефендић турчин из Лесковца

с а

Сељанима села Пустог Војиловца који живе на овоме господарлуку имено: Тасом Станковићем, Милијом Миљковићем, Стојаном Денчићем, Цветком Цакићем, Филипом Живковићем, Костом Спасићем, Смиљком Николићем, Ранђелом Митровићем, Дином Станковићем, и Тасом Јовићем, које заступа г. Јаков М. Јанковић пензионисани сресни капетан из Прокупља

Решавали су:
Председник Комисије
А. Прокић

Чланови:
А. С. Милисављевић
Јан. П. Николић

Овај однос аграрни расправљен је под именом господара Хасана Аземовића из Лесковца чији су наследници овде именовани турци, решењем бивше аграрне Комисије за окр. топлички од 17. Октобра 1881 год. бр. 816 тако да сељани ових десет кућа плате

за овај господарлук 6125 гр. чар. али по тражењу пуномоћника Исмајил Ефендије ово је решење оглашено за неважеће решењем суда овог окружнога од 28. Септембра ове године бр. 6100. што је било пријаве за расправу господарлука од стране господара а Комисија расправила господарлук без позива господара и суд је донео решење да се господарлук овај поново расправи.

Оваквим решењем судским задовољиле су се обе парничне стране и изабрале вештаке и то турска страна Емина Паша-Агића и Асан бега Мустаф-беговића турке из Лесковца, а српска страна Миту Икића, механцију из Прокупља и Јована Павловића механцију из Бошњака.

Пуномоћник Исмајил Ефендија ставио је под деветак и сву својину својих властодаваца као и земље параспурне осим једне механе с плацем на шта је задржао право својине за своје властодавце неодобравајући да и то у расправу улази као ни Корије — забрани, јер ће путем парнице доказивати право својине за своје властодавце за механу с плацем и Корије — забране.

Даље је навео да су његови властодавци имали годишњег прихода од ових десет кућа од деветка и то: пшенице 3.5000 ока, јечма 3.500. ока, ражи 2.000. ока, овса 1.200 ока, кукуруза 4.000. ока, пшенице параспура 2800. ока, конопљаног семена 150. ока, од сламе и плеве 600. гр. и од башчалука 200. гр. чар., тражећи да Комисија према показаним приходима одреди откупну цену за овај господарлук.

Сељани преко свога пуномоћника г. Јакова навели су да признају господарима у својину механу и плац механски а што се тиче забрана — шуме то му не признају никакво право јер на шуме нису давали никакве приходе, а што се тиче осталих дажбина давали су свих десет кућа годишње и то: пшенице параспура 100. ока, пшенице деветка 200. ока, јечма 200 ока, ражи 150. ока. овса 30. ока, кукуруза 300. ока, пасуља 10. ока. конопље 60. ока а просу (ситну пројv). конопљано семе, и сламу и плеву нису давали, јер су давали девети сноп па су господари отуда добијали за себе и сламу и плеву.

Комисија са вештацима обишла је у присуству парничара све зиратне земље које су обрађивале ових десет кућа па пошто се уверила о количини и каквоћи земаља приступила је према чл. 255. аграрног закона изналажењу средње цифре годишњих прихода у сваковрсној храни и дажбинама што су сељани на име деветка давали годишње својим господарима и оцени дажбина по окама, па је већином гласова чланова Комисије и вештака нашла даје овај господарлук доносио годишње својим господарима од деветка и то:

1 пшенице 550, ока, 2. јечма 650. ока. 3. ражи 900. ока, 4. овса 500. ока, 5. кукуруза 1200. ока, 6. пасуља 25. ока, 7. конопља 100. ока, 8. параспура у пшеници 450. ока и да су имали господари 24. динара годишњег прихода од сламе и плеве а цену овим дажбинама одредила је овако: пшеници 12. пара дин. од оке, јечму, ражи и кукурузу по 8. пара дин. овсу 7. п. дин. пасуљу 20. пара дин.. што све израчунато износи да су господари од ових кућа добијали годишње прихода 444. динара која цифра кад се према чл. 26. закона аграрног помножи са 7. излази откупна цена господарлука 3108 динара за све оне земље што су ових десет кућа држале и радиле узимајући ту и уступљени својину као и земље параспурне, осим механе са плацем коју сељани не оспоравају господарима.

Господари се имају упутити на парницу за доказивање непризнатих им дажбина састојећих се у проси, семену конопљаном и башчалуку — § 32 закона аграрног.

С'тога суд топличког округа представљајући аграрну Комисију према ставу другом чл. 36 зак. аграрног а придржавајући се и прописа чл. 19. 23. 27. 29 и 30. поред именованих 25 и 26. поменутог закона

Р Е Ш А В А:

Да сељани села Пустог Војиловца од десет кућа у овоме решењу именовани плате својим бив. господарима Алији Аземовићу, његовој матери Хави Хануми и сестрама Алијиним Ћамили, Ајши и Сахари *три хиљаде сто и осам динара* као откупну цену за све земље што су држали и радили у П. Војиловцу као и уступљену својину и параспурске земље и то у пет рокова за пет година рачунећи плаћање *по шест стотина двадесет и један динар и 60. пара динар,* свега 13. Новембра као дана исказаног решења са 6% год. инт. рачунећи овај од 13. Фебруара 1884 год. на сваку годишњу суму до коначне исплате па да им све одкупљене земље остану у искључивој својини на које ће их господари по исплати откупне цене дужни бити да убаштине што ако не учини они ће се сами моћи убаштинити на основу овога решења кад докажу да су своју обавезу према господарима испунили.

Господари се упућују на особену грађанску парницу за тражење прихода од прихода од просе, конопљаног семена и башчалука ако држе да на то имају права.

Обе стране да сносе подједнако плаћене дијурине члановима Комисије и вештацима.

Решење ово одмах је извршно и писато је полиц. власти среза добричког да се о извршењу његовом стара.

Решењем овим замењује се решење аграрне Комисије од 17. октобра 1883 год. бр. 816. и то решење аграрне Комисије губи сваку важност.

Од окружног топличког суда претстављајућег аграрну Комисију 13. Новембра 1883 год.

Бр. 7403. Прокупље.

За III члана и као
деловођа секретар суда
Јан. П. Николић

За
Председника Комисије,
Члан (судија)
А. С. Милисављевић

---

10 Фебруара 1884 г.
ЗН⁰ 240
Београд

Сељани села пустог Војиловца среза јабланичког округа топличког а имено: Таса Станковић, Милија Миљковић, Стојан Денчић, Цветко Цакић, Филип Живковић, Коста Спасић, Смиљко Николић, Ранђел Митровић, Дина Станковић, Таса Јовић обвезни су по решењу суда окр. топличког од 17 Октобра 1883. год. Бр. 816 које се у прилогу под /.. прилаже, да исплате својим господарима Алији Аземовићу, овога матери Хава Хану-

ми и сестара: Ћамили, Аиша и Сахари свима бив. из Лесковца, за уступљен им господарлук у селу пустог Војиловца, среза Јабланичког окр. топличког *три хиљаде сто осам* (3108) динара као одкупну цену за све земље што су држали и радили у п. Војловцу као и уступљену својину и параспурске земље, и то у пет рокова за пет година рачунећи плаћање по *шест стотина двадесет и један динар и 60 пр. дин.* свагда *13 Новембра* као дана исказаног решења 6% годишње интереса рачунећи овај од *13 Фебруара 1884 год.* на сваку годишњу суму до коначне исплате.

По извештају суда окр. топличког од 4 ов. мца Н⁰ 1007, на овом имању нема ни интабулације ни прибелешке, а по извештају,

Начелника среза Јабланичког од 16. Јуна пр. год. Бр. 2476, именовани господарлук у п. Војловцу као и господарлук њихов у селу Коњине, *узет је у попис по извршним* судским пресудама за суму од 10.871 гр. и 30. пр. чарш; а тако исто имају господари платити Урошу Кнежевићу правозаступнику *пет стотина четрдесет и четири гроша и 10 пр. чарш.*

Према овереном пуномоћију код нашег министарства иностраних дела под 28 Априлом пр. год. Н⁰ 4712 заступник је ових господара Исмаил Ефендија Хусеин Ефендић, које се пуномоћије у прилогу под Л2 прилаже.

Предајући горња документа у прилогу под ./2 каси управе народног зајма препоручујем јој: Да пуномоћнику Исмаил Ефендији Хусеин Ефендићу исплати сав дуг горе именованих сељана села п. Војловца среза јабланичког окр. топличког пошто од *исте* одбије *10.871 гр. и 30 п.* за који је суму новаца према горњем акту начелника ср. јабланичког узет у попис њихов господарлук у п. Војловцу и Коњину.

Ову исплату извршиће под условима који су за исплате овога рода прописани, са целокупном одговарајућом сумом задужиће сељане села п. Војловца за рачун аграрне касе.

Министар Финансије,
Бор. Павловић

Главни	3108. дин.
За вишак инт.	8.95
За трошкове	46.65
	55.60
За дугове 10871. г. и 30. п. или	2152.60
задржати дин.	22008.20
За г. Уроша 544 гр. и 10 п. или	107.75
задржати дин.	2315.95

Ст. Степановић

САРАДНИЦИ У ОВОМ БРОЈУ:

Др Душан Живковић, Београд
Др Вјенцеслав Глишић, Београд
Др Димитрије Кулић, Ниш
Др Петар Качавенда, Београд
Мр Милица Бодрожић, Београд
Хранислав А. Ракић, Лесковац
Мр Стојан Николић, Београд
Никола П. Илић, Лесковац
Др Милан М. Миладиновић, Београд
Драгољуб Мирчетић, Ниш
Милан Обрадовић, Београд
Др Никола Цветковић, Лесковац
Секула Јоксимовић, Београд
Мр Жи[illegible]ан Стојковић, Лесковац
Др Вићентије Борђевић, Београд
Др Милан Недељковић, Крушевац
Др Доброслав Бјелетић, Београд
Др Слободанка Стојичић, Ниш
Др Мирослав Р. Борђевић, Београд
Драгојла Цветковић, Лесковац
Др Слободан Зечевић, Б[illegible]оград
Др Видосава Стојанчевић, Београд
Др Владимир Стојанчевић, Београд
Драгољуб Трајковић, Београд
Станоје Р. Филиповић, Шабац
Радош Требјешанин, Београд
Драгутин М. Борђевић, Лесковац
Јован Јо[illegible]ановић, Лесковац
Благоје Глигоријевић, Београд
Радмила Стојановић, Лесковац
Др Новица Аранђеловић, Дољевац
Др Видак Јовановић, Лесковац
Мр Властимир Стаменковић, Лесковац
Мр Миодраг Ружић, Ниш
Николај Тимченко, Лесковац
Томислав Н. Цветковић, Лесковац
Ив[illegible]ан Иванъи, Београд
Арсеније Д. Милић, Алексинац
Брана Митровић, Лесковац
Мр Миливоје Вучковић, Лесковац
Мр Милутин Петровић, Лебане

С А Д Р Ж А Ј

НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКИ РАТ И РЕВОЛУЦИЈА 1941. У ЛЕСКОВЦУ И ОКОЛИНИ

Др Душан Живковић, Политика КПЈ на окупљању маса у устанку — — — — — — — — — — — — — — — — — — 5

Др Вјенцеслав Глишић, Успостављање окупационог система и бугарско-немачки спорови око демаркационе линије у лесковачком крају 1941. године — — — — — — — — — 11

Др Димитрије Кулић, Бугарски окупациони систем на југу Србије 1941/42 године — — — — — — — — — — — — — — 17

Др Петар Качавенда, СКОЈ и омладина са терена ОК Лесковац у устанку 1941. — — — — — — — — — — — — — — — 25

Мр Милица Бодрожић, Интелигенција на територији ОК КПЈ Лесковца у устанку 1941. године — — — — — — — — — 29

Хранислав А. Ракић, Формирање и деловање народноослободилачких одбора 1941/44. — — — — — — — — — — — — 47

Мр Стојан Николић Јоле, Жене Јужноморавског региона у устанку 1941. године — — — — — — — — — — — — — — 55

Никола П. Илић, Рад КПЈ у Јабланичком, Кукавичком и Бабичком НОП одреду и њен допринос организовању позадине — — — — — — — — — — — — — — — — — — — 65

Милан Обрадовић, Самозаштитна делатност КПЈ, Скоја и НОО у устанку 1941. године — — — — — — — — — — — 75

Др Милан М. Миладиновић, Револуционарни морал у устанку 1941. године у лесковачком ратном округу — — — — — — 89

Мр Живан Стојковић, Социјална, национална, политичка и старосна структура Кукавичког и Бабичког НОП одреда 113

Драгољуб Мирчетић, Непријатељска штампа и пропаганда о устанку 1941. године на југу Србије (мај 1941 — март 1942) — — — — — — — — — — — — — — — — — — — 119

Др Никола Цветковић, Стилско-уметничке и друге одлике лирских народних партизанских песама о устанку лесковачког краја и шире околине — — — — — — — — — 137

Секула Јоксимовић, Народноослободилачки рат и револуција на југу Србије у „Војноисторијском гласнику“ — — — 143

ДЕЛО ДИМИТРИЈА ТУЦОВИЋА

Др Мирослав Борђевић, Историјски погледи Димитрија Туцовића — 149

Др Слободанка Стојичић, Туцовићева периодизација уставног и политичког развитка Србије — — — — — — — — — — 161

Др Добросав Бјелетић, Један поглед на Туцовићеву борбу против ревизије марксизма — — — — — — — — — — — 171

Др Милан Недељковић, Димитрије Туцовић о јачању друштвене моћи радничке класе — — — — — — — — — — 179

Др Вићентије Борђевић, Димитрије Туцовић и организовање радничке класе — — — — — — — — — — — — — — — 185

Др Никола Цветковић, Литерарно у младалачким првомајским написима Димитрија Туцовића — — — — — — — — 189

Хранислав Ракић, Допринос Димитрија Туцовића развоју радничког покрета Лесковца и околине — — — — — — — — 195

Мр Живан Стојковић, Неки облици борбе у класнореволуционарном сазревању радничке класе Лесковца — — — 201

Драгојла Цветковић, Димитрије Туцовић и борба за радничко законодавство — — — — — — — — — — — — — — — 209

ЧЛАНЦИ И ГРАЂА

Др Слободан Зечевић, Народне игре југа Србије — — — — 215

Др Видосава Стојанчевић, Милан Ђ. Милићевић — етнограф и културни историчар „Нових крајева" Србије Посвећено сто педесетогодишњици рођења 1831—1981 — — — 225

Др Владимир Стојанчевић, Допринос Милана Ђ. Милићевића проучавању новије историјске прошлости крајева југоисточне Србије — — — — — — — — — — — — — — — 237

Драгољуб Трајковић, О земљорадничком покрету у Јужном поморављу — — — — — — — — — — — — — — — — 241

Станоје Р. Филиповић, Писци-борци југоисточне Србије — — 255

Радош Требјешанин, Трагом српске књиге на територији југоисточне Србије до 1878. године — — — — — — — — — — 269

Драгутин М. Борђевић, Белешке за летопис Цркве чукљеничке 303

Јован Јовановић, Доња Јабланица. Етнографско-социолошка истраживања. Део други — — — — — — — — — — — — 311

Благоје Глигоријевић, Лесковачка индустрија и банке за време рата — — — — — — — — — — — — — — — — — 367

Радмила Стојановић, Трле у селу Бабичком — — — — — — 375

Др Новица Ранђеловић, др Видак Јовановић, мр Властимир Стаменковић и *мр Миодраг Ружић*, Нова налазишта биљака у југоисточној Србији — — — — — — — — — — — — 381

Др Видак Јовановић, Неколико јестивих и отровних врста печурака у околини Лесковца (II, посебни део) — — — 385

Николај Тимченко, Теофилакт Охридски и његова писма — 375

ХРОНИКА

Симпозијум „Народноослободилачки рат и револуција 1941. године у Лесковцу и околини — — — — — — — — — 415

Округли сто о Димитрију Туцовићу — — — — — — — — — 419

Томислав Н. Цветковић, Конфинови дани хумора у Лесковцу 420

Иван Ивањи, Запис о личности и делу Жака Конфина — — 421

Арсеније Д. Милић, Песничко дело о револуцији — — — — 424

Брана Митровић, Лесковачки књижевни фолклор — — — — 426

Миливоје Вучковић, Информисање у привреди Јужноморавског региона — — — — — — — — — — — — — — — — 429

Милутин Петровић, Говедарство у лесковачком крају — — — 431

ПОСЕБАН ДЕО

Др Слободанка Стојичић, Међународни, економски, политички и правни аспект аграрног питања у новоослобођеним крајевима Србије после српско-турских ратова — докумената (III) — — — — — — — — — — — — — — — — — 1—54

У финансирању Лесковачког зборника учествовали: Самоуправна интересна заједница културе Лесковац, Републичка заједница науке Србије — Београд, Основна заједница науке Јужноморавског региона Лесковац и Народни музеј Лесковац.

ЛЕСКОВАЧКИ ЗБОРНИК XXII

Издаје
НАРОДНИ МУЗЕЈ У ЛЕСКОВЦУ

Одговорни уредник
Хранислав Ракић

Насловна страна
Јован Поповић

**Решењем Републичког секретаријата за културу — Београд,
бр. 413-500/02а ослобођен пореза на промет**

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА "ДЕСАНКА МАКСИМОВИЋ"

З С 008
ЛЕСКОВАЧКИ зборник
1982

ВЛАСОТИНЦЕ

400000569,22

COBISS